

Istoricul britanic PAUL JOHNSON s-a născut în 1928 și a studiat la Magdalen College, Oxford. S-a apropiat de istorie prin jurnalism: a lucrat o vreme la Paris, ca redactor-șef adjunct al publicației lunare Realites, iar apoi ca editor al ziarului New Statesman, între 1964 și 1970. A colaborat la mai multe ziare și reviste cunoscute internațional și a intervievat numeroși oameni politici ai momentului. Conferințele sale pe teme economice și culturale ținute în diferite țări i-au atras un public loial și eterogen.

Din bibliografia „obligatorie” PAUL JOHNSON mai fac parte, pe lângă prezenta Istorie a lumii moderne (1983), The Offshore Islanders: A History of the English People, Elisabeth I: A Study in Power and Intellect, A Short History of Ireland, Edward III, Pope John XXIII: A Biography, Pope John Paul II and the Catholic Restoration, A History of Christianity, A History of the Jews, The Birth of the Modern-World Society: 1815-1830, Intellectuals Wake Up Britain! A Latter Day Pamphlet (Intellectualii, Humanitas, București) și A History of the American People, cea mai recentă apariție, care i-a adus faima de pro-american. Scrierile sale au fost traduse în peste 20 de limbi.

LUANA SCHIDU este traducător autorizat din engleză și rusă și editor de carte. A mai tradus (din engleză, franceză și rusă): Aleksandr Solzhenitsyn, Casa Matrionei (Coresi, 1991); Patricia Highsmith, Talentatul domn Ripley (Humanitas, 1992); Jeffrey Archer, Povestiri cu final neașteptat (Humanitas, 1994); Irvin D. Yalom, Plîsul lui Nietzsche (Humanitas, 1995); Jeffrey Archer, în linie dreaptă (Rao, 1997); Stephane Courtois, Cartea neagră a comunismului (Humanitas, 1998); Anai's Nin, Incest (Humanitas, 2002); William Maxwell, La revedere, pe mîine (Humanitas, 2003).

PAUL JOHNSON

O istorie a lumii moderne

1920-2000

Traducere din engleză de LUANA SCHIDU

K' * Ediția a doua, revizuită

'OI O -

')'t -

■ ") t' H * t i

l i

i' > i. t .

HUMANITAS •>

BUCUREȘTI " f-V,

IOANA DRA<M>fIRB8CW

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României JOHNSON, PAUL

O istorie a lumii moderne: 1920—2000/ Paul Johnson; trad.: Luana Schidu. - Ed. a 2-a, rev. - București: Humanitas, 2005

Bibliogr.

Index

ISBN 973-50-0907-2

I. Schidu, Luana Elena (trad.) 04(100)" 1920/2000"

PAUL JOHNSON

MODERN TIMES. A History of the World From the 1920s to 1990s,

Phoenix Giant, 1996

Prima ediție a fost publicată în Marea Britanie, în 1983,

de George Weidenfeld & Nicolson Limited

© Paul Johnson 1983

O New Chapter 20, 'The Recovery of Freedom', and revisions, 1991

© Further revisions to Chapter 20, 1992

© HUMANITAS, 2003, 2005, pentru prezenta versiune românească

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/222 85 46, fax 021/224 36 32

www.humanitas.ro

Comenzi CARTE PRIN POȘTĂ: tel. 021/311 23 30,

fax 021/313 50 35, C.P.C.E. -- CP 14, București

c-mail: cpp@humanitas.ro

www.librariilchumanitas.ro

ISBN 973-50-0907-2

!/- ;" ' Această carte este dedicată

memoriei tatălui meu,

u"••" !i'•' ' * *" W.A. Johnson, artist, dascăl și entuziast

"t<\", CU, "l' Wi / Ij, ']

l 'f ii >• i n.i. i ", 7

i • i < 'i fi n' >.», ■ •

' I, ' . ' t' , i > "o I!" ij î 91, Ci/ ,(I, , "u)5

■v-î ■k .->< -v,;>-> ..-,.,.,.,.^- Mulțumiri

Dintre numeroasele instituții și persoane particulare cărora le sînt îndatorat, aş vrea să mulțumesc în mod special American Enterprise Institute for Public Policy Research din Washington, care mi-a oferit ospitalitate ca cercetător rezident; doctorului Norman Stone, care mi-a citit manuscrisul și a corectat multe greșeli; editorului meu de la Weidenfeld, Linda Osband; redactorului de carte, Sally Mapstone și fiului meu mai mare, Daniel Johnson, care a lucrat și el la manuscris.

„Le vei paște pe ele cu toiag de fier;

ca pe vasul olarului le vei zdrobi!

Și acum, împărați, înțelegeți!

învățați-vă toți, care judecați pămîntul!"

Psalmlui, 2: 9-10

Vil

>• t.ii h n \ .ii;»";.-; o

« O hiffte

-^ K:

Lumea modernă a început la 29 mai 1919, cînd fotografiile unei eclipse de soare, făcute pe insula Principe, lîngă coasta de vest a Africii și la Sobral, în Brazilia, au confirmat adevărul unei noi teorii a universului. De jumătate de secol devenise evident că se cereau aduse modificări serioase cosmologiei newtoniene, bazate pe liniile drepte ale geometriei euclidiene și pe noțiunea de timp absolut a lui Galilei. Ea stătuse în picioare mai bine de două sute de ani. A fost cadrul în care s-au manifestat Iluminismul european, revoluția industrială și vasta expansiune a cunoașterii umane, a libertății și a prosperității care a caracterizat secolul al XIX-lea. Dar telescoapele din ce în ce mai puternice au revelat anomalii. De exemplu, mișcările planetei Mercur deviau cu un arc de patruzeci și trei de secunde pe secol față de traiectoria prevăzută de legile fizicii newtoniene. De ce?

În 1905, un evreu german în vîrstă de douăzeci și șase de ani, Albert Ein-stein, care lucra pe atunci la biroul elvețian de brevete din Berna, publicase o lucrare „Asupra electrodinamicii corpurilor în mișcare”, care a devenit cunoscută sub numele de Teoria Specială a Relativității. Observațiile lui Einstein legate de felul în care, în anumite circumstanțe, lungimile păreau să se contracte și ceasurile să-și încetinească mersul sînt analoage efectelor perspectivei în pictură. De fapt, descoperirea că spațiul și timpul sînt niște termeni de măsură mai degrabă relativ decît absoluți este comparabilă, ca efect asupra modului în care percepem lumea, cu prima folosire a perspectivei în artă, care a avut loc în Grecia, în anii 500-480 î. Cr.2

Originalitatea lui Einstein, mergînd pînă la geniu și eleganța ciudată a argumentației sale, pe care colegii o comparau cu un soi de artă, au stîrnit un interes crescînd în întreaga lume. În 1907, el a publicat o demonstrație a faptului că orice masă are energie, exprimată în ecuația $E = mc^2$, în care epoca ulterioară a văzut startul în cursa pentru bomba atomică.3 Nici măcar izbucnirea războiului în Europa nu i-a putut împiedica pe oamenii de știință să-l urmeze în căutarea unei Teorii Generale a Relativității, atocuprinzătoare, care să acopere cîmpurile gravitaționale și să ducă la o revizuire completă a fizicii newtoniene. În 1915, la Londra a sosit vestea că reușise. În primăvara următoare, pe cînd britanicii își pregăteau marea și catastrofa ofensivă de pe Somme, importanta lucrare a fost strecurată pe ascuns

10

O ISTORIE A LUMII MODERNE

prin Olanda și a ajuns la Cambridge, unde a fost primită de Arthur Eddington, profesor de astronomie și secretar al Societății Regale de Astronomie.

Eddington a făcut publică realizarea lui Einstein într-o comunicare științifică din 1918 pentru Societatea de Fizică, intitulată „Gravitația și principiul relativității”. Dar el a insistat, pornind de la esența metodologiei lui Einstein, că ecuațiile acestuia trebuie verificate prin observație empirică și a elaborat el însuși trei teste specifice în acest scop. Cel mai important era să se demonstreze că o rază de lumină tangentă la suprafața soarelui trebuie să fie înclinată cu un arc de 1,745 secunde — o deflecție gravitațională de două ori mai mare decît prevedea teoria newtoniană clasică. Experimentul includea fotografierea unei eclipse de soare. Următoarea avea să aibă loc la 29 mai 1919. Înainte de sfîrșitul războiului, astronomul regal Sir Frank Dyson smulse de la un guvern hărțuit promisiunea finanțării cu 1 000 de lire sterline a unei expediții care să facă observații din insula Principe și din Sobral.

La începutul lui martie 1919, în seara dinaintea pornirii expediției, astronomii au stat de vorbă pînă tîrziu în biroul lui Dyson de la Observatorul Regal din Greenwich, proiectat de Wren în 1675-1676, pe cînd Newton încă mai lucra la teoria generală a gravitației. E.T. Cottingham, asistentul lui Eddington, care urma să-l însoțească, a pus cumplită întrebare: ce s-ar întîmpla dacă măsurătorile de pe fotografiile eclipsei nu vor arăta nici deflecția prevăzută de Newton, nici pe cea a lui Einstein, ci una de două ori mai mare decît a lui Einstein? Dyson a răspuns: „Atunci Eddington o să înnebunească și tu vei fi nevoit să te întorci singur acasă.” Carnetul de însemnări al lui Eddington arată că în dimineața zilei de 29 mai a fost o furtună puternică în Principe. Norii s-au împrăștiat tocmai la timp ca să se poată vedea eclipsa, la orele 13:30. Eddington n-a avut la dispoziție decît opt minute pentru a opera. „Nu am văzut eclipsa, fiind prea ocupat să schimb plăcile [...]. Am făcut șaisprezece fotografii.” Apoi, timp de șase nopți, a dezvoltat plăcile, cîte două pe noapte. În seara zilei de 3 iunie, zi pe care o petrecuse făcînd măsurători pe fotografii, s-a întors spre colegul său: „Cottingham, n-o să fii nevoit să te duci singur acasă.” Einstein avusese dreptate.⁴ Expediția a confirmat două dintre experimentele lui Einstein, care au fost reconfirmate de W.W. Campbell în timpul eclipsei din septembrie 1922. Faptul că a refuzat să admită validitatea propriei sale teorii pînă nu s-a făcut și al treilea test („deplasarea spre roșu”) este o măsură a rigorii științifice a lui Einstein. „Dacă s-ar dovedi că acest efect nu există în natură”, îi scria el lui Eddington la 15 decembrie 1919, „atunci întreaga teorie ar trebui să fie abandonată”. De fapt, „deplasarea spre roșu” a fost confirmată de Observatorul de la Mount Wilson în 1923, iar apoi dovezile empirice pentru demonstrarea relativității s-au acumulat constant, unul dintre exemplele cele mai izbitoare fiind sistemul gravitațional optic al quasarilor, identificat în 1979-1980.⁵ Eroismul profesional al lui Einstein nu a rămas neapreciat la

O LUME RELATIVISTĂ "

11

vremea lui. Pentru tînărul filozof Karl Popper și colegii săi de la Universitatea din Viena, „a fost o experiență importantă [...], una care a avut o influență notabilă asupra dezvoltării mele intelectuale”. „Ceea ce m-a impresionat cel-mai mult”, scria Popper mai tîrziu, „a fost declarația clară a lui Einstein că nu va considera teoria sa validă dacă nu va trece anumite teste. [...] Era o atitudine complet diferită față de dogmatismul lui Marx, Freud, Adler și încă și mai mult al continuatorilor acestora. Einstein căuta experimente cruciale al căror acord cu predicțiile sale i-ar fundamenta teoria; în vreme ce un dezacord, după cum chiar el a scos în evidență cel dintîi, ar arăta că teoria sa nu este validă. Aceasta, simțeam eu, era atitudinea cu adevărat științifică.”⁶ Teoria lui Einstein, precum și mult mediatizata expediție a lui Eddington pentru a o testa au stîrnit un interes enorm în întreaga lume, în 1919. Nici o încercare de verificare științifică, nici înainte și nici după, nu a atras ațitea titluri în ziare și nu a devenit subiect universal de conversație. Tensiunea a crescut constant între luna iunie și anunțul efectiv că teoria fusese confirmată, ce a avut loc în cadrul unei întruniri a Societății Regale unde nu aveai loc să arunci un ac, ținută la Londra, în septembrie. Pentru A.N. Whitehead, care a fost de față, totul s-a desfășurat ca într-o tragedie greacă: Noi eram corul care comenta hotărîrea destinului, dezvăluită în derularea unui incident suprem. Chiar și punerea în scenă avea ceva dramatic: ceremonialul tradițional, iar în fundal portretul lui Newton, amintindu-ne că cea mai mare dintre generalizările științifice avea să sufere acum, după mai bine de două secole, prima modificare... O mare aventură a gândirii ajunsese, în sfîrșit, la liman.⁷

Începînd din acel moment, Einstein a fost un erou al întregii lumi, solicitat de toate marile universități de pe glob, aclamat oriunde se ducea, figura sa gînditoare devenind familiară pentru sute de milioane de oameni — arhetipul filozofului genial, plin de naturalețe și distrat. Impactul teoriei sale a fost imediat, iar cumulativ, incomensurabil. Dar avea să illustreze ceea ce Karl Popper a numit mai tîrziu „legea consecinței neintenționate”. Nenumărate cărți au încercat să explice clar cum schimbarea Teoria Generală conceptele newtoniene care, pentru oamenii obișnuiți, formau înțelegerea lumii înconjurătoare și a modului cum funcționa ea. Einstein însuși a rezumat-o astfel: „«Principiul relativității», în sensul său cel mai larg, este conținut în afirmația: Totalitatea fenomenelor fizice este de așa natură încît nu oferă nici o bază pentru introducerea conceptului «mișcării absolute»; sau, mai scurt, dar mai puțin precis: Nu există mișcare absolută.”⁸ Niște ani mai tîrziu, R. Buckminster Fuller avea să-i trimită o celebră telegramă artistului japonez Isamu Noguchi, explicînd ecuația-cheie a lui Einstein în exact 249 de cuvinte, o capodoperă de concizie.

Pentru majoritatea oamenilor însă, pentru care fizica newtoniană, cu liniile și unghiurile ei drepte, era ușor de înțeles, relativitatea nu a devenit nici-

12

O ISTORIE A LUMII MODERNE

odată mai mult decît o vagă sursă de disconfort. Se sesiza că timpul absolut și spațiul absolut fuseseră detronate; că mișcarea era curbilinie. Dintr-o dată, nimic nu mai părea sigur în mișcările sferelor. „Vremile ieșitu-și-au din matcă”*, după cum observa trist Hamlet. Era ca și cum globul în rotație ar fi fost scos de pe axă și aruncat să plutească într-un univers care nu se mai conforma standardelor de măsurare obișnuite. La începutul anilor '20 a început să circule, mai întîi la nivel popular, credința că nimic nu mai era absolut: timpul și spațiul, binele și răul, cunoașterea și, mai presus de toate, valoarea. În mod greșit, dar probabil inevitabil, relativitatea se confunda cu

relativismul.

Nimeni nu a fost mai mîhnit decît Einstein de acest mod greșit în care a fost înțeles. Era năucit de publicitatea și eroarea perpetue pe care părea să le provoace lucrarea sa. La 9 septembrie 1920 îi scria colegului său, Max Born: „Așa cum omul din legendă transforma în aur tot ce atingea, la fel tot ce mă privește pe mine se transformă într-un tărăboi în presă.”⁹ Einstein nu era un evreu practicant, dar credea într-un Dumnezeu. Credea cu pasiune în standardele absolute ale binelui și răului. Viața lui profesională era dedicată căutării nu numai a adevărului, ci și a certitudinii. Susținea că lumea poate fi împărțită în sfere subiective și obiective și că trebuie să putem face afirmații precise despre partea obiectivă. În sens științific (dar nu filozofic), era un determinist. În anii '20 el considera principiul de incertitudine din mecanica cuantică nu doar inacceptabil, ci și respingător. Tot restul vieții, pînă la moartea sa, în 1955, a căutat să-l combată încercînd să ancoreze fizica într-o teorie unificată a cîmpurilor. El îi scria lui Born: „Tu crezi într-un Dumnezeu care joacă zaruri, iar eu în legea și ordinea desăvîrșite într-o lume care există în mod obiectiv și pe care eu, într-un chip extrem de speculativ, încerc s-o înțeleg pe deplin. Cred cu tărie, dar sper că cineva va găsi o cale mai realistă ori mai degrabă o bază mai palpabilă decît mi-a fost mie dat să găsesc.”¹⁰ Dar Einstein nu a reușit să producă o teorie unificată, nici în anii '20, nici mai tîrziu. El a apucat să vadă cum relativismul moral, pentru el o boală, devenea o epidemie socială, după cum a apucat să-și vadă și fatala ecuație dînd naștere războiului nuclear. Au fost momente, spunea el spre sfîrșitul vieții, cînd și-a dorit să fi fost un simplu ceasornicar. Apariția lui Einstein ca figură mondială în 1919 este o ilustrare izbitoră a dublului impact al marilor inovatori în știință asupra omenirii. Ei ne schimbă percepția asupra lumii fizice și sporesc măsura în care o stăpînim. Dar ne schimbă și ideile. Cel de-al doilea efect este adesea mai radical decît primul. Un geniu în știință influențează omenirea, în bine sau în rău, mult mai mult decît orice om de stat sau conducător militar. Empirismul lui Galilei a creat în secolul al XVII-lea fermentul filozofiei naturii, care a prefigurat

* Shakespeare, Hamlet, actul I, scena 5, traducere de Petru Dumitriu, în W. Shakespeare, Opere, voi. VII, ESPLA, București, 1959, p. 561 (n. t.).

O LUME RELATIVISTĂ ! "

13

revoluția științifică și pe cea industrială. Fizica newtoniană a format cadrul Iluminismului secolului al XVIII-lea, ajutînd astfel la nașterea naționalismului modern și a politicii revoluționare. Noțiunea de supraviețuire a celui mai adaptat promovată de Darwin a fost un element-cheie atît în conceptul marxist al luptei de clasă, cît și în filozofiile rasiste care au conturat hitlerismul. E drept, consecințele politice și sociale ale ideilor darwiniste nu s-au epuizat încă, după cum vom vedea în această carte. De asemenea, reacția publică la relativitate a fost una dintre principalele influențe formative pe parcursul istoriei secolului al XX-lea. Ea a acționat ca un cuțit, inabil mî-nuit de autorul ei, pentru a ajuta la desprinderea societății de pe pilonii tradiționali ai credinței și moralei culturii iudeo-creștine. Impactul relativității a fost puternic mai cu seamă pentru că a coincis practic cu receptarea publică a freudismului. La vremea cînd Eddington verifica Teoria Generală a lui Einstein, Sigmund Freud avea deja cincizeci și ceva de ani. Cea mai mare parte a operei sale cu adevărat originale fusese creată înainte de începutul secolului. Interpretarea viselor fusese publicată în 1900. Freud era o figură bine cunoscută și controversată în cercurile medicale și psihiatrice, întemeiase deja o școală proprie și se afla într-o spectaculoasă dispută teologică cu principalul său discipol, Carl Jung, înainte de izbucnirea primului război mondial. Dar abia la sfîrșitul războiului ideile sale au început să circule cu adevărat.

Cauza acestui fapt a fost atenția pe care prelungitele lupte în tranșee au atras-o asupra cazurilor de tulburare mintală datorată stresului: termenul popular era „șoc provocat de explozii”. Descendenți din familii nobile de militari, care se înrolaseră voluntari, luptaseră cu un curaj remarcabil și fuseseră decorați de mai multe ori, clacau brusc. Nu puteau fi niște lași, nu erau nebuni. Freud oferise de mult, în psihanaliză, ceea ce părea a fi o alternativă sofisticată la metodele „eroice” de a vindeca bolile mintale, precum medicamentele, bătaia ori tratamentul cu șocuri electrice. Aceste metode fuseseră folosite din plin, în doze din ce în ce mai mari, pe măsură ce războiul se prelungea, iar „vindecările” durau din ce în ce mai puțin. Cînd era mărit șocul electric, oamenii mureau sub tratament sau preferau să se sinucidă decît să mai suporte asemenea chinuri, precum victimele Inchiziției. Furia postbelică a rudelor față de cruzimile practicate în spitalele militare, în special în secția de psihiatrie a Spitalului General din Viena, au determinat guvernul austriac, în 1920, să instituie o comisie de anchetă care l-a consultat pe Freud.¹¹ Controversa care a urmat, deși nu a dus la nici o concluzie, i-a oferit lui Freud publicitatea internațională de care avea nevoie. Din punct de vedere profesional, 1920 a fost pentru el anul marii șanse, cînd s-a deschis la Berlin prima policlinică psihiatrică, iar discipolul și, mai tîrziu, biograful său, Ernest Jones, a lansat Jurnalul Internațional de Psihanaliză.

Și mai spectaculoasă însă, iar pe termen lung mult mai importantă, a fost descoperirea bruscă a operelor lui Freud de către intelectuali și artiști. După

14

O ISTORIE A LUMII MODERNE

cum spunea Havelock Ellis la vremea aceea, spre indignarea Maestrului, Freud nu era un om de știință, ci un mare artist.¹² După o experiență de optzeci de ani, metodele sale de terapie s-au dovedit, în ansamblu, niște eșecuri

costisitoare, mai potrivite pentru a-i alina pe cei nefericiți decât pentru a-i vindeca pe cei bolnavi.¹³ Știm acum că multe dintre ideile principale ale psihanalizei nu au nici un temelie biologic. E adevărat, au fost formulate de Freud înainte de descoperirea legilor lui Mendel, a teoriei cromozomiale a eredității, înainte de recunoașterea erorilor metabolice înăscute, a existenței hormonilor și a mecanismului impulsului nervos, care, toate, le-au infirmat. După cum a spus Sir Peter Medawar, psihanaliza este înrudită cu mesmerismul și frenologia: ea conține anumite scilipiri de adevăr, dar teoria generală este falsă.¹⁴ Mai mult, după cum pe bună dreptate nota la vremea aceea tânărul Karl Popper, atitudinea lui Freud față de dovada științifică era foarte diferită de a lui Einstein și înrudită mai degrabă cu a lui Marx. Departate de a-și formula teoriile cu un înalt grad de conținut specific care să invite la testarea empirică și la combaterea lor, Freud le-a făcut atotcuprinzătoare și greu, dacă nu chiar imposibil, de testat. Și, la fel ca adeptii lui Marx, când se isca o dovadă care părea să le contrazică, el își modifica teoriile pentru a le adapta la ea. Astfel, opiniile freudiene erau supuse unor continue transformări și osmoze, ca un sistem religios în perioada de formare. După cum era de așteptat, criticii din interior, precum Jung, erau tratați drept eretici; cei din afară, precum Havelock Ellis, drept infideli. Freud dădea de fapt semnele ideologului mesianic al secolului al XX-lea în cea mai rea ipostază a sa - și anume, o tendință constantă de a-i considera pe toți cei ce aveau o altă opinie ca instabili și ca avînd nevoie ei înșiși de tratament. Astfel, subaprecierea de către Ellis a statutului său științific a fost respinsă ca fiind o „formă de rezistență mult sublimată”¹⁵. „înclinația mea”, îi scria el lui Jung cu puțin înainte de ruptura produsă între ei, „este să-i tratez pe colegii care opun rezistență exact așa cum îi tratăm pe pacienți într-o situație similară.”¹⁶ Două decenii mai târziu, tendința de a considera disidența o formă de boală mintală, conducînd la spitalizarea forțată, avea să înflorească în Uniunea Sovietică într-o nouă formă de represiune politică.

Dar dacă opera lui Freud avea un conținut științific sărac, ea avea în schimb mari calități literare și imaginative. Stilul lui în limba germană era magnetic și i-a adus cel mai mare premiu literar național, Premiul Goethe al Orașului Frankfurt. Era un bun traducător. Tălmăcirea în engleză a textelor freudiene existente a devenit o adevărată industrie în anii '20. Dar noile producții literare s-au înmulțit și ele, pe măsură ce Freud permitea ideilor sale să se extindă asupra domeniului tot mai vast al activității și experienței umane. Freud era gnostic. El credea în existența unei structuri ascunse a cunoașterii care, cu ajutorul tehnicilor propuse de el, putea fi detectabilă dincolo de suprafața lucrurilor. Punctul său de pornire era visul. Acesta nu era, scria el, „construit altfel decât simptomul nervos. Asemeni celui din urmă, el poate părea

O LUME RELATIVISTĂ

15

bizar și fără sens, dar atunci cînd este examinat printr-o tehnică ușor diferită de metoda asocierii libere folosite în psihanaliză, se ajunge de la conținutul său manifest la sensul său ascuns, sau la gândurile sale latente.”¹⁷ Gnosticismul i-a atras întotdeauna pe intelectuali. Freud a oferit o varietate extrem de suculentă. Avea un imens talent pentru imagistica și aluziile clasice într-o vreme cînd toți oamenii educați se lăudau cu cunoașterea limbilor latină și greacă. A sesizat repede importanța acordată mitului de către noua generație de antropologi sociali, precum Sir John Frazer, a cărui Creangă de aur a început să apară în 1890. Sensul viselor, funcția mitului — în această infuzie tare Freud a adăugat poziunea atotpătrunzătoare a sexului, pe care el o găsea la baza celor mai multe forme de comportament uman. Războiul dezlegase limbile în privința sexului; în perioada de după război, au început să fie publicate în mod curent dezbateri despre sex. Sosise vremea lui Freud. Pe lângă talent literar, avea și anumite aptitudini care făceau din el un ziarist senzațional. Era priceput în folosirea neologismelor. Putea inventa sloganuri uluitoare. Aproape la fel de des ca și contemporanul său, Rudyard Kipling, îmbogățea limba cu cuvinte și expresii: „inconștientul”, „sexualitate infantilă”, „complexul lui Oedip”, „complex de inferioritate”, „complex de culpabilitate”, „ego, id și super-ego”, „sublimare”, „psihologia abisală”. Unele dintre ideile sale remarcabile, precum interpretarea viselor sau ceea ce a devenit cunoscut ca „lapsusul freudian”, dădeau impresia unor noi jocuri de salon intelectuale. Freud cunoștea valoarea actualității. În 1920, în urma „sinuciderii” Europei, a publicat Dincolo de principiul plăcerii, care a introdus ideea „instinctului morții”, curînd vulgarizată prin termenul de „dorință de moarte”. În cea mai mare parte a anilor '20, care au cunoscut un declin și mai mare al credinței religioase, în special printre oamenii educați, Freud a fost preocupat de religia anatomizantă, pe care o vedea ca pe o construcție pur umană. În Viitorul unei iluzii (1927), el a vorbit despre încercările inconștiente ale omului de a îndulci nefericirea. „încercarea de a găsi un ecran împotriva suferinței printr-o remodelare iluzorie a realității”, scria el, „este comună unui număr considerabil de oameni. Religiiile omenirii trebuie să fie clasate printre iluziile în masă de acest fel. Nimeni — se înțelege de la sine — dintre cei care împărtășesc o iluzie nu o recunoaște vreodată ca atare.”¹⁸ Părea să fie vocea noii epoci. Nu era pentru prima dată cînd un profet de cincizeci de ani, care predicase vreme îndelungată în pustiu, găsea dintr-o dată un public extaziat, în floarea tinereții. Ceea ce era atât de remarcabil în cazul freudismului erau calitatea sa proteică și ubicuitatea sa. Părea să aibă o explicație nouă și interesantă pentru orice. Și, datorită priceperii lui de a capta tendințele care abia se iveau într-o gamă largă de discipline academice, părea să prezinte, cu o măiestrie strălucită și cu absolută încredere, idei ce fuseseră deja pe jumătate formulate în mințile elitei. „Așa am gîndit și eu întotdeauna!” nota plin de admirație Andre Gide, în jurnalul său.

La începutul anilor '20, mulți intelectuali au descoperit că fuseseră freudi-eni ani de zile, fără s-o știe. Atracția era mare în special pentru romancierii, de la tînărul Aldous Huxley, al cărui șocant Galben de crom a fost scris în 1921, pînă la sobrul conservator Thomas Mann, pentru care Freud era „un oracol”.

Impactul lui Einstein și Freud asupra intelectualilor și artiștilor creatori a fost cu atît mai mare cu cît restabilirea păcii le-a arătat că începuse și încă mai era în curs de desfășurare o revoluție fundamentală în întreaga lume culturală, ale cărei drapele și ecouri erau conceptele relativității și freudismului. Această revoluție avea adînci rădăcini antebelice. Ea începuse deja în 1905, cînd a fost proclamată într-un discurs public, ținut — nici că se putea mai potrivit — de impresarul companiei Ballets Russes, Serghei Dia-ghilev:

Sîntem martorii celor mai mărețe clipe de bilanț din istorie, în numele unei culturi ^' noi și necunoscute, care va fi creată de noi, dar care ne va și înlătura. Iată de ce, fără • teamă ori neîncredere, ridic paharul în cinstea zidurilor în ruine ale minunatelor palate, „ precum și în cinstea noilor comandamente ale unei noi estetici. Singura dorință pe f care eu, un senzualist incorigibil, o pot exprima, este ca lupta ce va să vină să nu , dăuneze binefacerilor vieții și ca moartea să fie tot atît de frumoasă și de înălțătoare „, ca și învierea.19

La vremea discursului lui Diaghilev, putea fi văzută la Paris prima expoziție a foviștilor. În 1913, el a pus în scenă în același decor Sărbătoarea primăverii a lui Stravinski; Schonberg publicase atonalele Trei studii pentru pian și Alban Berg Cvartetul de coarde (Opus 3); iar Matisse inventase termenul de „cubism”. În 1909, futuriștii și-au publicat manifestul, iar Kurt Hiller și-a fondat al său Neuer Club din Berlin, cuibul mișcării artistice care, în 1911, a fost numită pentru prima dată expresionism.20 Aproape toate marile figuri creatoare ale anilor '20 publicaseră, expuseseră ori jucaseră pe scenă pînă în 1914, iar în acest sens modernismul a fost un fenomen antebelic. Dar a fost nevoie de convulsiile disperate ale marii lupte și de prăbușirile de regimuri pe care le-a precipitat pentru a da modernismului dimensiunea politică radicală care îi lipsise pînă atunci și sentimentul unei lumi în ruine pe care se putea construi una nouă. Nota elegiacă, ba chiar aprehensivă, pe care a atins-o Diaghilev în 1905 a fost astfel deosebit de perceptivă. Granițele politice și culturale ale schimbării nu puteau fi separate, așa cum nu se putuse face acest lucru în perioada tulbură a revoluției și romantismului din anii 1790-1830. S-a făcut observația că James Joyce, Tristan Tzara și Lenin erau toți exilați rezidenți în Zurich, în 1916, așteptînd să vină și vremea lor.21

O dată cu sfîrșitul războiului, modernismul a erupt pe scena aparent pustie, beneficiind de o publicitate scăpărătoare. În seara de 9 noiembrie 1918, un Consiliu Expresionist al Intelectualilor s-a întrunit în clădirea Reichstagului din Berlin, cerînd naționalizarea teatrelor, subvenționarea de către stat a profesiunilor artistice și demolarea tuturor academiilor. Suprerealismul, care a

O LUME RELATIVISTĂ

17

fost gîndit parcă să dea o exprimare vizuală ideilor freudiene — deși originile sale erau oarecum independente —, a avut propriul său program de acțiune, la fel ca futurismul și dadaismul. Dar asta era doar la suprafață. Dincolo de ea, era dezorientarea în spațiu și timp indusă de relativitate și gnosticismul sexual al lui Freud, care părea a fi caracterizat noile modele creative. La 23 iunie 1919, Marcel Proust a publicat în umbra fetelor, începutul unui vast experiment al fracționării timpului și al emoțiilor sexuale subterane ce rezumau noile preocupări. Șase luni mai tîrziu, la 10 decembrie, el a primit Premiul Goncourt, iar centrul gravitațional al literelor franceze s-a deplasat în mod decisiv, distanțîndu-se de marii supraviețuitori ai secolului al XIX-lea.22 Bineînțeles că, deocamdată, astfel de lucrări circulau numai într-un cerc restrîns de persoane influente. Proust a trebuit să-și publice primul volum pe cheltuiala sa și să-l vîndă la o treime din costul de producție (chiar și în 1956, ediția completă a operei în căutarea timpului pierdut încă se vindea într-un tiraj mai mic de 10 000 de exemplare pe an).23 James Joyce, care și el lucra la Paris, nu putea fi publicat deloc în Insulele Britanice. Ulise, terminat în 1922, a trebuit să fie scos la o tipografie particulară și trecut ilegal peste graniță. Dar semnificația lui nu a fost trecută cu vederea. Nici un roman nu a ilustrat mai clar măsura în care conceptele lui Freud pătrunseseră în limbajul literaturii. În același an, 1922, poetul T.S. Eliot, el însuși un profet nou identificat al epocii, scria că aceasta „distrusese în întregime secolul al XIX-lea”24. Proust și Joyce, cei doi mari inovatori, care au mutat centrul de gravitație, erau incompatibili unul cu altul în acea Weltanschauung pe care în mod atît de nepotrivit o împărțeau. Ei s-au cunoscut la Paris, la 18 mai 1922, după premiera cantatei scenice Vulpea a lui Stravinski, la o petrecere dată în cinstea lui Diaghilev și a trupei sale, la care au participat compozitorul și scenograful său, Pablo Picasso. Proust, care deja îl insultase pe Stravinski, a avut proasta inspirație să-l conducă acasă cu taxiul pe Joyce. Beat, irlandezul l-a asigurat că nu citise nici o silabă din lucrările sale, iar Proust, iritat, i-a întors complimentul, apoi a plecat mai departe la Ritz, unde avea un aranjament să i se dea de mîncare la orice oră din noapte.25 Șase luni mai tîrziu era mort, nu înainte însă de a fi fost salutat ca interpret literar al lui Einstein într-un eseu al celebrului matematician Camille Vettard.26 Joyce l-a desființat în Veghea lui Finnegan, cu un calambur: „frost bitte”. Ideea că scriitori ca Proust și Joyce au „distrus” secolul al XIX-lea, tot așa de clar cum au făcut-o Einstein și Freud cu conceptele lor, nu este așa de ciudată cum ar putea părea. Secolul al XIX-lea a fost punctul culminant al filozofiei responsabilității personale — ideea că fiecare dintre noi

trebuie să dea seama în mod individual pentru acțiunile sale —, care a fost moștenirea comună a iudeo-creștinismului și a lumii clasice. După cum avea să arate Lionel Trilling, analizând verdictul dat de Eliot cu privire la Ulise, în secolul al XIX-lea era posibil ca un estete de marcă precum Walter Pater, în Renașterea, să catalogheze capacitatea de „a arde cu o flacără ce strălucește

18

O ISTORIE A LUMII MODERNE

ca o piatră prețioasă" drept „succes în viață”. „în secolul al XIX-lea”, scria Trilling, pînă și „o minte atît de inteligentă și detașată ca aceea a lui Pater putea considera ca de la sine înțeles că viața unei persoane individuale poate fi judecată în termeni de succes ori eșec.”²⁷ Romanul secolului al XIX-lea fusese preocupat în esență de succesul moral ori spiritual al individului. În căutarea timpului pierdut și Ulise au marcat nu numai apariția anti-eroului, ci și distrugerea eroismului individual ca element central în creația imaginativă, precum și o sfidătoare lipsă de preocupare pentru atingerea la un echilibru și la verdicte morale. Exercițarea voinței individuale a încetat să mai fie trăsătura cea mai interesantă a comportamentului uman.

Acest lucru era în deplin acord cu noile forțe ce conturau epoca. Marxismul, care-și făcea loc la putere pentru prima dată, era o altă formă de gnosticism care pretindea să pătrundă prin aparența percepută empiric a lucrurilor pînă la adevărul ascuns de dincolo de ea. În cuvinte ce prefigurează în mod izbitor pasajul din Freud pe care tocmai l-am citat, Marx a rostit: „Modelul final al relațiilor economice văzut la suprafață [...] este foarte diferit de modelul lor esențial intern, care este ascuns.”²⁸ La suprafață, oamenii păreau să-și exercite liber voința, să ia decizii, să determine evenimente. În realitate, celor familiarizați cu metodele materialismului dialectic, acești indivizi, deși puternici, le păreau a fi doar rămășițe ale unui naufragiu, împinse de colo-colo de talazurile irezistibile ale forțelor economice. Comportamentul fals al indivizilor nu făcea decît să ascundă modelele de clasă de care aproape că nu erau conștienți, dar pe care nu aveau puterea să le sfideze.

De asemenea, în analiza freudiană, conștiința personală, care s-a aflat chiar în centrul eticii iudeo-creștine și a fost motorul realizării individualiste, a fost negată, fiind privită ca un simplu dispozitiv de siguranță, creat colectiv, pentru a proteja ordinea civilizată de înspăimîntătoarea agresivitate a ființelor omenești. Freudismul a reprezentat multe, dar dacă a avut o esență, aceasta a fost descrierea vinovăției. „Tensiunea dintre asprul supraeu și eul care îi este subordonat”, scria Freud în 1920, „noi o numim sentiment de vinovăție.[...] Civilizația pune stăpînire pe dorința periculoasă de agresiune a individului, slăbind-o, dezarmînd-o și stabilind în interiorul lui o forță care să o supravegheze, ca o garnizoană într-un oraș cucerit.” Sentimentele de vinovăție erau astfel nu un semn al viciului, ci al virtuții. Supraeul conștiinței era prețul drastic pe care-l plătea individul pentru menținerea civilizației, iar costul său în suferință avea să crească în mod inexorabil pe măsura avansării civilizației: „O nefericire exterioară amenințată [...] a fost schimbată pe o nefericire interioară permanentă, pe tensiunea sentimentului de vinovăție.” Freud spunea că intenționează să arate că sentimentele de vinovăție, nejustificate de vreo fragilitate a omului, sînt „problema cea mai importantă în dezvoltarea civilizației”²⁹. S-ar putea, după cum sociologii sugerau deja, ca societatea să fie vinovată în mod colectiv, prin crearea condițiilor care

O LUME RELATIVISTĂ

19

au făcut inevitabile crima și viciul. Dar sentimentele de vinovăție personale erau o iluzie care trebuia risipită. Nici unul dintre noi nu era vinovat în mod individual; eram vinovați în bloc.

Marx, Freud, Einstein au transmis cu toții același mesaj anilor '20: lumea nu era ceea ce părea să fie. Simțurile, ale căror percepții empirice ne formează ideile despre timp și distanță, bine și rău, lege și justiție și natura comportamentului uman în societate, nu prezentau încredere. Mai mult, analiza marxistă și cea freudiană au subminat amîndouă, fiecare în felul ei, extrem de dezvoltatul simț al răspunderii personale și al datoriei față de un cod moral stabilit și adevărat din punct de vedere obiectiv, care se afla în centrul civilizației europene a secolului al XIX-lea. Impresia pe care o căpătau oamenii de la Einstein, cea a unui univers în care toate măsurile valorii erau relative, a ajutat la confirmarea acestei viziuni — consternantă și îmbucurătoare în același timp — de anarhie morală. Și oare nu fusese „anarhia pură”, după cum spunea W.B. Yeats în 1919, „slobozită peste lume”? Multora războiul le păruse cea mai mare calamitate de la căderea Romei. Germania, de teamă și ambiție, și Austria, din resemnare și disperare, purtaseră războiul cu totul altfel decît ceilalți beligeranți. El a marcat punctul culminant al valului de pesimism din filozofia germană, care a fost trăsătura dominantă a acesteia în perioada antebelică. Pesimismul german, care contrasta puternic cu optimismul bazat pe schimbarea politică și reformele care aveau loc în Statele Unite, Marea Britanie și Franța, ba chiar și în Rusia în deceniul de dinainte de 1914, nu aparținea exclusiv intelighenței, ci se întîlnia la toate nivelurile societății germane, mai ales la vîrf. În săptămîinile care au precedat izbucnirea marelui conflict, Kurt Riezler, secretarul și confidențialul lui Bethmann Hollweg, nota elanul sumbru cu care stăpînul lui purta Germania și Europa spre abis. 7 iulie 1914: „Cancelarul se așteaptă ca un război, oricare ar fi rezultatul acestuia, să ducă la dezrădăcinarea a tot ceea ce există. Lumea existentă e foarte învechită, lipsită de idei.” 27 iulie: „Un sumbru verdict dincolo de puterea omenească atîrnă deasupra Europei și a poporului nostru.”³⁰ Bethmann Hollweg era născut în același an ca Freud și personifica parcă „instinctul morții” pe care cel din urmă tot

bătea monedă spre sfârșitul cumplitului deceniu. Ca majoritatea germanilor educați, el citise lucrarea lui Max Nordau Degenerare, publicată în 1895, și era la curent cu teoriile degenerative ale criminologului italian Cesare Lombroso. Război sau nu, omul era într-un declin inevitabil, civilizația se îndrepta spre distrugere. Astfel de idei erau la ordinea zilei în Europa Centrală, pregătind calea pentru suspinul de aprobare cu care a fost întâmpinată cartea Declinul Occidentului a lui Oswald Spengler, întâmplător publicată în 1918, când sinuciderea prezisă fusese împlinită. Și mai la Vest, în Anglia, Joseph Conrad (el însuși din Est) fusese singurul scriitor important care își manifestase pesimismul, reflectându-l într-o serie întreagă de romane șocante: Nostromo (1904), Agentul secret (1907),

O ISTORIE A LUMII MODERNE

20 Sub ochii Vestului (1911), Victorie (1915). Aceste sperate predici politice, deghizate în ficțiune, propovăduiau mesajul pe care Thomas Mann avea să-l transmită Europei Centrale în 1924 cu Muntele vrăjit, după cum Mann însuși recunoștea în prefața scrisă pentru traducerea în germană a Agentului secret doi ani mai târziu. Pentru Conrad, războiul nu făcuse decât să confirme natura iremediabilă a speciei umane. Șaizeci de ani mai târziu, privind în urmă, trebuie să spunem că Joseph Conrad este singurul scriitor de substanță al epocii a cărui viziune rămîne clară și adevărată în fiecare detaliu. El a respins marxismul ca pe un nonsens răuvoitor, menit să genereze o tiranie monstruoasă; ideile lui Freud nu erau nimic mai mult decât „un fel de spectacol de iluzionism”. Războiul demonstrase fragilitatea oamenilor, dar altfel nu putea rezolva nimic, nu putea genera nimic. Uriașele planuri de reformă, panaceele, toate „soluțiile” — erau iluzorii. Scriindu-i lui Bertrand Russell la 23 octombrie 1922 (Russell oferea „soluții” la Problema Chinei, carte care tocmai îi apăruse), Conrad spunea: „N-am reușit niciodată să găsesc în cartea sau vorbirea vreunui om nimic destul de convingător pentru a sta măcar o clipă în picioare în fața profund înrădăcinatului meu simț al fatalității care guvernează această lume populată de oameni. [...] Singurul remediu pentru chinezi și pentru noi toți ceilalți este schimbarea atitudinilor. Dar privind istoria ultimelor două mii de ani, nu avem prea multe motive să ne așteptăm la acest lucru, chiar dacă omul a ajuns să zboare. [...] Omul nu zboară ca un vultur, el zboară ca o insectă.”³¹

în prag de război, scepticismul lui Conrad era rar în lumea anglo-saxo-nă. Războiul însuși era văzut de unii ca o formă de progres, H.G. Wells mar-cînd declararea lui printr-o carte interesantă intitulată Războiul care va pune capăt războiului. Dar pînă la încheierea armistițiului, progresul în sensul în care îl înțelegeau victorienii, drept ceva continuu și aproape inexorabil, era mort. În 1920, marele savant clasic J.B. Bury a publicat un volum, Ideea de progres, proclamîndu-i decesul. „O nouă idee îi va uzurpa locul ca idee conducătoare a omenirii. [...] Nu sugerează oare progresul însuși că valoarea sa ca doctrină este doar una relativă, corespunzînd unui anumit stadiu al civilizației, nu foarte avansat?”³²

Ceea ce a ucis ideea de progres sistematic, ca opus unuia anarhic, a fost grozăvia actelor săvîrșite de Europa civilizată în ultimii patru ani. Că avusese loc o degenerare inimaginabilă, fără precedent, nu se putea îndoii nimeni dintre cei ce priveau faptele. Pe cînd era ministru de Război (1919-1921), Winston Churchill a notat pe o hîrtie cu antetul Ministerului de Război următoarele:

Toate ororile din toate epocile au fost aduse la un loc, și nu numai armatele, ci populații întregi au fost aruncate în mijlocul lor. Puternicele state educate care s-au implicat și-au imaginat — nu iară motiv — că era în joc însăși existența lor. Nici p'opoarele, * nici conducătorii nu s-au dat în lături de la vreo faptă despre care au crezut că i-ar putea ajuta să cîștige. Germania, eliberînd toți demonii, era de departe în fruntea terorii;

21

O LUME RELATIVISTĂ ; ■:: dar era urmată pas cu pas de națiunile sperate și în cele din urmă răzbunătoare pe care le atacase. Fiecare ultragiu împotriva umanității sau a dreptului internațional a fost răsplătit cu represalii — adesea la o scară mai mare și de mai lungă durată. Nici

, un fel de armistițiu ori tratative nu au atenuat conflictul armat. Răniții mureau între , linii: morții se descompuneau în țarină. Nave comerciale și nave neutre ori nave spital erau scufundate în mare și toți oamenii de la bordul lor lăsați în voia sorții ori uciși în timp ce înotau. S-au făcut toate eforturile pentru a înfometa națiuni întregi în vederea supunerii lor, fără a se ține seamă de vîrstă ori sex. Orașe și monumente au fost ' distruse de artilerie. Bombele erau aruncate din aer fără nici o discriminare. Gaze otrăvitoare de tot felul îi asfixiau pe soldați. Foc lichid era proiectat asupra corpurilor ; lor. Oameni cădeau din aer în flăcări sau dispăreau adesea, încet, în adîncurile întunecate ale mării. Efectivul armatelor era limitat doar de numărul bărbaților din l fiecare țară. Europa și părți întinse din Asia și Africa au devenit un mare cîmp de luptă pe care, după ani întregi de confruntări, nu armate, ci națiuni s-au frînt și pus ; pe fugă. Cînd totul s-a sfîrșit, Tortura și Canibalismul erau singurele două expedi- ;" ente pe care statele creștine cu un înalt grad de civilizație fuseseră în stare să și le refuze: și erau de o utilitate îndoielnică.³³

După cum corect observa Churchill, ororile pe care le-a enumerat erau săvîrșite de „puternicele state educate”. într-

adevăr, ele erau dincolo de puterile indivizilor, oricît de răi ar fi fost aceștia. Este bine cunoscut că oamenii sînt excesiv de cruzi și nemiloși nu ca o regulă provenită dintr-o răutate recunoscută, ci dintr-un simț al dreptății ultragiagiat. Acest lucru este cu atît mai valabil pentru state legal constituite, investite cu întreaga autoritate aparent morală a parlamentelor, congreselor și curților de justiție! Capacitatea distructivă a individului, oricît de rău, este mică, dar cea a statului, oricît de bine intenționat ar fi acesta, este aproape nelimitată. Extinderea statului, și această capacitate distructivă se va extinde cu siguranță și ea, pari passu*. După cum cinic s-a exprimat pacifistul american Randolph Bourne, în ajunul intervenției din 1917, „războiul este sănătatea statului”³⁴. Mai mult, istoria ne demonstrează în mod dureros că spiritul colectiv de dreptate este mult mai greu de stăpînit decît orice căutare individuală a răzbunării. Acesta a fost un lucru bine înțeles de Woodrow Wilson, care fusese ales în 1916 pentru că propunea un program pacifist și care avertiza: „Conduceți o singură dată acest popor în război și va uita pînă și că a existat ceva numit toleranță. [...] Spiritul brutalității nemiloase va pătrunde în fiecare fibră a vieții noastre naționale.”³⁵ Efectul primului război mondial a fost în uriașă măsură acela de a mări dimensiunea statului și, prin urmare, capacitatea distructivă și propensiunea spre oprimare a acestuia. Înainte de 1914, toate sectoarele statului erau mici, deși multe se dezvoltau, unele dintre ele repede. Sfera activității de stat reale era în medie între 5% și 19% din Produsul Intern Brut.³⁶ În 1913, venitul

: în ritm egal (n. L).

22

O ISTORIE A LUMII MODERNE

total al statului (inclusiv guvernarea locală) era, ca procent din PIB, de numai 9% în America. În Germania, care pe vremea lui Bismarck începuse să construiască un extraordinar aparat menit să asigure prosperitatea, era de două ori mai mare, 18%; iar în Marea Britanie, care luase exemplul Germaniei începînd din 1906, era de 13 %.³⁷ În Franța, statul absorbise întotdeauna o fracțiune relativ mare a PIB. Dar în Japonia și, mai presus de toate, în Rusia țaristă, statul își asuma un rol complet nou în viața națiunii, pătrunzînd în toate sectoarele economiei industriale. În aceste două țări, urmărindu-se imperialismul militar, statul forța ritmul industrializării pentru a „prinde din urmă” economiile mai avansate. În Rusia însă, preeminența statului în fiecare sector al vieții economice devenea factorul central al societății. Statul era proprietarul terenurilor petrolifere, al minelor de aur și de cărbune, a două treimi din sistemul feroviar, a mii de fabrici. În Noile Teritorii din est existau „țărani de stat”³⁸. Industria rusă, chiar și în cazurile în care nu era proprietate de stat, depindea în mare măsură de barierele de tarif, subvențiile de stat, împrumuturi sau era interdependentă cu sectorul public. Legăturile dintre Ministerul de Finanțe și marile bănci erau strînse, cu funcționari de stat numiți în consiliile de administrație.³⁹ În plus, Banca de Stat, un departament al Ministerului de Finanțe, controla casele de economii și societățile de credit, conducea finanțele Căilor Ferate, finanța aventuri în politica externă, funcționa ca agent de reglare a întregii economii și căuta în permanență metode de a-și mări puterea și extinde activitățile.⁴⁰ Ministerul Comerțului superviza syndicatele private, regla prețurile, profiturile, folosirea materiilor prime și a încărcăturilor navelor maritime și își plasa agenții în consiliile de administrație ale tuturor societăților pe acțiuni.⁴¹ Rusia țaristă, în ultima ei etapă de pace, a constituit un experiment pe scară largă al capitalismului colectiv de stat, și aparent unul plin de succes. I-a impresionat și alarmat pe germani: într-adevăr, teama de creșterea rapidă a capacității economice (și prin urmare militare) a Rusiei a fost cel mai important factor în decizia Germaniei de a porni războiul în 1914. După cum îi spunea Bethmann Hollweg lui Riezler, „Viitorul aparține Rusiei”.⁴²

O dată cu izbucnirea războiului, fiecare beligerant și-a studiat plin de sîrg inamicii și aliații, pentru a descoperi aspecte de management de stat și de intervenție a statului în economia de război care puteau fi imitate. Sectoarele capitaliste, liniștite de profiturile imense și animate, fără îndoială, și de patriotism, nu au ridicat nici o obiecție. Rezultatul a fost o creștere calitativă și cantitativă a rolului statului, care nu fusese niciodată pe deplin anulat — căci deși aranjamentele pe timp de război erau uneori abandonate pe timp de pace, în aproape toate cazurile ele erau în cele din urmă adoptate din nou, de obicei permanent. Germania a stabilit ritmul, adoptînd rapid majoritatea procedurilor de stat rusești, care o speriaseră așa de tare în vremea păcii și le făcuse operante cu o asemenea sporită eficiență, încît atunci cînd Lenin

O LUME RELATIVISTĂ:1 "

23

a moștenit mecanismul capitalist de stat rusesc în 1917—1918, a căutat surse de inspirație în tipurile de control economic german pe timp de război.⁴³ Pe măsură ce războiul se prelungea, iar pierderile și disperarea creșteau, statele beligerante deveneau în mod constant mai totalitare, mai ales după iarna lui 1916-1917. În Germania, sfîrșitul guvernării civile a sosit la 9 ianuarie 1917, cînd Bethmann Hollweg a fost forțat să se supună cererii de război submarin nerestricționat. El a căzut complet de la putere în iulie, lăsîndu-i pe generalul Ludendorff și pe amirali în posesia statului-monstru. Episodul a marcat adevăratul sfîrșit al monarhiei constituționale, de vreme ce kaiserul, sub presiunea militarilor, a renunțat la prerogativa sa de a numi și demite cancelarul. Chiar pe cînd mai era cancelar, Bethmann Hollweg a descoperit că telefonul său era ascultat și, după cum ne relatează Riezler, cînd auzea clicul striga în receptor „Ce Schweinhund* trage cu urechea?”⁴⁴ Dar ascultarea telefoanelor era legală conform legislației

„stării de asediu”, care împuternicea comandamentele militare zonale să cenzureze sau să suprime ziarele. Ludendorff a fost de asemenea autorizat să adune 400 000 de muncitori belgieni în Germania, prefigurând astfel metodele muncii silnice ale naziștilor și sovieticilor.⁴⁵ În ultimele optsprezece luni de ostilități, elita germană a practicat cu feroare ceea ce era denumit pe față „socialism de război”, într-o încercare disperată de a mobiliza fiecare strop de efort productiv în vederea victoriei.

Și în Occident, statul a înghițit cu lăcomie independența sectorului privat. Spiritul corporatist, întotdeauna prezent în Franța, a preluat industria și a avut loc o resuscitare a intoleranței patriotice iacobine. Prin opoziție, Georges Clemenceau s-a luptat cu succes pentru o oarecare libertate a presei, iar după ce a ajuns la puterea supremă în agonia lui noiembrie 1917, a permis chiar critici cu privire la persoana sa. Dar politicieni precum Malvy și Caillaux au fost arestați și s-au întocmit lungi liste de agenți subversivi (faimosul Carnet B), care urmau a fi vânați, arestați și chiar executați. Democrațiile liberale anglo-saxone nu erau în nici un caz imune la aceste presiuni. După venirea la putere a lui Lloyd George în timpul crizei din decembrie 1916, au fost impuse rigorile complete ale recrutării, precum și Apărarea agresivă a Realm Act, iar industria, transportul și aprovizionarea au fost mobilizate sub conducerea unor comitete corporatiste de război.

Și mai dramatic a fost entuziasmul cu care, cinci luni mai târziu, administrația Wilson a lansat Statele Unite în corporatismul de război. Indicii existaseră, ce-i drept, de mai-nainte. În 1909, Herbert Croly, în Promisiunea vieții americane, prezisese că aceasta nu putea fi îndeplinită decât prin intervenția deliberată a statului pentru a promova „o democrație superior socializată”. Trei ani mai târziu, lucrarea lui Charles Van Hise, Concentrare și control: o soluție la problema trusturilor în Statele Unite, prezenta argumentul pen-

* Ticălos (n. (.).

24

O ISTORIE A LUMII MODERNE

tru corporatism. Aceste idei au stat la baza „noului naționalism” al lui c Theodore Roosevelt, pe care Wilson și 1-a însușit și 1-a dezvoltat pentru a „cîștiga războiul.”⁴⁶ Existau o Administrație a Combustibilului, care a impus „duminicile fără gaz”, un Consiliu al Muncii în vreme de Război, care intervenea în disputele industriale, o Administrație a Alimentației, condusă de , Herbert Hoover, care fixa prețurile mărfurilor și un Consiliu Naval care a lansat 100 de vase noi la 4 iulie 1918 (preluate deja peste 9 milioane de , tone sub controlul său operativ).⁴⁷ Organul central era Consiliul Industrial de Război, a cărui primă realizare a fost abolirea Actului Anti-Trust al lui j Sherman, un indiciu sigur al corporatismului, și ai cărui membri (Bernard | Baruch, Hugh Johnson, Gerard Swope și alții) conduceau o pepinieră pen-, tru intervenționismul anilor '20 și New Deal-ul, care la rîndul său a inspi-] rat Noua Frontieră și Marea Societate. Corporatismul de război din 1917 a j; inițiat una din marile continuități ale istoriei americane moderne, uneori sub-, terană, alteori la suprafață, care a culminat cu vastul stat al bunăstării din . timpul lui Lyndon Johnson, la sfîrșitul anilor '60. John Dewey nota pe vre-, mea aceea că războiul subminase pînă atunci irezistibilele pretenții la proprietatea privată: „Indiferent cît de multe dintre agențiile speciale pentru control public decad o dată cu dispariția stresului cauzat de război, mișcarea nu va fi niciodată reversibilă.”⁴⁸ Aceasta s-a dovedit a fi o predicție corectă, în același timp, noi legi restrictive, ca Actul Spionajului (1917) și Actul Sedițiunii (1918), au fost adesea impuse cu sălbăticie: socialistul Eugene Debs a luat zece ani pentru un discurs împotriva războiului, iar un bărbat care a obstrucționat planul a fost condamnat la patruzeci de ani închisoare.⁴⁹ În toate țările beligerante, și nu numai în Rusia, anul de vîrf 1917 a dovedit că libertatea individuală și proprietatea privată tindeau să împărțășească mereu aceeași soartă.

Astfel, războiul a demonstrat atît viteza impresionantă cu care statul modern se putea extinde, cît și apetitul inepuizabil pe care el 1-a creat în consecință atît pentru distrugerea inamicilor, cît și pentru exercitarea puterii despotice asupra propriilor cetățeni. Spre sfîrșitul războiului erau o mulțime de oameni raționali care înțelegeau gravitatea acestor evoluții. Dar putea fi dat oare ceasul înapoi la momentul unde se aflase în iulie 1914? Voia oare cineva să-1 dea înapoi? Europa mai avusese de două ori experiența unor reglementări generale, după războaie lungi și cumplite. În 1648, tratatele cunoscute ca Pacea din Westfalia evitaseră sarcina imposibilă de a restaura stătu quo ante* și în mare măsură nu făcuseră decît să accepte frontierele create de un război de epuizare. Aranjamentul nu a durat, deși religia a încetat să mai fie un cazus belii**.

Aranjamentul impus în 1814-1815 de Congresul

* Starea de lucruri anterioară (n. (.). ** Motiv de război (n. t.).

O LUME RELATIVISTĂ

25

de la Viena după războaiele napoleoniene fusese mai ambițios și, în ansamblu, mai reușit. Obiectivul său fusese să restabilească, pe cît posibil, sistemul micilor și marilor monarhii autocrate care existaseră înainte de Revoluția franceză, ca unic cadru în care oamenii ar accepta frontierele europene ca legitime și durabile.⁵⁰ Procedul a funcționat în sensul că au trecut nouăzeci și nouă de ani pînă la izbucnirea unui nou război general european și se poate susține că secolul al XIX-lea a fost cel mai așezat și mai productiv din întreaga istorie a omenirii. Făuritorii păcii de la 1814-1815 erau însă un grup neobișnuit: un congres de reacționari între care lordul Castlereagh părea un instigator revoluționar, iar ducele de Wellington un progresist teribil. Ipotezele lor de lucru se bazau pe negarea

brutală a oricăror noțiuni politice inovatoare ale precedentului sfert de secol. Ei împărțeau mai ales credința declarată, aproape nenuanțată de cinism, în echilibrul de forțe și sfere de interes stabilite de comun acord, căsătorii dinastice, înțelegeri particulare între suverani și gentilemeni, supuse unui cod curent (exceptând cazurile în extremis) și proprietatea privată asupra unui teritoriu prin descendență legitimă. Unui rege sau împărat deposedat într-o parte a Europei i se putea da o „compensație”, ca să folosim termenul la modă, în altă parte, indiferent de naționalitatea, limba sau cultura locuitorilor. Ei numeau asta un „transfer de suflete”, după expresia folosită în Rusia pentru vânzarea unei proprietăți cu iobagi cu tot, glebae adscripti.⁵¹

Făuritorii păcii de la 1919 nu au avut la dispoziție aceste opțiuni. O pace a epuizării, ca aceea din Westfalia, bazată pe frontiere militare, era de neimaginat: ambele părți erau destul de istovite, dar una, prin virtutea armistițiului, câștigase un copleșitor avantaj militar. Francezii ocupaseră toate capetele de pod de pe Rin până la 6 decembrie 1918. Britanicii făceau o blocadă de coastă, căci germanii își predaseră flota și câmpurile minate înainte de 21 noiembrie. Era, așadar, posibilă o pace prin Diktat.

Totuși, asta nu însemna că Aliații puteau restaura vechea lume, chiar dacă ar fi dorit. Vechea lume era în descompunere încă înainte de izbucnirea războiului. În Franța, anticlericalii fuseseră la putere timp de un deceniu, și ultimele alegeri dinainte de război arătau o deplasare și mai la stînga. În Germania, alegerile din 1912 au făcut pentru prima dată din socialiști cel mai mare partid unic. În Italia, guvernul Giolitti a fost cel mai radical din istoria ei ca țară unificată. În Marea Britanie, liderul conservator A. J. Balfour a spus despre înfrîngerea sa catastrofală din 1906 că este „un ecou slab al aceleiași mișcări care a produs masacre în St. Petersburg, răzmerițe în Viena și procesiuni socialiste în Berlin”. Chiar și aristocrația rusă încerca să se liberalizeze. Habsburgii căutau neliniștiți noi platforme constituționale care să-i susțină. În pragul războiului, Europa era condusă de așa-ziii progresiști îngrijorați, care se străduiau din greu să satisfacă așteptări din ce în ce mai mari, dornici mai presus de toate să cultive și să liniștească tineretul.

26

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Este un mit că tineretul european a fost sacrificat cu cruzime în 1914 de către o generație egoistă și cinică. Discursurile politicianilor antebelici erau pline de apeluri la tineret. Mișcările de tineret erau un fenomen european, mai ales în Germania, unde 25 000 de membri ai cluburilor Wandervogel făceau excursii, cîntau la chitară, protestau împotriva poluării și a extinderii orașelor și îi înjurau pe bătrîni. Lideri de opinie ca Max Weber și Arthur Moller van den Bruck cereau ca tinerii să fie aduși la cîrmă. Națiunea, scria Bruck, „are nevoie de o primenire a singelui, de o insurecție a copiilor împotriva părinților, de o înlocuire a bătrînilor cu tineri.”⁵² Peste tot în Europa, sociologii studiau cu asiduitate tineretul pentru a afla ce gîndește și ce vrea.

Și bineînțeles că ceea ce voia tineretul era război. Prima „tînără generație” răzgîiată a pornit entuziasmat la un război pe care cei mai vîrstnici, aproape fără excepție, l-au acceptat cu oroare sau cu o disperare fatalistă. În rîndurile tinerilor din clasa de mijloc a fost, la început cel puțin, cel mai popular război din istorie. Ei și-au aruncat chitarele și au pus mîna pe arme. Charles Peguy scria că s-a dus „plin de rîvnă” la război (și la moarte). Henri de Montherlant relatează că „iubea viața pe front, scîldarea în elementar, anihilarea inteligenței și a sufletului”. Pierre Drieu la Rochelle numea războiul „o surpriză minunată”. Tineri scriitori germani precum Walter Flex, Ernst Wurche și Ernst Jiin-ger sărbătoreau ceea ce Junger numea „momentul sfînt” al lui august 1914. Romancierul Fritz von Unger descria războiul ca pe un „purgativ”, începutul unui „nou gust pentru viața”. Rupert Brooke găsea că era „unica viață [...] un fior plăcut, ca nimic altceva pe lume”. Pentru Robert Nichols era „un purificator”. „E mort acela care nu luptă”, scria Julian Grenfell („în luptă”), „iar cel care moare luptînd crește”. Tinerii italieni care au intrat în război mai tîrziu erau și mai lirici. „Acesta-i ceasul triumfului celor mai mari valori”, scria un poet italian, „e Ceasul Tinereții”. Un altul îi răspundea ca un ecou: „Doar oamenii mărunți și bătrîni de douăzeci de ani ar vrea să-l rateze.”⁵³

Pînă în iarna lui 1916-1917, pofta de război trecuse. Pe măsură ce lupta se prelungea la nesfîrșit, tineri însingerați și deziluzionați se întorceau spre vîrstnici cu dezgust și crescîndă mînie. În toate taberele se vorbea în tranșee despre o reglare de conturi cu „politicienii vinovați”, „vechea gașcă”. În 1917 și încă și mai mult în 1918, regimurile din toate țările beligerante (cu unica excepție a Statelor Unite) s-au simțit testate aproape pînă la distrugere, ceea ce ajută la explicarea disperării și sălbăticiiei crescînde cu care purtau războiul. Victoria a ajuns să fie identificată cu supraviețuirea politică. Monarhiile italiană și belgiană și poate chiar și cea britanică nu ar fi supraviețuit înfrîn-gerii, cum nu i-ar fi supraviețuit nici cea de-a Treia Republică din Franța. Bineînțeles, de îndată ce au repurtat victoria, au părut toate destul de sigure. Dar cine oare păruse cîndva mai sigur ca Hohenzollernii în Berlin? Kaiserul Wilhelm al II-lea a fost expedit fără nici o ezitare la 9 noiembrie 1918, imediat ce s-a înțeles că o republică germană ar putea obține condiții

O LUME RELATIVISTĂ

27

mai bune de pace. Ultimul împărat din dinastia Habsburg, Carol, a abdicat trei zile mai tîrziu, punînd capăt unui mileniu de căsătorii judicioase și de jonglerii inspirate. Romanovii fuseseră asasinați la 16 iulie și îngropați într-un mormînt fără nume. Astfel, cele trei monarhii imperiale ale Europei Centrale și de Est, trepidul de legitimitate pe

care se sprijinea l'ancien regime, așa cum era el, au dispărut toate într-un singur an. La sfârșitul lui 1918 nu prea mai exista nici o șansă de a fi restaurată vreuna din ele, cu atât mai puțin toate trei. Sultanul Turciei era și el terminat (deși Republica Turcă a fost proclamată abia la 1 noiembrie 1922).

Dintr-o lovitură, dizolvarea acestor imperii dinastice și absolutiste a desfășurat „pachete” de popoare eterogene care fuseseră adunate cu dragoste și legate cu grijă la un loc de-a lungul secolelor. Ultimul recensământ al Imperiului Habsburgic a arătat că acesta era constituit din douăsprezece națiuni: 12 milioane de germani, 10 milioane de maghiari, 8,5 milioane de cehi, 1,3 milioane de slovaci, 5 milioane de polonezi, 4 milioane de ruteni, 3,3 milioane de români, 5,7 milioane de sârbi și croați și 800 000 de ladini și italieni.⁵⁴ Conform recensământului imperial rus din 1897, velicorușii formau numai 43% din populația totală⁵⁵; restul de 57% erau popoare subordonate, de la luterani suedezi și germani la letoni, ruși albi și ucraineni ortodocși, polonezi catolici și ucraineni uniți, musulmani șiiți, sunniți și kurzi de mai multe naționalități, precum și varietăți nenumărate de budiști, daoiști și animiști. În afară de Imperiul Britanic, nici un alt conglomerat imperial nu a mai avut atâtea națiuni diferite. Chiar și în momentul recensământului din 1926, când multe dintre grupările occidentale dispăruseră, încă mai existau aproximativ două sute de popoare și de limbi.⁵⁶ Prin comparație, domini-oanele Hohenzollernilor erau omogene și monoglotte, dar și acestea conțineau minorități de polonezi, danezi, alsacieni și francezi.

Adevărul este că în timpul procesului de stabilire în Europa Centrală și de Est, din secolul al IV-lea pînă în secolul al XV-lea și de-a lungul intensei etape de urbanizare care a avut loc începînd cu secolul al XVIII-lea, aproximativ un sfert din suprafață fusese ocupat de națiuni amestecate (inclusiv peste zece milioane de evrei), a căror loialitate fusese pînă atunci influențată mai degrabă de criterii religioase și dinastice decît naționale. Monarhiile erau singurul principiu unificator al acestor societăți multinaționale, singura garanție (deși adesea una fragilă) că toți vor fi egali în fața legii. O dată ce acest principiu era înlăturat, cu ce putea fi el înlocuit? Singurul disponibil era naționalismul, cu irendentismul care decurgea din el și care era la modă, termen derivat din italianescul risorgimento și semnificînd unirea unui întreg grup etnic într-un singur stat. La aceasta se adăuga acum o nouă noțiune specifică, „autodeterminarea”, prin care se înțelegea ajustarea frontierelor prin plebiscit conform preferințelor etnice.

28

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Cei doi principali aliați occidentali, Marea Britanie și Franța, nu au avut la început nici o dorință și nici un plan de a promova o pace bazată pe naționalitate. Ba chiar dimpotrivă. Amîndouă conduceau imperii multinaționale, poliglotte. Anglia avea în plus ea însăși o problemă iredentistă în Irlanda, în 1918 amîndouă erau conduse de foști progresiști, Lloyd George și Clemenceau, care în agonia războiului învățaseră Realpolitik și căpătaseră un respect plin de invidie față de vechile noțiuni de „echilibru”, „compensație” și așa mai departe. Când, în timpul convorbirilor de pace, tînărul diplomat britanic Harold Nicolson stăruia că era imperativ ca Anglia să garanteze autodeterminarea grecilor din Cipru, el a fost dojenit de Sir Eyre Crowe, ministrul de Externe: „Prostii, dragul meu Nicolson... Ai aplica autodeterminarea la India, Egipt, Malta și Gibraltar? Dacă nu ești pregătit să mergi atît de departe, atunci nu ai [sic] nici un drept să pretinzi că ai o logică. Dacă ești pregătit să mergi pînă acolo, atunci mai bine te-ai întoarce imediat la Londra.”⁵⁷ (Ar fi putut adăuga că Ciprul avea o importantă minoritate turcă; și din acest motiv el încă nu a ajuns la autodeterminare nici în anii '80.) Lloyd George s-ar fi străduit bucuros să țină Imperiul Austro-Ungar nedezmembrat pînă în 1917 sau chiar pînă la începutul lui 1918, în schimbul unei păci separate. Cît despre Clemenceau, obiectivul lui principal era securitatea Franței, iar pentru aceasta el voia înapoi nu numai Alsacia și Lo-rena (în care cea mai mare parte a populației vorbea germana), ci și Saarlandul, cu Renania smulsă Germaniei, ca un stat-marionetă de orientare franceză.

Mai mult, pe parcursul războiului, Anglia, Franța și Rusia semnaseră o serie de tratate secrete între ele pentru a determina și alte puteri să li se alătore, tratate care erau total contrare principiilor naționaliste. Francezii și-au asigurat aprobarea rușilor pentru ideea lor de a domina Renania, dînd în schimb Rusiei mînă liberă pentru a oprima Polonia, printr-un tratat semnat la 11 martie 1917.⁵⁸ Prin acordul Sykes-Picot din 1916, Marea Britanie și Franța conveneau să deposedeze Turcia de provinciile sale arabe și să le împartă între ele. Italia s-a vîndut cui a oferit mai mult: prin tratatul secret de la Londra, din 26 aprilie 1915, ea avea să capete suveranitatea asupra a milioane de tirolezi de limbă germană și de sârbi și croați din Dalmația. Un tratat cu România semnat la 17 august 1916 îi dădea acesteia toată Transilvania și cea mai mare parte a Banatului, precum și Bucovina, unde majoritatea locuitorilor nu vorbeau românește. Un alt tratat secret semnat la 16 februarie 1917 oferea Japoniei provincia chineză Shantung, aflată pînă atunci în sfera comercială a Germaniei.⁵⁹

Cu toate acestea, o dată cu colapsul regimului țarist și refuzul Habsburgilor de a încheia o pace separată, Anglia și Franța au început să încurajeze naționalismul și să facă din autodeterminare un „obiectiv de război”. La 4 iunie 1917 guvernul provizoriu al lui Kerenski din Rusia a recunoscut o Polonie

O LUME RELATIVISTĂ

29

independentă; Franța a început să adune o armată de polonezi, iar la 3 iunie 1918a proclamat crearea unui puternic stat polonez ca obiectiv primordial.⁶⁰ Între timp, în Marea Britanie, lobby-ul slavofil condus de R.W. Seton-Watson

și ziarul său, The New Europe, stăruia cu succes pentru dezmembrarea Austro-Ungariei și crearea de noi state etnice.⁶¹ Au fost făcute promisiuni mai multor politicieni slavi și balcanici în exil, în schimbul rezistenței față de „imperialismul german”. În Orientul Mijlociu, filoarabul colonel T.E. Lawrence a fost autorizat să promită regate independente emirilor Feisal și Hussein drept răsplată pentru lupta împotriva turcilor. În 1917, așa-numita „Declarație Balfour” promitea evreilor o patrie națională în Palestina, pentru a-i încuraja să părăsească Puterile Centrale. Multe dintre aceste promisiuni erau reciproc incompatibile, pe lângă faptul că veneau în contradicție cu tratatele secrete încă în vigoare. De fapt, în ultimii doi ani de lupte disperate, Anglia și Franța emiteau cu nepăsare acte de proprietate care în total se refereau la un teritoriu mai mare decât acela de care dispuneau ele și care nu puteau fi toate onorate la instalarea păcii, chiar presupunând că ar fi fost o pace aspră. Unele dintre aceste cecuri postdatate, fără acoperire, au stîrnit scandaluri.

Pentru a complica lucrurile, Lenin și bolșevicii lui au preluat controlul asupra Rusiei la 25 octombrie 1917 și și-au însușit imediat arhivele diplomației țariste. Au predat copii ale tratatelor secrete unor corespondenți occidentali, iar la 12 decembrie Manchester Guardian a început să le publice. Acest lucru a fost însoțit de o viguroasă propagandă bolșevică menită a încuraja revoluții comuniste în întreaga Europă, promișând tuturor popoarelor autodeterminare. Mișcările lui Lenin au avut la rîndul lor un efect profund asupra președintelui american. Woodrow Wilson este ridiculizat de mai bine de jumătate de secol pentru că goana lui ignorantă după idealuri irealizabile a făcut imposibilă încheierea unei păci raționale. Acest lucru este numai pe jumătate adevărat. Wilson era universitar, specialist în științe politice, fost rector al Universității Princeton. Știa că nu se pricepe la afaceri externe. Chiar înainte de investitura sa, în 1913, el le spunea prietenilor: „Ar fi o ironie a sorții dacă administrația mea ar trebui să se ocupe în principal de politica externă.”⁶² Democrații nu mai fuseseră la putere de cincizeci și trei de ani și Wilson vedea în diplomații Statelor Unite niște republicani. Când a izbucnit războiul, el a insistat ca americanii să fie „neutri și cu numele, și cu fapta”. A reușit să fie reales în 1916 datorită sloganului „Ne-a ținut departe de război”. Nu voia să dezmembreze nici vechiul sistem european: el pleda pentru o „pace fără victorie”.

La începutul lui 1917 Wilson ajunsese la concluzia că America ar avea o influență mai mare asupra reîmpărțirii lumii ca beligerant decât ca stat neutru și a trasat o firavă distincție morală și legală între Marea Britanie și Germania: folosirea submarinelor de către Germania viola „drepturile omului”,

30

O ISTORIE A LUMII MODERNE

în timp ce blocadele britanicilor violau doar „drepturile de proprietate”, ceea ce constituia un delict mai mic.⁶³ O dată aflat în război, el l-a purtat în forță, nevăzînd însă în America un combatant obișnuit. Ea intrase în război, spunea el în mesajul către Congres din aprilie 1917, „pentru a susține principiile păcii și dreptății” și pentru a stabili „o împletire a păcii și a acțiunii care va urmări de acum încolo respectarea acestor principii”. Dornic să fie bine pregătit pentru făurirea păcii, el a creat în septembrie 1917, sub conducerea aghiotantului său, colonelul Edward House și a doctorului S.E. Mezes, o organizație formată din 150 de experți universitari care a fost cunoscută sub numele de „Ancheta” și găzduită în clădirea American Geographical Society din New York.⁶⁴ Ca rezultat, delegația americană a fost, pe tot parcursul procesului de pace, de departe cea mai bine informată și documentată, fiind adesea, în multe probleme, singura sursă de informații exacte. „Dacă Tratatul de Pace ar fi fost întocmit numai de către experții americani”, scria Harold Nicolson, „ar fi fost unul dintre cele mai înțelepte și totodată mai științifice documente concepute vreodată.”⁶⁵

Cu toate acestea, „Ancheta” s-a bazat pe presupunerea că pacea avea să fie un compromis negociat și că metoda cea mai bună de a o face durabilă ar fi asigurarea faptului că se conforma justiției naturale și astfel era acceptabilă pentru popoarele implicate. Procedeu era empiric și nu ideologic. În mod special, în această etapă Wilson nu era prea entuziasmat de Liga Națiunilor, o idee britanică avansată pentru prima dată la 20 martie 1917. El a crezut că va crea probleme cu Congresul. Dar publicarea de către bolșevici a tratatelor secrete, care puneau aliații Americii în cea mai proastă lumină posibilă, ca prădători anacronici, l-a consternat. Chemarea lui Lenin la autodeterminare generală a contribuit și ea la a-i forța mîna lui Wilson, căci i se părea că America, în calitate de custode al libertății democratice, nu putea fi întrecută de un regim revoluționar care luase puterea în mod ilegal. Prin urmare, a conceput în grabă și a prezentat public la 8 ianuarie 1918 faimoasele „Paisprezece puncte”. Primul repudia tratatele secrete. Ultimul lua măsuri pentru înființarea unei Ligi. Celelalte erau, cele mai multe, garanții specifice că, deși teritoriile cucerite trebuiau predate, cei înfrînți nu aveau să fie pedepsiți prin pierderea de populații, naționalitatea fiind factorul determinant. La 11 februarie Wilson a adăugat cele „Patru principii”, care întăreau ultimul punct, iar la 27 septembrie el a furnizat piatra de temelie a celor „Cinci specificații”, din care prima promitea dreptate pentru prieteni și dușmani deopotrivă.⁶⁶ Codicele de douăzeci și trei de aserțiuni a fost întocmit de Wilson independent de Anglia și Franța. Ajungem acum la esența neînțelegerii care a distrus orice șansă reală de reușită a acordului de pace, pregătind astfel un al doilea conflict mondial. Pînă în septembrie 1918 devenise evident că Germania, după ce cîștigase războiul în Est, era pe cale să-l piardă în Vest. Dar armata germană, de nouă milioane de soldați, era încă intactă și efectua o retragere ordonată din teri-

toriile cucerite în Franța și Belgia. La două zile după ce Wilson a făcut publice cele „Cinci specificații”, atotputernicul general Ludendorff i-a uluit pe membrii guvernului său spunându-le că „starea armatei necesită un armistițiu imediat pentru a se evita o catastrofă”. Trebuia format un guvern popular care să ia legătura cu Wilson.⁶⁷ Motivul lui Ludendorff era evident acela de a arunca asupra partidelor democratice oprobriul cedării cuceririlor teritoriale ale Germaniei. Dar el considera, de asemenea, cele douăzeci și trei de aserțiuni ale lui Wilson la un loc drept o garanție că Germania nu avea să fie dezmembrată ori pedepsită, ci își va păstra integritatea și puterea aproape intacte. În împrejurările date, era tot ce putea spera în mod rezonabil; chiar mai mult, căci cel de-al doilea din cele „Paisprezece puncte”, referitor la libertatea mărilor, implica ridicarea blocadei britanice. Autoritățile civile împărtășeau aceeași opinie, și la 4 octombrie cancelarul, prințul Max de Ba-den, a deschis negocierile pentru un armistițiu cu Wilson pe baza declarațiilor acestuia. Austriei, pornind de la o premisă și mai optimistă, i-au urmat trei zile mai târziu.⁶⁸ Wilson, care avea acum o armată de patru milioane și pe care toată lumea îl credea atotputernic, cu Anglia și Franța sub fermul lui control economic, a reacționat favorabil. În urma unui schimb de note, la 5 noiembrie le-a oferit germanilor un armistițiu pe baza celor „Paisprezece puncte”, cu numai două rezerve din partea Aliților: libertatea mărilor (unde Marea Britanie și-a rezervat dreptul de a face interpretări) și compensațiile pentru daune de război. Pe baza acestei înțelegeri, germanii au fost de acord să depună armele. Ceea ce nu știau germanii și austriei era că, la 29 octombrie, colonelul House, trimisul special al lui Wilson și reprezentantul SUA în Consiliul Suprem de Război al Aliților, avusese o lungă întâlnire secretă cu francezul Clemenceau și englezul Lloyd George. Aceștia și-au exprimat toate îndoielile și rezervele cu privire la declarațiile lui Wilson și l-au făcut pe House să le accepte. El le-a consemnat sub forma unui „Comentariu”, telegrafiat apoi lui Wilson la Washington. „Comentariul”, care nu a fost niciodată comunicat germanilor și austrieilor, înlătura efectiv toate avantajele „punctelor” lui Wilson în ceea ce privea Puterile Centrale. Într-adevăr, el schița toate prevederile Tratatului de la Versailles față de care aveau cele mai mari obiecții, inclusiv dezmembrarea Austro-Ungariei, pierderea coloniilor germane, scindarea Prusiei printr-un coridor polonez și despăgubiri.⁵⁹ Ceea ce este și mai remarcabil, el nu numai că s-a bazat pe premisa „vinovăției de război” a Germaniei (care era, în mod discutabil, implicită în cele douăzeci și trei de puncte ale lui Wilson), ci a fost creat în jurul principiului „recompenselor” pentru învingători și al „pedepselor” pentru învinși, pe care Wilson îl respinsese în mod specific. Este adevărat că, pe parcursul negocierilor din octombrie, Wilson, care de fapt nu mai avusese niciodată de-a face cu germanii, devenea din această cauză tot mai ostil față de ei. A fost mai ales iritat de torpilarea bacului civil irlandez Leinster, care a dus la pierderea a

32

O ISTORIE A LUMII MODERNE

450 de vieți, între care mulți copii și femei, pe 12 octombrie, la mai bine de o săptămână după ce germanii îi solicitaseră un armistițiu. Cu toate acestea, este ciudat că a acceptat „Comentariul” și e de-a dreptul uimitor că nu le-a pomenit nimic de el germanilor. Aceștia, la rîndul lor, și-au dovedit incompetența necerînd clarificări ale anumitor puncte, căci stilul lui Wilson, după cum spunea cabinetului ministrul de Externe britanic, A.J. Balfour, „este foarte inexact. Este un orator de primă mîna dar nu știe să conceapă un text”.⁷⁰ Principala responsabilitate pentru acest eșec fatal în comunicare îi revine lui Wilson. Și nu a fost o eroare în numele idealismului.

Cea de-a doua greșală, care a fost o parte componentă a celei dintîi și a transformat-o într-o catastrofă, a fost una de organizare. Conferinței de pace nu i s-a dat o structură deliberată. Ea a avut loc pur și simplu, căpătînd o configurație și o direcție proprie și dezvoltînd o atitudine tot mai profund antigermană pe parcursul ei, atît în substanță cît și, la fel de important, în formă. La început, toată lumea presupusese vag că termenii preliminării vor fi schițați de Aliți între ei, abia după aceea urmînd să apară germanii și partenerii lor și să se negocieze tratatul de pace propriu-zis. Așa se întîm-plase la Congresul de la Viena. Un program al conferinței în acest sens a și fost schițat de logiștii francezi și înmînat lui Wilson de către ambasadorul francez la Washington încă din 29 noiembrie 1918. Acest document a mai avut și meritul de a stipula anularea imediată a tuturor tratatelor secrete. Dar formularea lui l-a iritat pe Wilson și nu s-a mai auzit nimic despre el. Astfel, conferința s-a întrunit fără un program de desfășurare acceptat inițial și nici nu a creat vreunul.⁷¹ Modus operandi a fost făcut și mai confuz prin hotărîrea lui Wilson de a traversa Atlanticul pentru a participa și el. Asta însemna că acela care era considerat „cel mai puternic om din lume” nu mai putea fi ținut în rezervă, ca un deus ex machina, pentru a se pronunța din înălțimi ori de cîte ori Aliții se aflau în impas. Venind la Paris, el a devenit un simplu șef de guvern ca și ceilalți, și de fapt a pierdut tot ațitea dispute cîte a și cîștigat. Dar acest lucru s-a întîmplat și pentru că, pe măsură ce negocierile se derulau, interesul lui Wilson a scăzut în mod clar față de propriile sale douăzeci și trei de puncte, pentru a se concentra aproape exclusiv asupra Ligii și a Convenției acesteia. Pentru el, noua organizație mondială propusă, în privința căreia fusese sceptic pînă atunci, a devenit singurul obiectiv al conferinței. Operațiunile ei aveau să repare orice neajunsuri ale tratatului însuși. Acest lucru a avut două consecințe cumplite. În primul rînd, francezii au reușit să facă să fie acceptate clauze mult mai severe, inclusiv o Polonie „mare”, care să taie Prusia în două și să deposedeze Germania de centura ei industrială sileziană, o

ocupație aliată de cincisprezece ani în Renania și uriașe despăgubiri de război. În al doilea rînd, ideea unui set preliminar de clauze a fost abandonată. Wilson era hotărît să insereze Convenția Ligii în actul preliminar. Secretarul său de Stat, Robert Lansing, i-a atras atenția că pînă și un acord provizoriu ca acesta constituia în mod legal un tratat și prin

O LUME RELATIVISTĂ

33

urmare necesita o ratificare din partea Congresului. Temîndu-se să nu aibă probleme în Senat, Wilson a hotărît atunci să meargă pînă la obținerea unui tratat final.⁷² Bineînțeles, au mai existat și alți factori. Mareșalul Foch, comandantul suprem al armatei franceze, se temea că anunțarea unor clauze preliminare asupra cărora se căzuse de acord ar accelera demobilizarea aliaților Franței și ar întări poziția germanilor în faza finală. Iar un acord chiar și între Aliați se dovedea a fi foarte dificil asupra atîtor puncte, încît toți se temeau de introducerea unor părți negociatoare noi și ostile, ale căror activități ar fi distrus tot ce se realizase pînă în acel moment. Astfel că ideea unor condiții preliminare a fost abandonată.⁷³

Prin urmare, cînd germanilor li s-a permis în sfîrșit să vină la Paris, ei au descoperit spre consternarea lor că nu aveau să negocieze o pace, ci aceasta avea să le fie impusă, ei marcîndu-și singuri neputința prin faptul că acceptaseră un armistițiu pe care acum îl considerau o escrocherie. Mai mult, Clemenceau, pentru care ura și teama față de germani erau o lege a naturii, a regizat impunerea Diktat-ului. El n-a reușit să asigure un acord privind o Germanie federalizată, care să dărîme opera lui Bismarck, sau o frontieră militară franceză pe Rin. Dar la 7 mai 1919 i s-a permis să prezideze ceremonia de la Versailles, unde Franța fusese umilită de Prusia în 1871, la care a apărut în sfîrșit delegația germană, nu în calitate de parte negociatoare, ci ca prizonieri condamnați, veniți să-și primească sentința. Adresîndu-se taciturnului plenipotențiar german, contele von Brockdorff-Rantzau, el și-a ales cu grijă cuvintele:

n, Aveți în fața dumneavoastră pe reprezentanții acreditați ai puterilor Aliate și Asociate, f mari și mici, care au purtat fără întrerupere vreme de mai bine de patru ani războiul nemilos ce le-a fost impus. A sosit momentul pentru o reglare hotărîtoare a conturilor noastre. Ne-ați cerut pace. Sîntem dispuși să v-o acordăm.⁷⁴

Apoi a stabilit un termen limită pentru o acceptare ori respingere clară. Răspunsul amar al contelui a fost citit fără ca acesta să se ridice în picioare, o împolitețe ce i-a înfuriat pe mulți dintre cei prezenți, mai ales pe Wilson, care devenea tot mai antigerman pe măsură ce conferința înainta: „Ce maniere oribile.[...] Germanii sînt într-adevăr un popor de proști. Fac întotdeauna exact ce nu trebuie.[...] Țsta e discursul cel mai lipsit de tact pe care l-am auzit vreodată. Or să-și ridice întreaga lume împotriva lor.”⁷⁵ De fapt, nu așa s-a întîmplat. A.J. Balfour nu a obiectat la faptul că Brockdorff a rămas așezat. El i-a spus lui Nicolson: „N-am observat. Îmi fac o regulă din a nu mă uita niciodată la oameni cînd se află în mod evident într-o situație grea.”⁷⁶ Printre britanici exista o oarecare milă față de germani și prin urmare, pînă la 28 iunie, cînd aceștia au semnat în sfîrșit, Lloyd George a făcut eforturi intense de a atenua severitatea clauzelor, în special cu privire la granița germa-no-poloneză. El se temea că acest punct ar putea provoca un nou război —

34

O rSTORIE A LUMII MODERNE

ceea ce s-a și întîmplat. Dar tot ce a putut obține de la ostilii Wilson și Clemenceau a fost un plebiscit pentru Silezia superioară.⁷⁷ Astfel, germanii au semnat, „cedînd”, după cum s-au exprimat ei, în fața „unei forțe copleşitoare”. „Era ca și cum”, scria Lansing, „oamenii ar fi fost invitați să-și semneze propriile condamnări la moarte.[...] Cu fețe palide și mîini tremu-rînde își scriau repede numele și apoi erau conduși înapoi la locurile lor.”⁷⁸

Maniera în care condițiile le-au fost impuse germanilor avea să aibă un efect dezastruos asupra noii lor republici, după cum vom vedea. Intervenția de ultim moment a lui Lloyd George în numele lor a pus capăt de asemenea efectiv acelei entente cordiale și avea să continue să otrăvească relațiile anglo-franceze pînă în anii '40: un act de perfidie pe care generalul de Gaulle avea să i-l arunce în față lui Winston Churchill în cel de-al doilea război mondial.⁷⁹ La vremea aceea mulți francezi erau de părere că Clemenceau făcuse prea multe concesii, și el a fost singurul politician din țară care ar fi putut încheia un acord pe care francezii îl considerau prea moderat și chiar periculos.⁸⁰ Americanii erau împărțiți. Printre distinșii membri ai delegației lor, unii împărțeau antigermanismul lui Wilson.⁸¹ John Foster Dulles vorbea despre „grozăvia crimei comise de Germania”. Nescrupulosul colonel House a avut și el un rol în a-l instiga pe Wilson să renunțe la „punctele” sale. Principalul consilier al lui Wilson în problemele Poloniei, Robert H. Lord, a fost, după Clemenceau, cel mai puternic apărător al unei Polonii „mari”.⁸² Dar Lansing a recunoscut pe bună dreptate că a fost o eroare majoră faptul că nu li s-a permis germanilor să negocieze. El considera că Wilson își trădase principiile atît în formă, cît și în fond.⁸³ Criticile lui au fost unul dintre motivele principale pentru modul brutal în care Wilson l-a demis la începutul lui 1920.⁸⁴

Dintre americanii mai tineri, majoritatea aduceau critici amare. William Bullitt i-a scris lui Wilson o scrisoare cruntă: „îmi pare rău că nu ați dus aceeași luptă ca și noi pînă la capăt și că ați avut atît de puțină încredere în milioanele de oameni, din fiecare națiune care, ca și mine, au crezut în dumneavoastră. [...] Guvernul nostru a consimțit acum să

expună popoarele năpăstuite ale lumii unor noi opresiuni, subjugări sau dezmembrări — unui nou secol de războaie."85 Samuel Eliot Morrison, Christian Herter și Adolf Berle împărtășeau aceeași opinie. Walter Lippmann scria: „După părerea mea, Tratatul nu este numai neliberal și de rea-credință, ci este imprudent în cel mai înalt grad."86

Mulți dintre acești tineri aveau să devină influenți mai târziu. Dar ei erau umbriți de un critic încă și mai vehement din delegația britanică, aflat într-o poziție din care putea da pe loc o lovitură devastatoare acordului. John Maynard Keynes era un universitar inteligent de la Cambridge, funcționar de stat în timpul războiului și reprezentant al Finanțelor la conferință. Pe el nu-l interese-

O LUME RELATIVISTĂ (j) 35

sau securitatea militară, granițele și schimburile de populație, a căror importanță intrinsecă și emoțională o subestima în mod tragic. Pe de altă parte, înțelegea în profunzime aspectele economice ale stabilității europene, pe care majoritatea delegaților le ignora. O pace durabilă, în opinia lui, ar fi depins de viteza cu care acordul permitea revitalizarea comerțului și a industriei și creșterea numărului locurilor de muncă. Din acest punct de vedere tratatul trebuie să fie dinamic, nu răzbunător.87 În 1916, într-un memorandum al Finanțelor, el susținea că despăgubirea pe care Germania o impusese Franței în 1871 dăunase ambelor țări și contribuise în mare măsură la recesiunea economică din anii '70 ai secolului al XIX-lea care afectase întreaga lume.88 El considera că nu trebuiau cerute nici un fel de reparații sau, dacă se cereau, despăgubirea maximă care putea fi impusă Germaniei trebuia să fie de 2 miliarde de lire: „Dacă e ca Germania să fie «mulșă», susținea el într-un raport pregătit pentru conferință, „trebuie, mai presus de orice, ca ea să nu fie ruinată."89 Cît despre datoriile de război în care erau înglodată toți Aliații — care, presupuneau ei, vor fi achitate cu ceea ce aveau să stoarcă de la Germania —, Keynes considera că ar fi înțelept din partea Angliei să-și lase creditorii în pace. O astfel de generozitate avea să-i încurajeze pe americani să facă același lucru pentru Anglia și, pe cînd Anglia avea să fie plătită de țările continentale pe hîrtie, ea ar trebui să plătească Statelor Unite în bani adevărați, așa încît o anulare generală ar fi fost în beneficiul ei.90

În plus față de limitarea reparațiilor și anularea datoriilor de război, Keynes mai voia ca Wilson să-și folosească autoritatea și resursele Statelor Unite pentru a lansa un vast program de credite pentru revitalizarea industriei europene — un proiect care, în 1947-1948, avea să capete forma Planului Marshall. El îl numea „un proiect măreț pentru reabilitarea Europei"91. Și-a supus propunerea spre aprobare șefului său, ministrul de Finanțe Austen Chamberlain, iar în aprilie 1919a întocmit două scrisori pe care Lloyd George i le-a trimis lui Wilson. Prima susținea că „mecanismul economic al Europei este blocat" și propunerea sa îl va debloca; a doua, că „cu cît o țară este mai istovită și mai aproape de bolșevism, cu atît este mai probabil că va cere ajutor. Dar cu atît mai puțin probabil este ca întreprinderea privată să facă acest lucru."92 Opinia lui Keynes era că America se bucura de un „moment" unic în afacerile mondiale și că Wilson ar trebui să evite să încerce a dicta granițele de după război și forma Ligii și, în schimb, să folosească rezervele de hrană și puterea economică ale SUA pentru a sprijini recuperarea pe termen lung a Europei. Era mai probabil că o Europă prosperă va uita amintirile amare ale trecutului imediat și va vedea cu alți ochi ajustările de frontiere care acum stîrneau atîtea patimi.

Era multă înțelepciune și o oarecare dreptate în viziunea lui Keynes, și cu siguranță nu se înșela cu privire la rolul Americii, după cum unii istorici americani recunosc acum.93 Dar Wilson, obsedat de Ligă și neinteresat de

36 O ISTORIE A LUMII MODERNE

revigorarea economică, a respins pledoariile lui Lloyd George, iar Departamentul de Finanțe al SUA a fost oripilat de ideile lui Keynes. Reprezentanților săi, se plîngea Keynes, li se „interzisese oficial" să „discute orice chestiune de acest fel cu noi, chiar și în conversații particulare"94. Nici nu putea fi vorba de anularea datoriilor de război.

Dezgustul lui Keynes față de americani a răbufnit: „Au avut șansa de a adopta o viziune largă, sau cel puțin umană, asupra lumii, dar au refuzat-o fără ezitare", îi scria el unui prieten. Wilson era „cel mai mare escroc de pe pămînt"95.

A fost și mai îngrozit cînd a citit tratatul și a sesizat ceea ce lui i se părea a fi efectul cumulativ al prevederilor acestuia, în special clauzele reparatorii. „Tratatul blestemat", cum l-a numit el, era o formulă pentru dezastru economic și un nou război. La 26 mai 1919 el s-a retras din delegația britanică. „Cum vă puteți aștepta", îi scria el lui Chamberlain, „să asist în continuare la această farsă, care caută să pună bazele, după cum s-a exprimat un francez, «d'une guerre juste et durable»"?1 El i-a spus lui Lloyd George: „Eu ies de pe scena asta de coșmar."96

Plecarea lui Keynes a fost absolut de înțeles, căci acordul pe care inteligența și elocvența lui nu au reușit să-l împiedice era un fait accompli**. Dar ceea ce a început a agravat infinit erorile de judecată pe care le diagnosticase atît de corect. Keynes făcea parte din două lumi. Îi plăcea lumea băncilor și a politiciii, în care talentele sale îi permiteau să se manifeste ori de cîte ori dorea. Dar era și om de știință, estet, homosexual și membru atît al societății secrete „Apostolii", de la Cambridge, cît și al ramurii mai tinere a acesteia, „Grupul Bloomsbury". Majoritatea prietenilor săi erau pacifiști: Lytton Strachey, conducătorul neoficial al „Grupului Bloomsbury", James, fratele lui Strachey, David Garnett, Clive Bell, Adrian Stephen, Gerald Shove, Harry Norton și Duncan Grant.97 Cînd s-a introdus serviciul militar obligatoriu, unii dintre ei, în loc să se înroleze, au preferat să fie huliți în fața tribunalelor

pentru că refuzau în mod conștient, din cauza convingerilor lor, să facă acest lucru; Lytton Strachey a figurat într-un caz larg mediatizat și, pentru el, eroic. Ei nu au aprobat intrarea lui Keynes în Ministerul de Finanțe, văzând în aceasta o „activitate de război”, chiar dacă era nonbeligerantă. În februarie 1916, el a găsit pe farfurie, la micul dejun, un bilet insidios de la Strachey, echivalentul pacifist al unei pene albe: „Dragă Maynard, de ce mai ești încă la Finanțe? Al tău, Lytton.” Când Duncan Grant, cu care Keynes avea o aventură, a compărut în fața unui tribunal din Ipswich, el i-a luat apărarea, fluturându-și servieta de la Finanțe cu monogramă regală pentru a-i intimida pe membrii tribunalului, niște bieți funcționari de provincie. Dar îi era rușine de slujba lui când se afla cu prietenii. îi scria lui Grant, în

* Unui război drept și durabil (n. t.). ** Fapt consumat (n. t.).

„J O LUME RELATIVISTĂ” 37

decembrie 1917: „Lucrez pentru un guvern pe care îl disprețuiesc, cu scopuri pe care eu le consider criminale.”⁹⁸ Keynes a continuat să lucreze la Finanțe dintr-o rămășiță de simț patriotic, dar tensiunile din conștiința lui creșteau. Când războiul pe care îl ura a culminat cu o pace pe care o considera scandaloasă, s-a întors la Cambridge într-o stare de depresie nervoasă. Îndată ce și-a revenit, s-a apucat să scrie un atac strălucit și malițios la adresa întregii desfășurări a conferinței. Era un amestec de adevăruri, jumătăți de adevăruri, înțelegeri greșite și sclipiri de intuiție, însuflețite de schițe de portret sardonice ale protagoniștilor. Acesta a fost publicat înainte de sfârșitul anului sub titlul Consecințele economice ale păcii și a făcut senzație în întreaga lume. Lucrarea este o nouă ilustrare clasică a legii consecințelor neintenționate. Motivul public al lui Keynes pentru a-l scrie a fost acela de a atrage atenția lumii asupra efectelor pe care le avea impunerea unei „păci cartagineze” Germaniei. Motivul personal a fost restabilirea legăturii cu prietenii lui prin atacarea unui acord politic la care ei îl învinuiau că luase parte. Obiectivele au fost, cu siguranță, atinse. Lucrarea s-a dovedit a fi, de asemenea, una dintre cele mai distructive cărți ale secolului, care a contribuit indirect și în mai multe feluri la viitorul război pe care Keynes însuși își dorise atât de mult să-l prevină. Când acel război a sosit, așa cum era de așteptat, un tânăr istoric francez, Etienne Mantoux, a îndreptat un deget acuzator în direcția filipiceii lui Keynes într-un pamflet numit Pacea cartagineză: sau consecințele economice ale domnului Keynes. A fost publicat la Londra în 1946, la un an după ce Mantoux însuși fusese ucis în război și în același an în care Keynes murise de cancer.

Efectul cărții lui Keynes asupra Germaniei și Marii Britanii a fost cumulativ, după cum vom vedea. Efectul asupra Americii a fost imediat. Așa cum am arătat deja, ideea Ligii Națiunilor nu i-a aparținut lui Wilson. Ea a venit din partea Angliei. Sau, mai degrabă, a fost produsul minții a doi domni excentrici, al căror bine intenționat dar funest impact asupra afacerilor mondiale ilustrează afirmația că credința religioasă este un prost sfătuitor în politică. Walter Phillimore, care la vârsta de șaptezeci și doi de ani era președintele comitetului Ministerului de Externe al cărui raport a dat naștere propunerii (la 20 martie 1918), era specialist în drept internațional și autorul lucrării Trei secole de tratate de pace (1917). El era, de asemenea, un cunoscut consilier juridic al bisericii, o figură trollopiană, importantă în Adunarea Bisericii, expert în legitimitate, ritual, mobilă și veșminte bisericesti, precum și primar al Kensingtonului. Ca judecător, fusese mult criticat pentru severitate excesivă în cazuri care implicau sexul, dar nu și în privința altor delictive. E greu de imaginat un om mai puțin potrivit să trateze reguli pentru a putea face față unei Realpolitik globale, dacă n-ar fi existat aliatul său politic, lordul Robert Cecil, membru Tory și Subsecretar de Stat pentru Afaceri Externe. Cecil a reacționat împotriva scepticismului și cinismului politic al tatălui său prim-ministru, lordul Salisbury, care fusese

38 O ISTORIE A LUMII MODERNE

nevoit să-i țină piept lui Bismarck, abordând politica externă cu o doză puternică de religiozitate. El era un avocat înăscut, despre care mama lui spunea că „avea întotdeauna două plângeri și un drept”. Încercase să organizeze o opoziție împotriva huliganismului la Eton. Ca ministru responsabil cu blocada, detestase încercarea de a-i înfometă pe germani ca să se predea, astfel că a îmbrățișat ideea Ligii cu entuziasm. Într-adevăr, el îi scria soției sale în august 1918: „Fără speranța că [Liga] avea să stabilească un sistem internațional mai bun, aș fi un pacifist.”⁹⁹ Este important să înțelegem că cei doi oameni cărora li se datorează în cea mai mare măsură crearea Ligii erau cvasipacifiști care vedeau în ea nu un procedeu pentru rezistarea la agresiune prin forță colectivă, ci un substitut pentru o astfel de forță, acționând în primul rând prin „autoritate morală”.

Expertii militari și diplomatici britanici nu au agreat ideea din start. Colonelul Maurice Hankey, secretarul Cabinetului și cel mai experimentat coordonator militar, consemna: „orice proiect de acest fel este periculos pentru noi, fiindcă va crea o senzație de securitate care este în întregime fictivă. [...] Nu poate decât să eșueze, și cu cât eșecul este amânat, cu atât mai sigur este că țara va fi fost amăgită cu povești de adormit copiii. Va pune o pîrghie foarte puternică în mâinile idealiştilor plini de intenții bune care pot fi găsiți în aproape orice guvern și care dezaproabă cheltuielile pentru armament, iar ca urmare, de-a lungul timpului, țara va ajunge aproape cu siguranță într-o poziție dezavantajoasă.” Eyre Crowe nota sarcastic că „o ligă și un statut” ar fi la fel ca orice alt tratat: „Ce anume ne asigură că nu vor fi, ca și alte tratate, încălcate?” Singurul răspuns, evident, era forța. Dar Phillimore nu consultase

Armata, iar cînd Amiralitatea a ajuns să afle despre proiect, ea a remarcat că pentru a fi eficient presupunea mai multe nave de război, nu mai puține.100 Toate aceste avertizări, făcute chiar în momentul conceperii Ligii Națiunilor, aveau să fie justificate din plin de către sumbra ei istorie.

Din păcate, o dată ce președintele Wilson, plictisit de negocierile pro-priu-zise ale Tratatului, cu necesara lor tentă de Realpolitik amoral, și-a îndreptat atenția spre Ligă și a făcut din ea recipientul propriei sale fervori religioase, îndoelile au fost date la o parte. Sponsorizarea de către el a proiectului a servit, într-adevăr, la a-l deposeda de orice merite practice ar fi avut.. Există un mit în istorie că puterile europene și-ar fi dorit cu disperare să creeze Liga ca un mijloc de implicare a Statelor Unite într-un angajament permanent de a ajuta la menținerea păcii; că Wilson ar fi împărtășit această opinie; și că ea a fost frustrată de izolaționismul republicanilor. Nicidecum. Clemenceau și Foch voiau o alianță de securitate reciprocă, cu propriul ei personal de planificare, de felul celei care apăruse în cele din urmă la Cartierul General al Aliaților, după infinite eforturi și întârzieri, în ultimul an de război. Pe scurt, ei voiau ceva pe tiparul a ceea ce a apărut în cele din urmă în

•! O LUME RELATIVISTĂ : 39

1948-1949, sub forma Organizației Tratatului Atlanticului de Nord. Ei recunoșteau că un sistem universal, căruia să-i aparțină toate puterile (inclusiv Germania), indiferent de meritele lor, era un nonsens. Erau mai bine informați cu privire la opinia Congresului decît Wilson și știau că erau prea puține șanse ca acesta să accepte o asemenea monstruoasă. Scopurile lor erau limitate, și căutau să implice America în etape, așa cum mai devreme Franța implicase Marea Britanică Ceea ce voiau ei ca America să accepte, în primul rînd, era o garantare a Tratatului, mai degrabă decît apartenența la vreo Ligă.101

Cam aceasta era și poziția senatorului Cabot Lodge, liderul republican al Senatului. El împărtășea atît scepticismul experților britanici, cît și pe al celor francezi. Departea de a fi izolaționist, el era proeuropean și credea în securitatea comună. Dar era de părere că puterile principale nu ar fi acceptat în practică obligația de a intra într-un război pentru a impune hotărârile Ligii, din moment ce națiunile evitau războiul atîta timp cît nu erau în joc interesele lor vitale. Cum puteau fi granițele garantate pe timp nedefinit de ceva sau cineva? Ele reflectau forțe reale și în schimbare. Aveau să pornească Statele Unite la război pentru a apăra granițele Angliei în India sau ale Japoniei în Shantung? Bineînțeles că nu. Orice aranjament pe care America îl făcea cu Anglia sau Franța trebuia să se întemeieze pe reglarea reciprocă a intereselor vitale. Atunci ar fi însemnat ceva. În septembrie 1919, Lodge și suporterii lui, cunoscuți sub numele de „Puternicii rezervaționști”, își exprimaseră cu claritate poziția: aveau să ratifice Tratatul cu excepția Ligii; și chiar aveau să accepte ca SUA să fie membru al Ligii cu condiția ca Congresul să aibă dreptul de a evalua orice criză care ar implica folosirea forțelor armate americane.102

În această conjunctură defectele de caracter și de judecată, ba chiar și de sănătate mentală ale lui Wilson au devenit evidente. În noiembrie 1918 el pierduse alegerile parțiale, și o dată cu ele controlul Congresului, inclusiv al Senatului. Acesta ar fi fost un motiv în plus pentru a nu se duce în persoană la Paris, ci a trimite o delegație bipartită; sau, dacă se ducea, să-i ia pe Lodge și pe alți republicani cu el. În schimb, el a ales să meargă singur. La intrarea Americii în război spusese, adresîndu-se Congresului la 2 aprilie 1917: „Lumea trebuie să devină un loc sigur pentru democrație.” Popularea sa Istorie a poporului american prezenta democrația ca pe o forță cvasire-ligioasă, vox populi, vox dei. Vechea lume, spunea el acum Congresului, suferea de o „inexplicabilă respingere” a democrației, a „purității și forței ei spirituale”. Aici intervenea America: „Este cu siguranță destinul evident al Statelor Unite să se afle în frunte în încercarea de a face ca acest spirit să domine.”103 În acea lucrare, Liga era instrumentul iar el însuși agentul, o întruchipare a Voinței Generale.

40 O ISTORIE A LUMII MODERNE

Nu este clar cum Wilson, un ultrademocrat, a ajuns să se considere beneficiarul acelei volonte generale a lui Rousseau, un concept ce avea să fie curînd exploatat la sînge de noua generație de dictatori ai Europei. Poate din cauza stării sale fizice. În aprilie 1919 a suferit primul atac, la Paris. Acest lucru a fost ținut ascuns. Într-adevăr, pierderea sănătății pare să fi întărit credința lui Wilson în justetea acțiunilor sale și hotărîrea de a nu face compromisuri cu criticii săi republicani. În septembrie 1919 a extins chestiunea Ligii de la Congres la întreaga țară, călătorind 13 000 de kilometri cu trenul în trei săptămîni. Efortul a culminat cu un al doilea atac în tren, la 25 septembrie.104 Din nou, nu s-a știut nimic. La 10 octombrie a avut un al treilea atac, foarte puternic, care i-a lăsat toată partea stîngă paralizată. Medicul său, amiralul Gary Grayson, recunoștea, cîteva luni mai tîrziu: „Este permanent bolnav fizic, slăbește treptat mental și nu își va reveni.”105 Dar Grayson a refuzat să-l declare pe președinte inapt. Vicepreședintele, Thomas Marshall, un om iremediabil nesigur, cunoscut în istorie în principal pentru remarcă sa: „Ceea ce-i trebuie acestei țări este un trabuc bun de cinci cenți”, a refuzat să insiste. Secretarul particular, Joseph Tumulty, a conspirat cu Wilson însuși și cu soția sa Edith s-o facă pe ea președinte, ceea ce ea a rămas vreme de șaptesprezece luni.

În timpul acestui bizar episod din istoria americană, pe cînd circulau zvonuri că Wilson era infectat cu sifilis terțiar, un nebun ținut prizonier într-o cameră cu gratii, doamna Wilson, care avea numai doi ani de școală, a scris ordine

pentru miniștrii din Cabinet cu scrisul ei mare, copilăresc („Președintele spune...”), i-a concediat și numit și a falsificat semnătura lui Wilson pe decrete. Ea a fost, în aceeași măsură ca Wilson însuși, responsabilă pentru demiterea Secretarului de Stat Lansing, („îl cunosc eu pe Lansing”, a declarat ea) și numirea unui avocat total neexperimentat și dezorientat, Bain-bridge Colby, în locul acestuia. Wilson se putea concentra cinci sau zece minute în șir și chiar a izbutit cu șiretenie să-l păcălească pe principalul său critic din Congres, senatorul Albert Fall, care se plînsese: „Sîntem sub papuc! Doamna Wilson e președinte!” Convocat la Casa Albă, Fall l-a găsit pe Wilson cu o barbă lungă, albă, dar aparent lucid (a stat cu el numai două minute). Cînd Fall a spus: „Noi toți ne rugăm pentru dumneavoastră, domnule Președinte”, Wilson a replicat pe loc: „Și pentru ce anume, domnule Senator?”, replică interpretată ca o dovadă a faptului că-și păstrase ascuțimea spiritului.¹⁰⁶

Astfel, într-un moment crucial, America era guvernată, așa cum avea să fie și Germania în 1932—1933, de un titan suferind și aflat în incapacitate mentală, cu un picior în groapă. Dacă Wilson ar fi fost declarat incapabil, nu există practic nici o îndoială că tratatul ar fi trecut prin Senat cu unele

!■•>O LUME RELATIVISTĂ

41

amendamente. Așa, cu o perseverență bolnavă ori senilă, el a insistat că trebuie să se accepte tot ce cerea el sau nimic. „Fie intrăm în Ligă fără nici o teamă”, suna ultimul său mesaj pe această temă, „asumîndu-ne responsabilitatea și netemîndu-ne de rolul de lider de care ne bucurăm acum... fie ne retragem cît mai elegant din marele concert al puterilor prin care a fost salvată omenirea.”¹⁰⁷

În aceste lupte interne aflate într-un echilibru atît de fragil, în care totul mergea deja împotriva lui Wilson, cartea lui Keynes a picat într-un moment teribil de oportun. Ea confirma toate prejudecățile celor ireconciliabili și întărea îndoielile rezervaționiștilor; ba chiar i-a umplut și pe cîțiva dintre suporterii lui Wilson de presimțiri sumbre. Tratatul, care a fost adus în fața Senatului în martie, necesita o majoritate de două treimi pentru ratificare. Propunerea lui Wilson a fost respinsă categoric, cu 38 de voturi contra 53. Mai era o șansă ca textul amendat al lui Lodge să treacă și astfel să devină o bază solidă de politică externă pentru cele trei administrații republicane care au urmat. Dar, cu o ardoare distructivă, Wilson le-a scris de pe patul de boală suporterilor săi scrisori cu o semnătură tremurată, aproape ilizibilă, implorîndu-i să voteze împotriva. Textul lui Lodge a obținut 49 de voturi contra 35, cu șapte voturi mai puțin decît cele două treimi necesare. Dintre cei treizeci și cinci împotriva, douăzeci și trei erau democrați care acționau la ordinele lui Wilson. Astfel, Wilson și-a ucis propriul întîi-născut, și făcînd aceasta a slăbit legăturile dintre Europa și chiar binevoitorii republicani. Dezgustat, Lodge a proclamat Liga „tot atît de moartă precum fantoma lui Marley*!”. „Tot atît de moartă ca Hector”, a spus senatorul James Reed. Warren Harding, candidatul republican la președinție, cu o ironie la adresa trecutului democraților, a adăugat: „Tot atît de moartă ca sclavia.” Cînd democrații au suferit copleșitoarea înfrîngere din toamna lui 1920, verdictul a fost văzut ca o repudiare a politicii europene a lui Wilson în întregime. Eugene Debs scria din penitenciarul din Atlanta, unde îl trimisese Wilson: „Nici o persoană publică din istoria americană nu s-a retras atît de total discreditată, atît de usturător muștrată, atît de copleșitor blamată și repudiată ca Woodrow Wilson.”¹⁰⁸

Astfel, Marea Britanie și Franța au fost lăsate cu o Ligă într-o formă pe care n-o doreau, iar omul care îi dăduse această formă a fost repudiat de propria-i țară. Au obținut cea mai rea lume posibilă. Apartenența Americii la Ligă în condițiile propuse de Lodge ar fi transformat-o într-o organizație mult mai realistă, în general. Dar în cazul particular al Germaniei, ar fi avut un avantaj esențial. Lodge și internaționaliștii republicani considerau tratatul nedrept, în special față de Germania, și spuneau că va trebui să fie revizuit mai devreme sau mai tîrziu. De fapt, statutul Ligii prevedea în mod

Personaj din Un colind de Crăciun, de Ch. Dickens (n. t.).

42

O ISTORIE A LUMII MODERNE

specific acest aspect. Articolul 19, adesea trecut cu vederea și în cele din urmă nesocotit în întregime, permitea Ligii ca „din cînd în cînd” să ceară reconsiderarea „tratatelor care au devenit inaplicabile” și a căror „continuare ar periclita pacea lumii”.¹⁰⁹ O prezență americană în Ligă ar fi făcut mai probabil ca, în cursul anilor '20, Germania să asigure prin procesul firesc al dreptului internațional acele ajustări pe care, în anii '30, a căutat să le obțină cu forța și i-au fost acordate din lașitate.

Hotărîrea lui Wilson de a opta pentru soluția unui specialist în drept internațional la problemele postbelice ale Europei și nu pentru soluția unui specialist în economie și apoi prăbușirea totală a politicilor sale au lăsat continentul cu o înspăimîntătoare moștenire de inflație, datorii și pretenții financiare conflictuale. Secolul al XIX-lea fusese în ansamblu unul de mare stabilitate a prețurilor, în ciuda enormei dezvoltări industriale în toate țările avansate. Prețurile cu amănuntul scăzuseră chiar în mulți ani, în timp ce productivitatea mărită ținea pasul mai mult decît satisfăcător cu cererea crescîndă. Dar în 1908 inflația se arăta din nou, iar războiul a accelerat-o enorm. La vremea semnării păcii, prețurile cu ridicata, cu un indice de 100 în 1913, ajunseseră la 212 în SUA, 242 în Anglia, 357 în Franța și 364 în Italia. Pînă în anul următor, 1920, erau de două ori și jumătate mai mari decît media antebelică în SUA, de trei ori mai mari în Anglia, de cinci ori în Franța și de șase ori în Italia; în Germania cifra era, în 1965, de

aproape douăzeci de ori mai mare.¹¹⁰ Lumea civilizată nu mai făcuse față unei hiper-inflații din secolul al XVI-lea, iar acestei scale înfricoșătoare din secolul al n-learf. O.¹¹¹

Toate țările, cu excepția SUA, aveau datorii. Aici era problema. În 1923, Statelor Unite li se datorau, incluzând și dobânda, 11,8 miliarde de dolari. Din acestea, numai Marea Britanie datora SUA 4,66 miliarde. Dar Marii Britanii, la rândul ei, i se datorau 6,5 miliarde, în principal de către Franța, Italia și Rusia. Rusia ieșise acum din joc, iar singura șansă pe care o aveau Franța și Italia de a plăti fie Angliei, fie Statelor Unite era primirea a ceea ce li se cuvenea din partea Germaniei. De ce au insistat Statele Unite pentru a se încerca încasarea acestor datorii interstatuale?

Președintele Coolidge a răspuns mai târziu cu un laconic „Ele au dat banii, nu?” Nu s-a oferit niciodată vreo explicație mai complexă. Într-un eseu, Datorii între Aliați, publicat în 1924, Bernard Baruch, un fanfaron din Consiliul de Administrație al Industriei Militare și apoi consilier economic al Delegației de Pace a Statelor Unite, susținea: „SUA au refuzat să ia în considerație anularea vreunei datorii, fiind de părere că dacă ar face-o — lăsând la o parte alte motive — costurile majore ale acestui război și ale tuturor celor ce vor urma vor cădea în seama ei și o vor pune astfel în poziția de a subvenționa toate războaiele, pentru că a subvenționat unul.”¹¹² De fapt, Baruch nu credea în această apărare ridicolă. Adevărul este că insistența asupra datoriilor de război nu avea nici un sens din punct de vedere economic, ci era parte din prețul politic

O LUME RELATIVISTĂ

43

plătit pentru poticnelile wilsonismului, care nu lăsase nimic altceva decât un gol. La conferința de la Washington din 1923, Marea Britanie a acceptat, plină de resentimente, să plătească Statelor Unite 24 de milioane de lire sterline pe an timp de zece ani și 40 de milioane pe an după aceea. Până când datoriile au fost efectiv anulate după Marele Crah, Anglia plătiase Statelor Unite ceva mai mult decât primea de la Aliații mai slabi din punct de vedere financiar, și primise, la rândul ei, cam 1 000 de milioane de lire sterline de la Germania.¹¹³ Cea mai mare parte a acestei sume fusese însă ridicată în împrumuturi în SUA, care au fost pierdute în recesiune. Astfel că întregul proces era circular și nici un stat, nemaivorbind de vreo persoană particulară, nu s-a îmbogățit nici măcar cu un bănuț.

Dar între timp, corul strident de pretenții și contrapretenții distrusese și bruma de spirit Aliat din timpul războiului. Iar singurul rezultat al încercării de a face din bilanțul Germaniei contabilitatea tuturor celorlalți a dus la dezastru moneda acesteia. Despăgubirea impusă de Germania Franței în 1871 fusese echivalentul a 4 000 de milioane de mărci aur. Aceasta a fost suma pe care Comisia pentru Despăgubiri a cerut-o, Germaniei, numai pentru pagubele de război ale Belgiei și, în plus, ea a calculat datoria Germaniei la 132 000 de milioane de mărci aur, din care Franța avea să primească 52%. Mai erau și livrări în mărfuri, inclusiv 2 milioane de tone de cărbune pe lună. Germania trebuia să plătească în cont 20 000 de milioane de mărci aur până în mai 1921. Ceea ce a plătit Germania cu adevărat este discutabil, căci majoritatea livrărilor au fost în proprietăți, nu în bani gheață. Germanii pretindeau că au plătit 45 000 de milioane de mărci aur. John Foster Dulles, membrul american al Comisiei pentru Despăgubiri, a estimat că fuseseră 20-25 000 de milioane de mărci aur.¹¹⁴ În orice caz, după reduceri și suspendări repetate, Germania a fost declarată (la 26 decembrie 1922) delincventă conform paragrafelor 17-18 ale Anexei II a Tratatului, ceea ce a creat condiții pentru represalii nespecificate. La 11 ianuarie 1923, în ciuda protestelor Angliei, trupe franceze și belgiene au traversat Rinul și au ocupat bazinul Ruhr. Atunci germanii au întrerupt lucrul cu desăvârșire. Francezii au impus legea marțială în zonă și au întrerupt comunicațiile prin poștă, telegraf, telefon. Indicele de preț cu amănuntul (1913:100) a crescut la 16 170 de milioane. Consecințele pentru germani, și în cele din urmă și pentru francezi, au fost cât se poate de dureroase.

A fost, așadar, Tratatul de la Versailles un eșec total? La vremea aceea mulți intelectuali au crezut așa; mulți au adoptat acest punct de vedere și de atunci încolo. Dar tocmai intelectualii erau la originea problemei — violentul naționalism etnic — care a dictat natura acordului de la Versailles, avînd grijă și ca acesta să nu funcționeze. Toate mișcărilor naționaliste europene, cu zecile pînă în 1919, fuseseră create, conduse și întărite de oameni de știință și scriitori care puneau accentul pe diferențele lingvistice și culturale dintre popoare, în dauna legăturilor tradiționale și a intereselor

44

O ISTORIE A LUMII MODERNE

economice continue care le făceau să conviețuiască. În 1919 practic toți intelectualii din generația mai tînă, ca să nu mai vorbim de cei mai vîrstnici, au subscris la afirmația că dreptul la autodeterminare națională era un principiu moral fundamental. Existau cîteva excepții, dintre care una era Karl Popper.¹¹⁵ Acești cîteva care constituiau excepția susțineau că autodeterminarea era un principiu care se distrugea singur, căci „eliberarea” popoarelor și a minorităților nu făcea decât să creeze și mai multe minorități. Dar de regulă autodeterminarea a fost acceptată ca incontestabilă pentru Europa, așa cum în anii '50 și '60 avea să fie acceptată pentru Africa.

Într-adevăr, în 1919 nu mai putea fi vorba de păstrarea vechilor granițe în Europa Centrală și de Est. Naționaliștii le nesocotiseră deja. Acum, după șaptezeci de ani, obișnuim să privim ultimii ani ai Austro-Ungariei ca pe un exercițiu pașnic de multinaționalism. De fapt, a fost un coșmar de animozitate națională crescîndă. Ungaria a obținut statutul de stat separat în cadrul imperiului în 1867. A început imediat să-și oprime propriile minorități, în special pe slovaci

și pe români, cu o mai mare ferocitate și ingeniozitate decât fusese ea însăși oprimată de către Austria. Alegerile erau suspecte, iar căile ferate, sistemul bancar și principiile comerțului interior liber erau încălcate cu sălbăticie în urmărirea avantajului național, imediat ce vreo reformă făcea posibilă o astfel de acțiune. Cehii și alte grupări slave au urmat exemplul ungarilor. Germanii refuzau ceea ce germanii cereau și cehii refuzau în Boemia, iar italienii și slovenii de sud o cereau în Tirolul de Sud și în Stiria. Diferitele Diete și Parlamente, în Budapesta, Praga, Graz și Innsbruck, erau arene ale unei nemiloase discordii naționale. În Galiția, minoritatea ruteană se lupta cu majoritatea poloneză. În Dalmația minoritatea italiană se lupta cu slavii de sud majoritari. Ca rezultat, era imposibilă formarea vreunui guvern parlamentar eficient. Toate cele douăsprezece guverne centrale dintre 1900 și 1918 au fost compuse aproape în întregime din funcționari publici. Fiecare guvern local, din care minoritățile erau excluse, își proteja întreprinderile industriale acolo unde era împuternicit să-o facă, iar dacă nu, organiza boicotări ale mărfurilor produse de alte grupuri naționale. Nimic nu era normal în vechiul imperiu.

Dar măcar exista un oarecare respect față de lege. În Rusia țaristă erau din când în când pogromuri antievreiești, precum și alte tipuri de conflicte etnice violente. Însă cele două imperii germanice au fost extrem de supuse legii până în 1914; ba chiar au existat plângeri că popoarele lor erau prea docile. Războiul a schimbat complet acest lucru. Este ceva adevărat în remarcă istoricului Frank Stern, potrivit căreia primul război mondial a deschis' calea unei perioade de nemaivăzută violență și a început de fapt un Război' de Treizeci de Ani, anul 1919 însemnând o continuare a războiului în mai: multe feluri. 116 Bineînțeles, într-un anumit sens calamitățile epocii au fost mai degrabă mondiale decât continentale. Tensiunea provocată de epidemia de gripă din 1918-1919, care a omorât patruzeci de milioane de oameni în

O LUME RELATIVISTĂ^ O

45

Europa, Asia și America, nu s-a limitat la zonele de război, deși acolo a lovit cel mai tare. 117 Noi tipuri de violență se puteau întâlni aproape peste tot imediat după terminarea războiului. Între 27 iulie și 1 august, în Chicago, au avut loc primele rebeliuni rasiste cu adevărat mari din Nord, în care 36 de oameni au murit și 536 au fost răniți. Au urmat și altele: în Tulsa, Oklahoma, la 30 mai 1921, cincizeci de albi și două sute de negri au fost asasinați. 118 În Canada, la 17 iunie 1919, liderii grevei generale din Winnipeg au fost acuzați, și mai târziu condamnați, pentru un complot cu scopul de a distruge prin forță autoritatea constituțională și de a înființa un soviet. 119 În Anglia a fost o tentativă de revoluție în Glasgow la 31 ianuarie 1919; iar războiul civil ori luptele de clasă au fost periodic o posibilitate între 1919 și sfârșitul lui 1921, după cum arată unele procese-verbale dătătoare de fiori ale ședințelor de guvern, stenografiate cuvânt cu cuvânt de Thomas Jones. Astfel, la 4 aprilie 1921, cabinetul a discutat retragerea a patru batalioane din Silezia, unde despărțeau polonezi și nemți frenetici, pentru a „susține Londra”, iar Lordul Cancelar a observat stoic: „Trebuie să hotărîm fără întârziere în jurul căreia forțe se pot aduna loialiștii. Oricum, n-ar trebui să ne lăsăm împușcați fără a lupta.” 120

Chiar și așa, în Europa Centrală și de Est violența și antagonismul etnic care o provoca au fost mai acute, mai răspândite și mai îndelungate decât în alte părți. Douăzeci sau mai multe războaie minore au avut loc în anii 1919—1922. Se știe prea puține despre ele în istoria occidentală, dar au lăsat cicatrice îngrozitoare, încă dureroase în unele cazuri chiar și în anii '60. Ele au contribuit în mod direct la instabilitatea cronică din Europa interbelică. Tratatul de la Versailles, căutând să întruchipeze principiile autodeterminării, a creat de fapt mai multe minorități, nu mai puține, și încă unele mult mai furioase (multe erau germane sau maghiare), înarmate cu nemulțumiri mult mai autentice. Noile regimuri naționaliste își închipuiau că-și puteau permite să fie mult mai puțin tolerante decât vechile imperii. Și, cum schimbările au dăunat infrastructurii economice (în special în Silezia, în sudul Poloniei, Austria, Ungaria și nordul Iugoslaviei), toată lumea tindea să devină mai săracă decât înainte.

Fiecare țară era torturată fie de vii nemulțumiri, fie de o problemă internă irezolvabilă. Germania, cu Prusia împărțită și cu Silezia pierdută, privea spre cer implorînd răzbunare. Austria rămăsese oarecum omogenă — obținuse chiar și Burgenlandul german de la Ungaria —, dar pierduse toate fostele posesiuni, iar în Viena înfometată nu mai rămăsese decât o treime din populație. Mai mult, conform Tratatului i se interzicea să încerce să se unească cu Germania, ceea ce făcea Anschluss-ul să pară mai atrăgător decât era de fapt. Populația Ungariei a fost redusă de la 20 de milioane la 8, economia ei industrială integrată cu grijă era la pămînt, și 3 milioane de unguri au fost transferați cehilor și românilor. 121

46

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Dintre beneficiarii Tratatului de la Versailles, Polonia a fost cea mai lacomă și mai belicoasă, ajungînd, în 1921, după trei ani de lupte, de două ori mai mare decât se preconizase la Conferința de Pace. Ea i-a atacat pe ucraineni, smulgîndu-le Galiția răsăriteană și capitala ei, Lvov. S-a luptat cu cehii pentru Teschen (Cieszyn), dar nu a reușit să-l obțină, motiv pentru care polonezii nu le-au arătat nici un fel de compasiune cehilor în 1938 și chiar au ajutat Rusia să-i invadeze în 1968, deși în ambele cazuri ar fi fost în interesul lor pe termen lung să fie pentru independența cehilor. Și-a afirmat „drepturile” împotriva Germaniei cu forța, atît în Silezia, cît și în Marea Baltică. A invadat proaspăt eliberata Lituania, ocupînd Vilnius și încorporîndu-l în urma unui „plebiscit”. A pornit un adevărat război

de cucerire împotriva Rusiei și a convins puterile occidentale să-i ratifice noile frontiere în 1923. Extin-zîndu-se prin forță, Polonia s-a folosit cu abilitate de temerile englezilor de bolșevism și de dorința Franței de a avea un aliat puternic în Est, acum ca vechea ei alianță țaristă pierise. Dar bineînțeles, când a sosit momentul, Marea Britanie și Franța nu au putut veni în ajutorul Poloniei, iar între timp ea își ofensase în mod definitiv toți vecinii, care evident că aveau să se arunce asupra ei îndată ce ar fi avut ocazia.

În vremea aceasta, Polonia se alesese cu cea mai mare problemă a minorităților din Europa, cu excepția Rusiei. Din populația ei de 27 de milioane, o treime erau minorități: ucrainenii de vest (rutenii), bielorușii, germanii, lituanienii, cu toții în zone concentrate, plus 3 milioane de evrei. Evreii tindeau să fie de partea germanilor și a ucrainenilor, dețineau un bloc de peste treizeci de deputați în parlament și formau o majoritate în unele orașe din est cu un posibil monopol asupra comerțului. La Versailles, Polonia a fost obligată să semneze un tratat special care garanta drepturile minorităților de acolo. Dar nu l-a respectat în anii '20, și cu atât mai puțin în anii '30, când politica ei privind minoritățile s-a deteriorat sub dictatura militară. Trăindu-și o treime din populație ca pe niște virtuali străini, ea întreținea un imens aparat polițienesc, plus o armată numeroasă dar prost echipată pentru a-și apăra vastele frontiere. Remarca nobilului polonez către ambasadorul german în 1918 era plină de clarviziune: „Dacă Polonia ar putea fi liberă, mi-aș da jumătate din bunurile lumesci. Dar cu cealaltă jumătate aș emigra.”¹²²

Cehoslovacia era în și mai mare măsură o creație artificială, fiind de fapt un conglomerat de minorități conduse de cehi. Recensămîntul din 1921a indicat 8 760 000 de cehoslovaci, 3 123 448 de germani, 747 000 de maghiari și 461 000 de ruteni. Dar germanii pretindeau că recensămîntul era în mod deliberat inexact și că numărul celor din grupul conducător ar fi fost de fapt mult mai mic. În orice caz, pînă și slovacii se simțeau persecutați de cehi, și era caracteristic pentru această „țară” că populația majoritară din noua capitală slovacă, Bratislava, o constituiau nu slovacii, ci germanii și maghiarii.¹²³ În anii '20 cehii, spre deosebire de polonezi, au făcut eforturi serioase pentru a duce o politică justă față de minorități. Dar Marea Criză

O LUME RELATIVISTĂ

47

i-a lovit pe germani mult mai tare decît pe cehi — din întâmplare sau nu —, iar după aceea relațiile s-au înrăutățit iremediabil.

Iugoslavia se aseamăna Cehoslovaciei prin aceea că era un imperiu în miniatură condus de sîrbi, dar cu o brutalitate considerabil mai mare decît îl conduceau cehii pe al lor. În unele părți s-au dat lupte continue încă din 1912, iar granițele nu au fost stabilite (dacă acesta e cuvîntul potrivit) pînă . în 1926. Sîrbi ortodocși conduceau armata și administrația, dar croații și ,; slovenii catolici aveau standarde culturale și economice mai înalte, vorbeau , despre datoria lor de a „europeniza Balcanii” (adică pe sîrbi) și despre temerile lor de a nu fi ei înșiși „balcanizați”. R.W. Seton-Watson, care avusese , un rol hotărîtor în crearea noii țări, a fost curînd deziluzionat de felul în care o conduceau sîrbi: „Situația din Iugoslavia”, scria el în 1921, „mă aduce la disperare.f...] Nu am nici o încredere în noua constituție, cu centralis-

* mul ei absurd.” Conducătorii sîrbi erau mai răi decît Habsburgii, se plîngea

* el, iar opresiunea sîrbă mai sălbatică decît cea germană. „Tendința mea”, . scria el în 1928, „[...] este să-i las pe sîrbi și pe croați să fiarbă în suc pro-

' priu! Cred că sînt nebuni, și unii și alții, și nu văd mai departe de lungul i nasului.”¹²⁴ Într-adevăr, membrii parlamentului tocmai trăsuseră cu pistoalele l unii în alții în Cameră, liderul Partidului Țărănesc Croat, Stepan Rădic, fiind , ucis cu această ocazie. Țara era menținută unită, de bine, de rău, nu atât de . poliția politică sîrbă, cît de ura mocnită a vecinilor ei italieni, unguri, români,

bulgari și albanezi, care aveau cu toții nemulțumiri de tranșat.¹²⁵ ,: Europa Centrală și de Est aduna acum roadele hidoase ale naționalismului ireconciliabil care fusese semănat de-a lungul secolului al XIX-lea. Sau, ca să folosim o altă metaforă, Versailles-ul a ridicat capacul de pe dezgustă-toarea oală în clocot și duhoarea fierturii dinăuntru s-a revărsat asupra Europei pînă ce mai întîi Hitler, apoi Stalin l-au trîntit la loc cu forța. Fără îndoială, cînd s-a întîmplat acest lucru oamenii mai în vîrstă au regretat tihnitele imperii dinastice pe care le pierduseră. Bineînțeles, în 1919 noțiunea de monarh care domnea prin drept divin și prin tradiție străveche asupra mai multor popoare europene dispartate părea deja absurdă. Dar dacă imperialismul era anacronic în cadrul Europei, cît avea să mai pară firesc în afara ei? Autodeterminarea nu era un principiu continental; ea era, sau avea să fie curînd, mondială. Muștrarea adresată de Eyre Crowe lui Harold Nicolson la Conferința de la Paris era ecoul unei remarcă a lui Maurice Hankey către lordul Robert Cecil cînd cel din urmă lucra la proiectul Ligii Națiunilor. Hankey îl implora să nu insiste asupra unei proclamări generale a autodeterminării. „I-am atras atenția”, nota el în jurnal, „că avea să ducă în mod logic la autodeterminarea Gibraltarului în beneficiul Spaniei, a Maltei în al maltezilor, a Ciprului în al grecilor, a Egiptului în al egiptenilor, a Adenului în al arabilor sau somalezilor, a Indiei în beneficiul haosului, a Hong Kongului în al chinezilor, a Africii de Sud în al kafirilor, a Indiilor de Vest în favoarea negrilor etc. Și unde mai era Imperiul Britanic?”¹²⁶

.-/■ ■ ;,i ±:<S •&*. *" ^

48

O ISTORIE A LUMII MODERNE

De fapt, principiul începea deja să fie garantat chiar la vremea când scria Hankey. În timpul disperatelor zile ale războiului, Aliații au semnat cecuri postdatate nu numai către arabi, evrei, români, italieni, japonezi și slavi, ci și către popoare subordonate lor. Pe măsură ce pierderile creșteau, forțele din colonii umpleau tot mai mult golurile. Batalioanele marocane franceze au fost acelea care au salvat Catedrala din Rheims. Francezii le-au numit în glumă laforce noire*, și așa și erau, dar nu într-un singur sens. Britanicii au convocat în timpul războiului 1 440 437 de soldați din India; 877 068 au fost combatanți; iar 621 224 de ofițeri și soldați au luptat în alte țări.¹²⁷ S-a considerat că India trebuia recompensată cumva; și modul cel mai puțin costisitor de a o face a fost în moneda reformei politice. Ultima cărămidă a guvernării britanice în India a fost pusă în 1876, când Disraeli a făcut-o pe Victoria împărăteasă. Ierarhia era autocratică; mergea de la ofițerul districtual la împuternicitul pentru provincie, apoi la guvernator, guvernator general și vicerege. Acest principiu fusese menținut în reformele antebelice ale lui Morley și Minto, căci lordul Morley, deși un progresist liberal, nu credea că democrația ar funcționa în India. Dar subsecretarul său, Edwin Montagu, era de altă părere. Montagu era și el un evreu cu dorințe orientale, dar diferite: nutrea dorința de a fi iubit. El suferea de acel viciu coroziv al omului civilizat din secolul al XX-lea, pe care îl vom întâlni în multe forme: sentimentul de culpabilitate. Bunicul său fusese araur, tatăl său făcuse milioane ca bancher de monedă străină, câștigându-și astfel luxul filantropiei. Montagu a moștenit toate astea, împreună cu sentimentul că datora ceva societății. Era un tip extrem de emotiv; oamenii foloseau termenul „feminin” pentru a defini modul său de abordare a afacerilor publice. Refuzând secretariatul Irlandei în 1916, el scria: „Mă cutremur de groază în fața responsabilității pentru pedeapsă.” Când a murit, un prieten scria ziarului Times: „Nu ostenea niciodată să compătimizească oamenii.”¹²⁸

Lloyd George trebuie să fi fost cu mintea în altă parte atunci când i-a dat lui Montagu India în iunie 1917. Țelul lui Montagu era să lanseze India fără putință de întoarcere pe calea independenței. S-a apucat imediat să schițeze o declarație a intențiilor postbelice ale Marii Britanii. Ea a fost prezentată guvernului la 14 august, într-una dintre cele mai întunecate perioade ale războiului. Pe ordinea de zi se aflau dezintegrarea rapidă a întregului front rusc, precum și primele raiduri aeriene germane cu adevărat importante asupra Marii Britanii; iar mințile oamenilor din jurul mesei ajunși la disperare erau torturate de îngrozitoare pierderi în urma ofensivei de la Passchendāle, aflată la sfârșitul unei a doua sângeroase și inutile săptămâni. Elgar scria notele finale ale Concertului pentru violoncel, ultima sa lucrare importantă, care transmite mai bine decât ar face-o cuvintele tristețea de neali-

: Forța neagră (n. t.).

.)■ O LUME RELATIVISTĂ i'

49

nat a acelor zile. Montagu a reușit să strecoare declarația lui de intenții, care conținea o idee irevocabilă: „dezvoltarea treptată a instituțiilor libere în India, vizînd în cele din urmă autoguvernarea”¹²⁹. Dar lordul Curzon a ciulit urechile. El era imperialistul arhetipal al Vîrstei de Argint, fost vicerege, rămas celebra datorită remarcei: „Cîtă vreme guvernăm India, sîntem cea mai mare putere din lume. Dacă o pierdem, ajungem de îndată o putere de mîna a treia.”¹³⁰ El a arătat că, pentru cei din jurul mesei, sintagma „vizînd în cele din urmă autodeterminarea” ar putea însemna 500 de ani, dar pentru iritabilii indieni ea însemna o singură generație. Încercînd să se schimbe formularea în „dezvoltarea treptată a instituțiilor autogovernate, vizînd realizarea progresivă a guvernării responsabile în India, ca parte integrantă a Imperiului Britanic”. De fapt, modificarea formulării nu schimba nimic: Montagu avea în vedere autoguvernarea, și în India așa s-a înțeles. Într-adevăr, în noiembrie și decembrie, în timp ce Lenin prelua Rusia, Montagu a plecat în India pentru a consulta „opinia indiană”. În raportul scris în urma vizitei, el nota: „Dacă vorbim despre «opinia indiană», tre-bute să se înțeleagă că ne referim în general la majoritatea celor care au avut sau sînt capabili să aibă o opinie în chestiunea cu care avem de-a face.”¹³¹ Cu alte cuvinte, el era interesat numai de „națiunea politică”, de cei ca Jinnah, Gandhi și doamna Besant, pe care îi numea „adevărații giganți ai lumii politice indiene” și care împărtășeau maniera lui politică de discurs. Așa cum Lenin nu a făcut nici cel mai mic efort de a-i consulta pe țărani ruși în numele cărora întorcea acum pe dos o națiune imensă, tot așa Montagu ignora cei 400 de milioane de indieni obișnuiți, „adevărata națiune”, con-siderîndu-i nimic altceva decît subiecți ai experimentului său filantropic. Acțiunea lui, scria el, „deranjînd în mod deliberat” ceea ce el numea „mulțumirea placidă, jalnică a maselor”, avea să lucreze „în interesul suprem [al Indiei]”.¹³² El și-a trecut raportul prin Cabinet la 24 mai și 7 iunie 1918, cînd atenția miniștrilor era concentrată asupra eforturilor disperate de a opri intrarea nemților în Franța, excluzînd aproape orice altceva. Astfel, el a fost publicat (1918), proclamat (1919) și implementat (1921). Creînd legislaturi pe provincii, corpuri alese, firește, și alcătuite de „națiunea politică”, Montagu a scăpat frîiele din vechea ierarhie autocratică. După aceea, se pare, nu a mai fost cale de întoarcere.

Cu toate acestea, nu trebuie să presupunem că în 1919 dezintegrarea progresivă a Imperiului Britanic era deja inevitabilă, chiar dacă era previzibilă. Nimic nu e inevitabil în istorie.¹³³ Aceasta va fi, într-adevăr, una dintre temele centrale ale volumului de față. În 1919, pentru majoritatea oamenilor, Imperiul Britanic părea a fi nu numai cel mai extins, ci și cel mai solid de pe pămînt. Marea Britanie era o superputere după toate standardele. Avea de

departe cea mai mare flotă, care includea șaiszeci și una de nave de război, mai multe decât aveau flotele americană și franceză la un loc, de două ori

50

O ISTORIE A LUMII MODERNE

mai mare decât ale japonezilor și italienilor la un loc (flota germană era acum pe fundul apei, la Scapă Flow); plus 120 de crucișătoare și 466 de distrugătoare. Avea, de asemenea, cea mai mare forță aeriană din lume și, în mod surprinzător din perspectiva istoriei ei, a treia armată din lume ca mărime.

În teorie cel puțin, Imperiul Britanic câștigase imens în urma războiului. Și asta nu întâmplător. În decembrie 1916, distrugerea fragilului guvern Asquith și formarea coaliției sub Lloyd George i-au introdus în viața politică pe „Imperialiștii de la Balliol”: lordul Curzon și în special lordul Milner și membrii „Pepinierei” pe care o formase acesta în Africa de Sud. Ministerul de Război al imperiului a înființat imediat un grup sub conducerea lui Curzon, cu Leo Amery (din „Pepiniere”) ca secretar, numit comitetul „Dezideratelor teritoriale”, a cărui funcție era să planifice părțile din prada de război care se cuveneau nu numai Marii Britanii, ci și altor zone din imperiu. În aceeași perioadă în care Montagu încerca să scape de India, acest grup s-a dovedit într-adevăr foarte puternic și și-a atins majoritatea obiectivelor. Generalul Smuts din Africa de Sud a alocat Africa de Sud-Vest țării sale, iar William Massey din Noua Zeelandă o porțiune mare din Pacific pentru dominioanele aflate la antipodi. Marea Britanie a primit o serie de prăzi importante, între care Tanganyika, Palestina și, ceea ce este mai important, Iordania și Irakul (inclusiv câmpurile petrolifere de la Kirkuk-Mosul), ceea ce a făcut ca ea să devină cea mai importantă putere din Orientul Mijlociu arab. Este adevărat că, la insistențele lui Wilson, aceste câștiguri nu erau colonii, ci teritorii sub mandat, formă de

administrare instituită de Liga Națiunilor. Pentru

moment însă, acest lucru nu avea de fapt prea multă importanță. S-a crezut, de asemenea, că prăzile de război ale Marii Britanii, care au dus la cea mai mare extindere a imperiului — peste un sfert din suprafața

* pământului —, aveau s-o consolideze și din punct de vedere economic și strategic. Smuts, cel mai plin de imaginație dintre imperialiștii Vîrstei de Ar-

gint, a jucat un rol central atât în crearea Commonwealth-ului britanic mo-

derm, cât și a Ligii. El vedea în cea din urmă, ca și în Commonwealth, nu un motor al autodeterminării, ci un mijloc prin care rasa albă își putea con-

tinua misiunea civilizatoare în lume. Pentru el achiziționarea Africii de

■ " Sud-Vest și a Tanganyikăi nu era arbitrară, ci doar o etapă într-un proces s care avea să se încheie cu cumpărarea sau anexarea Mozambicului portughez, 3 constituind în cele din urmă ceea ce el numea Dominionul britanic african. -, * Acest uriaș conglomerat teritorial, care se întindea din Windhoek pînă în V Nairobi, bine îngrădit în scopuri strategice, avea să cuprindă practic toate ; bogățiile minerale ale Africii în afară de Congo și aproximativ trei sferturi

■ ; din cel mai bun teren agricol al ei, inclusiv toate teritoriile în care se puteau

stabili albi. Această creare a unui mare dominion de-a lungul coastei de est

" a Africii făcea ea însăși parte dintr-un plan geopolitic mai larg, a cărui piesă

principală era stabilirea unei supremații britanice în Orientul Mijlociu, plan

:: O LUME RELATIVISTĂ

51

proiectat pentru a transforma întregul Ocean Indian într-un „lac britanic”. Lanțul său de baze navale și aeriene ce se sprijineau reciproc, de la Suez la Perth, din Simonstown în Singapore, din Mombasa în Aden, Bahrein, Trincomalee, Rangoon, cu acces sigur la nelimitatele rezerve de petrol din Golful Persic și inepuizabila forță umană a Indiei, avea să rezolve în sfîrșit problemele de securitate care îi chinuiau pe Chatham și pe fiul său, pe Cast-lereagh și pe Canning, pe Palmerston și pe Salisbury. Aceasta a fost marea și permanenta recompensă pe care războiul o adusese Marii Britanii și imperiului său. Văzut pe hartă, totul părea să fi meritat cu prisosință efortul.

Dar mai exista oare în Anglia dorința de a menține în funcțiune această structură elaborată, cu eficiența și cruzimea și, mai presus de orice, cu toată convingerea necesare pentru aceasta? Cine a fost mai caracteristic pentru acea epocă, Smuts și Milner — sau Montagu? După cum bine s-a observat, „o dată ce Imperiul Britanic s-a extins în toată lumea, problemele sale n-au mai apus niciodată” 135. Cînd aveau să apară necazurile, nu sub chipul a cîte unui spion sau altul, ci sub forma batalioanelor, aveau ele să fie întîm-pinate cu fermitate? Dacă 1919 a marcat punctul în care noul Război de Treizeci de Ani din Europa a trecut de la conflict între Marile Puteri la violențe regionale, mai la est el a văzut începutul a ceea ce unii istorici numesc acum „criza generală a Asiei”, o perioadă de deplasare fundamentală de tipul aceleia pe care Europa o experimentase în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

În februarie 1919, în timp ce oamenii de stat își disputau stabilirea frontierelor la Paris, politica lui Montagu de a „deranja în mod deliberat” „mulțumirea jalnică” a maselor indiene a început să producă dubioasele ei roade, cînd prima campanie de satyagraha (rezistență pasivă) a lui Mahatma Gandhi a dus la tulburări puternice. La 10 martie a avut loc o răzmeriță antibrita-nică în Egipt. La 9 aprilie a izbucnit prima răscoală serioasă în Punjab. La 3 mai era

război între India britanică și insurgenții din Afganistan. În ziua următoare studenți din Peking au demonstrat împotriva Japoniei și a aliaților săi occidentali, care tocmai îi oferiseră acesteia Shantungul chinez. Mai târziu în aceeași lună, Kemal Atatürk în Anatolia și Reza Pahlevi în Persia au arătat forța resentimentelor față de Occident într-o zonă uriașă a Orientului Mijlociu. În iulie a avut loc o revoltă antibritanică în Irak. Aceste evenimente nu erau legate în mod direct, dar toate demonstau naționalismul care se răspîndea din ce în ce mai mult, toate implicau interesele Marii Britanii și toate puneau la încercare puterea și dorința Marii Britanii de a le proteja. Cum țara era într-un proces de dezarmare pe cât de rapid posibil, șeful Statului Major al Imperiului, Sir Henry Wilson, se plîngea în jurnalul său: „pe nici un front nu sîntem destul de puternici, nici în Irlanda, nici în Anglia, nici pe Rin, nici la Constantinopol, nici în Batumi, nici în Egipt, nici în Palestina, nici în Mesopotamia, nici în Persia, nici în India.”¹³⁶

52

O ISTORIE A LUMII MODERNE

India: acolo era problema. În 1919 erau numai 77 000 de soldați britanici în întreaga peninsulă, iar Lloyd George considera „îngrozitoare” pînă și această cifră: avea nevoie de mai mulți oameni acasă, pentru a controla bazinele carbonifere.¹³⁷ În India, ofițerii fuseseră mereu învățați să gîndească rapid și să acționeze prompt cu puținele forțe pe care le aveau la dispoziție. Orice ezitare în fața gloatei ar duce la un masacru în masă. Erau întotdeauna susținuți, chiar și atunci cînd făceau greșeli.¹³⁸ După cum era de prevăzut, reformele lui Montagu și campania lui Gandhi tindeau să incite pe toată lumea, nu numai „națiunea politică”, să-și ceară drepturile. Erau foarte mulți oameni în India și prea puține drepturi garantate acestora. Fundamentaliștii musulmani, hinduși și sikhși au sporit și ei agitația. Unul dintre rezultate a fost un episod care a avut loc la Amritsar, la 9-10 aprilie 1919. La Amritsar, în Punjab, erau o sută de polițiști neînarmați și șaptezeci și cinci de rezerve înarmate. Ar fi trebuit să fie de ajuns pentru a menține ordinea. Dar forțele de poliție erau folosite cu parcimonie; unele nu erau folosite deloc — un semn al vremurilor. Ca rezultat, s-a pierdut controlul asupra mulțimii. Au fost atacate două bănci, directorii lor și unul dintre asistenți au fost omorîți în bătaie, un electrician și un paznic de cale ferată britanici asasinați, iar o profesoară misionară a fost lăsată să moară. Generalului Dyer, comandantul celei mai apropiate brigăzi de armată, i s-a ordonat să intervină, iar trei zile mai târziu el a deschis focul asupra mulțimii într-un loc îngrădit numit Jalianwala Bagh. Mai devreme, în ziua aceea el trecuse prin tot orașul, în sunet de tobe, pentru a avertiza că se va trage în orice mulțime s-ar fi adunat. În aceeași lună, au fost date în provincie alte treizeci și șase de ordine de a se trage. În cazul lui Dyer împușcăturile au durat zece minute, pentru că ordinul de încetare a focului nu a putut fi auzit din pricina zgomotului. Nu era un lucru foarte neobișnuit; se mai întîmplă și acum. La 20 septembrie 1981, tot la Amritsar, poliția guvernului indian a deschis focul timp de douăzeci de minute asupra unei bande de sikhși înarmați cu săbii.¹³⁹ Greșeala făcută de Dyer, care era obișnuit cu luptele de frontieră, a fost că și-a lăsat cincizeci de oameni să-și încarce puștile și le-a distribuit muniție de rezervă. Ca rezultat, s-au tras 1 650 de cartușe și au fost omorîți 379 de oameni. Dyer a rezolvat problema punînd să fie biciuiți șase oameni și ordonînd ca orice nativ care trece prin locul în care fusese atacată misionara să se țîrască pe jos.¹⁴⁰

Unii l-au lăudat pe Dyer: sikhșii, pentru care Amritsar este altarul național și care se temeau că avea să fie prădat de mulțime, l-au numit sikh de onoare. Autoritățile indiene britanice l-au trimis înapoi la îndatoririle sale de la frontieră (în luna următoare a izbucnit cel de-al treilea război afgan) și și-au jurat în sinea lor să nu-l mai lase niciodată în apropierea unei mulțiri. Acesta era modul tradițional de acțiune în astfel de cazuri. Naționaliștii indieni au făcut scandal, iar Montagu a ordonat o anchetă sub conducerea unui judecător britanic, lordul Hunter. Aceasta a fost prima greșală. Cînd

O LUME RELATIVISTĂ ;'

53

Dyer a fost interogat de anchetatori în Lahore, glasul său a fost acoperit de insulte continue în limba hindusă, pe care judecătorul nu a reușit să le potolească și pe care nu le putea înțelege, iar Dyer a spus, la rîndul său, cîte-va prostii. Hunter i-a sancționat comportamentul, și ca rezultat Dyer a fost dat afară din armată. Aceasta a fost cea de-a doua greșală. A înfuriat comunitatea britanică și armata, căroră li s-a părut că Dyer nu a beneficiat de un proces corect, cu reprezentare legală. I-a lăsat pe naționaliști neîmpăcați, căci pedeapsa era prea ușoară pentru ceea ce ei considerau a fi fost un masacru. Ziarul cu orientare de dreapta Morning Post a făcut o colecție publică de 26 000 de lire sterline pentru Dyer. Naționaliștii au răspuns și ei cu o colecție, cumpărînd Bagh și transformîndu-l într-un altar public al urii de rasă.

Sir Edward Carson, liderul conservatorilor din Ulster, a organizat o mișcare de cenzură împotriva lui Montagu, care a susținut pedepsirea lui Dyer într-un discurs isteric: „Aveți de gînd să păstrați India prin terorism, umilire rasială, subordonare și intimidare sau aveți de gînd să apelați la bunăvoința, crescînda bunăvoință a poporului din imperiul vostru indian?” Secretarul lui Lloyd George i-a raportat acestuia că, printre întreprinderile zgomotoase, Montagu „devenea tot mai rasist și mai evreu, urlînd și gesticulînd” și că mulți conservatori „l-ar fi atacat fizic, atît erau de furioși”. Winston Churchill a salvat guvernul de la o înfrîngere sigură printr-un discurs strălucit, pe care mai târziu a ajuns să-l regrete amarnic. El a spus că folosirea forței de către Dyer a fost „un episod care mi se pare fără precedent

ori pereche în istoria modernă a Imperiului Britanic [...] un eveniment monstruos". „Teroarea”, a spus el, folosind un termen codificat curent pentru a desemna atrocitățile comise de germani, „nu este un leac cunoscut farmacopeei britanice. [...] Trebuie să arătăm clar, într-un fel sau altul, că nu acesta este modul britanic de a rezolva problemele.” El a folosit cu abilitate expresia lui Macaulay, „cel mai înspăimântător dintre spectacole, forța civilizației, dar fără mila ei”¹⁴¹-Dacă toate acestea erau adevărate, de ce nu se ceruse condamnarea la moarte pentru Dyer? Asta gîndea „națiunea politică” indiană. Episodul, care ar fi putut fi uitat curînd, a fost transformat astfel, prin publicitatea permisă de guvernul britanic, într-un mare punct de cotitură al relațiilor anglo-indiene.

Jawaharlal Nehru, un absolvent al școlii de la Harrow în vîrstă de treizeci de ani, care la vremea aceea lucra pentru Gandhi ca agitator printre țărani, a călătorit în compartimentul alăturat celui al lui Dyer din vagonul de dormit în care generalul se ducea să depună mărturie în ancheta Hunter. El l-a auzit pe Dyer spunînd altor ofițeri britanici că simțise nevoia să transforme Amritsarul „într-un morman de cenușă”, dar „i s-a făcut milă”. Dimineața Dyer „a coborît în gara din Delhi într-o pijama cu dungi de un roz strălucitor și în halat”. Ceea ce nu a putut uita niciodată, scria Nehru, a fost reacția britanicilor: „Această aprobare cu sînge rece a faptei comise m-a șocat profund. Părea absolut imorală, indecentă; pentru a mă exprima

54

O ISTORIE A LUMII MODERNE

elegant, era culmea lipsei de cuviință. Am realizat arunci [...] cît de brutal și imoral era imperialismul și cît de mult deformase sufletele aristocraților englezi.”¹⁴² Cît despre anchetă și despre dezbaterile din Camera Comunelor, liberalii britanici se osteniseră degeaba. Nu reușiseră decît să ajute la transformarea lui Dyer și a Amritsarului în simboluri de neșters ale urii, în jurul cărora naționaliștii se puteau uni.

Episodul a marcat un punct de cotitură și în securitatea internă a Indiei. „De atunci înainte”, scria un istoric al Indiei britanice, „menținerea ordinii nu a mai fost obiectivul principal al guvernului”¹⁴³. Persoanele oficiale însărcinate cu securitatea, atît britanice cît și indiene, ezitau acum să acționeze prompt în cazul mișcărilor de stradă. În 1921, cînd „moplahșii” musulmani s-au ridicat împotriva hindușilor în regiunea Madras, conducerea provinciei, amintindu-și de Amritsar, a tergiversat aplicarea legii marțiale. Ca rezultat, peste 500 de oameni au fost asasinați și a fost nevoie de un an și de forțe armate uriașe pentru a restabili ordinea, între timp 80 000 de oameni fiind arestați și puși în cuști speciale, 6 000 condamnați la deportare, 400 la închisoare pe viață și 175 executați. Atacurile asupra forțelor de ordine au devenit frecvente și îndrăznețe. La 4 februarie 1922, în Provinciile Unite, un grup mare de oameni a înconjurat secția de poliție și, cum cei dinăuntru nu au cutezat să deschidă focul, toți douăzeci și doi au fost măcelăriți ori arși de vii. Din acel moment, violența rasială, sectară și anti guvernamentală pe scară largă a devenit o trăsătură permanentă a vieții indiene.¹⁴⁴ Și acolo, în cea mai mare și mai docilă colonie din istoria omenirii, tiparele secolului al XIX-lea fuseseră sparte.

Tulburările din Europa și din lume care au urmat șocului seismic al primului război mondial și păcii sale nesatisfăcătoare erau, într-un anumit sens, de așteptat. Vechea ordine pierise. Pur și simplu nu a putut fi restaurată în întregime sau poate că nu a putut fi restaurată deloc. O nouă ordine avea să-i ia locul în cele din urmă. Dar avea să fie aceasta o „ordine” în sensul în care înțelesese termenul lumea de dinainte de 1914? Existau, după cum am văzut, curente de gîndire neliniștitoare care sugerau imaginea unei lumi în derivă, care nu mai era ancorată în legea și moralitatea tradiționale. Exista, de asemenea, o nouă ezitare din partea autorităților stabilite și legitime în a relua controlul asupra navei mondiale, prin mijloacele obișnuite ori chiar prin orice mijloace. Ea constituia o invitație, nedorită și neformulată, dar implicită, ca alții să preia puterea. Din marele trio de savanți germani plini de imaginație care au oferit explicații ale comportamentului uman în secolul al XIX-lea și al căror model de gîndire l-a moștenit lumea de după 1918, au fost menționați numai doi pînă acum. Marx a descris o lume în care dinamica centrală era interesul economic. Pentru Freud, principala forță era cea sexuală. Amîndoi considerau că religia, vechiul impuls care pusese în mișcare omenii, masele, era și fusese dintotdeauna o fantezie. Friedrich Nietzsche, al treilea membru al trioului, era și el ateu. Dar el îl vedea pe

O LUME RELATIVISTĂ

55

Dumnezeu nu ca pe o invenție, ci ca pe un hazard, iar moartea Sa ca pe un eveniment istoric, într-un anume sens important, care urma să aibă consecințe dramatice. El scria, în 1886: „Cel mai mare eveniment al timpurilor recente — acela că «Dumnezeu a murit», că credința în Dumnezeu creștin nu mai are rost — începe să-și arunce primele umbre asupra Europei.”¹⁴⁵ În rîndurile națiunilor avansate, declinul și în cele din urmă colapsul impulsului religios aveau să lase un gol imens. Istoria lumii moderne este în mare parte istoria umplerii acestui gol. Nietzsche a perceput corect faptul că cel mai probabil candidat aveau să fie ceea ce el a numit „Voința de Putere”, care oferea o explicație mult mai cuprinzătoare și în final mult mai plauzibilă a comportamentului uman decît acelea date de Marx ori Freud. În locul credinței religioase, avea să se afle ideologia laică. Cei ce umpluseră cînd-va rîndurile clerului totalitarist aveau să devină politicieni totalitariști. Și, mai presus de toate, Voința de Putere avea să producă un nou tip de Mesia, neînhibat de vreo sancțiune religioasă și cu o insașiabilă poftă de a controla omenirea. Sfirșitul vechii ordini, cu o lume fără cîrmă plutind în derivă într-un univers relativist, era o invitație pentru apariția unor astfel de oameni

de stat-gangsteri. Iar ei nu au întârziat să-și facă apariția.

tt..l id*iv '(-"■ ■ i> io If o*
n.'*
j;, i
• Rv
[T,
'X" : .■MH>Vn
Prîmel^ltopii despMce';" x

Lenin a părăsit Ziirichul pentru a se întoarce în Rusia la 8 aprilie 1917. Unii dintre tovarășii săi din exil l-au însoțit la gară, protestînd. Urma să călătorească prin Germania la invitația generalului Ludendorff, care îi garanta o trecere în siguranță cu condiția ca el să se angajeze să nu discute cu nici un sindicalist german pe drum. Războiul zămislește revoluții. Iar zămisirea de revoluții este o foarte veche formă de conflict războinic. Germanii o numeau Revolutionierungspolitik.1 Dacă Aliații i-au putut incita pe polonezi, pe cehi, pe croați, pe arabi și pe evrei să se ridice împotriva Puterilor Centrale și a partenerilor lor, atunci germanii, la rîndul lor, au putut să-i incite pe irlandezi și pe ruși — și au făcut-o. Dacă germanii l-au folosit pe Lenin, după cum formula mai tîrziu Churchill, „ca pe un bacii al febrei tifoide”, ei nu i-au acordat prea mare importanță, punîndu-l la grămadă cu treizeci de alte exiluri și nemulțumiri. Tovarășii care protestau erau de părere că Lenin se va compromite acceptînd ajutorul nemților și încercau să-l convingă să nu se ducă. El i-a expedit cu un gest, fără a se obosi să vorbească și s-a urcat în tren. Era un omuleț fioros, de patruzeci și șase de ani, aproape chel, dar (după spusele fiului proprietăresei sale din Zurich) „cu o ceafă ca de taur”. Intrînd în vagon, el a zărit imediat un tovarăș pe care-l considera suspect: „Deodată, l-am văzut pe Lenin înfășcîndu-l de guler și... azvîrlindu-l pe peron.”2

La Stockholm, tovarășul Karl Radek i-a adus o pereche de pantofi, dar el a refuzat alte haine, remarcînd acru: „Nu mă duc în Rusia să deschid un magazin de confecții.” Ajungînd la Beloostrov, pe pămînt rusesc, în zorii zilei de 16 aprilie, a fost întîmpinat de sora sa Măria și de Kamenev și Stalin, care se ocupaseră de ziarul bolșevic Pravda. Și-a ignorat complet sora, precum și pe Stalin, pe care nu-l cunoștea și nu i-a adresat nici un cuvînt de salut vechiului său tovarăș Kamenev, pe care nu-l mai văzuse de cinci ani. În schimb, a țipat la el: „Ce v-ați apucat să scrieți în Pravdal Am văzut cîte-va dintre articolele voastre și v-am înjurat fără menajamente.” Seara tîrziu a ajuns în gara Finlandia din Petrograd. I s-a oferit un buchet de trandafiri și a fost dus în sala de așteptare a țarului. Acolo s-a lansat în primul dintr-o serie de discursuri, unul dintre discursuri țînîndu-l cu mîna încă încheștată pe trandafiri, de pe acoperișul unui vagon blindat. Ultimul a durat două ore și

PRIMELE UTOPII DESPOTICE

57

„a umplut publicul de tulburare și teroare”. Se iveau zorii cînd a terminat. S-a dus la culcare, spune soția sa, Krupskaia, fără a mai rosti vreo vorbă.3

Groaznica lipsă de omenie cu care Lenin s-a întors în Rusia pentru a-și desfășura munca revoluționară era caracteristică pentru acest om obsedat. Vladimir Ilici Ulianov se născuse în 1870 la Simbirsk, pe Volga, ca fiu al unui inspector de școală primară. Cînd avea șaisprezece ani, fratele lui mai mare, Aleksandr, a fost spînzurat pentru că participase la o conspirație pentru uciderea țarului cu o bombă pe care o făcuse singur. Presupusa lui reacție la moartea fratelui, „N-o să reușim niciodată pe calea asta”, este probabil apocrifă, de vreme ce nu a devenit de fapt marxist (ceea ce însemna dezaprobarea terorismului) decît mai tîrziu, după ce fusese dat afară de la Universitatea Kazan pentru „activități revoluționare”. Sora lui, Anna, spunea că a devenit „dur” în urma execuției fratelui său.4 Cu siguranță, politica îl obseda acum, atunci și totdeauna, iar abordarea lui a fost mereu mai degrabă cerebrală decît emoțională. Contemporanii vorbesc mereu de „nesociabili-tatea” sa, de „excesiva rezervă” și de „felul său distant de a se purta”. La douăzeci și doi de ani, el și-a convins prietenii să nu mai adune bani pentru victimele unei foamete, pe motiv că foamea „are o funcție progresistă” și avea să „îi facă pe țărani să reflecteze la realitățile fundamentale ale societății capitaliste”5. După cîțiva ani, își făcuse rost de o valiză cu fund dublu pentru a importa cărți interzise, iar în urma descoperirii acesteia s-a ales cu o sentință de trei ani de deportare în Siberia. Și-a petrecut cele cîteva zile dinaintea exilului în Biblioteca din Moscova, scotocind după fapte și statistici cu ajutorul cărora să-și răspîndească teoriile. În Siberia s-a căsătorit cu Krupskaia, și ea luptătoare subversivă.

Oamenii care înfăptuiesc revoluții politice par a fi în principal de două tipuri, clerici și romantici. Lenin (a adoptat acest pseudonim în 1901) făcea parte din prima categorie. Ambii părinți erau creștini. Religia era importantă pentru el, în sensul că o ura. Spre deosebire de Marx, care o disprețuia și o trata ca pe ceva marginal, Lenin vedea în ea un inamic puternic și omniprezent. El a arătat limpede în multe scrieri (scrisoarea către Gorki din 13 ianuarie 1913 este un exemplu izbitor) că personal detesta cu patimă orice ținea de religie. „Nu poate exista nimic mai abominabil”, scria el, „decît religia.” Din start, statul creat de el a stabilit și continuă să mențină și în zilele noastre un uriaș mecanism de propagandă academică împotriva religiei.6 El nu era doar anticlerical, ca Stalin, căruia nu-i plăceau

preoții pentru că erau corupți. Dimpotrivă, Lenin nu avea de fapt nimic contra preoților corupți, pentru că ei erau ușor de înfrânt. Oamenii de care cu adevărat se temea și pe care îi ura, iar mai târziu i-a persecutat, erau sfinții. Cu cât religia era mai pură, cu atât era mai periculoasă. Un cleric devotat, susținea el, este mult mai influent decât unul egotist și imoral. Clericii care era cel mai necesar să fie suprimați nu erau cei angajați în apărarea exploatareii, ci aceia care își exprimau solidaritatea cu proletariatul și țărani. Părea că recunoștea

58

O ISTORIE A LUMII MODERNE

în adevăratul om al lui Dumnezeu același zel și spirit care îl animau și pe el, și voia să-l exproprieze și să înroleze acest zel pentru propria-i cauză.⁷ Nimeni nu personifică mai bine înlocuirea impulsului religios cu Voința de Putere. într-o etapă mai timpurie, ar fi fost cu siguranță un lider religios. Cu extraordinara lui pasiune pentru forță, ar fi putut face parte din legiunile lui Mohamed. Era chiar mai aproape poate de Jean Calvin, cu credința sa în structura organizațională, cu abilitatea sa de a crea una și apoi de a o domina net, cu puritanismul lui, cu pasionata sa convingere că are întotdeauna dreptate și, mai presus de toate, cu intoleranța lui.

Krupskaia vorbește despre ascetismul său și ne povestește cum a renunțat la tot ce-i plăcea — patinaj, lecturi în latină, șah, pînă și la muzică — pentru a se concentra numai asupra activității politice.⁸ Un tovarăș remarca: „Este singurul dintre noi care trăiește revoluția douăzeci și patru de ore pe zi.” I-a spus lui Gorki că refuza să asculte des muzică pentru că „te face să vrei să spui lucruri drăguțe, stupide și să-i mîngîi pe creștet pe oamenii care au creat o asemenea frumusețe trăind în acest iad îngrozitor. Iar acum nu e vremea să mîngîi pe nimeni pe creștet — s-ar putea să te trezești mușcat de mînă.”⁹ Trebuie să presupunem că ceea ce l-a împins pe Lenin să facă ceea ce a făcut a fost un umanitarism arzător, înrudit cu dragostea sfinților față de Dumnezeu, căci nu avea nici unul dintre cusururile oamenilor politici ambițioși: nici vanitate, nici egoism, nici o înclinație evidentă pentru exercitarea autorității. Umanitarismul său era însă o pasiune foarte abstractă. El cuprindea omenirea în general, dar pare să fi avut prea puțină dragoste, ori chiar interes, față de oameni în particular. Vedea în oamenii cu care avea de-a face, tovarășii lui, nu indivizi, ci receptacule pentru ideile sale. Pe acest temei, și pe nici un altul, erau judecați aceștia. Astfel încît nu avea nici o ierarhie a prietenilor; de fapt nu întreținea deloc relații de prietenie, ci doar alianțe politice. El judeca oamenii nu după calitățile lor morale, ci după vederile lor, sau mai degrabă după gradul în care le acceptau pe ale lui. Nu purta pică nimănui. Un om ca Troțki, cu care se certase crîncen în anii de dinainte de război și cu care schimbase cele mai crunte insulte, a fost reprimat cu bunăvoință și cu o blîndă cordialitate o dată ce a acceptat punctul de vedere al lui Lenin. De asemenea, nici un coleg, oricît de apropiat, nu putea miza pe vreun strop de afecțiune din partea lui. Lenin a fost cel dintîi exemplar al unei noi specii: organizatorul profesionist de politică totalitaristă. Se pare că nu i-a trecut niciodată prin minte, începînd din adolescența timpurie, că vreun alt fel de activitate umană ar fi meritat să fie desfășurată. Asemeni unui anahoret, a întors spatele lumii obișnuite. A respins cu dispreț sugestia mamei lui de a deveni fermier. Timp de cîteva luni a profesat avocatura și i-a displicut profund. După aceea nu a mai avut nici un fel de slujbă ori ocupație, căci activitatea sa jurnalistică nu era decît o funcție a vieții lui politice. Iar politica sa era hieratică, nu de-motică. Lenin s-a înconjurat de publicații oficiale, precum și de lucrări de

PRIMELE UTOPII DESPOTICE

59

istorie și economie. Nu a făcut nici un efort de a se informa direct cu privire la opiniile și condiția maselor. Ideea de a cere voturile electoratului mergînd din ușă în ușă era pentru el o anatemă: „neștiințific”. Nu a vizitat niciodată o fabrică și nu a pus niciodată piciorul într-o gospodărie țărănească. Nu-l interesa cum se câștigau banii. Nu a fost văzut niciodată în cartierele muncitorești din vreun oraș în care a locuit. Și-a petrecut întreaga viață printre membrii propriei sale subclase, intelighenția burgheză, în care vedea o preoțime unic privilegiată, înzestrată cu o gnoză specială și aleasă de Istorie pentru a juca un rol decisiv. Socialismul, scria el citîndu-l pe Karl Kautski, era produsul „unei profunde cunoașteri științifice. [...] Vehiculul [acestei] științe nu este proletariatul, ci intelighenția burgheză: socialismul contemporan s-a născut în capetele membrilor individuali ai acestei clase.”¹⁰

Membri individuali — sau un membru individual? în practică, mai degrabă a doua variantă. În cei douăzeci de ani dinaintea Revoluției sale, Lenin și-a creat o facțiune proprie în cadrul Partidului Social-Democrat, bolșevicii, i-a desprins de menșevici, adică de minoritate, iar apoi s-a autodesemnat stăpîn absolut al acestora. întregul proces, voința de putere în acțiune, este bogat atestat de tovarășii săi mai critici. Plehanov, adevăratul creator al marxismului rus, în a cărui organizație Iskra se făcuse Lenin pentru prima dată remarcat, îl acuza că „nutrește un spirit exclusiv sectar”. El „confunda dictatura proletariatului cu dictatura asupra proletariatului” și căuta să creeze „bonapartism, dacă nu o monarhie absolutistă, în vechiul stil pre-revoluționar”¹¹. Vera Zasulici spunea că, la scurtă vreme după ce Lenin a intrat în Iskra, aceasta s-a transformat dintr-o familie prietenoasă într-o dictatură personală. Ideea de partid a lui Lenin, scria ea, era ideea de stat a lui Ludovic al XIV-lea — moșu în același an, 1904, Troțki îl numea pe Lenin un Robespierre și un dictator terorist care căuta să transforme conducerea partidului într-un comitet al siguranței publice. Metodele lui Lenin, scria el în manifestul Sarcinile noastre politice, erau „o palidă caricatură a tragicei intransigente a iacobinismului [...], partidul este înlocuit de organizația de partid, organizația de către comitetul central și, în sfîrșit, comitetul central de către dictator”¹³. Șase ani mai târziu, în 1919, Madame Krjijanovskaia scria:

„El este unul împotriva întregului partid. Distruge partidul.”¹⁴ În 1914, Charles Rappaport, deși îl lauda pe Lenin ca pe „un incomparabil organizator”, adăuga: „Dar consideră că numai el este socialist [...], declară război oricărei persoane care nu este de aceeași părere cu el. În loc să-și combată opoziția din Partidul Social-Democrat prin metode socialiste, adică prin argumente, Lenin nu folosește decât metode chirurgicale, acelea ale «lăsării de sînge».

Nici un partid nu ar putea exista sub regimul acestui țar social-de-mocrat, care se consideră un supermarxist, dar care nu este, în realitate, nimic altceva decât un aventurier de cea mai înaltă clasă.” Verdictul său: „Victoria lui Lenin ar fi cea mai mare amenințare la adresa Revoluției ruse [...] o va sufoca.”¹⁵ Doi ani mai târziu, în ajunul Revoluției, Viaceslav Menjinski îl

60

O ISTORIE A LUMII MODERNE

descria ca pe „un iezuit politic [...] acest copil ilegal al absolutismului rus [...] succesorul natural la tronul Rusiei”¹⁶.

Impresionanta unanimitate a acestor analize critice ale lui Lenin, venind, de-a lungul unei perioade de douăzeci de ani, de la bărbați și femei în profund acord cu țelurile sale, atestă o înspăimîntătoare consecvență în caracterul lui. El a înlăturat atacurile, care se pare că nu l-au făcut niciodată să se oprească și să-și reconsidere poziția măcar o clipă. Nu era nici o fisură în armura sa. Autoritarist? Bineînțeles: „Clasele sînt conduse de partide, iar partidele sînt conduse de indivizi care se numesc lideri... Acestea e ABC-ul. Voința unei clase este uneori îndeplinită de un dictator.”¹⁷ Ceea ce conta era că individul „uns”, omul ales de Istorie să posede cunoașterea la un anumit moment, trebuie să înțeleagă și să poată astfel interpreta textele sacre. Lenin a susținut mereu că marxismul este identic cu adevărul obiectiv. „Din filozofia marxistă”, scria el, „turnată ca o bucată de oțel, este imposibil să extragi o singură premisă de bază, o singură parte esențială, fără a devia de la adevărul obiectiv.”¹⁸ El i-a spus lui Valentinov: „Marxismul ortodox nu necesită nici un fel de revizuire nici în domeniul filozofiei, nici în teoria sa despre economia politică, nici în teoria sa despre dezvoltarea istorică.”¹⁹ Crezînd în acest lucru, și crezînd în el însuși ca fiind interpretul desemnat, așa cum Calvin interpreta scriptura în Instituțiile sale, era de așteptat ca Lenin să privească erezia cu încă și mai mare ferocitate decât aceea pe care o arăta față de infideli. De aici uluitoarea virulență a insultelor pe care le răcnea mereu către opoziția sa din interiorul partidului, atribuindu-le cele mai josnice motivații posibile și căutînd să-i distrugă ca ființe morale, chiar dacă era vorba doar de aspecte minore ale doctrinei. Tipul de limbaj folosit de Lenin, cu metaforele sale care te duc cu gîndul la junglă sau la ferma de animale și refuzul lui brutal de a face cel mai mic efort de înțelegere umană amintesc de acel odium theologicum* care otrăvea disputele creștine despre Treime în secolele al VI-lea și al VII-lea sau despre euharistie în secolul al XVI-lea. Și, evident, o dată ce ura verbală atingea paroxismul, era de așteptat să curgă și sînge în cele din urmă. După cum observa cu tristețe Erasmus cu privire la luterani și la papistași, „Lungul război al cuvintelor și al scrierilor va sfîrși în lovituri” — așa cum s-a și întîmplat, vreme de un întreg secol. Lenin nu era cîtuși de puțin descurajat de o asemenea perspectivă. Așa cum teologii beligeranți erau de părere că se ocupă de chestiuni care, oricît de banale ar părea celor neinițiați, aveau să determine de fapt dacă nenumărate milioane de suflete vor arde sau nu în Infern pe veșnicie, tot așa Lenin știa că se apropia marea cotitură a civilizației, cînd soarta viitoare a omierii va fi hotărîtă de Istorie, avîndu-l pe el ca profet. Va merita să curgă puțin sînge; de fapt, un fluviu de sînge. ' ■,,

' Ură teologică (n.t).

PRIMELE UTOPII DESPOTICE

61

Curios însă e că, în ciuda proclamății sale ortodoxii, Lenin era foarte departe de a fi un marxist ortodox. De fapt, în esență el nu era deloc marxist. A folosit metodologia marxistă și a exploatat dialectica pentru a justifica concluzii la care ajunsese deja prin intuiție. Dar a ignorat complet însuși miezul ideologiei lui Marx, determinismul istoric al revoluției. În adîncul sufletului Lenin nu era un determinist, ci un voluntarist: rolul decisiv era jucat de voința umană: a lui. Într-adevăr, pentru cineva care pretindea a avea o cunoaștere „științifică” specială a felului în care acționau legile istoriei, el pare să fi fost în mod invariabil surprins de întorsătura pe care o luau în realitate evenimentele. Izbucnirea revoluției eșuate din 1905 în Rusia l-a uluit. Izbucnirea războiului din 1914a venit pentru el ca un trăsnet; așa s-a întîmplat și în cazul altora, dar aceștia nu pretindeau a avea fir direct cu Istoria. A fost și mai zguduit de totala nereușită a mișcării socialiste internaționale de a se uni împotriva războiului. Căderea țarului l-a uimit. A fost stupefiat cînd nemții s-au oferit să-l ajute să ajungă înapoi în Rusia. Ajuns acolo, el a prezis că va fi arestat pe loc, și în schimb s-a trezit strîngînd în mîna acel buchet de trandafiri. A fost din nou surprins, nu mai puțin plăcut, de succesul propriei revoluții. Dar răzvrătirea internațională pe care o profețise nu s-a materializat. Pînă la sfîrșitul zilelor sale, asemeni vechilor creștini ce așteptau A Doua Venire, el aștepta în orice moment Apocalipsa. Ceea ce a făcut din Lenin un mare actor pe scena istoriei nu a fost faptul că el i-a înțeles procesele, ci rapiditatea și energia cu care a profitat de șansele neașteptate pe care ea i le-a oferit. Pe scurt, era ceea ce îi acuză a fi pe toți opoziția sa: un oportunist.

Era, de asemeni, revoluționar pînă în vîrfurile unghiilor, și încă unul de tip foarte vechi. Considera că revoluțiile nu erau făcute de forțe istorice inexorabile (trebuia să existe și acestea, bineînțeles), ci de mici grupuri de oameni extrem de

disciplinați care răspundeau voinței unui lider categoric. Din acest punct de vedere avea mai mult în comun cu tradiția revoluționară iacobină franceză a anilor 1789-1795, și chiar cu exponenții ei mai recentți, precum Georges Sorel, decât cu marxștii instinctivi, dintre care cei mai mulți erau germani și care vedeau triumful proletariatului aproape ca pe un proces de evoluție darwinian. Lenin parcă a sfișiat cu un cuțit acest tip de încețoșare: „Teoria, prietene, este cenușie, dar verde este arborele veșnic al vieții.” Și iarăși: „Practica este de o sută de ori mai importantă decât teoria.”²⁰ Dacă Marx apare în întregime în cărțile sale, scria Troțki, „Lenin, pe de altă parte, apare în întregime în acțiunea revoluționară. Lucrările lui științifice nu sînt altceva decât o pregătire pentru activitatea revoluționară.”²¹ Lenin era un activist, de fapt un hiperactivist, și asta a făcut din el o figură atît de violentă. El nu era un sindicalist ca Sorel. Dar cei doi împărțeau același apetit pentru soluții violente, după cum Sorel a recunoscut mai tîrziu, cînd a definit violența revoluționară ca pe „o doctrină intelectuală, voința unor minți puternice care știu încotro merg, hotărîrea implacabilă de a atinge țelurile finale

62

O ISTORIE A LUMII MODERNE

ale marxismului prin mijloacele sindicalismului. Lenin ne-a furnizat un exemplu izbitor al acestei violențe psihologice.”²² El era obsedat de forță, aproape pînă la a plescăi din buze cînd îi simțea izul. „Revoluțiile sînt serbările claselor oprimate.” „O clasă oprimată care nu se străduiește să capete o cunoaștere a armelor, să fie instruită în folosirea armelor, să pozeze arme, o astfel de clasă oprimată nu merită decât să fie oprimată, tratată prost și privită ca o clasă de sclavi.” Scrierile lui abundă în metafore militare: stări de asediu, încercuiri cu blindate, pînze de oțel, marșuri, tabere, baricade, forturi, ofensive, unități mobile, război de gherilă, plutoane de execuție. Ele sînt dominate de violente verbe din limbajul activist: a da foc, a face salturi, a aprinde, a impulsiona, a zdruncina, a captura, a ataca, a arde, a combate, a suda, a constrînge, a epura, a extermina.

Adevărul este că Lenin era prea nerăbdător pentru a fi un marxist ortodox. El se temea de impasul prevăzut de Engels cînd scrisese: „Cel mai rău lucru care i se poate întîmpla unui conducător de partid extremist este să fie constrîns să preia conducerea într-o epocă în care momentul nu e copt încă pentru dominația clasei pe care o reprezintă [...], el e constrîns să reprezinte nu numai partidul sau clasa lui, ci clasa pentru dominația căreia condițiile sînt coapte.”²³ Rusia era o țară semiindustrializată, unde burghezia era slabă și proletariatul puțin numeros, iar condițiile obiective pentru revoluție departe de a fi coapte. Aceasta a fost dilema care l-a dus pe Lenin la erezie, în cazul în care „conștiința proletară” nu fusese creată încă, nu era sarcina intelectualilor marxști asemenea lui să grăbească procesul? În 1902, în Ce-i de făcut?, el a folosit pentru prima dată termenul de „luptători de avangardă” pentru a descrie noul rol al unei mici elite revoluționare.²⁴ A trasat o distincție total inedită între o revoluție creată de o „organizație muncitorească” matură, în țări capitaliste avansate precum Germania și Marea Britanie și „o organizație de revoluționari”, potrivit condițiilor din Rusia. Prima era ocupațională, largă, publică: pe scurt, un partid proletar de masă. Cea de-a doua era total diferită: „o organizație de revoluționari trebuie să conțină în primul rînd și în principal oameni a căror ocupație este activitatea revoluționară. [...] Această organizație trebuie neapărat să nu fie foarte largă și să fie pe cît posibil secretă.” Ca atare, ea trebuia să renunțe la „principiul democratic” care necesita „o întreagă publicitate” și „alegeri pentru toate posturile”. Activînd în cadrul unei autocrații ca Rusia, acest lucru era imposibil: „Singurul principiu organizatoric serios pentru muncitorii din mișcarea noastră trebuie să fie secretul absolut, alegerea unui număr restrîns de membri și pregătirea unor revoluționari de profesie. O dată existente aceste calități, se garantează ceva mai mult decât democrația: totala încredere tovărășească între revoluționari.” Dar în același pasaj el atrage atenția cu severitate că revoluționarii știu „din experiență că pentru a scăpa de un membru nedemn o organizație de revoluționari autentici nu se dă în lături de la nimic”²⁵. Dacă tovarășii sînt nevoiți, atunci cînd situația o impune, să se omoare unul pe altul — o

PRIMELE UTOPII DESPOTICE

63

idee pe care Dostoievski o susținuse deja în Demonii — nu era această „încredere tovărășească” o fantezie? Nu a fost ea, într-adevăr, dezmințită de ceea ce s-a întîmplat cu organizația în clipa în care Lenin i s-a alăturat, și încă și mai mult atunci cînd a preluat puterea în cadrul ei?²⁶

Roșa Luxemburg, cel mai talentat, precum și unul dintre cei mai ortodocși reprezentanți ai marxștilor germani, a recunoscut ca atare erezia lui Lenin: atît de gravă încît poate să distrugă întregul scop și idealism al marxismului. Ea a atribuit-o defectelor de caracter ale lui Lenin, atît personale, cît și naționale: „«Ego»-ul, zdrobit și pulverizat de absolutismul rus”, scria ea, „a reapărut în forma «ego»-ului revoluționarului rus”, care „stă în cap și se autoproclamă din nou puternicul înfăptuitor al istoriei”. Lenin, susținea ea, cerea de fapt puteri absolute pentru conducerea de partid, iar aceasta va „intensifica extrem de periculos conservatorismul care aparține în mod firesc fiecărui organism de acest fel”. O dată garantate, aceste puteri nu vor mai fi niciodată lăsate din mînă.²⁷ Cînd Lenin replica în ce fel „conștiința” trebuie adusă proletariatului din afară, prin „elemente de avangardă”, iar revoluția făcută să progreseze înainte de a se coace, de către „luptători de avangardă”, el contrazicea de fapt întregul fundament „științific” al teoriei marxiste. Roșa Luxemburg a denunțat ideea ca elitistă și nemarxistă și a spus că avea să ducă în mod inevitabil la „ultracentralism militar”²⁸.

Leninismul nu a fost o erezie, pur și simplu; a fost exact aceeași erezie care a creat fascismul. Italia era și ea o țară semiindustrializată, unde marxștii se aflau în căutarea căilor de a grăbi venirea revoluției. Și marxștii italieni se simțeau atrași de conceptul de violență revoluționară al lui Sorel. În 1903, la un an după ce Lenin a folosit pentru prima dată termenul de „luptători de avangardă”, Roberto Michels, în introducerea lui la traducerea în italiană a lucrării lui Sorel *Saggi di critica del Marxismo*, stăruia pentru crearea unei „elite revoluționare” care să propulseze epoca de aur socialist proletară. O astfel de elită, a susținut în continuare colegul său Angelo Olivetti, era esențială pentru o țară subindustrializată.²⁹ Aceste idei au fost preluate de un al treilea marxist italian, Benito Mussolini, care era cu treisprezece ani mai tânăr decât Lenin și tocmai intra în politică la vremea aceea. Tatăl lui, veterinar și mic proprietar de pământ, era socialist-anarhist; mama era învățătoare. Ei i-au insuflat multă filozofie politică, inclusiv Nietzsche — știa totul despre „Voința de Putere” — și era mult mai citit decât Lenin. Dar formația lui politică era în principal marxistă. Marx, scria el, era „părintele și învățătorul”; el era „magnificul filozof al violenței clasei muncitoare”.³⁰ Dar, ca și Lenin, el propovăduia formarea unor „minorități de avangardă” care ar putea „angaja sentimentele, credințele și voința maselor nehotărâte”. Aceste formațiuni de avangardă ar fi trebuit să fie alcătuite din oameni devotați, special pregătiți, din elite. O astfel de conducere revoluționară trebuia să se ocupe de psihologia claselor și de tehnicile de mobilizare în masă și, folosind mitul și invocarea simbolurilor, să ridice conștiința proletariatu-

64

O ISTORIE A LUMII MODERNE

lui.³¹ La fel ca Lenin, el considera că avea să fie necesară violența: „în loc să inducem în eroare proletariatul în ce privește posibilitatea de a eradica toate cauzele băilor de sânge, noi vrem să-l pregătim și să-l obișnuim cu războiul pentru ziua «celei mai mari băi de sânge», când cele două clase antagonice se vor încleșta în încercarea supremă.”³² Din nou, avem de-a face cu repetarea la nesfârșit a verbelor activiste, cu imagistica militaristă.

În anii dinainte de 1914, din exilul său neputincios în Elveția, Lenin privea evoluția lui Mussolini cu aprobare și cu oarecare invidie. Mussolini a transformat provincia Forlì într-o insulă de socialism — prima dintre numeroasele din Italia — sprijinindu-i pe muncitorii cu ziua, braccianti, împotriva proprietarilor de pământ.³³ El a devenit unul dintre cei mai eficienți și mai citați ziariști socialiști din Europa. În 1912, la douăzeci și nouă de ani, încă arătând tînăr, suplu, aspru, cu ochi negri mari, luminoși, el a preluat conducerea Partidului Socialist Italian la congresul de la Reggio Emilia, insistînd că socialismul trebuie să fie marxist, temeinic, internaționalist, fără compromisuri. Lenin, relatînd desfășurarea congresului pentru Pravda (15 iulie 1912), exulta: „Partidul proletariatului socialist italian a apucat-o pe calea care trebuie.” El a fost de acord atunci cînd Mussolini i-a împiedicat pe socialiști să facă parte din „burghezo-reformistul” guvern Giolitti, prefigurînd astfel apariția Partidului Comunist Italian.³⁴ El a aprobat din toată inima profeția lui Mussolini în ajunul războiului: „O dată cu dezlănțuirea unei puternice încleștări între popoare, burghezia își joacă ultima carte și aduce în prim-planul scenei internaționale ceea ce Karl Marx numea cea de-a șasea mare putere: revoluția socialistă.”³⁵

Ca marxști eretici și violenți activiști revoluționari, Lenin și Mussolini aveau șase trăsături comune frapante. Amîndoi erau total împotriva parlamentelor burgheze și a oricărui tip de „reformism”. Amîndoi concepeau partidul ca pe o foarte centralizată, strict ierarhică și drastic disciplinată organizație care să promoveze obiective socialiste. Amîndoi doreau o conducere de revoluționari de profesie. Nici unul dintre ei nu avea vreo încredere în capacitatea proletariatului de a se organiza. Amîndoi erau de părere că conștiința revoluționară putea fi adusă maselor din afară, de către o elită revoluționară autodesemnată. În sfîrșit, amîndoi considerau că, în lupta dintre clase care se apropia, arbitrul final avea să fie violența organizată.³⁶

Primul război mondial a dus la bifurcația în leninism și proto-fascismul lui Mussolini. Era nu numai o chestiune de intelect și situație, ci și de caracter. Mussolini era uman, prin urmare vanitos și dornic de a fi iubit, ceea ce lui Lenin îi lipsea cu desăvîrșire. El era extraordinar de sensibil și receptiv la opinia maselor. Cînd a izbucnit războiul și armatele au început să măr-șăluiască, el a adulmecat naționalismul din aer și l-a inspirat profund. Era amețitor: astfel că a schimbat brusc direcția. Lenin, pe de altă parte, era imun la astfel de arome. Izolarea lui de oameni, indiferența față de ei îi dădeau o anume integritate robustă și consecventă. Într-un anume sens, aceasta era

PRIMELE UTOPII DESPOTICE

65

o slăbiciune: nu știa niciodată ce aveau să facă de fapt oamenii — iată de ce era mereu surprins de evenimente, atît înainte cit și după ce a ajuns la putere. Dar constituia, în același timp, și forța lui. Absoluta încredere în sine și voința lui atotputernică nu au fost nici o clipă erodate de calcule tactice cu privire la posibilele reacții ale oamenilor. Mai mult, el căuta puterea într-o țară unde în mod tradițional oamenii nu contau cîtusi de puțin; nu erau decît praful de sub picioarele conducătorului.

Ca atare, cînd Lenin s-a întors la Petrograd el nu a fost deloc afectat de vreun sentiment caracteristic vremurilor de război. El spusese tot timpul că războiul era o aventură burgheză. Înfrîngerea țarului era „râul cel mai mic”. Armata trebuie subminată prin propagandă, oamenii încurajați „să întoarcă armele împotriva ofițerilor” și orice dezastru trebuie exploatat pentru a „grăbi distrugerea [...] clasei capitaliste”. Trebuie să aibă loc „o luptă nemiloasă împotriva

șovinismului și patriotismului burgheziei din toate țările, fără nici o excepție"³⁷. Lenin era consternat de nereușita tuturor socialiștilor de a da o lovitură de grație războiului și, pe măsură ce acesta se prelungea, el își pierdea speranța că epoca de aur avea să vină curînd. În ianuarie 1917 el se îndoia că „voi apuca să văd luptele decisive ale revoluției care se apropie"³⁸. Astfel că atunci cînd țarul a fost alungat, șase săptămîni mai tîrziu, el a fost surprins, ca de obicei. Spre încîntarea sa, noul regim parlamentar a optat pentru continuarea războiului, dar a eliberat prizonierii politici, permițînd astfel oamenilor lui să-l submineze. Bolșevicii aveau să răstoarne noul guvern și să preia puterea opunîndu-se războiului. Pravda a reînceput să apară la 5 martie. Kamenev și Stalin s-au grăbit să se întoarcă din Siberia pentru a prelua conducerea ei opt zile mai tîrziu. Atunci, spre consternarea lui Lenin, cei doi idioți au schimbat brusc linia ziarului, angajîndu-l în susținerea războiului! Iată de ce, cînd Lenin a dat cu ochii de Kamenev la 3 aprilie, a țipat la el. Linia Pravdei a revenit imediat la ce a fost. Lenin s-a apucat să scrie un set de „teze” pentru a explica de ce războiul trebuia combătut și încheiat. Mai tîrziu, Stalin și-a „ajustat” poziția mărturisind că avusese „o poziție absolut eronată”, pe care „o împărtășeam cu alți tovarăși de partid și la care am renunțat complet [...] cînd am aderat la tezele lui Lenin”³⁹. Majoritatea celorlalți bolșevici au făcut același lucru. Au fost copleșiți de siguranța lui Lenin. Războiul nu conta. Își servise scopul, distrugînd autocrația. Acum trebuiau să exploateze uzura cauzată de război pentru a-i înlătura pe parlamentari. Nu-i păsa cît de mult teritoriu pierduse Rusia, cîtă vreme se păstrase un nucleu în care se putea instala bolșevismul. Atunci puteau aștepta cu încredere derularea evenimentelor. O victorie a germanilor era irelevantă, pentru că tovarășii lor din Germania aveau să ajungă curînd la putere acolo, la fel și în Marea Britanie și Franța — și zorii revoluției socialiste mondiale aveau să se ivească.⁴⁰ Schițînd această fantezie continentală, Lenin nimerise, aproape din întîm-plare, linia politică care urma să-l aducă la putere. El nu avea o bază reală

66

O ISTORIE A LUMII MODERNE

pentru putere în Rusia. Nu căutase niciodată să creeze așa ceva. Se concentrase exclusiv asupra construirii unei mici organizații de desperados intelectuali și subintelectuali, pe care să-i poată domina total. Nu avea deloc adepți în rîndurile țărănilor. Un singur membru al elitei bolșevice era de origine țărănească. Avea puțini adepți și printre muncitorii necalificați. Dar cei calificați și, practic, toți aceia care făceau parte din sindicate, erau atașați — în măsura în care aveau vreo afiliere politică — menșevicilor.⁴¹ Acest lucru nu era surprinzător. Intransigența lui Lenin îi mînase pe cei mai capabili dintre socialiști în tabăra menșevică. Îi convenea: era cu atît mai ușor să-i facă pe cei rămași să-l urmeze fără să crînească atunci cînd sosea momentul să dea lovitura. După cum s-a exprimat unul dintre ei, „înainte de sosirea lui Lenin, toți tovarășii rătăceau în întuneric”⁴². Celălalt bolșevic cu idei proprii clare era Troțki. În luna mai el a sosit la Petrograd din America. A realizat curînd că Lenin era singurul om de acțiune important între ei și a devenit principalul său locotenent. După aceea, acești doi oameni aveau să comande poate 20 000 de adepți într-o națiune de peste 160 de milioane.

Revoluția rusă din 1917, atît în faza ei din „februarie”, cît și în aceea din „octombrie”, a fost făcută de țărani, al căror număr crescuse de la 56 de milioane în 1867 la 103,2 milioane în 1913.⁴³ În Rusia dinainte de război erau mai puțini de 3,5 milioane de muncitori în fabrici și mineri, și chiar în cea mai largă definiție „proletariatul” număra doar 15 milioane. Mulți dintre cei 25 de milioane de locuitori ai marilor orașe făceau parte din familii numeroase de țărani, lucrînd la oraș, dar avîndu-și domiciliul de bază la țară. Această legătură permitea transmiterea de idei radicale țărănilor. Dar în esență aceștia le aveau deja, la avuseseră dintotdeauna. Există o tradiție rusească a colectivismului țărănesc, bazat pe comună (obșcina) și cooperativa de meșteșugari (artei). Ea era sancționată de Biserica ortodoxă. Îmbogățirea individuală era împotriva intereselor obștești. Era adesea considerată un păcat. Țăranul acaparator, culacul (în rusește kulak înseamnă „pumn”), era un țăran rău: culacii nu erau o clasă (asta a fost o invenție bolșevică ulterioară). Majoritatea țărănilor nutreau atît respect față de ierarhie, cît și un spirit egalitarist, cel din urmă gata să iasă la suprafață în momentele de criză, cînd ideile de libertate (volia) îi făceau să acapareze și să confişte. Dar țărani nu au dat vreodată dovadă nici de cea mai mică dorință de „naționalizare” ori „socializare”: ei nu aveau nici măcar cuvinte pentru aceste concepte. Ceea ce voiau mulți dintre ei erau loturi independente, așa cum era și firesc. Pașii înfăptuiți pentru a crea țărani proprietari începînd din 1861 nu au făcut decît să le stimuleze apetitul, de aici și tulburările țărănești din 1905. Începînd cu 1906, un ministru țarist inteligent, PA. Stolîpin, a accelerat procesul, în parte spre a-i liniști pe țărani și în parte spre a crește proviziile de hrană pentru orașe sprijinind astfel industrializarea rapidă a Rusiei. El a ajutat, de asemenea, țărani să iasă din obști. Pînă la mijlocul lui 1915 aproape două

PRIMELE UTOPII DESPOTICE

67

milioane au primit titluri pentru loturi individuale, la aceștia adăugîndu-se alți 1,7 milioane în urma desființării voluntare a obștilor. Ca rezultat, în deceniul care a precedat războiul, productivitatea agriculturii ruse a crescut rapid, țărani devenind mai educați și, pentru întîia dată, investind în tehnologie.⁴⁴

Războiul a dat o lovitură îngrozitoare acestei evoluții, poate cea mai încărcată de speranță din întreaga istorie a Rusiei, care promitea să creeze o țărănime relativ mulțumită și prosperă, ca în Franța și Europa Centrală, furnizînd și suficientă hrană pentru a face industrializarea aproape nedureroasă. Războiul a recrutat milioane de țărani, cerîndu-le

celor rămași mult mai multe alimente pentru a hrăni armatele tot mai mari și fabricile de armament tot mai extinse. Se făceau masive achiziționări cu forța. Dar prețurile la alimente creșteau rapid. Ca urmare, tensiunea dintre oraș și sat a crescut și ea, fiecare dînd vina pe celălalt pentru sărăcia lui. Bolșevicii au știut mai tîrziu să exploateze această ură. Pe măsură ce războiul înainta, eforturile guvernului de a stoarce alimentele de la sate deveneau mai brutale. Astfel că răzmerițele țărănești s-au înmulțit, pînă în decembrie 1916 înregistrîndu-se 557. Dar a crescut și penuria de hrană, iar prețul alimentelor s-a mărit în ritm rapid. Rezultatul a fost o creștere fără precedent a numărului grevelor în fabrici în 1916, în ciuda faptului că multe zone industriale se aflau sub incidența legii marțiale sau sub „securitate întărită”. Grevele au atins apogeul la sfîrșitul lui februarie 1917, și ar fi fost zdrobite dacă țărani n-ar fi fost și ei furioși și disperăți. Aproape toți soldații erau țărani, iar cînd garnizoana Petrograd a primit ordinul de a folosi forța împotriva muncitorilor, ea s-a răzvrătit. Aproximativ o treime din soldați, vreo 66 000, și-au sfidat ofițerii. Cum erau înarmați, regimul s-a prăbușit. Astfel că prima etapă a Revoluției a fost opera țărănilor.

Distrugerea autocrației a dus cu ea în mod inevitabil ierarhia rurală. Țărani care nu aveau loturi au început să acapareze și să parceleze marile proprietăți. Asta ar fi putut să nu aibă importanță. Guvernul Provizoriu urma să realizeze oricum o reformă agrară, îndată ce se organiza. Dar între timp era ocupat să continue războiul. Războiul mergea prost. Ofensiva galițiană a eșuat; în iulie, Lvovul căzuse deja. A avut loc o remaniere și a fost numit prim-ministru Kerenski. El a hotărît să continue războiul, iar pentru aceasta trebuia să scoată provizii de la țărani. A fost momentul în care politica antirăzboi a lui Lenin s-a dovedit, printr-un simplu noroc, inspirată. El nu știa nimic despre țărani; habar nu avea ce se petrecea la sate. Dar, opunîndu-se războiului, el se opunea unei politici care era menită să eșueze oricum și își alinia grupul la forțele țărănești populare atît de la sate cît și, mai important încă, din armată. Ca rezultat, bolșevicii au pătruns pentru prima dată în mediul rural: la sfîrșitul lui 1917 ei aveau aproximativ 2 400 de activiști rurali și 203 centre. Între timp, încercarea de a impune politica de război a distrus Guvernul Provizoriu. Un decret dat de acesta la 25 martie îi obliga pe țărani să-și predea toată recolta, exceptînd cantitatea necesară pentru 68

O ISTORIE A LUMII MODERNE

însămîntare, furaje și subzistență. Înainte de război, 75% din grîne mergeau pe piață și 40% erau exportate. Acum, cu revolta satelor, Kerenski nu mai avea nici o șansă să adune ceea ce îi trebuia spre a continua războiul. Pentru prima dată în istoria modernă a Rusiei, cea mai mare parte a recoltei rămînea în gospodăriile țărănești. Kerenski a obținut mai puțin de o șesime din ea.⁴⁵ Încercarea de a pune mîna pe mai mult nu a făcut decît să-i incite pe țărani să se revolte pe față, iar autoritatea Guvernului Provizoriu la sate a început să scadă vertiginos. În același timp, nereușita de a aduce grîne la oraș a însemnat o accelerare a creșterii prețurilor la alimente în septembrie, o lipsă totală a pîinii în multe locuri, revolte în armată și în marină și greve în fabrici. Pînă la începutul lui octombrie, revolta țărănilor lovise deja în plin guvernul Kerenski.⁴⁶

Sosise acum momentul pentru Lenin să pună mîna pe putere cu „elita de avangardă” pe care o antrenase tocmai în acest scop. Nu avea, bineînțeles, nici un mandat de a distruge guvernarea parlamentară. Nu avea mandat pentru nimic, nici măcar unul conceptual marxist. Nu era un lider al țărănilor. Nu prea era nici măcar un lider al proletarilor. În orice caz, proletariatul rus era puțin numeros și el nu voia leninism. Din peste o sută de petiții supuse de către muncitorii din industrie autorităților centrale în martie 1917, nici una nu menționa socialismul. Vreo 51% cereau mai puține ore de muncă, 18% salarii mai mari, 15% condiții mai bune de lucru și 12% drepturi pentru comitetele muncitorești. „Revoluția proletariatului” nu se bucura de un sprijin de masă; practic, nu exista nici un fel de sprijin, nici măcar pentru ceva cîtuși de puțin asemănător cu ceea ce-și propunea Lenin să facă.⁴⁷ Aceasta a fost singura ocazie, de atunci și pînă acum, în care muncitorii din fabrici au avut șansa de a spune ce doreau cu adevărat; iar ceea ce doreau ei cu adevărat era să-și îmbunătățească viața, nu să răstoarne lumea cu susul în jos. Prin „comitetele muncitorești” ei înțelegeau soviete. Acestea apăruseră pentru prima dată în 1905, oarecum spontan. Lenin a fost derutat de ele: conform textelor marxiste, ele n-ar fi trebuit să existe. Cu toate acestea, ele au reapărut în „Revoluția din februarie”, iar cînd s-a întors în Rusia, în aprilie 1917, el a hotărît că s-ar putea dovedi o alternativă la sistemul parlamentar pe care îl ura. Era de părere, și în această privință s-a dovedit că avea dreptate, că cel puțin unele dintre sovietele din fabrici ar putea fi infiltrate și astfel manipulate de către oamenii lui. De aceea Tezele din aprilie propovăduiau „nu o republică parlamentară [...] ci o republică a Sovietelor Muncitorilor, Țărănilor Săraci și Deputaților Țărănilor din toată țara, care să se înfăptuiască de jos în sus”⁴⁸. Mereu un oportunist dibaci, el a început să vadă sovietele ca pe o versiune modernă a Comunei din Paris din 1870: ele puteau fi conduse de un grup hotărît, ca al lui, și puteau deveni astfel instrumentul „dictaturii proletariatului”. Așadar, cînd bolșevicii și-au ținut conferința, la sfîrșitul lui aprilie, el i-a făcut să dea glas cererii ca „proletarii de la orașe și sate” să determine „treccrea rapidă a întregii puteri de

JL

PRIMELE UTOPII DESPOTICE

69

stat în mîinile sovietelor”⁴⁹. În mai, cînd a sosit, Troțki, care chiar lucrase într-un soviet din 1905, a primit sarcina de a aduna cele mai importante soviete orășenești în Petrograd.

La începutul lui iunie 1917 s-a întrunit primul Congres Panrus al Sovietelor, cu 822 de delegați. Orașele erau suprar reprezentate în mod absurd. Socialist-revoluționarii, care vorbeau în numele țăranilor, aveau 285 de delegați. Menșevicii, care îi reprezentau pe muncitorii organizați, aveau 248. Mai erau grupuri minore, care totalizau 150 de oameni, și 45 de independenți. Bolșevicii aveau 105.50 Anarhiștii au încercat o lovitură în forță la 3 iulie, când au ordonat mari demonstrații de stradă împotriva războiului. Dar ele au fost împrăștiate de soldații loiali, sediul ziarului Pravda a fost închis și câțiva bolșevici, printre care Kamenev și Troțki, au fost arestați. Lui Lenin i s-a permis să fugă în Finlanda: încă nu era considerat un inamic fatal.⁵¹ Schimbarea decisivă a venit în timpul verii și la începutul toamnei. Fronturile de război începeau să se prăbușească. În august Kerenski a ținut la Moscova o „Conferință de stat” cu toate partidele, la care au participat 2 000 de delegați. Nu s-a realizat nimic. La sfârșitul lunii, un general țarist, Kornilov, a pus la cale o revoltă militară care a sfârșit într-un fiasco. Toate aceste evenimente au făcut jocul lui Lenin, în special ultimul, care i-a permis să creeze o atmosferă de teamă în care îi putea convinge pe oameni că era necesară încălcarea legii pentru a „menține” noua republică. Dar ceea ce a epuizat ordinea de drept a fost, mai presus de orice, neputința lui Kerenski de a obține alimente de la țărani. Soldații dezertau și se îngrămădeau spre orașe, unde nu exista pîine pentru ei. Acolo se înscriau în soviete sau formau ei altele, și curînd au început să aleagă purtători de cuvînt bolșevici care promiteau să pună capăt imediat războiului și să le împartă țăranilor toate proprietățile. La începutul lui septembrie bolșevicii dețineau majoritatea atît în sovietul din Petrograd cît și în cel din Moscova, cele două care contau de fapt, iar la 14 septembrie Lenin, încă în ascunzătoare, s-a simțit destul de puternic ca să lanseze lozinca „Toată puterea în mîinile sovietelor”⁵². Troțki, care tocmai ieșise din închisoare, a devenit imediat președinte al sovietului din Petrograd, centrul revoltei ce avea să vină.

De fapt, Troțki a fost agentul activ al Revoluției. Dar Lenin a fost creierul, care a luat toate hotărîrile-cheie și a furnizat esențiala „Voință de Putere”. Revoluția bolșevică, pentru a nu mai pomeni de crearea statului comunist, ar fi fost absolut imposibilă fără el. El s-a strecurat înapoi în Petrograd deghizat, la 9 octombrie, și la o ședință a Comitetului Central din ziua următoare a obținut zece voturi contra două pentru o insurecție armată. A fost creat un Birou Politic, sau „Politbiuro” — prima dată cînd auzim de el — pentru a conduce insurecția. Dar pregătirile militare propriu-zise au fost făcute de un „comitet militar revoluționar”, format sub comanda lui Troțki de la sovietul din Petrograd. Insurecția a fost planificată în așa fel încît să profite de cel de-al doilea Congres Panrus al Sovietelor, care s-a întrunit la 25 oc-

70

O ISTORIE A LUMII MODERNE

tombrie. În seara precedentă, Lenin formase un guvern embrionar, iar dimineața oamenii lui Troțki au intrat în acțiune și au ocupat punctele-cheie din întregul oraș. Membrii Guvernului Provizoriu au fost luați prizonieri sau au fugit. A fost foarte puțină vărsare de sînge. În după-amiaza aceea bolșevicii au determinat Congresul Sovietelor să aprobe transferul de putere, în ziua următoare, înainte de a se dispersa, acesta a adoptat un decret care făcea pace, un altul care abolea proprietățile funciare și un al treilea care aproba alcătuirea Consiliului Comisarilor Poporului, pe scurt Sovnarkom, primul Guvern al Muncitorilor și Țăranilor.⁵³ Dar după cum Stalin a avut grijă să arate mai tîrziu, comitetul militar revoluționar a fost cel care a preluat puterea, iar Congresul Sovietelor „nu a făcut decît să primească puterea din mîinile sovietului din Petrograd”⁵⁴. Scopul său, în marcarea acestei distincții, era să mențină ideea unei revoluții proletare marxiste. Cu siguranță că nu a fost nimic legal în modul în care Lenin a ajuns la putere. Dar nu a fost nici o mișcare revoluționară. A fost o lovitură de stat în stil vechi sau, așa cum aveau s-o numească germanii mai tîrziu, un Putsch. Nu a avut nimic marxist.

La vremea aceea însă, Lenin a folosit cu viclenie, cît a putut de mult, falsa legitimitate pe care o confereau sovietele regimului său. De fapt, în următoarele două luni el a operat cu grijă la două niveluri, ceea ce corespundea într-un mod ciudat concepției marxiste despre lume. La suprafață era nivelul aranjamentelor constituționale și al legalității formale. Acesta era de ochii lumii, pentru satisfacția publicului și pentru lumea din afară. La un nivel inferior se aflau structurile profunde ale adevăratei puteri: poliția, armata, comunicațiile, armamentul. Asta era cu adevărat. La nivelul aparenței, Lenin își descria guvernul ca „provizoriu” pînă la întrunirea „Adunării Constituante”, pentru care guvernul Kerenski programase alegeri la 12 noiembrie. Astfel, alegerile au început cu bolșevicii nereprezentînd decît unul dintre grupurile participante. Au fost primele și ultimele alegeri parlamentare adevărate care s-au ținut vreodată în Rusia. După cum era de așteptat, s-au soldat cu o majoritate de social-revoluționari orientați spre țărăniști, 410 din 707. Bolșevicii au avut 175 de locuri, menșevicii au scăzut la 16, kadeții burghezi aveau 17, iar restul alcătuiau „grupările naționale”. Lenin a fixat prima ședință a Adunării la 5 ianuarie 1918. Pentru a susține spectacolul, a invitat trei membri ai aripii stîngi a Partidului Social-Revoluționar să intre în Sovnarkom. Aceasta mai avea și avantajul de a-i împărți pe social-revoluționari în așa fel încît el să dețină acum majoritatea în Congresul Sovietelor, a cărui întrunire a convocat-o la trei zile după ce termina cu Adunarea. El intenționa ca acesta să rămînă de atunci încolo instrumentul pasiv al legitimității sale. Simțindu-se liniștit probabil datorită acestor manevre constituționale, marele oraș Petrograd își vedea de treburile și plăcerile lui. Chiar și în ziua în care Kerenski a fost răsturnat, toate magazinele au rămas deschise, tramvaiele mergeau, cinematografele erau pline de lume. Armata Sal-

varii, pe care republica o acceptase pentru prima dată, cînta pe la colțuri de stradă. Karsavina era la Marinski. Șaliapin dădea concerte. Se țineau conferințe publice. Înalta societate se întrunea la restaurantul Contant. Se jucau jocuri de noroc extravagante.⁵⁵

Între timp, Lenin acționa foarte repede în interiorul structurilor. Este semnificativ faptul că, deși avea atîtea altele de făcut, el a acordat prioritate controlării presei. În septembrie, chiar înainte de puciului, el a cerut în mod public „o mult mai democratică” și „incomparabil mai mare” libertate a presei. De fapt, în timpul republicii presa devenise tot atît de liberă ca în Marea Britanie sau Franța. La două zile după ce a acaparat puterea, Lenin a pus capăt acestei libertăți cu un decret asupra presei. Ca parte din „anumite măsuri extraordinare temporare”, orice ziare „care chemau la rezistență deschisă ori insubordonare față de Guvernul Muncitorilor și Țăranilor” ori „care semănau răzvrătirea printr-o falsă distorsionare demonstrabilă a faptelor” aveau să fie suprimate, iar editorii lor judecați. Pînă a doua zi guvernul închisese zece ziare petrogrădene; alte zece au fost închise în săptămîna următoare.⁵⁶ Relatarea știrilor a fost încredințată în cea mai mare parte ziarului partidului bolșevic, Pravda și ziarului sovietelor, Izvestia, acum preluat de către Sovnarkom.

Între timp, în mare viteză, chiar dacă oarecum confuz, aparatul fizic al puterii era ocupat de activiștii bolșevici. Metoda era corporatistă. Fiecare organizație, de la fabrici la tramvaie, ținea alegeri în stilul sovietelor. Era modul cel mai simplu de a se asigura că delegații aleși erau în mare acceptabili de către regim. Mai tîrziu, Boris Pasternak avea să ofere o descriere a acestui proces:

Pretutindeni se făceau noi alegeri: pentru construcția de locuințe, pentru conducerea comerțului, a industriei și a serviciilor municipale. Erau numiți comisari pentru fiecare domeniu, oameni în scurte negre de piele, cu puteri nelimitate și o voință de fier, înarmați cu mijloace de intimidare și revolvere, care se bărbierau puțin și dormeau și mai puțin. Ei cunoșteau specia burghezului pe cale de dispariție, deținătorul mediu

- al acțiunilor mărunte de stat și îi vorbeau fără nici o urmă de milă, zîmbindu-i .. mefistofelic, așa cum le vorbești unor hoți mărunți prinși asupra faptului. Aceștia erau ; , oamenii care reorganizau totul potrivit planului, și companie după companie, între-L prindere după întreprindere au fost bolșevizate.⁵⁷

- Acestei preluări fizice i s-a dat repede o infrastructură de decret-lege.

10 noiembrie: abolirea Tabelului Rangurilor al lui Petru cel Mare. 22 noiembrie: autorizarea perchezițiilor la domiciliu; confiscarea hainelor de blană.

11 decembrie: scoaterea tuturor școlilor de sub jurisdicția bisericilor și punerea lor sub jurisdicția statului. 14

decembrie: monopolul statului asupra tuturor activităților bancare; subordonarea întregii industrii „controlului muncitoresc”. 16 decembrie: abolirea tuturor gradelor militare. 21 decembrie: un nou cod de legi pentru „tribunalele revoluționare”. 24 decembrie: naționalizarea imediată a tuturor fabricilor. 29 decembrie: stoparea tuturor

72

O ISTORIE A LUMII MODERNE

plăților de dobînză și dividende; limitarea strictă a retragerilor din bănci.

După cum arăta mai tîrziu romancierul Ilya Ehrenburg: „în fiecare dimineață locuitorii studiau cu atenție noile decrete, încă umede și șifonate, lipite de ziduri: voiau să știe ce era permis și ce era interzis.”⁵⁸

Dar chiar și în această etapă unele dintre mișcările principale în conso-l lidarea puterii nu au fost reflectate în decrete-lege publice. În etapele inițiale l ale acestei preluări, Lenin depindea în întregime de bandele înarmate pe care " le organizase Troțki prin sovietul din Petrograd. Ele erau compuse în parte î: din tineri asasini motivați politic, „oameni în scurte negre de piele”, în parte i- din dezertori, cel mai adesea cazaci. Un martor ocular descria scena din în-

* căperile Institutului Smolnii, unde operau la început bolșevicii: „Biroul era ' ticsit de mantale căzăcești, căciuli de blană, pelerine de postav, galoane,

pumnale, mustăți negre lucioase, ochi buimaci, ca de crevete și miros de cal. " Asta era elita, «crema» condusă de ofițeri «nativi», cam cinci sute de oameni

în total. Cu căciula în mîină, ei își mărturiseau loialitatea față de Revoluție.”⁵⁹ " Acești oameni și-au arătat eficiența în a inspira o groază fără seamăn în repu-

* "blica pe cale de prăbușire. Dar pentru impunerea noii ordini, era nevoie de , ceva mai sofisticat și mai crud. Lui Lenin îi trebuia o poliție politică.

Convins cum era că violența era un element esențial în Revoluție, Lenin nu a dat înapoi niciodată în fața necesității de a folosi teroarea. El moștenea două tradiții în justificarea terorii. Din Revoluția franceză îl putea cita pe r Robespierre: „Atributul guvernării populare în revoluție este în același timp i virtute și teroare, virtutea fără de care teroarea este fatală, teroarea fără de , care virtutea este neputincioasă. Teroarea nu este altceva decît justiție promp-} tă, severă, inflexibilă; este, așadar, o emanație a virtuții.”⁶⁰ Ignorînd istoria , dezastruoasă a Terorii revoluționare, Marx dăduse metodei propria sa apro-ș bare necalificată. Exista, scria el, „un singur mijloc de a reduce, simplifi-. ca

și localiza agonia sîngeroasă a vechii societăți și sîngeroasele chinuri ale \ nașterii celei noi, un singur mijloc — teroarea revoluționară"61. Dar Marx i spusese lucruri diferite în momente diferite. Marxiștii germani ortodocși nu acceptau că teroarea este indispensabilă. La un an după ce Lenin a acaparat ; puterea, Roșa Luxemburg afirma în al său program al Partidului Comunist I German din decembrie 1918: „Revoluția proletară nu are nicidecum nevoie ;• de teroare pentru scopurile ei, ea urăște și condamnă crima."62 într-adevăr,

< unul dintre motivele pentru care ea s-a opus încercării „elitelor de avangardă" \ a lui Lenin de a grăbi procesul istoric al revoluției proletare a fost tocmai ; convingerea că el va fi tentat să folosească teroarea — după cum sugera ; textul marxist — ca pe o scurtătură, mai ales pe fundalul autocrației țariste î și al barbarismului și disprețului specific rusești față de viață.

i De fapt, adevărata tragedie a revoluției leniniste, sau mai degrabă una l dintre multele ei tragedii, este că a revigorat o sălbatică metodă națională

< de guvernare care se stingea cu repeziciune. În cei optzeci de ani dinainte

PRIMELE UTOPII DESPOTICE

73

de 1917, numărul oamenilor executați în imperiul rus era în medie de numai șaptesprezece pe an, cele mai multe execuții avînd loc în prima parte a perioadei.63 Rusia din timpul războiului, în ultimii ani ai țarilor, era în unele sensuri mai liberală decît erau Anglia și Franța sub regulamentele lor de război. Republica a abolit complet pedeapsa cu moartea, deși Kerenski a restaurat-o pe front în septembrie 1917. Majoritatea tovarășilor lui Lenin erau împotriva ei. Cele mai multe dintre omorurile săvîrșite de bolșevici la început au fost opera marinarilor, care au asasinat doi foști miniștri la 7 ianuarie 1918 și au făcut un masacru de trei zile în Sevastopol, în luna următoare ori au măcelărit țărani la întîmplare, în zonele rurale.64

Este greu de evitat concluzia că hotărîrea de a folosi teroarea și puterea poliției opresive a fost luată foarte devreme de Lenin, cu aprobarea principalului său agent militar, Troțki; și că a fost, așa cum se temea Roșa Luxemburg, o parte inevitabilă a abordării lui ideologice privind preluarea și păstrarea autorității și tipul de stat centralizat pe care era decis să-l creeze. Iar toate acestea făceau parte din caracterul lui Lenin, acea Voință de Putere pe care o avea într-o atît de mare măsură. Încă în 1901, Lenin avertiza: „în principiu nu am renunțat niciodată la teroare și nu putem renunța la ea."65 Și din nou: „O să-l întrebăm pe cetățean: pe ce poziție te situezi în ce privește revoluția? Ești pentru ea sau împotriva ei? Dacă este împotriva, îl vom pune la zid." La scurtă vreme după ce a ajuns la putere, el întreba: „Chiar e imposibil să găsim printre noi un Fouquier-Tinville care să-i înlînzească pe sălbaticii noștri contrarevoluționari?"66 Numărul ocaziilor în care Lenin, ca șef al guvernului, a început să folosească expresii precum „împușcați-i", „pluton de execuție", „la zid" sugerează un apetit temperamental din ce în ce mai mare pentru metode extreme.

Mai era și un soi de clandestinitate, sau mai degrabă o duplicitate deliberată, care spunea multe despre modul în care Lenin a pregătit instrumentul ce avea să fie folosit, la nevoie, pentru teroarea contrarevoluționară. Prima forță armată bolșevică a fost, după cum am explicat deja, comitetul militar revoluționar al sovietului din Petrograd. Troțki nu-și făcea nici un fel de scrupule în a continua să folosească forța chiar și după ce Revoluția reușise: „Nu vom intra în împărăția socialismului cu mănuși albe și pe o podea lustruită" — iată cum punea el problema.67 Imediat după 25-26 octombrie 1917, acest comitet a devenit un subcomitet al Comitetului Executiv Central și a primit sarcini privind securitatea, inclusiv aceea de a lupta împotriva „contrarevoluției", definită ca „sabotaj, tănuirea proviziilor, oprirea deliberată a trenurilor de mărfuri etc." Constituirea sa a fost făcută publică într-un decret al Sovnarkomului din 12 noiembrie 1917.68 Deoarece era însărcinat cu anchetarea suspectilor, el a creat o secție specială, sub conducerea lui Feliks Dzerjinski, un polonez fanatic care se ocupa de securitate la Smolnî. Cînd la 7 decembrie 1917 comitetul militar a fost însă în sfîrșit dizolvat printr-un alt decret al Sovnarkomului, secția lui Dzerjinski a rămas în funcți-

74

O ISTORIE A LUMII MODERNE

une, devenind „Comisia Extraordinară Panrusă" (Ceka), însărcinată cu combaterea „contrarevoluției și a sabotajului". Decretul care a creat Ceka nu a fost făcut public decît după mai bine de zece ani (Pravda, 18 decembrie 1927), așa încît forța de securitate a lui Lenin a fost de la început și a rămas pe tot restul vieții sale o poliție secretă în adevăratul sens al cuvîntului, prin aceea că însăși existența ei nu a fost recunoscută oficial.69

Nu a existat nici o îndoială că, de la bun început, s-a intenționat folosirea Ceka cu o absolută cruzime și pe o scară foarte mare. Cu o săptămînă înainte de a deveni oficială, deși secretă, Troțki a fost luat la întrebări cu privire la numărul crescînd al arestărilor și perchezițiilor. El le-a justificat în fața Congresului Panrus al Deputaților Țăranilor, susținînd că „cererile de a renunța la orice represiune în vreme de război civil sînt cereri de a abandona războiul civil"70. Ceka avea un comitet format din opt oameni sub conducerea lui Dzerjinski, iar acesta i-a mărit repede rîndurile, precum și pe ale corpurilor de inspecți-șefi și agenți, cu alți fanatici. Mulți dintre ei erau compatrioți polonezi ori letoni, precum sinistrul Latsis, ori „Peters", fratele lui Petru care a pictat Asediul din Sydney Street, făptașul unei serii de crime în Houndsditch, și Kedrov, un sadic care în cele din urmă a înnebunit. Viteza cu care se extindea forța de represiune era înspăimîntătoare. Au fost recrutați oameni cît de repede posibil în decembrie 1917 și

ianuarie 1918, și unul dintre primele ei acte a fost să creeze un serviciu național de spionaj soli-citînd tuturor sovietelor locale „informații despre organizațiile și persoanele a căror activitate este îndreptată împotriva revoluției și a autorității populare”. Acest decret sugera că sovietele locale trebuiau să creeze la rîndul lor comitete de securitate care să raporteze agenților profesioniști, și încă de la început Ceka a fost ajutată de o hoardă crescîndă de informatori amatori cu jumătate de normă. Numărul angajaților permanenți creștea în mod inexorabil. Poliția secretă a țarului, Ohrana, avusese 15 000 de oameni, ceea ce făcea din ea de departe cel mai mare organism de acest fel din vechea lume. Prin contrast, Ceka, în trei ani de la înființare, avea un efectiv de 250 000 de agenți angajați.⁷¹ Activitățile sale se desfășurau ca atare pe o scară tot atît de largă. În timp ce ultimii țari executaseră în medie șaptesprezece oameni pe an (pentru toate tipurile de delict), în 1918—1919 Ceka ajunsese la o medie de 1 000 de execuții pe lună numai pentru delictul politic.⁷²

Această cifră este, cu siguranță, subestimată — dintr-un motiv care își are rădăcina în inechitatea sistemului creat de Lenin. Aproape imediat după crearea Cekăi, a fost înființat printr-un decret un nou tip de „tribunal revoluționar”, care să-i judece pe cei „care organizează revolte împotriva auto-: rității Guvernului Muncitorilor și Țăranilor, care i se opun activ ori nu i se supun sau care îi incită pe alții să i se opună sau să nu i se supună”, pre- s cum și pe funcționarii de stat vinovați de sabotaj ori tănuire. Tribunalul era: autorizat să stabilească pedepse în concordanță cu „circumstanțele cazului

PRIMELE UTOPII DESPOTICE

75

și imperativele conștiinței revoluționare”⁷³. Acest decret marca efectiv sfîrșitul guvernării legii în noul stat al lui Lenin, pe atunci în vîrstă de doar cîteva săptămîni. Se potrivea perfect în sistemul Ceka. În regimul țarist, Ohrana era împuternicită să facă arestări, dar apoi ea trebuia să predea prizonierul tribunalului pentru a fi judecat public, ca orice alt cetățean; iar pedepsele, oricare ar fi fost acelea, erau hotărîte de autoritățile civile obișnuite. În sistemul lui Lenin, Ceka controla tribunalele speciale (care se întruneau în secret) și le ducea la îndeplinire verdicturile. Prin urmare, o dată ce un om cădea în mîinile Cekăi, singura lui apărare era reprezentată de „imperativele conștiinței revoluționare”. Cum Ceka își aresta, judeca, condamna și pedepsea victimele, nu a existat niciodată o înregistrare credibilă a numărului acestora. La numai cîteva săptămîni de la formare, Ceka avea deja în funcțiune primele sale lagăre de muncă și concentrare. Acestea au apărut printr-un decret al Sovnarkomului care prevedea ca „femeile și bărbații din clasa burgheză” să fie adunați și puși să sape tranșee în Petrograd.⁷⁴ Au fost create lagăre care să-i adăpostească și păzească, iar cînd Ceka a primit dreptul de a superviza programul de muncă forțată, lagărele-închisori au început să prolifereze în suburbiile ori chiar în zonele rurale îndepărtate — nucleul a ceea ce avea să devină uriașul „Arhipelag Gulag”. Către sfîrșitul lui 1917, la doar nouă sau zece săptămîni de cînd Lenin era la putere, putem să afirmăm cu certitudine că Ceka era deja „un stat în stat”; de fapt, în ceea ce privea multe activități, era chiar statul însuși. Putem respinge ideea că originile și dezvoltarea ei au fost împotriva voinței lui Lenin. Toate dovezile pe care le avem arată exact în direcția contrară.⁷⁵ Lenin a fost acela care a elaborat toate decreturile importante, iar Dzerjinski a fost creația lui. De fapt, Lenin personal a infuzat spiritul terorii în Ceka și tot el, începînd din ianuarie 1918, a îndemnat-o mereu să ignore îndoilele și sentimentele umanitare ale altor bolșevici, inclusiv ale multor membri ai Sovnarkomului. Cînd Lenin a mutat guvernul de la Petrograd la Moscova din motive de securitate și a plasat Sovnarkomul în Kremlin, el l-a încurajat pe Dzerjinski să-și înființeze propriul cartier general, independent de Sovnarkom. A fost preluată clădirea unei mari companii de asigurări din piața Lubianka; în ea a fost construită o „închisoare internă” pentru suspecții politici; și de atunci încolo Ceka a fost un departament de stat independent, care îi raporta direct lui Lenin. El nu a lăsat funcționarii săi nici o îndoială cu privire la ceea ce dorea. În ianuarie 1918, cu trei luni înainte chiar ca războiul civil să înceapă, el propovăduia „împușcarea pe loc a unuia din zece oameni găsiți vinovați de trîndăveală”. O săptămînă mai tîrziu el se adresa Cekăi în mod public: „Pînă nu aplicăm teroarea — împușcarea pe loc — în rîndurile speculanților, nu vom realiza nimic.” Cîteva săptămîni mai tîrziu, el cerea „arestarea și împușcarea celor care luau mită, a escrocilor etc.” Orice încălcare a decretelor-lege trebuia să fie urmată de „pedeapsa cea mai aspră”⁷⁶. La 22 februarie, el a autorizat o proclamație a Cekăi or-donînd sovietelor locale să „caute, să aresteze și să împuște imediat” o serie

76

O ISTORIE A LUMII MODERNE

întregă de categorii de „dușmani, speculanți etc.”⁷⁷ Acest decret general era urmat de instrucțiunile sale personale. Astfel, în august 1918, el ajunsese să telegrafieze sovietului din Nijni-Novgorod: „Trebuie să faceți toate eforturile, să formați o troică de dictatori [...] să introduceți imediat teroarea în masă, să împușcați și să deportați sute de prostituate care îi îmbată pe soldați, pe foștii ofițeri etc. Nu este nici o clipă de pierdut.”⁷⁸ Exemplul lui i-a inspirat și pe alții. În luna următoare ziarul armatei profera: „Fără milă, fără cruțare, ne vom ucide inamicii cu sutele, cu miile chiar, să se începe în propriul sînge [...] să curgă în șuvoaie sîngele burghezilor.”⁷⁹ Îmboldurile lui Lenin au dat roade. În primele șase luni ale lui 1918 Ceka a executat, potrivit cifrelor sale oficiale, numai douăzeci și doi de prizonieri. În cea de-a doua jumătate a anului ea a dus la îndeplinire 6 000 de execuții, iar în tot anul 1919, aproximativ 10 000. W.H. Chamberlain, primul istoric al revoluției, care a fost și martor ocular, calcula că, pînă la

sfirșitul lui 1920, Ceka duse la îndeplinire peste 50 000 de condamnări la moarte.⁸⁰

Cu toate acestea, cea mai nocivă și, din punct de vedere istoric, cea mai importantă caracteristică a terorii leniniste nu a fost cantitatea victimelor, ci principiul după care erau selectate. La câteva luni după ce luase puterea, Lenin abandonase noțiunea de vină individuală și, împreună cu ea, întreaga etică iudeo-creștină a responsabilității personale. El încetase să mai fie interesat de ceea ce făcea sau făcuse cineva—ca să nu mai vorbim de motivul pentru care o făcuse — și întâi încuraja, apoi comanda aparatului său represiv să vîneze oameni și să-i distrugă, nu pe baza delictelor, reale sau imaginare, ci pe baza generalizărilor, a presupunerilor, a zvonurilor. Mai întâi erau condamnate diverse categorii: „prostituțiile”, „cei ce se eschivau de la muncă”, „comis-voiajorii”, „speculanții”, „cei care stocau marfa”, toți cei ce ar fi putut fi măcar vag descriși drept infractori. La scurtă vreme însă au urmat grupuri profesionale întregi. Punctul de cotitură l-a constituit decretul lui Lenin din ianuarie 1918 care chema agențiile statului să „curețe pămîntul rusesc de toate tipurile de insecte dăunătoare”. Acesta nu era un act de justiție: era o invitație la asasinat în masă. Mulți ani mai târziu, Aleksandr Soljenișin a enumerat doar câteva dintre grupurile care s-au trezit astfel condamnate la distrugere ca „insecte”. Ele includeau „foști membri ai zemstvei, oameni din mișcările Cooper, proprietari de case, profesori de liceu, consilierii parohiali, cîntăreți în coruri bisericesti, preoți, călugări și călugărițe, pacifiști tolstoieni, lideri sindicali” — curînd toți avînd să fie calificați drept „foști”⁸¹. Destul de repede, decretule-lege privind grupurile condamnate s-au extins la clase întregi, iar ideea de a ucide oameni în mod colectiv și nu individual a fost îmbrățișată cu mare entuziasm de către profesioniștii Ceka. Cel mai important conducător al Ceka după Dzerjinski era probabil ferocele leton M.I. Latsis. El a dat cea mai exactă definiție a terorii lui Lenin: Comisia extraordinară nu este nici comisie de investigații, nici tribunal. Este un organ de luptă, acționînd pe frontul unui război civil. Ea nu judecă inamicul: îl lovește...

I

PRIMELE UTOPII DESPOTICE

77

Noi nu ducem un război împotriva indivizilor. Noi exterminăm burghezia ca clasă. Noi nu căutăm dovezi sau martori pentru a dezvălui fapte ori vorbe împotriva puterii sovietice. Primele întrebări pe care le punem sînt: cărei clase îi aparține persoana, care îi sînt originile, mediul, educația ori profesia? Aceste întrebări definesc soarta acuzatului. Aceasta este esența Terorii Roșii.⁸²

O dată ce Lenin a abolit ideea de vină individuală și a început să „exterminare” (un cuvînt pe care-l folosea adesea) clase întregi, numai pe baza ocupației sau originii, nu a mai existat nici o limită pînă la care putea fi dus principiul său fatal. Nu puteau oare întregi categorii de oameni să fie catalogate drept „inamici” și condamnate la închisoare sau moarte doar pe criteriul culorii pielii, al originii rasiale ori chiar al naționalității? Nu există nici o diferență morală esențială între lupta de clasă și lupta de rasă, între a distruge o clasă și a distruge o rasă. Astfel a luat naștere practica modernă a genocidului.

În timp ce se organiza Ceka, Lenin a început să lichideze moștenirea democratică a republicii. Adunarea Constituantă fusese aleasă la 12 noiembrie 1917. Lenin și-a afirmat clar atitudinea față de ea la 1 decembrie: „Ni se cere să convocăm Adunarea Constituantă așa cum a fost concepută ea inițial. Nu, mulțumim! A fost concepută împotriva poporului, iar noi am înfăptuit insurecția pentru a ne asigura că nu va fi folosită împotriva poporului.”⁸³ În „Tezele cu privire la Adunarea Constituantă”, publicate anonim în Pravda din 13 decembrie, el compara parlamentul, care „într-o republică burheză [...] este forma cea mai înaltă a principiului democratic” cu sovietul, care „este o formă și mai înaltă a principiului democratic”. Prin urmare, „orice încercare [...] de a privi Adunarea Constituantă din punct de vedere formal, juridic, în cadrul democrației burheze” însemna trădare față de proletariat. Dacă Adunarea nu făcea „o declarație necondiționată de acceptare a puterii sovietelor”, avea să se confrunte cu o criză ce nu putea fi „rezolvată decît prin mijloace revoluționare”⁸⁴. Acesta nu era atît un argument, cît o declarație brutală a lui Lenin că regimul său nu avea să accepte nici o formă de control democratic prin parlament. Patru zile mai târziu, pentru a-și sublinia afirmația, el i-a arestat pe liderul facțiunii de dreapta a Partidului Social-Revoluționar, Avksentiev, și pe principalii lui aderenți, „pentru organizarea unei conspirații contrarevoluționare”⁸⁵.

La ședința Adunării, din 5 ianuarie 1918, Lenin crease deja cadrul esențial al unui regim de represiune, chiar dacă deocamdată doar pe scară redusă (Ceka avea numai 120 de agenți cu normă întreagă) și se afla, așadar, într-o poziție care îi permitea să trateze parlamentul cu disprețul pe care considera că-l merită. Nu l-a făcut public, dar scrisese scenariul pînă la ultimul rînd. Clădirea era „păzită” de marinarii din Flota Baltică, cel mai extremist dintre grupurile armate aflate la dispoziția lui Lenin. Izvestia îi avertizase pe deputați cu o zi înainte de a se întruni că „toată puterea în Republica Rusă aparține sovietelor și instituțiilor sovietice” și că dacă „înceau să

78

O ISTORIE A LUMII MODERNE

uzurpe una sau alta dintre funcțiile puterii de stat” aveau să fie tratați drept contrarevoluționari și „zdrobiți prin toate mijloacele aflate la dispoziția puterii sovietice, inclusiv folosirea forței armate”.⁸⁶ Îndată ce deputații s-au adunat, scutierul lui Lenin, Sverdlov, l-a îmbrîncit pur și simplu de la tribună pe membrul cel mai în vîrstă, care după tradiția rusească se pregătea să înceapă lucrările, și a preluat conducerea. A urmat o lungă dezbateră, cul-minînd într-un vot

după miezul nopții care s-a pronunțat împotriva bolșevicilor și a aliaților lor, cu 237 la 138. Bolșevicii s-au retras atunci, urmați o oră mai târziu de partenerii lor, social-revoluționarii de stînga. La ora cinci în dimineața zilei de 6 ianuarie, urmînd instrucțiunile trimise direct de Lenin, marinarul aflat la comanda gărzilor a anunțat Adunarea că ședința trebuie încheiată „întrucît gărzile sînt obosite”. Lucrările s-au întrerupt pentru douăsprezece ore, dar nu au fost reluate niciodată, căci mai târziu în aceeași zi, după un discurs al lui Lenin, Comitetul Executiv Central a dizolvat oficial Adunarea și a fost pus la ușă un gardian pentru a le spune deputaților să se întoarcă la casele lor. O demonstrație pașnică în favoarea parlamentului a fost împrăștiată, mai mulți oameni fiind omorîți.⁸⁷ În acest mod rapid și brutal a distrus Lenin democrația parlamentară din Rusia. Trei zile mai târziu, în aceeași clădire și cu Sverdlov în prezidiu, sovietele s-au întrunit pentru a oficializa hotărîrile regimului.

Pînă la sfîrșitul lui ianuarie 1918, după aproximativ trei luni de cînd reprezenta autoritatea, Lenin își stabilise dictatura pe o bază atît de solidă încît nimic, cu excepția unei intervenții străine, nu i-ar fi putut distruge puterea. Bineînțeles, la acel moment germanii se aflau într-o poziție în care l-ar fi „măturat” fără dificultate. Ei avansau rapid pe toate fronturile, întîmpinînd prea puțînă opoziție. Dar la 3 martie Lenin a semnat condițiile de pace dictate de ei, după ce i-a combătut cu succes pe Troțki și pe alți colegi, care voiau să urmeze o linie de „nici război, nici pace” pînă izbucnea revoluția muncitorilor germani. De atunci încolo, tot restul războiului germanii au fost cît se poate de interesați să-l susțină pe Lenin. După cum spunea ministrul lor de Externe, amiralul Paul von Hintze, în iulie 1918: „Bolșevicii sînt cea mai bună armă pentru a menține Rusia într-o stare de haos, permițînd astfel Germaniei să smulgă cîte provincii vrea din fostul imperiu rus și să le stăpînească pe celelalte prin control economic.”⁸⁸

Din tot aîtea motive opuse, Aliații erau nerăbdători să-l înlăture pe Lenin și să readucă Rusia în război. Dar Lenin a avut, evident, dreptate să facă un aranjament cu germanii, a căror amenințare era apropiată și imediată, și nu cu Aliații, care erau departe și divizați în scopurile lor. Încă din 14 decembrie 1917 Ministerul de Război al Marii Britanii a hotărît să dea bani anti-bolșevicilor „cu scopul de a menține vie în Rusia de sud-est rezistența în fața Puterilor Centrale”. La 26 decembrie Marea Britanie și Franța au împărțit Rusia în sfere de influență în acest scop, francezii luînd sudul, britanicii nordul.⁸⁹ În martie 1918 primele trupe britanice au intrat în Arhanghelsk și Mur-

PRIMELE UTOPII DESPOTICE 79
mansk, inițial pentru a proteja proviziile de muniții britanice de acolo. După armistițiul german Aliații și-au continuat intervenția, căci Lenin semnase o pace separată cu inamicul și, la un moment dat, Winston Churchill spera să convingă Consiliul celor Zece din Paris să declare oficial război regimului bolșevic.⁹⁰ La sfîrșitul lui 1918, erau 180 000 de soldați ai Aliaților pe teritoriul rusesc — britanici, francezi, americani, japonezi, italieni și greci, precum și contingente sîrbe și cehe — plus 300 000 de oameni din diferitele forțe rusești antibolșevice sprijinite de către Aliați cu bani, arme și consilieri tehnici. S-ar putea pune întrebarea: avînd în vedere sprijinul popular firav, aproape inexistent, de care se bucura Lenin în Rusia, cum a reușit acest regim să supraviețuiască?

Răspunsul concis este că se afla foarte aproape de piere la sfîrșitul verii și începutul toamnei lui 1919. Absolut nimic nu era inevitabil în ce privea durata lui. O serie de factori destul de diferiți au lucrat în favoarea sa. În primul rînd, nici unul dintre oamenii de stat ai Aliaților care erau implicați, cu o singură excepție, nu și-a dat seama nici măcar pe departe de uriașa semnificație a stabilirii acestui nou tip de dictatură totalitară sau de efectele pe termen lung ale implantării ei în inima celei mai mari puteri terestre din lume. Excepția era Winston Churchill. Cu acutul său simț al istoriei, el a realizat că se producea o anume cotitură fatală. Ceea ce pare să-i fi deschis ochii a fost nu numai asasinarea întregii familii imperiale ruse la 16 iulie 1918, fără nici un fel de proces ori justificare, ci îndrăzneala lui Lenin, la 31 august, cînd și-a pus oamenii să pătrundă cu forța în Ambasada britanică și să-l asasineze pe atașatul marinei militare, căpitanul Crombie. Lui Churchill i s-a părut că se născuse un nou tip de barbarism, care nu ținea seamă de nici un fel de standarde ale legii, obiceiurilor, diplomației sau onoarei ce fuseseră urmate pînă atunci de statele civilizate. El a spus Cabinetului că Lenin și Troțki ar trebui prinși și spînzurați, „justiția trebuie aplicată în cazul lor, oricît de mult ar dura, și pentru a-i face să simtă că pedepsirea lor va deveni un obiectiv important al politicii britanice”⁹¹. El a spus electorilor săi din Dundee la 26 noiembrie 1918 că bolșevicii reduc Rusia „la o formă animală de barbarism”, menținîndu-se la putere „prin sîngeroase măceluri și crime în masă săvîrșite în mare măsură prin execuții chinezești și în vagoane blindate. [...] Civilizația este distrusă complet, pe suprafețe uriașe, în timp ce bolșevicii zburdă și țopăie ca niște babuini feroce printre ruinele orașelor și cadavrele victimelor lor.” „Dintre toate tiraniile din istorie”, remarca el la 11 aprilie 1919, „tirania bolșevică e cea mai rea, cea mai distrugătoare, cea mai degradantă.” Atrocitățile lui Lenin erau „incomparabil mai hidoase, pe o scară mai largă și mai numeroase decît oricare dintre cele de care e răspunzător Kaiserul”. Remarcile pe care le făcea în particular, în prezența colegilor, erau la fel de vehemente. Astfel, îi spunea lui Lloyd George: „Să legalizezi sodomia ori să recunoști bolșevicii e același lucru.” Lui H.A.L. Fisher: „După ce am cucerit toți hunii — tigrii omenirii —

80 O ISTORIE A LUMII MODERNE

n-o să mă expun să fiu înfrînt de babuini.” O dată consolidat, regimul avea să devină mult mai expansionist decît Rusia țaristă și, îl prevenea el pe feldmarșalul Wilson, „extrem de militarist”.⁹² Churchill nu s-a îndoit niciodată că

pentru marile puteri democratice, doritoare de pace, ar trebui să fie un obiectiv primordial să zdrobească acest nou tip de amenințare cât mai puteau.

Dar chiar și Churchill era nehotărât în privința mijloacelor. Respingea aluziile pe care colegii săi le tot făceau în presă că ar fi avut cine știe ce plan mareț de a suprima bolșevismul din întreaga lume. El îi scria lui Lloyd George (21 februarie 1919): „Nu am o politică rusească. Nu cunosc nici o politică rusească. M-am dus pînă la Paris să caut o politică rusească! Deplîng lipsa unei politici rusești.” Recunoștea că nu era treaba Occidentului să-l răstoarne pe Lenin: „Rusia trebuie salvată prin eforturi rusești.”⁹³ Toți ceilalți conducători occidentali, în măsuri diferite, erau destul de puțin interesați de această problemă. La 14 februarie 1919, Wilson s-a pronunțat pentru retragere: „Trupele noastre nu au făcut nimic bun în Rusia. Nu au știut pentru cine sau pentru ce luptau!” Francezii erau mai interesați să facă din noul lor aliat, Polonia, un stat puternic. Lloyd George exprima opinia publică din țară: „Ceea ce ar extinde cu siguranță bolșevismul ar fi încercarea de a-l suprima. A ne trimite soldații acolo pentru a-i împușca pe bolșevici ar însemna să creăm bolșevism aici.” Sir David Shackleton, înalt funcționar la Ministerul Muncii, prevenea Cabinetul în iunie 1919 că intervenția britanică era principala cauză a tulburărilor din industrie. Ministerul de Război avertiza în privința „discuțiilor revoluționare în Brigada Gărzilor”, iar generalul Ironside, aflat la comanda trupelor din Arhanghelsk, telegrafia în țară știri cu privire la revolte „foarte persistente și încăpăținate” printre propriii soldați.⁹⁴ Nimic din toate acestea nu ar fi contat dacă Lloyd George, și în particular, ar fi văzut în leninism răul suprem. Dar nu a fost așa. Leninismul subscria la autodeterminare. Era gata să renunțe, ba chiar renunțase deja, la toate micile țări de la granițe: Finlanda, statele baltice, Polonia, poate Ucraina, republicile Crimeea și Gruzia. În numele francezilor, mareșalul Foch vorbea despre unirea acestor noi state democratice într-un cordon sanitaire care să izoleze bolșevismul de Europa civilizată. Spre deosebire de Churchill, cei mai mulți dintre occidentali îi vedeau pe bolșevici ca nonexpansioniști, gata să fie de acord cu o Rusie slabă, supusă intervențiilor internaționale. Pentru ei, comandanții antibolșevici — amiralul Kolceak și generalul Denikin — erau aceia care susțineau imperialismul țarist, vechile imagini terifiante ale „Ursului”, ale „Buldozerului rusesc” și așa mai departe. Această viziune nu era nicidecum neîntemeiată. Kolceak refuza cu încăpăținare să dea Aliatilor asigurările pe care aceștia le doreau privind confirmarea independenței Finlandei și a statelor baltice după ce l-ar fi răsturnat pe Lenin. El nu voia să promită nici măcar că va permite alegeri democratice în Rusia. Denikin se arăta declarat antipolonez și se opunea cu înverșunare libertății ucrainenilor, caucazienilor

PRIMELE UTOPII DESPOTICE

81

și a altor mici națiuni. El părea a vrea să restabilească imperiul țarist în toată strălucirea lui și, mai rău, cu toată ferocitatea lui tradițională. Ceea ce a dăunat imaginii rușilor albi în Occident mai mult decît orice altceva, chiar și în ochii lui Churchill, a fost faptul că Denikin identifica bolșevismul cu evreis-mul și atrocitățile antisemite comise de trupele sale: în 1919 se pare că au fost uciși peste 100 000 de evrei în sudul Rusiei, aproape toți în pogromuri țărănești.⁹⁵

Comandanții antibolșevici nu s-au adaptat niciodată nici la interesele Aliatilor, nici la cele ale naționalităților oprimate. De aceea, atunci cînd Denikin a luat Kievul la 31 august 1919 și a avansat spre Moscova, forțele Aliate erau deja în curs de evacuare din nord, lăsînd trupe numeroase ale lui Lenin să se deplaseze spre sud. Din nou, la 16 octombrie 1919, trupele generalului Iudevici se aflau la numai patruzeci de kilometri de Petrograd, iar Denikin era lîngă Tuia, la vest de Moscova: în decurs de o săptămînă, cazacii lui dezertaseră, erau răzmerițe naționaliste în Ucraina și o rebeliune generală în Caucaz. Din acel moment curentul creat de rușii albi a intrat în reflux, iar pînă la sfîrșitul anului cauza lor era pierdută.

Cea mai mare avuție a lui Lenin era disponibilitatea lui de a oferi cecuri postdate nu numai naționaliștilor, ci mai presus de toate țăranilor. Nimeni nu avea cum să știe atunci că nici unul din aceste cecuri nu va fi onorat. Conducătorii rușilor albi au considerat că nu se puteau achita de aceste promisiuni. Generalul Sir Henry Rawlinson, ultimul comandant britanic rămas la fața locului, era de părere că victoria s-a datorat caracterului și hotărîrii conducătorilor bolșevici: „Știu ce vor și se străduiesc din greu s-o obțină.”⁹⁶ Erau numai cîteva mii de cadre bolșevice, dar Lenin le molipsise cu Voința lui de Putere și le dăduse o concepție clară pentru care să lupte. Nu încuseră încă să se omoare între ei. Erau absolut nemiloși — mult mai mult decît opoziții lor — cînd se punea problema să-i împuște pe comandanții care dăduseră greș, pe dezertori, pe cei slabi de înger, pe sabotori și pe oricine protesta sau crea complicații. O asemenea ferocitate, o spunem cu tristețe, a dat aproape întotdeauna roade printre velicoruși; și, bineînțeles, velicorușii erau cei ce constituiau majoritatea oamenilor din tabăra lui Lenin. Elementele cu adevărat intransigente, minoritățile și naționalitățile rasiale erau toate în tabăra rușilor albi, care au fost incapabili să le facă vreo concesie. Conjunctura era fatală.

Lenin nu era însă lipsit de prieteni secreți în afara țării. Se pare că legăturile interesate stabilite între regimul său și militarii germani în noiembrie 1917 au fost menținute, deși uneori într-o formă fragilă, chiar și după Armistițiu. Ofițerii britanici care îi consiliau pe Denikin și pe alți comandanți albi fac frecvent referiri la asistența militară dată de germani.⁹⁷ Ajutorul a fost dat în ofițeri Freikorps*, muniție și, cu timpul, în expertiză industrială pen-

* Trupe de voluntari constituite pe durata unui război sau a unei campanii militare (n.L).

82

O ISTORIE A LUMII MODERNE

tru construirea unor noi fabrici de armament. Ultimul element era vital pentru germani, care în urma Tratatului de la Versailles au fost nevoiți să-și dezafecteze industria de armament. Antrenându-i în secret pe bolșevici în tehnologia armelor și dezvoltând noi arme în Rusia, ei își mențineau continuitatea tehnicilor, care, la momentul potrivit, puteau fi din nou exploatare în mod deschis în țară. S-a format astfel o alianță ciudată, secretă, care din când în când ieșea la suprafață, cum s-a întâmplat la Conferința de la Rapallo din 1922 și, încă și mai spectaculos, în august 1939, dar care în cea mai mare parte a timpului era ascunsă cu grijă: o relație de lucru între generali, experți în armament și, mai târziu, în domeniul poliției secrete, care avea să continue într-o formă sau alta până la 22 iunie 1941. Este una dintre ironiile istoriei faptul că specialiștii germani au fost cei care i-au învățat pentru prima dată pe comuniștii sovietici să facă tancuri excelente, arme folosite pentru a nimici Germania în 1943-1945. Ironia și mai mare este că acesta a fost un mariaj între dușmani de clasă: ce putea fi mai diferit decât generalii prusaci și bolșevici? Cu toate acestea, în timpul crizei finale și în perioada de după război, ambele grupuri se vedeau pe ele însele, și cu siguranță erau văzute de către toți ceilalți, ca pe niște proscrisi. Era în aranjamentele lor un spirit de fraternitate specific gangsterilor, primul dintre multe de acest fel pe care Europa avea să le trăiască în următorii douăzeci de ani. I Cel dintâi dintre securile postdatate ale lui Lenin care nu a fost onorat l-a constituit cel pe care l-a oferit naționaliștilor. Aici, metodologia a fost a lui

- Lenin, dar el l-a folosit ca agent pe fostul seminarist Iosif Djugașvili, sau t Stalin, pe care l-a făcut comisar al poporului pentru Naționalități (la Nar-I komnaț). Pe tot parcursul carierei sale, Lenin a dat dovadă de un geniu strălucitor și sinistru totodată în investirea cuvintelor și expresiilor cu sensuri speciale care serveau scopurilor sale politice — un talent care avea să de-s vină descumurător de familiar secolului al XX-lea, în multe forme diferite. | Așa cum, pentru Lenin, un parlament pe care nu-l putea controla era „de-ț mocație burgheză”, în timp ce un soviet pe care-l putea controla era „democrație proletară”, tot așa autodeterminarea se măsura cu diferențele de clasă. Rusia pierduse Finlanda, statele baltice, Polonia. Aceste țări erau, prin urmare, categorisite drept „republici burgheze”, măsura de siguranță fiind că mai târziu, într-un moment propice, când puterea sovietelor avea să fie mai mare, ele puteau fi transformate în „republici proletare” și aduse într-o relație mai apropiată cu Uniunea Sovietică. Ucrainei, ale cărei provizii de grâne erau vitale pentru supraviețuirea regimului, nu i s-a permis să opteze pentru „autodeterminarea burgheză” și în 1921-1922, după lupte îngrozitoare, ea a fost obligată să accepte „autodeterminarea proletară”, adică apartenența la Uniunea Sovietică.⁹⁸

Stalin a aplicat această tehnică în Caucaz și în Asia rusească ori de câte ori puterea militară bolșevică a făcut posibil acest lucru. Dacă autodeterminarea își arăta capul, ea era etichetată drept „burgheză” și zdrobită. Astfel

PRIMELE UTOPII DESPOTICE

83

de mișcări de eliberare, spunea el, nu erau decât încercări de a „deghiza în costum național lupta cu puterea maselor muncitoare”. Autodeterminarea era un drept „nu al burgheziei, ci al maselor muncitoare” și trebuia folosită numai ca instrument în „lupta pentru socialism”⁹⁹. Adevărata autodeterminare, adică cea proletară, nu se putea manifesta înainte de formarea sovietelor sau a altor organisme autentice proletare. Atunci fiecare naționalitate își putea exercita „dreptul”. Folosindu-se de Narkomnaț, Stalin a creat un sistem pentru a infiltra în fiecare naționalitate persoane oficiale a căror loialitate față de partid era mai puternică decât afilierea locală, o metodă pe care adjunctul său Pestkovski avea s-o descrie mai târziu ca „sprijinind vechea tradiție a rusificării”¹⁰⁰. Când, după înfrângerea lui Denikin, s-a format un nou Consiliu al Naționalităților, acesta nu era altceva decât purtătorul de cuvânt al politicilor Narkomnaț și servea pentru a călăuzi sovietele și organismele reprezentative locale în renunțarea la „dreptul de a se separa” în favoarea „dreptului de a se uni”, un alt exemplu al abilității lui Lenin de a modela limbajul.¹⁰¹ Până la sfârșitul lui 1920, anul crucial, toate naționalitățile care nu se desprinseseră încă fuseseră blocate irevocabil în interiorul statului sovietic. Ucraina a urmat îndată ce Armata Roșie și-a stabilit în sfârșit controlul acolo. Cheia era conceptul lui Lenin de „unire voluntară”, partidul local furnizând elementul necesar de „volițiune” la ordinele primite de la cartierul general al partidului, din Moscova. Datorită, așadar, principiului „centralismului democratic” în interiorul partidului, Lenin și mai târziu Stalin au putut reconstrui imperiul țarist, iar ulterior Stalin l-a putut extinde. O structură externă propagandistică a fost furnizată de către așa-numita Uniune a Republicilor Sovietice Socialiste, care a fost și rămâne încă o mască pentru imperialismul rus. Pentru constituția URSS, primul Congres Panrus al Sovietelor, din 10 ianuarie 1923, a numit o comisie alcătuită din douăzeci și cinci de oameni, inclusiv cîte trei membri din republicile Transcaucaziană și Bielorusă, cinci din Ucraina și cinci din republicile autonome. Dar cum toți erau importanți membri de partid cu ordine stricte de sus, constituția a fost creată în realitate la Moscova, la cel mai înalt nivel (de fapt, de către Stalin însuși). Era o constituție federală doar la suprafață; nu făcea decât să dea o formă legală exterioară unei autocrații foarte centralizate, în care toată puterea reală era în mâinile unui grup conducător restrâns.¹⁰²

Etapele în care Lenin a creat această autocrație merită să fie descrise ceva mai detaliat, pentru că ele au devenit amarul model, în esență, pentru atît de multe alte regimuri în următoarele șase decenii. El avea patru scopuri, în primul rînd, să distrugă întreaga opoziție din afara partidului; în al doilea, să adune toată puterea, inclusiv guvernul, în mîinile partidului; în al treilea, să distrugă întreaga opoziție din interiorul partidului; în al patrulea rînd, să concentreze toată puterea din partid în mîinile lui și ale celor cu care alegea să se asocieze. Ca și în situația creării constituției și a URSS, toate patru

84

O ISTORIE A LUMII MODERNE

obiectivele au fost urmărite simultan, chiar dacă unele au fost atinse mai repede decît altele.

Eliminarea oricărei opoziții din afara partidului a pus puține probleme o dată ce Lenin a reușit să organizeze Ceka. Constituția din 1918, întocmită de Stalin după instrucțiunile lui Lenin, întruchipa „dictatura proletariatului”, pe care Lenin a descris-o cîndva în mod brutal drept „un tip special de ciomag, nimic altceva”¹⁰³. Ea nu conținea nici un fel de măsuri constituționale și nu conferea nimănui nici un drept împotriva statului. Puterea statului era nelimitată, indivizibilă — nici o separație între funcția legislativă și cea executivă, nici un fel de sistem juridic independent — și absolută. Lenin disprețuia antiteza dintre individ și stat ca pe o erezie a societății împărțite în clase. Într-o societate fără clase, individul era statul, așa încît cum s-ar fi putut afla ei în conflict, cu excepția, firește, a cazului în care individul era un dușman al statului? Nu exista prin urmare conceptul de egalitate în drepturi; sau omul și votul. De fapt, votarea pentru Congresul Panrus al Sovietelor era în mod fundamental o mașinație electorală, prin aceea că sovietele orășenești alegeau un delegat la 25 000 de votanți, iar cele rurale (unde bolșevicii erau mai slabi) aveau un deputat la 125 000 de locuitori, în orice caz, unor categorii întregi de oameni, precum și multor persoane individuale, li se refuza complet votul (și toate celelalte privilegii civile), iar constituția enunța printre „princiipiile sale generale” observația laconică: „în interesul general al clasei muncitoare, [statul] deposedează persoanele individuale sau grupurile separate de orice privilegii care ar putea fi folosite de acestea în detrimentul revoluției socialiste.”¹⁰⁴ Deși bolșevicii controlau toate organele „reprezentative” încă din primele săptămîni ale lui 1918, politicienii din opoziție s-au mai menținut o vreme, cu toate că au fost împușcați cu miile în timpul războiului civil. În mai 1920 membrii unei delegații laburiste britanice aflați în vizită la Moscova au căpătat permisiunea „de a se întîlni absolut liber cu politicienii din partidele de opoziție”¹⁰⁵, după cum ne relatează Bertrand Russell. Șase luni mai tîrziu, cel de-al optulea Congres Panrus al Sovietelor a fost ultimul care a mai admis delegați ce-și spuneau menșevici ori social-revoluționari, și chiar și aceștia își pierduseră deja de mult orice drept de vot. La vremea aceea Martov, singurul social-democrat important care mai rămăsese, părăsise Rusia și denunțase bolșevismul la Congresul socialiștilor germani independenți de la Halle.

Ultima provocare reală din afara partidului la adresa regimului a venit de la revolta din Kronstadt din 28 februarie 1921, care a început pe vasul de luptă Petropavlovsk. Marinarii fuseseră întotdeauna revoluționari înfier-bîntați. Ei chiar credeau în libertate și egalitate. Presupuneau cu naivitate că și Lenin credea la fel. Dacă ar fi urmat sfatul foștilor ofițeri țariști rămași în marină, ar fi stabilit un cap de pod pe uscat (Petrogradul era la numai douăzeci și șapte de kilometri distanță) și ar fi extins revolta în capitală, impunîndu-și doleanțele prin forță. Asta ar fi 4us poate la sfîrșitul regimu-

PRIMELE UTOPII DESPOTICE

85

lui, căci la începutul lui 1921 bolșevismul devenise deja general impopular, așa cum indicau și nemulțumirile marinarilor. De fapt, ei mergeau pînă la acuzarea totală a regimului. Cereau alegerea sovietelor prin vot secret, în loc de „ridicări de mîini” la „mitinguri de masă”; și campanii electorale libere pentru candidații rivali. Ei denunțau toate sovietele existente ca fiind nereprezentative. Cereau libertatea cuvîntului și a presei pentru „muncitori, țărani, partide anarhiste și socialiste de stînga”, sindicate libere, libertatea întrunirilor, formarea de sindicate ale țaranilor, eliberarea „tuturor deținuților politici socialiști” și a tuturor celor închiși „din cauza legăturilor cu mișcările muncitorilor și țaranilor”, întemeierea unei comisii care să revizuiască toate cazurile celor aflați în închisori sau în lagăre de concentrare, abolirea „departamentelor politice” din armată, marină și transportul public, deoarece „nici un partid unic nu poate să se bucure de privilegii pentru propagarea ideilor sale și să primească bani de la stat în acest scop” și, în sfîrșit, dreptul țaranilor de „a face ce vor cu tot pămîntul”. Pe scurt, ei obiectau de fapt la tot ce făcuse Lenin de cînd venise la putere. Erau naivi, ca să ne exprimăm delicat, să presupună că măcar una din cererile lor avea să fie satisfăcută altfel decît înfruntînd țevi de armă sau chiar trecînd peste cadavrul lui Lenin.

Faptul că marinarii nu au extins revolta pe uscat a permis regimului să se organizeze. Fortăreața a fost luată cu asalt la 18 martie, Tuhacevski, aflat la comandă, folosind tineri cădeți din școlile militare, care au fost amenințați cu pistolul de două sute de bolșevici disperăți, recrutați din rîndurile delegaților la cel de-al zecelea Congres al Partidului. Teoria regimului era că răzmerița fusese organizată din străinătate de către Gărzile Albe și condusă de foști ofițeri țariști. Nu s-au ținut procese publice, dar Lenin a selectat cu grijă pentru publicare o listă de treisprezece „șefi de bandă”, pe care se aflau un fost preot, cinci foști ofițeri și șapte țărani. Sute, poate chiar mii au fost omorîți după zdrobirea revoltei, deși probabil că amănuntele nu vor fi cunoscute niciodată: episodul a fost îngropat de către

istoriografia sovietică oficială sub o uriașă piramidă de minciuni.106

O dată înăbușită revolta, Lenin a hotărât să nu mai tolereze nici o formă de activitate politică în afara partidului. Toți cei care nu erau în partid, spunea el, nu erau „nimic altceva decât menșevici și social-revoluționari deghizați în haine kronstadtene moderne, în nici un caz de gală. Astfel de creaturi, adăuga el, „fie le vom ține în siguranță în închisoare, fie i le vom trimite lui Martov la Berlin ca să se bucure în libertate de toate binefacerile democrației libere”107. După această declarație, în mai 1921, Ceka a acționat rapid pentru a zdrobi orice rămășițe de activitate social-democrată; vara aceea a marcat extincția opoziției politice vizibile în statul lui Lenin. El oferise necomuniștilor opțiunea pe care încă o mai au în față și acum, șazeci de ani mai târziu: tăcerea supusă, închisoarea sau exilul.

În același timp a început procesul în care apartenența la partid a devenit esențială pentru deținerea oricărei poziții importante în stat și în organ-

86

O ISTORIE A LUMII MODERNE

mele ce proliferau la nesfârșit ale acestuia. „Ca partid de guvernământ”, scria Lenin în 1921, „nu puteam să nu contopim «autoritățile» sovietelor cu «autoritățile» partidului — la noi ele sînt și vor fi contopite.”108 Iar Kamenev: „Noi administram Rusia și numai prin comuniști o putem administra.” Membrii de partid au fost instruiți să preia „rețeaua administrației de stat (căile ferate, aprovizionarea cu hrană, organele de control, armata, tribunalele etc), sindicatele, precum și toate fabricile și atelierele, chiar și băile publice și cantinele și alte organisme sociale, școlile și comitetele pentru construcția de locuințe. În fiecare sferă ei trebuiau să constituie „facțiuni organizate” și să „voteze strîns uniți”109. Calitatea de membru al partidului comunist era acum esențială; partidul înghițise de la 23 600 de oameni în 1917 pînă la 585 000 la începutul lui 1921. Din acest moment datează primele eforturi sistematice de a verifica membrii de partid (un „Comitet Central de verificare” a fost înființat în octombrie), de a-i exclude pe cei cărora le lipseau zelul, supunerea ori relațiile influente și de a transforma carnetul de partid într-un privilegiu prețios, care trebuia cîștigat.110

Astfel a luat ființă ceea ce este, poate, cea mai importantă caracteristică a statului totalitar comunist: ierarhia organelor de partid din orașe, districte, regiuni și republici, plasate la fiecare nivel de autoritate deasupra organelor de stat corespunzătoare. „Avangardismul” revoluției era acum transformat în „avangardismul” conducerii perpetue, partidul devenind și rămînînd ceea ce Lenin numea „forța conducătoare” din societatea sovietică. Nicăieri controlul de partid nu era mai accentuat decît în conducerea centrală, și chiar în Sovnarkom, care teoretic răspundea în fața sovietelor. S. Lieberman, unul dintre „experții” angajați de Lenin, a mărturisit că, în 1921—1922, cele două departamente principale de guvernare, Consiliul Comisarilor Poporului și Consiliul Muncii și Apărării, nu mai erau decît simple ștampile pentru deciziile luate în cadrul partidului.11 Lydia Bach, care a studiat procesul la vremea aceea, scria în 1923 că Sovnarkomul, „încetînd să mai fie un organism cu voință proprie, nu mai face decît să înregistreze automat deciziile luate altundeva și să-și pună ștampila pe ele”112.

Lenin înlocuise astfel o clasă conducătoare cu alta: partidul. „Noua clasă” pe care disidentul comunist iugoslav Milovan Djilas a denunțat-o în anii '50 exista deja în 1921—1922. Dar dacă „elita de avangardă”, acum numărînd jumătate de milion de oameni și în cele din urmă ajungînd să fie de cincisprezece milioane, se bucura de privilegiu, de autoritate administrativă chiar, ea nu avea nimic din puterea reală. Acesta avea să fie dreptul exclusiv al unei avangarde interne. Al unei elite secrete. Una dintre cele mai deprimante trăsături ale regimului leninist, așa cum se temuse Roșă Luxemburg, era reproducerea aproape conștientă a celor mai rele trăsături ale taratului. Și țării făcuseră din cînd în cînd experiența „guvernării responsabile”, un sistem de guvernare asemenea Sovnarkomului. Petru cel Mare își avusese „Senatul” său, Alexandru I „Comitetul de Miniștri” în 1802, Alexandru al II-lea „Consiliul PRIMELE UTOPII DESPOTICE

87

de Miniștri” în 1857, și mai existase un organism de acest tip în 1905.”13 În fiecare caz, combinația de autocrație și birocrație a distrus sistemul, căci țarul trata în particular cu fiecare ministru în loc să permită cabinetului să funcționeze. Izul Dreptului Divin era prea puternic în nările țarului, tot așa cum acum izul Istoriei și al slujniciei sale Dictatura Proletariatului era prea puternic în nările lui Lenin.114 Prin urmare, el nu voia „guvernare responsabilă” așa cum nu voia nici un fel de limitări legale, constituționale ori democratice ale hotărîrilor sale.

Asta însemna zdrobirea oricărei opoziții în cadrul partidului, cea de-a treia etapă în construirea autocrației leniniste. Ca să fim drepti cu Lenin, el arătase deja limpede că nu credea decît într-un partid mic, centralizat, în care adevăratele decizii le iau foarte puțini oameni. El schițase totul într-o scrisoare către activiștii de partid datată septembrie 1902.”15 Ideile lui privind „centralismul democratic” erau clare și bine cunoscute, deși nedefinite oficial decît la un deceniu după moartea sa, în 1934: „(1) Aplicarea principiului electiv la toate organele de conducere ale partidului, de sus pînă jos; (2) darea de seamă periodică a organelor de partid în fața organizațiilor de partid respective; (3) stricta disciplină de partid și subordonarea minorității față de majoritate; (4) caracterul absolut obligatoriu al deciziei organelor superioare pentru organele inferioare și pentru toți membrii de partid.”116 Lucrul cel mai evident cu privire la această listă este că (3) și în special (4) anulează complet (1) și (2). Aceasta era de fapt

practica lui Lenin. Congresul Partidului, deși teoretic suveran și întrunindu-se anual între 1917 și 1924, nu a avut de fapt nici un rol conducător după ratificarea Tratatului de la Brest-Litovsk în martie 1918. A devenit o simplă formalitate, asemeni Congresului Panrus al Sovietelor. Comitetul Central i-a preluat autoritatea.

Lenin a profitat de fiorul de teroare pe care l-a stîrnit revolta de la Kronstadt în partid pentru a pune capăt oricărei reminiscențe a noțiunii de democrație în interiorul acestuia. La cel de-al zecelea Congres al Partidului, care a avut loc în timp ce revolta era încă în curs, el a spus delegaților (la 9 martie 1921) că sosise vremea pentru a face partidul monolitic: „Nu avem nevoie de opoziție acum, tovarăși. Acum nu e momentul. Fie de partea asta, fie de cealaltă — cu pușca, nu cu opoziția! Gata cu opoziția acum, tovarăși! A sosit vremea să punem capăt opoziției, să-i punem capac. Am avut destulă opoziție!” Trebuia să se termine cu „luxul discuțiilor și al disputelor”. Era „mult mai bine să «se discute cu puștile» decît cu tezele opoziției”¹¹⁷.

Sub influența acestui discurs, și probabil cu senzația că, dacă revolta reușea, aveau să fie spînzurați cu toții în două săptămîni, tovarășii s-au concentrat în mod strălucit și au votat o serie de rezoluții care i-au dat lui Lenin tot ce voia. Acestea includeau și un amendament secret, cunoscut ca „Punctul șapte”, care conferea Comitetului Central „puteri depline [...] pentru a aplica orice sancțiune de partid, inclusiv excluderea din partid” ori de cîte ori avea loc o „încălcare a disciplinei sau resuscitare ori tolerare a fracționis-

88

O ISTORIE A LUMII MODERNE

mului”. Excluderea se aplica pînă și membrilor CC, cu un vot de două treimi, CC neavînd nevoie nici măcar să supună chestiunea aprobării Congresului, care astfel abdică. Mai mult, se făcea acum un delict din „fracționism”, la fel de grav ca și „contrarevoluția”, așa încît toate forțele de represiune nou create, rezervate pînă atunci inamicilor partidului, puteau fi folosite acum împotriva membrilor de partid, care urmau să fie judecați și condamnați în secret. Unii dintre cei prezenți erau perfect conștienți de riscuri. Karl Radek, cel care îi cumpărase lui Lenin acea pereche de pantofi, a declarat la Congres: „Votînd pentru această rezoluție, am sentimentul că este foarte posibil ca ea să se întoarcă împotriva noastră. Și totuși o sprijin. [...] Comitetul Central poate lua, într-un moment periculos, cele mai severe măsuri împotriva celor mai buni membri de partid dacă găsește de cuviință. [...] Comitetul Central poate chiar să greșească! Acest lucru este mai puțin primejdios decît șovăiala, care se observă acum.”¹¹⁸ El știa că democrația de partid își semna acum condamnarea la moarte. Ceea ce el (și mulți, mulți alții dintre cei prezenți) nu realiza era că își semna de fapt propria condamnare la moarte.

Acest lucru se întîmpla, fără îndoială, pentru că măsura în care chiar puterea Comitetului Central aparținea în fapt unor grupuri mici din interiorul lui, și propriei sale birocrății, nu fusese încă general conștientizată, nici măcar în eșaloanele superioare ale partidului. Birocrația de partid era o creație deliberată a lui Lenin. El nu numai că nu avea încredere, dar detesta puternic vechea birocrație imperială, nu în ultimul rînd pentru că se simțea constrîns s-o folosească. Își dorea propriul corp de funcționari oficiali, așa cum țarii (din nou sinistra comparație) își dezvoltaseră o „Cancelarie Personală” care să controleze sistemul guvernării responsabile.¹¹⁹ La 9 aprilie 1919, pentru a contracara „relele” vechii birocrății, Lenin a emis un decret ce înființa un Comisariat al Poporului pentru Controlul de Stat, a cărui atribuție era să supravegheze îndeaproape funcționarii de stat și să-i înlocuiască, atunci cînd era necesar, cu persoane de încredere. Comisar al acestui birou el l-a numit pe Stalin — a fost de fapt prima funcție independentă de importanță majoră a lui Stalin.

Ceea ce îi plăcea lui Lenin la Stalin era fără îndoială capacitatea lui uriașă de a trudi ore în șir la un birou. Un om ca Troțki se mulțumea cu acțiunea violentă sau cu polemicile violente în discuții și în scris. Ceea ce-i lipsea era disponibilitatea de a se angaja, zi după zi și luni după luni, în corvoada grea a conducerii mecanismului de stat sau de partid. Pentru aceasta Stalin avea un apetit insașiabil, și cum nu părea să aibă idei proprii, sau mai degrabă le adopta pe ale lui Lenin cînd acesta i le explica, Lenin l-a încărcat cu tot mai multe funcții și activități birocratice amănunțite pe acest răbdător și zelos animal de povară. La cel de-al optulea Congres al Partidului din primăvara lui 1919, au apărut trei noi organisme de mare importanță. Acestea erau un Secretariat al Comitetului Central format din șase membri, un Birou al Organizației (Orgbiuro) care să conducă în mod curent partidul și un Birou Politic

PRIMELE UTOPII DESPOTICE

89

sau Politbiuro alcătuit din cinci oameni, pentru a „lua decizii în chestiuni ce nu suportă amîinare”. Pentru a evita pericolele unor ciocniri între aceste trei organisme, a fost aranjat un sistem de întrepătrundere. Numele lui Stalin a apărut atît pe listele de la Politbiuro cît și pe cele de la Orgbiuro.

Avînd aceste funcții multiple (care includeau calitatea de membru în numeroase alte comitete importante) și exercitîndu-și întreaga sa capacitate de muncă, în anii 1919-1921, în mod clar la instrucțiunile lui Lenin și cu sprijinul deplin al acestuia, Stalin a început să mute oamenii de colo-colo în labirintul ierarhiilor de partid și de guvern și al organelor sovietelor, cu scopul de a asigura un mecanism mai omogen, mai disciplinat și mai docil, total supus voinței lui Lenin. El a căpătat astfel o extrem de detaliată cunoaștere a personalităților, atît în întreaga Rusie cît și la centru, și și-a cîștigat treptat propriii adepți, devenind cunoscut drept cel mai consecvent furnizor de funcții. În tot acest timp el a fost unealta lui Lenin. Era birocratul perfect; și își găsisse stăpînul perfect, cu o voință uriașă și un

simț al orientării absolut clar.

Este semnificativ faptul că influența lui Stalin care acționa din umbră în partid a început să se vadă la cel de-al zecelea Congres al Partidului din 1921, când Lenin a făcut ca partidul să-și cedeze puterea. Această procedură, care de fapt dădea Comitetului Central dreptul de a pronunța pedepse cu moartea pentru orice membri (inclusiv ai săi), însemna că Lenin trebuia să aibă asigurată ferm o majoritate de două treimi în CC. Stalin i-a asigurat-o, în nou-alesul Comitet Central se aflau mulți din cei care îi erau deja apropiați: Komarov, Mihailov, Iaroslavski, Ordjonikidze, Vorosilov, Frunze, Molotov, Petrovski, Tuntal, ca și membri-supleanți precum Kirov, Kuibîșev, Ciubâr și Gusev. Aceasta era legiunea docilă pe care Stalin o recrutase în numele lui Lenin. El era de asemenea extrem de activ în noua „Cancelarie Personală” sau Secretariatul de Partid, al cărui efectiv a început să crească aproape tot atât de repede ca și cel al Cekăi, și din motive similare. În mai 1919 avea treizeci de angajați; numărul acestora a crescut la 150 pînă la cel de-al nouălea Congres al Partidului din martie 1920; iar în anul următor, când Lenin a ucis democrația în partid, ajunsese la 602, plus 140 de gărzi și curieri. 120 în sfîrșit, la cel de-al unsprezecelea Congres al Partidului, Lenin i-a dat lui Stalin conducerea oficială a acestui mic imperiu privat pe care îl adunase cu atîta dragoste, făcîndu-l Secretar General al Partidului, cu scutierii săi Molotov și Kuibîșev ca adjuncți. Acest lucru s-a decis în secret și a fost anunțat într-un articol obscur din Pravda la 4 aprilie 1922. Unul dintre bolșevici, Preobrajenski, a protestat împotriva unei astfel de concentrări a puterii în mîinile lui Stalin. Era „posibil”, a întreat el, „ca un singur om să poată răspunde atît pentru activitatea a două comisariate, cît și pentru munca desfășurată în Politbiuro, Orgbiuro și în vreo zece comitete de partid?”¹²¹ Se pare că protestul a fost ignorat.

90

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Două luni mai tîrziu Lenin a avut primul atac cerebral. Dar opera lui era deja încheiată. El construise sistematic, în toate elementele sale esențiale, cel mai măiestrit proiectat aparat al tiraniei de stat pe care-l văzuse lumea, în vechea lume, autocrațiile personale, cu excepția poate a scurte perioade, fuseseră limitate, sau cel puțin atenuate, de alte forțe din societate: o biserică, o aristocrație, o burghezie orășenească, vechi reglementări, tribunale ori adunări. Și mai exista, de asemenea, noțiunea unei forțe exterioare, con-strîngătoare, întruchipate în ideea unei zeități, ori a unei legi naturale, ori a vreunui sistem absolut de moralitate. Noua utopie despotică a lui Lenin nu avea astfel de contragreutăți ori inhibiții. Biserica, aristocrația, burghezia fuseseră toate anihilate. Tot ce mai rămăsese era în proprietatea sau sub controlul statului. Toate drepturile reveneau statului. Și, în cadrul acestui stat, imens și mereu în expansiune cum era, fiecare filament al puterii putea fi depistat în mîinile unui mic grup de oameni — în cele din urmă în ale unui singur om. Există, de fapt, o elaborată și pretențioasă structură de reprezentare, în 1922 ea nu mai însemna absolut nimic. Puteai merge în van de-a lungul coridoarelor pustii în căutarea unei scînteii de viață democratică. Cum ar fi putut fi altfel? Lenin ura esența democrației; și vedea în formele acesteia doar un mijloc de a legitima violența și opresiunea. În 1917, anul în care a luat puterea, el definea statul democratic ca „organizație pentru folosirea sistematică a violenței de către o clasă împotriva alteia, de către o parte a populației împotriva celeilalte”¹²². Care pe care? era criteriul său, suprem. Cine — ce făcea — cui? Cine pe cine oprima; pe cine exploata sau pe cine împușca? Pentru un om care gîndea în asemenea termeni, care pare să fi fost incapabil să gîndească în orice alți termeni, cum să fie posibil să aibă în vedere stabilirea unui altfel de aranjament politic decît despotismul, condus de un autocrat și guvernînd prin violență?

La ultimul Congres al Partidului la care a participat Lenin, limbajul său a fost, mai mult ca oricînd, unul militar: puști, tunuri, plutoane de execuție. „Este indispensabil”, a spus el, „să pedepsim strict, sever, fără cruțare cea mai mică încălcarea a disciplinei.” Sau, din nou: „Tribunalele noastre revoluționare trebuie să împuște.”¹²³ Nu „dezirabil”, ci indispensabil. Nu „pot”, ci trebuie. El însuși a fost cel care, în acest moment, a întocmit paragraful care rămîne pînă astăzi, în dreptul penal sovietic, baza despotismului:

Propaganda, agitația sau participarea la o organizație ori cooperarea cu organizații avînd ca efect [...] fie și cel mai mic ajutor dat acelei părți a burgheziei internaționale • care nu recunoaște drepturile egale ale sistemului comunist care vine să ia locul capi- :. talismului și care încearcă să-l răstoarne fie prin forță, fie prin intervenție, fie prin ■: i blocadă, fie prin spionaj, fie prin finanțarea presei, fie prin orice alte mijloace — se .., pedepsesc cu moartea sau închisoarea.¹²⁴

Ce altceva era acest paragraf, atît de exhaustiv pe cît îl puteau face cuvin-*. n tele, decît o permisiune fără restricții pentru teroare? Acesta îi era și scopul, după cum explica Lenin într-o scrisoare adresată comisarului pentru Justiție, **PRIMELE UTOPII DESPOTICE**

91

Kurski, scrisă la 17 mai 1922, cu o zi înainte atacului cerebral: „Paragraful cu privire la teroare trebuie să fie formulat cît mai cuprinzător posibil, căci numai cunoașterea revoluționară a justiției și conștiința revoluționară pot determina condițiile aplicării lui în practică.”¹²⁵ Aici Lenin își vărsa întregul dispreț față de orice sistem de legi morale. Așa cum, cîțiva ani mai tîrziu, Adolf Hitler avea să-și justifice acțiunile în concordanță cu ceea ce el denumea „legea supremă a partidului”, tot așa Lenin a desemnat „conștiința revoluționară” ca pe singura călăuză morală în folosirea marelui mecanism destinat măcelului și cruzimii pe care îl crease.

S-ar putea ca Lenin să fi crezut că exista „conștiință revoluționară”. Fără îndoială el credea că avea așa ceva. Pînă la sfîrșitul lui 1918 el a mai intervenit din cînd în cînd în teroare pentru a salva viața cuiva pe care îl cunoștea personal. Dar tot ce a spus și a făcut în rest, verbal și în scris, în discursuri publice ori în scrisori particulare, a fost să-și întărească subordonații la și mai multă sălbăticie, în special spre sfîrșit. Nu există nici o îndoială că Lenin era corupt de puterea absolută pe care o făurise pentru el însuși. La fel și colegii lui. însuși procesul de revoluție violentă, și apoi de automenținere violentă, a distrus inevitabil conștiința și toate celelalte elemente de idealism. Acest lucru a fost formulat foarte bine cu un deceniu înainte, de către înțeleptul și tristul polonez Joseph Conrad, în romanul său despre revoluție, *Sub ochii Occidentului* (1911):

într-o revoluție adevărată, personajele cele mai bune nu ies în față. O revoluție violentă cade mai întîi în mîinile unor fanatici cu mintea îngustă și ale unor ipocriți tiranici. După aceea vine rindul tuturor intelectualilor ratați cu pretenții ai epocii. Aceștia sînt șefii și conducătorii. Veți observa că i-am omis pe tîlharii obișnuiți. Naturile scrupuloase și drepte, nobile, umane și devotate, cei altruști și inteligenți s-ar putea să pornească o mișcare, dar ea îi depășește. Ei nu sînt liderii unei revoluții. Ei sînt victimele ei: victimele dezgustului, ale deziluziei — adesea ale remușcării. Speranțe înșelate în mod grotesc, idealuri batjocorite — iată definiția succesului revoluționar.

Doar ciudata miopie a lui Lenin în ce privește oamenii, provenind din fundamentală sa lipsă de interes față de ei ca indivizi, l-a împiedicat să recunoască faptul că războiul civil distrusese ultimele vestigii ale oricărei „conștiințe revoluționare” ce existase poate vreodată. Bineînțeles, la vremea aceea era el însuși măcinat de cancerul organic al puterii. Procesul fusese descris într-un roman pe care trebuie să-l fi citit cîndva, *Amintiri din casa morților* al lui Dostoievski:

Oricine a experimentat puterea, capacitatea nelimitată de a umili o altă ființă omenească [...] își pierde automat puterea asupra propriilor senzații. Tirania este o obișnuință, își are viața ei organică proprie, se transformă în cele din urmă într-o boală. Obișnuința poate ucide și înăsprește pînă și pe cel mai bun om, făcînd din el o fiară. Sîngele și puterea intoxică. [...] Omul și cetățeanul pier în tiran pentru totdeauna, întoarcerea la demnitatea umană, la căință, la regenerare devine aproape imposibilă.

92

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Cu siguranță, Lenin nu a arătat niciodată nici cel mai mic regret cu privire la opera vieții sale, deși în ultimii doi ani și jumătate de existență era o creatură bolnavă, furioasă, frustrată și pînă la urmă neputincioasă. Se susține că, spre sfîrșit, el a recunoscut în Stalin monstrul potențial care neîndoielnic era și a încercat cu disperare să crească influența lui Troțki pentru a-l contracara. Am vrea să credem că Lenin a devenit o victimă a propriului său despotism. Dar faptele nu sînt nicidecum clare. Există totuși un element sinistru și sugestiv. Ca parte a procesului său de dezumanizare, Lenin insistase de la începutul guvernării lui ca organele de partid să se intereseze de sănătatea membrilor din eșaloanele superioare și să le emită (la sfatul medicului) ordine de concediu, spitalizare și repaus. La mijlocul lui 1921 Lenin a început să aibă dureri de cap severe. La 4 iunie Orghbiuro i-a ordonat să-și ia concediu; el nu s-a supus. Și-a luat un concediu de o lună în iulie și a început să lucreze mai puțin după aceea; au venit alte ordine, de la Politbiuro, în august. El a reînceput să lucreze normal la 13 septembrie, vreme de aproape trei luni, dar la începutul lui decembrie sănătatea i s-a înrăutățit și a petrecut mai mult timp în casa lui de vacanță de la Gorki, lîngă Moscova. În primele săptămîni ale lui 1922 a primit noi ordine de a lucra puțin sau de a nu lucra deloc și trebuia să vină la Moscova numai cu permisiunea Secretariatului de Partid. Ștampila lui s-a aflat pe toate documentele celui de-al zecelea Congres al Partidului, dar se pare că nu a prezidat decît cîteva comitete. Abia părăsise Moscova pentru a se odihni în continuare, cînd a avut primul atac, la 25 mai 1922. A fost total scos din activitate luni de zile, iar cînd s-a întors la lucru, pe 2 octombrie, Secretariatul, în numele Comitetului Central, i-a impus un regim strict și l-a împiedicat să aibă acces la hîrtii. Nu există nici o îndoială că Stalin a fost agentul cel mai activ al acestei restricții medicale, iar la 18 decembrie el se autonomise în mod oficial supraveghetor al sănătății lui Lenin.¹²⁶

Aceasta a dus în mod direct la ruptura dintre Lenin și Stalin. Stalin a descoperit că Lenin lucra în secret, contrar ordinilor partidului și, în particular, îi dicta scrisori soției sale. El a insultat-o pe Krupskaja la telefon și a amenințat că va pune să fie anchetată de Comisia Centrală de Control.¹²⁷ La 24 decembrie Lenin și-a dictat așa-numitul „testament”. Acesta punea în discuție șase lideri sovietici, care erau numiți. Despre Stalin spunea că avea prea multă putere, pe care ar putea-o folosi cu prea puțină precauție. Troțki era descris ca „preocupat excesiv de latura pur administrativă a lucrurilor” („administrativ” era eufemismul folosit de Lenin pentru forță și teroare). În noaptea de 30 decembrie Lenin a dictat încă o notă, care arăta o ostilitate crescîndă față de Stalin, iar ultimele lui două articole au fost atacuri la adresa Comisiei de Control a lui Stalin. La 4 ianuarie 1923 Lenin a dictat un post-scriptum la „testamentul” său: „Stalin e prea grosolan [...] intolerabil pentru un Secretar General. Propun, așadar, tovarășilor noștri să se gîndească la un mijloc de a-l îndepărta pe Stalin din această funcție.”¹²⁸ în

PRIMELE UTOPII DESPOTICE

93

noaptea de 5 martie Lenin i-a scris lui Stalin, muștrîndu-l că îi insultase soția la telefon și spunîndu-i că ori își cere

scuze, ori va avea de înfruntat „ruperea relațiilor dintre noi”. Patru zile mai târziu s-a produs cel de-al doilea atac cerebral, distrugător, care l-a lăsat pe Lenin incapabil să vorbească, să se miște sau să gândească. Un ultim atac l-a ucis în ianuarie 1924, dar la vremea aceea el încetase de mult să mai conteze.

Lenin i-a lăsat astfel moștenire successorului său toate elementele unui despotism personal în plină acțiune. Ce se întâmplase între timp cu Utopia? În 1919 ziaristul american Lincoln Steffens a însoțit o misiune oficială a Statelor Unite trimisă de Wilson în Rusia să afle ce se petrece acolo. La întoarcere, Bernard Baruch l-a întrebat cum era Rusia lui Lenin, iar Steffens a replicat: „Am fost în viitor — și funcționează!”¹²⁹ Acesta a fost unul dintre primele comentarii făcute de un liberal occidental asupra noului tip de totalitarism și a stabilit modelul pentru multe din cele ce aveau să urmeze. Ce Dumnezeu putuse vedea Steffens? Întregul obiectiv al revoluției „elitei de avangardă” era să grăbească industrializarea țării și astfel victoria proletariatului. Dar îndată ce Lenin a preluat puterea s-a petrecut exact contrariul, înainte de război, producția industrială rusă creștea foarte repede: cu 62% între 1900 și 1913.¹³⁰ Până la sfârșitul lui 1916, în orice caz, a continuat să se extindă în unele direcții. Dar o dată ce țărani au refuzat să predea recolta din 1917 (spre încântarea și profitul lui Lenin) și alimentele au încetat să mai ajungă la orașe, muncitorii din industrie, mulți dintre ei născuți țărani, au început să se întoarcă în satele natale. Revoluția lui Lenin a transformat această tendință în năvală. Începând din iarna lui 1917-1918, populația Petrogradului a scăzut de la 2,4 la 1,5 milioane; în 1920 ajunsese un oraș-fantomă, căci își pierduse 71,5% din populație; Moscova a pierdut 44,5%, în anul în care Steffens „a fost în viitor”, forța de muncă industrială rusă scăzuse la 76% din ceea ce fusese în 1917, iar pierderile cele mai mari erau acelea de muncitori calificați. Producția de minereu de fier și fontă a scăzut la numai 1,6 și 2,4% din totalul ei în 1913, iar producția totală de bunuri manufacturate era, în 1920, de doar 12,9% din cea dinaintea de război.¹³¹ În 1922, anul în care Lenin a avut primul atac, oamenii regimului cu o gândire mai independentă vorbeau deja despre dezindustrializarea Rusiei. Maxim Gorki îi spunea unui vizitator francez: Până acum muncitorii erau stăpâni, dar ei sînt doar o minoritate [...] țărani sînt mult mai mulți. Proletariatul de la orașe este într-un declin constant de patru ani. [...] Imensul val al țăranilor va sfârși prin a acoperi totul. [...] Țăranul va deveni stăpînul Rusiei, căci el reprezintă mulțimea. Și va fi cumplit pentru viitorul nostru.¹³²

Ce se întâmplase? Adevărul este că, deși Lenin înțelegea foarte bine cum se creează despotismul, el nu avea o viziune practică a Utopiei. Marx nu oferea nici un indiciu. El descria economia capitalistă; nu spunea nimic despre economia socialistă. Ea avea să fie organizată, remarca vag Marx, de către

94

O ISTORIE A LUMII MODERNE

„societate”. Singurul lucru de care era sigur era că o dată ce „toate elementele producției” se aflau „în miinile statului, adică ale proletariatului organizat ca o clasă conducătoare”, „forțele de producție aveau să se dezvolte foarte mult, iar sursele de bunăstare aveau să devină din ce în ce mai abundente”.¹³³ Nici în privința acestui subiect Lenin nu avea nici o idee. El a dedus din discursul lui Marx că „statul” trebuie să conducă economia industrială. Așa cum „elita de avangardă” trebuia să ia locul proletariatului pentru a impune cu forța revoluția într-o economie industrială subdezvoltată, tot așa ea trebuia să-l reprezinte în conducerea „tuturor elementelor producției”. Și cum Lenin credea în ultracentralism în chestiunile politice și crease un mecanism întreg avînd tocmai acest scop în minte, trebuia să existe un control centralizat în industrie, exercitat de partid (adică de el însuși și de acoliții cei mai apropiați). Această linie de gândire nenuanțată a stat la baza „Tezelor din aprilie” și a altor două scrieri ale sale din timpul războiului. Vor păstra bolșevicii puterea de stat? și Statul și revoluția. Ea i-a stimulat, de asemenea, hotărîrea de a crea, în decembrie 1917, un organism numit Vesenha (Consiliul Suprem al Economiei Naționale) și, în următoarele trei luni, ministere separate care să controleze principalele ramuri industriale, toate formate din birocrați. Astfel, aproape întâmplător, Rusia sovietică a căpătat o economie centralizată „planificată”, pe care a menținut-o de atunci încolo și a exportat-o într-o treime din lume. Ca de obicei, Lenin a gândit numai în termeni de control; nu de producție. El credea că dacă punea la punct sistemul de control (în care Politbiuro lua toate deciziile importante), rezultatele aveau să vină de la sine. El ignora complet procesul prin care se crea bunăstarea. Ceea ce îi plăcea lui erau cifrele: toată viața avusese un apetit insașiabil pentru dări de seamă. Ne vine să credem uneori că în Lenin zăcea un contabil de geniu care se lupta să iasă la suprafață și să bombardeze lumea cu registre. În toate observațiile lui în chestiuni economice după ce preluase puterea, sintagma care apare cel mai frecvent este „control și contabilitate stricte”. Pentru el, statisticile erau dovada succesului. Prin urmare, noile ministere și noile fabrici de stat produceau statistici în cantități enorme. Producția de statistici a devenit, și a rămas pînă astăzi, una dintre cele mai importante caracteristici ale industriei sovietice. Producția de bunuri era însă altceva.

Forma economiei sovietice a fost determinată și de un alt factor întâmplător, care i-a oferit lui Lenin o viziune practică. Acesta era mecanismul german al producției de război. Trebuie să ne amintim că, în perioada de formare a statului leninist, în primele sale douăsprezece luni, Rusia a fost mai întîi partener de negocieri, apoi marionetă economică a Germaniei. Pînă în 1917, după cum am văzut, germanii au preluat cu entuziasm modelul de stat capitalist al Rusiei antebelice și l-au adaptat propriului lor stat, guvernat acum de militari. Ei îl numeau „socialism de război”. Părea impresionant; de fapt în multe aspecte chiar era impresionant și cu siguranță l-a

impresionat pe Lenin. De atunci încolo, ideile sale despre industrie au fost toate modelate după practica germană. Primul său șef al industriei, fostul menșevic Larin, era și un adept entuziast al metodelor germane, care bineînțeles se potriveau perfect cu ideile lui Lenin privind controlul centralizat. El a început să angajeze experți germani, un alt exemplu al relațiilor speciale care se dezvoltau între elementele antidemocratice din cele două țări. Când ceilalți bolșevici au obiectat, Lenin a răspuns cu pamfletul său Despre infantilismul „Stîngii” și spiritul mic-burghez: Da: învățați de la germani! Istoria înaintază în zig-zaguri și pe cărări întortocheate. Din întâmplare germanii sînt aceia care acum, confrunțați cu imperialismul bestial, întruchipează principiul disciplinei, al organizării, al muncii temeinice în comun, pe baza celui mai modern mecanism, acela al controlului și răspunderii stricte. Iar nouă tocmai asta ne lipsește.¹³⁴

„Capitalismul de stat” german, spunea el, era „un pas înainte” spre socialism. Istoria jucase „un renghi ciudat”. Tocmai dăduse naștere la „două jumătăți separate de socialism, una lîngă alta, ca doi pui într-o singură găoace”: revoluția politică din Rusia, organizarea economică din Germania. Amîndouă erau necesare pentru socialism. Astfel că noua Rusie trebuia să studieze „capitalismul de stat al germanilor” și să-l „adopte cu toată forța posibilă, fără a preocupă metodele dictatoriale pentru a-i grăbi adoptarea, chiar mai mult decît a grăbit Petru [cel Mare] adoptarea occidentalismului de către Rusia barbară, fără a se feri să folosească arme barbare pentru a lupta cu barbarismul”¹³⁵. S-ar putea spune, așadar, că omul care a inspirat de fapt planificarea economică sovietică a fost Ludendorff. „Socialismul său de război” în nici un caz nu s-a dat în lături de la barbarism. A folosit sclavi. În ianuarie 1918, Ludendorff a pus capăt unei greve de 400 000 de muncitori din Berlin tîrînd zeci de mii dintre ei pe front în „batalioanele de muncă”. Multe dintre metodele lui aveau să fie mai tîrziu revigorate și intensificate de către naziști. E greu de imaginat un model mai malefic pentru un stat al muncitorilor. Acestea erau însă trăsăturile „socialismului de război” german pe care Lenin le prețuia cel mai mult. Ceea ce aveau germanii, ceea ce-și dorea el, era o forță de muncă docilă. Și s-a hotărît s-o obțină. Prima iluzie pe care a spulberat-o a fost aceea că sovietele muncitorești care preluaseră fabricile aveau să le și conducă. Purtătorul său de cuvînt pentru sindicate, Lozovski, avertiza: „Muncitorii din fiecare întreprindere nu trebuie să aibă impresia că întreprinderea le aparține.”¹³⁶ Nici o teamă în privința asta cu Lenin la conducere! „Astfel de oameni ce nesocotesc disciplina”, spunea el, „trebuie împușcați”.¹³⁷ Pînă în ianuarie 1918, regimul bolșevic preluase puterea asupra sindicatelor și le indusese la guvernare. De altfel, erau slabe. Singurul puternic era cel al feroviarilor, care au opus o oarecare rezistență și nu au putut fi zdrobiți definitiv decît abia în 1920-1921. Ceilalți lideri de sindicat au căpătat sluj-

96

O ISTORIE A LUMII MODERNE

be, birouri, salarii și au devenit funcționari de stat obedienți. După cum arăta Zinoviev, sindicatele deveniseră „organe ale puterii socialiste” și „organe ale statului socialist”, iar pentru toți muncitorii „participarea la sindicate va face parte din datoria lor față de stat”. Astfel, condiția apartenenței la sindicat a fost universal impusă și în schimb liderii sindicali (care curînd au fost obligați să devină membri de partid, supuși disciplinei de partid) au lucrat îndeaproape cu birocrății din ministere și conducătorii de fabrici pentru a „crește producția socialistă”. Pe scurt, au devenit niște sindicate de întreprindere cît se poate de degradate, „întreprinderea” fiind statul. În acest sistem corporatist, sarcina lor principală a devenit „disciplina muncii” și s-au pomenit acționînd ca o forță polițienească în industrie.¹³⁸

O astfel de poliție era din ce în ce mai necesară pe măsură ce Lenin își punea în practică ideea de „serviciu de muncă universal” după modelul serviciului militar obligatoriu.¹³⁹ Cel de-al șaptelea Congres al Partidului cerea „măsurile cele mai energice, necruțătoare, decisive, draconice pentru a ridica autodisciplina și disciplina muncitorilor”. Din aprilie 1918 sindicatele au fost puse la lucru ca să emită „regulamente” pentru a „stabilii norme de productivitate”. Muncitorii care se răzvrăteau erau excluși din sindicat, ceea ce atrăgea după sine pierderea slujbei și a rațiilor de alimente, conform lozincii lui Lenin „Cine nu muncește nu mănîncă”¹⁴⁰. Grevele au devenit ilegale. „Nu pot avea loc nici un fel de greve în Rusia sovietică”, spunea șeful confederației sindicale, Tomski, în ianuarie 1919, „să punem punctul pe acest «i».”¹⁴¹ Fondurile pentru greve au fost confiscate și trimise pentru promovarea grevelor în „țările burgheze”. În iunie 1919 în marile orașe au fost introduse „cărțile de muncă”, făcute după modelul permiselor de muncă impuse nativilor de diferite guverne coloniale. Cam în aceeași perioadă, au luat ființă primele lagăre de muncă organizate: „muncitorii indisciplinați”, „huliganii” și alte categorii de persoane ostile ori fără ocupație puteau fi trimiși acolo de către Ceka, tribunalele revoluționare sau Narkomtrud, organismul care răspundea de mobilizarea generală a forței de muncă. Din ianuarie 1920 oricine putea fi convocat la muncă forțată: lucrări rutiere, construcții, transporturi etc. După cum spunea un purtător de cuvînt al Narkomtrud: „Noi furnizăm forță de muncă potrivit planului și prin urmare fără a ține seamă de particularitățile, calificările ori dorințele muncitorului de a se angaja într-un tip de muncă sau altul.”¹⁴² Ceka-urile din provincie conduceau lagărele a căror administrare cădea în sarcina unei secții speciale a Comisariatului Poporului pentru Afaceri Interne, NKVD. Mai exista un rînd de lagăre, cu un regim aspru și cu o muncă „dificilă și neplăcută” (adică în regim „arctic”), chipurile numai pentru contrarevoluționari, dar

umplute curînd cu muncitori obișnuiți.143

Sfârșitul războiului civil nu a pus capăt muncii forțate. Ca toate instituțiile „de urgență” ale lui Lenin, ea a devenit permanentă. Într-adevăr, Armata a Treia din Ural s-a pomenit dintr-o dată transformată în „Prima Armată Re-PRIMELE UTOPII DESPOTICE

97

voluționară de Muncă” printr-un decret din 15 ianuarie 1920, iar majoritatea „soldaților” ei nu și-au mai revăzut niciodată căminele. Troțki exulta cînd venea vorba de ceea ce el numea „militarizarea clasei muncitoare”. Radek denunța „prejudicata burgheză a «libertății de muncă»”. Cel de-al nouălea Congres al Partidului din 1920 a decretat că muncitorii care își părăsesc slujbele vor fi catalogați drept „dezertori de la muncă” și pedepsiți prin „internarea într-un lagăr de concentrare”.144 Noua antisocietate a fost botezată într-o etalare de nou limbaj leninist: „Cunoaștem munca sclavilor”, spunea Troțki la cel de-al treilea Congres al Sindicatelor, „cunoaștem munca iobagilor. Cunoaștem munca forțată, înregimentată a breslelor medievale, am cunoscut munca salariată pe care burghezii o numesc «liberă». Înaintăm acum spre un nou tip de muncă, reglată social pe baza unui plan economic care este obligatoriu pentru toată țara. [...] Acesta este fundamentul socialismului.” Munca forțată în capitalism, scria Buharin, este tocmai inversul muncii forțate sub dictatura proletariatului: prima este „înrobirea clasei muncitoare”, cea de-a doua „autoorganizarea clasei muncitoare”.145 Acești oameni aveau să fie amîndoi uciși mai tîrziu de către aceleași ficțiuni verbale.

De fapt, așa cum am văzut, clasa muncitoare se organiza din nou la sate într-un ritm alarmant. Ca și țarii și Kerenski înaintea lui, Lenin trebuia să smulgă cumva alimentele de la țărani. Cum s-o facă — cu ajutorul pieței sau al baionetelor? A încercat mai întîi baionetele. În 1917 el incitase țărani să-și ia pămînturile. În 1918 a încercat să înhațe pămîntul pentru stat. Legea lui „Cu privire la socializarea pămîntului” din 19 februarie 1918 spunea că obiectivul politicii era „dezvoltarea sistemului de agricultură colectivist” pe „seama proprietăților individuale” cu scopul de a institui „o economie socialistă”.146 În practică însă, după cum a formulat un membru al Narkomzen, Ministerul de Stat al Agriculturii, „pămîntul era pur și simplu confiscat de către țărani din zonă. Ei au obținut 86% din pămîntul confiscat și numai 14% a mers la nou-înființatele obști și gospodării de stat. Astfel, pentru recolta din toamna anului 1918, Lenin a trimis la țară detașamente armate de muncitori din fabrici, pentru a confisca orice alimente puteau, și a încercat să încurajeze „comitetele de țărani săraci” să-i tiranizeze pe cei denumiți de el cu termenul de „culaci și țărani înstăriți” care „acumulasă uriașe sume de bani”.147 Mai tîrziu, Lenin a combinat aceste formațiuni, alcătuiind bande a cîte douăzeci și cinci de „muncitori și țărani săraci”, care primeau o parte din alimentele pe care reușeau să le fure. Dar, spunea Ţuriupa, comisar pentru Agricultură, îndată ce ajungeau la țară „ei începeau să se împrăștie și se îmbătau”. Și mai tîrziu, Lenin a inventat o nouă categorie de „țărani mijlocași”, pe care a încercat să-i asmuță împotriva „culacilor”. Cum aceste clase nu existau decît în mintea lui și nu aveau nici o relație cu țărani reali din sate reale, nici această tactică nu a funcționat.

În primăvara lui 1921, cînd s-au răscolit marinarii din Kronstadt, întreaga politică economică a lui Lenin, așa cum era ea, dăduse evident greș. În-

98

O ISTORIE A LUMII MODERNE

dustria nu producea practic nimic. În orașe nu erau alimente. Lenin însuși a recunoscut că „zeci și sute de mii de soldați demobilizați” deveneau bandiți.148 Cam singurul lucru existent din abundență era rubla de hîrtie, pe care tipografiile o emiteau fără încetare și care acum căzuse la ceva mai mult de 1% din valoarea ei în noiembrie 1917. Unii bolșevici au încercat să transforme sărăcia în virtute și se lăudau că inflația a fost creată în mod deliberat pentru a distrage vechiul regim monetar. Tiparnițele monetăriei statului erau descrise ca „acel tun al Comisariatului pentru Finanțe trăgînd ghiulele în buclele sistemului burghez”. Zinoviev le spunea social-democraților germani: „Ne îndreptăm spre abolirea completă a banului.” într-un anumit sens acest lucru era adevărat. Bani din hîrtie nu și-au mai recăpătat niciodată vechea semnificație în Uniunea Sovietică. Dar prețul a fost penuria permanentă din magazine.

În orice caz, țărani nici nu voiau să se uite la rabla de hîrtie a lui Lenin, iar în mai 1921 el a renunțat. Pe scurt, dacă nu aducea hrană la orașe, regimul lui avea să se prăbușească. Era el în criză de idei economice autentice, dar n-a fost niciodată în criză de idei verbale. A compus acum sintagma „Noua Politică Economică”. NEP însemna, de fapt, cedarea în fața țărănilor și întoarcerea la un sistem de piață bazat pe troc. Plutoanele teroriste au fost retrase, iar țărănilor li s-a permis să primească în schimbul alimentelor alte mărfuri. S-a permis redeschiderea micilor fabrici și ateliere, în afara con-• trolului statului, pentru a produce bunuri pe care țărani erau dispuși să le accepte în schimbul grînelor. Din păcate, capitularea bolșevică a venit prea tîrziu pentru a influența însămintările din 1921, și o vară secetoasă a adus l cu ea foamea, prima din istoria rasă creată în mod esențial de către poli-tica guvernului. Ea a afectat, potrivit spuselor lui Kalinin, vreo 27 de milioane de oameni. Trei milioane se presupune că au murit în iarna lui 1921—1922. În disperare de cauză, guvernul a apelat la Administrația Ame-ricană de Ajutor organizată sub conducerea lui Herbert Hoover. Pentru prima dată Rusia, pînă atunci una din cele mai mari exportatoare de produse ali-mentare din lume, a trebuit să apeleze la agricultura capitalistă americană ! pentru a o

salva de consecințele dezastruoase ale experimentului colectivismului. Șaizeci de ani mai târziu, se repetă același tipar. Țăranii îl dis-1 traseră pe țar și făcuseră posibil leninismul. Lenin nu reușise să-i răsplătească așa cum promisese. Ei au cerat un preț. Acesta încă se mai plătește.¹⁴⁹

Așa s-a sfârșit, într-un eșec total, primul experiment major a ceea ce purta acum denumirea elegantă de inginerie socială. Lenin a descris-o drept „o înfrângere și o retragere, pentru un nou atac”¹⁵⁰. Dar curind după aceea el avea să moară, iar „noul atac” asupra țăranilor avea să rămână în sarcina monstrului birocratic pe care l-a lăsat în urmă. Lenin credea în planificare pentru că era „științifică”. Dar nu știa cum s-o facă. Credea că trebuie să existe cine știe ce trac magic, care în capul lui a luat forma „electrificării”.

PRIMELE UTOPII DESPOTICE

99

Fascinat cum a fost întotdeauna de „temeinicia” germană, el avea o mare admirație pentru cartea *Der Zukunftsstaat* (Statul viitorului) a lui Karl Ballod, publicată în 1919. Aceasta i-a inspirat sloganul: „Comunismul este puterea sovietelor plus electrificarea întregii țări.” Electricitatea avea să rezolve problema! Era ultimul cuvânt în știința modernă!¹⁵¹ Avea să transforme obstinată agricultura rusă. E mult mai bine să încerci să electrifici totul decât să gîndești un plan general complicat, care nu era altceva decât „vorbărie goală”, „pedanterie plictisitoare”, „îngîmfare ignorantă”. Nu s-a arătat prea interesat de Gosplan (1921), noul mecanism de planificare, pînă nu a acordat prioritate totală electrificării. Atunci, în ultimele sale câteva săptămîni active, a devenit entuziast: avea să construiască mari centrale energetice! Astfel a început un curios cult care a persistat în Uniunea Sovietică și care a făcut din inginerul electronist figura cea mai prețuită în societatea sovietică (după proiectantul de armament). Moștenirea lui Lenin a fost un stat polițienesc solid construit, înconjurat de ruine economice. Dar el a plecat în eternitate visînd la electricitate.

Speranțele încrezătoare ale lui Lenin în revolte marxiste în țările puternic industrializate fuseseră de mult îngropate. Cum ar fi putut reuși? Însăși revoluția lui Lenin fusese făcută posibilă doar de o mișcare țărănească uriașă, rudimentară, nedirecționată și pragmatică, pe care nu a înțeles-o și nu s-a oboșit niciodată s-o analizeze. Tovarășii săi revoluționari marxiști din Europa industrializată nu au avut norocul ăsta. În plus, în noiembrie 1918, cînd s-a ivit ocazia unei schimbări revoluționare în Europa Centrală, experiențele sumbre ale ingineriei sociale a lui Lenin — prăbușirea economică, foametea, războiul civil și teroarea în masă — constituiau deja o avertizare cumplită, mai ales pentru socialiștii mai moderați. Extremității și-au încercat mîna, ce-i drept, dar au căzut în propria capcană. La 4 noiembrie 1918, marinarii și soldații germani au pus stăpînire pe Kiel și au format consiliile muncitorești. Trei zile mai târziu, socialistul Kurt Eisner a condus o răzmeriță în garnizoana din Mîinchen și a răsturnat guvernul bavarez local. Dar social-democrații care au venit la putere în Germania cînd a fugit Kaiserul nu au repetat greșelile comise de Kerenski. Expertul lor militar, Gustav Noske, a apelat la armată, care a furnizat un Freikorps format din foști ofițeri și ofițeri în rezervă. Refuzul leniniștilor de a încerca să cîștige puterea prin mijloace parlamentare i-a dat apă la moară. La 6 ianuarie 1919 leniniștii berlinezi (care se autodenumeau spartakiști) au pus stăpînire pe oraș. Noske l-a atacat în fruntea a 2 000 de oameni. La trei zile după ce l-a cucerit, Roșă Luxemburg și prietenul ei Karl Liebknecht au fost asasinați de foștii ofițeri însărcinați cu arestarea lor. Eisner a fost și el asasinat la 21 februarie. Adepții săi au reușit să cîștige doar trei locuri la alegerile din Bavaria. Cînd, în ciuda acestui fapt, ei au proclamat o Republică Comunistă, la 7 aprilie, ea a durat mai puțin de o lună și a fost distrusă de Freikorps fără nici o dificultate. La fel

100

O ISTORIE A LUMII MODERNE

s-a întîmplat în Halle, Hamburg, Bremen, Leipzig, Thuringia, Bruaswick; Comuniștii nu au putut nici să cîștige alegerile, nici să practice viajența cu succes.¹⁵²

fc&o ;

Vîntul schimbării sufla într-o direcție oarecum diferită. În a doua jumătate a lui 1919 în Europa își făceau apariția noi tipuri de „elite de avangardă”. Și acestea erau socialiste. Marx se afla adeseori în panteonul lor. Dar ele apelau la ceva mai larg decât un „proletariat” abstract care refuza în mod misterios să reacționeze — în orice caz ca o forță electorală ori de luptă — și dinamica lor colectivă nu era atît de clasă, cît de națiune, chiar de rasă. Ele aveau, la rîndul lor, în comun o nemulțumire puternică și imediată: insatisfacția în urma Tratatului de la Versailles. În Austria, unul dintre marii înfrînti, ele erau numite Heimwehren. În Ungaria, cel mai mare înfrînt, spiritul național nu fusese îmblînzit de tentativa discipolului lui Lenin, Bela Kun, de a instaura, în martie 1919, o republică comunistă. În august, aceasta a fost înăbușită în foc și sînge, iar spiritul a ceea ce a urmat a fost din ce în ce mai mult acela al liderului antisemit Julius Gombos, care își spunea națio-nal-socialist și făcea apeluri pasionate la dreptate, război și o purificare de „elemente străine”¹⁵³. În Turcia, care-și pierduse imperiul arab și părea să-și piardă și litoralul vestic, Mustafa Kemal Pașa, viitorul „Ataturk”, oferea și el național-socialismul și dovedea deja că un acord stabilit la Paris nu putea fi impus la fața locului. Italia, deși învingătoare, avea și ea o nemulțumire față de Versailles: nu obținuse coasta Dalmației. La 11 septembrie, poetul și eroul de război Gabriele d' Annunzio a condus o oaste peștriță de dezertori din armată în portul Fiume. A fost un bluf nerușinat: dar Marea Britanie și Franța, custozii acordului, au dat înapoi — o prevestire de rău augur. D'Annunzio era, de asemenea, național-socialist.

De la Milano, Mussolini a adulmecat această nouă adiere și i-a plăcut, tot așa cum cu cinci ani înainte simțise adierea

agitației provocate de război și, de asemeni, îi plăcuse. Venirea războiului și propria lui hotărâre de a face ca Italia să ia parte la el îl înlăturase imediat din partidul socialist oficial. Făcuse din el un naționalist, nu numai în tradiția stângistă romantică a lui Mazzini, ci și în tradiția cumpătată a vechilor romani, ale căror fascii, transformate într-o emblemă radicală în Revoluția franceză, i s-au părut un simbol folositor, tot așa cum Lenin alesese secera și ciocanul vechilor social-democrați. L-a făcut să-l urască pe Lenin pentru că scosese Rusia din război periclitând astfel câștigurile promise Italiei. El îi îmboldea pe japonezi să mășăluiască prin Rusia cu lozincă „Viva, Mikado!” în 1919 eșecul economic al lui Lenin îl făcuse să se răzgîndească în privința expropriării complete a industriei. Voia acum să folosească și să exploateze capitalismul, mai degrabă decât să-l distrugă. Cu toate acestea revoluția lui nu avea să fie mai puțin radicală, rădăcinile sale fiind în marxismul și sindicalismul (conducerea muncitorilor) „elitei de avangardă” de dinainte de război, care aveau să rămână pînă la moartea sa cel mai important element al politicii lui.

Mulți

PRIMELE UTOPII DESPOTICE

101

alți tineri foști socialiști italieni îi împărtășeau radicalismul, abandonîndu-și atitudinea internaționalistă.¹⁵⁴ Internaționalismul nu funcționase nici în 1914, cînd nu reușise să oprească războiul, nici în 1917, cînd nu răspunsese chemării lui Lenin la revoluție mondială. Dorința de a instala o nouă Utopie economică a persistat însă. La 23 martie 1919 Mussolini și prietenii lui sindicaliști au întemeiat un partid nou. Programul acestuia prevedea acapararea parțială a capitalului financiar, controlul asupra restului economiei prin consilii economice corporative, confiscarea terenurilor bisericești și o reformă agrară, precum și abolirea monarhiei și a senatului. Alcătuiind această listă, Mussolini îl cita frecvent pe Kurt Eisner ca model.¹⁵⁵ Plutoanele de luptă bavareze ale lui Eisner, ele însele o imitație a „bărbaților în scurte negre de piele” ai lui Lenin, au inspirat Fasci di Combattimento¹⁵⁶ ale lui Mussolini. De fapt, el nu se lepădase nicidecum de atașamentul față de activismul violent pe care îl avea în comun cu Lenin. Parafrazîndu-l pe Marx, el se angaja „să facă istoria, nu s-o îndure”. Celălalt citat favorit al său era Vivre, ce n'est pas calculer, c'est agir¹⁵⁷. Vocabularul său era foarte asemănător cu al lui Lenin, abundînd în imagini militare și cuvinte puternice, violente. Ca și Lenin, era nerăbdător să pună în mișcare istoria, repede — velocizzare l'Italia, cum formulau futuriști precum Marinetti. Într-adevăr radia de nerăbdare, consultîndu-și cu furie ceasul, tîniindu-se pe agenții care provocau întîrzierea.

Cu toate acestea, Mussolini se schimba. Privirea flămîndă îi dispăruse o dată cu părul. Pe capul lui chel apăruse un chist mare, iar pe bărbia ieșită în afară și acum durdulie o alunîță ovală și întunecată. Dinții îi erau de culoarea fildeşului vechi și cu spații între ei, un semn de noroc în Italia.¹⁵⁸ Era arătos, viguros, bine lansat într-o carieră sexuală care avea să-i aducă 169 de amante.¹⁵⁹ Era foarte vanitos și ambițios. Voia puterea, și o voia imediat. Succesul lui D'Annunzio l-a convins că radicalismul, chiar naționalismul radical, nu era de ajuns. Pentru ca fascismul să izbîndească, trebuia să invoce poezia, drama, misterul. Aceasta fusese întotdeauna o nemulțumire printre marxiștii italieni în ce-l privea pe Marx: nu a înțeles oamenii destul de bine. A omis forța mitului, în special a mitului național. Acum că Freud demonstrase — și încă științific — puterea forțelor întunecate și ascunse de a mișca indivizii, nu era timpul să li se analizeze impactul asupra omului aparținînd maselor? D'Annunzio scria despre „energiile extraordinare, simțul puterii, instinctul de luptă și dominare, abundența forțelor productive și rodnice, toate virtuțile ale omului dionysiac, ale învingătorului, ale distrugătorului, ale creatorului”¹⁶⁰. Italia nu ducea lipsă de mituri poetice. Era mitul naționalist din secolul al XIX-lea al lui Garibaldi și Mazzini, încă extrem de puternic, mitul Realpolitik al lui Machiavelli (altul dintre autorii

* A trăi nu înseamnă a calcula, ci a acționa (n.t.).

102

O ISTORIE A LUMII MODERNE

preferați ai lui Mussolini) și mitul și mai vechi al Romei și al imperiului ei, așteptînd să fie trezit din somnul sau îndelungat și trimis în marș cu noi legiuni. În plus, mai era noul mit futurist, care i-a inspirat lui Mussolini viziunea unei Italii socialiste, nu prea diferită de Rusia electrică a lui Lenin, unde „viața va deveni mai frenetică și mai intensă, condusă de ritmul mașinăriei”. Mussolini a amestecat toate aceste elemente volatile pentru a-și produce greaua fiertură fascistă, condimentînd totul cu un însuflețitor strop de violență: „Nu există viață fără vărsare de sînge”, spunea el.¹⁶¹

Dar al cui sînge? Mussolini era un om complex, în multe privințe ambiva-lent. Spre deosebire de Lenin, rareori făcea ceva rău din proprie inițiativă; aproape întotdeauna trebuia să fie ispitit, pînă cînd anii lungi de putere și lingușiri i-au atrofiat aproape complet simțul moral. Nu era în stare să se angajeze deliberat într-o acțiune de violență neprovocată. În 1919-1920 căuta cu disperare o cauză pentru care să lupte. Vorbea frenetic despre fascism ca „refugiul tuturor ereticilor, biserica tuturor ereziilor”¹⁶². Atunci, socialiștii, recurgînd la violență, i-au dat ce voia. Mentorul lor era un fină marxist fragil pe nume Antonio Gramsci, care provenea din exact aceeași tradiție intelectuală ca și Mussolini: marxism, Sorel, sindicalism, repudierea determinismului istoric, accentul pe voluntarism, nevoia de a împinge cu forța înainte istoria insistînd pe luptă, violență și mit; plus pragmatismul machiavelic.¹⁶³ Dar lui Gramsci, deși mult mai original decît Mussolini, îi lipseau aplombul și încrederea în sine a acestuia. El provenea dintr-o familie cumplit

de săracă din Sardinia. Tatăl lui era la închisoare, iar el, care suferea deja de boala lui Pott la plămîni, a început să lucreze cîte zece ore pe zi de la vîrsta de unsprezece ani. A fost uluit cînd viitoarea lui soție s-a îndrăgostit de el (de altfel, el i-a scris cîteva scrisori de dragoste șocante). Incapabil de a se vedea într-un rol de conducere, el a luat de la Machiavelli nu un principiu personal, ca Mussolini, ci unul colectiv: „Principele modern, principele mitic, nu poate fi o persoană reală, un individ concret: nu poate fi decît o organizație.”

Astfel, Gramsci a rămas la sindicalism, în timp ce Mussolini a apelat la romantism și dramă și a predicat preluarea fabricilor. În 1920 socialiștii au început să-i urmeze sfatul și curînd Steagul Roșu a început să fluture deasupra atelierelor și instituțiilor din toată țara. Nu s-a făcut nici un efort hotărît de a prelua statul. De fapt, socialiștii erau divizați în privința tacticilor de urmat, iar în ianuarie 1921 s-au împărțit, cu un Partid Comunist (PCI) mult deplasat spre stînga. Preluarea nu a realizat mare lucru, cu excepția faptului că a îngrozit clasa de mijloc. După cum îi prevenea pe moderați Errico Malatesta: „Dacă nu mergem pînă la capăt, va trebui să plătim cu lacrimi de sînge frica pe care o inspirăm acum burgheziei.”¹⁶⁴ Nu a fost multă violență, dar destul cît să-i dea lui Mussolini un pretext pentru a recurge el însuși la ea. Ca și în Germania, socialiștii au făcut o greșală catastrofală folo-

PRIMELE UTOPII DESPOTICE

103

sind-o.¹⁶⁵ După cum se lauda Mussolini, leopardul fascist se putea descurca ușor cu „turma leneșă” a maselor socialiste.¹⁶⁶

„Brigăzile de acțiune” fasciste erau formate în special din foști militari, dar recrutau în mod constant studenți și absolvenți de liceu. Erau mult mai disciplinate și mai bine organizate decît socialiștii, coordonîndu-și activitățile prin telefon. Aveau adesea sprijinul pasiv sau chiar activ al autorităților și al carabinieri care aveau să caute o casa del popolo pentru arme, apoi să dea undă verde brigăzilor care îi vor da foc. Socialiștii pretindeau că fascismul era un partid de clasă, iar teroarea lui o Jacquerie borghese. Nu era așa: erau mii de fasciști care proveneau din clasa muncitoare, mai ales în zone ca Trieste, unde putea fi invocat un element naționalist (majoritatea socialiștilor de acolo erau sloveni). În aceste zone de margine și-a asigurat fascismul la început un sprijin masiv, răspîndindu-se apoi treptat în interior spre Bologna, Valea Padului și împrejurimile Veneției. Mussolini, mereu sensibil față de oameni, și-a dat seama din vreme că Italia era un conglomerat de orașe, fiecare diferit, cu fiecare trebuind să se trateze după instinct. Pe măsură ce pătrundea în interiorul țării, clasa de mijloc devenea un element din ce în ce mai dominant. Fascismul a început să exercite o atracție puternică pentru tinerii înstăriți. Unul dintre cei mai importanți și mai periculoși recruți a fost Italo Balbo, care la douăzeci și cinci de ani i-a adus lui Mussolini pe tavă orașul său natal, Ferrara, iar curînd a devenit șeful miliției fasciste și de departe cel mai nemilos și mai eficient dintre condottieri.¹⁶⁷ În 1921 a trecut prin Italia centrală, ca un Borgia, lăsînd în urmă ruinele fumegînde ale cartierelor generale ale sindicatelor și o diră de cadavre. Balbo a fost cel care a îngrozit primul Italia cea bien-pensante* făcînd-o să creadă că fascismul ar fi o forță irezistibilă.

El l-a îngrozit chiar pe Mussolini, căruia i-a displicut întotdeauna violența pe scară mare, mai ales violența de dragul violenței, și a scris și a vorbit împotriva ei.¹⁶⁸ Dar expansiunea fascismului, care l-a propulsat pe el și pe alți treizeci și cinci de deputați în parlament în mai 1921, l-a plasat, de asemenea, pe el și pe alți foști socialiști, în minoritate în cadrul mișcării. La Congresul fascist de la Roma, ținut în același an, el a fost silit să facă un compromis. În schimbul titlului de Duce, el a fost de acord cu violența, iar 1922 a fost anul terorii fasciste. De fapt, autoritățile au închis ochii cînd o armată neoficială, de partid, a pornit o cucerire internă. Oraș după oraș, primăriile erau luate cu asalt, consilierii socialiști scoși din birouri cu forța, iar prefectii locali, care au vrut să folosească poliția pentru a se opune ilegalităților fasciste, au fost demși. Parlamentarii nu au putut cădea de acord pentru a forma un guvern puternic sub conducerea lui Giolitti, care l-ar fi înlăturat pe Mussolini — îi Duce nu s-ar fi luptat împotriva statului — pentru că Vaticanul a împiedicat în mod eficient partidele influențate de Biserică

: Conservatoare, plină de prejudecăți (n.t.).

104

O ISTORIE A LUMII MODERNE

i și pe socialiștii moderați să se unească. Noul Partid Comunist (ca mai tîr-ziu, în Germania) chiar a sperat la un regim fascist, care, credea el, avea să precipite o revoluție marxistă.¹⁶⁹ Cînd Balbo a pus stăpînire pe Ravenna, în iulie 1922, socialiștii au replicat chemînd la o grevă generală, care a eșuat lamentabil.

Italia nu era o țară fericită sau bine guvernată. Domnea o sărăcie îngrozitoare, avea cea mai crescută rată a natalității din Europa și, după Germania, una din cele mai mari rate ale inflației. Risorgimento adusese dezamăgire în locul tărîmului făgăduit. Războiul și victoriile lui mai degrabă divizaseră Italia decît o uniseră. Regimul parlamentar era corupt grav. Monarhia era nepopulară. Statul însuși era în conflict cu Biserica din 1871 și duminica era atacat din fiecare amvon. Serviciile publice erau la pămînt. Plana o teamă autentică de Teroarea Roșie, căci ziarele catolice erau pline de atrocitățile lui Lenin și de foametea din Rusia. Mussolini nu era identificat personal cu violența.

Dimpotrivă: multora el le părea a fi cel care avea să-i pună capăt. Devenise un orator minunat. Învățase de la D'Annunzio darul de a conduce un dialog cvasidramatic cu mulțimea („/ chi l 'Italic!' " , ^i noi\ " *), dar nu era un simplu demagog. Discursurile lui erau specializate în gama largă de reflecții filozofice pe care le iubeau atîta

italienii. Liberalii, începînd cu Benedetto Croce, luau parte la mitingurile lui. La începutul toamnei lui 1922 stilul lui oratoric ajunsese să aibă rezonanța sigură a celui al unui om de stat. Avea acum contacte secrete cu palatul, cu Vaticanul, cu armata, cu poliția și cu marii oameni de afaceri. Ce voia — asta doreau să știe cu toții. La Udine le-a spus, în ultimul dintr-o serie de discursuri importante ținute în întreaga țară: „Programul nostru este simplu: vrem să guvernăm Italia.”¹⁷⁰ Avea să guverneze Italia așa cum nu mai fusese guvernată de pe vremea romanilor: ferm, corect, drept, onest și, mai presus de toate, eficient.

La 16 octombrie 1922 Mussolini a hotărît să forțeze lucrurile, crezînd că, dacă aștepta, Giolitti, singurul om de care se temea, i-ar putea fura rolul. A aranjat, pentru sfîrșitul lunii, intrarea în Roma a patru divizii însumînd 40 000 de bărbați în cămăși negre. Mulți comandanți de armată și de poliție au fost de acord să nu tragă în ei, iar ziarul lui, // Popolo d'Italia, purta banderola: Igrigioverdi fraternizzano con le Camicie Nere** Mussolini a știut toată viața să balanseze încet între grandoare și farsă. Pînă cînd armata lui prost echipată, prost îmbrăcată și prost hrănită s-a oprit la intrarea în Roma, pe o ploaie torențială, în seara de 28 octombrie, ea nu a prezentat cine știe ce spectacol.

Guvernul, deși slab, avea la Roma o garnizoană de 28 000 de soldați comandată de un om pe care putea conta și a fost de acord să proclame starea de urgență. Dar Roma era plină de zvonuri și dezinformări. Măruntului rege Victor Emmanuel, închis în palatul Quirinale, i s-a spus că numai 6 000

* Cui se cuvine Italia? Nouă! (n.t.). ** Uniformele gri-verzi fraternizează cu Cămășile negre! (n.t.).

PRIMELE UTOPII DESPOTICE

105

de soldați indisciplinați se confruntau cu o hoardă de 100 000 de fasciști hotărîți. El a intrat în panică și a refuzat să semneze decretul, care a trebuit să fie smuls de pe ziduri unde abia fusese afișat. În acel moment guvernul s-a pierdut cu firea.

Mussolini și-a jucat măiestrit cărțile, pentru un om nerăbdător. Cînd aghiotantul regelui, generalul Cittadini, i-a telefonat la Milano ca să-i ofere puterea parțială într-un minister nou, a pus pur și simplu receptorul la loc în furcă. În ziua următoare, 29 octombrie, a consimțit cu amabilitate să-și formeze propriul guvern, cu condiția ca invitația telefonică să fie confirmată printr-o telegramă. Aceasta a sosit la timp, și în seara aceea el s-a dus în gara din Milano în ținută de gală, cu cămașa lui neagră, pentru a prinde trenul de noapte spre Roma. Din întîmplare soția ambasadorului britanic, Lady Sybil Graham, era și ea în tren. L-a văzut pe Mussolini, care era înconjurat de persoane oficiale, uitîndu-se nerăbdător la ceas și întorcîndu-se furios spre șeful de gară: „Vreau ca trenul să plece exact la timp”, a spus el. „De acum înainte, totul trebuie să funcționeze perfect.”¹⁷¹ Așa s-au născut un regim — și o legendă.

În ultimul deceniu al vieții sale, Mussolini a devenit o figură din ce în ce mai tragică, ba chiar grotescă. Privind în urmă din această ultimă perspectivă este greu de imaginat că, de la sfîrșitul lui 1922 pînă la mijlocul anilor '30, el a fost pentru toată lumea o piesă importantă pe tabla de șah europeană. O dată instalat, el nu a făcut nici una din greșelile evidente ale lui Lenin. Nu a creat o poliție secretă, nu a abolit parlamentul. Presa a rămas liberă, liderii opoziției în libertate. Au fost cîteva crime, dar mai puține decît înainte de coup*. Marele Consiliu Fascist a fost făcut organ de stat, iar Cămășile Negre au fost legalizate, conferind un aer de amenințare alegerilor din aprilie 1924, care au avut ca rezultat o mare majoritate fascistă. Dar Mussolini se considera mai degrabă un lider național decît unul de partid. Spunea că guvernează atît prin consimțire cît și prin forță.¹⁷² Se pare că posedea nu atît Voința de Putere cît de funcție. Voia să rămînă acolo și să devină respectabil; voia să fie iubit.

În 1924 asasinarea lui Giacomo Matteotti, cel mai vehement dintre deputații din opoziție, a pus capăt acestor iluzii. Aproape toată lumea a văzut aici mîna lui Mussolini.¹⁷³ Mai fuseseră omorîți deputați, și e ciudat că tocmai această crimă a stîrnit o asemenea furie în Italia și atîta nedumerire în străinătate. I-a făcut foarte mult rău lui Mussolini, în parte pentru totdeauna și a devenit pentru el un fel de Rubicon, tăind orice legături care se mai păstrasera cu socialiștii și liberalii și aruncîndu-l în brațele extremiștilor săi. Într-un foarte caracteristic amestec de aroganță și disperare fatalistă, el a anunțat începutul fascismului într-un discurs notoriu, ținut la 3 ianuarie 1925.

* Lovitură (n.t.).

106

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Ziarele opoziției au fost interzise. Liderii opoziției au fost condamnați la domiciliu forțat pe o insulă. După spusele lui Mussolini, opoziția față de o națiune monolită era superfluă — putea găsi atîta cîtă era nevoie în el însuși și în rezistența unor forțe obiective —, o scamatorie verbală pe care pînă și Lenin ar fi invidiat-o.¹⁷⁴ A creat o formulă totalitară răsunătoare, frecvent citată, admirată și blestemată de atunci încolo: „Totul în stat, nimic în afara statului, nimic împotriva statului.” S-au dat o serie întreagă de „legi fasciste”, unele constituționale, unele punitive, unele pozitive, ultimele fiind Leggi di riforma sociale, care urmăreau să întemeieze statul corporatist.

Dar mai era și ceva nebulos în fascismul italian. Instituțiile sale, precum Carta Muncii, Consiliul Național al Corporațiilor și Camera Fasciilor și a Corporațiilor, nu păreau să aibă vreo putere asupra adevăratei Italii. Mussolini se lăuda: „Noi controlăm forțele politice, noi controlăm forțele morale, noi controlăm forțele economice. Astfel, ne aflăm în centrul statului fascist corporatist.”¹⁷⁵ Dar era un stat construit mai degrabă pe cuvinte decît pe fapte. La

urma urmelor, dacă definiția totalitaristă a lui Mussolini reprezenta realitatea, cum de a putut să se împace cu Biserica, aflată cu siguranță „în afara statului”, și chiar să semneze un acord cu Vaticanul, ceva ce nu reușise nici unul dintre predecesorii lui parlamentari? El definise cândva fascismul ca „o democrație autoritară organizată, concentrată, pe o bază națională”¹⁷⁶. Da: dar pentru ce era toată această autoritate? Intuim că Mussolini era un fascist reticent, fiindcă, în adîncul sufletului, el a rămas marxist, chiar dacă unul eretic; iar pentru el „revoluția” era lipsită de sens fără expropriere pe scară largă, ceea ce majoritatea adeptilor și colegilor săi nu voiau. Astfel, Utopia fascistă tindea să dispară după colț, lăsînd în urmă doar despotismul. Deja în 1943, chiar înainte de dezastru, un articol din Critica fascistă scris de tînărul militant Vito Panunzio declara că regimul încă mai putea cîștiga, cu condiția să înfăptuiască în sfîrșit „revoluția fascistă”¹⁷⁷. La vremea aceea, Mussolini conducea aparent dictatorial de mai bine de două decenii.

Dar dacă Mussolini nu practica fascismul, și nu putea nici măcar să-l definească cu oarecare precizie, el era la fel de înșelător pentru opozanții săi, în special pentru marxiști. Sofisticații liberali anglo-saxoni îl puteau expedia ca pe un nou tip de dictatură șarlatanească, mai puțin însetată de sînge decît leninismul și mult mai puțin periculoasă pentru proprietate. Pentru marxiști însă era mult mai serios. La mijlocul anilor '20 existau mișcări fasciste în întreaga Europă. Ceea ce aveau cu toate în comun era cel mai activ anticomunism. Ele luptau împotriva revoluției cu mijloace revoluționare și îi înfruntau pe comuniști în stradă cu propriile lor arme. Încă din 1923 regimul țărănist bulgar al lui Aleksandr Stamboliski, care practica „comunismul agrar”, a fost înlăturat de un puci fascist. Cominternul, noul birou internațional creat de guvernul sovietic pentru a răspîndi și coordona activitățile comuniste, chema „muncitorii din toate țările” să protesteze împotriva „clicii fasciste bulgare victorioase”, recunoscînd astfel pentru prima dată fascismul

PRIMELE UTOPII DESPOTICE

107

ca fenomen internațional. Dar ce era el exact? Marx nu specifică nimic cu privire la el. Se dezvoltase prea tîrziu pentru ca Lenin să-l pomenească în marșul său istoric. Era de neconceput să-l recunoști drept ceea ce era în realitate — o erezie marxistă, de fapt, o modificare a ereziei leniniste. În schimb, el a trebuit să fie pus în concordanță cu istoriografia marxist-leninistă și prin urmare prezentat nu ca un viitor potențial, ci drept un acces de răutate al epocii burgheze muribunde. Astfel, după multe elucubrații, în 1933 a fost formulată o definiție sovietică oficială: fascismul era „dictatura teroristă nedeghizată a celor mai reacționare, șovine și imperialiste elemente ale capitalului financiar”¹⁷⁸. Acest nonsens evident a devenit necesar datorită incapacității marxismului „științific” de a prezice ceea ce avea să fie cea mai uluitoare evoluție politică a anilor interbelici.

Între timp, Italia lui Mussolini era acum un fapt empiric, la fel ca Rusia lui Lenin, invitînd lumea s-o studieze, cu scopul de a o imita poate sau de a o evita. Istoricului epocii moderne i se atrage atenția asupra interacțiunii tot mai rapide a evenimentelor politice la distanțe mari. Era ca și cum dezvoltarea radioului, a sistemului telefonic internațional, a ziarelor de largă circulație și a mijloacelor de transport rapid produceau o nouă concepție asupra holismului social și politic, corespunzătoare noilor percepții științifice asupra universului și materiei. Conform Principiului lui Mach, formulat pentru prima dată la începutul secolului al XX-lea și apoi reformulat ca parte a cosmologiei lui Einstein, nu numai universul ca întreg influențează evenimentele terestre, locale, dar și evenimentele locale au o influență, cît de mică, asupra universului ca întreg. Mecanica cuantică, dezvoltată în anii '20, arăta că același principiu se aplica la nivelul micro-cantităților. Nu există unități independente, evoluînd separat de restul universului.¹⁷⁹ „Splendida izolare” nu mai putea fi practică ca politică de stat, după cum au recunoscut implicit pînă și Statele Unite în 1917. Au fost mulți aceia care au întîmpinat cu bucurie această evoluție și care vedeau în Liga Națiunilor un răspuns la ceea ce lor li se părea a fi un fapt de viață binevenit. Dar implicațiile holismului politic mondial erau tot atît de înfricoșătoare pe cît erau de înălțătoare. Metafora bolii era potrivită. Epidemia de ciumă de la mijlocul secolului al XIV-lea migrase timp de mai bine de cincizeci de ani și au fost zone în care nu a ajuns niciodată. Virusul gripei din 1918 cuprinsese lumea în cîteva săptămîni și pătrunsese aproape peste tot. Virusul forței, terorii și totalitarismului s-ar putea dovedi la fel de iute și de omniprezent. Se implantase ferm în Rusia. Acum era în Italia.

Dacă Lincoln Steffens a putut detecta un viitor care să funcționeze pînă și în Moscova lui Lenin, ce nu se putea discerne în Roma totalitaristă? Mussolini nu putea sau nu voia să scoată la iveală o nouă civilizație fascistă din încheșuratele sale formule verbale. Dar ceea ce-i plăcea și se simțea în stare să facă, și era și talentat pentru asta, erau marile proiecte de construcții. El a pus capăt malariei, precum și marii și distrugătoare epidemii de tuber-

108

O ISTORIE A LUMII MODERNE

culoază din Italia centrală și de sud.¹⁸⁰ Asanarea Mlaștinilor Pontine era o realizare practică remarcabilă, precum și un simbol al energiei fasciste. Mussolini l-a încurajat pe Balbo, un pilot pasionat, să construiască o mare industrie de aviație, care a cîștigat multe premii internaționale. Un alt conducător fascist, finanțistul venețian Giuseppe Volpi, a creat o centură industrială spectaculoasă la Mughera și Mestre. Tot el, ca ministru de Finanțe, a crescut valoarea lirei, care a devenit o monedă relativ puternică.¹⁸¹ Serviciile feroviare, poștale și telefonice s-au îmbunătățit vizibil. Nu

Unele iluzii au supraviețuit chiar primului șoc copleșitor al înfrîngerii. Lăsînd la o parte faptul că Wilson și colonelul House acceptaseră deja în secret interpretarea franco-engleză a celor „Paisprezece Puncte”, explicația optimistă dată de germani era total nejustificată. Un oraș din sudul Germaniei își întîmpina soldații demobilizați cu pancarta: „Bine ați venit, bravi soldați, voi v-ați făcut treaba, Dumnezeu și Wilson o vor duce mai departe.”³ Germanii au văzut în sfîrșit adevărul abia cînd au fost publicate clauzele Tratatului, în mai 1919. De fapt, pentru Germania Versailles nu a însemnat chiar o „pace cartagineză”. Keynes se înșelase destul de mult în această privință. Austria și Ungaria au plătit mult mai scump. Tratatul de la Versailles i-a permis Germaniei să păstreze rezultatele esențiale ale operei lui Bismarck. Dacă ar fi ales calea păcii, probabil că Germania ar fi devenit inevitabil, în următoarele două decenii, forța economică dominantă în întreaga Europă Centrală și de Est.

Pierderile Germaniei trebuie privite însă din perspectiva cîștigurilor colosale pe care a crezut că și le asigurase cu doar puțină vreme înainte. Gîndul că Rusia țaristă ar fi impus termeni infinit mai răi Germaniei (foarte asemănători, fără îndoială, celor dictați în 1945) nu pare să le fi trecut prin minte

ÎN AȘTEPTAREA LUI HITLER

111

nemților. În orice caz, Rusia țaristă fusese distrusă de arme germane! De ce era atunci Germania forțată în Est să predea întregii comunități germane slavilor barbari în coridorul polonez, în Prusia Orientală și mai ales în Silezia, bogată în fier și cărbune și cu o puternică industrie? Acestea au fost pierderile care au provocat germanilor cea mai mare nemulțumire. Și furie, pentru că loveau în mîndria lor: era, pentru ei, împotriva firii ca germanii să trăiască sub conducere slavă. Chiar și plebiscitul silezian, o concesie importantă asigurată Germaniei de Lloyd George, a devenit o nouă sursă de mînie pentru germani, căci guvernul nu a explicat niciodată publicului că Tratatul de la Versailles prevedea că împărțirea provinciei era permisă în funcție de rezultatele locale. Plebiscitul din 21 martie 1921 a dat o majoritate de 60% Germaniei. Dar Liga a oferit Poloniei cam 40% din teritoriu, unde majoritatea era poloneză, iar această porțiune includea zona industrială cea mai valoroasă. Germanii au considerat că fuseseră escrocați din nou; și de data asta mînia lor s-a îndreptat împotriva Ligii.⁴

Într-un anumit sens germanii fuseseră escrocați vreme de mulți ani, dar mai ales de către propriile guverne, care nu spusese niciodată țării adevărul despre scopurile și metodele politicii lor externe. Întregul adevăr a început să iasă la iveală de fapt abia în 1961, cînd marele istoric german Fritz Fischer a publicat *Griffnach der Weltmacht* {Goana după puterea mondială}, unde urmărea continuitățile agresive în politica externă și militară de expansiune a Germaniei.⁵ A urmat o lungă și amară controversă între istoricii germani, culminînd cu ședința Asociației Istoricilor Germani de la Berlin, în 1964.⁶ Pe parcursul acestei dezbateri, au fost stabilite ferm elementele esențiale ale vinovăției Germaniei în război, și în timp ele au fost acceptate de majoritatea criticilor săi. Ele merită să fie menționate pe scurt.

În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea Germania a devenit o uriașă putere industrială, plină de succes. Aceasta a presupus apariția unui vast proletariat industrial, care nu putea fi controlat asemeni țăranilor și cu care clasa conducătoare germană, alcătuită din proprietari de pămînt și militari, nu era dispusă să împartă puterea. Bismarck a conceput o soluție duală la această problemă. Pe de o parte, în anii '80 ai veacului al XIX-lea, el a extins serviciile sociale tradiționale ale monarhiei prusace, creînd primul stat al bunăstării din lume.⁷ Pe de altă parte, după războaiele sale de expansiune, el a căutat în mod deliberat să mențină unitatea țării fluturînd amenințări externe de „încercuire” în mare măsură imaginare, închistînd astfel întreaga națiune într-o mentalitate a stării de asediu. Bismarck știa să folosească acest coșmar artificial. Succesorii lui nu au știut. De fapt, au ajuns să creadă ei înșiși în el, căzînd victime unui iraționalism și unor spaiume crescînde. Cel firziu în 1911, grupul conducător al Germaniei dezlănțuise un nou naționalism etnic: „Scopul era acela de a consolida poziția claselor conducătoare printr-o politică externă reușită; de fapt se spera că un război ar pune capăt tensiunilor sociale crescînde. Implicînd masele în marea luptă,

112

O ISTORIE A LUMII MODERNE

acele sectoare ale națiunii care pînă atunci stătuseră deoparte aveau să fie integrate în statul monarhist.”⁸ Obiectivul războiului din 1914 a fost să creeze o nouă ordine europeană în care Germania să fie dominantă. După cum descria Riezler, secretarul lui Bethmann Hollweg, uniunea europeană propusă era „deghizarea europeană a Voinței noastre de Putere”⁹. Bethmann Hollweg a recunoscut că Marea Britanie nu avea cum să accepte dominația totală a Germaniei în Europa. Prin urmare, Marea Britanie (ca și Franța și Rusia) trebuia să fie înfrîntă; iar aceasta însemna că Germania avea să-și exerseze rolul de superputere mondială. După cum spunea Riezler, dînd glas gîndurilor lui Bethmann, „greșeala tragică a Angliei ar putea fi aceea că ne constrînge să ne adunăm toate forțele, să ne exploatăm toate potențialele, că ne atrage în probleme de interes mondial, că ne impune — împotriva voinței noastre — o dorință de a domina lumea”¹⁰. Această ultimă formulare era foarte caracteristică pentru dorința germanilor de a trece responsabilitatea morală a agresiunii ei pe umerii altora.

Dacă răspunderea pornirii războiului a fost împărțită între aripile civilă și militară ale conducerii Germaniei, dimensiunea înfrîngerii a fost greșeala generalilor și amiralilor. Germania a încetat să fie un imperiu civil în orice

sens al cuvîntului la 9 ianuarie 1917, cînd Bethmann Hollweg a cedat cererii căreia îi rezistase vreme de trei ani de a purta un război submarin fără restricții. De atunci încolo conducerea a fost preluată de amirali și de Luden-dorff. Era războiul lor. Ei au ridicat miza la masa de joc, asigurîndu-se astfel că, atunci cînd avea să vină prăbușirea inevitabilă, Germania nu avea să fie doar înfrîntă, ci zdrobită, falimentată, rușinată și umilită. Cum spunea Riezler: „Va trebui, practic, să acceptăm Diktat-ul. O sută de ani de sclavie. Visul despre lume apus pentru totdeauna. Sfirșitul oricărei hybris. Dispersarea germanilor în întreaga lume. Soarta evreilor.”¹¹

Păcat că Keynes nu a putut ghici aceste gînduri disperate ale unui om aflat chiar în centrul mecanismului german de luare a deciziilor. Ar fi putut aprecia atunci că așa-numita „pace cartagineză” era de fapt mult mai generoasă decît se așteptau în sinea lor conducătorii Germaniei. Dar, evident, covîrșitoarea majoritate a germanilor știau și mai puțin chiar decît Keynes. Ei fuseseră învățați, și credeau, că războiul fusese provocat în principal de expansionismul rusesc și de gelozia comercială a britanicilor. Pentru Germania fusese un război de apărare, de supraviețuire. Tragedia este că, atunci cînd a venit colapsul, în 1918, a fost ratată ocazia de a i se spune adevărul poporului german. Chiar și printre socialiștii germani, singurii care recunoșteau vina Germaniei în ce privea războiul erau Kurt Eisner, care a fost asasinat în 1919, Karl Kautsky, care a avut misiunea de a pune în ordine documentele diplomatice antebelice, și Eduard David, care văzuse actele-cheie pe cînd era Subsecretar de Stat la Ministerul de Externe, imediat după căderea monarhiei.¹² Dar nici unul dintre documentele cu adevărat revelatoare nu a fost publicat sau făcut accesibil. Istoricii germani, cei mai buni

ÎN AȘTEPTAREA LUI HITLER

113

din lume, și-au trădat profesia și s-au amăgit singuri. La fel de important, principalii actori ai tragediei au murit sau au ascuns faptele. Bethmann Hollweg ar fi putut spune adevărul despre originile războiului și rolul militarilor în pierderea lui. Nu a făcut asta, în ciuda provocărilor. Atît Tirpitz cît și Ludendorff l-au atacat violent în memoriile lor. Dar relatarea lui Bethmann spune foarte puțin: el s-a temut să adîncească divizările deja grave din societatea germană.¹³

Nu numai că nu s-a spus adevărul: a fost ascuns deliberat sub mitul că mecanismul de război al Germaniei fusese „înjunghiat pe la spate” de defetismul și lașitatea civililor. Este surprinzător, privind în urmă, că acest mit a putut fi acceptat. Nici o forță din Germania wilhelmină nu era capabilă să sfideze măcar armata, darămite s-o „înjunghie pe la spate”. Germania era, în multe sensuri, societatea cea mai militarizată de pe pămînt. Pînă și noua industrie era înregimentată după tipic militar. Orașele-uzine se ridicau în jurul orașelor-garnizoane ale regilor-soldăți Hohenzollern. Continua instrucție militară a afectat clasele oamenilor de afaceri, și chiar stadiile timpurii ale mișcărilor sindicale și social-democratice, cu accentul lor apăsător pe disciplină. Erau uniforme peste tot. Kaiserul făcea referiri disprețuitoare la miniștri, politicieni și diplomați numindu-i „civili proști”. Pentru a-și spori prestigiul, membrii guvernului au început să poarte uniforme militare. Bis-marck purta cu ostentație ținuta unui general de cavalerie. Cînd Bethmann Hollweg a apărut pentru prima dată în calitate de Cancelar în Reichstag, era îmbrăcat ca un maior. Kaiserul însuși stătea la birou cocoțat pe o șă militară în loc de scaun.¹⁴ Ideea că civilii ar fi putut răsturna această structură militară enormă și atotpătrunzătoare, și încă în mijlocul celui mai mare război din istorie, era absurdă.

Era, de fapt, invers. Ludendorff a fost acela care, conștient dintr-o dată că jocul se sfîrșea și hotărît să păstreze armata intactă cît mai era timp, a insistat pentru un armistițiu. Succesorul lui, generalul Wilhelm Groner, era cel care îi dădea Kaiserului ordine „din mers”, spunîndu-i că armata se întorcea acasă în ordine „dar nu sub comanda Majestății Voastre, căci nu o mai susține pe Majestatea Voastră”¹⁵. Iar armata, după ce ajutase la proiectarea războiului, după ce ridicase mizele și crease toate condițiile pentru ca înfrîngerea să fie catastrofală, a fost aceea care apoi s-a scuturat de toate responsabilitățile și a redat autoritatea civililor. Aceștia au rămas cu sarcina ingrătă de a aranja armistițiul și a semna pacea, în timp ce generalii își pregăteau dezvinovățirea prin teoria „înjunghierii pe la spate”.

Astfel, printr-o ciudată miopie națională, conținînd elemente de autoamă-gire, germanii i-au exonerat pe cei ce aduseseră țara în halul în care se găsea. Aliații au renunțat la ideea de tribunale pentru crime de război. Au cedat chiar și în cazul extrădării ofițerilor germani care încălcaseaseră Convenția de la Haga. Acești oameni au fost eliberați pentru a fi judecați de tribunalele

114

O ISTORIE A LUMII MODERNE

germane, unde au primit condamnări ridicol de mici și apoi li s-a permis să evadeze, întorcîndu-se la casele lor ca niște eroi.

În schimb, au fost învinuiți pentru problemele Germaniei socialiștii și politicienii de centru. Socialiștii fuseseră cel mai mare partid din Reichstag înainte de război, dar nu au fost niciodată admiși la guvernare; și pentru că parlamentul nu avea un control eficient asupra finanțelor — principala slăbiciune a „democrației” germane antebelice —, ei nu au putut face practic nimic pentru a opri imperialismul german, deși votau împotriva lui. Alcătuiau singurul partid care se opusese anexărilor Germaniei din Rusia la începutul lui 1918. Cînd s-a terminat războiul, ei au avut în sfîrșit puterea pentru scurtă vreme, dar numai ca moștenitori legali ai unui imperiu falimentar ale cărui păcate au fost

condamnați să le poarte. Când au preluat puterea politicienii de Centru, ceea ce s-a întâmplat curînd, au preluat și tarele înfrîngerii, ale capitulării, ale acuzației că „fuseseră oamenii Aliaților”.

De fapt, într-o măsură mai mare sau mai mică, stigmatul Tratatului de la Versailles a fost asociat tuturor politicienilor noii republici, ba chiar și înseși noțiunii de republică, și astfel întregii idei de democrație parlamentară. Pentru prima dată germanii aveau șansa de a se conduce singuri. Toți cei trecuți de douăzeci de ani, bărbați sau femei, aveau dreptul la vot. Alegerile tuturor organismelor publice au fost de atunci înainte egale, secrete, directe și în funcție de reprezentarea proporțională. Cenzura a fost abolită. S-a garantat dreptul la adunare. Sindicatele au fost recunoscute de patroni. Ziua de muncă de opt ore a devenit obligatorie.¹⁶ Când s-au ținut primele alegeri, în ianuarie 1919, trei sferturi dintre cei care constituiseră votul de 80% au fost de partea republicii.

Noua constituție de la Weimar s-a conceput sub coordonarea marelui sociolog Max Weber. Ea conferea pentru prima dată parlamentului control financiar deplin. Se presupunea că întruchiează cele mai bune trăsături ale constituției americane. Avea însă un important punct slab. Președintele, ales pe un termen de șapte ani, nu era șeful guvernului: acesta era cancelarul, o figură marcantă a partidului care răspundea în fața parlamentului. Dar președintele, conform Articolului 48, era împuternicit cu prerogative de urgență atunci cînd parlamentul nu se afla în sesiune. Începînd din 1923, acest articol era invocat cu perversiune ori de cîte ori parlamentul se afla în impas. Iar parlamentul se afla adesea în impas, căci reprezentarea proporțională împiedica dezvoltarea unui sistem bipartit și obținerea unei majorități absolute. Pentru mulți germani, care fuseseră crescuți cu ideea că Germania și germanii erau o unitate organică, metafizică, spectacolul unui parlament împărțit, blocat era nefiresc. Argumentul că parlamentul era forumul în care se rezolvau pe cale pașnică conflicte de interese autentice și inevitabile le era străin, inacceptabil. Ei vedeau în schimb Reichstagul ca pe o simplă scenă pentru „jocul partidelor”, în timp ce Germania adevărată, eternă, organică și onorabilă era întruhipată de persoana președintelui și de Articolul 48.

ÎN AȘTEPTAREA LUI HITLER

115

Această separare constituțională a fost evidentă încă din vremea primului președinte, socialistul Friedrich Ebert. El prefera să-și folosească puterea decît să-i forțeze pe parlamentari să-și rezolve neînțelegerile. Lucrurile s-au înrăutățit mult mai mult cînd l-a înlocuit feldmareșalul Hindenburg.

Deși Ludendorff condusese războiul, Hindenburg fusese comandantul suprem al armatei și eroul național. În 1916 i-a fost ridicată o statuie gigantică din lemn, pentru a simboliza hotărîrea Germaniei de a cîștiga. Dacă îți cumpărai o poliță de război, și se permitea să bați un cui în statuie. Au fost astfel bătute în acest colos vreo 100 000 de cuie. Imediat după terminarea războiului statuia a fost transformată în lemne de foc, ca pentru a simboliza dispariția militarilor și domnia civililor. Ei, cei de la Weimar și în special parlamentul, erau identificați cu Tratatul și cu toate greutățile și rușinea de după război. Cînd titanul de lemn s-a întors ca președinte, el a personificat nu numai eroismul din vremea războiului și unitatea germană, spre deosebire de lipsa de unitate a partidelor, ci și contraprincipiul antirepublican existent în însăși constituția de la Weimar. Sub conducerea lui Hindenburg a fost folosită prerogativa prezidențială pentru a numi și demite cancelari și a dizolva Reichstagul, ceea ce a dus în ultimii ani la suspendarea, practic, a guvernării parlamentare. Hitler a adus acest proces în punctul culminant exploatînd articolul pentru a pune bazele dictaturii sale înainte chiar de dispariția parlamentului, în aprilie 1933.

Poate că separarea în cadrul constituției nu ar fi contat atît de mult dacã ea nu ar fi reflectat o divizare mult mai profundă în societatea germană și chiar în gîndirea germanilor. Eu numesc asta împărțirea Est-Vest, și este una din temele centrale ale epocii moderne, atît cît a fost ea influențată de soarta Germaniei. Caracteristica principală a regimului antebelic german alcătuit din prinți, generali și proprietari de pămînturi, din profesori de drept care i-au conferit legitimitate academică și pastori luterani care i-au conferit autoritate morală era neliberalismul. Această castă conducătoare detesta Occidentul cu un dispreț pasionat, atît pentru ideile sale liberale, cît și pentru materialismul grosolan și lipsa de spiritualitate pe care (în opinia lor) le întruhipau aceste idei. Ei voiau să păstreze Germania „neîntinată” de Occident și acesta a fost unul din motivele planurilor lor de a relua cucerirea medievală și colonizarea Estului, făurind un imperiu colonial pentru Germania, care avea s-o facă independentă față de sistemul lumii anglo-saxone. Acești „estici” trasau o distincție fundamentală între „civilizație”, pe care o defineau drept nemiloasă, cosmopolită, imorală, negermană, occidentală, materialistă și pîngărită rasial, și „cultură”, care era pură, națională, germană, spirituală și autentică.¹⁷ Civilizația trăgea Germania spre Vest, cultura spre Est. Adevărata Germanie nu era o parte din civilizația internațională, ci o cultură rasistă națională de sine stătătoare. Cînd Germania răspundea atracției spre Vest, dădea de dezastru; cînd își urma destinul în Est, se împlinea.

116

O ISTORIE A LUMII MODERNE

De fapt, „esticii” fuseseră aceia care guvernaseră tot timpul Germania, care creaseră agitația la gîndul războiului, duseseră Germania în război și apoi îl pierduseră. În mintea majorității germanilor însă, mitologia „înjunghierii pe la spate” respingea această analiză a faptelor pentru că atribuia pierderea războiului defetismului și trădării „occidentalștilor” — „vesticilor” —, care semnaseră armistițiul, acceptaseră pacea dezastruoasă, instauraseră republica și întronaseră „conducerea partidelor”. Astfel, „vesticii” erau cei responsabili de toate nenorocirile

Germaniei în lumea postbelică, ceea ce era, de fapt, logic, căci erau marionetele ori agenții plătiți ai Occidentului în Paris și Londra, și ai comunității financiare internaționale în Wall Street și în City. Avanzatul lor în Germania era parlamentul de la Weimar. Dar cultura germană autentică mai avea o redută în Republică, în persoana președintelui Hindenburg, un „estic” par excellence, și în autoritatea Articolului 48. În timp, acest avantaj vital putea fi extins. Pentru moment însă, „vesticii” triumfau. Weimar era o republică „occidentală”. Ea reprezenta mai degrabă civilizația decât cultura: civilizația era la putere, cultura în opoziție. Nu este o coincidență nici faptul că civilizația germană a atins cea mai izbitoare înflorire în anii '20, când Germania a devenit, pentru o scurtă perioadă, centrul mondial al ideilor și al artei. Acest triumf se pregătea de mult. Germania era de departe națiunea cel mai bine educată din lume — încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea alfabetizarea trecuse de 50% . În secolul al XIX-lea stabilise progresiv un sistem de învățământ superior, care în ce privea temeinicia și diversitatea studiilor nu avea egal. Erau universități de faimă internațională în München, Berlin, Hamburg, Göttingen, Marburg, Freiburg, Heidelberg și Frankfurt. Intelighența liberală germană hotărâse să se retragă din viața publică și politică în anii '60, lăsând câmp liber lui Bismarck și succesorilor lui. Dar nu emigrase; de fapt, se extinsese, iar când a reînceput să iasă la suprafață, chiar înainte de primul război mondial, și a preluat comanda în 1918, ceea ce a frapat cel mai mult a fost forța sa policentrală.

Berlinul, cu populația sa de patru milioane de locuitori, deținea, desigur, supremația. Dar, spre deosebire de Paris, nu a absorbit întreaga intelectualitate și toate energiile artistice ale țării. În vreme ce Berlinul avea Alexanderplatz și Kurfürstendamm, mai existau o mulțime de alți magneti culturali: Bruehl, în Dresda, Jungfernstieg în Hamburg, Schweidnitzterstrasse în Breslau sau Kaiserstrasse în Frankfurt. Centrul experimentului arhitectural, faimosul Bauhaus, era la Weimar, mutându-se mai târziu la Dessau. Cel mai important centru al studiilor artistice, Institutul Warburg, era la Hamburg. Dresda avea una dintre cele mai bune galerii de artă din lume, precum și cea mai importantă operă europeană, condusă de Fritz Busch, unde și-au avut premierele două dintre operele lui Richard Strauss. În München erau o mulțime de teatre, precum și o altă mare galerie; era orașul principalei reviste satirice, Simplicissimus și al lui Thomas Mann, marele romancier. Frankfurter Zei-

ÎN AȘTEPTAREA LUI HITLER

1 17

(ung era cel mai bun ziar al Germaniei, iar Frankfurtul era un mare centru de teatru și operă (la fel ca Münchenul); și alte orașe, precum Nürnberg, Darmstadt, Leipzig și Düsseldorf au asistat la premierele unora dintre cele mai importante piese ale anilor '20.18

Ceea ce distingea în mod special Berlinul era teatrul său, de departe cel mai bogat din lume în anii '20, cu o puternică tentă politică. Preeminența lui a început înainte de război, o dată cu domnia lui Max Reinhardt la Deutsches Theater, dar în 1918 republicanismul s-a instaurat complet. Unii dramaturgi erau revoluționari angajați, ca Friedrich Wolf și Ernst Toller, care lucrau pentru „Teatrul proletar” al lui Erwin Piscator și la care scenograf era George Grosz. Bertolt Brecht, a cărui piesă Tobe în noapte a fost pusă în scenă pentru prima dată la Berlin în 1922, pe când el avea douăzeci și patru de ani, scria alegorii politice. Îl atrăgea la comunism violența acestuia, motiv pentru care îl atrăgea și gangsterismul american și pentru care prietenul său, Arnolt Bronnen, era atras de fascism; Brecht și-a inventat o „uniformă” proprie, prima îmbrăcăminte „de stînga” — șapcă de piele, ochelari cu ramă de oțel, haină de piele. În 1928, când a fost pusă în scenă Opera de trei parale, pe care a scris-o împreună cu compozitorul Kurt Weill, a stabilit un record absolut pentru o operă, jucîndu-se patru mii de spectacole în Europa într-un singur an.19 Dar cele mai multe dintre piesele de succes din Berlin erau scrise de liberali sofisticăți, care se făceau remarcați mai degrabă prin faptul că erau „îndrăzneți”, pesimiști, măcinați de probleme și, mai presus de orice, „deranjați”, decât direct politici: oameni ca Georg Kaiser, Carl Sternheim, Arthur Schnitzler, Walter Hasenclever, Ferdinand Bruckner și Ferenc Molnar.20 Uneori „dreapta culturală” se arunca asupra cîtei unei piese, ca atunci când a încercat să tulbure premiera la Der frohliche Weinberg (Vesela podgorie) de Carl Zuckmayer (cel care a scris și scenariul la Îngerul albastru). Dar conservatorii obiectau de fapt la teatru ca întreg, căci în Berlin nu s-a pus în scenă nici o piesă de orientare de dreapta sau naționalistă. După vizionarea unei piese de Gerhart Hauptmann, un prefect de poliție german a rezumat reacția Germaniei culturale: „întregul curent ar trebui lichidat.”21

Berlinul era, de asemenea, capitala mondială a operei și a filmului, domenii înrudite. Era plin de regizori de primă mîna, impresari, dirijori și producători: Reinhardt, Leopold Jessner, Max Ophuls, Victor Barnowsky, Otto Klemperer, Bruno Walter, Leo Blech, Joseph von Sternberg (Îngerul albastru), Ernst Lubitsch, Billy Wilder (Emil și detectivii), Fritz Lang (Metro-polis). În proiectarea și realizarea scenografiei și a costumelor, în efectele de lumină, în performanța muzicii orchestrale și corale, în atenția acordată detaliilor, Berlinul nu avea rival nicăieri. Pentru premiera operei Wozzeck, scrisă de talentatul discipol al lui Arnold Schönberg, Alban Berg, care a avut loc la Opera de Stat din Berlin în 1925, dirijorul Erich Kleiber a insistat să se facă nu mai puțin de 130 de repetiții.22 La Festivalul de Muzică de la

118

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Berlin din 1929, au participat Richard Strauss, Bruno Walter, Furtwängler, Georg Szell, Klemperer, Toscanini, Gigli,

Casals, Cortot și Thibaud.²³ Pe acest fundal de talent, măiestrie și competență, Germania a putut dezvolta cea mai importantă industrie de film din lume, producând mai multe filme în anii '20 decât tot restul Europei la un loc; 646 numai în anul 1922.²⁴

Și mai remarcabil a fost succesul Germaniei în artele vizuale. În 1918 Walter Gropius a devenit director al Școlii de Arte și Meserii din Weimar și a început să-și pună în practică teoria asupra Gesamtkunstwerk, sau a operei de artă totale, un termen folosit pentru prima dată de Wagner, dar aplicat aici, prin analogie cu catedrala medievală, folosirii concomitente a picturii, arhitecturii, mobilierului, prelucrării sticlei și metalului, a sculpturii, bijuteriei și țesăturilor. Noțiunea izvora din renașterea goticului, dar atmosfera de la Bauhaus era dictată de folosirea funcțională a ultimelor materiale și tehnici de construcție. După cum formula unul dintre profesori, Lothar Schreyer, „Simțeam că literalmente construim o lume nouă”. A atras multe talente: Klee, Kandinsky, Mies van der Rohe, Oskar Schlemmer, Hannes Meyer; Bartok, Hindemith, Stravinski erau printre artiștii vizitatori.²⁵

De fapt, ceea ce a părut atât de inovator în Weimar și i-a dat acea forță specială a fost instituționalizarea modernismului. În gama întregă a artelor, Weimar era mai puțin ostil modernismului decât orice altă societate sau orice sistem politic. Cele mai importante muzee din Germania au început să cumpere tablouri și sculpturi moderne, teatrele de operă încurajau atonalitatea. Otto Dix a devenit profesor de arte plastice în Berlin, Klee în Düsseldorf, Kokoschka în Dresda. La fel de importantă în procesul de acceptare a modernismului a fost opera teoreticienilor și istoricilor artei, precum Carl Einstein, W.R. Worringer și Max Dvorak, care au plasat abstracționismul și expresionismul în contextul tradiției artistice europene. Ca rezultat, Berlinul rivaliza cu Parisul, întrecându-l chiar, ca centru al expozițiilor de pictură modernă. Galeria condusă de Herwath Walden și soția sa, Else Lasker-Schüler, care publicau și revista *Der Sturm*, era mai întreprinzătoare decât oricare dintre cele de pe Rive Gauche, expunându-i pe Leger, Chagall, Klee, Kurt Schwitters, Moholy-Nagy și Campendonck. *Neue Sachlichkeit*, sau noul realism, care a înlocuit expresionismul muribund în 1923, stârnea mai mult interes decât mișcările pariziene.²⁶

Exista, de fapt, o supremație culturală modernistă în Republica de la Weimar. Acest lucru în sine îi provoca în mare măsură pe „estici”. Ei au numit-o *Kulturbolschewismus*. Tot timpul războiului, presa ultrapatriotică germană avertizase că înfrângerea avea să aducă triumful artei, literaturii și filozofiei occidentale „decadente”, căci Lloyd George și Clemenceau abia așteptau să ajungă la Berlin ca să le bage pe gât germanilor cubismul. Acum iată că se întâmplă întocmai! Weimar era marele câmp de luptă pe care modernismul și tradiționalismul se luptau pentru supremație în Europa și în lume, pentru că în Weimar noul avea instituțiile, sau măcar unele dintre ele, de partea

ÎN AȘTEPTAREA LUI HITLER

119

sa. De asemeni, și legea: legea cenzurii de la Weimar, deși încă severă, era probabil cea mai puțin represivă din Europa. Filme ca *Îngerul albastru* nu ar fi putut rula la Paris. Spectacolele din teatrele de revistă și cluburile de noapte din Berlin erau cel mai puțin inhibitate din toate capitalele importante. Piese, romanele și chiar picturile atingeau teme ca homosexualitatea, sado-masochismul, travestiul și incestul; în Germania, scrierile lui Freud au fost cel mai complet absorbite de către inteligența și au penetrat gama cea mai largă a exprimărilor artistice. Inteligența de stînga căuta adesea deliberat să întărească „gînditorii de dreapta” ai Germaniei. Fuseseră sufocați atât de multă vreme de înțelepciunea convențională a armatei, Bisericii, tribunalelor și academiilor; acum era rîndul celor din afară, care deveniseră, într-un mod ciudat și oarecum fără precedent, cei dinăuntru societății de la Weimar. În *Weltbühne*, cea mai inteligentă și mai elocventă dintre noile reviste, erau ridicată în slăvi libertatea sexuală și pacifismul, iar armata, statul, universitatea, Biserica și, mai presus de toate, confortabila clasă de mijloc a industrișilor erau brutalizate și ridiculizate. Revista publica articolele lui Kurt Tucholsky, un scriitor satiric pe care mulți îl comparau cu Heine și a cărui peniță acută se înfigea mai des și mai eficient sub pielea „esticilor” decât a oricărui alt scriitor — era echivalentul verbal al temutelor caricaturi ale lui George Grosz. El scria: „Nu există secret al armatei germane pe care nu l-aș dezvălui bucuros unei puteri străine.”²⁷ Tucholsky era extraordinar de talentat. El intenționa să producă durere, să stîrnească ură și furie. Și reușea.

Acest război de tranșee cultural, purtat fără a ține seamă de Convenția de la Geneva, necruțător în răutatea, animozitatea și cruzimea sa, era calculat să trezească atavismul „esticilor”. Abordarea de către ei a domeniului public era paranoică. Paranoia fusese, într-o oarecare măsură, creată în mod deliberat de Bismarck. Dar cu mult înainte de 1914 ea devenise instinctivă și la ordinea zilei, Reichul fiind obiectul conspirațiilor politice, economice, militare și culturale la scară internațională. Catastrofa războiului, departe de a exorciza fanteziile, părea să le confirme. Și iată acum Germania nobilă, neajutorată și suferindă, lovită de înfrîngere și torturată de batjocura gloatei cosmopolite care părea să controleze toate căile de acces la platformele artelor și, prin conspirație secretă, înlocuia sistematic noțiunea germană de *Kultur* cu propria și blestemata ei *Zivilisation*. Nemulțumirea a crescut continuu în anii '20 și a fost rezumată extraordinar într-o carte numită *Kurjurstendamm*, scrisă de Friedrich Hussong și publicată la cîte-va săptămîni după venirea la putere a naziștilor:

S-a petrecut un miracol. Nu mai sînt aici... Ei pretindeau a fi Geist*-\x german, cultura germană, prezentul și viitorul germane. Ei reprezentau Germania în fața lumii, vorbeau în numele ei. [...] Tot restul era greșit, inferior, un Kitsch

regretabil, un filis-

Sp'rit ("■<•)•

120

O ISTORIE A LUMII MODERNE

tinism odios. [...] Ei stăteau întotdeauna în rîndul întîi. Ei învesteau cavaleri ai spiritului și ai europenismului. Ceea ce ei nu permiteau nu exista. [...] Ei se „făceau” pe ei înșiși și pe ceilalți. Oricine îi servea putea fi sigur de succes. Apărea pe scenele lor, scria în jurnalele lor, i se făcea publicitate în toată lumea; marfa îi era recomandată, fie că era vorba de brînză ori de relativitate, de pudră ori de Zeiththeater*, de medicamente patentate ori de drepturile omului, de democrație ori de bolșevism, de propagandă în favoarea avorturilor ori împotriva sistemului juridic, de muzica putredă a negrilor ori de dansuri în pielea goală. Pe scurt, nu a existat niciodată o dictatură mai nerușinată decît aceea a inteligenței democratice și a Zivilisationsliteralen.²ⁱ

Bineînțeles, ceea ce accentua și întărea paranoia era credința că cultura Republicii de la Weimar era inspirată și controlată de evrei. De fapt, nu era întregul regim o Judenrepublik**! Exista prea puțin temei pentru această din urmă concluzie, care se baza pe teoriile contradictorii că evreii dominau atît bolșevismul, cît și rețeaua capitalistă internațională. Evreii, ce-i drept, se aflaseră în primele rînduri ale primelor mișcări comuniste. Dar în Rusia ei au pierdut teren în mod constant după venirea la putere a bolșevicilor, iar în 1925 regimul era deja antisemit. Și în Germania evreii, deși avuseseră un rol vital în crearea Partidului Comunist (KPD), au fost înlăturați rapid după ce acesta s-a organizat ca partid de masă. La alegerile din 1932, cînd a propus 500 de candidați, nici unul nu era evreu.²⁹ Nici la celălalt capăt al spectrului, în industria și finanțele germane, evreii nu erau importanți în mod special. Convingerea că ar fi fost se baza pe misterioasa legătură dintre Bismarck și consilierul său financiar, Gerson von Bleichroder, evreul care a organizat banca Rothschild și altele pentru a finanța războaiele Germaniei.³⁰ Dar în anii '20 evreii erau rareori implicați în finanțele guvernamentale. Oamenii de afaceri evrei se țineau departe de politică. Marile afaceri erau reprezentate de Alfred Hugenberg și de Partidul Popular Naționalist German, care era antisemit. Evreii au fost foarte activi în întemeierea regimului de la Weimar, dar după 1920 unul dintre puținii evrei care aveau funcții înalte era Walther Rathenau, iar el a fost asasinat doi ani mai tîrziu.

În cultură însă lucrurile stăteau altfel. Nimic nu este mai exasperant decît o tiranie culturală, reală ori imaginară, iar în cultura weimareză „ea” putea fi identificată în mod plauzibil cu evreii. Cel dintre ei care era urît mai tare, Tucholsky, era evreu. La fel și alți critici și lideri de opinie importanți, precum Maximilian Harden, Theodor Wolff, Theodor Lessing, Ernst Bloch și Felix Salten. Aproape toți regizorii de film foarte buni erau evrei și cam jumătate dintre dramaturgii de mare succes, ca Sternheim și Schnitzler. Evreii erau dominanți în spectacolele de divertisment și încă mai mult în critica teatrală, un punct foarte dureros pentru „estici”. Erau mulți artiști evrei străluciți și foarte mediatizați: Elizabeth Bergner, Ema Sack, Peter Lorre, Richard

* Teatrul timpului (n.t.). ** Republică a evreilor {n.t.).

ÎN AȘTEPTAREA LUI HITLER

121

Tauber, Conrad Veidt și Fritz Kortner, de exemplu. Evreii dețineau ziare importante, precum Frankfurter Zeitung în Frankfurt, Berliner Tageblatt și Vossische Zeitung. Ei conduceau cele mai influente galerii de artă. Erau puternici mai cu seamă în activitatea editorială, care (după magazinele universale din marile orașe) era poate domeniul comercial în care evreii au ajuns cel mai aproape de dominație. Cele mai bune edituri liberale, precum Malik Verlag, Kurt Wolff, Cassirers, Georg Bondi, Erich Reiss și S. Fischer, erau patronate sau conduse de evrei. Erau o serie de romancieri evrei importanți și cu mult succes: Hermann Broch, Alfred Doblin, Franz Werfel, Arnold Zweig, Vicki Baum, Lion Feuchtwanger, Bruno Frank, Alfred Neumann și Ernst Weiss, precum și Franz Kafka, pe care inteligența îl puneă alături de Proust și Joyce și față de care „esticii” aveau o aversiune aparte. În toate domeniile artei, fie că era vorba despre arhitectură, sculptură, pictură sau muzică, unde schimbarea fusese mai bruscă și mai incompatibilă cu gusturile conservatoare, evreii luaseră activ parte la transformare, deși arareori dețineuseră controlul. Singura excepție, poate, a fost muzica, unde Schonberg era acuzat că „asasinează” tradiția germană; dar chiar și aici, mult mai faimosul și inovatorul său discipol, Berg, era un catolic arian. Cu toate acestea putem spune, fără îndoială, că cultura weimareză ar fi fost destul de diferită, și infînit mai săracă, fără elementul său evreiesc, și există cu siguranță destule dovezi care fac ca o teorie a conspirației culturale evreiești să pară plauzibilă.³¹

Acesta a fost principalul motiv pentru care antisemitismul a avut o evoluție atît de uluitoare în Germania din perioada regimului de la Weimar. Pînă la Republică, antisemitismul nu era o boală la care Germania să fie considerată predispusă. Rusia era țara pogromurilor; Parisul era orașul inteligenței antisemite. Antisemitismul pare să-și fi făcut apariția în Germania în anii '70 și '80 ai secolului la XIX-lea, într-o vreme cînd tipul determinist al filozofului social folosea principiul darwinist al selecției naturale pentru a emite „legi” care să explice schimbările colosale aduse de industrializare, apariția megalopolisului și înstrăinarea maselor proletare uriașe și fără rădăcini. Creștinismul se mulțumea cu o singură figură a urii pentru a explica răul: Satana. Credințele laice moderne aveau însă nevoie de demoni umani, și încă de mai multe categorii. Inamicul, pentru a fi plauzibil, trebuia să fie o întreagă clasă ori rasă.

Inventarea termenului de „burghezie” de către Marx a fost cea mai cuprinzătoare dintre aceste teorii ale urii și a continuat să furnizeze un fundament pentru toate mișcările revoluționare paranoice, fie ele naționalist-fas-ciste sau internaționalist-comuniste. Antisemitismul teoretic modern era un derivat al marxismului, implicând o selecție (din rațiuni de interese naționale, politice sau economice) a unei anumite părți a burgheziei ca obiect al atacului. Era o chestiune mai degrabă emoțională decât o analiză pur și simplu în funcție de clasă, și de aceea Lenin a folosit lozincă „Antisemitismul

122

O ISTORIE A LUMII MODERNE

este socialismul proștilor”. Dar în ce privește raționalitatea, nu prea aveai de ales între cele două. Lenin spunea, de fapt, că întreaga burghezie, nu numai evreimea, era vinovată pentru relele omenirii. Și este semnificativ că toate regimurile marxiste, care sînt bazate pe explicații paranoide ale comportamentului uman, degenerază mai devreme sau mai tîrziu în antisemitism. Pe scurt, noul antisemitism făcea parte din sinistra deviere de la repartizarea responsabilității individuale spre ideea de vină colectivă — renașterea, în veșmînt modern, a unuia dintre instinctele cele mai primitive și mai barbare, bestiale chiar. Este foarte ciudat că, atunci cînd și-a făcut apariția în Germania noul antisemitism, printre cei care l-au atacat a fost și Nietzsche, mereu în căutare de substitute laice, pseudoraționale pentru impulsul religios autentic. El a denunțat „acești ultimi speculanți ai idealismului, antisemiții [...] care năzuiesc să stîrnească toate elementele bovine ale unei națiuni folosind greșit cel mai ieftin dintre trucurile propagandei, o atitudine morală”³².

Dar dacă antisemitismul modern nu era în nici un caz un fenomen specific german, existau forțe puternice care îi favorizau dezvoltarea acolo. Națiunea germană modernă era, într-un anumit sens, creația militarismului prusac. În altul, era expresia națională a mișcării romantice germane, care pune accentul pe Volk*, pe mitologia acestuia și pe plasarea lui în peisajul german, în special pădurile sale întunecoase, misterioase. Mișcarea germană Volk data din epoca napoleoniană și încă din 1817 ardea cărțile „străine”, care corupeau „cultura Volk”. De fapt, de la mișcarea Volk a luat Marx conceptul său de „alienare” în capitalismul industrial. Un Volk avea un suflet, care era derivat din habitatul său natural. După cum arăta autorul de romane istorice Otto Gemlin, într-un articol apărut în Die Tat, organ al mișcării Volk romantice, „pentru fiecare popor și fiecare rasă, peisajul rural devine peisajul său propriu, specific”³³. Dacă peisajul este distrus ori Volk-ul se desparte de el, sufletul moare. Evreii nu erau un Volk pentru că ei își pierduseră sufletul: le lipseau „rădăcinile”. Acest contrast a fost exploatat cu mare ingeniozitate de un profesor bavarez de istorie antică, Wilhelm Heinrich Riehl, într-o serie de volume numite Locuri și oameni, publicate în anii '50 și '60 ai secolului al XIX-lea.³⁴ Adevărata bază a Volk-uhxi era țărănul. Puteau fi, bineînțeles, și muncitorii, dar ei trebuiau să fie „meșteșugari” organizați în bresle locale. Proletariatul, pe de altă parte, era creația evreilor. Neavînd un peisaj al lor, ei îl distrugau pe al altora, făcînd ca milioane de oameni să fie deșrădăcinați și minați în orașe uriașe, care se apropiau cel mai bine de ideea lor de „peisaj”. „Domeniul marelui oraș”, scria Riehl, „va fi echivalentul dominației proletariatului”; mai mult, orașele mari aveau să se unească în întreaga lume, formînd o „burghezie mondială” și un „proletariat mon-

: Popor (n.t).

ÎN AȘTEPTAREA LUI HITLER

123

dial”, conspirînd să distrugă tot ce avea un suflet, tot ce era „natural”, în special peisajul german și țărănimea lui.³⁵ Mișcarea Volk a dat naștere la o grămadă de romane „țărănești” antisemite, din care cel mai cunoscut este Der Wehrwolf (1910) al lui Herman Lons, a cărui acțiune se petrece în timpul Războiului de Treizeci de Ani și care îi înfățișează pe țărani întorcîndu-se împotriva opresorilor lor din orașe precum lupii: „Ce sens are civilizația? Un smalt subțire, sub care natura își urmează cursul, așteptînd pînă cînd apare o fisură și poate erupe la suprafață.” „Orașele sînt mormîntul germanismului.” „Berlinul este domeniul evreilor.” Evreii funcționau printre țărani ca negustori de vite, cămătari sau intermediari, și primul antisemitism politic organizat a apărut în partidele țărănești și în Bund der Landwirte sau Uniunea Fermierilor. Hitler era un cititor avid al „romanelor țărănești”, în special al operelor lui Dieter Eckhart, care a adaptat Peer Gynt în germană, și ale lui Wilhelm von Polenz, care și el îi identifica pe evrei cu cruzimea și alienarea societății industriale moderne.

De fapt, antisemitismul german era într-o mare măsură o mișcare de „întoarcere la țară”. Existau școli Volk speciale, care puneau accentul pe viața în aer liber. În munții Harz și în alte locuri au fost construite „Teatre montane”, modelate după amfiteatrele naturale, pentru „ceremonii Volk!” dramatizate și alte spectacole, o activitate pe care naziștii au adoptat-o mai tîrziu pe o scară uriașă și cu mare stil. Primele mișcări de tineret, în special extrem de populara Wandervogel, zăngănind la gitară și făcînd excursii la țară, au căpătat o coloratură antisemită, mai cu seamă cînd au invadat școlile și universitățile. Mișcarea „orașului-grădină” din Germania a fost condusă de un antisemit violent, Theodor Fritsch, care a publicat Catehismul antisemit, lucrare ce a avut patruzeci de ediții, între 1887 și 1936 și pe care naziștii o numeau Der Altmeister, maestrul. Pînă și mișcarea nudistă, sub impulsul simbolurilor ariane și nordice, a căpătat un iz antisemit.³⁶ De fapt, în Germania anilor '20 existau două tipuri distincte de nudism: nudismul „evreiesc”, simbolizat de dansatoarea neagră Josephine Baker, care era hetero-sexual,

comercial, cosmopolit, erotic și imoral; și nudismul antisemit, care era german, vdlkisch, nordic, nonsexual (uneori homosexual), pur și virtuos.³⁷

Este, într-adevăr, imposibil să enumerăm toate varietățile de ingrediente care, începînd din anii '80 ai secolului al XIX-lea, au fost amestecate în fiertura otrăvitoare a antisemitismului german. Spre deosebire de marxism, care era în esență o mișcare cvasireligioasă, antisemitismul german era un fenomen cultural și artistic, o formă de romantism. Eugen Diederichs, editorul lui Die Tat din 1912, a fost acela care a creat sintagma „noul romantism”, răspunsul la expresionismul evreiesc. El a publicat Der Wehrwolfși, în casa lui din Jena, înconjurat de intelectuali din Mișcarea de Tineret, purta pantaloni în dungi albe și negre și turban; el a lansat zicala „Democrația este o civilizație, în timp ce aristocrația înseamnă cultură”. El a contribuit, de asemenea, la transformarea lui Nietzsche într-un erou antisemit. Au fost

124

O ISTORIE A LUMII MODERNE

comise acte îndrăznețe de furt literar. Germania lui Tacitus a fost transformată într-un text volkisch embrionar; lucrările lui Darwin erau contorsionate într-o justificare „științifică” pentru „legile” rasiste, exact cum Marx le „prădase” pentru a le transforma în „legi” de clasă. Dar erau și o mulțime de mentori autentici. Paul de Lagarde predica o religie germanistică dezbărată de creștinism pentru că acesta fusese iudaizat de Sfîntul Pavel, „Rabinul”. Julius Langbehn propovăduia că evreii asimilați erau „o ciumă și o holeră”, care otrăveau creativitatea artistică a Volk-ului: ei trebuiau exterminați sau ' reduși la starea de sclavie împreună cu alte rase „inferioare”.³⁸ Atît Houston Stewart Chamberlain cît și Eugen Dihring insistau asupra necesarului „barbarism” sau element gotic în autoapărarea germană împotriva decadenței evreiești și asupra importanței „purității” și idealismului panteonului nordic. Chamberlain, pe care Hitler avea să-l viziteze cînd era pe patul de moarte pentru a-i săruta mîinile, în 1927, susținea că Dumnezeu înflorea în rasa germană, iar Diavolul în cea evreiască, polii Binelui și Răului. Teutonii moșteniseră idealurile aristocratice grecești și dragostea de dreptate a romanilor, adăugînd eroismul și tăria lor morală. Astfel, rolul lor era să lupte și să distrugă cealaltă rasă, singura, care mai avea o puritate și o Voință de Putere egale: evreii. Așadar, evreul nu era un personaj de farsa, ci un dușman de moarte, implacabil: germanii trebuiau să smulgă întreaga putere a industriei și tehnologiei moderne din mîinile evreilor, pentru a-i distruge complet.³⁹ Unii dintre teoreticienii rasiști germani erau marxiști, precum Ludwig Woltmann, care a transformat lupta de clasă marxistă într-o luptă de rasă internațională și pleda pentru ridicarea maselor prin elocvență și propagandă, spre a-i mobiliza pe germani să întreprindă cuceririle necesare ca să le asigure supraviețuirea și proliferarea ca rasă: „Rasa germană a fost aleasă să domine pămîntul.”

Pe scurt, în anii '20, orice lider politic din Germania care voia să facă din antisemitism un agent al „Voinței sale de Putere” își putea construi campania pornind de la o selecție uriașă de sloganuri, idei și fantezii, care se acumulasera de-a lungul a mai bine de jumătate de secol. Tratatul de la Versaieus însuși a revitalizat disputa îndreptînd spre Germania un val mare de evrei speriați din Rusia, Polonia și teritoriile cedate de Germania. Astfel, ea a devenit o „problemă” urgentă, care cerea „soluții”. Și acestea nu lipseau. Au existat propuneri pentru a stabili impozite de două ori mai mari pentru evrei; izolare sau apartheid; o revenire la sistemul de ghetto; legi speciale, evreii care le încălcău urmînd să fie spînzurați; o interdicție absolută a căsătoriilor mixte între germani arieni și evrei. Un bestseller al anului 1918 a fost cartea lui Arthur Dinter Die Siinde wider das Blut {Păcatul împotriva sîn-gelui), care descria cum niște evrei bogați au violat puritatea rasială a unei femei ariene. Chemările la exterminarea evreilor au devenit frecvente și populare, iar pamfletele antisemite circulau cu milioanele. Au fost multe incidente violente, dar cînd, în 1919, poliția bavareză a cerut instrucțiuni

ÎN AȘTEPTAREA LUI HITLER

125

privind atitudinea pe care s-o ia față de antisemitism, Berlinul a răspuns că nu există remediu, căci „acesta își are rădăcinile în diferența de rasă care desparte tribul israelit de Volk-ul nostru”⁴⁰.

Evreii au încercat totul pentru a contracara otrava. Unii și-au crescut copiii ca să devină meșteșugari sau agricultori. S-au înrolat în armată. Au încercat ultraasimilarea. Un poet evreu, Ernst Lissauer, a scris faimosul imn Urîți Anglia. Au căzut în extrema opusă și au încercat sionismul. Sau au format organizații evreiești militante, ligi studentești, cluburi rivale. Dar fiecare politică provoca mai multe probleme decît rezolva, căci antisemitismul era proteic, cu multe capete, și imun la logică și evidență. După cum formula Jakob Wassermann: „în zadar căutăm obscuritatea. Ei spun: lașii, ei se furișează în ascunzătoare, purtați de conștiința lor rea. În zadar mergem printre ei și le întindem mîna. Ei spun: de ce-și permit așa ceva, cu tupeul lor de evrei? În zadar le sîntem loiali ca tovarăși de arme ori concetățeni. Ei spun: au mai multe fețe, pot lua orice formă ori înfățișare. În van îi ajutăm să scuture lanțurile sclaviei. Ei spun: fără îndoială, asta le aduce profit. E în zadar să contracarăm otrava.”⁴¹ Mortitz Goldstein susținea că era inutil să expui lipsa de teme a „dovezilor” antisemite: „Ce s-ar cîștiga? Conștiința faptului că ura lor e autentică. Atunci cînd toate calomniile vor fi fost respinse, toate distorsionările rectificate, toate ideile false despre noi anulate, antipatia va rămîne ceva irefutabil.”⁴²

Înfrîngerea Germaniei în 1918 avea să dezlănțuie o căutare de țapi ispășitori, de trădare a străinilor din rîndurile

Volk-uhii. Chiar și fără dovezi suplimentare, evreii, întruchiparea „civilizației” occidentalizante, au fost distribuiți automat în acest rol. Dar existau și dovezi! Influxul de evrei în perioada postbelică era o nouă diluare a Volk-uhxx, prevestind un nou asalt asupra martirizatei sale culturi. Weimarul însuși nu furniza el zilnic dovezi, în parlament, pe scenă, în noile cinematografe, în librării, în reviste și ziare, în galerii de artă, oriunde se întorcea germanul obișnuit, derutat, că această conspirație cosmopolită, corupătoare și omniprezentă prelua puterea asupra Reichului? Cine se mai putea îndoi că se apropia o criză care cerea soluții extreme?

În acest moment ideea unei rezolvări violente a conflictului dintre cultură și civilizație a început să pună cu adevărat stăpânire pe mintea unora dintre germani. Și aici, din nou, actul fatal al lui Lenin, care a pornit ciclul violenței politice în 1917, și-a adus morbidă contribuție. Antisemitismul se arătase întotdeauna defensiv. Acum, propunerile lui de a se folosi violența, și încă pe scară uriașă, puteau fi justificate ca fiind defensive. Căci se credea în general, nu numai în Germania, ci în întreaga Europă Centrală și de Est, că bolșevismul era inspirat și condus de evrei și că ei controlau partidele comuniste și regizau revoluțiile și mișcările roșii ori de câte ori acestea apăreau. Troțki, cel mai feroce dintre bolșevici, cel care a condus de fapt puciul de la Petrograd, era neîndoielnic evreu; la fel și alți câțiva lideri ruși.

126

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Evreii jucaseră un rol important în revolta spartakistă din Berlin, în guvernul sovietic de la Miinchen și în revoltele eșuate din alte orașe germane. Acolo unde faptele erau greu de cunoscut, intervenea imaginația. Astfel, numele adevărat al lui Lenin era Issachar Zederblum. Revoluția roșie ungară nu era condusă de Bela Kun, ci de un evreu pe nume Cohn. Teroarea roșie a lui Lenin a fost un dar neprețuit pentru extremiștii antisemiți, mai ales că majoritatea numeroaselor ei victime erau țărani, iar cel mai fanatic și mai devotat dintre teroriștii Ceka era evreul leton Latsis. Miinchenul a devenit acum capitala antisemită a Germaniei, pentru că îndurase teroarea bolșevico-evreiască a lui Kurt Eisner și a bandei sale. Miinchener Beobachter, din care a evoluat mai târziu nazistul Volkischer Beobachter, era specializat în povestiri despre atrocitățile gărzilor roșii, ca de exemplu răstignirea preoților de către Kun sau Cohn, folosirea unei „ghilotine mobile” și așa mai departe. Și multe dintre articolele de ziare cu relatări din Rusia erau, bineînțeles, perfect adevărate. Ele formau un soclu solid, pe care se putea ridica un strălucitor monument de fantezie. Hitler avea să folosească în curînd foarte eficient frica provocată de Teroarea roșie, insistînd, iar și iar, că comuniștii omoriseră deja 30 de milioane de oameni. Faptul că adăugase un zero nu schimba în nici un fel realitatea acelor prime, cumplite cifre. El își prezenta militantismul național-socialist ca pe o reacție de protecție și ca pe o lovitură de preîntîmpinare. Era „pregătit să opună terorismului venit din partea marxiștilor un terorism de zece ori mai mare”⁴³. Iar în acest „terorism mai mare” evreii aveau să fie vînați nu ca victime inocente, ci ca reali sau potențiali teroriști.

Plaga antisemitismului, care se apropia de cea de-a treia sa etapă în epoca Weimar, nu era singura slăbiciune a politicii germane de masă. Statul german era o creatură uriașă cu un creier mic și limitat. „Esticii”, urmînd exemplul lui Bismarck, au grefat pe statul militar prusac un stat al bunăstării care dădea muncitorilor drepturi egale la asigurări sociale și asistență medicală. Spre deosebire de ideea occidentalistă liberală a libertății de alegere și a pensiilor private bazate pe salarii mari, el impunea varianta paternalistă a securității universale și obligatorii. Statul era atît infirmieră cît și sergent-ma-jor. Era o umbră falnică asupra vieții oamenilor obișnuiți și relația lor cu el era una de dependență și docilitate. Industriașii germani au aprobat din toată inima această idee a statului-gardian, supraveghînd cu fermă dar binevoitoare solitudine viețile cetățenilor săi.⁴⁴ Social-democrații germani nu au făcut nimic pentru a opri această tendință totalitaristă cînd au ajuns, pentru scurtă vreme, la putere în 1918. Dimpotrivă; au întărit-o. Republica de la Weimar a deschis niște ferestre, dar nu l-a încurajat pe cetățean să se aventureze în afara penumbrei custodiei statului.

Cine se afla la comanda acestui aparat imens și atotstăpînitor, acum că „esticii” erau în opoziție? Răspunsul: nimeni. Birocrații erau instruiți pe fronturile prusace. Ei urmau regulile, și cînd aveau îndoielei așteptau ordine.

ÎN AȘTEPTAREA LUI HITLER

127

Arhitecții Republicii de la Weimar nu au făcut nici o încercare de a schimba acest tipar și a încuraja funcționarii de stat să dezvolte un simț al autonomiei morale. Probabil s-au temut că funcționarii noului regim ar putea fi tentați să nu se mai supună noilor lor stăpîni parlamentari. Cu orice prilej ei erau îndemnați să privească supunerea ca virtute supremă. Într-o faimoasă conferință ținută în 1919, Max Weber insista: „Onoarea funcționarului de stat stă în capacitatea lui de a executa conștiincios ordinul autorităților superioare.” Numai politicianul avea dreptul și datoria de a exercita responsabilitatea personală.⁴⁵ E greu de conceput un sfat mai prost pentru potențații germani. Evident, el a fost urmat, pînă la amarul sfîrșit din 1945.

Abdicarea morală a birocraților ar fi putut să nu conteze atît de mult dacă politicienii ar fi urmat cealaltă jumătate a sfatului lui Weber. Dar parlamentarii nu au asigurat niciodată conducerea sigură și viguroasă de care ar fi fost nevoie pentru a face din Republica de la Weimar un succes. Cînd aveau îndoielei, ei reveneau mereu la Articolul 48, care a fost folosit pentru prima dată în august 1921 pentru interzicerea mitingurilor antirepublicane. Era ca și cum ar fi fost

conștiinți tot timpul că cea mai mare parte a poporului avea rezerve față de Weimar, vedea în elitele sale lacheii ai Alianților, Erfüllungs-politiker — oameni angajați să ducă la îndeplinire prevederile unui tratat detestat. Adesea dădeau impresia că împărtășeau ei înșiși aceste îndoieli. Socialiștii au stabilit acest tipar de la bun început. Chemați la putere pentru prima dată în 1918, ei nu au făcut nici o încercare reală de a schimba structurile de bază ale unei țări copleșitor de autoritare. Liderii Partidului Socialist al Germaniei (SPD) erau oameni harnici și respectabili: Ebert — șelar, Noske — împletitor de coșuri, Wels — tapițer, Severing — lăcătuș, Scheidemann — tipograf. Erau plicticoși, lipsiți de imaginație, luați în zeflema de intelighenția de stînga, disprețuiți de universitari. Au renunțat la putere extrem de ușor îndată ce mișcarea de centru-dreapta și-a recăpătat vigoarea. Le lipsea Voința de Putere. În plus, ei au fost dezechilibrați încă de la început de hotărîrea extremei stîngi de a urma exemplul lui Lenin și de a opta pentru violență împotriva parlamentarismului în iarna lui 1918-1919. Vedem aici, încă o dată, consecințele dezastruoase care apar cînd oamenii folosesc politica forței întrucît sînt prea nerăbdători pentru politica argumentelor. Puciul stîngist i-a făcut pe social-democrați să comită o greșeală fatală. Temîndu-se să folosească unitățile armatei, care s-ar fi putut dovedi rebele, Gustav Noske a cerut vechiului înalt Comandament să-i pună la dispoziție un Freikorps format din ofițeri demobilizați. Acesta a fost alcătuit, bineînțeles, fără întîrziere. Miniștrii SPD au conferit astfel legitimitate unei mișcări care deja se extindea în Est, unde comunitățile germane de coloniști germani se luptau cu polonezii, și care era din start violent și incorrigibil anti-Weimar. Curînd au apărut de mai puțin de șaiszeci și opt de astfel de corpuri, uneori numite Bund sau Orden, cu latente scopuri sociale și politice și cu gustul luptelor de stradă. Unul, Bund Wehrwolf,

128

O ISTORIE A LUMII MODERNE

se lupta cu francezii — și cu socialiștii — în Ruhr. Altul, Jungdeutscher Orden, avea deja 130 000 de membri în 1925.⁴⁶ Dintr-un astfel de Orden, condus de Karl Harrer, au apărut naziștii, Hitler transformîndu-l într-un partid de masă, cu SA sau Cămășile Brune ca o amintire a originilor sale în Freikorps.⁴¹

Aproape inevitabil, revoltele eșuate ale stîngii, care au dus la legalizarea Freikorps și la recîștigarea încrederii de către cei de dreapta, au produs la rîndul lor un puci militar. Acesta a avut loc în martie 1920, fiind condus de Wolfgang Kapp, un vechi prieten al lui Tirpitz și cofondator, împreună cu acesta, al Partidului Patriei în 1917. Aproximativ jumătate din armată îl sprijinea pe Kapp, dar politicienii de dreapta și funcționarii de stat au refuzat să i se alătore, și după patru zile el a fugit în Suedia. Din nefericire, extrema stîngă optase din nou pentru violență în loc să sprijine noile instituții republicane, în Ruhr au ridicat o „Armată Roșie” de 50 000 de muncitori, singura dată în întreaga istorie a Weimarului cînd marxiștii au putut să pună pe picioare o forță militară considerabilă. Apariția acestui corp le-a oferit comandanților armatei o ocazie neașteptată de a recîștiga reputația acesteia de apărătoare a legii și ordinii. În aprilie ea a intrat în Ruhr și l-a recucerit de la marxiști, după brutalități îngrozitoare de ambele părți. Ca rezultat, controlul armatei a trecut din mîinile singurului general republican de încredere, Walther Reinhardt, în acelea ale unui reacționar Junker, generalul Hans von Seeckt, devotat distrugerii Tratatului de la Versailles. Seeckt s-a apucat imediat să consolideze „relația rusă”, eschivîndu-se de la clauzele din Tratat de limitare a armamentului, construind fabrici de armament secrete în Rusia, proces accelerat de semnarea Tratatului de la Rapallo în 1922. De asemenea, el a epurat armata de elementele ei republicane, concediindu-i pe ofițerii și pe soldații care se opuseseră puciului lui Kapp pentru „încălcarea disciplinei”.⁴⁸ El a transformat armata dintr-un instrument neutru din punct de vedere politic în matricea unui stat nou, antirepublican, care avea să implementeze vechiul program al „esticilor”. Astfel, armata a scăpat de sub controlul Weimarului și a trecut în opoziție. Cînd președintele Ebert l-a întrebat pe Seeckt în 1923 care este poziția armatei, acesta a răspuns: „Jleichswehr-ul stă în spatele meu.”

49

Reînvierea dreptei s-a reflectat curînd în politică. La alegerile din iunie 1920 votul social-democraților a căzut, vechea coaliție de la Weimar a pierdut puterea și de atunci încolo cei care creaseră Republica au încetat s-o mai controleze. Mai gravă era erodarea guvernării legii. Sistemul juridic, care nu agrease niciodată Republica, a hotărît, asemeni armatei, să treacă în opoziție. Înfăptuitorii puciului lui Kapp nu au fost niciodată judecați. Mai mult, evenimentele din primăvara lui 1920 au sporit sensibil tendința judecătorilor, deja observabilă în anul precedent, de a trata violența politică, devenită acum endemică în Germania, dintr-o perspectivă politică selectivă. Ei argumentau că, de vreme ce violența era generată de stînga, o reacție violentă

ÎN AȘTEPTAREA LUI HITLER

129

a dreptei era într-un anumit sens menită să apere ordinea publică și, prin urmare, era justificată. Datorită terorii lui Lenin, acest mod de a vedea lucrurile era împărtășit de multă lume în Germania, așa încît juriile tindeau să-i susțină pe judecători. Același argument a permis prezentarea antisemitismului ca „defensiv”. Dar, bineînțeles, a făcut exact jocul asasinilor de dreapta din Freikorps, Bund și Orden și a ajutat la transformarea Germaniei dintr-o societate extraordinar de supusă legii într-una extraordinar de violentă. Statisticile făcute în 1922 pentru o perioadă de patru ani (1919-1922) arată că au fost comise 354 de crime de către dreapta și 22 de către stînga. Cei răspunzători pentru fiecare dintre crimele stîngii au fost aduși în fața justiției; zece dintre ei au fost executați, iar alți douăzeci și opt au

primit sentințe în medie de cincisprezece ani. Dintre crimele dreptei, 326 n-au fost rezolvate niciodată; cincizeci de criminali au mărturisit, dar din aceștia mai bine de jumătate au fost achitați în ciuda mărturisirii; iar douăzeci și patru au primit condamnări în medie de patru luni.⁵⁰

Pe scurt, dreapta putea practica violența fără a se teme de răspunderea în fața legii. Judecătorii și jurații simțeau că participă la lupta dintre cultura germană și civilizația străină: era drept să recunoști că violența ar putea fi o reacție legitimă la provocarea culturală. Astfel, când marele jurnalist liberal Maximilian Harden, care era și evreu, a fost aproape omorât în bătaie de doi mardeiași în 1922, prezumtivii ucigași au primit doar o sentință fictivă. Apărarea a susținut că Harden a provocat atacul prin „articole nepa-triotice”, iar juriul a acordat „circumstanțe atenuante”. De ce aveau juriile, care reprezentau oamenii obișnuiți din clasa de mijloc din Germania, tendința de a lua partea „esticilor” împotriva „vesticilor”? Unul dintre motivele principale era ceea ce fuseseră învățați la școală, aceasta reflectând tonul politic al universităților. Tragedia Germaniei moderne este un exemplu pentru pericolele care se ivesc atunci când se permite ca viața universitară să fie politizată și profesorii să-și proclame „atașamentul”. Fie că se înclină spre stînga sau spre dreapta, rezultatele sînt la fel de dezastruoase, căci în oricare dintre cazuri fîntînile adevărului sînt otrăvite. Universitățile și mai ales corpul profesoral erau în proporție copleșitoare de partea conceptului de Kultur. Juriștii și profesorii de limbă și literatură germană erau profund naționaliști. Istoricii erau cei mai răi dintre toți. Heinrich von Treitschke scrisese despre întîlnirea Germaniei cu destinul și îi prevenise pe evrei să nu stea în calea „tinerii națiuni”. Influența sa lucrare Istoria Germaniei în secolul al XIX-lea, o lucrare wilhelmistă clasică, a fost publicată într-o nouă ediție populară, în tiraj mare, în 1920. Istoricii contemporani ca Erich Marcks, Georg von Below și Dietrich Schäfer mai celebrau încă realizările lui Bismarck (aniversările victoriei de la Sedan și întemeierea imperiului erau ambele sărbătorite prin zile libere în universități), iar lecțiile pe care le învățaseră din primul război mondial se concentrau în jurul lipsei de „neînduplecare” a Germaniei. Ei sprijineau mitul „înjunghierii

pe

O ISTORIE A LUMII MODERNE

la spate”. Comunitatea universitară ca întreg era ca o s&ă pentru mitolo? gia naționalistă. în loc să încurajeze autocritica și scepticismul, profesorii chemau la „înviere spirituală” și propuneau panacee.⁵¹ tei <-.

Printr-un simplu ghinion, cartea cea mai citită și mai influentă în Germania anilor '20 era Declinul Occidentului de Oswald Spengler, un profesor de școală absurd și pedant. El și-a conceput cartea în 1911, ca avertisment împotriva optimismului nejustificat al germanilor. A scris-o în timpul războiului, anticipînd victoria Germaniei. Primul volum a apărut de fapt în 1918, când înfrîngerea i-a conferit o uluitoare relevanță și actualitate. Astfel, a devenit bestseller. Esența cărții era darwinismul social. El definea opt culturi istorice și susținea că li se aplicau „legile morfologiei”. Ultima, cultura Vestului, prezenta deja simptome de decădere, precum democrația, plutocrația și tehnologia, indicînd că „civilizația” prelua ștafeta de la „cultură”. Părea să explice de ce Germania fusese înfrîntă. Vestea, de asemenea, venirea unei epoci de război nemilos, în care aveau să se ridice noi Cezari, iar democrații și umanitariștii aveau să fie înlocuiți de noi elite de eroi oțeliți care vor căuta nu cîștigul personal, ci servirea comunității.⁵² Acestei cărți i-a urmat, în 1920, un eseu senzațional, Prusianism și socialism, care chema la un socialism național fără clase, în care întregul popor să muncească împreună, sub un dictator. Era exact tipul de discurs pe care începea să-l propună Mussolini în Italia.

O completare perfectă la analiza lui Spengler a fost opera a alți doi importanți „estici”. Cari Schmitt, cel mai important reprezentant al filozofiei germane a dreptului, care a scris un puhoi de cărți și articole în acei ani, nu conținea să scoată în evidență argumentul că ordinea nu va putea fi restabilită decît atunci cînd se va acorda prioritate nevoilor statului și nu căutării unei „libertăți” iluzorii. Reichul nu avea să fie în siguranță pînă cînd Weimarul nu era remodelat ca un stat autoritarist în jurul principiului cuprins în Articolul 48.⁵³ Acest punct de vedere a fost reafirmat dintr-o perspectivă istorică de către istoricul culturii Arthur Moller van den Bruck într-o carte strălucită publicată în 1923. Germanii, susținea el, erau cei mai importanți creatori ai Europei. Primul lor Reich, imperiul medieval, formase Europa. Cea de-a doua creație, cea a lui Bismarck, era artificială pentru că admisesese coruperea liberalismului: evident, acesta fusese motivul pentru care nu rezistase testului. Weimar nu era decît un interludiu al haosului. Acum germanii aveau o nouă șansă: epurînd societatea de liberalism și capitalism, ei puteau construi cel de-al treilea și ultimul stat care avea să întruchipeze toate valorile Germaniei și să dureze o mie de ani. El și-a intitulat acest remarcabil exercițiu de profeție istorică Cel de-al treilea Reich.⁵⁴

Stimulați de profesorii lor, studenții germani, în medie cam 100 000 în perioada Weimar, au făcut o primire entuziastă acestor filozofii „estice”. Ideea că masa studentescă este, dintr-un punct de vedere constituțional, depozitarul idealismului umanist nu ar supraviețui unui studiu al perioadei Weimar.

După foștii ofițeri, studenții reprezentau principala sursă de forță a extremiștilor violenți, în special de dreapta. Politica studenților a fost dominată de mișcarea Hochschulring de extremă dreaptă pe tot parcursul anilor '20, pînă cînd aceasta a fost înlocuită de nazism.⁵⁵ Extreмиști de dreapta au început prin a converti cîțiva studenți din fiecare campus, transformîndu-i în activiști cu normă întreagă, plătiți ca să nu învețe. Activiștii puteau apoi să controleze masa de studenți. Naziștii s-au descurcat mult mai bine printre studenți decît în rîndurile populației ca întreg, iar victoriile lor electorale erau întotdeauna precedate de promovări în campus, studenții dovedindu-se cei mai buni prozeliti ai lor. Studenții vedeau nazismul ca pe o mișcare radicală. Le plăcea egalitarismul lui. Le plăcea și antisemitismul lui. De fapt, studenții erau mai antisemiți și decît clasa muncitoare, și decît burghezia. Majoritatea asociațiilor studențești germane îi excluseseră pe evrei încă dinainte de 1914. În 1919 fraternitățile au scris la „Hotărîrea Eisenach”, care prevedea că obiecția rasială față de evrei era de neînfrînt și nu putea fi înlăturată prin botezare. În anul următor ei i-au deposedat pe studenții evrei de „onoarea” duelului. În 1922 autoritățile Universității din Berlin au anulat o slujbă comemorativă în cinstea lui Wather Rathenau, care fusese asasinat, pentru a nu risca o demonstrație studențească violentă. Această politică de liniștire în fața violenței studenților a devenit modelul anilor '20, rectorii și facultățile preferind să cedeze întotdeauna la cele mai scandaloase cerințe ale liderilor studenților decît să riște să aibă necazuri. În 1929, universitățile trecuseră aproape integral în tabăra „estică”.

În fața acestei masive ridicări de forțe sociale, pe ce se puteau baza „vesticii”? Nu erau mulți pregătiți să moară pentru Weimar sau măcar să pledeze în favoarea sa. Liberalii, după cum a spus unul dintre ei, „făcuseră mariajul cu Republica fără să o iubească”. Pentru ei, ea nu făcea decît să umple golul lăsat de dispariția monarhiei, pînă apăsarea ceva mai bun. Chiar și Max Weber, înainte de moartea sa în 1920, a recunoscut că ar fi preferat o democrație pacifistă sub conducerea unui om puternic uneia parlamentare care presupunea că va fi slabă sau coruptă, ori și una și alta. După cum spunea avocatul liberal miinchenez, profesorul Hans Nawiasky, Republica era un copil născut în dureri, de a cărui venire nu se putea mîndri nimeni.⁵⁶ Ea nu a putut fi separată niciodată în mințile oamenilor de originile ei tragice și detestabile.

Stînga avea cel mai mult de pierdut dacă Weimarul eșua — de fapt, ei aveau cel mai mult de cîștigat dacă-l făceau să reușească —, dar extrema stîngă, cel puțin, nu a putut fi convinsă niciodată să aprecieze acest lucru. Cicatricele lui 1919 nu s-au vindecat niciodată, iar elementele leniniste îi urau pe social-democrați, pe care au început să-i numească „social-fasciști” din 1923, cu mai multă pasiune decît oricine dintre cei aflați mai la dreapta spectrului politic. Ei nu au întîrziat să recunoască în fascism un fenomen nou și extrem de periculos, dar au refuzat să facă vreo distincție între con-

132

O ISTORIE A LUMII MODERNE

servatorii clasei de mijloc care erau pregătiți să acționeze în cadrul legii și sălbaticii din plan politic care se aflau chiar în afara ei. Marxiștii nu au înțeles nici semnificația antisemitismului. Și aici mințile le-au fost încețoșate de sistemul narcotic al lui Marx. Marx acceptase mult din mitologia antisemitismului prin aceea că respingea iudaismul ca o reflecție a epocii că-mătărești a capitalismului. La venirea revoluției, el era sortit să dispară: „evreul” ca atare nu va mai exista.⁵⁷ Ca rezultat al acestui raționament absurd, marxiștii evrei - Troțki, Luxemburg, Paul Axelrod, Otto Bauer, Julius Mar-tov — s-au simțit obligați să respingă autodeterminarea națională pentru evrei, în timp ce o susțineau pentru toți ceilalți.⁵⁸ Era o perversitate dureroasă în această negare crasă a naturii. După cum formula istoricul evreu Simon Dub-now: „Cît de mult trebuie să se urască pe sine un evreu care recunoaște dreptul oricărei naționalități și limbi la autodeterminare, dar se îndoiește de el sau chiar îl neagă pentru propriul său popor, a cărui «autodeterminare» a început acum trei mii de ani.”⁵⁹ Văzînd în evrei o non-problemă, marxiștii au expediat și antisemitismul, tot ca pe o non-problemă. Ei au intrat astfel în cea mai mare criză ideologică din istoria europeană, aruncîndu-și creierii pe fereastră. A fost un caz de dezarmare intelectuală unilaterală.

Cu toate acestea, distrugerea Republicii nu a fost inevitabilă. Ar fi supraviețuit aproape sigur dacă dreapta radicală nu ar fi produs un geniu politic. Tragedia principală a istoriei lumii moderne este că atît republica rusă cît și cea germană au găsit în Lenin și Hitler adversari de un calibru excepțional, care întruchipau Voința de Putere într-un grad unic în timpurile noastre. Bineînțeles, apariția unei astfel de figuri nu a fost nicidecum o surpriză pentru „exaltații” drepte germane. Toți discipolii lui Nietzsche erau de acord că un Fihrer va fi necesar și va apărea ca un Mesia. El era văzut precum Cavalerul din celebra stampă a lui Diirer, Cavalerul, Moartea și Diavolul. În Omul de stat creștin, Wilhelm Stapel îl prezenta ca pe un conducător, războinic și preot în același timp, împodobit cu calități carismatice.⁶⁰

Realitatea era oarecum diferită. Hitler era total nereligios și nu-l interesa deloc etica sau onoarea. El credea în determinismul biologic, așa cum Lenin credea în determinismul istoric. El considera că rasa, și nu clasa, era adevăratul principiu revoluționar al secolului al XX-lea, așa cum naționalismul fusese în al XIX-lea. Avea o proveniență similară cu a lui Lenin. Și tatăl lui era un birocrat mărunț, un funcționar de vamă austriac de la granița cu Bavaria. Hitler, ca și Lenin, era produsul unei epoci tot mai obsedate de politică. El nu a încercat niciodată serios să-și câștige existența prin orice alte mijloace și se simțea cu adevărat în largul său, ca și Lenin, într-o lume în care obținerea puterii prin conspirație, agitație și forță era principalul țel și unica satisfacție a existenței. Dar, în acea lume pustie și tristă, el, ca și Lenin, era stăpîn. Avea același egoism intelectual, aceeași lipsă de îndoieli în ce privea propria-i persoană, aceeași cruzime în relațiile personale, aceeași preferință pentru forță în locul discuției și, mai important încă, aceeași știință

ÎN AȘTEPTAREA LUI HITLER

133

de a combina devotamentul absolut față de un scop pe termen lung cu oportunismul abil. Cei doi împărtășeau chiar un anume puritanism: Hitler, ca și Lenin (și spre deosebire de Mussolini), avea prea puțină vanitate personală și nu era corupt de falsa strălucire a puterii.

Dar într-o anumită privință esențială ei erau foarte diferiți. În timp ce Lenin era tipul religios de revoluționar, Hitler era un romantic. De fapt, el era un artist. Intelectualii liberali au fost îngroziți, în 1939, când Thomas Mann, într-un eseu strălucit numit *Fratele Hitler*, l-a comparat cu artistul romantic arhetipal (așa cum era descris în *Vie de Boheme*, a lui Henri Murger, să spunem) și se întreba: „N-ar trebui oare, chiar și împotriva voinței noastre, să recunoaștem în acest fenomen un aspect al caracterului artistului?”⁶¹ Totuși comparația este valabilă și revelatoare. Explică multe lucruri despre hitlerism care altfel ar rămîne obscure. Hitler se ocupa de pictură cu foarte puțină măiestrie și fără succes. Nu în asta consta talentul său. Dar reacțiile lui erau de obicei acelea ale unui artist atît în respingere, cît și în atracție. Cînd tatăl îl lua la locul său de muncă, el se simțea plin de „dezgust și ură”; era „o cușcă guvernamentală” unde „niște bătrîni stăteau îngrămădiți unul peste altul, ca niște maimuțe”.⁶² A înțeles că avea o misiune politică atunci cînd a ascultat pentru prima dată un spectacol cu primul succes al lui Wagner, Rienzi, despre un om de rînd care devine tribun al poporului în Roma secolului al XIV-lea, dar este ucis de nobilii invidioși pe un capitoliu în flăcări: „Atunci a început”, a spus el mai tîrziu.⁶³ Pare să fi conceput „soluția finală” pentru evrei în decorul fantastic al castelului gotic de la Werfenstein în Austria, unde un călugăr răspopit, Jorg Lanz von Liebenfels, elabora un program sistematic de înmulțire și exterminare de rasă „pentru extirparea omu-lui-animal și propagarea omului nou superior”, și ducea lupta de rasă „înfigînd cuțitul castrării pînă-n plasele”. Este semnificativ că Lanz pretindea că atît Lenin cît și Hitler se aflau printre discipolii săi, vîzînd o analogie între exterminarea claselor „aruncate la lada de gunoi a istoriei” și rasele eliminate prin programe de control al reproducerii, două forme de darwinism social.⁶⁴ Hitler era de asemenea foarte iscusit în a le exploata în avantajul său. Dar clasa nu se afla în centrul visului său politic pentru că nu era un concept vizual. Rasa era.

Hitler pare să fi abordat întotdeauna politica în termenii imaginilor vizuale. Ca și Lenin sau, mai degrabă, ca și Stalin, era un practicant remarcabil al celui mai radical viciu al secolului: ingineria socială — ideea că ființele omenești pot fi nivelate ca betonul. Dar în cazul lui Hitler aceste scheme satanice aveau întotdeauna o dimensiune artistică. Plănuind un imperiu mondial cu centrul în Berlin, avea în minte mai întîi uriașele structuri de stat ale capitalei, iar acestea erau apoi modelate pînă în cel mai mărunț detaliu.⁶⁵ Cînd, în timpul războiului, Hitler dădea indicații pentru transformarea politică, demografică și economică a zeci de milioane de kilometri pătrați ai Europei, pînă la Urali, el vorbea în termeni elaborați despre grădinile

134

O ISTORIE A LUMII MODERNE

babiloniene care aveau să împodobească orașele rasei stăpînitoare.⁶⁶ Era foarte caracteristic pentru el că a pus un arhitect să se ocupe de producția de război. De fapt ar fi trebuit să fie el însuși arhitect. Cînd vorbea despre dorința sa ca lumea să fie „schimbată temeinic și în toate componentele ei”, el gîndea vizual și în termeni concreți, ca o extindere a visului său de-o viață de a reconstrui Linzul, orașul său natal. Tot ceea ce a realizat de fapt acolo a fost un pod nou: dar aproape pînă în ultima sa zi în bunker, el a studiat planuri pentru transformarea orașului. Se gîndea din cînd în cînd că se va retrage, „după război”, și principala sa misiune fiind îndeplinită, va rezista-tiza orașe și va superviza proiecte de construcții publice.

Abordarea artistică a lui Hitler era absolut esențială pentru succesul său. Fanatismul de tip religios al lui Lenin nu ar fi dat niciodată rezultate în Germania. Germanii erau poporul cel mai bine educat din lume. Era foarte greu să le cucerești mintea. Inima lor, sensibilitatea lor erau ținte mai ușoare. Forța lui Hitler era că împărtășea cu atît de mulți germani devotamentul față de imaginile naționale noi și vechi: păduri încețoșate în care creșteau titani blonzi; sate zîmbitoare sub umbra castelelor ancestrale; orașe-grădină ridicîndu-se din mahalale cu aspect de ghetou; Walkirii călare, Walhalle în flăcări, noi nașteri și zori în care strălucitoare structuri milenare aveau să se ridice din cenușa trecutului și să reziste secole de-a rîndul. Hitler avea în comun cu germanul de rînd gustul pentru acele multvisate imagini pe care le implantase aproape un secol de propagandă naționalistă.

Este probabil adevărat că înclinațiile lui culturale au fost sursa succesului său. Ura populației față de cultura Weimarului era o sursă uriașă de energie politică, pe care a folosit-o cu încântare. Teoria lui Lenin că trebuia să renunți la muzică pentru a te concentra asupra politicii ar fi fost de neînțeles pentru el. În Germania, muzica era politică; în special opera. Hitler ilustrează adevărul că există o relație strinsă între talentele de arhitect și cele teatrale. Instinctele lui romantic-artistice l-au condus la redescoperirea unui adevăr aproape la fel de vechi ca și polis-ul însuși, care cu siguranță există încă de pe vremea faraonilor: că prezentarea conducătorului carismatic, fie el monarh al Renașterii sau politician democrat modern, este cel puțin tot atât de importantă ca și ideile. Unul dintre motivele pentru care Hitler îl admira pe Wagner era că a învățat atât de multe de la el, mai ales din Parsifal, care a devenit un model pentru aparițiile sale de efect. Lecția pe care a învățat-o pe frontul de Vest a fost că războaiele puteau fi pierdute sau câștigate prin propagandă: un gând care i-a inspirat faimosul capitol al șaselea din Mein Kampf. Scopul oricărei propagande, scria el, este „o încălcare a libertății de voință a omului”⁶⁷. Acest lucru se putea realiza prin „farmecul misterios” al Bay-reuthului, „crepusculul artificial al bisericilor catolice gotice”, și el a folosit ambele aceste efecte; dar a furat și trucurile lui Reinhardt și ale altor producători disprețuiți ai Weimarului, precum și metodele cinematografice ale lui Fritz Lang. Scenele discursurilor sale erau proiectate și montate cu un

ÎN AȘTEPTAREA LUI HITLER

135

profesionalism demn de invidiat; atenția acordată detaliului era fanatică. Hitler era primul care să aprecieze forța amplificării și diabolismul reflectoarelor: el pare să fi inventat conceptul de son et lumière și să-l fi folosit cu un efect zdrobitor la marile lui mitinguri nocturne. A importat costumația și insignele politice din Italia lui Mussolini, dar le-a perfecționat, astfel încât uniforme hitleriste rămân standardul excelării în somptuozitate totalitaristă. Atât stalinismul, cât și maoismul au imitat punerile în scenă ale lui Hitler, întrecându-le în dimensiuni, dar nu în stil. Ca star al acestor spectacole lirice, Hitler făcea repetiții cu tot atât de mult profesionalism. Mitul „oratorului nebun” era neîntemeiat. Hitler s-a controlat întotdeauna cât se poate de bine. Ideea i s-a părut însă folosită pentru când avea de-a face cu străinii, căci oameni precum Neville Chamberlain erau extrem de ușurați atunci când îl întâlneau pe Hitler în carne și oase și descopereau că e în stare să poarte discuții normale și rezonabile. Dar toate aceste efecte de „nebun” erau plănuite cu grijă. El a spus în august 1920 că scopul său era să folosească „înțelegerea calmă” pentru a-i „șfichiui și incita pe cei călăuziți de instincte”⁶⁸. Studia întotdeauna acustica sălilor în care vorbea. Având o memorie excelentă, își învăța discursurile pe dinafară (deși avea și notițe complete). Exersa în fața unei oglinzi și îl pune pe fotograf al partidului să-l surprindă în acțiune ca să poată studia pozele. Te înflori gândindu-te ce-ar fi putut face cu ajutorul televiziunii, și e ciudat că nu i-a impulsiona dezvoltarea: Berlin-Witzleben a produs un spectacol de televiziune încă din 8 martie 1929. Hitler folosea gesturi de orator, rare în Germania la vremea aceea, pe care le copia de la Ferdl Weiss, un actor comic miinchenez specializat în spectacole date prin localuri. Își programa să ajungă târziu, dar nu prea târziu. În prima perioadă se descurca excelent cu cei care îl întrerupeau și folosea foarte mult umorul sarcastic.⁶⁹ Mai târziu a țintit la imaginea profetului inspirat și a redus drastic conținutul politic specific al discursurilor sale. Sora lui Nietzsche, Elizabeth, pe care a vizitat-o la Weimar, spunea că i-a făcut impresia mai degrabă a unui lider spiritual decât a unui politician.⁷⁰ Dar stilul lui nu era atât acela al unui teolog cât al unui reanimator: ziaristul american H.R. Knickerbocker îl compara cu „Billy Sunday”.⁷¹ Un observator scria la vremea aceea: „Hitler nu ține niciodată discursuri politice în adevăratul sens al cuvântului, ci numai filozofice.”⁷² De fapt, el nu schița un program și nu făcea promisiuni; mai degrabă cerea un angajament. El vedea în politică un mobilizator al voințelor. Ascultătorul își supunea voința liderului său, care i-o înapoia revigorată. După cum spunea el: „Voința, dorințele, precum și forța a mii de oameni sînt acumulate în fiecare individ. Cel care intră la un astfel de miting îndoindu-se și șovăind pleacă întărit pe dinăuntru: a devenit un liant al comunității.”

Atingem aici un punct important. Hitler, ca și Lenin, nu avea decât dispreț pentru democrația parlamentară sau pentru orice alt aspect al liberalismului. Dar în timp ce Lenin insista că o elită ori chiar un singur individ

136

O ISTORIE A LUMII MODERNE

reprezenta voința proletariatului în virtutea gnos«-ului ei/lui, Hitler nu se opunea ca vocea democrației să se exprime într-o formă mai puțin metafizică, într-un anumit sens el credea în democrația participantă și chiar a practicat-o un timp. De fapt, Hitler nu avea de ales decât să obțină puterea, într-o « oarecare măsură, prin mijloace democratice. Într-un rar moment de sinceritate, Lenin a spus odată că numai o țară ca Rusia putea fi cucerită atât de ușor cum o făcuse el. Germania era cu totul altceva. Ea nu putea fi violată. Ea trebuia sedusă.

Lui Hitler i-a luat ceva timp să descopere asta. Educația lui politică meri-i tă să fie studiată mai în amănunt. În Viena dinainte de 1914 el și-a însușit socialismul și antisemitismul. Socialismul l-a luat de la celebrul primar soci-al-creștin Karl Lueger, care a imitat și a îmbunătățit politica socială a lui Bismarck pentru a crea un stat al bunăstării în miniatură: în cincisprezece ani a dat Vienei un transport excelent, un sistem educațional și de securitate socială, spații verzi și un milion de noi locuri de muncă. Era prefigurarea întregii politici interne a lui Hitler pînă în 1939: folosirea uriașului stat paternalist pentru a convinge masele să renunțe la libertate în schimbul securității. Lueger era și el antisemit, dar un alt politician vienez, panger-manistul Georg von Schonerer, a fost cel care l-a învățat pe Hitler să

pună „soluția” la „problema evreiască” în centrul politicii sale: Schonerer cerea legi antievreiești, iar adepții săi purtau pe lanțul de la ceas o insignă cu un evreu spânzurat.

Cel de-al treilea element, care l-a transformat pe Hitler în „esticul” arhetipal, s-a adăugat în timpul războiului. Ludendorff credea cu tărie în educația politică a soldaților. El îi îndoctrina cu ideea unei vaste expansiuni spre Est, care, așa cum arătase Tratatul de la Brest-Litovsk, era posibilă. Hitler a devenit un reprezentant entuziast al acestei viziuni, a extins-o și a adaptat-o pentru a include în realizarea ei „soluția finală” la „problema evreiască”. A rămas cel mai important element al întregului său program de acțiune, axa atacului în jurul căreia se învîrtea tot restul. Proiectul lui Ludendorff pentru o armată politizată a fost una din multele idei pe care Lenin le-a adoptat cu entuziasm, numind comisari politici pînă la nivel de batalion. Armata germană, la rîndul ei, a readoptat-o după înăbușirea revoltelor comuniste de la începutul lui 1919. Departamentul Politic al comandamentului districtului Miinchen l-a făcut pe Hitler unul dintre primii „ofițeri de instrucție politică” după zdrobirea sovietului de la Miinchen. Ernst Rohm a fost unul dintre colegii săi. Acești doi oameni au profitat din plin de temerile antiroșii autentice din Miinchen pentru a transforma orașul în capitala extremismului german.

În septembrie 1919 Hitler a preluat conducerea unui mic grup proletar numit Partidul Muncitoresc German. Pînă în aprilie 1920, cînd a părăsit armata pentru a se dedica exclusiv carierei politice, îl transformase în nucleul unui partid mare, dîndu-i o politică externă (abrogarea Tratatului de la Ver-

ÎN AȘTEPTAREA LUI HITLER

137

sailles, o Germanie mai mare, extinderea spre Est, retragerea cetățeniei evreilor) și îi reorganizase obiectivele economice într-un program radical alcătuit din douăzeci și cinci de puncte: confiscarea profiturilor de război, abolirea cîștigurilor nemuncite, preluarea de către stat a trusturilor și a profiturilor industriei, exproprierea fără compensație a terenurilor pentru nevoi naționale. El a adăugat, de asemenea, cuvintele „Național-Socialist” la titlatura partidului. Deși Hitler folosea uneori cuvintele naționalism și socialism ca și cum ar fi fost interșanjabile, elementul radical și socialist al programului său a rămas întotdeauna puternic. El nu a fost niciodată, în nici un sens, un politician burghez ori conservator sau un reprezentant ori apărător al capitalismului. Și nici Partidul Nazist nu reprezenta clasa mic-burgheză. Istoricii moderni au discutat aprins în ce măsură acest partid era atrăgător pentru clasa muncitoare.⁷³ Adevărul pare a fi că naziștii activi erau recrutați dintre nemulțumiții din toate clasele, cu excepția țărănilor și a fermierilor. Dintr-un total de 4 800 de membri în 1923, 34,5% aparțineau clasei muncitoare, 31 % clasei mic-burgheze, 6,2 % erau funcționari de stat mărunți, 11,1% funcționari, 13,6% mici oameni de afaceri și negustori.⁷⁴

Politica lui Hitler de creare a unui partid al elitei de avangardă la scară mare urma, desigur, modelul experienței lui Lenin. De fapt, în anumite aspecte importante el a rămas leninist pînă la capăt, mai ales în credința sa că un partid disciplinat și puternic centralizat, care să ajungă o culme a autocrației, era singurul instrument capabil să ducă la bun sfîrșit o revoluție fundamentală. O dată ajuns la putere, el a pus în mișcare o preluare de către partid a puterii asupra tuturor organismelor societății exact așa cum o făcuse și Lenin. Și inițial el a plănuit să preia puterea la fel ca Lenin în 1917, prin-tr-un puci paramilitar. A fost încurajat în hotărîrea sa de succesul marșului lui Mussolini asupra Romei în toamna lui 1922. Un an mai tîrziu, a considerat că sosise timpul și în Germania.

În 1923 moneda germană, care se clătina de mult pe marginea prăpastiei, a căzut în sfîrșit. În 1913 marca germană valora 2,38 dolari americani. În 1918 căzuse la 7 cenți, iar la mijlocul lui 1922 cu un dolar american cumpărai 100 de mărci. Autoritățile financiare germane dădeau vina pe clauzele privind despăgubirile de război din Tratatul de la Versailles. De fapt, despăgubirile nu aveau nici o legătură directă cu asta. Veniturile publice germane erau nesigure încă de pe vremea lui Bismarck, cînd acesta își finanțase războaiele din împrumuturi, lichidînd apoi datoriile prin prăzi de război. S-a încercat aceeași tehnică și în 1914-1918, dar de data asta nu au mai fost nici un fel de prăzi și Germania s-a trezit cu un munte de datorii publice în polițe de stat și o cantitate impresionantă de bani de hîrtie în circulație. Inflația a început cu mult înainte ca măcar să se audă de despăgubiri și ajunsese la niveluri de hiperinflație în 1921, cînd au devenit scadente primele plăți. Criza s-a datorat în întregime felului în care Ministerul de Finanțe, instigat de Reichs-bank, a permis extinderea creditelor și a cantității de bancnote emise. Nimănui

138

O ISTORIE A LUMII MODERNE

din zona financiară și de afaceri nu i-a păsat cîtuși de puțin de „marca republicană”. Au speculat și au comis evaziuni împotriva ei, au exportat capital și, în cazul industriașilor, au investit în capital fix cît de repede au putut, împrumutînd bani de hîrtie. Cînd Keynes a fost chemat pentru consultanță în toamna lui 1922 el a propus un remediu drastic pe care o generație mai tîrziu avea să-l numească „monetarism” — guvernul, a spus el, trebuie să echilibreze cu orice preț bugetul și să frîneze emiterea de monedă. Acest sfat excelent a fost respins, și tiparnițele și-au accelerat ritmul.⁷⁵

Colapsul final al monedei a început în ianuarie 1923 cînd francezii au ocupat bazinul Ruhr, populația a încetat să lucreze și guvernul german și-a asumat responsabilitatea de a plăti în continuare salarii. În vara lui 1923, un congressman american aflat în vizită, A.P. Andrew, observa că primea 4 000 de milioane de mărci pe 7 dolari; o masă

pentru două persoane la restaurant costa 1 500 de milioane, plus un bacșiș de 400 de milioane. La 30 noiembrie emisiunea zilnică ajungea la 4 000 de cvintilioane. Băncile luau o dobândă de 35% pe zi pentru împrumuturi și ofereau deponenților una de 18 % pe an. Ca rezultat o țărăncă ce a depus o sumă echivalentă cu prețul unei vaci și a retras-o șase luni mai târziu a descoperit că era mai mică decât prețul unui hering. Micii deponenți și posesorii de titluri de stat au pierdut totul. Marii cîștigători, în afară de guvern, au fost proprietarii de pămînt, care și-au răscumpărat toate ipotecile, și industriașii, care și-au plătit datoriile în hîrtii fără valoare și au devenit proprietarii absoluți ai întregului lor capital fix. A fost unul dintre cele mai mari și mai brutale transferuri din istorie. Responsabilitățile erau clare; beneficiarii fraudei erau ușor de identificat. Cu toate acestea, faptul că publicul german și mai ales perdanții, departe de a „dezvolta o conștiință proletară” — cum prezisese Marx că se va întîmpla într-un astfel de caz —, dădeau vina pe Tratatul de la Versailles și pe „speculanții evrei” este un semn deprimant al obtuzității publice în ce privea chestiunile economice.

Evident, o astfel de revoltă a avut rezultate politice. La 13 august Gustav Stresemann, singurul politician weimarez popular, a format o „Mare Coaliție” de la social-democrați pînă la dreapta cît de cît respectabilă. A durat numai o sută de zile. A fost declarată starea de urgență și puterea a fost pusă în mîinile ministrului Apărării. Se vorbea despre un „Marș asupra Berlinului”. Dar, așa cum s-a întîmplat aproape întotdeauna, comuniștii au fost cei care au început ciclul violenței printr-o revoltă în Saxonia. Hitler a hotărît acum că era timpul să cucerească Bavaria. La 8 noiembrie oamenii lui au înconjurat o berărie în care se întrunea conducerea locală, i-au luat prizonieri pe toți liderii, i-au constituit într-un nou guvern dictatorial cu el ca șef politic și Ludendorff șef al armatei și apoi au intrat în oraș în marș cu 3 000 de oameni. Dar poliția a deschis focul, marșul s-a dispersat. Hitler a fost arestat și în cele din urmă condamnat la cinci ani de închisoare în fortăreața Landsberg.⁷⁶

ÎN AȘTEPTAREA LUI HITLER

139

Autoritățile nu aveau însă nici o intenție de a-l lăsa să-și ispășească pedeapsa. Hitler a beneficiat de standardele duble care favorizau toți infractorii „estici”. „Prizonierul din Landsberg” era un deținut popular și răsfațat. În loc de uniforma de închisoare el purta Lederhosen *, o jachetă țărănească bavareză și o pălărie de vînătoare verde cu pană. Petrecea pînă la șase ore pe zi primind un șuvoi constant de vizitatori, inclusiv admiratoare și politicieni servili. La aniversarea a treizeci și cinci de ani florile și pachetele au umplut mai multe încăperi ale fortăreței, iar celula sa, după spusele unui martor ocular, „arăta tot timpul ca un magazin de delicatose”⁷⁷. Lunile pe care le-a petrecut acolo au fost tocmai cît i-a trebuit ca să scrie Mein Kampf, bătînd-o „cu două degete la o mașină veche de scris”⁷⁸, după cum avea să povestească mai târziu soția lui Hess, lise.

În timp ce Hitler se afla în Landsberg, Germania a trecut printr-o mare schimbare. Pe termen scurt, evenimentele s-au derulat împotriva lui. Noul președinte al Reichsbank, dr Hjalmar Schacht, a stabilizat moneda, a introdus o nouă Reichsmark, bazată pe aur și negociabilă în străinătate, a oprit tipărirea de bancnote și a tăiat cheltuielile guvernamentale. A făcut, de fapt, ceea ce spusese Keynes cu optsprezece luni înainte. Economia germană, de fapt economia mondială, intra în ape mai liniștite. Următorii cinci ani au fost de expansiune economică constantă și în consecință de o mai mare stabilitate politică: au fost cei mai buni ani din viața Weimarului. Din Landsberg, Hitler și-a dat seama că nu avea să ia puterea în stilul lui Lenin. Trebuia să devină un politician popular. Mein Kampf menționa acest fapt și indica exact cum avea să-o facă. Dar el a simțit, de asemenea, că anul 1923 fusese un punct de cotitură, care pe termen lung avea să-i fie favorabil. Pentru milioanele de victime, moștenirea Marii Inflații avea să fie o ură nestinsă față de Weimar și conducătorii săi, față de guvernul „occidentalizator”, față de Tratat, Aliați și germanii care erau asociați cu ei. Clasa de mijloc germană își deplasase axa. Prin urmare, cauza occidentală era sortită pieirii; „cultura” avea să prevaleze asupra „civilizației”. Hitler a observat această re-orientare seismică în remarcabilul capitol al patrulea din Mein Kampf care descrie „războiul pentru spațiu vital” dus împotriva Rusiei. „Oprim neîncetata deplasare a Germaniei către Sud și Vest”, scria el, „și ne întoarcem privirea spre pămînturile din Est. Renunțăm, în sfîrșit, la politicile coloniale și comerciale ale perioadei antebelice și începem politica fertilă a viitorului.”⁷⁹

Aproape în același moment în care Hitler scria asta, un englez bizar și intuitiv ajungea la exact aceeași concluzie. La 19 februarie 1924 D.H. Lawrence scria o „Scrisoare din Germania”.⁸⁰ Era, spunea el, „ca și cum viața germanică se desprinde încet de contactul cu Europa Occidentală, scurgîndu-se spre pustiurile Estului”. La ultima sa vizită, în 1921, Germania „era încă deschisă spre Europa. Atunci încă mai aștepta o reunire [...] o recon-
* Pantalon, de piele (,,,,).

140

O ISTORIE A LUMII MODERNE

cilieri cu Europa de Vest. Acum asta s-a terminat [...] pozitivismul civilizației noastre a fost distrus. Influențele care vin în mod invizibil din Tartar. [...] Reîntorcîndu-se la fascinația Estului distructiv care l-a produs pe Attila”. El continua:

... noaptea simți lucruri ciudate mișcîndu-se prin întuneric. [...] E o senzație de pericol [...] o senzație ciudată, înfrîorătoare de pericol misterios. [...] Speranța în pace și producție e distrusă. Vechiul curs, vechile afinități sînt

întrerupte. S-a instaurat un flux cu mult mai vechi. înapoi, înapoi la polaritatea sălbatică a Tartarului și departe de polaritatea Europei creștine civilizate. Asta, după părerea mea, s-a întâmplat deja. Și e un lucru de importanță mult mai profundă decât orice eveniment real. Este părintele următoarei faze de evenimente.

Hotărît să exploateze această nouă polaritate, în rolul său de politician populist, Hitler — care avea o neîndoieală imagină creatoare — și-a petrecut ultimele săptămîni în închisoare inventînd conceptele de drumuri spectaculoase construite special pentru mașini, viitoarele Autobahnen și de „mașină populară” sau Volkswagen care să poarte națiunea pe aceste drumuri.⁸¹ El a fost eliberat la 20 decembrie 1924 și, flămînd de Wagner, s-a dus direct în casa pianistului Ernst Hanfstängel și i-a ordonat: „Cîntă Lie-bestod”. În dimineața următoare a cumpărat un Mercedes cu 26 000 de mărci și de atunci, pînă a devenit cancelar, a ținut morțiș să depășească fiecare mașină de pe stradă.⁸²

■ *s

t:

■ ii

, , ^CCaUCIld ICgllilluiLlI

^,

v' t.i>

.■■ii^i.f.

--fi *Ui

'*»t

în vreme ce asupra Germaniei sufla vîntul Estului, alianța anglo-saxonă se destrăma. La 22 septembrie 1922, la Hotelul Matignon din Paris, a avut loc o scenă îngrozitoare între Raymond Poincare, primul-ministru francez, și lordul Curzon, ministrul de Externe britanic. Cu trei zile înainte, francezii își retrăseseră trupele din Chanak, lăsînd micul contingent britanic expus întregii furii a naționaliștilor lui Atatiirk și, prin urmare, unei inevitabile umiliri. Curzon venise să protesteze.

Cei doi bărbați se detestau. Poincare era purtătorul de cuvînt al rentier-ilor francezi — un avocat forsytian, inteligent, prudent, cumpătat, căruia îi plăcea să citeze sfatul dat de Guizot francezilor, „J'nrichissez-vous”. Era poreclit L'Avocat de France: moștenise naționalismul lui Thiers, a cărui biografie o scria. Lucrul cu care se lăuda cel mai tare era incoruptibilitatea: insista să-și scrie toate scrisorile de mîna și, ori de cîte ori trimitea un mesager oficial în chestiuni particulare, îl plătea din banii lui.' Și Curzon își scria singur scrisorile, mii și mii, stînd pînă tîrziu în noapte, deoarece nu putea să doarmă din cauza unei lovituri la coloană din anii copilăriei. Și el era înclinat către parcimonie, controlînd riguros cheltuielile pentru gospodărie făcute de lady Curzon, ținîndu-și servitorii din scurt pînă într-atît încît spunea cameristei cum să ștergă praful ori valetului cum să toarne ceaiul. Dar Poincare a dat la iveală tot disprețul său aristocratic față de vulgaritatea clasei de mijloc și lipsa de autodisciplină emoțională a francezilor. În timp ce se certau, Poincare „și-a pierdut complet controlul și timp de un sfert de oră a strigat și a perorat cît l-a ținut gura”. Lordul Hardinge, ambasadorul britanic, a trebuit să-l conducă pe șocatul Curzon într-o altă încăpere, unde acesta s-a prăbușit pe o canapea roșie, cu mîinile tremurîndu-i puternic. „Charley”, a spus el, „nu pot să-l suport pe omulețul ăsta oribil. Nu pot să-l suport. Nu pot să-l suport.” Și lordul Curzon a început să plîngă.²

Cauza principală a rupturii dintre Anglia și Franța a fost tocmai estimarea diferită a probabilității unei renașteri militare a Germaniei. Majoritatea britanicilor îi priveau pe oamenii de stat francezi ca pe niște paranoici cînd venea vorba de Germania. „Vă spun eu”, a fost auzit spunînd Edouard Herriot de către Sir Austen Chamberlain, „mă aștept cu spaimă să reînceapă războiul cu noi în zece ani.”³ Acest punct de vedere al francezilor era împărtășit și

142

O ISTORIE A LUMII MODERNE

de membrii britanici ai Comisiei de Control Inter-Aliate, a cărei atribuție era să supravegheze respectarea articolelor 168-169 ale Tratatului de la Versail-les care se refereau la dezarmarea Germaniei. Generalul de brigadă J.H. Morgan raporta în secret că Germania își păstrase mai multe din caracteristicile ei antebelice, în special militarismul, decât orice alt stat din Europa.⁴ Francezii pretindeau că, de fiecare dată cînd verificau o declarație a Ministerului de Război de la Weimar, descopereau că era neadevărată. Dar rapoartele Comisiei de Control care menționează încălcări grave nu au fost niciodată publicate; ele au fost, după părerea unora, suprimate în mod deliberat, pentru a veni în sprijinul cauzei generale a dezarmării și a reducerii cheltuielilor pentru apărare. Ambasadorul britanic în Germania, lordul D'Abernon, un distins militant pentru abținerea, era un progerman pasionat, primul dintre Pacifiști; el credea fiecare cuvînt din cartea lui Keynes și raporta că Germaniei îi era imposibil să ascundă încălcările Tratatului.⁵ El nu spunea nimic în rapoartele sale despre companiile pe acțiuni întemeiate de firme germane pentru a produce arme în Turcia, Finlanda, Rotterdam, Barcelona, Bilbao și Cadiz sau despre aranjamentele făcute de Krupp pentru a fabrica tunuri și tancuri în Suedia.⁶

Resentimentele francezilor față de indiferența britanicilor la riscurile unei renașteri germane au fost realimentate la 16 aprilie 1922, cînd Germania a semnat Tratatul de la Rapallo cu Rusia. Unul dintre obiectivele secrete ale acestui acord, după cum bănuiau francezii, era extinderea aranjamentelor pentru cofabricarea de arme în Rusia și chiar antrenarea piloților și tanchiștilor germani acolo. Tratatul conținea, de asemenea, un mesaj sinistru pentru aliatul estic al Franței, Polonia, sugerînd o înțelegere germano-sovietică împotriva acesteia, care s-a concretizat în cele din urmă în Pactul sovieto-nazist din august 1939. Rapallo a întărit hotărîrea lui Poincare de a obține de la Germania despăgubirile cu forța, dacă era necesar, și la scurtă vreme după disputa cu Anglia asupra Chanakului a trimis trupe

franceze în Ruhr, la 11 ianuarie 1923. O parte din soldați erau din Africa franceză, și unul dintre lucrurile cu care se lăuda Poincare era că Franța „nu era o țară de 40 de milioane de oameni, ci de 100 de milioane”. Sistemul feroviar francez din Africa, așa cum era el, avea ca scop principal transportul rapid al soldaților pe frontul european. Faptul că germanii îi urau îndeosebi pe arabii și pe negrii în uniformă franceză era, pentru francezi, un motiv în plus să-i trimită acolo. Atitudinea tranșantă a Franței a adus rezultate pe termen scurt la 26 septembrie 1923, când guvernul german a capitulat de fapt în fața cererilor lui Poincare. Fiosorul avocatei, care a deținut puterea (cu o întrerupere) pînă în 1929, a fost figura dominantă în politica europeană occidentală în cea mai mare parte a anilor '20 și se pare că pentru mulți (inclusiv unii englezi și americani) a personificat o agresivitate franceză care reprezenta o amenințare mai mare pentru stabilitatea europeană și mondială decît orice ar fi putut veni din Germania.

DECADENȚA LEGITIMITĂȚII

143

De fapt, tot ce a produs politica lui Poincare a fost un uriaș resentiment german, care avea să răbufnească în mod sigur în clipa în care puterea Franței avea să pălească și o consolidare tocmai a acelor forțe din Germania hotărîte să facă posibilă o renaștere militară. Și, bineînțeles, imaginea Franței ca un cocoș de luptă, reluînd locul dominant pe care îl ocupase în Europa de la Ludovic al XIV-lea la Napoleon I, era o iluzie. Versailles-ul nu zdrobise Germania lui Bismarck. Ea era în mod inevitabil singura superputere din Europa, acum că Rusia practic încetase — chiar dacă numai temporar — să mai fie o putere europeană. Mai devreme sau mai târziu această superioritate a Germaniei, în oameni, forță industrială, organizare și spirit național, avea să se manifeste din nou. Singura întrebare era dacă acest lucru urma să se petreacă într-un mod generos ori ostil.

Prin comparație, francezii erau slabi. La fel de important, ei se simțeau chiar mai slabi decît erau de fapt. Conștiința slăbiciunii, marcată în anii '20 — fanfaronada lui Poincare era o încercare de a o ascunde —, a devenit obsesivă în anii '30. În secolul al XVII-lea populația Franței fusese aproape de două ori mai mare decît a oricărei alte țări din Europa. Următoarea ca mărime — destul de semnificativ — era aceea a Poloniei.⁷ Francezii constatau cu melancolie declinul noului lor aliat estic, căruia sperau să-i redea măreția pentru a echilibra propriul lor declin. În inimile francezilor era săpat adînc faptul că în 1800 încă mai erau națiunea cea mai numeroasă din Europa, cu singura excepție a Rusiei. De atunci ei suferiseră un relativ declin alarmant, reflectat în rezultatele unor studii demografice îngrijorătoare care au tot apărut din 1840 încoace. Au fost depășiiți de austrieci în 1860, de germani în 1870, de britanici în 1900 și italienii aveau să urmeze, în 1933, făcînd din Franța abia a cincea țară din Europa. Între 1800, cînd era de 28 de milioane, și 1940, populația Franței a crescut cu numai 50%, în timp ce a Germaniei s-a împătrit iar a Marii Britanii s-a triplat.⁸

Primul război mondial, care (după părerea francezilor) fusese impus de Germania Franței pentru a o distruge definitiv ca Mare Putere, sporise în mod tragic slăbiciunea demografică a Franței. Fuseseră omorîți 1 400 000 de oameni — 17,6% din armată, 10,5% din întreaga populație masculină activă. Chiar și cu Alsacia și Lorena recîștigate, populația franceză scăzuse de la 39,6 milioane la 39,12 milioane, în timp ce a Marii Britanii, de exemplu, crescuse cu 2,5 milioane în anii războiului. Cam 1,1 milioane de francezi erau mutilați de guerre, permanent incapacitați. Germanii omoriseră 673 000 de țărani, răniseră grav încă jumătate de milion, ocupaseră zece departamente cu o populație de 6,5 milioane, transformaseră un sfert din aceasta în refugiați, distruseră clădirile fermelor, măcelăriseră animalele și luaseră cu ei utilajele cînd se retrăseseră, și îi transformaseră pe francezii în munci-toriscslavi în fabricile „Socialismului de Război” al lui Ludendorff, unde rata mortalității atingea cei 10% pe an la care se a ajuns sub naștiți în cel de-al doilea război mondial. Francezii se încovoiau sub greutatea acestor

144

O ISTORIE A LUMII MODERNE

cifre cutremurătoare, care erau făcute să pară și mai cumplite de strălucirea propriei lor propagande de război. Francezii care fuseseră loviți de război au primit despăgubiri mari după aceea, dar felul în care s-a făcut finanțarea, în ciuda tuturor eforturilor lui Poincare, a produs o inflație crescîndă care, deși mai puțin spectaculoasă decît cea din 1923 din Germania, a durat mult mai mult și a fost în cele din urmă mult mai dăunătoare moralului națiunii. Între 1912 și 1948, prețurile en gros au crescut în Franța de 105 ori iar prețul aurului de 173 de ori. Raportat la dolar, francul avea în 1939 numai a șaptesprezecea parte din valoarea sa din 1913.¹⁰ Pentru turiștii și expatriații americani și britanici, Franța interbelică era un paradis al chilipirurilor, dar pentru francezii care considerau erodarea constantă a rentelor și economiilor lor drept un motiv în plus pentru a face mai puțini copii era greu. Între 1906 și 1931 numărul familiilor franceze cu trei sau mai mulți copii a scăzut drastic, iar în anii '30 cele mai numeroase erau familiile cu un singur copil. În 1936 Franța avea un procent mai mare de persoane peste șaiszeci de ani decît orice altă țară — 147 la mie, față de 129 în Marea Britanie, 119 în Germania, 91 în Statele Unite și 74 în Japonia."

Franța sperase să devină mai puternică recuperînd Alsacia și Lorena, cea din urmă cu o mare centură industrială. Dar, bineînțeles, economia celor două provincii fusese integrată în cea a Ruhrului și a fost profund alterată de separare. În Alsacia preponderent catolică, francezii și-au îndepărtat clerul atacînd germana, limba instruirii religioase. Tindeau să facă aceeași greșeală ca și germanii, comportîndu-se ca niște colonizatori. De fapt, ei aveau mai puțin de oferit, căci securitatea socială franceză era mult inferioară celei germane.¹² Franța era o proastă piață pentru industrie, deși

protejată. Controalele severe ale împrumuturilor, impuse în 1914 și neridicate niciodată, au ucis piața imobiliară a Franței. Numărul locuințelor, 9,5 milioane înainte de război, rămăsese la numai 9,75 milioane în 1939, aproape o treime din acestea fiind declarate improprii pentru locuit. Agricultura era cumplit de înapoiată. În anii '30 mai existau tot 3 milioane de cai la ferme, același număr ca în 1850. Franța, ca și Italia, era o țară semiindustrializată, iar rata progresului ei înainte de război nu a fost susținută complet în anii '20, și încă și mai puțin în anii '30, când producția industrială nu a mai revenit la nivelurile atinse în 1929. Între 1890 și 1904 Franța era cel mai mare producător de automobile din lume. În anii '20 încă mai fabrica mai multe mașini decât Italia sau Germania. Dar nu a reușit să producă o mașină ieftină, pentru vânzări în serie mare. La mijlocul anilor '30, 68% din mașinile vândute în Franța erau la mîna a doua și mai existau încă 1 352 000 de trăsuri pe străzi, exact la fel de multe ca în 1891.¹³ Miezul problemei era scăderea investițiilor. Și aici, cauza era inflația. Statul nu înlocuia cu succes investitorii particulari. El asigura cele mai multe locuri de muncă încă dinainte de 1914 iar războiul dădea sectorului de stat un nou impuls. Etienne Clemente, ministrul Comerțului între 1915 și 1919, dorea

DECADENȚA LEGITIMITĂȚII

145

un plan național și o uniune economică a Europei Occidentale; printre protejării săi se aflau Jean Monnet și alți viitori „eurocrați”. Dar la vremea aceea nu a ieșit nimic din aceste idei. Statul a cumpărat acțiuni la căile ferate, în industria navală, electricitate, petrol și gaze pentru a ține lucrurile în mișcare și a păstra locurile de muncă, dar existau puțini bani pentru investiții.¹⁴ Industriașii francezi erau plini de idei, dar erau frustrați de lipsa ocaziilor mari și pierdeau mult timp în vendete personale — astfel, Ernest Mercier, magnatul industriilor petroliere și al electricității, a purtat un război crunt cu Francois de Wendel, capul industriei siderurgice.¹⁵ Pentru oamenii instruiți aflați mai jos în această ierarhie lipsa de ocazii era și mai acută (în ceea ce privește femeile, ele nu existau deloc). Între cele două războaie salariile reale ale inginerilor au scăzut în Franța cu o treime. Învățămîntul superior, în special în domeniul tehnicii, era tragic de neadecvat, dat peste cap de certuri sectare și lipsa de fonduri. Cea mai mare parte din bani mergea la faimoasele dar învechitele Grandes Ecoles din Paris. Herriot numea Politehnica, de unde ieșeau tehnocrații, „singura facultate de teologie care nu a fost desființată”. A apărut un Centre National de la Recherche Scientifique, dar cu un buget insuficient. Clădirea noii Facultăți de Medicină din Paris, comandată în anii '20, a fost terminată abia în anii '50 (Franța nu a avut un Minister al Sănătății pînă în 1922), iar în 1939 personalul său număra doar doi medici. O statistică uluitoare rezumă totul: în 1927 Franța a cheltuit mai puțin pentru învățămîntul superior decât pe hrana pentru caii Cavaleriei.¹⁶

În plus, în felul ei, Franța era la fel de divizată ca și Germania. Nu era nici o opoziție între cultură și civilizație. Dimpotrivă. Francezii erau de acord în privința civilizației: le aparținea. Cu mare greutate au acceptat, la Versailles, engleza ca limbă oficială alternativă. Pentru ei Franța era originea, vatra și păstrătorul civilizației — un cuvînt pe care ei înșiși l-au creat în 1766. Îi invidiau, îi detestau și îi disprețuiau pe anglo-saxoni. Cel mai bun romancier tînăr al lor, Francois Mauriac, scria, în 1937: „Nu înțeleg și nu îmi plac englezii decât atunci cînd sînt morți.” Printre cărțile populare la vremea aceea se aflau *Faut-il reduire l'Angleterre en esclavagel* {Ar trebui redusă Anglia la statutul de sclavi — 1935}, de Henri Beraud și *Le Cancer Americain* {Cancerul american — 1931}, de Robert Aron și Andre Dandieu. Germanii, în mod destul de ciudat, erau mai acceptați. În anii '30, tineri romancieri precum Camus și Malraux îl citeau pe Nietzsche, iar filozofi tineri precum Sartre erau atrași de Heidegger. Modelul oficial pentru Franța era însă *Des-cartes*, a cărui metodologie a dominat cursurile de filozofie din școli, care erau trăsătura cea mai izbitoare a sistemului francez de învățămînt.¹⁷ Ele erau menite să producă lideri naționali extrem de inteligenți. Ceea ce au produs au fost intelectuali; nu tocmai același lucru. În intelectualii erau divizați nu numai în opinii, ci și ca funcții. Cel mai influent dintre profesorii de filozofie, Emile Chartier („Alain”), propovăduia „angajarea”. Dar cel

mai

O ISTORIE A LUMII MODERNE

citit tratat al timpului, *La Trahison des Clercs* {Trădarea cărturarilor — 1927}, propovăduia detașarea.¹⁸ Ceva trebuia spus pentru a opri certurile dintre intelectuali: se urau prea mult între ei. Marx presupusese, în Manifestul Partidului Comunist, că intelectualii erau un sector al burgheziei care se identifica cu interesele clasei muncitoare. Această analiză părea să fie confirmată în timpul primei etape a cazului Dreyfus (ofițerul evreu condamnat pe nedrept pentru trădare), cînd noul termen la modă, „inteligenția”, era identificat cu stînga anticlericală. Dar lunga luptă pentru Dreyfus a produs ea însăși o categorie complet nouă de intelectuali francezi de dreapta, care au proclamat un armistițiu silit în 1914, dar au reapărut spumegînd de mînie în 1918 și au ajutat dreapta politică, în anul următor, să cîștige prima victorie în alegeri generale după o generație întregă. Cu excepția anilor 1924-1925, 1930-1931 și 1936-1938, dreapta și centrul franceze au dominat Camera Deputaților (și Senatul, pe toată perioada), iar intelectualii de dreapta erau cei ce dădeau tonul în saloane și pe bulevarde.

Asupra civilizației erau de acord; lucrul asupra căruia nu se înțelegeau francezii era cultura. Era ea laică sau confesională, pozitivistă ori o chestiune de metafizică? Lupta era amară și distructivă, divizînd în mod sălbatic sistemul de învățămînt, economia, guvernarea locală, societatea. Francmasonii, ramura militantă a laicismului, erau din

ce în ce mai numeroși, de la 40 000 în 1928 la 60 000 în 1936.¹⁹ Ramura lor mai tânără era compusă din profesori de la școlile de stat disprețuiți și prost plătiți, republicani, pacifiști și anticlericali, care se luptau cu le cure din fiecare sat. Ei foloseau un set de manuale, în special de istorie, complet diferit față de școlile catolice „libere”. Dar catolicii ciștigau în școli. În perioada interbelică, numărul gimnaziilor de stat a scăzut de la 561 la 552; cele catolice și-au sporit numărul la mai mult decât dublu, de la 632 în 1920 la 1 420 în 1936. Asociațiile de Anciens élèves (Foști elevi) de la aceste colegii catolice au fost extraordinar de bine organizate și active în lupta de a schimba verdictul în cazul Dreyfus.²⁰ Bifurcarea școlilor franceze a tins să producă două rase diferite de francezi, care aveau eroi (și mișei) istorici diferiți, vocabulare politice diferite, opinii fundamentale diferite în politică și, nu în ultimul rând, două imagini ale Franței complet diferite.

De fapt în Franța existau două tipuri de naționalism. Laicii și republicanii, care respingeau paternitatea lui Dumnezeu și a regelui, creaseră ter-, menul la patrie în secolul al XVIII-lea pentru a denota mai marea lor supunere față de țară. Când dr Johnson declara, acum, că „patriotismul este ultimul refugiu al unui ticălos” el denunța o specie de demagogie subversivă. Patriotismul francez căpătase un iz iacobin în vremea Revoluției și acest tip de naționalism progresiv a fost perpetuat de Gambetta și Clemenceau. Putea fi tot atât de șovin și nemilos ca orice alt tip — poate mai mult, căci părea să nu admită nici o lege mai presus de interesul Republicii, concepută ca o încarnare a virtuții — , dar tindea să se risipească în defetism și pacifism în momentul în care se credea că Franța era controlată de bărbați care

DECADENȚA LEGITIMITĂȚII

147

nu serveau scopurile a ceea ce se numea la patrie. În mod special, reprezentanții lui priveau armata regulată, care era într-o covârșitoare n^oritate catolică și parțial regalistă, cu suspiciune și chiar cu ostilitate. Jfeî
Ca opusă „Franței patriotice” exista „Franța naționalistă”. Era echivalentul galic al diviziunii între „vestici” și „estici” din Germania. Este greșit să-i descriem pe naționaliștii francezi interbelici ca fasciști — deși unii dintre ei au devenit fasciști din cei mai oribili — căci tradiția era mult mai veche. Ea se revendica de la emigranții epocii revoluționare, reacția culturală la Iluminismul lui Voltaire, Rousseau și Diderot, și căpătase pentru prima dată un conținut intelectual în scrierile lui Joseph de Maistre, a cărui capodoperă Les Soirees de Saint-Petersbourg {Serile Sankt-Petersburgului) a fost publicată în 1821. El oferea o combinație de iraționalism, romantism și un accent jansenist asupra păcatului originar. Rațiunea umană este o „lumină tremurătoare”, prea slabă pentru a disciplina o rasă dezordonată: „Ceea ce nefericitul nostru secol numește superstiție, fanaticism, intoleranță etc. era un ingredient necesar al măreției franceze.” „Omul e prea rău ca să fie liber.” El e „un centaur monstruos [...] rezultatul vreunei crime necunoscute, vreunei încrucișări abominabile”.²¹ La toate acestea de Maistre a adăugat ideea importantă a unei conspirații care, sub pretext că „eliberează” omul, va elibera de fapt demonul din el.

În cele două decenii de dinaintea cazului Dreyfus din anii '90 ai secolului al XIX-lea, teoria conspirației a devenit moneda de schimb a antisemiților francezi precum Edouard Drumont, a cărui La France juive {Franța evreiască— 1886) a exagerat grosolan puterea, influența și mai ales numărul evreilor care trăiau în Franța. De fapt, la vremea când scria Drumont în Franța erau doar vreo 35 000 de evrei. Dar numărul lor era în creștere: în 1920 ajunsese la peste 100 000. Mai veneau și alți „străini”. Sub cea de-a Treia Republică, și în special între războaie, Franța era cea mai agreabilă țară din lume în care să trăiești. Și sub anumite aspecte cea mai tolerantă cu străinii, cu condiția să nu provoace probleme.²² Între 1889 și 1940 aproape 2 300 000 de străini au primit cetățenie franceză și în 1931 mai existau încă 2 613 000 de rezidenți, cifră care creștea rapid pe măsură ce soseau cei ce se refugiau de Hitler, Stalin, Mussolini și războiul civil din Spania.²³ Francezii nu erau rasiști în sensul german, căci un corolar al drepturilor lor de proprietate asupra civilizației îl constituia un anume cosmopolitism. Ei erau însă extrem de susceptibili la ciudate teorii rasiste, pe care le produceau din abundență. Astfel, în 1915 dr Edgar Berillon „a descoperit” că germanii aveau intestine cu trei metri mai lungi decât alți oameni, ceea ce îi predispunea la „po-lichesia” și bromidroză (defecație excesivă și mirosuri ale corpului).²⁴ Dacă Parisul era capitala mondială a rațiunii carteziene, el era și capitala astrologiei, a medicinei alternative și a religiozității pseudoștiințifice. Exista (și există încă) o puternică cultură antiraționalistă în Franța.

148

O ISTORIE A LUMII MODERNE

De aici succesul lui Action Francaise, ziarul ultranaționalistilor. El a apărut în 1899 într-un mic grup de intelectuali care se întruneau pe Boulevard Saint-Germain la Cafe Flore — care avea să fie „eliberată” în 1944 de existențialiști — și a înflorit datorită talentului lui Charles Maurras. El a răspîndit ideea unei multiple conspirații: „Quatre etats confederes: Juifs, Protestants, franc-masons, meteques”*. Nu diferea cu mult față de linia oficială a Vaticanului în timpul cazului Dreyfus, deși înlocuia „ateiștii” cu „străinii”. De fapt, deși atât Maurras cât și Action Francaise erau ei înșiși ateii, multe dintre opiniile lor erau aprobate din toată inima de Biserica Catolică. Pius al X-lea, ultimul dintre marii papi reacționari, i-a spus mamei lui Maurras: „îi binecu-vîntez munca”, și cu toate că a semnat un decret al Simțului Oficiu care îi condamna cărțile el a refuzat să permită ca acesta să fie aplicat — ele erau Damnabiles, non damnandus.²⁵ Condamnarea Vaticanului a venit în cele din urmă, la 20 decembrie 1926, pentru că Pius al X-lea avea

deja, la vremea aceea, experiența fascismului la putere. Dar existau o mulțime de grupuri înrudite cărora le puteau aparține catolicii devotați și mișcarea naționalistă nu și-a pierdut niciodată respectabilitatea în rîndurile claselor de mijloc și de sus. Action Francaise, editat de Leon Daudet, era scris excepțional și foarte citit: iată de ce Proust, deși evreu, îl cumpăra, considerîndu-l „o vindecare prin elevare a minții”²⁶. Mulți scriitori de marcă erau apropiați mișcării. Printre ei, de exemplu, marele istoric popular al Franței, Jacques Bainville, din a cărui Histoire de France (1924) s-au vîndut peste 300 000 de exemplare și ale cărui Napoleon (1931) și La Troisième République au fost de asemenea bestselleruri.

De fapt, slăbiciunea naționalismului francez a fost că era prea intelectual, îi lipsea un lider cu Voință de Putere. La sfîrșitul lui 1933, cînd fascismul triumfa în cea mai mare parte a Europei, în Franța scandalul Stavisky a dat extremiștilor exact revelația corupției republicane de care aveau nevoie pentru a justifica o lovitură de stat. Ar fi luat naștere aproape sigur un anume tip de stat profascist la 6 februarie 1934 dacă Maurras ar fi dat semnalul pentru acțiune. Dar el avea pe atunci șaizeci și șase de ani, era foarte surd și, prin temperament, un sedentar „mînuitor” de cuvinte: el a petrecut această zi critică scriind un editorial. Tocmai harurile prin care era atît de periculos în a sfîrși pasiunile francezilor educați îl făceau incapabil de a-i conduce în luptă. Nu a existat, așadar, nici un focar în jurul căruia să se poată aduna o mișcare fascistă unită. În schimb, a fost o proliferare de grupuri, fiecare cu o ideologie ușor diferită și un grad variat de toleranță față de violență. Ele prezentau imaginea în oglindă a disprețuitului regime des partis din Camera Deputaților. Facțiunile bourbonice precum Les Camelots du Roi se ciocneau cu Jeunesses Patriotes bonapartiste, cu ateștii Etudiants d Action Francaise și cu grupurile fasciste „pure” ca Parti Populaire Français, Le Fais-

* Patru state confederate: evrei, protestanți, francmasoni, venetici (n.t.).

DECADENȚA LEGITIMITĂȚII

149

ceau și Phalanges Universitaires și mișcările mai tradiționale precum Croix de Feu. Aventurierii de tip nazist, dintre care mulți aveau să prospere sub regimul de la Vichy, pendulau printre aceste excrescențe în căutarea celor mai mari avantaje. A fost nevoie de o catastrofă externă pentru a-i aduce la putere.

Cu toate acestea, fără îndoială că Maurras și supporterii săi au făcut mai probabilă această catastrofă. Cea de-a Treia Republică avea mai mulți prieteni în Franța decît avea Republica de la Weimar în Germania. Maurras a dezvăluit că avea și o grămadă de dușmani. Citatul său favorit era din posacul academician și laureat al Premiului Nobel Anatole France: „La République n'est pas destructible, elle est la destruction. Elle est la dispersion, elle est la discontinuité, elle est la diversité, elle est le mal.”²¹ Republica, scria el, era o femeie, căreia îi lipsea „principiul masculin al inițiativei și acțiunii”. „Există un singur mod de a ameliora democrația: să o distrugi.” „Democrația e răul, democrația e moartea.” „Democrația e uitare.” Legea lui fundamentală era: „Popoarele care sînt guvernate de oamenii lor de acțiune și de conducătorii lor militari înfrîng popoarele guvernate de avocați și profesori.” Dacă republicanismul era moarte, cum putea el să merite să mori pentru el? Tratatul de la Versailles era creația unei „combinații de finanțe anglo-saxone și finanțe iudeo-germane”. Teoria conspirației putea fi reformulată — anarhism, germani, evrei: „Barbarii din adîncuri, barbarii din Est, demos-\x\ nostru flancat de cei doi prieteni ai săi, germanul și evreul.”²⁸ Ultranationaliștii, deși geloși pe interesele Franței așa cum le concepeau ei, nu erau astfel dispuși nici să păstreze Europa Tratatului de la Versailles, nici să pună stavilă agresivității fasciste. Jurnalele lui Bainville arată cum el saluta succesele fasciste în Italia și Germania.²⁹ Maurras aplauda invadarea Etiopiei de către Mussolini ca pe o luptă a civilizației împotriva barbarismului.³⁰ „Ce puteți face pentru Polonia?” își întreba el cititorii cu un strigăt al cărui ecou a fost răscolitorul Mourir pour Danzig (Să murim pentru Danzig) al lui Marcel Deat.

De fapt, atunci, ambele tendințe naționaliste din Franța, cea iacobină și cea antirepublicană, aveau rezerve în privința sacrificiilor pe care erau pregătite să le facă. Nu era o chestiune de a alege între bine sau rău, între stînga sau dreapta, ci de a stabili a cui țară era. Divizarea Franței era deja evidentă la începutul anilor '20 și lipsa de voință pe care a produs-o curînd a afectat politica momentului. Apărarea postbelică a Franței se baza pe supremația militară absolută la vest de Rin, flancînd Germania de o parte și cu o alianță formată din state noi care o flanca de cealaltă parte. Polonia, Cehoslovacia, România, Iugoslavia aveau toate complicate aranjamente militare cu Franța, mergînd pînă la aprovizionarea cu arme și pregătirea

* Republica nu este distructibilă, ea este distrugerea însăși. Ea e dispersia, ea e discontinuitatea, ea e diversitatea, ea e răul (n.t.).

150

O ISTORIE A LUMII MODERNE

tehnicienilor. Ocuparea Ruhrului de către Poincaré în 1923 a văzut brațul vestic al acestei politici în acțiune. Dar a dăunat într-o asemenea măsură intereselor franceze în Marea Britanie și America încît mulți politicieni francezi li s-a părut de nerepetat; iar soluția americană din 1924 la problema despăgubirilor, Planul Dawes, a îndepărtat multe din justificările pentru a mai recurge la forță. Germanii propuneau garantarea frontierei franco-germane, iar Anglia le sprijinea cererea. Francezii au răspuns că, în acest caz, Marea Britanie trebuia să accepte și ea să garanteze granițele

estice ale Germaniei cu aliații Franței, Polonia și Cehoslovacia. Dar Secretarul de Stat pentru Afaceri Externe britanic, Sir Austen Chamberlain, a refuzat, scriind șefului Foreign Office-ului, Sir Eyre Crowe (16 februarie 1925) că Marea Britanie nu putea în nici un caz să garanteze coridorul polonez „pentru care nici un guvern britanic nu va dori și nici nu va putea să riște vreodată pielea vreunui grenadier britanic”³¹. Nici aici, nici un *mourir pour Danzig*. De aceea Tratatul de la Locarno (1925), în timp ce îi refuza efectiv Franței dreptul de a ține pe loc Germania prin forță, nu a reușit să-i garanteze nici sistemul de alianțe defensive. Tot ce a făcut a fost să demilitarizeze zona Rinului și să dea Angliei și Franței dreptul de a interveni prin forță dacă Germania încerca să-și restabilească deplina suveranitate în această zonă. Era însă o cacealma. Deși Chamberlain se lăuda la Conferința Imperială din 1926 că „adevărata apărare a țării noastre [...] nu mai este acum pe Canal [...] ci de-a lungul Rinului”, șefii de Stat Major britanici au arătat că ei nu dispuneau de mijloacele militare pentru a susține această garanție.³² Doi ani mai târziu șeful Statului Major General al Imperiului a inițiat un memorandum al Cabinetului în care se arăta că forța totală a Germaniei, inclusiv rezervele, nu era constituită din cei 100 000 de militari permiși de către Tratatul de la Versailles, ci din 2 000 000.³³ Ministerul de Război francez făcea aceleași estimări. În 1928 Poincare renunțase la ideea „îndrăzneță” a unei frontiere strategice pe Rin și revenise la o politică pur defensivă: experții lucrau deja la proiectul care avea să fie cunoscut drept Linia Maginot.

Cum rămîne atunci cu „țara de o sută de milioane” a lui Poincare, viziunea imperială pe care H.G. Wells o numea „dezvoltarea «Franței Negre»”?³⁴ Putea fi imperiul chemat să contrabalanseze slăbiciunea Franței în Europa? Maurice Barres, intelectualul care a ajutat la constituirea coaliției de dreapta ce a cîștigat în forță alegerile din 1919, scria: „Ai fi aproape tentat să-i mulțumești Germaniei pentru că a deschis ochii lumii asupra problemelor colonialismului.” Parlamentul din 1919 era cunoscut sub numele de „Cham-bre bleu horizon”, după culoarea uniformelor de armată și aspirațiile sale imperialiste. Albert Sarraut, ministrul pentru Colonii, a conceput un plan grandios în aprilie 1921 pentru a transforma la France d'Outre-mer în suportul economic al la Mere-patrie.³⁵ Dar pentru realizarea acestei viziuni erau necesare una sau poate două condiții prealabile. Prima și cea mai importantă o constituiau banii pentru investiții. Francezii speraseră să-i obțină,

DECADENȚA LEGITIMITĂȚII

151

în urma acordului secret Sykes-Picot, din prăzile de război: o „Sirie Mare”, incluzînd cîmpurile petroliere de la Moșul. Dar în disputele de după sfîrșitul războiului aceasta i-a fost refuzată de către Marea Britanie și protejații arabi hașemiți ai acesteia. Franța nu a obținut decît Libanul, unde era protectoarea tradițională a comunității creștinilor maroniți, și Siria de vest, unde nu era petrol dar era plin de naționaliști arabi feroce. I-ar fi fost mai bine dacă primea numai Libanul. În Siria mandatul a fost un eșec total, provocînd rebeliuni pe scară largă, înăbușite cu costuri militare enorme și culminînd în 1925 cu bombardarea Damascului cu artilerie grea de către înaltul Comisar francez.³⁶ Secționarea Orientului Mijlociu a rămas o sursă latentă de discordie între Franța și aliatul ei principal, Marea Britanie, care a dus chiar la lupte între ei în 1940-1941. Franța nu a scos niciodată nici măcar un franc din zona aceea.

Ca rezultat, nu au fost bani pentru planul lui Sarraut. Coloniile franceze din Africa neagră fuseseră achiziționate după 1870 pentru prestigiu și nu din rațiuni economice, spre a da de lucru militarilor și a colora harta în albastru. O lege din 1900 spunea că fiecare colonie trebuie să plătească pentru propria-i întreținere. Au fost organizate federații în Africa de Vest (1904) și Ecuatorială (1910), dar populația combinată a acestor două întinse suprafețe era mai puțin numeroasă decît cea a Nigeriei britanice. Pentru a avea sens din punct de vedere economic, toată lumea era de acord că ele trebuiau legate de teritoriile nord-africane ale Franței. În 1923 Quai d'Orsay și Ministerul de Război și cel pentru Colonii au căzut de acord că era absolut „indispensabilă” construirea unei căi ferate transahariene. Dar nu erau bani. Nici măcar un studiu tehnic nu a fost făcut pînă în 1928. Calea ferată nu a fost construită niciodată. De fapt, mai mulți bani au mers în teritoriile de peste ocean ale Franței; investițiile au crescut de patru ori între 1914—1940, partea imperiului din totalul investițiilor franceze crescînd de la 9 la 45 la sută. Dar aproape totul a mers în teritoriile arabe ale Franței, Algeria căpătînd partea leului. În 1937 comerțul exterior al teritoriilor franco-arabe era de peste 15 miliarde de franci, de patru ori mai mare decît cel al Africii Ecuatoriale și de Vest.³⁷

Cea de-a doua condiție prealabilă era un fel de transfer de putere, astfel încît locuitorii „țării de o sută de milioane” să se bucure de drepturi egale. Dar nu exista nici o șansă. În 1919, la Convorbirile de Pace de la Paris, Ho Și Min a prezentat, în numele annamiților din Indochina, un program în opt puncte; nu de autodeterminare, e adevărat, ci de drepturi civile, aceleași de care se bucurau Franța metropolitană și expatriații. Nu a ajuns nicăieri. Indochina avea unul dintre cele mai proaste sisteme de muncă din lume, iar sistemul ei opresiv de impozite pentru nativi includea și vechea gabelle sau taxa pe sare. După cum a spus Ho Și Min, Franța adusese în Indochina nu Progresul, ci medievalismul, simbolizat de gabelle: „Taxe, muncă forțată, exploatare”, spunea el în 1924, „iată cum se poate rezuma civilizația voas-

152

O ISTORIE A LUMII MODERNE

tră.”³⁸ Existau tot atîția (15 000) oficiali francezi în Indochina cît în întreaga Indie britanică, cu o populație de

cincisprezece ori mai mare, și aceștia lucrau îndeaproape cu plantatorii francezi coloniști. Nici unii, nici alții nu tolerau transferul de putere ori reformele. Când, în 1927, un guvernator general francez progresist, Alexandre Varenne, a încercat să pună capăt la corvee*, ei s-au unit pentru a face să fie rechemat. În 1930, numai în Indochina au fost aproape 700 de execuții sumare. Dacă Gandhi și-ar fi încercat rezistența sa pasivă aici, scria Ho Și Min, „de mult ar fi urcat la ceruri”.³⁹

Nici în Africa de Nord nu era mai bine, în unele sensuri era chiar mai rău. Teoretic Algeria era condusă ca și Franța metropolitană, dar de fapt avea colegii electorale separate pentru francezi și arabi. Acest lucru a ruinat reformele postbelice ale lui Clemenceau din 1919 și de fapt toate cele ce au mai urmat. Coloniștii francezi trimiteau deputați în parlamentul din Paris și asta le dădea o pîrghie necunoscută în Imperiul Britanic. În 1936 deputații coloniști au oprit o lege a Frontului Popular care ar fi conferit cetățenie deplină la 20 000 de musulmani. Mareșalul Lyautey, marele guvernator general francez din Maroc, îi descria pe coloniști ca „tot atît de răi ca și nemții, pătrunși de aceeași credință în rasele inferioare al căror destin este să fie exploatare”⁴⁰. În Maroc el a făcut tot ce a putut să-i țină la distanță. Dar era dificil. În Maroc un fermier francez se putea bucura de aceleași standarde de viață ca unul din Vestul Mijlociu al Americii. Toți europenii de acolo aveau venituri reale cu o treime mai mari decît cele din Franța și de opt ori mai mari decît ale musulmanilor. În plus, despotismul binevoitor al lui Lyautey, care era menit să-i protejeze pe musulmani de corupția francezilor, îi expunea de fapt corupției localnicilor în tot ce avea ea mai rău. El guverna prin cădii care cumpărau inspectorate fiscale și judecătoria, făcînd astfel datorii și fiind obligați să-și stoarcă supușii pentru a plăti dobinzile. Sistemul a degenerat rapid după moartea lui Lyautey în 1934. Cel mai mare dintre cădii, faimosul El Glawi, pașă de Marrakesh, conducea un imperiu de munți și deșert bazat pe corupție și monopoluri, controlînd inclusiv cele 27 000 de prostituate ale Marrakeshului care deserveau întreaga Sahară de Vest.⁴¹ În domeniul cel mai important, învățămîntul, nu s-a progresat aproape deloc. Erau mult prea mulți funcționari francezi: 15 000, de trei ori mai mulți decît în administrația indiană, cu toții dornici să-și perpetueze și dacă e posibil să-și transmită ereditățile. În 1940, așadar, doar 3% din marocani mergeau la școală, și chiar în 1958 doar 1 500 au ajuns la liceu. În 1952 existau doar douăzeci și cinci de doctori marocani, dintre care paisprezece făceau parte din comunitatea evreiască.

Acest lucru nu se întîmpla pentru că francezii ar fi avut prejudecăți rasiale. Parisul i-a primit întotdeauna cu brațele deschise pe evolues. În 1919 demult înființatele „Patru Comune” ale Africii de Vest au trimis în Cameră un depu-

* Corvoada, munca forțată (n.t.).

153

tat negru, Blaise Diagne. Doi ani mai tîrziu, Batouala lui Rene Maran, care oferea concepția unui negru asupra colonialismului, a primit premiul Gon-court. Cartea a fost însă interzisă în toate teritoriile Africii franceze. Negrii inteligenți învățau să scrie într-o franceză superbă; dar o dată ajunși la Paris, tindeau să rămînă acolo. În anii '30, Leopold Senghor, mai tîrziu președinte al Senegalului, se simțea atît de în largul său în cercurile catolice de dreapta încît a devenit monarhist.⁴² Părea să nu existe nici un viitor pentru el în Africa. În 1936 doar 2 000 de negri aveau cetățenie franceză. În afară de veteranii de război și funcționarii guvernamentali, marea majoritate a africanilor negri se aflau sub semnul indigenat-ului —justiție sumară, amenzi colective, mai presus de orice, muncă silnică.

Houphouet-Boigny, mai tîrziu președinte al Coastei de Fildeș, descria brigăzile de muncă drept „schelete acoperite de răni”. Guvernatorul Africii Ecuatoriale Franceze, Antonelli, a recunoscut că construirea căii ferate Congo-Ocean în 1926 avea să „necesite 10 000 de morți”; de fapt, au murit mai mulți în timpul lucrărilor.⁴³ Africanii negri votau cu picioarele, fugînd în coloniile britanice din apropiere pentru a scăpa de arestări.

Unii francezi cu experiență îndelungată în afacerile coloniale presimțeau nenorociri. Lyautey avertiza în 1920: „A sosit timpul să facem o schimbare radicală în cursul politicii cu privire la băștinași și la participarea musulmanilor la treburile publice.”⁴⁴ Sarraut însuși susținea că „războiul civil” european din 1914—1918 slăbise poziția albilor. „În mintea altor rase”, scria el în 1931, „războiul a dat o lovitură crîncenă poziției unei civilizații despre care europenii pretindeau cu mîndrie că este superioară, dar în numele căreia europenii au petrecut peste patru ani omorîndu-se cu sălbăticie între ei.” Gîndindu-se la Japonia, el adăuga: „Multă vreme compararea măreției europene cu decadența asiatică a fost un loc comun. Contrastul pare să se fi inversat acum.”⁴⁵ Cu toate acestea nu s-a făcut nimic concret pentru lărgirea bazei guvernării franceze. Când guvernul Frontului Popular al lui Leon Blum și-a introdus planul de reformă pentru a conferi cetățenie la 25 000 de algerieni, liderul moderaților algerieni, Ferhat Abbas, exulta: „La France, c'est moi!” Maurice Violette, guvernator general liberal al Algeriei, și mai tîrziu, ca deputat, unul dintre susținătorii reformei, avertiza Camera: „Cînd musulmanii protestează, vă indignați: Cînd aprobă, sînteți bănuitori. Cînd tac, vă temeți: Messieurs, acești oameni nu au o națiune politică. Tot ce cer ei este să fie primiți în a voastră. Dacă le refuzați asta, aveți grijă să nu-și creeze singuri una curînd.”⁴⁶ Dar reforma a fost înăbușită.

Adevărul este că erau prea multe contradicții nerezolvate în colonialism pentru ca acesta să fie o sursă de putere.

Uneori era văzut, cum de fapt și era în parte, ca expresia guvernării europene. Astfel, în anii '30, Sarraut, îngrozit de creșterea mișcărilor comuniste subversive din Africa, a propus un front european unit, incluzîndu-i pe italieni și chiar

pe germani, care aveau să-și capete înapoi coloniile. Dar pe măsură ce războiul se apropia francezii

154

O ISTORIE A LUMII MODERNE

au văzut din nou în imperiul lor un mijloc de luptă împotriva inamicilor lor europeni, readucând în actualitate lozincă „Cu puterea a 110 milioane de oameni, Franța poate ține piept Germaniei!”. În septembrie 1939, fostul secretar al lui Clemenceau, Georges Mandel, cândva anticolonialist dar acum ministru al Coloniilor, se lăuda că va aduna două milioane de soldați negri și arabi. Pe termen lung, cele două linii de gândire se excludeau reciproc. Dacă Europa a folosit non-albi în războaiele ei civile, ea nu se putea uni pentru a-și susține superioritatea continentală de rasă. Acesta era însă doar un exemplu al confuziilor care, de la prima pînă la ultima — și pînă în zilele noastre — au marcat subiectul imperialismului și al imperiilor coloniale. Cărui scop au servit ele? Cui bono? Cine a beneficiat, cine a suferit? Ca să folosim expresia lui Lenin, cine ce făcea cui? Nu s-a ajuns niciodată la un acord. Lordul Shelburne, omul de stat din secolul al XVIII-lea care a deliberat cel mai profund asupra acestei chestiuni, a introdus politica potrivit căreia „Anglia preferă comerțul fără dominație acolo unde este posibil, dar acceptă comerțul cu dominație atunci cînd este necesar.”⁴⁷ Economisti clasici precum Adam Smith, Bentham și Ricardo vedeau în colonii o scuză defectuoasă pentru a exercita monopolul, și prin urmare contrariul interesului economic general.⁴⁸ Edward Gibbon Wakefield, în cartea sa *View of the Art of Colonization* (O opinie asupra artei colonizării — 1849), considera că scopul era furnizarea de spațiu vital pentru populațiile europene supranumerice. Aceasta era și opinia celui mai mare colonizator, Cecil Rhodes — fără aceasta, șomerii aveau să distrugă ordinea socială: „Imperiul [...] e o chestiune de supraviețuire: dacă vrei să eviți războiul civil, trebuie să devii imperialist.”⁴⁹ Pe de altă parte, pro-tecționistii precum Joe Chamberlain susțineau că motivul pentru care existau coloniile era furnizarea unor piețe sigure pentru exporturi, o revenire la mercantilismul preindustrial.

Robert Torrens a fost cel care, în lucrarea sa *The Colonization of South Australia* {Colonizarea Australiei de Sud— 1835}, a înaintat teoria că de fapt coloniile ar trebui văzute în primul rînd ca un loc pentru investirea de capital. Ideea de surplus de capital a fost preluată de John Stuart Mill: „În actuala stare a lumii colonizarea este cea mai bună afacere în care se poate angaja capitalul unei țări vechi și bogate.”⁵⁰ Aceasta era și viziunea unor colonizatori francezi practici, precum Jules Ferry, și a teoreticienilor lor, precum Paul Leroy-Beaulieu; cartea celui din urmă însă, *De la Colonization* (Despre colonizare — 1874), stabilește categoriile: colonie de peuplement (emigrație și capital combinate), colonie d'exploitation (export numai de capital) și colonies mixtes. Teoreticianul german Gustav Schmoller afirma că emigrarea pe scară largă din Europa era inevitabilă și colonizarea, ca opusă stabilirii dincolo de ocean, era de departe preferabilă deoarece nu presupunea ieșirea capitalului de sub controlul țării-mamă. Toți acești scriitori și practicanți vedeau acest proces ca deliberat și sistematic, și mai ales rațional.

DECADENȚA LEGITIMITĂȚII

155

Cei mai mulți dintre ei îl considerau benevol și în beneficiul tuturor celor implicați, inclusiv al popoarelor băștinașe. Într-adevăr, lordul Lugard, creatorul Africii de Vest britanice, era de părere că Europa nu avea numai interesul, ci și un mandat moral de a face ca resursele sale financiare să fie accesibile întregii lumi.

În 1902 însă, disputa export-capital a fost transformată într-o teorie a conspirației de către J.A. Hobson, un intelectual de la Hampstead, director de școală și ziarist la *Manchester Guardian*. Ideile lui Hobson vor avea un ecou important în secolul al XX-lea. În 1889 el dezvoltase o teorie a subconsumului: industria producea prea mult, cei bogați nu puteau consuma totul, săracii nu-și puteau permite și prin urmare capitalul trebuia să fie exportat. Keynes a recunoscut mai târziu că teoria lui Hobson a avut o influență decisivă asupra lucrării sale *General Theory of Employment, Interest and Money* {Teoria generală a forței de muncă, profitului și banilor — 1936}, iar soluțiile lui Hobson — creșterea vertiginoasă a impozitelor, serviciilor sociale vaste și naționalizarea — au devenit baza înțelepciunii social-democraților occidentali. Dar Hobson era și antisemit, iar în anii 1890 el era atît de infuriat de „bătălia” pentru Africa, smulgerea cu forța a concesiunilor de la China și, mai ales, de evenimentele care au dus la războiul cu burii, încît a scris o carte vehementă, *Imperialism* (1902), în care procesul era prezentat ca un act concertat și deliberat de răutate al „capitalei financiare”, adesea evreiești. Imperialismul era consecința directă a subconsumului și a nevoii de a exporta capital pentru a asigura venituri mai mari. În două capitole fundamentale, „Paraziții” și „Rădăcina economică a imperialismului”, el a prezentat această teorie a conspirației în termeni extrem de moralizatori și afectivi, susținînd că singurii oameni care aveau să cîștige ceva de pe urma imperiilor erau „capitaliștii financiari”: băștinașii sufereau, națiunile colonizatoare ca întreg sufereau și, așa cum războiul cu burii a fost un complot pentru cîștigarea controlului asupra minelor de aur din Rînd, tot așa practica imperialismului și în special a imperialismului competitiv avea să ducă la război.⁵¹

Ideea de imperialism a pătruns de fapt în vocabularul socio-economic abia pe la 1900. Cartea lui Hobson, care îl definea ca „folosirea mecanismului guvernamental de către interese private, mai ales capitaliste, pentru a le asigura acestora cîștiguri economice în afara țării”⁵², a tăcut imediat foarte atrăgător aspectul unei conspirații a răului pentru marxiști și alți deter-miniști.⁵³ Economistii austrieci Otto Bauer și Rudolf Hilferding susțineau în 1910 că imperialismul făcea războiul absolut inevitabil. În 1916 Lenin a așezat ultima cărămidă a acestui edificiu fragil

scriind Imperialismul, stadiu cel mai înalt al capitalismului, care a plasat foarte bine acest concept în structura de bază a teoriei marxiste. Pînă atunci, imperiile colonialiste fuseseră abordate într-un spirit empiric. Coloniile erau judecate după meritele lor. Puterile colonialiste erau fie binevoitoare, fie exploatoare, fie și una și alta. Procesul era văzut ca avînd avantaje și puncte slabe pentru toate părțile

156

O ISTORIE A LUMII MODERNE

implicate și, mai ales, ca fiind complicat și în schimbare. Acum totul era redus la sloganuri, simplificat, atît în termeni economici cît și morali, și definit, pretutindeni și întotdeauna, drept un rău intrinsec. Procesul prin care această teorie imatură și neplauzibilă a devenit înțelepciunea curentă a celei mai mari părți a lumii, de-a lungul jumătății de secol care a urmat Tratatului de la Versailles, este unul dintre procesele centrale ale epocii moderne, întrecut în importanță doar de răspîndirea violenței politice.

Realitatea istorică și economică nu se potrivea nici uneia dintre aceste teorii, și poate cel mai puțin teoriei Hobson-Lenin. Dacă imperiile au fost create din cauza excesului de economii și subconsumului, dacă ele reprezentau stadiul final al capitalismului, cum se explicau imperiile Antichității? Joseph Schumpeter, a cărui *Zur Soziologie des Imperialismus* (Despre sociologia imperialismului) a apărut în Germania în 1919, era mai aproape de adevăr cînd susținea că imperialismul modern era „atavic”. Capitalismul, arăta el, înflorea de obicei mai degrabă în condiții de pace și comerț liber decît de război și protecționism. Coloniile au reprezentat adesea „o predispoziție lipsită de obiect [...] la expansiunea nelimitată a frontierelor”. Ele păreau a fi achiziționate într-o anumite etapă critică a evoluției naționale și sociale, reflectînd interesele reale sau imaginare ale clasei conducătoare.⁵⁴ Dar și această teorie era prea facilă. De fapt, ascensiunea imperiului japonez (după cum vom vedea) s-a apropiat cel mai mult de modelul unei dezvoltări voite printr-o orînduire de guvernare atotputernică. Dar modelul japonez nu a prea fost luat în considerație de teoreticienii europeni. Și în orice caz expansiunea Japoniei a fost adesea dictată ad-hoc de către comandanți militari ariviști care depășeau sau chiar nesocoteau ordinele grupului conducător. Acesta era și modelul francez. Algeria a fost ocupată ca rezultat al insubordonării armatei; în Indochina intraseră comandanți de marină excesiv de zeloși; infanteria marină a fost aceea care a implicat Franța în Africa de Vest.⁵⁵ Într-un anumit sens imperiul francez poate fi văzut ca un sistem uriaș de serviciu extern pentru ofițeri. Era destinat să le dea ceva de făcut. Ceea ce făceau ei de fapt avea prea puțină legătură cu ceea ce dorea sau hotăra conducerea țării. Cabinetul francez nu a fost consultat niciodată cu privire la Fashoda, protectoratul asupra Marocului ori criza din 1911. Parlamentul nu a controlat niciodată cu adevărat imperiul, în nici un stadiu al existenței lui. Jules Ferry s-a apropiat probabil de adevăr cînd a descris escaladarea imperială ca „o uriașă cursă cu obstacole spre necunoscut”⁵⁶. S-a spus că Bismarck a încurajat Franța să conducă această cursă cu obstacole pentru a uita că el anexase Alsacia și Lorena. Dacă este așa, atunci el s-a înșelat foarte tare. În afara armatei, puțini francezi erau interesați de Africa neagră. După cum spunea Deroulede: „Am pierdut două surori — voi îmi oferiți douăzeci de cameriste.”⁵⁷

Mai erau și o mulțime de alte anomalii care nu se potriveau în teoria Hobson-Lenin. De ce în America Latină etapa investiției capitaliste a urmat

DECADENȚA LEGITIMITĂȚII

157

colonialismului spaniol, în loc să-1 precedă ori să-1 însoțească? De ce, în această zonă întinsă, capitaliștii erau aliați cu eliberatorii politici? Și-apoi, unele dintre țările „exploatate” sau colonizate erau ele însele imperii reziduale. China era creația unei serii întregi de dinastii imperiale, fără beneficiul „capitaliei financiare”. India era produsul imperialismului Mogulilor. Turcia se extinsese din Anatolia Otomană. Egiptul era o veche putere imperială care, după desprinderea de Turcia, a încercat să intre din nou în Sudan. Erau jumătate de duzină de imperii în sudul Saharei conduse de grupuri și mișcări precum Ashanti, Fulani, Bornu, Al-Haji Umăr, Futa Toro. Etiopia a fost un imperiu care concura cu cele europene în estul Africii, înainte de a cădea în mâinile unuia dintre acestea în 1935. Burma era un fel de imperiu. Persia, ca și China, era un supraviețuitor imperial din Antichitate. Colonialismul însuși a creat imperii de acest tip ciudat. Congo (mai tîrziu Zair) a fost constituit de către Conferința de la Berlin din 1884-1885 și a supraviețuit decolonizării fără a beneficia de vreunul din factorii care, conform teoriei, creau imperii. La fel și Indonezia, un produs al ordonatei minți olandeze, compusă din bucățele de teritorii cît se poate de diferite. Teoria conspirației nu a aruncat nici o lumină asupra nici unuia din aceste cazuri.⁵⁸

Decisiv însă este că teoria a fost infirmată de însăși esența ei — nevoia coloniilor de a asigura zone de colonizare cu profit mare pentru capital. De fapt, cu cît studiem faptele reale mai îndeaproape, cu atît mai clar se vede că orice idee de „capitală financiară” în căutare disperată de colonii ca locuri în care să-și investească uriașele surplusuri de capital este absurdă. Nu a existat niciodată capital „în surplus”. Capitalul pentru investiții a fost întotdeauna greu de procurat, dar mai ales în colonii. Tropicile nu au adus venituri mari decît la sfîrșitul erei coloniale. Au fost cîteva mari povești de succes. În Africa de Vest, frații Lever au făcut investiții uriașe în comunicații, servicii sociale și plantații care în anii '50 angajau în muncă 40 000 de africani: compania deținea 350 000 de hectare și exploata efectiv 60 000.⁵⁹ Au mai fost investiții majore și uneori profituri mari (dar și cîteva eșecuri zguduitoare) în Malaya, ale cărei cauciuc și cositor făceau din ea poate cea mai bogată colonie între cele două războaie. Capitalul nu ținea

cont de steag. Britanicii erau cel puțin la fel de înclinați să-și investească banii în statele lati-no-americe independente ca și în coloniile Coroanei. Adeseori îi pierdeau. Argentina, care a atras mai mult capital britanic decât orice alt teritoriu „în curs de dezvoltare”, a dat tuturor investitorilor o lecție cumplită în timpul crizei sale financiare din 1890-1891. Dacă luăm secolul al XIX-lea în ansamblu, investitorii britanici în Argentina au suferit o pierdere netă.⁶⁰ Germanii și italienii erau mai dornici ca oricine să dețină colonii, dar erau cît se poate de reticenți în a băga vreun ban în ele. Francezii preferau Rusia sau Indiile de Est olandeze celor „douăzeci de camere” ale lor. Britanicii, de asemenea, preferau Java și Sumatra nenumăratelor lor teritorii africane.⁶¹ Teoria conspirației necesită existența unui număr mic de oameni foarte inteligenți

158

O ISTORIE A LUMII MODERNE

care să facă o apreciere rațională și să-și coordoneze eforturile. De fapt, numărul investitorilor, numai în Franța și Marea Britanie, era foarte mare iar comportamentul lor emoțional, incoerent, prost informat și plin de prejudecăți. Oamenii de afaceri din Londra erau incapabili să planifice orice, darămite o conspirație mondială; ei urmăreau ceea ce-și imaginau (adesea greșit) a fi interesele lor pe termen scurt, stabilite în fiecare zi.⁶² Cea mai consistentă caracteristică unică a investitorilor europeni în perioada colonială a fost ignoranța, bazată pe lene.

Dacă investitorii nu aveau un scop concertat, ca să nu mai vorbim de unul conspirativ, administratorii coloniilor nu erau nici ei mai puțin confuzi. În secolul al XIX-lea, în spiritul reformelor din învățămînt ale lui Macaulay în India, se credea că obiectivul conducerii coloniale era să producă imitații de europeni. Între cele două războaie această concepție a pălit rapid, lăsînd în urmă doar confuzie. Așa-numita politică a „Mandatului Dublu” avansată de lordul Lugard în anii '20, nu foarte diferită de scopurile lui Lyautey în Maroc, căuta să păstreze modelele locale de administrație și să acorde prioritate intereselor lor. Sarcina britanicilor, scria Lugard, era „să promoveze progresul comercial și industrial al Africii fără o investigație prea atentă a cîștigurilor materiale pentru noi înșine”⁶³. Acest element de altruism a devenit treptat mai puternic, dar el coexistă cu alte scopuri: strategia militară, emigrația, apărarea intereselor coloniștilor, prestigiul național, politica economică națională (inclusiv tarifele), care variaua în funcție de natura coloniei și de sistemul colonial și erau adesea neconcordante cu interesele băștinașilor și, de fapt, unele cu altele. Nu exista colonie tipică. Multe teritorii coloniale nici nu erau, în termeni legali, colonii, ci protectorate, mandate, teritorii luate în administrație, federații de regate și principate sau cvasisuveranități precum Egiptul și statele din Golful Persic (inclusiv Persia însăși). Existau vreo douăzeci de prototipuri diferite. Unele colonii, în special din Africa de Vest, conțineau două sau mai multe entități legale diferite, reprezentînd straturi succesive de penetrare occidentală. În aceste împrejurări a urmări o politică colonială coerentă, cu obiective clare pe termen lung, era imposibil. Nici un imperiu nu a făcut acest lucru.

Așadar, nu poate fi vorba de un bilanț al colonialismului între cele două războaie sau în orice alt stadiu al său. La modul general vorbind, politica lui era să furnizeze o infrastructură pentru apărarea externă, securitatea internă, drumurile principale și sănătatea publică și să lase restul inițiativei private. Țelul guvernului era să fie eficient, imparțial, necorupt și nonin-tervenționist. Uneori guvernul se vedea obligat să conducă economia, așa cum a făcut Italia în Somalia și în Libia, cu o evidentă lipsă de succes.⁶⁴ De obicei, trebuia să mențină un sector public mai larg decât acasă. Astfel, Marea Britanie, de exemplu, promova modernizarea și expansiunea agriculturii, conducea serviciile de sănătate publică în toate coloniile ei și construia căi ferate de stat în toate teritoriile africane de la sud de Sahara (mai

DECADENȚA LEGITIMITĂȚII

159

puțin Rhodesia și Nyasaland). Dar toate acestea indică o lipsă, nu un surplus de capital. Guvernul făcea aceste lucruri dintr-un sentiment al datoriei, nu pentru că dorea; ele se adăugau la rubrica de datorii a registrului comercial.

Guvernele coloniale n-au făcut mare lucru pentru a promova industria, dar nici n-au restricționat-o în mod deliberat. De obicei erau prea puține stimulente pentru a investi, lipsa de forță de muncă instruită și de piețe locale bune fiind principalul obstacol. Acolo unde condițiile permiteau, ca în Congo belgian, a apărut industrie în perioada interbelică, deși cei mai mulți bani au venit nu din Belgia, ci din surse străine și din sucursale cu capital străin — o altă lovitură pentru teoria conspirației. Dakar în Africa de Vest franceză a fost un punct de creștere din exact aceleași motive. Ideea că colonialismul ca atare împiedica industria locală să se dezvolte este combătută de simplul fapt că britanicii, belgienii și olandezii care practicau comerțul liber urmau politici diametral opuse protecționistilor francezi, spanioli, italieni, portughezi și americani.

Din 1923 încolo, și în special după 1932, britanicii și-au încălcat propriile reguli în privința comerțului liber pentru a promova industria indiană. Viceregele, lordul Curzon, a fost cel care l-a convins pe J.N. Tata, magnatul zoroastrian al bumbacului, să înființeze o industrie metalurgică indiană, pentru care Marea Britanie acorda tarife preferențiale. În 1945 India producea 1,15 milioane de tone anual iar producătorii indieni practic monopolizaseră piața. De asemenea, în bumbac și iută, unde condițiile pentru industrie erau atrăgătoare, indienii puteau produce și chiar produceau ei înșiși capital, iar Anglia asigura protecția. Pînă la câștigarea independenței, India ajunsese să aibă un vast sector industrial, în care firmele indiene se ocupau de 83% din capital, 60% din importuri-exporturi și asigurau 60% din

bunurile de consum.⁶⁵ Este foarte îndoielnic însă că crearea industriilor locale sub o barieră tarifară era în avantajul populației de rînd a unei colonii. În general, locuitorii imperiilor care practicau comerțul liber se bucurau de standarde de viață mai ridicate decît ceilalți, după cum era de așteptat. India și Pakistanul au păstrat politicile ultraprotecționiste după ce și-au cîștigat independența, cu niveluri de protecționism de 313%, respectiv 271%, și acesta este unul dintre motivele pentru care standardele lor de viață au crescut cu atît de mult mai încet decît în economiile de piață din Asia de Est.⁶⁶

În ansamblu, puterile coloniale au servit cel mai bine intereselor localnicilor atunci cînd au permis forțelor comerciale să prevealeze asupra politicilor restrictive, oricît de bine intenționate ar fi fost ele. Acest lucru presupunea de obicei trecerea de la o agricultură pentru subzistență la producerea pe scară largă de cereale pentru export. Această așa-numită „distorsiune” a economiilor coloniale pentru a servi scopurilor țării-mamă sau ale piețelor internaționale stă la baza acuzației că aceste teritorii erau pur și simplu „exploatate”. Se afirmă că de fapt coloniile au devenit mai sărace decît

160

O ISTORIE A LUMII MODERNE

înainte, că economiile lor „naturale” au fost distruse și că au intrat într-o fază nesănătoasă calificată drept „subdezvoltare”.⁶⁷ Din nefericire dovezii statistice care să confirme sau să infirme această teorie pur și simplu nu există: *Travels in the Interior Districts of Africa* (Călătorii în regiunile interne ale Africii — 1799) a lui Mungo Park nu dă impresia unei Arcadii rurale în care căutarea bunăstării să fi fost evitată; dimpotrivă. Conducătorii independenți nu erau numai imperialiști, în felul lor (păstrînd proporțiile), ci și extraordinar de acaparatori. Ei începeau să-și vîndă produsele agricole oriunde reușeau să găsească o piață. De fapt nu exista alternativă, o dată ce creșterile de populație făceau imposibilă agricultura numai pentru subzistență.

Ideea că industrializarea, ca opusă producției primitive, este singura cale către un nivel de viață ridicat este dezmințită de experiența fostelor colonii ca Australia, Noua Zeelandă, o mare parte a Canadei, Vestul Mijlociu american, unde exporturile de carne, lînă, grîu, produse lactate și minerale au dat naștere celor mai prospere țări din lume. Este, poate, semnificativ că în perioada postcolonială nici unul dintre noile state independente cu economii de plantație bine stabilite nu a încercat să le înlocuiască cu nici o altă formă de agricultură. Ba chiar dimpotrivă: toate au căutat să-și îmbunătățească potențialul de export, de obicei cu scopul de a finanța dezvoltarea industrială — exact ceea ce căutau să facă majoritatea guvernelor coloniale în ultimele etape ale acestei ere. Se puteau scoate arareori, și întotdeauna cu greutate, profituri mari din agricultura tropicală pe scară largă. O analiză a prețurilor de export la cafea, cacao, arahide, bumbac, ulei de palmier, orez, cauciuc, boabe de kapok în teritoriile vest-africane franceze în ultima fază a guvernării coloniale (1953) arată că profiturile erau mici și determinate în mare măsură de sistemul de transporturi.⁶⁸ Argumentul că economiile avansate au organizat o deteriorare progresivă în ceea ce privește comerțul pentru a scădea prețurile de pornire nu se potrivește cu dovezile statistice și nu este decît o altă supoziție a teoriei conspirației.

Aspectele cele mai urîte ale colonialismului interbelic erau munca forțată și împărțirea pămîntului după criterii rasiale. Originea lor era după cum urmează. Terenul african putea fi făcut productiv și se putea depăși agricultura pentru subzistență numai dacă se asigura un stil de muncă adecvat, cu un program regulat, în stil european. În Africa precolonială soluția fusese sclavia. Puterile coloniale mai progresiste, Marea Britanie și într-o mai mică măsură Franța, erau hotărîte să o abolească. Britanicii au preferat să-i împingă pe africani pe piața muncii prin impozite. Sau importau forță de muncă pe bază de contract. Aceasta era soluția facilă. Conducînd un imperiu întins în toată lumea în care forța de muncă, precum și bunurile puteau circula liber, ei i-au pus pe indieni să lucreze în Burma, Malaya, în Pacific, Ceylon și în Africa de Sud, Centrală și de Est, ba chiar și în America de Sud și Centrală; iar pe chinezi să lucreze în Asia de Sud-Est, în Pacific, Africa de Sud și Australia. Ei au produs și mari mișcări interne în Africa, așa cum

DECADENȚA LEGITIMITĂȚII

161

olandezii, în Indonezia, i-au pus pe javanezi să lucreze în celelalte insule.⁶⁹ Efectul a fost crearea unui mare număr de insurmontabile probleme rasiale și comunitare (sau, în cazul Indoneziei, de imperialism javanez) care există și astăzi. Olandezii au mai adoptat și așa-numitul „sistem de cultură” care îi forța pe locuitori să producă cerîndu-li-se plata în natură, statul fiind proprietarul de plantații și agentul principal.⁷⁰ Sistemul de cultură a fost adoptat de Leopold al II-lea, creatorul Congoului belgian, și a devenit baza economiei de acolo, iar belgienii au exercitat presiuni asupra conducătorilor locali pentru a le furniza „voluntari” care semnau contracte pe termen lung. Francezii și portughezii au mers pînă la capăt cu corvees neplătite ca substitut pentru impozite. Cele mai rele cazuri de opresiune au avut loc în Africa și Congoul portughez. În mare, ele luaseră sfîrșit pînă în 1914, în urma denunțării lor de către jurnaliști britanici și persoane oficiale consulare. Dar munca silnică în anumite forme a continuat pînă la sfîrșitul anilor '40.⁷¹ La scară mică însă. De fapt, pînă relativ recent marea majoritate a africanilor au rămas în afara economiei salarizate. Chiar în anii '50, din 170 de milioane de africani la sud de Sahara, numai 8 milioane lucrau salarizat în vreuna dintre perioadele anului.⁷² Acolo unde salariile erau mari, africanii lucrau de bunăvoie: terenurile

aurifere din Rând nu au întâmpinat niciodată vreo greutate în a găsi mînă de lucru, de la început și pînă azi. În alte părți era, în general, aceeași poveste veche: venituri mici, investiții mici, productivitate scăzută, salarii mici. Nimeni dintre cei care chiar lucrau în Africa, alb sau negru, nu a visat vreodată surplus de capital. Acesta exista numai în Hampstead și în cafenelele de pe malul sfîng al Senei.

Cea mai mare greșeală făcută de puterile coloniale — și ea a avut consecințe afît politice, cît și morale — a fost să refuze să permită sistemului economiei de piață să opereze în teren. Aici ele au urmat metodele puse la punct pentru prima dată în coloniile britanice din America în secolul al XVII-lea, elaborate pentru a dezvolta Vestul și Vestul Mijlociu american (pentru distrugerea indienilor indigeni) și perfecționate, pe baze pur rasiale, în Africa de Sud. Ele presupuneau ingineria umană și distrugeau prin urmare principiul individualist care se află în centrul eticii iudeo-creștine. În Africa de Sud, pînă în 1931, aproximativ 1,8 milioane de europeni aveau „rezervați” 1 140 000 de kilometri pătrați, în timp ce pentru 6 milioane de africani erau alocați numai 88 000 de kilometri pătrați. În Rhodesia de Sud, Legea împărțirii Pămîntului din 1930 dădea europenilor, deja în posesia a 121 400 de kilometri pătrați, dreptul de a cumpăra încă 137 600 de kilometri pătrați din terenurile Coroanei, în timp ce africanii, cu rezerve de 85 000 de kilometri pătrați, mai aveau acces la numai 28 300 de kilometri pătrați. În Rhodesia de Nord albi aveau deja posesia exclusivă a 36 400 de kilometri pătrați.: În Kenya această deformare deliberată a pieței libere de terenuri a fost în mod special defavorizată din 1923, cînd ducele de Devonshire, în calitate de secretar colonial, a emis „Declarația Devonshire”: „Kenya este în primul

162

O ISTORIE A LUMII MODERNE

rînd un teritoriu african [...] interesele nativilor africani trebuie să prevaleze.” în ciuda acestei declarații, într-un exercițiu deliberat de inginerie socială, ținuturile White Highlands au fost epurate de locuitorii Kikuyu pentru a face loc fermierilor albi. În anii '30 în Kenya existau 137 300 de kilometri pătrați rezervați africanilor, 16 700 de terenuri rezervate europenilor și 99 000 de terenuri ale Coroanei, pe care guvernul le putea împărți după criteriile politice arbitrare. Era un sistem nejustificat. De fapt, el era apărat doar prin argumentul că trasarea unor demarcații rasiale era esențială pentru o bună agricultură. Argumentul era fals în sine (după cum au demonstrat evenimentele ulterioare din Kenya) și contrazicea principiile generale ale pieței libere pe care fusese clădit Imperiul Britanic.

Desigur, insistînd pentru ingineria socială inerentă în împărțirea pămîntului pe criteriile rasiale, coloniștii reacționau direct la ceea ce pentru ei era un fapt copleșitor: dezvoltarea inegală a societăților umane. Este o problemă fundamentală a speciilor, care se conturase deja în Epoca Fierului. Imperiile capitaliste europene arhetipale, care au fost delimitate efectiv în anii 1870-1945, au constituit o serie de încercări necoordonate și spasmodice, adesea contradictorii, de a rezolva problema ridicată de existența societăților avansate și a celor înapoiate într-o lume tot mai mică, în care contactele între ele erau inevitabile, nu în ultimul rînd pentru că populația era în creștere aproape peste tot și la fel erau și așteptările.

Sistemul, dacă poate fi numit astfel, nu se grăbea să se organizeze: nici chiar francezii nu au avut un Minister pentru Colonii pînă în 1894, germanii pînă în 1906, italienii — 1907, belgienii — 1910, portughezii — 1911.73 „Epoca lui clasică” dintre cele două războaie era deja un fel de crepuscul. Existența sa a fost prea scurtă pentru a da rezultate proprii. Dezvoltarea resurselor umane și naturale este o treabă înceată, laborioasă și adesea ingrătă, după cum ne învață întreaga istorie. Oamenii ca Rhodes, Ferry, Lugard, Lyautey și Sarraut împărtășeau un optimism nejustificat în ideea că procesul putea fi grăbit și făcut relativ nedureros. Exact aceleași iluzii erau împărtășite de succesorii lor, precum conducătorii independenți Sukarno, Nasser, Nkrumah, Nehru și alți zeci, după cum vom vedea. Dar majoritatea țărilor sărace au rămas în aceeași poziție față de cele bogate în anii '80 ai secolului al XX-lea ca și în anii '70 ai secolului al XIX-lea, cînd a început marea epocă a colonialismului.

Aceasta ne conduce la o chestiune foarte importantă. Colonialismul era un fenomen în mare măsură vizual. Abunda de steaguri, uniforme exotice, ceremonii splendide, recepții, salve de tun în apus, expoziții comerciale pe Olympia și la Grand Palais, timbre și, mai ales, hărți colorate. Era, în esență, o entitate cartografică, una ce putea fi percepută cel mai clar și mai puternic din paginile unui atlas. Văzut în hărți, colonialismul părea să fi schimbat lumea. Văzut pe pămînt, părea un fenomen mai degrabă artificial, care nu putea schimba mare lucru și nici nu a făcut-o. A venit cu ușurință; s-a

DECADENȚA LEGITIMITĂȚII

163

dus cu ușurință. Puțini au murit fie ca să-l facă, fie ca să-l desfacă. El a și accelerat, a și întîrziat, deși marginal în ambele cazuri, apariția unui sistem economic mondial, care s-ar fi constituit cu aproximativ aceeași viteză și dacă europenii nu ar fi anexat un singur hectar din Asia sau Africa. Cuvîntul „colonialism” acoperea o asemenea variată multitudine de aranjamente umane încît este îndoielnic dacă descrie de fapt ceva specific.

Colonialismul a fost important nu pentru ceea ce a fost, ci pentru ceea ce nu a fost. A hrănit iluzii mărețe și suferințe nejustificate. Primele au avut un impact major asupra evenimentelor de pînă în 1945; cele din urmă, după aceea.

Dacă Imperiul Francez părea să transforme o Franță epuizată și în declin într-un Samson viguros de o sută de milioane de oameni, Common-wealth-ul Marii Britanii părea să facă din ea o superputere — noțiune pe care Hitler,

de exemplu, a luat-o cu el în bunkerul lui. Din nou, aspectul vizual a fost cel ce a determinat astfel de percepții. În anii '20, prindeau formă marile drumuri militare, clădiri publice și cartiere europene pe care le cerea Lyautey pentru Maroc: extraordinare, durabile, de o austeritate magnifică, așa cum de fapt sînt încă. Simultan, erau terminate cartierele guvernamentale ale lui Sir Edwin Lutyens din Delhi, cele mai frumoase dintre creațiile la scară mare ale secolului al XX-lea. În mod semnificativ, și unele și altele fuseseră concepute în epoca edwardiană; și unele și altele s-au întrupat abia după ce primul dintre războaiele civile ale Europei subminase deja imperiile pe care ele le împodobeau. Arhitectura este atît cea mai concretă cît și cea mai emblematică dintre arte. Clădirile publice vorbesc: uneori au tonalități false. Splendidele domuri și cupole ale lui Lutyens vorbeau pe două voci. Pentru majoritatea britanicilor, majoritatea străinilor și mai ales pentru majoritatea indienilor, ele anunțau durabilitate; experților militari și economici însă ele le șopteau să se îndoiască.

Un exemplu tipic a fost sistemul valutar imperial. Din 1912 Marea Britanie și-a divizat imperiul în zone valutare regionale, reglementate de un Consiliu Valutar Britanic conform Standardului Colonial al Cursului Lirei; din 1920 coloniile trebuiau să aibă pentru emisiunile lor fiduciare acoperire de 100% în Marea Britanie (în lingouri sau în obligațiuni cu marginea aurită). Asta stîrnea nenumărate proteste printre naționaliști, în special în India. De fapt era un sistem rezonabil, care dădea celei mai mari părți a Commonwealth-ului foarte reala binecuvîntare a stabilității monetare. A și funcționat foarte corect pînă după 1939, cînd exigențele financiare din timpul războiului ale Marii Britanii și declinul ei rapid spre insolvență totală au transformat întregul sistem într-unui opresiv.⁷⁴ Există aici o morală foarte importantă. Marea Britanie putea fi dreaptă cu supușii ei coloniali atîta vreme cît era o națiune relativ bogată. O putere înstărită putea conduce un imperiu prosper și bine guvernat. Națiunile sărace, precum Spania și Portugalia, nu-și puteau permite să fie drepte sau să renunțe la exploatare. Dar de aici rezultă, după cum au insistat mulți oameni de stat britanici de-a lungul secolului al XIX-lea,

164

O ISTORIE A LUMII MODERNE

că coloniile nu erau o sursă de putere ci de slăbiciune. Ele erau un lux, menținut pentru prestigiu și plătit din bizare resurse reale. Conceptul de super-putere colonială era în mare măsură fraudulos. Colosul militar și economic al Imperiului Britanic este făcut din șipci și ipsos, vopsea și poleială.

De aici senzația ciudată de răceală și extravagantă, dar și de fragilitate și efemer pe care i-o evocă spectatorului imperiul interbelic. Malcolm Muggeridge nota, la Simla, la începutul anilor '20, că numai viceregele și alți doi înalți funcționari aveau dreptul la mașini și că drumurile erau atît de abrupte încît oamenii care purtau rîcșele mureau de tineri de infarct. Privind un om gras tras în rîcșă el a auzit pe cineva spunînd: „Uite, un om care-l trage pe altul. Și se mai zice că există un Dumnezeu!” în 1930, în Kenya, Evelyn Waugh a întîlnit „o americană încîntătoare pe nume Kiki”, căreia un colonist britanic de la Lacul Navaisha din White Highlands îi dăduse „șase sau opt kilometri pătrați de teren pe malul lacului ca dar de Crăciun”.⁷⁶ Cu toate acestea, Leo Amery, cel mai ambițios dintre secretarii pentru Colonii, și-a văzut dejucat planul de a avea o secție separată pentru Dominioane deoarece Ministerul de Finanțe nu a acceptat să cheltuiască 800 de lire pe an în plus pentru salarii.⁷⁷ Cînd lordul Reading a fost făcut vicerege, în 1921, manevrele politice din jurul numirii au arătat clar că, în ochii guvernului britanic, nevoia de a-l menține pe Sir Gordon Hewart, un bun negociator, în funcția de procuror general era mult mai importantă decît persoana celui care guverna India.⁷⁸ Trei ani mai tîrziu, marele editor imperialist al ziarului Observer, J.L. Garvin, „considera că era posibil ca în cinci ani să pierdem India și cu asta — adio Imperiului Britanic”⁷⁹. Același gînd elegiac i-a trecut prin minte și unui tînar ofițer de poliție britanic din Burma pus, exact în aceeași perioadă, să împuște un elefant pentru a-i impresiona pe „localnici”: „în acel moment”, scria George Orwell, „am sesizat deșertăciunea, inutilitatea dominației albilor în Est. Iată-mă pe mine, un alb cu pușca lui, în fața unei mulțimi de localnici neînarmați — aparent, actorul principal. În realitate însă nu eram decît o marionetă absurdă împinsă de colo-colo de voința acelor fețe galbene din spatele ei.”⁸⁰

Conducerea unui imperiu era în mare parte doar o chestiune de hotărîre. Mulți ani mai tîrziu, în 1962, Sir Roy Welensky, premierul Federației Rho-desiene, avea să spună: „Marea Britanie și-a pierdut voința de a guverna în Africa.” Aceasta nu era încă pierdută în anii '20—'30, sau nu era complet pierdută. Dar se eroda. Marele Război zguduise încrederea clasei conducătoare britanice. Pierderile Regatului Unit nu erau chiar uriașe: 702 410 morți. Erau comparabile cu cele ale Italiei, care clocotea de vitalitate în anii '20. Dar, bineînțeles, populația Italiei se afla încă într-o creștere rapidă. În plus, se credea în mare măsură că produsele Universităților Oxford și Cambridge, precum și ale școlilor publice fuseseră în mod special grav afectate. Aproximativ 37 452 de ofițeri britanici fuseseră uciși pe Frontul de Vest, 2 438 uciși, răniți sau dispăruți numai în prima zi (1 iulie 1916) a bătăliei

DECADENȚA LEGITIMITĂȚII

165

de pe Somme.⁸¹ De aici s-a născut mitul „generației pierdute”, în care pala-dini măcelăriți precum Raymond Asquith, Julian Grenfell și Rupert Brooke, mulți dintre ei de fapt niște incapabili ori ratați, erau prezentați ca fiind de neînlocuit.⁸² Mitul a fost parțial creat de literatură. Poeții de război erau numeroși și de bună calitate: Wilfred Owen, Edmund Blunden, Siegfried Sassoon, Herbert Read, Robert Graves, Isaac Rosenberg, Maurice Baring, Richard

Aldington, Robert Nichols, Wilfred Gibson și mulți alții; în ultimii ani ai războiului ei au devenit obsedați de moarte, zădărnice și inutilitate.⁸³ Poeziile lor au bîntuit începutul anilor '20; mai târziu a venit proza: piesa *Journey's End* (Sfârșitul călătoriei) a lui R.C. Sherriff, *Undertones of War* (Șoapte de război) a lui Blunden, *Memoirs of a Fox Hunting Man* (Memoriile unui vînător de vulpi) de Sassoon, toate în 1928; *Death of a Hero* (Moartea unui erou) a lui Aldington un an mai târziu. Era o literatură care, deși nu tocmai defetistă, era noneroică și sublinia prețul apărării măreției naționale, în mintea claselor superioare, în plus, pierderea vieții, pe care ei o exagerau, era legată direct de criza vechiului sistem funciar tradițional al agriculturii micii nobilimi, care se afla în mare dificultate de la sosirea grînelor transatlantice în anii '70 ai secolului al XIX-lea și era acum pe cale să piară. Legislația antebelică fusese gîndită pentru a proteja arendașii împotriva proprietarilor de pămînturi. Lloyd George, care ura aristocrația funciară, a consolidat sistemul prin Legea Agriculturii din 1920, aducînd în plus siguranța arendeii; iar un alt decret din 1923 a distrus contractele restrictive de arendare și a legalizat „libertatea recoltei”. Rezultatul a fost scindarea a mii de proprietăți, mari și mici. „Anglia își schimbă proprietarul”, scria *The Times* la 19 mai 1920. „începînd din 1910”, afirma H.J. Massingham, „o legislație răzbunătoare, demagogică și pur urbană a mutilat [proprietarul funciar], fie el bun, rău sau indiferent, responsabil sau iresponsabil.”⁸⁴ În februarie 1922 *Quarterly Circular*, revista Asociației Centrale a Proprietarilor Funciari, estima că 2 830 de kilometri pătrați de teren agricol își schimbau proprietarii în fiecare an. În anul precedent o singură firmă de licitații vînduse teren a cărui suprafață o egala pe aceea a unui comitat englez mediu. Fostul ministru liberal C.F.G. Masterman, într-o carte foarte citită, publicată în 1923, se plîngea: „în măcelul inutil al soldaților din gardă pe Somme ori al brigăzii de pușcași în Hooge Wood, jumătate din marile familii ale Angliei, moștenitoare ale unor proprietăți și averi importante, au pierit fără un strigăt. Are loc cea mai mare schimbare petrecută vreodată în istoria pămîntului Angliei de la cucerirea normandă încoace.”⁸⁵ Prețul terenului a continuat să scadă, datoria agricolă a crescut și milioane de acri au devenit neproductivi. Caricaturistul Strube de la *Daily Express* a desenat un coate-goale deșirat și flămînd pe care scria „Acri de prisos”. J. Robertson Scott, editorul revistei *The Countryman*, a oferit o imagine zguduitoare a devastării rurale într-o serie de articole în *Nation* al lui Massingham, care a devenit un lugubru bestseller sub titlul ironic *England's Green and Pleasant Land* (Pămîntul

166

O ISTORIE A LUMII MODERNE

verde și plăcut al Angliei— 1925). În Norfolk, în 1932, scriitorul-fermier Henry Williamson nota: „o fermă de aproape 2,5 kilometri pătrați, cu o solidă casă elisabetană și zece-douăsprezece colibe, vîndută cu o mie de lire”⁸⁶. Nu prea poate fi exagerat efectul acestei decăderi totale și neîmpiedicate în chiar inima vechiului sistem de guvernare a Angliei.

Semnele decăderii industriale erau și ele omniprezente. După o scurtă revenire postbelică, slăbiciunea fundamentală a industriilor de export tradiționale ale Marii Britanii — cărbune, bumbac și textile, construcții navale, utilaj tehnologic —, toate cu echipament vechi, animozități vechi și metode de lucru vechi, în urma cărora rezulta o productivitate scăzută, se reflecta în rata permanent ridicată a șomajului. Acest lucru a fost atribuit în mare parte deciziei lui Winston Churchill, în calitate de ministru de Finanțe, de a face o stabilizare în Marea Britanie în 1925. Keynes a fost vehement împotriva acestei decizii, considerînd-o o formă de „mercantilism contemporan”. Deveneam „robi ai aurului”. Churchill a replicat că deveneam „robi ai realității”, ceea ce era adevărat, ai realității economiei industriale învechite a Marii Britanii.⁸⁷ Efectele acestei mișcări n-au întîrziat să apară: prețuri de export mai mari, alimente și materii prime importate mai ieftin. După cum spunea Churchill, era în primul rînd o mișcare politică, menită să reducă prestigiul financiar al Marii Britanii la nivelul de dinainte de război. A fost în mod necesar deflaționistă, astfel încît a avut efectul neprevăzut de a ajuta guvernul să înfrîngă greva generală, arma ultimă a sorelienilor, despre care se vorbea din 1902 și care a avut loc în cele din urmă în mai 1926. Se mai făcuseră repetiții în 1920 și în 1922, de pe urma cărora a profitat mai mult Partidul Conservator decît liderii de sindicat. Cînd a devenit inevitabilă, Stanley Baldwin i-a manipulat cu măiestrie pe liderii sindicatelor din transporturi, căi ferate și minerit să-și ducă lupta la sfîrșitul iernii, și nu la începutul ei. S-a încheiat în mod dezonorant după o săptămînă. „Era ca și cum o fiară vestită pentru ferocitatea ei ieșise timp de vreo oră, adulmecase pericolul și se strecurase înapoi în vizuina ei.”⁸⁸ Nici întoarcerea la aur, nici înăbușirea grevei generale nu au avut vreun efect asupra cifrelor șomajului care (ca procent din forța de muncă) au rămas la un nivel jalnic chiar înainte de sfîrșitul perioadei de înflorire economică din anii '20. Din 1921 în 1929 acestea au fost: 17,0; 14,3; 11,7; 10,3; 11,3; 12,5; 9,7; 10,8; 10,4,89

Pentru muncitori, așadar, problema nu era cea a unei „generații-lipsă”. Nu s-au remarcat nici un fel de goluri în rîndurile lor. Nu erau prea puțini; mai degrabă prea mulți. Cu toate acestea, starea lor a ajutat la erodarea voinței membrilor conducerii prin radicalizarea clerului anglican. Biserica Angliei avusese de pierdut în urma războiului. Goarna ei patriotică fusese nesigură. Fusese demascată de clerul catolic drept amatoare în serviciile aduse pe front. Nici în fabricile de muniții nu se descurcase mai bine.⁹⁰ Pierduse teren într-un moment suprem; și era jenant de conștientă de acest fapt. Pe parcursul anilor

DECADENȚA LEGITIMITĂȚII

'20 spiritele ei mai zeloase au dezvoltat un nou evanghelism al păcii și „compasiunii”. Unii s-au apropiat mult de extrema stângă. Conrad Noel, vicar al spectaculoasei biserici Thaxted din Essex, care datează din secolul al XIV-lea, a refuzat să expună steagul britanic pe biserică pe motiv că era „o emblemă a Imperiului Britanic, cu toată cruda exploatare pe care o reprezenta acesta”. El a arborat Steagul Roșu, pentru care a invocat o autoritate biblică: „Dintr-un sînge a făcut El toate popoarele.” în fiecare duminică bande de studenți de dreapta veneau de la Cambridge să-l rupă, avînd de întîmpinat rezistența „Mieilor de Lansbury”, o trupă formată din foști polițiști care fuseseră concediați pentru că făcuseră grevă în 1919.⁹¹ Această luptă a steagurilor — o nouă și șocantă formă de divertisment — a zdruncinat instituția Bisericii în Anglia.

Și mai important a fost William Temple, episcop de Manchester din 1920 și mai târziu arhiepiscop de York și Canterbury, de departe cel mai influent cleric creștin din Marea Britanie interbelică. El a fost primul din clerul anglo-saxon care a optat pentru politica progresistă ca substitut la un evanghelism al dogmei și a luat astfel parte la acea mișcare uriașă care, după cum prevăzuse Nietzsche, transforma energia religioasă în utopism laic. Temple era o figură jovială, care semăna cu Bran, cu apetit nu numai pentru car-bohidrați, ci și pentru martiriu social. În 1918 el a intrat în Partidul Laburist și a anunțat acest lucru. În anii '20 a creat COPEC, Conferința asupra Politicii, Economiei și Cetățeniei Creștine, prototipul multor astfel de organisme de atunci încoace. La întrunirea acesteia din 1924 în Birmingham el a anunțat: „Cu senzația crescîndă că politica machiaveliană a ajuns la faliment, există o disponibilitate tot mai mare de a acorda atenție afirmației lui Isus Cristos că El este Calea, Adevărul și Viața.”⁹² Intervențiile lui concrete în politica socială au fost inefficiente. Astfel, greva generală 1-a luat prin surprindere, prinzîndu-l la Aix-les-Bains, unde încerca să-și trateze guta și să-și mai reducă obezitatea. Grăbindu-se să se întoarcă acasă, el a cerut o intervenție a clerului care, convingîndu-i pe liderii minerilor că aveau sprijinul întregii lumi creștine, a avut efectul de a prelungi greva celor din minele de cărbune din iulie pînă în decembrie 1926, perioadă în care minerii și familiile lor au fost destituiți și aduși la sapă de lemn.⁹³ Nicidecum descurajat, Temple a continuat să militeze pentru cauza progresului. Pentru George Bernard Shaw, un episcop socialist în persoană era, după cum exclama el voios, „o imposibilitate realizată”. De fapt, Temple era un vestitor a ceea ce avea să urmeze; și reprezenta un semn al vremurilor faptul că opiniile sale mai degrabă l-au ajutat decît l-au împiedicat în înaintarea sa spre tronul Sfîntului Augustin.

Filozofia lui Temple nutrea credința, atît de caracteristică pentru secolul al XX-lea, că morala creștină se reflecta în căutarea de „soluții” economice laice. Conceptul creștin de vinovăție, întruchipat în stînjeneala demnitarilor anglicani bine hrăniți, așezați, readucea cu putere sentimentul de obligație pe care clasele superioare și națiunile mai bogate începeau să-l aibă față de

168

O ISTORIE A LUMII MODERNE

cei săraci, atît din propria țară cît și din străinătate. Economia nu însemna crearea de bogăție, ci datorie și dreptate. Desigur, Temple și-a găsit aliați entuziaști de partea agnostică a spectrului progresist. Keynes i-a scris o scrisoare remarcabilă, care nega cu înverșunare că economia era o știință neutră din punct de vedere moral: „Economia, mai adecvat numită economie politică, este o parte a eticii.”⁹⁴ Era ceea ce prelatul își dorea să audă și ceea ce profesorul de la King's College era nerăbdător să predea.

Astfel, Keynes pleda pentru insidioasa politică împotriva Bisericii ca instituție de stat apărută în anii '20 în intimitatea colegiilor de la Cambridge și Bloomsbury ca efect al unei treptate dar din ce în ce mai decisive inversări a modului în care se comporta clasa conducătoare britanică. Pînă acum, axiomele politicii publice britanice în țară și ale imperialismului britanic peste hotare reflectaseră climatul moral al Colegiului Balliol, Oxford, sub conducerea lui Benjamin Jowett. Tonul acestuia era categoric: rolul Marii Britanii în lume era să împartă o justiție civilizată, impusa, dacă era necesar, în cel mai ferm mod cu putință. El a fost concentrat în persoana lordului Curzon, exigent, spiritual, civilizată și foarte cultivat, dar de neclintit în susținerea intereselor britanice, pe care le considera echivalente cu moralitatea însăși. „Guvernul britanic”, declara el Cabinetului în 1923, „nu își încalcă niciodată cuvîntul și nu este niciodată neloial față de colegii sau aliații săi, nu face niciodată ceva rău ori necinstit [...] iată adevărata bază a autorității morale pe care o exercită de atîta vreme Imperiul Britanic.”⁹⁵ Desigur, cînd devenea necesar, această autoritate morală trebuia întărită de tancurile, avioanele și navele de război ce operau din lanțul de baze militare pe care Anglia le menținea în întreaga lume.

La Cambridge se dezvoltase o tradiție oarecum diferită. În timp ce Oxfordul își trimitea starurile în parlament, unde deveneau miniștri și se manifestau pe scena publică, Cambridge dezvoltă grupuri private și lucra prin intermediul sugestiei și al influenței. În 1820 se formase o Societate Literară alcătuită din doisprezece membri cunoscuți drept Apostolii, care propaga heterodoxiile timpurii ale lui Wordsworth și Coleridge. Recruții acesteia, aleși în mod colectiv și selectați în secret — nu a fost vreodată recunoscută nici chiar simpla existență a societății —, erau extrem de valoroși, dar mai degrabă ca profesori și critici decît ca mari creatori: singurul mare talent, Alfred Tennyson, s-a susstras repede în 1830.⁹⁶ Imaginea despre lume a Apostolilor era modestă, reticentă, neagresivă, agnostică, profund critică față de pretenții și scheme grandioase, umanitară și, mai presus de toate, mai preocupată de îndatoririle

personale decât de cele publice. Cultiva introspecția; ' respecta prietenia. Era homosexuală ca mod de exprimare, deși rareori în i practică. Tennyson i-a captat atmosfera în poezia sa „Mîncătorii de lotuși". în 1902 Apostolii au ales un tînăr absolvent de la Trinity College pe nume Lytton Strachey. Tatăl său fusese general în India vreme de treizeci de ani — de fapt, lumea lui Curzon —, dar formația sa intelectuală și morală era aceea

DECADENȚA LEGITIMITĂȚII

169

a mamei sale, marcant membru agnostic al Mișcării progresiste a femeilor și directoare de școală republicană franceză, pe nume Mărie Silvestre.⁹⁷ Cu doi ani înainte de a fi ales de către Apostoli, el formase, împreună cu Leonard Woolf și Clive Bell, o „Societate de la miezul nopții" care a devenit mai tîrziu Grupul Bloomsbury. Atît Apostolii, cît și Bloomsbury, unul secret și neoficial, celălalt neoficial și admițînd cîteva femei, s-au manifestat în următorii treizeci de ani în jurul lui Strachey. Inițial însă, nu el fusese filozoful sectei. Acesta era rolul lui G.E. Moore, profesor la Trinity și membru al societății Apostolilor, a cărui lucrare principală, Principia ethica, a fost publicată în toamna de după alegerea lui Strachey. Ultimele două capitole ale acesteia, „Relația dintre etică și comportament" și „Idealul", erau, implicit, un atac frontal asupra doctrinei iudeo-creștine a responsabilității personale față de un cod moral absolut și conceptul de datorie publică, înlocuind-o cu o formă iresponsabilă de hedonism bazat pe relații personale. „De departe cele mai valoroase lucruri pe care le cunoaștem sau ni le putem imagina", scria Moore, „sînt anumite stări de conștiință ce pot fi descrise în mare ca fiind plăcerile relației sexuale și sentimentul de bucurie față de obiectele personale. Nimeni, probabil, dintre cei care și-au pus întrebarea nu s-a îndoit vreodată că afecțiunea personală și aprecierea frumosului în Artă și în Natură sînt bune în sine."⁹⁸

Strachey, care era mai degrabă un propagandist de geniu decât un creator, s-a năpustit asupra acestui volum discret cu același entuziasm pe care l-a arătat Lenin față de Imperialismul lui Hobson, publicat cu un an în urmă. Era exact argumentul de care avea nevoie și pe care-l putea predica. Colegului său din societatea Apostolilor, Keynes, i-a scris stăruitor despre „problema de a face moorismul cunoscut lumii întregi". Cartea nu era ideologia odiosului simț al datoriei victorian, ci a prieteniei; și, după cum îi mărturisea el lui Keynes, cu care deja concura pentru afecțiunea tinerilor frumoși, a unui tip foarte special de prietenie: „Nu ne putem mulțumi cu rostirea adevărului — trebuie să spunem adevărul întreg: iar adevărul întreg este Diavolul. [...] E o nebunie să visăm să explicăm văduvelor că sentimentele sînt un lucru bun, cînd spunem în același timp că cele mai bune sînt sodomice [...] vremea noastră va veni peste vreo sută de ani."⁹⁹ Prietenia nu numai că avea pretenții mai mari decât morala convențională, ea era etic superioară oricărei loialități mai largi. Ideea avea să fie rezumată de colegul lui Strachey din societatea Apostolilor, E.M. Forster: „Dacă ar trebui să aleg între a-mi trăda țara și a-mi trăda prietenul, sper că aș avea curajul să-mi trădez țara."¹⁰⁰

Doctrina lui Moore, aparent atît de nepolitică, aproape cvietistă, era în realitate o formulă excelentă pentru o preluare a puterii de către intelectuali. Ea furniza justificarea etică nu numai pentru o societate de admiratori reciproci, cum fuseseră Apostolii în trecut, ci și pentru formarea unei franc-masonerii pozitive și programatice, aproape a unei mafii. Sistemul Apostolilor facilita accesul la unele dintre cele mai bune creiere pe care le putea

170

O ISTORIE A LUMII MODERNE

da Cambridge-ul: Bertrand Russell, Roger Fry, Ludwig Wittgenstein, de exemplu. O rețea de legături prin prietenie și căsătorie a produs vesele centre metropolitane — Fitzroy Square 21, Brunswick Square 38, Great Ormond Street 10, Gower Street 3, Gordon Square 46, Tavistock Square 52 — precum și ospitalierele colegii Trinity și King's și hanuri rustice precum Garsington, al lui Lady Ottoline Morrell, căruia i se făcea publicitate în Crome Yellow.

Apostolii (sau relațiile lor) dețineau poziții strategice: unchiul lui Strachey controla The Spectator, Leonard Woolf paginile literare din Nation, Desmond MacCarthy (și mai tîrziu Raymond Mortimer) cele din New Sta-tesman.¹⁰¹ Existau mai multe edituri favorabile.

Nu degeaba era Strachey fiu de general. Avea geniu pentru elitismul narcisist și conducea coteria cu o mîină de fier, chiar dacă aparent apatic. De la Apostoli și-a însușit principiul puterii de grup: abilitatea nu numai de a exclude, ci și de a fi văzut că excluși. A perfecționat arta inaccesibilității și a respingerii: un mandarin din Bloomsbury putea nimici cu o privire sau un ton al vocii. în cercul său magic exclusivismul a devenit un fel de sistem de sprijin reciproc. El și Woolf îl numeau „Metoda".¹⁰²

în plus, Strachey nu trebuia să aștepte „o sută de ani" să vină vremea lui. Războiul i-a adus acest moment, căci i-a permis să-și facă publică teoria împotriva establishment-ului în forma evitării serviciului militar. Metoda prin care a făcut acest lucru a fost subtilă și caracteristică. împreună cu alți membri ai Grupului Bloomsbury, el aparținea Asociației împotriva Recrutării și Consiliului Național împotriva Recrutării. Nu a jucat un rol activ în campania acestora, care ar fi putut fi periculoasă din punct de vedere legal și pe care a lăsat-o unor persoane mai pline de energie, precum Russell.¹⁰³ A avut însă o apariție senzațională în fața unui tribunal la primăria din Hampstead, în martie 1916, fortificat de hrana specială cu vitamine și de gimnastica suedeză și flancat de cele trei surori iubitoare ale sale. „Spu-neți-mi, domnule Strachey", a fost întrebat de președinte, „ce ați face dacă ați vedea un soldat german încercînd să vă violeze sora?" „Aș încerca să intru între ei." Gluma a fost foarte gustată; vocea înaltă, ascuțită era

imitată de toată lumea; nimeni nu mai acaparase astfel o sală de judecată din vremea lui Oscar Wilde. De fapt, în cele din urmă Strachey nu s-a bazat deloc pe principiile lui, ci a obținut scutirea datorită „teancurilor sale de certificate medicale și unui inventar al simptomelor sale medicale”¹⁰⁴. El a petrecut toată perioada războiului scriindu-și cele patru eseuri biografice adunate sub titlul *Eminent Victorians* (Victorienii de vază) care, ridiculizând și dis-prețuind personaje ca Thomas Arnold, Florence Nightingale, cardinalul Manning și generalul Gordon, era de fapt o condamnare în bloc tocmai a acelor virtuți și principii pentru susținerea cărora oamenii din tranșee își dădeau viața. A terminat volumul în decembrie 1917, tocmai când catastrofa bătălie de la Passchendaele se sfârșea într-o mare de sânge și noroi. A fost publicat în anul următor și a fost primit cu aclamații, exercitând o influență durabilă. Puține cărți în istorie au apărut vreodată într-un moment mai oportun.

DECADENȚA LEGITIMITĂȚII

171

Mai târziu, Cyril Connolly avea să numească Victorienii de vază „prima carte a anilor '20 [care] a atins o notă de ridicol pe care întreaga generație istovită de război voia s-o audă. [...] Ea a apărut tinerilor postbelici ca o lumină la capătul unui tunel.” Membrii mai aspri ai vechii gărzi au văzut-o imediat în adevărata ei lumină — „profund rea în esența ei”, scria Rudyard Kipling într-o scrisoare particulară.¹⁰⁵ Tuturor celorlalți le-a plăcut foarte mult, adeseori tocmai din acest motiv. Până și în sînul establishment-ului era primită cu indulgență. H.H. Asquith, cîndva o vedetă la colegiul Balliol pe vremea lui Jowett, acum un bețiv dezabuzat, scos din funcția de prim-mi-nistru de către Lloyd George pentru că îi lipsea energia, a dat cărții ceea ce Strachey a numit „un foarte nobil și puternic bobîrnac în sus” în cadrul cursului său despre Romanes*. Ea a apărut în momentul în care ultima ofensivă a lui Luddendorff spărgea rîndurile Armatei a 5-a britanice: noi ediții au continuat să curgă mult după ce germanii începuseră retragerea finală și s-a dovedit mult mai distructivă pentru vechile valori britanice decît orice legiune de inamici. A fost instrumentul cu care Strachey a putut să „facă mooris-mul cunoscut în lume”, devenind în același timp cel mai influent scriitor al anilor '20. După cum scria mai târziu biograful lui Keynes, Roy Harrod: „Venerația pe care tinerii săi admiratori i-o acordau [lui Strachey] o egala aproape pe aceea datorată unui sfînt.”¹⁰⁶ Strachey a devenit mandarinul conducător al epocii, iar Grupul Bloomsbury curtea sa — căci, după cum bine s-a observat, „îndepărtarea lor de lume era de fapt o deghizare a unei profunde implicări în lumea la modă”¹⁰⁷.

Cu toate acestea, de regulă puterea lor nu s-a exercitat direct asupra politicii publice. Keynes spunea că Strachey nu vedea în politică „nimic mai mult decît un substitut destul de adecvat pentru bridge”. Nici chiar Keynes nu a căutat vreodată funcții în guvern. Ei acționau în spatele scenelor ori prin publicații și încercau să creeze mai degrabă climate intelectuale decît să modeleze politici anume. *Economic Consequences of the Peace* (Consecințele economice ale păcii) a lui Keynes a întărit mesajul Victorianilor de vază tot așa cum a folosit în mod măiestrit noile tehnici literare ale lui Strachey. În 1924 E.M. Forster a publicat *A Passage to India* (O călătorie spre India), un minunat atac insidios asupra principiului Raj-ului, întorcînd cu grijă pe dos credința în superioritatea și maturitatea britanice care constituiau justificarea numărului unu a Imperiului Indian. Doi ani mai târziu mentorul Apostolic al lui Forster, Goldsworthy Lowes Dickinson, care a inventat termenul „O Ligă a Națiunilor” și a fondat Uniunea Ligii Națiunilor, își publica *International Anarchy 1904-1914* (Anarhia internațională 1904-1914), o explicație grotesc de greșită a originilor Marelui Război, care reintroducea cu măiestrie morala politică a tratatului lui Keynes.¹⁰⁸ Politica externă a Grupului Bloomsbury susținea că Marea Britanie și Germania se aflaseră

” George John Romanes (1848-1894), continuator al teoriilor lui Charles Darwin (n.t.).

172

O ISTORIE A LUMII MODERNE

pe exact același plan moral pînă în 1918 și, de atunci, Marea Britanie se găsisse într-un dezavantaj moral, din cauza unei păci nedrepte, a continuării imperialismului și a înarmării care erau ele însele cauza directă a războiului. Pentru o mare parte a opiniei educate din Marea Britanie aceasta a devenit încetul cu încetul înțelepciunea supremă.

Și într-un sens mai larg Bloomsbury reprezenta un aspect al națiunii care devenea acum predominant. Ca și în cazul rangurilor decăzute ale vechii nobilimi, al „acrilor de prisos”, al cozilor la alocațiile de șomaj, în Bloomsbury lipsea principiul energizant. Este ciudat cît de des apare Strachey în fotografii adîncit într-un șezlong. Frank Swinnerton își amintea că, la prima lor întîlnire, „cădea dacă se ridica în picioare și se încovoia dacă se așeza. Părea complet lipsit de vitalitate.”¹⁰⁹ își „tîra picioarele lungi și subțiri dintr-o încăpere în alta”, scria Wyndham Lewis, „ca o barză drogată”. Strachey însuși îi mărturisea fratelui său: „Sîntem cu toții mult prea slabi fizic ca să fim de vreun folos.”¹¹⁰ Puțini membri ai grupului s-au căsătorit; chiar și celor care nu erau dependenți de ceea ce era numit „sodomia supremă” le lipsea dorința de procreare. Cercul a fost scandalizat cînd Keynes, din motive încă misterioase, s-a căsătorit cu exuberanta dansatoare rusă Lydia Lopokova.

Ceea ce este poate și mai izbitor e productivitatea scăzută a grupului, atît de ciudat înrudită cu industriile epuizate ale Marii Britanii. Strachey însuși a produs numai șapte cărți, dintre care două culegeri de articole. Așteptata operă majoră a lui MacCarthy nu s-a materializat niciodată: au fost volume de articole, dar nici o carte originală. Raymond Mortimer a urmat exact același tipar. Forster, cunoscut sub porecla de Taupe (Cîrțița), era un alt scriitor de joasă tensiune: doar cinci romane (în afară de ficțiunea homosexuală Maurice, publicată postum). A devenit Fellow la

King's College în 1946 și de atunci n-a mai scris nimic, ducînd o existență ca de cîrțiță timp de un sfert de secol, apărînd numai ca să-și ridice diplomele onorifice. Un alt membru al grupului, filozoful J.E. McTaggart, putea lucra numai două-trei ore pe zi și își petrecea restul timpului devorînd romane ușoare într-un ritm de aproape treizeci pe săptămînă. El „mergea cu un pas ciudat, ca de crab, mereu cu spatele la un perete”¹¹¹. Lowes Dickinson era și el o figură letargică, gălbejită, cu pălărie de mandarin chinez. Virginia Woolf scria despre el: „Ce suflu subțire de aer fierbinte scoate Goldie printre dinții lui din față!”¹¹² După toate acestea, Moore însuși a devenit practic steril după ce a produs Principia. Tot ce a urmat a fost o versiune populară, o colecție de eseuri, un set de note pentru curs — apoi tăcere, timp de patruzeci de ani. „Mă tem că nu am de spus nimic”, îi scria el Virginiei Woolf, „care să merite să fie spus; sau, dacă am, nu pot să exprim.”¹¹³ El încheia un act al Apostolilor cu această maximă caracteristică pentru Bloomsbury: „Printre toate bunele obiceiuri pe care trebuie să le formăm nu trebuie în nici un caz să neglijăm obiceiul indeciziei.”¹¹⁴

DECADENȚA LEGITIMITĂȚII

173

în mod semnificativ, dintre toți Apostolii de la Cambridge ai acelei generații, singura figură în întregime vitală și de creativitate exuberantă, Bertrand Russell, nu a făcut de fapt niciodată parte din Grupul Bloomsbury. Deși împărtășea pacifismul, ateismul, antiimperialismul și ideile general progresiste ale acestuia, el îi disprețuia apatia jilavă; grupul, la rîndul său, îl respingea. El considera că Strachey pervertise Principia lui Moore pentru a scuza homosexualitatea. În orice caz, era de părere că era un eseu inferior. „Nu mă placi, nu-i așa, Moore?” întreba el. Moore a răspuns, după o îndelungată și conștiincioasă gîndire: „Nu.”¹¹⁵ Era remarcabil că Russell, spre deosebire de Strachey, chiar a luptat pentru pacifism în Marele Război și a făcut închisoare pentru asta. El a citit Victorieni de vază în închisoarea din Brixton și rîdea „atît de tare încît ofițerul a venit la celula mea, spunîndu-mi că trebuie să îmi amintesc că închisoarea este un loc de pedeapsă”. Dar verdictul lui cumpănit a fost că lucrarea era superficială, „îmbibată de sentimentalismul dintr-o școală de fete îmbăcsită”¹¹⁶. Cu cele patru căsătorii ale lui, cu insațiabila-i poftă de femei, cu cele cincizeci și șase de cărți, acoperind o gamă mai largă de subiecte decît orice alt scriitor, cu incurabila lui sete de experiență activă, Russell era construit dintr-un material mai solid decît cei din Bloomsbury. Nu împărtășea nici slăbiciunea acestora pentru totalitarism. În seara Armistițiului, Bloomsbury se reunise la soții Sitwell, adoptînd ceea ce Wyndham Lewis numea „Bolșevismul Aurit” al acestora. Ei sărbătoreau nu atît victoria Aliaților, cît înțelepciunea lui Lenin de a semna un tratat separat de pace pentru „a crea și a modela un nou Dumnezeu”, după cum se exprima Osbert Sitwell. La Adelphi, Strachey avea să fie văzut literalmente dansînd, „țopăind cu debilitatea amiabilă a cuiva care se trezește dintr-o transă” — sub privirile amenințătoare ale lui D.H. Lawrence.¹¹⁷ Russell nu avea să rabde nimic din toate astea. S-a dus el însuși în Rusia în 1920, l-a văzut pe Lenin și a declarat regimul acestuia „o strînsă birocrație tiranică, cu un sistem de spionaj mai elaborat și mai cumplit decît al țarului și o aristocrație la fel de insolentă și nesimțitoare”¹¹⁸. Un an mai tîrziu se afla în China. Urmărind totalul haos administrativ și politic de acolo, el îi scria unui prieten: „Imaginează-ți-l pe Lytton trimis să guverneze un imperiu și vei avea o idee despre cum a fost guvernată China timp de două mii de ani.”¹¹⁹

în mod destul de ciudat, activitățile și remarcile presupus subversive ale lui Russell au fost cele pe care Foreign Office le-a considerat alarmante. Nimeni dintre autorități nu s-a gîndit să se preocupe de societatea Apostolilor, care deja producea extremiști precum mentorul lui E.M. Forster, Nathaniel Wedd, profesor la King's College, descris de Lionel Trilling drept un „personaj cinic, agresiv, mefistofelic, care arbora cravatele roșii și blasfemia”¹²⁰. În anii '30 Apostolii aveau să producă cel puțin patru agenți sovietici: Guy Burgess, Anthony Blunt, Leo Long și Michael Whitney Straight. La vremea aceea însă, antinomianismul public al lui Russell — demn de Oxford

J_

174

O ISTORIE A LUMII MODERNE

în deschiderea sa — îi fascina pe cei de la Whitehall. Pînă și conversațiile lui pe puntea navelor erau ascultate și, la un moment dat, chiar s-a discutat dacă n-ar fi necesară invocarea Ordinului Consiliului Puterilor de Război (încă neanulat) pentru a-l aresta și deporta din Shanghai.¹²¹

Aceste simptome de paranoia în Foreign Office reflectau o îngrijorare autentică în rîndurile celor care cunoșteau faptele și se gîndeau serios la securitatea viitoare a Marii Britanii. Era de apărat un imperiu extrem de mare și se găseau foarte puține mijloace pentru a-l apăra. Exista un motiv pentru care Foreign Office ura Liga, cu angajamentele ei universale. Mai mulți miniștri de Externe conservatori la rînd i-au refuzat lui Robert Cecil, ministrul pentru Afacerile Ligii, un birou în Minister, iar cînd acesta i-a fost aprobat de guvernul laburist din 1924, funcționarii de acolo i-au împiedicat accesul la telegrame importante.¹²² Politicienii britanici marcați erau conștienți de faptul stînjenitor că menținerea Imperiului ca o entitate uriașă însemna, în cele din urmă, înșelăciune și necesita niște jonglerii foarte măiestrite. Ei credeau că erau în stare — nu deveniseră încă defetiști —, dar respingeau cu putere orice „sabotaj” de către „ai noștri”. De aici rezerva lor față de oameni ca Russell și Cecil, care proveneau din vechi familii cu tradiție în guvernare (primul nepot, cel de-al doilea fiu de prim-ministru) și prin urmare ar fi trebuit să înțeleagă mai bine cum stau lucrurile.¹²³

Ceea ce îi îngrijora în mod deosebit pe planificatorii britanici era rapidul declin absolut, și totuși și mai relativ, al Marinei Regale din poziția ei de putere copleșitoare la sfârșitul lui 1918. Marea Britanie își neglijase întotdeauna armata. Dar de pe vremea reginei Anne ea avusese mereu cea mai mare flotă din lume, cu orice preț, ca o condiție prealabilă pentru a-și păstra imperiul. În cea mai mare parte a secolului al XIX-lea ea insistase asupra unui „standard al puterii duble”, adică asupra unei flote egale sau superioare acelorale ale oricăror alte două puteri la un loc. În cele din urmă acest lucru s-a dovedit mai presus de mijloacele ei, dar s-a străduit să atenueze orice abatere de la standardul puterii duble prin aranjamente diplomatice. Astfel, în 1902, ea își abandonase în sfârșit „splendida izolare” semnând un tratat de alianță cu Japonia, al cărui principal obiectiv era să-i permită să se concentreze mai mult asupra forțelor maritime din apele europene. Marina japoneză fusese creată în mare măsură cu ajutor și consultanță britanice. Pentru Marea Britanie, cu imensele ei posesiuni și interese în Asia și mijloacele limitate de a le proteja, Japonia era un aliat foarte important. În timpul războiului, marea ei flotă escortase forțele australiene și neozelandeze până la zona de război: de fapt, primul-ministru australian, W.M. Hughes, era de părere că dacă Japonia ar fi „ales să lupte de partea Germaniei, cu siguranță am fi fost înfrinți”¹²⁴.

Intrarea Americii în război însă a adus cu sine o complicație îngrijorătoare. America și Japonia se priveau cu o ostilitate crescândă. California opera legi rasiale care-i vizau pe imigranții japonezi și din 1906-1908 imigrația

DECADENȚA LEGITIMITĂȚII

175

în masă din Japonia fusese oprită. Astfel, japonezii au apelat la China și în 1915 au căutat să o transforme într-un protectorat. Americanii au încercat să împiedice și acest lucru: ei se considerau a fi adevărații protectori ai Chinei. La Versailles, Wilson i-a infuriat pe japonezi refuzând să introducă o condamnare a rasismului în Convenția Ligii.¹²⁵ De atunci înainte America a tins să acorde prioritate Pacificului în politica navală. Ca rezultat, a pus o întrebare tranșantă Marii Britanii: pe cine doriți ca prieteni, pe noi sau pe japonezi?

Pentru Marea Britanie, dilema era acută. America era un aliat nesigur. La drept vorbind, nu era deloc un aliat. Bineînțeles că existau legături de sînge. Dar chiar pînă în 1900 proporția de americani albi de proveniență anglo-saxonă scăzuse la o treime: germano-americanii, 18 400 000 din 67 000 000, erau aproape la fel de numeroși.¹²⁶ Decizia inițială a Americii de a construi o mare flotă oceanică pare să fi vizat Marea Britanie mai mult decît orice altă putere. Chiar și în 1931, de fapt, Statele Unite aveau un plan de război care viza Imperiul Britanic, „Planul Naval Roșu Principal (WPL-22), datat 15 februarie 1931”.¹²⁷ Pe de altă parte, existau o întreagă rețea de instituții de ambele părți ale Atlanticului care legau cele două popoare și o identitate de vederi și interese care constituiau fundamentul politicilor externe ale amîndurora.

Tratatul anglo-japonez trebuia să fie reînnoit în 1922. Americanii îl doreau înmormîntat. Cabinetul britanic era împărțit. Curzon considera Japonia o „putere neliniștită și agresivă, asemănătoare Germaniei ca mentalitate”; „o putere deloc altruistă”. Lloyd George era de părere că japonezii „nu aveau conștiință”. Cu toate acestea, amîndoi susțineau cît se poate de clar că alianța trebuia reînnoită; la fel Foreign Office și Șefii de Stat Major. La fel olandezii și francezii, gîndindu-se la propriile colonii. La Conferința din 1921 a Commonwealth-ului, australienii și neozelandezii s-au exprimat cu tărie în favoarea reînnoirii. Pe scurt, toate puterile implicate în zonă — cu excepția Americii — și toți cei implicați în politica externă și militară britanică susțineau cu fermitate că alianța anglo-japoneză era un factor stabilizator, „îmblînzitor”, și trebuia menținută.¹²⁸

Dar Smuts, din Africa de Sud, era împotriva, din motive rasiale. La fel și Mackenzie King, din Canada, un liberal care depindea de votul antibri-tanic din Quebec și care era sfătuit de anglofobul O.D. Skelton, șeful permanent al Ministerului canadian al Afacerilor Externe.¹²⁹ Asta se pare că a afirmat mai greu în balanță. În loc să se reînnoiască Tratatul, a fost adoptată o propunere americană de a se convoca o conferință la Washington pentru a se limita flotele. Hughes, din Australia, era scandalizat: „Propuneți să înlocuiți alianța anglo-japoneză și puterea covîrșitoare a marinei britanice cu o conferință la Washington?” Era mai rău de-atît. Chiar la Conferință, în 1922, americanii au propus o „vacanță” a marinei, reduceri masive, nici un vas important peste 35 000 de tone (ceea ce însemna sfârșitul supernelor britanice) și un raport de 5:5:3 vase importante pentru Marea Britanie, SUA

176

O ISTORIE A LUMII MODERNE

și Japonia. Cînd amiralul Beatty, șeful absolut al Marinei britanice, a auzit pentru prima dată detaliile, un martor ocular spune că a țîșnit înainte în scaunul său „ca un buldog dormind pe un prag înșorit ce a fost izbit în burtă de piciorul neatent al unui vînzător ambulant de săpun”¹³⁰. Japonezilor nu le-a plăcut nici lor propunerea, în care vedeau o aliere anglo-saxonă împotriva lor. Cu toate acestea, proiectul a trecut. Presiunile pentru dezarmare cu aproape orice preț și de aici teama de a îndepărta și mai mult America de Europa s-au dovedit a fi prea puternice. Japonia, la rîndul ei, a cerut și a obținut concesii care au înrăutățit lucrurile. Ea a insistat ca America și Marea Britanie să accepte să nu construiască baze navale importante la nord de Singapore sau la vest de Hawaii. Asta făcea de fapt imposibil pentru America să vină rapid în sprijinul posesiunilor britanice, franceze ori olandeze dacă acestea ar fi fost atacate. Și mai important însă, faptul că Japonia considera că trebuie să ceară astfel de concesii simboliza, cel puțin în ceea ce privește Marea Britanie, transformarea ei dintr-un prieten activ într-un potențial inamic.

Acest lucru nu a fost sesizat atunci. Unul dintre aceia care nu au înțeles a fost Winston Churchill: de fapt, deși conștient de pericolele din India, el a fost întotdeauna orb la pericolele din Estul mai îndepărtat. În august 1919, ca ministru de Război, el avusese un rol important în conceperea „regulamentului pe Zece Ani”, conform căruia planurile de apărare erau conduse pornind de la premisa că nu avea să fie nici un război important în următorii cel puțin zece ani. În anii '20 acesta a devenit o directivă „zgomotoasă”, și de fapt a fost anulat abia în 1932. Ca ministru de Finanțe s-a străduit să reducă cheltuielile pentru Marină și în special să extindă raportul de 5:5:3 la crucișătoare, principalul sistem de sprijin al imperiului: „Nu putem ține o mulțime de mici crucișătoare stupide”, i-a spus el ministrului adjunct, Tom Jones, „care oricum n-ar fi de nici un folos.”¹³¹ De fapt, la conferința navală din 1927 Amiralitatea a ținut piept atacului său. Dar în 1930, când laburiștii au venit din nou la putere, s-a cedat — de fapt, acțiunea s-a extins și la distrugătoare și submarine. La începutul anilor '30, Marea Britanie era o putere maritimă mai slabă, relativ vorbind, decît fusese oricînd din vremea întunecată a lui Carol al II-lea încoace. Nu se putea baza nici pe imperiul ei. India nu era o sursă de putere, ci de slăbiciune, absorbind în mod regulat 60 000 de oameni din mica armată britanică. Bogatele dominioane erau mai zgîrcite chiar decît Anglia sub rigida administrație a lui Churchill. Forțele lor erau reduse și dezolant de prost echipate. Raportul Apărării din 1925-1926 a arătat că în timp ce Marea Britanie cheltuia anual numai 51 de șilingi pe cap de locuitor pentru forțele armate, Australia cheltuia abia jumătate, 25 de șilingi, Noua Zeelandă 12 șilingi și 11 pence, iar Canada doar 5 de șilingi și 10 pence. La începutul anilor '30, aceste trei puteri „avute”, avînd afit de multe de apărare de oameni cu priviri goale și înfometate, duseseră la îndeplinire un program de dezarmare unilaterală aproape totală. Australia

DECADENȚA LEGITIMITĂȚII

177

avea doar trei crucișătoare și trei distrugătoare și o flotă aeriană de șaptezeci de avioane. Noua Zeelandă avea două crucișătoare și practic nici un fel de forțe aeriene. Canada avea patru distrugătoare și o armată de 3 600 de oameni. Avea un singur avion militar — împrumutat de la RAF*.¹³² Marea Britanie nu era prevăzătoare nici în ceea ce privea Orientul îndepărtat. Construirea unei baze navale moderne în Singapore fusese amînată, la insistențele lui Churchill, vreme de cinci ani.

Istoria ne arată măsura de-a dreptul uluitoare în care oameni inteligenți, bine informați și hotărîți, din spirit de economie ori dintr-o pasiune altruistă pentru dezarmare, se pot înșela asupra realității. La 15 decembrie 1924 Churchill i-a scris o scrisoare remarcabilă primului-ministru, în care respingea cu dispreț orice posibilitate de amenințare din partea Japoniei. O ținea așa pagini întregi, folosind toate procedeele statisticii și retoricii, pentru a-l convinge pe Baldwin — deja destul de pacifist și indolent din fire — de absoluta imposibilitate a unui război cu Japonia: „Nu cred că există nici cea mai mică șansă în timpul vieții noastre. Japonezii ne sînt aliați. Pacificul e dominat de Acordul de la Washington. [...] Japonia e la celălalt capăt al lumii. Nu ne poate amenința în nici un fel securitatea vitală. Nu are absolut nici un motiv pentru o confruntare cu noi.” Să invadeze Australia? „Asta sînt sigur că nu se va întîmpla niciodată, nici chiar într-un viitor mai îndepărtat pe care l-ar avea în vedere copiii noștri [...] războiul cu Japonia nu este o posibilitate pe care vreun guvern rațional să fie nevoit s-o ia în calcul.”¹³³ Royal Air Forces — forțele aeriene britanice (n.t.).

■fitl;

5 r

O teocrație infernală, ^\

un haos celest * (ar». .^ 3-,m

în timp ce Winston Churchill îl asigura pe adormitul Baldwin că Japonia nu avea nici o intenție rea, economia acesteia creștea într-un ritm mai rapid decît a oricărei alte națiuni, populația ei creștea cu un milion de oameni pe an, iar conducătorul ei era un rege-zeu care mai era și nebun. Bătrînul împărat Meiji, sub care Japonia intrase în lumea modernă, își alesese femeile cu grijă, atît în funcție de sănătatea lor, cît și de frumusețe, și în fiecare seară arunca o batistă de mătase în fața aceleia care avea să-i ocupe patul în noaptea aceea. Dar cei mai mulți dintre copiii căpătați astfel erau bolnăvicioși și nici unui doctor nu i se permitea vreodată să se atingă de divinele lor persoane.

Moștenitorul său, Yoshihito, care a domnit teoretic pînă în 1926, era cu siguranță dezechilibrat. Deși numele său de domnie, Taisho, însemna „Măreața Dreptate”, el oscila între accese de furie și convulsii de teroare, temîndu-se de asasinat. Purta o feroce mustață ceruită, imitîndu-și idolul, pe Kaiserul Wilhelm al H-lea, dar cădea de pe cal la parazi și, cînd își inspecta soldații, ba îi lovea, ba îi îmbrățișa. La ultima sa apariție înaintea Dietei, își rulase discursul și, folosindu-l ca pe un telescop, se uitase cu ochi de bufniță la parlamentarii care-i tot făceau plecăciuni. După aceea fusese înlăturat în favoarea fiului său, Hirohito, cunoscut ca Showa („Pace Iluminată”), o creatură timidă, interesată de biologia marină. Și acesta se temea de asasini, ca toți membrii masculini marcanți ai familiei. Prințul Ito se căsătorise prudent cu o ospătăriță voinică de la o ceainărie, care îl proteja de samurarii asasini înghe-suindu-l în groapa de gunoi a casei sale și așezîndu-se deasupra (dar tot l-au dibuit, în cele din urmă).¹

Nici un cercetător occidental care studiază Japonia modernă nu e ocolit de senzația că ea a fost o victimă a

principiului holist conform căruia evenimentele politice și tendințele morale au consecințe în întreaga lume. Japonia s-a infectat cu relativismul Occidentului, ceea ce a indus o sinistă hipertrofiere a propriilor ei slăbiciuni comportamentale, aruncând-o direct în vârtejul ororii secolului al XX-lea. La începutul epocii moderne Japonia era o țară foarte izolată, în unele privințe mai aproape de societatea Egiptului antic decât de aceea a Europei postrenascentiste. Se credea că împăratul, sau Tenno, era ara-hito-gami, „uman, o persoană din prezentul viu care domnește asupra

O TEOCRAȚIE INFERNALĂ, UN HAOS CELEST

179

țării și a poporului și, în același timp, este zeu"². Primul Tenno își începuse domnia în 660 î.Cr., în vremea celei de-a douăzeci și cincea dinastii egiptene și linia continuase, uneori prin adopție, timp de două milenii și jumătate. Era de departe cea mai veche casă domnitoare din lume, purtând cu ea, prizoniere în chihlimbarul său dinastic, ciudate continuități arhaice. În secolul al XVI-lea, Francis Xavier, „apostolul Indiilor", considera că japonezii erau ideali pentru a fi convertiți la creștinism datorită tenacității și tăriei lor morale. Dar disputele interne ale misionarilor determinaseră Japonia să respingă creștinismul. În cel de-al doilea sfert al secolului al XVII-lea se izolase de lumea europeană. A încetat complet să absoarbă ideile de responsabilitate morală individuală care erau darul tradițiilor iudaică și creștină și a reținut vestigiile puternice ale răspunderii colective atât de caracteristice lumii antice, în anii '50 ai secolului al XIX-lea, Occidentul a pătruns cu forța în această societate stăpînă pe sine. Un deceniu mai târziu, o mare parte din clasa conducătoare japoneză, temîndu-se de colonizare sau de soarta Chinei, a luat decizia colectivă de a face o revoluție de sus în jos, a adopta acele practici occidentale care erau necesare pentru supraviețuirea independentă și a se transforma într-o puternică națiune „modernă". Așa-numita Restaurație Meiji din 3 ianuarie 1868, care a abolit Șogunatul sau conducerea prin intendentul palatului și a făcut din împărat un suveran real, a avut scopul deliberat de a face din Japonia fukoku-kyohei, „țară bogată, armată puternică".

Este important să înțelegem că această hotărîre a Japoniei de a intra în lumea modernă conținea de la bun început un element de amenințare și a fost dictată tot atât de mult de xenofobie, cît și de admirație. Japonezii fuseseră întotdeauna specialiști în absorbirea imitativă, dar la un nivel pur utilitar care, din punct de vedere cultural, era superficial. De la marele ei vecin inovator, China, Japonia luase ceremonialul, muzica, clasicii confucianiști, zicătorile daoiste, tipurile de speculație budistă, misterele tantrice, pictura Sung, versificația chineză și calendarul. De la Occident, Japonia a început acum să preia tehnologia, medicina, metodele administrative și comerciale, plus modul de gîndire aferent acestor noi practici. Dar structura socială și cadrul etic al civilizației chineze erau în mare măsură respinse; și, deși japonezii dădeau dovadă de o voracitate pragmatică în a înghiți metodele occidentale, ei arătau prea puțin interes față de scopurile occidentale: idealurile Antichității clasice ori ale umanismului renascentist nu au exercitat cine știe ce influență.³

De fapt, este de remarcat că Japonia era atrasă de nouitatea modernă, nu de adevărul antic. Într-un anume sens, japonezii avuseseră întotdeauna o minte modernă: „moderni din preistorie"⁴. Ei au preluat mici mecanisme și fleacuri, tehnica și artificul, așa cum o femeie de societate adoptă mode trecătoare. Matricea lor culturală a rămas însă neafectată: cele mai caracteristice creații culturale ale Japoniei nu au nici un antecedent chinezesc.

180 ;■;■ •j• O ISTORIE A LUMII MODERNE M

în mod asemănător, importurile occidentale de la jumătatea secolului al XIX-lea încoace au lăsat aproape neatinsă morfologia socială a Japoniei.⁵

Lunga izolare a Japoniei nu a implicat nici seninătate. Dimpotrivă. Japonia nu a avut nici pasivitatea, nici decăderea fatalistă a Chinei. Erau țări foarte diferite; popoare complet diferite. S-a spus adesea că chinezii trăiesc pe tărîmul spațiului, iar japonezii în timp. China dezvoltase, în marea cîmpie nordică în care își are rădăcinile civilizația ei, o cronologie ordonată, maiestuoasă, și se mulțumea să-i aștepte evoluțiile lente. Ea vedea viața în termeni de cicluri repetitive, ca majoritatea culturilor orientale. Japonia era o colecție de insule împrăștiate mai degrabă asemenea Greciei antice și era aproape occidentală în conștiința dezvoltării liniare, grăbindu-se dintr-un punct într-altul cu o viteză deliberată. Japonia avea o concepție despre timp și despre urgența acestuia aproape unică în culturile neoccidentale și coerentă, cu un accent social pe dinamism.⁶ Era ceva neliniștit și în climatul Japoniei, tot atât de schimbător și imprevizibil ca și al Marii Britanii, dar mult mai violent. Insulele se întind din zona subtropicală pînă în cea subarctică; musonii orientali și ciclonii occidentali se abat simultan asupra lor. După cum spunea savantul german Kurt Singer: „Acest arhipelag este neîncetat scuturat de șocuri seismice, invadat de furtuni, udat de ploaie, înconjurat de nori și ceață... Nu spațiul guvernează această formă de existență, ci timpul, durata, schimbarea spontană, continuitatea mișcării." Succesiunea rapidă a extremelor climaterice, cred unii japonezi, ajută la explicarea oscilațiilor violente în comportamentul național.⁷

Aceste atribute naționale, precum și faptul că industrializarea Japoniei a fost impusă de sus ca rezultat al unor decizii deliberate ale elitelor sale ajută la explicarea uluitoarei rapidități a progresului Japoniei. Mișcarea nu a fost o reacție spontană la forțele pieței, ci un extraordinar consens național, dus înainte aparent fără nici o voce disidentă. A avut astfel mai mult în comun cu capitalismul de stat al Rusiei dinainte de 1914 decât cu capitalismul liberal al

Occidentului, deși conflictele de clasă care au sfîșiat Rusia țaristă lipseau. Sub Tenno și curtea sa, gumbatsu, sau conducătorii militari, și zai-batsu, sau oamenii de afaceri, lucrau într-o perfectă armonie, conform programului „țară bogată, armată puternică”. Pe parcursul a două generații au apărut grupuri industriale uriașe, Mitsui, Mitsubishi, Yasuda, Sumimoto, toate în strînsă legătură cu guvernul Meiji și cu forțele armate, prin subvenții și contracte. Războiul din 1914-1918, care a privat Japonia de furnizorii tradiționali din Europa și i-a deschis noi piețe, i-a accelerat evoluția spre independență economică și maturitate industrială. Tonajul navelor cu aburi a crescut de la 1,5 la peste 3 milioane de tone. Indicele producției industriale, de la o medie de 160 în 1915-1919, a sărit la 313 în 1925-1929, iar în comerțul exterior indicele (100 în 1913) era 126 în 1919 și 199 în 1929, exporturile crescînd de la 127 la 205 în anii '20. În 1930 Japonia avea o

O TEOCRAȚIE INFERNALĂ, UN HAOS CELEST 181

populație de 64 de milioane, exact dublu față de cît fusese la începutul revoluției de sus în jos din 1868, și era deja o importantă putere industrială.⁸

Comparînd dezvoltarea revoluționară a Japoniei cu, să spunem, aceea a Turciei — și ea impusă de sus din 1908 încolo — este ușor să vedem avantajele de a fi un regat-însulă, cu granițe naturale, cu o compoziție rasială, religioasă și lingvistică omogenă și, nu în ultimul rînd, o veche și puternică tradiție de unitate față de cei din afară; Turcia nu avea nici unul din aceste avantaje.⁹ Japonia mai avea și un important avantaj economic care a fost adesea trecut cu vederea la vremea aceea (și de atunci încoace): o tehnologie intermediară extrem de dezvoltată, cu sute de mii de meșteri pricepuți și o tradiție a disciplinei de atelier veche de secole.

Cu toate acestea, Japonia avea și cîteva slăbiciuni fundamentale, care îi reflectau arhaismul. Pînă în 1945 nu a avut un sistem de legi fixe. A avut maxime, coduri de comportament, concepte de justiție exprimate în ideograme — exact ca în Egiptul antic. Dar nu a avut un cod penal adecvat; nici sistem de legi statutare; nici cod de legi cutumiare controlate de către judecători. Relația dintre autoritate și supuși era ascunsă, adesea în aspecte importante. Constituția însăși era nesigură. Nu impunea un sistem definit de drepturi și obligații. Prințul Ito, care a conceput constituția Meiji, a scris un comentariu a ceea ce însemna; dar această carte a fost subiect de dispute și s-a aflat adesea în dizgrația autorităților. Legea nu era suverană. Cum ar fi putut fi, într-o teocrație? Dar oare era Japonia o teocrație? Ito era de părere că fusese în trecut, dar nu mai era; alții aveau o alta opinie. Chestiunea a fost lăsată în ambiguitate, așa cum s-a întîmplat cu multe alte chestiuni legale și constituționale în Japonia pînă în 1946, cînd împăratul a anunțat în mod public că nu era zeu. Era ceva vag și improvizat în întregul sistem de ordine al Japoniei. Onoarea, de exemplu, era mai importantă decît ierarhia. Putea fi uneori drept să ignori legea (așa cum era ea) și să nu ascuți un superior. Dar nimeni nu putea spune exact în ce împrejurări pînă nu se ivea ocazia. Atunci se crea un consens și conștiința colectivă judeca. Astfel, minoritățile activiste, mai ales din forțele armate, puteau adesea să-și sfideze comandanții, chiar și pe împărat, și să primească aprobarea opiniei publice.¹⁰

Această absență a demarcațiilor absolute între bine și rău, legalitate și ilegalitate, lege și dezordine a făcut Japonia în mod particular vulnerabilă la relativismul cultivat în Vest după primul război mondial. Dar slăbiciunea își avea rădăcinile și mai în trecut. Cînd, în 1868, Japonia a apelat la Europa pentru călăuzire pragmatică, ea a căutat atît norme de comportament internațional cît și tehnologie. Ce a găsit? Realpolitik bismarckiană. Apoi au venit lupta pentru Africa, cursa înarmărilor, ferocitatea mașinii de război a lui Ludendorff și cultul puterii prin violență, culminînd cu triumfătorul puci al lui Lenin.

182 ■*■;■●,• O ISTORIE A LUMII MODERNE JO; ;;

Japonezii au observat că, oricît de atroce, comportamentul european era întotdeauna justificat din interior prin trimiterea la un anume set de credințe. Așadar, pentru a se fortifica într-o lume aspră, competitivă, ei și-au renovat propriile ideologii, în conformitate cu ceea ce percepeau drept principiile europene ale utilității. Aceasta a implicat, de fapt, inventarea unei religii de stat și a unei moralități guvernante, cunoscute drept șinto și bușido. Pînă atunci, chestiunile religioase în Japonia fuseseră sincretiste: ele luau elemente din culte importate și le foloseau în scopuri particulare — budism, daoism, confucianism, chiar și creștinism — fără a ține seamă de logică sau coerență. E adevărat că șintoismul a fost menționat pentru prima dată în analele japoneze încă din vremea domniei lui Tenno Yomei (585-587 d.Cr.). El însemna zeu într-un sens păgîn, mergînd înapoi pînă la zeii-soare și zeițe-le-soare ancestrali, adorarea primitivă a strămoșilor și ideea de conducători de origine divină. Ca atare era mult mai puțin sofisticat decît budismul sau alte religii imperiale ale Orientului și era doar unul din multele elemente ale culturii religioase japoneze. Dar era în mod specific și pe de-a-ntregul japonez și prin urmare capabil de a fi alipit aspirațiilor naționale. Astfel, o dată cu Revoluția Meiji a fost luată decizia conștientă de a-l transforma în religie de stat. În 1875 a fost oficial separat de budism și codificat. În 1900 altarele șintoiste au fost plasate în subordinea Ministerului de Interne. A fost stabilită o închinare regulată către împărat, în special în forțele armate, iar din anii '20 încoace în toate școlile s-a predat un cod etic național, kokumin dotoku. Cu fiecare victorie militară sau înaintare imperialistă japoneză (înfrîngerea Rusiei în 1904-1905 a fost una dintre aceste ocazii), religia de stat era consolidată și dezvoltată și este semnificativ că procesul a culminat în 1941, cînd Japonia a intrat în al doilea război mondial și a instituit

ceremonii religioase private, populare și publice pentru întreaga națiune. Pe scurt, șintoismul a fost transformat dintr-un cult primitiv, perimat și minoritar într-o adeziune a unui stat modern, totalitar și astfel, printr-o ciudată ironie odioasă, religia, care ar fi trebuit să servească pentru a rezista la ororile seculare ale epocii, a fost folosită pentru a le sanctifica.

Dar asta nu era tot. Șintoismul, ca religie a naționalismului expansionist, era în mod deliberat sprijinit de o versiune renovată și militarizată a vechiului cod al cavalerilor, bușido. În primii ani ai secolului, bușido a fost definit de un profesor samurai, dr Inazo Nitobe, ca „a fi mulțumit de propria-ți viață, a-ți accepta statutul nativ ireversibil și a te cultiva în cadrul acestei condiții predestinate, a fi loial capului familiei, a-ți prețui strămoșii, a te antrena în artele marțiale prin cultivarea și disciplinarea minții și a trupului”¹¹. Dar pînă în secolul al XX-lea au existat puține referiri de vreun fel la bușido. Unii se îndoiau de însăși existența lui. Profesorul Hali Chamberlain, în eseu The Invention of a New Religion (Inventarea unei noi religii), publicat în 1912, scria: „Bușido, ca instituție sau cod de legi, nu a existat niciodată. Relatările despre el au fost fabricate din nimic, în special pentru consumul străinilor.

O TEOCRAȚIE INFERNALĂ, UN HAOS CELEST 183

[...] Bușido a fost necunoscut pînă acum vreo zece ani.”¹² S-ar putea să fi fost o serie de exerciții religioase, accesibile foarte puținor persoane. În orice caz, în anii '20 a fost popularizat ca fiind un cod al onoarei militare, identificat cu naționalismul extrem și militarismul, și el a devenit justificarea pentru practicile cele mai groțesti, la început asasinări individuale, mai tir-ziu cruzime și măcel în masă. „Cavalerii bușido” erau conducătorii militari ai șintoismului totalitarist, echivalentul, în acest decor oriental al „elitelor de avangardă” ale lui Lenin și Mussolini, al cămășilor negre, cămășilor brune și cekiştilor Europei. Ei întruchipau „forța morală conducătoare a [acestei] țări, totalitatea instinctelor morale ale rasei japoneze”, după spusele lui Nitobe.¹³ Iată un concept, superficial moralist ca ton, total relativist în fapt, în mod periculos înrudit cu ceea ce Lenin numea „conștiința revoluționară” iar Hitler „moralitatea superioară a partidului”.

Această nouă metafizică a militarismului și violenței, care în mod sigur ca entitate organizată nu avea precedent în istoria Japoniei, se presupunea că era însoțită de dezvoltarea sistematică a instituțiilor politice occidentale, în 1876 samurarii au fost dizolvați ca clasă, pierzîndu-și soldele și dreptul de a purta săbii; ultima revoltă feudală a fost înăbușită în anul următor. Partidele și ziarele de tip occidental au fost introduse în anii '70 ai secolului al XIX-lea, o nouă aristocrație de tip britanic, cu baroni, viconti și marchizi, a fost instituită în 1884 și un sistem guvernamental în anul următor. Pentru primul parlament din 1890 numai 400 000 din 40 de milioane de oameni au avut drept de vot. În 1918, „calificarea prin taxa de trei yeni” a ridicat această cifră la 3,5 milioane din 60. În 1925 Japonia a adoptat Legea Sufragiului Masculin, care dădea dreptul la vot tuturor bărbaților peste douăzeci și cinci de ani, ridicînd sufragiul la 13 milioane.

Dar instituțiile autori țariste au avansat pari pasu cu democrația. În 1875 exista o lege a presei extrem de restrictivă. Supravegherea de către poliție a partidelor politice a fost instituită în 1880. Constituția din 1889 era în mod deliberat restrictivă, pentru a produce, scria autorul ei, prințul Ito, „o soliditate compactă a organizării și eficiența activității ei administrative”¹⁴. Dieta era echilibrată de o Cameră a Pairilor puternică iar cabinetul de către instituția genro, un grup format din foști prim-miniștri și oameni de stat care ofereau consiliere direct lui Tenno. Poate cea mai importantă din toate era o reglementare, concepută în 1894 și confirmată în 1911, conform căreia ministrul de Război și al Marinei trebuiau să fie ofițeri activi, numiți de Statele Majore respective. Aceasta însemna nu numai că armata și marina erau independente de controlul politic (șefii de Stat Major aveau acces direct la Tenno), ci și că fiecare dintre ele putea de fapt avea drept de veto într-un Cabinet civil, refuzînd să-și nominalizeze propriul ministru. Această putere a fost folosită în mod frecvent și a existat întotdeauna în fundal. Astfel că guvernul era de fapt responsabil numai de chestiunile civile, armata și marina con-ducîndu-și propriile afaceri, care adesea, și din ce în ce mai mult în anii

184 TggjH O ISTORIE A LUMII MODERNE ~;!T O

'20, afectau politica externă. Avînd în vedere că armata și marina nu se aflau sub control civil, iar ofițerii în domeniu nu se simțeau neapărat obligați de onoare să se supună superiorilor lor din Tokyo, au existat momente cînd Japonia a ajuns mai aproape de anarhia militară decît de orice alt sistem. Problema era că Japonia căpăta foarte încet tipul de conștiință civică produs în Europa de viața urbană și de ideile burgheze despre drepturi. Orașul însuși era un import. Pînă și Tokyo era, și pînă foarte de curînd a rămas, o uriașă adunare de sate. Cetățenii săi aveau reflexe și atașamente rurale, și nu urbane. Deși feudalismul fusese ucis de Revoluția Meiji, el supraviețuia într-o versiune nelegitimă. Toată lumea, de sus pînă jos, se simțea bine doar ca parte a unui clan sau batsu. Era și este ceva obișnuit pentru japonezi să-și extindă modelele de comportament familial la situații mai largi. Termenul habatsu, „grup permanent”, era aplicat în fiecare nouă activitate de îndată ce apărea: școli de pictură, lupte, aranjarea florilor apoi, după 1868, în firmele industriale; iar după 1890 în politică. Termenul japonez oyabun-kobun, însemnînd relație părinte-copil sau șef-subaltern, a devenit liantul acestui feudalism ilegal în politică, un om oferind servicii sau loialitate în schimbul unei părți din orice „pradă” implicată. De fapt, japonezii nu făceau o distincție clară între grupuri familiale și

nonfamiliale, din moment ce perpetuarea unei familii prin adopție era privită ca mult mai importantă decât perpetuarea legăturii de sînge.¹⁵ Ozaki Yukio, cel mai peren dintre politicienii japonezi, care a făcut parte din Dietă, scria în 1918 că în Japonia „partidele politice, care ar trebui să fie întemeiate și dizolvate numai pe baza unor principii sau viziuni politice, sînt de fapt o chestiune de legături și sentimente personale, relațiile între lider și membrii unui partid fiind similare celor care existau între un suzeran feudal și vasalii săi”¹⁶. Partidele de masă ale stîngii, bazate pe interese economice universale, ar fi putut schimba acest model. Dar legea Menținerii Păcii din 1925, anul în care Japonia a adoptat sufragiul masculin, a acordat poliției o putere uriașă pentru a combate subversiunea marxistă atît de eficient încît să-i inhibe dezvoltarea. Nici un partid de stînga nu a obținut vreodată mai mult de 500 000 de voturi pînă după 1945.

Ca rezultat, partidele politice japoneze erau mafii legale care inspirau prea puțin respect și nu ofereau nici o alternativă morală la instituțiile tradiționale „renovate” în formă totalitaristă. Mita era omniprezentă, căci alegerile costau mult (25 000 de dolari locul în perioada interbelică), iar salariile erau mici. Corupția se întindea de la vînzarea de titluri nobiliare la speculațiile cu terenuri în noul cartier de bordeluri din Osaka. Dintre cele două partide principale, Seiyukai era finanțat de cei ce aveau interese în căile ferate marciuriene, Kenseikai de către Mitsubishi, în ambele cazuri legal. Trei dintre cei mai importanți lideri politici, Hara (primul om de rînd care a devenit prim-ministru), Yamamoto și Tanaka, erau vinovați de o corupție vulgară.¹⁷

Politicienii nu reprezentau figuri atrăgătoare, spre deosebire de militariștii O TEOCRAȚIE INFERNALĂ, UN HAOS CELEST 185

bușido. Ei se luptau adesea, dar numai în încăierări indecente în Dietă, uneori ajutați de bătauși angajați. După cum relatează un martor ocular britanic în 1928: „Niște domni cu fețe congestionate, îmbrăcați pe dinafară în redingote dar încălziiți pe dinăuntru de porții copioase de sake, răcneau și zbieau, certurile culminînd adesea cu o îmbulzeală spre tribună, de unde vorbitorul din acel moment era tîrît în mijlocul unei lupte dezlănțuite.”¹⁸

Mai mult, dacă feudalismul nelegitim persista în Dietă, el a înflorit și în afara ei, sub aspectul unor societăți secrete care constituiau o formă alternativă de activitate politică: nedemocratică, neconstituțională, folosind acțiunea directă și armele în loc de argumente. O dată ce și-au pierdut soldele, samurarii au fost nevoiți fie să-și găsească de lucru, fie să se alieze în bande și să se ofere cui oferea mai mult. În 1881 un asemenea grup a format Genyosha, prima dintre societățile secrete, care curînd a intrat indirect în politică furnizînd asasinii care să aranjeze alegerile pentru Dietă sau să-i ucidă pe candidații rivali. În 1901 un membru Genyosha, Mitsuru Toyama, a fondat notoriul Kokuryukai, sau Dragonul Negru, prototipul multor secte violente ultranaționaliste. Adevărata expansiune a politicii de gang a avut însă loc după sfîrșitul războiului din 1914—1918, care pare să fi introdus o epocă a violenței politice aproape pretutindeni.

Nu este clar dacă japonezii au urmat exemplul Germaniei weimareze și al Italiei lui Mussolini. Desigur, ca și fasciștii europeni, ei foloseau violența leninistă ca scuză pentru contraviolență. Ceea ce era neliniștitor era suprapunerea acestor societăți cu politica constituțională și, mai înfricoșător, cea militară. Astfel, Dai Nihon Kokusuikai, Societatea Japoneză de Esență Națională — folosind concepte ale formelor totalitarizate de șintoism și bușido — care a fost fondată în 1919, includea printre membrii ei trei viitori prim-miniștri și mai mulți generali. Asta era relativ respectabil. Cealalți erau simpli bandiți ori bătauși. Unele erau radicale în exact același fel ca sindicaliștii revoluționari din Italia sau primii naziști din Germania. Astfel, Yuzonsha, fondată de Kita Ikki în 1919, propunea un plan național-socia-list de naționalizare a industriei și scindarea marilor proprietăți în vederea pregătirii Japoniei pentru „conducerea Asiei”, expansiunea ei făcîndu-se pe cheltuiala Marii Britanii („milionara”) și a Rusiei („marele proprietar de pămînturi”), Japonia plasîndu-se în fruntea „proletariatului națiunilor”. Alte societăți radicale îi includeau pe naționaliștii agrarieni, care doreau să distrugă complet industria, iar Ketsumedian, condusă de Inoue Nissho, se dedicase asasinării industriașilor și finanțistilor.¹⁹

De fapt toate aceste societăți practicau asasinatul sau dovedeau o neobișnuită toleranță față de el. S-ar putea spune că deși ideea de revoltă feudală a dispărut în anii '70 ai secolului al XIX-lea, asasinatele erau continuarea ei prin alte mijloace. Samurarii nu-și mai puteau impune voința ca clasă, dar grupuri formate din ei își rezervau dreptul de a-și face cunoscute obiecțiile politice nu prin vot, care era sub demnitatea lor, ci prin sabie și

186 iJ;.i' O ISTORIE A LUMII MODERNE >'VO

pumna și, după ce a devenit populară în anii '20, prin pușca-mitralieră Thomson. Samurarii folosiseră de fapt întotdeauna bandiți plătiți pentru a-și teroriza țărani. Acum, modernizatele lor kai, sau bande, erau puse în slujba gumbatsu sau a zaibatsu pentru a-și impune voința asupra miniștrilor. Și mai neliniștitor încă era faptul că, pînă în 1894, kai lucrau împreună cu Kampei-Tai, Poliția Specială a Gărzii Securității Statului. Acești oameni care raportau direct Cartierului General Imperial, nu guvernului, puteau ține prizonieri vreme de 121 de zile fără acuzații oficiale

sau mandat și erau autorizați să folosească tortura pentru a smulge mărturisiri. Oamenii erau adesea arestați de Kampei-Tai în urma unor denunțuri secrete făcute de kai.

Kai au jucat de fapt un rol proteic în societatea japoneză, uneori sprijinind securitatea statului, alții extorcând prin șantaj sume pentru protecție în, de exemplu, noua industrie cinematografică, unde sîngeroasele lor lupte de gang, purtate cu cîte două săbii, au constituit o interpretare orientală a unor episoade precum masacrul din ziua Sf. Valentin din Chicagoul contemporan.²¹ Mitsuru Toyama, cel mai cunoscut șef de bandă, fondatorul Dragonului Negru, ocupa un loc ambivalent în societatea japoneză. Născut în 1855, el avea manierele și afectarea unui gentleman și ale unui cavaler bușido. După corespondentul New York Times, Hugh Byas, el arăta „ca unul din Frații Cheeryble, emanînd bonomie, și făcea mare caz de faptul că credința lui nu-i permitea să omoare nici un țînțar”. Omorîrea politicianilor era cu totul altceva. El nu numai că a organizat asasinat, dar a adăpostit și alți criminali cunoscuți în casa lui, unde poliția nu îndrăznește să intre. Între aceștia, Rash Behari Bose, căutat de britanici pentru tentativa de asasinare a lordului Hardinge, viceregele, în 1912. Cînd în cele din urmă a murit, la peste nouăzeci de ani, încărcat de bătrînețe și răutate, Tokyo Times a publicat un supliment special în onoarea sa.²² Acest lucru oglindea toleranța japonezilor față de încălcarea oricîr de flagrantă și vicioasă a legii, dacă aceasta era săvîrșită în numele onoarei. Victimele însele au ajutat la perpetuarea sistemului. Astfel, marele om de stat liberal Ozaki Yukio, deși constant amenințat el însuși cu moartea, a scris un poem conținînd versurile defetiste: „Laudă celor ce viața mi-ar amenința / Dacă o fac spre a muri pentru țara lor.”²³

Așadar, asasinatul politic nu era neapărat pedepsit sever în Japonia; uneori nu era pedepsit deloc. Și, încă mai impresionant, nu era reprob moral de către societate. Ca rezultat, a devenit din ce în ce mai frecvent. Din guvernul inițial al Restaurației Meiji, un membru a fost asasinat, un altul determinat să-și facă hara-kiri; iar prințul Ito, arhitectul constituției, a fost ucis, în ciuda eforturilor soției sale. Dintre prim-miniștrii lui Tenno Taisho, între anii 1912-1926, contele Okuma, viconte Takahashi și dl Hara au fost asasinați; iar sub Hirohito, 1926-1945, au murit încă trei prim-miniștri, Hamaguchi, Inukai și amiralul Saito, plus o duzină de miniștri ai Cabinetului.²⁴ Unii politicieni au acceptat riscurile meseriei cu mai mult stoi-

O TEOCRAȚIE INFERNALĂ, UN HAOS CELEST 187

cism decît alții. Dar cu siguranță teama de a nu fi asasinați i-a împiedicat pe miniștri în crearea unei legislații reformatoare. Cînd scriitorul David James I-a întrebat, în 1920, pe prim-ministrul Hara de ce nu a respins regulamentul poliției care prevedea pedeapsa cu șase luni de închisoare pentru instigare la grevă, Hara a răspuns: „Nu am nici o intenție de a-mi face hara-kiri pentru moment.” Cînd Hara a fost înjunghiat mortal în anul următor în gara Shimbashi din Tokyo, „păcatul” lui a fost acela că preluase Ministerul Marinei atunci cînd ministrul, amiralul Kato, se afla la Conferința Navală de la Washington.²⁵ Nici chiar Tenno nu era imun la acuzele de lipsă de patriotism, în 1923 a avut loc un atentat asupra lui Hirohito, iar acest om timid din fire a fost fără îndoială descurajat în a oferi prim-miniștrilor civili sprijinul la care aveau dreptul să se aștepte conform constituției, de frica propriilor ofițeri.

Situația s-a deteriorat după 1924—1925, cînd reformele din armată au intror dus un nou tip de ofițer, provenit din rîndurile micilor funcționari, comercianților și micilor proprietari de pămînturi. Acești oameni aveau prea puțin respect față de autoritatea tradițională — sau față de propriii lor comandanți — și erau îmbibați cu noțiuni leniniste și fasciste de violență politică și, mai presus de orice, de noua variantă totalitară de bușido. Deși în stare să-l amenințe pe Hirohito cu moartea, ei vorbeau despre „restaurația” lui la putere: ceea ce voiau ei era dictatura militară sub o conducere imperială de noimele. Cuvîntul lor de ordine era Kokutai sau „politică națională” și orice politician vinovat de cea mai mică lipsă de loialitate față de Kokutai era ca și mort.²⁶ Cei mai mulți dintre ei veneau din zone rurale, unde nivelul de trai era în scădere în anii '20 și tinerele fete trebuiau să se ducă să muncească doar în schimbul hranei, căci salarii nu se puteau plăti. Frații lor soldați clocoteau de ură și fanaticism, iar violența lor se bucura de un larg sprijin public.²⁷

În aceste condiții, guvernul format din partide civile a decăzut treptat, iar alegerile au devenit fără sens. În 1927 și din nou în 1928 prim-miniștrii au fost înlăturați din funcție cu forța de către armată. În 1930, primul-ministru, Hamaguchi Yuko, mandatat să reducă forțele armate, a fost împușcat îndată ce a încercat acest lucru. Succesorul său a fost înlăturat din același motiv. Următorul prim-ministru, Inukai Ki, care din nou a încercat să se opună Armatei, a fost asasinat în mai 1932 de un grup de ofițeri de armată și marină. Ei plănuseră, de fapt, să-l omoare împreună cu Charlie Chaplin, care se afla într-o vizită în Tokyo și urma să ia ceaiul cu primul-ministru. Ofițerul de marină care a condus complotul i-a spus judecătorului: „Chaplin este un personaj popular în Statele Unite și răsfățatul clasei capitaliste. Ne-am gîndit că uciderea lui ar declanșa un război cu America.” Cînd asasinii au fost judecați, avocatul lor a susținut că, fiind în joc onoarea și viitorul lor, asasinatul era o formă de autoapărare. El a prezentat judecătorului 110 000 de scrisori, multe scrise cu sînge, care cerșeau clementă. În Niigata, nouă tineri

188 '■■■■'; O ISTORIE A LUMII MODERNE >• > /!! "

și-au tăiat degetele mici, ca dovadă de sinceritate, și le-au trimis la Ministerul de Război într-un borcan cu alcool.²⁸

Sentințele blinde pronunțate la acest proces, și la multe altele, aminteau de simulacrele de procese implicându-i pe asasinii de dreapta din zilele de început ale Weimarului în Germania.²⁹

Căderea guvernării constituționale în Japonia nu putea fi privită ca o problemă internă din moment ce era legată în mod inextricabil de obiective de politică externă. Majoritatea japonezilor vedeau în expansiunea teritorială un element esențial al intrării în lumea modernă. Nu aveau toate celelalte puteri industriale câte un imperiu? Era tot atât de necesar ca și fabricile de oțel ori cuirasatele. În cazul Japoniei mai erau și alte motive vitale: sărăcia țării, lipsa aproape totală a resurselor naturale și creșterea rapidă, incon-trolabilă a populației. În 1894-1895, Japonia a dat o lovitură Chinei, luând Coreea, Formosa (Taiwan) și Port Arthur. A fost silită să-1 cedeze pe cel din urmă prin intervenția triplă a Rusiei, Germaniei și Franței. Replica ei a fost să-și dubleze efectivele armatei și să-și asigure singură suficient armament, ceea ce a reușit pînă în 1904. Imediat a dat un ultimatum Rusiei, a luat Port Arthur și a cîștigat crunta bătălie de la Tsushima în mai 1905, asigurîndu-și supremația comercială în Manciuria și luînd și Insulele Sahalin (Karafuto) prin acordul care a urmat. În 1914 a intrat în război numai ca să pună stăpînire pe porturile și proprietățile germane din China, iar în anul următor a prezentat o serie de cereri guvernului chinez („Cele Douăzeci și Una de Cereri”) care o transformau de fapt în principala putere colonială și comercială din regiune. Supremația a fost confirmată de Tratatul de la Versailles, care i-a dat sub mandat Shantung-ul și un întreg șirag de insule în Pacific.

Japonia se confrunta acum cu o dilemă. Era hotărîtă să se extindă, dar sub ce stindard? Revoluția Meiji era în esență o mișcare anticolonială, de automenținere. Intenția ei inițială, cînd capturase Coreea, era să o ferească de puterile europene și să se afirme ca lider comercial, politic și militar al unei „Ligi a Asiei de Est”, o alianță defensivă care avea să modernizeze Asia de Est și să împiedice penetrarea în continuare a occidentalilor. Japonia ar fi devenit astfel prima mare putere anticolonialistă, rol ocupat de Rusia după 1945, și ar fi cîștigat prin asta (ca și Rusia) o familie de aliați dependenți și sateliți. Problema era că China, a cărei cooperare era esențială, nu a arătat vreodată nici cea mai mică dorință de a coopera, vîzînd în Japonia o suveranitate inferioară și o feroce pasăre de pradă, mai de temut, sub unele aspecte, decît orice putere europeană, pentru că se afla mai aproape. Cu toate acestea, Japonia nu a abandonat niciodată această direcție de acțiune. S-a reflectat în pledoaria ei pentru o clauză de egalitate rasială în convenția Ligii, în insistența ei respectuoasă că toate activitățile sale pe teritoriul Chinei erau în interesul chinezilor înșiși, și în războiul din 1941-1945 în crearea de către ea de guverne-marionetă în teritoriile pe care le ocupa, adunate în Marea Sferă a Coproșperității Est-Asiatice. Acestea nu erau într-un totu ficțiuni; dar nu puteau nici deveni în întregime, sau măcar în principal, realități, atîta

O TEOCRAȚIE INFERNALĂ, UN HAOS CELEST 189

vreme cît Japonia ar fi fost obligată să lupte și să cucerească China pentru a face din ea un „partener”.³⁰

Această direcție fiind închisă, avea Japonia să fie o putere colonială ca toate celelalte? Aceasta era viziunea Ministerului de Externe japonez, a Curții lui Hirohito, a regimului politic liberal. Dar acest lucru însemna să aibă un aliat, mai presus de orice Marea Britanie, cel mai mare și mai respectabil dintre imperiile încheiate. Marea Britanie era avidă de stabilitate, și fără îndoială că se puteau găsi mijloace pentru a furniza Japoniei suficiente interese și posesiuni spre a o aduce și pe ea la un sistem stabil. Și cîtă vreme Marea Britanie era aliatul Japoniei, cea din urmă avea tot interesul să-și păstreze propria respectabilitate internă, proprietate constituțională și guvernare a legii, toate învățate de la Marea Britanie.

Iată de ce distrugerea alianței anglo-japoneze de către SUA și Canada în 1921 -1922 a fost în asemenea măsură fatală pentru pacea din Orient îndepărtat. Ideea că putea fi înlocuită de Tratatul Naval de la Washington și mai tîrziu de Tratatul celor Nouă Puteri din februarie 1922 (semnat și de Belgia, Italia, Olanda și Portugalia), care garanta integritatea Chinei, era o fantezie. Căci cel de-al doilea acord nu conținea nici o referire la aplicare, nici măcar în teorie, iar primul făcea ca aplicarea în practică să iasă cu totul din discuție. Rezultatul net a fost plasarea Japoniei în rol de potențial atacator și scoaterea ei din cercul fermecat al puterilor „avute” respectabile. Influența Marii Britanii asupra Japoniei a dispărut, și America, erijîndu-se în protector al Chinei, a devenit inamicul ireconciliabil al Japoniei.³¹ Pe plan intern, consecința a fost că Ministerul de Externe, ai cărui prieteni străini îl dezamăgiseră, și-a pierdut puterea în favoarea militarilor, în special a ofițerilor mai tineri, îmbibați de fanatism și dornici să conducă singuri, ceea ce era oricum implicit în șintoismul totalitarist.

Existau însă rațiuni mai prozaice care alimentau disperarea națională. Japonia nu se putea hrăni singură. În 1868, cu o populație de 32 de milioane, consumînd anual în medie cîte 145 kg de orez pe cap de locuitor, Japonia se descurca cu 2 428 200 ha cultivate, fiecare producînd 1 791 kg. În 1940, cu considerabile eforturi și ingeniozitate, ridicase producția la 3 583 kg la ha, și folosind fiecare centimetru de pămînt marginal crescuse suprafața cultivată cu orez la 3 237 600 ha. Dar între timp consumul mediu crescuse la 210 kg pe an — nu cine știe ce — iar populația la 73 de milioane, astfel încît Japonia avea cu 2 360 de milioane de tone de orez pe an mai puțin decît îi trebuia.

Productivitatea agricolă ajunsese deja la limită la începutul anilor '20 și nu mai avea cum să fie crescută. Astfel că între perioada antebelică 1910-1914 și sfîrșitul anilor '20, importurile de orez s-au triplat.³² Acestea au trebuit plătite

prin exporturile predominant textile ale Japoniei, care deja se confruntau cu o competiție și legi comerciale criminale.

190 O ISTORIE A LUMII MODERNE > ;, ■

Emigrarea nu reprezenta o opțiune reală pentru japonezi. Le fusese interzisă prin tratat intrarea în Statele Unite încă din 1894, fiind primul grup național controlat în felul acesta. În 1920 în SUA se aflau 100 000 de japonezi (în special în California) și alți 100 000 în Hawaii: patru ani mai târziu groaza americanilor față de „pericolul galben” a condus la o legislație care nu permitea japonezilor să capete cetățenie americană, ceea ce conform noii legi a emigrării le împiedica pînă și intrarea în țară. Legea australiană a emigrării era la fel de restrictivă și îndreptată în mod clar împotriva Japoniei. Atitudinea guvernelor americane și australiene (care oglindea, evident, opinia publică în proporție copleșitoare) a provocat multă amărăciune în rîndurile comunității comerciale japoneze, care avea statut european în Asia. La mijlocul anilor '20 pînă și unii dintre politicienii „respectabili” începeau să fie de părere că nu exista nici o ieșire pașnică din această dilemă. În cartea lui Către tineri, Hashimoto Kingoro scria:

Japoniei nu i-au mai rămas decît trei căi spre a scăpa de presiunea surplusului de populație... emigrarea, avansarea pe piețele mondiale și expansiunea teritorială. Prima poartă, emigrarea, ne-a fost închisă de politicile anti-japoneze ale altor țări. Cea de-a doua [...] este închisă de barierele de prețuri și de abrogarea tratatelor comerciale. Ce să facă Japonia cînd i s-au închis în față două din cele trei uși?33

• Același lucru a fost subliniat cu și mai multă forță în propaganda făcută de Kai și de banii murdari ai armatei și marinei. A devenit leitmotivul lui Sadao Araki, care în 1926 ajunsese liderul grupurilor de tineri ofițeri și evanghelist al Kodo, „calea imperială”, noua formă militantă a șintoismului-expansionist. De ce, întreba el, ar trebui Japonia, cu mult peste 60 de milioane de guri de hrănit, să se mulțumească cu 368 457 de kilometri pătrați (cea mai mare parte arizi)? Australia și Canada, fiecare cu 6,5 milioane de locuitori, aveau 7,77 de milioane de kilometri pătrați, respectiv 9,06 milioane de kilometri pătrați; America avea 7,77 de milioane de kilometri pătrați, Franța un imperiu colonial de 9,84 de milioane, Marea Britanie (chiar fără Dominioane și India) avea 5,7 milioane, Belgia 2,33 de milioane de kilometri pătrați, Portugalia 2,07 milioane. America, sublinia el, în plus față de teritoriile ei uriașe, mai avea și 1,81 de milioane de kilometri pătrați de colonii. În ce consta justetea firească a unor asemenea discrepante? Nu că japonezii ar fi fost lacomi. Ei trăiau cu pește și orez, și acestea puține. Erau ingenioși de cumpătați în folosirea tuturor materialelor. La mijlocul anilor '20 ajunseseră aproape la limita resurselor lor iar un deceniu mai târziu o depășiseră. În spatele romanticului atavism al grupărilor militare, al atitudinii lor țanțoșe și fanfaronadei lor criminale, se afla un imens și perfect autentic simț al durerii naționale împărtășit practic de toți japonezii, din care multe milioane — spre deosebire de germani — erau cu adevărat flămînzi. Ironia este însă că Japonia, în orice caz la început, nu a căutat să redreseze balanța dreptății atacînd puterile occidentale bogate, ale căror politici rasiste

O TEOCRAȚIE INFERNALĂ, UN HAOS CELEST 191

au adăugat insulta inechității, ci impunînd încă un strat de opresiune asupra a ceea ce lordul Curzon numea „marea, neajutorată, deznădăjduită și inertă masă a Chinei”. Desigur, și aici puterile europene fuseseră cele care dăduseră exemplul. Au invocat tot felul de motive pentru impunerea de dictate asupra Chinei și ocuparea porturilor ei riverane, dar singura lor justificare reală era forța superioară. Uneori spuneau asta în mod explicit. În 1900 mesajul prin care Kaiserul ordona soldaților germani să despresureze legațiile din Beijing suna astfel: „Nu cruțați pe nimeni. Nu luați prizonieri. Luptați astfel încît o mie de ani de acum încolo nici un chinez să nu mai îndrăznească să se uite chiorși la un german.”35 Celelalte puteri s-au comportat în mod similar, de obicei fără atîta retorică. Dacă domnia forței era legea națiunilor în China, de ce i s-ar refuza numai Japoniei dreptul de a o urma? Japonia nu putea accepta că Marea Război pusese capăt erei colonialismului. Pentru ea, aceasta abia începea. China era destinul manifest al Japoniei. Marele bancher Hirozo Mori scria: „Expansiunea spre continent este destinul poporului japonez, decretat de Ceruri, pe care nici lumea, nici noi, japonezii, nu-l putem controla ori modifica.”36

Dar mai era un motiv pentru atacarea Chinei, care mergea pînă la rădăcinile impulsului dinamic japonez. „Sînt ciudat de sensibili”, scria Kurt Singer, „la mirosul putreziciunii, oricît de bine acoperit; și vor lovi în orice dușman al cărui sîmbure pare să trădeze o lipsă de fermitate. [...] Ușurința cu care, în fața evidentei diferențe de forță, sînt gata să atace ori de cîte ori adulmecă descompunerea îi face să apară drept adevărați succesori ai hunilor, avarilor, mongolilor și ai altor «bice ale lui Dumnezeu».”37 Acest instinct ca de rechin de a-i sfîrteca pe cei loviți s-a dovedit puternic în asaltul lor asupra Rusiei țariste. Avea să fie sursa extraordinarului lor pariu din 1904 pentru supremație în Asia și în Pacific. Acum, în anii '20, avea să-i conducă irezistibil spre China, unde duhoarea cangrenei sociale și naționale era de neconfundat.

Starea Chinei era rezultatul credinței optimiste, răspîndită printre intelectualii de stînga, că revoluțiile rezolvă mai multe probleme decît creează, în secolul al XIX-lea Marile Puteri căutaseră să pătrundă în China și s-o modernizeze; sau, după cum credeau chinezii, s-o jefuiască. Impuseseră „tratate inechitabile” pe care dinastia manciuriană fusese nevoită să le accepte. Sistemul de guvernămînt imperial, care dura de trei milenii, putea fi privit în două moduri. El reprezenta principiul unității, deloc ușor de înlocuit într-o țară întinsă în care nu prea exista unitate sau concentrare,

căci populația ei vorbea mai multe limbi (deși, datorită serviciilor civile imperiale, cei educați cunoșteau o scriere comună). El mai putea fi privit, de asemenea, ca un element de slăbiciune care făcea posibilă penetrarea din exterior. Incapabil de a se reforma sau moderniza, el permisesese să se îndeplinească ceea ce clasa conducătoare japoneză reușise să prevină cu succes. În condițiile în care

192 T.,-i O ISTORIE A LUMII MODERNE

nici China nu a putut avea și ea o revoluție de sus în jos, să aibă una de jos în sus.

Aceasta era concepția intelectualilor radicali, al căror lider era occidentalizat Sun Yat-sen. Ca și Lenin, el și-a petrecut mult din viață în exil. În 1896 fusese răpit de personalul Legației Imperiale Chineze din Londra. Răpitorii aveau de gând să-l trimită înapoi ca nebun, pe un vapor special închiriat, iar o dată ajuns în Beijing avea să fie ucis prin torturare, pedeapsă rezervată celor ce complotau împotriva Tronului Dragonului. Dar din carcera sa de la ultimul etaj al legației aflate la întretărirea Pieței Portland cu strada Weymouth, Sun aruncase afară mesaje înfășurate în jurul unor monede. Unul din ele a fost cules de un hamal negru, care l-a dus la poliție; și curînd după aceea primul-ministru, lordul Salisbury, l-a eliberat pe Sun.³⁸ În cele din urmă, acesta s-a întors în China. Exact în aceeași perioadă în care Lenin își promova teoria „elitei de avangardă” pentru a justifica faptul că intelectualii din clasa de mijloc împingeau la revoluție un proletariat inexistent iar mentorii lui Mussolini făceau experiențe cu „sindicalism revoluționar”, Sun fonda o societate secretă, Xing Zhong Hui. Ea se baza în parte pe modele europene, în parte pe cele japoneze, iar obiectivul ei, ca și al lui Lenin, era răsturnarea prin forță a autocrației imperiale. A exploatat foametea și recoltele slabe de orez, a asasinat oficiali provinciali, uneori a capturat orașe sau a participat la revolte mai generale în 1904 și 1906. Șansa ei a apărut cînd moartea împărătesei-mame Țu Xi, în 1908, a lăsat tronul unui băiețel de doi ani, Pu Yi. A fost convocată o adunare națională. Există posibilitatea creării unei monarhii constituționale care ar fi introdus principiul democratic păstrînd, în același timp, principiul unificator al monarhiei, despuiat de abuzuri. Dar dr Sun nu voia nici să audă de așa ceva. La 29 decembrie 1911 a declarat republică în Nanking, avîndu-l pe el președinte, iar șase săptămîni mai tîrziu manciurienii, ultima dinastie a Chinei, abdicau. Astfel, principiul legitimității a fost distrus, lăsînd un vacuum care nu putea fi umplut decît prin forță. Acest lucru a fost observat de un tînr țaran, Mao Tzedun, care avea 17 ani în 1910, cînd a aflat, în satul său Hunan, vestea morții împărătesei, la doi ani după acest eveniment. Cînd a început revoluția, și-a tăiat părul și s-a înrolat în armată, descoperind cu această ocazie că, în China, orice ai vrea să realizezi îți trebuie o armată; un apergu de care nu a uitat niciodată.³⁹ Gravul dr Sun a ajuns la aceeași concluzie ceva mai tîrziu, și atunci a renunțat la președinție în favoarea ultimului comandant al trupelor imperiale, generalul Yuan Shi Kai. Generalul Yuan s-ar fi proclamat aproape sigur împărat și ar fi întemeiat o nouă dinastie — așa cum o făcuseră în trecut mulți bărbați puternici ai Chinei. Dar în 1916 el a murit, cauza monarhiei a fost pierdută, și China a pornit-o pe calea a ceea ce Charles de Gaulle avea să numească mai tîrziu *Ies delices de l'anarchie*.

O TEOCRAȚIE INFERNALĂ, UN HAOS CELEST

193

Scopul răsturnării monarhiei erau restaurarea posesiunilor Chinei conform frontierelor de la 1840, unificarea țării și stăvilirea pătrunderii străinilor. A obținut exact contrariul în fiecare dintre cazuri. În Mongolia Exterioară, Hutuktu din Urga s-a autoproclamat independent și a semnat un tratat secret cu Rusia (1912), realiniere niciodată schimbată de atunci. Pînă în 1916 alte cinci provincii optaseră pentru guvernare autonomă. Japonia a ocupat Manciuuria și Nordul, precum și mai multe zone de coastă. Celelalte mari puteri și-au stabilit „sferele de influență” la întîlniri de la care China a fost exclusă. Singura sursă de venit pe care se putea baza guvernul republican chinez (atunci cînd avea vreun venit) era ceea ce rămăsese din vechea Vamă Maritimă Imperială, creată de irlandezul Sir Robert Hart și echipată de europeni, în special din Marea Britanie, care controla coastele și rîurile navigabile, întreținea geamandurile, farurile și hărțile și încasa taxele. Restul sistemului de taxe al guvernului se dizolva într-o mlaștină de corupție. Cum nu erau bani, nu putea exista nici o armată centrală.

Mai mult, distrugerea monarhiei a dat o lovitură fatală vechii mici nobili chineze împroprietărite. Ea și-a pierdut privilegiile acordate prin lege și a căutat imediat să creeze un sistem de feudalism bastard (ca în Japonia) care să o restaureze defacto. Pînă atunci, facțiunile și clanurile ei operaseră conform deciziilor tribunalelor. Fără tribunale nu exista nimic. Cosmologia tradițională pierdea o dată cu tronul. La fel și religia, căci confucianismul se învîrtea în jurul monarhiei. Daoismul, un cult privat, nu era un substitut în calitate de crez al moralei publice. Unii și-au căutat refugiul în budism, alții în creștinism. Dar majoritatea micilor nobili s-au afiliat la orice sursă locală de autoritate militară au putut găsi, supunîndu-se acesteia împreună cu toți vasalii lor. Confrunțați cu starea de disoluție atît de sugestiv descrisă de Hobbes, ei au ales Leviathanul, sub forma conducătorului militar. Din păcate, nu era un singur monstru, ci mai mulți: prin 1920 dominau patru conducători militari importanți și zeci de alții secundari. China a intrat într-o perioadă odioasă, reminiscentă a Războiului de Treizeci de Ani din Europa.⁴⁰

Dr Sun, ucenicul vrăjitor, a făcut în așa fel încît să fie reales președinte, apoi, în 1921, să fie făcut generalissimo. Dar nu avea armată și nici bani să-și plătească una. A scris cărți, *San Min Zhuyi* {Cele trei principii ale poporului} și *Jian guofanglii* {Planuri pentru construirea regatului}. Totul era atît de ușor pe hîrtie. Mai întîi venea etapa luptei

împotriva vechiului sistem; apoi etapa conducerii educative; apoi etapa guvernării cu adevărat democratice. A transformat organizația sa revoluționară în Guomindang (GMD) sau Partidul Poporului. El se baza pe Trei Principii: Libertatea Națională, Guvernarea Democratică, Economia Socialistă. Un maestru în ale pedagogiei, Sun desena pe o tablă un cerc mare cu cerceulețe mici înăuntru. Conservatorismul, Liberalismul, Socialismul și Comunismul — GMD lua ce era mai bun din fiecare și le combina. Realitatea era oarecum diferită. Dr Sun recunoștea: „Națiunile bine organizate numără voturile din urnele

194 " <>: O ISTORIE A LUMII MODERNE >U'.)T ' "

electorale. Națiunile prost organizate numără cadavrele de pe câmpurile de luptă." Principalei sale gărzi de corp, un faimos evreu canadian căruia i se spunea Cohen „Două-Pistoale", el i-a mărturisit că adevăratul său scop politic era modest: „Eu vreau o Chină în care nu e nevoie să-ți închizi poarta noaptea."41

În împrejurările date, țelul era prea ambițios. Porțile exterioare rămâneau esențiale; la fel și gărzile de corp. Adăpostit în Canton (Guangzhou), dr Sun avea nevoie de șase sute de oameni să-l păzească. Uneori nu-i putea plăti. Atunci ei se răsculau și invadeau Trezoreria, să vadă ce puteau găsi. Când se deplasau, Sun și alți lideri militari și civili foloseau Packard-uri americane mari, cu bandiți înarmați urcați pe scările acestora. Uneori Sun era obligat să se ascundă sau să folosească deghizări bizare. O dată a fugit în Hong Kong într-o canonică britanică. De fapt, lui i-ar fi plăcut foarte tare ajutorul britanicilor ca putere protectoare, dar lordul Curzon se opunea. S-a întors apoi spre America, solicițându-i lui Jacob Gould Schurman, ministrul american în Canton, o intervenție americană de cinci ani, împuternicită să ocupe toate nodurile de cale ferată și capitalele de provincii, investită cu autoritate asupra armatei, poliției, sistemului sanitar, controlului invaziilor și cu dreptul de a numi principalii experți în administrație. Dar și aici a fost refuzat, în 1923 și din nou în 1925.42

Derutat, Sun s-a îndreptat către guvernul sovietic în 1923. În 1920-1921 se formase un Partid Comunist Chinez, dar era permisă apartenența dublă la acesta și la GMD. De fapt, regimul sovietic a insistat asupra acestei alianțe, obligînd PCC, la cel de-al III-lea Congres, să declare: „GMD trebuie să fie forța centrală în revoluția națională și să-și asume conducerea acesteia."43 Astfel că Moscova (adică Stalin) a răspuns favorabil cererii lui Sun, și în octombrie 1923 i-a trimis pe un anume Mihail Borodin, cunoscut și sub numele de Berg și Grisenberg, pentru a reorganiza GMD pe bazele leniniste ale centralismului democratic, și un expert militar, pe „Galen", cunoscut și ca „generalul Blucher", pentru a forma o armată. Aceștia au adus cu ei mai mulți „consilieri", primul exemplu al unei noi forme sovietice de imperialism politic. Galen îi vindea lui Sun puști sovietice, cu 65 de dolari bucata, apoi îi dădea banii lui Borodin, care îi băga în organizarea PCC. Galen a înființat și o academie militară la Whampoa, al cărei comandant a fost numit ambițiosul cumnat al lui Sun, un fost contabil pe nume Chiang Kai-shek (erau căsătoriți cu surorile bancherului de stînga T.V. Soong).

Aranjamentul a funcționat oarecum. Academia a dat cinci sute de ofițeri instruiți, din care Chiang a creat elita primei armate adevărate a GMD. Apoi a hotărît să devină el însuși conducător militar. Problema armatei chineze era disciplina. Generalii, ba chiar armate întregi, fugeau adesea. În 1925 Chiang, promovată șef al Statului Major al generalisimului Sun, a dat primele sale ordine: „Dacă o companie din trupele mele pornește la acțiune și apoi se retrage fără ordin, comandantul companiei va fi împușcat. Această regulă se va aplica de asemenea la batalioane, regimente, divizii și corpuri

O TEOCRAȚIE INFERNALĂ, UN HAOS CELEST 195

de armată. În cazul unei retrageri generale, dacă comandantul corpurilor de armată rămîne pe poziții și este ucis, toți comandanții de divizii vor fi împușcați." Și așa mai departe, ierarhic. Acest ordin a fost urmat de răsunătoare procese ale Curții Marțiale și execuții în masă.44

În 1924 Sun ținuse primul Congres al GMD, și acesta apăruse ca un partid de masă, organizat pe structuri comuniste, cu peste 600 000 de membri. Dar el a murit în martie 1925, lamentîndu-se cu privire la modul în care militanții PC preluau puterea și deplîngînd faptul că Marea Britanie sau America nu îl ajutaseră să salveze China de comunism. În aceste condiții, era de presupus că Chiang, conducătorul militar al GMD, avea să preia puterea, ceea ce s-a și întîmplat. A urmat acum unul din acele puncte de cotitură decisive ale istoriei care, deși destul de clare cînd le privim retrospectiv, au fost complicate și confuze la vremea lor. Cum ar trebui condusă revoluția, acum că dr Sun murise? GMD controla numai zona Cantonului. Comuniștii erau divizați. Unii considerau că revoluția trebuie condusă pe bazele fragile ale micului proletariat chinez, concentrat în Shanghai și în jurul acestuia. Alții, conduși de Li Dazhao, bibliotecar la Universitatea din Beijing (al cărui asistent a devenit Mao Tsedun), considerau că revoluția trebuie să se bazeze pe țărani, care formau majoritatea covîrșitoare a populației chineze. Doctrina comunistă ortodoxă respinge cu dispreț această idee. După cum spunea Chen Duxiu, cofondator al partidului chinez, „peste jumătate din țărani sînt mici-burghezi împroprietăriți care aderă cu fermitate la conștiința proprietății private. Cum pot ei să accepte comunismul?" 45 Stalin era de acord cu acest punct de vedere. Țăranii ruși îl înfrînseseră pe Lenin; el însuși încă nu îi potolise definitiv. El era de părere că, avînd în vedere împrejurările, Partidul Comunist Chinez nu avea de ales decît să sprijine GMD și să acționeze prin naționalismul chinez.

în vastul haos al Chinei, toți erau oportuniști, iar Chiang mai mult ca oricine. La Academia Whampoa, al cărei obiectiv era acela de a crea ofițeri devotați, el lucra îndeaproape cu un tânăr comunist, Zhou Enlai, șeful departamentului politic. Nu exista practic nici o diferență între îndochinarea politică a GMD și cea a PC. De fapt, în această etapă GMD ar fi putut deveni cu ușurință acea formă de comunism național pe care avea să o dezvolte în cele din urmă Mao Tzedun. Chiang, și nu comuniștii, a fost cel care a sesizat primul că ura față de străini și imperialism ar putea fi combinată cu ura față de conducătorii militari opresivi pentru a mobiliza forța maselor de țărani. Mao Tzedun, care era membru în biroul GMD din Shanghai, a găsit atrăgătoare această idee, și el a fost făcut șef al Institutului de Pregătire a Mișcării Țărănești, cu un accent covârșitor pe disciplina militară (128 de ore din cursul total de 380 de ore). Opiniile lui și ale lui Chiang erau foarte apropiate la vremea aceea. În anumite privințe el era mai în largul său în GMD, cu accentul său pe naționalism, decât în PCC, cu dogmatismul său orientat spre oraș. El a colaborat cu GMD mai multă vreme decât orice alt comunist important, ceea ce a însemnat că după ce a ajuns la putere la sfârșitul

196 1/ ., O ISTORIE A LUMII MODERNE

anilor '40 a trebuit să „piardă” un an din viață (1925-1926) în biografiile sale oficiale.⁴⁶ Un articol scris de Mao în februarie 1926, care constituie primul element al Canonului Maoist oficial, este remarcabil de asemănător cu o declarație a lui Chiang la Changsha în același an: „Numai după răsturnarea imperialismului”, spunea Chiang, „poate China să-și capete libertatea. [...] Dacă vrem ca revoluția noastră să reușească, trebuie să ne unim cu Rusia pentru a răsturna imperialismul. [...] Revoluția chineză este parte din revoluția mondială.”⁴⁷

Posibilitatea unei fuziuni între GMD și PCC într-un partid comunist național sub conducerea lui Chiang și Mao era împiedicată de starea de lucruri din China. În 1925-1926 Chiang controla numai o parte din China de sud. Centrul și nordul se aflau în mâinile căpeteniilor războinice. Mareșalul Sun Chuanfang controla Shanghaiul și conducea cinci provincii din Nanjing. La nord de Yangzi, mareșalul Peifu conducea Hankow. Generalul Yan Xishan controla provincia Shanxi. Mareșalul Zhang Zuolin ocupa Mukdenul și domina cele trei provincii manciuriene. Mareșalul Zhang Zongchang era conducătorul militar în Shandong, iar Zhu Yupu în zona Beijing-Tianjing.

La începutul primăverii lui 1926 această stare de lucruri a fost schimbată când mareșalul Feng Yuxiang, cel mai priceput dintre comandanții GMD, a pornit în marș cu forțele sale armate de 300 000 de oameni (cunoscute sub numele de Guominjun sau Armata Poporului) aproximativ 11 265 km, înconjurând Mongolia de sud, apoi pe la est prin Shaanxi și Hunan, pentru a ataca Beijingul dinspre sud. Această surprinzătoare ispravă militară (care a devenit modelul „Marșului cel Lung” al lui Mao în următorul deceniu) a făcut posibilă cucerirea nordului de către Chiang în 1926-1927.⁴⁸ Ca rezultat, patru dintre principalii conducători militari au recunoscut supremația lui Chiang și a apărut posibilitatea unirii Chinei într-o republică prin mijloace pașnice. Campania nordică avusese un preț cumplit în vieți omenești, în special țărani. Nu era preferabilă căutarea unui aranjament prin compromis ideologic acum, în locul carnajului lent al măcinării într-o revoluție? În acest caz, în loc să-i expulzeze pe „capitaliștii străini”, Chiang trebuie să le caute ajutorul; și a fi cumnatul unui mare bancher era un avantaj. Dar o astfel de cale trebuie să însemne o ruptură cu elementele comuniste din cadrul GMD și o demonstrație publică a faptului că statul muncitorilor nu era chiar atât de aproape. Astfel, în aprilie 1927, când a ocupat Shanghaiul, Chiang i-a stîr-nit pe muncitorii organizați din fabrici, care se ridicaseră în sprijinul lui, și a ordonat soldaților să-i împuște. Comunitatea oamenilor de afaceri din Shanghai a aplaudat, iar băncile au adunat bani pentru a plăti armata GMD.

Stalin a hotărît atunci să-și schimbe politica. Il înlăturase de curînd pe Troțki și, conform obiceiului său, a adoptat politica oponenților săi înfrinți. Partidului Comunist Chinez i s-a ordonat s-o rupă cu GMD și să preia puterea prin forță. A fost singura dată când Stalin a urmat direcția revoluționară a lui Troțki, și a fost un dezastru.⁴⁹ Cadrele comuniste s-au ridicat în Canton, dar cetățenii nu voiau să-i urmeze; în luptele care s-au purtat au fost masacrați

O TEOCRAȚIE INFERNALĂ, UN HAOS CELEST 197

mulți orașeni și o zecime din oraș a fost arsă. GMD a atacat în forță la 14 decembrie 1927, comuniștii s-au împrăștiat și au fost vînați pe străzile orașului chiar de către cantonezi. Cei mai mulți membri ai personalului consulatului sovietic au fost asasinați. Borodin s-a întors la Moscova dezgustat și i-a spus lui Stalin: „Data viitoare când chinezii mai strigă «Trăiască Revoluția Mondială!», trimite OGPU-ul.” Stalin n-a zis nimic; la momentul potrivit, l-a trimis pe Borodin la moarte.⁵⁰

Astfel, drumurile lui Chiang și lui Mao au ajuns să se despartă. Chiang a devenit comandantul militar suprem; GMD a fost reorganizat ca un partid militar, printre membrii săi numărîndu-se (în 1929) 172 796 de ofițeri și oameni din diferitele armate, 201 321 de civili și 47 906 „chinezii de peste hotare”, care furnizau o mare parte din bani și cîțiva dintre gangsterii cei mai răi. Pe măsură ce cîștiga teren printre membrii comunității de afaceri și reprezentanții intereselor străine, pierdea teren în rîndurile țărănilor. Văduva doctorului Sun a părăsit GMD, a plecat în exil în Europa și i-a acuzat pe succesorii soțului ei de a fi „organizat GMD ca o unealtă cu care cei bogați să devină și mai bogați și să sugă sîngele milioanei de înfometați ai Chinei. [...] Militariști și persoane oficiale despre care acum cîțiva ani știam că sînt săraci defilează acum în limuzine frumoase și cumpără conace în Concesiunile Străine pentru

proaspăt achiziționatele lor concubine." Chiang era un exemplu elocvent. În iulie 1929 corespondentul lui New York Times nota că a plătit la un hotel din Beijing o factură de 17 000 USD pentru soția, bodyguardul și secretarele sale, pentru o ședere de cincisprezece zile, mai tocînd încă 1 500 dolari pe bacșișuri și 1 000 pe mite pentru poliția locală.⁵¹

Morala pe care a tras-o Mao din schimbarea de politică a lui Chiang nu a fost una ideologică, ci una practică. Pentru ca să faci vreo impresie politică în China, trebuia să ai o armată. Avea să devină el însuși comandant militar. Era extrem de potrivit pentru acest scop. Mao avea treizeci și patru de ani în 1927: înalt, cu o constituție robustă, fiu al unui țăran crud și tiranic care luptase și muncise pentru a ajunge fermier înstărit și negustor de grî-ne — pe scurt, un adevărat kulak. Un contemporan de la școala gimnazială din Dongshan îl descria pe Mao ca fiind „arogant, brutal și încăpățînat”⁵². El nu era un revoluționar milenarist de tip religios, ca Lenin, ci un romantic feroce și pasionat, cu gustul dramei crude și violente; un artist în felul lui, plămădit din același aluat ca Hitler, și tot atît de nerăbdător. Ca și Hitler, era întîi și-ntîi naționalist și avea încredere în cultura națională. De la filozoful Yan Fu a preluat ideea conform căreia „culturalismul”, căutarea „Căii chinezești”, era mijlocul prin care putea mobiliza poporul, făcînd din el o forță irezistibilă.⁵³ Citea și folosea marxism-leninismul, dar credința lui fundamentală era mai aproape de axioma profesorului său de etică de la Beijing, Yang Zhangzhi, a cărui fiică a fost prima lui soție: „Fiecare țară își are propriul spirit național, așa cum fiecare persoană își are propria personalitate...” O țară este un tot organic, așa cum corpul omenesc este un tot organic. Nu e ca o mașinărie care poate fi demontată și făcută la loc. Dacă o demontezi, moare.”⁵⁴

198 ! c! O ISTORIE A LUMII MODERNE .. i -

În gîndirea lui Mao punctul de pornire era o formă de patriotism radical. El nu a fost nevoit niciodată să treacă de la internaționalism la naționalism, cum făcuse Mussolini în 1914: el a fost un naționalist ab initio, ca Atatürk. Iar naționalismul său cultural izvora nu atît dintr-un sentiment al opresiunii cît dintr-o conștiință ultragiată a superiorității sfidate. Cum putea China, părintele culturii, să fie tratată de parveniții europeni ca un copil răzgî-iat — o metaforă folosită adesea de presa occidentală în anii '20. De exemplu, Far Eastern Review, comentînd în 1923 încercările de a impozita monopolul britanico-american asupra tutunului: „Soluția problemei este, desigur, acțiunea concertată a puterilor în a arăta limpede acestor tineri politicieni că șmecheria nu a adus niciodată nimic vreunei națiuni, că mai devreme sau mai tîrziu Marile Puteri se vor sătura de șmecherii și farse infantile, vor pune casa în ordine și vor da cîteva la fund copilului.”⁵⁵ În 1924 Mao și-a dus un prieten chinez, proaspăt sosit din Europa, să vadă bine cunoscuta pancartă din parcul din Shanghai, „Nu este permis accesul chinezilor și al ciinilor”. El a întrerupt un joc de fotbal (împotriva unei echipe de la Yale) cu un slogan caracteristic: „Băteți-i pe sclavii de străini!” și a folosit o metaforă la fel de caracteristică: „Dacă unul dintre stăpînii noștri străini trage un vînt, e un parfum încîntător!”. „Știu oare chinezii numai cum să-i urască pe japonezi”, întreba el, „și nu știu cum să urască Anglia?”⁵⁶ Mao n-a fost descurajat de dificultatea de a transforma China, acest neajutorat animal de povară aflat în prostrăție, în dragonul înfricoșător ce fusese cîndva. Acest uriaș plin de încredere, cu urechile sale teșite și fața lată și palidă — „un chinez mare tipic”, după spusele unui birman; „ca un elefant mare”, cum îl numea un tailandez — era un optimist incurabil, care scruta misterul Chinei în căutare de semne favorabile. Dr Sun considerase China într-o stare mai proastă decît o colonie oarecare: „Sîntem zdrobiți de forța economică a Marilor Puteri într-o măsură mai mare decît dacă am fi cu adevărat o colonie. China nu este o colonie a unei națiuni, ci a tuturor, iar noi nu sîntem sclavii unei țări, ci ai tuturor. Cred că ar trebui să fim numiți hipocolonie.” La fel credea și Stalin.⁵⁷ Dar Mao considera multitudinea exploataților Chinei un avantaj, pentru că o putere poate fi sfîrînită împotriva alteia; el nu credea în teoria leninistă a colonialismului. Susținea că „dezbinarea între popoarele imperialiste a făcut posibilă dezbinarea între grupurile conducătoare din China”, astfel încît nu putea exista o „putere statală unificată”.⁵⁸

Dar toată această analiză era pură vorbărie fără o armată. Mao accepta opinia inițială a lui Chiang că secretul succesului revoluționar era stîrnirea țăranilor. Țăranii erau însă la fel de neajutorați ca și China însăși pînă nu erau înarmați și instruiți, și transformați într-o armă, așa cum făcuse Gen-ghis Han. Nu era oare Genghis un erou legitim al unei culturi chineze renăscute? Scormonirea trecutului pentru a găsi modele exemplare, în special acelea care puneau, ca și el, accentul pe putere și forță fizică, făcea parte din naționalismul romantic al lui Mao, atît de asemănător cu al lui Hitler.⁵⁹

O TEOCRAȚIE INFERNALĂ, UN HAOS CELEST 199

Primul său articol proclama: „Națiunea noastră are nevoie de forță. Spiritul militar nu a fost încurajat. [...] Dacă trupurile noastre nu sînt puternice, ni se va face frică îndată ce vom vedea soldați inamici, și atunci cum să ne atingem țelurile și să ne facem respectați?” „Scopul principal al educației fizice”, adăuga el, „este eroismul militar.” Virtuțile marțiale erau absolut fundamentale în socialismul său național.⁶⁰

În septembrie 1927, în urma rupturii cu GMD, Mao a primit ordin de la conducerea comunistă să organizeze o răscoală armată a țăranilor din Hunan. Era șansa lui de a deveni conducător militar și din acel moment el s-a transformat rapid într-o forță independentă în politica chineză. Revolta a eșuat, dar el a păstrat nucleul unei forțe armate și

l-a condus în munții Jinghanshan, la granița dintre Hunan și Jiangxi. Era mic, dar suficient; de atunci înainte nu s-a mai despărțit de soldații săi personali. Apelul său era crud, dar eficient, sistematizând împărțirea spontană a pământului care (deși probabil el nu știa acest lucru) îl distrusese pe Kerenski și făcuse posibil puciul lui Lenin. Regulamentul său pentru Reprimarea Teroriștilor Locali și a Oamenilor Răi și Proiectul de Rezoluție asupra Chestiunii Pământului îi condamnau pe inamicii tradiționali ai țăranilor săraci — „teroriștii locali și oamenii răi, oficialii corupți, militaristii și toate elementele contrarevoluționare din sate”. El cataloga drept „uniform contrarevoluționare” toate grupurile care s-ar fi putut opune armatei lui de țărani: „Toți Țăranii de Dreapta, Proprietarii Mari, Mici și Mijlocii”, categorisiți ca „cei care posedă peste 30 mou (1,72 ha)”. De fapt el pornea lupta împotriva tuturor elementelor stabile din societatea rurală, formînd o bandă războinică ce era reversul social al celor comandate de căpeteniile războinice provenite din mica nobilime și de „teroriștii lor locali”. Mao s-a dovedit mai priceput în a apela la patriotismul țăranilor decît Chiang, după cum aveau să arate mai târziu arhivele de război japoneze.⁶¹ Dar la început nu a putut recruta mai mult de 1 000 de țărani săraci. Și-a suplimentat forțele cu 600 de bandiți, recrutînd în mod deliberat din pleava societății în plin război civil ceea ce el numea cele cinci elemente declasses ale lui: dezertori, bandiți, pungași, cerșetori și prostituate.⁶² Ca și la alte căpetenii războinice, armata sa fluctua, de la mai puțin de 3 000 la peste 20 000 de oameni. Și era la fel de nemilos ca orice comandant militar cînd își ucidea inamicii. În decembrie 1930 a pus să fie împușcați între 2 000 și 3 000 de ofițeri și soldați din armata sa pentru că făceau parte din „AB” (Liga Anti-Bolșevică), o organizație GMD secretă din cadrul forțelor comuniste. Cu cinci luni înainte soția și sora lui mai mică fuseseră executate de GMD, și mai erau și alte morți de răzbunat — Chiang ucisese zeci de mii de comuniști în 1927-1928. Dar Mao nu ezita niciodată să ia inițiativa și să folosească forța. Pînă la sfîrșitul lui 1930 își crease deja propria poliție politică (după cum a revelat epurarea lui) și atunci cînd considera necesar acționa cu o totală neînduplecare și cu o cruzime atroce. Comparația între banda lui zdrențuită și sălbatică și „hoarda” lui Genghis Han nu era nepotrivită, și multora

200 I ■'! O ISTORIE A LUMII MODERNE

dintre cei cărora le-a traversat pămînturile trebuie să li se fi părut ca orice altă căpetenie războinică.⁶³ Astfel, în ultima parte a anilor '20 China a fost lăsată pradă armatelor rivale, motivate de diverse ideologii sau de pură lăcomie — ce mai conta, pentru victimele lor? După campania nordică a lui Chiang și întrunirea comandanților militari de la Beijing în 1928, unul dintre comandanții GMD, mareșalul Li Zongren, declara: „S-a împlinit ceva nou în neschimbată Chină [...] nașterea patriotismului și a spiritului public.” în cîteva luni aceste cuvinte s-au dovedit a fi o iluzie totală, pe măsură ce comandanții militari se certau între ei și cu guvernul de la Nanking. Tuturor grupărilor le convenea să arboreze steagul guvernului și al GMD; nici una nu punea mare preț pe dorințele acestora. Veniturile guvernului au scăzut drastic; cele ale comandanților militari au crescut. Pe măsură ce distrugerea orașelor și a satelor sporea, mulți dintre cei deposedați deveneau bandiți sau intrau în slujba căpeteniilor războinice, mari și mici, în schimbul hranei. În plus față de cele șase căpetenii importante, mai mulți generali controlau o singură provincie sau o duzină de regiuni, cu armate variînd între 20 000 și 100 000 de oameni; a lui Mao era printre cele mai mici dintre acestea. La Conferința Economică Națională de la 30 iunie 1928, cumnatul lui Chiang, T.V. Soong, acum ministru de Finanțe, a spus că în vreme ce în 1911, sub monarhie, China avea o armată de 400 000 de oameni, mai mult sau mai puțin sub control unic, în 1928 ea avea optzeci și patru de armate, optsprezece divizii independente și douăzeci și una de brigăzi independente, totalizînd peste două milioane de oameni. Venitul total al țării, 450 de milioane de dolari, valora numai 300 de milioane după plățirea datorilor. Armata costa 360 de milioane de dolari pe an, iar dacă soldații ar fi fost plătiți în mod regulat, 642 de milioane — așadar, banditismul era inevitabil. Cu toate acestea, o conferință pentru dezarmare ținută în ianuarie următor, preconizată a reduce numărul soldaților la 715 000, a fost un eșec total. Soong a declarat în cadrul ei că, în ultimul an, se cheltuiseră pentru armată de două ori mai mulți bani decît toate cheltuielile oricărui alt guvern adunate la un loc.⁶⁴

Practic, neliniștitul popor al Chinei rareori putea face diferența între bandiți și soldații guvernului. Numărul celor uciși sau morți de foame era incalculabil. Provincia Hubei a revelat o pierdere netă în populație de 4 milioane între 1925 și 1930, deși nu fusese nici o foamete naturală și se înregistraseră puțini emigranți. Cea mai lovită provincie în anii 1929—1930 a fost Henan, cu 400 000 de bandiți (majoritatea soldați neplătiți) dintr-o populație totală de 25 de milioane. În cinci luni, în timpul iernii din 1929-1930, cîndva înstăritul oraș Iyang din Henanul de Vest a trecut de șaptezeci și două de ori din mîinile unei armate de bandiți în ale alteia. Un raport guvernamental oficial asupra provinciei arăta că numai în districtul Mianchi 1 000 de orașe și sate fuseseră prădate și se ceruse răscumpărare pentru 10 000 de persoane: „Cînd capturează o persoană pentru răscumpărare mai întîi îi perforează picioarele cu sîrmă de fier și i le leagă așa cum sînt puși peștii pe

O TEOCRAȚIE INFERNALĂ, UN HAOS CELEST

201

o funie. Cînd se întorc la birlogurile lor de bandiți captivii sînt interogați și tăiați cu seceri pentru a fi făcuți să scoată la iveală orice proprietăți ascunse. Iar cei care ezită sînt imediat tăiați în două, în dreptul taliei, ca avertisment pentru ceilalți.” Raportul spunea că familiile își vindeau copiii și bărbații nevestele. Sau bărbații își „închiriau” nevestele

pentru doi-trei ani, orice copii născuți între timp fiind proprietatea celor care plăteau chirie. „în multe cazuri doar opt sau zece case rămân în picioare în orașe care cu un an în urmă aveau 400 ori 450.”⁶⁵ în disperare de cauză, țărani construiau turele de piatră cu creneluri și găuri pentru arme, ca posturi de observație și refugii pentru oameni și vite — cam ca turnurile care se construiau la granițe în Marea Britanie în secolul al XV-lea. Dar erau asediate și luate cu asalt chiar și orașe cu ziduri mai puternice. Choctow, la numai patruzeci și opt de kilometri de Beijing, a fost asediat timp de optzeci de zile, iar cei 100 000 de locuitori ai săi au fost înfomețați; mamele își strangulau pruncii nou-născuți iar fetele erau vîn-dute pe numai cinci dolari chinezești și duse cu forța să se prostitueze în întreaga Asie. Liyang, în inima zonei controlate de guvernul de la Nanjing, a fost luat cu asalt de o armată banditească formată din 3 000 de oameni, care au furat în valoare de trei milioane de dolari și au incendiat lucruri în valoare de alte zece milioane. Șase orașe importante din zona Shanghai au fost luate cu asalt și prădate. La Nigkang un judecător a fost legat de mâini și de picioare și asasinat turnându-se peste el apă opărită. Au fost reluate practici ciudate din trecut: „cuști ale dizgrației” din bambus erau ridicate șase metri în aer și agățate de zidurile orașului, victimele trebuind să stea pe vîrfuri, cu capetele înfipte într-o gaură făcută în tavan. La Fushun, în Shandong, un comandant militar înfrînt s-a retras în oraș cu cei 4 500 de soldați ai săi, luînd 10 000 de ostatici. În cursul unui asediu de treisprezece zile al unităților GMD, peste 400 de femei și copii au fost legați de stâlpi pe zidul orașului, cei care se apărau trăgînd din spatele lor.

Mao și alți conducători militari comuniști, care controlau aproximativ 30 de milioane de oameni în cinci provincii în anii 1929-1930, în ansamblu nu au violat sau prădat, și au suprimat jocurile de noroc, prostituția și cultivarea de mac pentru opium. Pe de altă parte, au chinuit și ucis membri ai clasei de mijloc, au distrus documente oficiale, acte și titluri de proprietate, au dat foc la biserici, temple și alte lăcașuri de cult, măcelărind preoții și misionarii. Un oraș putea cădea succesiv în mâinile unei bande de comuniști, ale unui grup de bandiți, ale unui comandant militar independent și ale unei trupe guvernamentale, fiecare luîndu-și partea. O petiție din Provincia Sichuan reclama că generalul trimis de guvern nu era altceva decît „conducătorul lupilor și tigrilor” și că „pustiise întreaga regiune”, astfel încît „zeci de // la est și la vest nu se mai auzea lătrat de cîine ori cîntat de cocoș. Oamenii își doresc cu ardoare ca soarele și luna să piară, pentru a putea pieri și ei împreună cu ele.” Din Chengdu, capitala provinciei, negustorii se plîngeau: „Nu ne-a mai rămas decît grăsimea dintre oase.”⁶⁶

ad^t«1^.;wj-iff,U:.,fJ"s

202 i?il O ISTORIE A LUMII MODERNE T.

În două decenii, așadar, urmărirea unei reforme radicale prin forță a dus la moartea a milioane de nevinovați și a redus mari părți din China la mizeria și haosul pe care Germania le cunoscuse în timpul războaielor religioase ori Franța în Războiul de o sută de ani. Efortul bine intenționat al doctorului Sun de a crea o Utopie modernă se transformase într-un coșmar medieval. Problema era că toată lumea credea în reforma radicală. Chiang era pentru reforma radicală. Mao era pentru reforma radicală. Mulți dintre comandanții militari independenți erau pentru reforma radicală. Mareșalul Feng era cunoscut ca „Generalul Creștin”. Generalul Yan Xishan era „gubernatorul model”. Toți acești domni onorabili susțineau că lucrau, și ucideau, pentru binele Chinei și al poporului ei. Tragedia Chinei interbelice ilustrează principiul că, atunci cînd legitimitatea cedează forței iar morala absolută relativismului, se lasă un mare întuneric și îngerii nu se mai disting de diavoli.

Chinezii nu au fost însă singurii care au dorit să impună o reformă radicală. După cum am observat deja, cangrena Chinei a atras instinctele cotropitoare ale japonezilor. Iar aceștia erau și ei în favoarea reformei radicale. După cum am recunoscut jurnaliștii străini, în Coreea s-a realizat un mai mare progres în treizeci de ani de guvernare japoneză decît în trei mii de ani de guvernare chineză.⁶⁷ Port Arthur, porturile din Shantung și alte zone ocupate de Japonia erau limanuri de ordine și prosperitate. Tinerii ofițeri ai acestei forțe, cunoscute ca armata Guangdong, priveau cu oroare și dezgust interminabilul calvar al Chinei. La începutul lui 1928 doi dintre ei, lt.-co-lonelul Kanji Ishihara și colonelul Sieshiro Itagaki, au hotărît să-și forțeze reticentul guvern să intervină. Ei argumentau că, deși capitaliștii japonezi și comandanții militari chinezi beneficiau de actuala anarhie, ea nu oferea nimic poporului chinez, care avea nevoie de ordine, și poporului japonez, care avea nevoie de spațiu. „Din punctul de vedere al proletariatului”, scria Itagaki, „care consideră necesar să ceară egalizarea bunăstării naționale, nu se putea găsi în cadrul granițelor Japoniei sărace în resurse naturale nici o soluție fundamentală care să asigure existența poporului în mare.” Argumentația era în esență similară cu exploatarea de către sovietici a imperiului lor asiatic în numele proletariatului Marii Rusii. Manciuuria avea să fie eliberată de comandanții ei militari feudali și de capitaliștii burghezi și transformată într-o colonie proletară a Japoniei. Dar instrumentul schimbării nu avea să fie un puci revoluționar al armatei Kwantung.⁶⁸ La 4 iunie 1928 cei doi colonei au făcut primul pas în direcția unei ocupații japoneze asasinîndu-l pe mareșalul Zhang Zuolin, principalul comandant militar al Manciuuriei, dinamitîndu-i trenul privat și aruncîndu-l în eternitate în timp ce dormea. A fost actul de deschidere a ceea ce avea să devină un mare război internațional în Orient. În mod destul de ciudat, în Statele Unite, care se autodeclaraseră protectoare ale Chinei și dojenitoare ale Japoniei, episodul n-a stîrnit cine știe ce interes. Philadelphia Record comenta: „Poporului american nu-i pasă nici cît negru sub unghie cine controlează China de Nord.”⁶⁹ America era ocupată să-și fabrice propria melodramă.

ii.

!9'i'

'li S'

iŃW'! ■:;■:i

•hk

Pretinsa indiferență a Americii față de evenimentele din China de Nord era o cacealma, o autoamăgire elaborată. O națiune care număra 106 „grupuri etnice”, care era deja un adevărat microcosmos al societății mondiale, nu putea fi în mod autentic oarbă față de evenimentele importante de oriunde. Politica anti-japoneză a Americii izvoră în mare parte din neliniștea și atitudinea ambivalentă față de propria minoritate japoneză, care constituia doar un aspect al unei vaste dezbateri naționale asupra naturii și scopului societății americane. Cine era american? Care era rațiunea Americii? Mulți americani, probabil majoritatea, se gîndeau la țara lor, aproape cu melancolie, ca la o ultimă Arcadie, un refugiu inocent și evasiutopic în fața nebuniei și slăbiciunii crescînde a lumii corupte de dincolo de malurile ei împresurate de oceane. Dar cum să păstrezi Arcadia? Acest lucru, în sine, necesita o politică externă globală. Și cum să creezi arcadianul autentic? Asta însemna o politică rasială. Iar cele două se împleteau în mod inextricabil.

Ideea unei fuziuni a raselor în America era veche de pe vremea lui Hector Crevecoeur și a lui Thomas Jefferson. A fost dramatizată cu un efect senzațional în piesa lui Israel Zangwill *Creuzetul*, hitul newyorkez al anului 1908. Noua industrie cinematografică, încă de la începuturi un compendiu al pluralismului, era obsedată de idee, după cum o demonstrează multe dintre primele subiecte abordate. Dar cu ce proporții de ingrediente trebuie umplut vasul? La vremea Marelui Război, imigrația fără restricții părea deja o cauză pierdută, în 1915 un preot georgian itinerant, William Simmons, a fondat o organizație preluînd numele Ku Klux Klanului, care să controleze grupurile minoritare, identificîndu-le cu neconformitatea morală și politică. Scopurile ei au fost puternic sprijinite de publicarea, în anul următor, a prezentării de către Madegan Grant, într-un context american, a teoriei „rasei superioare” europene, *Picirea Marii Rase*. Acest bestseller evasiștiințific susținea că America, prin imigrația fără restricții, aproape „reușise să distrugă privilegiul conferit de naștere; adică avantajele intelectuale și morale pe care un om de origine bună le aduce cu sine în lume”. Rezultatul „*Creuzetului*”, afirma el, putea fi văzut în Mexic, unde „absorbția singelui conchistadorilor spanioli de către populația indiană nativă” produsese un amestec degenerat „angajat acum în demonstrarea incapacității sale de autogovernare”.

204

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Virtuțile „rasei superioare” erau „extrem de instabile” și dispăreau cu ușurință „cînd erau amestecate cu caracteristicile generalizate ori primitive”. Astfel, „încrucișarea dintre un alb și un negru dă un negru”, iar încrucișarea între oricare din cele trei rase europene și un evreu dă un evreu”.²

Această teamă de „degenerare” a fost folosită de Hiram Wesley Evans, un dentist din Dallas și un foarte eficient lider al Klanului, pentru a o constitui într-o mișcare de supremație a culturii anglo-saxone care, la un moment dat avea patru milioane de membri marcanți în Est și în Vestul Mijlociu. Evans, care se autointitula „cel mai obișnuit om din America”, afirma că Ku Klux Klanul vorbea „în numele marii rase de americani din spița vechilor pionieri [...] a așa-numitei rase nordice care, cu toate păcatele ei, a dat lumii aproape toată civilizația modernă”.³ În campaniile politice era aproape universal acceptată o ordine a selecției rasiale, deși cu variații semnificative în funcție de blocurile electorale locale. Astfel, senatorul Henry Cabot Lodge, în sinea lui un adept necalificat al supremației anglo-saxone, avea întotdeauna grijă să folosească termenul prudent de „vorbitori de limbă engleză” în campanii. Will Hays, directorul de campanie al lui Warren Harding, rezuma cuprinzător spița candidatului drept „cel mai bun sînge de pionieri, an-glo-saxon, german, scoțian-irlandez și olandez”.⁴

Intrarea Americii în primul război mondial a dat un impuls puternic unei xenofobii patriotice care a devenit o justificare pentru diferite forme de rasism și o tendință împotriva nonconformității. Wilson prezisese și se temuse de acest spasm emoțional — mult mai violent și distructiv decît mccarthyis-mul de după al doilea război mondial — și totuși semnase Legea Spionajului din 1917 și Legea Sedițiunii din 1918. Cea din urmă pedepsea exprimările de opinie care, indiferent de consecințele lor probabile, erau „neloiale, profane, grosolane ori abuzive” față de forma de guvernare americană, drapel ori uniformă; și sub imperiul lui americanii erau persecutați și pentru criticarea Crucii Roșii, a YMCA sau chiar a bugetului.⁵ Doi judecători de la Curtea Supremă, Louis Brandeis și Oliver Wendell Holmes, au încercat să se opună acestui val de intoleranță. În procesul Schenk versus Statele Unite (1919), Holmes a consemnat că îngrădirea libertății de vorbire era legală numai atunci cînd cuvintele erau de natură să creeze „un pericol clar și actual”; și, disociîndu-se de cazul Abrams versus Statele Unite, în care se dăduse o condamnare pe baza Legii Sedițiunii, el a argumentat că „cel mai bun test al adevărului este puterea gîndului de a se face acceptat în competiția pieței”, o parafrazare a ideii lui Milton din *Areopagitica*.⁶ Dar acestea erau doar voci izolate la vremea aceea. Organizații patriotice ca Liga pentru Securitate Națională și Federația Civilă Națională și-au continuat activitățile și după instaurarea păcii. Cuvîntul de ordine în 1919 era „Americanizare”.

Din toamna lui 1919, în urma atacului cerebral al lui Wilson, practic nu mai exista guvern în SUA, nici ca să prevină prăbușirea scurtului boom postbelic în recesiunea din anii '20, nici ca să controleze furia xenofobă care a

fost una din consecințele acestui fapt. Cel care conducea țara era procurorul general, Mitchell Palmer. El se făcuse extrem de nepopular în timpul războiului în calitate sa de Controlor al Proprietății Străine, iar în primăvara lui 1919 era să fie omorât când o bombă aruncată de un anarhist a explodat în fața casei sale. De atunci încolo el a condus un curent răspîndit la scară națională împotriva „răzvrătiților și agitatorilor”. La 4 noiembrie 1919 el a prezentat în fața Congresului un raport pe care l-a intitulat „Cum a descoperit Departamentul de Justiție pînă la 60 000 din acești agitatori ai doctrinei troț-kiste în SUA [...] informații confidențiale în urma cărora guvernul curăță acum națiunea de astfel de gunoaie străine”. El îl descria pe Troțki drept un „străin cu reputație proastă [...] cel mai josnic din toate tipurile cunoscute în New York City [care] poate dormi în patul țarului în timp ce sute de mii de oameni din Rusia nu au hrană ori adăpost”. „Limbile ascuțite ale Capului revoluției”, scria el, „lingeau altarele bisericilor, sărind în clopotnițele școlilor, furișându-se în colțurile sacre ale caselor americane” și „căutînd să înlocuiască jurămintele căsătoriei cu legi libertine”.⁷ În ziua de anul nou 1920, într-o serie de raiduri concertate, agenții Departamentului său de Justiție au adunat peste 6 000 de străini, și cei mai mulți dintre ei au fost expulzați, în „spaima Roșie” care a urmat, cinci membri ai Adunării de Stat a New Yorkului au fost dați afară din Barou sub acuzația de socialism și un congressman a fost dat afară de două ori din Camera Reprezentanților; iar doi italieni, Nicola Sacco și Bartolomeo Vanzetti, anarhiști care se eschivaseră de la serviciul militar, au fost condamnați pentru asasinarea unui casier într-un proces extrem de disputat care s-a prelungit pînă în 1927.

O consecință de lungă durată a fost Legea Cotei din 1921, care limita imigrarea dintr-un an la 3% din numărul fiecărei naționalități din SUA, conform recensămîntului din 1910. Acest procedeu, al cărui obiectiv era înghețarea cît mai mult posibil a echilibrului rasial, a fost întărit în mare măsură de Legea Johnson-Reed din 1924, care limita cota la 2% din orice naționalitate care trăia în SUA la 1890. Scotea din cauză cu totul japonezii (deși canadienii și mexicanii erau cruțați) și nu numai că reducea cota anterioară, ci favoriza în mod deliberat Europa Nordică și Occidentală față de Europa de Est și de Sud. Cu o nouă strîngere a șurubului în 1929, pe baza analizei rasiale a populației SUA în anii '20, legislația anilor '20 a pus capăt imigrației în masă în America. Arcadia era plină, podul fusese ridicat, compoziția ei fusese determinată și urma să fie perpetuată.

Mulți au fost aceia care au criticat noua xenofobie. La 23 iulie 1920 Walter Lippmann îi scria fostului său comandant din timpul războiului, Secretarul de Război Newton Baker: „[...] este absolut incredibil ca o administrație care anunță cele mai largi idealuri din istoria noastră să fi făcut mai mult pentru a periclita libertățile americane fundamentale decît orice grup în o sută de ani. [...] Au instituit o domnie a terorii în care gîndirea cinstită este imposibilă, în care moderația este dezaprobată și în care panica înlocuiește

206

O ISTORIE A LUMII MODERNE

rațiunea.”⁸ H.L. Mencken, publicist din Baltimore (el însuși de origine germană) care a fost poate cel mai influent jurnalist american al anilor '20, îl numea pe Palmer, în Baltimore Evening Sun din 13 septembrie 1920, „probabil cel mai strălucit exponent în viață al cruzimii, necinstei și nedreptății”. Două săptămîni mai tîrziu el acuza Departamentul de Justiție că menținea „un sistem de spionaj cu totul fără precedent în istoria americană, și rareori egalat în istoria Rusiei, Austriei sau Italiei. Ajunsesse o rutină zilnică să hăi-tuiască bărbați și femei, violîndu-le cu cinism drepturile constituționale, să invadeze sanctuarul domiciliului, să fabrice dovezi împotriva nevinovaților, să umple lumea de agents provocateurs, să ridice vecinii unii împotriva altora, să suprasatureze presa publică cu minciuni gogonate și să sprijine cea mai josnică lașitate a nemernicilor turnători și îmbibați cu răutate.”⁹ Sociologul Horace Kellen, de la New School for Social Research, susținea că „Americanizarea” nu era decît o recrudescență a „Agnosticismului” anti-catolic al anilor 1850, o formă de fundamentalism protestant ale cărui manifestări erau Legea din 1924, „vînătoarea de vrăjitoare a procurorului general quaker Palmer, momeala întinsă evreilor, inspirată de țarism, de către constructorul de automobile baptist Ford, macabra bufonerie în masă a Ku Klux Klanului, mormăielile rasiste ale domnului Madesan Grant”, alături de expresii inocente ale patriotismului simplu precum romanele doamnei Gertrude Atherton ori Saturday Evening Post.¹⁰

Toate astea conțineau o idee importantă: America era, înainte de orice, o civilizație religioasă de tip protestant, iar xenofobia lui Palmer nu era decît expresia extremă și deformată a tot ce era mai valoros în etica americană. De aici înainte, „snobii” {highbrows} americani — termenul, cu mult mai potrivit decît franțuzescul intellectuel sau decît intelighenția, fusese creat în 1915 de criticul Van Wyck Brooks — trebuiau să înfrunte dilema că, atacînd deformarea, erau în pericol să prejudicieze realitatea „Americanismului”, care izvora din democrația jeffersoniană; și dacă se pierdea asta, cultura americană nu mai era altceva decît o expatriere a Europei. În vreme ce Palmer vîna străini, snobii de pe Coasta de Est citeau Educația lui Henry Adams, autobiografia postumă a mandarinului bostonian arhetipal, publicată în octombrie 1918 de Massachusetts Historical Society. De atunci pînă în primăvara lui 1920 a

fost cea mai populară carte de nonficțiune din America, exprimând perfect starea de dezamăgire educată. Era echivalentul american al Victorienilor eminenți a lui Strachey, respingând ideea unei culturi naționale — mai ales a uneia impuse prin represiune brutală — în favoarea a ceea ce Adams numea „multiversitate”, dar atrăgând atenția pesimist că, în America ce se înălța, cel mai bine educați erau cei mai neajutorați.

De fapt, snobii de pe Coasta de Est nu erau nicidecum neajutorați. În următorii șaiszeci de ani ei aveau să exercite o influență asupra politicii americane (și mondiale) cu totul disproporționată față de numărul și valoarea lor intrinsecă. Dar ei aveau o atitudine ambivalență în ceea ce privea America.

ULTIMA ARCADIE

207

În primăvara lui 1917, Van Wyck Brooks scria în *Seven Arts*, ziar la fondarea căruia contribuise, articolul „Spre o cultură națională”, în care susținea că pînă atunci America luase „ce era mai bun” din alte culturi: acum ea trebuia să-și creeze o cultură proprie prin experiența elementară a vieții, căci numai aceasta produce adevărata cultură.

America, experimentîndu-și propriile drame, prin ceea ce el numea „cultura industrialismului”, avea să „înceteze a mai fi un popor orb, egoist, dezordonat; vom deveni un popor luminos, trăind în lumină și împărtășindu-ne lumina”.¹¹ El aproba opinia prietenului său Randolph Bourne că întreaga teorie a „creuzetului” era fragilă, căci transformă imigranții în imitații ale anglo-saxonilor și susținea că America ar trebui să nu aibă un naționalism european îngust, ci „idealul mai îndrăzneț” al cosmopolitanismului de a deveni „prima națiune internațională”.¹² Dar ce însemna asta? D.H. Lawrence a observat pe bună dreptate că America nu era, sau nu era încă, „o patrie de sînge”. Jung, formulînd altfel, spunea că americanii nu erau încă „în largul lor în propriul inconștient”. Brooks, stabilindu-se în mod deliberat în Westport, Connecticut, pentru a-și găsi cosmopolitanismul american, împreună cu alți intelectuali ai anilor '20 pe care îi definea tranșant drept „aceia cărora le pasă mai mult de starea lor de spirit decît de starea averilor lor”, simțea totuși atracția puternică a vechilor culturi; el a mărturisit în autobiografia sa „un dor adesea acut de scena europeană”. Numai „o lungă imersiune în viața americană”, scria el, „avea să mă vindece complet de orice urmă de teamă față de expatriere; dar această ambivalență era caracteristică pentru perspectiva mea din anii '20.”¹³ În mai 1919, auzind că un prieten, Waldo Frank, avea de gînd să se stabilească în Vestul Mijlociu, el îi scria: „întreaga noastră rațiune de a fi ca scriitorii ne vine, sau mai degrabă ne rămîne, prin contactul cu Europa. Să nu-i crezi niciodată pe oamenii care-ți vorbesc despre vest, Waldo; nu uita că noi, newyorkezii și newenglandezii, sîntem aceia care au monopolul asupra oxigenului de pe continentul american, atît cît este el.”¹⁴

Era o afirmație arogantă; ea avea să aibă ecou, chiar dacă rareori atît de franc rostită, de-a lungul deceniilor secolului al XX-lea. Dar ce era America fără Vestul Mijlociu? Doar o bordură de țărm, ca atîtea dintre statele-litoral hispanice ale Americii de Sud. Personajul odios al snobilor de pe Coasta de Est a fost, în anii '20, William Jennings Bryan, democratul din Illinois care denunțase puterea banului („Nu răstigniți omenirea pe o cruce de aur”), se opusese imperialismului, demisionase din funcția de Secretar de Stat în 1915 în semn de protest față de curentul favorabil războiului și, spre sfîrșitul vieții, duse o disperată luptă de ariergardă împotriva evoluției darwiniste, în procesul Scopes din 1925. În mod fundamental, scopurile lui Bryan erau democratice și progresiste: a luptat pentru sufragiul femeilor și pentru impozit și bancă federale, pentru alegerile populare la Senat, pentru publicarea contribuțiilor bănești la campanii, pentru eliberarea Filipinelor și pentru reprezentarea muncitorilor în Cabinet. Totuși valorile lui erau populare sau,

208

O ISTORIE A LUMII MODERNE

ca să folosim noul termen ușor disprețuitor, „populiste”; el vorbea limbajul antiintelectualismului. Jurnalul soției sale relatează amărăciunea pe care cei doi au simțit-o în fața înțelegerii greșite sau ignorării complete a muncii lui în „presa estică”.¹⁵ La procesul Scopes el nu căuta să interzică învățarea teoriei evoluționiste ci să împiedice școlile de stat să submineze credința religioasă: evoluționismul, susținea el, trebuie învățat ca teorie, nu ca fapt, părinții și contribuabilii ar trebui să aibă un cuvînt de spus în ceea ce se petrecea în școli, iar profesorii ar trebui să se supună legii pămîntului. El se vedea pe sine ca opunîndu-se dictaturii agresive a unei elite scolastice autoproclamate care pretindea monopolul cunoașterii autentice.¹⁶

Filozoful John Dewey, deși se opunea cruciadei antievoluționiste a lui Bryan, avertiza intelighenția Coastei de Est că forțele pe care le întruchipa „nu ar fi atît de periculoase dacă nu ar fi împletit în ele atît de mult din ceea ce este bine și necesar”. El se temea de ideea unei fisuri, pe care o vedea deschizîndu-se, între liderii de opinie educați și ceea ce e o generație ulterioară avea să numească „America de mijloc” sau „majoritatea tăcută”. Evoluționismul nu era decît un exemplu de tipuri de gîndire antagonice, într-un articol remarcabil, „Frontiera intelectuală americană”, pe care l-a publicat în 1922, el avertiza cititorii revistei *New Republic* că Bryan nu putea fi ignorat ca un simplu obscurantist, pentru că „este o figură democratică tipică — asta în nici un caz nu se poate nega”. Sigur că era mediocru, dar democrația prin natura ei acordă prioritate mediocrității. Mai mult, el vorbea în numele unora dintre cele mai bune, și esențiale, elemente ale societății americane:

[...] clasele care merg la biserică, cele care au intrat sub influența creștinismului evanghelic. Acești oameni formează coloana vertebrală a interesului social filantropic, a reformei sociale prin acțiune politică, a pacifismului, a educației

populare. Ei întruchipează și exprimă spiritul bunăvoinței față de clasele aflate în dezavantaj economic și față de alte națiuni, în special când acestea din urmă arată vreo înclinație spre o formă de guvernământ republicană. Vestul Mijlociu, preria, a fost centrul filantropiei sociale active și al progresivismului politic pentru că este principalul cămin al acestui popor [...] care crede în educație și în șanse mai bune pentru copiii săi [...] a fost elementul care a răspuns apelurilor la cinste și la șanse egale pentru toți. [...] L-a urmat pe Lincoln în abolirea sclaviei și l-a urmat pe Roosvelt în denunțarea corporațiilor „rele” și a acumulării de avere [...] A fost mijlocul în toate sensurile cuvântului și în toate mișcărilor.¹⁷

Dacă exista o cultură indigenă americană, aceasta era. Cosmopolitanismul Coastei de Est este astfel în primejdie să devină o contracultură și să implice America în acel tip de conflict între „cultură” și „civilizație” care sfîșia Germania Weimarului și deschidea cale liberă totalitarismului. De fapt, conflictul exista deja, găsindu-și expresia înveninată în chestiunea Prohibiției. Lui Bryan i se oferise o mare cupă de argint ca apreciere pentru eforturile sale prodigioase în a asigura ratificarea celui de-al optsprezecelea Amen-

ULTIMA ARCADIE ■ i'

209

dament al „Prohibiției Naționale” la constituție, ceea ce a instituit Legea Volstead, care a adus America „pe uscat”. Legea a intrat în vigoare în aceeași lună, ianuarie 1920, în care Mitchell Palmer s-a năpustit asupra anarhiștilor străini, iar cele două evenimente erau în strînsă relație. Prohibiția, cu nuanțele ei represive, făcea parte din încercarea de a „americaniza” America: reformatorii afirmău deschis că era îndreptată în principal împotriva „bine cunoscutului obicei de a bea” al „muncitorilor imigranți”.¹⁸ Ca și noul sistem de cote, era o încercare de a menține Arcadia, de a păstra puritatea arcadie-nilor. America fusese întemeiată ca o societate utopică, populată de ceea ce Lincoln numea, jumătate în glumă, jumătate în serios, „un popor aproape ales”; Amendamentul al optsprezecelea a fost ultimul efort necondiționat de milenarism.

Dar, deși necondiționat în intenție, el nu a fost astfel în aplicare. Era o nouă mărturie a ambivalenței societății americane. Ratificînd Amendamentul al optsprezecelea, America determina scopul; ea însă nu a reușit să determine mijloacele, căci Legea Volstead era un compromis inefficient — dacă ar fi prevăzut mijloace de aplicare nemiloase, n-ar fi devenit niciodată lege. Biroul pentru Prohibiție era anexat Departamentului de Finanțe; eforturile de a fi transferat Departamentului de Justiție au fost înfrînte. Președinți succesivi au refuzat să recomande măsurile necesare pentru a asigura o aplicare eficientă.¹⁹ În plus, utopismul inerent în Prohibiție, deși cu rădăcini adînci în societatea americană, s-a lovit de la fel de înrădăcinatul și activul principiu american al libertății absolute a întreprinderii. America era una dintre societățile cel mai puțin totalitare de pe pămînt; ea nu avea practic nimic din mecanismul de control al forțelor pieței, o dată apărută această necesitate.

Așadar, gangsterii alcoolului și susținătorii lor au putut comanda întotdeauna mai multe resurse fizice și financiare decît legea. De fapt, ei erau mai bine organizați în toate. Prohibiția ilustra legea efectului neintenționat. Departe de a aduce minoritățile străine la ordinea anglo-saxonă, ea le-a permis să se consolideze. În New York, contrabandiștii erau jumătate evrei, un sfert italieni și cîte o optime polonezi și irlandezi.²⁰ În Chicago erau jumătate italieni, jumătate irlandezi. Italianii erau mai ales eficienți în distribuirea alcoolului într-o manieră ordonată și inexpressivă, folosindu-se nu numai de experiența organizatorică a societăților secrete siciliene, sardine sau napolitane, ci și de „elitismul de avangardă” al sindicalismului revoluționar. Prohibiția oferea ocazii unice societății subversive, mai ales în Chicago, sub conducerea coruptă a primarului „Big Bill” Thompson. John Torrio, care a făcut contrabandă pe scară largă în Chicago în 1920-1924, retrăgîndu-se în Italia în 1925 cu o avere de 30 de milioane de dolari, practica principiul controlului total: toate persoanele oficiale erau mituite în diferite grade și toate alegerile erau aranjate.²¹ El putea livra ieftin bere de calitate, pînă la 50 de dolari barilul și succesul său se baza pe evitarea violenței prin diplo-

210

O ISTORIE A LUMII MODERNE

mație — mediind aranjamente între gangsteri pentru împărțirea ordonată a teritoriului.²² Secundul și succesorul său Al Capone avea mai puțin simț politic și, în consecință, mai puțin succes; iar operații irlandezi gîndeau în general pe termen scurt și recurgeau la soluții violente. Cînd se întîmpla asta, urmau lupte între bande, publicul se indigna și autoritățile erau determinate să intervină.

De regulă însă contrabandiștii acționau cu aprobare publică — la oraș, în orice caz. Majoritatea bărbaților orășeni (nu și femeile) erau de acord cu opinia lui Mencken că Prohibiția era opera unor „neciopliți ignoranți din statele în care predomina creșterea vitelor, cărora nu le convenea că ei trebuie să bea rachiu brut de porumb, în timp ce «domnii» de la oraș aveau parte de whisky și de vinuri bune”. Ea nu ascundea mare lucru, filozofic vorbind, în afară de „invidia bădăranului de la țară față de orășean, care o duce mult mai bine pe lumea asta”.²³ Impunerea ei în orașe a fost imposibilă, chiar și sub primari reformiști. Generalul Smedley Butler din corpul de pușcași marini ai SUA, numit în fruntea poliției din Philadelphia sub o administrație nouă „curată” în 1924, a fost forțat să renunțe după mai puțin de doi ani: treaba asta, a spus el, era „o pierdere de vreme”. Politicienii din ambele partide sprijineau prea puțin autoritățile. La Convenția Democrată de la San Francisco din 1920, ei au băut voioși cel mai bun whisky, oferit pe

gratis de către primar, iar republicanii au protestat cu amărăciune că, la Convenția lor de la Cleveland din 1924, agenții Prohibiției „au controlat la sînge orașul”, după spusele lui Mencken, „cu cea mai mare brutalitate”. În zone întinse, în cea mai mare parte a timpului, legea era în general sfidată. „Nici măcar în cele mai îndepărtate districte”, susținea Mencken, „nu există loc în care cineva să vrea să bea alcool și să nu-l poată obține.”²⁴

Aceeași incapacitate de a impune legea a apărut și în Norvegia, care a interzis băuturile spirtoase și vinurile tari printr-un referendum de cinci la trei în octombrie 1919. Dar Norvegia a avut înțelepciunea să anuleze legea printr-un nou referendum în 1926.²⁵ America a menținut Prohibiția de două ori mai mult, iar rezultatele au fost mult mai serioase. Jurnalistul Walter Liggett, probabil cel mai mare expert în domeniu, a depus mărturie în fața Comisiei Juridice a Camerei Reprezentanților, în februarie 1930, că avea „un camion de detalii și fapte explicite”, demonstrînd că se bea mult mai mult alcool tare decît în zilele dinaintea Prohibiției și [...] se bea în împrejurări mult mai nocive”. Înainte de Prohibiție Washington DC avusese 300 de baruri autorizate: acum avea 700 de baruri clandestine, aprovizionate de 4 000 de contrabandiști. Dosarele poliției arătau că arestările pentru beție se triplaseră în deceniul respectiv. Massachusetts sărise de la 1 000 de baruri; autorizate la 4 000 clandestine, plus alte 4 000 în Boston: „sînt astăzi în Boston cel puțin 15 000 de oameni care nu fac altceva decît să procure ilegal băutură”. Kansas fusese primul stat care interzisese băutura; rămăsese așa jumătate de secol, și totuși „nu există oraș în Kansas unde să nu mă pot v'li”.

ULTIMA ARCADIE ■>< 211
duce ca un străin oarecare și să capăt ceva de băut, și încă ceva de foarte bună calitate, în cincisprezece minute de la sosire”. Toate acestea au fost făcute posibile de corupția universală la toate nivelurile. Astfel, în Detroit erau 20 000 de baruri clandestine. El continuă:

Mi-a atras atenția în Detroit — și asta s-a întîmplat în noiembrie trecut — o petre-'; cere sălbatică dată într-un han, ba chiar una foarte sălbatică, unde alcoolul era donat ^; de unul dintre cei mai mari jucători din Detroit — Denny Murphy, dacă vreți să știți S cum îl cheamă — și se aflau la acel chef [...] guvernatorul statului Michigan, șeful j, poliției din Detroit, șeful Poliției de Stat, politicieni, membri de club, jucători de jocuri v, de noroc, criminali, contrabandiști, toți fraternizînd în spiritul celei mai perfecte egalități în fața bunului Bacchus, și voi spune că mai erau la acel chef și patru judecători din districtul Michigan, unde mai tîrziu au apărut dansatoare goale [...], găsiți ' asemenea ipocrizie astăzi de-a lungul și de-a latul acestei țări.²⁶

După cum a arătat Liggett, evaziunea de la Prohibiție a produs fonduri imense care au fost reinvestite în alte forme de infracțiuni, ca prostituția, dar mai ales jocurile de noroc, care erau pentru prima oară organizate pe o bază sistematică și cvasilegitimă. Studii mai recente confirmă teoria lui că Prohibiția a adus o schimbare calitativă și — după cum s-a dovedit — permanentă în dimensiunea și complexitatea crimei americane organizate. Conducerea unor convoaie ale berii pe scară largă necesita forțe de organizare utilizate curînd în altă parte. La începutul anilor '20, pentru prima dată, sindicatele jocurilor de noroc au folosit bănci la care comenziile se făceau prin telefon, pentru a aduna pariuri din întreaga țară. Meyer Lansky și Benjamin Siegel au adoptat modelele contrabandei pentru a organiza uriașe imperii ale jocurilor de noroc la nivel național. Prohibiția a fost „punctul de decolare” al marii criminalități din America; și bineînțeles aceasta a continuat și după ratificarea, în decembrie 1933, a Amendamentului douăzeci și unu, care pune capăt Prohibiției. Pe parcursul anilor '30 crima organizată s-a consolidat și, de exemplu, din 1944 încolo, micul oraș de deșert Las Vegas a început să se transforme în capitala mondială a jocurilor de noroc. Departe de a „americaniza” minoritățile, Prohibiția a avut tendința de a restabili caracteristicile acestora prin modele specifice de infracțiuni: printre italieni, evrei, irlandezi și, nu în ultimul rînd, printre negri, unde de la începutul anilor '20 Indii de Vest au introdus „jocul numerelor” și alte jocuri de noroc, for-mînd puternice citadele ale crimei în ghetourile negrilor din New York, Chicago, Philadelphia și Detroit.²⁷ Studii ale Administrației pentru Aplicarea Legii din cadrul Departamentului de Justiție din anii '70 arată că începutul Prohibiției în 1920 a fost punctul de pornire pentru cele mai identificabile familii mafiotice imigrante, care au continuat să înflorească și să se perpetueze în epoca noastră.²⁸

Adevărul este că Prohibiția a fost o încercare stîngace și fără vlagă de inginerie socială, menită să producă o omogenizare prin lege a unei comunități amestecate. Ea nu a implicat, desigur, imensa cruzime a ingineriei so-

212 O ISTORIE A LUMII MODERNE
ciale a lui Lenin în Rusia sau palida imitare a acesteia de către Mussolini în Italia, dar a fost, în stilul ei, la fel de dăunătoare pentru morala socială și coeziunea civilizată a comunității. Tragedia este că a fost practic inutilă. Sistemul de piață antreprenorial al Americii era în sine un omogenizant eficient, aducînd laolaltă și mediînd între grupurile etnice și rasiale indiferent de culoare sau origini naționale. Felul în care imensa imigrație germană și poloneză, de exemplu, fusese absorbită într-un cadru anglo-saxon a fost uluitor: acest lucru îl făcuse piața. Mitchell Palmer se înșela crezînd că elementele străine într-o masă aduc politici radicale. Dimpotrivă: ele părăseau sistemele închise pentru a-l adopta pe cel liber. Ele votau din toată inima pentru economia antreprenorială.

De fapt, chiar la vremea cînd Palmer aștepta ca revoluția să se manifeste, radicalismul american, în special cel de tip colectivist, intra într-o perioadă de declin constant. Puternic nu fusese niciodată. Marx fusese incapabil să explice de

ce Statele Unite, care spre sfârșitul vieții sale deveniseră cea mai puternică și mai inventivă dintre economiile capitaliste, nu dădeau absolut nici un semn că ar crea condițiile pentru revoluția proletară pe care el pretindea că o făcea inevitabilă un capitalism matur. Engels a încercat să rezolve problema susținând că socialismul era slab acolo „numai pentru că America este atât de pur burgheză”, atât de complet fără trecut feudal și prin urmare mândră de organizarea ei pur burgheză. Lenin (1908) era de părere că în SUA „modelul și idealul civilizației noastre burgheze”, socialismul, avea de-a face cu „cele mai ferm stabilite sisteme democratice, care pun proletariatul în fața unor sarcini pur socialiste”. Antonio Gramsci dădea vina pe „americanism”, pe care îl definea ca „raționalism pur, fără nimic din valorile de clasă derivate din feudalism”. H.G. Wells atribuia în Viitorul Americii (1906) absența unui partid socialist puternic absenței simetrice a unui conservator: „Toți americanii sînt, din punctul de vedere al englezilor, liberali de un fel sau altul.”²⁹

Pînă în anii '20 au existat unele temeieri pentru a crede totuși că o stîngă americană ar putea ajunge în cele din urmă să joace un rol important în politică. În anii de dinainte de 1914 Partidul Socialist avea cam 125 000 de membri, între care liderii minerilor, muncitorii din fabricile de bere, tîm-plarii și metalurgiștii. El alegea peste 1 000 de înalți funcționari, inclusiv primari ai unor orașe importante și doi congresmeni; în 1912 candidatul său Eugene Debs a obținut 6% din votul popular. Dar de atunci încoace declinul a fost continuu. Partidul Muncitorilor a avut oarecare succes în cîteva orașe în anii '20 și la începutul anilor '30. Dar partidele esențialmente socialiste nu răzbăteau. Eșecul Partidului Socialist însuși a fost atribuit inabilității sale de a se hotări dacă era un partid politic de masă, un grup de presiune, o sectă revoluționară sau doar o forță educațională, încercînd să fie toate patru în același timp.³⁰ Chiar și în disperatul an 1932 Norman Thomas a obținut doar 2% din voturile pentru președinție. Partidul Comunist nu a reușit

"H ULTIMA ARCADIE IO 213

nici el să devină o nouă expresie a radicalismului american și a devenit doar un apendice american al politicii sovietice.³¹ Scorul său cel mai bun au fost cele 1150 000 de voturi strînse cu ajutorul lui pentru Henry Wallace, candidatul Progresiștilor în 1948. În următorii treizeci de ani declinul a continuat, în alegerile din 1976, de exemplu, Socialiștii și alte cinci partide radicale au avut candidați; nici unul nu a strîns nici 100 000 din totalul de 80 de milioane de voturi: la un loc, ei au obținut mai puțin de un sfert de procent din voturi. Pînă la începutul anilor '80 Statele Unite au fost singura națiune industrializată democratică în care nici un singur socialist independent ori reprezentant al unui partid muncitoresc nu a deținut vreo funcție electivă.

Acest model a fost prefigurată de politica anilor '20. În timp ce în Marea Britanie, Austria, Franța, Germania, Spania și țările scandinave partidele social-democrate au devenit principalele partide de opoziție sau chiar au fost ori au participat la guvernare, în SUA acest deceniu a fost republican. Partidul Republican era, desigur, partidul lui Lincoln, cel care eliberase sclavii și câștigase Războiul Civil. Negrii, care au venit rîuri-rîuri în orașele nordice în timpul primului război mondial și după aceea, încă îi mai votau pe republicani în număr uriaș. Fuseseră, de asemenea, partidul lui Theodore Roosevelt și al capitalului progresiv. Dar era, în același timp, partidul conservatorismului social și al economiei de piață liberă. În anii '20 dominația lui era copleșitoare. Între 1920 și 1932, republicanii au controlat tot timpul Casa Albă și Senatul, iar Camera Reprezentanților doar cu excepția intervalului 1930-1932.³² În 1920 Warren Harding a obținut 60,2%, cea mai mare majoritate populară înregistrată vreodată (16 152 000 la 9 147 000), câștigînd în toate statele cu excepția Sudului. Republicanii au luat Camera cu 303 la 301 și au câștigat zece locuri în Senat, care le-au dat o majoritate de 20-2.³³ În 1924 Calvin Coolidge a câștigat cu 15 725 000 de voturi față de numai 8 386 000, cît a obținut rivalul său democrat, John W. Davis. În 1928 Herbert Hoover a câștigat cu 21 391 000 de voturi față de 15 016 000 pentru Al Smith, o victorie strălucită în colegiul electorilor de 444 la 87; a câștigat toate statele nordice, mai puțin două, și cinci în „Sudul cel Solid”. Socialiștii au adunat sub 300 000, iar comuniștii sub 50 000.³⁴

Acest succes repetat arăta ceea ce Coolidge a numit „o stare de mulțumire rareori înfîlnită pînă atunci”, un mariaj între un popor democratic și guvernul său și sistemul economic susținut și reprezentat de partidul aflat la guvernare, ceea ce este foarte rar în istorie și merită să fie analizat. Pentru a face acest lucru în mod eficient, este necesar să pătrundem dincolo de istoriografia convențională a perioadei în cauză, mai ales că ea se învîrte în jurul celor două personaje-cheie, Harding și Coolidge.

Harding a câștigat alegerile în ziua în care a împlinit cincizeci și cinci de ani, zi pe care a serbat-o, în mod tradițional, jucînd o partidă de golf. El nu considera că politica e foarte importantă sau că oamenii ar trebui să se entuziasmeze din cauza ei ori să-i permită să pătrundă prea mult în viața lor coti-

214

O ISTORIE A LUMII MODERNE

diană. Pe scurt, el era exact opusul lui Lenin, Mussolini și Hitler, precum și al politicianilor social-democrați de profesie ai Europei. Venea din Ohio, inima politică a republicanilor, care dăduse șase din zece președinți din 1865 încoace. Ieșise din sărăcie creînd un ziar local plin de succes, Marion Star, și apoi devenise directorul unei bănci, al unei companii de telefonie, al unei întreprinderi de cherestea și al unei societăți de construcții. Era un tip decent, întruchiparea americanului provincial: un bărbat arătos, întotdeauna amabil și prietenos, dar demn. Nu ezita să deschidă singur ușa Casei Albe și întotdeauna duminica făcea o plimbare călare. În mai 1920, în fața unei mulțimi

care-l aclama, a declarat: „Ceea ce-i trebuie acum Americii nu este eroism, ci vindecare, nu baliverne, ci normalitate; nu revoluție, ci restaurație [...] nu chirurgie, ci seninătate.”³⁵ Statele Unite ca o Arcadie erau pentru el o realitate; cumva, voia s-o păstreze. Pentru a fi ales, el a înfipt stindardul fostului președinte McKinley în fața casei sale și a dus o campanie deschisă. Multe celebrități au făcut pelerinaje la Marion să-i asculte discursurile electorale, printre care Al Jolson, Ethel Barrymore, Lillian Gish, Pearl White, dar și 600 000 de oameni obișnuiți, unii dintre ei negri — de aici zvonul răspândit de democrați că Harding ar fi avut sînge de negru. Toată lumea îl plăcea pe Harding. Lucrul cel mai rău la el era colțuroasa lui nevestă, Flossie, poreclită „Ducea”, despre care Harding spunea (cînd nu-l auzea ea) „doamna Harding vrea să fie toboșar principal în fiecare fanfară care trece”³⁶.

Harding avea credința că societatea iară pereche a Americii era creația voluntarismului și că numai guvernarea ar putea s-o strice. Dacă ar fi putut înființa un Rotary Club în fiecare oraș și cătun, spunea el, ar „sta liniștit că idealurile noastre de libertate ar fi în siguranță și civilizația ar progresa”. Era opinia generală. „Există o singură civilizație de primă clasă pe lume”, scria Ladies' Home Journal. „Ea este chiar aici, în Statele Unite.” Aceasta era și opinia majorității intelectualilor americani, judecînd nu după raționalizările lor ulterioare din anii '30, ci după ceea ce scriau chiar la vremea aceea. În aceeași lună în care Harding a semnat Legea Imigrării din 1921, Scott Fitzgerald îi scria lui Edmund Wilson din Londra:

Blestemat fie continentul Europa. Nu prezintă interes decît pentru un anticar. Roma y, p doar cu cîțiva ani în urma Tirului și Babilonului. Fișia negroidă se tîrăște spre nord, ypentru a pîngări rasa nordică. Deja italienii au suflete de mauri. Puneți barieră imi- grării și lăsați să intre doar scandinavi, teutoni, anglo-saxoni și celți. Franța m-a îmbolnăvit. Pretenția ei stupidă că e tot ceea ce lumea trebuie să salveze... Cred în sfîrșit în povara omului alb. Sîntem atît de mult deasupra francezului modern cît este el, la J' rîndul lui, deasupra negrului. Chiar și în artă! Italia nu are pe nimeni. E terminată. ^■"S-ar putea ca tu să fi spus în glumă că New Yorkul este capitala culturii, dar în 25 *■"» de ani el va fi, exact așa cum este Londra acum. Cultura urmează banii. [...] Noi 'Mi i vom fi romanii în generațiile următoare așa cum sînt englezii acum.³⁷

>r ULTIMA ARCADIE

215

Harding credea că această supremație culturală avea să vină în mod inevitabil cu condiția ca guvernul să permită roților întreprinderilor libere să se învîrtească. Departe de a alege prieteni buni din „bătrînul Ohio” (după cum s-a pretins mai tîrziu), el a format un Cabinet din oameni puternici: Charles Evans Hughes ca Secretar de Stat, Andrew Mellon la Finanțe, Hoover la Comerț. El a dat fuga cu lista Cabinetului direct la Senat, iar alegerea sa pentru Departamentul de Interne, Albert Fall, senator de New Mexico, ce purta cu ostentație o mustață pe oală, o pelerină neagră filfitoare și o pălărie cu boruri mari — normalitatea însăși! — a fost atît de populară încît a fost confirmată pe loc, cu aclamații, singura dată în istoria americană cînd unui membru al Cabinetului i se acorda un asemenea vot de încredere.³⁸ Lista guvernului era o secțiune transversală în America de succes: un constructor de mașini, doi bancheri, un director de hotel, un editor al unei reviste de agricultură, un avocat de drept internațional, un fermier, un inginer și doar doi politicieni de profesie.

Harding a moștenit o președinție absenteistă și una dintre cele mai crunte recesiuni din istoria Americii. În 1921 totul se terminase și economia înflorea din nou. Harding nu făcuse nimic altceva decît să reducă cheltuielile guvernului, ultima oară cînd o mare putere industrială trata o recesiune prin clasicele metode de laissez-faire, permițînd salariilor să scadă la nivelul lor firesc. Benjamin Anderson de la banca Chase Manhattan avea să numească mai tîrziu toate acestea „ultima noastră revenire naturală la lipsa șomajului”³⁹. Dar reducerile erau importante. De fapt, Harding ar putea fi descris ca singurul președinte al Statelor Unite care chiar a operat reduceri masive în cheltuielile guvernamentale, economisind cu aproape 40% mai mult decît s-a cheltuit sub Wilson în vreme de pace.⁴⁰ Dar nu a fost un asalt sălbatic. A făcut parte dintr-un plan gîndit care includea crearea unui Birou al Bugetului, conform Legii Contabilității din 1921, care aducea autorizațiile sub un control sistematic și centralizat. Primul său director, Charles Dawes, spunea în 1922 că, înainte de Harding, „toată lumea făcea cum o tăia capul”; membrii Cabinetului erau „comanși”, Congresul — „un cuib de lași”. Apoi Harding a fluturat securea și a spus că oricui nu cooperează „îi va cădea capul”; rezultatul a fost „catifea pentru contribuabil”.⁴¹

Regimul lui Harding a fost în mod plăcut liberal. În ciuda sfaturilor Cabinetului său și ale soției, el a insistat pentru eliberarea liderului socialist Eugene Debs, pe care Wilson îl închisese, în ajunul Crăciunului din 1921: „Vreau să-și ia cina de Crăciun cu soția lui.” În aceeași zi a mai eliberat alți douăzeci și trei de prizonieri politici, a comutat condamnările la moarte ale unor „Wobblies” (Proletari ai lumii) și, înainte de a-și sfîrși mandatul, a golit practic temnițele de deținuți politici.⁴² Făcea confidențe presei, spunîndu-le reporterilor pe numele mic. Cînd se deplasa, îi plăcea să fie înconjurat de o mare „familie”, mulți invitați dintr-un impuls de moment, ocupînd zece vagoane întregi ale trenului prezidențial. Mesteca tutun, unul dintre tovarășii de meste-

216

O ISTORIE A LUMII MODERNE

cat fiind Thomas Edison, care remarcă: „Harding e un tip de treabă. Oricine mestecă tutun e un tip de treabă.” Bea și băuturi tari, chemînd oameni în dormitorul său pentru „una mică”, și era cunoscut că oferea whisky în Casa Albă. De

două ori pe săptămână își invita prietenii apropiați la „mîncare și acțiune” („acțiune” însemna pocher). Secretarul pentru Comerț Hoover, un îngîmfat, era singurul care refuza să joace: „Mă întristează să văd așa ceva în Casa Albă.”⁴³

Instinctul lui Hoover era corect: un președinte nu e niciodată îndeajuns de atent, după cum se demonstrase în practic toate președințiile de pînă atunci. Nu există nici o dovadă că Harding ar fi fost altfel decît generos și încrezător. Singura acuză concretă de necinste care i s-a adus a fost că vînzarea lui Marion Star fusese aranjată; acest lucru a fost în mod decisiv respins de către tribunal, cei doi care au cumpărat ziarul primind 100 000 de dolari daune. Harding a făcut însă două greșeli de apreciere: numirea rumenului senator Fall, care s-a dovedit a fi un ticălos, și faptul că a crezut că directorul său de campanie din Ohio, Harry Daugherty, pe care l-a făcut procuror general, avea să-l protejeze de traficantii de influență din orașul său de baștină care roiau în jurul lui. „Știu cine sînt escrocii și vreau să stau între ei și Harding”, spunea Daugherty. S-a dovedit a fi lăudăroșenie goală.⁴⁴

Rezultatul a fost o serie de lovituri care au venit într-o succesiune rapidă de la începutul lui 1923. În februarie Harding a descoperit că Charles Forbes, directorul Biroului pentru Veterani, vînduse provizii medicale ale guvernului la prețuri falimentare: el l-a convocat la Casa Albă, l-a scuturat „așa cum ar scutura un cîine un șobolan” și i-a strigat „trișor nemernic”. Forbes a fugit în Europa și a demisionat, la 15 februarie.⁴⁵ La 4 martie a demisionat Albert Fall. S-a stabilit ulterior că primise în total 400 000 de dolari în schimbul acordării unor concesiuni favorabile asupra terenurilor petrolifere guvernamentale de la Elk Hills din California și Salt Creek (Teapot Dome), Wyoming. Fall a fost în cele din urmă arestat pentru un an în 1929, deși concesiunile sale au adus mai tîrziu beneficii Americii, căci au implicat construirea unor conducte și instalații de importanță vitală la Pearl Harbor.⁴⁶ Dar asta nu se vedea la vremea aceea, iar plecarea lui Fall a fost un dezastru pentru Harding, mai ales după ce, cîteva zile mai tîrziu, Charles Cramer, consilier la Biroul pentru Veterani, s-a sinucis.

În sfîrșit, la 29 mai, Harding a făcut efortul de a vorbi cu un prieten apropiat al lui Daugherty, Jess Smith, care, împreună cu alți concitadini din Ohio, vînduse favoruri guvernamentale din ceea ce a devenit cunoscut drept „căsuța verde [nr. 1 625] de pe strada K”. „Banda din Ohio”, cum a fost numit curînd grupul, nu avea nimic de-a face cu Harding și nu s-a dovedit niciodată legal nici măcar că Daugherty ar fi participat la împărțirea prăzii (el a fost achitat la procesul din 1926-1927, deși refuzase să depună mărturie). Dar după ce Harding i-a cerut socoteală lui Smith, la 29 mai, nenorocitul s-a împușcat a doua zi, și această a doua sinucidere a avut un efect defavorabil asupra

ULTIMA ARCADIE

217

moralului președintelui. Conform lui William Allen White (un martor nu foarte de încredere), Harding i-ar fi spus: „Pot să mă ocup de dușmanii mei. Dar prietenii mei, blestemații mei prieteni, White, ei sînt cei care mă fac să mă perpelesc noaptea.” Cu timpul, Harding ar fi reușit cu siguranță să stabilizeze situația și să dezmințim zvonurile privind vinovăția prin asociere — așa cum au făcut-o mulți președinți de atunci — căci mîinile sale erau complet curate, cel puțin după cît au putut stabili pînă acum ultimele cercetări istorice. Dar în luna următoare a plecat într-o călătorie în Alaska și pe Coasta de Vest și a murit de hemoragie cerebrală, la Hotelul Palace din San Francisco, la începutul lui august. Soția lui l-a urmat în noiembrie 1924, după ce mai întîi a distrus (cum s-a crezut atunci) toate hîrțile lui Harding, ceea ce a fost luat drept o dovadă concludentă a unor secrete vinovate.⁴⁷

Falsa istoriografie care l-a prezentat pe Harding și administrația sa drept tot ce a fost mai corupt în istoria americană a început aproape imediat, cu publicarea în 1924 în *New Republic* a unei serii de articole ale editorului său violent anti-business, Bruce Bliven. Asta a creat mitul „Bandeii din Ohio” conduse de Daugherty, care îl recrutase în mod deliberat pe Harding ca om de față încă din 1912, ca parte dintr-o conspirație pe termen lung de a da întreaga națiune pe mîna lui Andrew Mellon și a Marii Afaceri (Big Business). De atunci încolo, Harding a fost calul de bătaie al amatorilor de scandal, în 1927 Nan Britton, fiica unui doctor din Marion, a publicat *The President's Daughter* (Fiica Președintelui), pretinzînd că ar fi avut o fetiță cu Harding, născută în 1919. În 1928 William Allen White a repetat teoria conspirației în *Masks in a Pageant* (Măști într-o procesiune) și din nou zece ani mai tîrziu în biografia lui Coolidge, *A Puritan in Babylon* (Unpuritan în Babilon). În 1930 un fost agent FBI, Gaston Means, a publicat bestsellerul *The Strange Death of President Harding* (Moartea stranie a președintelui Harding), înfățișînd orgii bahice total imaginare, cu dansatoare de cabaret, în casa din strada K, avîndu-l pe Harding în centrul „acțiunii”. La fel de dăunătoare au fost memoriile *Crowded Hours* (Ore aglomerate), publicate în 1933 de către fiica lui Theodore Roosevelt, Alice Roosevelt Longworth, care prezenta biroul lui Harding de la Casa Albă ca pe un bar clandestin: „aerul greu de fum de tutun, peste tot tăvi cu sticle conținînd toate mărcile de whisky, cărți de joc și jetoane de pocher la îndemînă — o atmosferă generală de veste descheiate, picioare pe masă și scuipători alături. [...] Harding nu era om rău. Era doar un grăsan scîrbos și prost crescut.”⁴⁸ Pentru a pune capac, a ieșit și o lucrare aparent științifică a unui redactor de la *New York Sun*, Samuel Hopkins Adams, numită *Incredible Era: the Life and Times of Warren G. Harding* (O epocă incredibilă: viața și epoca lui Warren Gămăliei Harding — 1939), care a adunat la un loc toate născocirile și miturile într-o istorie solidă. La vremea aceea imaginea lui Harding ca regele asasin al Vișelului de Aur devenise versiunea acceptată a evenimentelor nu numai în cărți populare ca *Only*

Yesterday... (Abia ieri... — 1931) a lui Frederick

218

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Lewis Allen, ci și în istoria academică oficială. Când, în 1964, Documentele Harding (care nu fuseseră arse) au devenit accesibile cercetătorilor, nu s-a putut găsi nici un grăunte de adevăr în vreunul dintre mituri, deși a ieșit la iveală că Harding, un bărbat jalnic de timid cu femeile, avusese o prietenie tristă și înduioșătoare cu soția unui proprietar de magazin din Marion înainte de a deveni președinte. Imaginea babiloniană era o fantezie, iar Harding fusese un președinte cinstit și extrem de iscusit sub toate aspectele. Dar era prea- tîrziu. Un sondaj făcut de New York Times printre 75 de istorici a arătat că era considerat „un eșec absolut” cu „foarte puține voturi pentru”.⁴⁹ Merită să insistăm asupra modului în care a fost tratat Harding pentru că, alături de denigrarea similară a vicepreședintelui și succesorului său Calvin Coolidge, un om cu un temperament total diferit, demonstrează interpretarea sistematic greșită a politicii publice pe parcursul unei întregi epoci. Coolidge a fost cel mai consecvent cu sine și independent dintre președinții Americii moderne. Dacă Harding iubea Statele Unite ca Arcadie, Coolidge era cel mai bine echipat pentru a o păstra ca atare. El venea de pe dealurile austere ale Vermontului, dintr-o familie puritană din New England, și se născuse în apartamentul de deasupra magazinului tatălui său. Nici o persoană publică nu a adus mai multe dintre principiile de bază ale americanismului în epocă modernă: hărnicia, cumpătarea, libertatea conștiinței, libertatea față de guvern, respectul față de cultura serioasă (a studiat la Amherst și era extrem de bine pregătit în literatura clasică și universală și în istorie). Era sever, cu o față ascuțită, „o murătură” (Alice Longworth), „un omuleț pipernicit distant, care sfornăie când vorbește [...] nu bătea pe nimeni pe spate, nu strîngea mîna nimănu” (William Allen White).⁵⁰ S-a căsătorit cu o profesoară frumoasă cu părul negru ca pana corbului, pe nume Grace, despre care n-a rostit o dată vreun cuvînt critic. În perioada în care-i făcea curte a tradus Infernul lui Dante în engleză, dar imediat după ceremonia nupțială i-a pus în brațe o pungă cu cincizeci și două de perechi de șosete care trebuiau cîr-pite. Întotdeauna făcea economii. Ca vicepreședinte al lui Harding a locuit în patru camere la Hotelul Willard și a acceptat bucuros rolul de reprezentant al Administrației care participa la mesele oficiale — „trebuie să mîncîm undeva”. A condus Casa Albă pînă în cele mai mici amănunte (în stilul lui Curzon, dar mult mai eficient), verificînd și semnînd toate notele de plată ale casei și bîgîndu-și nasul prin cele mai ascunse colțuri ale bucătăriilor. Și-a pus salariul în bancă, și pînă în 1928 avea investiții 250 000 de dolari.⁵¹ Se culca la zece, amănunt speculat de Groucho Marx în *Animal Crackers* (Biscuiți pentru animale): „N-a trecut de ora ta de culcare, Calvin?” Dar ideea propagată de Mencken — „Dormea mai mult decît orice alt președinte, fie că era zi, fie că era noapte. Nero cînta din liră, dar Coolidge doar sforăia” — era falsă.⁵² Nici un președinte nu a fost vreodată mai bine informat asupra lucrurilor importante sau mai rar prins nepregătit de evenimente ori de acțiunile celor din echipa lui.

I

>!: ULTIMA ARCADIE

219

De fapt, lui Coolidge îi convenea să îi facă pe oameni să creadă în mod eronat că era mai puțin sofisticat și activ decît era (o tactică imitată mai tîr-ziu de Dwight Eisenhower). „Un adevărat epitrop într-o parohie de țară”, scria Harold Laski, „care s-a rătăcit din întîmplare printre treburi importante.”⁵³ Era exact impresia pe care voia s-o transmită Coolidge. De fapt, puțini oameni au fost mai bine pregătiți pentru președinție, trecînd prin toate funcțiile de conducere publice: consilier parohial, membru în organe legislative locale, primar, membru în Camera Reprezentanților, senator, președinte al Senatului, viceguvernator, guvernator, vicepreședinte. În fiecare etapă el a insistat că guvernul trebuie să facă cît mai puțin posibil. („Nu făcea nimic”, observa comicul politic Will Rogers, „dar asta era ceea ce voiau oamenii să se facă”).⁵⁴ El mai insistă însă că, atunci cînd acționa totuși, trebuia să o facă în mod absolut decisiv. Și-a cîștigat reputația la nivel național înăbușînd greva polițiștilor din Boston: „Nu există drept la grevă împotriva siguranței publice pentru nimeni, nicăieri, niciodată.” A fost ales vicepreședinte cu sloganul „Lege și ordine”, și președinte cu mesajele „Rămîneți «cool» cu Coolidge”, „Coolidge sau haosul” și „Principala afacere a poporului american sînt afacerile”. El a articulat o credință general nutrită că funcția guvernului este în primul rînd să creeze un climat în care agricultura, industria și comerțul să poată profita de șansele oferite de Dumnezeu și natură, în punctul culminant al campaniei sale prezidențiale din 1924 a primit vizita unei delegații a celor mai plini de succes oameni de afaceri din America, în frunte cu Henry Ford, Harvey Firestone și Thomas Edison. Edison, care în calitate sa de cel mai cunoscut inventator din lume era purtător de cuvînt, a spus mulțimii adunate afară: „Statele Unite sînt norocoase să-l aibă pe Calvin Coolidge.”⁵⁵ A trecut acest test, ca și pe toate celelalte, cu eleganță, cele mai multe printr-o victorie strălucită.

Coolidge a reflectat izolarea arcadiană a Americii în anii '20 arătînd că, într-o opoziție deliberată față de activismul strident care se înstăpînise într-o măsură atît de mare în Europa și avînd ca idee călăuzitoare faptul că mișcarea politică înlocuise pietatea religioasă ca formă evidentă de valoare morală, mai era încă posibilă practicarea cu succes a virtuții arhaice a stasis-ului. Coolidge era de părere că orice activitate — și mai ales cea a guvernului — care nu era dictată de o necesitate presantă era probabil să producă rezultate indezirabile și cu siguranță neprevăzute.

Minimalismul său se extindea chiar (de fapt, în special) la vorbire. Se spunea că el și tatăl său, colonelul Coolidge,

comunicau aproape numai prin interjecții, „ca indienii”⁵⁶. Se mîndrea cu porecla sa „Cal Tăcutul”. „Cei din neamul Coolidge nu dau niciodată pe dinafară”, se lăuda el. Recomandarea sa ca președinte pentru Senatul din Massachusetts a fost: „Fiți concși. Mai presus de orice, fiți concși.” Preluînd Casa Albă, el a pus capăt scandalurilor legate de „Banda din Ohio” acționînd foarte repede, numînd un consiliu special și spunînd el însuși cît mai puțin posibil. În campania sa din 1924, el nota: „Nu-mi amintesc ca

220

O ISTORIE A LUMII MODERNE

vreun candidat la președinție să-și fi făcut vreodată cine știe ce rău nevorbind.”⁵⁷ „Lucrurile pe care nu le spun niciodată nu îmi creează niciodată probleme”, remarca el. În Autobiografie, spune că regula sa cea mai importantă „constă în a nu face niciodată ceva ce poate face altcineva în locul tău”. Nouă zecimi din cei care îl vizitează pe președinte la Casa Albă, insistă el, „vor ceva ce n-ar trebui să aibă. Dacă stai complet nemișcat, ei se vor termina în trei sau patru minute”.⁵⁸

Coolidge s-a descurcat tot atît de bine cu presa ca și Harding, dar din motive total diferite. Nu numai că nu a avut un secretar de presă și a refuzat să țină conferințe de presă înregistrate; nu-i plăcea nici măcar ca jurnaliștii să-i adreseze vre o remarcă, nici măcar să-i spună „bună dimineața”. Dar dacă se depuneau întrebări scrise dinainte la detestabilul său factotum, C. Bas-comb Slempe, scria răspunsurile cu mîna lui: scurte, foarte seci, dar informative și adevărate.⁵⁹ Presa îi aprecia integritatea, condimentată de obiceiuri excentrice: își punea valetul să-i frece părul cu vaselină și, în Biroul Oval, uneori își convoca personalul sunînd și apoi ascunzîndu-se sub birou, de unde le studia uluirea cu ciudata sa detașare contorsionată. Ziaristii simțeau, de asemenea, că era total necorupt de putere. La 2 august 1927, a convocat treizeci dintre ei, le-a spus: „Coadă se formează la stînga” și le-a dat la fiecare cîte un petic de hîrtie pe care dactilografiasc: „Nu voi candida la președinție în 1928.” Plecarea sa de la Casa Albă a fost caracteristică. „Una dintre cele mai importante realizări ale administrației mele”, a spus el repezit presei, „este probabil faptul că mi-am văzut de treburile mele”.⁶⁰

Dacă însă Coolidge a fost zgîrcit la vorbă, ceea ce spunea totuși era întotdeauna esențial și limpede, arătînd că reflectase adînc asupra istoriei și își dezvoltase o filozofie publică elaborată, deși întunecată. Nimeni în secolul al XX-lea, nici măcar elocventul său contemporan F.E. Smith, conte de Birkenhead, nu a definit mai elegant limitele guvernării și nevoia ca efortul individual, care presupune în mod necesar inegalități, să promoveze fericirea umană. „Guvernul nu poate scuti de muncă”, spunea el Senatului din Massachusetts în 1914. „Cei normali trebuie să aibă singuri grijă de ei. Autogovernarea înseamnă autoîntreținere. [...] Pînă la urmă, drepturile de proprietate și drepturile personale sînt același lucru. Istoria nu ne înfățișează nici un popor civilizată în care să nu existe o clasă cu o educație superioară și mari acumulări de avere. Profituri mari înseamnă state de plată mari. Inspirația a venit întotdeauna de sus.”⁶¹ Moralitatea politică, insistă el, trebuie să fie judecată mereu nu după intenții, ci după efecte: „Economia este idealismul în forma sa cea mai practică”, a fost propoziția-cheie a discursului său inaugural din 1925. Într-o cuvîntare adresată Camerei de Comerț a New Yorkului la 19 noiembrie același an a lansat într-o formă lucidă și lapidară poate ultima afirmație a filozofiei de laissez-faire. Guvernul și afacerile trebuie să rămîină independente și separate. Era de fapt foarte dezirabil ca unul să fie condus de la Washington, celelalte de la New York. Oamenii

vi fi. ULTIMA ARCADIE

221

înțelepți și prudenți trebuie să prevină întotdeauna uzurpările reciproce pe care le încearcă cei proști ori lacomi din partea cealaltă. Afacerile însemnau urmărirea cîștigului, dar aveau și un scop moral: „efortul organizat comun al societății de a răspunde cerințelor economice ale civilizației. [...] Se bazează strict pe legea serviciului. Principalele sale puncte de sprijin sînt adevărul, credința și justiția. În sens mai larg este una dintre cele mai mari forțe care contribuie la progresul moral și spiritual al rasei.” Iată de ce guvernul avea un garant care să-i promoveze succesul asigurînd condițiile competiției într-un cadru de securitate. Treaba lui era să sprijine privilegiul oriunde s-ar fi manifestat acesta și să sprijine posesiunea legală furnizînd remedii legale pentru toate relele: „Elementul primordial în valoarea oricărei proprietăți este să știi că te poți bucura în liniște de ea, fiind apărat public.” Fără această apărare legală și publică „valoarea clădirilor voastre înalte va scădea pînă la prețul țărmlui vechii Cartagine ori al parcelelor din vechiul Babilon.” Cu cît afacerile se reglau singure, cu atît avea să fie mai puțină nevoie ca guvernul să acționeze pentru a asigura competiția; el se putea astfel concentra pe sarcina lui de a face economie și de a îmbunătăți structura națională în cadrul căreia afacerile să-și poată mări profiturile și investițiile, să crească salariile și să ofere bunuri și servicii mai bune la cele mai scăzute prețuri posibile.⁶²

Această filozofie publică părea să concorde într-o oarecare măsură cu faptele reale, ceea ce este rar în experiența umană. Sub Harding și încă și mai mult sub Coolidge, SUA s-au bucurat de o prosperitate generală unică în istorie, atît aici cît și în orice altă societate. Cînd s-a sfîrșit deceniul, și prosperitatea fusese, pentru moment, total eclipsată, a fost văzut retrospectiv, în special de către scriitori și intelectuali, ca profund materialist, febril, filistin și în același timp lipsit de substanță și efemer, fără nici o realizare umană solidă. Imaginile critice erau biblice: o grotescă sîrbătoare a lui Belshazzar înaintea catastrofei. „Noua Generație se maturizase”, scria Scott Fitzgerald în 1931, „pentru a descoperi că tot ce era bun murise, toate războaiele fuseseră duse, toate credințele omului zdruncinate; tot

ce știau era că America dădea cel mai mare și mai de prost gust chef din istorie."63 Edmund Wilson vedea anii '20 ca pe o aberație în seriozitatea fundamentală a conștiinței americane: „focurile de artificii ale anilor '20 arătau ca o petrecere de bețivi"64. În *The Epic of America* {Epopoea Americii}, publicată în 1931, James Truslow Adams rezuma: „După ce au renunțat la idealism de dragul prosperității, «oamenii practici» le-au dus pe amîndouă la faliment."65 Existau de fapt unii intelectuali care erau de părere că întreaga încercare de a răspîndi prosperitatea generală era prost concepută și avea să ducă negreșit la distrugere. Michael Rostovtzeff, care își încheia pe atunci monumentală istorie a economiei în Antichitate, se întreba: „Este posibil oare să fie extinsă o civilizație superioară la clase inferioare țară a-i coborî standardele și a-i dilua

222

O ISTORIE A LUMII MODERNE

calitatea pînă la dispariție? Nu este sortită decăderii orice civilizație îndată ce începe să pătrundă în mase?"66 Dar opinia că anii '20 au fost un chef de bețivi care a distrus valorile civilizației poate fi argumentată numai prin distorsionarea sistematică sau prin negarea documentelor istorice. Prosperitatea era foarte răpîndită și foarte solidă. Nu era universală: în comunitatea fermierilor mai ales, era relativă și excludea în mare măsură și anumite comunități industriale mai vechi, ca de exemplu comerțul cu textile în New England.67 Dar era mai larg distribuită decît fusese posibil pînă atunci în vreo comunitate de aceleași dimensiuni, și implica însușirea, cu zecile de milioane, a elementelor de securitate economică pînă atunci refuzate întregii istorii. Creșterea era spectaculoasă. Un indice care era de 100 în anii 1933-1938 fusese 58 în 1921 și peste 110 în 1929. Asta a presupus o creștere a venitului național de la 59,4 la 87,2 milioane de dolari în opt ani, cu un venit net pe cap de locuitor crescînd de la 552 la 716 dolari: nu un lux babilonian, dar un confort modest niciodată pînă atunci posibil.68 Expansiunea nu s-a exprimat numai în cheltuieli și credite. Pentru prima dată, mai multe milioane de salariați au cumpărat asigurări (polițele de asigurare pe viață și industriale au depășit pragul de 100 de milioane în anii '20), au făcut economii, care au crescut de patru ori pe parcursul deceniului, și au început să fie interesați de industrie. Astfel, o analiză a celor care au cumpărat cel puțin 50 de acțiuni în una dintre cele mai mari vînzări publice la bursă a anilor '20 arată că cele mai largi grupuri erau (în ordine): casnice, funcționari, muncitori în fabrici, comercianți, șoferi, electricieni, mecanici și maiștri.69 Anii '20 s-au caracterizat și prin cea mai mare și mai îndelungată înflorire în construcții: încă din 1924 aproximativ 11 milioane de familii își cumpăraseră case.

Elementul principal al boom-ului în consum a fost transportul personal, care într-o țară mare, în care unele dintre orașele noi aveau deja cincizeci de kilometri diametru, nu era un lux. La începutul lui 1914, fuseseră înregistrate în SUA 1 258 062 de mașini, producția aceluia an fiind de 569 054. Producția a crescut la 5 621 715 în 1929, la vremea aceea numărul de mașini înregistrate în SUA ajungînd la 26 501 443, cinci șesimi din producția mondială și o mașină la fiecare cinci locuitori ai țării. Asta ne dă o oarecare idee despre dominația industrială globală a Americii. În 1924 cei patru mari producători europeni de automobile au fabricat doar 11 din vehiculele produse în SUA. Chiar și către sfîrșitul deceniului înregistrările din Europa se aflau la 20% din nivelul american iar producția la numai 13%.70 Sensul acestor cifre era că clasa muncitoare ca întreg căpăta libertatea individuală a deplasării pe distanțe medii și lungi, limitată pînă atunci la un segment al clasei de mijloc. Între timp, deși căile ferate erau în declin, numărul pasagerilor scăzînd de la 1 269 milioane în 1920 la 786 milioane în 1929, clasa de mijloc trecea la transportul aerian: numărul pasagerilor avioanelor a crescut de la 49 173 în 1928 la 417 505 în 1930 (în 1940 cifra ajunsese la

ULTIMA ARCADIE

223

3 185 278 și la aproape 8 000 000 în 1945).71 Ceea ce demonstrează anii '20 este relativa rapiditate cu care productivitatea industrială a putut să transforme luxurile în necesități și să le extindă în josul piramidei claselor. De fapt, a fost din ce în ce mai mult un element ce a dizolvat barierele de clasă sau de orice alt fel. După mașini, cea care a alimentat prosperitatea anilor '20 a fost noua industrie electrică. Cheltuielile pe radiouri au crescut de la doar 10 648 000 de dolari în 1920 la 411 637 000 în 1929, iar produsele electrice în total s-au triplat în acest deceniu, ajungînd la 2,4 milioane dolari.72 Mai întîi audiența masivă a radioului, semnalată de noul fenomen al „poștei fanilor" în toamna lui 1923, apoi frecventarea regulată, în special de către tineri, a cinematografelelor (din 1927 și sonore) au dus la americanizarea comunităților de imigranți și la dispariția diferențelor de clasă în îmbrăcăminte, vorbire și atitudine pe care politica guvernamentală, sub Wilson, fusese incapabilă să le realizeze și pentru care Harding și Coolidge creaseră cu înțelepciune condițiile. Sinclair Lewis, revizitînd „Strada Principală" pentru ziarul *Nation* în 1924, descria două muncitoare provinciale care purtau „fuste bine croite, ciorapi de mătase, pantofi cum nu găseai nicăieri în Europa, bluze decente, părul scurt, încîntătoare pălării de paie și aveau niște expresii firesc cinice, care ar fi speriat de moarte un bărbat sfîngaci". Una dintre ele vindea carne tocata. „Tații amîndurora sînt boemieni; țipi greoi și anacronici, cu mustăți, care nu o pot rupe pe englezește nici cît un mustrat. Și totuși, într-o singură generație, iată-le fiicele — adevărate regine."73

Acești tineri se identificau cu starurile de cinema; pentru ei filmele erau o forță a eliberării — a copiilor de părinți, a soțiilor de soți. Un studiu asupra cinematografului cita un tînăr de șaptesprezece ani: „Filmele sînt un dar ceresc și, ca să-mi exprim sentimentele, fie ca ele să trăiască și să rămîină în țara celor liberi și în casa celor curajoși." Un altul:

„Am început să fumez după ce am văzut-o pe Dolores Costella.”⁷⁴ Fumatul era văzut ca ceva progresist și eliberator, în special pentru femei; și sănătos: „Mai bine întindeți mâna după un Lucky Strike decât după o bomboană”; „deveniți suple în mod inteligent”. Publicitatea era și ea o fereastră spre eliberare, mai ales pentru femeile din familii de imigranți. Le învăța despre posibilitățile vieții. Anii '20 în America au marcat cele mai mari progrese pentru femei, neegalate în nici un deceniu înainte sau după. În 1930 erau 10 546 000 de femei „cu slujbe avantajoase”: cele mai multe, ca și înainte, erau în serviciu domestic ori personal (3 483 000), dar erau acum aproape 2 milioane în munci clericale, 1 860 000 în fabrici și, ceea ce era cel mai încurajant, 1 226 000 în munci calificate.⁷⁵ La fel de semnificative, și din punct de vedere cultural mai importante, erau femeile casnice eliberate, „blondinele”, cărora aparatele electrocasnice, mașinile și salariile mari ale soților le-au adus timp liber pentru prima oară. Scriind despre noul statut al femeilor în 1931, Mary

224

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Ross a conchis că blondinele „s-au ridicat [...] deasupra nevoii de activitate economică”:

își cresc copiii — unul, doi, uneori trei sau patru — cu o grijă probabil necunoscută nici unei generații trecute. Ele sînt cele care au creat marea mișcare a cluburilor culturale, ele cheltuiesc marele venit al Americii, susțin industria cinematografică, cumpără sau împrumută romane, sprijină industria modei sau a cosmeticelor, mențin activitatea societăților de bridge, de călătorii ori medicale, și ajută la menținerea standardului de două mașini pe familie. Din această apariție bruscă a timpului liber pentru femei au ieșit multe lucruri bune, de exemplu o bună parte din bazele filantropiei americane.⁷⁶

Instaurarea bunăstării familiale a fost unul dintre factorii declinului politicilor radicale și ai bazei lor sindicale. Un studiu din 1929 cita un organizator de sindicat: „Mașina Ford a făcut îngrozitor de mult rău sindicatelor de aici și de pretutindeni. Cîtă vreme oamenii au destui bani să cumpere un Ford la mîna a doua, cauciucuri și benzină, se vor plimba de colo-colo și nu vor mai da nici o atenție ședințelor de sindicat.”⁷⁷ În 1915, 1921 și 1922 sindicatele au pierdut trei procese importante la Curtea Supremă, iar grevele din 1919 au fost un eșec catastrofal. Numărul de membri ai Federației Americane a Muncii a scăzut de la un maxim de 4 078 740 în 1920 la 2 532 261 în 1932.⁷⁸ „Capitalismul bunăstării” a adus cu sine săli de sport în cadrul companiei, concedii plătite, scheme de pensii și asigurări, astfel că, pînă în 1927, 4 700 000 de muncitori erau acoperiți de asigurări de grup și 1 400 000 erau membri ai sindicatelor de întreprindere.⁷⁹ Muncitorul american părea să se afle în pragul unei inimaginabile pînă atunci existențe burgheze a asigurării bunăstării personale și a responsabilității care făcea acțiunea colectivă din ce în ce mai superfluă.

Toate acestea erau legate, după cum era de așteptat, de o eliberare culturală care a dezmințit acuzațiile de filistinism aruncate (mai degrabă mai tîrziu decât la vremea aceea) asupra epocii Coolidge. Poate cea mai importantă realizare a epocii a fost extinderea educației. Între 1910 și 1930 cheltuielile totale pentru învățămînt au crescut de patru ori, de la 426,25 milioane de dolari la 2,3 miliarde; cheltuielile pentru învățămîntul superior au crescut și ele tot de patru ori, pînă la aproape un miliard pe an. Analfabetismul a scăzut în această perioadă de la 7,7% la 4,3%. Anii '20 au fost epoca în care au apărut Clubul Cartea Lunii și Asociația Oamenilor de Litere; s-au cumpărat mai multe cărți decât oricînd pînă atunci, dar exista o fidelitate constantă față de clasici. Pe tot parcursul anilor '20, David Copperfield a fost cotate drept romanul favorit al Americii, iar printre cei considerați „primii zece mari oameni ai istoriei” se numărau Shakespeare, Dickens, Tennyson și Longfellow.⁸⁰ O fi fost și Epoca Jazz-ului, dar la sfîrșitul deceniului existau 35 000 de orchestre de tineret în toată țara. Deceniul a fost marcat atît de mișcarea de conservare istorică, ce a dus la restaurarea Williamsburgului

... ULTIMA ARCADIE : i .)

225

colonial, cît și de realizarea colecțiilor de pictură contemporană care au creat Muzeul de Artă Modernă în 1929.⁸¹ Adevărul este că anii '20 au fost cel mai benefic deceniu din istoria Americii, mai benefic chiar decât la fel de prosperii ani '50, căci în anii '20 coeziunea națională adusă de o relativă afluență, brusca densitate culturală și expresiva originalitate a „Americanismului” erau noi și interesante. În 1927 academicianul francez Andre Siegfried a publicat *America Comes of Age* (Majoratul Americii), în care susținea că drept „rezultat al schimbărilor revoluționare provocate de noile metode de producție [...] poporul american creează acum pe scară largă o structură socială complet originală”. Această remarcă ar fi putut stîrni o replică sarcastică din partea lui Henry James, care murise cu unsprezece ani înainte. În 1878 el scrisese o scurtă biografie a lui Hawthorne care conținea un pasaj faimos și (pentru americani) extrem de ofensiv enumerînd toate „elementele civilizației superioare, așa cum există ea în alte țări, care lipsesc din structura vieții americane” și care — susținea el — au alimentat bogata structură socială esențială în scrierea literaturii de ficțiune. America nu avea, enumera el,

Nici suveran, nici curte, nici devotament personal, nici aristocrație, nici biserică, nici cler, nici armată, nici serviciu diplomatic, nici gentlemen de țară, nici palate, nici castele, nici conace, nici vechi case de țară, nici parohii, nici colibe acoperite cu stuf, nici ruine îmbrăcate în iederă, nici catedrale, nici abații, nici biserici normande, nici mari universități, nici școli comunale — nici Oxford, nici Eton, nici Harrow, nici literatură, nici romane, nici muzee, nici

picturi, nici societate politică, nici clasă sportivă — nici Epsom, nici Ascot!⁸²

Pînă la sfîrșitul anilor '20 America își căpătase profunzimea socială și complexitatea a căror absență o deplîngea James, și încă le căpătase prin ceea ce Hawthorne însuși numise cu dispreț „prosperitatea banală” a vieții americane.⁸³ Dar era o prosperitate la o scară monumentală și fără precedent, într-atît încît să poată constitui un fenomen social în sine și să aducă pentru prima dată un univers național literar propriu. Deceniul a început cu *Dincoace de Paradis* (1918) a lui F. Scott Fitzgerald și s-a încheiat cu *Adio arme* (1929) de Ernest Hemingway, care avea să se dovedească cel mai influent scriitor de ficțiune în limba engleză din perioada interbelică. A inclus *Strada principală* (1920) a lui Sinclair Lewis, *Trei soldați* (1921) de John Dos Passos, *O tragedie americană* (1926) a lui Theodore Dreiser, *Soldă* (1926) de William Faulkner, *Boston* (1928) de Upton Sinclair și *Privește spre casă*, *Angel* (1929) a lui Thomas Wolfe. Apariția acestei galaxii de romane și a unor dramaturgi precum Eugene O'Neill și Thornton Wilder a fost dovada că, după cum a formulat Lionel Trilling, „viața în America s-a îmbogățit din ce în ce mai mult din secolul al XIX-lea încoace”, producînd nu atît „observarea socială” care i se părea necesară lui James pentru un roman, cît „o intensă conștiință socială”, astfel că „definiția pe care o dăm

226

O ISTORIE A LUMII MODERNE

în prezent unei cărți serioase este una care ne pune în față imaginea unei societăți pe care s-o analizăm sau s-o condamnăm”⁸⁴.

Această tendință crescîndă a culturii americane de a se desprinde de sursa ei ombilicală din Europa a început în anii '20 să producă forme de exprimare sui generis, nu doar în cinema sau în transmisiile radiofonice, unde contribuțiile specific americane au fost prezente încă de la creare, ci și pe scenă. Cea mai spectaculoasă maturizare a deceniului a fost musicalul newyorkez. Era, desigur, desprins din opereta vieneză, din teatrul bulevardier francez, din operele comice engleze ale lui Gilbert și Sullivan și din mu-sic-hallul englez (originile sale pot fi găsite probabil în Opera de trei parale din 1928) dar ingredientele de spectacol de cîntăreți ambulănți, burlesc, jazz și vodevil americane l-au transformat într-o formă de artă populară complet nouă. Înainte de 1914 fuseseră compozitori prolifici în acest proto-gen, ca de exemplu Irving Berlin și Jerome Kern. Dar opera lor părea atunci atît de marginală și superficială încît primele și cele mai bune cîntece ale lui Kern au dispărut fără a rămîne nici măcar un exemplar.⁸⁵ În anii '20 spectaculoasa proaspătă prosperitate a teatrelor de pe Broadway s-a combinat cu apariția unor noi talente — George Gershwin, Richard Rodgers, Howard Dietz, Cole Porter, Vincent Youmans, Oscar Hammerstein, Lorenz Hart și E.Y. Harburg — pentru a aduce musicalul american la deplina sa înflorire. La 12 februarie 1924 *Rapsodia albastră* a lui Gershwin a fost cîntată de orchestra lui Paul Whiteman la Aeolian Hall. A fost evenimentul artistic arhetipal al deceniului. Și în acel sezon, imediat după ce Coolidge a fost ales prin propriile-i merite, la 1 decembrie a avut loc premiera primului musi-cal american adevărat, *Lady, Be Good*, de Gershwin, la Liberty Theatre, avîndu-i în rolurile principale pe Fred Astaire și pe sora lui, Adele.⁸⁶ A fost evenimentul principal al unui sezon pe Broadway care a inclus *Lollypop* de Youmans, *Sitting Pretty* de Kern, *The Student Prince* de Rudolph Friml și Sigmund Romberg, *Music Box Revue* de Irving Berlin și *Chocolate Dan-dies* de Sisie și Blake — printre alte aproape patruzeci de musicaluri — precum și *Green Pastures* de Marc Connelly, *Sinfonia I* de Aaron Copland și sosirea lui Serge Koussevitsky la orchestra simfonică din Boston. Într-adevăr, cu posibila excepție a Germaniei Weimarului, America prosperității cu Coolidge era la vremea aceea principala scenă a culturii occidentale, locul unde creatorul nativ avea cea mai largă paletă a șanselor și unde era cel mai probabil ca artistul expatriat să găsească libertatea, mijloacele și siguranța pentru a se exprima.

Problema cu expansiunea anilor '20 nu era că ar fi fost filistină ori imorală social. Problema era că era trecătoare. Dacă ar fi durat, trăgînd după ea economiile mai puțin robuste, dar încă (la vremea aceea) luptîndu-se să se mențină, ale Europei, ar fi trebuit să urmeze o transformare politică globală care ar fi respins noile forțe ale constrîngerii totalitare, cu credința lor dezastruoasă în ingineria socială, și le-ar fi înlocuit treptat cu o relație între

-;:!
ULTIMA ARCADIE

; <

227

guvern și întreprindere mai apropiată de cea schițată de Coolidge în fața paladinilor newyorkezi ai afacerilor. În 1929 Statele Unite au atins o poziție de supremație în producția mondială nemaiaținsă niciodată pînă atunci de un singur stat într-o perioadă de prosperitate: 34,4% din total, față de 10,4% Marea Britanie, 10,3% Germania, 9,9% Rusia, 5% Franța, 4% Japonia, 2,5% Italia, 2,2% Canada și 1,7% Polonia. Probabilitatea ca Europa să încline spre „structura socială originală” a Americii, cum o numea Siegfried, creștea cu fiecare an în care economia mondială rămînea pe linia de plutire, încă un deceniu de prosperitate la această scară și povestea noastră despre epoca modernă ar fi fost cu mult diferită și incomensurabil mai fericită.

La 4 decembrie 1928 Coolidge și-a rostit ultimul mesaj public în fața noului Congres:

Nici un Congres al Statelor Unite întrunit vreodată pentru a discuta starea națiunii ■ nu a avut o perspectivă mai satisfăcătoare. Marea bunăstare creată de industria și între-; prinderile noastre, și menținută de economia noastră, a avut cea mai largă distribuție • în rîndurile poporului nostru și a ajutat neîncetat acțiunile caritabile și economia lumii.

Cerințele existenței au depășit standardele necesității, intrând în zona luxului. Producția , tot mai mare este consumată de o cerere crescândă în țară și de comerțul exterior în expansiune. Țara poate privi prezentul cu satisfacție și anticipa viitorul cu optimism.⁸⁷

Acest punct de vedere nu era automulțumirea infatuată a unui politician de succes. Și nu era doar punctul de vedere al comunității oamenilor de afaceri. El era împărțit de intelectuali din întregul spectru de preocupări. Lucrea lui Charles Beard, *The Rise of American Civilization* (Apariția civilizației americane), publicată în 1927, vedea țara „trecând dintr-un triumf tehnologic într-altul, depășind epuizarea resurselor și energiilor naturale, ducând la împărțirea tot mai largă a binecuvântărilor civilizației — sănătate, securitate, bunuri materiale, cunoștințe, divertisment și apreciere estetică.”⁸⁸ În același an, Walter Lippmann scria: „Activitățile mai mult sau mai puțin inconștiente și neplanificate ale oamenilor de afaceri sînt, de data aceasta, mai originale, mai îndrăznețe și într-un anume sens mai revoluționare decît teoriile progresiștilor.”⁸⁹ John Dewey, în 1929, considera că problema nu era cum să fie prelungită prosperitatea — ea era de la sine înțeleasă — , ci cum să fie transformată „Marea Societate” în „Marea Comunitate”⁹⁰. Chiar și printre cei cu convingeri de stînga s-a răspîndit sentimentul că poate, pînă la urmă, afacerile găsiseră calea cea bună. Lincoln Steffens, scriind în 1929, era de părere că atît sistemul Statelor Unite cît și cel sovietic ar putea fi justificate: „Rasa e salvată într-un fel sau altul și, cred eu, în ambele feluri.”⁹¹ În 1929 Nation a început un serial de trei luni consacrat permanenței prosperității, atrăgînd atenția asupra buzunarelor americanilor care nu se înfruptaseră încă din ea; primul articol a apărut la 23 octombrie, coincizînd cu prima mare cădere a pieței. Coolidge, un om suspicios prin structură, și nu unul care ar fi crezut cu ușurință că mulțumirea permanentă ar putea fi găsită de partea aceasta a

228

O ISTORIE A LUMII MODERNE

eternității, era poate mai sceptic decît oricine și cu siguranță mai puțin optimist decît considera de datoria lui că trebuie să pară în public. Este ciudat că a refuzat să candideze din nou la președinție în 1928, cînd toate semnele erau în favoarea lui, iar el avea doar cincizeci și șase de ani. I-a spus președintelui Curții de Justiție, Harlan Stone: „E o idee destul de bună să pleci cît încă te mai vor.” Ambițiile lui politice aveau limite foarte stricte, așa cum (în opinia lui) orice activitate politică ar trebui să aibă limite foarte stricte. Stone l-a avertizat cu privire la problemele economice care aveau să urmeze. Și el era de părere că piața avea să se prăbușească. Soției sale, Grace, i s-a spus: „Poppa zice că vine o perioadă de criză.” Dar Coolidge presupunea că va fi la nivelul celei din 1920 și că putea fi redresată printr-o fază asemănătoare de măiestrită inactivitate. Dacă era nevoie de ceva mai mult, nu el era cel chemat. Grace Coolidge povestea că a spus unui membru al Cabinetului: „Eu știu cum să economisesc bani. Toată pregătirea mea s-a făcut în direcția asta. Țara este într-o situație financiară solidă. Poate că a sosit timpul să cheltui bani. Eu nu mă simt calificat să fac asta.” în opinia sa, Hoover era Marele Cheltuitor; nu ultimul dintre ei, ci primul. Privea succesiunea lui Hoover la președinție fără entuziasm: „Omul ăla mi-a dat șase sfaturi pe care nu i le-am cerut, toate proaste.” Coolidge era ultimul om de pe pămînt care să se contrazică. întrebat, în perioada de după alegeri, cînd mai era încă la Casa Albă, la începutul lui 1929, despre o hotărîre pentru politica pe termen lung, el a răbufnit: „Asta o lăsăm pe seama Băiatului-Mi-nune.” A părăsit scena fără un cuvînt, trăgînd cortina peste Arcadia.

* l' i£j . i J ',-! ,J, •"■ .!

>>

IVI

(l ,y,.' JII

« u

ii' f'?'<i

î-jrnj t i , i,- i f >> M

■ iS

\Y O.i'JĪA '!,{■ H 'M'.MW .-; :

7

L • .i *

J

>.

t

i

'a'A

)t

nete >

f

, i s

)it

"b

H'

/q

T i>

<f'

_t

<f

* *M' . "> J, i
s il T i
VX
Tt U

6 A
ir

ingolada

i Vineri, 3 octombrie 1929, un nou ajutor de încărcător participa la prima sa vânătoare de fazani pe proprietatea de lângă Chester a ducelui de Westminster. Cu o zi înainte, niște înalți funcționari ținuseră o conferință în sala de arme principală. La ivitul zorilor, tânărul încărcător și-a pus uniforma cea nouă și s-a prezentat la hăițașul șef, care „arăta foarte impresionant în jachetă și vestă de catifea verde, pantaloni bufanți albi, jambiere și pălărie tare, cu o grămadă de șnururi aurii în jurul ei”. Erau optzeci de hăițași îmbrăcați în livrele: „pălărie roșie cu boruri albe și bandă de piele și o bluză albă croită dintr-un material foarte aspru, în stil țărănesc, strânsă în jurul taliei cu o curea lată cu cataramă mare de aramă”. Hăițașii s-au adunat și au fost inspectați. Apoi au venit cutiile de piele ale puștilor, cu plăcuțele lor de aramă pe care erau gravate numele. Apoi oaspeții, în Rolls-Royce-uri și Daimlere conduse de șoferi, iar în cele din urmă ducele însuși, căruia noul încărcător a fost delegat să-i înmîneze bastonul de vânătoare. Îndată ce „înălțimea Sa” a ajuns la locul lui, hăițașul șef a suflat în fluier, hăițașii au pornit și vânătoarea a început. „Totul era organizat pînă în cel mai mic amănunt, așa încît să asigure distracția pe care înălțimea Sa o dorea și la care se aștepta.” La ora prînzului hăițașii au băut bere turnată din ulcioare de corn, iar după masă trenulețul pe ecartament îngust al ducelui, „cu vagoanele pasagerilor pictate toate în culorile guvernatorului”, a dus doamnele să participe la distracție. Prada a fost de aproape 2 000 de păsări. Cu două săptămîni înainte de această scenă cvasimedievală, bunul prieten al ducelui, Winston Churchill, care pînă în anul acela fusese ministrul de Finanțe al Marii Britanii timp de cinci ani, îi scria din America soției sale:

« Acum, draga mea, trebuie să-ți spun că am avut parte în ultima vreme de un mare
◆ și extraordinar noroc în finanțe. Sir Harry McGowan m-a întrebat destul de insistent
| înainte de a pleca dacă ar putea, în cazul în care s-ar ivi ocazia, să cumpere acțiuni
t- în numele meu fără să mă mai consulte în prealabil. I-am răspuns că pot face rost
^ ușor de două-trei mii de lire. Înțelegeam prin asta o limită de investiții, adică pen-
■ tru a cumpăra acțiuni dintr-o dată. În mod evident, el a luat-o ca pe limita pînă la
care eram pregătit să merg într-o achiziție speculativă cu acoperire. Astfel, a operat
cam de zece ori peste scara mea obișnuită. Așa încît ne-am trezit în cîteva luni cu o
mică avere... E o ușurare pentru mine să știu că atît eu cît și voi avem pe ce ne baza.2
230

O ISTORIE A LUMII MODERNE

E interesant că Churchill a speculat la o limită exact pînă la un pas de crah. Era unul dintre cei 600 000 de clienți care au speculat cu acoperire dintre cei 1 548 707 care, în 1929, aveau conturi la firme ce aparțineau celor douăzeci și nouă de burse americane. În punctul culminant al nebuniei erau aproximativ un milion de speculanți activi, și din populația de 120 de milioane a Americii, aproximativ 20-30 de milioane de familii aveau o relație activă cu piața. Churchill, în ciuda experienței sale și a contactelor internaționale, nu era mai bine informat decît cel mai simplu speculant de la colțul străzii. Economia americană încetase să se extindă în iunie. A durat ceva timp pînă ca efectele să înceapă să se face simțite, dar piața bursieră de valori s-a prăbușit abia la 3 septembrie, cu două săptămîni înainte ca Churchill să-și scrie scrisoarea plină de bucurie. Creșterile care au mai urmat n-au fost decît mici tresăriri într-o tendință constant descendentă. Ecourile vînă-torii ducelui nici nu se stinseseră încă atunci cînd a început căderea precipitată. Luni, 21 octombrie, pentru prima dată, banda telegrafului nu putea ține pasul cu veștile căderilor și n-a făcut față; în confuzia creată, panica se intensifica (primele telegrame care cereau înapoi depozitele aflate la brokeri apăruseră în sîmbăta dinainte), iar speculanții au început să-și dea seama că și-ar putea pierde economiile și chiar casele. Joi, 24 octombrie, acțiunile au căzut brusc, nemaicumpărîndu-le nimeni, speculanții au fost supuși lichidării, neputînd să răspundă somațiilor de plată, mulțimea s-a adunat pe Broad Street în fața Bursei din New York, iar pînă la sfîrșitul zilei, unsprezece oameni bine cunoscuți în Wall Street se sinucisera. Unul dintre vizitatori în ziua aceea

a fost Churchill însuși, privind cum îi dispărea comoara fermecată, în săptămîna următoare a sosit Marșea Neagră, 29 octombrie, și prima vînzare de acțiuni sigure pentru a face rost de lichiditățile de care era o nevoie disperată.⁴ Marile crize ale burselor, cu spectaculoasele lor răsturnări de situații și drame omenești, sînt sarea și piperul istoriei economice. Dar ele nu ajută la limpezirea cauzelor și consecințelor evenimentelor; dimpotrivă. Nu fac decît să hrănească mitologia care este un element atît de puternic în explicarea economică. Natura prosperității anilor '20; motivul pentru care s-a sfîrșit; cauza Marelui Crah și a Marii Crize care a urmat; și, nu în ultimul rînd, felul și mijloacele prin care au ieșit din ea societățile industriale — toate astea sînt încă subiectele unei intense dezbateri. Explicația convențională este în mare măsură moralistă: hybris urmată de nemesis, lăcomia cruntă urmată de pedeapsa mîntuitoare. Ea e ușor adaptată la determinismul marxist, care, evident, e o formă de analiză morală, nu economică. Constituie poate o poveste edificatoare, dar nu ne spune ce s-a întîmplat de fapt, și cu atît mai puțin de ce. Interpretarea dată de continuatorii lui Keynes, care a fost opinia acceptată a anilor '50 și '60, nu mai convinge pe nimeni, căci se pare că a fost contrazisă de evenimentele economice catastrofale ale anilor '70 și începutului anilor '80, care au pus Marea Criză într-o perspectivă corn-

-V.'(■ ■ DEGRINGOLADĂ ! O 231

plet nouă. într-adevăr, cele două episoade nu mai pot fi studiate cu folos separat și probabil că istoricii viitorului le vor analiza împreună. Dar este cît se poate de improbabil să apară vreodată o explicație general acceptată a vreuncea dintre ele sau a amîndurora. Istoria economiei este prea strîns legată de teoria și practica economică actuală pentru a fi o chestiune de consens facil. Ceea ce oferim aici, așadar, este o explicație posibilă, care încearcă să înlăture anumite concepții greșite.

Prima eroare care trebuie risipită este că America ar fi urmat o politică externă izolaționistă în anii '20. Nu e adevărat.⁵ Deși conducătorii Americii nu au subscris oficial la acordul de pace de la Versailles, și cu atît mai puțin la propunerea lui Keynes cu privire la un program de sprijin pentru redresarea Europei sponsorizat de guvernul american, ei au acceptat în particular și o anumită responsabilitate pentru a ține economia mondială pe linia de plutire. Ei au fost de acord să furnizeze, alături de Marea Britanie, moneda internațională în care avea să se desfășoare comerțul mondial, o sarcină pe care Londra o îndeplinise practic singură pînă în 1914. De asemenea, ei au luat asupra lor promovarea, printr-o diplomație comercială și financiară neoficială, a extinderii comerțului internațional.⁶ Din nefericire, mijloacele folosite au fost dubioase, ba chiar necinstite. Cu excepția perioadei 1857-1861, America fusese întotdeauna o țară cu taxe vamale ridicate: taxele vamale ale Statelor Unite, care fuseseră imitate în Europa Occidentală, erau principalul argument pentru negarea pretențiilor acestora că și-ar conduce afacerile pe reale principii capitaliste, de laissez-faire. Dacă Harding, Coolidge și Hoover ar fi acționat după principiile antreprenoriale pe care le proclamau cu mîndrie, ei ar fi reluat politica wilsoniană eșuată din 1913 de a reduce taxele vamale ale SUA. De fapt, ei au făcut contrariul. Legea Fordney-Mac-Cumber a Taxelor Vamale din 1922 și, încă și mai mult, Legea Haw-ley-Smoot din 1930, pe care Hoover a refuzat s-o interzică, au constituit lovituri serioase date comerțului internațional și în cele din urmă și celui american.⁷ De fapt, președinților Americii și conducerii Congresului le-a lipsit curajul politic de a se opune Asociației Naționale a Fabricanților, Federației Americane a Muncii și presiunilor locale și de a da curs internaționalismului în modul cel mai eficient pe care-l aveau la îndemînă și care se potrivea cel mai bine viziunilor economice pe care pretindeau a le avea.

În schimb, ei au căutat să mențină prosperitatea în lume prin inflația deliberată a rezervelor monetare. Acest lucru a fost făcut posibil de crearea, înainte de război, a sistemului Băncii Federale de Rezerve, ceea ce s-a putut face în secret, fără legi și fără controale și fără ca publicul să știe sau să fie interesat. Nu presupunea tipărirea de bancnote: valuta care circula în SUA era de 3,68 miliarde de dolari la începutul anilor '20 și 3,64 miliarde la sfîrșitul perioadei de înflorire, în 1929. Dar rezerva totală de bani, în cecuri ori credite, era enormă: de la 45,3 miliarde la 30 iunie 1921 pînă la 73 miliarde în iulie 1929, o creștere de 61,8% în opt ani.⁸ Casa Albă, Departamentul

232

O ISTORIE A LUMII MODERNE

de Finanțe sub conducerea lui Andrew Mellon, Congresul, băncile federale și, bineînțeles, băncile private, au închis ochii pentru a inflaționa creditul, în Raportul anual din 1923, Rezerva federală descria politica într-un mod nemilos de franc: „Băncile rezervei federale sînt [...] sursa la care apelează băncile membre atunci cînd cererile comunității de afaceri și-au epuizat propriile resurse. Rezervele federale furnizează adaosurile necesare la credite în perioade de extindere a afacerilor și preiau pierderile în perioade de recesiune.”⁹ Această politică de continuă inflație a creditelor, o formă de key-nesianism chiar înainte de a-și fi formulat măcar Keynes sofisticata sa versiune, ar fi putut fi justificată dacă s-ar fi permis ca ratele dobînzilor să-și stabilească singure nivelul: adică dacă industriașii și fermierii care împrumutau bani ar fi plătit dobînzii la nivelul la care creditorii erau cu adevărat pregătiți să-i împrumute. Dar, din nou, Casa Albă, Departamentul de Finanțe, Congresul și băncile au conlucrat pentru a menține comisioanele și dobînzile la un nivel scăzut în mod artificial. De fapt, era politica declarată a Rezervelor federale nu numai să „mărească resursele pentru credite”, ci și să facă acest lucru „la o rată a dobînzilor destul de scăzută încît să stimuleze, să protejeze și să facă să prospere toate tipurile de afaceri legale”¹⁰.

Această intervenție deliberată în furnizarea și costul banilor a fost folosită în anii '20 nu doar pentru a promova scopul ei inițial, acela de a extinde economia americană, ci și pentru a urmări o politică internațională presupus binevoitoare. Deși guvernul cerea rambursarea împrumuturilor de război, el ajuta activ guvernele și economiile străine să facă rost de bani în New York atât prin propria sa politică monetară ieftină, cât și prin intervenția activă, constantă, în piața străină de creanțe. Guvernul a arătat cât se poate de clar că favoriza anumite împrumuturi și nu altele. Astfel, politica împrumuturilor externe era o prefigurare, la nivelul întreprinderii private, a programului de ajutor extern de după 1947. Scopurile erau aceleași: menținerea economiei internaționale pe linia de plutire, sprijinirea anumitor regimuri preferate și, nu în ultimul rând, promovarea industriilor de export ale Americii. De fapt, o condiție pentru sprijinirea anumitor împrumuturi de către Cabinet era ca o parte din acestea să fie cheltuite în SUA. Perioada de înflorire a împrumuturilor externe a început în 1921, în urma unei decizii a Cabinetului la 20 mai 1921 și a unei întâlniri între Harding, Hoover și bancherii de investiții americani, întâlnire desfășurată cinci zile mai târziu, și s-a terminat la sfârșitul lui 1928, coincidând astfel exact cu extinderea furnizării de bani care a stat la baza boom-ului. Conducătorii Americii au respins de fapt varianta rațională de laissez-faire a comerțului liber și a monedei puternice și au preferat opțiunea politică blîndă a taxelor protectoare și a inflației. Industriile din țară protejate de taxele vamale, industriile de export subvenționate de împrumuturi neeconomice și, bineînțeles, băncile de investiții care emiteau obligațiuni au beneficiat toate. Cea care a pierdut a fost populația ca întreg, căreia

1 s-au refuzat prețurile competitive produse de importurile ieftine, care a

■•I*. DEGRINGOLADA ■ < 233

suferit în urma inflației ce a rezultat și a fost victima universală a inevitabilei degradingolade."

Mai mult, lăsîndu-se amestecat în afacerea împrumuturilor externe, guvernul și-a pierdut mult din dreptul său moral de a condamna speculațiile de bursă. Hoover, care a fost secretar al Comerțului în anii '20, pînă a devenit președinte, vedea în Wall Street un deplorabil casino — dar el era cel mai asiduu promotor al pieței de creanțe externe. Chiar și împrumuturile dezavantajoase, explica el, ajutau exporturile americane, furnizînd astfel locuri de muncă.¹² Unele dintre emisiunile de obligațiuni externe însă erau cel puțin tot atât de scandaloase ca și cele mai rele tranzacții de la bursă. Astfel, în 1927, Victor Schoepperle, vicepreședinte pentru împrumuturi acordate Americii Latine la National City Company (afiliată la National City Bank), raporta cu privire la Peru: „O proastă situație a datoriei; riscuri morale și politice ostile; o proastă situație a datoriei interne; situația comerțului cam tot atât de satisfăcătoare cît cea din Chile în ultimii trei ani. Resursele naturale mai variate. Din punct de vedere economic, Peru ar trebui să înainteze rapid în următorii zece ani." Cu toate acestea, National City a sprijinit un împrumut de 15 milioane de dolari pentru Peru, urmat la scurtă vreme după aceea de un împrumut de 50 de milioane și de o emisiune de 25 de milioane de dolari. Investigațiile Congresului, în 1933-1934, au stabilit că Juan Leguia, fiul președintelui din Peru, primise 450 000 de dolari de la National și asociații ei în legătură cu acest împrumut. Cînd tatăl său a fost răsturnat de la putere, Peru nu și-a putut îndeplini obligațiile.¹³ Acesta a fost doar un exemplu din multe. Lipsa esențială de soliditate a unei mari părți din piața împrumuturilor a fost unul dintre elementele principale ale colapsului încrederii și răspîndirii recesiunii și în Europa. Iar lipsa de soliditate nu a fost de fapt consecința unui laissez-faire al guvernului, ci dimpotrivă: a amestecului constant al guvernului.

Intervenționismul prin crearea de credit artificial, ieftin nu era o invenție americană. Era britanică. Britanicii îl numeau „stabilizare". Deși Marea Britanie a fost cu precădere o țară de laissez-faire pînă în 1914, mai mult decît America în anumite privințe, practicînd comerțul liber, filozofii britanici ai economiei nu erau mulțumiți de ciclul afacerilor, considerînd că putea fi regularizat prin eforturi deliberate și reunite de a realiza o stabilizare a prețurilor. Nu trebuie să se creadă că Keynes a provenit dintr-un mediu complet nonintervenționist: el nu era decît ceva mai „avansat" printre profeții britanici ortodocși. Încă dinainte de război, Sir Ralph Hawtrey, însărcinat cu studiile financiare la Ministerul de Finanțe, susținuse că băncile centrale, creînd credit internațional (adică inflație), puteau ajunge la un nivel stabil al prețurilor și aduce astfel enorme îmbunătățiri față de acceptarea pasivă a ciclului din secolul al XIX-lea, pe care el o socotea imorală. După 1918, opinia lui Hawtrey a devenit general acceptată în Marea Britanie și răspîndită în America via Versailles. În timpul recesiunii din 1920 a fost fondată

234

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Liga Monedei Stabile (mai târziu Asociația Monetară Națională), atrăgînd instituțiile financiare americane și, peste graniță, oameni ca Emile Moreau, guvernatorul Băncii Franței, Edouard Benes, lordul Melchett, creatorul ICI, Louis Rothschild, președintele ramurii austriece, A.J. Balfour și economiști britanici precum A.C. Pigou, Otto Kahn, Sir Arthur Salter și însuși Keynes.¹⁴

Keynes a pus problema unei „valute conduse" și a unui nivel stabilizat al prețurilor în Tratatul său asupra reformei monetare (1923). La vremea aceea, stabilizarea nu mai era doar acceptată, ci și practică. Hawtrey inspirase rezoluțiile asupra stabilizării de la Conferința de la Geneva din 1922; Comitetul Financiar al Ligii Națiunilor era stabilizaționist; mai presus de toate, Banca Angliei era stabilizaționistă. Montagu Norman, guvernatorul ei, și

principalul consilier internațional al acestuia, Sir Charles Addis, erau amândoi apostoli fervenți ai acestui crez. Cel mai important discipol al lor a fost Benjamin Strong, guvernatorul Băncii de Rezerve Federale a New York-ului, care puiă la moartea sa în 1928 a fost atotputernic în formarea politicii financiare americane. Hoover îl numea pe Strong, pe bună dreptate, „o anexă mentală a Europei”, și el a fost agentul efectiv al politicii externe secrete de conducere economică a Americii. De fapt, nu exagerăm spunând că, în cea mai mare parte a anilor '20, sistemul economic internațional era supravegheat atât de Norman cât și de Strong.¹⁵ Strong a fost cel care a făcut posibil ca Marea Britanie să se întoarcă la standardul aurului în 1925, extinzând linii de credit de la Banca de Rezerve Federale a New York-ului și determinându-l pe J.P. Morgan să facă la fel: jurnalul londonez Banker scria: „nu există prieten mai bun al Angliei”. Linii de credit similare au fost deschise mai târziu pentru Belgia, Polonia, Italia și alte țări care întruneau standardele Strong-Norman de corectitudine financiară.¹⁶

Desigur că „standardul aurului” nu era unul real. Acesta dispăruse pentru totdeauna în 1914. Un client nu putea intra în Banca Angliei și cere o monedă de aur de douăzeci de șilingi în schimbul bancnotei sale de o liră. La fel se întâmpla și în alte țări europene care se bazau pe standardul aurului. Termenul corect era „standardul lingoului de aur”: băncile centrale obțineau aur în lingouri mari, dar oamenii obișnuiți nu erau considerați suficient de responsabili pentru a deține ei înșiși aur (deși teoretic americanii puteau cere dolari de aur până în 1933). De fapt, când s-a făcut, în 1926, un plan pentru a oferi Indiei un standard real al aurului, Strong și Norman și-au reunit forțele pentru a-l ucide în fașă, pe motiv că ar începe o dezastruoasă scurgere de aur din întreaga lume către „saltelele” indienilor. Pe scurt, mișcarea pentru standardul aurului din anii '20 nu a fost cîtuși de puțin un autentic laissez-faire, ci un laissez-faire „nu în fața servitorilor”¹⁷. A fost un despotism binevoitor condus, în secret, de o mică elită a celor Mari și Buni. Strong vedea politica sa de extindere a creditelor și de monedă ieftină o alternativă la sprijinirea Ligii de către America și era convins că opinia publică din SUA ar repudia-o dacă faptele ar fi făcute publice: de aceea a insistat

DEGRINGOLADĂ

235

ca întâlnirile periodice ale bancherilor să fie absolut private. O politică financiară care nu rezistă scrutinului public este suspectă în sine. Este de două ori suspectă dacă, făcînd din aur măsura valorii, nu are încredere în oamenii obișnuiți — cei ce apreciază de fapt valoarea — pentru a aplica ei înșiși această măsură. De ce s-au temut bancherii că femeile și bărbații obișnuiți, dacă li se oferă șansa, vor da iama în aur — care nu aducea nici un venit — când puteau investi profitabil într-o economie sănătoasă? Era aici ceva greșit. Bancherul german Hjalmar Schacht a cerut în repetate rînduri instituirea unui standard real al aurului, ca unic mijloc de asigurare că expansiunea era finanțată de economii voluntare autentice și nu prin credit bancar determinat de o mică oligarhie de Jupiteri financiari.¹⁸ Dar stabilizaționiștii au cîștigat. Pe plan intern și extern ei pompau constant tot mai mult credit în sistem și, ori de cîte ori economia dădea semne de moleșeală, măreau doza. Ocazia cea mai cunoscută a fost iulie 1927, când Strong și Norman au ținut o întâlnire secretă a bancherilor la proprietatea din Long Island a lui Ogden Mills, secretar adjunct de Finanțe al SUA și a doamnei Ruth Pratt, moștenitoarea Standard Oil. Strong a menținut Washingtonul în ignoranță și a refuzat să-i lase să participe pînă și pe colegii săi cu funcțiile cele mai înalte. El și Norman au hotărît o nouă izbucnire a inflației, iar protestele lui Schacht și Charles Rist, viceguvernator al Băncii Franței, au fost înlăturate. Banca Federală a New York-ului și-a mai redus rata dobînzilor cu o jumătate de procent, ajungînd la 3 Vi; după cum i-a spus Strong lui Rist, „voi da un mic coup de whiskey pieței bursiere” — și ca rezultat a pus în mișcare ultimul val culminant de speculații. Adolph Miller, membru al Consiliului Rezervelor Federale, a descris mai târziu această decizie într-o depoziție în fața Senatului ca „cea mai mare și mai îndrăzneată operațiune întreprinsă vreodată de Sistemul de Rezerve Federale [care] a dus la una dintre cele mai costisitoare greșeli comise de acesta sau de orice alt sistem bancar în ultimii șaptezeci și cinci de ani”¹⁹.

Obiecția germanilor, influențată de monetariștii școlii vieneze, L. von Mises și F.A. Hayek, era că întreaga politică inflaționistă era coruptă. Obiecția francezilor era că ea reflecta scopurile politicii economice externe britanice, cu complicitatea voluntară a americanilor. După cum spunea Moreau în jurnalul lui secret:

Anglia, fiind prima țară europeană care a reinstaurat o monedă stabilă și sigură, folosisese acest avantaj ca să stabilească o bază pentru a pune Europa sub o adevărată dominație financiară... Valutele vor fi împărțite în două clase. Cele din prima clasă, dolarul și lira sterlină, bazate pe aur, și cele din a doua clasă, bazate pe liră și pe dolar — cu o parte din rezervele lor de aur păstrate de Banca Angliei și de Rezervele Federale din New York, valutele locale își vor fi pierdut independența.²⁰

Moreau arăta în general că este puțin probabil ca politicile economice adaptate unor scopuri politice, cum era țară îndioială managementul monetar anglo-american, să atingă obiective economice pe termen lung. Acest

236

O ISTORIE A LUMII MODERNE

lucru este indiscutabil adevărat și se aplică atât pe plan intern cât și internațional. În țară, atât în Marea Britanie cât și în America, obiectivul stabilizării era de a menține prețurile constante și de a preveni astfel scăderea salariilor, ceea ce ar însemna tulburări sociale; peste granițe, moneda ieftină și împrumuturile facile mențineau comerțul în ciuda

protecționismului SUA și a lirei în mod artificial puternice a Marii Britanii. Scopul era evitarea problemelor și a nevoii de a rezolva dileme politice dureroase.

Politica părea să reușească. În a doua jumătate a deceniului, politica Strong-Norman de credite ieftine a dat economiei mondiale un comerț „umflat”, care nu reușise să atingă nivelul antebelic. În timp ce în 1921—1925 rata de creștere a comerțului internațional, în comparație cu 1911 -1914, era de fapt minus 1,42, în cei patru ani dintre 1926-1929 ea a realizat o creștere de 6,74, performanță care nu avea să fie depășită pînă la sfîrșitul anilor '50.21 Cu toate acestea, prețurile au rămas stabile. Indicele statistic pentru prețurile en-gros al Biroului Muncii, considerînd anul 1926 ca avînd indicele 100, arată că fluctuația în SUA a fost doar de la 93,4 în iunie 1921 pînă la un vîrf de 104,5 în noiembrie 1925 și apoi pînă la 95,2 în iunie 1929. Astfel că ideea de creștere controlată în mod deliberat într-un cadru de stabilitate a prețurilor devenise realitate. Aceasta era, în sfîrșit, o adevărată conducere economică! Keynes descria „reșita manevrarea a dolarului din 1923—1928 de către Consiliul Rezervelor Federale” ca pe un „triumf. Verdictul lui Hawtrey a fost: „Experimentul american în stabilizarea din 1922—1928 a arătat că tratarea timpurie ar putea controla o tendință fie spre inflație, fie spre depresiune. Experimentul american a fost un mare pas înainte față de practica secolului al XIX-lea.”22

Inflația fusese însă prezentă și în creștere, tot timpul. Ceea ce nimeni nu pare să fi apreciat este semnificația creșterii fenomenale a productivității în SUA între 1919 și 1929, producția per muncitor în industrie crescînd cu 43%. Acest lucru a fost făcut posibil de o creștere uluitoare în investițiile de capital care au urcat cu o rată anuală medie de 6,4% pe an.23 Creșterea productivității ar fi trebuit să se reflecte în prețuri mai scăzute. Măsura în care aceasta nu s-a întîmplat reflecta gradul de inflație produsă de managementul economic avînd ca obiectiv stabilizarea. Este adevărat că dacă prețurile n-ar fi fost controlate, salariile ar fi scăzut și ele. Dar scăderea prețurilor ar fi trebuit să fie mai abruptă; și prin urmare salariile reale — puterea de cumpărare — ar fi crescut constant, pari passu cu productivitatea. Muncitorii ar fi trebuit să se poată bucura mai mult de bunurile pe care le produceau fabricile datorită performanței lor îmbunătățite. De fapt, familiile din clasa muncitoare erau nevoite să se lupte din greu pentru a ține pasul cu noua prosperitate. Ele își puteau permite mașini — la limită. Dar era un efort să le reînnoiască. Boom-\x\ din anii '20 se baza în special pe mașină. America producea aproape tot atîtea mașini la sfîrșitul anilor '20 ca și la sfîrșitul anilor '50 (5 358 000 în 1929; 5 700 000 în 1953). Creșterea

■:/. fl DEGRINGOLADĂ ■•: i •

237

de acțiuni cu adevărat mare și absolut autentică a anilor '20 a fost Gene-ral-Motors: oricine cumpărase în 1921 acțiuni GM în valoare de 25 000 de dolari era milionar în 1929, cînd GM avea profituri de 200 de milioane de dolari pe an.24 Dificultatea unei expansiuni în care mașinile sînt sectorul cel mai important este că, atunci cînd există puțini bani, viața unei mașini poate fi prelungită în mod arbitrar cu cinci sau zece ani. În decembrie 1927 Coolidge și Hoover pretindeau cu mîndrie că salariile industriale medii ajunseseră la 4 dolari pe zi, adică 1 200 de dolari pe an. Dar propriile lor agenții guvernamentale estimau că pentru a întreține o familie de cinci persoane în mod „decent și sănătos” erau necesari 2 000 de dolari pe an. Există dovezi că numărul tot mai mare de femei angajate reflecta un declin al veniturilor reale, în special în clasa de mijloc.25 Pe măsură ce boom-ul continua, iar prețurile nu scădeau, devenea tot mai greu pentru consumator să mențină acest boom. Bancherii, la rîndul lor, trebuiau să muncească mai mult pentru a inflaționa economia: „micul coup de whiskey” al lui Strong a fost ultimul mare impuls; în anul următor el a murit, nelăsînd în urma lui pe nimeni care să aibă același aventurism monetar sau măcar aceeași autoritate. Ultimul impuls al lui Strong a făcut de fapt prea puțin ca să ajute economia „reală”. A dat naștere la speculații. Foarte puțin din noul credit a ajuns la consumatorul de masă. În realitate, partea cheltuită de economie Statelor Unite era dezechilibrată. Cei 5% din populație care aveau venituri mari dețineau o treime din venitul personal total: ei nu cumpărau Forduri sau Chevroleturi. De fapt, raportul dintre veniturile din dobînzii, dividende și chirii, și cele din salarii era de două ori mai mare decît nivelurile de după 1945.26 De coup de whiskey al lui Strong au beneficiat aproape numai cei care nu-și cîștigau veniturile din salarii: ultima etapă a boom-ului a fost în mare măsură una de speculații. Pînă în 1928 prețurile la bursă ținuseră pur și simplu pasul cu performanța industrială reală. De la începutul lui 1928 elementul de ireal, de fantastic chiar, a început să crească. După cum spunea Bagehot, „toți oamenii sînt foarte creduli atunci cînd sînt foarte fericiți”27. Numărul de acțiuni care și-au schimbat proprietarul, un record de 567 990 875 în 1927, a ajuns la 920 550 032.

Au apărut două noi și sinistre elemente: o mare creștere în comerțul bazat pe garanție (diferența dintre un împrumut și valoarea pe piață a garanției depuse pentru acesta) și o erupție de trusturi de investiții asamblate în grabă. Comerțul bazat pe garanție fiind ridicat, cîștigurile din acțiuni, numai 1 sau 2%, erau mult mai mici decît dobînda de 8-12% pentru împrumuturile folosite spre a le cumpăra. Asta însemna că orice profituri erau numai în cîști-guri de capital. Astfel, Radio Corporation of America, care nu plătise niciodată vreun dividend, a crescut de la 85 la 420 de puncte în 1928. În 1929 unele acțiuni se vindeau cu cîștiguri de cincizeci de ori mai mari. După cum spunea un expert, piața „reducea nu numai prețul viitorului, ci și al lumii de apoi”28. Un boom al pieței bazat pe cîștiguri de capital nu e decît o formă de vîn-

zare în piramidă. Noile trusturi de investiții, care pe la sfârșitul lui 1928 apăreau într-un ritm de unul pe zi, erau piramide inversate arhetipale. Ele aveau ceea ce se numea „putere sporită” prin propriile lor investiții presupus iscusite și își asigurau o creștere fenomenală pe baza unei foarte mici plinte de creștere reală. Astfel, The United Founders Corporation s-a constituit într-o campanie cu resurse nominale de 686 165 000 de dolari dintr-o investiție inițială (printr-un faliment) de doar 500 de dolari. Valoarea de piață în 1929 a unui alt trust de investiții era de peste un miliard de dolari, dar principala ei achiziție era o companie electrică valorînd doar 6 milioane de dolari în 1921.²⁹ Se presupunea că ele permiteau „omului mărunț” să „ia parte la acțiune”. De fapt, ele nu făceau decît să furnizeze încă o suprastructură de speculație aproape pură, iar „puterea sporită” a avut rezultate contrare cînd piața s-a prăbușit. Este uluitor că, o dată ce comerțul bazat pe garanție și trusturile de investiții s-au impus, bancherii federali nu au reușit să ridice ratele dobînzilor și au continuat politica monedei ieftine. Dar mulți dintre bancheri își pierduseră deja simțul realității pînă la începutul lui 1929. De fapt, făceau ei înșiși speculații, adesea cu propriul pachet de acțiuni. Unul dintre cei mai răi delincvenți a fost Charles Mitchell (pus sub acuzare în cele din urmă pentru furt pe scară largă în 1938), președintele National City Bank, care, la 1 ianuarie 1929, a devenit director al Băncii de Rezerve Federale din New York. Mitchell a jucat rolul lui Strong, la un nivel mai rudimentar, și a întreținut boom-ul aproape pe tot parcursul lui 1929. Desigur că multe din practicile care au contribuit la crah, și au fost declarate ilegale de către Congres și de noua Comisie de Schimb și Efecte Publice în anii '30, erau considerate acceptabile în 1929. Ferocea vînătoare de vrăjitoare începută în 1932 de către Comisia pentru Bănci și Valută a Senatului, care a servit drept prototip pentru vînătorile de vrăjitoare din anii '40 și de la începutul anilor '50, a dezvăluit de fapt puține încălcări ale legii. Mitchell a fost singura victimă importantă și pînă și cazul lui a dat la iveală mai degrabă mores sociale ale marilor finanțe decît o reală rea-intenție.³⁰ Henry James nu ar fi avut de ce să se plîngă; zeloșii marxiști au fost însă dezamăgiți. „Fiecare mare criză”, remarca Bagehot, „revelează speculațiile excesive ale multor case pe care nimeni nu le suspectase înainte”³¹. Crahul din 1929 a dat în vileag în plus naivitatea și ignoranța bancherilor, a oamenilor de afaceri, a experților din Wall Street și a economiștilor universitari mari și mici; el a arătat că aceștia nu au înțeles sistemul pe care îl manipulasera cu atîta încredere. Încercaseră să înlocuiască cu politicile lor bine intenționate ceea ce Adam Smith numea „mîna invizibilă” a pieței și creaseră dezastrul. Departe de a demonstra, după cum au susținut mai tîrziu Keynes și școala sa — la vremea aceea Keynes nu a reușit să prezică nici crahul, nici dimensiunile și durata crizei —, pericolele unei economii care se reglează singură, degringolada a arătat contrariul: riscurile amestecului prost informat.

' i DEGRINGOLADA

239

Inflația de credit s-a epuizat la sfârșitul lui 1928. Economia a intrat în declin, în consecință, șase luni mai tîrziu. Prăbușirea pieței a urmat cu o în-tîrziere de trei luni. Toate acestea erau de așteptat; erau sănătoase; ar fi trebuit să fie întîmpinate cu bucurie. Era modelul secolului al XIX-lea și al XX-lea pînă în 1920-1921: „normalitatea” capitalistă. O recesiune economică și o cădere a bursei nu erau numai obișnuite, ci și componente necesare ale ciclului de creștere: ele alegeau griul de neghină, lichidau elementele nesănătoase din economie și demascau paraziții; după cum avea să spună J.K. Galbraith: „Unul din foloasele crizei este expunerea a ceea ce controlorii financiari nu reușesc să găsească.”³² Prăbușirile economice servesc scopuri esențiale. Ele trebuie să fie drastice. Dar nu e nevoie să fie lungi, pentru că se redresează singure. Tot ce necesită ele din partea guvernelor, a comunității oamenilor de afaceri și a publicului este răbdarea. Recesiunea din 1920 se redresase într-un an. Nu exista nici un motiv pentru care recesiunea din 1929 să dureze mai mult, căci economia americană era fundamental solidă, după cum spusese Coolidge. Așa cum am văzut, căderea Bursei a început în septembrie și s-a transformat în panică în octombrie. La 13 noiembrie, la sfârșitul panicii, indicele era la 224, unde scăzuse de la 452. Nu era nimic rău în asta. În decembrie 1928 fusese de doar 245, după un an de creșteri abrupte. Panica nu a făcut decît să elimine elementul speculativ, lăsînd acțiunile sigure la aproximativ valoarea lor reală în raport cu cîștigurile. Dacă recesiunii i s-ar fi permis să se redreseze singură, ceea ce s-ar fi întîmplat pînă la sfârșitul lui 1930 dacă e să ne luăm după orice situație similară anterioară, încrederea ar fi revenit și criza mondială nu ar fi avut loc niciodată, în schimb, piața a continuat să cadă, încet dar inexorabil, încetînd să reflecte realitățile economice — adevărata ei funcție — și devenind în loc de asta un motor al răului, ducînd la distrugere toată țara și, după ea, lumea întregă. La 8 iulie 1932 acțiunile lui New York Times căzuseră de la 224 la sfârșitul panicii la 58. US Steel, care vindea la 262 înainte de prăbușirea pieței în 1929, era acum la numai 22. GM, deja unul dintre cele mai bine conduse și mai de succes grupuri industriale din lume, căzuse de la 73 la 8.33 La vremea aceea întreaga perspectivă asupra lumii se schimbă — infinit în rău. Cum s-a întîmplat acest lucru? De ce nu a avut loc redresarea normală?

Pentru a afla răspunsul trebuie să pătrundem dîncolo de opinia convențională cu privire la Herbert Hoover și succesorul său ca președinte, Franklin Roosevelt. Opinia general acceptată este aceea că Hoover, din cauza atașamentului său ideologic față de politica de laissez-faire, a refuzat să folosească banii guvernului pentru a revigora economia, prelungind și adîncind astfel Criza pînă la alegerea lui Roosevelt, care apoi a inversat imediat politica

oficială, introducând New Deal-ul, o formă de keynesianism, și a scos America din noroi. Hoover este prezentat ca simbol al trecutului mort, discreditat, Roosevelt ca un prevestitor al viitorului, iar perioada 1932-1933 ca punct de cotitură între economia de piață liberă în stil vechi și noua eco-

240

O ISTORIE A LUMII MODERNE

nomie controlată și bunăstarea socială binevoitoare propovăduite de Keynes. O astfel de versiune asupra evenimentelor a început sub forma propagandei cvasijurnalistice a colegilor și admiratorilor lui Roosevelt și a fost constituită într-o solidă matrice istorică de două generații întregi de istorici liberal-democrați.³⁴

Acest atât de durabil mit al istoriei conține foarte puțin adevăr. Realitatea e mult mai complexă și mai interesantă. Hoover e una dintre figurile tragice ale epocii moderne. Nimeni n-a ilustrat mai bine verdictul lui Tacitus cu privire la Galba, omnium consensu capax imperii nisi imperasset (după părerea tuturor făcut pentru a conduce, dacă n-ar fi condus). După cum am văzut, primul război mondial a introdus epoca ingineriei sociale. Unii experți au vrut să meargă și mai departe și să-l instaleze chiar pe inginer ca rege. Thorstein Veblen, cel mai influent scriitor progresist din America în primul sfert al secolului XX, susținuse, atât în *The Theory of the Leisure Class* (1899) cât și în *The Engineers and the Price System* (1921), că inginerul, pe care îl vedea ca pe o figură dezinteresată și binevoitoare, ar trebui să-l înlocuiască pe omul de afaceri, eliminând atât valorile clasei avute cât și motivele profitului, și să conducă economia conform intereselor consumatorilor.³⁵ În URSS, care adoptase ingineria socială mai complet și pe o perioadă mai lungă decât orice altă societate, cam așa s-a și întâmplat, inginerii devenind elementul predominant în clasa conducătoare (deși încă fără mari avantaje pentru consumator).

Hoover, născut în 1874, nu numai că credea într-un fel de inginerie socială; el chiar era inginer. Orfan provenind dintr-o familie de fermieri cumplit de săraci din Iowa, el era întruchiparea istoriei clasice a succesului american. A muncit ca să-și poată face studiile la Stanford University, obținând o diplomă de inginerie și apoi, din 1900 pînă în 1915, a câștigat patru milioane de dolari din exploatarea miniere în întreaga lume.³⁶ Recrutat în echipa de război a lui Wilson, a devenit membrul cel mai important al acesteia, și-a însușit filozofia ei de conducere și planificare guvernamentală în forță și apoi, ca șef al Comisiei Americane de Ajutorare de după război (o prefigurare a Planului Marshall și a Programului în Patru Puncte de mai târziu), și-a câștigat o reputație mondială pentru intervenționism binevoitor. Maxim Gorki îi scria: „Ați salvat de la moarte 3 500 000 de copii și 5 500 000 de adulți.” De fapt el a folosit diplomația hranei selectiv, pentru a înfrînge atât regimul comunist al lui Bela Kun în Ungaria, cât și o revenire a Habsburgilor în Austria, sprijinind în schimb regimurile preferate de puterile anglo-saxone.³⁸ Keynes scria despre el ca despre „singurul care a ieșit din calvarul Parisului cu reputația sporită [care] aducea în consiliile de la Paris, atunci cînd participa, tocmai acea atmosferă de realitate, cunoaștere, mărinimie și dezinteres care, dacă ar fi existat și în alte părți, ne-ar fi adus Sfînta Pace”³⁹. Franklin Roosevelt, care era secretar adjunct al Marinei, făcuse parte din guvernul din timpul războiului și împărtășea concepția generală a lui Hoover,

1/ • DEGRINGOLADĂ :!«.: 241

îi scria unui prieten: „Este în mod clar o minune și aș vrea să-l putem face președinte al Statelor Unite. N-ar putea exista unul mai bun.”⁴⁰

Ca secretar al Comerțului timp de opt ani, Hoover s-a dovedit a fi corporatist, activist și intervenționist, conducând contrar elanului, sau mai degrabă non-elanului, administrațiilor Harding-Coolidge. Predecesorul său, Oscar Straus, i-a spus că nu avea nevoie să lucreze mai mult de două ore pe zi, „ca să trimită peștii la culcare seara și să aprindă luminile de-a lungul coastei”. De fapt, departamentul său a fost singurul care și-a crescut personalul, de la 13 005 oameni la 15 850, și costurile, de la 24,5 milioane de dolari la 37,6 milioane.⁴¹ A venit la putere către sfîrșitul Crizei și s-a apucat imediat să formeze comitete și consilii comerciale, sponsorizînd programe de cercetare, stimulînd cheltuielile, convingînd patronii să mențină salariile ridicate și „jumătățile de normă” pentru a crește numărul locurilor de muncă și, cel mai important, forțînd „cooperarea între conducerea federală, cea de stat și cea municipală pentru a spori lucrările publice”⁴². Peste tot a format comitete și grupuri de studiu, sponsorizînd rapoarte și întâlniri lucrative, generînd o atmosferă de activitate efervescentă. Nu exista aspect al politicii publice în care Hoover să nu fie interesat în mod activ, de obicei personal: asistența sanitară pentru copii, politica indiană, petrolul, conservarea, învățămîntul public, locuințele, neintegrării social, agricultura — ca președinte, el era și secretar al Agriculturii, iar Legea Marketingului Agricol din 1929 a fost în întregime opera lui.⁴³ Lui Harding nu-i plăcea această hiperactivitate, dar era copleșit de inteligența și prestigiul lui Hoover — „cel mai deștept tip pe care-l cunosc”⁴⁴. Coolidge o detesta; dar la vremea aceea Hoover era deja o piesă prea importantă a guvernului republican ca să mai poată fi îndepărtat.

În plus, corporatismul lui Hoover — ideea că statul, afacerile, sindicatele și alte instituții importante trebuiau să conlucreze într-o manipulare blîndă, dar persistentă și continuă pentru a face viața mai bună — era atitudinea general acceptată a vremii printre capitaliștii luminați, republicanii de sîn-ga și intelectualii nesocialiști. Corporatismul în stil yankeu era replica americană la noile forme apărute în Europa, în special la fascismul lui Mussolini; era tot atât de important pentru gînditorii de dreapta ai anilor '20 pe cît a fost stalinismul în anii '30.⁴⁵ Hoover era cel mai

important impresar și ideolog al acestuia. (Unul dintre admiratorii săi era Jean Monnet, care mai târziu a redenumit acest procedeu „planificare indicativă” și a făcut din el baza sistemului de planificare postbelic al Franței și al Comunității Economice Europene.) Cu toate acestea, Hoover nu era un etatist. Spunea că este împotriva oricărei încercări de „a strecura fascismul în America prin ușa din dos”⁴⁶. În multe privințe, era un liberal. Voia ca țările subdezvoltate să primească neîncetat ajutoare. Depășea excluderea japonezilor de la cotele de imigrare din 1924. Soția lui se întreținea cu soțiile congresmenilor negri. Nu

242

O ISTORIE A LUMII MODERNE

facea glume antisemite, ca Woodrow Wilson și soția lui ori Franklin Roosevelt.⁴⁷ Pentru o foarte mare parte a opiniei educate din America, el era cea mai importantă persoană publică americană cu mult înainte de a ajunge la Casa Albă.

De aici credința generală că Hoover, ca președinte, avea să facă minuni. Philadelphia Record, îl numea „de departe cea mai impunătoare figură în știința modernă a «conducerii de stat ingineresti»”. Boston Globe spunea că poporul știa că avea la Casa Albă pe cineva care credea în „dinamica autorității”⁴⁸. El era „Marele Inginer”. Hoover spunea că îl îngrijora „concepția exagerată pe care oamenii și-au făcut-o despre mine. Ei au convingerea că sînt un-fel de superman, că nici o problemă nu mă depășește”⁴⁹. Dar de fapt nu-l deranja așa de tare. Știa exact ce să facă. Conducea guvernul ca un dictator. Ignora sau intimidă Congresul. Dădea porunci precum un personaj al lui Dickens. Îi plăcea să spună subordonaților: „Cînd o să mă cunoașteți mai bine, o să vedeți că atunci cînd spun că ceva e așa chiar așa este.”⁵⁰

Cînd Hoover a devenit președinte, în martie 1929, mecanismul care avea să creeze Criza era deja în mișcare. Singura acțiune folositoare pe care ar fi putut-o întreprinde era să permită ratelor dobînzilor scăzute în mod artificial să crească pînă la nivelul lor firesc — unul ridicat, în împrejurările date —, ceea ce ar fi retezat avîntul Bursei mult mai devreme și ar fi evitat drama cu grave repercusiuni din toamna lui 1929. Dar nu a făcut asta: creditul ieftin indus de guvern era însăși piatra de temelie a politicii sale. Cînd proporțiile crizei au devenit evidente, Andrew Mellon, secretar de Finanțe, și-a repudiat în sfîrșit filozofia intervenționistă și s-a întors la un laissez-faire strict. El i-a spus lui Hoover că politica administrației ar trebui să fie aceea de „lichidare a clasei muncitoare, lichidare a acțiunilor, lichidare a fermierilor, lichidare a proprietăților imobiliare” și astfel de „curățare a putreziciunii din economie”.⁵¹ A fost singurul sfat rațional pe care l-a primit Hoover cît a fost președinte. Permițînd Crizei să înainteze vertiginos, afacerile nu foarte solide ar fi ajuns repede la faliment iar cele solide ar fi supraviețuit. Salariile ar fi scăzut la nivelul lor real, iar pentru Hoover tocmai asta era problema. El credea că salariile mari erau un element esențial al prosperității și că menținerea salariilor era cel mai important element în politică pentru a ține pe loc și a depăși depresiunile.⁵²

De la bun început așadar, Hoover a acceptat să continue ciclul economic și să-l sprijine cu toate resursele guvernului. „Nici un președinte nu a crezut vreodată pînă acum că există o responsabilitate guvernamentală în astfel de cazuri”, scria el; „... aici am fost pionierii unui teren nou”.⁵³ El a reluat inflația creditelor, Rezervele federale crescînd creditele cu aproape 300 de milioane de dolari numai în ultima săptămînă a lui octombrie 1929. În noiembrie a ținut o serie de conferințe cu lideri din industrie, în care a stors de la aceștia promisiuni solemne de a nu reduce salariile; ba chiar de

'■'A>\ DEGRINGOLADĂ '!'.

243

a le mări, dacă se putea — promisiuni respectate pînă în 1932. Ziarul Federației Americane a Muncii elogia această politică: niciodată pînă atunci patronii americani nu mai fuseseră puși să conlucreze, iar decizia a marcat o „epocă în marșul civilizației — salarii mari”⁵⁴. Într-un memoriu către primul-ministru laburist al Marii Britanii, Ramsay MacDonald, Keynes lauda succesul lui Hoover în a menține nivelul salariilor și era de părere că extinderea federală a creditului evoluează „extrem de satisfăcător”⁵⁵.

De fapt, în esență acțiunile lui Hoover întruchipau ceea ce avea să se numească mai târziu politică „keysnesiană”. El a redus drastic impozitele. Cele ale unei familii cu un venit de 4 000 de dolari au scăzut cu două treimi.⁵⁶ Au crescut cheltuielile guvernamentale, ajungînd în mod deliberat la un uriaș deficit al guvernului de 2,2 miliarde de dolari în 1931, așa încît partea statului în Produsul Intern Brut a crescut de la 16,4% în 1930 la 21,5 % în 1931. Această creștere în cheltuielile guvernului, de departe cea mai mare din istoria SUA pe timp de pace, ajungînd la 1,3 miliarde de dolari în 1931, era în mare măsură explicată (un miliard de dolari) de o creștere a plăților prin transfer.⁵⁷ Este adevărat că Hoover a exclus asistența directă și de cîte ori a fost posibil a canalizat banii guvernului prin bănci și nu direct la întreprinderi ori indivizi. Este indubitabil însă că a căutat să folosească lichiditățile statului pentru a reinflaționa economia. Sfatul dat de Coolidge delegațiilor de fermieri furioși, „Apucați-vă de religie”, nu fusese nimic. Noua Lege a Marketingului în Agricultură a lui Hoover le-a dat 500 de milioane de dolari din banii federali, la care s-au mai adăugat 100 de milioane la începutul lui 1930. În 1931 el a extins asta la întreaga economie cu Corporația Financiară de Reconstrucție (RFC), ca parte a unui program de intervenție a guvernului, în nouă puncte, pe care l-a creat în decembrie. În cei patru ani de guvernare a lui Hoover au fost începute mai multe lucrări publice

importante decât în ultimii treizeci de ani de pînă atunci, inclusiv Bay Bridge din San Francisco, Apeductul din Los Angeles și barajul Hoover; proiectul pentru canalul St. Lawrence a fost o pierdere datorată Congresului, nu Casei Albe. În iulie 1932 capitalul RFC a fost aproape dublat la 3,8 miliarde de dolari și noua Lege pentru Asistență de Urgență și Construcție i-a extins rolul pozitiv: numai în 1932 a acordat credite în valoare de 2,3 miliarde de dolari, plus 1,6 miliarde în bani lichizi. Din păcate, cum la vremea aceea nu exista un acord unanim asupra faptului că bugetul trebuie reechilibrat după doi ani de deficit, Legea Veniturilor din 1932 a adus cea mai amplă mărire de impozite din istoria SUA pe timp de pace, rata pe veniturile ridicate sărind de la un sfert la 63 %. Acest lucru a anulat efectele reducerilor de impozite acordate de Hoover pînă atunci, dar la momentul acela el pierduse controlul asupra Congresului și nu era într-o poziție care să-i permită să urmeze o politică fiscală coerentă. Intervenționismul lui Hoover a fost însoțit de o continuă retorică activistă. A fost probabil primul din ceea ce avea să devină o mare armată de oameni

244

O ISTORIE A LUMII MODERNE

de stat democrați care foloseau metafore militare în contextul unei politici economice pozitive: „Lupta pentru a ne pune în mișcare mecanismul economic în această stare de urgență ia forme noi și necesită, din cînd în cînd, tactici noi. Folosim astfel de forțe de urgență pentru a cîștiga războiul; le putem folosi pentru a ne lupta cu Criza” (mai 1932). „Dacă nu va exista retragere, dacă atacul va continua așa cum este organizat acum, atunci această bătălie e cîștigată” (august 1932). „Am fi putut să nu facem nimic. Asta ar fi fost ruină curată. În schimb, noi am prevenit această situație propunînd întreprinderilor private și Congresului cel mai mare program de apărare economică și contraatac desfășurat vreodată în istoria Crizei, dividendele, profiturile și costurile vieții au fost reduse înainte ca salariile să sufere. Ele au fost menținute pînă cînd [...] profiturile practic dispăruseră. Sînt acum cele mai mari salarii reale din lume. Unii dintre economiștii reacționari au cerut imperios să permitem lichidării să-și urmeze cursul pînă cînd am fi atins fundul. [...] Am hotărît că nu vom urma sfatul lichidaționiștilor pesimiști, ca să vedem toți debitorii din SUA aduși la faliment și economiile poporului nostru aduse la distrugere” (octombrie 1932).⁵⁸

Hoover, inginerul activ, gîndea în termeni de arme și unelte. Armele și uneltele sînt făcute să fie folosite. El le folosea. Atacurile sale neîncetate la adresa burselor, pe care le detesta, considerîndu-le parazitare, și cererile lui ca acestea să fie investigate au dus la o scădere și mai mare a acțiunilor și au descurajat investitorii privați. Politica sa de investiții publice a împiedicat lichidările necesare. Întreprinderile pe care spera să le salveze astfel fie au falimentat în cele din urmă, după crunte agonii, fie au fost împovărate pe parcursul anilor '30 de datorii zdrobitoare. Hoover a subminat drepturile de proprietate prin slăbirea legilor falimentului și încurajarea statului să oprească vînzările de acțiuni pentru plățirea datoriilor, să interzică stingerea drepturilor de răscumpărare a ipotecilor sau să impună moratorii asupra datoriilor. Acest lucru în sine reducea capacitatea băncilor de a se salva și de a păstra încrederea în ele. Hoover a împins în mod deliberat creditele federale în bănci și le-a determinat să producă inflație, sporind astfel precaritatea poziției acestora.

Criza finală a venit atunci cînd politica protecționistă a Americii s-a întors împotriva ei. Cruntul tarif Smoot-Hawley din 1930, care a crescut dramatic taxele de import, mai mult decât orice alt act de politică pozitivă, a extins Criza la Europa. În vara lui 1931 prăbușirea principalei bănci austriece, Credit Anstalt, a tras după ea un șir întreg de alte bănci europene (Marea Britanie abandonase deja standardul aurului la 21 septembrie 1930), și a urmat o serie de nerecunoașteri de datorii. Ceea ce a rămas din exporturile americane în Europa a dispărut, iar politica ei de împrumuturi externe ca substitut pentru comerțul liber a sucombat. Străinii și-au pierdut încrederea în dolar și, cum SUA erau încă sub standardul aurului, au început să-și retragă aurul, obicei care s-a răspîndit și la clienții americani. Într-un an „normal” dădeau

DEGRINGOLADĂ

245

faliment aproximativ 700 de bănci în SUA. În 1931-1932 au fost 5 096 de falimente, cu depozite totalizînd mult peste 3 miliarde de dolari, iar procesul a culminat la începutul lui 1933, cînd sistemul bancar american a ajuns într-un adevărat impas în ultimele săptămîni ale președinției lui Hoover, adăugînd ceea ce părea a fi ultima cărămidă la monumentul de eșec al președintelui.⁵⁹

În acel moment intervenționismul lui Hoover prelungise Criza pînă în cel de-al patrulea an al ei. Criza bancară cumulativă a avut, după toate probabilitățile, efectul deflaționar pe care Hoover se străduise atît de tare și în mod atît de prostesc să-l prevină, așa încît pînă la sfîrșitul lui 1932 partea cea mai grea a Crizei trecuse. Dar adîncimea catastrofală la care se scufundase economia între timp arăta că revenirea avea să fie înceată și slabă. Paguba era enormă, deși inegală și adesea contradictorie. Producția industrială, care fusese de 114 în august 1929, ajunsese de 54 pînă în martie 1933. Veniturile din afaceri, care totalizaseră 8,7 miliarde de dolari în 1929, au scăzut la doar 1,4 miliarde în 1933. În fabricile durabile a avut loc un declin cu 77% în aceeași perioadă. Datorită lui Hoover, salariile medii reale au crescut de fapt în timpul Crizei; victimele au fost, desigur, aceia care nu aveau deloc salarii.⁶⁰ Șomajul, care fusese de numai 3,2% din forța de muncă în 1929, a crescut la 24,9% în 1933 și 26,7% în 1934.⁶¹ La

un moment dat s-a estimat că (excep-tînd familiile de fermieri) aproximativ 34 de milioane de bărbați, femei și copii nu aveau nici un venit — 28 % din populație.⁶² Proprietarii nu puteau strînge chiriile și prin urmare nu puteau plăti impozite; veniturile orașelor s-au prăbușit, trăgînd după ele sistemul de asistență socială (atît cît era) și serviciile. Chicago datora profesorilor 20 de milioane de dolari. În unele zone școlile erau închise în cea mai mare parte a anului. În 1932 în New York peste 300 000 de copii nu au putut beneficia de școală din lipsă de fonduri, iar dintre cei care mai mergeau încă la cursuri, 20 % au fost declarați subnutriți de către Departamentul pentru Sănătate.⁶³ În 1933 Biroul pentru învățămînt al SUA estima că au dat faliment sau au fost închise 1 500 de colegii, iar înscrierile la universități au scăzut cu un sfert de milion.⁶⁴ Foarte puțini cumpărau cărți. Nici una dintre bibliotecile publice din Chicago nu a putut cumpăra o singură carte timp de douăsprezece luni. Vânzările totale de cărți au scăzut cu 50% iar editura Little Brown din Boston a declarat anul 1932-1933 cel mai prost de la fondarea ei, în 1837.⁶⁵ John Steinbeck se plîngea: „Cînd oamenii sînt lefteri, primul lucru la care renunță sînt cărțile.”⁶⁶ Intelectualii își resimțeau cu amărăciune propria stare și mizeria din jur pe care o reflecta. Dar reacționau în feluri diferite. Unii relatau pur și simplu ceea ce vedeau. Într-unui dintre cele mai bune articole din timpul Crizei, „New York-ul și a treia iarnă”, James Thurber remarcă ironiile și contrastele. Din cele șaizeci și opt de teatre din oraș, numai douăzeci și opt aveau spectacole; dar la Din jale se-ntrupează Electra a lui O'Neill se vînduseră pînă și locurile de 6 dolari. Aproximativ 1 600 din cele 20 000 de taxiuri „decăzu-

246

O ISTORIE A LUMII MODERNE

seră”; restul erau însă mult mai elegante și mai curate ca rezultat al unei concurențe sporite. Atît Ritz cît și Pierre își redusese prețurile la camerele cele mai ieftine pînă la umiltoarea sumă de 6 dolari; noul Waldorf însă, care practica aceleași prețuri ca și înainte, era ticsit. Noua Empire State Building, ultimul produs al boom-ului în construcții al anilor '20, închiria-se doar o treime din încăperile sale: „Multe etaje nu erau nicidecum terminate, nu erau altceva decît largi spații tencuite”; dar 550 000 de oameni plățiseră deja cîte un dolar ca să se urce pe ea. Marile pacheboturi transatlantice își reduceau prețurile la cabine cu o treime; dar „croazierele de petrecere” dincolo de bariera de douăsprezece mile pînă la care erau interzise jocurile de noroc aveau un succes fulminant. La fel în cazul bridge-ului, Ely Culbertson vînzînd 400 000 de cărți pe an iar industria respectivă învîrtind o cifră de afaceri de 100 de milioane de dolari, și al spectacolelor de striptease, în care dansatoarele cîștigau 475 de dolari pe săptămînă. Mai presus de orice, el relatează despre chilipiruri în marile magazine, care își reduceau dramatic prețurile pentru a se menține. De fapt, este semnificativ că comerțul cu bucata, reacționînd direct la condițiile pieței, a fost sectorul economic cel mai puțin afectat de Criză; industria, prinsă în capcană de neclintita lege a lui Hoover privind salariile mari, era blocată.⁶⁷ Relatarea lui Thurber scotea în evidență faptul că pentru oricine putea într-adevăr să facă sau să cîștige bani, perioadele de depresiune erau cele mai bune posibil.

Majoritatea intelectualilor s-au orientat clar spre stînga ori chiar au intrat pentru prima dată în politică, prezentîndu-și proaspăt descoperita țară în culori brute, ideologice. Thomas Wolfe, fenomenul literar baroc al anilor '30, descria toaletele publice de lîngă Primăria New York-ului, unde se aduna o parte impresionantă a celor două milioane de vagabonzi ai Americii

[...] atrași într-un amestec comun de odihnă și căldură și o clipă de pauză în disperarea lor. Priveliștea era revoltătoare, dezgustătoare, de ajuns pentru a te lăsa pe veci mut de milă. [în apropiere erau] colții uriași al Manhattanului scînteind rece în strălucirea crudă a nopții de iarnă. Clădirea Woolworth era la nici cincizeci de metri, iar ceva mai încolo se aflau spiralele și cupolele argintii din Wall Street, marile fortărețe din piatră și oțel ce adăposteau bănci imense [...] în lumina rece a lunii, la doar cîte-va blocuri de acest abis al nefericirii și mizeriei umane, scăpărau pinaclurile puterii, sub ale căror bolți impresionante era ferecată o mare parte din întreaga bogăție a lumii.⁶⁸

Edmund Wilson, ale cărui articole despre Criză au fost adunate sub titlul *The American Jitters* (Palavre americane — 1932), se ferea de retorică dar reflecta din plin senzația anti-business crescîndă de care țara era copleșită. Poate că nu se cumpărau cărți, dar mai mulți oameni ca oricînd citeau cărți serioase. El recunoștea subtil că sosiseră vremuri bune pentru intelectuali — sau mai degrabă vremuri în care puteau avea influență: în special cei mai tineri, „care crescuseră în epoca Marilor Afaceri și detestaseră întotdeauna barbarismul acesteia, felul în care călcase în picioare toate valorile în care credeau”. Pentru ei, „acești ani nu erau deprimanți, ci stimulanți. Nu poți

/;>! DEGRINGOLADA ii ;

247

să nu te buiatfi la prăbușkeia bruscă, neașteptată aamei fraude uriașe și stupide. Ne dșdea o nouăaanzație de libertate; și ne iUdea o nouă senzație de putere.”⁶⁹ 3.j :-.aai; ;ikf

Căci în mod serios scriitorii, cei mai puțin organizați în viața personală, sprijină instinctiv planificarea în domeniul public. Iar la începutul anilor '30 planificarea a devenit noua *Weltanschauung*. În 1932 ea domina în noile cărți apărute: Stuart Chase, care se înșelase atît de jenant în privința „boom-ului continuu” în octombrie 1929, publica acum *A New Deal*, un titlu venit la fel de oportun ca și *Al Treilea Reich* al lui Bruck. George Soule cerea programe de lucru în stilul lui Hoover în *A Planned Society* (O societate planificată). Planificarea corporatistă a ajuns la

apogeu în *Modern Corporation and Private Property* (Corporația modernă și proprietatea privată) a lui Adolf Berle și Gardiner Means, care a cunoscut douăzeci de tiraje pe măsură ce Criza se apropia de punctul ei culminant și prezicea că „legea corporațiilor” avea să fie „legea constituțională potențială” pentru noua stare economică.

Toată lumea voia planificare. Cel mai citit istoric american, Charles Beard, pleda pentru „Un plan cincinal pentru America”⁷⁰. Oamenii de afaceri precum Gerard Swope, director al General Electric, au venit cu propriul lor plan. Henry Harriman, președintele Companiei de Energie Electrică din New England, declara: „Am depășit perioada de individualism extrem. [...] Proprietatea economică și locurile de muncă vor fi păstrate cel mai bine printr-o structură economică inteligent planificată.” Capitaliștii care se opuneau aveau să fie „tratați ca orice animal fugar, legați, marcați cu fierul roșu și făcuți să alerge cu restul turmei”. Charles Abbott, de la Institutul American pentru Construcții în Oțel, declara că țara nu-și mai putea permite „un individualism iresponsabil, prost informat, încăpăținat și necooperant”. *Business Week*, sub sarcasticul titlu „Mai credeți în zîne leneșe?”, remarca: „A planifica sau a nu planifica — nu mai e asta întrebarea. Adevărata întrebare este: cine s-o facă?”⁷¹

Cine, după orice logică și dreptate, dacă nu Marele Inginer, Băiatul Minune? Nu sosise în sfârșit, după orice logică și dreptate, vremea lui? Dar în istorie nu există nici logică și nici dreptate. Totul e o chestiune de cronologie. Vremea lui Hoover venise și trecuse. Fusese la putere patru ani, acționînd și planificînd frenetic, și care era rezultatul? În 1932 consilierii săi îi spuneau „să se țină departe de prima pagină”, căci actele lui publice discreditau ideea că guvernul putea interveni în mod eficient.⁷² El însuși se autoavertizase în 1929 că „dacă vreo calamitate fără precedent s-ar abate asupra acestei națiuni, eu aș fi sacrificat de dezamăgirea irațională a unui popor care a așteptat prea mult”. Această teamă — înlăturată cu încredere la vremea respectivă — s-a dovedit cît se poate de justificată. În 1907 Theodore Roosevelt remarcase că „atunci cînd omul obișnuit își pierde banii, el este pur și simplu ca un șarpe rănit, care lovește în dreapta și în stînga, vinovați sau nu, orice îi

248

O ISTORIE A LUMII MODERNE

cade sub ochi”⁷³. Și această maximă a fost confirmată în mod răsunător, cu Hoover în rolul victimei neputincioase. Fusese întotdeauna un om aspru; acum, în mod imperceptibil, devenea Marele Depresiv. Cel mai capabil dintre colegii săi de Cabinet, Henry Stimson, spunea că evita Casa Albă pentru a scăpa de „senzația permanentă de posomoreală care pătrundea în tot ce avea legătură cu această Administrație”. El adăuga: „Nu-mi amintesc să fi scăpat o singură glumă în vreuna din ședințele din ultimul an și jumătate.” Pe măsură ce colegii săi de partid și de Cabinet se distanțau de această figură de magie neagră, Hoover a început să țină o „listă a dușmanilor” care-i cuprindea pe cei neloyalii lui.⁷⁴ Făcîndu-i o vizită acestui om asediat, H.G. Wells l-a găsit „bolnav, epuizat și copleșit”⁷⁵.

Și cum se întîmplă de obicei în astfel de ocazii, norocul părăsește cauza pierdută și devine sursa miturilor viitoare. În 1924 o lege acorda veteranilor din armată certificate de serviciu și le permitea să împrumute 22,5 % din valoarea lor la scadență. În 1931, în ciuda împotrivirii lui Hoover, Congresul a ridicat acest procent la 50 %. Unii dintre veterani nu au fost mulțumiți, și stînga, renăscînd pentru prima dată din 1919, a organizat o „forță expe-diționară recompensatorie” (BEF) de 20 000 de veterani care au ridicat o tabără de barăci în mijlocul Washingtonului în 1932. Dar Congresul a refuzat să pluseze și la 28 iulie Hoover, a cărui politică în această privință era identică cu cea a lui Roosevelt cînd problema a fost readusă pe tapet în 1936, a ordonat dispersarea taberei. Cum poliția s-a dovedit ineficientă, au fost folosiți soldați sub comanda maiorului (mai tîrziu general) Patton din Cavaleria SUA. Atît generalul MacArthur, pe atunci șef de Stat Major al Armatei, cît și adjunctul său, maiorul Eisenhower, au jucat un rol minor în operațiunea murdară care a urmat.

Nici un episod din istoria Americii nu a generat mai multă falsitate, în mare parte deliberată. Comuniștii nu au jucat un rol conducător în așezarea taberei, dar au organizat propaganda ulterioară cu mare artă. Au apărut povești despre atacuri ale cavaleriei; despre folosirea tancurilor și a gazelor otrăvitoare; despre un băiețel străpuns cu baioneta în timp ce încerca să-și salveze iepurașul; și despre corturi și adăposturi incendiate cu oameni înăuntru. Toate acestea au fost publicate în lucrări precum W.W. Walters, *BEF: The Whole Story of the Bonus Army* (BEF: Povestea completă a Armatei Recompensate- 1933) și Jack Douglas, *Veteran on the March* (Veteran în marș- 1934), ambele aproape în întregime ficțiuni. A apărut o carte numită *Ballads of the BEF* (Baladele BEF), conținînd articole precum „Dieta Hoover înseamnă gazare” și „Am văzut scăpărarea săbiilor retezînd urechile veteranilor”. Un tratat comunist tipic din 1940 scris de Bruce Minton și John Stuart, *The Fat Years and the Lean* (Ani grași, ani slabi), conchidea: „Veteranii au început să plece din capitală. Dar președintele Hoover nu vrea să-i lase să se împrăștie în pace. [...] Fără nici o avertizare, el a ordonat armatei să-i expulzeze cu forța din Washington pe membrii BEF. Soldații au atacat cu baioneta la armă,

I

DEGRINGOLADĂ

249

trăgînd în mulțimea de bărbați, femei și copii neînarmați.” în timp ce tabăra ardea, se spunea, Hoover și soția lui, care aveau cea mai bogată masă din istoria Casei Albe, luau singuri, îmbrăcați de seară, o cină compusă din șapte feluri.

Unele dintre aceste povești erau încă repetate în lucrări de istorie respectabile chiar și în anii '70.⁷⁶

Ceea ce a contat mai mult la vremea aceea a fost modul inept în care Administrația a condus investigația ce a urmat, dînd naștere unei violente dispute publice între procurorul general și comandantul poliției Washingtonului, care a avut loc în etapele finale ale campaniei electorale. Hoover, care-și sprijinea loial colegul de Cabinet, a fost făcut să pară un mincinos și un monstru: „Nu era nici o îndoială că președintele era iremediabil înfrînt”, scria un membru al personalului său.⁷⁷ Nu numai că i-a fost pusă sub semnul întrebării credibilitatea, dar din cauza acestui episod a pierdut sprijinul multor biserici, care pînă atunci se opuseseră lui „Wet” Roosevelt („Antiprohibiționist”), Prohibiția fiind cealaltă chestiune importantă — poate, pentru majoritatea alegătorilor, cea mai importantă — a campaniei.

Astfel, o combinație de minciună și alcool, plus propria sa imagine a eșecului, l-a aruncat în uitare pe Băiatul Minune în cursul unor alegeri decisive. Inversînd uriașele scoruri republicane din anii '20, Roosevelt a obținut 22 833 000 de voturi față de cele 15 762 000 ale lui Hoover, cu o majoritate în colegiul electoral de 472 la 59, doar în șase state neieșind pe primul loc. Noua structură a voturilor din 1932 a dus la apariția unei „coalitii democratice a minorităților”, bazată pe nord-estul industrial, care avea să dureze aproape jumătate de secol și să transforme Congresul aproape într-o legislatură monopartită. Această structură fusese prefigurată de evoluția puternică a lui Al Smith, candidatul democrat, în campania prezidențială din 1928 și, încă mai mult, în alegerile intermediare pentru Congres din 1930. Dar abia în 1932 republicanii și-au pierdut în sfîrșit imaginea progresistă de care se bucuraseră de pe vremea lui Lincoln și au văzut-o capturată în mod triumfător de inamicii lor, cu tot ce implică un astfel de transfer în ce privește sprijinul presei, aprobarea cercurilor academice, patronajul intelectualilor și, nu în ultimul rînd, crearea unei tradiții istorice.

În mod paradoxal, asupra a ceea ce este considerat astăzi problema centrală a salvării Americii din Criză nu exista practic nici un dezacord — încă — între partide. Atît Hoover cît și Roosevelt erau intervenționiști. Amîndoi erau inflaționiști. Este adevărat că Roosevelt era înclinat să favorizeze o oarecare asistență directă, în care Hoover încă nu avea încredere; pe de altă parte el insista (în etapa aceea) și mai mult chiar decît Hoover asupra necesității contradictorii a unui buget strict echilibrat. De fapt, platforma campaniei democratice era strict ortodoxă. Roosevelt însuși era văzut ca o nulitate inconsecventă în chestiuni de economie. În realitate, el părea o nulitate în general în comparație cu vărul său îndepărtat, Theodore. Era un aristocrat, fiu unic al unui magistrat de pe Hudson River, descinzînd din olandezi din secolul

250

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Iul al XVII-lea și „cel mai bun” neam anglo-saxon; fericitul deținător al unei magnifice proprietăți în Hyde Park, la mijlocul distanței dintre New York și capitala statului, Albany. Fusese educat de guvernante pînă la paisprezece ani; apoi la Groton, „Etanul” american, unde a căpătat un ușor accent englezesc și a învățat latină, greacă și istoria Europei. A petrecut patru ani la Harvard, „pe Coasta de Aur” (cămine și cluburi scumpe), căpătînd o viziune care era, spune cel mai bun biograf al său, „un amestec de conservatorism politic, ortodoxie economică și antiimperialism, îmbibate de un altruism zbîr-lit și o imensă ignoranță” — trăsături pe care nu le-a pierdut niciodată cu totul.⁷⁸ În 1938 Roosevelt era deja un administrator cu experiență, avînd la activ peste șapte ani în Departamentul pentru Marină și o guvernare cu un succes moderat a New York-ului. Dar nimeni nu vedea în el un Băiat Minune. La începutul lui 1932 Lippmann îl descria drept „o persoană extrem de impresionabilă, fără o stăpînire fermă a afacerilor publice și fără convingeri prea puternice [...] nu era un inamic periculos pentru nimic. E prea dornic să placă [...] nu e un cruciat [...] nici un tribun al poporului [...] nici inamic al privilegiului asigurat. Este un om plăcut care, fără vreo calificare importantă pentru această funcție, ar vrea foarte mult să fie președinte.”⁷⁹ Time îl numea „un domn viguros, bine intenționat, de familie și educație aleasă”.

Roosevelt nu era în nici o privință steaua intelighenței de stînga. Common Sense, unul din ziarele preferate ale acesteia, considera că alegerea era rezultatul lipsei de alternativă între „băiatul vesel din Hyde Park” și „marele inginer posac din Palo Alto”. Theodore Dreiser, Sherwood Anderson, Erskine Caldwell, Edmund Wilson, John Dos Passos, Lincoln Steffens, Malcolm Cowley, Sidney Hook, Clifton Fadiman și Upton Sinclair îl sprijineau pe candidatul comunist William Z. Foster. Ei au semnat o scrisoare comună în care insistau că de fapt „capitalismul este cel distructiv pentru orice cultură și comunismul cel ce vrea să salveze civilizația și moștenirea ei culturală de abisul către care o duce criza mondială”. Alți intelectuali precum Reinhold Neibuhr, Stuart Chase, Van Wyck Brooks, Alexander Woolcott, Edna St. Vincent Millay și Paul Douglas votau pentru socialistul Norman Thomas.⁸⁰ Chiar și după ce Roosevelt era bine instalat la Casa Albă, unii dintre ei au continuat să remarce o lipsă a gravității cerute de funcție pe care n-a remediat-o niciodată pe deplin. „Washingtonul pare mult mai inteligent și mai vesel decît sub orice altă administrație recentă”, scria Edmund Wilson, „dar după cum mi-a spus o doamnă, e «Cehov curat». Acolo unde Banda din Ohio juca pocher, consilierii spirituali se adună și stau de vorbă. Nimic nu are prea mult sens, pentru că Roosevelt nu are o politică reală.”⁸¹.

Observația conține un simbul de adevăr. De fapt, în esență retorica de campanie a lui Hoover a fost cea care a creat

o opoziție ideologică între cei doi. Hoover nu a răspuns niciodată la fel admirației lui Roosevelt, consi-

■ <'■'■ ■ DEGRINGOLADĂ t'■"

251

derîndu-l pe acesta un tip frivol, care putea deveni cu ușurință periculos. În timpul campaniei, simțind că pierdea, a început să facă mare caz de divergențele minore asupra asistenței directe (pe care Roosevelt o practicasese în New York) și a propus amestecul în domeniul serviciilor publice. „Concetățeni”, răcnea el, „propunerile contracandidaților noștri reprezintă o schimbare profundă în viața americană [...] o desprindere radicală de temelia celor 150 de ani care au făcut ca această națiune să fie cea mai mare din lume. Aceste alegeri nu sînt o simplă deplasare dinăuntru spre în afară. Ele înseamnă luarea hotărîrii asupra direcției în care o va porni națiunea noastră în următorul secol”. „Această campanie”, avertiza el, „este mai mult decît o competiție între doi oameni. Este mai mult decît o competiție între două partide. Este o competiție între două filozofii de guvernare.”⁸² Roosevelt, încîntat să vadă că se atribuie o oarecare culoare unui program despre care The New York Times considera că nu conține „nici o singură propunere originală ori deranjantă în întreaga listă” și pe care The New Republic îl expedia ca fiind „un răspuns slab la provocarea vremurilor”, a adoptat aceeași linie belicoasă: „Niciodată în istoria modernă divergențele esențiale dintre cele două partide americane importante nu s-au aflat într-un contrast atît de izbitor ca astăzi.”⁸³ Totul nu era decît gargară. Ilustra măsura în care oratoria dă naștere la miturile, la rîndul lor, produc realități. Și nu numai oratoria, ci și personalitățile. Hoover, care-și cîștigase banii prin muncă cinstită, care-l înăsprise, mai întîi 1-a disprețuit și apoi 1-a urît pe rînjitorul și fals strălucitorul Whig ce pur și simplu își moștenise averea și apoi o folosise ca platformă pentru a-i ataca pe cei truditori. Fusese iritat de o remarcă a lui Roosevelt din 1928, pe care nu a uitat-o niciodată, că era „înconjurat de consilieri materialişti și interesați”⁸⁴. Roosevelt, la rîndul lui, avea și el motive să se considere prejudiciat. La începutul anilor '20 fusese lovit de poliomielită și, la o recepție pentru guvernatori dată la Casa Albă în primăvara lui 1932, fusese lăsat să aștepte de către Hoover jumătate de oră. Refuzase să ceară un scaun, vîzînd în acest incident o încercare de forțe și crezînd — e uluitor cît de suspicioși pot deveni politicienii într-un an electoral — că Hoover îl planificase în mod deliberat. Din întîm-plare, felul în care Roosevelt luptase cu infirmitatea sa și o depășise era singurul aspect al caracterului său pe care Hoover îl admira; este de neconceput să fi putut încerca să profite de ea.⁸⁵ Dar Roosevelt și soția sa își aminteau cu ură acea jumătate de oră.

Antipatia reciprocă s-a dovedit a avea o mare importanță istorică. Se pare că Roosevelt nu era foarte conștient de faptul că Hoover chiar îl privea ca pe un pericol public; el însuși neluînd politica foarte în serios, nu vedea în strigătele de Cassandra ale lui Hoover altceva decît un prolix discurs partizan, pe care îl putea folosi și el. A fost, așadar, un hiata uriaș între alegeri și transferul de putere, de la începutul lui noiembrie pînă în martie. Amîndoi erau de acord că trebuiau luate urgent măsuri; cu excepția detaliilor, erau

252

O ISTORIE A LUMII MODERNE

de acord care trebuiau să fie acestea — în general aceleași. Lui Roosevelt i-a venit fantastica idee că Hoover trebuia să-l numească imediat Secretar de Stat, astfel încît el și vicepreședintele lui să poată demisiona amîndoi și Roosevelt să se poată muta în mod constituțional în Casa Albă imediat. La fel de optimist, Hoover credea că Roosevelt ar trebui convins să-și repudieze unele observații și promisiuni din campanie, despre care el considera că înrăutățiseră o situație deja proastă, și să adopte cu umilință, în public, măsurile propuse de președinte, restaurînd astfel încrederea și asigurînd continuitatea politicii (lui Hoover). Avînd în vedere aceste neînțelegeri ridicole, nu este surprinzător că în lunga perioadă de interimat contactele lor s-au limitat la epistole reci și o simplă vizită de curtoazie a lui Roosevelt pe 3 martie 1933, în ajunul transferului. Aceasta s-a încheiat cu un schimb înghețat ce i-ar fi încălzit inima lui Henry James. Cînd Roosevelt, care stătea la Mayflower, a spus să Hoover era în mod evident prea ocupat pentru a-i întoarce vizita, rînitul Jupiter și-a aruncat cel din urmă fulger: „Domnule Roosevelt, cînd veți fi stat la Washington cît am stat eu, veți afla că președintele Statelor Unite nu face vizite nimănui.”⁸⁶ Roosevelt s-a răzbunat refuzînd să-i dea președintelui care pleca, a cărui viață era constant amenințată, o gardă de corp din Serviciile Secrete care să-l însoțească în Palo Alto.⁸⁷

Lipsa de cooperare publică între cei doi în timpul lungii perioade de interimat a acționat politic în mod decisiv în favoarea lui Roosevelt, operînd o distincție profundă, deși complet falsă, între cele două regimuri. Roosevelt era un chip nou apărut exact la timpul potrivit, și era un chip zîmbitor. Prin urmare, s-a considerat că era numai meritul lui atunci cînd redresarea, pregătită în ultimul semestru al lui Hoover, a devenit vizibilă în primăvară sub forma a ceea ce a fost prompt etichetat drept „Piața lui Roosevelt”. Istoricilor nu le place să recunoască, dar norocul este foarte important. Hoover îi ceruse lui Rudy Valee, în 1932, un cîntec anti-Criză; nefericitul a scos „Brother, Can You Spare a Dime?” („Frate, n-ai un bănuț și pentru mine?”). Cîntecul de campanie al lui Roosevelt, scris de fapt pentru filmul MGM Chasing Rainbows {Vinătoarea de curcubeu} în ajunul marelui crah, apăsa exact butonul care trebuie: „Happy Days Are Here Again” („Zilele fericite s-au întors”). Avea mult din intuițiile lui Lloyd George, politician cărui a fi semăna în mare măsură. Știa să creeze sintagme, sau să-i facă pe alții să i le creeze, după cum a arătat discursul său inaugural („Dați-mi voie să-mi afirm credința fermă că singurul lucru de care avem a ne teme e teama înșăși.”⁸⁸) La

sfârșitul primei lui săptămîni în funcție și-a arătat priceperea în noul mijloc de comunicare în masă, radioul, inaugurîndu-și „taclalele la gura sobei”. Puțini l-au egalat și avea o măiestrie de invidiat în a transforma problemele în soluții. Astfel, pus în fața faptului că băncile erau închise, le-a declarat închise prin lege (folosind un decret vechi din 1917) și a proclamat o „vacanță bancară”. Avea însă și avantajul solid al unui Congres democrat în proporție copleșitoare și neobișnuit de supus. Prima lui lege, Legea

!;"" DEGRINGOLADĂ 253

de urgență privind sistemul bancar, a trecut în mai puțin de o zi, după o dezbateră de numai patruzeci de minute întreruptă de strigăte de „Să votăm! Să votăm!” La doar o lună de cînd se afla la putere, pe 6 aprilie la miezul nopții, a redeclarat legal consumul de băuturi alcoolice în America drept un puternic instrument pentru ridicarea moralului. Programul său a trecut prin Congres într-un timp record, dar showbusiness-ul politic a fost cel care l-a botezat „cele o sută de zile”.

în afara faptului că dădea impresia de mișcare frenetică, pe care secretarul său pentru Finanțe, William Woodin, o numea „acțiune rapidă și sacadată”, programul nu se întemeia de fapt pe nici o politică economică.⁸⁹ Raymond Moley, intelectualul care l-a ajutat pe Roosevelt să-și constituie guvernul, spunea că poate istoricii viitorului vor găsi vreun principiu la baza acestei selecții, dar el nu reușea.⁹⁰ Această lipsă de proiect real se reflecta în măsurile luate. La interesele sale conferințe de presă, Roosevelt se lăuda că face totul „după ureche” și se compara cu un fundaș de fotbal american care „coordona un joc nou după ce vedea cum se terminase cel de dinainte”⁹¹. Deși el a crescut cheltuielile federale în unele direcții, în altele le-a scăzut drastic, reducînd, de exemplu, pensiile veteranilor de război total inapți de la 40 la 20 de dolari pe lună și făcînd presiuni asupra statelor să reducă salariile profesorilor, despre care spunea că erau „prea mari”. A rămas devotat ideii de buget echilibrat; primul său mesaj către Congres cerea mari reduceri de cheltuieli și una din primele lui legi a fost o măsură de echilibrare a bugetului intitulată „Spre a menține creditul guvernului Statelor Unite”. Foarte departe de a fi un proto-keynesian, nimic nu-l înfură mai tare decît aluziile din ziare despre nesiguranța finanțelor sale.⁹² Ideea că Roosevelt a fost primul care a practicat în mod deliberat deficitul financiar pentru a restabili economia este falsă. De fapt, Keynes a stăruit ca el să adopte acest curs într-o scrisoare faimoasă către New York Times la sfârșitul lui 1933: „Pun un accent copleșitor pe creșterea puterii de cumpărare la nivel național rezultată din cheltuieli guvernamentale finanțate prin împrumuturi.”⁹³ Dar aceasta nu a fost cu adevărat politica lui Roosevelt decît din întîmplare. Cînd cei doi s-au întîlnit în vara următoare, ei nu s-au prea înțeles și nu există nici o dovadă, de la început pînă la sfârșit, că Roosevelt ar fi citit vreodată scrierile lui Keynes — „în tot timpul în care am avut de-a face cu el”, scria Moley, „nu știu să fi citit vreo carte serioasă” — sau că ar fi fost vreodată cîtuși de puțin influențat de ideile lui Keynes.⁹⁴ Banca Federală de Rezerve a fost fără îndoială inflaționară sub Roosevelt; dar la urma urmei fusese astfel și în tot deceniul precedent.

Legislația lui Roosevelt, în cea mai mare parte a ei, a extins ori a dres politicile lui Hoover. Legea de urgență privind sistemul bancar și Legea împrumuturilor acordate industriei din iunie 1934 extindeau Corporația Financiară pentru reconstrucție a lui Hoover. Legea împrumuturilor pentru proprietarii de case (1932) extindea o lege similară din anul precedent. Legea

254 O ISTORIE A LUMII MODERNE

vînzării efectelor publice (1933), Legile bancare (1933, 1935) și Legea bursei și efectelor publice (1934) nu au făcut decît să continue încercările lui Hoover de a reforma metodele economice. Legea națională a relațiilor de muncă din 1935 („Legea Wagner”), care a facilitat organizarea sindicatelor și le-a adus de partea democraților pentru o generație, nu făcea decît să lărgească și să consolideze Legea Norris-La Guardia care fusese votată în timpul lui Hoover. Prima Lege pentru redresarea agriculturii (1933) a subminat de fapt aspectele deflaționare ale politicii guvernului, a redus producția de alimente și i-a plătit pe fermieri pentru a-și scoate terenurile din producție. Era, în plus, în totală contradicție cu alte măsuri ale guvernului pentru contracararea efectelor secetei și ale furtunilor de praf din 1934-1935, precum Serviciul împotriva Eroziunii Solului, Legea privind eroziunea solului (1935) și Legea conservării solului și a alocării loturilor de pămînt (1936).⁹⁵ Politica agricolă a lui Roosevelt, în măsura în care avea una, era etatizantă, menită să cîștige voturi prin creșterea veniturilor fermierilor. Dar ea a crescut și prețul alimentelor pentru consumatori, întîrziînd astfel revenirea generală. Legea privind restabilirea națională a industriei (1933), care a creat o agenție corporatistă sub conducerea generalului Hugh Johnson, era în esență o încercare de tip Hoover de „planificare indicativă”. Dar, inspirată din experiența lui Roosevelt din Marele Război — singura sursă a unor idei inovatoare ca ale sale —, ea avea un oarecare iz de constrîngere, Johnson avertizînd că, dacă oamenii de afaceri refuzau să semneze codurile sale „voluntare”, „o vor lua direct peste nas”. Asta l-a făcut pe Hoover să o denunțe drept „tota-litaristă”.⁹⁶ Lăudăroșenia lui Johnson a făcut ca proiectul să fie contrapro-ductiv și nimeni n-a regretat prea mult cînd Curtea Supremă l-a declarat neconstituțional.⁹⁷

Punctul în care Roosevelt s-a desprins de hooverism a fost readucerea pe tapet și extinderea unui proiect al lui Wilson din timpul primului război mondial ca statul să furnizeze energie electrică ieftină pentru Tennessee Valley. Dar acesta era un element de improvizație izolat, o „pierdere de timp și de bani” pentru a menține Sudul solid.

întrebat cum avea să-și explice Congresului filozofia, Roosevelt a răspuns, tipic pentru el, „o să le spun că nu e nici pește, nici pasăre, dar orice ar fi va plăcea teribil oamenilor din Tennessee Valley”⁹⁸. Roosevelt a cheltuit o grămadă de bani și pe lucrări publice: 10,5 miliarde de dolari, plus 2,7 miliarde pe proiecte sponsorizate, implicând pînă la 8,5 milioane de oameni și construind 122 000 de clădiri publice, 77 000 de poduri noi, 285 de aeroporturi, 664 000 de mile de șosele, 24 000 de mile de canale de scurgere, plus parcuri, terenuri de joacă și rezervoare.⁹⁹ Dar și aceasta era o veche politică a lui Hoover pe o scară oarecum mai largă. În toate aspectele esențiale, New Deal a continuat corporatismul inovator al lui Hoover. Era ceea ce Walter Lippmann numea în 1935 „Permanentul New Deal”.

„Politica inițiată de președintele Hoover în toam-
DEGRINGOLADĂ

255

na lui 1929 era ceva absolut fără precedent în istoria americană”, scria el. „Guvernul național și-a asumat sarcina de a face ca întreaga ordine economică să opereze în mod prosper [...] măsurile luate de Roosevelt sînt o evoluție continuă a măsurilor lui Hoover.”¹⁰⁰

Intervenționismul Hoover-Roosevelt a fost, așadar, continuu. A funcționat? Istoricii pro-Roosevelt susțin că elementele adăugate de New Deal au adus revigorarea. Istoricii pro-Hoover spun că, dimpotrivă, actele lui Roosevelt au întîrziat ceea ce ale lui Hoover aduceau deja.¹⁰¹ Din perspectiva anilor '80 pare probabil că ambii au împiedicat o revigorare firească, adusă de deflație. Aceasta a fost, cu siguranță, înceată și slabă. 1937 a fost singurul an destul de bun, cînd șomajul, la 14,3 %, chiar a scăzut sub 8 milioane de oameni; dar la sfîrșitul anului economia se afla din nou în cădere liberă — cea mai rapidă cădere înregistrată pînă atunci — iar șomajul, în anul următor, era la 19 %. În 1937 producția a depășit pentru scurtă vreme nivelurile din 1929, dar apoi a scăzut din nou. Adevărata revenire la atmosfera de boom a anilor '20 s-a simțit abia în luna de după Ziua Muncii, în septembrie 1939, cînd veștile despre războiul din Europa au aruncat bursa din New York într-o confuzie însuflețită care a șters în sfîrșit amintirea lui octombrie 1929. Doi ani mai tîrziu, valoarea în dolari a producției a depășit în sfîrșit nivelurile din 1929.¹⁰² Keynes însuși, adresîndu-se americanilor în 1940, a admis că războiul era crucial pentru revigorarea economică: „Pregătirile voastre de război, atît de departe de a cere sacrificii, vor constitui un stimul, pe care nici victoria nici înfrîngerea New Deal-ului nu vi l-ar putea oferi, pentru un mai mare consum individual și un standard de viață mai ridicat.”¹⁰³ Dacă intervenționismul a funcționat, a fost nevoie de nouă ani și un război mondial pentru a demonstra acest lucru. Succesul politic al lui Roosevelt s-a datorat cu totul altor factori decît eficienței măsurilor sale economice, care erau foarte mult de fațadă, dar s-au transformat, cu timpul, într-un mit de aur. El a demonstrat abilitatea ciudată a unui rentier liberal aristocratic (spre deosebire de plebeii realizați prin forțe proprii ca Harding, Coolidge și Hoover) de a-și atrage loialitatea și chiar afecțiunea claselor educate. Proprietarii de ziare i se opuneau lui Roosevelt, dar ziaristii lor îl iubeau, iertîndu-i minciunile frecvente, ascunzînd faptul că le lua banii la pocher (ceea ce îl pierduse pe Harding), supunîndu-se ordinelor lui răutăcioase de a „le face zile fripte” colegilor săi de guvernare.¹⁰⁴ Existau colțuri întunecoase în Casa Albă a lui Roosevelt: propriile sale infidelități, atașamentul pasionat al soției sale față de o altă femeie, maniera lipsită de scrupule, uneori plină de răutate, în care folosea puterea executivă.¹⁰⁵ Nimic din toate acestea nu a fost dezvăluit nici în timpul vieții sale, și nici multă vreme după aceea. Și mai important încă a fost succesul lui la intelectuali, o dată răspîndită vestea că angaja un „trust al creierelor”¹⁰⁶. De fapt, din anturajul lui Roosevelt numai Harry Hopkins, un lucrător social nu tocmai intelectual, Rexford Tugwell și Felix Frankfurter erau atît radi-

256

O ISTORIE A LUMII MODERNE

caii cît și influenți: ultimii doi erau într-un dezacord violent, Tugwell fiind un mare etatist de tip stalinist, Frankfurter un anti-business, anti-trust, sim-bolizînd, la rîndul lui, primul New Deal (1933-1936) și Al Doilea New Deal (1937-1938), care au fost într-o totală contradicție.¹⁰⁷ Nu exista nici un fel de coerență intelectuală în administrația Roosevelt, dar părea un loc în care intelectualitatea se putea simți în largul ei. Printre tinerii capabili care au venit la Washington s-au aflat Dean Acheson, Hubert Humphrey, Lyndon Johnson, Adlai Stevenson, William Fulbright, Abe Fortas, Henry Fowler și, nu în ultimul rînd, Alger Hiss, care ținea întruniri cu alți patru membri New Deal ai unei celule comuniste într-un studio de muzică de pe Connecticut Avenue.¹⁰⁸

Atacurile la adresa lui Roosevelt nu au făcut decît să-i întărească succesul la inteligență. Un caz curios de acest fel a fost Mencken. În 1926 New York Times îl descriese drept „cel mai puternic cetățean particular din America”.

Walter Lippmann îl numea „cea mai puternică influență personală asupra acestei întregi generații de oameni educați”¹⁰⁹. O mare parte a farmecului său consta în atacurile lui feroce la adresa președinților. Theodore Roosevelt era „vulgar, necizelat, excesiv de credul, necinstit, tiranic, vanitos și uneori destul de infantil”. Caracteristice pentru Taft erau „lenea și inconsecvența înnăscute”. Wilson era „modelul perfect al ticălosului creștin” care voia să impună „un despotism cazac”. Harding era un „căpos”, Coolidge „meschin, sordid și plicticos, un tip zgîrcit și de nimic, aproape lipsit de orice noțiune de onoare [...] o pramatie îngrozitoare”. Hoover avea „un instinct natural pentru manipulatorii josnici, vicioși, frauduloși”.¹¹⁰ Acest tir încînta inteligența și ajuta permanent la rănirea reputației celor spre care era îndreptat. Mencken s-a întrecut pe sine atacîndu-l pe Roosevelt, al cărui iz de colectivism

fraudulos îl umplea de o autentică indignare. El era „Fiihererul”, „șarlatanul”, înconjurat de „o incredibilă gloată de netrebnici nerușinați”, „o bandă de pedagogi semidocti, avocați neconstituționali, lingăi cu capul în nori și alți scamatori jalnici”, iar New Deal-ul său „o rachetă politică”, „o serie de uimitoare false miracole”, cu „permanentele lui apeluri la invidie și ură de clasă”, tratînd guvernarea ca pe „o vacă de muls cu 125 de milioane de ugere” și marcat de „nesocotiri frecvente ale unor promisiuni categorice”. * Singura consecință a acestor diatribe a fost aceea că Mencken și-a pierdut influența asupra tuturor celor sub treizeci de ani.

* Mencken era el însuși descris ca un dihor, un prusac, un lingău al britanicilor, o hienă urlătoare, un parazit, o corcitură jechoasă, un măgar afectat, o creatură dezgustătoare, cu sufletul putred, o pacoste publică, o împuțiciune literară, un saltimbanc, un gargarist, un isteric încrezut, un paria, un renegat literar și un elefant educat care scria în jargonul unui imbecil (Charles Fecher, Mencken: A Study of His Thought, New York, 1978, notă p. 179).

:":; DEGRINGOLADĂ 'i ■) 257

într-adevăr, intelectualii savurau paranoia celor bogați și convenționali, precum și extraordinara vehemență și fertilitate a imaginației cu care era atacat Roosevelt. Vecinul său din Hyde Park, Howland Spencer, îl numea „un răsfițat frustrat, un imbecil cu capul mare, cu complexul Messia și cu minte de cercetaș”; pentru senatorul Thomas Schall din Minnesota era un „Ludovic al XIV-lea cu mintea slabă”; Owen Young, președinte al General Electric, afirma că „bolborosea pentru el însuși”, senatorul William Borah din Idaho spunea că își petrecea timpul în birou făcînd păpuși din hîrtie. Conform zvonurilor (adesea apărînd în pamflete), era nebun, cu mintea slabă, un dependent de droguri irecuperabil care izbucnea într-un rîs isteric la conferințele de presă, un impostor (adevăratul Roosevelt era într-un azil de nebuni), tratat de un psihiatru deghizat ca valet la Casa Albă, și trebuia ținut în cămașă de forță în cea mai mare parte a timpului. Se spunea că fuseseră puse gratii la ferestre pentru a-l împiedica să se arunce (aceiași zvon apăruse și în ultima perioadă wilsoniană; gratiile, de fapt, îi protejaseră pe copiii lui Theodore Roosevelt). Se spunea că suferea de un complex al lui Oedip, un „complex al inimii de argint”, că era bolnav de inimă, de lepră, de sifilis, de incontinență, impotență, cancer, că intra în come sau că poliomielita îi „urca în mod inexorabil spre cap”. Era numit Svengali, Micul lord Fauntleroy, un neghiob, o Julietă politică modernă „făcînd dragoste cu poporul de la balconul Casei Albe”, un mincinos, comunist, tiran, sperjur, fascist, socialist, Demoralizatorul, Codoșul, Delapidatorul, iritabil, insolent, nesăbuit, nemilos, gafeur, scamator, impostor, parvenit ageamiu, autocrat găunos, un tip care încuraja înjurăturile și „argoul murdar” și „subjugator al spiritului uman”.¹¹¹ Traversînd Atlanticul pe Europa, chiar înainte de alegerile din 1936, Thomas Wolfe consemna că, atunci cînd a spus că vota cu Monstrul, ... morga aristocraților s-a făcut țandări. Gîturi de fecioare care cu o clipă înainte erau tot atît de albe și de grațioase ca ale unei lebede s-au umflat dintr-o dată atît de tare de minie patriotică încît colierele de diamante și șiragurile de perle au pocnit și au sărit în toate părțile ca fișnite din arc. Mi s-a spus că dacă votam cu acest comunist nemernic, cu acest fascist sinistru, cu acest socialist uneltitor și intrigant și cu banda lui de conspiratori, nu mai aveam nici un drept să mă consider cetățean american.¹¹²

Pe acest fundal Roosevelt a cîștigat cea mai mare dintre victoriile electorale în 1936, cu 27 477 000 la 16 680 000 de voturi, conducînd în toate statele, mai puțin două (Măine și Vermont), și aducînd după sine enorme majorități democratice în ambele camere ale Congresului. Atracția exercitată de Roosevelt asupra tinerilor, a progresiștilor și a intelectualilor a supraviețuit chiar și abandonării inovațiilor New Deal-ului în 1938 și căderii lui în mîinile mahărilor mecanismului democratic din Marile Orașe care i-au asigurat reelegerea în 1940 și în 1944.

Adevărul este că Roosevelt părea să fie în ton cu spiritul anilor '30, care repudiase virtuțile întreprinderii capitaliste și le îmbrățișase pe cele ale colec-

258 O ISTORFE A LUMII MODERNE ,

tivismului. Eroii anilor '20 fuseseră oamenii de afaceri, acel tip de titani, conduși de Thomas Edison, care îi susținuseră în chip declarat pe Harding și pe Coolidge. Crahul din 1929 și urmările lui au slăbit credința în acest panteon. Prin 1931 Felix Frankfurter îi scria lui Bruce Bliven, editorul ziarului New Republic: „Cred că nimic nu susține sistemul actual mai mult decît adularea nemărginită a succesului și credința tulburătoare pe care o avem în zeii finanțelor și ai afacerilor. [...] Cred că este profund important ca această credință să fie subminată. Subminați încrederea în măreția lor și veți fi îndepărtat multe dintre piedicile importante în explorarea problemelor economice și sociale.”¹¹³ În 1932 acest proces era în mare măsură complet, ajutat de revelații ca aceea că J.P. Morgan, de exemplu, nu plătise nici un impozit în ultimii trei ani ori că Andrew Mellon fusese antrenat de un expert din propriul său Departament de Finanțe în arta evaziunii fiscale.

Pierderea încrederii în oamenii de afaceri importanți a coincis cu descoperirea neașteptată și copleșitoare a faptului că Uniunea Sovietică exista și că ea oferea o alternativă uluitoare și extrem de relevantă la agonia Americii. Stuart Chase își încheia A New Deal cu întrebarea: „De ce să se distreze numai rușii cu refacerea lumii?”¹¹⁴ Primul Plan Cincinal sovietic fusese anunțat în 1928, dar importanța lui a fost sesizată de scriitorii americani abia patru ani mai tîrziu. Apoi a apărut o avalanșă de cărți care ridicau în slăvi planificarea de tip sovietic și o fluturau ca pe un model pentru America. Joseph Freeman: The Soviet Worker (Muncitorul sovietic), Waldo Frank: Dawn in Russia (Zori în

Rusia), William Z. Foster: Towards Soviet America (Spre o Americă sovietică), Kirby Page: A New Economic Order (O nouă ordine economică), Harry Laidler: Socialist Planning (Planificarea socialistă), Sherwood Eddy: Russia Today: What Can We Learn From It? (Rusia astăzi: ce putem învăța de la ea?), toate publicate în 1932, se adăugau autobiografiilor prosovietice de mare succes a lui Lincoln Steffens, care apăruse cu un an înainte, și anunțau un tratat și mai influent încă, The Coming Struggle for Power (Iminentă luptă pentru putere) al comunistului britanic John Strachey, care a apărut în 1933.¹¹⁵

America a fost și este o societate milenaristă în care așteptările vanitoare pot cădea cu ușurință într-o catastrofală pierdere a credinței. La începutul anilor '30 au fost emigrări în masă. Când Amtorg, agenția de comerț sovietică, a anunțat că se caută 6 000 de muncitori calificați, s-au înscris peste 100 000 de americani. Pentru actorul Will Rogers: „Ticăloșii ăia din Rusia, cu adunătura lor de nebuni, au câteva idei grozave. [...] Gândeți-vă numai la o țară în care toată lumea merge la muncă.” „In zilele noastre, toate drumurile duc la Moscova”, declara Steffens; iar Strachey îi răspundea ca un ecou: „A călători din lumea capitalistă pe teritoriul sovietic înseamnă a trece din moarte în naștere.” Trebuie să analizăm acum ironia macabră și inconștientă a acestor remarce.

■/.MU Of- i,l' g ;:-;i

Demonii

ij . < '->

vVI ?- r

Chiar în momentul în care intelighenția americană căuta în Europa totalitaristă susținere și îndrumare spirituală în planificarea ordonată, ea se îmbarca de fapt în două decenii de o ferocitate și dezolare fără precedent — relativismul moral într-o încarnare monstruoasă. La 21 decembrie 1929 Stalin își sărbătorește cea de-a cincizecea aniversare, ca stăpîn absolut al unei autocrații pentru care, în termeni de sălbăticie concentrată, nu a putut fi găsită vreo paralelă în istorie. Cu câteva săptămîni înainte, pe cînd Bursa din New York se prăbușea, el ordonase colectivizarea forțată a țăranilor ruși, operație ce a implicat mai multe pierderi materiale decît orice s-ar fi întîmplat în Wall Street, și un masacru uman la o scară pentru care nici o tiranie de pînă a-tunci nu avusese mijloacele fizice necesare, ba nici chiar voința de a-l produce. La vremea cînd John Strachey scria despre evadarea din moartea capitalistă spre a afla nașterea sovietică, această sinistru ispravă de inginerie socială fusese înfăptuită. Muriseră cinci milioane de țărani; de două ori mai mulți oameni în lagărele de muncă. De asemenea, la vremea aceea, Stalin căpătase un discipol, un admirator și un rival în persoana lui Hitler, con-trolînd o autocrație similară și planificînd sacrificii umane pe altarul ideologiei pe o scară și mai amplă. Pentru americani, așadar, era o chestiune de a se muta dintr-o Arcadie zdrobită într-un pandaemonium activ. Demonii preluaseră controlul.

La moartea lui Lenin, în 1924, autocrația lui era desăvîrșită și Stalin, ca secretar general al partidului, o moștenise deja. Tot ce mai rămăsese de făcut era eliminarea rivalilor la puterea absolută. Pentru asta Stalin era bine echipat. Acest fost seminarist și asasin revoluționar era pe jumătate gangster, pe jumătate birocrat. Nu avea idealuri; nici concepte ideologice proprii. Conform compozitorului Șostakovici, Stalin voia să fie înalt, cu mîini puternice. Pictorul de curte Nalbadian i-a îndeplinit această dorință fixînd unghiul de privire de jos în sus și înfațișîndu-și stăpînul cu mîinile încrucișate pe burtă; mai mulți alți pictori de portrete au fost împușcați.¹ Stalin avea doar 1,62 m înălțime, era slab și cu fața ciupită de vărsat. O descriere a lui de la poliția țaristă, făcută pe cînd el avea douăzeci și doi de ani, nota că al doilea și al treilea deget de la piciorul său sîng erau lipite; în plus, din cauza unui accident suferit în copilărie, cotul sîng îi era înțepenit și brațul mai scurt, iar

260 O ISTORIE A LUMII MODERNE

palma sîngă considerabil mai groasă decît dreapta. După cum spunea Șostakovici, își tot ascundea mîna dreaptă. Buharin, cu doi ani înainte de a fi omorît, spunea că, după părerea lui, Stalin suferea amarnic din pricina acestor infirmități și a unei incapacități intelectuale reale ori imaginare. „Această suferință este, probabil, trăsătura lui cea mai umană”; dar îl făcea să se răzbune pe oricine ar fi părut mai capabil: „Este ceva diabolic și inuman în nevoia lui de a se răzbuna pe toată lumea pentru această suferință. E un om mărunț, rău; nu, nu un om, ci un diavol.”² Stalin nu avea pasiunea ideologică a lui Lenin pentru violență. Dar era în stare de violențe nelimitate pentru a-și atinge scopurile sau chiar fără vreun motiv anume; și cîte-odată nutrea sentimente răzbunătoare împotriva unora ani în șir înainte de a-i executa. Și-a făcut ucenicia în violența pe scară largă ca președinte al Regiunii Militare a Caucazului de Nord în 1918, cînd a decis să acționeze împotriva „specialiștilor săi militari burghezi” pe care îi suspecta de lipsă de entuziasm pentru omoruri. Șeful de Stat Major al regiunii, colonelul Nosovici, relatează: „Ordinul lui Stalin era scurt: «împușcați-i!»... Un mare număr de ofițeri au fost ridicați de Ceka și împușcați imediat, fără proces.”³ La vremea aceea Stalin se plîngea și de toți trei comandanții Armatei Roșii din zonă trimiși lui de Troțki, și mai tîrziu i-a purtat pică pentru asta. A pus să fie omorîți toți în 1937-1939.⁴

Totuși imediat după atacul cerebral al lui Lenin și luînd aminte la critici pe care i le adusese acesta, Stalin a căutat să preia puterea pozînd în moderat și în om cu o orientare de centru. Problema lui era următoarea. Con-trolînd Secretariatul în rapidă extindere, Stalin practic controla deja aparatul de partid și era în măsură să umple Comitetul Central cu propriii săi oameni. În Politbiuro însă, patru figuri importante stăteau între el și autocrația sa: Troțki, cel

mai celebru și mai feroce dintre bolșevici, care controla armata; Zinoviev, care conducea organizația de partid din Leningrad — pe care Stalin, și atunci și mai târziu, a urît-o în mod special; Kamenev, care controla organizația de partid din Moscova, acum cea mai importantă; și Buharin, principalul teoretician. Primii trei aveau înclinații spre stînga, ultimul spre dreapta, iar modul în care Stalin i-a divizat și i-a folosit pentru a se distruge între ei și apoi și-a însușit politicile lor după caz — se pare că nu avea nici una proprie — este un exercițiu clasic în politica puterii. Este important să înțelegem că, așa cum Lenin a fost creatorul noii autocrații, al instrumentelor sale, precum și al practicării terorii în masă, tot așa nu au existat nevinovați în rîndurile moștenitorilor lui. Toți erau ucigași înrâiți. Chiar și Buharin, despre care Lenin spunea că era „moale ca ceara” și care a fost prezentat ca inițiator al „socialismului cu față umană”⁵, era un delator inveterat, „un temnicer al celor mai buni comuniști”, după cum era numit cu amărăciune.⁶ Zinoviev și Kamenev erau lideri de partid complet fără scrupule. Troțki, care după căderea sa se recomanda drept un adept al democrației de partid și care a fost descris în mod apoteotic de către dis-

■•(■■■•■ ;j, DEMONII v, >fv;<

261

cipolul și hagiograful său Isaac Deutscher ca o sumă a tot ce era mai nobil în mișcarea bolșevică, nu a fost niciodată mai mult decît un sofisticat gangster politic.⁷ El a înfăptuit originalul puci din octombrie 1917 și apoi a măcelărit opozanții regimului într-o frenezie teribilă. El a fost cel care a ținut prizonieri copiii și soțiile ofițerilor țariști, amenințînd să-i împuște pentru neîndeplinirea ordinelor sovietelor, procedeu transformat curînd în sistem. Era la fel de nemilos și cu cei din tabăra lui, împușcînd comisari și comandanți din Armata Roșie care „dădeau dovadă de lașitate” (adică se retrăgeau), aceasta avînd să devină o practică stalinistă universală; soldații erau decimați.⁸ Troțki adopta întotdeauna linia de acțiune cea mai crudă. A inventat munca obligatorie și a distrus sindicatele independente. A folosit o brutalitate inimaginabilă în înăbușirea revoltei marinarilor de la Kronstadt și chiar se pregătea să recurgă la gaz otrăvitor atunci cînd aceasta a fost înfrîntă.⁹ Ca și Lenin, el se identifica cu istoria și susținea că istoria se afla deasupra tuturor convingerilor morale.

Troțki a rămas pînă la capăt un relativist moral de tipul cel mai periculos. „Problemele de morală revoluționară”, scria el în ultima carte, postumă, „se împletesc cu problemele de tactică și strategie revoluționare.”¹⁰ Nu existau noțiuni cum ar fi criteriile morale; doar criterii de eficiență politică. El spunea că era drept să fie asasinați copiii țarului, cum făcuse el, căci era folositor din punct de vedere politic și cei care comiseseră fapta reprezentau proletariatul; Stalin însă nu reprezenta proletariatul — el devenise un „exces birocratic” — și prin urmare nu era drept ca el să-i asasineze pe copiii lui Troțki.” Adepții lui Troțki sînt, desigur, notorii pentru atașamentul lor față de acest cod etic definit în mod subiectiv și pentru disprețul față de moralitatea obiectivă.

Termenul „troțkist”, folosit pentru prima dată ca termen pentru abuz de către Zinoviev, a fost definit în forma sa matură de către Stalin, care a creat distincția între „revoluție permanentă” (Troțki) și „revoluție într-o singură țară” (Stalin). De fapt, cu toții au crezut în revoluția mondială imediată și toți au trecut la consolidarea regimului atunci cînd aceasta nu s-a produs. Troțki voia să continue să insiste cu industrializarea mai repede decît Stalin, dar amîndoi au fost, de la început și pînă la sfîrșit, oportuniști. Absolviseră la același abator și disputa lor era, în esență, despre cine ar trebui să fie noul mare preot al acestuia. Dacă ar fi cîștigat Troțki, probabil că ar fi fost și mai setos de sînge decît Stalin. Dar el nu ar fi rezistat: îi lipseau abilitățile necesare supraviețuirii.

Într-adevăr, lui Stalin i-a fost ușor să-l distrugă. Luptele interne sovietice au avut întotdeauna de-a face mai degrabă cu ambiția și frica decît cu politicile. Deși Kamenev și Zinoviev erau în mare măsură în acord cu linia de stînga a lui Troțki, Stalin a format împreună cu ei un triumvirat pentru a-l împiedica să folosească Armata Roșie ca să regizeze un puci personal. El i-a folosit pe cei doi sîngiști pentru a-l doborî pe Troțki și a fost în stare

262

O ISTORIE A LUMII MODERNE

apoi să-i prezinte pe ei ca violenți și impulsivi și pe el însuși ca slujitor al moderației. Toate mișcărilor cruciale au fost făcute în 1923, cînd Lenin se afla încă în comă. Stalin și-a încercat puterile în vară, punînd OGPU să aresteze o serie de membri de partid pentru „indisciplină” și convingîndu-i pe cei doi aliați sîngiști ai săi să aprobe arestarea primei victime bolșevice importante, Sultan-Galiev (de fapt, Stalin nu l-a omorît decît abia șase ani mai târziu).¹² Tot timpul el și-a asigurat pas cu pas susținători în organizațiile locale și în CC.

Troțki a făcut toate greșelile cu putință. În timpul vizitei sale din 1920 Bertrand Russell notase deja malițios contrastul dintre histrionismul și vanitatea lui Troțki și lipsa acestor slăbiciuni la Lenin. O relatare a unui martor ocular despre ședința Politbiuroului din 1923-1924 arată că Troțki nu s-a oboșit niciodată să-și ascundă disprețul față de colegii săi, uneori ieșind și trîntind ușa după el sau întorcîndu-se ostentativ cu spatele și citind un roman.¹³ Desconsidera ideea de intrigă politică și încă și mai mult truda ingrată care o însoțea. Nu a încercat niciodată să folosească armata, pentru că punea partidul pe primul loc; dar nu a avut grijă să-și asigure susținători nici în partid. Trebuie să fi fost consternat cînd l-a atacat pentru prima dată pe Stalin în toamna lui 1923 și a descoperit cît de bine „înșurubat” era acesta. Troțki voia să cîștige fără să asude, o greșeală fatală pentru un gangster care nu putea apela din mafie la public. Era adesea fie bolnav, fie plecat; niciodată prezent atunci cînd trebuia. A pierdut pînă și funeraliile de stat ale lui Lenin, o greșeală gravă, căci a fost prima mișcare a lui Stalin pentru restaurarea în viața

rușilor a elementului reverențial care dispăruse în mod atât de trist după distrugerea tronului și a Bisericii.¹⁴ Curînd Stalin a început să reînvie vechile certuri dintre Troțki și Lenin. La cel de-al XIII-lea Congres al Partidului, din mai 1924, l-a etichetat pe Troțki cu termenul leninist de „fracționist”. Troțki a refuzat să-și retragă critica potrivit căreia Stalin căpăta prea multă putere. Dar el nu putea contesta condamnarea de către Lenin a opoziției interne și, ca un om acuzat de erezie de către Inchiziție, el a fost dezarmat de propria-i credință religioasă. „Tovarăși”, a recunoscut el, „nici unul dintre noi nu dorește să aibă dreptate sau poate avea dreptate împotriva partidului. Partidul are pînă la urmă dreptate întotdeauna. [...] Știu că nu poți avea dreptate împotriva partidului. Poți avea dreptate numai cu partidul și prin partid, căci istoria nu a creat nici o altă cale către înțelegerea a ceea ce este drept.”¹⁵ Cum Stalin controla deja partidul, cuvintele lui Troțki au făurit dalta ce avea să-i zdrobească țeasta șaisprezece ani mai tîrziu. Pînă la sfîrșitul lui 1924 Stalin, scoțînd castanele din foc cu mîinile lui Kamenev și Zinoviev, crease erezia „troțkismului” și o lega de disputele anterioare dintre Troțki și Lenin, care fusese îmbălsămat și așezat în mor-mîntul său apoteotic cu cinci luni în urmă. În ianuarie 1925 Stalin i-a putut smulge astfel lui Troțki controlul armatei cu întreaga aprobare a partidului. Membrii de partid erau informați acum că rolul lui Troțki în Revoluție fu-

' ■■ ■-■'■'■Ui- , DEMONII ■!'■■!■'- . "

263

sese cu mult mai mic decît pretindea el și fața lui era ștearsă din fotografiile relevante — primul exemplu de rescriere stalinistă a istoriei.¹⁶ Primul înlocuitor al lui Troțki în funcția de șef al armatei, Frunze, s-a dovedit sîm-gaci; așa că se pare că Stalin a pus să fie asasinat în octombrie 1925 în cursul unei operații pe care medicii îi recomandaseră să n-o facă.¹⁷ Succesorul lui, o creatură ce avea să fie cunoscută mai tîrziu ca mareșalul Voroșilov, s-a dovedit a fi total supus și a acceptat infiltrarea rapidă în armată a OGPU, care acum era controlată de Stalin.

O dată distrus Troțki (acesta a fost exclus din Politbiuro în octombrie 1926, din partid în luna următoare, trimis în exil în 1928 și expulzat din Rusia în 1929; asasinat la ordinul lui Stalin în Mexic, în 1940), Stalin s-a întors asupra aliaților săi sîngiști. La începutul lui 1925 i-a furat de sub nas lui Kamenev organizația de partid moscovită mituindu-l pe adjunctul său, Uglanov. În septembrie i-a adus pe Buharin și dreapta sa pentru a-l ajuta într-un atac frontal asupra lui Zinoviev-Kamenev, pe care la Congresul Partidului din decembrie i-a înfrînt în mod decisiv. Imediat după aceea, cel mai de încredere și mai crud acolit al lui Stalin, Molotov, a fost trimis la Leningrad cu o puternică ceată de „grei” din partid pentru a zdrobi aparatul de partid al lui Zinoviev și a-l prelua — în esență, aceleași metode, dar la o scară mai mare, pe care le folosea Al Capone ca să-și extindă teritoriul în Chicago cam la aceeași vreme.¹⁸ Înfricoșat, Zinoviev și-a unit forțele cu Troțki, omul la distrugerea căruia ajutase. Dar era prea tîrziu: au fost amîndoi excluși imediat din partid, iar la al XV-lea Congres al Partidului din decembrie 1926, protestul lui Kamenev a fost înăbușit de numeroșii staliști instruiți cu grijă care îngroșau acum rîndurile partidului. Imitîndu-l în mod conștient pe Lenin, Stalin s-a întors în mod deschis împotriva foștilor săi aliați: „Destul, tovarăși, trebuie să punem capăt acestui joc. Discursul lui Kamenev este cel mai mincinos, mai ipocrit, mai ticălos și mai potlogăresc dintre toate discursurile opoziției rostite de la această tribună.”¹⁹

în momentul în care sînga a fost înfrîntă și dezarmată, Stalin a început să adopte politica ei de a presa țărani să grăbească industrializarea, pregătind astfel mijloacele prin care să zdrobească dreapta și pe Buharin. Marea înfruntare a avut loc la 10 iulie 1928 la o ședință a Comitetului Central, cînd Buharin a susținut că deși culacul în sine nu era o amenințare — „putem să-l doborîm cu mitraliera” — colectivizarea forțată ar uni toți țărani împotriva guvernului. Stalin l-a întrerupt cu sinistră cucernicie: „Un vis cumplit, dar Dumnezeu e milostiv!”²⁰ Dumnezeu, poate; nu și secretarul general. În ziua următoare, în Buharin speriat, vorbind în numele aliaților săi Rîkov, șeful oficial al guvernului, și Tomski, docilul lider „sindical”, a avut o întîl-nire secretă cu Kamenev și s-a oferit să formeze un front comun pentru a-l opri pe Stalin. Își dădea seama acum, spunea el, că pe Stalin nu îl interesa în primul rînd politica, ci doar puterea: „JLI o să ne sugrume. E un intrigant lipsit de principii care subordonează totul setei lui de putere. Își poate schim-

264

O ISTORIE A LUMII MODERNE

ba oricînd teoriile pentru a scăpa de cineva. [Este] Genghis Han!” Se pare că a crezut că Iagoda, de la OGPU, li se va alătura; dar fusese greșit informat.²¹ Nici unul dintre acești bărbați neliniștiți nu avea în organisme de partid importante suportul numeric necesar pentru un vot împotriva lui Stalin; nici mijloacele, sub forma unor oameni înarmați și instruiți, pentru a-l înlătura prin forță; nici priceperea și hotărîrea — de care el dăduse dovadă din plin — pentru a-l distruge prin intrigi. În 1929 se terminase cu ei: Rîkov a fost demis din postul de prim-ministru, Tomski dat jos de la conducerea sindicatelor și amîndoi, plus Buharin, forțați să își recunoască public greșelile (Kamenev și Zinoviev o făcuseră deja). Acum puteau fi judecați și omorîți în liniște.

Stalin începuse deja să perfecteze punerea în scenă a terorii. Inspirîndu-se din amintirile lui seminariste, a aranjat ședințe de partid pentru a regiza un îndelung repetat dialog antifonic între el și acoliții săi, în care el propunea moderație în tratamentul aplicat „dușmanilor” partidului și acoliții insistau pentru severitate. Astfel, cerînd cu reticență expulzarea lui Troțki și Zinoviev, Stalin spunea că el fusese împotriva acesteia pînă atunci și că fusese „înjurat” de „bolșevicii cinstiți” pentru că dăduse dovadă de prea multă indulgență. Acoliiții: „Da — și încă vă mai

înjurăm pentru asta."22 în mai-iulie 1929 Stalin a pus în scenă primul dintre procesele sale spectacol, împotriva unor ingineri de mine din Donbass acuzați de sabotaj. Scenariul a fost scris de I.G. Evdokimov, un înalt funcționar OGPU, o creație a lui Stalin, și unul din rolurile principale l-a avut fiul în vîrstă de doisprezece ani al unuia dintre acuzați, care și-a denunțat tatăl și a cerut executarea lui.23 Adevăratul șef al OGPU, Menjinski, s-a opus acestui proces și la fel au făcut și cîțiva membri al Politbiuroului.24 Dar a fost ultima dată cînd Stalin a întîmpinat o opoziție autentică din interiorul poliției secrete sau al mecanismului securității. Spre sfîrșitul anului el a ordonat împușcarea înaltului funcționar OGPU Iakov Bliumkin, primul membru de partid executat pentru un delict intrapartid.25

De atunci încolo procesele s-au desfășurat exact așa cum le-a plănuit Stalin, pînă la ultima scenă de indignare în masă, ca o gigantică producție a cineaștului sovietic Serghei Eisenstein. în timpul procesului „partidului industrial” din anul următor, galeria striga, la intervale stabilite cu grijă, „Moarte sabotorilor!” și pe străzile din preajmă mii de muncitori mășăluiau strigînd „Moarte, moarte, moarte!”26 în 1929 Stalin crease termenul generic de Stahtitî (sabotori) pentru toți cei pe care voia să-i distrugă. După cum spunea el, „Stahtitî pîndesc acum în toate ramurile industriei noastre. Mulți, dar nici pe departe toți, au fost prinși [...] sabotajul este cu atît mai important pentru că este legat de capitalul internațional. Sabotajul burghez este un semn neîndoielnic că elementele capitaliste își adună forțele pentru noi atacuri asupra Uniunii Sovietice.”27 Se apropia cu pași repezi de momentul în care

</.:<.; ::0 DEMONII , ■■ 265

nu mai trebuia decît să pomenească o listă de nume Comitetului Central și primea pe loc instrucțiunile: „Arestați, judecați, împușcați!”28

în timp ce întărea vînătoarea de vrăjitoare și alimenta paranoia și isteria, Stalin își construia propria apoteoză ca moștenitor al zeificatului Lenin. încă din 1924—1925, Iuzovka, Iuzovo și Țarișin au devenit Stalino, Stalinski, Stalingrad; serbările consacrate împlinirii a cincizeci de ani, la sfîrșitul lui 1929, au fost însă cele ce au marcat începutul nu numai al guvernării personale nestingherite a lui Stalin, ci și al cultului lui Stalin în plenitudinea lui sinistră, cu denumiri precum Stalinabad, Stalin-Aul, Staliniri, Stalinissi, Stalino, Stalinogorsk, Stalinsk, Muntele Stalin răsărind pe toată întinderea Imperiului Sovietic și cu apariția litaniilor staliniste: Omul de Oțel, Bolșevicul de Granit, Leninistul de Aramă, Soldatul de Fier, Geniul Universal29, o formă de adorare a conducătorului care amintea de faraonii egipteni. în timp ce guvernarea sovietică devenea mai hieratică și liturgică în aparență și mai terorizantă în esență, „știința” sovietică a pășit în irațional, grupări cvasire-ligioase de „gînditori de frunte”, cunoscuți după caz sub numele de Geneticieni, Teleologi, Mecaniciști și Dialecticieni — și mai erau mulți alții — luptîndu-se să cîștige aprobarea lui Stalin pentru teoriile lor atotcuprinzătoare despre progresul fizic.30 Unii dintre experții de la curtea lui Stalin erau pregătiți să susțină că, sub conducerea „Omului de Oțel” voința umană putea depăși orice, și ceea ce pînă atunci fusese privit drept legi ale naturii sau ale economiei putea fi suspendat. După spusele unuia dintre economiștii săi, S.G. Șumilin, „sarcina noastră nu este de a studia economia, ci de a o schimba. Nu sîntem îngrădiți de nici o lege”31.

Pe acest fundal de iraționalitate, și prin urmare emancipat de orice sistem economic sau moral, și-a desfășurat Stalin colosalul exercițiu de inginerie socială, distrugerea țărănimii ruse independente. După cum am văzut, țărani fuseseră cei care au făcut posibil puciul lui Lenin; și care mai tîrziu, sfidîndu-l, i-au impus capitularea pe care a ascuns-o sub eufemismul de Noua Economie Politică. în numele continuității leninismului și al NEP, Stalin distrusese sînga în anii 1924—1928. Dar acum sosise timpul cumplitei răzbunări pe mulțimile rurale care umiliseră puterea sovietică. Ceea ce a făcut Stalin acum nu avea nici o bază teoretică nici în marxism, nici în nimic altceva. Avea însă o anumită logică monstruoasă. Nu există punct de echilibru într-un stat care se autosocializează. Trebuie să meargă fie înainte, fie înapoi. Dacă nu merge înainte, forța sistemului de piață, care exprimă anumite instincte omenești primare de schimb și acumulare, se va reafirma mereu, și capitalismul își va face din nou apariția. Atunci, statul socialist embrionar se va prăbuși. Ca socialismul să meargă înainte, el trebuie să insiste în continuare pe industrializarea pe scară largă. Asta înseamnă mai multă hrană pentru muncitori; și mai multă hrană la export pentru a obține bani de investiții de capital. Pe scurt, țărani trebuie să plătească pentru progresul socialist. Și cum ei nu sînt dispuși să plătească de bunăvoie,

266

O ISTORIE A LUMII MODERNE

trebuie folosită forța, în cantități tot mai mari, pînă cînd voința lor este înfrîntă și dau ceea ce li se cere. Aceasta e logica amară a puterii socialiste pe care Stalin a deprins-o în anii '20: nu exista un punct de echilibru stabil între o întoarcere la capitalism și folosirea nelimitată a forței.32

Această logică reprezenta un contrapunct sinistru la etapele succesive ale distrugerii de către Stalin a opozițiilor săi de stînga sau dreapta. Troțki, Zinoviev și Kamenev susținuseră întotdeauna că țăranul nu avea să predea niciodată destule alimente de bunăvoie și că trebuia obligat iar, dacă era nevoie, zdrobit. Stalin i-a îndepărtat, folosind argumentul că plănuiseră să „jefuiască țărănimia”, care era „aliatul clasei muncitoare” și nu trebuia supusă la „o presiune crescîndă.”33 Recolta din 1927 a fost însă săracă și acesta a constituit momentul în care a început să opereze logica socialismului. Țăranii stocau toată hrana pe care o aveau; nu voiau să ia banii de hîrtie ai guvernului,

cu care nu puteau cumpăra nimic folositor. Astfel, comunismul lui Lenin, bazat pe teoria sprijinirii celor 76,7 milioane de „țărani mijlocii” și a celor 22,4 milioane de „țărani săraci” împotriva celor 5 milioane de „culaci” (de fapt aceste distincții nu puteau fi făcute decât pe hîrtie; toți țărani urau guvernul), a căzut.³⁴ În ianuarie 1928, fără alimente la oraș, fără exporturi de cereale și într-o criză din ce în ce mai mare de valută străină, Stalin și-a dezlănțuit primele atacuri asupra țăranilor, trimițînd 300 000 de activiști de partid în sate, o repetare a procesului de expropriere folosit în 1918. S-au raportat curînd atrocități, înveșmîntate în sintagme precum „competiție între cooperativele agricole”, „încălțări regretabile ale legalității sovietice”, „alunecarea în metodele comunismului de război”, „greșeli administrative” și așa mai departe. Și mai sinistă era tendința crescîndă a purtătorilor de cuvînt ai lui Stalin de a băga toți țărani în aceeași oală. Molotov vorbea de obligarea „țaranului de mijloc să se cumînțească”; Mikoian acuza „țaranul sărac” că s-ar fi aflat „sub influență culăcească”. În 1928 s-au raportat aproximativ 1 400 de „acte teroriste” comise de țărani (adică rezistență la confiscarea de alimente prin forță armată). Un culac prins cu o pușcă a remarcat ironic: „Deci la asta se reduce războiul claselor.” Registrele regiunii Smolensk, capturate de naziști și publicate mai tîrziu, ne dau singura posibilitate de a cunoaște, prin documente nefiltrate, clocotitoarea agonie a țăranilor. Pentru prima dată Stalin a folosit cuvîntul „lichidați” referindu-se la „prima campanie serioasă a elementelor capitaliste din sate împotriva puterii sovietice”. Oricine crede că politica se poate face fără neplăceri, a remarcat el cinic, „nu e un marxist, ci un prost”.³⁵ Dar furtul alimentelor de la țărani i-a determinat să semene mai puțin, și recolta din 1928 a fost și mai proastă. În toamna lui 1928 nevoia lui Stalin de valută era disperată, după cum știm din ceva complet diferit, vînzările secrete pe scară largă de comori de artă rusești în Occident. În noiembrie 1928, conform spuselor unuia dintre curatorii Ermitajului din Leningrad,

'M'ICHJ' DEMONII ! ■! : i

267

Tatiana Cernavina, „ni s-a ordonat ca în timpul cel mai scurt posibil să organizăm întreaga colecție a Ermitajului «pe principiile formațiilor sociologice»... și ne-am apucat să fărîmițăm o colecție pentru crearea căreia fuseseră necesari mai bine de o sută de ani”³⁵. Picturile au ajuns la milionari din lumea largă. Cel mai mare cumpărător a fost Andrew Mellon, care în 1930-1931 a cumpărat cu 6 654 053 de dolari douăzeci și unu de tablouri, între care cinci Rembrandt, un Van Eyck, două Franz Hals, un Rubens, patru Van Dyck, două Rafael, un Velasquez, un Botticelli, un Veronese, un Chardin, un Tiziano și un Perugino — probabil cea mai mare comoară transportată vreodată în bloc și atît de ieftin. Toate au ajuns în Galeria Națională din Washington, creată practic de Mellon. Una din marile ironii ale acestei perioade este că, într-un moment în care inteligența îl jupuia pe Mellon pentru evaziune fiscală și compara mersul lin al economiei planificate sovietice cu criza din America, el exploata în secret nevoile disperate ale liderilor sovietici pentru a pune bazele uneia dintre cele mai frumoase colecții publice din America.³⁷ Valoarea în dolari a achizițiilor lui Mellon ajungea la o treime din toate exporturile sovietice în SUA înregistrate oficial în 1930. Printr-o ironie și mai înspăimîntătoare, exemplul întreprinderii de succes din America a fost ceea ce l-a făcut în cele din urmă pe Stalin să-și abandoneze politica epuizantă de extorcare a grînelor de la țărani independenți și să-i bage pe toți cu forța în gospodăria colective. Pînă atunci Stalin negase mereu că gospodăriile colective și cooperativele erau diferite, descriind gospodăria colectivă ca pur și simplu „tipul cel mai pronunțat de cooperativă de producție”³⁸. Ca atare, era o instituție voluntară. Dar în 1928 Stalin a auzit de marea fermă Campbell din Montana, care acoperea peste 30 000 de hectare, cel mai mare producător individual de cereale din lume.³⁹ Ahotărît să întemeieze astfel de „fabrici de grîne” în Rusia, la o scară uriașă. În același an, a fost comasată una de 150 000 de hectare în Caucaz. Această unitate era echipată cu 300 de tractoare, iar tractorul (ca opus plugurilor de lemn, din care în octombrie 1927 încă se mai foloseau 5,5 milioane în Rusia) a devenit pentru Stalin un simbol al viitorului, așa cum fusese electricitatea pentru Lenin. Și-a pus oamenii să-i acuze pe culaci de o campanie anti-tractoare, spunînd că răspîndeau zvonuri despre „anticristul venind pe pămînt călare pe un cal de oțel”, despre vaporii de benzină „otrăvind” solul și despre zicătorile de pe Volga: „Tractorul sapă adînc, pămîntul se usucă tot”. De fapt, țărani mai bogați erau cei care cumpărau tractoare înapoi ce și le permiteau. Impunerea de către Stalin a ceea ce el numea „coloane de tractoare” și „stații de tractoare” asupra colectivelor a dus la ceea ce unul dintre pușinii observatori independenți descria drept „tratament neglijentă a utilajelor pe toate terenurile naționalizate” și „flote întregi de tractoare stricate” care „pătează peisajul Rusiei”.⁴⁰ Acest lucru era însă caracteristic pentru ignoranța lui Stalin privind ceea ce se petrecea cu adevărat în satele rusești — ignoranță împărtășită, desigur, și de Lenin la vremea lui. După spusele lui Hrușciov, Stalin

268

O ISTORIE A LUMII MODERNE

era „izolat de popor și nu se ducea niciodată nicăieri. [...] Ultima dată cînd a vizitat un sat a fost în ianuarie 1928.”⁴¹ Întreaga operațiune gigantică de colectivizare, implicînd aproximativ 105 milioane de oameni, a fost condusă din biroul lui Stalin de la Kremlin.

Nu că s-ar fi făcut cine știe ce planificare deliberată și rațională. Dimpotrivă. Opinia împotriva folosirii forței pentru a-i aduce pe țărani în ferme de stat fusese privită întotdeauna ca inatacabilă. Ea se baza pe afirmația lui Engels din

Chestiunea țărănească în Franța și Germania (1894): „Cînd vom cîștiga puterea de stat, nu vom încerca să ni-i apropiem pe țărani săraci prin forță." Lenin cita adesea acest pasaj. Pînă și Troțki vorbise despre „acord", „compromis" și „tranzitie treptată". La 2 iunie 1929 Pravda încă mai insista: „Nici teroare, nici deculacizare, ci o ofensivă socialistă pe calea NEP-ului."42 Hotărîrea de a colectiviza prin forță a fost luată brusc, fără nici un fel de dezbateri publică, în ultimele săptămîni din 1929. A fost tipic pentru modul în care căutarea Utopiei face o mină de oameni să atace dintr-o dată o societate care se formează de secole, să trateze oamenii ca pe niște furnici și să le calce cuiburile în picioare. Fără nici o avertizare, Stalin a chemat la „o ofensivă cît se poate de puternică împotriva culacului... Trebuie să-i zdrobim pe culaci, să-i eliminăm ca clasă... Trebuie să-i lovim pe culaci atît de tare încît să nu se mai poată ridica vreodată în picioare... Trebuie să frîngem rezistența acestei clase în luptă deschisă." La 27 decembrie 1929, el a declarat război cu sloganul „Să lichidăm culacii ca clasă!"43 Era unda verde pentru o politică de exterminare, cu mai bine de trei ani înainte de venirea la putere, a lui Hitler, cu doisprezece ani înainte de ordonarea „Soluției Finale".

Colectivizarea a fost o calamitate cum nu mai cunoscuse țărănimea nicăieri de la Războiul de Treizeci de Ani din Germania. Agenția organizatoare a fost OGPU, dar s-a folosit orice instrument aflat la îndemînă. Țăranii mai săraci erau încurajați să prade casele culacilor deposedați și să-i vîneze pe cîmpuri. Dar curînd „culac" a ajuns să însemne orice țaran care se opunea colectivizării, și comunități întregi de țărani rezistau cu disperare. Erau înconjurate de unități de poliție și militare ce foloseau metode pe care Hitler le-a imitat în amănunt cînd îi înconjură pe evrei și îi împușca sau îi urca forțat în camioane ca să-i deporteze. Deutscher, călătorind prin Rusia, a întîlnit un colonel OGPU care plîngea, spunînd: „Sînt un bolșevic vechi. Am activat în ilegalitate împotriva țarului și apoi am luptat în războiul civil. Am făcut toate acestea ca acum să înconjur satele cu mitraliere și să le ordon oamenilor mei să tragă fără discriminare în mulțimea de țărani? O, nu, nu, nu!"44 Violența pe scară largă a început la sfîrșitul lui 1929 și a continuat pînă la sfîrșitul lui februarie 1930, moment în care numărul gospodăriilor colectivizate sîrise la aproximativ 30%. Deranjat de dimensiunile rezistenței, Stalin și-a schimbat brusc politica într-un articol în Pravda din 2 martie 1930: „Nu se pot crea ferme colective prin violență — ar fi stupid și reacționar." Dar jumătate din colective au votat atunci să se deznaționalizeze în cîteva sîp-

DEMONII

269

tămîni, și la începutul verii el își reluase politica „stupidă și reacționară" a forței, de data asta ducînd-o pînă la amarnicul ei sfîrșit.45

Rezultatul a fost ceea ce marele savant marxist Leszek Kolakowski a numit „probabil cea mai masivă operațiune armată condusă vreodată de un stat împotriva propriilor cetățeni"46. Numărul țăranilor împușcați efectiv de către regim nu este cunoscut încă și s-ar putea să nu se descopere nici chiar cînd, și dacă, cercetătorii vor avea acces vreodată la arhivele sovietice. Churchill spunea că, la Moscova, în august 1942, Stalin i-a spus nonșalant că „se rezolvase" cu „zece milioane de țărani".47 După estimările unui studiu, în afară de țărani executați de OGPU sau omorîți în lupte, între 10 și 11 milioane au fost transportați în Rusia nord-europeană, în Siberia și în Asia Centrală; dintre aceștia o treime au ajuns în lagăre de concentrare, o treime în exil intern și o treime au fost executați sau au murit pe drum.48

Țăranii care au rămas au fost deposedați de proprietățile lor, oricît de mici, și minați în „fabricile de grîne". Pentru a-i împiedica să migreze la oraș, s-a introdus un sistem de pașapoarte interne, și orice schimbare de domiciliu fără aprobare oficială era pedepsită cu închisoarea. Țăranii nu aveau dreptul la pașapoarte deloc. Astfel, ei erau legați de pămînt, glebae adscrip-ti, ca în ultimele etape ale Imperiului Roman sau în epoca iobăgiei. Sistemul era mai sever decît în cele mai negre perioade ale autocrației țariste și nu a devenit mai relaxat pînă în anii '70.49

Rezultatul era previzibil: ceea ce a fost catalogat drept „poate singurul caz de foamete creată exclusiv de om din istorie"50. Decît să-și predea grînele, țărani preferau să le dea foc. Și-au distrus însămînțările. Au măcelărit 18 milioane de cai, 30 de milioane de vite (45% din total), 100 de milioane de oi și capre (două treimi din total). Pînă și conform cifrelor din istoria sovietică oficială, producția șeptelului a fost în 1933 doar 65% din nivelul celei din 1913, animalele de tracțiune au scăzut cu peste 50%, iar puterea totală de tracțiune, cu tractoare cu tot, nu a depășit nivelul din 1928 decît abia în 1935.51 În ciuda foametei din 1932-1933, Stalin a reușit să mențină niște exporturi de cereale pentru a plăti utilajele importate, inclusiv cele pentru echiparea noilor sale fabrici de armament. Costul în vieți omenești a fost cumplit. Studiul demografic al lui Iosif Diadkin, „Evaluarea morților nenaturale în rîndurile populației URSS în 1927-1958", care a circulat în samiz-dat la sfîrșitul anilor '70, arată că în perioada colectivizării și a „eliminării claselor", 1929-1936, 10 milioane de bărbați, femei și copii au murit din cauze nenaturale.52

Refeudalizarea țărănimii sovietice, care constituia pe atunci trei sferturi din populație, a avut un efect catastrofal asupra moralului activiștilor comuniști care au realizat-o. După cum spunea Kolakowski: „întregul partid a devenit o organizație de schingiutori și opresori. Nimeni nu era nevinovat, și toți comuniștii erau complici în constrîngerea societății. Astfel, partidul a căpătat o nouă specie de unitate morală și s-a înscris pe un drum fără

întoarcere."53 Exact același lucru avea să se întâmple cu național-socialiștii germani câțiva ani mai târziu: Stalin a fost cel care i-a arătat calea lui Hitler. Toată lumea din partid știa ce se întâmpla. Buharin bombănea în cercuri private că „anihilarea în masă a unor bărbați, femei și copii complet lipsiți de apărare” îi obișnuia pe membrii de partid cu violența și supunerea brută, transformându-i „în zimți ai unei mașinării înfiorătoare”.54 O singură persoană însă a protestat deschis în fața lui Stalin. Cea de-a doua soție a sa, Nadejda, îl părăsise în 1926 împreună cu cei doi copii mai mici, Vasili și Svetlana. Stalin a convins-o să se întoarcă, dar a pus să fie supravegheată de OGPU și, când ea s-a plîns, a aflat cine îi fuseseră informatorii și a ordonat să fie arestați. La 7 noiembrie 1932, de față cu martori, ea i-a reproșat vehement tratamentul aplicat țăranilor, apoi s-a dus acasă și s-a împușcat. Era a doua dramă familială — primul său fiu, Iakov, încercase să se sinucidă din disperare în 1928 — iar Svetlana scria mai târziu: „Cred că moartea mamei mele, pe care el a luat-o ca pe o trădare personală, i-a curățat sufletul de ultimele vestigii de căldură umană.”55

Reacția lui Stalin a fost să pună OGPU să preia organizarea gospodăriei sale; OGPU îi angaja și pregătea servitorii, îi supraveghea mîncarea și controla orice acces la persoana sa.56 El acționa acum nu prin organele normale de partid sau de guvern, ci prin secretariatul său personal, o excrescență a fostului Secretariat de partid; și prin aceasta el a creat o poliție secretă personală în cadrul celei oficiale, numită Departamentul Politic Secret al Securității Statului.57 Astfel învăluit, se simțea invulnerabil; cu siguranță ceilalți așa îl simțeau. Deși starea Rusiei era atît de disperată în 1932 încît regimul lui Stalin a ajuns la un pas de prăbușire, cum se întâmplase și cu cel al lui Lenin la începutul lui 1921, nimeni nu a încercat măcar să-l omoare.

Cît despre planificare, fluturată ca un model pentru lumea întregă, ea era în esență un exercițiu pe hîrtie. Nici una dintre cifrele ei nu s-a verificat vreodată în mod independent, din 1928 pînă astăzi. Verificările de bilanțuri nonguvernamentale, care sînt un element esențial al oricărui stat constituțional supus legii, nu există în Uniunea Sovietică. Era ceva putred de la bun început în Primul Plan Cincinal. El a fost aprobat de către Comitetul Central în noiembrie 1928, adoptat oficial în mai 1929 și apoi declarat operativ în mod retroactiv începînd din octombrie 1928! Cum de la sfîrșitul lui 1929 întreaga țară era întoarsă cu susul în jos de către hotărîrea bruscă de a colectiviza agricultura, Planul din 1928 (presupunînd că existase vreodată) a devenit complet irelevant. Totuși în ianuarie 1933, luna în care a venit Hitler la putere, Stalin a anunțat dintr-o dată că fusese îndeplinit în patru ani și jumătate, cu „maximum de depășiri” în multe aspecte.58

Planul, fluturat în fața sofisticatei societăți occidentale ca un model de proces civilizat, era de fapt o fantezie barbară. Rusia e o țară bogată, cu resurse și o varietate de materii prime neegalate nicăieri în lume. Regimul sovietic a moștenit o populație crescîndă și o bază industrială în expansi-

DEMONII

271

ne rapidă. După cum Germania wilhelmină ghicise, nimic nu putea împiedica Rusia să devină una dintre cele mai mari, curînd cea mai mare putere industrială de pe glob. Politicile lui Lenin și, încă și mai mult, ale lui Stalin — sau mai degrabă seria de expediente grăbite ce treceau drept politică — au avut efectul net de a încetini această expansiune inevitabilă, tot așa cum politicile Lenin-Stalin au adus prejudicii enorme, și în acest caz permanente, agriculturii înfloritoare a Rusiei.

Dar un progres s-a făcut. Mari proiecte au fost îndeplinite. S-au făcut Barajul de la Nîpru în 1932; uzina de tractoare de la Stalingrad; fabrica de oțel din Magnitogorsk, în Urali; bazinul carbonifer Kuznețk din Siberia; Canalul Baltica-Marea Albă — și multe altele. Unele dintre ele, precum canalul, au fost construite în întregime sau parțial prin muncă de sclavi. După cum am văzut, folosirea sclavilor politici fusese un element al regimului leninist — deși inițial un element minuscul — din primele sale luni. Sub Stalin sistemul s-a extins, la început încet, apoi cu o viteză înfricoșătoare. O dată pornită colectivizarea, în 1930-1933, populația lagărelor de concentrare a crescut la 10 milioane și după începutul lui 1933 nu a mai scăzut sub această cifră pînă mult după moartea lui Stalin. Printre industriile care foloseau în mod regulat forța de muncă gratuită pe scară largă se numărau mineritul, industria forestieră, agricultura industrială și transportul — în special construirea de canale, căi ferate, aeroporturi și șosele. OGPU negocia afaceri cu astfel de forță de muncă cu diferite agenții guvernamentale în exact același mod în care SS-ul nazist avea să angajeze astfel de muncitori la Krupp, I.G. Farben și alte firme germane. La marele Canal Baltica-Marea Albă, una din piesele de rezistență ale lui Stalin, au fost folosiți 300 000 de sclavi.59 Forța de muncă gratuită a încetat să fie un fenomen marginal, ca pe vremea lui Lenin, și a devenit o parte importantă și integrantă a economiei staliniste, OGPU administrînd zone întinse din Siberia și Asia Centrală.60

Se pare ca rata mortalității în lagărele de muncă totalitare a fost de aproximativ 10% pe an, judecînd după cifrele furnizate de germani.61 S-ar putea ca în Rusia să fi fost mai mare, pentru că atît de multe dintre lagăre erau situate în regiunile arctice și subarctice. În orice caz nevoia de a menține forța de muncă neplătită a fost neîndoielnic unul dintre motivele principale ale nenumăratelor arestări de muncitori nemembri de partid în anii 1929-1933. Erau înscenate periodic procese, precum cel al menșevicilor din martie 1931 sau cel al inginerilor de la Metro-Vie din aprilie 1933. Aceste evenimente larg mediatizate, care au dezvăluit cît se poate de detaliat existența unei serii de

conspirații diabolice, fiecare o mică parte dintr-o conspirație uriașă împotriva regimului și a poporului rus, erau necesare pentru a crea xenofobia și isteria fără de care statul stalinist nu ar fi putut niciodată să rămână întreg. Dar, bineînțeles, ele erau doar o fracțiune mărunță a procesului, rațiu-

272

O ISTORIE A LUMII MODERNE

nea publică fundamentală pentru arestările și disparițiile care aveau loc în toată țara la o scară fără precedent. Majoritatea „proceselor” nu erau făcute publice, deși adeseori implicau grupuri mari de oameni, stabilite în funcție de ocupație. Mulți nici nu erau vreodată judecați. Natura arbitrară a arestărilor era esențială pentru a crea climatul de teamă care, alături de nevoia de forță de muncă, era motivul principal al terorii generalizate. Un funcționar din OGPU i-a mărturisit corespondentului lui Manchester Guardian la Moscova că au fost arestați oameni nevinovați: normal — altfel nimănui nu i-ar mai fi frică. Dacă oamenii, spunea el, ar fi arestați numai pentru delict specific, toți ceilalți s-ar simți în siguranță și astfel ar deveni apti de trădare.⁶² Dar în afară de asta, pare să nu fi existat nici urmă de logică ori sens în multe cazuri. Un bătrîn bolșevic își amintește cazul unui energetician care, în decurs de optsprezece luni, a fost arestat, condamnat la moarte, grațiat, trimis într-un lagăr, eliberat, reabilitat și în cele din urmă decorat, totul, se pare, fără nici un motiv.⁶³ Dar majoritatea covârșitoare a celor arestați și-au petrecut tot restul vieții în lagăre.

În lumea din afară, amploarea tiraniei lui Stalin — sau chiar simpla ei existență — nu era nici măcar sesizată. Cea mai mare parte a celor care călătoreau în Rusia erau fie oameni de afaceri, nerăbdători să negocieze și fără nici o dorință de a verifica ori critica lucruri care nu-i priveau, fie intelectuali care veneau să admire și, mai mult, să creadă. Dacă declinul creștinismului a creat fanaticul politic modern — și crimele lui — evaporarea credinței religioase în lumea educată a lăsat în mințile intelectualilor occidentali un gol ușor umplut de către superstiția laică. Nu există altă explicație pentru credulitatea cu care oamenii de știință, obișnuiți să evalueze probele, și scriitorii, a căror funcție nu era alta decât să studieze și să critice societatea, au luat de bună cea mai grosolană propagandă stalinistă. Aveau nevoie să creadă; voiau să fie păcăliți.⁶⁴ Astfel, Amabel Williams-Ellis a scris o introducere la o carte despre construirea Canalului de la Marea Albă, atât de sfișietor descrisă mai târziu de Alexandr Soljenițin, care conține fraza: „Această poveste a realizării unei delicate lucrări de inginerie, în mijlocul pădurilor virgine, de către zeci de mii de dușmani ai poporului, ajutați — sau ar trebui să spunem păziți? — de numai treizeci și șapte de ofițeri OGPU, este una dintre cele mai interesante care s-a publicat vreodată.” Sidney și Beatrice Webb spuneau despre același proiect: „E plăcut să te gîndești că a fost exprimată oficial cea mai călduroasă apreciere a succesului OGPU, nu numai în realizarea unei mari opere de inginerie, ci și în obținerea unui triumf în regenerarea umană.” Harold Laski ridică în slăvi închisorile sovietice pentru că permiteau condamnaților să ducă „o viață împlinită și demnă”; Anna Louise Strong nota: „Lagărele de muncă și-au cîștigat o înaltă reputație pe tot întinsul Uniunii Sovietice ca locuri unde zeci de mii de oameni au fost reeducați.” „Atît de bine cunoscută și eficientă este metoda sovietică de reeducare a ființelor omenești”, adăuga ea, „încît acum uneori infrac-

DEMONII «O

273

torii cer ei înșiși să fie primiți.” în timp ce în Marea Britanie, scria George Bernard Shaw, un om intră la închisoare ca o ființă omenească și iese un infractor, în Rusia el intră „ca un infractor și va ieși ca un om obișnuit, numai că e greu să-l faci să mai iasă. Din cîte am dedus, pot sta oricît doresc.”⁶⁵

Foametea din 1932, cea mai cruntă din istoria Rusiei, a fost, practic, necunoscută. În punctul ei culminant, biologul Julian Huxley, aflat în vizită, a găsit „un nivel de sănătate fizică și generală mai degrabă superior celui ce putea fi văzut în Anglia”. Shaw și-a aruncat toate proviziile de alimente pe fereastra trenului înainte de a trece granița rusă, „convins că nu existau nici un fel de lipsuri în Rusia”. „Unde vedeți voi penurie de hrană?” întreba el, privind în jurul său în restaurantul din Moscova destinat exclusiv străinilor.⁶⁶ El scria: „Stalin a obținut o producție la o scară ce părea imposibilă acum zece ani, așa că îmi scot pălăria în fața lui.” Dar Shaw și însoțitoarea sa, Lady Astor, știau despre deținuții politici, de vreme ce ea i-a cerut clemență lui Stalin în numele unei femei care dorea să plece la soțul ei în America (Stalin a dat-o imediat pe mîna OGPU) și l-a întrebat: „Cît mai aveți de gînd să continuați să omoriți oameni?” Cînd el a răspuns: „Cît o să mai fie necesar”, ea a schimbat subiectul și l-a rugat să-i găsească o bonă rusoaică pentru copiii ei.⁶⁷

Aprecierile despre Stalin scrise în 1929-1934 constituie o lectură ciudată. H.G.Wells spunea că nu întîlnise „niciodată un om mai candid, mai drept și mai cinstit [...] nimeni nu se teme de el și toți au încredere în el”. Soții Webb susțineau că avea mai puțină putere decât un președinte american și nu făcea decât să acționeze conform ordinilor Comitetului Central și al Prezidiului. Hewlett Johnson, decan de Canterbury, spunea despre el că își conduce „poporul pe noi și necunoscute căi ale democrației”. Ambasadorul american, Joseph E. Davies, relatează că el „insistase asupra liberalizării constituției” și „plănuia votul secret și universal real”. „Ochiul lui căprui este extrem de înțelept și de blînd”, scria el. „Unui copil i-ar plăcea să-i stea în poală, iar un cîine s-ar gudura pe lîngă el.” Emil Ludwig, celebrul biograf popular, găsea că era un om „în grija căruia aș încredința oricînd educația copiilor mei”.

Fizicianul J.D. Bernal îi lauda atât „abordarea profund științifică a tuturor problemelor”, cât și „capacitatea afectivă”. Era, spunea scriitorul chilian Pablo Neruda, „un om cu suflet bun și cu principii”; „un om de o blîndă genialitate”, adăugă decanul.⁶⁸

Unele dintre aceste tributuri pot fi explicate fie prin corupție, fie prin vanitate, fie prin simplă prostie. Davies, care prezenta în mod constant greșit natura Rusiei staliniste guvernului său, era de fapt mituit de regimul sovietic, care îi permitea să cumpere icoane și potiruri pentru colecția lui, cu mult sub prețul pieței.⁶⁹ Anna Louise Strong a fost bine descrisă de Malcolm Muggeridge drept „o femeie enormă, cu o față foarte roșie, o claie de păr alb și o expresie de stupiditate atât de copleșitoare încît atingea un fel de frumusețe bizară”⁷⁰. Autoamăgirea era de departe cel mai mare factor în

274

O ISTORIE A LUMII MODERNE

prezentarea unui despotism nereușit drept o Utopia în devenire. Dar a fost și amăgire conștientă din partea unor oameni care se considerau idealști și care, la vremea aceea, credeau sincer că serveau unui scop umanist mai înalt mințind și prezentînd fals lucrurile în mod sistematic. Dacă Marele Război, cu violența sa fără precedent, a brutalizat lumea, Marea Criză a corupt-o pîrînd să limiteze opțiunile aflate în fața omenirii și prezentîndu-le în termeni strident contrastanți. Activiștii politici simțeau că trebuie să facă niște alegeri cumplite și, după ce le făceau, se țineau de ele cu o hotărîre disperată. Anii '30 au fost epoca minciunii eroice. Falsitatea ridicată la rang de sfințenie a devenit valoarea ei cea mai prețuită. Rusia torturată a lui Stalin a fost beneficiarul principal al acestei falsificări sanctificate. Competiția amăgirii a devenit și mai acerbă cînd stalinismul a căpătat un adversar crîncen în Germania lui Hitler. Exista, într-adevăr, un element de amăgire în chiar inima acestei rivalități între formele de totalitarism comuniste și cele fasciste. Ele erau legate în mod organic în procesul dezvoltării istorice. Așa cum războiul a făcut posibilă acapararea puterii de către Lenin, iar „Socialismul de Război” al Germaniei i-a oferit o politică economică, tot așa însăși existența statului leninist, cu controlul său monopartinic asupra tuturor aspectelor vieții publice și relativismul său moral sistematizat, a oferit un model tuturor acelor care urau societatea liberală, democrația parlamentară și guvernarea legii. A inspirat imitații și a generat frică; iar cei ce se temeau cel mai mult erau cei mai înclinați să-i imite metodele în construirea unor contramodels defensive proprii. Totalitarismul stîngii a produs totalitarismul dreptei; comunismul și fascismul erau ciocanul și nicovala pe care liberalismul a fost spart în bucăți. Apariția autocrației lui Stalin a schimbat nu calitatea dinamicii corupției, ci dimensiunile ei. Căci Stalin „nu era decît bătrînul Lenin la scară mai mare”. Schimbarea în dimensiuni a fost însă importantă datorită pur și simplu amplorii ei. Arestările, închisorile, lagărele, mărimea, brutalitatea și violența ingineriei sociale — nimic asemănător nu se mai văzuse ori măcar imaginase vreodată. Astfel, contramodelul a devenit și mai monstruos de ambițios; iar teama ce i-a impulsionat construirea și mai intensă. Dacă leninismul a generat fascismul lui Mussolini, stalinismul a fost cel care a făcut posibil Leviathanul nazist.

Hitler a ieșit din închisoarea Landsberg la sfîrșitul lui 1924 și aproape exact în același moment în care Stalin își desăvîrșea distrugerea politică a lui Troțki și se instala într-o poziție de conducere în fruntea statului leninist. Cele două evenimente erau legate, căci Hitler realiza acum că nu putea clinti statul Weimarului prin forță, ci trebuia să se infiltreze în el creînd un partid al maselor; iar umbra tot mai mare a lui Stalin era un aliat esențial în această misiune. Statul comunist din 1919 a fost cel care i-a dat pentru prima dată lui Hitler baza sa din Bavaria, aducînd laolaltă într-o unitate a fricii pe separatiștii catolici „negri” și pe radical-naționaliștii „bruni” ai

;... (■ DEMONII ;■!; • ivi 275

armatei private a căpitanului Rohm. Nucleul partidului era alcătuit din bavarezi, precum și dintr-un grup important de refugiați baltici ce fugiseră de leninism și locuiau în Bavaria.⁷¹ Dar pentru a prelua puterea Hitler trebuia să spargă enclava bavareză și să se deplaseze spre nordul industrial, în 1925 el a format o alianță cu Gregor Strasser, un demagog radical care, împreună cu talentatul său locotenent Joseph Goebbels, își propovăduia tipul său personal de revoluție socialistă în rîndurile clasei muncitoare. Hitler l-a convins pe Strasser să-și transforme ideea unei „evoluții germane” specifice, cu scopurile ei anticapitaliste dar naționaliste, într-o „evoluție anti-evreiască”, ce prezenta o atracție mai largă în rîndurile clasei de mijloc.⁷² Strasser și Goebbels au fost cei care au pus bazele nazismului ca o mișcare largă în nord. Dar la Conferința de la Bamberg din 1926, Hitler a știut să-și afirme supremația în partid și Goebbels și-a transferat devotamentul.

În anii 1925-1929, anii cei mai buni ai Weimarului, cînd Germania se bucura de o revigorare industrială care se apropia de nivelurile antebelice și cînd nu exista nici un factor economic care să acționeze în favoarea lui, Hitler s-a afirmat ca un vorbitor strălucit și inovator, ca un organizator de partid sîrguincios și un lider autoritar cu o înspăimîntătoare Voință de Putere. Ca și în cazul leninismului, organizația avea să devină baza de control o dată preluată puterea. Hitler a împărțit țara în treizeci și patru de Gaue pe baza districtelor electorale, fiecare cu cîte un Gauleiter — pe care îl alegea personal — și cu alte șapte Gaue pentru Danzig, Saar, Austria și Zona Sudeților, obiectivele primului val al viitoarei expansiuni. Partidul său, ca și cel al lui Lenin, era foarte centralizat — de fapt, centrul era el însuși — dar era și „participativ”, așa cum a fost și viitorul său regim: astfel încît exista un Tineret

Hitlerist, o Ligă Nazistă a Elevilor, o Uniune a Avocaților Naziști, o Ligă a Studenților, o Asociație a Profesorilor Naziști, un Ordin al Femeilor Germane, o Ligă a Medicilor Naziști și zeci de alte societăți. Metoda lui Hitler era întotdeauna aceea de a interzice adeptilor săi orice participare reală la decizii, dar de a le conferi o libertate nesfârșită pentru orice activitate furibundă (inclusiv violență).

Violența a crescut și mai mult când stalinismul s-a instalat în mișcarea comunistă internațională și cândva profund intelectualul partid al Rosei Luxemburg a părăsit camera de studiu și a ieșit în stradă. Aici, Cămășile Brune SA ale lui Rohm i s-au alăturat cu voioșie în bătălii sîngeroase din care beneficiau ambele partide. Comuniștii foloseau violența pentru a-i eroda pe social-democrați (pe care îi numeau „social-fasciști” și îi tratau drept adevăratul inamic), prezentați de ei ca fiind prea slabi și „reformiști” pentru a se opune puterii brute a dreptei. Naziștii aveau să iasă însă câștigători în cele din urmă, pentru că, deși foloseau violența, ei pozau în apărători ai „ordinii ariene”, în condițiile în care Weimarul era prea slab s-o susțină eficient, și în singura forță din Germania capabilă să exorcizeze „Teroarea Roșie” și să ofere cetățenilor nevinovați pacea adevăratei autorități. Luptele de stradă

276

O ISTORIE A LUMII MODERNE

neîncetate au fost ceea ce i-a împiedicat pe republicanii Weimarului să se bucure de vreun beneficiu permanent de pe urma anilor de boom. Cei care respingeau deopotrivă o tiranie de tip stalinist și un stat liberal-capitalist ce nu putea furniza demnitatea națională ori măcar securitatea elementară erau mereu în căutarea unei „treia căi”. Nu e lipsit de importanță că acesta a fost titlul inițial al cărții lui Bruck Al Treilea Reich. La sfîrșitul anilor '20 printre adepții celei de-a „treia căi” s-au aflat figuri influente precum Cari Schmitt, cel mai important jurist al Germaniei, care nu era nici pe departe nazist, dar care a pledat și a argumentat într-o lungă serie de cărți foarte citite că Germania trebuie să aibă o constituție și un sistem de guvernare mai autoritare.⁷³ Un altul a fost Oswald Spengler, a cărui „a treia cale” întruchipa Fiihrerprinzip-ul autorității, Fiihrer-v) fiind un membru reprezentativ al rasei ^b/A;-ului, care iese în evidență prin guvernarea sa carismatică.⁷⁴ După ce Hitler s-a afirmat ca o figură publică importantă, el și partidul său se potriveau acestei cerințe mai mult decît orice alt competitor, mai ales după ascensiunea lui Stalin. Spengler avertizase cu privire la această nouă epocă: „Va fi o epocă de războaie crude în care se vor ridica noi Cezari, iar o elită de oameni de oțel ce nu vor căuta cîștigul personal și fericirea ci îndeplinirea datoriilor față de comunitate îi va înlocui pe democrați și pe umaniști.”⁷⁵ Epoca sosise: nu însemna oare însuși numele lui Stalin „oțel” — unde era „omul de oțel” al Germaniei?

Germania Weimarului era o societate foarte nesigură; necesita, și nu avusese niciodată, un om de stat care să inspire încredere întregii țări. Bismarck învățase cu iscusință partidele să nu țintească spre aprecierea națională ci spre reprezentarea de interese. Ele au rămas grupări de clasă ori facțiuni de presiune și pe timpul Republicii. Acest lucru a fost fatal, căci a făcut sistemul partinic, și cu el parlamentarismul democratic, să pară mai degrabă un factor de diviziune decît unul de unificare. Mai rău: din acest motiv partidele nu au mai produs un lider care să atragă mai mult decît cercul lui îngust de adepți. Social-democrații, acest organism valoros, dar tern și refractar, erau cei mai vinovați. Ar fi putut crea un bloc de centru-stînga inatacabil, renunțînd la proiectele lor de naționalizare și impozitare; dar au refuzat să facă acest lucru, temîndu-se că vor pierde teren în aripa stîngă în favoarea comuniștilor. Numai doi dintre politicienii Weimarului se impuneau pe scară mai largă. Unul era Gustav Stresemann, ministru de Externe în 1923-1929, a cărui moarte la cincizeci și unu de ani a fost crucială pentru victoria lui Hitler. Celălalt era Konrad Adenauer, primarul Kolnului. Printr-o tragică ironie, Stresemann a distrus șansele lui Adenauer. Administrația urbană, bazată pe tradițiile burghize solide ale trecutului medieval, era singura instituție politică de succes din Germania. Adenauer conducea cu ajutorul socialiștilor administrația municipală cea mai apreciată din țară. În 1926, cînd avea cincizeci de ani, i s-a cerut să formeze o coaliție de guvernare pe aceleași direcții.

:: -- -i ■! , demonii :< i ■■!-. ■" >

277

Avea să se dovedească mai tîrziu unul dintre cei mai capabili și mai autoritari oameni de stat democrați ai secolului XX, îmbinînd abil iscusința în materie de drept și principiile înalte. E mai mult decît probabil că ar fi făcut sistemul Weimarului să funcționeze, mai ales că l-ar fi preluat în cel mai bun moment posibil, din punct de vedere economic. Dar Adenauer era un „vestic” convins, unii spuneau că și un separatist al Renaniei, care voia să lege ferm Germania de democrațiile civilizate ale Europei Occidentale, și în special să aducă ceea ce el descria în secret drept „o pace durabilă între Franța și Germania [...] prin întemeierea unei comunități de interese economice”. Stresemann însă era un „estic”, devotat credinței germane predominante pe atunci în Primat der Aussenpolitik. Lucrînd prin intermediul lui Ernst Scholtz, conducătorul Partidului Popular, și ajutat mult de crunta dictatură militară stabilită în Polonia de mareșalul Pilsudski în timpul crizei, Stressmann a subminat cu succes apelul lui Adenauer de a forma o coaliție care să-i includă și pe socialiști. Așa încît șansa lui, care ar fi putut schimba radical întreg cursul istoriei, a fost pierdută; iar Hitler, cel mai mare „estic” din ei toți, a fost beneficiarul.⁷⁶

Prosperitatea Weimarului, 1924-1929, nu a fost atît de impresionantă cum li s-a părut unora. CIGS britanic, judecînd după rapoarte, era îngrozit de forța industrială crescîndă a Germaniei.⁷⁷ Inflația rezolvase povara datoriilor industriei germane, și în a doua jumătate a anilor '20 inflația bancară a lui Benjamin Strong adusese largi investiții americane în

Ruhr. Exporturile germane s-au dublat în cinci ani după 1924. Producția a depășit nivelul antebelic în 1927, iar pînă în 1929 ajunsese cu 12% mai mare pe cap de locuitor; Germania investea un procent net de 12% din venit.⁷⁸ Dar chiar și în anii cei mai buni veniturile în termeni reali erau cu 6% sub nivelurile antebelice. Șomajul era și el ridicat. În 1926 era de 18,1%, a scăzut la 8,8% și 8,4% în următorii doi ani, apoi a trecut din nou de cifra de 3 milioane în iarna 1928-1929, ajungînd la peste 13% cu mult înainte ca în Wall Street crahul să pună capăt finanțelor americane fără acoperire. După tariful Smoot-Hawley a sărit repede la mult peste 20%: în 1937 era 33,7%, iar în 1932 a atins la un moment dat uluitorul procent de 43,7%. În iarna aceea peste 6 milioane de oameni s-au aflat permanent în șomaj.⁷⁹

Hitler a fost adus la putere de frică. În alegerile din 1928 numărul deputaților naziști a scăzut de la paisprezece la doisprezece iar el a obținut doar 2,8% din voturi. Totuși aceste alegeri au marcat pentru el un punct de cotitură, căci au adus un mare val de suport pentru stînga, în special pentru comuniști, și au creat astfel climatul de frică în care el putea înflori. În 1929 partidul său avea 120 000 de membri; în vara lui 1930 ajunsese la 300 000; iar la începutul lui 1932 la aproape 800 000. Forțele SA au crescut și ele, ajungînd la sfîrșitul lui 1932 la jumătate de milion.⁸⁰ În fiecare etapă, sprijinul lui Hitler creștea mai întîi în rîndurile populației studențești și academice, apoi urma o creștere generală. În 1930 captase mișcarea studențească; recrutarea

278 O ISTORIE A LUMII MODERNE

absolvenților era și ea o funcție a șomajului — universitățile scoteau 25 000 de absolvenți pe an, care se adăugau la un total de 400 000, din care 60 000 erau înregistrați oficial ca șomeri. În 1933 unul din trei Akademiker era fără slujbă.⁸¹

În 1929 Hitler ajunsese destul de respectabil ca să fie luat partener de Alfred Hugenberg, industriaș și lider al dreptei naționaliste, care credea că îi putea folosi pe naziști în drumul său spre putere. Efectul a fost acela că i-a dat lui Hitler accesul la finanțe, și de atunci înainte acestuia nu i-au mai lipsit niciodată banii. Sistemul partinic eșua în mod vizibil. După alegerile din 1928 a durat un an să se formeze un guvern. În 1930, liderul Partidului de Centru, Heinrich Brüning, a încercat să invoce articolul 48 pentru a governa prin decret prezidențial, iar cînd Reichstagul a refuzat, l-a dizolvat. Ca rezultat, naziștii, cu 107 locuri, și comuniștii, cu 77, au devenit al doilea și respectiv al treilea partid ca mărime din Reichstag. Brüning, îngrozit de inflație, a produs o deflație în forță, ajutîndu-i astfel atît pe naziști cît și pe comuniști, iar a doua jumătate a lui 1931 a surprins prin încheierea sistemului monetar internațional și a erei cooperării economice. Marea Britanie, urmată de alte șaptesprezece țări, a renunțat la standardul aurului. Taxele vamale au crescut peste tot. Acum fiecare țară era pe cont propriu. America a devenit pentru prima dată complet izolaționistă. Marea Britanie s-a retras în protecționism și preferințe imperialiste.

Germania a ales combinația ciudată între reducerile guvernamentale drastice pentru a menține valoarea mărcii, și decrete-lege care fixau salariile și prețurile și dădeau guvernului controlul politicii bancare și, prin aceasta, al industriei. Ca rezultat, Brüning a pierdut încrederea industriei germane. A început să se vorbească serios despre aducerea lui Hitler într-un fel de coaliție de dreapta. Rohm a purtat discuții secrete cu generalul Kurt von Schleicher, șeful politic al armatei. Hitler s-a întîlnit pentru prima dată cu Hindenburg, după care președintele a spus că, deși nu-l va face cancelar pe „acest caporal boem”, s-ar putea să-l numească director general al poștelor.⁸²

Atît stînga cît și dreapta l-au subestimat complet pe Hitler, pînă în secunda în care a devenit cancelar. După cum am văzut, stînga era dependentă de un sistem de analiză marxist-leninist învechit, care era prefascist și prin urmare nu lua în nici un fel în considerare fascismul. Comuniștii credeau că Hitler nu este altceva decît o simplă excrescență a capitalismului, și în consecință o marionetă a lui Hugenberg și Schleicher, ei înșiși manipulați de Krupp și Thyssen.⁸³ Sub influența lui Stalin, PC german nu făcea, la vremea aceea, nici o distincție reală între social-democrați („social-fasciști”) și Hitler. Conducătorul său, Ernst Thälmann, a spus Reichstagului la 11 februarie 1930 că fascismul se afla deja la putere în Germania, cînd șeful guvernului era un social-democrat. Principalul lor organ de presă intelectual, Linkscurve, îi ignora practic pe naziști, așa cum a făcut și singurul film comunist adevărat, Kuhle Wampe (1932). Singura atenție pe care le-o acordau

:■■■;■?■ DEMONII

; . . .

279

de obicei comuniștii naziștilor era să se lupte cu ei în stradă, ceea ce era exact ce voia Hitler. Era ceva fals și ritualic în aceste înfruntări, după cum observa Christopher Isherwood: „în mijlocul unei străzi aglomerate un tînăr era atacat, dezbrăcat, bătut și lăsat plin de sînge pe jos; în cincisprezece secunde totul se terminase și atacatorii dispăruseră.”⁸⁴ În Reichstag, Thälmann și Goring se asociau pentru a transforma dezbaterile în rebeliuni. Uneori colaborarea mergea mai departe. În timpul grevei din transporturi la Berlin, în noiembrie 1932, asasini din Frontul Roșu și Cămășile Brune au conlucrat pentru a forma pichete masive, a-i bate pe cei care se prezentau la lucru și a rupe liniile de tramvai.⁸⁵ Unul dintre motivele pentru care armata recomandase ca naziștii să fie aduși în guvern era acela că ea considera că nu putea face față în același timp forțelor paramilitare comuniste și naziste, mai ales dacă polonezii atacau și ei. Orbiți de absurdă lor analiză politică, comuniștii chiar voiau un guvern hitlerist, crezînd că acesta ar fi o farsă, preluu la preluarea puterii de către ei.

Dreapta împărtășea aceeași iluzie că Hitler era o nulitate, un ridicol demagog austriac ale cărui talente oratorice le putea exploata — 1932 a fost pentru el annus mirabilis, atunci și-a ținut cele mai bune discursuri — „con-ducându-l” și „stăpînindu-l”. „Dacă naziștii nu ar exista”, afirma Schleicher în 1932, „ar trebui inventați.”⁸⁶ De fapt, exploatarea era exact în sens invers. Evenimentele care au precedat ajungerea lui Hitler la putere amintesc în mod curios de ascensiunea lui Lenin — deși primul a folosit legea, în timp ce ultimul a demolat-o — prin aceea că amîndoi au arătat cît de irezistibilă e claritatea țelului combinată cu o uriașă și nemiloasă Voință de Putere. Schleicher, încercînd să-l despartă pe Hitler de bandele lui de asasini, a făcut să fie puse sub interdicție trupele SA. În mai 1932 l-a dat jos pe Brüning și l-a înlocuit cu propriul său candidat, alunecosul diplomat Franz von Papen. Sperînd să obțină cooperarea lui Hitler, Papen a scos SA de sub interdicție și a cerut noi alegeri. Hitler nu i-a dat nimic în schimb și i-a denunțat guvernul ca un „cabinet al baronilor”. La 17 iulie a provocat o revoltă în Altona, iar Papen a folosit acest lucru ca pretext pentru a prelua cu forțele sale polițienești guvernul prusac, ultima fortăreață social-democrată care mai rămăsese. El credea că prin acest act întărește puterea guvernului central, dar de fapt el a marcat sfîrșitul Republicii de la Weimar și a pregătit în mod direct calea pentru un guvern al ilegalității. La alegeri, Hitler și-a dublat voturile la 37,2%, el și comuniștii avînd acum peste jumătate din locurile din Reichstag. Cînd Hindenburg a refuzat să-l desemneze cancelar, Hitler și-a trimis oamenii în stradă, iar la 10 august cinci soldați de asalt de-ai lui au omorît în bătaie un muncitor comunist sub ochii familiei lui. Hitler a scris un articol justificînd crima și arătînd cît se poate de limpede ce însemna un guvern nazist. La alte alegeri, în noiembrie, votul pentru naziști a scăzut la 33%, dar marii cîștigători au fost comuniștii, care aveau acum 100 de locuri (naziștii 196) în Reichstag, astfel încît

280

O ISTORIE A LUMII MODERNE

rezultatul a fost, în mod paradoxal, să facă dreapta și mai dornică de a-l băga pe Hitler în guvern. Schleicher l-a înlocuit pe Papen în funcția de cancelar, sperînd să-i îmblînzească pe naziști prin desprinderea aripii Strasser (pînă acum lipsită de importanță) de Hitler. Efectul a fost să-l facă pe Papen să uneltească cu Hindenburg pentru a forma o coaliție Papen—Hitler, cu generalul Werner von Blomberg ca ministru al Apărării, pentru „ținerea în loc a inamicului”. Amănunțele acestei manevre sînt extrem de complicate — un Totentanz sau „dans al morților” — dar esența e simplă: de o parte scopuri împărțite și schimbătoare și o incapacitate de concentrare asupra elementelor cu adevărat esențiale ale puterii; de alta, un țel neabătut și un simț sigur al realității.

După două zile de negocieri bizantine, Hitler a devenit cancelar la 30 ianuarie 1933. Erau numai trei naziști într-un Cabinet de doisprezece oameni, și se credea că Hitler avea să fie marginalizat, avîndu-i de-o parte pe Blomberg și de celaltă pe „maestrul” său, Hugenberg. Dar Hitler, Goring și Frick, cei trei miniștri naziști, aveau cele trei posturi care contau: Cancelaria, cu permisiunea de a folosi Articolul 48; Ministerul prusac de Interne; și Ministerul național de Interne. În afară de armată, singura forță din țară în stare să facă față celor jumătate de milion de Cămăși Brune era poliția prusacă. Aceasta fusese deja luată din mîinile social-democraților, iar acum îi era dată lui Goring! Nu te puteai aștepta de la Blomberg să se lupte și cu unii și cu alții. Cît despre Hugenberg, el fusese trădat în secret de Papen, care căzuse de acord că Hitler trebuia să aibă noi alegeri (pe care acum el le putea stăpîni), care cu siguranță aveau să reducă importanța lui Hugenberg.⁸⁷

Așadar, 30 ianuarie 1933 a fost un punct fără întoarcere, pentru Germania și de fapt pentru lumea întreagă. După cum a remarcat Goebbels, „dacă vom avea puterea nu vom renunța niciodată la ea și nu vom fi scoși din birourile noastre decît morți”⁸⁸. Din clipa în care a pus piciorul în Cancelarie, Hitler a acționat cu aceeași viteză ca și Lenin în octombrie 1917. A mutat imediat 25 000 de oameni în cartierul ministerial din Berlin. În noaptea aceea a avut loc o uriașă paradă de torțe, oamenii săi mărșăluind prin Poarta Brandenburg și în fața Cancelariei timp de aproape șase ore, în timp ce „trupele speciale” ale poliției lui Hitler țineau în ordine o mulțime uriașă, care aclama. La una dintre ferestrele luminate putea fi văzută silueta agitată a lui Hitler. La alta, se afla fața impasibilă a lui Hindenburg, Titanul de Lemn, agitîndu-și bastonul în ritmul fanfarei militare.⁸⁹

Mulțimea aclama pentru că viața politică era detestată de o mare parte dintre germani iar Hitler promisese că îi va pune capăt și o va înlocui cu un stat monopartit. Marea temă a discursurilor lui pe tot parcursul anului precedent a fost că „politicienii au distrus Reichul”. Acum el avea să folosească politica pentru a duce un război împotriva politicianilor, alegerea lui era o alegere ce avea să pună capăt tuturor alegerilor, partidul său un partid care să pună capăt partidelor: „Spun tuturor acestor politicieni jalnici

DEMONII

281

că «Germania va deveni un singur partid, partidul unei națiuni mari, eroice.»” Ceea ce propunea el era o revoluție pentru stabilitate, o revoltă împotriva-va*haosului, un puci legal pentru unitate. Astfel, el se afla într-o puternică tradiție germană. Wagner prezentase politica drept o activitate imorală, negermană, Thomas Mann denunțase „terorismul politiciii”⁹⁰. Hitler oferea ceea ce scriitorul marxist Walter Benjamin a numit „estetizarea politiciii”, arta fără substanță. În 1919 suprarrealiștii ceruseră un „guvern al artiștilor”. Acum îl aveau. Dintre liderii naziști, Hitler nu

era singurul „boem”, cum îl numea Hindenburg. Funk scria muzică, Baldur von Schirach și Hans Frank poezie, Goebbels romane; Rosenberg era arhitect, Dietrich Eckart pictor. Hitler a dat germanilor latura unificatoare a vieții publice: spectacole, parăzi, discursuri și ceremonii; latura care dezbina — dezbaterile, votările și luarea deciziilor — a fost fie abolită complet, fie condusă în secret de o elită foarte restrânsă. Parada din 30 ianuarie a fost o mostră a primei laturi, pe care Hitler a făcut-o mai bine decât oricine altcineva și care a fost primul aspect al regimului său pe care Stalin a început să-l imite.

Cea de-a doua a început în dimineața următoare, cu preluarea de către Goring a mecanismului de stat prusac, marcată de schimbări majore de personal, în special printre ofițerii superiori din poliție, și emiterea de ordine pentru extinderea rapidă a Geheime Staatspolizei (Gestapo) sub conducerea unor ofițeri nazisti. Patru zile mai târziu Hitler a emis un decret, folosindu-și puterile acordate prin Articolul 48, „Pentru protecția poporului german”, care dădea guvernului libertate totală în a interzice adunări publice și ziare. La 22 februarie Goring a creat în plus o „poliție auxiliară”, compusă exclusiv din unități naziste și având 50 000 de oameni. Ideea era să fie destrămate toate organizațiile nenaziste care ar fi avut capacitatea de a rezista. În formularea lui, „Măsurile mele nu se vor califica prin scrupule legale ori birocratie. Treaba mea e să fac dreptate. Treaba mea e să anihilez și să extermin — asta-i tot!” El spunea poliției sale: „Oricine își face datoria în serviciul statului, oricine se supune ordinelor mele și ia măsuri severe împotriva dușmanilor statului, oricine își folosește fără milă revolverul când este atacat poate fi sigur de protecție. [...] Dacă asta se numește crimă, atunci sînt un criminal.”⁹¹

Sarcina lui Goring a fost considerabil ușurată de incendierea Reichstagului la 28 februarie, acum considerată în general a fi fost de fapt opera unui retardat, Martinus van der Lubbe, dar în orice caz extrem de convenabilă pentru noul regim. În aceeași zi Hitler a scos Decretul de Urgență din 28 februarie 1933, „Pentru protecția poporului și a statului”, completat de un altul, „împotriva trădării poporului german și a mașinațiunilor trădătoare”. Ele au format adevărata bază a guvernării naziste, căci permiteau poliției să ocolească oricînd justiția.⁹² Pasajul principal arată astfel:

* Articolele 114-118, 123—124 și 153 ale constituției Reichului German sînt deocamdată 1 anulate. În consecință, sînt permise, dincolo de limitele prevăzute pînă acum de lege, t controlul privind libertatea personală, dreptul la libera exprimare a opiniei, inclusiv

282

O ISTORIE A LUMII MODERNE

libertatea presei, a asocierilor, a telegramelor și a comunicațiilor telefonice, perchezi-ționarea caselor și confiscarea ori restricțiile asupra proprietății.

Acest decret îi dădea lui Hitler tot ce avea nevoie pentru a întemeia un stat totalitar și a fost de fapt baza guvernării sale, rămînînd în vigoare pînă în 1945. Dar în urma alegerilor din 5 martie, care au dat naziștilor 43,9% din voturi (288 de locuri), Hitler a propus o Lege de împuternicire, pe care a supus-o dezbaterii și care a fost votată de Reichstag (adăpostit temporar în sediul Operei Kroll, înconjurat de unități SA și SS) la 23 martie. Primul articol transfera dreptul de a emite legi de la Reichstag la administrație, al doilea conferea acestuia din urmă puterea de a face schimbări în constituție, al treilea trecea dreptul de a face proiecte de legi de la președinte la cancelar, al patrulea extindea legea la tratate, iar cel de-al cincilea o limita la patru ani (a fost extinsă în 1937, în 1941 și din nou în 1943). Era, de fapt, un act de abolire a constituției și a guvernării legale — iar Hitler nu a simțit niciodată nevoia și nu s-a străduit să înlocuiască constituția Weimarului cu una a lui. De fapt, nu adăuga nimic la decretul din 28 februarie, decât în sens metafizic. A fost cu adevărat dezbătut, singura dezbatere politică pe care Hitler a permis-o vreodată în timpul guvernării sale, la fel ca Lenin în cazul unicei întruniri a Adunării Provizorii. Paralelele sînt aproape stranii, cu excepția faptului că Hitler, spre deosebire de Lenin, a luat parte el însuși la dezbateri — replicînd furios unui discurs din partea social-democraților, care se opuneau (douăzeci și șase dintre ei și optzeci și unu de comuniști erau deja arestați sau fugiseră din țară). Dar partidele de dreapta și de centru au votat în favoarea legii, care a trecut cu 441 la 94 de voturi, așa încît acest act de abdicare a marcat moartea morală a unei republici care legal murise deja la 28 februarie.

Rezistența era slabă sau inexistentă. Unii dintre liderii comuniști, care cu numai cîteva săptămîni în urmă crezuseră că venirea lui Hitler la putere avea să fie un preludeu efemer la propriul lor triumf, au fost pur și simplu asasinați. Alții au fugit în Rusia, unde i-a așteptat curînd aceeași soartă. Marea masă a comuniștilor de rînd s-au supus umili și nu s-a mai auzit nimic de ei. Sindicatele s-au retras fără nici cea mai mică urmă de luptă. La 10 mai social-democrații, susținînd că naziștii nu erau decât „ultima carte a reacției-unii”, au permis să le fie luate toate proprietățile și ziarele. O săptămînă mai târziu deputații lor chiar au votat pentru politica externă a lui Hitler, așa încît Goring a putut declara: „Lumea a văzut că poporul german este unit cînd e vorba despre soarta sa.” În iunie toate partidele nonnaziste de dreapta, de stînga și de centru, împreună cu formațiunile lor paramilitare, au fost declarate dizolvate. La sfîrșitul lunii, Hugenberg, marele „controlor” al lui Hitler, a fost în mod infam eliminat din funcție. În sfîrșit, în iulie națio-nal-socialiștii au fost declarați singurul partid legal. Lui Hitler îi luase mai puțin de cinci luni să distrugă complet democrația germană, cam tot atîta

timp cât și lui Lenin. Nu mai mișca un suflet. După cum arăta Robert Musil: „Singurele care dau impresia că refuză categoric să accepte tâtab-ff- deși nu spun nimic — sînt servitoarele.”⁹³ ni ;i; j

Avînd la îndemînă modelul sovietic deja matur, Hitler a creat aparatul terorii și mecanismele statului polițienesc mai repede chiar decît Lenin — și curînd la o scară aproape la fel de mare ca și Stalin. Primul său agent în această întreprindere a fost Goring, folosind poliția prusacă și nou-creatul Gestapo alcătuit din trupe SA și SS, care opera din cartierul său general de pe Prinz Albrechtstrasse din Berlin. Goring a fost acela care a distrus Partidul Comunist în numai cîteva săptămîni printr-o politică a crimei — „Un glonte tras prin țeava unui pistol de poliție este glonte meu” era asigurarea pe care o dădea oamenilor săi — sau a internării în lagărele de concentrare pe care a început să le organizeze în martie. Brutalitatea șocantă a campaniei lui Goring, condusă fără a ține seamă cîtui de puțin de legalitate, explică în mare măsură tăcerea sau cooperarea acelor grupări de la care s-ar fi așteptat o opoziție față de noul regim. Le era pur și simplu frică. Se știa că oamenii care nu plăceau naziștilor dispăreau pur și simplu fără urmă: asasinați, torturați pînă la moarte, îngropați într-un lagăr... Orice opoziție era înăbușită într-un nor de frică, și acesta era exact efectul pe care dorea Goring să-l obțină. Hitler îi lăuda munca, numind-o „brutală și rece ca gheața”⁹⁴.

Hitler avea însă obiceiul să își dubleze toți agenții, ca să-l poată susține, la nevoie, pe unul împotriva celui alt și să conducă prin dezbinare. Nu avusese niciodată prea mare încredere în SA, acum o forță numărînd un milion de oameni, care era creația lui Rohm. După eliberarea sa de la Landsberg crease, dinăuntru SA, o gardă personală alcătuită din Schutzstaffel (SS) sau unități de securitate. În 1929, cînd erau doar 290 de Cămăși Negre SS, Hitler a încredințat comanda tînărului în vîrstă de douăzeci și nouă de ani Heinrich Himmler, fiul plin de relații al unui fost profesor particular al familiei regale bavareze. În ciuda înfățișării și obiceiurilor sale elegante (jurnalul lui intim arăta cînd se bărbiera, făcea baie ori se tunde, și își păstra toate chitanțele ori biletele), Himmler era un ucigaș din Freikorps și un antisemit violent, care purta pince-nez-ul său fără rame pînă și cînd se duela. Fusesse supraveghetor al depozitelor secrete de arme ascunse la țară pentru a scăpa Comisiei de Control a Aliaților, iar relațiile sale sociale și din armată îi permiteau să ridice statutul SS peste cel al SA. Unii dintre comandanții unităților sale erau nobili. Se aflau în SS mulți doctori. Înalți funcționari de stat și industriași erau printre membrii de onoare. Himmler, spre deosebire de Rohm, nu recruta șomeri.⁹⁵

Încurajat de Hitler, Himmler a extins rapid SS, astfel că în momentul ascensiunii lui la putere număra 52 000 de oameni. Garda personală SS a lui Hitler, Leibstandarte, era o întreagă divizie. Himmler nu a fost niciodată unul dintre intimii lui Hitler. Era tratat ca un funcționar a cărui loialitate venea din venerație amestecată cu frică; și e curios că Himmler, singurul

284

O ISTORIE A LUMII MODERNE

care l-ar fi putut distruge pe Hitler, s-a temut de el pînă la sfîrșit. Hitler vedea în SS propriul său instrument al puterii și îi dădea misiuni speciale. Din 1931 a avut un Birou pentru Rase și Colonizări, însărcinat cu aplicațiile practice ale teoriei naziste despre rase, care păstra dosarele membrilor de partid și proiecta legile rasiale. SS a devenit astfel, la timpul potrivit, instrumentul firesc pentru înfăptuirea politicii lui Hitler de exterminare pe scară largă și colonizare. În același timp, Himmler a recrutat un fost ofițer de marină, Reinhard Heydrich, în care vedea tipul arian ideal, pentru a lua conducerea unui nou serviciu de securitate și spionaj, Sicherheitsdienst (SD), cu misiunea de a supraveghea trupele SA ale lui Rohm.

Așadar, cînd Hitler a luat puterea, Himmler a fost în măsură să-și extindă rapid organizația într-un sistem de securitate complet, cu unități militare proprii (Waffen SS), și o organizație numită Totenkopfverbände (Unități Cap de Mort) pentru coordonarea lagărelor de concentrare și pentru alte însărcinări, în aceasta din urmă se aflau mulți infractori, precum Adolf Eichmann și Rudolf Hess, care făcuseră deja închisoare pentru crimă.⁹⁶ Funcția inițială a lui Himmler fusese aceea de simplu șef al poliției din Munchen, și el a cerut permisiunea prim-ministrului catolic al Bavariei, Heinrich Held, pentru a organiza primul său lagăr de concentrare la Dachau, despre care a apărut un anunț sec în presă:

Miercuri, 22 martie 1933, se va deschide lîngă Dachau primul lagăr de concentrare. Va avea locuri pentru 5 000 de prizonieri. Avînd planuri la o asemenea scară, refuzăm să ne lăsăm influențați de vreo obiecție mărunță, căci sîntem convinși că acest lucru va aduce liniște tuturor acelor care au respect pentru națiune și va servi intereselor lor.

Heinrich Himmler Comandant

J'

al Poliției Orașului Munchen.⁹⁷

'ttl.

^Ordinele lui Himmler de „arest pentru protejare” de pînă atunci sunau

astfel: „Pe baza Articolului 1 din Decretul Președintelui Reichului pentru Protejarea Poporului și Statului din 28 februarie 1933, sînteți arestat pentru protejare în interesul securității și ordinii publice. Motivul: suspect de activități dăunătoare statului.” Spre deosebire de Goring, Himmler se arăta, în această etapă, dornic să respecte formalitățile

statului nazist, așa cum erau ele. Dar regulamentele de lagăr alcătuite de el arătau de la bun început cumplita dimensiune a puterii de care se bucurau Himmler și oamenii săi și folosirea fără restricție a terorii:

^Termenul „internare într-un lagăr de concentrare” va fi anunțat deschis drept: „pînă **• la alte înștiințări”. [...] în anumite cazuri Reichsführerul SS și Comandantul Poliției & Germane vor ordona și bătaia. Nu există nici o obiecție la răspîndirea veștilor despre ^această pedeapsă care amplifică efectul [...]. Următorii delincvenți, considerați agita-tori, vor fi spînzurați: oricine [...] rostește discursuri ațîțătoare, ține întruniri, formează

■ oi demonii ■! ■'<<<•

285

;; grupuri, hoinărește cu alții; oricine, cu scopul de a hrăni propaganda opoziției cu relatări i despre atrocități, adună informații adevărate ori false despre lagărele de concentrare.98

Impecabila muncă birocratică a lui Himmler și obediența sa absolută față de lege (cînd își trimitea bătrîni părinți să meargă în mașina lui de serviciu își nota întotdeauna costurile și cerea să i se deducă din salariu) erau frauduloase, așa cum era și cadrul pseudolegal similar în care lucra OGPU în Rusia sovietică. Hans Gisevius, un funcționar Gestapo, mărturisea mai tîrziu: „A fost întotdeauna o tactică favorită a SS să apară în deghizarea unui cetățean respectabil și să condamne cu vehemență toate excesele, minciunile ori încălcările legii. Himmler părea cel mai înfocat luptător pentru decență, curățenie și dreptate.”100 Era dornic să-și delimiteze oamenii de grosolanii luptători de stradă ai SA și de Gestapoul lui Goring. în lagăre însă, nu era nici o diferență: totul era de o inexprimabilă cruzime, adesea sadism, și o negare a legii.

O poveste tipică, una din multe mii, a fost aceea a poetului evreu Erich Muhsam. El avusese un rol în necugetata Republică Socialistă Bavareză a lui Eisner și făcuse șase ani de închisoare pentru asta, fiind amnistiat în 1924.

Imediat după incendierea Reichstagului, temîndu-se de arestare, își cumpărase bilet pentru Praga, dar îl dăduse apoi unui alt intelectual, care se temea și mai mult decît el. A fost arestat și dus în lagărul de la Sonnenburg. Au început prin a-i sparge ochelarii, a-i scoate dinții pocnindu-l cu pumnii și a-i smulge smocuri de păr din cap. I-au rupt degetele mari de la ambele mîini ca să nu mai poată scrie, iar bătăile peste urechi i-au distrus auzul. A fost mutat apoi în lagărul de la Cranienburg. Acolo, în februarie 1934, gardienii aveau un cimpanzeu pe care-l găsiseră în casa unui om de știință evreu. Presupunînd că era fioros, l-au asmuțit asupra lui Muhsam, dar spre enervarea lor animalul n-a făcut decît să i se agate de gît. Atunci au torturat cimpanzeul pînă l-au omorît, în prezența lui. Scopul era să-l facă pe Muhsam să se sinucidă. Dar el nu se conforma; așa că într-o noapte a fost omorît în bătaie și spînzurat de o grindă în latrină. Muhsam devenise înțelept în privința totalitarismului și înainte de arestare îi dăduse toate hîrțile sale soției, cu instrucțiuni exprese de a nu se duce la Moscova. Din nefericire, ea nu l-a ascultat și a luat hîrțile cu ea; și îndată ce autoritățile sovietice au pus mîna pe ele, au arestat-o. A petrecut următorii douăzeci de ani în lagăre sovietice ca „agent troțkist”, iar hîrțile sînt și azi ținute sub cheie în așa-numitul „Institut Gorki pentru Literatură Universală” din Moscova.101

Lipsa de respect față de lege în Germania lui Hitler, sub aparența subțire a formelor legale, era absolută. După cum spunea Goring, „Legea și voința Fuhrerului sînt unul și același lucru”. Hitler lucra numai prin decrete și ordonanțe, și nu prin lege, aici asemănîndu-se din nou cu Lenin, care nu a arătat niciodată cel mai mic interes în elaborarea unei constituții.102 în chestiunile care prezentau interes pentru naziști, Ministerul Justiției nu func-

286

O ISTORIE A LUMII MODERNE

ționa. Șeful acestuia, Franz Giirtner, care în 1924, în calitate de ministru de Justiție al Bavariei, autorizase eliberarea mai devreme a lui Hitler, era o nulitate care pretindea că rămăsese în funcție pentru a lupta împotriva hitle-rismului dar căruia de fapt nu i s-a permis niciodată să vorbească cu Hitler despre altceva decît romane. Cu puțin înainte de moartea sa în 1941 el i-a spus lui Frank: „Hitler iubește cruzimea. îi face plăcere [...] cînd poate tortura pe cineva. Are un sadism diabolic. Altfel pur și simplu nu i-ar putea suporta pe Himmler și Heydrich.”103 Hitler însuși spunea: „Doar cu mare dificultate l-am putut convinge pe dr Gurtner [...] de necesitatea absolută de a acționa cu cea mai mare severitate în cazurile de trădare.”104 Dar acestea erau doar vorbe. De fapt, Hitler modifica frecvent sentințele care i se păreau „indulgente”, impunînd pedeapsa cu moartea. A schimbat Legea Serviciului Civil din 1933, adăugînd paragraful 71, care îl împuternicea să demită un judecător dacă „maniera activităților sale oficiale, în special prin deciziile sale [...] arată că este străin de Weltanschauung-vX național-socialist” (un exemplu citat dădea sentința minimă pentru „pîngărire rasială”).105

Lui Hitler nu-i plăceau însă nici judecătorii care puteau fi demiși ori cei servili. Ca și Marx și Lenin, ura avocații — „un avocat trebuie privit ca un om deficient prin natura sa, deformat de experiență”, spunea el — și în cele din urmă a impus, peste sistemul juridic obișnuit, „Tribunale ale Poporului” naziste, un procedeu leninist ce și-a atins sumbrul apogeu sub ferocele Roland Freisler în 1944-1945.106 Nu a fost niciodată oferită vreo protecție împotriva încălcării de către naziști a legii ori a libertăților civile de către ministrul de Interne, Wilhelm Frick, el însuși nazist. în 1930-1932 neinițiatii credeau despre Frick că e al doilea după Hitler în mișcarea nazistă, dar de fapt el era un om slab și cum ministrul său pierduse controlul real asupra poliției, nici el, nici ministrul nu mai aveau nici o autoritate. Singura contribuție importantă pe care a avut-o la guvernarea lui Hitler a fost schițarea (sub conducerea lui Hans

Globke, care avea să lucreze mai târziu pentru dr Adenauer) proiectului Legilor din Nürnberg pentru Evrei, 1935. Nici azi nu s-a căzut de acord dacă acest cod a avut efectul de a diminua cumplitele acte de violență săvârșite împotriva evreilor de către naziști, cum pretindea Globke, sau dacă a conferit autoritate morală și legală persecuțiilor sistematice.107

Felul în care Hitler conducea securitatea internă, folosind trei sisteme concurente (SS, SA și poliția și Gestapoul lui Goring) și două ministere care nu funcționau în chestiuni importante, era caracteristic. Așa cum statul nu avea nici o contribuție (alta decât cea anesteziată a Weimarului), tot așa nu avea nici sistem de guvernământ. Sau, mai degrabă, avea mai multe. Era sistemul partinic al celor aproximativ patruzeci de Gauleiteri, un organism puternic pe care Hitler îl putea face și desface ca indivizi dar pe care a evitat să-l înfrunte ca grup. Gauleiterul din Diisseldorf, Florian, pretindea că nu îl invitase niciodată pe Himmler în Gau-ul său și interzisese oamenilor

DEMONII

287

lui să coopereze cu Gestapoul. Adevăratul lider al partidului, ca adjunct al lui Hitler, era Rudolph Hess. Dar Hess era un mistic ineficient. Mai important era Martin Bormann, un criminal convins și un sîrguincios birocrat de partid de tip stalinist, care ducea bătălii nesfîrșite împotriva Gauleiterilor, pe de o parte, și a lui Goring și Goebbels, pe de

alta.108

Hitler nu obiecta la aceste lupte interne: dimpotrivă, le încuraja. „Oamenilor trebuie să li se permită fricțiuni între ei”, spunea el. „Fricțiunile produc căldură, iar căldura e energie.” El numea asta „darwinism instituționalizat”. Dacă întîmpina rezistență din partea vreunui minister, Hitler crea un duplicat. El numea Ministerul de Externe, încă plin de aristocrați, „un morman de gunoi intelectual”, iar din 1933 a întemeiat o organizație rivală condusă de Joachim von Ribbentrop, care adeseori fura corespondența ministerului și răspundea la ea.109 Ministerul Muncii, sub conducerea lui Franz Seldte, era în mod special obstructiv. Astfel că Hitler l-a numit pe unul dintre Gau-leiterii săi, Fritz Sauckel, plenipotențiar general pentru Mobilizarea Muncii.110 De asemeni, frustrat pe frontul economic și financiar, Hitler a creat un al doilea Minister al Economiei, numit Planul pe Patru Ani, sub conducerea lui Goring. Pînă în 1942, în plus față de ministerele pe care le moștenise de la Weimar, Hitler crease cincizeci și opt de Consilii Supreme ale Reichului, plus multe alte birouri extragubernamentale. Suprapunerea era universală și deliberată. Lui Hitler îi convenea ca Ribbentrop și Goebbels, de exemplu, să se lupte între ei pentru controlul propagandei externe, pînă în punctul în care oamenii lor ajungeau să se bată de-a binelea pentru echipamentul radio. Atunci amîndoi apelau la el pentru arbitraj.

Orice sistem autoritar care abandonează procedurile constituționale și guvernarea legii conține inevitabil un element de anarhie. Regimul lui Stalin nu făcea nici el excepție, deși acesta era mult mai metodic decât Hitler. Termenul „boem”, folosit de Hindenburg în legătură cu Hitler, era potrivit. Ura orele fixe. După moartea lui Hindenburg el a unit funcțiile de cancelar și președinte, folosind acest lucru ca pretext pentru a distruge funcționarea oficială a amîndurora. Un funcționar de stat de modă veche pe nume dr Hans Lammers menținea o aparență de ordine în birourile Cancelariei, el și personalul său alcătuit din zece—doisprezece Beamten răspunzînd la corespondența lui Hitler de aproximativ 600 de scrisori pe zi. Se pare că Hitler nu a scris niciodată vreo scrisoare și nu a semnat vreun document oficial, îndată ce a ajuns la putere a făcut tot posibilul să pună să fie distruse toate documentele care îl menționau (inclusiv registrele de impozite), și de atunci înainte a evitat cît a putut să emită directive scrise. Unul dintre singurele documente olografe ale lui Hitler pe care le aveau datează dinaintea primului război mondial.

Cînd a ajuns cancelar, la început Hitler sosea la birou la 10 dimineața, dar curînd rutina l-a oboșit și tot mai des se întîmpla să lucreze noaptea. Făcea frecvente deplasări prin țară, ca un monarh medieval, și chiar cînd

288

O ISTORIE A LUMII MODERNE

era în Berlin refuza adesea să ia hotărîri, pretinzînd că nu e dictator.111 Detesta ședințele de cabinet tocmai pentru că ele reprezentau o procedură regulată de luare a deciziilor. Le ținea la intervale tot mai mari; chiar și atunci cînd aveau loc, treburile cu adevărat importante se făceau în altă parte. Astfel, cînd Hitler l-a concediat pe Hjalmar Schacht, el l-a numit ministru al Economiei pe Walter Funk într-un antract la Operă și l-a prezentat pe neașteptate la următoarea ședință de cabinet (4 februarie 1938), ultima pe care a mai ținut-o vreodată.112 Nu există absolut nici o îndoială că toate deciziile importante erau luate de Hitler personal, de regulă în întîlniri bilaterale cu fiecare ministru sau comandant, dar ele nu se reflectă niciodată în documente decât indirect. Ordinele lui Hitler erau întotdeauna verbale, adeseori emise întîmplător în cursul unor discursuri lungi, și cîteodată date pe loc oricui se nimerea să-i fie în preajmă.113

Statul hitlerist nu era corporatist, căci corporatismul implică o distribuție a puterii între diferite organisme, iar Hitler nu era dispus să împartă puterea cu nimeni. Nu-l deranja ca membrii marcanți ai clicii sale să conducă mici imperii private, cîtă vreme stătea în puterea lui să le distrugă. Lammers a declarat însă la Nürnberg că nu le permitea să se întîlnească cu toții, nici măcar neoficial, așa încît să nu-și poată rezolva niciodată diferendele în mod colegial.

Regimul lui Hitler era prin urmare marcat de neîncetate lupte bilaterale și multilaterale între părțile lui componente, ceea ce Hobbes numea „o perpetuă și neobosită dorință de putere și iar putere, ce încetează doar în moarte”114,

Goring asculta telefoanele colegilor săi din „biroul lui de cercetări” și obținea comori folositoare precum un teanc de scrisori de dragoste de la Alfred Rosenberg către o evreică drăguță. 115 Bormann îi spiona pe toți. La fel, bineînțeles, Himmler și Heydrich. Practic toată lumea se afla în poziția de a spiona pe toată lumea, și cum fiecare căuta să câștige bunăvoința lui Hitler trădând ceea ce știa despre ceilalți, Führerul era mereu bine informat.

Nici un guvern condus astfel nu poate spera să urmeze politici coerente și atent concepute, și firește că nici Hitler n-a reușit, nici măcar în chestiuni de care era preocupat cu pasiune. A promis să ajute micile întreprinderi, țărani, sectorul agricol, să micșoreze marile orașe, să aducă femeile din fabrici înapoi acasă, să ia înapoi industria din mâinile capitaliștilor, pământul din ale Junker-ilor, armata din ale nobililor, administrația din ale „Jok-tor-ilor”. Nu a făcut nimic din toate astea. Dimpotrivă: orașele, marile întreprinderi și industria au înflorit, iar țărani și femeile au continuat să se înghesuie în ateliere. 116 Armata, afacerile, serviciile civile au rămas cam la fel.

Chiar și politica privind evreii, care pentru Hitler era chestiunea cea mai importantă din toate, era marcată de incoerență și ezitări. În primul elan de triumf nazist, mulți evrei au fost asasinați ori trimiși în lagăr sau li s-au confiscat proprietățile de către SA și au fost lăsați să fugă din țară. Unii lideri naziști voiau o politică de emigrare forțată, dar nu s-au luat niciodată măsuri

:/..H !> DEMONII hr. 289

sistematice și eficiente pentru a realiza acest lucru. Hitler nu a zdrobit nici marile magazine evreiești, ceea ce promisese de nenumărate ori: Schacht 1-a convins că s-ar pierde astfel 90 000 de locuri de muncă. 117 Ministerul Economiei s-a opus atacurilor împotriva întreprinderilor evreiești mai ales pentru că credea că ele aveau să ducă la atacuri împotriva marilor întreprinderi în general și a creat un birou special pentru a opri hărțuirea nazistă. 118 Chiar legile de la Nürnberg au fost concepute în grabă. Hitler le-a anunțat ca „soluția finală la chestiunea evreiască”. De fapt, au rămas multe ambiguități, chiar și în mintea lui. A autorizat plăcuțe cu „Evreii nu sînt bineveniți” la intrarea în orașe, care erau teoretic ilegale, dar a acceptat că de fapt nu li se putea interzice evreilor să intre. În 1936 Ministerul de Interne chiar a discutat suspendarea ziarului nazist antisemit Der Stürmer. Antisemitismul a devenit mai violent în 1938, probabil pentru că Hitler adopta o politică economică mai izolaționistă. Ministerul de Interne a emis „decretul numelor”, obligînd toți evreii să adopte și prenumele de Israel ori Sarah. 119 Acesta a fost urmat de cumplita violență a „noptii de cristal” din 9 noiembrie 1938, incitată de Goebbels. Nu e clar însă dacă Goebbels a acționat din proprie inițiativă sau, mai probabil, la ordinele lui Hitler, date destul de întimplător. 120 Abia cînd a început războiul s-a fixat Hitler asupra adevăratei „soluții finale”: o avusese tot timpul în minte, dar avea nevoie de un război ca s-o facă posibilă. Asupra scopurilor lui internaționale, spre deosebire de politica internă a fost întotdeauna clar, coerent și hotărît, după cum vom vedea.

Hitler nu avea o politică economică. Avea însă o foarte specială politică internațională. Voia să se reînarmeze cît de repede posibil, evitînd, în același timp, o lovitură de preîntîmpinare din partea Aliatilor. A dat pur și simplu ordine industriei germane și i-a lăsat pe managerii acesteia să se descurce, înainte de venirea lui la putere, Otto Strasser îl întrebese ce avea să facă în privința lui Krupp, și i se răspunsese: „Bineînțeles că o să-l las în pace. Crezi că sînt atît de nebun încît să distrug economia Germaniei?” 121 Hitler considera că cea mai mare greșeală economică a lui Lenin fusese să ordone membrilor de partid să preia conducerea industriei și să-i omoare ori să-i expulzeze pe conducătorii ei capitaliști. Era hotărît să nu lase Cămășile Brune ori alte elemente de partid să pună mîna pe întreprinderi, și l-a avertizat pe maiorul Walter Buch, judecător al Tribunalului de Partid, în 1933: „Sarcina dumitale în calitate de cel mai mare judecător din partid este să stăvilești elementul revoluționar.” Faptul că nu s-a dorit acest lucru a dus la distrugerea altor revoluții, spunea el. 122

Nu există absolut nici o dovadă că Hitler ar fi fost cîtuși de puțin influențat de filozofia marilor întreprinderi. El asculta sfaturile economice numai cînd era convins că urmîndu-le putea avansa în scopurile sale militare externe. Se considera socialist, iar esența socialismului său era că fiecare individ ori grup din stat trebuie să servească iară ezitare politica națională. Astfel încît nu conta cine era de fapt proprietarul unei fabrici cîtă vreme cei care o con-

290 O ISTORIE A LUMII MODERNE

duceau făceau ce li se spunea. Socialismul german, îi spunea el lui Hermann Rauschning, nu presupunea naționalizare: „Socialismul nostru țintește mult mai adînc. El nu schimbă ordinea externă a lucrurilor, el ordonează numai relația omului cu statul, f...] Atunci ce contează proprietatea și venitul? De ce am avea nevoie să socializăm băncile și fabricile? Socializăm poporul.” 123 Prezentîndu-și Planul pe Patru Ani (care, ca și al lui Stalin, nu era altceva decît un simplu exercițiu de propagandă), el a spus că treaba Ministerului Economiei era doar să „prezinte sarcinile economiei naționale” și apoi „economia privată va trebui să le îndeplinească.” Dacă se sustrăgea de la ele, „atunci statul național socialist va ști cum să rezolve aceste sarcini” 124.

Astfel, Hitler a păstrat clasa managerială a Germaniei și a făcut-o să lucreze pentru el. Firmele înfloreau sau nu exact în funcție de măsura în care îndeplineau ordinele lui Hitler. Evident că obținea bani din ele: dar era o relație șantaj ist-victimă, nu una între client și patron. Un astfel de caz era firma de chimicale I.G. Farben, poreclită de la început de naziști „Isidore Farben” din cauza directorilor și cercetătorilor săi evrei. A intrat în grațiile lui Hitler numai

scăpînd de evrei (de exemplu laureatul Premiului Nobel Fritz Haber) și acceptînd să acorde prioritate absolută programului lui Hitler de fabricare a materialelor sintetice, nucleul schemei sale de pregătiri pentru război, printr-un tratat secret semnat la 14 decembrie 1933. De atunci încolo Farben s-a aflat în siguranță, dar numai cu prețul sclaviei față de Hitler. Nici vorbă ca marile întreprinderi să-i corupa socialismul; era exact invers. Coruperea lui I.G. Farben de către nașiți este una dintre cele mai izbitoare tragedii individuale în tragedia generală a națiunii germane.¹²⁵ Lipsa unei politici economice era un avantaj. Hitler a avut noroc. A ajuns la putere cu o lună înaintea lui Roosevelt și, ca și el, a beneficiat de pe urma unei reveniri economice care începuse deja cu puțin înainte. Spre deosebire de Roosevelt însă, el nu a încercat să dreagă economia prin programe sistematice de lucrări publice, deși acestea existau. La o ședință din 8 februarie 1933 a spus că respinge orice programe de acest fel care nu aveau legătură cu reînarmarea. A început construirea de autostrăzi în septembrie 1933 mai ales pentru că voia drumuri pentru vehicule rapide și a crezut că descoperise un geniu organizatoric ca să le creeze în persoana lui Fritz Todt (și așa era).¹²⁶ Briining urmasa o politică deflaționistă excesivă, căci avea o frică paranoică de inflație. Hitler i-a pus capăt. El l-a concediat pe dr Hans Luther, președintele Reichsbank, și l-a înlocuit cu Hjalmar Schacht, pe care l-a numit și ministru al Economiei. Schacht era de departe cel mai inteligent ministru de Finanțe pe care l-a avut vreodată în perioada interbelică. Era un adept al economiei de piață, dar un empiric ce nu credea în nici o teorie și trata fiecare situație după instinct.

Hitler dezavua dobînzile mari și creditele strînse nu pentru că ar fi fost un prokeynesian, ci pentru că le asocia cu evreii. El i-a spus lui Schacht să-i furnizeze bani pentru reînarmare și Schacht s-a conformat, încălcînd

- ■ • •

DEMONII Mi'il ir! •:

291

regulile de la Reichsbank. Inflația a fost evitată prin controlul strict exercitat de Briining asupra valutei (pe care Hitler, în dorința lui de autarhie, l-a făcut și mai strict), prin taxe (impozitele pe venit s-au triplat în 1933-1938) și prin strîngerea generală a curelei: nivelul de trai al germanilor era doar cu puțin mai ridicat în 1938 decît cu un deceniu înainte. Nu-i deranja, pentru că aveau din nou locuri de muncă. Cînd a preluat Hitler puterea erau peste 8 milioane de șomeri. Această cifră a început să scadă foarte rapid în a doua jumătate a lui 1933, iar în 1934 exista deja o cerere de personal în anumite categorii de munci calificate, deși mai erau încă 3 milioane de șomeri. Pînă în 1936 însă, toată lumea era practic angajată, iar în 1938 firmele ajunseseră să caute cu disperare forță de muncă într-o vreme în care Marea Britanie și SUA erau din nou în recesiune.

Germania era astfel singura țară industrială importantă care și-a revenit repede și complet din Marea Criză. Motivul rezidă fără îndoială în marea forță intrinsecă a industriei germane, care a funcționat fenomenal de bine din anii '60 ai secolului al XIX-lea pînă în zilele noastre, atunci cînd nu a fost mutilată de război ori dată peste cap de nesiguranța politică. Weimarul furnizase un cadru politic dezastruos pentru afaceri, ceea ce face ca situația fiscală stabilă și coerentă să fie o condiție esențială pentru investițiile eficiente. Guvernul de la Weimar a avut întotdeauna dificultăți în a obține un buget prin Reichstag și adesea a trebuit să-și administreze politica financiară prin ordonanțe de urgență. Instabilitatea sa politică inerentă a evoluat mai degrabă negativ. După alegerile din 1928 a devenit tot mai clar că regimul nu avea să dureze, existînd riscul de a fi înlocuit de un sistem marxist. Venirea la putere a lui Hitler a furnizat, așadar, industriei germane tocmai ceea ce îi era necesar pentru a funcționa eficient: stabilitate guvernamentală, sfîrșitul politicii și sentimentul unui scop național. Restul îl putea face singură. Hitler era destul de vicelan ca să-și dea seama de asta. Deși a permis ca partidul să invadeze toate celelalte sfere ale guvernării și politicii publice, l-a ținut departe de industrie și armată, care avea nevoie să funcționeze cu eficiență maximă cît de repede posibil.¹²⁷

Pe la mijlocul anilor '30 Hitler conducea un regim brutal, sigur, lipsit de conștiință, plin de succes și, pentru majoritatea germanilor, popular. Muncitorii germani, în ansamblu, preferau slujbele sigure drepturilor civile, care nu însemnau mare lucru pentru ei.¹²⁸ Ceea ce a devenit însă important pentru ei au fost organizațiile sociale pe care Hitler le crea în număr uluitor de mare, conform politicii pe care el o numea „a apartenenței”. Mai avea, de asemenea, și o politică a coordonării, care scotea în evidență unitatea statului (sub conducerea partidului, bineînțeles). Cel de-al Treilea Reich era un stat „coordonat”, căruia germanii obișnuiți „îi aparțineau”. Acest mod de concepere a vieții publice era agreat de mai mulți germani decît politica de partid a Weimarului. Poate că această atitudine nu avea să dureze la infinit, dar mai era încă puternică atunci cînd Hitler și-a distrus popularitatea tîrînd

292

O ISTORIE A LUMII MODERNE

din nou Germania în război. Era probabil mai răspîdită în rîndurile celor umili și săraci (deși nu și printre unii țărani

catolici, care refuzau să folosească saluturile și urările naziste și erau profund deranjați de atacurile împotriva creștinismului).

Hitler era atrăgător și pentru firea moralistă a multor germani, respectiv a celor care își doreau din răspuțeri un comportament „moral” fără a avea un cod de valori morale izvorînd din credința creștină. Himmler, criminalul în masă conștiincios, torționarul scrupulos, era arhetipul celor care îl serveau cel mai bine pe Hitler. El definea virtuțile SS, întruciparea „moralității” naziste, ca fiind loialitatea, cinstea, supunerea, duritatea, decența, sărăcia și curajul. Ideea supunerii în fața unor „legi de fier” ori a unei „legi superioare”, și nu în fața celei tradiționale, morala absolută propovăduită în biserici, era hegeliană. Marx și Lenin au tradus-o într-un concept de clasă; Hitler într-unui rasist. Așa cum cadrele sovietice erau învățate să justifice crimele cele mai revoltătoare în numele unei lupte moraliste de clasă, tot astfel SS acționa în numele rasei — ceea ce Hitler insista că este o motivație mult mai puternică și fundamental umană decît clasa. Servirea rasei, și nu a proletariatului marxist, era baza puritanismului nazist, marcat de ceea ce Rudolf Hoss, comandant la Auschwitz, numea atitudinea „rece”, „de piatră” a nazistului ideal, care „a încetat să mai aibă sentimente omenești” în îndeplinirea datoriei sale.¹²⁹

La începutul lui 1933 așadar, cele mai mari și mai puternice două națiuni ale Europei erau sub stăpînirea absolută a unor sisteme totalitare care propovăduiau și practicau, și chiar întrucipau, relativismul moral, cu toate potențialitățile lui cumplite. Fiecare sistem acționa ca stimulente al celor mai condamnabile caracteristici ale celuilalt. Unul dintre aspectele cele mai neliniștitoare ale socialismului totalitar, fie el leninist ori hitlerist, era felul în care, atît ca mișcări urmărind puterea, cît și ca regimuri care se bucură de ea, era animat de o Lege a moralității politice a lui Gresham: teroarea scotea la suprafață instinctele umanitare și ele se corupeau reciproc în adîncimi din ce în ce mai mari ale răului.

Hitler a învățat de la Lenin și Stalin cum să instituie un regim al terorii pe scară largă. Dar și de la el s-au putut învăța multe. Ca și Lenin, el dorea să concentreze toată puterea în unica lui voință. Ca și Lenin, era gnostic, și tot ca și Lenin credea că este singurul interpret adevărat al istoriei ca întrucipare a determinismului proletar, astfel că Hitler nu avea încredere decît în el însuși ca exponent al voinței de rasă a poporului german. Regimul pe care l-a instituit în ianuarie 1933 avea o singură anomalie importantă: SA. Hitler nu o controla pe deplin, iar Rohm avea idei care nu se potriveau cu planurile lui Hitler. SA, deja foarte mare înainte de preluarea puterii, s-a extins rapid după aceea. În toamna lui 1933 avea un activ de un milion de oameni, membri plătiți, și încă 3,5 milioane în rezervă. Obiectivul lui Rohm era să facă din SA viitoarea armată germană, care avea să răstoarne acor-

' , • : - ■ ; • DEMONII ; ', , \ ' ■ . 293

durile de la Versailles și să asigure realizarea scopurilor expansioniste ale Germaniei. Vechea armată, cu clasa ei de ofițeri profesioniști, avea să fie o simplă organizație de instruire pentru o armată radicală, revoluționară pe care el avea s-o poarte pe un drum al cuceririlor. Hitler era hotărît să respingă această schemă napoleoniană. Avea o părere foarte bună despre armata obișnuită și considera că aceasta avea să realizeze reinarmarea rapid și cu suficientă discreție pentru a apăra țara în perioada de pericol acut în care francezii și aliații lor se mai aflau încă în poziția de a invada Germania și a-i distruge regimul. Și mai important încă, nu avea nici cea mai mică intenție de a împărți puterea cu Rohm, darămite să i-o cedeze acestuia.

Din martie 1933, cînd a început să ajute ascensiunea lui Himmler, care avea o legătură telefonică secretă cu el, este clar că Hitler avea în minte o crimă uriașă pentru a rezolva problema pe care i-o pune SA-ul lui Rohm. A pregătit-o cu mare meticulozitate. Din octombrie 1933, Himmler a fost autorizat de Hitler să preia în cumul funcțiile de șef al poliției politice din toate statele germane, pe lîngă aceea din Mîinchen. Acest proces, în mod firesc văzut de dușmanii lui Himmler drept construirea unui imperiu, necesita ajutorul activ al lui Hitler în fiecare etapă, deoarece era ilegal (Frick trebuia să fie ținut în întuneric) și deoarece presupunea negocieri cu Gauleiterii, pe care îi controla numai Hitler, în fiecare Gau. Procesul s-a încheiat la 20 aprilie 1934, cînd SD-ul lui Heydrich a demascat un „complot” pentru asasinarea lui Goring, pe care propriul său Gestapo nu reușise să-l descopere. Hitler i-a ordonat atunci lui Himmler să preia poliția lui Goring (oficial ca adjunct al acestuia). Organizația SS, și așa mare, controla acum toată poliția politică a Germaniei și putea lovi chiar și gigantul, înarmatul SA.

Motivele lui Hitler pentru a distruge conducerea și independența SA se înmulțiseră între timp. Violențele lor de stradă brutale, deschise, diminuau suporterii lui Hitler din țară și erau principala sursă a criticilor aduse regimului său în străinătate. Cînd l-au vizitat Sir John Simon și Anthony Eden, la 21 februarie 1934, el promisese să demobilizeze două treimi din SA și să permită inspectarea restului: „în afară de dizolvarea completă a acestei forțe”, scria Eden, „n-ar fi putut merge mai departe.”¹³⁰ La fel de importantă era și ostilitatea armatei. În primăvara lui 1934 bătrînelui Hindenburg i se apropia în mod clar sfîrșitul. Hitler voia să-i succedă, unind funcțiile de președinte și cea de cancelar într-una singură. Comandanții armatei și marinei fuseseră de acord cu asta, cu condiția să reducă forța SA și să-i anihileze pretențiile, și este tipic pentru naivitatea de care au dat mereu dovadă în negocierile cu Hitler faptul că i-au dat în schimb ceva vital pentru o „concesie” pe care el trebuia s-o facă oricum și în care cooperarea armatei era esențială.

Hitler și-a continuat epurarea, act de pur gangsterism, îndată ce Himmler a căpătat monopolul asupra poliției politice. A hotărât să-și asasineze toți inamicii politici imediați (încheind și unele socoteli mai vechi), așa încât

294

O ISTORIE A LUMII MODERNE

„dovada” conspirației, fabricată de biroul de spionaj al lui Heydrich, a produs legături improbabile, demne de unul dintre procesele-spectacol ale lui Stalin. Himmler și Heydrich au pregătit lista finală, lui Hitler nemairămînîn-du-i decât să-i sublinieze cu creion roșu pe cei ce trebuiau să fie împușcați; Heydrich a semnat mandatele, pe care scria pur și simplu: „Din ordinul Fihrerului și Cancelarului Reichului, este condamnat la moarte prin împușcare pentru înaltă trădare.” într-o fază relativ târzie, a fost adus și Goring în complot. Ministrul Apărării, Blomberg, împreună cu asistentul său politic, generalul von Reichman, au fost făcuți complici, ordonându-se unităților armatei să fie pe poziții în caz că unitățile SA se opuneau. În dimineața zilei de 30 iunie 1934 Hitler însuși l-a trezit din somn pe Rohm zgâlțîindu-l, la sanatoriul de la Tegernsee, apoi s-a retras la sediul Cămașilor Brune din München. Ministrul bavarez al Justiției nu era pregătit să ordone împușcări în masă pe baza unei simple liste dactilografiate, iar Rohm și asociații săi au fost omorâți de fapt abia pe 2 iulie, de către poliția politică. Între timp, în Berlin, conform relatării vicecancelarului von Papen, care fusese de față, acuzații au fost duși în casa particulară a lui Goring din Leipzigerplatz, unde el și Himmler i-au identificat, i-au bifat pe listă și au ordonat să fie luați și împușcați imediat; poliția privată a lui Goring a furnizat plutoanele de execuție. Două zile mai târziu, Hitler a sosit de la München la Tempelhof. Himmler și Goring l-au întâmpinat pe pistă, sub un cer roșu ca sângele, cei trei studiind apoi listele cu cei împușcați deja sau care urmau să fie împușcați, o scenă wagneriană descrisă de ofițerul Gestapo Hans Gisevius. Lui Frick, ministrul de Interne, i s-a spus să se ducă acasă: chestiunea nu-l privea. Conform lui Gisevius, Frick a spus: „Mein Fihrer, dacă nu acționezi imediat împotriva lui Himmler și a SS, așa cum ai făcut împotriva lui Rohm și a SA, tot ce vei fi realizat va fi că l-ai chemat pe Belzebut să-l gonească pe diavol.”¹³¹ Asta arată cât de puțin își înțelegea stăpînul.

Mulți dintre cei asasinați nu aveau nimic de-a face cu SA. Printre ei se aflau fostul prim-ministru bavarez, Gustav von Kahr, care refuzase să ia parte la puciul din 1923; vechiul coleg și adversar în partid al lui Hitler, Gregor Strasser; bătrînul grangure alunecos care urma să-l „stăpînească”, generalul von Schleicher, plus soția sa și apropiatul său asociat, generalul von Bredow; liderul catolic berlinez, Ernst Klausener, și multe alte persoane incomode sau periculoase, probabil vreo 150 cu totul.¹³²

Acest act de asasinare în masă de către guvern și poliție a fost o catastrofă morală pentru Germania. Codul onoarei al generalilor germani, așa cum era el, era zdruncinat, căci închiseseră ochii la omorîrea a doi dintre prietenii și colegii lor. Justiția a fost ridiculizată, căci la 3 iulie a apărut o lege care autoriza faptele ex postfacto. Hitler a fost primit la patul de moarte al lui Hindenburg, unde bătrînul confuz, care îl catalogase cîndva drept „caporalul boem”, l-a întâmpinat cu cuvintele „Majestatea Voastră”. După moartea Titanului de Lemn, la 2 august, Hitler a preluat succesiunea în virtutea

;, i, ■ DEMONII =<■;: .*, c

295

unei legi pe care o emisese cu o zi înainte, prin care devenea „conducător și cancelar al Reichului”. În aceeași zi toți ofițerii și soldații au făcut un jurămint sacru în fața lui, care începea astfel: „Mă voi supune necondiționat Fihrerului și poporului Reichului German.” S-a trecut apoi la organizarea unui plebiscit și în august poporul german l-a răsplătit pe criminalul-șef cu un verdict de 84,6%.¹³³ Un aspect deloc lipsit de importanță al acestui punct de răscruce a fost oferirea unor pumnale de onoare oamenilor din SS care înfăptuiseră crimele. Iată simbolismul infam al relativismului moral. SS a fost astfel lansat în monstroasa lui carieră de crimă legalizată. Afacerea Rohm, cu statul angajat în mod deschis în asasinatul în masă, cu acceptarea vechii elite militare și cu sprijinul electoratului, a prefigurat în mod direct programele de exterminare ce aveau să urmeze.

îndrăzneala absolută a epurării lui Rohm și felul în care Hitler a scăpat fără să fie condamnat pentru asta nici de opinia publică germană și internațională, nici de propriii săi colegi și adepți au fost ceea ce l-a determinat pe Stalin să-și consolideze dictatura personală prin mijloace similare. Pînă atunci, elita partidului îi permisesese să asasineze numai ruși de rînd. Pînă și excluderea unui membru de partid marcant necesita pregătiri elaborate. În 1930, Stalin fusese criticat pe față de Sîrțov, un candidat la Politbiuro, și de Lominadze, un membru al Comitetului Central. Îi dorise pe amîndoi împușcați, dar n-a reușit mai mult decît excluderea lor din CC. Doi ani mai târziu, ceruse împușcarea lui Riutin, care făcuse să circule în secret un document de două sute de pagini în care îi critica dictatura. Serghei Kirov, care îi succedase lui Zinoviev ca șef al organizației de partid Leningrad, insista ca Riutin să fie cruțat și trimis într-un „izolator”, sau închisoare specială pentru membrii de partid marcați.¹³⁴ În vara lui 1934, influența lui Kirov era în continuă creștere și părea cel mai probabil succesori — sau înlocuitor — al lui Stalin. Succesul epurării lui Rohm l-a inspirat pe Stalin să termine o dată pentru totdeauna cu opreliștile din cadrul partidului, și încă în maniera cea mai ingenioasă: punînd să fie asasinat Kirov și folosind crima ca pretext pentru a lovi în toți ceilalți dușmani ai săi.¹³⁵

Kirov a fost împușcat în împrejurări misterioase la 1 decembrie 1934, în mijlocul Institutului Smolnii, fosta școală de

fete din care Lenin își lansase puciul și care rămăsese de atunci cartierul general al partidului din Leningrad. Era un loc păzit din greu și nu s-a explicat niciodată cum a reușit asasinul, Leonid Nikolaev, să treacă de cordonul de securitate. Și mai suspect este că, doar cu câteva zile înainte, garda de corp a lui Kirov fusese îndepărtată la ordinul lui Iagoda, șeful NKVD. În 1956 și din nou în 1961 Hrușciiov a făcut aluzii clare că responsabilul era Stalin, iar dovezile indirecte par copleșitoare.¹³⁶

Stalin a reacționat cu mare violență la aflarea veștii despre crimă, dar într-un mod care sugerează premeditare. A luat trenul de noapte spre Leningrad, și în zori a fost întâmpinat în gara Moscova de Medved, șeful poliției

296

O ISTORIE A LUMII MODERNE

leningrădene. Fără o vorbă, Stalin l-a lovit cu putere peste față. Apoi a ocupat un etaj din Institutul Smolnii și a preluat personal conducerea anchetei. Stătea la o masă, flancat de lacheii lui: Molotov, Voroșilov, Jdanov și alții, cu conducerea organizației de partid din Leningrad de o parte și securității de alta. Când a fost adus Nikolaev și Stalin l-a întrebat de ce l-a împușcat pe Kirov, nenorocitul a căzut în genunchi și a strigat, arătând spre securiști: „Dar ei m-au pus.” Aceștia au alergat la el și l-au bătut cu paturile pistoalelor pînă a leșinat; apoi a fost tîrît afară și trezit cu dușuri reci și fierbinți alternativ. Stalin a pus ca Borisov, șeful gărzilor de corp ale lui Kirov, să fie omorît în bătaie cu răngi; Medved a fost trimis într-un lagăr și asasinat trei ani mai tîrziu; Nikolaev a fost executat la 29 decembrie după un proces secret. Peste o sută de așa-ziși „Albi” au fost împușcați; 40 000 de leningrădeni trimiși în lagăre. Curînd, oricine știa ceva despre cazul Kirov era fie mort, fie pierdut pentru totdeauna în Arhipelagul Gulag.¹³⁷

Acesta a fost doar începutul. La două săptămîni după asasinarea lui Kirov, Stalin a pus să fie arestați Zinoviev și Kamenev. A formulat acuzațiile împotriva lor pînă în cel mai mărunț detaliu și a revizuit pînă la ultima virgulă declarația pe care aveau să o dea. Repetițiile au durat luni întregi, Stalin amenințînd că nu va cruța nimic „pînă nu veneau tîrîndu-se pe burtă, cu mărturisirile în dinți”¹³⁸. Au fost judecați în 1936, în urma unei înțelegeri în care acceptaseră să mărturisească totul cu condiția ca familiile lor să fie lăsate în pace și ei înșiși cruțați. De fapt, au fost împușcați amîndoi la o zi după terminarea procesului. Felul în care Zinoviev implorase milă a devenit subiectul unor maimuțări macabre, cu puternice tușe antisemite, interpretate la petrecerile private ale lui Stalin de către K.V. Pauker, un fost costumier de teatru promovat șef al gărzii NKVD personale a lui Stalin și singurul căruia i se permitea să-l bărbierească. Pauker a interpretat acest rol în mod regulat, pînă cînd a fost și el împușcat ca „spion german”¹³⁹.

Imediat după moartea lui Zinoviev și Kamenev, Stalin i-a ordonat lui Iagoda să execute peste 5 000 de membri de partid deja aflați în arest. Acesta a fost începutul Marii Terori. Curînd după aceea, Stalin a trimis de la Soci, unde-și petrecea vacanța, sinistra telegramă din 25 septembrie 1936: „Considerăm că este absolut necesar și urgent ca tovarășul Ejov să fie numit în funcția de comisar al poporului pentru Afaceri Interne. Iagoda s-a dovedit indubitabil incapabil de a demasca blocul troțkisto-zinovievist. OGPU este cu patru ani în urmă în această chestiune.”¹⁴⁰ A urmat o epurare sistematică a poliției secrete, îndeplinită de echipe de două pînă la trei sute de membri de partid fanatici recrutați de Ejov.¹⁴¹ Apoi Stalin l-a eliminat pe vechiul său prieten gruzin Ordjonikidze, ultimul membru al Politbiuroului căruia i se mai permitea să-l strige cu porecla „Koba” sau să discute în contradictoriu cu el: i s-a oferit alternativa de a se împușca el însuși sau de a muri în celulele poliției. După februarie 1937 Stalin putea omorî pe oricine, după bunul lui plac. La plenara CC de la sfîrșitul lunii, aceasta „i-a dat indicații”

:•(, 'r DEMONII i); ; • 297

lui Stalin să-i aresteze pe Buharin și Rîkov. Buharin s-a rugat cu lacrimi în ochi să i se cruțe viața. Stalin: „Dacă ești nevinovat, o poți dovedi într-o celulă de închisoare!” CC-ui: „Să fie împușcat trădătorul!” Cei doi au fost duși direct la închisoare și moarte; Iagoda a fost auzit mai tîrziu murmurînd: „Ce păcat că nu v-am arestat pe toți mai demult, cînd aveam puterea.”¹⁴² (Nu avea nici o importanță: din cei 140 de oameni prezenți, aproape două treimi aveau să fie curînd asasinați.)

De la sfîrșitul lui 1936 pînă în a doua jumătate a lui 1938, Stalin a lovit în fiecare grupare a regimului. Numai în 1937 a omorît 3 000 de ofițeri superiori din poliția secretă și 90% din procurorii publici din provincie. Se afla în negocieri secrete cu Hitler din 1935. În anul următor a convins guvernul nazist să fabrice dovezi false ale unor contacte secrete între comandantul armatei sovietice, mareșalul Tuhacevski, și generalii lui Hitler; acestea au fost făcute de Gestapo și transmise printr-unul din agenții săi, generalul Skoblin, care lucra și pentru NKVD.¹⁴³ Prima victimă militară a lui Stalin a fost un general de cavalerie, Dmitri Schmidt, care se pare că îl înjurase în 1927; Schmidt a fost arestat la 5 iulie 1936, torturat și ucis. Au urmat Tuhacevski și alți șapte generali de vază la 11 iunie 1937, apoi 30 000 de ofițeri, aproximativ jumătate din total, printre care 80% din colonei și generali.¹⁴⁴ Majoritatea ofițerilor au fost împușcați în douăzeci și patru de ore de la arestare. În fiecare grup, scopul era uciderea celor mai vîrstnici, în special a acelor care luptaseră în Revoluție ori cunoscuseră partidul dinainte de a deveni proprietatea lui Stalin. Epurarea cea mai lungă și cea mai drastică a fost în partid. În Leningrad doar doi din cei 150 de delegați la cel de-al XVII-lea Congres al Partidului au fost lăsați în viață. Pierderile din organizația de partid moscovită au fost la fel de mari. În total au fost omorîți aproximativ un milion de membri de partid.¹⁴⁵

Crimele comise în acești ani nu au fost niciodată compensate, investigate serios ori pedepsite (decît din întîmplare), căci generațiile succesive de lideri de partid care au guvernat după Stalin erau toate implicate în comiterea lor. Ejov, asasinul principal, a fost el însuși omorît de Stalin după încheierea epurărilor. Succesorul lui în fruntea poliției secrete, Lavrenti Beria, a fost împușcat de colegii săi din Politbiuro imediat după moartea lui Stalin. Gheorghii Malenkov, care a condus Rusia în 1953-1956, a fost epuratorul principal în Bielorusia și Armenia. Hrușciiov, care i-a urmat și a guvernat din 1956 pînă în 1964, fusese însărcinat cu epurarea atît în Moscova cît și (împreună cu Ejov și Molotov) în Ucraina. Epurarea din Leningrad s-a făcut sub conducerea lui Jdanov, unul dintre aghiotantii săi (și unul dintre foarte puținii supraviețuitori) fiind Aleksei Kosighin, prim-ministru în anii '70 pînă la moarte. Kaganovici, care a deținut funcții înalte pînă în anii '60, a fost distrugătorul partidului în regiunea Smolensk. Leonid Brejnev, un instigator și supraviețuitor al epurării din Ucraina, a condus Rusia din 1964 pînă la moartea sa în 1982.

298

O ISTORIE A LUMII MODERNE

ti Toți acești oameni, care au guvernat Rusia în cei treizeci de ani după moartea lui Stalin, au acționat dintr-un amestec de arivism și frică, la indicațiile directe și amănunțite ale lui Stalin. Un membru NKVD care fusese în garda de corp a lui Stalin a declarat că Ejov venea aproape zilnic la Stalin în anii 1937-1939, cu un dosar gros de acte; Stalin îi dădea ordine pentru arestări, folosirea documentelor adnotări precum „arestați”; „arestați pe toată lumea”; „nu-i nevoie să verificați: arestați-i”. La cel de-al XXI-lea Congres al Partidului, Z.T. Serdiuk a citit cu voce tare o scrisoare de la Ejov: „Tovarășe Stalin: vă trimit spre confirmare patru liste cu oameni ale căror cazuri se află în dezbaterile Colegiului Militar: Lista Unu, generală; Lista Doi, fost personal militar; Lista Trei, fost personal NKVD; Lista Patru, soții de foști dușmani ai poporului. Vă cer aprobarea pentru condamnare de categoria întâi (pervaia kategori-ia, adică împușcare).” Lista era semnată: „Aprobat, I. Stalin, V. Molotov”. Semnătura lui Stalin se află în josul a peste 400 de liste din 1937 pînă în 1939, purtînd numele a 44 000 de oameni, lideri de partid, înalți funcționari din guvern, ofițeri și oameni de cultură.145

Au fost omorîți în număr mare și comuniști străini care căutaseră azil în Moscova. Printre ei s-au aflat Bela Kun și majoritatea liderilor comuniști unguri, aproape toți comuniștii polonezi importanți; întreaga elită a partidului iugoslav cu excepția lui Tito, celebrii bulgari Popov și Tanev, eroi ai procesului de la Leipzig împreună cu Dimitrov (care a scăpat pur și simplu din noroc: Stalin avea un dosar cu privire la el); toți coreenii; mulți indieni și chinezi; și lideri comuniști din Letonia, Lituania, Estonia, Basarabia, Iran, Italia, Finlanda, Austria, Franța, România, Olanda, Cehoslovacia, Statele Unite și Brazilia. Foarte loviți au fost germanii care se refugiaseră de Hitler. Cunoaștem numele a 842 dintre ei care au fost arestați, dar de fapt au fost mult mai mulți, inclusiv soții și copiii ai liderilor, ca de exemplu familia lui Karl Liebknecht. Unii dintre germanii care au supraviețuit au putut arăta mai tîrziu semnele torturilor îndurate atît de la Gestapo cît și de la NKVD și au fost astfel simboluri vii ale contactelor ascunse pe care serviciile de securitate ale Germaniei naziste și ale Rusiei sovietice le-au menținut în toată această perioadă. În ansamblu, comuniștii europeni se aflau mai în siguranță în propriile lor țări fasciste decît în „patria-mamă” socialistă. Roy Medvedev, istoricul marxist sovietic independent, nota: „E un paradox cumplit faptul că majoritatea liderilor și activiștilor comuniști europeni care au trăit în URSS au pierit, în timp ce majoritatea celor care s-au aflat în închisori în țările lor de origine în 1937-1938 au supraviețuit.”147 Este sigur că Stalin a făcut schimb de liste de activiști „căutați” cu naziștii și s-ar putea să fi făcut acest lucru și cu alte regimuri totalitare pe care propaganda lui le ataca cu ferocitate mecanică. Se interesa îndeaproape de soarta comuniștilor străini cu care avea de-a face. De altfel, el se interesa îndeaproape de toate aspectele

: ,• ■■:■•/ demonii -inr.'i <>

299

terorii sale. La un moment dat în timpul procesului vechiului său tovarăș și victimă Buharin, un reflector a dezvăluit pentru o clipă asistenței fața lui Stalin însuși, privind prin sticla fumurie a unei ferestruici aflate sus, sub tavanul sălii de judecată.148

Strălucitul roman al lui Arthur Koestler, întuneric la amiază (1940), a dat impresia că principalele victime ale lui Stalin prizoniere ale propriei lor teologii marxiste și moralitatea relativă pe care o împărțeau cu el erau făcute să colaboreze la fabricarea propriei lor mărturii mincinoase — ba chiar ajungeau s-o creadă. Nimic nu poate fi mai departe de adevăr. Deși principalii „conspiratori”, ale căror declarații erau necesare pentru a construi structura de bază a poveștii, au fost determinați să mărturisească prin intermediul unui amestec de amenințări de a le fi ucisii sau torturați copiii ori soțiile, promisiuni de indulgență și violență fizică, pentru majoritatea covârșitoare a celor care au fost prinși în acest vârtej, metodele lui Stalin nu difereau cu mult de ale lui Petru cel Mare, decît, bineînțeles, ca dimensiuni, care excludeau orice subtilitate.

În acești ani în jur de 10% din vasta populație a Rusiei a trecut prin mașinăria penitenciară a lui Stalin. Celebre închisori țariste, precum Lefer-tovskaia, care fuseseră transformate în muzee și populate cu manechine de ceară, au fost reactivate, ceara fiind înlocuită cu carne și sînge. Biserici, hoteluri, pînă și băi publice și grajduri au fost transformate în temnițe; și au mai fost construite alte zeci. În cadrul acestor stabilimente, tortura era folosită la o

scară pe care pînă și naziștilor avea să le fie greu mai tîrziu s-o egaleze. Bărbați și femei erau mutilați, li se scoteau ochii, le erau perforate timpanele; erau băgați în „cutii cu cuie” și alte mecanisme diabolice. Victimele erau adesea torturate în fața familiilor lor. Soția lui Nestor Lakoba, o femeie izbitor de frumoasă, a preferat să moară torturată, chiar și cînd a fost adusă în fața fiului său de paisprezece ani, scaldat în lacrimi, decît să-și acuze soțul. Mulți au înfruntat o moarte oribilă cu același stoicism. Planul NKVD de a înscena un proces-spectacol al Mișcării de Tineret a fost dejucat de faptul că S.V. Kovarev și alți lideri ai Comitetului Central al Komsomolului au preferat cu toții să moară sub tortură decît să mărturisească o minciună. Un mare număr de ofițeri de armată au fost omorîți în acest fel: în extremis semnau eventual „propriile mărturisiri”, dar nu îi implicau și pe alții. Potrivit spuselor lui Medvedev, recruții NKVD, în vîrstă de optsprezece ani, „erau duși în camerele de tortură precum studenții mediciniști în laboratoare să privească diseecțiile”¹⁴⁹.

Că exemplul lui Hitler l-a ajutat pe Stalin să-și pornească marea teroare este destul de limpede, iar agenții acestuia au învățat totdeauna foarte repede orice aveau de oferit Gestapo și SS. Dar instrucția a fost reciprocă. Sistemul de lagăre a fost importat de naziști din Rusia. Himmler le-a pus pe picioare extrem de rapid; înainte de sfîrșitul lui 1933 existau aproape o sută de lagăre naziste. În toate etapele însă, chiar și la apogeul programului de exterminare

300 O ISTORIE A LUMII MODERNE

al SS din 1942-1945, au existat mult mai multe lagăre sovietice, majoritatea considerabil mai mari decît cele naziste și conținînd mai mulți oameni. De fapt, lagărele sovietice, după cum au arătat Soljenițin și alții, au constituit o serie uriașă de insule teritoriale în cadrul Uniunii Sovietice, acoperind multe mii de kilometri pătrați. Ca și lagărele naziste, care descreșteau ca importanță de la Dachau, „Eton-ul” sau „Groton-ul” sistemului, și cele sovietice erau de mai multe feluri. Existau, de exemplu, un lagăr special pentru văduve, orfani și alte rude ale ofițerilor de armată măcelăriți; și existau închisori-orfelinate pentru copiii „dușmanilor poporului”, care erau ei înșiși pasibili de a fi judecați și condamnați, cum a fost fiica mareșalului Tuha-cevski, Svetlana, îndată ce ajungeau la vîrsta potrivită.¹⁵⁰ Majoritatea lagărelor serveau însă unui scop economic determinat, și exemplul lor a fost cel care l-a inspirat pe Himmler, din 1941 încolo, să încerce să creeze un „sector socializat” substanțial al economiei germane. Uniunea Sovietică nu s-a angajat într-o politică deliberată și sistematică de genocid, deși Stalin a ajuns destul de aproape de ea cînd s-a ocupat de „naționalitățile” sovietice în al doilea război mondial. Totuși lagărele sovietice erau (și sînt) „lagăre ale morții”. Lozinca scrisă cu litere de fier pe frontispiciul lagărelor din regiunea Kolîma, unele dintre cele mai rele, care suna astfel: „Munca e o chestiune de onoare, valoare și eroism”, era tot atît de înșelătoare ca și imitația ei nazistă, atîrnată la intrarea în Auschwitz: Arbeit macht frei (Munca eliberează). În aceste lagăre NKVD înfăptuia frecvent execuții în masă, folosind mitraliere: 40 000 de bărbați, femei și copii au fost uciși astfel numai în lagărele din Kolîma în 1938. „Pedeapsa specială” și lagărele de la minele de aur ucideau cel mai rău. Lenin și mai tîrziu Stalin au creat a doua mare industrie de aur (după aceea din Africa de Sud) și uriașe rezerve de aur, pe spinarea oamenilor care au muncit șaisprezece ore pe zi, fără zile de odihnă, în zdrențe, dormind adesea în corturi rupte, la temperaturi de minus cincizeci de grade și cu cantități de hrană jalnic de mici. Martorii au relatat mai tîrziu că dura între douăzeci și treizeci de zile să transformi un om sănătos într-o epavă în aceste lagăre, și unii au afirmat că aceste condiții erau planificate în mod deliberat astfel încît să se realizeze o rată a mortalității crescută. Se administrau băți sălbatic de către gardieni, dar și de către elemente criminale profesioniste, cărora li se dădeau însărcinări de supraveghere a maselor de „politici” — o altă trăsătură a lagărelor imitată de naziști.

În aceste împrejurări, rata mortalității era aproape dincolo de imaginația oamenilor civilizați. Medvedev plasează cifra celor împușcați ca victime ale marii terori la circa 4-500 000. El crede că numărul total al victimelor din anii 1936-1939 a fost de aproximativ 4,5 milioane. Bărbați și femei au murit în lagăre într-un ritm de cam un milion pe an în această perioadă și mai tîrziu, iar totalul morților cauzate de politica lui Stalin a fost înjur de 10 milioane.¹⁵¹ Așa cum epurarea lui Rohm l-a impulsionat pe Stalin s-o imite, tot

t : moi demonii (.-; -! : 301

asa scara atrocitatilor in masa ale acestuia l-a incurajat pe Hitler in schemele lui din timpul razboiului de a schimba intreaga demografie a Europei de Est. in ingineria sociala, crimele in masa la o scară industrială constituie întotdeauna arma ultimă: „soluția finală” a lui Hitler pentru evrei și-a avut originile nu doar în mintea lui înfierbîntată, ci și în colectivizarea țărănimii sovietice.

Avînd în vedere natura lor fără precedent, atrocitățile comise de regimurile totalitare nazist și sovietic în anii '30 au avut un impact remarcabil de scăzut asupra lumii, deși natura (dacă nu scara) amîndurora, și în special a celui dintîi, au fost destul de bine cunoscute la vremea aceea. S-a acordat mai multă atenție crimelor lui Hitler, în parte pentru că erau mai aproape de Occident, în parte pentru că adesea li se făcea reclamă în mod deschis, dar mai ales pentru că erau făcute publice de o tot mai mare populație de intelectuali emigrați. Ca dușman autoproclamat al civilizației, ca opusă noțiunii de Kultur, Hitler era o țintă firească pentru scriitorii din lumea liberă încă înainte de a deveni cancelar; o dată ajuns la putere el a purces la confirmarea imaginii lui de dușman de moarte al intelighenției. Arderea cărților în public a început în martie 1933 și a atins un punct culminant în mai la Berlin, fiind prezidată de Goebbels, care a

citat cuvintele lui Ulrich von Hutten: „O secol, o științe, e o bucurie să fii în viață!” S-au ținut expoziții de „artă decadentă” la Nürnberg (1935) și la München (1937). Muzeele au fost forțate să renunțe la unele picturi: astfel, la o vânzare cu preț redus de la Lucerna în iunie 1939, lucrări de Gauguin și Van Gogh au fost cumpărate la prețuri derizorii, iar Băutorul de absint al lui Picasso nu și-a putut găsi cumpărător. Erau publicate regulat liste cu emigrați deposedați de cetățenia germană. Ele îi includeau pe Leon Feuchtwanger, Helmut von Gerlach, Alfred Kerr, Heinrich Mann, Kurt Tucholsky, Ernst Toller (august 1933), Robert Becher, Einstein, Theodor Plievier (martie 1934), Bruno Frank, Klaus Mann, Piscator (noiembrie 1934), Friedrich Wolf, Bertolt Brecht, Paul Bekker, Arnold Zweig, Thomas Mann (1935-1936) și zeci de alte personaje celebre. 152 Aceștia, și mii de profesori universitari și jurnaliști evrei și anti-naziști, care au fost împiedicați să-și câștige existența în Germania și au fost practic obligați să emigreze, au îngroșat rândurile celor care căutau să demaște condițiile din Reichul lui Hitler.

Cu toate acestea, Hitler își avea corifeii lui. Printre ei se aflau Lloyd George, ducele de Windsor și lordul Rothermere, proprietarul ziarului Daily Mail. Maiorul Yeats-Brown, autorul faimoaselor Vieți ale unui lăncier bengalez, afirma că „părerea lui sinceră era că e mai mult creștinism adevărat în Germania de astăzi decât a fost vreodată în timpul Republicii de la Weimar”. Printre cei ce și-au exprimat aprobarea cu privire la fascism în diferitele lui forme s-au aflat Benedetto Croce, Jean Cocteau, Luigi Pirandello, Giovanni Gentile, James Burnham, W.B. Yeats, T.S. Eliot și Filippo

302

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Marinetti, precum și intelectuali profasciști ca Charles Maurras, Louis-Ferdinand Celine, Ezra Pound, Oswald Spengler și Martin Heidegger. 153

Majoritatea covârșitoare a intelectualilor însă mai aveau înclinații de stînga. Vedeau în nazism un pericol mult mai mare, atît pentru propria lor ordine cît și pentru toate formele de libertate. Pe la mijlocul anilor '30, mulți oameni inteligenți credeau că fascismul avea să devină sistemul de guvernare predominant în Europa și probabil în întreaga lume. Erau regimuri cvasifas-ciste în Germania, Italia, Spania, Portugalia, Polonia, Ungaria, Austria, Turcia, Grecia, România, Japonia și în multe alte state; și partide fasciste înfloritoare practic în toate celelalte. Pentru ei Uniunea Sovietică părea a fi singura mare putere angajată total în a se opune și, dacă era necesar, a lupta împotriva fascismului. Prin urmare, mulți dintre ei erau gata nu numai să-i apere virtuțile aparente ci și să justifice cruzimea manifestă a regimului stalinist. Foarte puțini dintre ei, în etapa aceea în orice caz, erau conștienți de adevărata natură a regimului. Scriitorii evrei, mai ales, știau foarte puțin sau nu știau chiar nimic despre violentul antisemitism al lui Stalin. Nu se știa că trimisese peste 600 de scriitori în lagăre, mulți (printre care Isaac Babei și Osip Mandelstam) la moarte; că aproape sigur îl asasinase pe Maxim Gorki; și că și el, ca și Hitler, a scos din circulație milioane de cărți și le-a ars, deși nu în public. 154

Cu toate acestea intelectualii occidentali știau destule despre duritatea sovietică pentru a-i obliga să adopte un standard dublu atunci cînd o apărau. Lincoln Steffens a dat tonul: „Trădarea față de țară nu a fost un păcat, trădarea față de comunism este.” 155 Shaw susținea: „Nu ne putem permite să ne dăm aere morale cînd aproapele nostru cel mai întreprinzător lichidează în mod uman și judicios o mîna de exploatori și speculanți ca să facă lumea mai sigură pentru oamenii cinștiți.” 156 Andre Malraux afirma că „Așa cum Inchiziția nu a afectat demnitatea fundamentală a creștinismului, nici procesele de la Moscova nu au diminuat demnitatea fundamentală a comunismului.” Mulți intelectuali, inclusiv unii care știau ce însemna justiția totalitară stalinistă, au luat apărarea proceselor. Brecht scria: „Pînă și în opinia celor mai înverșunați dușmani ai Uniunii Sovietice și ai guvernului său, procesele au demonstrat clar existența unor conspirații active împotriva regimului”, o „mlaștină de crime infame” comise de „toată pleava, din țară și din străinătate, toți paraziții, infractorii și turnători profesioniști [...] această gloată. [...] Sînt convins că așa este.” 158 Feuchtwanger a fost prezent la procesul din 1937 al lui Piatakov (care a dus la procesul lui Buharin și la altele) și a scris imediat o carte despre asta, Moscova 1937, în care declara: „nu exista nici un fel de justificare pentru a-ți imagina că ar fi fost ceva fabricat ori artificial în procedurile procesului”. Stalin a pus imediat ca acest text să fie tradus și publicat la Moscova (noiembrie 1937), iar un exemplar din el i-a fost băgat sub nas nenorocitului de Buharin chiar în ajunul propriului său proces, pentru a-i amplifica disperarea. 159

DEMONII

303

De fapt, NKVD făcea uz în mod frecvent de scrierile prostaliniste ale intelectualilor occidentali pentru a frînge rezistența deținuților. Era ajutat, de asemenea, de elementele prostaliniste din presa și ambasaderele occidentale din Moscova. Ambasadorul Davies a comunicat guvernului său că procesele erau absolut autentice și și-a repetat opiniile într-o carte mincinoasă, Misiune la Moscova, publicată în 1941. Harold Denny, de la New York Times, scria despre procese: „în sens larg, nu sînt contrafăcute” (14 martie 1938). Colegul său, Walter Duranty, corespondentul permanent la Moscova al ziarului, era unul dintre cei mai desăvîrșiți apologeți ai lui Stalin. După cum scria Malcolm Muggeridge: „Era ceva viguros, vital, scandalos în lipsa lui de scrupule, care îi făcea minciunile permanente aproape acceptabile.” Expresia lui favorită era „Am pariat pe Stalin” 160. Despre procesul Piatakov scria: „Este inimaginabil ca Stalin, Vorosîlov și Budionî și Curtea marțială să-și fi putut condamna la moarte prietenii dacă dovezile

din 1930, care a distrus comerțul cu americanii (15% din exporturi), și alte legi care au urmat ca replică li s-au părut a fi un motiv moral suficient

306

O ISTORIE A LUMII MODERNE

pentru a se întoarce la legea junglei. La 10 septembrie 1931, niște marinari de la baza navală britanică de la Invergordon, înfuriați de o reducere a salariului cu 10%, s-au răscolat și au imobilizat câteva dintre principalele unități al forței britanice. Opt zile mai târziu, înaltul Comandament al Armatei Japoneze a regizat o criză în Manciuria, care a dus la invazie, în ciuda ordinelor exprese ale cabinetului civil de la Tokyo.⁴ Cabinetul a capitulat și a sprijinit lovitura armatei, proclamând un nou stat-marionetă în Manchuguo.

Marea Britanie nu putea să facă nimic, și nici nu a făcut. Ambasadorul ei la Tokyo, Sir Francis Lindley, a raportat că se găsea „în situația jenantă de a cere asigurări unui guvern care nu avea puterea să le garanteze”⁵. Marea Britanie a inițiat o anchetă a Ligii Națiunilor, condusă de lordul Lytton, care a făcut un raport critic asupra Japoniei. Singura consecință a fost aceea că Japonia a părăsit Liga la 27 martie 1933. Entuziaști ai Ligii, precum lordul Robert Cecil, făceau presiuni pentru a se „acționa” împotriva Japoniei. Dar ei erau aceiași oameni care insistaseră asupra dezarmării. La 29 februarie 1932 Sir Frederick Field, Primul Lord al Amiralității, a spus că Anglia era „neputincioasă” în Orientul îndepărtat. Singapore se găsea „fără apărare”. O guvernare de zece ani era acum distrusă încet, dar era prea târziu.⁶ După cum a spus Stanley Baldwin: „Dacă instituții un boicot economic veți face ca Japonia să declare război și ea va ocupa Singapore și Hong Kong iar noi nu putem, în poziția în care ne aflăm, s-o oprim. Nu veți obține de la Washington altceva decât vorbe, vorbe mari, dar numai vorbe.”⁷

De fapt, chiar și cu forțele existente, Marea Britanie și America împreună ar fi putut opri și stăpâni Japonia. Pearl Harbor nu putea fi apărat decât prin forță maritimă. Întărită cu unități britanice, flota americană din Pacific ar fi putut asigura securitatea bazei. Portul Singapore ar fi putut fi apărat numai prin forțe aeriene adecvate. Cu întăriri din aviația americană, și acesta ar fi putut fi apărat.⁸ Ar fi fost deci posibilă adoptarea unei atitudini ferme față de Japonia. Dar acest tip de planuri comune a fost exclus de către izolaționismul crescând al Americii — o caracteristică mai pronunțată în anii '30 decât în anii '20. America se îndrepta spre Actul de Neutralitate din 1935. Când Roosevelt a preluat puterea de la Hoover, a înrăutățit și mai mult lucrurile. Hoover ajutase la organizarea unei conferințe economice mondiale care urma să se țină la Londra în iunie-iulie 1933. Aceasta ar fi putut convinge puterile „fără resurse” că existau alternative la lupta pentru existență. La 3 iulie Roosevelt a subminat acest plan. După aceea nu s-a mai făcut nici un efort real pentru crearea unui cadru financiar stabil în care diferendele să poată fi soluționate prin diplomație. În anii '20 lumea fusese condusă prin puterea banilor. În anii '30 ea era supusă arbitrarului săbiei. O analiză atentă a cronologiei perioadei dezvăluie măsura în care puterile totalitare, acționând independent și uneori cu o ostilitate declarată unele față de altele, au profitat de populația lor mare și de forța lor crescândă pentru a provoca și a opune rezistență la resursele umil extinse ale ordinii demo-

ZENITUL AGRESȚUNII;

307

cratice. Italia, Japonia, Rusia și Germania au jucat împreună un joc geopolitic, al cărui întreg obiectiv era înlocuirea legii și tratatelor internaționale printr-o nouă Realpolitik în care, credea fiecare dintre ele, era menită să se realizeze propria viziune milenaristă. Nici unul dintre aceste state hrăpărețe nu avea încredere în celelalte; fiecare țară trișa când putea; dar fiecare profita de jafurile celorlalte pentru a-și spori prada și a-și întări poziția. A existat, așadar, o conspirație a crimei, instabilă și schimbătoare, uneori deschisă, cel mai adesea acoperită. De asemenea, competiție în crimă: procesul prin care un stat totalitar îl corupea intern pe altul se extindea acum la afacerile externe, astfel încît opera și acolo o Lege a lui Gresham, înlăturînd diplomația și înlocuind-o prin forță.

Aceste state „de pradă” practicau Realpolitik în feluri diferite și în ritmuri diferite. Rusia lui Stalin era cea mai bismarckiană, mulțumindu-se să profite de ocazie numai atunci când aceasta i se oferea și avînd destulă răbdare pentru a se mișca în funcție de scările de timp geologice, convinsă că totul va fi al ei în cele din urmă. Germania era cea mai dinamică, cu o esca-tologie iminentă despre care Hitler considera că poate fi realizată în decursul unei vieți. Italia lui Mussolini era șacalul, mergînd pe urmele animalelor mai mari și înșfăcînd orice îmbucătură lăsată nepăzită. Japonia era cea mai instabilă, bîntuită de spectrul unei adevărate foamete în masă. Recesiunea mondială redusese prețurile la principalul ei export, mătasea brută, cu 50% și acum nu mai avea valută pentru a cumpăra orez. Cu toate acestea, prin 1934 ea cheltuia 937 milioane de yeni dintr-un buget total de 2112 milioane, aproape jumătate, pentru armată și marină.⁹ Toate aceste regimuri totalitare sufereau și din cauza jafurilor interne, „războiul fiecărui om împotriva fiecărui om” de care vorbea Hobbes. Dar cel puțin Germania, Rusia și Italia aveau niște dictaturi gangsterești. În Japonia nimeni nu avea preocuparea guvernării.

Conspirația manciuriană din 1931 a arătat că militarii puteau uzurpa procesul de luare a deciziilor și puteau rămîne nepedepsiți. Asasinarea, în 1932, a primului-ministru, a ministrului de Finanțe și a unor mari industriași a marcat sfîrșitul efectiv al guvernării prin mijloace parlamentare. În decembrie 1933 Tenno însuși era cît pe ce să fie asasinat, apoi a plecat înspăimîntat. Cel mai influent personaj al Japoniei în perioada 1931-1934 era ministrul de Război,

generalul Sadao Araki, un ideolog bușido feroce, care conducea o mișcare de tineret de tip hitlerist și era unul dintre principalii exponenți ai noului șintoism totalitar. Într-o țară europeană ar fi devenit aproape sigur dictator și ar fi realizat astfel o centralizare a procesului de decizie și a responsabilității. Dar într-o țară care, teoretic, era condusă de un om-zeu, conducerea individuală era condamnată și pedepsită prin asasinare. Până și cel mai autoritar dintre japonezi, de fapt în special cel mai autoritar, se supunea conducerii de clan sau de grup, mici oligarhii care se întruneau și discutau în secret, luând decizii colective care ascundeau responsabilitatea individuală. 10 Era

308

O ISTORIE A LUMII MODERNE

un sistem ce încuraja în același timp îndrăzneala fizică și lașitatea morală și care înăbușea conștiința personală. Predispunea în mod special elitele conducătoare japoneze la colectivismul propovăduit, deși cu accente diferite, de Stalin, Mussolini și Hitler și mai ales la ideea centrală, asupra căreia erau toți trei de acord, că drepturile individului erau subsumate în drepturile statului, care erau totale și categorice. Începând din anii '60 ai secolului al XIX-lea, britanicii și americanii încercaseră să instituie o astfel de tradiție; și asta cu oarecare succes. Ea a fost susținută și întruchipată de profesorul Tatsukichi Minobe, o autoritate în drept constituțional la Universitatea Imperială din 1902 și pair al Japoniei prin nominalizare imperială. Cele trei lucrări importante despre constituția japoneză au făcut din el mentorul liberalismului parlamentar japonez și erau obiectul unei uri puternice din partea adeptilor șintoismului totalitar. Atacurile împotriva bătrînului profesor, care susținea că legea exista pentru a proteja individul în societate și că era mai presus de stat, au crescut constant pe măsură ce fărădelegile erau tot mai rar pedepsite în Japonia și, încă și mai mult, când Hitler a apărut triumfător în Germania guvernînd fără o lege constituțională și sfidînd acordurile internaționale. La 19 decembrie 1934 Japonia a denunțat Tratatul Naval de la Londra și l-a urmat pe Hitler în reînarmarea fără restricții. La 16 martie 1935 Hitler a repudiat Tratatul de la Versailles. La 25 aprilie anumiți membri importanți ai serviciilor armate japoneze au dus cărțile lui Tatsukichi pe acoperișul Clubului Militar din Tokyo și le-au ars în public.

Această repudiere simbolică a guvernării legii a fost urmată rapid de adoptarea a ceea ce am putea numi o formă japoneză de hegelianism, care a devenit doctrină a guvernului și se preda în școli și instituții. A fost rezumată oficial de ministrul Justiției:

Spiritul japonez nu a putut concepe individul ca opus statului. [...] La baza tipurilor de idei occidentale există o viziune individualistă asupra vieții care privește indivizii ca entități absolute, independente [...] standardul tuturor valorilor și ei înșiși cea mai înaltă dintre valori. [Dar] ființele omenești, deși au existența și viața lor independentă, depind într-un sens mai profund de întreg și trăiesc într-o relație de concordanță unele cu altele. Ele se nasc din stat, sînt susținute de stat și educate în istoria și tradițiile statului. Indivizii nu pot exista decît ca legături într-un lanț infinit al vieții numit stat; sînt legături prin care moștenirea strămoșilor este transmisă posterității. Indivizii participă la valoarea lor cea mai înaltă atunci cînd servesc statul ca parte a acestuia."

Afirmația era falsă pentru că această formă de filozofie era importată din Europa, și înșelătoare pentru că cei care subscriau cel mai entuziast la ea în Japonia erau primii care nesocoteau și atacau statul atunci cînd politicile acestuia nu erau supuse complet controlului lor. În orice caz, statul nu era o entitate ci o colecție de factori contradictorii, în care arbitra crima. Numirea unor militari la conducerea ministerelor nu a rezolvat nici o problemă: erau tot atît de expuși la a fi asasinați ca și civilii. Luarea în colectiv a deciziilor nu oferea nici ea vreo protecție: bandiții și-au dezvoltat tehnica asasi-

i ZENITUL AGRESIUNII

309

nărilor colective. În plus, militarii erau tot atît de divizați ca și civilii. Marina dorea o politică „sudică”, extinzîndu-se în coloniile extrem orientale și în insulele olandeze, franceze și britanice, bazate pe materii prime, în special petrol, care Japoniei îi lipseau. Armata voia expansiunea în interiorul continentului asiatic. Dar și ei erau împărțiți în „nordici”, care voiau să întărească Manciuria și să atace Rusia; și „sudici”, care voiau să ia orașele chineze și să dezvolte marile văi fluviale ale Chinei. Nici unul dintre acești oameni ori dintre politicienii civili care îi susțineau nu și-au gîndit planurile pînă la ultimele lor consecințe. Toți erau tacticieni străluciți; nici unul nu era strateg. Toată lumea avea idei șocante în privința pornirii unui război; de la primul pînă la ultimul însă, din 1931 pînă la amara înfrîngere din 1945, nici un japonez, civil ori militar, nu s-a gîndit în mod realist cum avea să se sfîrșească probabil războiul. Cum ar fi putut? Să se afle că susții că, în anumite circumstanțe, înfrîngerea era posibilă însemna să-ți riști viața. Cînd dezbaterile erau inhibate de frica fizică și schimbările de direcție politică erau aduse prin măcel, calculul la rece — esența conceptului de Realpolitik — devenea imposibil. Adevărul este că, o dată cu înaintarea în anii '30, Japonia era condusă și politicile ei erau determinate nu de vreun sistem de guvernare real ci de o anarhie a terorii. Momentul de răscruce a fost 1935-1936. La 12 august 1935, luptele între facțiuni s-au extins la forțele armate, cînd generalul Tetsuzan Nagata, șeful Biroului de Afaceri Militare, a fost ucis prin înjunghiere de un colonel radical, Saburo Aizawa. Aizawa a declarat la procesul său: „N-am reușit să-l execut pe Nagata cu o singură lovitură de sabie și, ca instructor de scrimă, îmi este cumplit de rușine.”¹² Dar nu-i mai era rușine de nimic altceva și și-a folosit

procesul prelungit pentru a face o violentă propagandă antiguvernamentală. Continua încă atunci când alegerile de la 20 februarie 1936 au adus o revenire a liberalismului parlamentar— atît cît se mai putea vorbi de așa ceva. Patru zile mai tîrziu avea loc o petrecere în casa ambasadorului american, Joseph Grew. Grew era surd, și este caracteristic pentru dificultățile tratării cu Japonia faptul că, în timpul audiențelor sale la Tenno, nu putea auzi o vorbă din ce spunea translatorul, căci era o ofensă de neiertat să vorbești mai tare decît în șoaptă în prezența împăratului.¹³ Dar soția lui Grew, o nepoată a celebrului comandant Perry, vorbea perfect japoneza, iar casa lor era un caravanserai al constituționalismului japonez. În seara aceea printre oaspeții lor se aflau amiralul Makoto Saito, păstrătorul Micului Sigiliu, și amiralul Kantaro Suzuki, Șambelanul. După cină Grew le-a arătat filmul Naughty Marietta, cu Nelson Eddy și Jeanette MacDonald, care a fost foarte lăudat, soțiile japoneze vărsînd din belșug lacrimi de apreciere.¹⁴ În zorii zilei următoare, 1500 de oameni din garnizoana Tokyo, inclusiv Gărzile, două regimente de infanterie de prima mînă și unități de artilerie, au pus la cale un puci. Au ocupat tribunalele, clădirea Dietei și cartierele generale ale armatei și marinei; și au înconjurat Palatul Imperial. Batalioane

310

O ISTORIE A LUMII MODERNE

de asasini, înarmați cu săbii (pentru onoare) și puști mitralieră (pentru eficiență), au fost trimise la reședințele principalilor membri ai guvernului. Saito a fost asasinat. La fel și șeful învățămîntului Militar și ministrul de Finanțe. Suzuki, deși rănit, a fost salvat de eroismul soției sale. Primul-ministru, amiralul Okada, o țintă importantă de vreme ce tocmai anunțase că alegerile însemnau o întoarcere la guvernarea constituțională, a fost și el salvat de soția sa, care l-a încuiat într-un dulap, iar banda de ucigași l-a împușcat pe fratele lui din greșeală. Obiectivul final al complotului era asasinarea și înlocuirea împăratului; dar și acesta a supraviețuit, iar patru zile mai tîrziu marina și gărzile imperiale i-au forțat pe rebeli să se predea. Treisprezece dintre cei mai importanți au fost judecați în grabă și executați în secret — doar doi și-au făcut hara-kiri, deși tuturor li s-a dat aceeași șansă. Este remarcabil că pe tot parcursul acestui episod oribil, nimeni dintre cei implicați — victimele, colegii lor, împăratul, ofițerii superiori din armată și marină, poliția, gărzile de corp, și mai puțin decît oricine criminalii înșiși — nu s-a comportat altfel decît laș și meschin. Singurele excepții au fost disprețuitele femei, soțiile și servitoarele miniștrilor, care au dat dovadă de un curaj și o ingeniozitate extraordinare.¹⁵

Tentativa de puci a fost interpretată de mulți drept pronazistă, dar mai probabil este că autorii ei erau, în unele cazuri conștient în altele inconștient, în serviciul politicii sovietice. Manifestul lor denunța „numărul mare de oameni al căror principal țel și scop a fost să acumuleze bogății materiale personale nesocotind bunăstarea generală și prosperitatea poporului japonez. [...] Genro, înalții funcționari, grupările militare, plutocrații, birocrății și partidele politice sînt cu toții trădători care distrug esența națională.”¹⁶ Tinerii ofițeri implicați erau cît se poate de pregătiți pentru a introduce în Japonia o formă de comunism, printr-un amestec de marxism și Kodo („Calea imperială”) cu un împărat-marionetă comunist. Aceasta era viziunea agentului sovietic Richard Sorge, care acționa dinăuntru ambasadei naziste. El credea, și și-a informat în acest sens șefii de la Moscova, că rebeliunea avea să favorizeze politica sovietică pentru că se îndepărta de tactica „nordică” a confruntării cu Rusia de-a lungul Graniței Manchuguo, alegînd în schimb înaintarea în China. Lui Stalin acest lucru îi convenea de două ori, căci un război hotărîtor între China și Japonia nu numai că ar fi exclus un atac asupra slabelor lui baze din est ci, după toate probabilitățile, i-ar fi obligat pe Chiang și Guomindangul să-și abandoneze diferendele cu comuniștii chinezi, să formeze un Front Popular și să grăbească astfel momentul în care China întregă avea să se alătore blocului sovietic.¹⁷ Într-adevăr, exact așa s-a și întîmplat. Rebelii doriseră o politică japoneză mai activă, favorizînd o ieșire „nordică”. Guvernul militar japonez, după ce i-a spînzurat pe răsculați, le-a adoptat prompt și laș activismul, dar — după cum presupusese Sorge — i-au dat o tușă „sudică”. Nu există însă nici o dovadă că Japonia a dorit vreodată un război clar cu China. Mai degrabă

ZENITUL AGRESIUNII: ■■

311

dimpotrivă. Politica ei era aceea de a poza în „protectorul” și „fratele” Chinei în Orient și de a-și atinge scopurile prin comerț, diplomație, presiuni și propagandă. Singura Mare Putere care avea interesul unui război sino-japonez era Rusia sovietică și singurul element din China care ar fi avut de cîștigat în urma unui astfel de război era PCC. Cronologia evenimentelor este semnificativă. În vara lui 1934, armatele comuniste din China, al căror comisar politic era Zhou Enlai, erau aproape distruse de forțele GMD ale lui Chiang și sfătuitoarii lor germani, von Seeckt și von Falkenhausen. În toamnă căpeteniile războinice comuniste au hotărît să înceapă ceea ce mai tîrziu a fost cunoscut sub numele de „Marșul cel Lung”, în aparență pentru a lupta cu japonezii în nord; de fapt, pentru a scăpa de încercuirea barăcilor și a sîrmelor ghimpate ale lui Chiang. Detaliile Marșului, care a început în octombrie 1934 și s-a sfîrșit la Yan'an în decembrie 1936, fac parte din legenda maoistă, și pot fi crezute sau nu, după plac.¹⁸ Elementul evident este că, în cursul lui, Mao a căpătat pentru prima oară controlul asupra principalelor forțe comuniste. Comandantul oficial, Zhang Guotao, s-a desprins și s-a dus cu oamenii lui la Xinjiang, fiind etichetat din această pricină drept „deviaționist”. De aici înainte, în calitatea lui de căpetenie de război comunistă (avîndu-l pe Zhou drept Eminență Cenușie), Mao își putea acuza orice rival comunist de „agresivitate” și putea concentra toată puterea politică și

militară în mâinile lui.19

Cam pe când se desăvârșea acest proces de concentrare comunistă și se încheia Marșul cel Lung, spre sfârșitul lui 1936, Stalin își impunea politica „Frontului Popular”, pentru a determina PCC și GMD să acționeze împreună în războiul cu Japonia. La început Mao a fost reticent: el era de părere că Chiang trebuia împușcat. Dar în timpul unei vizite pe frontul nordic, la sfârșitul lui 1936, Chiang a fost arestat într-o împrejurare misterioasă cunoscută sub numele de „Incidentul de la Xi'an”; i-au fost cercetate hîrțile, și Zhou Enlai a căpătat acces la jurnalele lui, care dezvăluiau forța sentimentelor sale anti-japoneze.20 În consecință, Mao s-a lăsat convins; iar la 1 martie 1937 el revenise la naționalismul lui dinainte, spunînd unei vizitatoare, Agnes Smedley: „Comuniștii nu-și leagă în nici un caz punctul de vedere de interesele unei singure clase într-un singur moment, ci sînt cît se poate de profund preocupați de soarta națiunii chineze.”21

Pentru a fi urmată cu succes, linia naționalistă necesita un „război patriotic” la scară mare. La 5 iunie 1937, comuniștii chinezi și GMD au semnat un acord de lucru. Două zile mai tîrziu, în noaptea de 7 iulie, a intervenit primul „incident” între GMD și forțele japoneze la podul Marco Polo de lîngă Beijing, primele împușcături venind din partea chinezilor. Acest episod dezvoltîndu-se a dus la un război în toată regula. Este semnificativ faptul că Song Zhiyuan, comandantul suprem GMD în China de nord, și comandantul suprem japonez, generalul Gun Hashimoto, comandanți inamici, erau în relații prietenești și făceau tot ce le stătea în puteri să stingă conflictul.

312 O ISTORIE A LUMII MODERNE

Dar acte de violență repetate și inexplicabile au arătat clar că cineva urmărea în mod deliberat un conflict pe scară mare. Generalul He Yingqin, ministru de Război GMD în 1937, a crezut pînă la moarte că era mîna radicaliștilor militari japonezi, același grup care regizase rebeliunea din Tokyo cu un an în urmă. Ofițerii japonezi prezenți în timpul incidentului de la Pod credeau însă la vremea aceea că violența era întreținută de elemente subversive din armata chineză, iar după triumful postbelic al lui Mao au fost convinși că agenții acestuia, acționînd după indicații sovietice, au provocat războiul. Expertul japonez în probleme sovietice, generalul Akio Doi, a spus în 1967: „Eram prea naivi pe atunci ca să ne dăm seama că totul era un complot comunist.” Ceea ce e destul de limpede este că afacerea Marco Polo nu a fost o repetare a incidentului manciurian din 1931. Nu a fost nici o conspirație în armata japoneză. Chinezii s-au comportat încă și mai arogant și intransigent decît japonezii după ce a avut loc incidentul și au luat inițiativa extinderii războiului.22

La fel de limpede este că Rusia a fost marele beneficiar al războiului sino-japonez. Japonezii fuseseră ultimii care au abandonat încercarea de a zdrobi regimul bolșevic prin forță. Granița lor cu sovieticii a rămas tensionată, și la sfârșitul anilor '30 au avut loc mai multe ciocniri militare foarte serioase: în 1937 pe fluviul Amur; în 1938 la Zhanggufeng, la 112 kilometri de Vladivostok; iar în mai-iunie 1939 la granița dintre Mongolia și Manchuguo — ultima fiind o mare desfășurare de forțe care prefigura marile lupte cu tancuri din cel de-al doilea război mondial. Fără războiul cu China, Japonia ar fi putut fără îndoială să-i angajeze pe ruși într-un conflict de proporții și să-i alunge din Orientul îndepărtat. Așa însă, nu putea concentra forțe suficiente; iar bătălia din 1939, în care generalul Jukov și-a cîștigat renumele, a fost o victorie sovietică și prima înfrîngere suferită de forțele armate japoneze în epoca modernă.23

Celălalt cîștigător a fost Mao. În toamna lui 1937, cînd războiul se întindea deja necontrolat, el spunea generalilor săi:

„Conflictul sino-japonez ne dă nouă, comuniștilor chinezi, o ocazie excelentă de a ne extinde. Politica noastră este de a ne concentra 70% din eforturi acestui scop, 20% înfruntării guvernului și 10% luptei cu japonezii. Această politică trebuie dusă în trei etape. În prima etapă trebuie să lucrăm împreună cu GMD pentru a ne asigura existența și dezvoltarea. În cea de-a doua etapă trebuie să devenim la fel de puternici ca și GMD. În cea de-a treia, trebuie să pătrundem adînc în anumite părți ale Chinei pentru a pune bazele contraatacului împotriva GMD.24

Această politică a fost urmată ad litteram. Chiang s-a retras spre Chong-qing, adînc în interior. Mao a rămas în nord-vest, evitînd angajările în luptă pe scară largă cu japonezii, ducînd doar un război de gherilă în gamă minoră și creînd un imperiu militar și politic printre țărani.

Pentru Japonia, războiul a fost un dezastru moral, politic și în cele din urmă militar și economic. Americanii fuseseră întotdeauna în general

ZENITUL AGRESIUNII „ 313

prochinezii. „Lobby-ul chinez” exista deja. Roosevelt era violent anti-japonez. La 5 octombrie 1937, într-un discurs ținut la Chicago, el îi asimila pe japonezi cu naștii și fasciștii și le semnala izolarea morală: „Cînd începe să se răspîndească o epidemie, comunitatea e de acord cu o carantină a pacienților.”25 În ce privea politica japoneză, militarii erau deja în șa, miniștrii civili nemaifi-ind consultați și nici măcar informați asupra deciziilor. Iar controlul militar era și el la rîndul său șubred, pe măsură ce doctrina degradată a șintoismului și bușidoismului totalitar pătrundea în armată. Capitala chineză, Nanjing, a căzut în decembrie 1937. Comandantul japonez, generalul Iwane Marsui, intrase în China declarînd: „Mă duc pe front nu ca să mă lupt cu un inamic, ci în starea de spirit a cuiva care

și-a propus să-și liniștească fratele"; el a ordonat oamenilor lui să-i „protejeze și să-i sprijine cât mai mult posibil pe oficialii și oamenii de rînd chinezi". De fapt, o dată ce armata a intrat în Nanjing, ofițerii radicali au preluat controlul. Timp de patru săptămîni pe străzile orașului s-a dezlănțuit unul dintre cele mai mari masacre din istorie. Bărbați, femei și copii, spunea un martor ocular, „erau vînați ca iepurii. Oricine era văzut că se mișcă era împușcat". Aproximativ 20 000 de bărbați chinezi civili de vîrstă recrutabilă au fost duși în afara orașului și uciși cu baionetele sau mitralierele — prefigurînd masacrele sovietice asupra polonezilor din 1941 la Katyn și în alte părți. Omorurile au continuat pînă la 6 februarie 1938, cînd numărul victimelor ajunsese undeva între 200 000 și 300 000. Pînă și un raport oficial al ambasadei naziste descria scenele ca fiind „acțiunea unui mecanism bestial". Atrocitățile au fost comentate pe larg în ziarele lumii. Împăratul și civilii din guvern au pretins mai tîrziu că nu au știut nimic despre aceste evenimente pînă după război.²⁶

Acum Japonia avea controlul deplin. În martie 1938 Dieta a abdicat, lăsînd să treacă o Lege Militară care abandona toată puterea în mîinile generalilor și amiralilor. Dar nu a existat cine știe ce teroare polițienească: nu era necesară. Japonezii păreau uniți în spatele politicii de război. În orice caz, nu a existat o opoziție pe față. Ambasadorul britanic, Sir George Sansom, raporta: „Diferența dintre extremiști și moderați nu o constituie destinația, ci calea pe care trebuie să se ajungă la acea destinație și viteza cu care trebuie să se meargă." ²⁷ Deja, la începutul lui 1938, Japonia avea o economie de război totală, incluzînd controlul forței de muncă, al prețurilor și salariilor și al tuturor deciziilor industriale importante. Multe firme erau de fapt conduse de consilii de stat, adesea compuse din militari. Cum armata ocupa marile orașe chineze și se deplasa de-a lungul rîurilor, punînd stăpînire rapid pe întreaga Chină industrială, s-a format un consiliu alcătuit în special din ofițeri de armată care să conducă economia chineză. Dar acești oameni nu știau cum să pună capăt războiului sau să-1 cîștige; nici măcar la ce folosea acest război. Să aducă prosperitate Japoniei? A făcut contrariul. Corespondentul New York Times la Tokyo, Hugh Byas, relatează (31 iulie 1938): „Japonia a ajuns într-un punct în care lungimea unui băț de chibrit ori pielea unui șobolan repre-

314

O ISTORIE A LUMII MODERNE

zintă factori economici importanți în continuarea războiului cu China." Raționalizarea și lipsurile erau acum, spunea el, mai severe decît în Germania în 1918. Pieile de șobolan erau tăbăcite pentru a se obține un înlocuitor de piele. Mărfuri importante cum ar fi vata, pînza, chimicalele, pielea, metalele, uleiul, lîna sau oțelul fuseseră scoase de pe piață. Era imposibil să cumperi pastă de dinți, ciocolată, chewing-gum, mingi de golf, țigări. Orice obiect din fier, scria el, „e mai rar decît aurul"²⁸. Cu mult înainte de izbucnirea războiului în Europa, Japonia era o țară totalitară tensionată, subnutrită, din ce în ce mai disperată, care își îndepărtase toți vecinii, își abolise sistemul democratic și constituțional, abandonase domnia legii, nu avea nici o strategie coerentă pe termen lung și adoptase expedientul folosirii forței pentru a-și rezolva problemele, care erau tot mai mult autocrate. Aici, la sfîrșitul anilor '30, era un model al moralității relative în acțiune.

Un altul era Italia. Și aici vedem procesul coruperii reciproce în acțiune. Puciul lui Mussolini fusese inspirat de al lui Lenin. Încă de la începuturile activismului său politic, Hitler îl citase pe Mussolini ca pe un precedent, în biroul său din Clădirea Brună din Mîinchen se afla un bust mare al lui Mussolini, iar într-un manifest publicat în 1935 Goebbels recunoștea pînă la amănunt măsura în care naziștii erau îndatorați fascismului italian.²⁹ Aceste complimente nu erau reciproce — la început. Mussolini, care se considera, oarecum pe bună dreptate, un om educat și civilizată, vedea în Hitler un saltimbanc vulgar și un gangster periculos. Italia avea o comunitate evreiască mică, bine integrată și foarte respectată. Mussolini datora enorm evreilor, în special unuia dintre mentorii săi socialiști, Angelica Balabanov, lui Enrico Rocca, fondatorul fascismului roman, și lui Gino Arias, un teoretician al corporatismului italian.³⁰ De aceea, rasismul lui Hitler i-a repugnat la început lui Mussolini, și el a perceput pericolele potențiale ale regimului nazist mai devreme chiar și decît francezii, ca să nu mai vorbim de britanici. În 1934 el a descris acest regim drept „sută la sută rasism. Împotriva oricui și a orice: ieri împotriva civilizației creștine, azi împotriva civilizației latine, mîine, cine știe, împotriva civilizației întregii lumi". El credea că regimul este „beat de o belicozitate încăpățînată"³¹. Italia se temuse întotdeauna de invazia nordului teuton. Inamicul ei ereditar era Austria: iar în politica de Anschluss a lui Hitler trebuia să intre și sprijinirea austriecilor în încercarea lor de a recupera ceea ce obținuseră italienii la Versailles. Italia avea la fel de mult de pierdut ca oricine din încălcarea Tratatului; și cînd Hitler a repudiat acest Tratat, la 16 martie 1935, Mussolini a acceptat să se întîlnească cu reprezentanții Marii Britanii și Franței la Stresa (11-14 aprilie) pentru a forma un „front" împotriva agresiunii naziste.

Dar Mussolini se afla deja în plin proces de corupție. Îndrăzneala epurării lui Rohm și lipsa generală de reacție la această crimă de stat îl impresionaseră; ca și aparentul succes al lui Hitler în creșterea ratei natalității la germani. El a observat că cucerirea Mancuierei de către japonezi a rămas

ZENITUL AGRESIUNII

315

nepedepsită și că încălcarea de către ea a Tratatului Naval de la Londra din 1930, care însemna că își construia vase de război cît de repede putea, nu adusese nici o ripostă imediată din partea Marii Britanii. Ce nu știa el, deși poate că a presupus, era că la 19 martie 1934 Cabinetul britanic hotărîse că Germania trebuia tratată ca „ultimul inamic

potențial împotriva căruia trebuie să ne îndreptăm politica de apărare «pe termen lung». Ca rezultat, s-a discutat, în disperare de cauză, posibilitatea reîmprietenirii cu Japonia; ideea a fost însă abandonată din cauza ostilității implacabile a americanilor.³² Mussolini nu știa asta. Dar știa să privească o hartă; știa să socotească. Știa că era de neconceput ca Marea Britanie să-și păstreze destule forțe maritime și aeriene în interior pentru a ține pe loc Germania, în Orientul îndepărtat pentru a ține pe loc Japonia și de asemenea în Mediterana. Era de părere că Marea Britanie și Franța ar trebui să fie dispuse să plătească un preț pentru a-i păstra prietenia. În spiritul unei Realpolitik totalitare, el dorea să aibă mină liberă să trateze cu Abisinia, unde avuseseră loc incidente la granițele Somaliei și Eritreii italiene la 5 decembrie 1934. Cu două luni înainte de formarea Frontului Stresa el își retrăsese trupele. Avea dreptate. Abisinia era ea însăși un imperiu, care-și conducea supușii și adesea populațiile migratoare prin forță și teroare, în cadrul unor frontiere schimbătoare sau nedeterminate. Majoritatea problemelor teritoriale din 1935 aveau să fie reinviolate în perioada postcolonială, la sfârșitul anilor '70 — cu toate că pînă atunci Abisinia și-a găsit un aliat mai sigur, deși sinistru, în Uniunea Sovietică și astfel și-a păstrat independența și imperiul. În 1935 criza nu a privit chestiunile teritoriale, ci credibilitatea Ligii, din care Abisinia făcea parte și la care a făcut apel zgomotos cînd Italia a atacat, la 5 octombrie 1935. Cinci zile mai tîrziu Liga a declarat Italia agresor și astfel, la 19 octombrie, a impus „sancțiuni”.

Rezolvarea crizei abisiniene, de care Marea Britanie s-a ocupat în mod efectiv, este un exemplu izbitor de cum să obții cea mai rea dintre lumile posibile. Abisinia era o monarhie africană primitivă care practica sclavia; nicidecum un stat modern. N-ar fi trebuit să facă parte din Ligă. Ideea că Liga trebuia să-i garanteze frontierele era o ilustrare excelentă a absurdității acordului, care i-a determinat pe senatorul Lodge și pe prietenii lui să-l respingă. Liga ar fi trebuit desființată după eșecul manciurian din 1931. Cu toate acestea, dacă se considera că merita menținută și dacă integritatea Abisiniei era o chestiune de viață și de moarte, atunci Marea Britanie și Franța ar fi trebuit să fie pregătite pentru război; caz în care Italia ar fi cedat. Cele două puteri occidentale ar fi pierdut prietenia acesteia, ba chiar și-ar fi făcut un dușman din ea; dar Liga ar fi arătat că putea să muște, iar efectele s-ar fi simțit poate în altă parte, și anume în Europa Centrală. Impunerea sancțiunilor însă a fost o prostie. Sancțiunile funcționează rareori: ele aduc prejudicii, înfurie și stîrnesc, dar nu împiedică sau descurajează un act de agresiune. În acest caz nu aveau nici un rost, pentru că Franța n-ar fi fost de acord cu

316

O ISTORIE A LUMII MODERNE

sancțiuni privind petrolul (singurul care ar fi avut eventual vreun impact asupra evenimentelor) și America, cel mai mare producător de petrol al lumii, nu voia să impună nici un fel de sancțiuni. Marea Britanie nu era de acord să închidă Canalul de Suez sau să impună o carantină navală: comandantul marinei, Chatfield, a raportat că nu erau disponibile decît șapte nave de război.³³ În timp ce Cabinetul discuta dacă să încerce sau nu să impună sancțiuni privind petrolul, Hitler a remilitarizat Renania la 7 martie, nesocotind atît pactul de la Versailles cît și pe cel de la Locarno. La acea dată Marea Britanie avea doar trei nave de luptă în apele teritoriale, nicidecum suficiente pentru a neutraliza „navele de buzunar” ale Germaniei. Mussolini a luat Adis Abeba la 5 mai și a anexat țara patru zile mai tîrziu. La 10 iunie ministrul de Finanțe, Neville Chamberlain, descria politica sancțiunilor drept „însuși miezul nebuniei”, iar o săptămînă mai tîrziu Cabinetul a renunțat la ea.³⁴

Singurul efect al politicii de sancțiuni a fost transformarea lui Mussolini într-un inamic. De la mijlocul lui 1936 germanii au început să-l curteze. Frank, Goring, Himmler și Baldar von Schirach au făcut vizite la Roma. La 1 noiembrie Mussolini vorbea despre „Axa Roma-Berlin”. La 22 februarie 1937, într-o analiză a șefilor de Stat Major britanici se nota: „Au trecut vremurile cînd puteam conta automat pe o Italie prietenoasă și supusă.”³⁵ Asta însemna că planurile existente de a întări flota din Orientul îndepărtat în cazul unui conflict cu Japonia prin trimiterea de nave prin Mediterana și Suez erau inaplicabile. Britanicii aveau acum trei potențiali inamici maritimi importanți: în apele teritoriale, în Mediterana și în oceanele Indian și Pacific. Mai exista și posibilitatea ca aceștia să acționeze concertat. La trei săptămîni după ce Mussolini a vorbit despre Axă, Japonia și Germania au semnat Pactul Anti-Comintern, îndreptat împotriva Rusiei dar semnănd posibilitatea unor grupuri de puteri totalitare acționînd ca niște haite de animale de pradă. La 27 septembrie 1937, Mussolini era la Berlin. A găsit irezistibilă admirația lui Hitler. Acesta l-a numit „cel mai mare om de stat din lume, cu care nimeni nu poate nici măcar încerca să se compare”³⁶. Nemaîmulțumindu-se cu Abisinia, el a început să-l imite pe Hitler în căutarea de ținte de expansiune, elaborînd pretenții la Nisa, Corsica, Tunis și Albania. A renunțat la opoziția sa dinaintea față de politica rasistă și în noiembrie 1938 a creat o versiune proprie a Legilor naziste de la Niirnberg.³⁴ Se alăturase deja Pactului Anti-Comintern (6 noiembrie 1937) și părăsise Liga (11 decembrie), în aprilie 1939 a început o carieră de agresiune europeană, invadînd și anexînd Albania, și procesul de corupere a culminat în luna următoare (22 mai), cînd a semnat „Pactul de Oțel” cu omul pe care cu doar cinci ani în urmă îl considerase un potențial „dușman al civilizației”.

Pînă acum Mussolini și Hitler colaboraseră în primul dintre războaiele ideologice prin mandat. „Opozantul” lor în acest ritual cinic era Stalin. Teatrul ales pentru devastatorul lor spectacol a fost Spania, care se afla practic în

afara sistemului puterilor europene de la începutul secolului al XIX-lea și care acum a devenit focarul său agonizant. Acest lucru era extraordinar în sine: Spania era distantă, necomunicativă, xenofobă, țara europeană cea mai rezistentă la principiul holistic, cel mai puțin vulnerabilă la virusurile străine ale totalitarismului, fie el de stînga sau de dreapta, la ingineria socială, moralitatea relativă. Asta face Războiul Civil din Spania atât de tragic. Infecția a intrat prin Partidul Socialist (PSOE) și apoi s-a răspîndit. După cum spunea Salvador de Madariaga, „ceea ce a făcut Războiul Civil din Spania inevitabil a fost războiul civil din interiorul Partidului Socialist”³⁸. În anii '20, socialiștii spanioli fuseseră reformiști raționali, pragmatici. Cea mai importantă figură a lor, liderul sindical Francino Largo Caballero, a acționat în cadrul tradiției republicane spaniole. Dacă admira ceva în străinătate, aceștia erau fabienii britanici. El considera că formarea primului guvern laburist în 1924 era „cel mai important eveniment din întreaga istorie a socialismului internațional”³⁹. El chiar a lucrat, pe bază de negocieri, cu dictatura leneșă, neaventuroasă a lui Primo de Rivera (1923-1930). Susținea că regimurile și dictatorii vin și se duc, dar obiectivul socialismului era să îmbunătățească condițiile materiale și morale ale muncitorilor în cadrul capitalismului.⁴⁰ Moderația socialistă a făcut posibilă încetarea dictaturii fără vărsare de sînge și, în anul următor, efectuarea unei tranziții pașnice de la monarhie la republică.

Trebuie să spunem că Francino Caballero a servit bine interesele republicii. Violența ori ilegalitățile comise de stînga, insista el, ar provoca armata și ar duce la o altă dictatură militară. El și-a împiedicat adepții să dea foc casei generalului Mola, figura centrală a dreptei militante. El a ajutat la reformularea constituției reformiste, care permitea naționalizarea dar într-un cadru strict legal și numai cu acordarea compensațiilor convenite. Marea lui mîndrie erau școlile construite. În timp ce în perioada 1908-1930 fuseseră ridicate în medie numai cîte 505 pe an, în primul an al republicii au fost construite peste 7 000.⁴¹ Pentru asta erau ministerele socialiste. El insista ca grevele politice incitate de anarhiști și de micul Partid Comunist, precum și răscoalele rurale violente să fie înăbușite, dacă era necesar, prin folosirea artileriei.⁴² Așadar, o lovitură de stat a dreptei (august 1932) a fost un fiasco. A fost votată o lege de reformă agrară modestă. Pentru o scurtă vreme, plină de speranțe, se părea că Spania ar putea ajunge la o stabilitate republicană pe baza fermă a modernizării treptate, umane.

Apoi această imagine s-a prăbușit. Caballero a fost prima victimă a „infiltraționismului” — penetrarea pe ascuns a cadrelor de partid și de sindicat de către extrema stîngă organizată. El a pierdut controlul asupra principalei federații sindicale (UGT) și a început să se apropie de stînga pentru a-l recîștiga. Analogiile cu alte state au început să-și joace rolul sinistru. Triumful lui Hitler, ușurința cu care au fost distruși social-democrații germani au fost o lecție că moderația nu dădea rezultate: în iulie 1933 Caballero afirma că mai degrabă aveau să ajungă la putere socialiștii decît să se accepte fas-

318

O ISTORIE A LUMII MODERNE

cismul. La începutul lui 1934 cancelarul catolic austriac Dollfuss și-a distrus Partidul Socialist local, bombardîndu-i fortăreața, Karl Marx Hof, cu artilerie de cîmp. S-au făcut comparații cu Spania. Avertismentele socialiștilor europeni precum Otto Bauer sau Julius Deutsch umpleau presa socialistă spaniolă.⁴³ Infecția extremismului a lovit cel mai profund în Tineretul Socialist, care a început să formeze bande de stradă și să se angajeze în violențe sistematice. Ei îl flatau pe Caballero numindu-l „Lenin al Spaniei”. Bătrînul reformist, întinerit de adulația lor, a permis militanților să-l atragă și mai adînc pe calea violenței, încîntat de termenul prin care era denumită noua tendință, Caballerismo.⁴⁴ Dacă Mussolini a fost corupt spre dreapta, Caballero a fost corupt spre stînga.

Procesul a fost accelerat de criza din ce în ce mai mare a terenurilor, datorată sfîrșitului emigrărilor (100 000 de oameni au fost obligați să se întoarcă în 1933), de căderea prețurilor și de controversa asupra reformei pămînturilor, pe care proprietarii de pămînturi o considerau revoluționară și anarhiștii — o fraudă, și care nu a putut fi aplicată. La sate, „săracii erau înnebuniți de foame, bogații erau înnebuniți de frică”⁴⁵. Sloganul proprietarilor de pămînturi pentru cei înfometaji era Comed Republicai — „Să vă hrănească Republica!” Gărzile civile foloseau ceea ce a fost denumit „brutalitate preventivă” pentru a înăbuși revoltele țărănești conduse de anarhiști, în noiembrie 1933 socialiștii au pierdut alegerile, au ieșit de la guvernare și au trecut la acțiuni directe.

Această schimbare de tactică nu putea să aibă succes și avea să distrugă cu siguranță sistemul republican. Ea a constituit o negare a tot ce reprezentase cîndva Caballero. În mai 1934 el i-a încurajat pe agricultori să facă grevă. A eșuat: Ministerul de Interne a deportat mii de țărani sub amenințarea armelor și i-a aruncat din camioane la sute de kilometri de casele lor. În octombrie Caballero a renunțat la orice frînă. La Madrid a avut loc o grevă generală destul de anemică. La Barcelona, o „Republică Independentă Catalană” a durat exact zece ore. În Asturia, o Comună a Muncitorilor, cu sprijin socialist, a supraviețuit două săptămîni, minierii rezistînd cu îndîrjire cu ajutorul dinamitei. Dar avînd în vedere că muncitorii din Barcelona și Madrid au refuzat să se răscoale, reprimarea ei a fost inevitabilă. Această reprimare a fost făcută de cel mai capabil general al Spaniei, Francisco Franco, folosind patru coloane de soldați obișnuiți și coloniali.

Franco se opusese pînă atunci la revoltele militare și a continuat să se opună. Dar acum vedea Spania amenințată de o boală străină: „Fronturile sînt socialismul, comunismul și celelalte formule care atacă civilizația ca s-o înlocuiască cu

barbarismul."46 În 1935 el a descoperit că 25% din recruți aparțineau partidelor de stînga și că organizarea lor era sarcina principală a cadrelor de stînga. În august 1935, la cea de-a șaptea întrînire a Cominter-nului, Dimitrov a prezentat conceptul de „Front Popular” cu cuvintele: „Tovarăși, vă amintiți vechea poveste cu cucerirea Troiei. Armata care ataca

ZENITUL AGRESIUNII ■.

319

n-a putut obține victoria pînă cînd, cu ajutorul faimosului Cal Troian, n-a reușit să pătrundă pînă în inima taberei inamice."47 Franco se temea că, o dată ce armata ar fi fost divizată sau neutralizată, nimic n-ar mai fi putut împiedica preluarea puterii de către extrema stîngă, ceea ce ar fi dus la toate ororile Rusiei lui Lenin și, nu în ultimul rînd, la o colonizare forțată de tip stalinist a țăranilor. La începutul lui februarie 1936, cînd avea un Front Popular format și se afla în pragul alegerilor, el îi spunea atașatului militar de la Paris că armata trebuia să fie pregătită să acționeze „dacă se ajungea la ce era mai rău”. El credea însă că va trece criza și că nu se plănuia nici o intervenție militară.48 Chiar și după victoria Frontului Popular de la 16 februarie el credea că, fără un sprijin civil respectabil, armatei i-ar lipsi „unitatea morală necesară pentru a-și îndeplini misiunea”49.

Faptul că armata a obținut acest sprijin s-a datorat în exclusivitate socialiștilor și altor extremiști de stînga. Stînga fusese prima care renunțase la democrație în favoarea violenței în 1934.50 Rezultatul a fost instaurarea unei frenezii a fricii în principala grupare democratică de dreapta, CEDA (Confederacion Espanola de Derechas Autonomas), condusă de Gil Robles. Robles era un republican autentic; era tot atît de urît de monarhiști și fasciști cît era și de socialiști.51 Partidul său era o mișcare de masă a clasei mijlocii care nu a avut nevoie să folosească forța pentru a obține ceea ce putea obține prin vot: securitatea. Cu toate acestea, corupția totalitară era prezentă și în CEDA. Mișcarea sa de tineret, Juventudes de Accion Popular (JAP), a răspuns plină de zel la violențele organizațiilor de tineret stîngiste. Ea îl întîmpina pe Robles cu strigăte precum „Jefe, Jefe, Jefe\” și cu slo-> ganul „¡El Jefe are întotdeauna dreptate.” Numea stînga „antispaniolă”. Proclama: „Fie Accion Popular va zdrobi marxismul, fie marxismul va distruge Spania. Cu Jefe sau împotriva lui Jefe! Nu poate exista dialog cu anti-spaniolii. Noi, nu Ei. Să anihilăm marxismul, francmasoneria și separatismul, ca Spania să-și poată continua drumul nemuritor!” Unii dintre adepții lui Robles au luptat în alegerile din 1936 cu un program de panică: victoria J stîngii ar însemna „înarmarea gloatei; arderea caselor și băncilor particulare; împărțirea bunurilor și terenurilor private; jafuri sălbatice și proprietatea comună asupra femeilor”52.

Cînd stînga a preluat puterea după alegeri, a început să confirme majoritatea acestor temeri. Deși partidele Frontului Popular au cîștigat, ele au obținut de fapt mai puțin de 50% din voturi. Stînga și-a consolidat poziția cu un milion de voturi; dar și dreapta și-a adăugat 750 000 de voturi.53 Aceste cifre cereau precauție. În loc de asta, stînga a lăsat deoparte „drăgălășeniile” constituționale, ca așteptarea celui de-al doilea tur, și a format un guvern; a doua zi după primul tur. În seara aceea au avut loc primele incendieri de biserici și mînăstiri; în Orvieto, închisoarea a fost deschisă. În parlament stînga a început o campanie imediată de privare a deputaților CEDA de Io-

O ISTORIE A LUMII MODERNE

320
curile lor prin inventarea de „nereguli” și atacuri la adresa președintelui, Alcalá Zamora, care era un republican absolut onest.

Cea mai alarmantă era influența comuniștilor care creștea rapid. Ei obținuseră în alegeri doar șaptesprezece locuri de deputați — între care și Dolores Ibarruri, „Z,a Pasionaria”, despre care se spunea că tăiase gîtul unui preot cu dinții —, dar la 5 aprilie au pus la cale o lovitură de stat. Datorită eforturilor unui discipol agent Comintern, Vittorio Codovilla, și trădării liderului Tineretului Socialist, Santiago Carillo (care deja participase la ședințe ale Comitetului Central al Partidului Comunist), mișcările de tineret socialistă și comunistă s-au amestecat, ceea ce însemna că 40 000 de militanți au fost înghițiți de comuniști.54 Zece zile mai tîrziu a fost anunțat un program viguros al Frontului Popular, care nu făcea nici un fel de concesii îngustimii victoriei electorale sau împărțirii egale a țării. Cînd i-a aflat termenii, Robles a avertizat parlamentul: „Jumătate din națiune n-o să se resemneze să moară. Dacă nu se poate apăra pe o cale, se va apăra pe alta. Războiul civil este adus de cei care caută cucerirea revoluționară a puterii [...] armele au fost încărcate de [...] un guvern ce n-a fost în stare să-și facă datoria față de grupările care s-au menținut în limitele legalității stricte.”55

Trecerea forțată a unui program revoluționar prin Cortes n-ar fi provocat ea singură o revoltă militară. Factorul determinant a fost incapacitatea Frontului Popular de a-și controla propriii militanți sau chiar de a forma vreun fel de guvern stabil. Socialiștii erau iremediabil divizați în privința căii ce trebuia urmată. Liderul moderațiilor, Indalecio Prieto, îl ura pe Ca-ballero și refuza pînă și să se afle în aceeași încăpere cu el: „Caballero să se ducă dracului!” Cînd a avertizat că violența socialiștilor avea să-i provoace pe militari a fost acuzat de „crize de andropauză”56. Rezultatul a fost ce era mai rău în ambele lumi: o combinație de guvern slab și retorică puternică, în special din partea lui Caballero. Activitățile mișcării de tineret a Frontului Popular pe străzile orașelor și ale anarhiștilor care organizau revolte țărănești în sate și greve antiguvernamentale în fabrici făceau ca retorică să pară serioasă clasei de mijloc și celei a micilor meseriași, precum și ofițerilor de rînd din armată și poliție, cu toții deja speriați. Stînga militantă,

adică bandele de stradă ale mișcării de tineret, anarhiștii, nou-formatul partid marxist revoluționar, POUM (Partido Obrero de Unificación Marxista) și Syndicos Libres au preluat conducerea prin violență, la care bandele fasciste în formare au replicat cu entuziasm. Încercările făcute mai târziu de a atribui violența stîngii „agenților provocatori” fasciști nu sînt plauzibile.⁵⁷ Bandele de tineret ale Frontului Popular au format neîndoielnic ucigași sadici, care mai târziu au devenit cei mai răi agenți ai terorii staliniste în timpul Războiului Civil.

În mai anarhiștii și greviștii POUM au început să pună stăpînire pe fabrici, țărani au început să ocupe proprietățile mari (în special în Estrema-dura și Andalusia) și să împartă pămînturile. Garda Civilă a fost consemnată

ZENITUL AGRESIUNII i , 321

la garnizoană. O mare parte a militarilor au fost trimiși în concediu. Noua poliție revoluționară republicană, Gărzile de Asalt, participa uneori la violențe sau stătea și se uita în timp ce recoltele erau arse. În iunie violența a crescut. La 16 iunie, Robles, într-un ultim avertisment, a citit în Cortes o listă de ultragii și atrocități: 160 de biserici arse, 269 de asasinate (în special) politice, 1 287 de atacuri, 69 de sedii politice distruse, 113 „greve generale”, 228 de greve parțiale, 10 sedii de ziare scoase din funcțiune. El a conchis: „O țară poate trăi sub monarhie sau republică, cu un sistem parlamentar sau prezidențial, sub comunism sau fascism! Dar nu poate trăi în anarhie.”⁵⁸ Incapacitatea guvernului de a reacționa la această pledoarie a fost ceea ce a oferit conducătorilor militari conservatori „sprijinul civil respectabil” pe care-l considerau o condiție preliminară pentru preluarea puterii. Ultima picătură a fost 11 iunie, cînd s-a descoperit cadavrul unui parlamentar de dreapta, Calvo Sotelo, asasinat de Gărzile de Asalt ca represalii la uciderea a doi membri ai lor de către o bandă de dreapta.⁵⁹ Două zile mai târziu Robles a acuzat public guvernul pentru asta. Războiul Civil a izbucnit la 17 iulie iar Robles, nevrînd să ia parte la un puci, a plecat în Franța.⁶⁰ Războiul Civil a avut loc pentru că alegerile incerte din februarie au reflectat clar o țară aproape egal împărțită; intervenția străină a prelungit războiul cu doi ani și jumătate. Despre nici un episod al anilor '30 nu s-au spus mai multe neadevăruri decît despre acesta, și abia în ultimii ani istoricii au început să-l dezgroape de sub muntele de minciună sub care a fost îngropat o generație întregă. Ceea ce iese la iveală nu este o luptă între bine și rău, ci o tragedie generală. Generalii insurgenți au ajuns repede să controleze sudul și vestul, dar n-au reușit să ocupe Madridul, și guvernul a continuat să controleze cea mai mare parte a nordului și estului pînă târziu în 1938. În spatele liniilor astfel trasate, fiecare parte a comis atrocități cumplete împotriva adversarilor ei, reali sau imaginari.

Pentru republicani, Biserica Catolică era principalul obiect al urii. Acest lucru este curios. Clerul era antiliberal și antisocialist; dar nu era fascist. Cea mai mare parte era monarhist, dacă era să fie ceva. Șeful Bisericii spaniole, arhiepiscopul Pedro Segura de Toledo, era antifascist; de asemenea era probritanic. Este adevărat că erau prea mulți clerici: 20 000 de călugări, 60 000 de călugărițe, 35 000 de preoți, dintr-o populație de 24,5 milioane. Dar clerul își pierduse pămînturile în 1837, fiind recompensat cu bani; și deși se presupunea că Biserica era bogată, cu siguranță preotul simplu de parohie nu era. Foarte rar se întîmpla ca țărani să-și omoare preotul; dar puteau ajuta la uciderea unuia din alt sat. Erau anticlericali în general; dar nu în special. Tot așa cum inteligenția de stînga din orașe era umanitară în general; dar nu în special. Arhiepiscopul de Valladolid spunea despre țărani: „Oamenii ăștia ar fi gata să moară pentru Fecioara din satul lor, dar i-ar da foc celei a vecinilor la cea mai mică provocare.”⁶¹

322 O ISTORIE A LUMII MODERNE

Majoritatea atrocităților republicane erau comise de bande ucigașe, formate din militanți sindicaliști, tineri, cadre politice, și care își spuneau „Lincșii Republicii”, „Leii Roșii”, „Furiile”, „Spartacus”, „Putere și Libertate” etc. Ei pretindeau că insurgenții trăsese din turnurile bisericilor; acest lucru era însă neadevărat, cu excepția bisericii carmelite din Callae Lauria barceloneză.⁶² De fapt, biserica nu a luat parte la revoltă, iar ajutorul pe care l-au dat unii clerici mai târziu naționaliștilor a fost rezultatul, nu cauza atrocităților. Au fost asinați unsprezece episcopi, o cincime din numărul total, 12% din călugări, 13% din preoți.⁶³ Cei măcelăriți au fost evocați în celebrul poem al lui Paul Claudel, „Martirilor spanioli”:

Sœur Espagne, Sainte Espagne — tu as choisi!

Onze eveques, seize-mille pretres massacres — etpas une apostasie!

Au fost ucise aproximativ 283 de călugărițe, cîteva fiind violate înainte de execuție, deși atacarea femeilor era rară în Spania republicană. În provincia Ciudad Real, mama a doi ieziști a fost omorîtă îndesîndu-i-se un crucifix pe gît. Parohul din Torrijos a fost biciuit, încoronat cu spini, forțat să bea oțet și pus la stîlp — apoi împușcat, nu crucificat. Episcopul de Jaen a fost asasinat împreună cu sora lui în fața a 2 000 de oameni, călăul fiind o milițiancă feroce cunoscută sub numele de La Pecosa (Pistruia). Unii preoți au fost arși, alții îngropați de vii; unora li s-au tăiat urechile.

Republicanii au asasinat și laici naționaliști, în special fasciști. În Ronda 512 oameni au fost aruncați în cheile care împart în mod spectaculos orașul, episod descris de Hemingway în Pentru cine bat clopotele. Lenin era mentorul; bandele de asinini de stînga erau cunoscute sub numele de checas. Dar foloseau un argou hollywoodian: dar un paseo însemna „a trage pe sfoară”. Erau zeci de astfel de bande numai în Madrid. Cea mai rea îl avea în frunte pe șeful tineretului comunist Garcia Attadell, care conducea temuta „patrulă a zorilor” și asasina zeci de oameni. Locuia într-

un palat, a adunat prăzi imense, a încercat să fugă în America Latină cu ele, dar a fost prins și executat în închisoarea din Sevilla, după ce a fost reprimat în sânul Bisericii.⁶⁵ Mulți dintre acești asasini au intrat în organizația pok'tiei secrete impuse de sovietici din Barcelona. Cu totul, se pare că s'înga a asasinat aproximativ 55 000 de civili (Sanctuarul Național de la Valladolid menționează 54 594), între care vreo 4 000 de femei și câteva sute de copii.⁶⁶ Crimele naționaliștilor aflați de partea cealaltă au fost la o scară similară, dar cea mai mare parte au fost făcute de unități ale armatei. Metoda era leninistă: distrugerea stîngii ca forță politică organizată prin uciderea tuturor activiștilor ei și instaurarea groazei printre supporterii ei. După cum a spus generalul Mola, în Pamplona (19 iulie 1936): „Este necesar să răspîndim o atmosferă de teroare. Trebuie să creăm această impresie de stă-pînire. Oricine sprijină în mod deschis sau în secret PR trebuie împușcat.”⁶⁷

ZENITUL AGRESIUNII

<

323

Arestările aveau loc noaptea și împușcările pe întuneric, uneori după tortură. Biserica insista ca toți să fie mai întii spovediți (10% refuzau) și aceasta îngreuna asasinările secrete. Dar au fost atrocități cumplite: un bărbat a fost întins în formă de cruce și i s-au tăiat mîinile și picioarele în timp ce soția sa a fost forțată să privească: ea a înnebunit. Preoții care încercau să intervină erau împușcați.⁶⁸ Crimele din Majorca au fost descrise de Georges Bernanos în romanul său *Les Grands cimities sous la lune*. Dar Arthur Koestler, în *The Invisible Writing*, a arătat și el cum erau plămuite atrocitățile fasciste în fabrica de minciuni condusă de Otto Katz de la Biroul Com-internului din Paris.⁶⁹ Cea mai celebră victimă a naționaliștilor a fost poetul Garcia Lorca, al cărui cumnat era primarul socialist al Granadei. El a fost împușcat în jur de 18 august 1936, dar mormîntul nu i s-a găsit niciodată. În aceeași lună au fost omorîți în oraș cam 571 de oameni. O estimare contemporană oficială a crimelor naționaliștilor arată aproximativ 8 000 în zona Granadei, 7-8 000 în Navarra, 9 000 în Sevilla, 9 000 în Valladolid, 2 000 în Saragosa, 3 000 în Baleare. În primele șase luni ale războiului naționaliștii au ucis șase generali și un amiral, practic toți deputații Frontului Popular pe care i-au prins, guvernatori, doctori și directori de școli — aproximativ 50 000 cu totul.⁷⁰ Astfel încît crimele de ambele părți au fost mai mult sau mai puțin egale, și ambele erau de natură totalitaristă — adică pedeapsa era dată pe baza clasei, a statutului și a ocupației, nu a vinei individuale.

Intervenția străină a fost importantă de la început. Fără ea pucii militar probabil ar fi eșuat. Revolta a fost un fiasco în cinci din cele șase orașe mari. Guvernul avea o mare superioritate numerică pe uscat, sporită curînd de milițiile politice. Marina și-a asasinat ofițerii: cele două crucișătoare și două distrugătoare ale ei au împiedicat Armata Africii să traverseze canalul pe apă. Naționaliștii au avut la început superioritatea în aer, dar prea puține avioane care să transporte mai mult de 200 de persoane pe zi în Spania. Generalul Mola, care comanda revolta din Burgos, avea foarte puțină muniție și se gîdea serios să renunțe și să fugă.⁷¹ Prima acțiune a lui Franco, atunci cînd a sosit din Canare la Tetuán duminică, 19 iulie 1936, a fost să trimită la Roma după douăsprezece bombardiere; trei zile mai tîrziu el le cerea germanilor avioane de transport. Aviația germană a sosit la Tetuán la 28 iulie, cea italiană două zile mai tîrziu. La începutul lui august Franco i-a trimis 600 000 de cartușe cu muniție lui Mola și a trecut 3 000 de oameni peste canal într-o singură zi. Asta a schimbat cursul lucrurilor. Armatele de la nord și sud s-au unit la 11 august și în luna următoare Franco, care obținuse un succes de propagandă uluitor despresurînd Academia de ofițeri-cadeți din Alcázar-Toledo, a fost numit șef al statului și generalissim „cu puteri depline în noul stat”⁷². El spera că moralul republicanilor avea să se prăbușească acum și că va putea ocupa Madridul. Dar sosirea aviației franceze și ruse a oferit guvernului controlul aerian aproape asupra întregului front — marea

324

O ISTORIE A LUMII MODERNE

lecție a războiului a fost importanța sprijinului aerian tactic —, iar apariția tancurilor rusești în Madrid a exclus capitularea acestuia. Astfel, ajutorul străin a împiedicat o decizie rapidă de o parte sau de alta.

Rezultatul războiului nu a fost însă determinat de intervenția Marilor Puteri, care s-a redus, și nici de politica nonintervenționistă a Marii Britanii și a Franței, din moment ce se puteau cumpăra oricînd arme cu aur sau valută forte. Germanii au furnizat cel mult 10 000 de oameni o dată, inclusiv cei 5 000 din Legiunea Condorului, o unitate experimentală de tancuri și avioane, și a pierdut 300 de oameni. Ei au adus și instructori, care au avut o contribuție valoroasă la instruirea rapidă a ofițerilor și a piloților militari, 200 de tancuri, 600 de avioane și superbe tunuri antiaeriene de 88 mm, care au neutralizat superioritatea aeriană a republicanilor la începutul lui 1937. Contribuția italienilor a fost mult mai mare: 40-50 000 de oameni o dată (din care 4 000 au fost omorîți), 150 de tancuri, 660 de avioane, 800 de piese de artilerie, unele de foarte bună calitate, și o grămadă de mitraliere, puști și altele. Ei au pretins că au doborît 903 avioane și că au scufundat 72 800 de tone din navele republicane. Naționaliștii au avut și sprijinul mai multor mii de portughezi, a 600 de irlandezi conduși de generalul O'Duffy și al cîtorva francezi, ruși albi, britanici, americani și latino-americani, plus, bineînțeles, a 75 000 de soldați marocani descriși drept „voluntari”⁷³.

Rușii au dat republicanilor 1 000 de avioane, 900 de tancuri, 300 de mașini blindate, 1 550 de piese de artilerie și cantități însemnate de echipament militar de toate felurile. Francezii au oferit aproximativ 300 de avioane. Cantitativ, republica a primit tot atît de mult materie din străinătate ca și naționaliștii. Dar a fost mai variat calitativ, mai puțin

eficient folosit și mult prea mult din el a fost lăsat pe câmpul de luptă când s-au retras unitățile republicane. Tancurile rusești erau mai grele, mai bine înarmate, mai rapide și în toate privințele superioare modelelor germane și italienești — după cum aveau să descopere japonezii în 1939 și Hitler în 1941-1942 —, dar și acestea au fost subexploatate și abandonate ușor: pînă la sfîrșitul războiului naționaliștii aveau un regiment întreg echipat cu armament rusesc.⁷⁴ Rușii au mai trimis și 1 000 de piloți și vreo 2 000 de alți specialiști, dar nu unități mari. Ei vedeau în Spania în primul rînd un exercițiu de propagandă internațională și și-au concentrat eforturile pentru a organiza brigăzi internaționale. În total au luptat pentru republică 40 000 de străini, 35 000 în brigăzi, dar nu mai mult de 18 000 o dată. În plus, mai erau 10 000 de doctori, infirmiere și specialiști civili. Contingentul cel mai mare, de aproximativ 10 000 de oameni, a venit din Franța, urmat de 5 000 de germani și austrieci, 5 000 de polonezi, 3 350 de italieni, aproximativ cîte 2 500 din Marea Britanie și Statele Unite, cîte 1 500 din Iugoslavia și Cehoslovacia, cîte 1 000 din Scandinavia, Canada și Ungaria și contingente mai mici din alte peste patruzeci de țări. Pierderile au fost foarte mari, deși toate cifrele sînt controversate. Un calcul, de exemplu, stabilește contribuția britanică

ZENITUL AGRESIUNII:' ■.

325

la 2 762, din care 1 762 au fost răniți, 543 uciși. Au murit aproximativ 900 de americani.⁷⁵

Ajutoarele și intervențiile străine nu au modificat echilibrul de forțe în nici un fel. Naționaliștii au cîștigat în primul rînd datorită priceperii și judecății lui Franco. Deși era un om antipatic și este puțin probabil să cîștige vreodată respectul istoricilor, el trebuie socotit unul dintre cei mai de succes oameni publici ai secolului. Inima sa rece se combina cu un cap limpede, o mare inteligență și rezerve excepționale de curaj și voință. Tatăl său fusese un ofițer de marină bețiv, fratele mai mic un pilot vijelios care bătea toate recordurile; în Franco se adunase toată autodisciplina familiei: nu-l interesau femeile, băutura sau jocurile de cărți. Pasiunea lui erau hărțile. La douăzeci și doi de ani era cel mai tînăr căpitan din armată; la treizeci și trei, cel mai tînăr general din Europa. A văzut o mulțime de lupte disperate în Maroc, în special în timpul războiului din Rif din anii '20, unde, în 1925, a condus valul de asalt al uneia dintre cele mai mari debarcări de amfibii din lume. Concepțiile sale militare erau foarte avansate pentru vremea aceea; el credea, ca și de Gaulle, în „războiul de mișcare”; în 1928 a reorganizat Academia militară spaniolă și a transformat-o în ceea ce ministrul de Război al Franței, Andre Maginot, numea „cel mai modern centru de acest fel din lume [...] ultimul cuvînt în materie de tehnică și instrucție militară”⁷⁶.

Merită să analizăm pe scurt filozofia lui Franco, pentru că era extrem de îndepărtată de toate celelalte curente dominante ale epocii, atît liberale cît și totalitariste. Omul de stat-soldat cu care semăna cel mai bine este Wellington, un personaj foarte admirat în Spania. Franco era de părere că războiul e o chestiune neplăcută, care nu putea evita cruzimile masive; uneori putea fi necesar în avansarea civilizației. Continua tradiția romanilor, a cruciaților, a conchistadorilor, a tercios din Parma. În Africa luptătorii săi în Legiunea Străină mutilau trupurile inamicilor, tăindu-le capetele. Dar se aflau sub o disciplină severă: Franco era un comandant aspru, dar drept, și prin urmare popular. Considera cultura creștină spaniolă indiscutabil superioară; găsea „inexplicabilă” „rezistența la civilizație” a marocanilor. Mai tîrziu, pe cînd îi potolea pe minerii din Asturia, era uluit că, deși „în mod clar nu erau niște monștri ori sălbatici”, le lipsea „acel respect față de patriotism și ierarhie necesar oamenilor decenti”⁷⁷. își descria invariabil unica motivație ca „datorie, dragoste de patrie”.

Pentru Franco, armata era singura instituție cu adevărat națională, veche, lipsită de clase, nonregională, apolitică, necoruptă, dezinteresată. Dacă era oprimată, se răzvrătea, cum o făcuse din secolul al XVI-lea și chiar de curînd, în 1917; altfel, își făcea datoria. Orice altceva în Spania era suspect. Biserica era slabă. Franco era croyant — 1-a pus pe scepticul Mola să se roage ca să primească rezerve de muniție — și căuta în mod deliberat aprobarea ierarhilor întemeind o „gospodărie ecleziastică”, dar nu era în nici un caz un cleri-calist și n-a ținut niciodată cîtuși de puțin seamă de sfaturile clericilor în

326

O ISTORIE A LUMII MODERNE

chestiuni nonspirituale.⁷⁸ Ura politica în orice formă a ei. Conservatorii erau niște moșieri egoiști și reacționari. Liberalii erau oameni de afaceri corupți și egoiști. Socialiștii erau induși în eroare, sau mai rău. El a exploatat cele două mișcări insurecționale, Falangele și Carliștii, amestecîndu-le sub conducerea sa, dar rolul lor era unul de subordonare, ba chiar de servilism. Franco n-a fost niciodată fascist și n-a avut nici cea mai mică urmă de credință în vreo utopie sau vreun sistem. La cartierul său general un singur politician avea influență: cumnatul său, Ramon Serrano Suner, și acesta era funcționar. Franco spunea: „Spaniolii s-au săturat de politică și politicieni.” Și mai spunea: „Numai cei care trăiesc din politică au a se teme de mișcarea noastră.” Și-a petrecut întreaga carieră politică încercînd să extermine politica.⁷⁹

Franco a folosit mai bine resursele umane și materiale pentru că el ducea un război militar, iar republicanii unul politic. Era un maestru al chițibușurilor războiului: topografie, instrucție, infrastructuri, logistică, semnale, control aerian. Nu era un geniu, dar era foarte conștiincios și calm; nu repeta niciodată un eșec și învăța din greșeli. Înlăturînd politica, nu mai avea cine să-i urmărească mișcările și deținea o unitate de comandă practic totală. Poate cel mai mare avantaj psihologic al lui a fost că și-a stabilit repede, și s-a văzut acest lucru, o independență completă

față de aliații săi străini. Aici există un aspect adesea trecut cu vederea. Deși idealismul era un element al războiului la nivelul oamenilor simpli care îl duceau, la nivelul inter-nați-uni el era profund pragmatic. Hitler, Mussolini și Stalin, ca și toate guvernele care furnizaseră arme și servicii, se așteptau să fie plătiți. Într-un anumit sens, finanțele erau cheia războiului, iar Franco și consilierii săi le-au folosit cu iscusință. Cea mai mare realizare a lor a fost să mențină un curs respectabil al monedei fără a apela la rezervele de aur ale țării sau la sistemul bancar central. Peseta naționalistă a rămas stabilă între 70 și 80 la o liră sterlină, în schimb, peseta republicană a scăzut de la 36 în iunie 1936 la 226 în decembrie 1937, și apoi s-a prăbușit.⁷⁹ Încă de la început, Franco a cerut împrumuturi de la monarhie, de la afaceriști britanici și de alte naționalități din Spania, de la magnați precum Juan March și Juan Ventosa. A făcut eforturi prodigioase și din ce în ce mai încununate de succes pentru a menține exporturile. Ca rezultat, a putut să stabilizeze moneda, să găsească împrumuturi în interiorul Spaniei și, cel mai important, să-și obțină practic toate armele din străinătate pe credit. Așadar, atât Germania, căreia i se datorau 225 de milioane de dolari, cât și Italia, a cărei notă de plată finală se ridica la 273 de milioane în 1940, au avut un puternic interes practic ca Franco să câștige războiul și să supraviețuiască pentru a le plăti — ceea ce s-a întâmplat.

Prin contrast, republicanii și-au folosit fondurile extrem de necugetat. Au început cu una dintre cele mai mari rezerve de aur din lume: 700 de tone, în valoare de 162 de milioane de lire sterline (sau 788 de milioane de dolari), în loc să-i folosească pentru a obține împrumuturi sau pentru plăți directe pe piețele „dure” de armament ale țărilor capitaliste din Occident și să pri-

ZENITUL AGRESIUNII ■

327

mească arme de la ruși pe credit, ei i-au dat peste două treimi din aurul lor lui Stalin. În schimbul unor arme de diferite calități, pe care le-ar fi furnizat foarte bine și pe credit sau pe baza unor garanții scrise, Stalin a înghițit aur în valoare de 500 de milioane de dolari, plus alte 100 de milioane câștigați din exporturi; iar în final a pretins că încă i se mai datorau 50 de milioane de dolari. La sfârșitul lui 1938 a spus blînd negociatorului republicii că creditul acesteia „se epuizase”. În nici un moment nu i s-au datorat lui Stalin sume mari și prin urmare el n-a avut niciodată un interes real ca republica să supraviețuiască pentru a-i plăti.⁸⁰

Și mai dezastruoasă, din punctul de vedere al republicii, a fost insistența lui Stalin ca, pe lângă faptul că era plătit în aur pentru absolut tot, să i se plătească și un preț politic fiindcă furniza armele. În momentul în care au început luptele și nevoia de arme a devenit disperată, influența PC spaniol a crescut spectaculos. Lucrul poate n-ar fi contat atât de mult dacă acesta ar fi avut o existență independentă. De fapt, era controlat prin ambasada rusă de către unități NKVD și OGPU conduse de Alexandr Orlov — care el însuși murea de frica lui Ejev — și de personaje din Comintern precum vînătorul de vrăjitoare francez Andre Marty, a cărui față, scria Hemingway, „avea amprenta decăderii, ca și cum ar fi fost făcută din mizeria pe care o găsești sub ghearele unui leu foarte bătrîn”⁸¹. Nu este clar nici astăzi cît de mult și-a dorit Stalin să câștige războiul; dar în orice caz era hotărît să controleze tabăra republicană. Caballero, care a devenit prim-ministru în septembrie 1936, deși naiv și ușor de amăgit, a opus o oarecare rezistență controlului stalinist. El a refuzat să permită comuniștilor să absoarbă Partidul Socialist, cum se întîmplase în cazul mișcării de tineret, iar în ianuarie 1937, după ce a primit o scrisoare de amenințare de la Stalin, cu cererea de a-și concedia cel mai bun general, el l-a gonit pe ambasadorul sovietic, Marcel Rosenberg, din biroul său cu cuvintele „Afară! Ieși!”, strigînd atât de tare încît s-a auzit de afară. O fi Spania săracă, a spus el, dar nu va tolera ca „un ambasador străin să încerce să-și impună voința asupra șefului guvernului spaniol”⁸². Acesta a fost sfârșitul lui Caballero (a fost și sfârșitul lui Rosenberg, care a fost imediat rechemat și asasinat de Stalin), deși oficialităților sovietice le-a luat ceva timp să aranjeze îndepărtarea lui. Aceasta a fost hotărîtă la o ședință a comitetului executiv al PC la care au participat însărcinatul cu afaceri sovietic, Marty, Orlov și alți oficiali din poliția secretă. Este de remarcat că secretarul general al PC, Jose Diaz, s-a opus înlăturării lui Caballero la indicațiile lui Stalin, și la un moment dat i-a strigat lui Marty: „Sînteți invitat la ședințele Partidului Comunist Spaniol. Dacă procedura noastră nu vă place, ușa-i acolo!” Dar în strigătele și votarea care au urmat, numai Diaz și Jesiis Hernández, ministrul Învățămîntului și sursa noastră pentru această ședință, au votat împotriva înlăturării lui Caballero; ceilalți comuniști spanioli erau îngroziți de oamenii lui Orlov.⁸³

328

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Succesorul lui Caballero, Juan Negrin, fusese ales de agentul lui Stalin, Artur Stașevski, în noiembrie trecut, ca fiind marioneta ideală: un profesor apolitic, aparținînd clasei de mijloc, fără vreo legătură cu sindicatele sau clasa muncitoare, fără vreo înclinație comunistă și prin urmare „respectabil” în ochii presei străine, cu obiceiuri vulgare și deci ușor de șantajat. În loc să achiziționeze arme, el traversa Franța în mașini sport, agățînd fete. Era de o lăcomie spectaculoasă: uneori cina de trei ori în aceeași seară. La obiecția lui că nu era destul de popular ca să fie premier, Hernández i-a răspuns cinic: „Popularitatea se poate crea” — propaganda era singura activitate în care comuniștii nu aveau rivali.⁸⁴ Folosindu-se de ignoranța amabilă a lui Negrin, comuniștii — adică poliția secretă a lui Stalin — au pus stăpînire pe Spania republicană. Rezultatul a fost una din cele mai mari tragedii politice ale secolului.

Este limpede că, dacă armata n-ar fi pus la cale un puci în iulie 1936, mai devreme sau mai tîrziu Spania ar fi trebuit

să aibă parte de un război civil între stîngiști. A izbucnit la Barcelona în primăvara lui 1937, cînd comuniștii s-au luptat cu POUM și cu anarhiștii. Pretextul imediat, ca și în războiul civil generalizat, a fost un asasinat politic, uciderea unui comunist marcant, Roldán Cortada, împușcat la 25 aprilie, probabil de către o „patrulă de control” a anarhiștilor sau de către un agent al Cominternului, Erno Gero. Ambele tabere aveau armate, forțe de poliție secretă, bande de asasini. Sloganul POUM era: „Decît să renunțăm la revoluție, mai bine murim pe baricade.” Comuniștii scandau: „Ca să capturăm Saragosa, trebuie să cucerim Barcelona.” În mai, au avut loc rebeliuni și lupte pe scară mare, urmate de intervenția marinei și a 4 000 de gărzi de asalt.⁸⁵ Refuzul lui Caballero de a desființa milițiile POUM a fost pretextul pentru înlăturarea lui. În momentul în care Negrin s-a instalat ca premier numit, comuniștii au preluat Ministerul de Interne și toate posturile importante de poliție și paramilitare și au trecut la un reglement des comptes.

Epurarea a coincis cu masacrarea de către Stalin a propriului partid în Rusia și a purtat toate însemnele metodelor lui. Poliția madrilenă controlată de PC a obligat doi Falangiști pe care îi luase prizonieri să pregătească un plan fals pentru o rebeliune în Madrid a mult-lăudatei „Coloane a Cincea” a lui Franco, și aceștia i-au trimis lui Franco o scrisoare falsă, ca din partea lui Andres Nin, liderul POUM, scrisă pe spatele acestui plan. O mulțime de documente falsificate ce implicau POUM într-o trădare fascistă au fost puse într-o valiză lăsată în Gerona și apoi „descoperită” de poliție. La 14 iunie, Orlov, ca șef al NKVD-ului spaniol, acționînd probabil după instrucțiuni date direct de Stalin, a ordonat arestarea tuturor liderilor POUM. Asta în ciuda protestelor membrilor comuniști ai Cabinetului (membrii nonco-muniști, și mai ales Negrin, nici măcar nu au fost informați).⁸⁶ Comandantul diviziei a 29-a a POUM a fost rechemat de pe front pentru „consultări” și arestat și el. Cei arestați erau duși direct în centrele de interogare și camerele

: ZENITUL AGRESIUNII !;

329

, de tortură pregătite cu grijă, majoritatea în subteran, dar și în fosta mînă-i' tire Sf. Ursula din Barcelona, cunoscută sub denumirea de „Dachau al Spaniei ■' republicane”. Eforturile Cabinetului de a obține eliberarea lui Nin au fost f <■ zadarnice. Dar planurile lui Stalin de a face din acesta personajul central al unui proces-spectacol au eșuat, căci Nin, modelul lui Orwell pentru eroul Goldstein din 1984, a preferat să moară sub tortură decît să facă mărturisiri, (în cele din urmă a fost asasinat de Orlov în parcul de la El Pardo, mai tîrziu palatul lui Franco.) în restul anului 1937 și o bună parte din 1938, au fost executați sau torturați pînă la moarte în închisorile comuniste mai multe mii de membri POUM și de fapt și alți stîngiști. Printre ei, un mare număr de străini, cum ar fi fostul secretar al lui Troțki, Erwin Wolff, socialistul austriac Kurt Landau, ziaristul britanic „Bob” Smilie și un fost lector de la Universitatea Johns Hopkins, Jose Robles. Printre cei care au reușit să scape ca prin urechile acului s-au aflat Orwell și Willy Brandt, viitorul cancelar german.⁸⁷

Unul din marile ghinioane ale Spaniei în perioada aceea a fost că Războiul ei Civil a coincis cu apogeul mării terori staliniste. Multe dintre crimele din Barcelona au avut prea puțin de a face cu politica internă a Spaniei, fiind, mai degrabă, un ecou al evenimentelor din Moscova ori Leningrad. Astfel, Robles a fost executat deoarece, ca translator al generalului Ian Antonovici Berzin, șeful misiunii militare ruse în Spania, știa prea multe despre rechemarea și lichidarea lui Berzin în contextul epurării armatei de către Stalin. Acesta a pus să fie omorîți agenți ai săi din întreaga lume în 1937-1938. Și, la fel ca în Rusia, practic toți cei care l-au ajutat să preia stînga în Spania și apoi s-o terorizeze au fost și ei la rîndul lor uciși. Șeful departamentului de Externe al NKVD a fost prins la înghesuială în propriul său birou din Paris în februarie 1938 și forțat să înghită cianură. Dintre cei care organizau furnizarea de arme pentru Spania, Evhen Konovalek a fost ucis la Rotterdam în mai 1938, Rudolf Clement a fost găsit decapitat în Sena, iar Walter Krivițki, șeful contrainformațiilor militare sovietice în Europa Occidentală, a fost vînat timp de trei ani de către ucigașii lui Stalin, pînă cînd l-au prins, în Washington, la 10 februarie 1941.⁸⁸ În afară de generalul Berzin, Stalin i-a mai asasinat pe Mihail Kolțov, celebrul corespondent al Pravdei din Spania, Artur Stașevski, șeful misiunii economice în Spania, și Antonov Ovseenko, consul general în Barcelona, căruia i s-a spus că este rechemat la Moscova ca să fie făcut ministru al Justiției, o glumă caracteristică pentru umorul macabru al lui Stalin.⁸⁹ Singurul care a scăpat de Stalin a fost marele asasin Orlov, care a fugit, a scris o relatare a tot ce știa, l-a anunțat pe Stalin că a aranjat să fie publicată imediat dacă murea de moarte violentă și astfel a fost lăsat în pace și și-a tipărit povestea după moartea lui Stalin.⁹⁰

Se poate pune întrebarea: cum s-a făcut că atrocitățile comise împotriva stîngii la Barcelona nu au provocat un val de repulsie față de stalinism în

330

O ISTORIE A LUMII MODERNE

toată lumea? Unul dintre factori a fost norocul. La 26 aprilie 1937, a doua zi după ce asasinarea lui Cortada la Barcelona a declanșat criza internă, patruzeci și trei de avioane ale Legiunii Condorului au bombardat istoricul oraș basc Guernica, al cărui stejar faimos umbrise primul parlament basc. Au fost omorîți aproximativ 1000 de oameni și 70% din clădiri au fost distruse. Nu era prima bombardare a unui oraș, iar Guernica era o țintă legitimă, deși scopul bombardamentului era teroarea. Acesta a fost decis de colonelul Wolfgang von Richthofen, comandantul Legiunii, în

urma consultărilor cu colonelul Juan Vigon, șeful Statului Major al lui Mola. Nu există nici o dovadă că Mola ar fi știut de asta dinainte; Franco în mod sigur n-a știut; iar germanii nu cunoșteau semnificația istorică a orașului.⁹¹ Pentru propagandistii Comintern — cei mai buni din lume — a fost un noroc absolut neașteptat, și ei l-au transformat în cel mai celebru episod al întregului război. Picasso, căruia deja i se ceruse să facă un tablou mare pentru pavilionul spaniol de la Tîrgul Internațional din Paris, a ales pe loc acest subiect, iar rezultatul a fost dus mai tîrziu la muzeul Metropolitan din New York. Guernica a ajutat la atragerea unui întreg segment de opinie occidentală, inclusiv revistele Time și Newsweek, de partea republicanilor.⁹² În harababura care a urmat și ale cărei ecouri încă se mai făceau auzite în anii '80, cînd tabloul a fost atîrnat în mod solemn în muzeul Prado, zgomotele masacrului din Barcelona au trecut neobservate.

Modul în care a fost folosită Guernica pentru a masca distrugerea POUM era tipic pentru excelența propagandei Cominternului, condusă de doi inspirați minciinoși profesioniști, Willi Miizenberg și Otto Katz, amîndoi asasinați mai tîrziu la ordinul lui Stalin.⁹³ Pe tot parcursul războiului din Spania, stalinismul a fost ajutat nu numai de excelențele relații publice, ci și de naivitatea, credulitatea și, trebuie s-o spunem, minciuna și corupția intelectualilor occidentali, în special de disponibilitatea lor de a trece cu vederea ceea ce W.H. Auden numea „crima necesară”. Cînd Orwell a evadat și a încercat să publice o relatare a scandalului POUM, „Spilling the Spanish Beans”, în The New Statesman, editorul acestuia, Kingsley Martin, i-a refuzat-o pe motiv că ar prejudicia spirjinul occidental pentru cauza republicană; mai tîrziu a susținut că Negrin ar fi rupt-o cu comuniștii din pricina afacerii POUM dacă Occidentul ar fi fost dispus să-i furnizeze arme. Dar cînd relatările lui Orwell au apărut în New English Weekly, au trecut aproape neobservate.⁹⁴ Intelectualii stîngii nu voiau să cunoască adevărul obiectiv; ei nu doreau să le fie spulberate iluziile. Erau copleșiți de strălucirea și efervescenta cauzei și puțini au avut hotărîrea curajoasă a lui Orwell de a păstra standardele absolute ale moralității sau experiența ororilor care au loc atunci cînd aceste standarde sînt înlocuite cu unele relative. Mulți dintre ei tratau „Partidul” cu un servilism abject. Astfel, poetul Cecil Day-Lewis, care s-a înscris în partid în 1936, își cerea scuze că n-o făcuse mai demult, mărturisind cu ipocrizie „un rafinament de subiectivism burghez care mă făcea

ZENITUL AGRESIUNII ; ...

331

să vreau să intru în partid pînă nu aveam destui bani pentru a mă asigura că mă înscriu din motive dezinteresate, nu ca unul dintre cei săraci și flămînzi care ar beneficia personal de pe urma revoluției”. Simțea că trebuie să ceară permisiunea Partidului pînă și ca să accepte o invitație de a face parte din comitetul de selecție al Societății Cărții.⁹⁵ În plus, comuniștii controlau accesul la Spania republicană. Pentru a ajunge acolo, un scriitor britanic, de exemplu, a avut nevoie de o scrisoare de la șeful PC, Harry Pollitt, care colabora strîns cu Victor Gollancz, cel mai important editor de stînga, al cărui Club al Cărții de stînga domina piața. Poetul W.H. Auden a fost salvat de „scrisoarea de la Pollitt” de o condamnare la închisoare, atunci cînd a fost arestat pentru indecență într-un parc din Barcelona.⁹⁶ O vizită în Spania „noastră” era esențială pentru respectul de sine al unui intelectual progresist. Așa cum germanii, rușii și italienii foloseau Spania pentru a-și testa noul echipament militar — exploatarea prin hardware —, scriitorii se duceau acolo spre a aduna material pentru următorul roman sau poem, ceea ce s-ar putea numi exploatarea prin software. Andre Malraux, al cărui roman despre revoluția chineză, La Condition Humaine {Condiția umană— 1932}, îl făcuse celebru, s-a dus în Spania sperînd la o continuare, care a apărut la timp, cu titlul L'Espoir {Speranța — 1938}. A adus cu el un escadron de bombardiere Potex de mică viteză, ceea ce a făcut valuri mari în presă dar n-a pricinuit cine știe ce pagube naționaliștilor, și oricum echipajele lor trebuiau să fie asigurate de spanioli.

Comandantul avioanelor de vînătoare republicane, Garcia Lacalle, scria că oamenii lui Malraux erau „scriitori, pictori, fotografi, femei, copii și cine mai știe ce — orice, numai aviatori nu”. Hemingway a fost și el în Spania, „făcînd cercetare” pentru cartea Pentru cine bat clopotele. Imaginîndu-se călît și experimentat în cinismul războiului, „Papa” era ușor de păcălit. Cînd prietenul său Dos Passos a început să fie îngrijorat în privința dispariției lui Robles, pe care-l cunoștea bine (de fapt acesta fusese deja asasinat), Hemingway a primit un „pont” de la prietenul său din contraspionaj, sinistrul Pepe Quin-tanilla, că Robles ar fi fost spion, și a presupus imediat că era vinovat. El atribuia „încrederea neclintită a lui Dos Passos în loialitatea lui Robles naivității bonome a unei «atitudini liberale tipic americane»” — dar bineînțeles că cel care s-a dovedit naiv a fost Hemingway.⁹⁸

Pentru a menține buna dispoziție a intelectualilor, circarii Cominternului au organizat adunări internaționale cu cheltuielile plătite integral. A avut loc Campania Internațională pentru Pace de la Bruxelles, din 1937, condusă de liderul PC francez Marcel Cachin, la care s-a inventat și o Zi a Păcii, un Tîrg al Păcii, o Monedă a Păcii și un Jurămînt al Păcii. Kingsley Martin a descris-o — deși nu atunci, ci treizeci de ani mai tîrziu — drept „asasinarea cinstei, entuziasmului și credinței”, care i-a provocat „disperare”⁹⁹. Și mai rău, în același an, a fost Congresul Scriitorilor de la Madrid. Stephen Spender își amintea că el și alți invitați au fost „tratați ca niște prinți ori miniștri [...]

332

O ISTORIE A LUMII MODERNE

mergeau în Rolls-Royce-uri, se țineau în cinstea lor banchete, serbări, spectacole cu cîntece și dansuri”, deși punctul

culminant al lucrărilor a fost un atac crunt la adresa lui Andre Gide, care tocmai publicase o carte critică despre Rusia, *Retour de l'URSS* (întoarcerea din URSS), și acum era catalogat public drept un „monstru fascist”. Un bombardament a restabilit simțul realității:

în dimineața următoare Andre Chamson (șeful delegației franceze) a anunțat că el și Julien Benda, autorul Trădării cărțurilor, trebuie să părăsească imediat Madridul. Căci, dacă oricare din ei ar fi ucis din întâmplare, Franța nu putea decât să-i declare război lui Franco, și această acțiune ar duce la un război mondial. Chamson refuza să-și asume responsabilitatea pentru o asemenea catastrofa.¹⁰⁰

Spender însuși era deja un veteran al frontului unde, la amplasarea unei mitraliere,

... artileristul aflat la comandă a insistat ca eu să trag câteva focuri în liniile maure. Am făcut acest lucru rugându-mă din răspuț să nu lovesc cumva un arab. Deodată frontul mi s-a părut ca un act de dragoste între cele două tabere, prinse aici în tranșeele lor opuse... și mi s-a părut de o frivolitate teribilă ca un străin să intervină în orgasmul lor morbid.¹⁰¹

Între timp, teribila frivolitate din spatele liniilor republicane continua. După cum a arătat Orwell, fiecare dintre facțiunile de stînga era obsedată de nevoia de a se afla într-o poziție militară puternică după înfrîngerea lui Franco și permitea acestui lucru să-i afecteze tactica și comportamentul în război. Pentru a avea cît mai mulți oameni, ele evitau pierderile de vieți, iar comuniștii adesea foloseau intens artileria ori sprijinul aerian pentru distrugerea POUM sau a altor unități pe care voiau să le slăbească.¹⁰² După distrugerea POUM, moralul republicanilor a scăzut constant. În aceste condiții, Franco a optat pentru un război de uzură pe tot parcursul cumplitei ierni 1937—1938, iar în aprilie el a rupt Spania republicană în două. După aceea, n-a mai fost practic decît o chestiune de timp, Franco neriscînd nimic și insistînd asupra unei superiorități covârșitoare. Pînă în toamnă Stalin se săturase de război, storsese din el ultima picătură de valoare propagandistică, își terminase epurările și deja se gîndea la o nouă afacere, fie cu democrațiile occidentale, fie, și mai probabil, cu Hitler. De asemenea, pusese mîna pe tot aurul republicii. Astfel încît a încetat orice ajutor, iar Franco a putut porni ultima sa ofensivă catalană, chiar înainte de Crăciun, sigur că sfîrșitul era aproape. Barcelona a căzut la 28 ianuarie 1939, iar Madridul la 28 martie. Franco dusesse războiul fără pasiune, iar cînd a auzit că s-a sfîrșit nici măcar nu și-a ridicat ochii de la birou.¹⁰³

În ziua capitulării Madridului, Hitler a denunțat tratatul semnat de Germania cu Polonia în 1934, după ce cu o săptămînă înainte ocupase întreaga Cehoslovacie. Era evident că devenea inevitabil și iminent un război european.

Reacția lui Franco a fost o încercare brutală de a izola Spania nu numai

ZENITUL AGRESIUNII

333

de catastrofa care se apropia ci și, pe cît posibil, de întregul secol al XX-lea. Spania avea o lungă tradiție de inginerie socială grosolană și cruciade interne, în secolele XV-XVI ea eliminase la rîndul ei o mulțime de mauri, evrei și protestanți. Prin aceste persecuții pe scară mare ea evitase Reforma și ororile Războaielor Religioase. Neputința de a adopta metode similare de expulzare drastică permiseseră Revoluției Franceze să pătrundă și condamnaseră astfel țara la cincisprezece ani de Război Civil, pe care tablourile lui Goya îl ilustrează atît de elocvent. Acum, invazia culturii totalitariste postcreștine aduseseră alți trei ani de martiriu. În tabăra naționalistă, fuseseră uciși în luptă 90 000 de oameni; muriseră 110 000 de soldați republicani; exista un milion de invalizi; 10 000 de oameni muriseră în raidurile aeriene, 25 000 de subnutriție, 130 000 fuseseră asasinați ori împușcați în spatele tranșeele; acum 500 000 se aflau în exil, dintre care jumătate nu aveau să se mai întoarcă.¹⁰⁴ Distrugerea patrimoniului a fost imensă, mergînd de la faimoasa bibliotecă a Catedralei de la Cuenca pînă la picturile de tinerete ale lui Goya aflate în localitatea sa natală, Fuentodos.

Franco a hotărît să pună capăt procesului distructiv de corupție prin amputarea membrului în agonie al colectivismului spaniol. Sentimentele sale față de stînga le anticipau pe acelea ale Aliaților, în timpul războiului, față de nazism: a obținut mai întîi predarea necondiționată, apoi a de-comunizat, dar într-un fel mai apropiat de epurările improvizate ale Franței eliberate decît de procesele sistematice din Germania. Nu era o masacrare totalitaristă în stil leninist, pe clase: Legea Responsabilităților Politice din 9 februarie 1939 se ocupa cu responsabilitatea pentru delictive individuale (singura excepție erau francmasonii de la gradul optsprezece în sus). De fapt, nu exista pedeapsă cu moartea pentru delictive politice ca atare. Dar cuceritorii erau plini de mînie — ministrul de Interne, Sufier, voia răzbunare pentru frații săi care fuseseră împușcați în închisorile republicane, iar ca el mai erau mii de oameni — și nu era greu să le pui în cîrcă delictive capitale oficialilor republicani de la toate nivelurile. Ginerile lui Mussolini, Ciano, relatează din Spania în iulie: „Au loc procese în fiecare zi, cu o asemenea viteză încît eu le-aș numi sumare... Mai sînt încă multe execuții. Numai în Madrid sînt între 200 și 250 pe zi, în Barcelona 150, în Sevilla 80.”¹⁰⁶ Cîteva zeci de mii de oameni au murit astfel, dar cifra de 193 000 în total care se vehiculează de obicei este incorectă, căci multe condamnări la moarte date de tribunale au fost comutate. Franco a arătat limpede la 31 decembrie 1939 că multe condamnări lungi la închisoare (cele de cincisprezece ani erau cele mai frecvente) trebuiau să fie executate: „Este necesar să lichidăm ura și patimile pe care ni le-a lăsat războiul. Dar această lichidare nu trebuie făcută în maniera

liberală, cu amnistii uriașe și dezastruoase, care sînt mai degrabă o amăgire decît un gest de iertare. Trebuie să fie creștinească, realizată prin mijloacele ispășirii, prin muncă însoțită de căință și penitență."107 în 1941 populația 334

O ISTORIE A LUMII MODERNE

închisorilor mai era încă de 233 375 de oameni; zeci de mii dintre cei care conduseseră republica au murit în închisoare sau în exil. Altora li s-a interzis o gamă imensă de profesii publice ori private printr-un decret din 25 august 1939, care plasa obiectivele epurării înaintea eficienței guvernării sau intereselor economiei.108 Astfel, Spania veche și tradițională, condusă de un om care regreta fiecare secundă ce trecuse de la sfîrșitul vechii lumi în 1914, încerca să se imunizeze față de prezent. încercarea nu a avut succes pe termen lung; ea a oferit însă Spaniei o oarecare protecție în fața epidemiei care acum copleșea Europa. ^

.or- . i.v .!3
&:■ ■ .laih ^fittfl'r .ioT , -l
'«{■ ■ .«ifrsrni i,; ■:VjinP,W ■ -iiii .v.
"■■" -;Hi- ,k
oh r'drrr-ra : vq
Zș ■:■!
"•■ail? ;<i
4
■A
-
'■■
V
■■
■ in

Sfîrșitul vechii Europe ^^

.-iu1

.iot,

Epoca agresiunii nu se putea sfîrși decît într-un război mondial. Este însă vital să înțelegem exact cum și de ce s-a ajuns la acest punct culminant, căci ceea ce s-a întîmplat în anii '30 a conturat epoca noastră în anii '80., La 5 aprilie 1940, cu patru zile înainte ca invadarea Norvegiei de către nazisți să înceapă cu adevărat etapa europeană a războiului, Goebbels a prezentat

O scurtă dare de seamă cîtorva ziariști germani aleși cu grijă, pe care unul din ei a transcris-o cuvînt cu cuvînt.

Pasajul-cheie este următorul:

Pînă acum am reușit să lăsăm inamicul în întuneric în ceea ce privește adevăratele .<- țeluri ale Germaniei, așa cum înainte de 1932 dușmanii noștri interni nu și-au dat seama niciodată încotro mergeam sau că jurămîntul nostru de legalitate nu era decît un truc. Am vrut să venim la putere pe cale legală, dar nu am vrut să folosim puterea legal...

Ne-ar fi putut suprima. Ar fi putut aresta cîțiva dintre noi în 1925 și • asta ar fi fost tot. Nu, ei ne-au lăsat să străbatem zona periculoasă. Exact așa a fost și în politica externă. [...] în 1933 un premier francez ar fi trebuit să spună (și dacă ț

aș fi fost premierul francez eu aș fi spus-o): „Noul cancelar al Reichului este omul care a scris Mein Kampf, care spune asta, și asta. Acest om nu poate fi tolerat în . ; apropierea noastră. Ori el dispare, ori noi pornim la atac!" Dar ei n-au făcut acest ' • lucru. Ne-au lăsat în pace și ne-au permis să ne strecurăm prin zona de risc, și noi ' am știut să navigăm pe lîngă toate recifurile periculoase. Și cînd am terminat, și eram

l mai bine înarmați decît ei, atunci ei au început războiul!

Această declarație remarcabilă este, în întregul ei, un rezumat exact a ceea ce s-a întîmplat în anii '30. A fost umbrită de darea de seamă secretă a lui Hitler în fața șefilor Serviciilor sale Secrete la 3 februarie 1933. la prima sa întîlnire

cu ei după asumarea puterii supreme. El le-a spus că avea de gînd să încalce acordul de la Versailles și să facă din Germania cea mai mare putere din Europa, și atrăgea atenția: „Perioada cea mai periculoasă este aceea a reînarmării. Atunci vom vedea dacă Franța are oameni de stat. Dacă are, n-o să ne lase timp, ci o să sară pe noi."2

Toată lumea știa că scopurile lui Hitler erau ambițioase. Masele germane credeau că ele puteau fi și vor fi atinse fără război, prin diplomație consecventă, sprijinită de forță armată. Generalilor li se spunea că războiul va fi aproape sigur necesar, dar că va fi limitat și de scurtă durată. De fapt, adevăratul program al lui Hitler era mult mai extins decît realizau generalii, ca să nu mai vorbim de mase, și implica în mod necesar nu un război pur

336

O ISTORIE A LUMII MODERNE

și simplu, ci o serie de războaie. Hitler nu vorbea în vînt cînd scria în Mein Kampf. „Fie Germania va fi o putere

mondială, fie nu va exista nici o Germanie." Când folosea termenul de „putere mondială” el înțelegea ceva mai mare decât Germania wilhelmină, care fusese doar puterea dominantă în Europa Centrală: voia să spună „mondială” în sensul deplin al cuvântului. Lecția pe care o învățase din primul război mondial și din analiza făcută de Ludendorff acestuia era că pentru Germania conta în primul rând să se desprindă de baza ei central-europeană, care putea fi oricând încercuită.³ În opinia lui Hitler, Ludendorff tocmai începuse să realizeze acest lucru, la Brest-Litovsk, când „înjunghierea pe la spate” de pe Frontul Intern a distrus totul. De aceea, adevăratele lui planuri începeau acolo unde se sfârșea tratatul de la Brest-Litovsk: ceasul avea să fie dat înapoi în primăvara lui 1918, dar cu o Germanie solidă, unită, proaspătă și, mai presus de orice, „purificată”.

Scopurile lui Hitler pot fi reconstituite nu numai din Mein Kampf, cu accentul său pe „Politica Estică”, ci și din discursurile sale timpurii și din Cartea secretă sau așa-numita „A Doua” din 1928.⁴ Acest material arată clar că procesul de „purificare” — eliminarea evreilor — era esențial pentru strategia pe termen lung. Fiind un socialist de rasă, și nu un socialist de clasă, Hitler considera că dinamica istoriei era rasă. Dinamica era întreruptă atunci când avea loc otrăvirea rasei. Otrava venea, mai presus de orice, de la evrei. El îi admira pe evrei ca pe niște „supermeni negativi”. În Convorbiri în jurul mesei el spunea că dacă 5 000 de evrei ar emigra în Suedia, cât ai clipi ar ocupa toate pozițiile importante; asta pentru că „puritatea sîngelui”, după cum arăta el în Mein Kampf, „este un lucru pe care evreul îl conservă mai bine decât orice alt popor de pe lume”. Germanii, pe de altă parte, fuseseră „otrăviți”. De aceea pierduseră primul război mondial. Pînă și el era otrăvit: de aceea uneori făcea greșeli — „noi toți suferim de boala sîngelui amestecat, corupt”.⁵ Otrăvirea rasei era o obsesie relativ obișnuită în epoca tinereții lui Hitler, cam la fel cum otrăvirea ecologică a devenit obsesia multora în anii '70 și '80. Ideea de otrăvire ubicuă era foarte atrăgătoare pentru aceiași tip de persoană care accepta teoriile conspirației ca mecanism al evenimentelor publice. Ca și ecologiștii de mai tîrziu, ei erau de părere că otrăvirea rasei se răspîndea rapid, că dezastrul total era iminent și că avea să dureze mult timp să fie contracarată, chiar dacă se adoptau prompt politicile necesare. Hitler calcula că regimului său i-ar trebui o sută de ani ca să elimine otrăvirea rasială în Germania: pe de altă parte, dacă Germania devenea prima națiune-rasă care reușea acest lucru, ea avea să devină inevitabil „stăpîna Pămîntului” (Mein Kampf). Ceea ce distingea teoria rasistă a lui Hitler era, în primul rând, această credință înrădăcinată că „purificarea” putea face din Germania prima super-î putere adevărată și în cele din urmă prima putere dominantă în lume; și, în al doilea rând, convingerea sa absolută că „otrăvirea rasială evreiască” și bolșevismul erau unul și același fenomen. În 1928, când și-a scris „A Doua

SFIRȘITUL VECHII EUROPE

337

Carte”, el nu aprecia că bolșevismul „evreiesc” de stil vechi încetase să existe și că Rusia lui Stalin era în esență tot atît de antisemită pe cît fusese și taratul. El credea, dimpotrivă, că Uniunea Sovietică era un fenomen cultural evreiesc. De aceea, scopul politicii sale era să combată „o inundație de bacili bolnavi care deocamdată își au terenul de înmulțire în Rusia”.⁶ Astfel, „purificarea” se potrivea perfect cu reluarea politicii germane estice tradiționale, dar la o scară mult mai ambițioasă.

Programul întreg al lui Hitler era, așadar, următorul. În primul rând, să cîștige controlul asupra Germaniei și să înceapă procesul de „purificare” în țară. În al doilea rând, să distrugă ordinea stabilită la Versailles și să instaureze Germania ca putere dominantă în Europa Centrală. Toate acestea puteau fi realizate fără război. În al treilea rând, pe baza acestui raport de forțe, să distrugă Uniunea Sovietică (prin război) ca să scape de „terenul de înmulțire” al „bacilului” și, prin colonizare, să creeze o bază de putere economică și strategică solidă, pe care să întemeieze un imperiu continental, în care Franța și Italia ar fi simpli sateliți. În a patra etapă Germania ar obține un mare imperiu colonial în Africa, plus o mare flotă oceanică, datorită cărora ar deveni una dintre cele patru superputeri, alături de Marea Britanie, Japonia și Statele Unite. În sfîrșit, în generația de după moartea sa Hitler prevedea o luptă decisivă între Germania și Statele Unite pentru dominația mondială.⁷

Nimeni, de la Napoleon încoace, nu mai gîndise în termeni atît de îndrăzneți, în finalitatea sa uriașă, concepția era alexandrină. Totuși pînă cînd a fost înghițit de războiul pe care l-a făcut, Hitler a fost întotdeauna pragmatic. Ca și Lenin, era un strălucit oportunist, mereu pregătit să sesizeze deschideri și să-și modifice teoria în consecință. Acest lucru i-a determinat pe unii istorici să tragă concluzia că nu avea un program de ansamblu. De fapt, deși întotdeauna își ajusta tactica în funcție de moment, el și-a urmărit strategia pe termen lung cu o hotărîre cruntă, ce rar a fost egalată în istoria ambiției umane. Spre deosebire de majoritatea tiranilor, nu a fost niciodată tentat să se relaxeze datorită saturației de putere autocratică. Dimpotrivă. Ridica întotdeauna miza și căuta să grăbească ritmul istoriei. Se temea că revoluția sa își va pierde dinamismul. Se credea indispensabil, și cel puțin patru dintre fazele concepute de el trebuiau realizate cît era nu numai în viață, ci și în plină putere. Nerăbdarea lui era ceea ce-l făcea atît de periculos pe termen scurt și atît de ineficient pe termen lung (exact invers decât strategii sovietici), într-un discurs secret ținut în fața editorilor de ziare germani în noiembrie 1938, după marele său triumf miinchenez, deplîngea faptul că nevoia lui de a vorbi despre pace făcuse națiunea germană să se relaxeze prea mult. El susținea că, pentru Germania, să

accepte pacea, și astfel stabilitatea, ca fapt permanent al vieții internaționale, însemna să accepte însuși spiritul defetismului. Violența era o necesitate, iar publicul trebuia să fie pregătit pentru ea.⁸

iki ■ ■ au &?.-

■ '!<*.'

338

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Cu un astfel de monstru aflat în libertate și nemaifiind posibil un control asupra celei de-a doua mari economii a lumii — prima și de fapt singura care ieșise complet din Marea Criză — ce șanse mai existau pentru menținerea vechiului sistem european? Cea mai mare dintre puterile legitime, Statele Unite, s-a deconectat practic de Europa. A ales Perfecționismul în 1930 și această alegere a fost reactualizată după ce Roosevelt a venit la putere și a atras atenția, întrerupând propusa conferință economică mondială din iulie 1933, că NewDeal-xx\ său era incompatibil cu un sistem de comerț internațional negociat: el susținea „Capitalismul într-o Singură Țară”, așa cum Stalin susținea „Socialismul într-o Singură Țară”. Această izolare a fost oficializată în 1935, când un Congres Democratic a votat Legea Neutralității. În același an, tânărul scriitor Herbert Agar a rezumat starea multor intelectuali americani, oripilați de ceea ce se întâmpla în Europa, cerându-le compatrioților săi să-și uite rădăcinile europene și să rămână fideli propriei lor culturi în formare. În șase ani petrecuți în Europa, scria el, „am învățat că cele mai bune trăsături ale vieții americane nu sînt acelea pe care le-am copiat cu fidelitate de la Europa, ci acelea pe care le-am adaptat liber ori care au apărut altfel — trăsăturile care ne sînt proprii”⁹.

Roosevelt se considera, în anumite aspecte, un cetățean al lumii, dar internaționalismul său era în esență mai degrabă verbal — de fapt retoric — decît practic. Nu putea fi învinuit pentru starea de dezarmare unilaterală în care a găsit America în 1933; dar nu a făcut nimic să îndrepte lucrurile în primul său mandat și a făcut foarte puțin la începutul celui de-al doilea. După cum nota George Kennan, unul dintre cei mai capabili diplomați tineri, Roosevelt făcea declarații mai degrabă pentru efectul lor politic intern decît pentru impactul asupra evenimentelor internaționale.¹⁰ Încurajat de new-dealer-n săi, ale căror intenții față de Europa erau binevoitoare, dar care erau ignoranți și iremediabil amatori în materie de politică externă și în orice caz obsedați de problemele interne ale Americii, Roosevelt își dorea să pară generos și „progresist”. Dar generozitatea lui se manifesta în principal prin aceea că cerea Marii Britanii să susțină cu fermitate ordinea internațională, iar progresismul lui considerînd Rusia sovietică, unul dintre opresorii totalitariști, drept un factor mai important în pacea mondială decît Marea Britanie.

Chiar pînă la moartea sa, în 1945, a existat un incorigibil element de frivolitate în politica externă a lui Roosevelt. Era caracteristic că una din principalele sale surse de inspirație în legătură cu Marea Britanie și cu evenimentele din Europa în general, la sfîrșitul anilor '30, era The Week, buletinul extremist de stînga al teoriei conspirației scos de ziaristul Claud Cockburn de la Daily Worker. Unele numiri de ambasadori de către Roosevelt au fost extraordinar de prost gîndite. L-a trimis pe violent antibritanicul Joseph Kennedy la Londra și pe coruptul și credulul Joseph Davies la Moscova. Ultima mișcare mai ales a fost distructivă pentru că ambasada SUA din Moscova avea un personal bine pregătit și excelent informat, sprijinit

SFÎRȘITUL VECHII EUROPE

339

de o secție de afaceri est-europene a Departamentului de Stat extrem de profesionistă. Ministrul de Externe sovietic, Litvinov, recunoștea că această secție avea informații mai bune asupra politicii sovietice decît însuși guvernul sovietic.¹² În 1936, la cinci luni după ce Davies a devenit ambasador, cu misiunea de a cîștiga cu orice preț prietenia lui Stalin, secția a fost desființată, biblioteca ei dispersată și dosarele distruse. Lennan, de la ambasada din Moscova, era de părere că acest lucru indica „izolarea influenței sovietice [...] undeva în rîndurile superioare ale guvernului”. În orice caz reflecta o amarnică luptă pentru putere între Secretarul de Stat, Cordell Huli, și secretarul adjunct, saturnianul homosexual Sumner Welles.¹³ Ambii erau anti-britanici, Huli considerînd că noul sistem preferențial al Marii Britanii, el însuși o reacție la avalanșa de restricții comerciale precipitate de legea vamală Smoot-Hawley, reprezenta o amenințare mai mare la adresa păcii mondiale decît orice dictator.

După cum arată din plin documentele diplomatice, administrația Roosevelt nu a fost niciodată pregătită să discute un sprijin militar și diplomatic pentru Marea Britanie și Franța împotriva Germaniei. Discursurile acuzatoare ale lui Roosevelt, precum alocuțiunea despre „carantina” din octombrie 1937 sau cererea lui absurdă din aprilie 1939 ca Hitler să ofere garanții de neagresiune pe zece ani pentru treizeci și una de țări europene, au fost mai mult decît inutile. Cea din urmă l-a convins pe Hitler că Roosevelt nu va interveni în nici un caz militar, și a răspuns, la 28 aprilie, într-un discurs public în Reichstag ce avea să fie ultimul, cu un dispreț și o ironie pe care nu a încercat să le ascundă.¹⁴

Marea Britanie și Franța, chiar și fără America, i-ar fi putut eventual ține piept lui Hitler în 1933-1934, dacă ar fi fost amîndouă hotărîte și dispuse să acționeze concertat. Pentru scurtă vreme, Franța chiar a avut mijloacele fizice pentru asta. Dar după plecarea lui Poincaré în 1929 n-a mai prea avut posibilitatea de a face ceva care să preîntîmpine ce a urmat. Politica lui Roosevelt era profund antifranceză, nu numai prin aceea că încerca s-o oblige [I la o dezarmare

unilaterală dar și, după ce administrația sa a desființat standardul aurului pentru America, făcând presiuni economice pentru a înăbuși încercarea disperată a Franței de a crea un „bloc al aurului”, care i-a acaparat toate energiile în 1933. În timp, Hitler își consolida poziția și grăbea reînarmarea secretă care fusese o caracteristică a ultimilor ani ai Weimarului. Britanicii erau și ei dornici să slăbească armata franceză. Nimic nu era mai probabil să provoace un viitor război, a spus Sir John Simon, ministrul de Externe, în Camera Comunelor la 13 mai 1932, decât o „Franță bine înarmată” care să înfrunte o Germanie dezarmată. Chiar și după ce Hitler a ajuns la putere, Marea Britanie și-a continuat politica de a face presiuni asupra Franței ca să-și reducă armata. În aceeași după-amiază în care Legea de împuternicire a lui Hitler a fost votată în Reichstag, Anthony Eden a amenințat, din partea guvernului, că politica britanică urmărea să obțină reducerea

340

O ISTORIE A LUMII MODERNE

armatei franceze de la 694000 de oameni la 400 000, muștrându-l pe Churchill pentru că protestase împotriva măsurilor luate ca să se „asigure în Europa acea perioadă de pace de care era nevoie”. „Parlamentul era furios și nu-l vedea cu ochi buni pe domnul Churchill”, nota Daily Dispatch.¹⁵ În vreme ce socialiștii germani înspăimântați erau vînați pe străzi de plutoanele de gestapoviști ale lui Goring, tovarășii lor britanici încercau să acopere avertizarea lui Churchill că Hitler afirmase în mod specific în Mein Kampf că avea să distrugă Franța asigurându-și neutralitatea britanicilor — dar nici chiar Fihrerul nu contase pe faptul că aceștia vor încerca să-i împiedice pe francezi să se apere. În Franța, socialiștii lui Leon Blum erau la fel de abjecți militînd cu disperare pentru a împiedica extinderea serviciului militar de la un an la doi ani. În dreapta franceză, antisemitismul renăștea, stimulat de naziști, iar noul slogan era „Mai bine Hitler decât Blum”. În ceea ce privea Franța, Hitler trecuse probabil de „zona periculoasă” pînă la sfîrșitul lui 1933; aceasta era viziunea polonezilor, care în luna următoare au eliminat Franța ca aliat efectiv și au semnat — nu că le-ar fi folosit la ceva — un tratat bilateral de neagresiune cu Hitler.

Marea Britanie nu era la fel de demoralizată ca Franța în anii '30. Dar existau semne prevestitoare de decadentă. Greutatea Marii Britanii în politica internațională depindea în mod esențial de Imperiul ei, iar Imperiul depindea de India. În 1931 procesul pornit de reformele lui Montagu și de evenimentele de la Amritsar se accelerase. Raj-ul britanic slăbea vizibil. Lordul Birkenhead, Secretarul de Stat, avertizase în 1925 că concesiile făcute hinduiștilor nu aveau decât să-i provoace pe musulmani să ceară separarea (el vedea musulmanii ca pe cei din Ulster și pe hinduiști ca pe naționaliștii irlandezi) și prezicea: „Toate conferințele din lume nu vor putea să lege ceea ce este de nelegat, și între aceste două țări se află o prăpastie ce nu poate fi trecută cu resursele ingineriei politice moderne.”¹⁶ La 26 ianuarie 1931 Churchill anunța Camera Comunelor că la momentul acela se aflau „60 000 de indieni în închisoare pentru agitație politică”. Două luni mai tîrziu, peste 1000 de musulmani au fost masacrați de hinduiști la Cawnpore, urmînd apoi rebeliuni comunale pe tot întinsul subcontinentului. Acesta a fost tiparul anilor '30. Fără un viitor sigur, nu s-au mai prezentat candidați britanici valoroși pentru serviciul civil în India, astfel că pozițiile importante au fost ocupate de indieni.¹⁷ Investițiile britanice se aflau în declin, iar valoarea economică a Indiei pentru Marea Britanie era într-o scădere constantă.¹⁸ Churchill, care iubea India și probabil a fost mai interesat de această chestiune decât de oricare altă în toată viața lui, se temea că o politică britanică slabă avea să ducă la o repetare a tragediei chineze în India: dezintegrare și dezmembrare, cu nenumărate milioane de morți, primele victime fiind zecile de milioane de „intangibili”. „Pofte lacome”, nota el la 18 martie 1931, fuseseră deja „stîrnite” și „multe gheare nerăbdătoare trăgeau și sfîșiau în jaful uriaș asupra unui imperiu neglijat”. Marea Britanie avea să fie și ea un perdant.

SFÎRȘITUL VECHII EUROPE

341

El era de părere că lumea „întra într-o perioadă în care lupta pentru autoconservare va apărea ca o necesitate absolută pentru țările industriale intens populate”. Curînd, Marea Britanie avea să „lupte pentru viața ei” și avea să fie esențial să păstreze India (mai 1933).¹⁹

Churchill a dus cea mai concentrată și intensă campanie politică din viața lui împotriva legii Indiei din 1935, „un monstruos monument al rușinii construit de pigmei”, care dădea Indiei o guvernare internă federală de un tip de pe urma căruia beneficiau mai ales politicienii brahmani profesioniști și care în practică s-a dovedit nefuncțional. Dar în ciuda eforturilor sale titanice, el nu a putut obține un sprijin public de masă în Marea Britanie. Toată retorica sa a fost în zadar. De fapt, nu a putut atrage nici măcar comunitatea britanică din India: aceasta renunțase deja la ideea de imperiu. Deputații conservatori erau apatici și se resemnau cu o retragere britanică treptată. Churchill n-a reușit să convingă mai mult de optzeci și nouă dintre ei să voteze împotriva legii, care a trecut cu majoritatea uriașă de 264 de voturi. Adevărul este că, deși Imperiul Britanic încă mai ocupa un sfert din suprafața pămîntului, în 1935 imperialismul deja murise în Anglia, nemaiășteptîndu-se decât funeraliile. În disperare de cauză, Churchill a renunțat la India pentru a-și concentra eforturile în direcția reînarmării Marii Britanii ca să supraviețuiască.

Și aceasta părea uneori o cauză pierdută. Influența grupului Bloomsbury se răspîndise atît de mult pînă în anii '30 încît cuprinsese aproape întregul spectru politic. În rîndurile inteligenței de sînga, patriotismul pe care Stratchey se străduise cu atîta succes să-l distrugă fusese înlocuit de o loialitate primară față de Stalin. În anii '30 Apostolii au încetat să mai reprezinte centrul scepticismului politic și au devenit un teren de recrutare activ pentru spionajul

sovietic.²⁰ În vreme ce unii Apostoli precum Anthony Blunt, Guy Burgess și Leo Long erau încurajați să penetreze agențiile britanice ca să transmită informații la Moscova, stînga ca întreg, condusă de comuniști, căuta să păstreze Marea Britanie dezarmată, politică pe care Stalin a menținut-o pînă cînd Hitler l-a atacat direct în iunie 1941. În anii '20, Partidul Comunist Britanic fusese constituit din clasa muncitoare, inovatoare și cu o gândire independentă. La începutul anilor '30 au pătruns intelectualii din clasa de mijloc, iar PC a devenit rapid un umil servitor al intereselor politicii externe sovietice.²¹ Marxiștii britanici, între care gânditori politici precum G.D.H. Cole și Harold Laski și oameni de știință precum Joseph Needham, J.B.S. Haldane și J.D. Bernal, acceptau necritic raționamentul grosolan și complet greșit conform căruia „Marea Britanie capitalistă” și „Germania fascistă” erau guvernate de aceleași interese internaționale iar reînarmarea nu era menită decît perpetuării imperialismului și distrugerii socialismului. Partidul Laburist a adoptat aceeași linie, într-o formă diluată. În iunie 1933, la alegerile suplimentare din East Fulham, candidatul laburist a primit un mesaj de la președintele Partidului Laburist, George Lansbury: „Voi închide

342

O ISTORIE A LUMII MODERNE

toate centrele de recrutare, voi dizolva Armata și voi dezarma Forțele Aeriene. Voi aboli întregul echipament oribil de război și voi spune lumii: «faceți tot ce puteți mai rău».”²² Clement Attlee, care avea să-i succedă ca președinte, spunea în Camera Comunelor, la 21 decembrie 1933: „Ne opunem irevocabil la orice ar însemna reînarmare.” Laburiștii au votat, au vorbit, și au militat din greu împotriva reînarmării pînă la izbucnirea efectivă a războiului. În aceeași opoziție față de orice politică de precauție sau fermitate se afla întregul spectru al bunăvoinței britanice, pe care Shaw (care îi aparținea) îl numea „armata Binelui”. „De fiecare parte”, scria Troțki malițios, „umanitarismul trîndav își lasă urma viscoasă, întunecînd funcția inteligenței și atrofiînd emoțiile.” „Ei vor un sistem de nulitate orientat în afară”, îi ținea isonul D.H. Lawrence înainte de moarte, „pe care îl numesc pace și bunăvoință, pentru ca în sufletul lor să fie niște mici zei independenți [...] mici Ființe Morale Absolute, libere de orice întrebări. [...] Duhnește. Este voința unui păduche.”²³ Argumentele folosite pentru a justifica o politică de inactivitate cvasipacifistă erau la vremea aceea superficiale din punct de vedere intelectual, iar acum, privind în urmă, par jalnice. Sălbatica persecutare a evreilor de către Hitler era în mare măsură ignorată. Și nu atît pentru că Marea Britanie ar fi fost antisemită. Spre deosebire de Franța, antisemiții precum William Joyce, Henry Hamilton Beamish sau Arnold Spencer Leese — care propovăduiau exterminarea în masă și foloseau termenul de „soluție finală” — se aflau într-o minoritate accentuată.²⁴ Motivul era, mai degrabă, că antisemitismul lui Hitler era raționalizat în explicația atotcuprinzătoare de tip „Versailles-ul e de vină”. După cum spunea Lordul Lothian, unul dintre principalii opozanți ai reînarmării, aparținînd dreptei „blinde”, omorîrea evreilor era „în mare măsură reflexul persecuției externe la care au fost supuși germanii de la război încoace”²⁵.

Exista o tendință generală (ca și în cazul atrocităților lui Stalin) de a ignora evidența răutății lui Hitler, care se manifesta din plin, și de a trece cu vederea declarațiile feroce ale acestuia catalogîndu-le drept „simplă retorică”, „intenționată pentru uz intern” (The Times, 10 iulie 1934). Împotriva oricărei evidențe, „armata Binelui” continua să creadă că Hitler nu numai că dorea pacea, dar era și un factor al menținerii ei. Temple, impunătorul arhiepiscop de York, considera că el avusese „o mare contribuție la asigurarea unui climat de pace”²⁶. Clifford Allen scria: „Sînt convins că dorește cu adevărat pacea.”²⁷ Argumentul păcii cartagineze a lui Keynes captivase în asemenea măsură atît stînga cît și dreapta încît se considera că însăși ruperea Tratatului cu forța de către Hitler era un pas spre pace. Versailles era „monstruos de nedrept” (Leonard Woolf), era „acel tratat păcătos” (Clifford Allen). Remilitarizînd Renania, spunea Lothian, germanii „nu făcuseră altceva decît să pășească în propria lor curte”. Shaw era de acord: „A fost ca și cum britanicii ar fi reocupat Portsmouth.”²⁸

1

SFÎRȘITUL VECHII EUROPE

343

în spatele acestui raționament facil se afla însă simpla și tradiționala frică; de fapt, chiar un acces de lașitate. După cum nota Harold Nicolson în timpul crizei din Renania, „atitudinea parlamentului este profund progermană, ceea ce se traduce prin frică de război”²⁹. Pînă la apariția radarului, la sfîrșitul anilor '30, chiar și experții acceptau opinia lui Giulio Douhet din The Command of the Air {Forțele aeriene de vînătoare -1 921} că avioanele de vînătoare nu puteau face mare lucru pentru a preîntîmpina bombardarea în masă. Churchill avertiza parlamentul la 28 noiembrie 1934 că aveau să fie uciși sau răniți pînă la 40 000 de londonezi numai în prima săptămînă de război. Baldwin era de părere că „omul de pe stradă” ar trebui „să realizeze că nici o putere din lume nu-l putea proteja de bombardamente. Orice i-ar spune lui oamenii, bombardierul își va face întotdeauna treaba.”³⁰ De fapt, oamenii nu-i spuneau nimic de felul acesta: dimpotrivă. Minunatul film după H.G. Wells, Things to Come {Ce va fi? -1936}, prezenta o îngrozitoare scenă de devastare totală. În același an, Bertrand Russell (în mod normal un pacifist) susținea, în Which Way to Peace? {Care-i drumul spre pace?}, că cincizeci de bombardiere cu gaz, folosind levizită, ar putea otrăvi întreaga Londră. Generalul Fuller, un alt expert important, prezicea că Londra avea să devină „un Bedlam imens, delirant”, cu guvernul „înlăturat într-o avalanșă de teroare”.

În această atmosferă extrem de încărcată emoțional, în care o aparentă preocupare față de omenire forma o crustă

subțire peste o mlaștină a panicii — sugerînd atît de puternic spaimele nucleare de la sfîrșitul anilor '50 și începutul anilor '80 —, problema reală a organizării securității colective în Europa n-a fost niciodată dezbătută cu seriozitate. Starea de spirit a fost imprimată de o dezbatere ridicolă în Oxford Union, imediat după venirea la putere a lui Hitler, care a votat cu 275 la 153 „că acest parlament refuză în orice împrejurări să lupte pentru Rege și Țară” — „acea mărturisire abjectă, murdară, nerușinată... un simptom foarte neliniștitor și dezgustător”, cum o numea Churchill. Era în principal, și destul de illogic, un protest împotriva atitudinii apatice a Marii Britanii față de Manciuria, după cum explica Michael Foot, pe atunci liberal și ofițer al Regatului Unit.³¹ Liga Națiunilor Unite, presupusă a fi grupul practic, bine informat de lobby pentru securitatea colectivă, nu a ridicat niciodată aceste probleme în fața publicului pentru că ea însăși nu era în stare să adopte o poziție clară în privința momentului și modului în care avea să fie folosită forța în mod legitim în afacerile internaționale.³² Președintele ei și forța ei conducătoare, lordul Robert Cecil, știa că abandonarea Chinei de către Marea Britanie era inevitabilă, dar el avea o fire prea „sinuoasă” ca să le spună asta și supporterilor săi.³³ Clerul, sesizînd în chestiunea păcii un remediu pentru congregațiile în scădere și pentru propria lor credință șovăitoare (din nou ceva ce anunța evenimentele anilor '80), satura această discuție cu un ocean de spiritualitate lacrimogenă. Trei clerici, reverenții Herbert Grey, Maude Royden și Dick Sheppard, propuneau

344

O ISTORIE A LUMII MODERNE

să meargă în Manciuria și „să se așeze neînarmați între combatanți”, un ecou caraghios al anemiceii vorbe de duh a lui Strachey, dar cu o intenție cît se poate de serioasă.³⁴ Reverendul Donald Soper (metodist) susținea: „Pacifismul are o forță spirituală destul de puternică pentru a respinge un invadator.”³⁵ Cosmo Gordon Lang, arhiepiscop de Canterbury, nu era chiar de aceeași părere, dar era atît de confuz încît pe de o parte se opunea reînarmării și pe de alta scria ziarului Times, admonestîndu-l pe Mussolini.

Aripa pacifistă a clerului, condusă de Sheppard, a fondat o Uniune a Păcii cu scopul de a strînge semnături pentru a-l descuraja pe Hitler: printre cei care au sponsorizat-o s-au aflat Aldous Huxley, Rose Macaulay, Storm Jameson, Vera Brittain, Siegfried Sassoon, Middleton Murry și alte „lumini” ale literaturii. Simțînd vîntul rece al concurenței stîngii, Cecil a organizat, în 1934-1935, un „Vot pentru Pace” la nivel național, care a dat la iveală o aprobare în proporție de 87% (peste 10 milioane de voturi) a poziției Ligii și se pare că îi respingea atît pe pacifiști cît și pe conservatorii pro-reînarmare precum Churchill, dar care de fapt nu a pus niciodată întrebarea dacă Marea Britanie trebuia să se reînarmeze în cazul în care dictaturile o făceau, așa că a mărit și mai mult confuzia.³⁶ De fapt, opinia publică era extrem de volatilă. În 1933-1934, alegerile suplimentare din East Fulham au fost unele din cele șase ale căror campanii s-au axat pe problema păcii și care au revelat o respingere puternică a guvernului (ajungînd chiar la 50% în octombrie 1934) și au fost interpretate drept o respingere publică a reînarmării. Toate aceste voturi s-au întors însă repede în tabăra Tory la alegerile generale din 1935, căci practic toți cei care au votat împotriva Regelui și a Țării la Oxford au luptat pentru asta cînd a sosit momentul. Dar Hitler ar putea fi scuzat pentru că a crezut, în orice caz pînă la sfîrșitul lui 1938, că Marea Britanie nu i se va opune cu forța. El a acționat, așadar, pe baza acestei presupunerii. Politica externă și militară a lui Hitler între ascensiunea sa la putere și sfîrșitul lui 1938 a fost strălucit de puternică și — avînd în vedere lipsa totală de respect față de orice sistem juridic — iară cusur. El nu a făcut nici măcar o singură greșală de judecată. În acest stadiu escatologia lui coercitivă era un avantaj: nevoia de viteză dădea mișcărilor lui un ritm datorită căruia reușea întotdeauna să-și prindă adversarii pe picior greșit și să-i năucească. Anii 1933 și 1934 au fost consacrați în principal consolidării interne și reînarmării. Acțiunea a început la 13 ianuarie 1935, cînd Hitler a cîștigat plebiscitul din Saar; la unsprezece zile după ce Saarul a revenit Germaniei, la 7 martie, Hitler a repudiat clauzele referitoare la dezarmare din Tratatul de la Versailles, iar la 18 iunie — în ciuda Frontului Stresa — britanicii au acceptat cu lașitate acest fapt accompli al unei Germanii reînarmate, semnînd Tratatul Naval Anglo-German. Această capitulare inexplicabilă nu numai că a dat Germaniei dreptul la 35% din forța flotei de suprafață britanice, dar i-a asigurat și paritatea la submarine. Era începutul unei acalmii pozitive, ca opusă sim-

SFÎRȘITUL VECHII EUROPE

345

piei inactivității apatice.³⁷ Această concesie i-a înfuriat pe francezi și a contribuit la ruptura în politica anglo-franceză marcată de criza abisiniană. De fapt, Abisinia a fost un avantaj nesperat pentru Hitler: singurul element de noroc pur. Să poți distinge între diferite grade ale răului constituie esența geopoliticii. Acesta era un dar pe care Anthony Eden, acum ministru de Externe, nu-l avea. El nu putea face diferența între Mussolini, care era coruptibil dar și deschis influențelor culturale, și Hitler, un individ care deja asasinase sute de oameni și trimisese alte mii în lagăre de concentrare și care își proclama pe față intenția de a transforma Europa. „Programul meu a fost de la bun început abolirea Tratatului de la Versailles. Am scris acest lucru de mii de ori. Nici o ființă omenească nu a declarat ori înregistrat ceea ce dorește mai des decît mine”: așa spunea Hitler, și era adevărat.³⁸ Eden nu și-a dat seama nici că orice amenințare din partea Italiei, cu economia sa slabă și deja în declin, era incomparabilă cu potențiala forță distructivă a Germaniei, care avea a doua mare economie industrială din lume, deja înflorind din nou, și o tradiție militară de o ferocitate neegalată. Această remarcabilă lipsă de vedere în perspectivă era împărțită și de opinia

publică britanică, sau în orice caz de acel segment al ei care-și făcea auzit glasul. Zarva stîrnită cu privire la invazia Italiei era mult mai zgomotoasă decît reacția ostilă la oricare dintre mișcările mult mai bine gîndite ale lui Hitler, atunci sau mai tîrziu. Francezii erau zguduți de o asemenea frivolitate și au arătat clar că nu puteau lua parte la ea. Astfel, Abisinia nu numai că a distrus Frontul de la Stresa, dar a creat și un puternic antagonism anglo-francez și a înlăturat orice posibilitate de a asigura un acord în privința unei acțiuni ferme împotriva lui Hitler. Franța nu voia să sprijine Marea Britanie în privința Abisinie; prin urmare, Marea Britanie nu voia să sprijine Franța în chestiunea Renaniei. Criza abisiniană i-a permis lui Hitler să-și devanseze planul de a remilitariza Rinul din 1937 în 1936, programat cu măiestrie la 7 mai, în punctul culminant al confuziei anglo-franceze. Chiar și așa, era un risc. Hitler a recunoscut mai tîrziu: „Dacă francezii ar fi intrat în Renania, am fi fost nevoiți să ne retragem cu coada între picioare.”³⁹ Francezii aveau forța fizică să acționeze singuri, cum făcuseră în 1923. Dar le lipsea voința de a o folosi. De atunci încolo Hitler s-a aflat într-o poziție în care se putea opune unei invazii din Vest. În 1936-1937 el a beneficiat în mare măsură de frămîn-tările din întreaga lume. Mai întîi Războiul Civil din Spania, apoi conflictul sino-japonez i-au împovărat pe apărătorii legitimității cu o mulțime de probleme în rapidă schimbare pe care nu le puteau rezolva. Între timp Hitler s-a reînarmat constant și și-a consolidat alianțele. Axa Roma-Berlin de la 1 noiembrie 1936, urmată în aceeași lună de Pactul Anti-Comintern cu Japonia, a modificat ecuațiile maritimo-aeriene tot afit de radical ca și avioanele care ieșeau din noile fabrici ale lui Hitler. În 1937 Germania avea deja

346

O ISTORIE A LUMII MODERNE

800 de bombardiere, față de cele 48 ale Marii Britanii. În luna mai a aceluiași an se calcula că forțele aeriene germane și italiene puteau arunca 600 de tone de bombe pe zi. Ceea ce a paralizat diplomația Alianților a fost frica obsesivă de raiduri aeriene, intensificată de propaganda sovietică privitor la Guernica după iulie 1937.⁴⁰

La 5 noiembrie 1937, Hitler a spus principalilor săi consilieri militari și de politică externă că putea începe acum o perioadă de expansiune activă, primele ținte fiind Austria și Cehoslovacia. Von Blomberg, ministrul de Război, și comandantul Armatei, von Fritsch, au protestat: francezii erau încă prea puternici.⁴¹ Acesta le-a fost sfîrșitul. Pînă atunci Hitler lăsase în pace Armata, cu excepția faptului că dăduse instrucțiuni să se realizeze reînarmarea cît de repede posibil. Acum a hotărît că sosise timpul să ia frîiele în mînă, pentru a deschide calea etapei dinamice a programului său. La 26 ianuarie 1938 Blomberg a fost destituit: dosarele poliției au arătat că noua lui soție fusese prostituată și model porno. Nouă zile mai tîrziu a căzut și Fritsch, acuzat de homosexualitate pe baza dovezilor dintr-un dosar fabricat de Himmler. Au fost, într-un fel, norocoși: Stalin i-ar fi asasinat pentru mult mai puțin — el a omorît 200 de generali în 1937-1938 — sau chiar pentru nimic. Alți aproximativ șaisprezece generali germani au fost trecuți în rezervă și încă patruzeci și patru transferați. Hitler însuși a preluat funcțiile de ministru de Război și comandant al forțelor armate; slabul von Brauchitsch a fost numit șef al armatei; un general nazist docil, Wilhelm Keitel, a primit ordinul de a crea un nou înalt comandament operativ. Astfel a căzut în mîinile lui Hitler ultimul bastion al vechii ordini, fără vreun murmur din partea cuiva. El i-a dat afară pe Schacht de la Ministerul Economiei și pe Von Neurath de la Externe în același timp. De acum înainte naziștii dețineau controlul complet și totul se afla pe picior de război.

La o săptămîină după destituirea lui Fritsch, Hitler l-a convocat pe cancelarul austriac, Kurt von Schuschnigg, la vila sa de la munte, din Berchtesgaden. Nici un patron de saloon tîrît în bîrlagul unui gangster n-ar fi putut fi tratat cu mai multă brutalitate. În urma tiradei lui Hitler, bietul om îngrozit a semnat o serie de concesii, inclusiv numirea unui nazist ca ministru de Interne în Cabinetul său. După aceea, pe cînd se întorcea cu mașina la Salzburg împreună cu Von Papen, acesta din urmă a remarcat: „Da, așa poate să fie Fuhrerul. Acum ai văzut singur. Dar data viitoare întîlnirea cu el ți se va părea mult mai ușoară. Fuhrerul poate fi extrem de încîntător.”⁴² De fapt, „data viitoare” pentru Schuschnigg a fost trimiterea la Dachau. Trupele lui Hitler au intrat în Austria la treizeci de zile după întîlnire. Modul în care Hitler și-a tratat opoziția austriecă a fost extrem de brutal, bestial chiar. Profesori universitari au fost puși să frece trotuarele cu mîinile goale (o formă de „reeducare” imitată de Mao Tzedun în anii '60).⁴³ Naziștii invadatori furau tot ce le cădea în mînă. Cînd au dat buzna în apartamentul din Viena al lui Freud, soția acestuia a pus banii de coșniță pe masă:

SFIRȘITUL VECHII EUROPE

347

„Nu doresc domnii să se servească?” A fost nevoie de intervenția lui Roosevelt și Mussolini — și de o răscumpărare de 250 000 de șilingi austrieci — pentru ca bătrînul să fie lăsat să plece. A trebuit să semneze o declarație că a fost bine tratat, la care el a adăugat cuvintele: „Pot recomanda Gestapoul din toată inima, oricui.” Germanii au fost încîntați. Gluma amară îi depășea. La fel și mila. Cele patru surori vîrstnice ale lui Freud au hotărît să nu plece: mai tîrziu au murit toate în camere de gazare.⁴⁴

La 21 aprilie, cinci săptămîni după ce a înghițit Austria, Hitler i-a ordonat lui Keitel să pregătească un plan de invadare a Cehoslovaciei și a instruit minoritatea germană de acolo să stîrnească criza. În luna precedentă, la 21 martie, șefii de Stat Major britanici prezentaseră Cabinetului un studiu: „Implicațiile militare ale agresiunii germane

împotriva Cehoslovaciei". Marea Britanie era acum în curs de reînarmare, dar studiul spunea povestea înspăimântătoare a amînărilor și slăbiciunilor, în special în domeniul sensibil al apărării aeriene.⁴⁵ Mai întîi, l-ar debarca armata germană pe Hitler dacă Alianții ar arăta limpede că prețul politicii sale cehești era războiul? Acesta e unul dintre cele mai mari „dacă” ale istoriei, căci dacă răspunsul este „da”, al doilea război mondial — cu teribilele lui consecințe — ar fi putut fi evitat.

Este adevărat că unii generali germani erau de părere că războiul pentru Cehoslovacia ar fi putut fi un dezastru pentru Germania. O ședință convocată de Brauchitsch în iulie 1938 a avut drept concluzie că poporul german era împotriva războiului și că armata era încă prea slabă ca să înfrîngă „Puterile”⁴⁶. Șeful Statului Major, Ludwig Beck, i-a spus politicianului Ewald von Kleist-Schwenzin, care pleca în Anglia: „Aduceți-mi o dovadă sigură că Anglia va lupta dacă Cehoslovacia e atacată și voi pune capăt acestui regim.”⁴⁷ La 15 august Hitler și-a asigurat generalii că, atîta vreme cît vor fi la putere Chamberlain și Daladier, Alianții nu vor declara război — conform spuselor lui Rauschning, el se referea la pacifîști cu dispreț, numin-du-i „Hugenburgii mei”. Aceasta nu l-a convins pe Beck, care și-a declinat responsabilitatea și a demisionat la 27 august. Există unele dovezi că alți generali erau pregătiți să-l înlătore pe Hitler cînd și dacă dădea ordinul de atac.⁴⁸ Generalii germani tăcuseră supuși în 1934, cînd Hitler omorîse doi dintre ei. Nu făcuseră nimic în ianuarie, cînd le degradase și trecuse în rezervă liderii. Cînd anume, în ultimele luni, vor fi găsit curajul care în mod atît de evident le lipsise pînă atunci — și pe care să-l exercite în împrejurări ce ar fi fost calificate de Hitler drept dezertare și trădare în fața inamicului?

În orice caz, oricare ar fi fost intenția generalilor, ei nu au reușit să o transmită Cabinetului britanic. La ședința sa decisivă din 30 august, un singur ministru din guvern, Oliver Stanley, a menționat credința generalilor germani că țara lor nu era pregătită pentru război. Ceea ce voiau Beck și colegii săi era un ultimatum — o amenințare cu războiul. Ceea ce a decis Cabinetul a fost exact contrariul. După cum a rezumat Chamberlain, „Cabinetul a fost unanim de părere că nu trebuie să-l amenințăm pe Herr Hitler că dacă intră

348

O ISTORIE A LUMII MODERNE

în Cehoslovacia îi vom declara război. Era extrem de important ca decizia să rămînă secretă.” Cum public se susținea că numai o atitudine fermă putea fi eficientă, decizia Cabinetului este de neînțeleș, dacă nu presupunem că Chamberlain și alții nu voiau ca Hitler să fie răsturnat.

Aceasta duce la o idee importantă: fenomenul Hitler nu poate fi privit decît în asociație cu fenomenul Rusiei sovietice. Așa cum frica de comunism l-a adus la putere, tot ea tîndea să-l mențină acolo. Lui Chamberlain nu-i era clar, în acea etapă, dacă Hitler reprezenta sau nu o amenințare totală; îi era extrem de clar că Stalin o reprezenta. Britanicii aveau tendința de a subestima puterea armatei sovietice. Ei se temeau însă de potențialul politic al expansiunii comuniste. În mod indirect, Hitler subliniase întotdeauna înrudirea dintre totalitarismele rivale. În momentul în care Partidul Nazist dispărea, repeta el, „vor fi încă 10 milioane de voturi pentru comuniști în Germania”. Alternativa pentru el nu era democrația liberală, ci colectivismul sovietic, insista el. Chamberlain, cel puțin, accepta acest argument. Cînd, la 26 septembrie, chiar înainte de Mîinchen, generalul Gamelin i-a zugrăvit un tablou mai optimist al forței Alianților și au discutat posibilitatea înlăturării lui Hitler, Chamberlain a vrut să știe: „Cine garantează că Germania nu va deveni bolșevică după aceea?” Bineînțeleș, nimeni nu putea promite așa ceva. Daladier a adoptat o linie similară: „Cazacii vor governa Europa.”⁴⁹ Astfel, cei doi au ales cel mai mic dintre două rele (după părerea lor): concesiile făcute Germaniei.

A doua întrebare este: ar fi fost Alianții mai inspirați dacă ar fi luptat în toamna lui 1938 pentru Cehoslovacia decît în toamna lui 1939 pentru Polonia? Și acest lucru este controversat; dar răspunsul este, cu siguranță, „da”. E adevărat că ritmul reînarmării Alianților, în special a forțelor aeriene britanice, era mai rapid decît al Germaniei. Dar numai în acest sens ecuația strategică a fost mai bună în 1939 decît în 1938. Este important să înțelegem că Conferința de la Munchen, care a avut loc în Casa Brună la 29-30 septembrie, nu a fost numai o capitulare diplomatică a Marii Britanii și Franței, ci și un dezastru militar. Mussolini, care a apărut ca un star al spectacolului — era singurul care vorbea toate cele patru limbi — nu a observat acest lucru: el credea că singura problemă era irendentismul german și că „Hitler nu avea nici o intenție” de a absorbi Cehoslovacia.⁵⁰ Dar redesenarea practic a frontierelor Cehoslovaciei la Munchen a fost determinată, la insistențele lui Hitler, tot atît de mult pe baze militare cît și rasiale. Nu a avut loc nici un plebiscit. Aproximativ 800 000 de cehi au fost absorbiți în Germania, și 250 000 de germani au fost lăsați în urmă, ca o coloană a cincea.⁵¹ Apărarea elaborată a frontierelor cehești, construită cu ajutor francez, a fost zdrobită de germani. Acum cehii nu mai aveau nici o posibilitate de a opune o rezistență armată unei invazii directe. Acest lucru a implicat o mutație majoră în echilibrul strategic. După cum Churchill, care a perceput semnificația militară a capitulării mai bine ca oricine, arăta în dezbaterile de la Munchen

SFÎRȘITUL VECHII EUROPE

349

(5 octombrie 1938), anexarea Austriei îi dăduse lui Hitler douăsprezece divizii în plus. Acum, anihilarea forței militare cehe elibera alte treizeci de divizii germane pentru a acționa în alte părți.⁵²

De fapt, mutația a fost mult mai rea de atît. Cele patruzeci de divizii ale cehilor erau printre cele mai bine echipate

din Europa: cînd Hitler a pătruns în sfîrșit, el a obținut mijloace pentru a-și echipa propriile unități echivalente, plus uriașa industrie cehă de armament. Această „transformare” a aproximativ optzeci de divizii era echivalentă cu întreaga armată franceză.⁵³ Capitularea, după cum nota Churchill, însemna, de asemenea, sfîrșitul sistemului de alianțe ale Franței în Est și determina un colaps moral în bazinul Dunării. Văzîndu-i pe cehi abandonăți de țările democratice, statele mici s-au repezit să-și caute protecție sau au participat, ca niște șacali, la ospăț. Poloniei i s-a permis să smulgă Teschen, la care rîvnea din 1919. Ungaria a primit și ea o felie din stîrvul Cehoslovaciei. În întreaga Europă Centrală și de Est și în Balcani, guvernele curtau acum pline de zel prietenia și favorurile naziștilor, iar influența și fala partidelor fasciste creșteau. Comerțul german triumfa peste tot. Economia germană înflorea. În ultimele săptămîni ale lui 1938 Hitler, fără să tragă un singur foc de armă, părea să fi restaurat întreaga splendoare a Germaniei wilhelmine. Nu era el cel mai plin de succes om de stat de la Bismarck încoace? Așa se părea. Cu toate acestea, sfîrșitul lui 1938 a marcat un punct de cotitură în cariera lui Hitler, și nu în ultimul rînd în relația lui cu germanii. Le subestimase Voința de Putere. Ei i-au sprijinit deosebit de mult politica de iredentism german. Au aplaudat Anschluss-ul: plebiscitele au arătat că germanii îl aprobau în proporție de 99%, iar austriecii în proporție de 99,75%.⁵⁴ Voiau zona Sudeților înapoi, dar nu există nici o dovadă că au vrut vreodată să absoarbă populații masive de nongermani. Există însă multe dovezi că majoritatea germanilor nu doreau războiul. Cînd, la 27 septembrie 1938, Hitler a ordonat în mod deliberat celei de-a doua Divizii Motorizate să treacă prin Berlin în drum spre granița cehă, n-au ieșit nici două sute de oameni să-l vadă trecînd-o în revistă în Reichskanzlerplatz. El s-a întors în clădire dezgustat.⁵⁵ De atunci înainte, mișcările sale brutale pe tabla de șah europeană, oricît de reușite ori chiar triumfătoare, nu au stîrnit deloc aplauzele spontane ale publicului german. A fost o totală lipsă de entuziasm cînd trupele germane au intrat în Praga.

Hitler sesiza acest gol din inimile germanilor. Dar nu mai căuta să-l umple. Avea să meargă înainte cu sau fără entuziasmul lor. Nu insista decît asupra supunerii lor. Din 1939 a încetat să mai joace rolul politicianului, al oratorului, al demagogului. A devenit militarist, acționînd din cartierele generale ale armatei cu mijloacele pactelor secrete între bandele de gangsteri. Metodele sale de guvernare au început să se apropie de ale lui Stalin, pierzîndu-și dimensiunea politică de aprobare și conducere. A încetat să mai curteze: acum nu mai căuta decît să forțeze și să terorizeze. Discursul lui în fața

350

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Reichstagului, la 1 septembrie 1939, justificînd războiul cu Polonia, a fost scurt și simplu; străzile erau pustii pe drumul său spre Reichstag. Mulțimile n-au apărut nici cînd trupele s-au întors victorioase. După cum nota George Kennan de la ambasada americană, berlinezii au refuzat să aclame sau măcar să schițeze salutul nazist: „Nici măcar eforturile cele mai disperate ale agitatorilor naziști de profesie nu au putut provoca demonstrații de entuziasm sau aprobare.” La fel a fost chiar și cînd trupele germane au ocupat Parisul.⁵⁶

Așa cum opinia publică germană a încetat să mai țină ritmul cu escatologia frenetică a lui Hitler, tot astfel opinia britanică s-a întors împotriva concilierii. Acest proces începuse încă de pe vremea Conferinței de la Miin-chen, judecînd după ziare precum Manchester Guardian, News Chronicle, Daily Telegraph și Daily Herald. The Times, al cărui editor, Geoffrey Dawson, era cel mai apropiat confident din presă al lui Chamberlain, sprijinea Miin-chenul, la fel și New Statesman, ziar de stînga, al cărui președinte era însuși Keynes.⁵⁷ Dar entuziasmul lor a pălit curînd. Valul crunt de antisemitism pe care l-a dezlănțuit Goebbels în Germania în noiembrie a desăvîrșit deruta pacifiștilor. În iarna 1938-1939, starea de spirit din Anglia s-a schimbat, acceptînd că războiul era inevitabil. Ocuparea Pragăi de către germani la 15 martie 1939, urmată imediat de capturarea Memelului de la Lituania șase zile mai tîrziu, a convins pe majoritatea britanicilor că războiul era iminent. Frica a făcut loc unei disperări resemnate, iar genul de calcule lașe, și pe deasupra greșite, care au dus la Conferința de la Munchen au cedat unei hotărîri curajoase și iraționale de a i se opune lui Hitler cu următoarea ocazie, oricare ar fi fost ea.

Bineînțeles, acesta a fost exact tipul de reacție isterică pe care era de presupus că o s-o provoace mai devreme sau mai tîrziu accelerarea istoriei de către Hitler. Rezultatul a fost că toate planurile lui au devenit un nonsens, el fiind împins într-o ireparabilă eroare, iar lumea în război. La mai puțin de două săptămîni după ocuparea Pragăi, la 28 martie, Hitler a denunțat pactul său cu Polonia din 1934 și au continuat pregătirile pentru dezmembrare. Polonia era pentru el o nefericită anomalie geografică. Ea conținea un număr mare de etnici germani și teritorii despre care el considera că ar trebui să-i aparțină. Dar și mai important era că îi bara drumul spre Rusia și îi împiedica astfel planurile de a termina cu patria „bacilului”. Trebuia să i se supună sau să fie distrusă. Nu vedea de ce britanicii și francezii s-ar opune planurilor sale. Dacă nu au fost pregătiți să lupte pentru Cehoslovacia, care avea o oarecare importanță militară pentru ei, de ce s-ar lupta pentru Polonia, care nu avea nici o importanță? În orice caz, de ce n-ar saluta aceste țări capitaliste decizia lui de a se deplasa spre Est, în cele din urmă împotriva nucleului bolșevismului? În schimb, doar trei zile mai tîrziu, britanicii au dat Poloniei garanții că dacă „se acționa într-un mod care să amenințe clar independența Poloniei astfel încît aceasta să fie nevoită să reziste cu forțele ei naționale, guvernul

SFÎRȘITUL VECHII EUROPE

Majestății Sale avea să-i ofere tot sprijinul care-i stătea în puteri"58. Chamberlain a făcut această mișcare fără a consulta guvernul francez, deși acesta era mai mult sau mai puțin nevoit să o aprobe. The Times, pus la curent de Chamberlain, s-a grăbit să insiste ca această promisiune făcută cu atîta ușurință, una dintre cele mai prost gîndite din istoria Marii Britanii, nu garanta decît „independența” Poloniei, nu „integritatea” ei — lăsînd astfel loc pentru modificarea în favoarea Germaniei a frontierelor stabilite la Versailles.59 Aceasta a fost interpretarea lui Hitler. Ceea ce a presupus el a fost că aceste garanții aveau să determine Marea Britanie să facă presiuni asupra polonezilor, cum făcuse cîndva asupra cehilor, pentru a-i satisface pretențiile, incluzînd căile de acces pentru invazia asupra Rusiei. Nu a avut nici o intenție de a provoca un război cu Marea Britanie. În ianuarie 1939 el luase decizia de a alcătui o uriașă flotă maritimă, formată din zece cuirasate de linie, trei crucișătoare, patru portavioane și nu mai puțin de 249 de submarine, și i-a spus amiralului Erich Räder că războiul cu Marea Britanie trebuie evitat pînă la mijlocul anilor '40, cînd avea să fie gata flota.60 El credea de fapt că Marea Britanie, realizînd că regimul imperial preferențial nu funcționa, va fi determinată probabil de factori economici să se îndrepte conciliantă spre Europa, dominată acum de comerțul german; și această impresie i-a fost confirmată în iulie de discuțiile avute, la Londra de Helmuth Wohlthat, director de personal al Planului pe Patru Ani al lui Goring — prefigurînd astfel intrarea în Europa care a avut loc de fapt abia în anii '70.61

Cu toate acestea, garanțiile oferite polonezilor îi ridicau probleme lui Hitler, pentru că puterea de a le invoca se afla în mîinile guvernului polonez, care nu avea prea mult bun-simț. Aici era prostia acestei promisiuni: Marea Britanie nu avea mijloace de a ajuta eficient Polonia, dar se obliga să declare război Germaniei dacă Polonia i-o cerea. Promisiunea putea căpăta însă mai mult sens dacă Marea Britanie se alia cu Rusia. Acesta era de mult scopul stîngii europene, care vedea aici o soluție la toate problemele ei — inclusiv dorința de a i se opune lui Hitler, militînd în același timp împotriva re-înarmării. La mijlocul lui 1939 șefii de stat major britanici și francezi erau în favoarea unei alianțe cu Rusia în sensul că agreeau orice ar fi putut reduce problemele militare cu care se confruntau acum. Dar după epurările lui Stalin din 1938 ei considerau armata sovietică inferioară celei poloneze și, dacă ar fi avut de ales, ar fi optat pentru cea din urmă. Cum rușii nu voiau să coopereze decît dacă polonezii permiteau trecerea trupelor lor, și cum polonezii nu erau deloc mai dispuși să permită trupelor sovietice să tranziteze Polonia ca să atace Germania decît să-i lase pe germani să treacă pentru a ataca Rusia, n-a prea existat niciodată posibilitatea unui acord militar anglo-franco-rus. Cu toate acestea, o delegație anglo-franceză a pornit spre Rusia la 1 august, pe mare (nu era disponibil un transport aerian corespunzător, ceea ce constituie o imagine interesantă a stării în care se aflau la momentul respectiv forțele aeriene britanice).62

352

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Era destul pentru a-l determina pe Hitler la un important, deși temporar, renversement des alliances*. Hitler fusese tot timpul convins că războiul era inevitabil în anumite etape ale programului său. Dar voia să împiedice cu orice preț războiul general, nesfîrșit, de uzură și epuizare prin care trecuse Germania în 1914-1918. El voia să revină la războaiele scurte, limitate dar decisive din punct de vedere politic pe care le dusese Bismarck în anii '60 și '70 ai secolului al XIX-lea. Blitzkrieg-ul, pentru care armata sa era echipată și instruită, era o parte integrantă a întregii sale filozofii expansioniste. După opinia lui, nici economia germană, nici poporul german nu puteau face față mai mult decît unor campanii scurte, crunte, de o forță și o intensitate copleșitoare dar de durată foarte limitată.63 Ultimul dintre aceste războaie-fulger avea să fie cel decisiv împotriva Rusiei: după aceea, avînd de exploatat un vast imperiu eurasiatic, Germania putea să capete forța de a susține un conflict lung și global. Dar pînă se întîmpla acest lucru, ea trebuia să aibă grijă să ia inamicii unul cite unul și mai ales să evite campaniile prelungite pe două sau mai multe fronturi importante.

Rezultatul a fost ceea ce el denumea în particular „un pact cu Satana pentru gonirea diavolului”64. La 28 aprilie, în ultimul său mare discurs public, el a respins propunerea aberantă a lui Roosevelt de garanții de neagresiune și a atras atenția de fapt că toate pactele, tratatele ori supozițiile erau acum invalidate. De aici înainte singura sa linie călăuzitoare avea să fie interesul poporului german, așa cum îl concepea el. Reacția lui Stalin la acest discurs a fost vehementă. El se temea de o invazie germană mai mult decît de orice alt eveniment, intern sau extern. Numai absența unui inamic german din 1918-1920 permisesese statului bolșevic să supraviețuiască. La ședința din 19 ianuarie 1925 a plenarei Comitetului Central, el expusese politica sovietică privind războiul între state capitaliste: „Dacă ar începe [un astfel de război] va trebui să participăm, dar vom fi ultimii care vom participa, astfel încît să punem greutatea decisivă pe talgerul balanței, o greutate ce se va dovedi factorul determinant”. Din mai 1935, în timp ce public urma o politică de Front Popular împotriva „fascismului internațional”, în particular el făcuse tentative periodice de a-i convinge pe naziști să renunțe la cruciada lor antisovietică și să accepte o frăție totalitaristă care să-și împartă prada în condiții de respect reciproc. Hotărîrea evidentă a Germaniei, în martie, de a tăia bucăți din Polonia furniza o ocazie promițătoare de a începe o astfel de relație nouă, iar perspectiva luptei țărilor democratice pentru Polonia era un motiv în plus pentru încheierea unui acord cu Hitler și evitarea intrării în război — pentru moment. La 3 mai

Stalin l-a demis pe evreul Litvinov din funcția de ministru de Externe și l-a înlocuit cu Molotov: o curățare a terenului în vederea unor discuții cu Hitler. Opt zile mai târziu, izbucnirea unor lupte de proporții cu forțele japoneze în Orientul îndepărrat

* Inversare de alianțe (n.t.).

SFÎRȘITUL VFXHII EUROPE

353

tat i-a dat lui Stalin un stimul în plus pentru a ajunge la o înțelegere, căci nici el, asemeni lui Hitler, nu-și dorea un război pe două fronturi.⁶⁵

Primul dintre pactele gangsterești a apărut la 22 mai: „Pactul de Oțel” dintre Hitler și Mussolini. Cel din urmă își înghițise deja consternarea cu privire la ocuparea Pragăi de către Germania, o folosise drept pretext ca el însuși să invadeze Albania la 7 aprilie, iar acum recunoștea împreună cu Hitler că ordinea internațională fusese în sfârșit dărâmată și începuse domnia forței. În acest stadiu Hitler ținea încă să rămână la programul său inițial de a dezmembra mai întâi Polonia, folosind-o apoi, în scurt timp, ca pe un coridor pentru un Blitzkrieg împotriva Rusiei, în timp ce Marea Britanie privea cu binevoitoare neutralitate. În iulie el încă mai spera că era posibilă o astfel de desfășurare. Dar vestea sosirii delegației anglo-franceze la Moscova i-a forțat mâna, căci pînă și posibilitatea unei înțelegeri a Aliților cu Moscova i-ar fi stricat planul polonez. A hotărît să-i împiedice, și la 20 august i-a trimis o telegramă lui „Herr LV. Stalin, Moscova”, cerîndu-i să-l primească pe Ribbentrop trei zile mai târziu. Răspunsul a sosit în douăzeci și patru de ore, arătînd evidenta nerăbdare a lui Stalin. A doua zi, pe 22 august, Hitler s-a adresat înaltului Comandament la Obersalzberg. Conform însemnărilor făcute de unii dintre cei prezenți, el a spus că operația poloneză putea porni. Nu trebuiau să se teamă de nimic din partea Occidentului: „Oponenții noștri sînt niște viermișori. I-am văzut la Miinchen.” El a conchis: „Voi furniza pretextul propagandistic pentru a lansa războiul, indiferent dacă este credibil sau nu. Învingătorul nu este întrebare după aceea dacă a spus sau nu adevărul. Ceea ce contează în începerea și ducerea războiului nu este dreptatea, ci victoria. Inchideți-vă inimile în fața milei. Procedați brutal. Optzeci de milioane de oameni trebuie să obțină ceea ce li se cuvine de drept. Existența lor trebuie garantată. Are dreptate cel mai puternic. Duritate supremă.”⁶⁶

Înțelegerea cu Stalin a fost făcută în noaptea următoare. Era punctul culminant al unei serii de contacte între guvernele sovietic și german care începuseră încă în săptămînile care au urmat puciului lui Lenin. Ele fuseseră conduse, în funcție de nevoi, de experți militari, membri ai poliției secrete, diplomați ori intermediari din lumea interlopă. Fuseseră mai strînse în unele perioade decît în altele, dar niciodată întrerupte complet și se caracterizaseră mereu printr-o totală lipsă de considerație față de principiile ideologice proferate cu ostentație de fiecare dintre părți — de fapt, prin dispreț față de orice altceva decît cel mai brutal interes comun —, nevoia fiecărui regim de a se înarma, de a-și aresta și ucide opoziția și de a-și oprima vecinii. Timp de două decenii acest flux malefic de schimburi avusese loc în subteran. Acum, în sfârșit, țîșnea la suprafață. În noaptea de 23 spre 24 august, la Kremlin a avut loc un banchet sinistru. Ribbentrop raporta: „Era ca și cum m-aș fi aflat între vechi tovarăși de partid.” Se simțea atît de în largul lui în Kremlin, adăuga el, „ca între vechii mei prieteni naziști”. Stalin a toas-

354

O ISTORIE A LUMII MODERNE

tat în cinstea lui Hitler, spunînd că „știa cît de mult își iubea poporul german Fuhrerul”. S-au făcut glume grosolane pe tema Pactului Anti-Comintern, acum îngropat, despre care ambele părți au căzut de acord că fusese menit să impresioneze City-ul londonez și pe „negustorii englezi”.⁶⁷ S-a descoperit brusc o comuniune de țeluri, metode, maniere și, mai ales, de principii morale. Așa cum se clătinau prin încăpere, îmbrățișîndu-se neîndemînic, ucigașii chercheliți semănau mai mult ca orice cu o adunătură de gangsteri rivali, care înainte se luptaseră între ei, și poate aveau să se mai lupte, dar în fond se aflau în aceeași barcă.

Acordul lor s-a numit pact de neagresiune. De fapt, era un simplu pact de agresiune împotriva Poloniei. Un protocol secret, care a apărut în 1945 dar pe care judecătorii ruși l-au ținut în afara analelor proceselor de la Niirn-berg, împărțea Europa de Est în sfere de influență și lăsa deschisă chestiunea „dacă interesele ambelor părți fac dezirabilă menținerea unui stat polonez independent și cum vor fi delimitate frontierele acestui stat”⁶⁸. Astfel, era aranjată o a patra împărțire a Poloniei, consumată la 17 septembrie prin intrarea trupelor sovietice, împărțirea fiind oficializată de un alt pact gang-steresc, Tratatul de Prietenie și Frontiere Germano-Sovietic de la 28 septembrie 1939. Teritoriile acoperite se întindeau mult în afara Poloniei, lui Stalin dîndu-i-se mină liberă în Finlanda, în cea mai mare parte a Statelor Baltice și o parte din România. Astfel, în toamna lui 1939 el a putut impune Letoniei, Estoniei și Lituaniei așa-numite „tratate de securitate”, care implicau introducerea de trupe sovietice. El a spus ministrului de Externe leton: „Din partea Germaniei, vă putem ocupa.”⁶⁹ Cînd finlandezii s-au opus, Stalin a declanșat un război împotriva lor (30 noiembrie 1939) cu asentimentul Germaniei.

Stalin era încîntat de pact. Spunea că acesta lăsa Rusia într-o poziție mai puternică decît oricînd de la venirea la putere a regimului. A făcut tot ce i-a stat în putință să pună în aplicare acordul, să-și respecte promisiunea dată lui Ribbentrop „pe cuvînt de onoare că Uniunea Sovietică nu-și va trăda partenerul”⁷⁰. În întreaga lume, partidele comuniste și-au inversat politica antinazistă, propovăduind pacea cu Germania cu orice preț și sabotînd din greu

efortul de război atunci când acesta a început: în momentul culminant al invadării Franței de către naziști, Maurice Thorez, președintele Partidului Comunist Francez, transmitea prin radio de la Moscova, implorînd soldații francezi să nu opună rezistență. Stalin a pus la dispoziția lui Hitler toate resursele uriașe de materii prime ale Uniunii Sovietice. Acest lucru a fost vital pentru Hitler. În septembrie 1939 Germania avea nevoie să importe 80% din cauciuc, 65% din tablă, 70% din cupru, jumătate din plumb, un sfert din zinc. Suedia, cu prețul scăpării de invazie (și al cărbunelui german la o treime din prețul plătit de Elveția), îi furniza lui Hitler minereul de fier și toate tipurile de facilități de tranzit și survolare.⁷¹ Dar Stalin a umplut goluri la fel de importante și în proviziile de război ale lui Hitler: un mi-

SFIRȘITUL VECHII EUROPE

355
lion de tone de grîne, 900 000 de tone de petrol (inclusiv 100 000 de tone de combustibil pentru avioane), minereul de fier, mangan și bumbac. În schimb, Rusia primea motoare de avioane, proiecte de nave maritime, torpile și mine.⁷² Pactul a dus și la o apropiere personală. Stalin îl prezenta pe Hitler ca pe un om de geniu, care pornise de jos, ca și el. După spusele lui Ribbentrop, Hitler îl admira foarte mult pe Stalin și în special felul în care luase poziție împotriva propriilor „extremiști” (o opinie larg împărtășită în Occident). Hitler spunea că Stalin crease „un fel de naționalism slavono-moscovit”, eliberînd bolșevismul de internaționalismul său evreiesc. Mussolini era de părere că bolșevismul pierise: Stalin îi substituise „un fel de fascism slavon”⁷³.

Cu toate acestea, pactul nu a rezolvat nici una dintre problemele pe care și le pusese Hitler. De fapt, presupunea o inversare a priorităților inițiale de pe calendarul său. El i-a spus lui Cari Burckhardt, înalt comisar al Ligii în Danzig: „Tot ce întreprind este îndreptat împotriva Rusiei. Dacă Occidentul este prea prost și prea orb ca să înțeleagă asta, voi fi obligat să ajung la o înțelegere cu rușii, să zdrobesc Occidentul și apoi să-mi întorc toate forțele concentrate împotriva Uniunii Sovietice.”⁷⁴ Chiar și după ce Hitler a obținut pactul cu sovieticii, el încă mai spera să evite războiul cu Occidentul, crezînd că acesta avea să încremenească. Marea Britanie într-o pasivitate neputincioasă. Dar el nu a avut alt efect asupra politicii britanice decît acela de a-i face pe toți cei implicați să presupună acum că războiul era sigur. A fost întîmpinat pozitiv de cîtiva din dreapta britanică drept o dovadă vizibilă că regimurile totalitariste fără nimic sfînt se aflau acum într-un nerușinat și nemascat acord, „la lumină, uriaș și hidos”, cum spunea Evelyn Waugh în trilogia sa, *Sword of Honour* {*Sabia Onoarei*). Cînd Hitler a invadat Polonia la 1 septembrie și polonezii au invocat garanțiile oferite de englezi, nu a existat vreodată nici cea mai mică îndoială că Marea Britanie o va sprijini sau că Franța, oricît de reticentă, se va alătura.

Astfel, programul lui Hitler a trebuit să fie drastic revizuit și el s-a trezit cu un război generalizat de tipul celui pe care sperase să-l evite pînă avea să se descotorosească de Rusia. Din acest moment, el a încetat să-și cultive imaginea de om rezonabil, atît în țară cît și peste hotare, și a arătat limpede tuturor că își va atinge obiectivele prin aplicarea fără milă a forței și terorii. În aceeași zi în care a invadat Polonia, el a ordonat asasinarea bolnavilor incurabili din spitalele germane.⁷⁵ Nu a făcut nici o încercare de a ajunge la un acord cu polonezii. Pur și simplu a tratat țara ca pe un teritoriu ocupat care putea fi exploatat. Victoria asupra Poloniei nu era un sfîrșit, ci abia un început. Acesta era reversul exact al stării de spirit generale a germanilor. După căderea Poloniei, generalul Ritter von Leeb nota în jurnalul său, la 3 octombrie 1939: „Populația e într-o stare de spirit întunecată, tară urmă de entuziasm, nici un steag arborat pe vreo casă. Toată lumea așteaptă pacea. Oamenii simt inutilitatea războiului.” Hitler era însă hotărît

356

O ISTORIE A LUMII MODERNE

să ardă toate punțile Germaniei, să așeze națiunea pe un făgaș ireversibil, El le spunea generalilor săi, la 23 noiembrie 1939: „Orice speranță de compromis este o copilărie. Victorie sau înfrîngere. Am condus poporul german pe culmi înalte, chiar dacă lumea ne urăște acum. Risc acest război. Trebuie să aleg între victorie și anihilare. Nu este în joc o problemă oarecare, ci aceea dacă națiunea va fi sau nu va fi.” La 17 octombrie el a ordonat generalului Keitel să trateze teritoriul polonez ocupat ca pe „o rampă de lansare” pentru viitoarea invadare a Rusiei.⁷⁶ Cam asta era securitatea pe care Stalin credea că o cumpăraseră! Între timp însă trebuia eliminat Occidentul: Franța prin Blitzkrieg, Marea Britanie prin disperare.

Hitler era acum generalisim. Campania poloneză a fost ultima pregătită de vechiul Stat Major General. De acum înainte, ca și în cazul securității și al ministerelor civile, Hitler a dublat conducerea armatei, cu OKW (înalțul Comandament al Forțelor Armate) aflat la ordinele sale directe și dublînd la rîndul său activitatea OKH (înalțul Comandament al Armatei). Francezii i-au ușurat misiunea. Ei nu doriseră războiul. După Mîinchen ei au recunoscut că politica lor estică era terminată. În chestiunea Poloniei s-au lăsat pur și simplu duși de val. Ei considerau că angajamentul britanicilor era o nebunie și l-au sprijinit numai pentru că nu aveau de ales.⁷⁷ Știau că a intra într-un război total cu Germania hitleristă putea însemna o repetare a ceea ce se întîmplase în 1870 și le-au trebuit cincizeci și șase de ore de ezitare agonizantă pînă să aibă o reacție la atacul Germaniei asupra Poloniei, care era aliatul lor incontestabil din 1921.⁷⁸ Protocolul militar semnat de generalul Gamelin în mai 1939 cu ministrul de Război polonez, Kasprzycki, stipula că forțele aeriene franceze aveau să acționeze imediat împotriva Germaniei îndată ce

Polonia ar fi fost invadată și că în șaisprezece zile ar fi urmat un atac armat al forțelor franceze asupra Germaniei. Nu a fost îndeplinită nici una dintre promisiuni. A avut loc doar o tentativă de instrucție militară începută la 8 septembrie și întreruptă curînd. La 22 septembrie, la primirea unor vești decisiv proaste de pe frontul polonez, francezii și-au lăsat baltă toate planurile agresive. În acest timp germanii nu aveau decît unsprezece divizii active în Occident, dar pînă la 1 octombrie începuseră deja să-și transfere trupe pe frontul de est. De atunci înainte, după cum arată procesele-verbale ale discuțiilor între statele majore englez și francez, britanicii au fost cei care au insistat să se acționeze pe principalul front german iar francezii cei care nu voiau să întreprindă nimic acolo, plănuiind în schimb diversiuni în Scandinavia, în Caucaz, Salonic, Finlanda și în alte locuri.⁷⁹

Preferința francezilor pentru pasivitate la granița franco-germană combinată cu o activitate total lipsită de sens în alte părți a făcut exact jocul lui Hitler. Acesta a ordonat la început atacul asupra Franței la 12 noiembrie, alegînd dintre posibilitățile oferite ideea îndrăzneată a unei pătrunderi cu blindate prin Ardeni. Inconsecvența politicii franceze l-a obligat să ordone și să anuleze operațiunea de douăzeci și nouă de ori pe parcursul iernii și

i

SFÎRȘITUL VECHII EUROPE

357

la începutul primăverii. Dar între timp concepute el însuși strălucita operațiune norvegiană, pe care consilierii săi militari au declarat-o imposibilă. Activitățile anglo-franceze i-au oferit pretextul și el a ieșit învingător în ce privea declanșarea invaziei, demoralizîndu-i pe Aliați și deconcertîndu-și generalii, care nu au ridicat nici o obiecție cînd el a consolidat proiectul pătrunderii prin Ardeni și l-a lansat cînd Franța încă nu-și revenise după înfrîn-gerea Norvegiei iar logistica Aliaților era într-o totală confuzie.

Distrugerea rapidă a forței militare franceze în mai-iunie 1940 l-a convins pe Hitler că greșelile toamnei precedente nu erau ireversibile și că încă mai putea să-și atingă țintele ultime printr-o serie de lovituri bismarckiene rapide. Campania purta atît însemnele vanitoasei sale încrederi în sine în atac, cît și pe acelea ale ingeniozității sale în invenția detaliată: după spusele lui Albert Speer, Hitler a fost cel care s-a gîndit să doteze torpiloarele Stuka cu sirene, una dintre strălucitele lovituri ale Blitzkrieg-ului. Au mai fost multe alte exemple ale inventivității sale militare în această etapă, între care și lungirea țevilor de tun ale tancurilor.⁸⁰ Așa cum mai devreme a prins pe picior greșit țările democratice prin rapiditatea cu care crease și exploatare ocaziile diplomatice, tot astfel acum nu a lăsat nici o șansă comandanților francezi să-și revină din surpriza inițială. „Ideea călăuzitoare a germanilor în acestui război era viteza”, scria istoricul Marc Bloch, care a fost căpitan de stat major în Primul Grup de Armată. În relatarea sa despre acele săp-tămîni fatale, L'etrange defaite, el susținea că prăbușirea a fost un verdict dat atît sistemului francez cît și armatei. El lăuda deopotrivă populismul și calibrul intelectual al nazismului:

în comparație cu fosta armată imperială, trupele regimului nazist par a fi mult mai democratice. Prăpastia dintre ofițeri și soldați nu mai pare acum atît de adîncă. [...] 4 Triumful german a fost în esență un triumfal intelectului — și asta e ceea ce-l face i' atît de grav. [...] A fost ca și cum cele două forțe inamice ar fi aparținut, fiecare, unei l j perioade istorice total diferite. Noi interpretăm războiul în acei termeni de „lance con-îț.■(tra pușcă” pe care anii îndelunghi de expansiune colonială ni-i făcuseră familiari. Dar ,s de data aceasta noi eram aceia care fuseseră distribuți în rolul sălbaticului!⁸¹

Bloch nota că, oricare ar fi fost cauzele profunde, cea imediată a fost „extrema incompetență a comenzii superioare”. Se știe acum că generalul Gamelin suferea de sifilis, ceea ce ar putea explica incapacitatea sa de a se hotărî, lipsa de concentrare, memoria tot mai slabă și grandomania de care a dat dovadă pe parcursul campaniei.⁸² Dar paralizia ofițerilor superiori era generală. Bloch îl descrie pe propriul său comandant de grup de armată, generalul Blanchard, șezînd „într-o imobilitate tragică, fără să spună nimic, fără să facă nimic, ci doar privind fix harta desfășurată pe masa dintre noi, parcă sperînd să găsească pe ea decizia pe care el era incapabil s-o ia”.⁸³

Ca pariu militar, atacul asupra Franței a fost un succes total. A început la 10 mai, și șase săptămîni mai tîrziu, la 22 iunie, Franța a semnat un armistițiu care îi dădea lui Hitler tot ce voia. Raportul pierderilor — 27 000

358

O ISTORIE A LUMII MODERNE

de germani față de 135 000 de soldați Aliați — dă o oarecare idee despre dimensiunea victoriei germane. La 10 iunie Italia intrase în război de partea Germaniei, iar termenii armistițiului Franței cu Mussolini, semnat la 24 iunie, includeau retragerea coloniilor franceze din război. Trei zile mai tîrziu Stalin a invadat România și a luat regiunile Basarabia și Bucovina; luase deja istmul karelian de la Finlanda într-o capitulare semnată la 12 martie. Era în toate sensurile militare aliatul lui Hitler, chiar dacă nu cobeligerant.

Franța a alunecat repede în lagărul nazist. Dezarmată de socialiști, trădată de fasciști și încă și mai mult de comuniști, iar acum părăsită de dreapta și de centru, A Treia Republică s-a prăbușit, fără prieteni și nejelită de nimeni. La Riom, într-o serie de procese, pe un fundal de aprobare ori indiferență, au fost condamnați cei considerați Ies responsables pentru înfrîngere: Daladier, Reynaud, Blum, Gamelin, Mandel, Guy la Chambre și alții — de fapt, un verdict împotriva tipului de politică parlamentară practicat în Franța.⁸⁴ Armistițiuul fusese semnat de mareșalul Henri Philippe Petain, și el era acum investit cu pleins pouvoirs de către rămășița de parlament din noua capitală stabilită la

Vichy. Dictatura lui se pregătea de mult. Fusese erou în războiul din 1914-1918 și dominase politica militară a Franței în 1920-1936, așa că de fapt era la fel de responsabil ca ceilalți pentru degringolade. Dar era cel mai popular general francez pentru că oamenii săi simțeau că exista o probabilitate mai mică de a fi uciși sub comanda sa decât a oricui altcuiva. Era prost. Cărțile i le scriseseră tineri ofițeri inteligenți. Avea însă demnitatea simplă a țaranului francez (tatăl său fusese țaran). Când *Le Petit Journal* a făcut un sondaj în 1935 pentru a afla pe cine ar dori francezii cel mai mult ca dictator, Petain a ieșit pe primul loc, iar pe al doilea Pierre Laval, un fost socialist de tipul lui Mussolini, pe care Petain acum l-a făcut prim-ministru.⁸⁵

Petain a devenit repede cel mai popular conducător francez de la Napoleon încoace. El întruchipa antiromantismul, nevoia de abandonare a datoriilor istorice și globale, tînjirea după o viață liniștită și sigură care pluteau acum peste Franța. Era un afemeiat învederat: „Sexul și mîncarea sînt singurele lucruri care contează”, spunea el. Dar Biserica îl adora. Cardinalul Gerlier, arhiepiscopul Franței, anunța: „J^a France, c'est Petain, et Petain c'est la France”,⁸⁶ Franța este Petain și Petain este Franța. într-un anume sens, era adevărat. Era tratat ca un rege. Țăranii se înșiriau de-a lungul căilor ferate cînd trecea trenul lui. Femeile își ridicau pruncii spre el să-i atingă. Un raport oficial menționează că la Toulouse, în noiembrie 1940, o femeie s-a aruncat în fața mașinii sale ca s-o oprească, pentru a-i putea atinge mîna. Prefectul s-a întors spre Petain ca să-și ceară scuze, dar l-a văzut pe mareșal dormind liniștit (avea optzeci și cinci de ani), „fără a-și fi pierdut”, spune raportul, „demnitatea ori ținuta de suveran”.

În 1934 se certase cu unul dintre coloneii săi, Charles de Gaulle, care refuza să scrie o carte pentru el fără să-i apară numele. Acum, ca subse-

SFÎRȘITUL VECHII EUROPE

359

cretar de stat la Apărare, de Gaulle a refuzat să accepte armistițiul și la 5 august Marea Britanie a semnat o înțelegere cu mișcarea sa „Franța Liberă”; dar nu l-au urmat decât 35 000 de oameni. La început, regimul de la Vichy, compus din soldați și funcționari de stat, fără politicieni, a generat o euforie autentică în Franța, așa cum se întîmplase și cu al lui Hitler în Germania în 1933.

Lui Hitler nu i-a fost deloc greu să transforme guvernul de la Vichy într-un aliat. La 3 iulie 1940, în lipsa reasigurărilor de rigoare, Marina Regală britanică a primit ordin să scufunde flota franceză din Oran și din porturile nord-africane. Două zile mai tîrziu Petain a rupt relațiile cu Marea Britanie, și de atunci înainte Vichy a alunecat inexorabil în lagărul nazist, unde a fost tratat fără milă ca o vacă de mulș. Aproximativ 40% din producția industrială a Franței, 1500 000 de muncitori și jumătate din veniturile provenite din sectorul public al Franței au intrat în economia de război a Germaniei.⁸⁸

Hitler a avut mai puțin noroc cu Spania. Franco era hotărît să nu intre în război, în care vedea răul suprem, și mai ales într-un război dus de Hitler în asociere cu Stalin, în care considera că sînt întruchipate toate relele secolului. El a proclamat neutralitatea strictă în septembrie 1939. L-a sfătuit și pe Mussolini să se țină deoparte. A simțit că trebuie să schimbe acest termen cu acela de „nonbeligeranță” la 13 iunie 1940, ceea ce a descris drept „o formă de simpatie națională față de Axă”⁸⁹. Dar ca preț pentru intrarea în război a emis pretenții imposibil de mari: Oranul, întregul Maroc, teritorii uriașe din vestul Africii, cantități masive de provizii și echipament de război pentru a ataca Gibraltarul și a apăra Insulele Canare. Cînd s-a întîl-nit cu Hitler la Hendaye, la 23 octombrie 1940, nu numai că și-a sporit aceste pretenții, ci l-a întîmpinat pe binefăcătorul său german cu o răceală de gheață frizînd disprețul. Cum el era un soldat de profesie, iar Hitler un amator — nici măcar un gentleman, ci doar un caporal! — el a tratat obișnuitul tour d'horizon al lui Hitler cu nemascat dispreț. Au vorbit, scria translatorul lui Hitler, Paul Schmidt, „unul cu altul sau mai degrabă unul altuia” pînă la două noaptea și n-au reușit să ajungă la nici un acord. Hitler i-a spus mai tîrziu lui Mussolini că prefera să i se smulgă cîteva măsele decât să mai treacă prin așa ceva.⁹⁰

Unul dintre motivele colaterale ale lui Franco de a refuza să i se alătore lui Hitler era credința sa ca Marea Britanie nu avea nici o intenție să facă pace. Poate singura mare greșeală de judecată a lui Hitler a fost că nu a apreciat dimensiunea ostilității pe care o stîrnise în Anglia. Principalul obiectiv al Blitzkrieg-ului său în Franța nu era să distrugă armata franceză, ceea ce știa că poate face oricînd, ci să șocheze Marea Britanie și s-o determine să încheie un acord cu el. La 21 mai, în aceeași zi în care a cucerit Arrasul, spunea că vrea „să afle opinia Angliei în privința împărțirii lumii”⁹¹. Decizia sa de a-și opri blindatele la marginea Dunkerque la sfîrșitul lunii, care a făcut posibilă evacuarea de pe plaje a celei mai mari părți a Forței Expediționare

360

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Britanice (BEF), s-ar putea să-i fi fost sugerată de dorința de a deschide o cale de discuții cu Londra. La 2 iunie, cînd ultimele unități BEF se pregăteau să se îmbarce, el a anunțat statul major al Grupului de Armată A din Charleville că voia „un acord de pace rezonabil” imediat cu Marea Britanie, astfel încît să fie „în sfîrșit liber” pentru „marea și adevărata sa misiune: confruntarea cu bolșevismul”.⁹² O dată încheiată campania franceză, el vorbea la 30 iunie despre nevoia de a da Marii Britanii încă o „demonstrație a forței noastre militare ca să renunțe și să ne asigurăm spatele în cucerirea Estului”⁹³. Continua să se agate de iluzia că Marea Britanie ar putea accepta un compromis spre sfîrșitul toamnei. „Führerul este în mod evident deprimat”, nota un observator la 4 noiembrie. „Dă impresia că

deocamdată nu știe cum ar trebui să continue războiul."⁹⁴ Aștepta de la Londra un semnal care nu mai venea. De fapt, Marea Britanie a devenit cu mult mai belicoasă în cursul anului 1940. În timp ce Franța l-a ales pe Petain și liniștea, Marea Britanie l-a ales pe Churchill și eroismul. Existau motive economice perfect articulate pentru această bifurcație. Spre deosebire de Franța, Marea Britanie nu a ales un guvern de front popular la mijlocul anilor '30, iar politicile deflaționiste ale guvernelor Baldwin-Chamberlain, deși dureroase, i-au permis în cele din urmă o revenire economică substanțială. Deși la începutul anilor '30 șomajul era mult mai mare în Marea Britanie decât în Franța, există dovezi că o mare parte din el era voluntar, ca rezultat al nivelului relativ ridicat al ajutoarelor, peste 50% din salariile medii.⁹⁵ Economia era mult mai sănătoasă decât apărea în propaganda stângii. Aproape pe tot parcursul anilor '30, industria construcțiilor s-a aflat în expansiune, producând peste 3 milioane de case noi, ceea ce însemna o creștere cu 29% a stocului existent, și din care 400 000 s-au făcut într-un timp record de douăsprezece luni (1936-1937).⁹⁶ Declinul în forța sindicatelor care a urmat eșecului grevei generale din 1926 și legislației antisindicale generate de aceasta a permis Marii Britanii, când ce a fost mai rău a trecut, să adopte noi tehnologii cu o viteză imposibilă în anii '20. De fapt, pentru Marea Britanie perioada interbelică a culminat într-o etapă de expansiune inovatoare.⁹⁷ Numărul angajaților în noua industrie electrică și electronică a crescut de la 192 000 în 1930 la 248 000 în 1936 și Marea Britanie a fost prima țară care a creat o rețea electrică națională. Industria chimică și petrochimică s-a extins rapid, exporturile crescând cu 18% în 1930—1938. Numărul celor angajați în industria aviatică crescuse de la 21 000 în 1930 la 35 000 în 1935, chiar înainte ca reînarmarea să revină pe tapet. Numărul de mașini produse a fost mai mult decât dublu în 1938 (508 000) față de 1930 (237 000).⁹⁸ Aceste progrese erau toate în mod direct relevante pentru capacitatea producției de război.

Este adevărat că, reînarmându-se, Marea Britanie a avut parte de mai multe regrese și a trebuit să importe utilaje și mașini, de exemplu, din America, Ungaria și chiar din Germania.⁹⁹ Dar în anumite domenii importante, în spe-

I

SFÎRȘITUL VECHII EUROPE

361

cial motoarele de avion și mai presus de toate radarul, care avea să se dovedească de o importanță decisivă atât în forța aeriană cât și în cea maritimă, Marea Britanie avea devansări tehnologice mari față de Germania.¹⁰⁰

Reînarmarea s-a accelerat în 1939, iar până la mijlocul anilor '40 Marea Britanie producea mai multe avioane și instruia mai multe echipaje de zbor decât Germania. Au existat astfel motive fizice solide pentru transformarea stării de spirit a Marii Britanii în 1940. Apariția lui Churchill, care la 7 mai a devenit prim-ministru și ministru al Apărării (un cumul important, pe care Lloyd George nu a reușit niciodată să-l realizeze în primul război mondial), a fost astfel firească. Hotărârea, energia și talentul său oratoric — își folosea acest ultim dar cu un efect uluitor tocmai când Hitler, marele său rival în acest domeniu, renunța de bunăvoie la el — erau atuurile lui. Până în vara lui 1940 el ajunsese cel puțin la fel de popular în Marea Britanie ca Petain în Franța, și mai popular decât era Hitler acum în Germania.¹⁰¹

Churchill, deși romantic și bătaios, nu era nerealist. El știa că Marea Britanie, chiar și cu Commonwealth cu tot, nu putea învinge Germania. A presupus că mai devreme sau mai târziu Statele Unite aveau să fie obligate să intervină: în asta își punea speranțele. Orice ar fi spus în public, el nu excludea complet o înțelegere tactică cu Hitler. La 26 mai 1940 Chamberlain notează în jurnalul său că Churchill a spus Cabinetului de Război că „era incredibil ca Hitler să fie de acord cu vreunul din termenii pe care i-am accepta noi, deși, dacă am reuși să ieșim din această fundătură renunțând la Malta și Gibraltar și la câteva colonii africane, ar fi încântat”. Procesele-verbale ale Cabinetului arată că el a spus: „dacă Herr Hitler ar fi pregătit să facă pace în privința termenilor retrocedării coloniilor germane și a supremației în Europa Centrală”, ar fi de discutat, dar „este destul de improbabil că va face o astfel de ofertă”.¹⁰² Aceasta este însă singura dovadă a disponibilității sale de a negocia. Ofertele de pace ale lui Hitler nu și-au atins scopul. Conform jurnalului lui „Chips” Channon, membru al Parlamentului, pe atunci în guvern, Foreign Office nici măcar nu a transcris discursurile lui Hitler.¹⁰³

În mod paradoxal, căderea Franței a pus capăt oricărei posibilități de negociere a păcii, iar poziția politică a lui Churchill s-a consolidat constant. A fost pentru prima dată ovaționat de pe băncile conservatorilor la 4 iulie, când a anunțat acțiunea împotriva flotei franceze la Oran: până acum, nota el, „cele mai călduroase aclamații le primeam dinspre băncile laburiștilor”. Moartea provocată de cancer a lui Chamberlain i-a îndepărtat ultimul opozant cu adevărat periculos, iar la 9 octombrie Churchill a fost ales ca succesor al acestuia la conducerea Partidului Conservator. El nu era însă nici capabil și nici dornic să epureze regimul de elementele care distruseseră Raj-ul în India, neglijaseră apărarea și îl linișțiseră pe Hitler. I-a spus lui Cecil King, directorul ziarului Daily Mirror: Era foarte bine să pledezi pentru un guvern care să excludă elementele ce ne-au condus într-o direcție greșită în ultimii ani, dar unde să te oprești? Erau peste tot — nu numai în lumea politică, ci și printre conducătorii militari sau înalții funcționari pu-

362

O ISTORIE A LUMII MODERNE

blici. A-i elimina pe toți aceștia ar fi o sarcină imposibilă în starea dezastruoasă în care ne găsim. În orice caz, dacă

ar fi să ne bazăm pe oamenii care au avut dreptate în ultimii câțiva ani, pe cât de puțini ne-am baza! Nu: el nu avea să conducă un guvern al răzbunării.104

Decizia lui Churchill a avut importante și periculoase implicații asupra compoziției și atitudinilor Partidului Conservator după război. La vremea aceea însă a fost prudentă. Politica externă, de apărare și a Commonwealthului au fost conduse extrem de nechibzuit, dar Churchill însuși fusese unul dintre agenții lor principali în anii '20 și, deși activitatea sa din 1930 încolo a fost practic fără cusur, el a judecat corect că o anchetă nu ar absolvi pe nimeni (și mai puțin decât pe oricine pe toți noii săi aliați laburiști) și ar distruge noua și fragila unitate asupra căreia prezida acum. Mărinimia sa era justificată. În ciuda numeroaselor dezastruri ce aveau să vină, autoritatea lui Churchill nu a fost niciodată serios amenințată, și din toate guvernările din timpul războiului a lui a fost, îmbinând autoritatea cu popularitatea, de departe cea mai puternică și mai sigură. Asta, mai mult decât orice alt factor, a permis Marii Britanii să mențină iluzia unei prezențe globale și a unui statut de reprezentare care s-a păstrat pînă la acordul de la Potsdam din 1945.

Totuși era o iluzie. Vara lui 1940 a adus cu sine sfîrșitul vechii Europe, înlăturînd de pe scena istoriei noțiunea unei lumi conduse de un concert de puteri europene civilizate, în cadrul unor convenții internaționale și al unui sistem de principii morale absolute. Marea Britanie nu a supraviețuit decât într-o postură defensivă, prizonieră a relativei sale neputințe. În iulie, august și septembrie 1940, escadroanele de avioane de vînătoare și rețelele de radar ale Marii Britanii au înfrînt în mod decisiv o încercare a Luftwaffe de a distruge aerodromurile Forțelor Aeriene Regale din sud-estul Angliei, o acțiune preliminară necesară în orice tentativă de a invada Marea Britanie. Astfel, Hitler a pierdut opțiunea unei campanii decisive în Vest. Churchill însă, în ce-l privea, putea întreprinde operațiuni ofensive eficiente numai împotriva aliatului slab și stînjenitor al lui Hitler, Mussolini. La 11 noiembrie flota italiană a fost anihilată la Taranto printr-un bombardament aerian și de a-tunci încolo britanicii nu au mai pierdut controlul maritim general în Marea Mediterană. La începutul lui 1941 Anglia a pornit operațiuni ofensive împotriva italienilor în Libia și a început să dezmembreze întregul imperiu precar al lui Mussolini din nord-estul Africii. Dar principala luptă a britanicilor cu naștii, lupta aeriano-maritimă pentru a menține deschise liniile maritime, era defensivă. Singura modalitate de a lovi cu adevărat Germania era prin atac aerian. Cum nu puteau fi furnizate escadrile de avioane de vînătoare pentru bombardamente în timpul zilei, și cum bombardierele de noapte nu puteau garanta că se vor descărca pe o rază de zece mile în jurul țintelor, singura opțiune de agresiune a lui Churchill era bombardarea practic fără

SKÎRȘITUL VECHII EUROPE

363

discriminare a orașelor. La 8 iulie el a scris o scrisoare sumbră ministrului Industriei Aviatice, proprietarul de ziare Lord Beaverbrook:

Cînd mă uit înjur să văd cum am putea cîștiga războiul, văd că există o singură cale sigură. Nu avem o armată continentală care să poată înfrînge forța militară germană.

!; Blocada e spartă și Hitler are la dispoziție Asia și probabil Africa. Fie că va fi respins

■ i '■ aici, fie că nu va încerca invazia, el se va regrupa spre est, iar noi nu avem cu ce să-l

J; oprim. Există însă un singur lucru care îl va aduce înapoi și îl va doborî, și acesta

ij. este un atac absolut devastator, exterminator, cu bombardiere foarte grele din această

țară asupra patriei sale naziste.105

Această scrisoare are o mare semnificație istorică (ea trebuie să fie comparată cu remarcile lui Churchill asupra efectului corupător al războiului de la pagina 20), marcînd punctul în care relativismul moral al societăților totalitariste a invadat procesul decizional al unei mari puteri legitime. E discutabil dacă britanicii ori germanii au început bombardarea sistematică a țintelor civile.106 Hitler (ca și Lenin și Stalin) practicase și susținuse de la bun început folosirea terorii pentru obținerea unora sau a tuturor obiectivelor sale. Este limpede însă că, mult înainte de sfîrșitul anilor '40, deși sub pretextul verbal că atacă „obiective strategice”, bombardierele britanice au fost folosite pe scară mare și din ce în ce mai mare pentru a ucide sau speria populația civilă germană în propriile-i case. După cum s-a consemnat în minutele Cabinetului la 30 octombrie, „populația civilă din zonele războiului trebuie făcută să simtă greutatea războiului”. Politica, inițiată de Churchill, aprobată în Cabinet, votată de Parlament și, după cât se poate aprecia, susținută cu entuziasm de cea mai mare parte a poporului britanic — îndeplinind astfel toate condițiile procesului de consens într-o democrație sub guvernarea legii — a marcat o etapă critică în declinul moral al umanității în vremurile noastre.

Adoptarea terorii prin bombardament era și o măsură a disperării Marii Britanii. Ministrul de Finanțe avertizase Cabinetul la 5 iulie 1939 că, fără un sprijin american decisiv, „perspectivele unui război lung devin extrem de întunecate”. Marea Britanie nu putea urma politica economică de autarhie a Germaniei. Cum eforturile au scăzut din cauza trecerii la producția de război (luînd anul 1938 ca procent de 100%, exporturile britanice scăzuseră la 29% în 1943, iar importurile doar la 77%), rezervele în aur și în dolari au dispărut. Administrația Roosevelt simpatiza verbal

cu Aliații, dar practic nu ajuta cu nimic. Strigătele jalnice de ajutor ale francezilor de la începutul lui iunie 1940 au fost expediate cu răceală de Cordell Huli drept „o serie de apeluri extraordinare, aproape isterice”. O vreme, nici Marea Britanie n-a dus-o mai bine. Ambasadorul Joseph Kennedy, un alt contribuabil la campania lui Roosevelt, nu a oferit nici măcar sprijin verbal: „Le-am spus de la început că nu se pot aștepta la nici un ajutor. Nu aveam nimic de oferit și știu că nu le puteam da nimic și, material, nu ne puteam dispensa de nimic.”¹⁰⁷ Până la sfârșitul lui 1940 Marea Britanie rămăsese fără valută con-

364

O ISTORIE A LUMII MODERNE

vertibilă: mai avea doar o rezervă de 12 milioane de dolari, cea mai mică din istoria ei, și a fost obligată să suspende achiziționările în dolari.¹⁰⁸

La 11 martie 1941 Congresul a emis Legea împrumutului și Concesionării, care permitea președintelui să „vîndă, să transfere titluri, să schimbe, să concesioneze, să împrumute sau să ofere în orice alt fel” ajutor material oricărei țări a cărei apărare era considerată de el vitală pentru apărarea Americii. Teoretic, aceasta îi pemiitea lui Roosevelt să trimită Marii Britanii provizii de război nelimitate, gratis. Practic însă, Marea Britanie a continuat să-și plătească cea mai mare parte din arme, iar în schimbul acestui acord ea aproape că a predat tot ce mai rămăsese din comerțul ei exterior Statelor Unite și (conform Acordului Principal care a urmat, la 23 februarie 1942) s-a angajat ca, după război, să abandoneze Privilegiul Imperial, ceea ce pentru Cordell Huli fusese tot timpul un obiectiv de politică externă mai important decît stoparea puterii totalitarismului.¹⁰⁹ Aranjamentele lui Roosevelt cu Uniunea Sovietică pentru aprovizionare cu arme au fost mult mai binevoitoare. Legea împrumutului și Concesiunii era importantă pentru Churchill pur și simplu fiindcă el credea că l-ar putea tenta pe Hitler să intre în conflict cu Statele Unite. De fapt, pe la începutul lui 1941, el a recunoscut că vechiul sistem european de legitimitate dispăruse și că singura speranță de a reinstaura vreun sistem de legi era ca Hitler să fi calculat greșit. Churchill nu avea să fie dezamăgit.

i. i.

r.W-

. ' ,VtJ

*•> tot

" Anul de răscruce'

' ' ,.-» V t

-■.' ti a icl pti*

" * * < r la.

Il» '«• (

oo*4>.f'l

■:m

\ui

•sow "J

Chiar înainte de zorii zilei de 22 iunie 1941, radioul militar german a interceptat o discuție între o unitate de avangardă sovietică și cartierul său general. „Se trage în noi. Ce facem?” „Trebuie să fiți nebuni. De ce n-ați codificat mesajul?”¹ Jumătate de oră mai târziu, la 3.40 a.m., Șeful Statului Major Sovietic, G.K. Jukov, care primise rapoarte despre atacuri aeriene germane, i-a telefonat lui Stalin la vila de la Kunțevo, aflată la 11 km de Moscova, unde dictatorul locuia, lucra și mîncă într-o singură cameră, dormind pe o sofa. Cînd Jukov a anunțat că Rusia era invadată, la celălalt capăt al firului nu s-a auzit decît o tăcere lungă și o respirație grea. În cele din urmă, Stalin i-a spus generalului să se ducă la Kremlin și să-l pună pe secretarul său să convoace Politbiuroul. S-au întrunit la 4.30, Stalin șezînd palid și tăcut, cu o pipă neaprinșă în mînă. La Ministerul de Externe, Molotov a primit declarația de război de la ambasadorul nazist întrebînd pe un ton jalnic: „Chiar am meritat noi asta?” Pînă la amiază, 1 200 de avioane sovietice fuseseră distruse la sol. După relatările lui Nikita Hrușciiov, Stalin s-a lăsat pradă isteriei și disperării. Abia la 3 iulie, unsprezece zile mai târziu, s-a simțit în stare să se adreseze națiunii. Atunci a folosit un ton nou pentru el: „Frați și surori... prieteni.”²

Toată lumea îl avertizase pe Stalin asupra unui atac nazist iminent. Chur-chill îi trimisese informații specifice, care fuseseră confirmate mai târziu de ambasada americană. La 15 mai spionul sovietic din Tokio, Richard Sorge, furnizase amănunte privind planul de invazie al Germaniei și data exactă a acestuia. Stalin a primit avertismente detaliate și de la oamenii lui, precum generalul Kirponos, comandantul regiunii Kiev. A refuzat să asculte. Amiralul Kuznețov a spus mai târziu că era periculos să fii de părere că invazia era posibilă pînă și în conversații particulare cu subordonații. Oricine îi spunea așa ceva lui Stalin, își amintea Hrușciiov, o făcea „tremurînd de frică”³.

Stalin, care nu avea încredere în nimeni altcineva, pare să fi fost ultima ființă omenească de pe pămînt care a crezut în cuvîntul lui Hitler. Voia să creadă. Pactul sovieto-nazist îl avantaja enorm. Deși mai târziu a pretins că fusese doar un aranjament tactic, temporar („Am asigurat pacea țării noastre un an și jumătate și ne-am putut pregăti forțele”), e limpede că a sperat la vremea aceea că va dura la infinit, sau măcar pînă cînd Germania și Oc-

cidentul se vor fi epuizat reciproc într-un război prelungit, moment în care, conform declarației lui din 1925, Rusia putea interveni și culege roadele, între timp, pactul îi folosea imens. Până la mijlocul lui 1940 el recuperase mult din teritoriul pe care Rusia îl pierduse în 1918-1919. Distrusese structura Poloniei de Est. În primăvara lui 1940 a pus să fie omorâți 15 000 de ofițeri polonezi, din care o treime la Katyn, lângă Smolensk, restul în sau lângă lagărele de concentrare sovietice de la Starobelsk și Ostacikov. E posibil ca aceste ucideri în masă să fi fost sugerate de Gestapo. 4 Forțele de securitate sovietice și naziste au acționat împreună foarte strâns pînă la 22 iunie 1941 — NKVD-ul a predat Gestapoului în această perioadă cîteva sute de persoane de naționalitate germană, în special comuniști și evrei. 5 Naziștii, la rîndul lor, l-au ajutat pe Stalin să-și vîneze dușmanii personali. La 20 august 1940, după mai multe încercări, l-a văzut în sfîrșit pe Troțki ucis cu dalta în Mexic: după cum remarcase pe bună dreptate acesta din urmă, „Stalin caută să lovească nu în ideile opozantului său, ci în țeasta lui”⁶. Era o abordare pe care o împărtășea cu Hitler.

Stalin s-a bucurat de triumful Wehrmacht-ului asupra Franței și și-a reorganizat imediat cele 13 000 de tancuri după modelul german. 7 Era de părere că prăbușirea democrațiilor îi consolida pretențiile la compensații în plus în Europa de Est și de Nord, primite în schimb pentru că îi dădea lui Hitler mîna liberă în Occident și în Africa, și poate și în anumite părți din Orientul Mijlociu. Așadar, cînd Molotov s-a dus la Berlin, la 12-13 noiembrie 1940, ca să aducă la zi pactul sovieto-nazist, Stalin i-a spus să pretindă, ca cerințe de bază, ca Finlanda, România și Bulgaria, plus strîmtorile din Marea Neagră, să fie alocate sferei de influență sovietice iar ca cerințe ultime, Ungaria, Iugoslavia, vestul Poloniei, Suedia și o parte din ieșirile la Marea Baltică. 8 La un loc, nu diferă foarte mult de ceea ce a cerut Stalin, și în majoritatea cazurilor a obținut, în urma victoriei, la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial. „Pachetul” lui Molotov stă mărturie pentru continuitatea țelurilor sovietice.

Această listă a intereselor sovietice a fost înaintată pe baza presupunerii că Hitler își urmărea poftele acaparatoare mai ales în Europa de Vest, Africa și Asia, cu Orientul Mijlociu ca următor obiectiv strategic. Era o presupunere rezonabilă în momentul acela. Cea mai fierbinte dorință a lui Churchill era ca germanii să se arunce asupra Uniunii Sovietice. Teama lui cea mai mare era că Hitler va face din Orientul Mijlociu ținta sa. În primele luni ale lui 1941 acesta părea lucrul cel mai probabil. Germania fusese tîrîtă în războiul mediteranean de lăcomia și incompetența lui Mussolini. El invadase Grecia la 28 octombrie 1940, dar grecii, cu ajutorul Marii Britanii, îi respinseseră și îi umiliseră pe invadatori. La 9 decembrie britanicii porniseră o ofensivă în Libia, ocupînd Benghazi la 6 februarie 1941.

Trei zile mai tîrziu, împotriva voinței lui și furios, Hitler a pornit în ajutorul aliatului său lovit, trimițînd Afrika Korps în Libia, sub comanda ge-

ANUL DE RĂSCRUCE

367

neralului Rommel. O dată intrați în joc, germanii s-au mișcat cu o viteză înspăimîntătoare. La 28 februarie naziștii, care aveau deja Ungaria și România ca marionete, au intrat în Bulgaria. Trei săptămîni mai tîrziu ei au forțat, Iugoslavia să încheie un acord cu ei, iar cînd un coup d'etat la Belgrad a înlăturat guvernul pronazist, au dat ultimatumuri atît Iugoslaviei cît și Greciei. Prima victorie a lui Rommel în Africa de Nord a avut loc în numai unsprezece zile, făcîndu-i pe britanici să se retragă cu pași șovăitori în Egipt. Iugoslavia a căzut, după o săptămîină de lupte, la 17 aprilie, Grecia capitulînd și ea șase zile mai tîrziu. În opt zile de lupte disperate în mai, britanicii, deja alungați din Grecia, au fost umiliți în Creta de trupele paramilitare germane. La sfîrșitul lui mai, Cairo și Canalul de Suez, terenurile petroliere din nordul Irakului, din Persia și din Golf, cea mai mare rafinărie din lume, de la Abadan, și, nu în ultimul rînd, drumurile terestre și maritime spre India începeau toate să se arate vulnerabile.

Aventura sudică a lui Hitler angajase numai o mică parte din forțele sale. Succesele lui uluitoare fuseseră obținute cu un preț infim. Amiralul Răder și înaltul comandament al marinei îl implorau să lanseze un atac major asupra Orientului Mijlociu, ceea ce la vremea aceea stătea indiscutabil în puterea Germaniei. Forța maritimă, aeriană și militară a Marii Britanii era disipată: pe o suprafață întinsă și era vulnerabilă peste tot. Aliatul lui Hitler, Japonia, se gîndea deja la un atac în Orientul îndepărtat. Din cîte știm acum, pare; aproape sigur că germanii ar fi putut trece bariera Suezului și pătrunde în Oceanul Indian, gata să-și dea mîna cu japonezii cînd aceștia ar fi năvălit în Asia de Sud-Est și în Golful Bengal. Răder era de părere că o astfel de acțiune ar da Imperiului Britanic „o lovitură mai cruntă decît ocuparea Londrei”. Hitler avea 150 de divizii, plus cea mai mare parte a Luftwaffe, răspîndite în estul Europei. Mai puțin de un sfert din aceste forțe ar fi fost de ajuns pentru a ajunge în India.⁹

Aceasta deschide o neliniștitoare gamă de speculații. O unire a forțelor germane și japoneze în India ar fi oferit planului de război japonez un element de logică strategică pe termen lung pe care nu l-a avut niciodată. Puterea și influența anglo-saxone ar fi fost atunci eliminate din Asia, pentru ani buni în orice caz, poate pentru totdeauna. Pînă și Australia ar fi fost în pericol, și poate obligată să încheie un acord. Africa de Sud, cu marile ei resurse minerale, n-ar mai fi fost astfel în afara razei de acțiune a lui Hitler. Marea Britanie și America, în loc să poată extrage resurse din cinci șesimi din lume și din oceanele ei, ar fi fost în mare măsură limitate la o sferă de operații atlantică. Victoria,

în aceste împrejurări, ar fi părut obositor de îndepărtată, dacă nu chiar intangibilă, iar ideea încheierii unui acord cu Hitler trebuie să fi părut atunci, chiar și pentru Churchill, aproape irezistibilă. Avem aici de-a face cu unul din marile „dacă” ale istoriei.

Dar Hitler, fără ezitare, a respins strălucitoarea ocazie alexandrină. El ținea la părerea lui că „adevăratul” război, războiul pe care intenționase mereu

368

O ISTORIE A LUMII MODERNE

să-l ducă, era împotriva Rusiei. În acest scop soarta și logica ineluctabilă a destinului răscolit îl aduseseră la cîrma Germaniei. Distrugerea Rusiei nu avea să fie totul, bineînțeles. Dar fără ea restul nu avea nici un sens, și pînă nu era pusă în fapt Germania nu-și putea juca rolul mondial predestinat. Era nerăbdător să pornească. La 31 iulie 1940 el i-a spus generalului Halder că speranța de supraviețuire a Marii Britanii erau America și Rusia. Distrugerea Rusiei însemna eliminarea amîndurora, căci dădea Japoniei libertate de acțiune să provoace America. Credea, se pare, că Roosevelt era pregătit să intervină în 1942 și voia ca Rusia să fie eliminată din ecuație înainte ca acest lucru să se întîmple. Așa vedea el înșiruirea corectă a evenimentelor. A spus generalilor săi la 9 ianuarie 1941 că, o dată Rusia învinsă, Germania putea absorbi resursele acesteia, devenind astfel „invulnerabilă”. Ea ar avea atunci puterea de a duce războaie împotriva unor continente întregi. Cu Japonia ținînd America ocupată în Pacific, el ar lansa o campanie din trei părți, prin Caucaz, Africa de Nord și Levant, care ar permite Germaniei să intre în Afganistan și apoi în inima Imperiului Britanic, India. O astfel de concepție strategică era prea riscantă cu Rusia în coastă.¹⁰ Așadar, la cîteva zile după armistițiul lui Petain, Hitler și-a pus oamenii la lucru pentru planificarea campaniei rusești. Ideea sa inițială era s-o lanseze în toamna aceea, și doar cu mare dificultate a fost convins să renunțe la o schemă atît de riscantă — armata, argumentau generalii, are nevoie de întreg sezonul uscat, începînd din luna mai, pentru a cuprinde și anihila forța militară rusă înainte de venirea zăpezilor. El a luat decizia finală de a lovi în decembrie 1940, după realegerea lui Roosevelt, pentru el un eveniment de un extrem rău augur, și după ce Molotov a prezentat lista de „interese” a lui Stalin, despre care Hitler a spus că făcea pactul nazisto-sovietic imposibil „pînă și ca o căsătorie din interes”. De atunci încolo a fost de neclintit în hotărîrea sa de a extermina bolșevismul cu prima ocazie. Descinderea în Mediterana a fost o paranteză regretabilă, făcută necesară de prostia lui Mussolini. Pe ea a dat vina pentru ceea ce mai tîrziu a numit „o înfrîngere catastrofală în începerea războiului împotriva Rusiei.[...] Ar fi trebuit să putem ataca Rusia începînd cu 15 mai 1941 și [...] să terminăm campania înainte de iarnă”¹². Atacul a fost lansat cel mai devreme posibil după încheierea campaniei sudice.

Analizînd acest an de răscruce, 1941, din care omenirea a ajuns în situația actuală, istoricul nu poate fi decît uluit de rolul decisiv al voinței individuale. Hitler și Stalin au jucat șah cu omenirea. În esență, insecuritatea personală a lui Stalin, frica sa obsesivă de Germania l-au făcut să semneze pactul fatal iar lăcomia și iluziile lui — și ale nimănui altcuiva — l-au menținut operativ, ca un paravan de falsă securitate în spatele căruia Hitler își pregătea fișnirea criminală. Hitler, și nimeni altul, a hotărît un război de anihilare împotriva Rusiei, l-a contramandat, apoi l-a amînat, și iar l-a reinstaurat ca piesă centrală a strategiei sale, cum și cînd i-a plăcut. Nici unul dintre

ANUL DE RĂSCRUCĂ

369

ei nu reprezenta o forță istorică irezistibilă sau măcar puternică. Nici unul, în nici un stadiu, nu a desfășurat vreun proces de consultații cu poporul său ori măcar a vorbit în fața unor colegii autodesemnate. Amîndoi au fost singuri și nesfătuiți de nimeni în felul în care au făcut acești pași fatali, fiind călăuziți de prejudecăți personale din cele mai crude și de propriile viziuni arbitrare. Locotenenții lor se supuneau orbește ori paralizați de frică, iar marile națiuni asupra cărora guvernau par a nu fi avut altă alegere decît să se îndrepte împleticindu-se spre distrugerea comună. Avem aici însuși opusul determinismului istoric — apoteoza autocratului singular. Așa se întîmplă, cînd constrîngerile morale ale religiei și tradiției, ale ierarhiei și precedentului sînt îndepărtate, puterea de a suspenda ori dezlănțui evenimente catastrofale nu cade decît în mîinile unor oameni care sînt izolați de însăși integritatea naturii lor malefice.

Decizia lui Hitler de a invada Rusia a fost cea mai catastrofală din întreaga sa carieră. I-a distrus regimul, și pe el împreună cu acesta. A fost, de asemenea, una dintre cele mai importante din istoria modernă, căci a adus totalitarismul sovietic pînă în inima Europei. Dar este un pariu care ar fi putut fi cîștigat. Este vital să înțelegem de ce nu a fost. Hitler pretindea la începutul lui 1945 că întîrzierea de cinci sau șase săptămîni în lansarea invaziei explică eșecul lui în a ocupa Moscova și a distruge regimul lui Stalin înainte de venirea iernii. Dar la vremea respectivă nu se simțea constrîns de un program atît de riguros. Adevărul este ca a subestimat dureros de tare capacitatea militară a Rusiei. Un bătrîn și înțelept diplomat spunea: „Rusia nu e niciodată atît de puternică cum pare. Rusia nu e niciodată atît de slabă cum pare.” Hitler a ignorat asta. N-a fost singur în disprețul său față de Armata Roșie. După cum am văzut, statele majore britanic și francez îi estimau posibilitățile sub cele ale Poloniei. Această opinie părea să fie confirmată de campania finlandeză. Se credea în general că epurarea din 1937-1938 îi distrusese moralul. Amiralul Canaris, șeful serviciului de contraspionaj german, Abwehr, credea în pretenția lui Heydrich că organizația lui îi incriminase în mod fals pe Tuhacevski și pe ceilalți ofițeri sovietici capabili.¹³ În parte pe baza estimărilor greșite ale

lui Canaris crezuse Hitler că o campanie rusească avea să fie o întreprindere mai ușoară decât cucerirea Franței. Armata Roșie, a spus el ambasadorului bulgar Dragonov, „nu era decât o glumă”. Avea să fie „făcută bucățele” și „sufocată pas cu pas”. În decembrie 1940 el estima că „în trei săptămâni vom fi la St. Petersburg”¹⁴. Deși japonezii erau aliații lui, nu a făcut nici o încercare de a-și însuși estimările lor mult mai sobre asupra capacității de luptă rusești, în special în privința tancurilor, estimări bazate pe amara lor experiență din mai-iunie 1939. Statul major german, a cărui activitate fusese atît foarte meticuloasă cît și strălucită în pregătirea campaniei franceze, a luat ușor campania sovietică — era o senzație de euforie că Germania se eliberase în sfîrșit din „triumghiul strategic” dur format de Franța-Polonia—Cehoslovacia și acum putea să zburde liberă.

370

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Generalul Marcks, principalul planificator, era de părere că va fi nevoie de nouă săptămîni în cel mai bun caz, șaptesprezece în cel mai rău, pentru a distruge rezistența militară sovietică. Argumentul că Rusia se va retrage în întinderile ei, ca în 1812, a fost respins pe motiv că Stalin va trebui să-și apere regiunile industriale de la vest de Nipru. Avea să se dovedească a fi peste capacitățile ei organizatorice să-și pună în joc rezervele de 9-12 milioane: Marcks credea că rușii nu vor avea în nici un moment nici măcar superioritate numerică.¹⁵

Era exact sfatul pe care-l dorea Hitler, căci îi întărea convingerea că putea duce războiul fără mari eforturi.

Blitzkrieg era un concept deopotrivă economic cît și militar, bazat pe credința lui Hitler că Germania nu putea susține un război prelungit pînă nu-și însușea bogățiile Rusiei. „Operațiunea Barbarossa”, cum a fost numită, avea să fie cel din urmă Blitzkrieg. S-a tăiat pînă la os. Nici în 1941 Hitler nu era pregătit să pună în întregime economia germană pe picior de război. De la ocuparea Pragăi el devenise suspicios în privința dorinței poporului german de a duce un război total, și prin urmare era reticent în a băga femeile în fabrici de armament sau a reduce producția și consumul civile mai mult decît era absolut necesar pentru a-și atinge obiectivele militare. Ca rezultat, Barbarossa era mult prea slabă în comparație cu magnitudinea obiectivelor ei: au fost implicate elemente din 153 de divizii, dar numai 3 580 de tancuri, 7 184 de tunuri și 2 740 de avioane. Ca termen de comparație, ofensiva sovietică din ianuarie 1945 a folosit numai pe frontul Berlinului 6 250 de tancuri, 7 560 de avioane și nu mai puțin de 41 600 de tunuri.¹⁶ Mult din transportul german se baza pe cai, și lipsa de mobilitate s-a dovedit a fi un handicap din ce în ce mai mare pe măsură ce campania înainta. Germanii s-au trezit că duc un război al anilor '40 cu arme de la sfîrșitul anilor '30, și nici acelea suficiente.

Deficiențele erau și mai mari în aer, unde Luftwaffe a lui Goring, care deja trădase slăbiciuni grave în bătălia din campania britanică, nu a reușit nici să furnizeze un sprijin eficient pe întregul front, nici să bombardeze fabricile de armament și muniții ale lui Stalin. Goring s-a dovedit un conducător tot mai leneș și incompetent; atît principalul său ofițer tehnic cît și șeful statului său major au fost în cele din urmă siliți să se sinucidă în urma dezvăluirii neregulilor din munca lor.¹⁷ Responsabilitatea era însă și a lui Hitler, pentru că nu furnizase avioane în cantitate suficientă. La fel de culpabilă este și politica nazistă de achiziționări, care era etatistă și birocratică și total incapabilă să producă bombardiere destul de grele. Este semnificativ faptul că toate avioanele bune din al doilea război mondial, precum Mos-quito-ul britanic și Mustang-ul (P.51) american, erau mai degrabă produse ale inițiativei private decît ale guvernului sau aviației militare.¹⁸ Hitler a permis ca Luftwaffe să devină cel mai dominat de partid și totalitar dintre serviciile sale armate, și a plătit scump acest lucru.

ANUL DE RĂSCRUCE i ■, >

371

El a contribuit și cu partea lui de greșeli, care creștea progresiv pe măsură ce campania înainta. Barbarossa-a fost concepută exagerat de optimist, iar succesul ei zdrobitor la început l-a făcut pe Hitler să se adîncească în greșeală, presupunînd că această campanie era aproape încheiată. Rusia avea o superioritate covîrșitoare în ce privește armele la începutul războiului: șapte la una în artilerie, patru sau cinci la una în aviație.¹⁹ Dar refuzul lui Stalin de a lua în seamă avertizările cu privire la atac, insistența lui ca unitățile sovietice să fie amplasate în forță chiar la frontieră și să-și păstreze poziția cu orice preț au dus la pierderi uriașe. Înainte de sfîrșitul anului germanii luaseră 3,5 milioane de prizonieri și ucisese sau răniseră încă un milion.²⁰ Majoritatea acestor mari succese germane au venit în prima lună a campaniei. La 14 iulie Hitler era deja convins că războiul era cîștigat și dădea ordine ca producția de război să treacă de sub ordinea armatei sub cele ale marinei și aviației militare.²¹ Producția de tancuri chiar a fost încetinită pînă la o treime din cele 600 de tancuri pe lună programate inițial. El spera să înceapă să retragă o parte din diviziile de infanterie la sfîrșitul lui august, urmate de blindate în septembrie, lăsînd numai cincizeci—șaizeci de divizii pentru a ține linia Astrahan-Arhanghelsk, și să trimită raiduri de pedeapsă pînă la Urali și pe deasupra acestora. Atunci și-ar începe descinderea în Orientul Mijlociu și mai departe, în India.

Această evaluare s-a dovedit absurd de impulsivă. În a doua jumătate a lui iulie Hitler a hotărît, din motive economice, să plonjeze în Ucraina. Marșul spre Moscova a fost amînat cu două luni. A început, de fapt, abia la 2 octombrie, în aceeași zi generalul Guderian, cel mai bun comandant de tancuri al lui Hitler, a zărit primii fulgi de zăpadă. Ploile grele au început patru zile mai tîrziu. Marile înghețuri au venit și ele devreme, în a doua săptămînă din noiembrie. Ofensiva a fost încetinită. Tancurile germane au ajuns la 32 de kilometri de centrul Moscovei în nord și la

48 de kilometri la vest. Dar temperatura a scăzut tot mai mult, mai întâi la minus douăzeci, apoi la minus șaizeci de grade. Raportul făcut de generalul de intenție Wagner la 27 noiembrie a fost rezumat de generalul Halder într-o singură propoziție: „Am ajuns la capătul puterilor noastre umane și materiale.”²² Apoi, la 6 decembrie, fără nici o avertizare și cu o forță considerabilă, rușii au contraatacat.

În acest stadiu a fost clar că Barbarossa era un eșec. Era nevoie de o strategie complet nouă. Reacția lui Hitler a fost să-l concedieze pe Brauchitsch și să preia el însuși comanda operațiunilor. A emis imediat ordine care interziceau retragerile tactice. Aceasta a devenit repede o politică instituită, inhibând orice flexibilitate în manevre. Bătăliile defensive în care s-a angajat atunci Wehrmacht-ul, în perioada cea mai proastă a iernii, l-au costat peste un milion de victime, 31,4% din forța armatei estice. Nu și-a recăpătat niciodată elanul. Era Blitzkrieg-ul se sfârșise, la doi ani după ce începuse. Ofensiva a fost reluată în primăvară. La 21 august germanii au atins culmile Caucazului, deși n-au reușit niciodată să ajungă la terenurile petroli-

372

O ISTORIE A LUMII MODERNE

fere dinspre sud. Două zile mai târziu au pătruns în Stalingrad pe Volga. Dar pînă atunci capacitatea ofensivă a Germaniei, în sensul cel mai larg, se epuizase. Viitorul consta în întregime într-un amar război de apărare. Trecerea de la atac la apărare a fost marcată de intervenția crescîndă a lui Hitler în detaliile campaniei. El dădea acum în mod regulat ordine directe corpurilor de armată, statelor majore ale anumitor sectoare, chiar și comandanților de divizie sau de regiment. Au avut loc scandaluri violente cu ofițerii superiori, dintre care mulți au fost destituiți; unul a fost împușcat. În iarna lui 1941, scria Goebbels, Hitler „a îmbătrînit foarte tare”. „Subestimarea potențialului inamicului”, nota generalul Halder, „defectul său dintotdeauna, ia acum treptat forme grotesti”.²³ A concediat comandantul unuia dintre corpurile de armată, preluînd el însuși controlul amănunțit. A refuzat să vorbească cu Jodl. În cele din urmă s-a certat cu toți comandanții săi supremi, cu toți șefii de stat major, cu unsprezece din cei optsprezece mareșali, cu douăzeci și unu din cei patruzeci de generali de armată și cu aproape toți comandanții din toate cele trei sectoare ale frontului rusesc.²⁴

Incompetența personală a lui Hitler în conducerea campaniei n-a fost însă singurul, sau măcar principalul motiv al eșecului său în Rusia. Cauza era mai adîncă, în însăși conceperea războiului, în înșeși rădăcinile întregului scop politic al lui Hitler. În atacarea Rusiei, el încerca să facă două lucruri complet diferite în același timp, să obțină o victorie militară și să pună în mișcare o imensă activitate de inginerie socială. Cele două scopuri erau reciproc incompatibile. Desigur, nu este neobișnuit ca o campanie militară să aibă și un scop politic, să fie un „război de eliberare”. Asta ar fi avut sens în 1941. Stalin governa numai prin teroare. Regimul său era universal nepopular în țară, și era urît și temut în întreaga Europă. Erau mulți în Germania, și încă și mai mulți în afara Germaniei, care voiau să vadă un război împotriva bolșevismului ca o cruciadă purtată în numele a zeci de popoare europene oprimate, de la Oceanul înghețat la Marea Neagră, care erau prădate și exploatare de ruși pe jumătate asiatici. La Barbarossa au luat parte peste douăsprezece divizii din România, două din Finlanda, trei din Ungaria, trei din Slovacia; la care s-au adăugat mai târziu trei divizii italiene și una spaniolă.²⁵ Mulți dintre acești soldați erau voluntari. În plus, erau și mulți ruși, din țară și din străinătate, care vedeau în atacul lui Hitler o ocazie de a-și dobîndi propria liberare și de a distruge regimul care adusesse peste douăzeci de ani de mizerie și costase peste 15 milioane de vieți.

Hitler s-ar fi putut așeza în fruntea unei astfel de cruciade. Dar asta ar fi însemnat să se trădeze pe sine. Nu de eliberare se ocupa el. Ca și Stalin, el se ocupa de sclavie. Accidentul rasei făcuse din ei opozanți și stîrnise regimurile lor unul împotriva celuilalt. Dar în aspectele esențiale ei erau ideologi de aceeași spiță, urmărind utopii bazate pe o împărțire fundamentală a omenirii în elite și iloți. Scopurile lui Hitler în Rusia nu erau în nici un caz idealiste. Erau în mod îngust și nemilos acaparatoare. A încercat să le

ANUL DE RĂSCRUCE

373

explice la 30 martie 1941, într-o întrunire a 250 de ofițeri superiori germani din toate cele trei servicii.²⁶ Războiul împotriva Franței, a spus el, fusese un război „convențional”. La fel era întregul război împotriva Vestului. Avea un caracter militar. Se aplicau regulile războiului. Dar în Est lucrurile aveau să fie complet diferite. Împotriva Rusiei Germania avea să ducă un război total. „Avem de-a face cu un război de anihilare.” Scopul campaniei avea să fie exterminarea, expansiunea și așezarea pe baze coloniale. Generalii nu par să fi sesizat enormitatea a ceea ce propunea Hitler.²⁷ Acest lucru nu-l surprindea. Era pregătit pentru el. Iată de ce începuse o vastă expansiune a SS-ului, care avea să îndeplinească acum adevăratul scop pentru care îl crease. A format corpuri de „specialiști”, cite 3 000, care au fost denumite Einsatz-gruppen, și care mergeau pe urmele unităților armatei regulate, ca să înceapă cel mai îndrăzneț exercițiu de inginerie socială conceput vreodată.

Astfel, săraca, chinuită, prost guvernata Europă de Est, care suporta deja de o generație întreagă apăsarea aventurismului ideologic al lui Lenin și versiunea brutal amplificată în aspectele ei cele mai rele a lui Stalin, avea să fie teatrul încă unui experiment totalitarist.

Obiectivul militar al Barbarossei era incidental. Adevăratul scop erau exterminarea bolșevismului și a „focarului său

evreiesc", achiziționarea de teritoriu pentru organizarea colonială, înrobirea maselor slave în patru „Comisariate ale Reichului" (numite Baltic, Ucrainean, „Moscovit" și Caucazian) și crearea unui sistem economic autarhic ce ar fi oferit garanții împotriva oricărei blocade pe care ar putea-o impune puterile anglo-saxone.²⁸

Scopul ultim al lui Hitler era să creeze un Volk german de 250 milioane de oameni. El spunea că își propunea să populeze marile câmpii de la vest de Urali cu 100 de milioane de germani. În 1941 preconiza că în următorul deceniu aveau să se mute în est primele 20 de milioane. Deși vedea clar procesul de colonizare, era destul de vag de unde aveau să vină coloniștii. Cei eligibili și dornici să se stabilească acolo, acei Volksdeutschen din sud-estul Europei, numărau doar cinci milioane, poate opt, cel mult. Colegul său Alfred Rosenberg se gândea să „recruteze" scandinavi, olandezi și englezi, oarecum apropiați rasial de germani, după câștigarea războiului. Unele aspecte ale acestui uriaș transfer de populație, care urma să fie cel mai spectaculos și mai decisiv din istorie, erau hotărâte pînă în cele mai mici amănunte. Urma să existe poligamie și o alegere liberă a femeilor pentru militarii cu decorații. Crimeea, după ce avea să fie „curățată" de slavi și evrei, avea să fie transformată într-o uriașă stațiune germană sub fostul ei nume grecesc Tau-rida, populată printr-un transfer masiv de țărani din Tirolul de Sud.²⁹ Era planificată o nouă civilizație Volk pe suprafețe întinse din Ucraina și din Rusia sud-europeană. După cum o descria Hitler:

Zona trebuie să-și piardă caracterul de stepă asiatică. Trebuie să fie europeanizată! „Țăranul Reichului" va locui în așezări extraordinar de frumoase. Agențiile și autoritățile germane vor avea clădiri frumoase, guvernatorii — palate. În jurul fiecărui

374

O ISTORIE A LUMII MODERNE

oraș va fi amplasat, pe o rază de 30 sau 40 de kilometri, un cordon de sate încintă-toare. [...] Iată de ce construim acum marile artere de trafic în marginea sudică a Crimeei, pînă la munții Caucaz. În jurul acestor linii de trafic, vor fi așezate orașele germane, ca niște perle într-un șirag, iar în jurul orașelor se vor afla așezări germane. Căci nu vom deschide un Lebensraum [spațiu vital] pentru noi intrînd în vechile bordeie rusești uitate de Dumnezeu! Așezările germane trebuie să fie la un nivel mult mai înalt!³⁰

Pe măsură ce viziunea lui Hitler se extindea, în tumultuoasele zile ale lui 1941, ea ajungea să cuprindă întreaga Europă. Belgia, Olanda, Luxemburg, întreaga Franță la nord de Somme aveau să fie încorporate într-o Germanie Mare, numele orașelor fiind schimbate — Nancy avea să devină Nanzig, Besancon — Bisanz. Trondheim avea să devină un oraș german important și o bază maritimă cu 250 000 de locuitori. Alpii aveau să fie granița între „Imperiul German de Nord" cu o nouă capitală, „Germania", și „Imperiul German de Sud". Papa avea să fie spînzurat în toată splendoarea sa pontificală în Piața San Marco. Catedrala de la Strasbourg avea să fie transformată într-un uriaș „Monument al Soldatului Necunoscut". Vor fi inventate noi recolte, precum secara perenă. El avea să interzică fumatul, să decreteze vegetarianismul obligatoriu, să „reînvie arta cimbrică a tricatatului", să numească un „Comisar Special pentru îngrijirea Cîinilor" și un „Secretar Adjunct pentru Apărarea împotriva Țîntarilor și a Insectelor"³¹.

Majoritatea acestor propuneri „constructive" aveau de așteptat. Dar din 22 iunie 1941 încolo, activitatea preliminară pentru distrugere putea începe. „Soluția finală" pentru evrei era legată în mod organic de programul de colonizare a Rusiei. Vom analiza acest lucru în capitolul următor. În termeni militari, ceea ce a fost important în 1941 a fost decizia — concretizată prin ordinele date de Heydrich în mai și confirmată printr-un „decret al Fihrerului" scutindu-i de pedeapsă pe militarii care le îndeplineau — de a cataloga oficialii comuniști împreună cu evreii, țiganii și „inferiorii asiatici" drept ținte ale exterminării imediate. „Ordinul Comisarului" din 6 iunie 1941 insista că de funcționarii sovietici „se va scăpa în principiu prin împușcare imediată", „îndrumările" emise chiar înainte de Barbarossa cereau „măsuri nemiloase și energice împotriva agitatorilor bolșevici, a gherilelor, a sabotajilor, a evreilor și eliminarea totală a oricărei rezistențe active ori pasive"³². Practic, Einsatzgruppen au adunat toți oamenii educați și liderii sociali din zonele ocupate de germani și au început să-i împuște în număr mare. În 1941 au fost împușcați aproximativ 500 000 de evrei ruși europeni și probabil tot atîția ruși. Otto Ohlendorf, unul dintre comandanții de Gruppen, a recunoscut la Niirnberg că numai unitatea lui a ucis 90 000 de bărbați, femei și copii în 1941. În iulie, poporul rus ca întreg începuse să înțeleagă faptul terifiant că se confrunta cu ceea ce părea a fi un război de exterminare.

Rezultatul a fost salvarea lui Stalin și a regimului său. Cînd s-a hotărît Stalin în sfîrșit să vorbească poporului rus, la 3 iulie, era clar că putea trans-

I

ANUL DE RĂSCRUCE

375

forma lupta în Marele Război de Apărare a Patriei. El l-a comparat pe Hitler cu Napoleon. A cerut un război de gherilă și o vastă politică de „pîrjolire a pămîntului". Acest apel a avut unele ecouri. Pentru prima dată din 1918, a fost permisă practicarea religiei. Acesta a fost poate cel mai important factor în redescoperirea identității naționale. Unora dintre prizonierii din lagărele de concentrare li s-a îngăduit să formeze „batalioane disciplinare" de linia întîi.

în Doctor Jivago, Boris Pasternak a făcut mai târziu o descriere tulburătoare a felului în care prizonierii întâmpinau războiul.³³ Stalin și-a permis chiar o ușoară „democrație” participativă, la 6 noiembrie părăsindu-și biroul boltit de la Kremlin, unde stătea cu masca mortuară a lui Lenin lângă cot, și adresându-se Sovietului la adăpostul metroului moscovit. În mod tipic, a spus o minciună, cum ca Rusia avea „de nu știu câte ori mai puține tancuri decât germanii”: de fapt Armata Roșie începuse cu 13 000.³⁴ În ziua următoare el a vorbit în Piața Roșie, invocând sfinții și războinicii Rusiei țariste: „Imaginile bărbătești ale marilor noștri strămoși—Alexandr Nevski, Dmitri Donskoi, Kuzma Minin, Dmitri Pojarski, Alexandr Suvorov și Mihail Kutuzov — să vă inspire în acest război!”³⁵ Cu toate acestea, regimul a fost aproape de distrugere în noiembrie 1941. Majoritatea departamentelor guvernamentale au fost evacuate la Kuibîșev pe Volga. A avut loc o ardere generală a arhivelor care nu puteau fi transportate. O dată răspândite veștile, au avut loc revolte. Mulțimea a dat buzna în magazinele alimentare. Activiștii de partid își rupeau carnetele și se pregăteau să se ascundă. Numai faptul că Stalin a rămas la Moscova a prevenit dizolvarea.³⁶

Stalin a rămas din exact același motiv pentru care Hitler a concentrat toată puterea în propriile sale mâini: nu avea încredere în generali și voia să păstreze controlul personal al terorii. Era singurul fel în care știa să conducă. Deși a jucat cartea patriotismului până la capăt, el nu a slăbit niciodată apăsarea grea a fricii pe care o impunea asupra tuturor. Armata era ținută la un loc atât de legături ale spaimei, cât și ale loialității. Mîna sa dreaptă era fostul lui secretar, generalul-colonel L.J. Mehlis, acum șef al Directoratului Politic al Armatei, care duse la bun sfârșit mii de execuții în timpul epurărilor. Stalin îl trimisese în Finlanda în timpul dezhgețului de acolo din iarna lui 1939-1940, unde îi destituise, arestase și împușcase pe comandanții slabi. Conform legii militare leniniste era un delict să fii luat prizonier. Mehlis aranjase o scenă hidoasă în martie 1940, cînd mii de prizonieri de război care se întorceau au fost întâmpinați la Leningrad cu o pancartă pe care scria „Patria își salută eroii” și au fost conduși direct în triajul de cale ferată, unde au fost urcați în vagoane de vite și trimiși în lagăre.³⁷ Aflați sub ordinele personale ale lui Stalin, Mehlis și comisarul său adjunct pentru Armata E.A. Șceadenko au continuat să aresteze, să închidă și să împuște ofițeri pe alese pe tot parcursul anilor 1940 și 1941. Comandantul Corpului de Armată din Vest, D.G. Pavlov, a fost ucis pentru „trădare”. A mai fost un mare

376

O ISTORIE A LUMII MODERNE

val de împușcări în octombrie 1941 și apoi în iulie 1942, ultimul pentru a preveni o lovitură de stat.³⁸ De „peștii mai mărunți” s-a ocupat o nouă și cumplită Forță de Securitate a Frontului, Smerș, care coopera cu batalioanele de blocare ale poliției din spatele frontului pentru a împiedica orice retragere. Rudele celor despre care se știa că fuseseră luați prizonieri erau pasibile de condamnări la închisoare pe termen lung.³⁹ Cu perspectiva morții înconjurîndu-l din toate părțile, soldatul rus de rînd nu avea de ales decât să lupte pîna la capăt.

Oricine a cărui loialitate era cîtuși de puțin suspectă, fie și în teorie, era tratat ca un animal. Prizonierii politici din zonele deschise avansării germane erau masacrați.⁴⁰ Stalin s-a angajat într-o inginerie socială defensivă pe o scară doar cu ceva mai puțin ambițioasă decât planurile sălbatice ale lui Hitler. Germanii din Republica Autonomă Germană a Volgăi, în număr de 1 650 000, au fost trimiși în Siberia. Ei au fost urmați de alte întregi națiuni: cecenii, ingușii, karacii, balkarii din Caucazul de Nord, calmicii din nord-vestul Mării Caspice, tătarii din Crimeea, meșkeții de la granița sovieto-turcă. Unele dintre aceste crime de tip genocid au avut loc mult după ce pericolul reprezentat de germani trecuse. Cecenii au fost mutați abia la 23 februarie 1944, transportați în camioane americane furnizate pe baza Legii Împrumutului și Concesiunii.⁴¹

Cruzimea lui Stalin, combinată cu nebunia lui Hitler, a asigurat supraviețuirea Uniunii Sovietice. Ca generalissimi, cei doi erau ciudat de asemănători, în indiferența lor totală față de pierderi, oricît de catastrofale, în refuzul lor de a vizita fronturile (în ambele cazuri din motive de securitate) și în conducerea campaniilor personal. Stalin, ca și Hitler, uneori lansa el însuși regimente. La 30 noiembrie 1941 Stalin a primit un raport conform căruia orașul Dedovo-Dedovsk, aflat la treizeci și doi de kilometri vest de Moscova, căzuse. Le-a ordonat lui Jukov și altor doi comandanți de armate, Rokos-sovski și Govorov, să adune o companie de pușcași și două tancuri și să-l recucerească personal.⁴² Stalin adăuga însă o dimensiune de mister de care pînă și suspiciosul Hitler era incapabil. Din momentul în care și-a recăpătat cumpătul, la începutul lui iulie 1941, Stalin a început încet să acumuleze rezerve militare personale secrete: Stavka, pe care o comanda personal și a cărei existență însăși era ascunsă comandanților de armată, oricît de importanți.⁴³ Sistemul leninist de control politic al armatei, cu dublele sale lanțuri de comandă, făcea posibil acest lucru. Prin urmare, în orice moment al războiului, Stalin avea propria sa armată privată, pe care o conducea personal, fie pentru a lansa atacuri neașteptate, și a păstra astfel controlul asupra bataliei, fie pentru a-i ține în șah pe propriii generali, cum făcea Hitler cu SS-ul. El își amintea dictonul lui Lenin: „Ariergarda instabilă a lui Denikin, Kolceak, Vranghel și a agenților imperialiști le-a determinat înfrîngerea.” Stalin și-a „stabilizat” ariergarda cu Stavka lui, cu trupe din partid și din NKVD și cu o organizație numită Țentralnii Ștab care controla gherilele, pe care o comanda personal.⁴⁴

:1 ANUL DE RĂSCRUCÉ

în această luptă personală pentru supraviețuire, Stalin a fost în mare măsură ajutat în fiecare etapă de democrațiile occidentale. Se poate spune că, dacă politica lui Hitler a salvat regimul, Churchill și Roosevelt l-au salvat pe Stalin personal. Când Hitler a atacat, au existat câteva unități lucide care au susținut că ajutorul dat de occidentali Rusiei trebuia să se bazeze pe un simplu interes material, extrem de selectiv și fără vreo angajare morală ori politică. El trebuia, după cum consemna George Kennan pentru Departamentul de Stat, „să excludă orice ne-ar putea identifica politic sau ideologic cu efortul de război rusesc”. Rusia trebuia tratată mai degrabă ca un „tovarăș de drum” decât ca un „asociat politic”.⁴⁵ Așa era rezonabil. Pe plan moral Stalin nu era cu nimic mai bun decât Hitler; în unele privințe era chiar mai rău. Era și un sfat practic, pentru că forma un cadru în care se puteau încheia înțelegeri și nu permitea presupunerea că Rusia va fi consultată cu privire la harta lumii postbelice.

Marea Britanie nu avea nici un fel de obligații față de Rusia. Până în momentul invaziei germane, regimul sovietic făcuse tot ce putuse să-l ajute pe Hitler în efortul său de război, respectându-și cu scrupulozitate contractele de livrări de materii prime. Chiar și la începutul lui iunie 1941 RAF încă mai contempla ideea bombardării terenurilor petroliere de la Baku, care aprovizionau Wehrmacht-ul.⁴⁶ Dar în acest moment Churchill era aproape disperat din cauza perspectivelor unui război pe termen lung și a posibilității unei pătrunderi reușite a germanilor în Orientul Mijlociu. Când Hitler s-a îndreptat în loc de asta spre Rusia, ușurarea lui a fost atât de mare încât a reacționat irațional. Iată ocazia de a combina forța industrială anglo-saxo-nă cu forța umană rusă, pentru a înjunghia mortal armata germană! A fost exact același impuls care crease schema Gallipoli în Marele Război, al cărei succes, mai credea el încă, ar fi schimbat întregul curs al istoriei lumii. În seara invaziei germane Churchill, fără a-și consulta Cabinetul de Război, a angajat Marea Britanie într-un parteneriat complet cu Rusia. Eden a fost și mai entuziast, sub influența secretarului său, Oliver Hervey, un intelectual prosovietic de la Cambridge care vedea în Arhipelagul Gulag un preț necesar pentru modernizarea Rusiei.⁴⁷ Ca să-și lanseze noua alianță, Churchill l-a ales ca emisar pe prietenul său Lordul Beaverbrook. El a înlăturat argumentele specialiștilor de la ambasada britanică; aceștia împărtășeau opinia lui Kennan și voiau să se tîrguiască la sînge „negociind livrarea de provizii contra informații” detaliate privind producția și resursele rusești. Beaverbrook a adoptat politica de a „da asigurări fără umbră de îndoială în privința intenției britanice și americane de a satisface nevoile Rusiei atât cît le va sta în putință, indiferent dacă rușii dădeau ceva în schimb sau nu. Avea să fie o adevărată petrecere în jurul pomului de Crăciun.”⁴⁸

Ajutoarele au fost date necondiționat, trecute direct autocrației personale a lui Stalin. Nu i s-au pus vreodată întrebări despre ce a făcut cu ele. Poporul sovietic nu a fost niciodată informat oficial despre existența lor. Astfel,

378

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Marea Britanie și America au furnizat mijloacele prin care Stalin și-a consolidat puterea personală, iar el le-a plătit în moneda ieftină a vieților soldaților săi. Churchill și Roosevelt erau mulțumiți de acest aranjament. Printre talentele lui Stalin se afla o capacitate infinită de a poza în moderat. L-a servit foarte mult în perioada 1921-1929, cînd și-a croit drum pas cu pas spre postura de eminență solitară. El era mereu moderatul pe-atunci, con-fruntîndu-se pe rînd cu „extremiștii” de ambele orientări. Poza și acum în moderat. Churchill și Eden, Roosevelt și trimisul său Averell Harriman, acceptau cu toții ideea că Stalin era un om de stat de centru care, cu o dificultate considerabilă, își ținea în frîu adepții violenți și fanatici. Stalin hrănea această iluzie aruncînd cîte un indiciu mascat. (Destul de ciudat, și Hitler, care folosise aceleași tactici în trecut, fusese crezut, la fel și Mussolini.)⁴⁹ Astfel, Stalin și autocrația sa au fost singurii beneficiari ai ajutorului democratic.

Cît de important a fost ajutorul occidental pentru supraviețuirea sovieticilor nu se va putea determina pînă cînd cercetătorii nu vor avea acces la arhivele sovietice. În condiții atent controlate, Stalin a primit informații spectaculos de amănunțite despre pregătirile și planurile germane privind Frontul de Est prin sistemul de spionaj Enigma/Ultra.⁵⁰ Aceasta a avut importante repercusiuni directe asupra campaniei din 1942 încolo și a facilitat victoriile spectaculoase din 1943—1944, care se consideră că sînt meritul lui Stalin. De o importanță mai mare în primul caz au fost însă proviziile militare trimise la Arhanghelsk și Murmansk în prima toamnă a invaziei, ceea ce a făcut posibilă ofensiva lui Stalin din 6 decembrie și a echilibrat balanța în acea primă iarnă disperată. Ele au inclus 200 de avioane de vînătoare moderne, menite inițial bazei extrem de vulnerabile din Singapore a britanicilor, care practic nu avea nici un avion de vînătoare modern. Virarea acestor avioane (plus tancuri) către Rusia a pecetluit soarta Singaporei.⁵¹ Astfel, printr-una din marile ironii ale istoriei, Churchill, ultimul imperialist britanic important, s-ar putea să fi sacrificat un imperiu liberal ca să mențină unul totalitar.

Deschiderea contraofensivei sovietice la 6 decembrie 1941 a marcat punctul în care Hitler a pierdut controlul războiului. El dominase politica internațională de cînd intrase în Renania în 1936, țînînd mereu inițiativa numai în propriile-i mâini. Acum, dintr-o dată, era mai degrabă în slujba evenimentelor decât stăpînul lor. Poate recunoscînd conștient acest fapt sumbru — sau poate ca să-l ascundă — a luat cinci zile mai tîrziu o decizie atît de cutremurător de nebunească încît friza imposibilul.

Unul dintre principalele mistere ale întregii cariere a lui Hitler este faptul că nu a reușit să-și coordoneze planurile de război cu japonezii. Erau aliați încă de la Pactul Anti-Comintern de la 25 noiembrie 1936. Ca puteri „sărace” cu țeluri

expansioniste, ele aveau multe în comun, inclusiv o capacitate militară pe termen scurt de o extraordinară vehemență și slăbiciuni logistice pe termen lung aproape inseparabile (nici una nu avea petrol sau acces

ANUL DE RĂSCRUCÉ

379

la acesta). Ca oricare dintre ele să reușească, trebuia să acționeze împreună. Cu toate acestea, nu au făcut-o. Hitler a prevenit Japonia doar cu două zile înainte despre pactul său cu Stalin din august 1939, deși răsturna cu totul angajamentele Anti-Comintern.⁵² Când a decis să-și schimbe politica în 1941, i-a făcut pe japonezi să pară și mai ridicoli. Știa că elita conducătoare japoneză era împărțită între o strategie „nordică” de atacare a Rusiei și o strategie „sudică” împotriva vechilor imperii. Japonia a semnat Pactul Axei la 27 septembrie 1940. Dacă Hitler intra mai întâi în Orientul Mijlociu împotriva Marii Britanii în 1941, atunci o strategie japoneză „sudică” era în avantajul său. Dacă, așa cum a hotărât în cele din urmă, pornea mai întâi împotriva Rusiei, atunci interesul său era să convingă Japonia să opteze pentru un atac nordic. La începutul lui aprilie 1941 ministrul de Externe japonez, Matsuoka Yosuke, care era ferm pro-Axă, se afla la Berlin. Hitler nu i-a spus nimic despre planul său de a ataca Rusia. Matsuoka s-a dus de la Berlin la Moscova și la 13 aprilie a semnat un pact de neutralitate cu Stalin, făcând astfel loc unei strategii „sudice”. Când opt săptămâni mai târziu Hitler a invadat Rusia, Matsuoka a mărturisit naiv colegilor săi: „Am încheiat un pact de neutralitate pentru că am crezut că Germania și Rusia nu vor intra în război una cu alta. Dacă aș fi știut că vor intra în război [...] n-aș fi încheiat pactul de neutralitate.”⁵³ De atunci înainte Japonia a mers pe calea unei strategii „sudice”, iar în octombrie spionul lui Stalin, Sorge, i-a spus acestuia că putea să-și mute în siguranță câteva din cele douăzeci de divizii din Est pe frontul de Vest, unde au ajuns la timp pentru contraofensiva din decembrie. În ciuda acestui fapt, Hitler a făcut loc atacului japonez asupra Americii permițându-i lui Ribbentrop, la 21 noiembrie, să dea Japoniei asigurări că Germania i se va alătura în războiul cu SUA chiar dacă Pactul Axei nu îi cerea acest lucru.⁵⁴ Din punctul de vedere al lui Hitler, atacul-surpriză al japonezilor asupra Marii Britanii și Americii, pe 8 decembrie la ora 2 a.m., nu ar fi putut fi mai prost planificat, căci a venit la numai două zile după vestea sinistă a ofensivei staliniste. Totuși, pe 11 decembrie Hitler a declarat război Americii. Ribbentrop l-a convocat pe însărcinatul cu afaceri american, Leland Morris, l-a ținut în picioare, i-a rostit un discurs furibund și în cele din urmă i-a strigat: „Jhr Präsident hat diesen Krieg gewollt; jetzt hat er ihn\” (Președintele vostru a vrut acest război; acum îl are), apoi a ieșit tropăind.⁵⁵

De fapt este cât se poate de improbabil că Roosevelt ar fi putut convinge Congresul să facă război cu Germania dacă Hitler n-ar fi luat inițiativa, și, încă și mai puțin să acorde prioritate înfrîngerii naziștilor. La 22 iunie 1941 Hitler a făcut un pariu uriaș care nu i-a ieșit, și de atunci înainte cel mai bun rezultat al războiului la care putea spera era o remiză. Dar la 11 decembrie 1941 a luat o decizie care i-a pecetluit înfrîngerea. Singurul avantaj pe termen scurt pe care l-a câștigat a fost șansa de a-și lansa ofensiva submarină în Atlantic înainte ca America să fie organizată pentru a o întâmpina. El i-a

380

O ISTORIE A LUMII MODERNE

spus lui Ribbentrop: „Principalul motiv [pentru război] este că SUA deja trage în navele noastre.”⁵⁶ Dar faptul că Hitler nu crease flota de 100 de submarine oceanice pe care o ceruseră amiralii săi în 1939 a slăbit această lovitură preemtivă; doar șaiszeci erau disponibile în decembrie 1941, restul au fost gata abia la sfârșitul lui 1942, pînă atunci contramăsurile Aliaților făcînd imposibilă o victorie a germanilor în Atlantic. În toate celelalte aspecte, pe termen scurt și încă și mai mult pe termen lung, războiul cu America a fost spre dezavantajul covârșitor al Germaniei. Gestul lui Hitler n-a fost altceva decît o bravadă. El a spus Reichstagului: „întotdeauna noi vom lovi primii. Vom negocia întotdeauna prima lovitură.” Era o încercare de a-i convinge pe germani, lumea, poate chiar pe el însuși că el, cel mai mare om de stat din Europa, mai era încă în poziția de a dicta evenimentele mondiale. A obținut contrariul, semnalînd sfârșitul hegemoniei europene și introducînd epoca superputerilor extraeuropene.

Intrarea Japoniei în conflict a fost la fel de lipsită de perspectivă. Dar fundalul ei era mai complicat. Conținea elemente a ceea ce am putea numi isterie rațională. După cum spunea ambasadorul american Joseph Grew, „o psihologie națională a disperării se transformă în hotărîrea de a risca totul”⁵⁷. Japonezii erau stînjениtor de conștienți de raza scurtă a forței lor în război, ilustrată de războiul ruso-japonez din 1904—1905, care a început cu strălucite victorii japoneze dar s-a transformat într-un război de uzură din care Japonia a fost, de fapt, salvată de intervenția Marilor Puteri. Războiul cu China, început în 1937, se dovedise o iluzie similară. Pînă în 1940 Japonia ocupase toate marile orașe ale Chinei, acaparase sectorul modern al economiei acesteia și îi controla principalele căi ferate, drumuri și comunicații fluviale: deși războiul se terminase fără un învingător, China era de necucerit, toate problemele economice ale Japoniei rămîneau — și fuseseră, de fapt, agravate de efortul luptei cu China. Nu Japonia înghițise China, cum prezisese capetele înfierbîntate ale armatei, ci China, în imensa, mocirloasa-i neajutorare, înghițise Japonia. Aproape neapăratele imperii francez, britanic și olandez din sud-estul Asiei și Indii, Filipinele americane, vastitatea Pacificului ofereau tentații și pericole similare. Acest lucru nu a scăpat nici măcar inteligenței limitate a lui Tenno Hirohito. Când, la 5 septembrie 1941, cei doi șefi de stat major, generalul Sugiyama și amiralul Nagano, i-au spus că strategia „sudică” putea fi realizată într-un război de nouăzeci de zile de cuceriri fulgerătoare, el

a răspuns că Sugiyama spusese același lucru și despre războiul cu China, acum vechi de trei ani și neterminat. Sugiyama: „China e un continent. «Sudul» constă mai mult în insule.” Tenno: „Dacă interiorul Chinei e uriaș, nu e Oceanul Pacific și mai mare? Cum poate fi sigur că războiul se va sfârși în trei luni?”⁵⁸

Această întrebare nu a primit răspuns. După cum zicea amiralul Nagano: „Dacă mi se spune să lupt indiferent de consecințe, mă voi dezlănțui considerabil șase luni sau un an. Dar nu am absolut nici o încredere în al doilea

ANUL DE RĂSCRUCE , 381

și al treilea an.”⁵⁹ Cel mai capabil dintre comandanții maritimi, amiralul Yamamoto, spunea că Japonia nu putea spera să câștige un război împotriva Marii Britanii și Americii, oricât de spectaculoase ar fi victoriile ei inițiale. Colonelul Iwakuro, un expert în logistică, spunea la una dintre „conferințele de legătură”, unde se întâlneau principalii șefi ai armatei și guvernului, că diferențele între producția americană și japoneză erau după cum urmează: oțel douăzeci la unu, petrol o sută la unu, cărbune zece la unu, avioane cinci la unu, nave două la una, forță de muncă cinci la una, în general zece la unu. Cu toate acestea, să exprimi astfel de opinii, chiar și în cadrul privilegiat secret al conferinței de legătură, însemna să riști asasinarea sau destituirea. Era contrar relativului cod al „onoarei”, acum impulsul dominant în viața publică japoneză. După ce Yamamoto și-a exprimat părerea, a trebuit să i se dea o comandă pe mare pentru a fi scos din raza asasinilor. Colonelul a fost imediat trimis în Cambodgia. Ambasadorul Grew raporta (22 octombrie 1940) că împăratului i s-a spus clar că va fi asasinat dacă se va opune politicii de război.⁶⁰

Rezultatul a fost precipitarea la putere a celor nechibzuiți, ba chiar instabili emoțional, precum Matsuoka. Acest om fusese șeful căilor ferate man-ciuriene, figură proeminentă în rețeaua economico-militară care a provocat războiul cu China și a profitat de pe urma lui. El întruchipa de fapt ceea ce avea să devină mai târziu conceptul în mare măsură mitic al „complexului militar-industrial”. El a fost cel care a dat „strategiei sudice” un soi de raționalitate politică și economică, inventând sintagma „Marea Sferă de Co-Prospăritate Est-Asiatică”.⁶¹ El rezuma schizofrenia Japoniei, incompatibilitatea absolută dintre nou și vechi, dintre Est și Vest, combinând catolicismul și șintoismul, tehnicile economice sofisticate cu barbarismul pur. I-a displicut profund când, după semnarea acordului cu Rusia, Stalin (tipic pentru el) a valsat cu el prin încăpere spunând „Sîntem toți asiatici aici — toți asiatici!” Hitler i-a spus lui Mussolini, plin de suspiciuni, că Matsuoka, deși creștin, „aducea jertfe zeilor păgîni” și îmbina „ipocrizia unui misionar american cu iscusința unui japonez asiatic”. Roosevelt, care, datorită „Operațiunii Magic” care a spart codurile japoneze, a citit unele dintre mesajele lui Matsuoka, le considera „produsele unei minți profund tulburate”. Această părere era împărtășită și de colegii lui Matsuoka. După o conferință de legătură ministrul Marinei a întreat: „Ministrul de Externe e nebun, nu-i așa?”⁶²

În atmosfera de anarhie eroică ce guverna în Japonia însă, nebunia trecea aproape neobservată. O dată angajată în campania chineză, Japonia devenise izolată moral de restul lumii. Distrugerea Franței de către Hitler a înclinat balanța în favoarea ispitei. După cum spunea ambasadorul britanic, Sir Robert Craigie, „cum ar putea Japonia să se aștepte ca Hitler să împartă prada cu ea dacă nu a luat parte activă la jaf?”⁶³ Acestea au fost premisele Pactului Tripartit cu Germania și Italia semnat de Matsuoka în septembrie 1940. Felul în care era hotărâtă politica japoneză inhiba orice

382 O ISTORIE A LUMII MODERNE

discreții rezonabile. Democrația fusese ucisă în 1938. Partidele au fost abolite în 1940, fiind înlocuite de Asociația de Asistență în Guvernarea Imperială.⁶⁴ Cabinetul a încetat să funcționeze în chestiuni importante. Deciziile ar fi trebuit să se ia în conferințele de legătură, la care participau Tenno, premierul și ministrul de Externe, cei doi miniștri militari (uneori și șefii de stat major) și doi miniștri de curte. Dar serviciile militare nu aveau încredere în politicieni — fiecare își avea propria rețea diplomatică prin atașați militari — și nici unul în altul.

Tojo, ministrul de Război din 1940, și-a ascuns planurile de marină, pe care o considera lașă și nedemnă de încredere. A căutat să se strecoare și să se informeze prin birouri duble. Astfel a devenit ministru de Interne, ministru de Externe în iulie 1941 (când Matsuoka a fost înlăturat în urma invaziei naziste în Rusia) și în sfârșit prim-ministru la 18 octombrie. Chiar și așa, el nu a știut nimic de planul marinei cu privire la Pearl Harbor decât cu numai opt zile înainte de a fi pus în practică. Era, de fapt, imposibil pentru oricine să exercite un control central efectiv fără a adopta o postură arogantă care invita la asasinarea imediată. Este semnificativ faptul că Tojo, susținător fervent al „strategiei sudice” — i se spunea „Briciul” —, a devenit mult mai puțin agresiv după ce și-a luat în primire funcția de prim-ministru și a denunțat planul Pearl Harbor (când a aflat de el) ca „absolut inadmisibil, fiind în contradicție cu procedura acceptată [...] aducînd prejudicii onoarei și prestigiului național”⁶⁵. Cu toate acestea războiul, ca și planul, au mers înainte tot așa.

Conferințele de legătură inhibau sinceritatea. Împăratul-Zeu stătea între două făclii perene, pe o estradă în fața unui ecran auriu, simplii muritori fiind așezați la două mese acoperite cu brocart, așezate în unghi drept față de el.⁶⁶

Trebuia folosit un limbaj arhaic de curte special. Tenno își putea exprima aprobarea bătînd cu sigiliul său de aur. În mod normal el nu vorbea; sau dacă vorbea era împotriva protocolului să i se noteze cuvintele, așa că dovezile scrise

lipsesc. O dată (6 septembrie 1941) a emis un avertisment citind un poem plin de aluzii scris de bunicul său. Nu i se permitea să pună întrebări sau să exprime opinii: acest lucru îl făcea în locul lui președintele Consiliului, pe baza a ceea ce credea că intenționa Tenno să spună.⁶⁷ Adesea adevăratele decizii, dacă se luau vreunele, se luau în negocieri bilaterale făcute în șoaptă, ori pur și simplu acționa fiecare după cum credea că e mai bine.

Conferința de la 19 septembrie 1940, când a fost aprobată alianța cu nașiștii, a arătat tot ce avea sistemul mai rău. După aceea, Hirohito a numit-o „momentul adevărului” și a spus că faptul că nu încălcase protocolul și nu-și exprimase obiecțiile a fost „o crimă morală”. Instabilul Matsuoka a adoptat această opinie chiar înainte de Pearl Harbor, s-a dus la Tenno să-și mărturisească „greșeala cea mai mare”, a avertizat asupra „calamității” și a izbucnit în lacrimi.⁶⁸ Toți considerau sistemul intolerabil și asta le dădea impulsul de a evada într-o activitate furibundă —

totdeauna atrăgătoare pen-

ANUL DE RĂSCRUCIE ■" 383

tru nerăbdătorii japonezi. Tojo, în frustrarea lui, a început să meargă călare prin piețele din Tokyo și ca răspuns la plîngerile pescarilor că nu aveau benzină pentru bărci, el striga: „Munciți mai mult, munciți mai mult!” El a spus unui coleg: „Sînt vremuri cînd trebuie să avem curajul de a face lucruri extraordinare, precum a sări cu ochii închiși din balconul templului Kiyomizu!”⁶⁹

A sări legat la ochi dintr-un templu este, de fapt, o imagine exactă a deciziei japonezilor de a intra în război. Procesele-verbale ale conferințelor politice revelează patru lucruri: că toți conducătorii japonezi credeau că trebuiau să obțină accesul la Asia de Sud-Est și la materiile ei prime pentru a supraviețui; că Japonia era încolțită de America și Marea Britanie; că exista o disponibilitate generală de a risca, așa încît simpla deconsiliere nu funcționa; și că exista o disponibilitate la fel de mare de a discuta consecințele eșecului. Cînd Germania a eliminat Franța, japonezii au cerut și au obținut aerodromuri în Indochina: asta a provocat primele sancțiuni economice americane. În această etapă numai armata dorea în mod hotărît războiul. În 1941 Indochina era ocupată, iar la 28 iulie America a aplicat sancțiuni totale, inclusiv la petrol. Asta, de fapt, a adus lucrurile într-un punct critic. De atunci înainte, Japonia și-a redus rezervele de petrol cu 28 000 de tone pe zi și singura ei perspectivă de a le recupera era să captureze Indiile de Est olandeze. Marina insista că ori se negocia o înțelegere, ori se declara război. După cum spunea Nagano: „Marina consumă patru sute de tone de petrol pe oră. [...] Vrem să se decidă într-un fel sau altul repede.”⁷⁰

Ar fi putut America „liniști” Japonia cu succes? A vrut s-o facă? Comandanții militari, generalul Marshall și amiralul Stark, au vrut, neîndoindu-se, fiindcă erau de părere că distrugerea forței germane trebuie să aibă prioritate și aveau nevoie de timp ca să întărească apărarea Filipinelor și a Malaei. Spre deosebire de partea japoneză, unde militarii îi împingeau pe civili la război, ei încercau să exercite constrîngeri asupra administrației Roosevelt.⁷¹ Roosevelt însuși era pasionat prochinez. Am putea spune că a fost un membru fondator al „Lobby-ului Chinez”, care își manifesta deja zgomotos existența în 1940 și din care făceau parte amicii săi Harry Hopkins și Henry Morgenthau. El crezuse multă vreme în existența unui secret (de fapt mitic) „plan de cucerire” pe o sută de ani pe care japonezii l-ar fi schițat în 1889.⁷² În contrast cu refuzul său de a acționa pe scară europeană, Roosevelt avusese întotdeauna intenții agresive în Asia, propunînd Marii Britanii o blocadă totală a Japoniei încă în decembrie 1937. Ostilitatea față de Japonia, după cum el știa, a fost întotdeauna răspîndită în America. El considera războiul cu Japonia inevitabil și, spre deosebire de ofițerii superiori, vedea anumite avantaje în precipitarea lui. Dintotdeauna prosovietic, belicozitatea sa a crescut drastic o dată ce Rusia a intrat în război. Colegul său apropiat, Secretarul de Interne Harold Ickes, îi scria a doua zi după ce Rusia fusese invadată:

Embargoul petrolului impus Japoniei ar fi cea mai populară mișcare pe care ai putea-o face, în toate zonele țării. Ar putea rezulta din acest embargo impus Japoniei o situa-

384 O ISTORIE A LUMII MODERNE

ție care ar face intrarea în război în mod eficient nu numai posibilă, ci și ușoară. Isțt dacă am fi atrași astfel în mod indirect în război am evita criticile că am fi intrat ca aliat al Rusiei comuniste.⁷³

Interceptările „magice” l-au sprijinit pe Roosevelt în politica sa de război pentru că au arătat limpede că, în lungile negocieri care au urmat embargoului petrolului și au durat pînă la atacul japonezilor, Japonia a practicat în mod constant înșelăciunea, în timp ce-și pregătea agresiunea. Dar interceptările nu spuneau totul. Dacă Roosevelt și Cordell Huli ar fi avut stenogramele conferințelor de legătură, ar fi sesizat confuzia și îndoielile agonizante care se aflau în spatele politicii japoneze. La conferința de legătură de la 1 noiembrie, unde s-a luat decizia finală de intrare în război (în timp ce negocierile ar fi continuat), nivelul dezbaterilor strategice nu a fost prea înalt:

Ministrul de Finanțe, Kaya: Dacă continuăm ca în prezent fără război, și peste trei ani flota americană vine și ne atacă, are marina vreo șansă de a ciștiga sau nu? (întrebare pusă de mai multe ori.)

Șeful statului major al Marinei, Nagano: Nu știe nimeni.

«»>*«Sjfi

Kaya: Va veni flota americană să ne atace sau nu?

” ” •_”

Nagano: Nu știu.

(""^X"

Kaya: Eu nu cred că vine.

” ”

Nagano: Am putea să evităm războiul acum, și să-l pornim peste trei ani. Sau puterii să pornim războiul acum și să ne gândim care va fi situația peste trei ani. Cred că ac fi mai ușor să ne angajăm într-un război acum.⁷⁴

Marina și armata au arătat clar ce intenționau să facă în etapele inițiale ale războiului, care avea să dureze între trei și șase luni. Planurile de după aceea și mijloacele de a le pune în practică erau din ce în ce mai vagi. Necesitățile de oțel calculate independent de marină și de armată, de exemplu, aveau sens pentru fiecare numai dacă ale celeilalte erau reduse pînă la un punct în care ar fi devenit imposibilă continuarea războiului.⁷⁵ După încheierea operațiunilor inițiale, exista intenția teoretică de a porni împotriva Indiei și Australiei. Dar nu exista nici un plan pentru invadarea Americii, eliminarea ei din război sau distrugerea capacității ei de a-l purta. Pe scurt, nu exista nici un fel de plan strategic pentru câștigarea războiului. În schimb, exista presupunerea optimistă că, într-un anumit stadiu, America (și Marea Britanie) ar negocia o pace de compromis.

Chiar și la nivel tactic, exista o gaură uriașă în planul japonez de război. Marina neglijase aproape complet submarinele, atât în apărare cît și în atac. „Strategia sudică” a armatei se baza pe răspîndirea resurselor sale pentru a ocupa mii de insule întinse pe milioane de kilometri pătrați de ocean, toate trebuind să fie aprovizionate pe mare. Disprețul față de submarine însemna că marina nu avea mijloacele de a asigura aceste aprovizionări; sau, invers, de a-i împiedica pe Aliați să-și transporte propriile provizii. Ultima omisiune însemna că, pe termen lung, Japonia nu putea împiedica America să dezvolte o strategie de cîștigare a războiului. Avînd în vedere imensa pre-

ANUL DE RĂSCRUCE . ■ 385

ponderență industrială a Americii, nu exista astfel nici un motiv real pentru care ea ar încerca să urmărească o pace de compromis, oricît de spectaculos, ar fi fost succesul inițial al Japoniei. Privită logic, așadar, decizia Japoniei de a intra în război nu avea nici un sens. Era un hara-kiri.

Mai mult, împrejurările atacului japonez ar fi putut fi menite să provoace intransigența americanilor. În toate calculele făcute de ei din 1937 încolo, Roosevelt și consilierii săi au presupus că furia atacurilor japoneze avea să se îndrepte asupra posesiunilor britanice și olandeze. Era adevărat, și Fili-pinele puteau fi supuse riscului. Dar ideea unui atac la Pearl Harbor nu pare să fi fost vreodată luată în considerație. Ambasadorul Grew raportase (27 ianuarie 1941): „Se vorbește mult prin oraș despre faptul că japonezii, în cazul unei rupturi cu SUA, au de gînd să încerce un atac prin surprindere la Pearl Harbor.” Nimeni nu l-a băgat în seamă.⁷⁶ Totuși ideea plutea în aer din 1921, cînd corespondentul naval al ziarului Daily Telegraph, Hector Bywater, a scris articolul „Sea Power in the Pacific” („Forța maritimă în Pacific”), extins mai tîrziu într-un roman, The Great Pacific War (Marele război în Pacific, 1925). Marina japoneză tradusese și indusese romanul în programa Co-. legiului său Militar.⁷⁷ Ideea a rămas în amorțire pînă cînd Yamamoto a devenit atît de impresionat de progresele în instrucția cu portavioane încît a decis că era fezabilă. Între timp, fusese dezvoltat conceptul unei serii de debarcări forțate la tropice de către un fanatic ofițer de stat major, colonelul Ma-sanobu Tsuji, atît de plin de șintoism încît încercase să arunce în aer cu dinamică un prim-ministru și arsese efectiv pînă în temelii un bordel plin de ofițeri din pură indignare morală. Ideile lui pentru invadarea Malayei, a Filipinelor, a Indiilor de Est olandeze și a altor ținte necesitau eliminarea flotei americane din Pacific în perioada debarcărilor. Acest plan, la rîndul său, oferea un fel de virtute strategică proiectului Pearl Harbor: flota americană avea să fie distrusă ancorată, și în timp ce era reconstruită, Japonia ar fi pus mîna pe întreg sud-estul Asiei. Planul Pearl Harbor, care însemna circulația neobservată a unei uriașe forțe de portavioane pe mii de kilometri de ocean, a fost cea mai îndrăzneată și mai complexă schemă de acest fel din istorie, implicînd crearea unei rețele de spionaj speciale, a unor noi mijloace de alimentare cu combustibil pe mare, a unor noi torpiloare și obuze care să străpungă blindatele și a unor programe de instrucție de o intensitate și elaborare nemaiîntîlnite pînă atunci. Ultima conferință de planificare de la Colegiul Naval de lîngă Tokyo, la 2 septembrie 1941, a fost prodigioasă în analele marinei, căci a discutat atacuri și debarcări pe milioane de kilometri pătrați, implicînd întreaga fază ofensivă a războiului pe care Japonia intenționa să-l lanseze.

Toată această ingeniozitate nu a folosit însă la nimic. Războiul în Orientul îndepărtat a început pe 7 decembrie la 1.15 a.m. cu un bombardament maritim al zonei de debarcare malayene, atacul de la Pearl Harbor urmînd două ore mai tîrziu. Asaltul de la Pearl Harbor a fost o surpriză tactică totală. Toatei

386

O ISTORIE A LUMII MODERNE

avioanele, minus douăzeci și nouă, s-au întors la portavioanele lor și flota-s-a îndepărtat în siguranță. Dar rezultatele, deși au părut spectaculoase la momentul acela, au fost slabe. Vreo optsprezece nave de război au fost scufundate sau avariate grav, dar cele mai multe în apă puțin adîncă. Au fost scoase și reparate și aproape toate au revenit în serviciul activ la timp pentru a lua parte la operațiunile importante; pierderile de oameni instruiți au fost relativ mici. Din fericire, transportoarele americane erau plecate pe mare în momentul atacului, iar comandantul militar japonez, amiralul Nagumo, avea prea puțin combustibil ca să le caute și să le scufunde, așa că au scăpat complet. Bombardierele lui nu au reușit să distrugă nici rezervoarele de motorină pentru nave, nici adăposturile pentru submarine, așa că atît submarinele cît și transportoarele — acum principalele arme în războiul maritim — au putut să

fie reîncărcate și să opereze imediat.

Toate acestea constituiau un rezultat slab pentru riscul politic de a ataca mișelește o națiune uriașă, profund moralistă, precum Statele Unite înainte de declararea oficială a războiului. Poate că nu aceasta a fost intenția japonezilor (încă se mai discută), căci aranjamentele lor au constituit un amestec tipic de uluitoare eficiență și inexplicabilă harababură. Dar acesta a fost efectul. Secretarul de Stat Huli știa totul despre atacul de la Pearl Harbor și despre ultimatum în momentul în care cei doi trimiși japonezi i-au înmînat mesajul, la ora 2.20 p.m., și își repetase micul verdict istoric (era judecător în Ten-nessee): „În toți cei cincizeci de ani ai mei de serviciu public nu am văzut niciodată un document mai plin de minciuni și distorsiuni infame la o scară atît de uriașă, încît nu mi-am imaginat niciodată pînă azi că vreun guvern de pe planeta asta ar fi capabil să le pronunțe." Apoi, adresîndu-se diplomaților care plecau: „Ticăloșilor și căcănarilor!"⁷⁸ Astfel America, pînă atunci rămasă deoparte datorită depărtării la care se afla, diversității ei rasiale și conducerii ei temătoare, a devenit pe loc unită, furioasă și pornită pe un război total, cu toată forța ei ofensată. Declarația nesăbuită a lui Hitler din sâp-tămîna următoare a atras măsura deplină a acestei forțe asupra propriei sale țări.

La conferința de legătură din 5 noiembrie 1941, șeful statului major al armatei, generalul Sugiyama, spusese despre vasta serie de operațiuni ofensive pe care Japonia își propunea să le întreprindă: „Va dura cincizeci de zile să încheiem operațiunile din Filipine, o sută de zile în Malaysia și cincizeci de zile în Indiile de Est olandeze [...] toate operațiunile se vor încheia în cinci luni de la începerea războiului... am putea să suportăm un război prelungit dacă am putea aduce sub controlul nostru baze militare importante precum Hong Kong, Manila și Singapore și zone importante în Indiile de Est olandeze."⁷⁹ Faptul că toate aceste ținte ambițioase au fost atinse și totuși rezultatul net nu a avut mare legătură cu capacitatea Japoniei de a ciș-tiga războiul sau măcar de a forța o remiză spune multe despre fragilitatea fundamentală a întregului plan de război japonez. Este semnificativ că, la

ANUL DE RĂSCRUCÉ

387

conferință, hărțile Indiei și Australiei, țintele ultime, nu au fost nici măcar expuse; și nu s-a făcut nimic pentru a instrui tehnicienii ca să exploateze în mod eficient terenurile petrolifere din Sumatra.

Singapore a capitulat pe 15 februarie 1942; Indiile de Est olandeze pe 8 martie; Filipinele pe 9 aprilie; Corregidor pe 6 mai; doar cu o săptămîină înainte japonezii luaseră Mandalay, în Burma Superioară. Prețul material net al acestor victorii uluitoare a fost de 100 de avioane, cîteva distrugătoare și doar 25 000 de tone din prețioasa flotă japoneză. Dar succesul fusese însoțit și de mult noroc. Distrugerea prin lovituri aeriene, la 10 decembrie 1941, a navelor Prime ofWales și Repulse, care s-au scufundat în ape adînci cu aproape întregile lor echipaje experimentate, a fost o victorie navală mai mare decît Pearl Harbor, nu în ultimul rînd pentru că a demoralizat garnizoana Singapore— Malaysia. Marea fortăreață, ale cărei lipsuri erau un monument al economiilor de apărare interbelice, al amînărilor și veleitarismului, ar fi supraviețuit dacă generalul Percival, comandantul britanic, și generalul Gordon Bennett, care îi comanda pe australieni, ar fi dat dovadă de mai mult spirit combativ. Generalul Tomoyuki Yamashita, care comanda forțele de atac japoneze, a recunoscut după război că strategia sa a fost „o cacealma, o cacealma care a funcționat". Era în aceeași criză de apă, benzină și muniții ca și Percival, care și-a explicat prin asta capitularea. Nici unul dintre tunurile japoneze nu mai avea mai mult de o sută de salve. Japonezii credeau că, dacă garnizoana ar mai fi rezistat încă o săptămîină, campania lor probabil va fi eșuat. Churchill îi dăduse instrucțiuni precise mareșalului Wavell, comandantul regiunii, să „se lupte pentru întreaga insulă pînă cînd fiecare unitate și fiecare bastion va fi distrus. În cele din urmă orașul Singapore trebuia transformat într-o citadelă și apărât pînă la moarte". Dar Wavell, el însuși un defetist melancolic, nu i-a transmis destul de ferm aceste hotărîri apaticului Percival.⁸⁰ Capitularea principalelor forțe din Filipine a fost de asemenea un act laș, înfăptuit împotriva instrucțiunilor comandantului suprem. Îngustimea victoriilor japoneze arăta ca, pînă și în această etapă timpurie, ei presau pînă la limita resurselor lor fizice. Ideea unei strategii globale nazisto-japoneze a dispărut la începutul verii. La 18 ianuarie 1942 germanii și japonezii semnaseră un acord militar conform căruia linia de 70 de grade longitudine le definea sferile respective de operațiuni. S-a pomenit vag despre întîlnirea în India.⁸¹ Armatele lui Hitler nu au ajuns însă pe teritoriul asiatic decît abia la sfîrșitul lui iulie. La vremea aceea japonezii, blocați la porțile Indiei, se deplasaseră la începutul lui iunie în direcție opusă, operînd în Insulele Aleutine în drum spre Alaska — limita cea mai îndepărtată a cuceririlor lor. Ei suferiseră deja două înfrîn-geri catastrofale. La 7-8 mai o armată de invazie japoneză care se îndrepta spre Port Moresby, în Noua Guinee, a fost atacată pe rază lungă de transportoarele americane din Marea de Coral și a fost atît de grav lovită încît a trebuit să se întoarcă acasă — prima răsturnare majoră după cinci

388

O ISTORIE A LUMII MODERNE

luni de triumfuri neîntrerupte. La 3 iunie o altă armată de invazie care se îndrepta spre Insula Midway a fost depășită și înfrîntă, pierzînd patru portavioane și floarea forțelor aeriene navale japoneze. Faptul că a fost obligată să se întoarcă în apele japoneze a arătat că Japonia pierduse de fapt controlul aerian și maritim asupra Pacificului.⁸² După șase luni de război, Yamamoto s-a simțit obligat să-și liniștească personalul: „Mai sînt opt portavioane în flota unită.

Nu trebuie să ne pierdem cu firea. În luptă, ca și în șah, numai un prost își permite o mișcare nesăbuită din disperare."83 Dar atât întregul război cât și insistența lui Hitler de a lua parte la el au fost mișcări disperate. Cu un an înainte, Hitler părea a controla tabla de șah europeană, așa cum Japonia o controla pe cea est-asiatică. O dată uniți în lupta comună de acaparare globală, au revenit rapid la statutul a două puteri de mărime medie, zbătându-se cu disperare împotriva forței înspăimântătoare a imensității economice și demografice. Dezechilibrul era evident la sfârșitul lui 1941. La 3 ianuarie 1942 Hitler i-a mărturisit ambasadorului japonez, generalul Hiroshi Oshima, că încă nu știa „cum putea fi înfrântă America”84. Nu era singurul: nici japonezii nu știau. În 1945 generalul Jodl a afirmat că, „de la începutul lui 1942 încoace”, Hitler a știut că „victoria nu mai putea fi obținută”85. Ceea ce nu sesiza atunci, dar 1942 a arătat dureros de clar, era că uriașa coaliție pe care o ridicase împotriva lui și a celor doi aliați ai săi era decisiv superioară, nu numai în oameni și materiale ci și în tehnologie. Adevărata semnificație a bătăliei din Midway, de exemplu, a constatat în aceea că ea a fost câștigată în principal de succesul Aliaților în spargerea de coduri. În lansarea războiului, germanii și japonezii au împins lumea dincolo de răscruce într-o eră nouă care scăpa controlului lor sau al oricui altcuiva, plină de minuni și de orori de nerostit.

irfear Im.:?

<rs Si'.;

ml

M

st fii

■•«6

O*,

'BT

,h.-«^:/.. 12 - • ■

S << 1 u< 'itis J<

La începutul lui aprilie 1943 americanii au hotărât să-l omoare pe amiralul Yamamoto, maestrul spiritual al marinei japoneze. Ei simțeau că superioritatea morală covârșitoare a cauzei lor le dădea acest drept. Din întâmplare, Yamamoto nu crezuse niciodată că Japonia ar fi putut câștiga fără intervenția miraculoasă a lui Dumnezeu. El i-a spus șefului său de stat major chiar înainte de Pearl Harbor: „Singura problemă care rămâne este binecuvântarea cerului. Dacă vom avea binecuvântarea cerului nu există nici o îndoială asupra succesului.” Dar toți conducătorii militari deveniseră ținte ale asasinilor. Iată de ce Hitler și Stalin nu-și părăseau niciodată cartierele generale. Churchill a riscat cel mai mult. După Conferința Arcadia de la Washington din decembrie 1941 el s-a întors cu un hidroavion Boeing neescortat, care era să fie doborât, mai întâi de forțele defensive germane de la Brest, apoi de avioanele britanice de interceptare Hurricanes. „Făcusem un lucru de mințiuială, a recunoscut el. În aceeași lună în care americanii complotau să-l asasineze pe Yamamoto, germanii au distrus un avion ce decolase din Lisabona, crezând că Churchill se afla la bordul acestuia: de fapt, l-au ucis pe actorul de film Leslie Howard.’ Diferența era că, de partea Aliaților, moralitatea era sprijinită de superioritatea tehnică. Germanii nu cunoșteau zborurile lui Churchill, în timp ce mișcărilor lui Yamamoto erau studiate dinainte de spărgătorii de coduri americani.

Americanii spărseseră codul diplomatic japonez în 1940. Dar Kazuki Kamejama, șeful Secției Telegrafice a Japoniei, a declarat că așa ceva era „omenește imposibil”, și Japonia a continuat să subestimeze capacitatea tehnică a Aliaților de a sparge coduri.2 Când Yamamoto și-a început turneul prin bastioanele din Insulele Solomon la 13 aprilie 1943 orarul său de zbor a fost transmis prin radio, biroul de comunicații pretinzând că „codul a intrat în funcțiune abia la 1 aprilie și nu poate fi spart”. De fapt, americanii reușiseră acest lucru pînă în zorii zilei următoare. Doborîrea avionului lui Yamamoto a fost aprobată personal de Roosevelt. După realizarea ei, a fost trimis un semnal comandantului teatrului de operațiuni, amiralul Halsey: „Nevăstuica s-a făcut praf.” Acesta s-a întristat: „Și ce-i așa de bine? Sperasem să-l plimb pe ticălos în lanțuri pe Pennsylvania Avenue.”3

Priceperea cu care Marea Britanie și America au folosit tehnologia avansată ca să limpezească războiul mondial a fost unul dintre motivele princi-

390

O ISTORIE A LUMII MODERNE

pale pentru care germanii și japonezii, cu tot curajul și energia lor, au dus lupte nesincronizate din 1942 încolo. Ca niște războinici ai Epocii Bronzului confruntându-se cu o putere din Epoca Fierului, ei păreau din ce în ce mai mult niște supraviețuitori dintr-o epocă ușor anterioară. Britanicii erau cei mai buni spărgători de coduri de jumătate de secol. „Camera 40” din vechea clădire a Amiralității din Whitehall a fost cea care, la începutul lui 1917, decodase o telegramă de la Arthur Zimmerman, ministrul de Externe german, către președintele mexican, propunînd o recucerire a Texasului de către mexicani cu ajutor german. Strălucit mediatizată, această lovitură ajutase la atragerea Americii în război.4 Spionajul britanic, care a avut o istorie continuă începînd din secolul al XVI-lea, era un aspect al apărării deloc neglijat între războaie. Germanii erau și ei foarte activi în acest domeniu, în anumite limite. Ei au interceptat și

au refăcut circuitul telefonic transatlantic între Marea Britanie și America, și uneori i-au auzit pe Roosevelt și Churchill conversând, deși discuția era mult prea precaută ca să dezvăluie cine știe ce. Au spart câteva coduri rusești și codul atașajilor militari ai SUA la Cairo, Rommel valorificând excelent rezultatele. Dar codul a fost schimbat în 1942 și de atunci înainte n-a mai putut fi spart.⁵ Germanii nu au mai putut repeta nici succesul de la începutul războiului cu codurile maritime britanice, începând de la mijlocul lui 1942, comunicațiile americano-britanice au fost destul de sigure.

Cu germanii a fost altceva. În 1926 armata lor adoptase aparatul electric de codificare Enigma, urmată doi ani mai târziu și de marină. Ambele servicii au rămas convinse de virtuțile indestructibile ale acestui sistem de codificare. De fapt, contraspionajul polonez reconstruise aparatul Enigma, iar în iulie 1939 dăduseră cite unul Marii Britanii și Franței.⁶ Aceasta a devenit baza celei mai reușite operațiuni de spionaj a războiului, întreprinsă la Bletchley în Buckinghamshire. „Ultra”, cum a fost denumită, a rămas secretă pînă în 1974, și unele aspecte au rămas ascunse chiar și în anii '80 datorită relației lor cu operațiunile privind codurile sovietice.⁷ Multe dintre interceptările Ultra nu au fost încă publicate și s-ar putea să nu fie posibilă niciodată evaluarea întregului impact pe care l-a avut asupra cursului războiului.⁸ Ultra a jucat însă un rol încă din 1940, ajutînd la cîștigarea bătăliei pentru Marea Britanie. Și mai important, spargerea codului german „Triton” de către cei de la Bletchley în martie 1943 a tranșat bătălia din Atlantic, pentru că submarinele germane au continuat să semnaleze frecvent, încredzătoare în securitatea comunicațiilor lor, iar spargerea codului a permis Aliților să le distrugă și navele de aprovizionare. Ca rezultat, victoria a fost obținută repede în Atlantic în 1943, și acest lucru a fost important, căci submarinul era poate cea mai periculoasă armă a lui Hitler.⁹ Sistemul Ultra era de asemenea bine adaptat furnizării de informații false către Axă, ceea ce a devenit o trăsătură importantă a efortului de război al Aliților și a avut un mare succes, de exemplu, în convingerea germanilor că debarcările în Normandia din Ziua Z în 1944 erau un atac simulat.¹⁰

SUPRAPUTERE ȘI GENOCID

391

Știința de a sparge coduri era doar simburile unei operațiuni vaste și din ce în ce mai complexe ce se desfășura la frontierele tehnologiei electronice. Succesul Institutului de Cercetări Poștale în construirea lui Colossus, primul computer electronic, a fost cel care a produs accelerarea în procesul de analiză esențial folosirii eficiente a decodării. De la începutul lui 1942, colaborarea dintre tehnologia și contraspionajul americane și cele britanice au condus la avansarea încă de la început în războiul din Pacific. Victoria din Midway din iunie 1942 a fost o victorie a serviciilor de informații. De atunci încolo, Aliții au știut aproape tot timpul pozițiile tuturor navelor japoneze importante. Și mai semnificativ poate, ei au putut conduce o ofensivă submarină spectaculos de reușită împotriva navelor de aprovizionare japoneze. Aceasta a transformat imperiul de insule pe care îl cuceriseră japonezii în primele lor cinci luni de război (10% din suprafața pămîntului) într-o zonă extrem de vulnerabilă, cimitirul marinei militare și comerciale, precum și al celor mai bune unități militare japoneze: numai spargerea codurilor a crescut pierderile de vase cu o treime."

Dar serviciile de informații, oricît de dezvoltate, nu pot cîștiga războaie. Enigma a dat britanicilor ordinea de luptă germană încă de la campania norvegiană din 1940; dar acea bătălie a fost pierdută pentru că nu erau disponibile resursele. Cînd una dintre părți este surclasată în forța militară, contraspionajul rareori poate reechilibra balanța.¹² Dar acolo unde superioritatea covârșitoare în serviciile de informații este însoțită de avantaje cantitative, combinația este devastatoare. Atît nazii cît și japonezii aveau economii sărace. Japonezii nu aveau de ales. În ciuda unei ingeniozități prodigioase, ei au reușit în 1943 să-și crească producția totală cu numai 2% față de nivelul din 1940 (producția SUA a crescut în aceeași perioadă cu 36%). Germanii aveau o economie mult mai puternică și mai cuprinzătoare, dar Hitler era obsedat de costurile și riscurile supraproducției și de nevoia de înlocuitori din import. Ca rezultat, cercetarea germană era consacrată mai degrabă materialelor surrogate decît accelerării producției de masă, și economia era frî-nată. La sfîrșitul lui 1941 Fritz Todt, șeful de producție al lui Hitler, protesta cu amărăciune la orientarea prematură a producției dinspre Rusia înspre Occident și insuccesul în reducerea economiei civile. S-ar putea ca moartea sa într-o misterioasă prăbușire de avion la 2 februarie 1942 să nu fi fost chiar accidentală.¹⁴ Pentru Germania, afirma Jodl, „reînarmarea efectivă a trebuit să se facă după ce a început războiul". La 1 septembrie 1939 Germania avea numai 3 906 avioane și hidroavioane militare de toate tipurile. Au fost produse doar 10 392 în 1940, 12 392 în 1941 și 15 497 în 1942. Abia în 1943-1944, cînd era prea târziu, economia de război s-a extins la maximum (în ciuda bombardamentelor Aliților), producînd 24 795 de avioane în 1943 și 40 953 în 1944.¹⁵ Stalin afirma în 1949 că Germania a pierdut războiul pentru că „generalii lui Hitler, educați în dogma lui Clausewitz și Moltke, nu au putut înțelege că războiul se cîștigă în fabrici". Dintr-o populație de 80 de mili-

392

O ISTORIE A LUMII MODERNE

oane a continuat el, au băgat 13 milioane în forțele armate, și „istoria ne spune că nici un stat nu poate susține un asemenea efort": forțele armate sovietice erau de numai 11,5 milioane dintr-o populație de 194 de milioane.¹⁶ Era o viziune marxistă asupra războiului care exagera în mare măsură puterea generalilor asupra politicii naziste de producție de război. Ignoră adevăratul motiv pentru care economia germană nu a reușit să crească cu viteză maximă

pînă la sfîrșitul lui 1942, și anume atașamentul încăpățînat al lui Hitler față de doctrina economică a Blitzkrieg-ului. De fapt, mulți muncitori din industrie, în special femei, s-au mutat în fabricile de război abia cînd bombardamentele Aliților le-au distrus mijloacele de trai civile.

Ideea că industria „socializată” a cîștigat războiul nu are nici un fundament. Sectorul socializat al industriei germane (de exemplu, Fabricile de Oțel ale lui Herman Goring) a fost un eșec total. Economia sovietică reușea destul de bine să producă anumite articole militare de bază în cantități masive: în august 1942, în momentul de vîrf al avansului nazist, fabricile sovietice făceau deja 1 200 de tancuri pe lună.¹⁷ Dar camioanele care transportau soldații și jeepurile ce dădeau Armatei Roșii mobilitatea sa crescîndă și decisivă în 1943-1944 veneau din industria americană, iar puterile occidentale au furnizat toate înalta tehnologie care a dat treptat Rusiei comanda spațiului aerian din Est: și în 1946 Marea Britanie încă mai trimitea Rusiei motoare de avion care au devenit baza celebrelor Mig-15 postbelice. În Marea Britanie, adoptarea „socialismului de război” în stilul lui Luddendorff și macroeco-nomia keynesiană a permis economiei capitaliste britanice să funcționeze mult mai eficient decît a Germaniei: în 1942 producția ei de război era cu 50% mai mare. Dar adevăratul motor al victoriei Aliților a fost economia americană. Într-un singur an numărul de tancuri construite fusese ridicat la 24 000, iar al avioanelor la 48 000. Pînă la sfîrșitul primului an al războiului America își mărise producția militară la nivelul producției celor trei puteri ale Axei la un loc, iar pînă în 1944 o dublase din nou — creînd, în același timp, o armată care a depășit cifra de 7 milioane din 1943.¹⁸

Această accelerare uluitoare a fost făcută posibilă de dinamismul și flexibilitatea esențiale ale sistemului american, alături de un țel național care a avut același rol galvanizant ca optimismul anilor '20. Războiul a acționat ca o piață în plin boom, încurajînd priceperile antreprenoriale americane să-și arunce aparent nelimitatele resurse de materiale și forță de muncă într-un bazin fără fund al consumului. Unul dintre motivele pentru care americanii au cîștigat în Insulele Midway a fost reducerea perioadei de reparație a transportorului Yorktown de la trei luni la patruzeci și opt de ore, folosind 1 200 de tehnicieni care au muncit continuu.¹⁹ Programul de construcție pentru centrul de coordonare a apărării, Pentagonul, cu cei 26 de kilometri de coridoare și cei 55 740 de metri pătrați de spații pentru birouri, a fost redus de la șapte ani la paisprezece luni.²⁰ Războiul a reșezat eroul popular capitalist american pe pedestalul său. Henry Kaiser, Henry Morrison și John

SUPRAPUTERE ȘI GENOCID

393

McCone, inginerii din San Francisco care au creat Barajul Boulder (și care fuseseră hărțuiți sistematic în perioada New Deal de către secretarul de Interne, Harlod Ickes, pentru încălcarea regulamentelor federale), s-au aflat în frunte în îmbulzeala din timpul războiului. Au construit cea mai mare uzină de ciment din lume și prima fabrică de oțel completă. Primind dispoziții să construiască vapoare cu orice preț, au redus timpul de construcție a unui vapor „Liberty” de la 196 la 27 de zile, iar în 1943 ajunseseră să producă unul la fiecare 10,3 ore.²¹ General Electric a reușit numai în 1942 să-și crească producția de turbine marine de la o valoare de 1 milion la 300 de milioane de dolari.²² America a cîștigat războiul în esență prin folosirea metodelor capitaliste pînă la producerea nelimitată de arme de foc și personal tehnic. După pierderea bătăliei decisive de la Guadalcanal, Tenno Hirohito l-a întrebat pe șeful de stat major al marinei: „Cum s-a făcut că americanilor le-a luat numai cîteva zile să construiască o bază aviatică și japonezilor mai mult de o lună?” Tot ce-a putut răspunde Nagano a fost „îmi pare într-adevăr foarte rău”. Adevărul era că americanii dispuneau de o mulțime de buldozere și alte mașini de terasament, în timp ce japonezii se bazau exclusiv pe puterea mușchilor.²³

Combinăția devastatoare de înaltă tehnologie și o capacitate de producție neegalată a căpătat forma cea mai semnificativă și mai palpabilă în forța aeriană ofensivă. Au existat două motive. În primul rînd, britanicii²⁴ i-au convins pe americani că acesta era modul cel mai bun în care-și puteau folosi la maximum vastele resurse economice, suferind, în același timp, minimum de pierderi umane. În al doilea rînd, atacul prin bombardare se potrivea foarte bine impulsului moralist al ambelor popoare: ceea ce savantul atomist P.S.M. Blackett numea „complexul Jupiter” — imaginea Aliților ca zei ai dreptății, aruncînd fulgere punitive asupra dușmanilor celor răi. Vedem aici procesul corupător al relativismului moral în acțiune. Churchill era cît se poate de conștient de decăderea morală pe care o aduce războiul; era îngrozit de ea. El inițiase strategia de bombardare în masă la 2 iulie 1940 pentru că era copleșit de perspectiva ocupației naziste — ultima catastrofă morală — și vedea în bombardament singura armă ofensivă pe care o aveau britanicii la dispoziție la vremea aceea. Era vechea teorie utilitaristă a moravurilor, opusă teoriei legii naturale care susținea că distrugerea directă a capacității combative era singura manieră legitimă de a lupta.²⁵ Dar toate formele de relativism moral au o tendință înnăscută de a genera colapsul moral, căci ele elimină orice ancorare și lansează nava statului pe un ocean unde nu mai există nici o direcție. La sfîrșitul lui 1941, cu America și Rusia aflate amîndouă în război, înfrîngerea lui Hitler, după cum și-a dat seama Churchill, era inevitabilă pe termen lung. Rațiunea utilitaristă pentru atacarea orașelor dispăruse; aspectul moral fusese întotdeauna inadmisibil. Dar la vremea aceea bombardierele erau în plină funcțiune și economia producea în ritm rapid un număr mare de Lancastere cu bătaie lungă. La 14 februarie

1942 s-a transmis Comandamentului Bombardamentelor ordinul că un obiectiv primordial era distrugerea moralului civililor germani.²⁶ Primul raid major care s-a făcut în conformitate cu noul ordin a fost cel asupra Liibeckului, la 28 martie 1942; orașul „a ars ca surcelele”, spunea raportul oficial. Primul raid cu 1 000 de bombardiere a urmat la 30 mai, iar în vară Forțele Aeriene Americane s-au alăturat campaniei.

Bombardamentele foloseau 7% din forța militară umană totală a Marii Britanii, și poate chiar pînă la 25% din producția britanică de război.²⁷ întreaga strategie s-ar putea să fi fost, chiar și în termeni militari, greșită. Bombardamentele, care au ucis în total 600 000 de germani, au redus dar nu au putut preîntîmpina expansiunea producției germane de război pînă în a doua jumătate a lui 1944, realizată prin reducerea producției bunurilor de consum civile care, dacă o considerăm de 100% în 1939, a scăzut la 91% în

1943 și la 85% în 1944 — cea a Marii Britanii nedepășind cifra de 54% în amîndoi anii.²⁸ Este adevărat că de la sfîrșitul lui 1944 bombardamentele au distrus efectiv economia de război germană. Chiar și înainte de asta, necesitatea apărării orașelor germane zi și noapte împiedicase Luftwaffe să-și mențină superioritatea în aer pe frontul rusc. Eficiența bombardamentelor ca armă pentru a cîștiga războiul depindea însă în întregime de capacitatea de a susține pe timp nelimitat raiduri foarte puternice asupra aceluiași ținte nopți la rînd. Aliații s-au apropiat de o „victorie” strategică în raidurile asupra Hamburgului, de departe cel mai bine protejat oraș german, între 24 iulie și 3 august 1943, folosind procedeul „ferestrei” din foite de staniol care a derutat radarul german. În noaptea de 27-28 iulie, RAF au creat deasupra orașului temperaturi de 800 pînă la 1 000 grade Celsius, producînd furtuni fierbinți de o forță colosală. Sistemele de transporturi de orice fel au fost distruse, de asemenea 214 350 de case din 414 500,4 301 din 9 592 de fabrici, 21 de kilometri pătrați au ars complet și într-o singură noapte pierderile de vieți omenești s-au ridicat la 40 000 sau 37,65% din totalul populației.²⁹ Albert Speer, care îi succedase lui Todt în funcția de comandant suprem al producției, i-a spus lui Hitler că dacă mai erau devastate în acest fel încă șase orașe, el nu va putea menține continuitatea producției. Dar britanicii pur și simplu nu dispuneau de resursele care să permită Comandamentului Bombardamentelor să repete raiduri la o asemenea scară într-o succesiune rapidă.

Aspectul cel mai rău al terorii prin bombardament era atracția exercitată de „complexul Jupiter” asupra conducătorilor militari în negocierile lor geo-politice. Aceasta a fost explicația pentru cel mai mare dezastru moral anglo-american în războiul împotriva Germaniei, distrugerea Dresdei în noaptea de 13-14 februarie 1945. La originea raidului s-a aflat dorința lui Roosevelt și Churchill să-i demonstreze lui Stalin la Conferința de la Yalta că Aliații făceau tot ce le stătea în puteri ca să-i ajute pe ruși pe frontul de Est. În particular, ei voiau să dea o lovitură schiloditoare moralului german pentru a

SUPRAPUTERE ȘI GENOCID

395

ajuta ofensiva rusă începută la 12 ianuarie. Dresda nu era un centru industrial, ci unul al comunicațiilor. Populația ei de 630 000 de locuitori fusese dublată de refugiații germani, 80% dintre ei fiind țărani din Silezia. Stalin îi voia distruși spre a-i facilita planul de a-i „deplasa” pe polonezi spre vest și, de asemenea, credea că orașul era folosit ca punct de concentrare pentru soldați. După spusele lui Sir Robert Saundby, șef adjunct al Comandamentului Bombardamentelor, rușii au cerut în mod specific ca Dresda să fie ținta „Operațiunii Trăsnetul”. Nu cu mult înainte, capelanul Comandamentului, canonicul L. John Collins (inițiatorul de mai tîrziu al campaniei de dezarmare nucleară), îl invitase pe piosul socialist creștin, Sir Stafford Cripps, care era ministrul Producției Aviatice, să vorbească ofițerilor superiori. El a ales ca text „Dumnezeu este copilotul meu” și le-a spus că trebuiau să fie siguri că atacau ținte militare: „Chiar și atunci cînd săvîrșiți fapte rele, Dumnezeu se uită mereu peste umărul vostru.” Aceasta a condus la o scenă violentă, căci Comandamentul Bombardamentelor considera că ministrul Lui Cripps întîrziea în mod deliberat să le furnizeze avioane din motive pseudomorale. De atunci înainte au insistat să arate limpede că se aflau sub ordinele politicianilor. De aceea, au pus sub semnul întrebării ordinul cu privire la Dresda. A fost confirmat direct de la Conferința din Yalta (fie de Churchill, fie de comandantul aviației, mareșalul Portal).³⁰

Atacul a avut loc în două valuri (urmate de al treilea, al Forțelor Aeriene ale Statelor Unite) conform tacticii „dublei lovituri” a Comandamentului Bombardamentelor, al doilea căzînd cînd forțele depresoare erau concentrate în oraș. Au fost aruncate peste 650 000 de bombe incendiare, furtuna de foc întinzîndu-se pe 21 de kilometri pătrați, distrugînd în total 17 kilometri pătrați și omorînd 135 000 de bărbați, femei și copii. Cum era în „Săptămîna albă”, mulți copii erau încă în costume de carnaval. Pentru prima dată în război o țintă fusese lovită atît de tare încît nu rămăseseră destui supraviețuitori valizi ca să îngroape morții. Soldații au intrat și au adunat grămezi uriașe de cadavre. Centrul din jurul Altmarkt-ului a fost îngrădit. Au fost așezate grătare de oțel pe o lungime de 8 metri, deasupra s-au pus lemne și paie și pe fiecare au fost așezate grămezi de cîte cinci sute de cadavre cărora li s-a dat foc. Rugurile funerare încă mai ardeau la două săptămîni după raid. Goebbels a afirmat: „E opera unor lunatici.” După spusele lui Speer, atacul a aruncat un val de teroare asupra întregii națiuni. Dar la vremea aceea nu mai exista nici un mijloc prin care opinia publică ar fi putut exercita vreo presiune asupra unui Hitler inaccesibil, izolat și paranoid pentru a negocia capitularea. Și nu au existat nici resursele, nici voința de a se repeta raidul, care i-a ofensat chiar pe

piloți. Unul comenta: „Pentru prima dată în multe operațiuni mi-a părut rău pentru populația de dedesubt.” Un altul spunea că a fost „singura dată când mi-a fost milă de germani”.³¹

Germania a cedat mai puțin sindromului Jupiter numai pentru că Hitler nu avea încredere în capacitatea lui Goring de a folosi eficient resursele vaste

396

O ISTORIE A LUMII MODERNE

pe care le-ar fi achiziționat o campanie de bombardamente strategice. Dar ideea de a opera distrugerea în masă impersonal, prin control de la distanță, îl atrăgea foarte tare. Tratatul de la Versailles interzicea Germaniei să facă bombardiere dar nu spunea nimic despre rachetele balistice. De aceea, când Hitler a venit la putere el a găsit deja creată o echipă de rachete militare: în 1936 șeful acesteia, Walter Dornberger, a fost autorizat să emită ordinul de a se construi o rachetă care să aibă de o sută de ori forța de explozie a tunului Big Bertha din 1918 pe o rază de două ori mai mare (1 000 de kilograme pe 250 de kilometri).³² Într-un anumit sens Hitler avea dreptate că următoarea armă strategică avea să fie o rachetă balistică cu explozibil de mare putere. Unul dintre pușinii care au înțeles acest lucru în tabăra Alianților a fost parlamentarul conservator Duncan Sandys, care a avertizat, la 23 noiembrie 1944: „În viitor superioritatea în materie de rachete de artilerie cu rază lungă de acțiune s-ar putea să conteze la fel de mult ca și superioritatea în forța maritimă sau aeriană.” Ortodoxia Alianților se învârtă în jurul flexibilității bombardierelor mari, în esență un concept al primului război mondial. Replica principalului om de știință al lui Churchill, Lordul Cherwell, a fost, la 5 decembrie 1944, că rachetele cu rază lungă de acțiune ar fi ineficiente fără un explozibil de mare putere. Era o critică fără răspuns, din moment ce explozibilul rămânea cel convențional.

Dificultatea lui Hitler era că trebuia să aleagă între două posibilități. Avionul teleghidat fără pilot (VI) avea o mare putere de atracție pentru simțul său de economie militară puternic dezvoltat. Era una din cele mai economice arme care se produsese vreodată. La prețul unui bombardier Lancaster, cu pregătirea echipajului, bombe și combustibil, Hitler putea scoate mult peste 300 de VI, fiecare cu o tonă de explozibil puternic, o rază de acțiune de 320 de kilometri și o siguranță mai mare de atingere a țintei. În perioada 12 iunie - 1 septembrie 1944, cu o cheltuială de 12 600 190 de lire sterline, atacul cu VI i-a costat pe Aliiați 47 645 190 de lire ca pierderi de producție, antiaeriene în plus și avioane de vânătoare defensive, precum și avioane și echipaje în atacul cu bombe împotriva pozițiilor inamice. Ministerul Aerului raporta (4 noiembrie 1944): „Rezultatele au fost în mare măsură în favoarea inamicului, raportul estimat între pierderile noastre și ale lui fiind de aproape patru la unu. Doar 185 de germani și-au pierdut viața, față de 7 810 Aliiați (între care 1 950 de aviatori instruiți). Avioanele VI distrugau, în iulie 1944, 20 000 de case pe zi, și efectul asupra moralului londonezilor era foarte serios.

Dar Hitler nu a investit destul de devreme sau destul de mult în această armă eficientă. În haosul programului de achiziții nazist, trebuia să apelezi la romantismul Führerului ca să obții prioritate. Asta au făcut rachetele mari ale lui Dornberger. Programul V2 părea singurul mod de a satisface dorința intensă a lui Hitler de a se răzbuna pe Roosevelt distrugând New Yorkul. Alocarea de resurse pentru el nu avea sens în termeni de performanță pro-

SUPRAPUTERE ȘI GENOCID

397

tabilă. Numai în Germania el folosea 200 000 de muncitori, dintre care o mare parte erau tehnicieni din cei mai pricepuți. Programul îi depreda pe germani de avioane avansate și rafinării de petrol subterane, iar echipamentul electric și așa insuficient pe care îl absorbea interfera cu producția de avioane, submarine și radar. Rachetele propriuzise, A4, folosite în campania V2, din care s-au tras numai 3 000, costau 12 000 de lire fiecare (față de 125 de lire pentru VI), aveau o încărcătură de explozibil de numai 5 440 de kilograme și erau dezolant de inexacte. Racheta intercontinentală proiectată, A9/A10, cântărind 100 de tone și cu un câmp de activitate secundar urcând pînă la 370 de kilometri în stratosferă, planificată să fie folosită împotriva New Yorkului și Washingtonului, nu a depășit niciodată stadiul de proiect.³³ Chiar dacă ar fi fost construită și lansată, încărcătura ei convențională ar fi făcut-o inoperantă. Singura perspectivă a lui Hitler de a realiza o remiză printr-un avans tehnic decisiv era să combine racheta A10 cu o încărcătură nucleară. N-a prea existat niciodată o șansă reală ca el să realizeze acest lucru în perioada războiului. Cu toate acestea, Aliiații s-au temut mereu că Hitler va intra în posesia bombelor atomice. Mulți oameni de știință credeau că al doilea război mondial avea să devină nuclear. În perioada interbelică a existat o anumită simetrie în dezvoltarea cunoștințelor atomice. Ideea unei explozii de forță colosală produsă de om era implicată în Teoria Specială a Relativității a lui Einstein. Dacă energia uriașă care lega particulele în entitatea strînsă a nucleului putea fi eliberată — cele mai grele elemente conținând energia cea mai mare — atunci uraniul-235, aflat în fruntea tabelului greutăților, era materia primă căutată. Fizica energiilor înalte era marea știință în expansiune a anilor '20. În 1932, când Germania se îndrepta spre Hitler, rezultatele au început să apară în întreaga Europă și în America de Nord. În anul acela, la laboratorul Cavendish din Cambridge, J.D. Cockcroft și E.T.S. Walton, folosind un echipament în valoare de 500 de lire sterline — ceea ce Lordul Rutherford, șeful de la Cavendish, considera că era o sumă scandalosă —, au divizat atomul. Colegul lor, Sir James Chadwick, a descoperit neutronul, constînd dintr-un proton și un electron, cu o energie de legătură de 1—2 milioane de electroni volți. În 1934 familia Joliot-Curie, în Franța, a creat artificial izotopi radioactivi iar Enrico Fermi, în Italia, a încetinit (adică a controlat) neutronii și a început să

producă elemente transuranice cu mase și mai mari decât pe tabelul atomic. Dezvoltarea noțiunii teoretice de fisiune atomică, implicând atât oameni de știință din Germania cât și din America, a culminat în primele două luni ale fatalului an 1939, așa că în momentul când Hitler a invadat Polonia era deja clar că era posibilă o explozie atomică produsă de om. Evenimentele dramatice din 1939 și izbucnirea războiului constituie una dintre cele mai izbitoare și sinistre coincidențe din istorie: o revistă din ianuarie 1940 enumera peste o sută de articole importante publicate în anul precedent. Cel mai important dintre ele, al danezului Nils Bohr și al

398

O ISTORIE A LUMII MODERNE

discipolului său american J. A. Wheeler, explicând procesul de fisiune, a apărut cu numai două zile înainte de începerea războiului.³⁴

De la bun început fizica atomică aplicată și-a avut dimensiunile ei ideologice și morale. Conceptul bombei a luat naștere în comunitatea preponderent evreiască a oamenilor de știință refugiați, care erau îngroziți că Hitler ar putea-o crea primul. Unul din ei, Leo Szilard, a fost cel care a propus o cenzură autoimpusă a publicațiilor științifice. Bomba a fost creată (printre alții) de oameni care puneau considerațiile ideologice înaintea propriului interes național, după cum și trădată a fost tot de asemenea oameni. Mulți dintre cei care lucrau la proiectul britanic, cel mai mare dintre secretele din timpul războiului, erau excluși din motive de securitate din alte activități de război.³⁵ Motorul principal era frica. Robert Oppenheimer, un evreu, a construit prima bombă atomică pentru că s-a temut să n-o facă Hitler primul; Edward Teller, un ungur, a construit prima bombă cu hidrogen pentru că era îngrozit de un monopol sovietic.³⁶

Astfel, adevăratul părinte al bombei atomice a fost Hitler — și spectrele invocate de voința lui terifiantă. În martie 1940 Otto Frisch și Rudolf Peierls de la Universitatea din Birmingham au făcut un memorandum uluitor, de trei pagini dactilografiate, în care arătau cum se face o bombă cu uraniu îmbogățit. A fost creat atotputernicul Comitet „Maud” (numit dintr-un capriciu după Maud Ray, o guvernantă din Kent) ca să dezvolte ideea. În iunie i s-a alăturat echipa nucleară franceză, care a adus cu ea întregul stoc de apă grea al lumii, pe care îl luaseră cu forța din Norvegia: 185 kilograme în 26 de containere, care au fost la început adăpostite temporar în închisoarea Wormwood Scrubs, apoi puse în biblioteca din Castelul Windsor.³⁷ La cererea lui Einstein (și el se temea de o bombă „antisemită”), Roosevelt instaurase un „Comitet al Uraniului” în octombrie 1939. El și-a început activitatea în toamna lui 1940, când cei doi conducători ai efortului de război științific britanic, Sir Henry Tizard și Sir John Cockcroft, au plecat la Washington purtând cu ei o „cutie neagră” ce conținea, printre altele, toate secretele programului atomic britanic. În momentul acela Marea Britanie era cu câteva luni înaintea oricărei alte țări, și se mișca mai repede. Planurile pentru o uzină de fisiune au fost încheiate în decembrie 1940, iar până în martie viitor bomba atomică încetase să fie un subiect de speculații științifice și intra în arena tehnologică și ingineria industrială. În iulie 1941 raportul Comitetului Maud, „Folosirea uraniului pentru o bombă”, susținea că o astfel de armă, care se preconiza că va fi gata până în 1943, ar fi mult mai ieftină, din punctul de vedere al costului per livră, decât explozibilii convenționali, extrem de economică din punctul de vedere al forței aeriene, mai concentrată în impact și cu un efect profund asupra moralului inamicului. Chiar dacă războiul se termina înainte ca bomba să devină accesibilă, efortul era esențial pentru că nici o națiune „nu ar vrea să riște să fie prinsă fără o armă cu capacități atât de decisive”³⁸.

SUPRAPUTERE ȘI GENOCID

399

Deja, la vremea aceea, bomba era văzută în termeni posthitleristiți ca o permanență a vieții internaționale. Dar presupusa ei iminență făcea din ea un ingredient natural al politicii de bombardare. Nu poate exista nici o îndoială că o bombă exclusiv britanică, dacă ar fi fost disponibilă, ar fi fost folosită împotriva orașelor germane, cu aprobarea publicului britanic, care a susținut tot timpul ideea politicii de bombardamente.

De fapt, optimismul planificatorilor britanici nu era justificat. Problemele industriale și ingineresti implicate în producerea de uraniu-235 pur sau plutoniu (celălalt material fisionabil) în cantități suficiente s-au dovedit descurajante; la fel și proiectarea bombei. Succesul proiectului a fost făcut posibil numai îmbinând teoria europeană cu tehnologia industrială americană și, mai presus de orice, resursele și aventurismul antreprenorial americane. Raportul Maud a devenit baza proiectului „Manhattan” al Americii, cu un buget de două miliarde de dolari, care a cheltuit un miliard de dolari numai în 1944. Pentru a-l devansa pe Hitler în crearea bombei (cum credeau ei), au fost urmărite simultan trei metode complet diferite de a produce material pentru bombă, două tipuri de uzine de îmbogățire a uraniului (prin difuziunea gazoasă și electromagnetică) și un set de reactori de plutoniu. Fiecare presupunea construirea unora dintre cele mai mari fabrici concepute vreodată.

Proiectul se afla sub conducerea unui general inginer, Leslie Groves, care împărtășea întru totul filozofia giganticistă a noii faze a capitalismului american al anilor '40.³⁹ Fiindu-i dat un obiectiv clar și realizabil, el era impermeabil la dificultățile calitative sau cantitative. Savura din plin risipa. „Avem atîția doctori în științe că nu le mai putem ține socoteala”, se lăuda el. El cerea Departamentului de Finanțe american mii de tone de argint pentru cablurile electrice și i s-a răspuns: „Noi, aici, la Finanțe, nu vorbim de tone de argint. Unitatea noastră este uncia.”⁴⁰ Dar și-a obținut argintul. Efortul de a inventa puterea nucleară presupunea crearea unei serii de noi tehnologii: prima fabrică total

automatizată, prima centrală operată de la distanță, primul proces industrial în întregime steril — 560 000 de metri pătrați de mecanisme etanșe — și o diversitate de mici dispozitive revoluționare.⁴¹ Pierderile au fost enorme și multe dintre ele, privite retrospectiv, au părut impardonabile. Dar pierderile sînt inerente în război; războiul înseamnă pierderi. Americanii comprimau poate trei decenii de progres în științe ingineresti în patru ani. Nu exista nici o altă cale pentru a fi siguri că vor obține bomba. Nu exista nici o altă țară sau vreun alt sistem care ar fi putut produce această certitudine. A fost bomba lui Hitler; a fost, de asemenea, și mai presus de orice, o bombă capitalistă. Este ironic că totalitarismul, după ce a generat teroarea care a făcut posibilă bomba, a făcut doar eforturi slabe pentru a justifica frica îndreptățită a puterilor legitime. Fizicianul leningrădean Igor Kurceatov ceruse fonduri pentru a construi un reactor la sfîrșitul anilor '30, ca reacție la revărsarea de date occidentale publicate. Cînd unul dintre elevii săi a observat că acest

400

O ISTORIE A LUMII MODERNE

flux se oprise, Kurceatov și-a alertat superiorii politici (mai 1942) și în cele din urmă a obținut înființarea la Moscova a unui Institut al Uraniului. Programul sovietic a început la numai cîteva luni după proiectul Manhattan, dar cu o prioritate scăzută a resurselor, care reflecta îndoielile privind fezabilitatea unei bombe.⁴² După spusele lui Nikita Hrușciiov, abia a doua zi după explozia de la Hiroshima Stalin l-a însărcinat pe Beria, șeful poliției sale politice, cu un proiect care să aibă prioritate absolută față de orice altceva în stat.⁴³ Japonezii aveau și ei un proiect de creare a bombei atomice sub conducerea celui mai bun fizician al lor, Yoshio Nishina, și au construit cinci ciclotroane. Dar și acestuia i-au lipsit resursele, iar în 1943 japonezii au conchis că nici măcar economia SUA nu putea produce o bombă în viitorul previzibil.⁴⁴ Germania, în ciuda exodului oamenilor de știință, a păstrat destui specialiști în fizică nucleară ca să conceapă o bombă. Dar pentru Hitler domeniul nuclear se identifica cu Einstein și cu „fizica evreiască”. Probabil deliberat, ei nu au stîrmit entuziasmul lui Hitler, deși un explozibil nuclear era exact ce îi trebuia pentru a-și face programul de rachete eficient. În colosala lui putere distructivă, era o armă arhetipal hitleristă: întruchiparea distrugerii. Chiar înainte de război el îi rezumase încruntat lui Hermann Rauschning prețul eșecului nazist: „Chiar dacă ne distrugem, vom tîrî după noi jumătate de lume.”⁴⁵ Bomba atomică ar fi putut aduce această laudă nehibzuită mai aproape de realitate. Dar ea nu l-a obsedat niciodată pe Hitler așa ca racheta. Lipsa de imaginație a acestui nihilist romantic a făcut neîntemeiate temerile exilului științific care au dus la producerea bombei.

Printr-o ironie și mai mare, imprevizibilă, cursa pentru producerea armei s-a intensificat pe măsură ce necesitatea ei morală și militară s-a diminuat. Cum puterea maniacului a crescut în 1943-1944 și a devenit clar că victoria totală era doar o chestiune de timp, nevoia de a-i zădărnici lui Hitler planurile a fost înlocuită de necesitatea cruntă de a construi bomba cîtă vreme războiul încă mai oferea șansa de a o folosi. La sfîrșitul lui decembrie 1941 era deja evident că Hitler și aliații săi japonezi nu puteau cîștiga războiul. La sfîrșitul verii lui 1942, după dezastrul japonez din Midway și epuizarea ofensivei în Volga și Caucaz a lui Hitler, era de asemenea evident că Axa nu va reuși nici măcar un rezultat egal. Luna de cumpănă a fost noiembrie 1942. La 2 noiembrie britanicii au început bătălia decisivă de la Alamein, pentru a elibera Africa de Nord și Mediterana, urmată de debarcările anglo-americane în Maroc și Algeria șase zile mai tîrziu. În ziua următoare japonezii au eșuat în ultimul lor efort important de a cîștiga bătălia din Insula Gwa-dalcanal din Arhipelagul Solomon, pe care comandantul lor o descria drept „bătălia în care se va decide ridicarea sau prăbușirea Imperiului Japonez”. La nouă zile după această catastrofă rușii și-au lansat contraofensiva la Stalingrad. Roosevelt declara ziarului Herald Tribune: „S-ar părea că s-a ajuns deja în punctul de cotitură al acestui război.”

SUPRAPUTERE ȘI GENOCID

401

Italia a fost prima care a acceptat logica puterilor Aliate. Încă din decembrie 1940 Mussolini îi spusese ginerelui său Ciano că italienii din 1914 fuseseră superiori celor ai statului fascist. Acest lucru, zicea el, se reflecta prost asupra regimului său.⁴⁶ Cînd Aliții au invadat Sicilia, la 10 iulie 1943, el era de un pesimism invincibil. Nu a făcut nimic pentru a-și împiedica criticii să convoace, cincisprezece zile mai tîrziu, Marele Consiliu, după ce a ascultat o dezbatere de zece ore; și, așteptîndu-și apatic arestarea, a semnat o fotografie pentru o femeie cu textul Mussolini defunct.⁴⁷ În timp ce Italia se grăbea să negocieze cu Aliții, Hitler a transformat țara într-o zonă ocupată, l-a salvat pe dictatorul căzut și i-a permis să conducă un regim-ma-rionetă. Aflat la crepuscul, Mussolini s-a întors la socialismul său de tip leninist, mereu piatra de temelie a filozofiei sale politice, propovăduind distrugerea „plutocrației” și supremația sindicalismului. La sfîrșitul lui martie 1945 el făcuse, deși în mare măsură doar pe hîrtie, o revoluție socialistă care naționalizase toate firmele cu peste o sută de angajați. Și chiar înainte de a fi prins și spînzurat, cu capul în jos, împreună cu amanta sa, el își rezumase violenta germanofobie din 1914-1915: „J tedeschi sono responsabili di tutto”^{*} a fost unul din ultimele sate dictai

A fost în principal decizia lui Hitler să lupte pînă la sfîrșitul acum inevitabil al războiului. Cel puțin o vreme, Stalin a fost mereu gata să revină la pactul nazisto-sovietic. El s-a oferit să negocieze cu Hitler în decembrie 1942 și din nou în vara lui 1943. În toamnă, temîndu-se că strategia anglo-ameri-cană pe termen lung prezicea un război de epuizare

nazisto-sovietic, el l-a trimis pe ministrul adjunct de Externe și fost ambasador la Berlin, Vladimir Dekanozov, la Stockholm cu propunerea de a se reveni la frontierele din 1914 și a se încheia un acord economic.⁴⁹ Fără îndoială, Stalin spera să-și reînvie strategia din 1925, retrăgându-se din război și reintrând mai târziu. Dar în noiembrie 1942, la aniversarea puciului său, Hitler spuse: „De la noi nu vor mai veni oferte de pace”, și s-a ținut de această hotărâre, împlinind precizerea amenințătoare pe care o făcuse cu numeroase ocazii în anii '20 și '30 că Germania nu avea de ales decât între conducerea lumii și distrugerea națională.

Aceasta a scăpat puterile legitime de o dezbatere internă dăunătoare. A devenit evident la începutul lui 1942 că opinia oficială atât în Marea Britanie cât și în SUA era împărțită în formule de armistițiu „dure” și „blinde”. Pentru a rezolva dilema, Departamentul de Stat în mai 1942 și Departamentul Apărării în decembrie 1942 recomandau „capitularea necondiționată” ca principiu de lucru. Ca să evite dificultățile pe care le avusese Wilson în 1918-1919, Roosevelt i-a pasat ideea unui Churchill reticent, la Conferința de la Casablanca din 24 ianuarie 1943, apoi a făcut-o publică în mod unilateral. Dar nu există nici o dovadă care să justifice teama lui Churchill că

* Germanii poartă responsabilitatea pentru tot (n.L).

402 O ISTORIE A LUMII MODERNE

Hitler avea să exploateze intransigența Aliților pentru a susține rezistența Germaniei.⁵⁰ Nici o forță din Germania nu-l putea obliga ori convinge pe Hitler să facă pace, indiferent în ce termeni. Clasa ofițerilor de carieră germani, sau ce mai rămăsese din ea, nu a făcut nici o mișcare pînă cînd n-a fost clar că invadarea Europei de către Aliți, începută la 6 iunie 1944, reușise. Apoi, la 15 iulie, mareșalul Rommel i-a trimis o telegramă lui Hitler: „Lupta inegală se apropie de sfîrșit. Trebuie să vă cer să trageți imediat concluziile necesare din această situație.”⁵¹ Cum Hitler nu a răspuns, a avut loc un complot al Junkerilor de a-l asasina cu o bombă la 20 iulie. Dacă Hitler ar fi fost ucis, ar fi urmat o dictatură militară, dar nu este deloc clar că Roosevelt ar fi fost pregătit să negocieze cu aceasta, urmînd exemplul italian (Italia a fost exclusă de la formula „capitulării necondiționate” de la Casablanca). Supraviețuind, Hitler a tras concluziile: „Nu e scris să mi se întîmple nimic, cu atît mai mult cu cît nu este prima dată cînd am scăpat în mod miraculos de la moarte. [...] Sînt convins mai mult ca oricînd că sînt destinat să duc marea noastră cauză comună spre o concluzie fericită.”⁵² Complotatorii erau, cei mai mulți, aristocrați ce se bucurau de monopolul lor tradițional asupra funcțiilor în statul major; prin urmare, nu aveau trupe. Puteau da ordine; nu le urma nimeni. Nu aveau nici sprijin popular, nici contacte măcar. Observînd baza lor socială îngustă, Hitler s-a îndreptat emoțional, sau mai degrabă s-a întors spre sînga. În această ultimă etapă el l-a admirat pe Stalin mai mult ca oricînd. Dacă Stalin mai trăia cinci-zece ani, el avea să facă din Rusia „cea mai mare putere din lume”. Era o „bestie”, dar o bestie „la scară mare”. Hitler adăuga: „Am regretat adesea amarnic că nu mi-am epurat corpurile ofițerești așa cum a făcut-o Stalin.” A oferit acum „Tribunalului Poporului” de tip leninist pe care-l crease, precum și judecătorului său radical, Roland Freisler, momentul lor de apoteoză: „Freisler se va ocupa foarte bine de toate. El este Vîșinski al nostru.”⁵³ Hitler a adoptat principiul leninist al „responsabilității rudelor apropiate”, deși nega că acesta este bolșevic — era „un obicei foarte vechi practicat de strămoșii noștri”. Executarea suspectilor („îi vreau spînzurați, agățați la rînd ca halcile de carne într-un abator”), deși nu la scara crimelor lui Stalin din 1936-1938, a continuat pînă la sfîrșitul regimului.⁵⁴

între timp Goebbels, cel mai orientat spre socialism dintre conducătorii naziști, a devenit consilierul cel mai apropiat al lui Hitler și i s-a permis să radicalizeze efortul de război, ordonînd mobilizarea totală, recrutarea femeilor, închiderea teatrelor și alte măsuri care întîmpinaseră rezistența multă vreme. Wehrmacht-ul mai număra încă peste 9 milioane de oameni. În vreme ce unii naziști marcanți încercau acum să încheie un acord cu anglo-saxo-nii în numele antibolșevismului, Hitler se agăța de imaginea lui Frederic cel Mare supraviețuind încercuirii fără scăpare. El și Goebbels citeau împreună biografia bizară, în mai multe volume, a regelui scrisă de Carlyle, dînd astfel încă o lovitură puternică reputației deja zdruncinate a bătrînelui înțelept

SUPRAPUTERE ȘI GENOCID

403

scoțian.⁵⁵ Departe de a căuta un front comun împotriva Rusiei, Hitler a transferat divizii în Vest pentru a-și lansa ofensiva în Ardeni, în decembrie 1944, făcînd posibilă marea înaintare a Rusiei din ianuarie 1945, care a adus puterea sovietică în inima Europei.

Hitler a rămas socialist pînă la capăt, chiar dacă unul excentric. Ca și Stalin, el trăia într-un disconfort hidos. Ciano a fost îngrozit de cartierul său general de la Rastenburg, numindu-i troglodiți pe locuitorii lui: „mirosuri de bucătărie, uniforme, bocanci grei”⁵⁶. Era ceva între un lagăr de concentrare și o mînăstire — Escorialul fără splendoarea palatului. Într-adevăr, Hitler ajunsese să semene cu Filip al II-lea în izolarea sa, în hotărîrea sa și mai ales în cartomania sa, căci petrecea ore întregi studiind hărți deja depășite datorită înaintării războiului și emițînd ordine pentru cucerirea unui mic pod ori a unei cazemate, adesea de către soldați imaginari. Tovarășii lui cei mai apropiați erau cățeaua alsaciană Blondi și puiul ei, Wolf. Profesorul Morell, un doctor berlinez elegant, îi dădea sulfamidă și îi făcea injecții glandulare; lua glucoza, hormoni, pilule antidepresive. Unul dintre doctorii săi, Karl Brandt, spunea că îmbătrînea „cu patru sau cinci ani în fiecare an”. Părul îi încărunțea. Dar capacitatea de muncă i-a rămas

impresionantă pînă la sfîrșit.

Hitler s-a mutat în buncărul lui de sub Cancelaria din Berlin în ianuarie 1945, luîndu-1 cu el pe Goebbels, amîndoi spumegînd de socialism. „Sub ruinele orașelor noastre devastate”, exulta Goebbels, au fost îngropate în sfîrșit „ultimele așa-zise realizări ale burghezului nostru secol al XIX-lea”.⁵⁷ Cînd se mai oprea din mestecarea continuă a prăjiturilor cu cremă — Hitler devenise „o epavă umană ce se îndopa cu prăjituri”, spunea cineva din cercul său — el dădea glas regretelor sale radicale: că nu exterminase nobilimea germană, că venise la putere „prea ușor”, fără să dezlănțuie o revoluție clasică „pentru distrugerea elitelor și a claselor”, că îl sprijinise pe Franco în Spania și nu pe comuniști, că nu reușise să se așeze în fruntea unei mișcări pentru eliberarea popoarelor colonizate, „în special a arabilor”, că nu eliberase clasa muncitoare de „burghezia fosilelor”. Mai presus de orice își regreta indulgența, lipsa neînduplecării admirabile de care Stalin dăduse dovadă în mod constant și care stîrnea un „respect fără rezerve” față de el. Una dintre ultimele sale remarce cunoscute, la 27 aprilie 1945, cu trei zile înainte de a se sinucide (încă nu s-a stabilit dacă prin împușcare sau otravă), a fost: „După, regreți faptul că ai fost atît de bun.”⁵⁸

Înainte de a muri, deplîngîndu-și bunăvoința, Hitler încheiase în general cea mai mare crimă din istorie, exterminarea evreilor europeni. „Problema evreiască” se afla în centrul întregii sale concepții asupra istoriei filozofiei politice și a programului său de acțiune. După furnizarea de spațiu și materii prime pentru rasa germană de stăpîni, distrugerea „bacilului” evreiesc în cuibul său din Rusia bolșevică era scopul primar al războiului. Pentru Hitler anii de pace, 1933-1939, au fost, în politica evreiască precum și în toate celelalte, doar ani de pregătire. Trebuie să scoatem în evidență cît mai mult

404

O ISTORIE A LUMII MODERNE

că scopurile lui Hitler nu puteau fi realizate decît prin război și sub acoperirea războiului. Ca și Lenin și Stalin, Hitler credea în ingineria socială ultimă. Ideea distrugerii unor uriașe categorii de oameni a căror existență îi puneau în pericol misiunea istorică era pentru el, ca și pentru ei, în întregime acceptabilă. Singurul lucru de care se temea erau publicitatea și opoziția care l-ar putea împiedica să-și ducă la bun sfîrșit misiunea necesară.

Războiul avea, așadar, marele avantaj de a cufunda Germania în tăcere și întuneric. La 1 septembrie 1939 el i-a trimis o notă lui Philip Bouhler, șeful Cancelariei sale, ordonînd exterminarea nebunilor cronici și a bolnavilor incurabili. Sarcina a fost îndeplinită de medici SS, care au căpătat astfel experiență în a selecta și a gaza oameni pe scară largă. Acest program, în care au fost asasinați aproximativ 70 000 de germani, nu a putut fi ținut complet secret. Doi ecleziaști germani marcanți, episcopul Wurm de Württemberg și episcopul-conte Galen de Mîinster, au protestat — singura dată cînd clericii germani au ridicat cu succes voci indignate împotriva crimelor naziste —, și la sfîrșitul lui august 1941 un telefon de la Hitler a pus capăt programului.⁵⁹ Dar „centrele de eutanasiere” nu au fost închise. Ele au continuat să fie folosite pentru a-i ucide pe cei ce înnebuneau în lagărele de concentrare. Respectiv, acest program pare să fi fost un program-pilot pentru genocidul mai mare care avea să urmeze.

Pentru Hitler războiul a început cu adevărat la 22 iunie 1941. Acesta a fost momentul în care și-a putut porni nu numai programul estic de defrișare pentru expansiunea germană, ci și genocidul pe scară largă. Atît succesiunea evenimentelor cît și obiectivul politicii sînt confuze, reflectînd haosul mereu în schimbare din mintea lui Hitler și anarhia din administrația nazistă. Încă din 7 octombrie 1939, printr-un decret secret, Hitler l-a numit pe Himmler în noua funcție de comisar al Reichului pentru Consolidarea Naționalității Germane, cu instrucțiuni de a întreprinde o „curățenie rasială” în Est și de a pregăti calea pentru programul de reamplasare a populației. Deja o mulțime de evrei polonezi erau asasinați. Nu se știe precis cînd a ordonat Hitler începerea „soluției finale” sau cum definea el exact sfera de acțiune a acesteia: toate ordinele lui erau verbale. În martie 1941, Himmler a convocat prima conferință despre genocid, anunșînd că unul dintre țelurile campaniei rusești care urma era „decimarea populației slave cu treizeci de milioane”⁶⁰. La sfîrșitul aceleiași luni Hitler însuși a spus ofițerilor săi superiori despre unitățile de exterminare Einsatzgruppen care aveau să meargă în ariergarda armatelor germane. Două zile mai tîrziu, la 2 aprilie, Alfred Rosenberg, după o discuție de două ore cu Hitler, nota în jurnalul său: „Ceea ce nu vreau să scriu, dar nu voi uita niciodată.”⁶¹ Unitățile SS de exterminare și-au început activitatea imediat ce a început invazia și pînă la sfîrșitul lui 1941 omoriseră cam 500 000 de evrei ruși (precum și alți ruși), majoritatea prin împușcare. Documentul-cheie în programele de genocid pare să fie însă un ordin emis (în numele Fihrerului) de Goring la 31 iulie 1941 către adjunctul lui Himmler

SUPRAPUTERE ȘI GENOCID

405

și șef al SD, Reinhard Heydrich, pe care Hitler îl numea „omul cu inimă de fier”. Acesta vorbea despre o soluție totală, Gesamtlosung, și o soluție finală, Endlosung, „pentru a rezolva problema evreiască”. Goring i-a definit termenul de „final” lui Heydrich prin viu grai, repetînd ordinele verbale ale lui Hitler: conform mărturiei lui Adolf Eichmann, pe care Heydrich l-a numit adjunctul său, la procesul lui din 1961, acesta însemna „distrugerea biologică planificată a rasei evreiești în teritoriile din Est”. Data operativă a programului era aprilie 1942, ca să fie timp pentru pregătiri.⁶² Conferința executivă, care stabilea detaliile, a fost organizată de Eichmann și prezidată de Heydrich la Wannsee, pe 20 ianuarie 1942. Se adunaseră pînă acum multe relatări despre metodele de omorîre. Din iunie 1941, la

instrucțiunile lui Himmler, Rudolf Hoss, comandantul Lagărului „A” de la Auschwitz-Bir-kenau, făcuse experiențe. Împușcarea mergea prea încet și făcea cam multă mizerie. Monoxidul de carbon s-a dovedit și el prea încet. Atunci, în august 1941, folosind 500 de prizonieri de război sovietici drept cobai, Hoss a condus un experiment de ucidere în masă folosind Cyclon-B. Acesta a fost creat de o firmă pentru controlul ciumei, Degesch, corporație de combatere a paraziților, satelit al firmei I.G. Farben. Descoperirea Cyclonului-B, a spus Hoss, „ne-a liniștit”.⁶³ A fost emisă o uriașă comandă pentru acest gaz din partea SS, cu instrucțiuni de a se omite componenta „indicator”, care avertiza oamenii asupra pericolelor. Dividendele primite de I.G. Farben de la Degesch s-au dublat, în 1942-1944, și cel puțin unul dintre directori a știut de utilizarea dată gazului: singurul protest formulat de Degesch a fost că omiterea „indicatorului” le-ar putea periclita patentul.⁶⁴

Soluția finală a început să fie pusă în practică din primăvara lui 1942. Primele gazări în masă au început la Belzec, la 17 martie 1942. Acest lagăr avea capacitatea de a omori 15 000 de oameni pe zi. În luna următoare a fost rîndul Sobiborului (20 000 pe zi), Treblinkăi și Maidanekului (25 000) și al Auschwitzului, pe care Hoss îl numea „cea mai mare instituție de anihilare umană din toate timpurile”. Documentația privitoare la genocid este uriașă.⁶⁵ Cifrele sînt aproape incredibile. În decembrie 1941 Hitler avea aproximativ 8 700 000 de evrei sub conducerea lui. Dintre aceștia, pînă la începutul lui 1945 omorîse cel puțin 5 800 000: 2 600 000 din Polonia, 750 000 din Rusia, 750 000 din România, 402 000 din Ungaria, 277 000 din Cehoslovacia, 180 000 din Germania, 104 000 din Lituania, 106 000 din Olanda, 83 000 din Franța, 70 000 din Letonia, cîte 65 000 din Grecia și Austria, 60 000 din Iugoslavia, 40 000 din Bulgaria, 28 000 din Belgia și 9 000 din Italia. La Auschwitz, unde au fost asasinați 2 milioane de oameni, procesul a fost condus ca o operațiune industrială de mare amploare. Firme germane au prezentat oferte competitive pentru „unitatea de procesare”, care trebuia să aibă „capacitatea de a scăpa de 2000 de cadavre la fiecare două-sprezece ore”. Cele cinci cuptoare erau furnizate de firma germană Topt&Co din Erfurt. Camerele de gazare, descrise drept „pivnițele cu cadavre”, au

406

O ISTORIE A LUMII MODERNE

fost proiectate de German Armaments Incorporated, cu o specificație care cerea „uși etanșe cu garnitură de cauciuc și un post de observație din sticlă dublă de 8 milimetri, tip 100/192”.⁶⁶ Terenul de deasupra pivnițelor de gazare era un gazon bine întreținut, întrerupt de capace din beton acoperind puțurile prin care „ofițerii sanitari” împingeau cristalele albastru-ametist de Cyclon-B. Victimele intrau în pivnițe, despre care li se spunea că sînt băi, și la început nu observau gazul care venea prin niște perforații în coloanele de metal:

Apoi simțeau gazul și se înghesuiau cît mai departe de coloanele amenințătoare iar în cele din urmă năvăleau spre ușa uriașă de metal cu ferăstrucică, unde se îngrămădeau unii peste alții într-o singură piramidă moale, împroșcată cu sînge, agățîndu-se unul de altul și sfîșiindu-se chiar și în spasmele morții. Douăzeci și cinci de minute mai tîrziu, pompele electrice de „evacuare” scoteau aerul încărcat de gaz, marea ușă de metal se deschidea, și intrau oamenii din Sonderkommando-uX evreiesc, purtînd măști și de gaze și cizme de cauciuc și cu furtunuri în mînă, căci prima lor sarcină era să înde- , pârteze sîngele și defecațiile, apoi să-i descleșteze pe morți unul de altul cu frînghii și cîrlige, preluîndu-și înspăimîntătoarea căutătură de aur și al scoaterii dinților și părului, considerate de germani materiale strategice. Apoi călătoria cu liftul sau în vagoane V de cale ferată pînă la cuptoare, moara care măcina clincherul pînă devenea o cenușă fină, și camionul care arunca cenușa în apele Solăi.⁶⁷

V

De fapt, pentru a economisi bani erau adesea folosite cantități insuficiente de gaz scump, astfel încît victimele sănătoase erau doar paralizate și apoi arse de vii.⁶⁸

„Soluția finală”, ca majoritatea schemelor naziste, a degenerat într-o harababură administrativă și în scopuri contradictorii. Ca și în lagărele sovietice, disciplina internă a căzut în mîinile unor criminali de profesie, temuți Kapos. Eichmann și Hoss au pierdut treptat controlul efectiv. Există un conflict fundamental între scopurile politicii lagărelor de concentrare. Hitler voia ca toți evreii (și multe alte grupuri) să fie uciși cu orice preț. Respingea plîngerile violente ale militarilor că aprovizionarea pentru disperatele bătălii de pe frontul de est era ținută în loc de nevoia de a transporta milioane de victime din toată Europa (adesea în trenuri aglomerate de pînă la o sută de vagoane, în care se aflau zeci de mii de oameni). Himmler, pe de altă parte, voia să-și extindă „statul în stat” SS într-un uriaș imperiu industrial și de construcții, care în timpul războiului putea furniza o cantitate crescîndă de provizii militare germane și după ce acesta se va fi terminat ar fi construit infrastructura așezărilor estice plănuite de Hitler, cu populația lor de 150 de milioane de oameni. Cea de-a doua sarcină ar fi durat douăzeci de ani și ar fi necesitat forța de muncă a 14 450 000 de sclavi, permițînd o rată anuală a mortalității de 10%.⁶⁹

Cifra nu este așa de fantastică precum pare: în august 1944 numai în industria germană lucrau 7 652 000 de străini, constînd din 1 930 000 de prizonieri de război și peste 5 milioane de deportați sau sclavi.⁷⁰ Himmler voia să folo-

•SUPRAPUTERE ȘI GENOCID

407

sească războiul pentru a crea nucleul imperiului său sclavagist și prin urmare nu era foarte dornic să omoare evrei dacă îi putea pune la muncă, mai ales că putea obține bani pentru seifurile SS-ului de la Krupp, Siemens, I.G. Far-

ben, Rheinmetall, Messerschmidt, Heinkel și alte firme mari în schimbul furnizării de forță de muncă din lagărele de concentrare. Până la sfârșitul lui 1944 peste 500000 de prizonieri din lagăre fuseseră „închiriați” industriei private și în plus Himmler avea fabrici proprii, în care adesea folosea evrei „puși deoparte”, de care Hitler nu știa nici măcar că existau.⁷¹

Himmler a rezolvat dilema printr-un compromis, a adus industrie germană în sistemul lagărelor de concentrare, apoi a muncit prizonierii până ce n-au mai fost buni decât să fie exterminați în cuptoare. Auschwitz ocupă un loc special al dezonoarei în această poveste cumplită nu numai datorită dimensiunii sale unice, dar și pentru că era desemnat în mod deliberat ca să întruchipeze acest compromis. A fost creat prin colaborarea dintre SS și I.G. Farben ca centru de cauciuc sintetic (Buna) și combustibil. Vastul complex consta în A1, lagărul de concentrare inițial; A2, uzina de exterminare de la Birkenau; A3, uzina de Buna și combustibil sintetic; și A4, propriul lagăr de concentrare al lui I.G. Farben de la Monowitz. Farben avea o „divizie Auschwitz” specială, cu pompieri și polițiști de lagăr proprii, înarmați cu bice, deși conducerea se plîngea de zgomotul și numărul bicelor aplicate de Kapos, cerînd ca biciuirile să aibă loc în lagărul de concentrare propriu-zis și nu în zonele de muncă.

Cînd soseau trenurile cu victime, acestea erau împărțite în persoane sănătoase, care mergeau la Monowitz, și cele slabe, bolnave, femei și copii, care mergeau direct în lagărul morții. Muncitorii #M«a-Monowitz începeau în fiecare zi la ora 3 a.m., deplasîndu-se în „trap SS”, chiar și cînd cărau materiale grele, și erau obligați să lucreze în zone de cîte zece metri pătrați. Nu existau perioade de odihnă și oricine își părăsea zona era împușcat pentru „încercare de evadare”. Se executau biciuirii în fiecare zi și „mai multe spîn-zurări pe săptămînă”. La prînz se dădea o supă de cartofi și napi, iar seara o bucată de piine. Fritz Saukel, șeful sistemului de muncă cu sclavi, nota: „Toți prizonierii trebuie să fie hrăniți, adăpostiți și tratați în așa fel încît să fie exploatați la maximum posibil, cu cele mai mici cheltuieli imaginabile.”⁷² Erau de fapt mai rău decât sclavii: numai la Auschwitz au murit în acest fel 25 000 de oameni. În fiecare dimineață ofițerul responsabil cu alocarea forței de muncă îi selecta pe cei bolnavi spre a fi trimiși la gazare. Farben ținea evidența, inclusiv instrucțiunea finală, Nach Birkenau*. Pierderile în greutate erau între trei și patru kilograme pe săptămînă, așa că un om pînă atunci hrănit normal putea recupera din propriul trup deficitul pe o perioadă de pînă la trei luni (mai mult decît în majoritatea lagărelor rusești de acest tip).

Spre Birkenau (n.t.).

408

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Sclavii își consumau propria grăsime și în cele din urmă mureau de epuizare. După cum arăta un istoric:

I.G. Farben a redus forța de muncă din lagăre la o materie primă consumabilă, o materie ■: umană din care era extrasă sistematic mineralul vieții. Cînd nu mai rămînea nici un pic de energie folosibilă, deșeul viu era trimis la camerele de gazare și cuptoarele de \. cremațiune ale centrului de exterminare de la Birkenau, unde SS-ul îl recicla în economia germană — dinți de aur pentru Reichbank, păr pentru saltele și grăsime pentru săpun.⁷³

Puținele lucruri pe care morții le aduseseră la Auschwitz erau „confiscate” oficial și trimise în Germania. Într-o perioadă de șase săptămîni, între 1 decembrie 1944 și 15 ianuarie 1945, între acestea s-au aflat 222 269 de seturi de costume bărbătești și lenjerie, 192 652 de seturi de haine de damă și 99 922 de seturi de haine de copii.⁷⁴ Totuși, în ciuda acestei mîrșăvii îngrozitoare, atît de tipică pentru statul totalitar, Auschwitz a fost un eșec economic total: a fost produs foarte puțin combustibil sintetic și nici un pic de Buna.

În cadrul general al genocidului, care a cuprins milioane de polonezi și ruși, pe lîngă evrei, au fost practicate multe forme bizare de cruzime. Decretul Lebensborn al lui Himmler din 28 octombrie 1939 înființa ferme de montă pentru procrearea de „ariani ideali”, iar ofițerele SS cutreierau lagărele de concentrare pentru a răpi copii de tip arian și a-i stoca, „așa încît în timpul vieții noastre să devenim un popor de 120 de milioane de suflete germanice”. Himmler, care admira silueta zveltă a lordului Halifax, a ordonat ca femeile destinate procreării să fie hrănite cu porridge: Englezii, și mai ales lorzii și ladies englezi, sînt practic crescuți cu acest tip de mîn-care. [...] Consumarea ei este considerată cît se poate de corectă. Tocmai acești oameni, atît bărbați cît și femei, se fac remarcați prin silueta lor suplă. Din acest motiv mamele din căminele noastre trebuie să se obișnuiască cu porridge și să fie învățate să-și hrănească copiii astfel. Heil Hitler\ls

La celălalt capăt al spectrului, 350 de medici SS (unul la 300 din cei care practicau în Germania) luau parte la experimente pe prizonierii din lagăre. Dr Sigmund Rascher, de exemplu, făcea teste la temperatură joasă la Dachau, omorînd zeci de oameni, și cerea să fie transferat la Auschwitz: „Lagărul este atît de întins încît activitatea va atrage mai puțin atenția. Căci subiecții urlă atît de tare cînd îngheață!” Fete poloneze, denumite „iepuri”, erau infectate cu răni cangrenabile pentru teste cu sulfonamide. S-a făcut o sterilizare în masă a rusoaicelor din lagăre, folosindu-se raze X. Alte proiecte au inclus injectarea cu virusul hepatitei la Sachsenhausen, cu lichide inflamatorii în uter în scopul sterilizării la Ravensbruck, lagărul exclusiv de femei, experimente cu inducție de flegmon pe preoții catolici la Dachau, injecții cu vaccinul tifosului la Buchenwald și transplanturi experimentale de oase în cazul țiganilor, care erau, de asemenea, forțați să bea apă de mare. La Oranien-burg au fost selectați evrei care au fost gazați în vederea furnizării de speci-

mene pentru colecția lui Himmler de schelete de „comisari evrei-bolșevici care personifică o subumanitate respingătoare dar caracteristică”⁷⁶.

Într-un anumit sens „crima fără nume”, cum îi spunea Churchill, era un act infrafracțional național. Este adevărat, programul de genocid a fost de la început pînă la sfîrșit, în ciuda amplorii sale uriașe, clandestin. Hitler nu s-a referit nici măcar o dată la el, nici chiar în nesfîrșitele discursuri vehemente ținute în fața intimilor care constituie subiectul Discuțiilor în jurul mesei și al altor documente. Deși a exultat la măcelărirea complotiștilor din iulie 1944 și punea să i se ruleze în repetate rînduri filmul cumplitelor lor execuții, nu a vizitat niciodată vreun lagăr, ca să nu mai vorbim de lagărele morții. Voința sa uriașă, plină de ură a pus întregul proces în mișcare și l-a menținut pînă cînd scopul a fost practic îndeplinit. Dar ura era abstractă. Era ca și cum ar fi simțit că pînă și voința lui s-ar dizolva dacă ar vedea milioanele de condamnați ca fețe umane individuale: atunci capacitatea lui de a duce la bun sfîrșit ceea ce considera a fi serviciul suprem adus „culturii” germane ar fi distrusă. Savura asasinarea generalilor de familii bune pe care îi cunoștea și îi detesta; masacrarea a întregi categorii ale omenirii nu era însă decît o datorie dezgustătoare. Se pare că Lenin a cultivat exact aceeași atitudine. Chiar și Stalin, care trăgea cu ochiul din postul său de observație la agoniile foștilor lui tovarăși în timpul proceselor, nu a vizitat niciodată pivnițele de la Lubianka și nu a pus piciorul în lagărele morții.

De la Hitler în jos, întreaga operațiune a genocidului era învăluită în tăcere, străbătută de un sentiment neexprimat și inexprimabil de vinovăție. Pînă și Himmler, arhetipul revoluționarului sacerdotal, care a supravegheat toate detaliile crimei, a vizitat Auschwitzul doar de două ori. Ca în toate sistemele totalitare, a trebuit să fie creat un limbaj fals pentru a ascunde ororile concrete ale relativismului moral. Termenii SS pentru crimă erau: „tratament special”, „reamplasare”, „linia generală”, „acte suverane în afara competenței juridice” și mai ales „trimiterea în Est”.⁷⁷ Cît despre asasinările din 1934, crima principală care a produs crima colosală, o conspirație a tăcerii trebuie să cuprindă națiunea. Himmler a spus generalilor săi SS la 4 octombrie 1943: „Printre noi ea trebuie să fie menționată cît se poate de deschis — dar niciodată nu vom vorbi despre ea în public.” Așa cum în 1934 fusese de datoria lor „să-și pună la zid camarazii care greșiseră și să-i împuște”, tot astfel acum era de datoria lor „să extermine rasa evreiască”. Ei nu se referiseră niciodată public la crimele din 1934, și acum trebuiau de asemenea să păstreze tăcerea. El a spus Gauleiter-Wax săi la 29 mai 1944 că înainte de sfîrșitul anului toți evreii vor fi morți:

Acum știți totul despre asta, și ar fi mai bine să o țineți pentru voi. Poate cîndva mai tîrziu, cu mult mai tîrziu, ne vom gîndi dacă să spunem poporului german ceva mai mult despre asta. Dar cred că mai bine nu! Noi, cei de-aici, am luat pe umerii noștri responsabilitatea, atît pentru acțiune cît și pentru idee, și cred că ar fi mai bine să luăm acest secret cu noi în mormînt.⁷⁸

410

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Așadar, securitatea din jurul lagărelor morții era elaborată. Soția unui ofițer german, care la un nod de cale ferată s-a urcat din greșeală într-un tren al morții, a fost trimisă în camera de gazare ca să nu poată relata ceea ce văzuse. Nici o victimă nu a ieșit vie de la Auschwitz pînă în august 1944, cînd doi evrei slovaci au reușit să evadeze. Cu toate acestea, milioane de germani știau că evreilor li se face ceva oribil. Numai în SS erau 900 000 de oameni. Nenumărați germani au auzit și au văzut trenurile nesfîrșite ce treceau zăngănind prin noapte și au știut ce însemnau, după cum sugerează o remarcă ce s-a păstrat: „Evreii ăia blestemați — nu ne lasă nici măcar să dormim noaptea.”⁷⁹ Era o suprapunere uriașă între sistemul sclavagist și industria germană. Am putea reaminti că germanii folosiseră forța de muncă a prizonierilor și munca pînă la epuizare și în 1916-1918; era o reacție națională la război, o parte importantă a „socialismului de război” pe care îl admira atît de mult Lenin. Paranoia rasistă era adînc înrădăcinată în cultura germană și fusese nutrită de generații întregi de intelectuali. Îl preceda pe Hitler; îl diminua. După patruzeci de ani puterea și ubicuitatea rasismului între albi, în special antisemitismul (și nu numai în Germania), sînt greu de conceput, într-un anumit sens deci, scopul a fost voința poporului german; mijloacele au fost voința lui Hitler.⁸⁰ Într-un alt sens, crima a avut complici în întreaga lume civilizată. Existau 150 000 de membri SS negermani. Cele mai crunte masacrări de polonezi, de exemplu, au fost opera unei divizii SS formate din 6 500 de prizonieri de război ruși albi.⁸¹ Hitler găsea adesea oameni dispuși să colaboreze la vînarea evreilor non-germani. În mod ironic, locurile cele mai sigure pentru evreii din Europa erau Spania și Portugalia fasciste, și Italia pînă cînd Hitler și-a instaurat regimul-marionetă. Cea mai periculoasă era Franța, unde regimul de la Vichy, antisemit din start, devenea din ce în ce mai antisemit cu trecerea timpului. Existau două tipuri de evrei francezi, alsacienii și sefarzii asimilați, și nou-veniții și refugiații. În noiembrie 1941 guvernul de la Vichy a instituit Union Generale des Israelites de France, al cărei personal făcea parte în mare măsură din primul grup, ce constituia un mecanism birocratic pentru a trimite evreii din al doilea grup în lagărele de concentrare — un Vichy evreiesc în miniatură.⁸² Vichy a participat de fapt cu mult zel la adunarea evreilor din alte țări aflați în Franța în lagărele morții; iar pretenția lui că și-a protejat propriii evrei era falsă, din moment ce din 76 000 de evrei predați de francezi naziștilor (din care au supraviețuit mai puțin de 2 000), o treime erau născuți în Franța. Între cei omorîți s-au aflat 2 000 sub vîrsta de șase ani și 6 000 sub

treisprezece ani.⁸³

Penumbra culpei s-a întins și mai larg. În anii 1933-1939, când Hitler avea o atitudine ambivalentă în privința emigrării și evreii mai puteau încă fugi, nu i-a vrut nimeni. Practic toate guvernele europene aveau problema antisemitismului și erau îngrozite să n-o agraveze. Marea Britanie a închis ferm ușa deschisă Palestinei, de teama arabilor: Actul Alb din 1939 limita

SUPRAPUTERE ȘI GENOCID

411

imigrația evreiască la 75 000 în cinci ani. Roosevelt, ca de obicei, a consacrat o imensă compasiune retorică evreilor, dar nu a făcut nimic concret ca să-i ajute să vină în America. Primele relatări despre genocid au ajuns la Congresul Mondial al Evreilor de la Lausanne, în august 1942. Până și oficialii evrei, obișnuiți cu ororile, au fost sceptici la început. În aprilie 1943 o ședință a oficialilor anglo-americani din Bermude a hotărât, efectiv, că nici una din țări nu avea să facă nimic pentru a-i ajuta pe evrei și nu se vor critica una pe alta pentru că nu făceau nimic — un pact mutual de anticonștiință. În august 1943 se știa, și se publicase, că fuseseră deja exterminați 1 702 500 de evrei. La 1 noiembrie Roosevelt, Stalin și Churchill i-au avertizat pe conducătorii germani că vor fi judecați pentru aceste crime. La 24 martie 1944 Roosevelt a mai dat o avertizare publică. Dar asta a fost tot. Deși America avea și spațiu și hrană, el nu a vrut să ofere azil. Numai Churchill a susținut că trebuie să se acționeze cu orice preț. El a fost înfrînt de colegii săi, conduși de Anthony Eden, al cărui secretar nota: „Din nefericire, A.E. este de neclintit în privința Palestinei. Iubește arabii și îi urăște pe evrei.” La 6 iulie 1944 Chaim Weizmann, președintele Agenției Internaționale Evreiești, l-a implorat pe Eden să folosească bombardierele Alianților ca să oprească dislocarea evreilor unguri, incinerăți atunci într-un ritm de 12 000 pe zi. Churchill a consemnat: „Luați tot ce puteți de la Forțele Aeriene și faceți uz de numele meu dacă e necesar.” Dar nu s-a făcut nimic; și nu e clar dacă bombardarea ar fi avut vreun rezultat efectiv.⁸⁴

La vremea aceea majoritatea evreilor erau morți. Ce au vrut supraviețuitorii sînt dovezile că lumea civilizată nu îi uitase: „Nu ne rugăm pentru viața noastră”, spunea un supraviețuitor, „nu aveam nici o speranță în privința asta, ci pentru răzbunare, pentru demnitate umană, pentru pedepsirea asasinilor.”⁸⁵ Evreii au cerut recunoașterea enormității unice a crimei. Nu se poate spune că au obținut-o, nici de la germani, care poate și-ar fi ispășit vina colectivă recunoscînd-o, nici de la Alianți. Istoria pedepsirii crimelor de război germane este aproape tot atît de complicată și confuză ca și crimele însele. Pentru că Stalin credea, cum crezuse cîndva și Lenin, că războiul avea să producă o Germanie sovietică, el a diminuat în declarațiile sale publice vina Germaniei în război și și-a încurajat și susținătorii occidentali să facă același lucru. Sentimentele sale personale erau cu totul altele. La Conferința de la Teheran el l-a muștrat pe Churchill că făcea o distincție între conducătorii germani și marea masă. De asemenea, pentru consum intern, el a dat instrucțiuni lui Ehrenburg și altor scriitori să publice atacuri rasiste violente la adresa germanilor în Pravda, Krasnaia Zvezda și alte ziare.⁸⁶ Public însă, linia comunistă în Occident era să trateze crimele de război ca pe o chestiune politică și nu morală. În 1942, Victor Gollancz, cel mai important publicist britanic de stînga, a creat o frază celebră cu pamfletul său Să trăiască sau să moară copiii noștri? care susținea că vina pentru război trebuia pusă în principal pe seama imperialismului: prin urmare „fiecare din-

412

O ISTORIE A LUMII MODERNE

tre noi este «vinovat»”, deși capitaliștii erau mai vinovați decît masele de oameni obișnuiți.⁸⁷

În 1945 Alianții căzuseră de acord asupra condamnării și spînzurării naziștilor marcanți. Mai departe au început dificultățile. Rușii au fost primii care au ajuns în principalele lagăre ale morții. Unii dintre oficialii de acolo au dispărut, poate ca să lucreze pentru cei care i-au prins. Legăturile dintre forțele de securitate naziste și sovietice fuseseră mereu strînse și au fost reluate cordial după război. Himmler admirase întotdeauna metodele poliției sovietice (el credea că Stalin separase sîngele mongol de hoarda lui Gen-ghis-Han), iar șeful Gestapoului, generalul SS Miiller, s-a dus probabil să lucreze pentru NKVD.⁸⁸ Mulți dintre oficialii din poliția prusacă, foști subordonați ai lui Goring, au primit funcții înalte în poliția Republicii Democratice Germane pe care a creat-o Stalin cînd a sosit timpul.

Printre britanici și americani ardoarea de a pedepsi a durat mai mult dar a fost estompată în cele din urmă de mersul istoriei. Cînd directorii de la I.G. Farben au fost condamnați la Nurnberg (29 iulie 1948), începuse blocada Berlinului, Germania era acum un potențial aliat și resuscitarea industriei germane era un obiectiv anglo-american. Astfel, Karl Krauch, omul care a nazificat firma și a ales personal Auschwitzul pentru uzina de Buna, a primit numai șase ani. Alți unsprezece directori au primit condamnări la închisoare de la opt ani la optsprezece luni — „destul de ușoare ca să mulțumească și un hoț de găini”, după cum a spus furios procurorul, Josiah du Bois.⁸⁹ În ianuarie 1951 toți industriașii germani criminali de război fuseseră eliberați de către Alianți printr-un act de grațiere. Alfred Krupp, condamnat la confiscarea tuturor proprietăților, le-a primit înapoi, pentru că John J. McCloy, înaltul comisar american, era de părere că „confiscarea proprietății era oarecum incompatibilă cu justiția americană”. Cînd activitatea de pedepsire a fost transferată de către Alianți germanilor înșiși, rezultatele nu au arătat cine știe ce remușcări colective. Noul guvern federal a plătit o despăgubire noului stat sionist al Israelului. Dar foștii prizonieri

care au făcut plîngeri individual nu au aflat prea multă compasiune în tribunalele germane. Din jumătate de milion de supraviețuitori, numai 14 878 au primit, după ani întregi de procese, sume ce rareori au urcat pînă la 1 250 de dolari fiecare. Rheinmetall, după o lungă acțiune de tergiversare legală, a plătit 425 de dolari fiecărui fost sclav. Krupp a plătit în total 2 380 000 de dolari în 1959, în urma presiunilor guvernului american. Friedrich Flick nu a plătit un sfanț, și a lăsat peste 1 000 de milioane de dolari cînd a murit, în 1972, la vîrsta de nouăzeci de ani.⁹⁰ Dar cine este atît de prost să creadă că există dreptate pe lumea asta?

Au existat multe motive pentru care despăgubirile au fost confuze și insuficiente. Cînd regimul lui Hitler s-a prăbușit și s-a farîmițat, America și Anglia încă mai duceau un război de distrugere din ce în ce mai unilateral împotriva Japoniei. În războiul din Pacific au avut loc cele mai mari bătălii navale

i

SUPRAPUTERE ȘI GENOCID

413

din istorie, determinate de avantajele copleșitoare ale resurselor și tehnologiei, care creșteau inexorabil. Japonezii au început cu strălucitul avion de vînătoare Zero. Unul a căzut intact în mîinile americanilor în Insulele Aleutine la 4 iunie 1942. A fost imediat proiectat și fabricat în număr mare un avion care să-i țină piept, Hell-cat.⁹¹ Producția de avioane a atins punctul culminant în iunie 1944, cînd au fost produse 2 857; de atunci încolo, a fost redusă constant de bombardamentele Aliaților. În tot timpul războiului Japonia a făcut numai 62 795 de avioane, din care 52 109 au fost pierdute.⁹² Statele Unite ajunseseră să producă peste 100 000 în 1943. La fel a fost și cu vasele de război. În timpul războiului, Japonia n-a putut înarma decît douăzeci de transportoare, din care șaisprezece au fost distruse. În vara lui 1944 numai Statele Unite au avut aproape 100 de transportoare care operau în Pacific.⁹³ Dezechilibrul a fost adîncit de strategia irațională a Japoniei. Echipajele submarinelor japoneze erau pregătite numai pentru a ataca navele de război inamice. La Statul Major General numai doi ofițeri erau alocați secției de antisubmarine, mine și antiaeriene, catalogate disprețuitor sub numele de „apărare de ariergardă”. Nici măcar un sistem de escortă limitat nu a fost adoptat decît abia în 1943, iar escortarea totală a început abia în martie 1944; la vremea aceea marina SUA avea deja sute de submarine și un sistem de „haite de lupi” complet.⁹⁴ Ca rezultat, din cele 6 milioane de tone de nave maritime cu care Japonia a început războiul, ea a pierdut peste 5 milioane: 50% distruse de submarine, 40% de avioane, restul de mine. Greșelile marinei s-au adăugat celei a armatei care, în lăcomia ei teritorială din primele cinci luni de război, și-a împrăștiat forțele pe 8 500 000 de kilometri pătrați, cu 350 de milioane de „supuși”, încartiruiți de 3 175 000 de oameni, din care majoritatea trebuiau să fie aprovizionați de pe mare. Rezultatul a fost că marina militară japoneză s-a autodistrus, ca și marina comercială, în efortul din ce în ce mai zadarnic de a menține armata terestră în viață și înarmată. De fapt, mulți au murit de foame sau, rămînînd fără muniție, au fost nevoiți să lupte cu lănci de bambus.⁹⁵

Strategia armatei japoneze era să-și păstreze cuceririle, susținînd că recruții SUA nu ar face față soldaților japonezi în lupta corp la corp și că pierderile mari vor face opinia publică americană să-și oblige guvernul la un compromis. Dar după ce și-au afirmat superioritatea pe mare și în aer, Aliații au adoptat „strategia central-pacifică” de a „sări” din insulă în insulă, în centrul Pacificului, îndreptîndu-se spre Japonia, debarcînd amfibii și folosind la maximum avantajul copleșitor pe care-l aveau în ce privea muniția.⁹⁶ Japonezii au luptat cu disperare tot timpul, dar tehnologia și productivitatea au permis americanilor să stabilească și să mențină un raport al pierderilor demn de epoca colonială. Modelul a fost bătălia „pivot” de la Guadalcanal, din noiembrie 1942, cînd japonezii au pierdut 25 000 de oameni față de cei doar 1 592 de americani. Cînd a început ofensiva în centrul Pacificului, la Tarawa Atoli, în noiembrie 1943, americanii au trebuit să-i omoare aproape

414

O ISTORIE A LUMII MODERNE

pe toți cei 5 000 de oameni din garnizoană (au mai rămas numai șaptesprezece), ei pierzînd 1 000 de oameni. Ca rezultat și-au întehit tirurile și și-au lungit „salturile”. În insula următoare, Kwajalein, bombardamentul maritim și aerian a fost atît de dezastruos încît, spunea un martor ocular, „întreaga insulă arăta de parcă ar fi fost ridicată la 6 000 de metri în aer și i s-ar fi dat drumul de acolo”. Practic toți cei 8 500 de apărători au trebuit să fie uciși, dar tirurile au menținut numărul victimelor americane la numai 373.⁹⁷ Aceste raporturi s-au păstrat. În Leyte, japonezii au pierdut 65 000 din cei 70 000 de oameni, americanii doar 3 500. La Iwojima, americanii au avut cel mai prost raport al pierderilor: 4 917 morți față de cei peste 18 000 ai japonezilor; iar cînd au cucerit Okinawa au pierdut cei mai mulți oameni: 12 520 morți sau dispăruți, față de 185 000 de japonezi uciși. Dar în general pierderile americanilor au fost mici. Majoritatea japonezilor au fost omorîți în bombardamentele aeriene sau maritime, ori prin înfometare, pentru că proviziile nu mai puteau ajunge la ei. Nu s-a întîmplat niciodată să vadă un infanterist american sau să ajungă la o distanță care să permită lupta cu baionetele. Pînă și în Burma, unde lupta a fost foarte grea și n-a putut fi folosită superioritatea maritimo-aeriană, Armata a 14-a indo-britanică a omorît 128 000 de japonezi, pierderile ei fiind în total de mai puțin de 20 000 de oameni.⁹⁸

Obiectivul strategiei central-pacifice era aducerea Japoniei în raza bombardierelor grele terestre, susținînd un bombardament neîntrerupt pe o scară din ce în ce mai mare. Pe scurt, acesta era războiul pe care îl prezisese expertul

aviatic Douet în anii '20, de care se temuseră pacifiștii britanici în anii '30 și pe care Churchill încercase să-l ducă împotriva Germaniei. A început în noiembrie 1944, când baza capturată din Guam a devenit complet funcțională și când Fortărețele Zburătoare B29, fiecare ducând opt tone de bombe, au putut ataca în mase compacte de câte 1 000, escortate de avioane de vână-toare. În 1939 Roosevelt trimisese mesaje beligeranților, rugându-i să se abțină de la „barbarismul inuman” de a bombardarea civili. Această atitudine nu a supraviețuit Pearl Harborului. Din martie pînă în iulie 1945, neîntîmpinînd practic nici o rezistență, B29 au aruncat 100 000 de tone de bombe incendiare asupra a 66 de orașe japoneze, măturînd 440 000 de kilometri pătrați de străzi intens populate. În noaptea de 9 spre 10 martie, 300 de B29, ajutate de un puternic vînt dinspre nord, au transformat vechea cîmpie mlăștinoasă Musashi, pe care e construit Tokyo, într-un infern, distrugînd 40 de kilometri pătrați de oraș, omorînd 83 000 de oameni și rănind 102 000. Un martor britanic dintr-un lagăr de prizonieri de război din apropiere făcea comparația cu ororile cutremurului din 1923, pe care de asemenea îl trăise.⁹⁹ Chiar și înainte de aruncarea bombelor atomice, cifrele japoneze arată că raiduri în 69 de zone distruseră 2 250 000 de clădiri, lășaseră pe drumuri 9 milioane de oameni, omoriseră 260 000 și răniseră 412 000. Aceste raiduri au crescut constant ca număr și forță; iar în iulie flotele aliate au înconju-

SUPRAPUTERE ȘI GENOCID 415
rat arhipelagul, folosindu-și tunurile grele pentru a bombardarea orașele de coastă de la distanță mică.

La 16 iulie bomba cu plutoniu a lui Oppenheimer a fost detonată în poligonul Almgordo din New Mexico. A generat o minge de foc cu o temperatură de patru ori mai mare decît aceea din centrul soarelui. Oppenheimer a citat o frază din Bhagavadgîtā: „strălucirea a o mie de sori... Am devenit ca moartea, distrugătorul lumilor.” Fermi, mai prozaic, a calculat că unda de șoc indica o forță de distrugere echivalentă cu cea a 10 000 de tone de TNT. Știrea i-a fost servită noului președinte american, Harry S. Truman, cînd se întorcea de la Potsdam. Un protocol, semnat de Churchill și Roosevelt la reședința acestuia din urmă din Hyde Park, la 9 septembrie 1944, stipula că „atunci cînd bomba va fi în sfîrșit disponibilă, va fi poate, după o matură chibzuință, folosită împotriva japonezilor”. Truman a semnat imediat un ordin ca bomba să fie folosită cît mai curînd posibil și nu par să fi avut loc discuții prelungite despre cît de înțelept ori moral era să fie folosită, în orice caz nu la nivel înalt politic sau militar. După cum a spus generalul Groves: „Stratul Superior o vrea cît mai curînd posibil.”¹⁰⁰ America și Marea Britanie deja aruncau în Japonia cu toate tipurile de explozibil convențional care le erau la îndemînă, sporite zilnic de noile tehnologii și resurse; a refuza să folosească super-bomba ar fi fost ilogic, ba chiar iresponsabil, căci noutatea ei ar fi putut avea un impact asupra hotărîrii pînă acum inflexibile a Japoniei de a continua să reziste.

Împăratului i se spusese că războiul nu putea fi cîștigat încă din februarie 1942. În 1943 marina ajunsese la concluzia că înfrîngerea era inevitabilă, în 1944 Tojo fusese răsturnat printr-un puci. Nimic din toate acestea nu a contat. Teama de asasinare era prea mare. În mai 1945 i s-a cerut Rusiei să acționeze ca mediator. Dar Stalin nu a făcut nimic în privința asta, căci în ianuarie, la Yalta, i se promiseseră recompense teritoriale substanțiale dacă intra în războiul cu Japonia în august. La 6 iunie Consiliul Suprem al Japoniei a aprobat un document, „Politica fundamentală de urmat de aici înainte în ducerea războiului”, în care se afirma: „Vom [...] continua războiul pînă la capăt.” Planul final pentru apărarea Japoniei, „Decizii operaționale”, menționa 10 000 de avioane sinucigașe (majoritatea foste avioane de instrucție), 53 de divizii de infanterie și 25 brigăzi: 2 350 000 de soldați instruiți aveau să lupte pe plaje, sprijiniți de 4 milioane de angajați civili ai armatei și marinei și de o miliție civilă formată din 28 de milioane de oameni. Aveau să aibă arme de foc, lănci de bambus și arcuri cu săgeți. A fost aprobată de către Dietă o legislație specială pentru a se forma această armată.¹⁰¹ Comandanții Aliați estimau că propriile lor armate ar fi trebuit să se aștepte să piardă pînă la un milion de oameni dacă devenea necesară o invazie a Japoniei. Cîți japonezi și-ar fi pierdut viața? Presupunînd un raport similar cu cele deja experimentate, ar fi fost înjur de 10-20 de milioane.

O ISTORIE A LUMII MODERNE 416
Scopul Aliaților era să înfrîngă rezistența japoneză înainte ca o invazie să devină inevitabilă. La 1 august 820 de avioane B29 au aruncat 6 600 de tone de explozibil asupra a cinci orașe din Kyushu de Nord. Cinci zile mai tîrziu, singura bombă cu uraniu a Americii, netestată, a fost aruncată asupra Hiroshimei, al optulea oraș ca mărime al Japoniei, cartier general al celei de-a 2-a Armate Generale și important port de îmbarcare. Cu două zile înainte fuseseră aruncați vreo 720 000 de fluturași care anunțau că orașul avea să fie „șters de pe fața pămîntului”. Nimeni nu i-a luat în seamă, în parte pentru că se zvonea că mama lui Truman ar fi locuit cîndva în apropiere, și se credea că orașul, care arăta bine, avea să fie folosit de americani ca centru de ocupație. Din cei 245 000 de locuitori ai orașului, au murit în ziua aceea 100 000, și alți 100 000 mai tîrziu.¹⁰² Unii au murit fără vreo rană sau altă cauză vizibilă. Alții erau acoperiți de pete strălucitoare, multicolore. Mulți vomitau sînge. Un om și-a pus mîna arsă în apă și „ceva ciudat și albăstrui, ca un fum, a ieșit din ea”. Un altul, aproape orb, și-a recăpătat vederea; dar i-a căzut tot părul. Public, reacția guvernului japonez a fost să trimită lumii un protest, prin intermediul ambasadei elvețiene. După ce ignoraseră legislația internațională douăzeci de ani, acum denunțau „nesocotirea legislației internaționale de către guvernul american, în special brutalitatea noii bombe folosite împotriva Hiroshimei”. În particular, Nishina, șeful programului lor atomic, a fost convocat la Tokyo, și întrebat dacă bomba de la Hiroshima era o armă nucleară

autentică și, în caz că era, dacă o putea copia în șase luni.¹⁰³ Acest lucru nu sugerează că o singură armă atomică ar fi fost decisivă.

A doua bombă, de tip plutoniu, a fost aruncată la 9 august, nu asupra țintei ei inițiale (pe care pilotul n-a reușit s-o găsească), ci asupra celei alternative care, printr-o crudă ironie, era orașul creștin Nagasaki, centrul rezistenței la șintoism; 74 800 de oameni au fost omorâți în ziua aceea. S-ar putea ca asta să-i fi convins pe japonezi că americanii aveau un stoc mare de asemenea bombe (de fapt erau gata numai două, programate să fie aruncate la 13 și 16 august). În ziua următoare Rusia, care avea acum 1 600 000 de oameni la granița manciuriană, a declarat război, conform înțelegerii încheiate la Yalta. Cu câteva ore înainte, japonezii trimiseseră o telegramă acceptând în principiu termenii Alianțelor de capitulare necondiționată. Războiul nuclear a fost atunci suspendat, deși raidurile convenționale au continuat, 1 500 de avioane B29 bombardând Tokio din zori până-n asfințit pe 13 august.

Decizia finală de a capitula a fost luată pe 14 august. Ministrul de Război și cei doi șefi de stat major s-au opus, iar primul-ministru, amiralul Suzuki, a fost nevoit să-i ceară lui Tenno să tranșeze disputa. După cum spunea Hirohito mai târziu:

în momentul capitulării, nu se întrevedea nici un acord, oricâte discuții ar fi avut... Când Suzuki m-a întrebat, la conferința imperială, care dintre cele două atitudini ar trebui adoptată, mi s-a oferit ocazia să-mi exprim pentru prima dată liber propria voință fără a viola autoritatea ori responsabilitatea nimănui.¹⁰⁴

SUPRAPUTERE ȘI GENOCID

417

Hirohito a înregistrat apoi un mesaj de capitulare către poporul japonez în care recunoștea că „situația războiului a evoluat nu neapărat în avantajul Japoniei” și că pentru a evita „extincția totală a civilizației umane” Japonia va trebui să „îndure ceea ce este de neîndurat și să sufere ceea ce este de nesuferit”.¹⁰⁵

Ofițerii armatei au dat buzna la palat să distrugă această înregistrare înainte de a fi difuzată, l-au ucis pe comandantul Gărzii Imperiale și au dat foc reședințelor primului-ministru și a principalului ministru al Curții. Dar nu au reușit să oprească difuzarea; și imediat după aceasta ministrul de Război și alții s-au sinucis în fața palatului.¹⁰⁶

Dovezile nu sugerează că această capitulare ar fi putut fi obținută fără folosirea bombelor atomice. Fără ele, ar fi avut loc lupte grele în Manciuria și s-ar fi intensificat bombardamentele convenționale (care deja se apropiau de pragul nuclear de 10 000 de tone pe zi), chiar dacă n-ar fi fost necesară o invazie. Astfel, folosirea armelor nucleare a salvat vieți atât în rândurile japonezilor, cât și ale Alianțelor. Cei care au murit la Hiroshima și Nagasaki au căzut victime nu atât tehnologiei anglo-americane cât unui sistem de gu-vernământ paralizat făcut posibil de o ideologie a răului care distrusese nu numai valorile morale absolute, ci și rațiunea însăși.

Adevărata natură a formei japoneze de totalitarism a ieșit la iveală abia când au fost deschise lagărele cu prizonieri de război și Tribunalul Militar Internațional și-a început activitatea. Președintele acestuia, Sir William Webb, nota:

, [...] crimele acuzaților japonezi erau mult mai puțin atroce, variate și extinse decât ale germanilor acuzați la Niirnberg [dar] tortura, crima, violul și alte cruzimi din cele mai barbare erau practicate pe o scară atât de mare și după un tipar atât de exact încât singura concluzie posibilă este că aceste atrocități fie au fost ordonate în secret, fie s-au fost permise intenționat de guvernul japonez sau de membri ai lui ori de conducătorii

- Forțelor Armate.¹⁰⁷

David James, translatorul britanic care a vizitat principalele lagăre după capitulare, observa prăbușirea valorilor morale absolute în rândurile ofițerilor intrați în funcție după anii '20, care fuseseră „instruiți cu grijă în Kodo și în șintoismul de stat” și care erau responsabili pentru cruzimile în serie: „aveau același instinct ucigaș și când erau de serviciu, și când nu. [...] De aceea exista acel tipar generalizat al atrocităților care se pare că a surprins tribunalul aflat în Tokyo”. Regimul nu poseda lagăre de concentrare ca atare: avea cel mult patru sute de prizonieri politici. Dar lagărele cu prizonieri de război erau conduse pe aceleași principii economice ca și lagărele de muncă naziste și sovietice. După vizitarea lor, James relatează, în septembrie 1945:

Principiul de bază al administrației lagărelor de prizonieri de război japoneze era: stoarcerea a maximum de muncă cu un consum minim de hrană și provizii militare. În cele din urmă asta îi azvârlea într-un abis al crimei care cuprindea întreaga administrație și îi transforma pe japonezi în asasini pur și simplu. [...] Toate lagărele erau conduse după aceleași indicații [...] nu încălcau nici una dintre propriile reguli [...]

418

O ISTORIE A LUMII MODERNE

' dacă îi judecăm va trebui să aducem dovezi împotriva indivizilor, dar sistemul este - acela care a produs criminalii.”⁸

Astfel, din cei 50 000 de prizonieri care au murit la calea ferată siameză, 16 000 au murit în urma torturilor, bolilor și înfometării. Ordinele japoneze interceptate insistau mereu că prizonierii considerați inutilizabili trebuiau să fie uciși. Dovezile prezentate în fața tribunalelor au arătat ca medicii militari japonezi scoteau inima și ficatul prizonierilor sănătoși cât aceștia mai erau încă în viață. Canibalismul prizonierilor Alianți era autorizat când nu era disponibilă altă hrană. Japonezii au ucis mai mulți soldați britanici în lagăre decât pe câmpul de luptă. Bilanțul prizonierilor din

Japonia a fost, de altfel, mult mai rău decât al celor ai naziștilor: din 235 000 de prizonieri anglo-americani din Germania și Italia doar 4% au murit, în timp ce din cei 132 000 deținuți în Japonia, au murit 27%.¹⁰⁹ Tribunalul Aliaților din Tokio a condamnat douăzeci și cinci de criminali de război marcanți, în special pe aceia responsabili pentru plănuirea războiului și a celor patru mari orori — masacrul de la Nanking, „marșul morții” din Batan, calea ferată Thai-Burma și jaful de la Manila. Șapte dintre ei, între care și Tojo, au fost spânzurați. Comisii militare locale au mai condamnat alți 920 de criminali de război la moarte și peste 3 000 la închisoare. Dintre judecătorii non-albi ai Tribunalului, cel indian, Radhabino Pal, s-a opus spunând că japonezii acționează tot timpul numai în autoapărare și că procesul reprezenta, justiția învingătorilor”. Judecătorul filipinez, Delfin Jarahilla, a spus că sentințele erau prea indulgente. De fapt, atrocitățile japonezilor împotriva soldaților indieni și filipinezi și împotriva chinezilor, malaienilor și altor civili non-albi au fost infinit mai sălbatice și mai numeroase decât cele asupra anglo-americanilor.¹¹⁰ Principalele victime ale sistemului au fost japonezii de rînd, din care au murit peste 4 milioane: căci aceeași dogmă care învăța oamenii să trateze prizonierii ca pe niște criminali era vinovată atît pentru decizia de a porni un război sinucigaș cît și pentru întîrzierea în semnarea păcii. Primul-ministru Konoye, unul dintre vinovați, a lăsat lîngă patul său de moarte un exemplar din *De Profundis* al lui Oscar Wilde, în care subliniase cu grijă cuvintele: „Oricît de îngrozitor ar fi fost ce mi-a făcut lumea mie, ce mi-am făcut eu însumi a fost mult mai cumplit” — un epitaf pentru Japonia totalitaristă.¹¹¹ Și, după cum am arătat de mai multe ori în această carte, principiul holistic al coruperii morale operează ca o satanică lege a lui Gresham, în care răul gonește binele. Avionul american care a distrus convoiul ce venea să întărească garnizoana Lae din Noua Guinee, la 3 martie 1943, i-a mitraliat pe supraviețuitorii care înotau în apă, raportînd: „A fost o misiune oribilă, dar o necesitate militară din moment ce soldații japonezi nu se predau și, înotînd aproape de mal, nu li se putea permite să ajungă pe uscat și să se alăture garnizoanei Lae.”¹¹² Devenise un lucru obișnuit pentru Aliați să îi împuște pe japonezii care încercau să se predea. Unul dintre avocații apărării de la Tribunal, căpitanul Adolf SUPRAPUTERE ȘI GENOCID

419

Feel Jr, exclama cu amărăciune: „Ne-am învins inamicii pe cîmpul de luptă, dar am lăsat spiritul lor să triumfe în inimile noastre.”³ Era o exagerare; dar conținea un sîmbure de adevăr. Bombardamentele japoneze pe scară redusă asupra orașelor chineze din 1937-1938 fuseseră condamnate de întreaga suflare liberală din America. Cînd a sosit timpul stabilirii primei ținte pentru bomba atomică, rectorul Universității Harvard, James Conant, reprezentînd interesele civilizației în Comitetul Național de Cercetări pentru Apărare, a făcut sugestia decisivă că „ținta cea mai dezirabilă ar fi o uzină militară de importanță vitală cu un mare număr de angajați și înconjurată îndeaproape de casele angajaților”¹¹⁴.

În orice caz, confuzia chestiunilor morale de la sfîrșitul războiului a fost sporită în mod esențial de prezența, în rîndurile celor ce făceau dreptate, a puterii totalitariste sovietice. Nu exista crimă comisă ori măcar imaginată de naziști sau de cavalerii bushido pe care regimul sovietic să n-o fi săvîrșit și el, de regulă la o scară și mai mare. Acesta conducea exact tipul de sistem care produsese războiul și ororile lui. Mai precis, Pactul nazisto-sovietic din septembrie 1939 și Pactul japonezo-sovietic din aprilie 1941 făcuseră posibile agresiunile Axei. Cu toate acestea, Rusia sovietică nu numai că i-a judecat pe vinovații războiului la a cărui creare ajutase, dar a și ieșit ca singur beneficiar al acestuia, tocmai în virtutea unuia din acele tratate — sau mituiri — secrete din timpul războiului, pe care Tratatul de la Versailles le condamnase atît de vehement. Și nu numai Tratatul de la Versailles. Carta Atlanticului din 14 august 1941 (reiterată în Declarația Națiunilor Unite din 1 ianuarie 1942) afirma că semnatarii „nu urmăresc nici o expansiune, teritorială sau de alt fel [...] ei nu doresc să asiste la nici un fel de schimbări teritoriale care să nu fie în acord cu dorințele liber exprimate ale popoarelor implicate”. Tratatul de Alianță Anglo-Rus din 26 mai 1942 stipula (articolul 5): „[...] vor acționa în concordanță cu cele două principii de a nu urmări expansiunea teritorială proprie și de a nu se amestece în treburile interne ale altor state”. Totuși la Conferința de la Yalta din ianuarie 1945, în schimbul acceptării de a intra în războiul împotriva Japoniei „la două sau trei luni după ce Germania capitula”, Stalin a cerut recunoașterea apartenenței Mongoliei Exterioare la Rusia; Sahalinul de Sud și insulele adiacente; internaționalizarea golfului Darien cu apărarea „intereselor preeminente ale Uniunii Sovietice”; folosirea Port-Arthur-ului ca bază; dreptul de a folosi, împreună cu chinezii, calea ferată chineză de Est și manciuriană, cu apărarea „intereselor preeminente ale Uniunii Sovietice”; și, prin anexare completă, Insulele Kurile. Roosevelt a acceptat toate aceste condiții practic fără nici o obiecție; iar Churchill, disperat să obțină sprijin pentru chestiuni mai aproape de interesele proprii, a consimțit, căci Orientul îndepărtat era în mare măsură „o afacere americană [...] Pentru noi problema era îndepărtată și de o importanță secundară”¹¹⁵.

420

O ISTORIE A LUMII MODERNE

China, principala victimă a acestui act grosolan de furt teritorial, care a făcut posibilă distrugerea regimului ei, nu a fost prezentă la Yalta și, deși aliată, nu a fost nici măcar informată asupra acestor termeni decât șase luni mai tîrziu, în detaliu abia la 14 august, dată pînă la care Rusia declarase război și acordul era ireversibil. Declarația de război

oficială a Rusiei a fost făcută abia la patru ore după ce japonezii acceptaseră în principiu să cedeze.¹¹⁶ Stalin a obținut tot ce a vrut fără să dea nimic în schimb, iar puterile legitime nu au putut justifica abaterea de la principiul lor de bază în vreme de război, nici măcar în temeiul unor necesități militare imperioase.

Ceea ce a conferit un accent de batjocură în plus proceselor criminalilor de război germani și japonezi a fost că, în exact același timp în care se adunau dovezile pentru ele, Marea Britanie și America îl ajutau pe Stalin să comită o crimă de dimensiuni comparabile, mergând pînă la folosirea forței ca să-i dea victimele pe mină. Aliații știau, și nu au spus nimic, despre deportarea sovietică a opt națiuni întregi în anii 1941 și 1943-1944, deși aceasta era o crimă de război care cădea sub incidența definiției date mai târziu genocidului de către Națiunile Unite (9 decembrie 1948). Dar nu au putut ignora cererea sovieticilor, formulată la 31 mai 1944, că orice rus care cădea în mâinile Aliaților în timpul eliberării Europei trebuia trimis în Rusia, fie că voia, fie că nu. Practic, s-a descoperit că 10% din prizonierii „germani” erau de fapt ruși. Unii voiau să se întoarcă, alții nu. Erau doar niște unități într-o uriașă convulsie umană pe care puțini dintre ei o înțelegeau. Un raport al securității britanice (17 iunie 1944) consemna: „Nu au fost niciodată întrebați dacă vor să intre în armata germană, ci pur și simplu li s-au dat uniforme germane și puști. [...] Acești ruși nu s-au considerat niciodată altceva decît prizonieri.”¹¹⁷ Americanii au rezolvat dilema tratînd orice prizonier în uniformă germană drept german, dacă acesta nu insistă că nu era. Foreign Office-ul britanic insistă asupra unei corectitudini pedante. Consilierul său juridic, Sir Patrick Dean, nota (24 iunie):

Aceasta este pur și simplu o problemă a autorităților sovietice și nu privește Guvernul Majestății Sale. La timpul potrivit toți cei cu care doresc să trateze autoritățile sovietice trebuie să le fie predați acestora, și pe noi nu ne privește faptul că ar putea fi împușcați sau pedepsiți în alt fel mai aspru decît ar fi sub jurisdicție engleză.

Pe această bază, și în ciuda temerilor lui Churchill, secretarul pentru Afaceri Externe, Anthony Eden, a forțat Cabinetul de Război să adopte o hotărîre (4 septembrie 1944) care garanta total pretențiile lui Stalin și care a fost înscrisă mai târziu în acordul de la Yalta.¹¹⁸

Ca rezultat, mai multe sute de mii de oameni au fost dați pe mîna lui Stalin. Din primul lot de 10 000, toți în afară de doisprezece s-au dus de bunăvoie. Un diplomat american a asistat la sosirea lor: „Au fost conduși sub pază severă spre o destinație necunoscută.” Cu timpul, reticența a crescut. Oamenii aflați la bordul lui Empire Pride, care a acostat la Odessa la 10 iunie 1945,

SUPRAPUTERE ȘI GENOCID

421

au trebuit să fie ținuți sub amenințarea armei, printre ei aflîndu-se mulți bolnavi sau răniți în urma unor încercări disperate de sinucidere. Un observator britanic nota:

Autoritățile sovietice refuzau să accepte ca atare cazurile care necesitau transportul cu targa și chiar și pacienții muribunzi au fost puși să coboare pe picioarele lor din vapor, cărîndu-și singuri bagajele. [Un] prizonier care încercase să se sinucidă a fost »' tratat foarte brutal și rana i s-a deschis și a început să sîngereze. A fost coborît de pe l vas și dus în spatele unei barăci din port. S-a auzit o împușcătură, dar nu s-a mai .. văzut nimic.

El adăuga că treizeci și unu de prizonieri au fost duși în spatele unui depozit, și cincisprezece minute mai târziu s-au auzit rafale de mitralieră. Prizonierul cu gradul cel mai înalt de pe vas, un maior, a oferit informații despre 300 din cei de pe bord, care au fost probabil împușcați cu toții. Apoi a fost împușcat și maiorul — un gest stalinist tipic.¹¹⁹ Într-un exces de zel, Foreign Office-ul britanic a predat și 50 000 de cazaci care capitulaseră în sudul Austriei. Acești oameni fuseseră refugiați de mai bine de o generație și nu erau pasibili de repatriere nici măcar conform acordului de la Yalta; dar i-au fost dați lui Stalin ca un fel de bonificație umană, împreună cu soțiile și copiii lor. Aproximativ 25 000 de croați au fost de asemenea „înapoiți” regimului comunist din Iugoslavia, unde au devenit exponate într-un „marș al morții” prin orașe: „... înfomețați, însetați, ema-ciați, desfigurați, în suferință și agonie, erau forțați să alerge pe distanțe lungi alături de «eliberatorii» lor, care mergeau pe cai sau în căruțe”¹²⁰. Ca să-i oblige pe acești bărbați, femei și copii să treacă granițele, soldații britanici au trebuit să-și folosească baionetele, în unele cazuri împușcînd mortal pentru a înfrînge rezistența și folosind cîteodată chiar și aruncătoare de flăcări. Au avut loc foarte multe sinucideri, adesea ale întregii familii.¹²¹ Dintre cei predați lui Stalin mulți au fost împușcați imediat. Restul au rămas în lagăre, neștiindu-se de ei sau uitîndu-se de existența lor pînă cînd în sfîrșit Soljenițin a atras atenția asupra dimensiunii uriașe a acestei infamii. Dar, desigur, repatrierea forțată a fost doar un aspect al problemei ridicate puterilor anglo-saxone de aliatul lor totalitarist acum triumfător.

'W t.

! / 'îl,!'"" . l T)' !■ " V

'•' I t >')

■-7

La 10 ianuarie 1946 parlamentarul Tory „Chips” Channon asista la o nuntă în protipendada londoneză și atrăgea atenția unul alt oaspete, Lady „Emerald” Cunard, „cît de repede fusese reluată viața normală. «La urma urmelor», am

spus, arătînd spre încăperea aglomerată, «pentru asta am luptat.» «Cum», a spus Emerald, «sînt toți polonezi?»¹ Era într-adevăr, foarte ușor să fie uitată Polonia. Totuși. Polonia a fost cauza războiului în sensul că, dacă ea n-ar fi existat, războiul ar fi luat un cu totul alt curs. Polonia a și pus capăt războiului, în sensul că a provocat prăbușirea Alianței din timpul războiului și începutul confruntării democra-tic-comuniste. Povestea a fost reluată din punctul în care fusese lăsată cînd Stalin și Hitler semnaseră pactul din august 1939, iar Rusia sovietică reprezenta acum principiul totalitarist acaparator pe scena lumii. Polonia era piesa stînjenoare de pe tabla de șah mondială, amintind că războiul nu fusese atît un conflict între bine și rău cît o luptă pentru supraviețuire.

Desigur, ideea că „Marea Alianță” era cît de puțin altruistă fusese o iluzie de la bun început. Ea fusese în mare măsură creația lui Roosevelt, în parte pentru propriile sale scopuri politice, în parte pentru că așa credea. Aceia dintre compatrioții lui care aveau o lungă experiență profesională în tratarea cu Stalin și guvernul lui se opuneau înfocat, cu disperare, liniei adoptate de Roosevelt. Ambasadorul Lawrence Steinhardt, care i-a succedat lui Davies la Moscova, împărțea atitudinea dură a Departamentului de Stat, cunoscută drept „școala de la Riga”:

Apropierile încercate de Marea Britanie sau Statele Unite trebuie interpretate aici drept semne de slăbiciune [...] în momentul în care acestor oameni le intră în cap că încercăm să-i liniștim, să-i împăcăm ori că avem nevoie de ei, încetează imediat să fie cooperanți. [...] Experiența mi-a arătat că ei reacționează numai la forță sau, dacă forța nu poate fi aplicată, la o tocmeală de tip oriental.²

Roosevelt nu voia să accepte nici una nici alta. În momentul în care declarația de război a lui Hitler a făcut din Rusia aliatul Americii, el a inventat procedee prin care să treacă peste Departamentul de Stat și ambasadă și să trateze direct cu Stalin.³ Intermediarul lui era Harry Hopkins, un mituitor politic, care i-a raportat că Stalin, firește, era încîntat de idee: „[el] nu are nici o încredere în ambasadorul nostru sau în vreunul dintre oficialii noștri”.⁴

!;•;! PACE PRIN TEROARE - ,

423

Roosevelt voia, de asemenea, să-l ocolească și pe Churchill, pe care-l considera un bătrîn imperialist incorrigibil, incapabil să înțeleagă idealismul ideologic. El îi scria, la 18 martie 1942: „Știu că nu vă deranjează că sînt brutal de sincer cînd vă spun că eu cred că pot să mă înțeleg personal cu Stalin mai bine decît Foreign Office-ul dumneavoastră și decît Departamentul meu de Stat. Stalin îi detestă puternic pe toți oamenii voștri de vază. Crede că eu îi plac mai mult, și sper că va continua să creadă asta.”⁵ Această vanitate, care amintea atît de mult de credința lui Chamberlain că numai el se putea „descurca” cu Hitler, era sporită de o naivitate uluitoare. El nu credea că Stalin voia teritorii. Îl muștra pe Churchill: „Voi aveți în sînge patru sute de ani de instincte acaparatoare și pur și simplu nu înțelegeți cum e posibil ca o țară să nu vrea să acapareze pămînturi undeva dacă poate s-o facă.”⁶ „Eu cred”, spunea el despre Stalin, „că dacă îi dau tot ce pot și nu-i cer nimic în schimb, noblesse oblige, n-o să încerce să anexeze nimic și va lucra împreună cu mine pentru o lume a democrației și păcii.”⁷

Amenințarea pe care o constituia orbirea lui Roosevelt pentru stabilitatea Europei postbelice a ieșit la iveală pentru prima dată la conferința de la Teheran din noiembrie 1943, la care au participat Churchill, Roosevelt și Stalin. Președintele șefilor de stat major britanici, Sir Alan Brooke, a rezumat-o: „Stalin îl are pe președinte în buzunar.”⁸ Churchill s-a plîns unuia dintre miniștrii săi, Harold Macmillan: „Germania e terminată, deși s-ar putea să dureze ceva pînă vom face curățenie. Adevărata problemă este acum Rusia. Nu pot să-i fac pe americani să priceapă asta.”⁹ Pe tot parcursul anului 1944, deși invadarea Europei era lansată cu succes, neliniștile lui Churchill au eres-; cut. După năvala Alianților din iulie-august 1944, ritmul avansării a încetinit. Generalul Eisenhower, comandantul suprem, refuza să accepte ideea evidentă că gradul în care trupele sale intrau în Europa centrală avea să determine de fapt harta postbelică: „Nici nu-mi trece prin cap să risc viețile americanilor în scopuri pur politice”, insista el.¹⁰ Pe măsură ce avansau, sovieticii își arătau destul de limpede intențiile ostile. Capturînd stația germană experimentală de submarine din Gdynia, ei au refuzat accesul experților navali Aliaiți la secretele acesteia, deși lupta din Atlantic era încă în plină desfășurare și convoaiele care transportau arme spre Rusia erau încă expuse unor puternice atacuri submarine.” Generalii americani voiau să mențină maximum de cooperare cu forțele armate sovietice astfel înet să-și poată transfera cît mai curînd posibil trupe în Est ca să termine cu Japonia (cu sprijin sovietic masiv, sperau ei) și apoi să plece cu toții acasă. După cum vedea Churchill lucrurile, asta îi lăsa pe britanici, cu douăsprezece divizii (cam 820 000 de oameni), față în față cu 13 000 de tancuri sovietice, 16 000 de avioane de linia întîi și 525 de divizii totalizînd peste 5 milioane de oameni.¹² Sarcina lui, după cum arăta un raport de la Foreign Office, era să descopere cum „să folosească forța americană”, să-i cîrmească „barca mare, greoaie” spre

424

O ISTORIE A LUMII MODERNE

„portul care trebuie”, fiindcă altfel s-ar „bălăci în ocean, o amenințare izolată pentru navigație”.¹³

Churchill a hotărît să urmeze o politică dublă: să se tocmească în mod realist cu Stalin atunci cînd se putea și în același timp să încerce să-l preseze pînă la refuz pe Roosevelt. În octombrie 1944 s-a dus la Moscova și i-a aruncat în față lui Stalin „un document indecent”, cum l-a numit el, care stabilea, fiindcă „mareșalul Stalin era un om realist”, „raportul intereselor” Marilor Puteri în cinci țări balcanice: Iugoslavia și Ungaria aveau să fie împărțite egal între Rusia și restul; Rusia obținea 90% din România și 75% din Bulgaria, în timp ce Marea Britanie, de comun

acord cu SUA, avea să controleze 90% din Grecia. Conform proceselor-verbale consemnate de ambasadorul britanic, Sir Archibald Clark-Kerr, Stalin s-a tîrguit pentru Bulgaria, unde, evident, voia 90%; apoi a semnat documentul cu un ciot de creion albastru. De asemenea, a acceptat să-i rețină pe comuniștii italieni.¹⁴

„Documentul indecent” era de fapt o încercare de a exclude Rusia din Mediterana cu prețul României și Bulgariei oferite ca sateliți ai săi. Churchill a calculat că Grecia era singura ce putea fi salvată din prăpăd, căci trupele britanice se aflau deja acolo: la Moscova, el și-a asigurat acordul lui Stalin de a da mîna liberă Marii Britanii — și s-a folosit imediat de asta. La 4 decembrie, cînd a izbucnit războiul civil în Atena, Churchill a hotărît să folosească forța pentru a-i zdrobi pe comuniști: lucra pînă tîrziu în noapte, trimițînd telegrame, „răsucindu-se cu scaunul și dictîndu-i domnișoarei Layton, care nu a clipit nici măcar o dată la nenumăratele blasfemii cu care bătrînul își presăra frazele oficiale”. În telegrama-cheie trimisă generalului Scobie, comandantul britanic, el insistă: „Trebuie să ținem în frîu și să dominăm Atena. Ar fi mare lucru să reușiți să faceți asta fără vărsare de sînge dacă este posibil, dar și cu vărsare de sînge dacă este necesar.”¹⁵ Vărsarea de sînge a fost necesară; dar Grecia a fost salvată pentru democrație. Într-adevăr, deși stabilitatea în Mediterana a fost asigurată abia cînd comuniștii au pierdut alegerile din Italia în aprilie 1948, Churchill a ținut totalitarismul departe de Mediterana în mod eficient și aproape de unul singur, timp de o generație, prin politica sa viguroasă de la sfîrșitul lui 1944 — marea sa contribuție la libertatea umană. Churchill n-a avut însă nici o putere ca să salveze Europa de Est. După cum arăta într-un proces-verbal la o ședință de Cabinet:

Nu stă în puterea acestei țări să preîntîmpine toate lucrurile rele ce se petrec în prezent. Responsabilitatea revine Statelor Unite și dorința mea este să le ofer tot sprijinul posibil. Dacă ele nu se simt în stare să facă nimic, atunci trebuie să lăsăm evenimentele să-și urmeze cursul.¹⁶

Dar la întîlnirea crucială de la Yalta, din ianuarie 1945, Roosevelt a blocat în mod deliberat încercările lui Churchill de a coordona în avans politica anglo-americană: el nu voia, spune Averell Harriman, să „dea apă la moară

1

I

PACE PRIN TEROARE

425

suspiciunilor sovietice că britanicii și americanii aveau să acționeze concertat”¹⁷. Cînd s-a pus problema Poloniei, Roosevelt s-a mulțumit cu acordul rușilor pentru alegeri la care „să aibă dreptul să participe toate partidele democratice și antinaziste”, dar nu a sprijinit cererea britanicilor de supervizare internațională a votului. În schimb, a dat o mostră tipică de retorică rooseveltiană, o „Declarație asupra Europei eliberate”, cu trimiteri vagi la „dreptul popoarelor de a alege forma de guvernămînt sub care vor trăi”. Rușii au fost încîntați s-o semneze, mai ales după ce au auzit anunțul năucitor al lui Roosevelt că toate forțele americane vor fi plecat din Europa în doi ani: era exact ce voia să știe Stalin.¹⁸

Se poate spune că Războiul Rece a început imediat după Conferința de la Yalta, mai precis din martie 1945.

Bineînțeles, într-un anume sens Rusia sovietică purtase un război rece încă din octombrie 1917: era inerent în determinismul istoric al leninismului. Alianța pragmatică din iunie 1941 încolo a fost o simplă întrerupere. Era inevitabil ca Stalin să-și reia activitatea ostilă mai devreme sau mai tîrziu. Greșeala lui a fost că a făcut-o prea devreme. Nu pentru că ar fi fost nerăbdător, ca Hitler. El nu credea într-o escatologie iminentă. Dar era lacom. Era prea precaut ca să urmeze exemplul lui Hitler de creare sistematică a ocaziilor de jaf, dar nu putea rezista să nu profite de astfel de ocazii atunci cînd se iveau. Tactica lui rațională era să se abțină pînă cînd americanii dispăreau de partea cealaltă a Atlanticului. În loc de asta văzînd că fructul polonez era copt — nu s-a putut stăpîni să nu-l culegă. Aghiotantul lui Roosevelt, amiralul Leahy, cel mai pragmatic membru al delegației americane, se plînsese încă de la Yalta că acordul în privința Poloniei era „afît de elastic încît rușii îl pot întinde de la Yalta la Washington tară a-1 rupe de fapt vreodată”¹⁹. Dar cînd comisia stabilită la Yalta pentru a se ocupa de garantarea alegerilor libere s-a întrunit, la 23 februarie, a devenit clar că Stalin intenționa să-și ignore angajamentele. Momentul critic a sosit la 23 martie, cînd Molotov a anunțat că alegerile se vor ține în stil sovietic. Cînd Roosevelt a primit relatarea lui Harriman despre această ședință două zile mai tîrziu, a dat cu pumnul în scaunul cu rotile: „Averell are dreptate. Nu putem face afaceri cu Stalin. A încălcat absolut toate promisiunile pe care le-a făcut la Yalta.”²⁰ Educația politică a lui Roosevelt a fost sprijinită de o serie de treisprezece mesaje pline de forță trimise de Churchill între 8 martie și 12 aprilie 1945; în cele din urmă, dezamăgit, a plecat să moară la Warm Springs, spunînd unui jurnalist că Stalin fie nu deținea controlul, fie „nu era om de cuvînt”.²¹

Cu toate acestea, în ultimele lui săptămîni Roosevelt nu a făcut nimic să-l încurajeze pe Eisenhower să înainteze rapid spre Berlin, Viena și Praga, așa cum voiau britanicii. „Americani nu puteau înțelege”, scria cu tristețe generalul Montgomery, „că nu prea folosea la nimic să cîștigăm războiul strategic dacă îl pierdeam politic”²². Noul președinte, Harry Truman, nu tăcea parte din societatea bogată, apăsată de vinovăție, de pe Coasta de Est și nu

426

O ISTORIE A LUMII MODERNE

avea nimic din înclinațiile progresiste la modă ale lui Roosevelt. Era ignorant, dar învăța repede; instinctele lui erau

democratice și directe. Pe 23 aprilie la ora 5.30 l-a convocat pe Molotov la Blair House (nu se mutase încă în Casa Albă) și i-a spus că Rusia trebuia să respecte ceea ce acceptase la Yalta în privința Poloniei: „I-am spus-o direct. Drept în față. A fost ca o directă de dreapta în falcă.” Molotov: „Nu mi s-a mai vorbit așa în viața mea.” Truman: „Respectați-vă angajamentele și n-o să vi se mai vorbească așa”.²³ Dar Truman nu a putut schimba politica militară americană din ultimele zile ale războiului. Generalul Bradley calcula că SUA ar pierde 100 000 de oameni încercând să ocupe Berlinul; generalul Marshall spunea că nu era posibilă capturarea Pragăi; generalul Eisenhower se opunea la orice punea capăt cooperării militare cu Armata Roșie; toți doreau ajutorul sovieticilor împotriva Japoniei.²⁴ Astfel, Europa de Est și cea mai mare parte a Balcanilor au fost pierdute în favoarea totalitarismului.

De ceva vreme era neclar și dacă Europa Occidentală putea fi salvată. Chiar și la nivel politic și diplomatic, inversarea politicii lui Roosevelt a durat săptămâni și chiar luni prețioase. În prima jumătate a lui 1945 Departamentul de Stat încă se mai străduia să împiedice publicarea oricărui material critic despre Rusia sovietică, până și simplul jurnalism factual, precum Raport asupra rușilor de William White.²⁵ La Potsdam, în iulie, Truman îl avea lângă el pe fostul ambasador Davies, acum mândrul posesor al Ordinului Lenin, care îl implora: „Cred că Stalin e jignit. Vă rog, fiți amabil cu el.”²⁶ Churchill, înfrînt la alegerile din 25 iulie, a avut un vis în care se vedea zăcînd întins sub un cearșaf, cu picioarele ieșindu-i de sub el: mort.²⁷ Succesorii lui laburiști, obsedați de problemele interne și de starea financiară dezastruoasă a Marii Britanii, vorbeau vag despre reconstruirea unei alianțe europene cu Franța, dar le era mult mai frică de o resurrecție a Germaniei decît de tancurile rusești.²⁸ Mulți credeau că jocul s-a sfîrșit. Întors de la Moscova, Harriman i-a spus secretarului pentru Marină, James Forrestal, că „s-ar putea ca jumătate din Europa, poate chiar toată, să fie comunistă pînă la sfîrșitul iernii viitoare”²⁹.

Din nou, lăcomia l-a împins pe Stalin să blufeze, inversînd astfel procesul retragerii americane. Și nu era doar o lăcomie pentru teritorii și putere, ci și pentru sînge. A arestat șaisprezece politicieni polonezi necomuniști, i-a acuzat de „terorism” și a pus în mișcare mecanismul ultimului dintre procesele sale spectacol.³⁰ Trimișii și comandanții americani aflați la fața locului expediau mesaje ce confirmau același model peste tot: Robert Pat-terson raporta din Belgrad că oricine era văzut cu un englez sau un american era arestat imediat; Maynard Barnes telegrafia detalii despre o baie de sînge în Bulgaria, unde muriseră 20 000 de oameni; Arthur Schoenfeld descria impunerea unei dictaturi comuniste în Ungaria; Ellery Stone, din Roma, avertiza că era probabil un puci comunist în Italia. William Donovan, șeful Biroului de Servicii Strategice, la vremea aceea instituția americană cea mai

PACE PRIN TEROARE ;

427

apropiată de un serviciu de informații, anunța măsuri de coordonare a unei apărări occidentale pe baza rapoartelor amenințătoare ce curgeau unul după altul în biroul său de la agenții americani din întreaga Europă.³¹ Politicile lui Stalin erau însă acelea care furnizau materia primă pentru aceste rapoarte. Iar diplomația intransigentă a lui Stalin, desfășurată prin intermediul lui Molotov, a adus lucrurile într-un punct critic la Conferința de la Moscova a Miniștrilor de Externe din decembrie 1945. Acolo, Ernest Bevin, noul ministru de Externe britanic, a catalogat brutal argumentele lui Molotov drept „filozofie hitleristă”; iar James Byrnes, secretarul de stat american, a spus că Rusia „încearcă să facă dintr-o lovitură iscusită ceea ce încercase să facă Hitler dominînd cu forța țările mai mici”³². Cînd Byrnes i-a prezentat raportul asupra Conferinței, la 5 ianuarie 1946, Truman s-a hotărît: „Nu cred că mai trebuie să facem compromisuri. [...] Am obosit să-i cocoloșesc pe sovietici.”³³ În luna următoare a sosit, tocmai la timp, o telegramă de 8 000 de cuvinte de la George Kennan, din Moscova, care rezuma ceea ce majoritatea celor din Administrație începeau să simtă în privința amenințării sovietice: „Telegrama cea lungă”, după cum a devenit cunoscută, „sună”, scria autorul ei, „exact ca una din broșurile alea scoase de comisiile alarmate din Congres ori de Fiicele Revoluției Americane, menite să deștepte conștiința cetățenească în privința pericolelor conspirației comuniste.”³⁴

Două săptămîni mai tîrziu, la 5 martie, Churchill a făcut din Războiul Rece un fapt public într-un discurs ținut, cu sprijinul lui Truman, la Universitatea din Fulton:

De la Stettin în Marea Baltică, pînă la Trieste în Adriatică, s-a lăsat peste continent o cortină de fier. În spatele acelei linii se află toate capitalele vechilor state din Europa Centrală și de Est... ceea ce trebuie să numesc sfera sovietică, și toate sînt supuse într-o formă sau alta nu numai influenței sovietice, ci într-o măsură foarte mare și în multe cazuri crescîndă controlului de la Moscova.

Cum rușii respectau forța militară, a adăugat el, America și Marea Britanie trebuie să-și continue aranjamentele de apărare comună, ca să nu existe „un echilibru de forțe precar, șovăitor, care ar putea tenta ambiția și spiritul de aventură”, ci „o certitudine covîrșitoare a securității”. După aceea, la un dîneu oferit de proprietarul ziarului Time, Henry Luce, triumfătorul orator se îndopa cu caviar: „Știți, Unchiul Joe îmi trimitea o grămadă. Dar presupun că acum n-o să mai capăt.” Vorbînd exact la momentul potrivit — în mai scrutinul american arăta că 83% din populație era în favoarea ideii sale de alianță militară permanentă —, Churchill înlăturase orice posibilitate de repetare a tragicei retrageri americane din Europa din 1919. El susținea că a pierdut 75 de dolari jucînd poker cu Truman, „dar a meritat”.³⁵

Stalin a continuat să-i atragă pe americani tot mai mult în Războiul Rece. În martie 1946 el a depășit termenul-limită pentru retragerea trupelor sale din Iran, și a făcut acest lucru abia după o confruntare încleștată la noul

428

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Consiliu de Securitate al Națiunilor Unite. În august iugoslavii au doborât două avioane de transport americane și în aceeași lună Stalin a început să facă presiuni asupra Turciei. Americanii au răspuns în consecință. A fost înființat prototipul CIA și, la o petrecere la Casa Albă unde se serba inaugurarea, Truman a împărțit pălării și pelerine negre, precum și pumnale de lemn și i-a lipit pe față amiralului Leahy o mustață falsă.³⁶ America și Canada au format un sistem de apărare aerian și antisubmarine comun. Forțele aeriene britanice și americane au început să schimbe între ele planuri de război; agențiile lor de informații au reluat contactele. La mijlocul verii alianța anglo-americană exista din nou, neoficial. Truman a întreprins o epurare a Administrației sale pentru a elimina elementele prosovietice. Ultimul dintre New Dealer-ii din Cabinet era Henry Wallace, secretarul pentru Agricultură, un profund admirator al lui Stalin, anglofob și anti-Churchill: „nimic altceva decât un ticălos”, după cum îl numea Truman. În iulie el i-a trimis președintelui o scrisoare particulară de 5 000 de cuvinte, susținând dezarmarea unilaterală și un extins program de schimburi aeriene și comerț cu Rusia, apoi a făcut-o publică. Truman mărturisea în jurnalul său: „Wallace este un pacifist 100%. Vrea să ne desființăm forțele armate, să oferim Rusiei secretele noastre atomice și să avem încredere într-o mână de aventurieri din Politbiuroul din Kremlin. [...] Roșii, escrocii și socialiștii de cafea par să se fi adunat la un loc și devin un pericol național. Mi-e teamă că ei constituie un front de sabotaj împotriva Unchiului Joe Stalin.”³⁷ În ziua următoare l-a demis pe Wallace; nimeni nu a clipit măcar. În octombrie Churchill putea susține: „Ceea ce am spus eu la Fulton a fost depășit de cursul evenimentelor.”

În 1947-1949 America și-a luat o serie de angajamente față de Europa care au devenit baza politicii internaționale occidentale a generației următoare. Procesul a început cu un semnal disperat din partea Marii Britanii că nu-și mai putea susține poziția de putere mondială. Războiul o costase 30 de miliarde de dolari, un sfert din venitul ei net. Vânduse proprietăți în valoare de 5 miliarde de dolari și acumulasе datorii internaționale de 12 miliarde. America îi dăduse un împrumut după război, dar asta nu-i acoperea golul din comerț — în 1945 exporturile reprezentau mai puțin de o treime din cifra anului 1938 — și nici cheltuielile necesitate de statutul său tot mai fragil de stîlp al stabilității în Europa, în Mediterana și în Orientul Mijlociu, în 1946 Marea Britanie a cheltuit 19% din Produsul Național Brut pe apărare (față de 10% în SUA). La începutul lui 1947 ea cheltuisе 3 miliarde pe programul de ajutorare internațională, 320 de milioane hrănind Germania numai în 1946, 330 de milioane menținând pacea în Palestina, 540 de milioane în Grecia și 375 milioane în Turcia. La 6 ianuarie, un viscol anunța cea mai grea iarnă în mai bine de un secol, care a durat pînă la sfîrșitul lui martie. Cărbunele a înghețat în depozitele minelor și nu a putut fi mișcat. Întreruperile de electricitate au dus la închiderea fabricilor, creînd 2 milioane de

PACE PRIN TEROARE

429

șomeri. Ministrul Combustibilului, Manny Shinwell, vorbea de „o stare de dezastru total”. Împrumutul a fost practic pierdut; în fiecare săptămînă se scurgeau din rezerve 100 de milioane de dolari.

La 21 februarie britanicii l-au anunțat pe Truman că vor fi nevoiți să întrerupă angajamentul pe care și-l luaseră față de Turcia și Grecia. Trei zile mai tîrziu Truman a hotărît că acesta trebuia preluat de americani. La 26 februarie a avut loc o ședință tensionată în Biroul Oval, pentru a li se prezenta această idee principalilor congresmeni. Generalul Marshall, noul secretar de Stat, se cam bîlbîia, și adjunctul său, Dean Acheson, a hotărît să intervină. El a spus că „presiunile sovietice” asupra Orientului Apropiat au adus lucrurile într-un punct în care un conflict „ar putea deschide trei continente penetrării sovietice”. Așa cum „merele dintr-un butoi sînt infectate de unul putred”, „coruperea” Greciei ar infecta Iranul și tot Orientul. Ar „duce infecția în Africa prin Asia Mică și Egipt” și „în Europa prin Italia și Franța”. Rusia sovietică „juca una din cele mai mari cărți din istorie cu cel mai mic risc posibil”. Nu era nevoie să le cîștige pe toate: „doar una sau două și tot ar fi oferit cîștiguri imense”. America era „singura” care se afla „într-o poziție în care putea întrerupe jocul”. Acestea erau mizele pe care le oferea retragerea britanicilor „unui opozant nerăbdător și nemilos”. A urmat o lungă tăcere. Apoi Arthur Vandenberg, un fost izolaționist, a vorbit, în numele congresmenilor: „Domnule președinte, dacă veți spune asta Congresului și țării, eu vă voi sprijini și cred că majoritatea membrilor vor face la fel.”³⁸

Truman a anunțat „Doctrina Truman” la 12 martie. „Cred că politica Statelor Unite trebuie să fie aceea de a sprijini popoarele libere care se opun încercării unor minorități înarmate de a le subjuga sau presiunilor din afară [...] trebuie să ajutăm popoarele libere să-și croiască singure destinul, așa cum doresc.” Ajutorul trebuie să fie „în primul rînd” economic. Pentru început el a cerut bani pentru Grecia și Turcia, precum și experți civili și militari: și le-a obținut cu o majoritate de doi la unu în ambele Camere. Astfel, izolaționismul a pierit, datorită lui Iosif Stalin. Două luni mai tîrziu, la 5 iunie, secretarul de Stat a dezvăluit Planul Marshall la ceremonia de înmînare a diplomelor de absolvire la Harvard. Era vag; după cum îl parafraza Acheson: „Dacă europenii, toți sau doar unii dintre ei, s-ar putea aduna să creeze împreună un plan pentru a ieși din această situație îngrozitoare [...] noi ne-am uita peste planul lor și am vedea ce ajutor concret le-am putea da.”³⁹ În cele din urmă au răspuns douăzeci și două de popoare europene. Cehii și

polonezii au vrut să facă și ei acest lucru; Stalin s-a opus.

Programul a început în iulie 1948, a continuat trei ani și a costat în final guvernul american 10,2 miliarde de dolari. A fost perfect coerent, pentru că surplusul de export al Americii era, până în al doilea trimestru al lui 1947, de 12,5 miliarde de dolari anual. După cum spunea Hugh Dalton, ministrul de Finanțe britanic: „Criza dolarului apare peste tot. Americanii au jumătate din venitul total al lumii, dar nu vor să-l cheltuiască nici cumpărând

430

O ISTORIE A LUMII MODERNE

bunurile altor popoare, nici acordând împrumuturi sau ajutoare. Cît de repede criza dolarului va aduce o criză generală?" Consumul mediu de 3 300 de calorii pe zi al americanilor contrasta cu cel de 1 000 pînă la 1 500 al 125 de milioane de europeni. Planul Marshall recicla o parte din surplus, micșora diferența de calorii și punea bazele unei Europe de Vest și de Sud sigure, în 1950 era deja evident un succes copleșitor.⁴⁰ El a început procesul eliminării discrepantei dintre nivelul de trai nord-american și cel european, creînd în același timp una de proporții uriașe între Europa de Vest și cea de Est: Cortina de Fier a devenit frontiera dintre bogăție și sărăcie.

Dar America nu își luase încă un angajament militar clar de a apăra Europa. Cu lovituri succesive, Stalin a făcut acest lucru de neevitat. El nu avea decît vreo 500 de soldați în Cehoslovacia; dar oamenii lui din guvern controlau poliția. Cehoslovacia avea un guvern amestecat. Marshall o considera parte din blocul sovietic. Pentru Stalin asta nu era însă destul. Lăcomia îi dicta mai mult. La 19 februarie 1948 el și-a trimis ministrul adjunct de Externe, VA. Zorin, la Praga. A doua zi doisprezece miniștri necomuniști și-au prezentat demisiile. După cinci zile de criză, a apărut un nou guvern, și țara era transformată într-un satelit. Ambasadorul american, Laurence Steinhardt, era de părere că cehii ar fi putut rezista, așa cum o făcuseră finlandezii sau iraniienii. El dădea vina pe lașitatea președintelui Benes și a ministrului de Externe Masaryk, care s-a sinucis după capitulare.⁴¹ Dar lipsa unei politici americane puternice a fost și ea un factor, ispitindu-l pe Stalin să continue. La 24 iunie acesta a blocat accesul în zonele vestice ale Berlinului și le-a tăiat electricitatea.

Incapabile să cadă de acord asupra unei formule de pace pentru o Germanie unică, în 1946 blocurile rivale începuseră să creeze două Germanii. La 18 iunie 1948 cei trei Aliați occidentali au anunțat o nouă monedă germană pentru zona lor. Acesta a fost pretextul acțiunii sovietice. Este semnificativ faptul că generalul Lucius Clay, comandantul zonei americane, fusese cel mai reticent dintre luptătorii din Războiul Rece. Acum era complet schimbat. Recunoștea că accesul Aliaților în Berlin era doar un „acord verbal [...] presupus în aproape trei ani de aplicare”. Acum el propunea o folosire judicioasă a forței pentru examinarea „dificultăților tehnice” despre care rușii spuneau că blochează calea. El a cerut permisiunea „de a folosi echivalentul unui regiment polițienesc întărit cu o trupă de pușcași neînfricați și un batalion de geniști. [...] Convoiu ar fi escortat de soldați pînă la Berlin. Aceștia ar primi instrucțiuni să îndepărteze orice obstacole, chiar dacă o astfel de acțiune ar duce la un atac.”⁴²

Această reacție a fost discutată pe larg la Washington și respinsă. Forrestal, noul secretar pentru Apărare, i-a spus lui Marshall: „Consiliul Șefilor de Stat Major nu recomandă aprovizionarea Berlinului de către un convoi înarmat avînd în vedere riscul de război pe care-l implică acest lucru și lipsa de pregătire corespunzătoare a Statelor Unite pentru un conflict mondial.”⁴³

PACE PRIN TEROARE ;

431

Care erau riscurile? Nikita Hrușciiov a recunoscut mai tîrziu că Stalin nu făcea decît să „împungă lumea capitalistă cu vîrfurile baionetei”. Adevăratul său pariu era în Iugoslavia, unde o rupsesse cu mareșalul Tito și îl expulzase din Cominform, corpul coordonator al partidelor comuniste naționale pe care îl înființase în 1947; acest eveniment a avut loc la patru zile după ce Rusia blocase drumurile spre Berlin. Hrușciiov adăuga: „Sînt absolut sigur că dacă Uniunea Sovietică ar fi avut o graniță comună cu Iugoslavia, Stalin ar fi intervenit militar.”⁴⁴ Este greu să ni-l imaginăm pe Stalin, implicat în acțiuni drastice în interiorul imperiului său, permițînd unei operațiuni de probă în Berlin — pe care o putea anula sau relua oricînd dorea — să-i scape de sub control.

Dar dacă riscurile erau discutabile, insuficiența forței militare a SUA era destul de limpede. Consiliul Șefilor de Stat Major calcula că Armata Roșie se stabilise acum la 2 500 000 de oameni plus 400 000 în forțele de securitate, în schimb, americanii aveau monopolul nuclear. Dar acesta era mai degrabă teoretic decît practic. La 3 aprilie 1947 lui Truman i se spusese, spre oroarea lui, că deși existau materiale pentru douăsprezece bombe atomice, nici una nu era asamblată. S-a ordonat atunci un arsenal de 400, care să fie gata pînă în 1953, dar pînă la mijlocul lui 1948 nu se livrasse încă suficient nici măcar pentru a duce la bun sfîrșit „Operațiunea Cleștele” a forțelor aeriene, care avea ca obiectiv distrugerea completă a industriei petroliere sovietice.⁴⁵ Aproximativ șaiszeci de B29, cunoscute sub numele de „Bombardiere Atomice”, au fost trimise în Marea Britanie cu multă publicitate, dar în nici un caz nu aveau toate bombe atomice. În schimb, s-a luat decizia de a se monta o demonstrație tehnică a forței aeriene americane și de a se aproviziona Berlinul pe calea aerului. A funcționat: pînă în decembrie ajunseseră să se transporte 4 500 de tone pe zi, iar pînă în primăvară 8 000 de tone pe zi, cît se transporta cu mașinile și cu trenul înainte de a fi blocate drumurile terestre.⁴⁶ La 12 mai 1949 rușii au cedat. A fost, într-un fel, o victorie. Dar americanii pierduseră ocazia de a realiza în anii '40 echivalentul crizei din Renania din 1936 și de a forța o capitulare importantă din partea Rusiei.

Blocada Berlinului a fost totuși un eveniment decisiv, pentru că i-a obligat pe Aliații occidentali să-și facă ordine în idei și să ia decizii pe termen lung. I-a făcut să conștientizeze lefait accompli al unei Germanii divizate și să înceapă crearea unui stat vest-german. Constituția acestuia a fost scrisă pînă în februarie 1949, adoptată în mai și pusă în practică în toamnă. O astfel de Germanie trebuia să fie reînarmată, și asta însemna încadrarea ei într-o structură oficială de apărare occidentală. Astfel, la 4 aprilie 1949 a fost semnat la Washington de unsprezece puteri democratice Tratatul Nord-Atlantic. Politica americană pornea de la premisa că pe pămînt existau numai cinci regiuni militare moderne: SUA, Marea Britanie, zona industrială Rin-Ruhr, Japonia și Uniunea Sovietică. Obiectivul politicii americane trebuie să fie

432

O ISTORIE A LUMII MODERNE

acela de a se asigura că liderii sovietici se limitau la cea pe care o aveau deja. Filozofia geopolitică de „îngrădire” fusese schițată într-un articol, „Sursele comportamentului sovietic”, publicat în Foreign Affairs în iulie 1947. Deși semnat „X”, era de fapt de George Kennan. Afirma că Rusia, deși dornică să evite un război direct, era hotărîtă să se extindă prin orice alt mijloc; și că America și aliații ei ar trebui să replice cu „o îngrădire pe termen lung, răbdătoare dar fermă și vigilentă, a tendințelor expansioniste ale Rusiei”, acest lucru implicînd „aplicarea abilă și vigilentă a contraforței într-o serie de puncte geografice și politice mereu altele”⁴⁷. Criza Berlinului a fost impulsul pentru a da acestei filozofii a îngrădirii o formă practică.

În februarie-martie 1949 un grup de funcționari de la Departamentul de Stat și Departamentul Apărării au schițat un document numit „Consiliul Național de Securitate 68”, care stabilea liniile directoare ale politicii americane externe și de apărare pentru următorii treizeci de ani.⁴⁸ Acesta afirma în primul rînd că America, în calitatea ei de cea mai mare putere liberă, avea obligații morale, politice și ideologice de a păstra instituțiile libere din întreaga lume și că trebuia să se echipeze cu mijloacele militare necesare îndeplinirii lor. Ea trebuia să furnizeze forțe suficiente, atât convenționale cît și nucleare — o hotărîre confirmată la 3 septembrie 1949, cînd un B29, patrulînd la 18 000 de picioare în nordul Pacificului, a găsit dovezi concrete că rușii detonaseră primul lor dispozitiv nuclear la sfîrșitul lui august.⁴⁹ Monopolul atomic luase sfîrșit, și America trebuia să pornească lunga ei cursă de acoperire a unor zone întinse ale lumii cu protecția ei militară multifuncțională. „CNS-68” nota că Rusia sovietică aloca 13,8% din produsul național brut armelor, față de numai 6-7% în America. Dacă era necesar, America putea merge pînă la 20%. Documentul a fost aprobat în sfîrșit în aprilie 1950. A reprezentat o răsturnare istorică a politicii americane mondiale tradiționale. Treptat, el a produs angajamente militare față de patruzeci și șapte de popoare și a determinat forțele americane să construiască sau să ocupe 675 de baze și să posteze un milion de soldați în străinătate.⁵⁰

Ar fi însă o greșeală să conferim politicii americane o coerență logică și globală pe care nu a avut-o de fapt. Nu a existat niciodată un plan de bază; mai degrabă o serie de expediente cu găuri și goluri uriașe și multe contradicții. Cam ca Imperiul Britanic, de fapt. Mai mult, la fel ca în acest imperiu, nu s-a stabilit totul în același timp. În vreme ce americanii puneau, cu oarecare succes, bazele stabilității militare și economice vest-europene în 1948-1949, viziunea lor optimistă asupra Orientului îndepărtat, construită în lumina zdrobitoarei lor victorii din 1945, se destrăma. Și aici au fost făcuți să plătească scump pentru iluziile și frivolitatea lui Roosevelt. Atașamentul emoțional al lui Roosevelt față de China era total deosebit de ceea ce simțea față de orice altă țară străină. Pentru el, China nu era o problemă; era o soluție. O considera una dintre cele patru Mari Puteri, care ar fi trebuit și putea să devină principala forță stabilizatoare din Asia de Est. După

PACE PRIN TEROARE ; 433

ce America a intrat în război el s-a străduit mult să transforme această concepție, sau iluzie, în realitate. Stalin a rîs. Churchill era exasperat: „Descrierea Chinei drept una dintre cele patru Mari Puteri ale lumii”, îi scria el lui Eden, „este o farsă desăvîrșită.” El era pregătit să fie „rezonabil de politicoș” în privința acestei „obsesii americane”, dar nu mai mult.⁵¹ Roosevelt a adus China în Sistemul Celor Patru Mari; deși, în mod tipic, a lăsat-o deoparte cînd i-a convenit, mai ales în tratatul secret vital de la Yalta privind Japonia, care le permitea rușilor accesul în Manciuria. După aceea, probabil simțîn-du-se vinovat, el s-a întîlnit cu Chiang Kai-shek: „Prima întrebare pe care i-am pus-o lui Chiang a fost: «Vreți Indochina?» El a spus: «Nu ne ajută la nimic. N-o vrem. Ei nu sînt chinezi.»”⁵²

Ideea că Chiang ar fi putut fi arhitectul stabilității postbelice în Asia de Est era absurdă. El n-a controlat efectiv nici măcar din China mai mult de jumătate în nici un stadiu al carierei sale. Era un prost administrator; și un general indiferent. Ca politician îi lipsea capacitatea de a sesiza că ceea ce îi trebuia Chinei era o conducere care să combine radicalismul cu fervoarea patriotică. În plus, știa prea puțin, și-l interesa și mai puțin, despre țărani. Partenerul său ideal era prin urmare însuși Mao, cu priza sa la țărani și naționalismul său radical. Mao mai lucrase cu Chiang și era dispus s-o facă din nou; deși după ce Marșul cel Lung îi asigurase supremația în mișcarea comunistă pretențiile lui erau mai mari. În februarie 1942 el și-a început prima mare campanie ideologică: a numit-o „rectificare”, pentru a vindeca PCC de marxismul abstract pur și a-l face conștient de istoria chineză. În 1944 el lăuda democrația americană și spunea: „munca pe care o întreprindem noi, comuniștii, astăzi” este în esență aceeași cu a lui „Washington, Jefferson și Lincoln”⁵³. Dar în timp ce viziunile lui Mao se apropiau de centru, Chiang a virat-o spre

dreapta. În ianuarie 1941 forțele sale KMT au asasinat 9 000 de soldați ai lui Mao la sud de Fluviul Galben. De atunci înainte, cele două grupări chineze au dus războaie separate împotriva japonezilor, nici unul foarte eficient. Adesea se luptau între ele. La sfârșitul lui 1943 Chiang a publicat Destinul Chinei, în care denunța comunismul și liberalismul ca fiind la fel de nocive pentru China și susținea conservatorismul lui Confucius ca ideal. Textul era atât de ostil față de Occident încât a trebuit să fie cenzurat când a apărut într-o versiune englezească. În 1944 americanii s-au străduit să unească trupele lui Chiang și ale lui Mao, cu un guvern de coaliție KMT-PCC și o comandă comună asupra armatei, aprovizionate și finanțate de America. Chiang a refuzat. Mao a fost entuziasmat, iar în octombrie el se afla în poziția ciudată de a-i apăra pe anglo-saxoni împotriva atacurilor lui Chiang, pasaj pe care mai târziu l-a tăiat din operele sale complete.⁵⁴

Când războiul a luat sfârșit, americanii au făcut din nou eforturi să determine o coaliție. Dar Chiang insista ca Mao să-și concedieze armata. Stalin considera cererea rezonabilă. Sfatul pe care i l-a dat el lui Mao a fost să „între în guvern și să dizolve armata”, căci „nu există perspectiva de a apăra

434

O ISTORIE A LUMII MODERNE

revolte în China”⁵⁵. Mao a refuzat. Avea să primească rolul secundar, dar nu avea să se umilească (și să riște execuția). Începuse deja să-și construiască „cultul personalității” cu Constituția Partidului din aprilie 1945, în care se insista că „Gîndirea Mao Tzedun” era esențială pentru „a călăuzi întreaga activitate” a partidului și îl ridica în slăvi ca fiind „nu numai cel mai mare revoluționar și om de stat din istoria Chinei, ci și cel mai mare teoretician și om de știință”. Cea mai mare parte a textului era scrisă de Mao însuși.⁵⁶ Mao era un romantic ambițios care avusese succes în război și voia să aibă și mai mult pe timp de pace. Chiang era omul de la putere care nu putea suporta ideea unui eventual succesori, mai ales a unuia cu pretenții intelectuale. Prin urmare, nu a fost vorba de inevitabilitate istorică în cazul războiului civil din China. A fost un conflict personal.

De asemenea, rezultatul războiului nu s-a datorat unor forțe de clasă și economice adînc înrădăcinate. Marea majoritate a imensei populații a Chinei nu a jucat nici un rol, de la început și pînă la sfârșit. Este adevărat că Mao a avut un oarecare succes în mobilizarea energiei și nemulțumirilor țăranilor, pentru a-i servi lui scopurile. Dar asta s-a datorat în parte extrem de reușitului program de alfabetizare al KMT, care pînă în 1940 ajunsese în majoritatea satelor. Este adevărat și că unii țărani se temeau de o victorie a lui Chiang pentru că îl asociau cu dictatura militară. Dar Mao nu a dus o cruciadă pentru a „da” oamenilor pămînt. În zonele în care el era mai puternic ei îl aveau deja. Sistemul moșierilor nu era atât de larg răspîndit cum credeau cei din afară. Pămîntul era lucrat de proprietarii lui în patru cincimi din nord, trei cincimi din centrul Chinei și jumătate din sud.⁵⁷ În cele mai multe locuri principala problemă nu era proprietatea asupra pămîntului, ci cine putea asigura securitatea și pacea.

Pe scurt, războiul civil din 1945-1949 a fost punctul culminant al perioadei de instabilitate începute prin distrugerea monarhiei. Succesul a fost determinat peste tot de aceiași factori: controlul orașelor și al comunicațiilor și abilitatea de a menține armatele încheiate, avînd grijă ca soldații să fie plătiți, aprovizionați și mulțumiți. În condițiile perioadei postbelice, Mao s-a dovedit a fi un comandant suprem mai de succes decît Chiang, în principal menținîndu-și armatele în afara economiei urbane. Dacă vrem un factor anume care a distrus KMT, acela a fost inflația. Inflația devenise incontrollabilă în ultima etapă a Imperiului Japonez, din care China urbană forma o parte substanțială, în 1945, chiar în Japonia bancnotele n-au mai avut nici o valoare și s-a dezvoltat practic o economie bazată pe schimb în natură. Boala s-a extins în orașele chineze și de-a lungul fluviilor. Regimul lui Chiang, atunci cînd a preluat puterea, în ultimele luni ale lui 1945, a moștenit o hiperinflație latentă și nu a reușit să ia măsurile necesare pentru a o stopa. Americanii au fost generoși cu banii și ajutoarele. Chiang fusese eligibil pentru împrumuturi și Concesiuni și le obținuse în cantități considerabile. El a primit un împrumut pentru stabilizare economică de 500 de milioane de dolari și un

PACE PRIN TEROARE ' ■ ■ ■ ■

435

total de 2 miliarde de dolari în 1945-1949. Dar după ce a început cu adevărat războiul civil și a adus din nou la suprafață hiperinflația, ajutorul american s-a dovedit nesemnificativ. Guvernul lui Chiang nu era numai incompetent, era și corupt. Inflația a creat slăbiciune militară iar eșecul militar a sporit și mai mult inflația.

Chiang rezolva problema negînd că ea exista. Puterea lui a scăzut încet în 1947 și rapid în prima jumătate a lui 1948. În Beijing, prețurile au crescut de cinci ori de la mijlocul lui septembrie pînă la mijlocul lui octombrie. Peiping Chronicle reda comentariul lui Chiang: „Relatările din presă despre recente creșteri de prețuri și panica cumpărătorilor au fost în mare măsură exagerate [...] în timpul inspecției făcute de el personal în Peiping, Tianjin și Mukden nu a văzut nimic care să sprijine aceste afirmații.”⁵⁸ Cu toate acestea, în Manciuria și în nordul Chinei inflația adusese industria practic într-un punct mort. Mulți muncitori erau în greva foamei, provocată de o penurie cronică de orez. Consulul general american din Mukden relata:

Se fac eforturi puerile pentru controlarea prețurilor și combaterea stocărilor [...] rezultatele [...] au fost în mare măsură rechiziționarea de cereale sub amenințarea baionetei la prețuri controlate și revinderea cerealelor rechiziționate la prețuri de speculă în beneficiul buzunarelor nesățioșilor oficiali militari și civili.⁵⁹

în Shanghai prețurile mărfurilor au crescut de douăzeci de ori între 19 august și 8 noiembrie 1948, și numai în această din urmă zi orezul a sărit de la 300 de dolari chinezești per picul (133 livre = 60,3 kg) dimineața, la 1 000 la prînz și 1 800 seara.⁶⁰ Sute de oameni mureau pe străzi în fiecare zi, cadavrele fiind adunate cu camioanele de gunoi ale municipalității. Chiang I-a însărcinat pe fiul său, generalul Chiang Ching-Kuo, să fie un fel de dictator economic. Reforma sa monetară „dolar-aur” — aurul nu avea nimic de-a face cu ea — a transformat hiperinflația într-o panică necontrolată, și el a îndepărtat una dintre cele mai fidele surse de sprijin ale lui Chiang, comunitatea gangsterilor din Shanghai, extorcîndu-le 5 milioane de dolari (americani) pentru propriul său „cufăr de război”.⁶¹

Conform principiilor dictaturii militare, colapsul economic se reflecta în forța armatelor. În 1948, în ședință secretă, parlamentului KMT i s-a comunicat că în august 1945 armata lui avusese 3,7 milioane de oameni și 6000 de tunuri. Forțele PCC numărau la vremea aceea 320 000 de oameni, din care nu erau înarmați mai mult de 166 000. Dar unitățile Roșii erau obișnuite să trăiască din ce găseau și să prade orașele. Soldații KMT erau plătiți cu bani care le ajungeau din ce în ce mai puțin să-și cumpere hrana necesară. Așa că-și vindeau armele și orice alt echipament militar mai obțineau. Ofițerii erau mai răi decît soldații, iar generalii cei mai răi dintre toți. Pînă în iunie 1948 armata KMT scăzuse la 2,1 milioane; armata PCC crescuse la 1,5 milioane de oameni, echipați cu un milion de puști și 22 800 de piese de artilerie, mai multe decît avea KMT (21 000); practic toate aceste arme fuseseră

436

O ISTORIE A LUMII MODERNE

cumpărate de la soldații guvernamentali. Americanii, care îi dăduseră lui Chiang o parte din surplusul Războiului din Pacific, în valoare de 1 miliard de dolari, au echipat astfel ambele tabere în conflict.⁶²

În ultimele luni ale lui 1948 au avut loc o serie de victorii clare ale comuniștilor, culminînd cu lupta decisivă de la Xuzhou de la sfîrșitul anului. Pînă în decembrie practic toată Manciuria și tot nordul Chinei se aflau în mîinile lui Mao. Tianjinul s-a predat. Xuzhou a costat KMT-ul 400 000 de oameni. Dar dintre aceștia, 200000 de prizonieri, neplătiți și flămînzi, au fost integrați imediat în armata PCC și înarmați cu 140000 de puști americane. La 1 februarie 1949, Departamentul de Război american raporta că armata KMT avusese 2 723 000 de soldați la începutul lui 1948 și mai puțin de 1 500 000 la sfîrșit, din care jumătate de milion erau necombatanți. În aceeași perioadă forțele PCC înghițiseră pînă la 1 622 000 de oameni, practic toți combatanți. În acest moment, deși Chiang se pregătea deja să se retragă în Taiwan (Formosa), Stalin încă îl mai sfătua pe Mao să ajungă la o înțelegere privind împărțirea Chinei, cu nordul sub controlul PCC și sudul sub al KMT. Chiang nu i-a dat ocazia, pentru că a refuzat propunerile de compromis. În aprilie 1949 Mao a trecut la sud de Yangzi și în aceeași lună a luat Nanjingul. Pînă în octombrie el ajunsese să controleze întreaga Chină continentală și restaurase oarecum unitatea precară din vremurile imperiale.⁶³ Astfel, după patruzeci de ani de conflict civil crîncen, în care muriseră milioane de oameni, nici unul dintre scopurile inițiale ale lui Sun Yat-sen, între care democrația parlamentară, libertatea presei și habeas corpus, nu se îndeplinise, iar China se întorsese de unde plecase, la despotism — deși de data aceasta unul mai încrezător în sine și mai opresiv. Prima acțiune a lui Mao a fost să-și extindă „reforma pămîntului”, deja începută în nord, la întreaga țară. Era îndreptată împotriva „exploataților și chiaburilor celor răi” și îi îndemna pe țărani să ucidă „nu doar unul sau doi, ci un număr însemnat” din fiecare.⁶⁴ Au pierit cel puțin 2 000 000 de oameni. Jumătate dintre ei — proprietari tiranici a nici doisprezece hectare. Mao, romanticul revoluționar, a lansat cea mai numeroasă națiune de pe pămînt într-o frenezie de activism violent care avea să rivalizeze cu ingineria socială a lui Hitler și Stalin.

Politicienii americani priveau cu uluire dezintegrarea marelui stîlp de stabilitate al lui Roosevelt. Lăsa în urmă un gol uriaș. Cum putea fi umplut? Deși considerau Japonia una dintre cele patru zone importante asupra cărora trebuiau să aibă control, niciodată pînă atunci nu o concepuseră ca pe un centru al poziției lor în Orientul îndepărtat, așa cum era Marea Britanie în Europa. Printr-un miracol al providenței, rușii intraseră în războiul cu Japonia prea tîrziu ca să mai emită vreo pretenție la împărțirea ocupației. Astfel, americanii aveau mîna liberă acolo, conform declarației de la Potsdam. Generalul MacArthur conducea țara ca un fel de surogat de Tenno constituțional. În vara lui 1947 se propunea înlăturarea Japoniei, prin semnarea unui tratat

: PACE PRIN TEROARE S O

437

de pace și evacuarea ei; deși țara era dezarmată, nu avea un sistem de poliție centralizat care să combată subversiunea comunistă și, cum Rusia sovietică controla Insulele Kurile, sudul Sahalinului și Coreea de Nord, se confrunta cu un semicerc de ostilitate activă.⁶⁵ Înainte ca acest plan să fie pus în practică, dezastrul din 1948-1949 din China a determinat America să se răzgîndească. Cum Rusia sovietică nu avea o prezență oficială, America putea acționa unilateral, ceea ce a și făcut. Incepînd din 1949, politica SUA a fost inversată: guvernul și economia Japoniei au fost eliberate de ocupație; accentul a fost deplasat de la pedeapsă la expansiune și de la neutralism și demobilizare la integrarea Japoniei în sistemul occidental printr-un tratat de pace generos.

„Îngrădirea” implica granițe precise, pe care dacă rușii le treceau o făceau pe riscul lor. În Europa ele erau acum destul de clare. În Asia, pînă în 1949, Japonia se afla hotărît sub umbrela americanilor. Dar unde erau trasate granițele în alte părți? La 12 ianuarie 1950 Dean Acheson a ținut un discurs foarte stupid la Clubul Național de Presă din Washington. El părea să excludă din perimetrul apărării americane nu numai Taiwanul și Indochina, ci și Coreea, din

care se retrăseseră atît trupele sovietice cît și cele americane, și care era împărțită în zona de nord și cea de sud, cu numai cinci sute de instructori militari americani în sud. Ideea de bază a lui Acheson era că comu-nizarea Chinei nu era o pierdere irecuperabilă, căci China și Rusia aveau să se arunce curînd una asupra alteia. El credea că „absorbirea” parțială sau totală de către sovietici a „celor patru provincii de nord ale Chinei” (Mongolia Exterioară și Interioară, Sinkiang și Manciuria) era „lucrul cel mai important în relațiile oricărei puteri străine cu Asia”. America nu trebuia să se opună Chinei și astfel „să abatem de la ruși înspre noi furia, mînia și ura întemeiate ale poporului chinez pe care noi trebuie să-l dezvoltăm”. De fapt Acheson era greșit informat. El se baza pe o dare de seamă a generalului W.E. Todd, șeful secției de informații al Consiliului Șefilor de Stat Major, potrivit căreia în orice înșiruire a țintelor agresiunii sovietice, „Coreea ar fi în coada listei”. El nu știa nici că la vremea cînd vorbea aveau loc negocieri care duceau la cedarea căii ferate manciuriene și a Port Arthurului de către ruși Chinei.⁶⁶ Neobișnuita generozitate a lui Stalin ascundea neliniștea sa de a nu repeta cu Mao greșeala pe care o făcuse cu Tito — adică de a-l trata ca pe o marionetă, și nu ca pe un coleg dictator care ajunsese la putere prin pro-priile-i eforturi. Se pare că Stalin a hotărît să-și pună în ordine imperiul est-eu-ropean în vara lui 1947, după anunțarea Planului Marshall. El a ținut prima ședință a Cominform la Belgrad, ca să arate că Iugoslavia era o parte integrantă a sistemului. Dar obiectivul ei era de fapt înlocuirea liderilor comuniști locali cu o orientare cît de cît naționalistă cu unii care datorau totul lui Stalin și sprijinului rusesc. Lovitura de stat din Cehoslovacia din februarie 1948 făcea parte din acest proces. Stalin intenționa, de asemenea, să-l distrugă pe Tito, pe care nu-l iertase niciodată pentru un mesaj nepoliticos

438

O ISTORIE A LUMII MODERNE

în timpul războiului: „Dacă nu ne puteți ajuta, măcar nu ne stînjiți cu sfaturi inutile.”⁶⁷ în aceeași lună în care înghițea conducerea Cehoslovaciei, Stalin îi adunase la Moscova pe Dimitrov, liderul comunist bulgar, pe care l-a umilit, și pe Eduard Kardelj și Milo van Djilas din Iugoslavia, intenționînd să-l înlocuiască pe Tito cu unul dintre ei, dacă acesta se arăta destul de flexibil. El le-a ordonat să transforme Iugoslavia și Bulgaria într-o federație economică de tipul Beneluxului, despre care el credea că consta din Belgia și Luxemburg. Cînd i s-a spus că includea și Olanda, a negat și a strigat furios: „Dacă eu spun că nu, înseamnă că nu!” Apoi, trecînd la mituire, le-a oferit iugoslavilor ca momeală mica victimă a lui Mussolini: „Sîntem de acord ca Iugoslavia să înghiță Albania”, a spus el și a făcut gestul de a-și suge degetul arătător de la mîna dreaptă.⁶⁸

Cînd a primit un raport asupra ședinței Tito a mirosit un puci împotriva lui. Ca și Stalin, era un gangster politic experimentat, familiarizat cu regulile supraviețuirii. Primul lucru pe care l-a făcut a fost să întrerupă transmiterea de informații de la organele interne de partid ale Iugoslaviei spre ideologii lor din Moscova. La 1 martie el a adus criza în punctul culminant punîndu-și Comitetul Central să renunțe la tratatul propus de Stalin. În disputa ce a urmat, începută la 27 martie, Tito a fost acuzat că era antisovietic, nedemocratic, neautocritic, că nu avea conștiință de clasă, că avea legături secrete cu Occidentul și era angajat în spionaj antisovietic; și în cele din urmă întregul partid a fost etichetat drept menșevist, buharinist și troțkist, acuzația culminînd într-o amenințare deschisă cu moartea la adresa lui Tito: „Credem că este destul de instructivă cariera lui Troțki.”⁶⁹ La 28 iunie noul Cominform avertiza conștiincios că planul lui Tito era „să se dea bine pe lîngă imperialiștii” în vederea proclamării „unei republici burgheze ordinare” care cu timpul ar deveni „o colonie a imperialiștilor”. El cerea ca „elemente sănătoase” din cadrul partidului să-i „înlocuiască pe actualii conducători”.

Furia și limbajul violent al comunicărilor lui Stalin reflectau faptul că acesta își dădea seama din ce în ce mai bine că Tito era cu un pas înaintea lui în fiecare stadiu al disputei, care nu făcea decît să-i servească pentru a-i identifica pe aceia din partidul său ce erau loiali în primul rînd față de Moscova. Tito i-a distrus pe doi dintre principalii săi tovarăși, și-a împușcat șeful de Stat Major din timpul războiului, l-a închis pe comandantul politic adjunct al armatei și, în total, a trimis după gratii 8 400 de suspecți din partid, poliție și armată, arestările continuînd pînă în anii '50.^{TM} Stalin a impus sancțiuni economice, a făcut manevre militare la granițele Iugoslaviei și, din 1949, a montat procese demonstrative în țările satelit în care Tito era răufăcătorul principal. Dar abilitatea lui Tito de a-și ține partidul unit în jurul unui program naționalist („Oricît de mult ar iubi fiecare dintre noi patria socialismului, URSS, el nu poate în nici un caz să-și iubească propria țară mai puțin”) l-a convins pe Stalin că nu putea răsturna regimul fără o invazie

PACE PRIN TEROARE ..

439

deschisă a Armatei Roșii și fără lupte pe scară mare, care puteau implica Occidentul. Tito nu a trecut niciodată oficial sub umbrela occidentalilor, dar protecția sa era subînțeleasă. Cînd a vizitat Londra, în 1953, Churchill (din nou prim-ministru) i-a spus: „Dacă aliatul nostru [din timpul războiului], Iugoslavia, va fi atacat, vom lupta și vom muri cu voi.” Tito: „Este un ju-rămînt sacru și pentru noi e suficient. Nu avem nevoie de tratate scrise.”⁷¹

Hrușciiov spunea mai tîrziu că scandalul Tito s-ar fi putut rezolva foarte simplu prin discuții.⁷² Stalin a ajuns să fie de acord, deși n-a recunoscut-o niciodată. Eșecul politicii sale iugoslave a devenit evident în vara lui 1948, iar Jdanov, care fusese în fruntea celor care cereau excomunicarea lui Tito, a murit pe neașteptate la 31 august 1948, probabil asasinat la ordinul lui Stalin.⁷³ Cu Mao, recunoscînd că acesta era stăpîn în casa lui, Stalin a urmat o tactică

total diferită. Se pare că se hotărâse să lege noul regim chinez de blocul sovietic nu prin amenințări și blocând mecanismul economic ci crescând temperatura militară în Orientul îndepărtat. Discursul lui Acheson din ianuarie 1950, cu ideea sa optimistă că, lăsată în pace de Occident, China trebuie s-o rupă cu Rusia, sugera pericolul; omiterea evidentă a Coreii indica remediul. Un război limitat prin mandat în Coreea avea să fie mijlocul prin care China va fi învățată unde îi sînt adevăratele interese militare. Dacă acesta a fost raționamentul lui Stalin, el s-a dovedit corect. Războiul din Coreea a amînat cu un deceniu ruptura sovieto-chineză. Nu că Stalin ar fi planificat exact războiul. Se pare că ar fi fost de acord în primăvara lui 1950 că Kim Il-sung, dictatorul comunist nordcoreean, putea susține un atac limitat trecînd paralela 38 în noiembrie.⁷⁴ Dar Kim nu era un om docil. Se autode-scria în propriul său ziar ca fiind „conducătorul iubit și respectat”, un „mare gînditor și teoretician”, responsabil pentru „ideea călăuzitoare a revoluției epocii noastre”, un „mare practicant al revoluției care a făcut nenumărate miracole legendare”, un „comandant strălucit, fără egal, cu o voință de fier, veșnic victorios”, precum și „părintele iubitor al poporului [...] îmbrățișîndu-l la pieptul său larg”. El a transformat tatonarea șireată a lui Stalin într-un atac cu toată armata, pe care l-a lansat la 25 iunie, cu destul succes ca să stîrnească panica americanilor.

Războiul coreean a fost o tragedie tipică a secolului XX. A fost pornit din motive ideologice, fără nici o licărire de justificare morală sau vreo dovadă de sprijin popular. A ucis 34 000 de americani, un milion de coreeni, un sfert de milion de chinezi. Nu a atins nici un scop. Toate consecințele sale au fost neintenționate. Cursul lui a fost o succesiune de gafe. Kim și Stalin au subestimat reacția Americii. Truman a considerat că invazia era un prelude la un atac asupra Japoniei și o provocare directă la adresa disponibilității Americii de a susține dreptul internațional prin Națiunile Unite. Pînă atunci acest organism fusese menit să reflecte acordul Marilor Puteri iar Consiliul său de Securitate, cu sistemul său de veto, stătea la baza acestui principiu. Truman nu avea nevoie să invoce ONU. Acordul de la Potsdam

440

O ISTORIE A LUMII MODERNE

dădea Americii mînă liberă să acționeze singură.⁷⁵ Dar Truman voia „autoritatea morală” a ONU. Așa că a trecut peste Consiliul de Securitate și a primit autorizația prin Adunarea Generală a ONU, pe care America o domina atunci, pe baza unui vot simplu. Astfel, prima consecință pe termen lung a războiului din Coreea au fost schimbarea conceperii ONU ca organism folositor, dar limitat și inițierea unui proces care a transformat-o într-un instrument de propagandă ideologică. Bineînțeles, motivul pentru care Truman dorea sprijinul ONU era că a dus America în război fără a obține mai întîi aprobarea Congresului. Aceasta a fost a doua consecință neintenționată: ridicarea președintelui la rangul de comandant militar supraconstituțional, în special în contextul Orientului îndepărtat. O a treia consecință a fost, într-adevăr, așezarea unei bariere care să împiedice orice apropiere americano-chineză, așa cum își dorise Stalin, dar într-un fel pe care el nu avusese cum să-l prevadă.

Stalin a presupus că războiul avea să crească dependența militară a Chinei de Rusia sovietică. S-a întîmplat pe dos. Generalul MacArthur a terminat repede cu nordcoreenii; în trei luni el recapturase capitala Sudului, Seulul. Dar nici el nu era mai docil decît Kim. El a anunțat Washingtonul: „Dacă și pînă cînd inamicul nu capitulează, consider întreaga Coree deschisă pentru operațiunile noastre militare” și a înaintat pînă la frontiera chineză pe Yalu. Sub acoperirea crizei chinezii au înghițit mai întîi cvasiindependența Tibet (21 octombrie 1950), o altă consecință neintenționată; apoi l-au atacat pe MacArthur cu o uriașă armată „de voluntari” (28 decembrie). Acesta a fost înfrînt și în aprilie 1951 destituit, ceea ce Truman ar fi trebuit să facă în toamna precedentă. Cu dificultate, forțele ONU au refăcut frontul în apropiere de paralela 38 (octombrie 1951) și au început convorbirile pentru armistițiu. Dar acestea au fost marcate de o amărăciune și frustrare intense din partea Americii. Conform jurnalului lui, Truman s-a gîndit să folosească arme nucleare. Cînd generalul Eisenhower i-a succedat în funcția de președinte, amenințarea războiului nuclear a fost transmisă Chinei prin guvernul indian.⁷⁶

Ca rezultat al confruntării sino-americane, Mao a transformat pentru prima dată China într-o putere militară de prim rang, ceea ce Stalin cu siguranță n-a intenționat niciodată. De fapt, Mao i-a făcut pe succesorii lui Stalin să ajute China să devină o putere nucleară. A refuzat să permită forțelor sovietice să așeze baze nucleare pe pămînt chinez. În schimb, a mers înainte cu un program nuclear independent, pe care rușii s-au simțit obligați să-l sprijine. Hrușciiov se plîngea mai tîrziu că Rusia le-a dat chinezilor „aproape tot ce au cerut. Nu am ținut nici un secret față de ei. Experții noștri nucleari au cooperat cu inginerii și proiectanții lor care erau ocupați să construiască o bombă”. Potrivit relatării sale rușii erau gata să le dea o bombă prototip, cînd, brusc, s-au răzgîndit. Chinezii spun că pe 20 iunie 1959 „guvernul sovietic a rupt unilateral acordul [...] și a refuzat să furnizeze Chinei o mostră

i PACE PRFN TEROARE . ■ . ■

441

de bombă atomică”.⁷⁷ Dar avîntul pe care ajutorul sovietic l-a dat programului chinez nu putea fi oprit. Cînd a intervenit ruptura sino-sovietică, în 1963, China era în ajunul primei testări a bombei atomice; la al șaselea test deja exploda un dispozitiv termonuclear de mai multe megatone. Complotul lui Stalin a întîrziat cearta un deceniu dar a făcut-o mult mai gravă atunci cînd în sfîrșit s-a produs. Din acel moment Rusia a avut de-a face cu o altă putere militară importantă la granițele ei de sud-est.

O astfel de schimbare în echilibrul de forțe a fost cu atât mai serioasă cu cât o altă consecință neintenționată a războiului coreean a fost o accelerare fundamentală a reînarmării. Deși criza cehă și a Berlinului au împins America într-un sistem de securitate colectiv, Coreea a fost cea care a provocat cursa permanentă a înarmării. Truman luase decizia de a construi bomba cu hidrogen în ianuarie 1950, dar pînă cînd nordcoreenii au început un război crîm-cen el întîmpina mari dificultăți în a obține de la Congres fondurile pentru programul CNS-68. Cheltuielile apărării în anul fiscal 1950 au fost de numai 17,7 miliarde de dolari. Coreea a revoluționat atitudinea Congresului și a poporului față de apărare: alocațiile pentru apărare au sărit la 44 de miliarde în anul fiscal 1952 și au depășit pragul de 50 de miliarde în anul următor. Creșterile au făcut posibile perfecționarea de arme nucleare tactice, patru divizii în plus pentru Germania, construirea rapidă de baze aeriene în străinătate, dezvoltarea unui Comandament Aerian Strategic internațional, o flotă de transportoare nucleare și tehnică și armament convențional mobile.⁷⁸ În februarie 1951 producția americană de avioane revenise la nivelul ei maxim din 1944. Aliații Americii s-au reînarmat și ei și remilitarizarea Germaniei a devenit realitate. Dacă Războiul Rece a început din cauza Poloniei, el a ajuns la maturitate în perioada coreeană și a cuprins întreaga lume. De fapt, Stalin polarizase pămîntul.

Dacă Stalin nu intenționase să ridice legiuni întregi împotriva lui, nu se poate să fi regretat că imperiul său și sateliții acestuia erau acum despărțiți de restul lumii printr-un abis de frică și suspiciune. El a fost cel care a construit Cortina de Fier; și era de remarcat că imperiul avea o cortină de fier internă, de-a lungul frontierei sovietice, care îl proteja împotriva bacilului ideilor occidentale venit pînă și din sateliții săi. Stalin îi ura pe „occidentali” tot așa cum Hitler îi ura pe evrei, folosind același termen: „cosmopolitism”. Asta explică temeinicia și cruzimea cu care, în 1945—1946, i-a distrus ori izolat în lagăre pe toți cei care se aflaseră în contact cu idei nesovietice: nu numai prizonierii de război, ci și ofițeri activi, tehnicieni, jurnaliști și membri de partid ale căror îndatoriri din timpul războiului îi purtaseră peste hotare. Numărul străinilor cărora li se permitea să viziteze măcar Rusia, ca să nu mai vorbim de locuit, a fost redus la minimum și contactele lor au fost limitate la angajații guvernului și ai poliției secrete. Toți ceilalți ruși au învățat din experiență că pînă și cel mai nevinovat și mai întîmplător contact cu un străin le putea aduce deportarea în Gulag.

442

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Orice speranțe trezite de victorie că marile industrii create pentru a o obține aveau să fie folosite acum pentru a aduce o cît de mică îmbunătățire în viața unei națiuni care suferise pierderea a 20 de milioane de oameni și privațiuni fără seamăn s-au prăbușit la 9 februarie 1946, cînd Stalin a anunțat că era nevoie de trei, poate chiar patru planuri cincinale axate pe industria grea ca să sporească puterea sovietică și s-o pregătească pentru ceea ce el numea sumbru „orice eventualitate”. Era clar că avea de gînd să supună din nou întregul popor la grele încercări și servilul său coleg din Politbiuro, Andrei Jdanov, a primit misiunea de a conduce o campanie în toate aspectele vieții rusești care să combată apolitizarea și să determine angajarea activă prin frică.⁷⁹ S-au făcut presiuni asupra intelectualilor de toate felurile. Vînătoarea de vrăjitoare a început la 14 august 1946, conform tradiției, în Leningrad, pe care Stalin l-a urît toată viața cu aceeași patimă cu care Hitler a urît Viena. Țintele primului atac au fost zierele Zvezda și Leningrad, poeta Anna Ah-matova și umoristul Mihail Zoșcenko. Dar curînd s-a extins la toate artele. Aleksandr Fadeev, care a luat premiul Stalin pentru romanul său de război din 1946, Tînăra Gardă, a fost obligat să-l rescrică după directivele stricte de la partid în 1947. Muradelli a fost denunțat pentru opera sa Marea prietenie. Vînătoarea s-a abătut asupra simfoniei a noua a lui Șostakovici; îngrozit, acesta a scris imediat o odă în care lăuda planul silvic al lui Stalin. A trecut la Concertul pentru pian al lui Haciaturian; acesta și-a schimbat complet stilul. Apoi s-a îndreptat spre Eisenstein, al cărui film Ivan cel Groaznic a fost criticat pentru că și-ar fi minimalizat subiectul. În iunie 1947 a venit rîndul filozofilor, unde greșelile Istoriei filozofiei vestureopene a lui G.F. Aleksandrov au servit drept pretext pentru o epurare. În economie, cartea lui Jenő Varga ce descria economiile capitaliste în timpul războiului a servit același scop. Din 1948, fizica teoretică, cosmologia, chimia, genetica, medicina, psihologia și cibernetica au fost toate sistematic priticite. Teoria relativității a fost condamnată, nu (ca în Germania nazistă) pentru că Einstein era evreu, ci din motive la fel de irelevante: Marx spusese că universul era infinit, iar Einstein luase unele idei de la Mach, care fusese interzis de Lenin. De fapt motivul era suspiciunea lui Stalin cu privire la orice idei cîtuși de puțin asociate cu valorile occidentale sau burgheze. El făcea ceea ce chinezii aveau să numească mai tîrziu Revoluție Culturală, o încercare de a schimba atitudini umane fundamentale față de o gamă întregă de cunoștințe prin intermediul exclusiv al puterii polițienești.⁸⁰

Mii de intelectuali și-au pierdut slujbele. Alte mii au ajuns în lagăre. Locul lor a fost luat de creaturi și mai pliabile, de incapabili și șarlatani. Biologia sovietică a căzut în mîinile fanaticului excentric T.D. Lisenko, care propovăduia o teorie a caracteristicilor moștenite dobîndite și a ceea ce el numea „vernalizare”, transformarea griului în secară, a pinilor în brazi și așa mai departe: idei de-a dreptul medievale. Stalin era fascinat. El a publicat în avans discursul prezidențial al lui Lisenko din 31 iulie 1948 la Academia de Științe

Agricole, care a lansat vânătoarea de vrăjitoare în biologie (Lîsenko obișnuia să arate vizitatorilor un exemplar cu corecturi făcute de mina lui Stalin)⁸¹. Genetica științifică a fost etichetată drept o „pseudoshiință burgheză”, „anti-marxistă”, ducînd la „sabotarea” economiei sovietice: cei care o practicau și-au văzut închise laboratoarele. Un alt șarlatan al agriculturii care înflorea sub domnia terorii era V.R. Williams. În medicină, o femeie pe nume O.B.

Lepeșinskaia propovăduia că bătrîneța putea fi aminată prin elisme cu bicarbonat de sodiu — o idee care pentru scurtă vreme l-a atras pe Stalin. În lingvistică N.I. Marr susținea că vorbirea umană putea fi redusă la patru elemente de bază: sal, ber, ion și roș}² Stalin se bălăcea din plin în alunecoasele ape culturale pe care le tulburase, uneori acordînd bizarelor lor viețuitoare o scurtă clipă de celebritate înainte de a le suci gîtul. La 20 iunie 1950 el a publicat în Pravda un articol de 10 000 de cuvinte intitulat „Marxismul și problemele lingvistice”, o adevărată piesă de colecție. De obicei însă lăsa în seama altora mînuirea condeiului în numele lui. Pravda scria:

Dacă întîmpinați dificultăți în munca voastră sau vă îndoiiți brusc de capacitățile voastre, gîndiți-vă la el — la Stalin — și veți afla încrederea de care aveți nevoie. Dacă vă simțiți oboșiți cînd n-ar trebui, gîndiți-vă la el — la Stalin — și treaba vă va merge bine. Dacă sînteți în căutarea unei decizii corecte, gîndiți-vă la el — la Stalin — și veți găsi acea decizie.⁸³

Stalin și-a regizat propria apoteoză, ca întrupare a înțelepciunii omenești, în Marea enciclopedie sovietică, publicată începînd din 1949. Era plină de perle. Articolul istoric despre „mașini” începea astfel: „în 1751-1752, Leonti Șamșughenkov, un țăran din provincia Nijni-Novgorod, a construit un vehicul cu autopropulsie acționat de doi oameni.” Lui Stalin îi plăcea să redacteze pasajele care tratau propriile sale merite și realizări. Ce-o mai fi chicotit fostul seminarist cînd l-a făcut pe Leonid Leonov, un romancier important ce se presupunea că era creștin, să propună în Pravda crearea unui nou calendar care să nu se bazeze pe anul nașterii lui Cristos, ci al lui Stalin! Umorul negru s-a împletit întotdeauna cu mania posesiei în spiritul lui Stalin. El a rescris Scurta biografie a lui Stalin oficială, adăugînd fraza: „Stalin nu a permis niciodată ca munca lui să fie tulburată nici de cea mai mică umbră de vanitate, înfumurare sau autoadorare.”⁸⁴

În 1948-1949 antioccidentalismul a luat o formă mai specifică: antisemitismul, întotdeauna îi urîse pe evrei; adesea spunea bancuri antisemite. Hrușciov spunea că îi încuraja pe muncitorii din fabrici să-și bată colegii evrei.⁸⁵ Ultimul spasm de furie antisemită al lui Stalin a fost provocat cînd sosirea lui Golda Meir pentru a deschide prima ambasadă a Israelului la Moscova a fost întîmpinată cu o demonstrație modestă de entuziasm evreiesc. Publicațiile în idiș au fost interzise imediat. Bancherii de pe Wall Street din benzile desenate sovietice au început brusc să capete trăsături evreiești.

444

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Actorul evreu Mihaels a fost ucis într-un accident de mașină înscenat. Alți evrei marcanți au dispărut în lagăre. Cei cu nume rusificate și-au văzut numele „adevărate” tipărite în presă — o veche tehnică nazistă. Campania era condusă de evrei supuși, procedeu caracteristic. Se amesteca în mintea lui Stalin cu neobosita lui căutare de dușmani, reali sau imaginari, în interiorul partidului. Jdanov, după ce-și îndeplinesc menirea, a dispărut în spatele unei trape după eșecul cu Tito. Adepții lui au fost decimați în 1949, în timpul așa-numitei „afaceri Leningrad”; o altă vânătoare de vrăjitoare împotriva orașului detestat. Beria și Malenkov au furnizat probele pentru epurarea care a fost făcută în secret, fiind împușcați peste 1 000 de oameni.⁸⁶ Între cei morți s-au aflat principalul planificator al Politbiuroului, N.A.

Voznesenski și A.A. Kuznețov, secretarul Comitetului Central. A fi evreu însemna să te așteți la arestare și moarte în orice moment; dar viața nimănui nu era în siguranță. Mareșalul Jukov fusese demis și trimis în provincie în 1946, pentru că era prea popular, și o dată ajuns acolo a încercat să se facă remarcat pe cît e de puțin posibil, în 1949 Stalin a arestat-o pe soția lui Molotov, Polina, și a trimis-o în Kazahstan. Era evreică și a fost acuzată de „conspirații sioniste”; dar adevăratul motiv era probabil fosta ei prietenie cu Nadia, soția lui Stalin. De asemenea, a trimis-o la închisoare și pe soția lui Kalinin, șeful statului sovietic. Au mai fost și alte cazuri de persecuții ale nevestelor, una dintre ultimele plăceri ale bătrînului.⁸⁷ El detesta faptul că atît de multe dintre rudele sale au vrut să se căsătorească cu evrei și a refuzat să-și vadă cinci dintre cei opt nepoți ai săi.

În a doua jumătate a lui 1952, cînd ajunsese să fabrice arme nucleare cu o viteză maximă, Stalin vedea conspirații cu iz evreiesc peste tot. Organele superioare ale statului încetaseră practic să funcționeze. Adevărata activitate se desfășura la niște dineuri lugubre organizate în vila sa de la Kunțevo, unde Stalin dădea ordine verbale, adesea dintr-un impuls de moment, oricui se întîmpla să fie acolo, exact așa cum făcuse și Hitler. Era acum un om în vîrstă, cu fața ciupită de vărsat, cu ochii îngălbeniți, cu dinții decolorați, „un tigru bătrîn cu cicatrice din luptă” — cum l-a numit un vizitator american —, adulmecînd pericolul peste tot. El și cu Beria au instalat o nouă rețea de supraveghere electronică aproape a întregii populații a Moscovei. În vara aceea s-a găsit un microfon în Marele Sigiliu al SUA din reședința ambasadorului, pe care Kennan îl descria drept „un articol de electronică aplicată fantastic de avansat pentru vremea aceea”⁸⁸. Dar sînt indicii că rețeaua se strîngea și în jurul lui Beria; și așa ar fi și firesc, căci Stalin își distrugea întotdeauna în cele din urmă asasinii din poliția secretă — și acum el credea că Beria

era evreu.⁸⁹ Anumite semne inconfundabile din preajma celui de-al XIX-lea Congres al Partidului din octombrie 1952 arătau că era pe cale să se abată un nou val de teroare asupra capetelor colegilor mai în vîrstă ai lui Stalin. Hrușciiov pretindea mai tîrziu că Molotov, Mikoian și Voroșilov erau printre cei destinați să devină victime.⁹⁰

Furtuna a izbucnit la 4 noiembrie, cînd medicii evrei ai Kremlinului au fost arestați. Printre alte delictе, ei au fost acuzați că l-ar fi asasinat pe Jdanov. „Mărturisirile” lor aveau să servească drept bază pentru noi arestări și procese, ca și din 1934 încolo. Ordonînd interogarea lor, Stalin țipa: „Bateți, bateți și iar bateți!”. El a spus șefului securității, Ignatov, că dacă nu reușea să obțină mărturisiri complete, „te vom scurta de cap”. Difuzînd inamicilor exemplare ale mărturisirilor preliminare, Stalin spunea: „Ce s-ar întîmpla fără mine? Țara ar pieri pentru că voi nu știți să recunoașteți dușmanii.”⁹¹ Se autoizolase acum complet. Pusese să fie arestat ca spion și ultimul său prieten, majordomul Vlasik, un general de securitate. Mîncarea îi era analizată într-un laborator înainte de a se atinge de ea. Credea că aerul din casa lui ar putea fi otrăvit cu un gaz mortal menționat în procesul lui Iagoda din 1938. Toate acestea ne amintesc puternic de ultimii ani ai lui Hitler.

Stalin pierduse complet contactul cu lumea normală. Fiica lui povestea că rămăsese la prețurile din 1917, iar plicurile cu salariile sale se stivuiau nedeschise în birou (de unde au dispărut în mod misterios la moartea lui). Cînd l-a vizitat, pe 21 decembrie 1952, l-a găsit bolnav, refuzînd să lase vreun doctor să se apropie de el și administrîndu-și singur iod. Medicul său personal din ultimii douăzeci de ani, credea el, fusese spion britanic în tot acest timp și acum era în lanțuri la propriu.⁹² În timpul ședințelor Stalin mîzgălea mereu lupi. Acum fiarele îl obsedau. La 17 februarie 1953 i-a spus ultimului său vizitator necomunist, K.P.S. Menon, cum își trata el dușmanii: „Unui țaran rus care vede un lup nu-i nevoie să i se spună ce are de gînd lupul — el știe! — așa că nu încearcă să înlînzească lupul, sau să stea de vorbă, să piardă timpul — îl omoară!”⁹³

Atacul cerebral a venit două săptămîni mai tîrziu, la 2 martie, lăsîndu-l pe Stalin incapabil să vorbească. Fiica lui povestea că moartea sa, la 5 martie, a fost „anevoioasă și înapăimîntătoare”, ultimul lui gest fiind să ridice mîna ca pentru a blestema sau a respinge ceva.⁹⁴ Așa cum Lenin a intrat în eternitate delirînd despre electricitate, Stalin a plecat în urletele unor lupi imaginari. În mișcările de mase confuze care au urmat, după spusele poetului Evtușenko, oamenii lui Beria au omorît sute de persoane improvisînd baricade din camioanele MVD, ale căror laturi șiroiau de sînge.⁹⁵

Agoniile Rusiei staliniste, în care aproximativ 500 000 de oameni au fost asasinați pe căi judiciare (sau asasinați pur și simplu) de stat în perioada de după război și pînă în martie 1953, formau un contrast cumplit cu America cu care se măsura. În timp ce, imediat după război, Stalin îngrămădea poveri noi pe umerii înfricoșătorilor săi supuși, americanii, contrar predicțiilor economiștilor din guvern, care prognozaseră o rată mare a șomajului în perioada de tranziție, se lăfăiau în cel mai lung și mai intens desfîru al consumului din istoria lor. Acesta a început în toamna lui 1946 și s-a accelerat în anul următor: „Marele boom american a început”, scria Fortune. „Este de nemăsurat. Vechile unități nu mai fac față. [...] Există o cerere puternică pentru

446

O ISTORIE A LUMII MODERNE

orice se poate mîncă, îmbrăca, savura, citi, repara, vopsi, bea, vedea, conduce, gusta sau vizita.”⁹⁶ Era începutul celui mai lung ciclu de expansiune capitalistă din istorie, extinzîndu-se și în Europa (planul Marshall a avut efect) în anii '50 și în Japonia și Pacific în anii '60; durînd, cu mici întreruperi, pînă la mijlocul anilor '70. Pentru americani, gustul prosperității neînhibate era cu atît mai pregnant cu cît readucea amintiri despre Arcadia pierdută a anilor '20. Mai erau și alte ecouri ale anilor '20. Vînătoarea de vrăjitoare xenofobă a administrației Woodrow Wilson nu s-a repetat. Totuși era un aer de tensiune patriotică, datorat faptului că americanii își adunau forțele pentru marea răspundere globală pe care și-o asumau. Și aici contrastul cu Rusia este marcat și instructiv. America era o societate extrem de deschisă și în anumite sensuri una vulnerabilă. Fusese prea puțin apărată împotriva penetrării sistematice a instituțiilor sale practicate de stalinism la o scară uriașă în anii '30. Agenții guvernelor străine trebuiau să se înregistreze conform Legii McCormack din 1938. Membrii unor organizații care pledau pentru răsturnarea guvernului SUA erau pasibili de urmărire, atît conform Legii Hatch din 1939 cît și Legii Smith din 1940. Această legislație nu putea împiedica în nici un fel comuniștii activi sau tovarășii acestora să intre în guvern, ceea ce ei au făcut în număr mare în timpul New Deal-ului și încă și mai mult în timpul războiului. După cum spunea Kennan, Penetrarea serviciilor guvernamentale americane de către membri sau agenți (conștienți sau nu) ai Partidului Comunist American la sfîrșitul anilor '30 nu era o scormire a imaginației [...] ea exista cu adevărat; și a luat proporții care, deși nu au ajuns niciodată copleșitoare, nu erau nici de neglijat.

El spunea că cei care lucrau la Moscova sau în secția rusă a Departamentului de Stat erau „foarte conștienți” de pericol. Administrația Roosevelt era înceată în reacții: „avertizări care ar fi trebuit luate în seamă ajungeau prea

adesea la urechi surde ori neîncrezătoare"97.

Truman era mai activ. În noiembrie 1946 el a numit o Comisie Temporară pentru Loialitatea Angajaților și în martie anul următor el a acționat pe baza recomandărilor acesteia cu Ordinul Executiv 9835, care autoriza anchete privind orientarea și asocierile politice ale tuturor angajaților federali.98 O dată începută această procedură, în 1947, a fost destul de eficientă. Dar abia după această dată Congresul și publicul au devenit conștienți de adevărata dimensiune a greșelilor din timpul războiului care (se presupunea) au dus la „pierderea” Europei de Est și, în 1949, a Chinei. Pasiunea lui Roosevelt pentru Stalin și frivolitatea sa fundamentală erau mai culpabile pentru slăbiciunea politicii americane din timpul războiului decât orice „cîrțițe” stali-niste. Dar Roosevelt murise. Iar cîrțile erau descoperite treptat pe măsură ce Războiul Rece se intensifica și prostiile trecutului erau analizate.

PACE PRIN TEROARE

447

Nici o dovadă găsită pînă acum nu sugerează că agenții sovietici ar fi determinat vreo decizie importantă în politica Statelor Unite, cu excepția Finanțelor, sau că ar fi furnizat vreo informație secretă vitală, cu excepția domeniului armelor nucleare. Dar acestea au fost excepții majore. Agentul sovietic Harry Dexter White era cel mai influent funcționar din Ministerul de Finanțe, omul care a creat sistemul monetar internațional postbelic, cu ajutorul lui Keynes. În aprilie 1944 lui i s-a datorat decizia guvernului american de a da guvernului sovietic plăcile matrice ale Trezoreriei Statelor Unite pentru a imprima bancnote ale ocupației, decizie care a costat pînă la urmă contribuabilii americani 225 milioane de dolari." În 1945 Elizabeth Bentley, o fostă spioană comunistă, a informat FBI-ul despre două rețele sovietice în SUA, una condusă de economistul de la Ministerul de Finanțe Nathan Gregory Silvermaster, cealaltă de Victor Perlo de la Comisia pentru Producția de Război; informații secrete se mai transmiteau și de la Departamentul pentru Justiție, Administrația pentru Economie Externă și Consiliul Economiei de Război. Raiduri ale FBI și ale Biroului de Servicii Strategice (OSS) au dezvăluit scurgeri și din Departamentele pentru Armată și Marină, de la Biroul de Informații Militare și chiar din OSS. Apoi, de la Departamentul de Stat, mai era Alger Hiss, care stătuse lîngă Roosevelt la Ialta și, mai important, fusese adjunctul lui Edward Stettinius, pe care britanicii îl considerau cea mai mare (deși incoștientă) comoară a lui Stalin în tabăra Aliaților. În domeniul atomic între agenții sovietici s-au aflat Julius și Ethel Rosenberg, Morton Sobell, David Greenglass, Harry Gold, J. Peters (alias Alexander Stevens), care l-a folosit drept curier pe Whittaker Chambers, și Jacob Golos și Klaus Fuchs, care fuseseră verificați de securitatea britanică.

Măsura în care acești spioni au prejudiciat interesele occidentale nu poate fi cunoscută pînă nu se deschid arhivele sovietice. Dar faptul că Rusiei sovietice i-au trebuit numai patru ani să facă o bombă atomică (1945-1949), nu mai mult decât a luat proiectul Manhattan însuși, a fost un șoc imens pentru Administrația Truman și șefii Apărării (deși nu și pentru unii membri ai comunității științifice). Acest lucru a fost prost primit de către publicul american. A coincis cu prăbușirea KMT în China. A venit într-o perioadă în care problema penetrării guvernului de către sovietici fusese de fapt depășită, dar în care vinovații mai erau încă judecați. Abia la 25 ianuarie 1950 Alger Hiss a fost găsit vinovat de sperjur pentru că își ascunsese apartenența la Partidul Comunist. Cazul lui a fost cel care a atras cel mai mult atenția.

Două săptămîni mai tîrziu senatorul Joe McCarthy și-a ținut faimosul discurs la Wheeling, în Virginia de Vest, afirmînd că în Departamentul de Stat lucrau 205 comuniști cunoscuți. A fost începutul adevăratei vînători de vrăjitoare: pe scurt, fenomenul a avut loc după ce realitățile care îl provocaseră fuseseră depășite. McCarthy era un republican radical; nu era de dreapta. Devenise interesat de spionaj în toamna precedentă, cînd văzuse un raport confidențial FBI (deja depășit de doi ani). Puțin înainte de discursul de la

448

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Wheeling el a cînat cu părintele Edmund Walsh, membru în consiliul de conducere al Școlii de Afaceri Externe din cadrul Universității Georgetown. Acesta era un colegiu iezuit conservator (iezuiții au fost radicalizați abia în anii '60) ai cărui absolvenți ajungeau în număr mare la Departamentul de Stat; era preocupat de numărul de ultraliberali care intraseră în perioada 1933-1945. Senatorul a sesizat un subiect și a început să-l fluture. El nu era un politician serios, ci un aventurier, care trata politica precum un joc. După cum spunea cel mai bun biograf al său: „Nu era în nici un caz un fanatic [...] era tot atît de incapabil de ranchiună, răutate și animozitate reale pe cît este un eunuc de căsătorie [...]. Mîma totul și nu putea înțelege pe cineva care nu făcea la fel."100 Robert Kennedy, viitorul procuror general, care lucra pentru el, nega că ar fi fost rău: „întreaga lui metodă de operare era complicată, pentru că se simțea vinovat și rănit după ce distrugea pe cineva. Voia cu disperare să placă. Nu anticipa rezultatele a ceea ce făcea."101 McCarthy n-ar prea fi avut cine știe ce importanță dacă n-ar fi izbucnit războiul din Coreea în vara aceea. Perioada ascensiunii lui a coincis exact cu acel conflict amar și frustrant — s-ar putea spune că mccarthyismul a fost ultimul dar al lui Stalin pentru poporul american. A fost distrus rapid îndată după ce s-a terminat. McCarthy a profitat de sistemul de comisii din Congres care autorizează anchetele. Adunarea legislativă are dreptul să conducă anchete cvasijudiciare. Era o veche procedură parlamentară engleză, care s-a dovedit neprețuită în stabilirea libertăților constituționale în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. S-a abuzat grosolan de ea, mai ales în cazul vînătorilor de

vrăjitoare politice și religioase. La două aspecte ale ei se putea în special obiecta: folosirea unei proceduri inchizitoriale, atât de străine dreptului cutumiar, și puterea de a pedepsi pentru sfidare pe oricine ar obstrucționa această procedură. Congresul a moștenit atât virtuțile cât și viciile sistemului, care erau inseparabile. În anii '30, liberalii din Congres hăituiseră comunitatea din Wall Street; acum venise rândul liberalilor. În anii '60 și mai târziu avea să vină rândul oamenilor de afaceri; iar la mijlocul anilor '70 al Administrației Nixon. În ansamblu, avantajele sînt mai multe decît defectele, și prin urmare sistemul este menținut. În plus, își conține propriul mecanism de autoreglare, care a funcționat în acest caz, deși încet. McCarthy a fost repudiat, cenzurat și, de fapt, anihilat de colegii lui, senatorii. Răul făcut de McCarthy unor vieți individuale a pornit de la doi factori speciali. Primul era imperfecțiunea legilor americane privind calomnia, care permitea presei să-i publice nepedepsită afirmațiile nefondate, chiar și atunci cînd ele nu erau secrete. Presa, în special serviciile de comunicații, au transformat un abuz într-un scandal, tot așa cum în anii '70 avea să transforme cazul Watergate într-o vînătoare de vrăjitoare.¹⁰² Al doilea era lașitatea morală de care au dat dovadă unele instituții, mai ales din Hollywood și Washington, supunîndu-se lipsei de rațiune care domina. Din nou, acesta este un fenomen

i PACE PRIN TEROARE

449

recurent, care avea să se repete în deceniul 1965-1975, cînd multe universități au capitulat în fața violenței studenților.

Fără acești doi factori, „mccarthyismul” nu era nimic. Contrastul cu jdanovismul din Rusia este instructiv. McCarthy nu avea o poliție. Nu avea nici o autoritate executivă. Dimpotrivă: atât administrația Truman cât și administrația Eisenhower au făcut tot ce le stătea în puteri să-l împiedice. Și mai important, McCarthy nu făcea parte din procesul juridic. Nu avea un tribunal. De fapt, tribunalele au fost complet neafectate de mccarthyism. După cum arăta Kennan: „Oricine putea să facă în așa fel încît cazul lui să ajungă în fața unui tribunal era sigur în general că va avea parte acolo de un nivel de justiție cu nimic mai prejos decît în orice altă perioadă din istoria recentă a Americii.”¹⁰³ Tribunalele au rezistat mccarthyismului, spre deosebire de comportamentul lor douăzeci de ani mai târziu, cînd au luat parte din plin la isteria Watergate. În ultimă instanță, arma lui McCarthy era publicitatea; iar într-o societate liberă publicitatea este o armă cu două tăișuri. McCarthy a fost distrus de publicitate; și omul care a orchestrat din culise această distrugere a fost noul președinte, Dwight Eisenhower.

Eisenhower a sesizat corect că războiul din Coreea și nesiguranța care înconjură negocierile de încetare a focului erau sursele frustrării și fricii pe care le exploata McCarthy. În noiembrie 1952 el fusese ales ca să pună capăt războiului. Pacea fusese întotdeauna un subiect care aducea voturi în Statele Unite. Există însă un contrast interesant între democrați și republicani. Wilson a cîștigat în 1916 cu promisiunea de a ține America în afara războiului; în anul următor America era beligerantă. Roosevelt a cîștigat în 1940 cu aceeași promisiune și cu același rezultat. Lyndon Johnson a cîștigat în 1964 cu o platformă de pace (împotriva „instigărilor la război” ale republicanilor) și a transformat imediat Vietnamul într-un război de proporții. Eisenhower în 1952 și Richard Nixon în 1972 sînt singurii doi președinți din secolul XX care și-au îndeplinit promisiunile de pace. În cazul lui Eisenhower însă realizarea lui a fost subestimată. El considera Coreea un conflict inutil și în prost gîndit mod repetat. Era uluit de numărul de ocazii în care administrația precedentă se gîndise să folosească arme nucleare împotriva Manciuriilor și Chinei, ba chiar a Rusiei; și de disponibilitatea ei, în plus, de a lua în considerație bombardarea convențională a Chinei pe o scară mare.¹⁰⁴ Și-a propus să depășească impasul armistițiului și, în loc să plănuiască în secret folosirea forței nucleare, a folosit amenințările nucleare în diplomația privată. Această tactică a funcționat, și în nouă luni a obținut un așa-zis acord. A fost criticat amarnic la vremea aceea, și de atunci încoace, pentru că n-a făcut nimic să pună stavilă isteriei anticomuniste.¹⁰⁵ Adevărul este că el a sesizat elementul esențial: că războiul a fost acela care a făcut mccarthyismul posibil și că, o dată înlăturată această cauză, senatorul putea fi curînd redus la tăcere. El a acordat prioritate eforturilor în vederea păcii și abia după aceea a organizat căderea lui McCarthy. Cu o iscusință remarcabilă

450

O ISTORTE A LUMII MODERNE

și în mare secret el i-a făcut pe prietenii săi din Senat să-l acuze pe McCarthy, folosindu-l pe șeful biroului său de presă, Jim Haggerty, să orchestreze publicitatea. Procesul a culminat în decembrie 1954 și este poate cel mai bun exemplu al stilului de conducere al „mîinii ascunse” pe care Eisenhower adora să-l practice și pe care cercetarea l-a adus la lumină la mulți ani după moartea sa.¹⁰⁶

Eisenhower a avut cel mai mult succes dintre toți președinții secolului XX, iar deceniul în care a guvernat (1953-1961) a fost cel mai prosper din istoria americană, de fapt chiar universală. Președinția lui a fost învăluită într-o întregă mitologie, în mare parte creată în mod deliberat de el însuși. A căutat să dea impresia că nu era decît un monarh constituțional, care lăsa deciziile în seama colegilor săi și de fapt a Congresului și care era nerăbdător să petreacă cît mai mult timp posibil jucînd golf. Stratagema a funcționat. Rivalul său de dreapta la conducerea Partidului Republican, senatorul Robert Taft, zîmbea ironic: „Eu chiar cred că ar fi trebuit să se facă jucător profesionist de golf.”¹⁰⁷ Primul lui biograf pretindea că „părerea unanimă” a „ziariștilor și universităților, învățaților

și profeților comunității naționale a intelectualilor și criticilor" era că comportamentul lui Eisenhower ca președinte fusese „nepriceput iar definiția pe care o dădea el președinției inexactă... [el] a preferat să-și lase națiunea să zboare pe pilot automat" 108. Era considerat bine intenționat, limitat intelectual, ignorant, confuz, adeseori slab și întotdeauna lenes.

Realitatea era cu totul alta. „Complex și viclean" a fost caracterizarea făcută de vicepreședintele său, Richard Nixon (care nu avea o părere proastă despre aceste atribute); „întotdeauna el aplica două, trei sau patru tipuri de raționament unei singure probleme și de obicei prefera abordarea indirectă" 109. La sfârșitul anilor '70, deschiderea dosarelor secrete ținute de secretara sa personală, Ann Whitman, a înregistrărilor telefonice, a jurnalelor și altor documente personale a revelat că Eisenhower muncea mult mai mult decât credeau ceilalți, inclusiv colegii săi. O zi tipică începea la 7.30, oră pînă la care citise New York Times, Herald Tribune și Christian Science Monitor, și se termina aproape de miezul nopții (adesea lucra și după). Multe dintre întîlnirile lui (în special cele legate de partid sau de politica externă și de apărare) erau în mod deliberat omise de pe listele date presei de Haggerty. Întîlniri lungi și importante cu secretarul de Stat și cel pentru Apărare, cu șeful CIA și alte personaje aveau loc neînregistrate și în secret, înainte de ședințele oficiale ale Consiliului Național de Securitate. Conducerea politicii externe și de apărare, departe de a fi birocratică și inflexibilă, cum presupuneau criticii săi, avea loc de fapt conform unor principii extrem de eficiente, contrastînd puternic cu anarhia romantică a regimului Kennedy care a urmat. Eisenhower însuși conducea totul. 110

Eisenhower practica pseudodelegarea. Toți credeau că Sherman Adams, șeful statului său major, lua deciziile interne. Într-o oarecare măsură, Adams

"" ! PACE PRIN TEROARE •

451

împărtășea și el această iluzie. El spunea că Eisenhower era ultimul personaj important care detesta și evita să folosească telefonul. 11 De fapt, înregistrările arată că dădea o mulțime de telefoane despre care Adams nu știa nimic. Departe de a lăsa politica externă în seama lui John Foster Dulles, secretarul său de Stat, Eisenhower primea sfaturi din surse despre care Dulles nu știa nimic, și în secret îl ținea din scurt: Dulles raporta zilnic prin telefon, chiar și cînd se afla în străinătate. Eisenhower citea un volum uriaș de documente oficiale și a întreținut o corespondență copioasă cu prieteni aflați în funcții înalte, din țară și din străinătate, din comunitățile diplomatice și de afaceri. Îl folosea pe Dulles ca pe un servitor; iar acesta se plîngea că deși adeseori lucra pînă noaptea tîrziu cu președintele la Casa Albă nu „fusese niciodată invitat la o cină de familie" 12. Ideea că Dulles și Adams erau personajele principale a fost promovată în mod deliberat de Eisenhower, căci ei puteau fi învinuiți atunci cînd se făceau greșeli, protejînd astfel președinția — o tehnică folosită adesea în trecut de autocrați încoronați, precum Elisabeta I. Dar, de asemenea, Eisenhower își exploata uneori reputația de naivitate politică spre a-și asuma răspunderea pentru greșeli comise de subordonați ca, de exemplu, cînd Dulles a făcut o serie de gafe în întîlnirea din 1953 cu Winthrop Aldrich la ambasada din Londra. 113 Kennan a sesizat jumătate din adevăr cînd a scris că în afacerile externe Eisenhower era „un om cu o mare inteligență politică și putere de înțelegere. Cînd vorbea despre astfel de lucruri serios și într-un cerc oficial protejat, străbăteau sclipiri ale unei minți extrem de ordonate prin jargonul militar în care era obișnuit să-și exprime sau să-și ascundă gîndurile" 14. De fapt Eisenhower folosea jargonul, mai ales la conferințele de presă, ca să evite să dea răspunsuri pe care engleza simplă nu le putea ascunde; adesea se prefăcea a nu ști ceva din același motiv. Ba chiar era destul de machiavelic ca să se prefacă a nu-și înțelege propriul translator cînd avea de-a face cu străini dificili. 15 Stenogramele conferințelor lui secrete arată forța și luciditatea gîndurilor sale. Însemnările făcute de el pe ciornele scriitorilor de discursuri și pe discursurile lui Dulles demonstrează că, atunci cînd voia, știa să folosească limba engleză extrem de bine. Churchill a fost unul dintre pușinii oameni care l-au apreciat la justa lui valoare. Se poate spune că ei doi au fost cei mai mari oameni de stat de la mijlocul secolului.

Eisenhower își masca talentele și activitățile pentru că i se părea esențial ca guvernarea autocratică, despre care recunoștea că aveau nevoie atît America, cît și restul lumii, trebuie exercitată din umbră. Avea trei principii clare. Primul era evitarea războiului. Bineînțeles, dacă Rusia sovietică tindea să distrugă Occidentul, trebuia opusă o rezistență și America trebuia să fie destul de puternică pentru a face acest lucru. Dar ocaziile de război inutil (cum considera că era Coreea) trebuiau să fie evitate prin claritate, fermitate, precauție și înțelepciune. Acest scop limitat l-a atins. 116 A pus capăt conflictului din Coreea. A evitat războiul cu China. A împiedicat războiul

452

O ISTORIE A LUMII MODERNE

din Suez în 1956 și a prevenit cu iscusință un alt război din Orientul Mijlociu în 1958. Despre Vietnam a spus: „Nu-mi pot imagina o tragedie mai mare pentru America decît să fie implicată profund acum într-un război total într-una din aceste regiuni." Și din nou: „Nu va fi nici o implicare [...] decît dacă este rezultatul procesului constituțional prin care Congresului îi revine sarcina să-o declare." 17 Autorizația Congresului; sprijinul Aliaților — acestea erau cele două condiții pe care le-a hotărît pentru implicarea americană oriunde, și ele s-au reflectat în sistemele de alianțe din Orientul Mijlociu și Asia de Sud-Est pe care le-a adăugat la NATO.

Al doilea principiu al lui Eisenhower, legat de primul, era necesitatea controlului constituțional asupra activității

militare. El a folosit foarte mult CIA și a fost singurul președinte american care a controlat-o efectiv. A prezidat cu pricepere operațiunile CIA în Iran și Guatemala fără a-și prejudicia în nici un fel reputația. 118 Lovitura aranjată de CIA în Indonezia în 1958 a eșuat pentru că de data aceea sarcina i-a fost încredințată lui Dulles. Este greu de crezut că Eisenhower ar fi permis ca operațiunea din Golful Porcilor din 1961 să aibă loc în forma pe care a luat-o. În 1954 crease un Consiliu civil de Consultări asupra Activităților de Informații Externe, sub conducerea unui bătrîn diplomat șiret, David Bruce, și aceasta a fost una dintre numeroasele metode pe care le-a folosit pentru a păstra armata sub autoritatea lui. 119 Nu-i plăceau generalii în politică. Convenția Republicană de la Chicago din 1952, care l-a ales să candideze la președinție, era atît de împînțită de generali, suporteri ai senatorului Taft și ai lui MacArthur, încît Eisenhower i-a ținut pe principalul său aghiotant, colonelul Bob Schultz, și pe medicul său, generalul Howard Snyder, în afara orașului. 120 Eisenhower a fost mereu conștient de nevoia de a menține o dificilă cale de mijloc între izolaționism și activism intens în afacerile internaționale. Îl folosea pe Dulles pentru a-i satisface pe activiștii din Senat. Pentru Dulles, care era nepotul Secretarului de Stat al lui Wilson, Robert Lansing, și fusese la Versailles, respingerea de către Senat a Tratatului din 1919 a fost o lecție de neuitat. El era, de asemenea, scria Kennan, „profund conștient de dependența unui Secretar de Stat de sprijinul senatorial în vederea succesului politicilor sale” 121. Sub îndrumarea lui Eisenhower, care îi verifica înainte atent declarațiile, Dulles folosea un limbaj care uneori părea bombastic („politică drastică”, „calea spre ruină”, „reevaluare agonizantă”) pentru a îmbina sprijinul legislativ cu realismul politic și militar. Numai cei doi știau care dintre angajamentele externe ale Americii erau reale și care retorice.

Principala teamă a lui Eisenhower, în atmosfera tensionată produsă de Războiul Rece, era că guvernul avea să cadă sub controlul unei combinații de senatori belicoși, militari exagerat de zeloși și furnizori de arme lacomi — ceea ce el numea „complexul militar-industrial”. Căci al treilea principiu al său, reflectat în jurnalele lui și în alte documente personale, era că asigurarea libertății în întreaga lume depindea în cele din urmă de sănătatea

PACE PRIN TEROARE

453

economiei americane. Cu timpul, puterea acestei economii se putea reproduce și în Europa Occidentală și în Japonia. Dar economia SUA putea fi ea însăși distrusă prin cheltuieli nechibzuite. El spunea despre militariști: „Ei nu știu prea multe despre combaterea inflației. Această țară s-ar putea sufoca făcînd la nesfîrșit cheltuieli militare, după cum la fel de bine se poate autoînfrînge necheltuind suficient pentru protecție.” Sau: „Pentru nici o țară nu există apărare care să-i arunce în aer propria economie.” 122 Dar Eisenhower se temea la fel de mult și de cheltuielile civile. El nu se opunea măsurilor keynesiene pentru combaterea recesiunii incipiente. În 1958, spre a depăși un astfel de declin, a admis un deficit de 9,4 miliarde de dolari, cel mai mare atins vreodată de guvernul SUA pe timp de pace. 123 A fost însă o măsură de urgență. Ceea ce se străduia din greu să evite Eisenhower era o creștere uriașă, permanentă a angajamentelor federale. El a pus frînarea inflației înaintea securității sociale pentru că era de părere că pînă la urmă aceasta era singura formă sigură de securitate socială. Îi displăcea ideea ca America să devină un stat al bunăstării. Era de fapt profund conservator, în 1956 admitea: „Taft era de fapt mult mai liberal decît mine în problemele interne.” 124 Adevăratul lui coșmar era combinația de cheltuieli excesive pentru apărare și un mecanism nestăvilat al bunăstării — o combinație distructivă care s-a transformat în realitate la sfîrșitul anilor '60. Cît a fost el la conducere, cheltuielile federale ca procentaj din PNB, precum și inflația, au fost menținute la o cifră rezonabilă, în ciuda tuturor presiunilor. A fost o realizare remarcabilă și explică de ce deceniul Eisenhower a fost cel mai prosper din epoca modernă. Iar această prosperitate radia într-o porțiune din ce în ce mai mare a lumii.

Lumea întreagă era mai sigură. În 1950-1952, riscul unui război major era considerabil. Pînă la sfîrșitul deceniului se ajunsese la un soi de stabilitate, se trasaseră niște linii, se stabiliseră niște reguli, se încheiaseră niște alianțe și acorduri pe tot globul. Politica de „îngrădire” fusese aplicată. Leninismul militant, care se extinsese cu repeziciune în anii '40 atît în Europa cît și în Asia, a descoperit că marșul său impetuos fusese transformat într-un tîrîit încet sau chiar se oprise cu totul. Dar îndată ce sistemul de îngrădire a fost complet, el a încetat să mai fie singura soluție. Căci prăbușirea vechilor imperii liberale ale Europei a dat viață unei noi categorii de state care produceau pericole noi și irezolvabile.

a^/.,*ii><if |4 fi

hJiJij.ltj ț , i w'- >* \i,ț* '■*-. mu » ț. J,l > ,» t T « y t

Același proces istoric care a creat superputerile a pus puterile tradiționale în fața unei dileme. Care era rolul lor? Țările înfrînte, Franța, Germania și Japonia, fuseseră împinse de necesitate la o reevaluare fundamentală. Dar Marea Britanie nu fusese înfrîntă. Ea ținuse piept singură și ieșise victorioasă. Nu putea continua ca și înainte? Churchill luptase cu disperare pentru interesele britanice. El respinsese categoric ideea lui Roosevelt că America și Rusia ar fi fost cele două puteri „idealiste” iar Marea Britanie vechiul imperialist lacom. Cunoștea cinismul infinit ce se reflecta în remarcă ambasadorului Maiski că el aduna pierderile naziștilor și ale Aliaților în aceeași coloană. 11-a atras atenția ambasadorului britanic la Moscova că Rusia „nu fusese niciodată călăuzită de nimic altceva decît de un interes personal cît se poate de calculat și de un dispreț total față de viața și soarta noastră” 2. Era amar de conștient că

Rusia era nerăbdătoare să sfișie Imperiul Britanic în bucăți și să se ospăteze cu membrii săi și că America, de asemenea, ajutată de Dominionioane și mai ales de Australia și Noua Zeelandă, favoriza „decolonizarea”. H.V. Evatt, arțagosul ministru de Externe australian, obținuse ca aceste idei să fie trecute în cartă ONU.³ Churchill și-a arătat colții la laltă: „Cîtă vreme îmi curge sînge prin vene, nu voi permite nici un transfer al suveranității britanice.”⁴ Șase luni mai tîrziu Churchill fusese îndepărtat de electorat. Succesorii săi laburiști intenționau să dezarmeze, să decolonizeze, să se împrietenească cu Rusia și să construiască un stat al bunăstării. În realitate, s-au trezit robi ai evenimentelor. În august 1945 lordul Keynes le-a pus în față o hîrtie care arăta că țara era în faliment. Fără ajutor american, „baza economică a speranțelor acestei țări este inexistentă”⁵. Ernest Bevin, liderul de sindicat devenit ministru de Externe, a început cu sloganul „stînga poate vorbi cu stînga” și spera să poată împărtăși secrete atomice cu Rusia. Dar curînd el îi spunea colegului său Hugh Dalton: „Molotov a fost exact ca un comunist într-un partid laburist local. Dacă îl tratezi rău, el e cel mai nemulțumit, iar dacă-l tratezi bine nu face decît să-și sporească pretențiile și să profite de tine în ziua imediat următoare.”⁶ Treptat, Bevin a ajuns să întruchipeze hotărîrea Marii Britanii de a organiza securitatea colectivă. El i-a spus lui Molotov în 1949: „Vreți să treceți Austria în spatele Cortinei voastre de Fier? Nu

p

GENERAȚIA BANDUNG

455

puteți face asta. Vreți Turcia și strîmtorile? Nu le puteți avea. Vreți Coreea? Nici asta nu se poate. Vă expuneți gîtul și într-o zi o să vă treziți cu el tăiat.”⁷

Politica externă a lui Bevin necesita rămînerea Marii Britanii în cursa strategică a înarmării. La exact un an după ce Keynes și-a prezentat raportul despre faliment, șeful Statului Major al Aviației a încheiat un contract cu guvernul pentru bombe nucleare. Specificațiile pentru primul bombardier britanic au fost puse pe hîrtie la 1 ianuarie 1947.⁸ Cel mai important specialist englez în fizică nucleară, P.S.M. Blackett, era împotriva unei bombe britanice, dar el era de părere că Marea Britanie trebuia și putea să adopte o atitudine neutră față de America și Rusia sovietică.⁹ Principalul consilier științific, Sir Henry Tizzard, era de asemenea împotriva unei forțe nucleare independente: „JVu sîntem o mare putere și nu vom mai fi niciodată. Sîntem o mare națiune, dar dacă vom continua să ne comportăm ca o Mare Putere, curînd vom înceta să ne comportăm ca o mare națiune.”¹⁰ Dar Tizzard era descumpănit de succesul sovietic în explozarea unei bombe atomice încă din august 1949: el îl atribuia furtului de material. În orice caz, decizia de a fabrica bomba a fost luată în ianuarie 1947, în punctul culminant al disperatei crize de combustibil și chiar înainte ca Marea Britanie să-i treacă lui Truman povara Greciei și Turciei. Numai Attlee, Bevin și încă patru miniștri au fost prezenți.” Cheltuielile au fost „pierdute” în estimări și au ascunse parlamentului. Cînd Churchill a revenit la putere, în 1951, a fost uluit să descopere că fuseseră sustrate astfel în secret 100 de milioane de lire și că proiectul avansase serios.¹²

Decizia de a fabrica bomba, și succesul extraordinar cu care a fost dezvoltată, a menținut, fără îndoială, Marea Britanie în top încă treizeci de ani. Prima testare a unei bombe atomice britanice, lîngă Insula Monte Bello, în octombrie 1952, i-a făcut pe americani să reia parteneriatul atomic. Prima testare a unei bombe britanice cu hidrogen din Insula Christmas în mai 1957 a oficializat acest parteneriat convingînd Congresul să amendeze Legea McMahon din 1946: acordurile bilaterale din 1955 și 1958 n-ar fi putut fi obținute fără o capacitate nucleară britanică. O dată intrată în acest „club”, Marea Britanie a putut juca un rol principal în negocierile pentru interzicerea testelor din 1958-1963 și în procesul care a dus la Tratatul de Neproliferare din 1970. În 1960, într-o poziție celebră, Aneurin Bevan apăra bomba britanică în fața colegilor săi din Partidul Laburist pe temeiul că, fără ea, un ministru de Externe britanic ar „intra gol în sălile de consiliu ale lumii”. Dar era o formulare greșită. Fără ea, Marea Britanie n-ar fi luat deloc parte la aceste negocieri și la altele: căci, ca toate cluburile, nici cel nuclear nu permitea accesul persoanelor dezbrăcate în sala sa de consiliu, în 1962 acordul americano-britanic de la Nassau a dat Marii Britanii dreptul la 64 de platforme de lansare nucleară moderne, față de 1 038 pentru SUA și aproximativ 265 pentru Rusia sovietică. În 1977 cifrele erau: America — 11 330, Rusia — 3 826 și Marea Britanie — 192: această scădere

456

O ISTORIE A LUMII MODERNE

proporțională a Marii Britanii a exclus-o de la Convorbirile de Limitare Strategică a Armelor (SALT), deși la vremea aceea „sperietoarea” britanică putea să distrugă toate centrele industriale și de populație importante din Rusia sovietică și să producă o pierdere de 20 de milioane de morți.¹³

În 1945-1946, așadar, a devenit o axiomă a politicii britanice angajarea, împreună cu americanii, în aranjamente de securitate colective, pentru a împiedica expansiunea sovietică și pentru a contribui la aceasta prin forță nucleară britanică. De-a lungul tuturor schimbărilor de atitudine și de guvern, acesta a fost un fir constant în politica britanică pînă în anii '80. Dar a fost singurul element stabil. Tot restul a fost confuzie și nehotărîre. Era o lipsă de perspectivă; o prăbușire a voinței. La sfîrșitul verii lui 1945 Imperiul Britanic și Commonwealth păreau să se fi întors la meridianul lui 1919. Puterea britanică se întindea peste aproape o treime de glob. În plus față de posesiunile legitime, Anglia mai administra imperiul italian din Africa de Nord și de Est, multe foste colonii franceze și multe teritorii

eliberate din Europa și Asia, inclusiv strălucitoarele imperii ale Indochinei și Indiilor de Est olandeze. Nici o națiune nu purtase vreodată pe umerii săi responsabilități atât de larg răspândite. Douăzeci și cinci de ani mai târziu, totul pierise. Istoria nu mai văzuse niciodată o transformare atât de mare și de rapidă.

Avea să se spună adesea, pe măsură ce se producea dezintegrarea, că prăbușirea imperiului a fost prefigurată de căderea Singaporei la începutul lui 1941. Dar nu este adevărat. Nu a existat nici o dezonoare în 1941. Deși a fost un eșec al conducerii în apărarea orașului, campania în ansamblu nu a fost în nici un fel rușinoasă. Britanicii din Malaya nu comiseră un hybris disprețuindu-i pe japonezi. Dimpotrivă, ei au prezis cu acuratețe ce avea să se întâmple dacă garnizoana nu era întărită și, mai presus de orice, reînar-mată. S-a luat în schimb decizia de a salva Rusia. Așa cum stăteau lucrurile, 200 000 de soldați japonezi bine echipați și foarte experimentați, cu o superioritate covârșitoare în forță aeriană și maritimă, au fost ținuți în șah vreme de șaptezeci de zile de către soldați din numai trei divizii și jumătate ale Commonwealth-ului. În orice caz, imaginea victoriei asiatice a fost ștearsă complet de dimensiunea înfrângerii japoneze. Marea Britanie a capitulat la Singapore cu 91 000 de oameni. Când generalul Itagaki i-a întins sabia sa amiralului Mountbatten în 1945, el avea 656 000 de oameni în comandamentul Singapore. În alte părți britanicii au primit capitularea a peste un milion. Au depus armele peste 3 175 000 de japonezi cea mai mare înfrângere suferită vreodată de un popor asiatic sau neaparținând rasei albe. În toate domeniile, tehnologia și organizarea occidentală (adică ale albilor) se dovediseră superioare nu în mod marginal, ci covârșitor. Nu a fost numai o victorie caracteristică, ci chiar victoria colonială arhetipală a forței armelor de foc asupra forței mușchilor.¹⁴ Nu a existat nici o dovadă concretă a prăbușirii loialității față de Imperiul Britanic a popoarelor supuse. Dimpotrivă. Eforturile intense făcute de ja-

J,

GENERAȚIA BANDUNG

457

ponezi pentru a întemeia o „Armată Națională Indiană” și un regim independent s-au soldat cu un eșec total. A fost creat un „guvern” în octombrie 1942, sub conducerea lui Chandra Bose, care a declarat război Marii Britanii și și-a stabilit capitala la Rangoon. ANI s-a dezintegrat de îndată ce a acționat împotriva Armatei Indiene. Japonezii n-au putut niciodată să convingă sau să oblige mai mult de 30 000 de indieni, civili și militari, să lupte împotriva Marii Britanii. Mai multe mii de prizonieri de război indieni au preferat tortura și moartea renunțării la loialitate: de exemplu, cei 200 de ofițeri și soldați dintre punjabii luați prizonieri la Kuching au fost omorâți practic toți pînă în aprilie 1945, unii în bătaie, alții fiind decapitați sau înjunghiați cu baionetele. Opoziția față de război din partea „națiunii politice” a Indiei n-a avut nici un efect asupra „națiunii militare”. În timp ce în 1914-1918 au luptat în armată 1 457 000 de indieni, în perioada celui de-al doilea război mondial numărul lor a trecut de 2 500 000: numărul indienilor care au primit Crucea Victoria a crescut de la 11 la 31.15 , Cine vorbea în numele Indiei? „Națiunea politică”? „Națiunea militară”? Putea vorbi cineva în numele Indiei? În 1945 India însemna peste 400 de milioane de oameni: 250 de milioane de hinduiști, 90 de milioane de musulmani, 6 milioane de sikhși, milioane de sectanți, budiști, creștini; 500 de prinți și maharajahi independenți; 23 de limbi principale, 200 de dialecte; 3 000 de caste, cu 60 de milioane de „intangibili” la baza piramidei; 80% din populație locuia în 500000 de sate, majoritatea inaccesibile chiar și pe drumuri de suprafață. Totuși în scopuri practice, în 1917 se luase decizia, în contextul reformelor lui Montagu, de a se începe procesul de încredințare a puterii asupra acestui popor mare și disparat nu în mâinile liderilor lui tradiționali sau religioși sau economici sau militari — sau ale tuturor la un loc, — ci în mâinile unei elite restrînse care își însușise ideologia și tehnicile și, mai ales, limbajul politicilor occidentale. Decizia a fost confirmată de reacția la Amritsar. Aceasta a arătat că Raj-ul britanic nu mai era hotărît să aplice domnia legii cu orice preț. Legea din 1935 a pus în mișcare procesul abdicării. Guvernul britanic, oricît ar fi protestat public, știa exact ce se întâmplă. După cum eminența cenușie a lui Baldwin, J.C.C. Davidson, îi raporta acestuia: Adevărul este că guvernul britanic, viceregele și într-o oarecare măsură statele au fost făcute să creadă de către Gandhi că doar cîțiva agitatori urbani semieducați, necopti reprezintă concepțiile a 365 de milioane de cultivatori harnici și relativ mulțumiți. Mi se pare că elefantul a fost pus pe fugă de către purice.¹⁶ India ilustrează procesul prin care politicianul profesionist cu „normă întregă” a moștenit pămîntul în secolul al XX-lea. Reformele au creat un sistem de reprezentare străin. O clasă de oameni, în special avocați, s-au organizat pentru a-l manipula. Când a sosit timpul, puterea le-a fost transferată lor. Dialogul s-a ținut în întregime între vechile și noile elite. Oamenii

458

O ISTORIE A LUMII MODERNE

obișnuiți nu au intrat în joc, decît ca o mulțime uriașă de figuranți în fundal. Procesul avea să se repete în toată Asia și Africa. Formele modelului de la Westminster, Paris sau Washington s-au păstrat. Substanța era prezentă doar vag; sau lipsea cu desăvîrșire. Bolșevicii lui Lenin din 1917, cadrele PCC ale lui Mao din 1949 și parlamentarii Indiei au ajuns la putere pe căi diferite. Dar aveau în comun acest lucru. Toate trei grupurile conducătoare erau constituite din oameni care nu avuseseră niciodată vreo altă ocupație în afară de politică și își consacraseră viața exploatarea unui concept flexibil numit „democrație”.

Lenin își revendicase mandatul de a governa prin metodele unui caudil-lo; Mao prin acelea ale unui dictator militar. Gandhi și Nehru au umplut un gol creat de colapsul voinței de a governa. Legea din 1935 făcea ca Raj-ul să nu fie funcțional decât prin represiune permanentă. În 1942, în parte datorită presiunilor lui Roosevelt, Churchill a acceptat o declarație care acorda Indiei dreptul la autogovernare după război. La 28 iulie el a luat prânzul cu George al VI-lea, în al cărui jurnal citim: „M-a uluit spunându-mi că toți colegii săi și ambele, sau toate cele trei partide din Parlament erau cât se poate de pregătite să cedeze India indienilor după război.”¹⁷ Acest lucru s-a dovedit absolut exact. Disputele din 1945-1947 n-au avut ca obiect decât modul și momentul retragerii britanicilor, nu faptul în sine. Actul propriu-zis al independenței Indiei, care a devenit lege la 18 iulie 1947, a fost votat de ambele camere ale Parlamentului aproape în bloc și pe un fundal de indiferență publică aproape fatală.

Într-adevăr, dacă Marea Britanie n-ar fi abdicat, rapid și cu nepăsare, e greu de imaginat cum anume s-ar fi putut obține independența Indiei. Gandhi nu era un eliberator, ci un exotic politic, care ar fi putut înflori numai în mediul protejat furnizat de liberalismul britanic. Era cu un an mai în vîrstă decât Lenin, cu care împărțasea o abordare cvasireligioasă a politicii, deși prin temperamentul său irascibil avea mai multe în comun cu Hitler, mai tînăr decât el cu douăzeci de ani. În dialectul său local, gujarați, Gandhi înseamnă „băcan”, și atît el cît și mama lui, de la care a moștenit o constipație cronică, erau obsedați de funcțiile corpului și de intrarea și ieșirea hranei. Această preocupare s-a intensificat cînd a fost la Londra și s-a învîrtit în cercuri de vegetarieni. Știm mai multe despre intimitățile vieții sale decât despre ale oricărei alte ființe omenești din istorie. Trăia public în ashram-ului lui, sau tabăra religioasă, îngrijit de un numeros anturaj de femei devotate, multe dintre ele dispuse să-i descrie felul de a fi pînă în cel mai mic amănunt. Pe la mijlocul anilor '70 existau deja peste patru sute de biografii ale lui, iar ediția englezească a dictoanelor sale, compilate de cincizeci de cercetători și treizeci de funcționari ai Ministerului indian al Informațiilor, care a înființat un departament special în acest scop, umple optzeci de volume de aproximativ 550 de pagini fiecare.¹⁸

1

:((' GENERAȚIA BANDUNG O

459

Prima întrebare pe care Gandhi o punea femeilor care se ocupau de el în fiecare dimineață cînd se trezea era: „Ați avut o bună activitate intestinală în dimineața asta, surorile mele?” Una din cărțile sale favorite era Constipația și civilizația noastră, pe care o tot recitea. Era convins că răul venea din murdărie și din mîncarea neadecvată. Astfel, deși mîncă cu poftă — „Era unul dintre cei mai înfomețați oameni pe care i-am văzut vreodată”, spunea un discipol — hrana lui era aleasă și preparată cu grijă. Băutura lui era un amestec de bicarbonat de sodiu, miere și lămîie și toate meniurile sale vegetariene erau însoțite de cantități uriașe de usturoi zdrobit, un castron aflîndu-se totdeauna lîngă farfuria sa (nu avea deloc simțul mirosului, o însușire folositoare în India).¹⁹ La mijlocul vieții, Gandhi s-a întors împotriva soției și copiilor săi, de fapt împotriva sexului însuși. El considera că femeile erau mai bune decât bărbații, pentru că presupunea că lor nu le place sexul. Își desfășura așa-numitele experimente Brahmacharya dormind cu fete goale numai pentru a se încălzi. Singura lui secreție seminală de la mijlocul vieții în sus a fost în somn, în 1936, la vîrsta de 66 de ani: 1-a deranjat foarte tare.²⁰

Excentricitățile lui Gandhi erau atrăgătoare pentru un popor care venerază ciudățenia sacră. Dar învățăturile sale nu aveau nici o relevanță pentru problemele sau aspirațiile Indiei. Țesutul de mînă nu avea nici un sens într-o țară a cărei principală industrie era producția masivă de textile. Politica sa de alimentare ar fi dus la o foamete în masă. De fapt, ashram-ul lui Gandhi, cu foarte costisitoarele lui gusturi „simple” și nenumăratele „secretare” și slujnice, trebuia subvenționat din greu de către trei magnați comerciali. După cum observa cineva din cercul său: „Costă o grămadă de bani ca să întreții viața în sărăcie a lui Gandhi.”²¹ Fenomenul Gandhi a avut întotdeauna un puternic iz de șarlatanie tip secolul XX. Metodele sale nu puteau funcționa decât într-un imperiu ultraliberal. „Nu era atît faptul că britanicii îl tratau cu îngăduință”, scria George Orwell, fi cît că știa întotdeauna să comande publicitatea. [...] E greu de imaginat cum ar putea fi aplicate metodele lui Gandhi într-o țară în care opoziția regimului dispar în mijlocul nopții și nu se mai aude niciodată de ei. Fără o presă liberă și dreptul la adunare, 3 este imposibil nu numai să apelezi la opinia din afară, ci și să creezi o mișcare de

3? Tot ce a demonstrat întreaga carieră a lui Gandhi a fost natura nerepresivă a guvernării britanice și disponibilitatea acesteia de a se retrage. Iar Gandhi a constatat și vieți omenești, nu numai bani. Evenimentele din 1920-1921 au arătat că deși putea da viață unei mișcări de masă, el nu o putea controla. Totuși continua să facă pe ucenicul vrăjitor, în timp ce cifra pierderilor creștea la sute, apoi mii, apoi zeci de mii de oameni, și riscurile unei uriașe explozii sectare și rasiale se acumulau. Această orbire față de legea probabilității într-un subcontinent cumplit de divizat făcea aberante afirmațiile lui Gandhi că nu ar lua viața cuiva în nici o împrejurare.

460

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Exista un element similar de frivolitate stridentă și în Jawaharlal Nehru. Era brahman, dintr-o castă de preoți care în

epoca modernă trecuseră la drept și politică. Era fiu unic, băiatul mamei, crescut de guvernante și teozofi, apoi, ca expatriat, educat la Harrow, unde era cunoscut drept Joe, și la Cambridge. Tânăr fiind dusese a dus o viață mondenă în Londra și în stațiuni, cu un venit de 800 de lire pe an. Se plictisea ușor. L-a lăsat pe tatăl său, un conștiincios avocat din Allahabad, să-i aleagă o soție, tot dintr-o familie de brahmani din Cașmir. Dar (ca și Lenin) el nu a arătat vreodată nici cea mai mică dorință de a-și lua o slujbă ca să-și întrețină familia. După cum se plîngea tatăl său: Ai avut timp să te ocupi de bietele vaci... reduce la statutul de vaci de nimic altceva decît o vinovată neglijență din partea ta și a mea — mă refer la mama ta, la soția ta, la copilul și surorile tale? Nu cred că un om care este în stare să-și țină copiii nemîncăți poate fi de mare folos națiunii.²³

Nehru a intrat în politică la începutul campaniei lui Gandhi, iar în 1929 Mahatma l-a făcut președinte al Congresului. S-a ocupat de viața țăranilor: „Am avut privilegiul să lucrez cu ei, să mă amestec printre ei, să trăiesc în colibe lor și să împart cu ei hrana lor modestă”, spunea el. A fost închis pentru agitație în perioada în care Hitler se afla la Landsberg: „Va fi o experiență nouă, și în această lume blazată e ceva să ai o experiență nouă.” India, credea el, putea fi salvată de „un curs de studiere a cărților lui Bertrand Russell.” În multe privințe era un personaj Bloomsburry, un Lytton Strachey politizat, transplantat într-un climat exotic. „Un intelectual între intelectuali”, scria Leonard Woolf. „Ultimul cuvînt în rafinement aristocratic și cultură consacrate salvării celor oprimați”, se entuziasma doamna Webb.²⁴ El a înghițit toată farmacopeea sfîngistă europeană deodată, înflăcărîndu-se pentru Spania republicană, acceptînd procesele demonstrative ale lui Stalin așa cum voiau să pară, era un Pacificator și un adept al dezarmării unilaterale. A petrecut cea mai mare parte a războiului în închisoare, în urma unei tentative de revoltă în 1942 care s-a bucurat de foarte puțin sprijin, și a căpătat astfel largi cunoștințe despre sistemul penitenciar indian. Dar despre procesul de creare a bunăstării și de administrare, prin care erau hrăniți și guvernați 400 de milioane de oameni, nu știa nimic. Pînă la sfîrșitul anilor '40 se pare că a crezut că India era subpopulată.²⁵ A refuzat să creadă aproape pînă în ultima clipă — fiindcă știa atît de puține despre adevărata Indie — că dacă Raj-ul britanic transfera puterea Congresului, musulmanii aveau să ceară un stat separat. Și mai uluitoare era opinia lui că sectarismul violent, care fusese endemic înainte de secolul al XIX-lea și reîncepuse abia după mișcarea Gandhi și Amritsar, fusese în esență creat de guvernarea britanică. El i-a spus lui Jacques Marcuse în 1946: „Cînd pleacă britanicii, nu vor mai fi tulburări publice în India.”²⁶

■!:. GENERAȚIA BANDUNG O 461

De fapt alegerile din India de după război, în care Liga Musulmană a cîștigat practic toate locurile rezervate musulmanilor cu programul ei de separare, au arătat că împărțirea era inevitabilă și violența pe scară largă probabilă. Transferul de putere fusese prezentat ca un exercițiu reușit în lumea oamenilor de stat anglo-indieni. Realitatea este că guvernul britanic pur și simplu a pierdut controlul. Lordul Mountbatten a fost numit vicerege la 20 februarie 1947, cînd economia britanică era în pragul prăbușirii, și i s-a spus să facă ce voia (carte blanche, după cum i-a spus el regelui) cu condiția să respecte termenul de iunie 1948 pentru independență.²⁷ Masacrele începuseră încă înainte de a ajunge el în India. Churchill era de părere că „un interval de paisprezece luni este fatal unui transfer obișnuit de putere” pentru că lăsa extremiștilor de ambele părți timp să se organizeze. Lordul Wavell, fostul vicerege, considera că Marea Britanie trebuia să predea o țară unită, lăsîndu-i pe indieni să o împartă dacă doreau. Generalul Sir Francis Tuker, care pregătise un plan de urgență pentru separare, era de părere că aceasta era inevitabilă dacă transferul era grăbit. Mountbatten a grăbit transferul. El a luat o decizie în favoarea separării la două săptămîni după sosire. Sir Cyril Radcliffe, care conducea comisia de frontieră, a fost nevoit să facă împărțirea singur, căci membrii hinduiști și musulmani erau prea speriați ca să ia decizii independente.

Rezultatul a fost asemeni dezmembrării Imperiului Habsburgic în 1918-1919: a fost îndepărtat principiul unificator și rezultatul a creat mai multe probleme decît a rezolvat. Prinții au fost abandonați. Sectele și clanurile minoritare au fost pur și simplu uitate. Intangibilii au fost ignorați. Toate dificultățile reale — Punjab, Bengal, Cașmir, frontiera de nord-vest, Sind, Baluchistanul britanic — au fost lăsate să se descurce singure. Mountbatten avea geniu pentru relațiile publice și menținea o aparență de curaj. Dar transferul și separarea au fost un măcel catastrofal, un sfîrșit umilitor pentru două secole de guvernare foarte reușită bazată pe bravadă. Cinci pînă la șase milioane de oameni fugeau în toate direcțiile să-și salveze viața. O procesiune de hinduiști și sikhși îngroziți, de exemplu, se întindea pe 92 de kilometri de la Vest de Punjab. Forțele de grăniceri de 23 000 de oameni erau prea slabe și e posibil ca unii dintre soldați să fi participat și ei la măcel.²⁸ Carnagiul a ajuns pînă și în incomparabilul palat al lui Lutyens, căci mulți dintre musulmanii din subordinea lui Lady Mountbatten au fost omorîți; ea a ajutat la transportarea cadavrelor lor la morgă. Gandhi, care a făcut posibile toate astea, i-a mărturisit: „O astfel de întîmplare nu are egal în istoria lumii și mă face să-mi plec capul de rușine.”²⁹ Nehru, care văzuse în indienii eliberați tot atîția adepți Bloomsburry, îi mărturisea acum lui Lady Ismay: „Oamenii și-au pierdut complet rațiunea și se comportă mai rău ca fiarele.”³⁰ Gandhi s-a aflat printre victime, asasinat în ianuarie 1948 de unul dintre fanaticii al căror timp sosise. Cîți au pierit împreună cu el nu se va ști niciodată. Estimările morților mergeau, la vremea aceea, de la 1 pînă la 2 mi-

lioane. Calculele mai moderne indică de la 200 000 la 600 000.³¹ Dar a existat o dorință generală de a se minimaliza și uita acest eveniment de teamă să nu se repete. În anarhie, au mai avut loc și alte mari nedreptăți. În Cașmir, statul natal al lui Nehru, el a folosit trupe ca să impună guvernarea indiană, în ciuda faptului că majoritatea cașmirezilor erau musulmani, pe baza faptului că conducătorul era hinduist: musulmanii de acolo erau „barbari”. În Hyderabad, unde majoritatea erau hinduiști și conducătorul musulman, el a inversat principiul și din nou a folosit trupe pe temeiul că „destinele Hyderabadului se află în mâinile unor nebuni”³². Astfel, Cașmiral, cea mai frumoasă provincie a Indiei, a fost el însuși împărțit, rămânând așa mai bine de treizeci de ani; și s-a pregătit terenul pentru două războaie între India și Pakistan.

Nehru a condus India șaptesprezece ani și a întemeiat o dinastie parlamentară. A fost un conducător popular, deși nu unul eficient. S-a străduit cât a putut să facă parlamentul indian, Lok Sabha, să funcționeze și a petrecut mult timp acolo. Dar era prea autocrat ca să permită conducerii guvernamentale să se dezvolte: guvernarea lui era acțiunea unui singur om — „Cred că plecarea mea ar putea duce foarte ușor la un dezastru”, mărturisea el plin de sine.³³ Această impresie era general împărtășită peste hotare: „Cea mai mare personalitate a Asiei”, scria Walter Lippmann. „Dacă n-ar fi existat”, spunea Dean Acheson, „ar fi trebuit inventat”. „Un titan al lumii”, îl declara Christian Science Monitor. „Dl Nehru poate spune, fără să se laude, că Delhi este școala Asiei”, îi ținea isonul The Guardian. Adlai Stevenson îl considera unul dintre puținii oameni îndreptățiți „să poarte aureolă încă din timpul vieții”³⁴. În sinea lui, Nehru a ajuns să se îndoiască de toate astea. „Este îngrozitor să te gîndești că s-ar putea să ne pierdem toate valorile și să ne scufundăm în sordidul politicii oportuniste”, scria el în 1948. A realizat o reformă a pămîntului, dar ea avantaja doar cîțiva țărani mai bogați și nu făcea nimic pentru productivitatea agricolă. Cît despre planificare, el credea că „va schimba imaginea țării atît de radical încît lumea va fi uluită”. Dar nu s-a întîmplat cine știe ce. În 1953 a recunoscut că în materie de economie „sînt complet pe din afară”. La un moment dat i-a plăcut să deschidă cîteva baraje; mai tîrziu interesul lui a pălit. În general: „Funcționăm din ce în ce mai mult la fel ca vechiul guvern britanic”, îi scria el guvernatorului general Rajagopalachari, „doar că mai puțin eficient”³⁵. Nehru nu părea a ști să guverneze. Petrecea patru sau cinci ore în fiecare zi dictînd la nici mai mult nici mai puțin de opt dactilografe răspunsuri la cele 2 000 de scrisori pe care indienii nemulțumiți le scriau zilnic biroului său.³⁶

Ceea ce-i plăcea cu adevărat lui Nehru era să peroreze despre moralitatea internațională pe scena lumii. În anii '50 a devenit principalul exponent al înșelătoriei la scară mare. În țară practica acapararea. În 1952 el a supus tribul Naga folosind armata (deși votase împotriva mitralierii acestuia din aer). Când Goa portugheză a refuzat cu încăpăținare să se răscoale

GENERAȚIA BANDUNG

463

și să se unească cu India, a trimis „voluntari” și a eliberat-o cu forța. Peste hotare însă, el denunța „imperialismul”, în orice caz atunci cînd era practicat de Occident. Considera că felul în care se comportaseră americanii în Coreea îi arăta a fi „un popor mai isteric decît aproape oricare altul, în afară poate de bengalezi” (care continuau să se măcelărească între ei și în anii '50). Operațiunile anglo-franceze împotriva Egiptului în 1956 erau „o răsturnare a istoriei pe care nimeni dintre noi n-o poate tolera”. „Nu-mi pot imagina un caz de agresiune mai cumplit.”³⁷ Pentru lumea comunistă el adopta însă alte standarde. Biblia lui în ce privește Rusia au rămas, pînă la capăt, volumele mincinoase ale lui Webb: „marea operă”, cum le numea el. Vizitînd țara în 1955 el a găsit oamenii „fericiți și veseli [...] bine hrăniți”. Credea că nimeni nu simțea lipsa libertății civile. Era o „impresie generală” de „mulțumire”, toată lumea fiind „activă și ocupată”; și „dacă există plîngeri ele se referă la chestiuni relativ minore”.³⁸ Nu a arătat niciodată nici cel mai mic interes față de colonialismul sovietic, nici măcar nu a recunoscut că ar exista așa ceva. Cînd Sir John Kotelawala, primul-ministru al Ceylonului, a criticat sistemul sovietic al statelor-marionetă din Europa de Est, Nehru i-a ripostat furios. A refuzat să condamne invadarea Ungariei de către sovietici în 1956, invocînd „lipsa de informații”, și și-a liniștit conștiința cu un firav protest particular.³⁹ Bineînțeles că Nehru nu putea face nimic în privința Ungariei. Dar ar fi putut salva Tibetul de invadarea și absorbirea lui de către China, ale cărei pretenții erau imperialiste. Mulți indieni voiau ca el să acționeze, dar nu a făcut nimic. Considera că agresiunea trebuia înțeleasă în termenii „psihologiei chineze” cu „fundalul ei de suferințe îndelungate”.⁴⁰ Nu a explicat de ce chinezii suferinzi trebuiau să se răzbune pe neajutorății tibetani, a căror societate străveche a fost strivită ca o cutie de chibrituri și care au fost minăți în China centrală, fiind înlocuiți de „coloniști” chinezi. Argumentele folosite de Nehru pentru a apăra China erau identice cu cele folosite în numele lui Hitler la mijlocul anilor '30: Nehru nu era numai ultimul dintre viceregi, el era și ultimul dintre pacifiști.

La vremea aceea Nehru era foarte dornic să facă pe impresarul și să prezinte noua Chină comunității internaționale. Îl desfăta lingușeala unsuroasă a lui Zhou Enlai („Excelența voastră știe mai multe decît mine despre lume și despre Asia”). Îl adula pe virilul și militaristul Mao, și era impresionat de fiorosul și sinistrul său vecin, Ho și Min („o față fină, sinceră, blîndă și bună”). În China, a fost „uimit” de „extraordinara reacție afectivă a poporului chinez” la vizita sa.⁴¹ Nu pare să-i fi trecut prin cap că India și China aveau conflicte de interese fundamentale și că ridicînd prestigiul Chinei împletea un bici atotputernic. Prima pedeapsă a venit în 1959 cînd chinezii, după ce au obținut tot

ce voiau de la Pandit, au început să-și ajusteze frontiera himalayană și să construiască drumuri militare. Nehru a căzut în groapa pe care și-o săpase singur, când recunoscuse „drepturile” Chinei în Tibet.

464

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Marea criză a început în 1962 când hărțuitul Nehru, indus în eroare de siguranța de sine excesivă a generalilor săi, s-a aruncat în război și a fost bătut crunt. A fost apoi împins la umiliția de a cere ajutor american imediat, căci în panica sa se temea că o trupă paramilitară chineză avea să atace Calcutta. Astfel, Washingtonul i-a furnizat

„neocolonialistele” C 130, și „imperialista” Flotă a Vil-a i-a venit în ajutor în Golful Bengal. Apoi, în mod misterios, tăvălugul chinez s-a oprit și Nehru, încurcând din sprințea-i neliniștită, a fost fericit să urmeze sfatul americanilor și să accepte un armistițiu.⁴² Dar deja era un om bătrîn care încetase să mai conteze.

Pînă la mijlocul anilor '50 însă, el a fost centrul unei noi entități pe care jurnaliștii francezi progresiști o numeau deja le tiers monde. Conceptul se baza pe prestidigitație verbală, pe supoziția că inventînd noi cuvinte și sintagme se puteau schimba (și ameliora) fapte nedorite și irezolvabile. Există lumea întîi a Occidentului, cu capitalismul ei rapace; lumea a doua a socialismului totalitar, cu lagărele lui; ambele cu hidoasele lor arsenaluri de distrugere în masă. De ce să nu ia ființă o a treia lume, ridicîndu-se precum o pasăre Phoenix din cenușa imperiilor, liberă, pacifistă, nealiniată, harnică, epurată de viciii capitaliste și staliniste, radiînd de virtuți publice, astăzi salvîndu-se pe sine prin eforturile ei, mîine salvînd lumea prin exemplul ei? Așa cum, în secolul al XIX-lea, idealiiști văzuseră în proletariatul oprimat păstrătorul excelenței morale — și în viitorul stat proletar o Utopia —, acum însuși faptul unui trecut colonial, și o piele colorată, erau văzute ca acte de proprietate pentru respectul internațional. Un stat excolonial era îndreptățit prin definiție. O adunare de astfel de state ar fi un senat al înțelepciunii.

Conceptul a căpătat consistență la Conferința Afro-Asiatică ținută între 18 și 24 aprilie 1955 la Bandung, din inițiativa președintelui indonezian Sukarno. Au fost prezente aproximativ douăzeci și trei de state independente din Asia și patru din Africa, plus Coasta de Aur și Sudanul, care aveau să fie ambele libere în curînd. Ocazia era apogeul celebrității mondiale a lui Nehru, și el a ales-o ca pe o posibilitate excelentă de a-l prezenta lumii pe Zhou Enlai. Dar între celelalte numeroase stele se aflau U Nu din Burma, Norodom Sihanouk din Cambodgia, Mohammed Aii din Pakistan, Kwame Nkrumah, primul viitor președinte negru al Africii, arhiepiscopul Makarios din Cipru, kongresmanul de culoare Adam Clayton Powell și Marele Muftiu al Ierusalimului.⁴³ S-a calculat că erau păziți de 1 700 de membri ai polițiilor secrete. Unii dintre cei prezenți aveau să completeze după aceea să se asasineze între ei; alții aveau să-și sfîrșească viața în închisoare, dizgrație sau exil. Dar la vremea aceea Lumea a Treia nu se dezonorase încă public prin invazii, anexări, masacre și cruzime dictatoriale. Se afla încă în epoca inocenței, cînd se credea cu adevărat că puterea abstractă a numerelor, și chiar mai mult, a cuvintelor, avea să transforme lumea.

„Aceasta este prima conferință internațională a oamenilor de culoare din istoria omenirii”, a spus Sukarno în discursul său inaugural. „Frați și surori! Ce timpuri extraordinari!

GENERAȚIA BANDUNG

465

nar de dinamice trăim!... Națiuni și state s-au trezit dintr-un somn de veacuri!” Vechea epocă a omului alb, care distrusese planeta cu războaiele ei, apunea; se iveau zorii unei noi, care avea să dizolve Războiul Rece și să aducă o nouă frăție multirasială, multireligioasă, căci „Toate marile religii sînt una în mesajul lor de toleranță”. Rasele de culoare aveau să introducă o nouă moralitate: „Noi, oamenii din Asia și Africa [...] cu mult mai mult de juma- i tate din populația umană a lumii, noi putem mobiliza ceea ce am numit Vio- ■, lenta Morală a Națiunilor în favoarea păcii.”⁴⁴ După această frază șocantă,; a urmat un dezmăț de oratorie. Printre cei copleșiți de toate astea se afla și , scriitorul american negru Richard Wright: „E vocea rasei umane”, scria el.⁴⁵

Sukarno era cel mai potrivit pentru a prezida această adunare. Nimeni • nu ilustra mai bine ca el iluziile, religiozitatea politică și cruzimea internă , a conducerii postcoloniale. Indiile de Est olandeze fuseseră adunate la un loc într-o unitate administrativă din mii de insule. Erau un imperiu în sine. ; Pînă în 1870 acesta fusese condus pe principii de pură cupiditate. După aceea, i sub influența marelui învățat islamist C. Snouck Hurgronje, a fost introdusă o combinație de occidentalizare, „asociere” și creare de elite native, sub numele de „politică etică”⁴⁶. Era bine intenționată, dar era de fapt o reflectare a naționalismului olandez; nu a avut nici o replică atunci cînd a apărut, în anii '30, un naționalism rival, cel javanez. Se pare că acesta a fost zdrobit începînd din 1927, de către Sukarno și alții, în lagărul de internare pentru agitatori indigeni din Digul Superior din Noua Guinee.⁴⁷ Era un amestec impresionant de clișee islamice, marxiste și europene liberale, dar împodobite cu o retorică răsunătoare. Mai mult ca orice altceva, Sukarno a fost marele frazeolog al epocii sale. Cînd olandezii au fost izgoniți, în 1941, voința lor de a conduce a pierit. În 1945 naționaliștii javanezi au început să preia puterea. Olandezii au plecat, luînd cu ei 83% din rasele mixte. Chinezii au devenit o minoritate nereprezentativă și din ce în ce mai persecutată. Majoritatea nonjavaneză, din care o mare parte se afla în confederații tribale primitive, s-a trezit colonie a unui imperiu javanez numit „Indonezia”.

Sukarno nu avea un mandat moral pentru a guverna 100 de milioane de oameni mai mult decît avea Nehru în India;

de fapt, chiar mai puțin. Nici el nu avea nici un fel de pricepere administrativă. Dar avea darul vorbirii. Confruntat cu o problemă, o rezolva cu o frază. Apoi transforma fraza într-un acronim, ca să poată fi scandată de mulțimi de analfabeți bine antrenați. Conducea prin Konsepsi, concepte. Cadrele lui de partid scriau pe ziduri sloganul „Implementați conceptele președintelui Sukarno”. Primul lui concept, în 1945, a fost Pantja Sila, sau Cele Cinci Principii Fundamentale: Naționalism, Internaționalism (Umanitarism), Democrație, Prosperitate Socială, Credință în Dumnezeu. Acestea erau „Esența Spiritului Indoneziei”⁴⁸. Cabinetul era NASAKOM, reunind cele trei curente principale ale „revoluției”: Nasionalisme, Agama (religie) și Komunisme. Constituția era USDEK. Manifestul său politic era MANIPOL. O coalitie guvernamentală era

466

O ISTORIE A LUMII MODERNE

gotong-rojong, „ajutor reciproc”. Apoi mai erau musjawarah și mufakat, „Deliberarea care duce la Consens” și „reprezentarea funcțională” (termenul folosit de el pentru corporatism). Nemulțumit de guvernarea partidului, a ținut un discurs care îndemna la „îngroparea partidelor”, urmat de prezentarea a ceea ce el numea „democrație îndrumată” sau Demokrasi Terpimpin. Aceasta introducea „Economia îndrumată” sau Ekonomi Terpimpin care exprima „identitatea indoneziană”, Kepribadian Indonesia. El se simțea cel chemat să îndrume sau, în formularea lui, „președintele Sukarno l-a însărcinat pe cetățeanul Sukarno să formeze guvernul”⁴⁹.

Pe măsură ce problemele lui interne creșteau, în anii '50, el irosea tot mai mult timp și cuvinte pentru afacerile externe. Vorbea de „neutralitatea liberă și activă”; apoi despre dihotomia dintre „forțele vechi, așezate” și cele „noi, care apăreau”; apoi despre „Axa Djakarta - Pnom-Penh - Beijing - Phenian”. își hărțuia supușii chinezi. A atacat mișcarea internațională de Cercetași. Una din axiomele lui era „O națiune are nevoie întotdeauna de un dușman”. Așa că a mai introdus un Konsepsi, „Indonezia Mare”, care a însemnat expansiunea în Noua Guinee olandeză, care a recreștinat Irianul de Vest, Malaysia, Timorul portughez și teritoriile australiene. în acest scop a inventat termenul de „confruntare”, a creat sintagma Ganjang Malaysia, „zdrobiți Malaysia!” și a dezvoltat o tehnică de punere în scenă a unor „demonstrații controlate” în fața ambasadelor străine, lăsându-le să devină uneori „excesiv de entuziaste” (ca în 1963, când ambasada britanică a fost arsă pînă în temelii). Mulțimea primea câte un slogan pentru fiecare ocazie. Pentru abuzul puterilor străine era NEKOLIM („Neocolonialism, Colonialism și Imperialism”). Când era tăiat ajutorul străin sau el era criticat de către ONU era BERDIKARI („a sta pe propriile picioare”). 1962, când a pus mîna pe Irianul de Vest, a fost „anul triumfului”; 1963, când a eșuat cu Malaysia, a fost „anul de viață periculoasă”. Acesta din urmă, Tahun Vivere Pericoloso, împreună cu RESOPIM („Revoluție, socialism indonezian, conducere firească”) reflectă ciudatul amalgam de cuvinte și idei olandeze, indoneziene, franțuzești, italienești și englezești cu care Sukarno își menținea șubredul imperiu.⁵⁰

Dacă credea cineva în a trăi periculos, acesta era vorbărețul, hiperactivul, pleziristul Sukarno. Practicînd multirasialismul, a achiziționat o colecție remarcabil de variată de soții și amante, și și-a extins cercetările și în numeroasele lui excursii în străinătate. Poliția secretă chineză l-a filmat în acțiune, păstrîndu-i astfel pentru posteritate Konsepsi sexuale. Hrușciiov, pus la curent deja în această privință de rapoarte private ale agenției Tass, tot a fost șocat profund în timpul vizitei sale din 1960, când l-a văzut pe președinte conversîndu-se vesel cu o femeie goală.⁵¹ Dar, pe măsură ce anii '60 înaintau, economia indoneziană se apropia tot mai mult de colaps. Extincția, practic, a minorității chineze a distrus sistemul intern de distribuție. Alimentele putrezeau în sate. Orașele erau înfometate. Investițiile străine au dispărut.

GENERAȚIA BANDUNG

467

în afară de petrol, care încă mai curgea, industria a fost naționalizată și s-a distrus încet sub o birocrație rapace. în toamna lui 1965 datorită externă crescuse la peste 2 400 de milioane de dolari, iar creditele erau epuizate. Sukarno își terminase pînă și sloganurile. Neștiind ce să facă, se pare că el a dat startul unei lovituri de stat a Partidului Comunist Indonezian (PKI).

Puciul a avut loc în primele ore ale zilei de 1 octombrie. Planul era să fie distrusă conducerea forțelor armate. Generalul Abdul Yani, șeful Statului Major al Armatei, și alți doi generali au fost împușcați pe loc. Ministrul Apărării, generalul Nasution, a scăpat sîrind gardul casei sale, deși fiica lui a fost asasinată. Alți trei generali au fost prinși și apoi torturați pînă au murit, conform ritualului, de către femeile și copiii din PKI: le-au fost scoși ochii și tăiate organele genitale, apoi trupurile le-au fost aruncate în Lubang Buaja, Groapa Crocodilului.⁵² Evenimentele au fost anchetate mai tîrziu de un tribunal militar special, ale cărui dosare voluminoase nu lasă nici o îndoială asupra vinovăției comunistilor.⁵³ Dar mișcarea, numită Gestapu, a fost un eșec. Generalul Suharto, comandantul Rezervelor Strategice, a preluat puterea. A urmat o răzbunare cruntă. Omorurile au început la 8 octombrie, cînd s-a dat foc sediului PKI din Djakarta. Masacrele au fost organizate în stilul colectiv al locului, așa încît toți au fost considerați responsabili și vina a fost ispășită de familii întregi. A fost unul dintre marile masacre sistematice ale secolului XX, epocă a masacrelor. S-ar putea ca numărul victimelor să fi ajuns la 1 milion, deși autoritățile îl estimează înjur de 200 000 pînă la 250 000.⁵⁴ Sukarno, aflat în arest la domiciliu, în palatul său, a cerut în mod repetat dar neputincios oprirea omorurilor, căci morții fuseseră în majoritate suporterii săi. Dar a fost ignorat și deposedat treptat de funcții,

printr-un proces încet de tortură politică. În fiecare etapă nouă a degradării sale, îl părăsea câte o soție, rămânându-i una singură când a murit, bolnav de rinichi, la 21 iunie 1970, uitat și tăcut.

Dar și acestea aparțin abia viitorului. La Bandung, în 1955, cuvântul atot-cuceritor încă mai era stăpîn. Printre cei prezenți se afla și președintele egiptean, Gamal Abdul Nasser, un chipeș nou-venit în noua escrocherie, dar deja un orator realizat în toată regula. Israelul, fără îndoială un stat afro-asi-atic, nu era reprezentat la conferință. În asta constă o poveste lungă și complexă, creată de bifurcarea a două dintre cele mai puternice și mai paranoice forțe ale secolului XX: insașiabila cerere de petrol și demonul antisemitismului.

Marea Britanie intrase în terenurile petrolifere din Orientul Mijlociu în 1908 și fusese urmată de America în 1924. Pînă în 1936 Marea Britanie controla 524 de milioane de tone de rezerve sigure, iar America 93; în 1944 cifrele săriseră la 2181 de milioane și 1768 de milioane; iar în 1949 producția americană, venind în principal din cele mai bogate terenuri, din Arabia Saudită, o depășise pe cea britanică.⁵⁵ La începutul anilor '40 era deja un fapt recunoscut că Orientul Mijlociu deținea cea mai mare parte a rezervelor

468

O ISTORIE A LUMII MODERNE

de petrol ale lumii: „Centrul de gravitație al producției mondiale de petrol”, spunea Everett DeGolyer, șeful Comisiei US Petroleum în 1944, „se deplasează pînă cînd se va stabili ferm în zona aceea”. În același timp, apăreau primele indicii că America s-ar putea să-și termine rezervele proprii de petrol — în 1944 calculele arătau că nu mai rămăseseră rezerve decît pentru paisprezece ani.⁵⁶ Patru ani mai tîrziu secretarul pentru Apărare Forrestal avertiza industria petrolieră: „Dacă n-am avea acces la petrolul din Orientul Mijlociu, companiile de automobile americane ar trebui să proiecteze o mașină cu patru cilindri.”⁵⁷ Dependența europenilor a crescut mult mai repede. La vremea Bandungului, consumul lor de petrol creștea cu 13% anual, iar procentul din Orientul Mijlociu sărise de la 25% în 1938 la 50% în 1949, iar acum era de peste 80%.⁵⁸

Dependența crescîndă a industriei americane și europene de o singură sursă de petrol era îngrijorătoare în sine. Ceea ce o transforma într-o problemă irezolvabilă era combinarea ei cu pretențiile ireconciliabile ale arabilor și evreilor asupra Palestinei. Declarația Balfour și ideea unei Patrii Naționale Evreiești a fost unul dintre cecurile postdatate pe care Marea Britanie le-a semnat ca să cîștige primul război mondial. Putea să fi fost onorat fără a-i dezavantaja pe arabi — căci nu implica un stat sionist ca atare — dacă britanicii n-ar fi făcut o greșeală fundamentală. În 1921 ei au autorizat un Consiliu Suprem Musulman care să dirijeze chestiunile religioase; și acesta l-a numit pe Mohammed Amin al-Husseini, șeful celui mai mare clan proprietar de pămînturi din Palestina, ca să fie judecător suprem sau muftiu pe viață al Ierusalimului. A fost una dintre cele mai fatale numiri din istoria modernă. În anul precedent el fusese condamnat la zece ani de muncă silnică pentru că provocase sîngeroase rebeliuni antievreiești. Avea niște ochi albaștri inocenți și un fel de a fi liniștit, aproape sfios, dar era un criminal inveterat care-și consacrase întreaga viață adultă asasinatului rasial. Există o fotografie în care apare alături de Himmler: cei doi își zîmbesc dulce unul altuia; dedesubt, o dedicație încîntătoare de la șeful SS pentru „Eminența sa, Marele Muftiu”: data era 1943, cînd „Soluția Finală” o pornise spre apogeu.

Muftiul îl întrecea pe Hitler în ura sa față de evrei. Dar el a făcut ceva și mai distructiv decît să-i ucidă pe evrei. A organizat distrugerea sistematică a arabilor moderați. Erau mulți în Palestina anilor '20. Unii dintre ei chiar îi întîmpinaseră bine pe evreii cu idei agricole moderne ce veniseră să se stabilească acolo și le vînduseră pămînt. Arabii și evreii ar fi putut trăi la un loc ca două comunități prospere. Dar muftiul a găsit în Emile Ghorri un lider terorist extraordinar de capabil, ale cărui batalioane de asasini i-au ucis sistematic pe liderii arabilor moderați — marea majoritate a victimelor muftiului au fost arabi — și i-au redus la tăcere pe ceilalți. Pînă la sfîrșitul anilor '30 opinia moderată arabă încetase să existe, cel puțin în public, statele arabe fuseseră mobilizate în sprijinul extremismului arab, Foreign Office-ul

GENERAȚIA BANDUNG

469

■ britanic fusese convins că accesul continuu la petrol era incompatibil cu imigrația continuă a evreilor, iar Cartea Albă din 1939 i-a pus practic capăt și, de fapt, a anulat Declarația Balfour: „o grosolană încălcare a încrederii”, după cum a spus Churchill.⁵⁹

Apoi, în 1942, au venit primele rapoarte autentificate despre „Soluția Finală”. Ele nu au stîrnit milă, ci teamă. America și-a înăspriit regulamentele privind vizele. Șapte țări latino-americane au urmat-o; la fel și Turcia.⁶⁰ În această etapă Chaim Weizmann încă mai credea că se putea ajunge la un acord cu Marea Britanie pentru a se relua fluxul imigranților. În octombrie 1943, Churchill (în prezența lui Attlee, ca reprezentant al Partidului Laburist) i-a spus că separarea era acceptabilă iar la 4 noiembrie 1944 i-a promis că între 1 și 1,5 milioane de evrei puteau merge în Palestina de-a lungul a zece ani.⁶¹ Dar Churchill era practic singurul sionist de la nivelurile superioare ale politicii britanice. Fiind concret și imediat, mai important s-a dovedit faptul că a creat, în cadrul armatei britanice, o brigadă evreiască independentă, ai cărei membri au format în cele din urmă nucleul profesional al Haganah, forțele de

apărare ale Agenției Evreiești, când acestea s-au transformat într-o armată.

. în acest stadiu Churchill încă mai credea că Marea Britanie putea controla destinul Palestinei. De fapt, deja îi aluneca din mâini. Au existat doi factori esențiali. Primul era terorismul evreiesc. Acesta a fost creat de Abraham Stern, un evreu polonez care devenise fascist și anglofob la Universitatea din Florența, iar mai târziu a încercat să obțină finanțare nazistă pentru organizația lui prin Siria aflată sub regimul de la Vichy. Stern a fost ucis de poliție în 1942, dar banda lui a continuat, așa cum a făcut și un grup terorist mult mai mare, Irgun, comandat din 1944 de Menachem Begin. A fost o evoluție hotărâtoare, fiindcă pentru prima dată propaganda modernă se combina cu structura leninistă pe celule și cu tehnica avansată ca să susțină scopuri politice prin crimă. În următorii patruzeci de ani exemplul avea să fie urmat în întreaga lume: un cancer al timpurilor moderne, erodind inima umanității. Churchill, cu excepționalul său talent de a ajunge la rădăcina evenimentelor, avertiza asupra tragediei „dacă e ca visurile noastre privind sionismul să se sfârșească în fumegarea puștii unui asasin și eforturile făcute pentru viitorul acestuia să producă un nou rînd de gangsteri demni de Germania nazistă”. Weizmann promitea că poporul evreu „va face absolut tot ce-i va sta în puteri ca să alunge răul din sînul său”⁶². De fapt, Haganah a încercat să distrugă atît banda Irgun cît și banda Stern. Dar cînd războiul s-a sfîrșit și eforturile evreilor de a ajunge în Palestina au devenit mai frenetice, și-a consacrat energiile scopului legitim de a asista imigrația legală. „Soluția Finală” nu a pus capăt antisemitismului. Astfel, la 5 iulie 1946, în orașul polonez Kielce, în urma unui zvon că evreii ar fi angajați în uciderea rituală a copiilor neevrei s-a adunat o mulțime care, cu acordul tacit al poliției

470

O ISTORIE A LUMII MODERNE

și armatei comuniste, a omorît în bătaie patruzeci de evrei.⁶³ Acesta a fost unul dintre multele incidente care au accelerat panica.

Haganah fiind ocupat, bandele au înflorit, instigate de elementele virulente din presa americană. Caracteristic era ceea ce scria Ruth Gruber în New York Post despre poliția palestiniană:

1 Acești oameni care detestau ideea de a lupta împotriva prietenilor lor, naziștii, au adoptat cu pasiune ideea de a lupta împotriva evreilor. Ei mergeau pe străzile din Ierusalim și Tel Aviv, orașul construit de evrei, cîntînd Cîntecul lui Horst Wessel. i Dădeau buzna în piețe aglomerate arborînd salutul Heil Hitler.⁶⁴

La 22 iulie 1946 Irgun a aruncat în aer principalul hotel din Ierusalim, Regele David, omorînd 41 de arabi, 28 de britanici, 17 evrei și 5 de alte naționalități. O parte din hotel era un birou al guvernului britanic și Begin a pretins că scopul bombei a fost să distrugă dosare secrete. Dar în acest caz, după cum a arătat Haganah, bomba ar fi trebuit să fie detonată în afara orelor de lucru. Begin a pretins că se dăduse o avertizare: de fapt, aceasta a ajuns la operatorul de la telefoane cu două minute înainte, iar cînd acesta îl anunța pe directorul hotelului bomba a explodat.⁶⁵ Această crimă a devenit prototipul nelegiuirilor teroriste în deceniile ce aveau să vină. Primii care au imitat noile tehnici au fost, firește, teroriștii arabi: viitoarea Organizație pentru Eliberarea Palestinei a fost copilul nelegitim al Irgunului. Terorismul evreiesc a fost contraproductiv sub alte aspecte. La 30 iulie 1947 doi sergenți britanici luați prizonieri au fost uciși cu sînge rece și trupurile le-au fost aruncate în aer. Agenția Evreiască a numit aceasta „asasinarea mișească a doi oameni nevinovați de o bandă de criminali”⁶⁶. Au avut loc rebeliuni antisemite în Manchester, Liverpool, Glasgow și Londra; în Derby s-a dat foc unei sinagogi. Dar efectul acestui din urmă episod, care punea capac la toate, a fost că armata britanică a devenit antievreiască, Marea Britanie fusese ca și în India, prea puțin severă. Cifrele arată că, din august 1945 pînă pe 18 septembrie 1947 (fără a socoti morții de la Regele David), au murit 141 de britanici, 44 de arabi, 25 de neteroriști evrei; în plus, 37 de teroriști evrei au fost uciși în lupte armate, dar numai 7 au fost executați (2 s-au sinucis în închisoare).⁶⁷ Soldații britanici știau că erau judecați nedrept. Ca rezultat, cînd a avut loc evacuarea, ofițerii și soldații au conspirat să-și predea armele, forturile și munițiile arabilor. Consecințele militare au fost foarte grave. De fapt, terorismul evreiesc a costat statul evreu vechea cetate a Ierusalimului și malul vestic al Iordanului, pe care le-au luat abia în 1967, și atunci fără titlu legal.

Terorismul a determinat Marea Britanie să se spele pe mâini, ca Pilat, de problema palestiniană. Ernest Bevin, ministru din iulie 1945, era un antisemit de modă veche, provenit din clasa muncitoare, deși nu unul înrăit. El a declarat la congresul Partidului Laburist din 1946 că ideea americană pentru alți 100 000 de imigranți în Palestina a fost propusă din „cele mai pure

GENERAȚIA BANDUNG

471

motive — nu au vrut prea mulți evrei în New York”⁶⁸. Terorismul l-a înăsprit. El credea că dacă Marea Britanie se retrăgea, evreii ar fi masacrați cu toții, și că soldații britanici erau omorîți de cei a căror viață o protejau. Dar pînă la începutul lui 1947 se săturase. Criza de combustibil a înclinat balanța în favoarea retragerii. La 14 februarie — în aceeași lună în care Attlee a hotărît să plece imediat din India și să transfere Americii responsabilitatea pentru Grecia și Turcia — Bevin i-a chemat pe liderii evrei în biroul său și le-a spus că transfera Națiunilor Unite problema. Nu exista lumină electrică, numai lumînări. Bevin glumea. „Nu e nevoie de lumînări, căci sînt aici israeliții.”⁶⁹ Al doilea factor a fost atentarea la America. David Ben-Gurion a vizitat SUA în 1941 și a simțit „pulsul marii ei evreimi, cu cele cinci milioane de oameni”⁷⁰. Pentru prima dată el a simțit că, cu ajutorul evreilor din America,

sionismul putea fi realizat în viitorul imediat, și de atunci încolo l-a tot îmboldit pe Weizmann spre acest obiectiv. Dacă transformarea unei vetre naționale evreiești într-un stat a fost sau nu un lucru bun este discutabil. Weizmann a avut generozitatea să admită că pentru arabi costurile trebuie să fie mari. El a declarat Comisiei de Anchetă Anglo-Americane înființate după război că nu era o alegere între bine și rău, ci între o nedreptate mai mare și una mai mică. Ben-Gurion adopta o concepție deterministă: „Istoria a decretat că trebuie să ne întoarcem în patria noastră și să restabilim acolo statul evreiesc.”⁷¹ Dar era ca și când ar fi vorbit cu vocea lui Lenin sau a lui Hitler. Nu există o persoană numită Istoria. Oamenii sînt cei care decretează.

Adevărul este că în anii războiului comunitatea evreilor americani și-a dezvoltat pentru prima dată încrederea colectivă și a început să-și exercite forța politică pe care o creaseră numărul, bogăția și capacitățile lor. În perioada imediat următoare războiului a devenit cel mai bine organizat și mai influent lobby din America. Ea a știut să arate că avea puterea de a influența alegerile în state ca New York, Illinois și Pennsylvania. Roosevelt avea o bază politică suficient de puternică pentru a ignora această presiune. Cu frivo-litatea-i caracteristică, se pare că ar fi devenit antisionist atunci cînd, întor-cîndu-se de la Ialta, a avut o scurtă întîlnire cu regele Arabiei Saudite. „Am aflat mai multe despre întreaga problemă”, a spus el Congresului, „... sînd de vorbă cinci minute cu Ibn Saud decît aș fi putut afla într-un schimb de cîteva duzini de scrisori”⁷². David Niles, asistentul pasionat proisionist al președintelui, declara: „Eu am îndoieli serioase că Israelul ar fi luat ființă dacă Roosevelt ar mai fi trăit.”⁷³ Truman era mult mai slab din punct de vedere politic. El simțea că avea nevoie de votul evreilor pentru a cîștiga alegerile din 1948. Și el era un proisionist autentic și nu avea încredere în

* Joc de cuvinte: lites din Ismelites se pronunță în limba engleză la fel ca lights (lumini) («(.).

472

O ISTORIE A LUMII MODERNE

arabismul „«băieților cu pantaloni vîrgați» din Departamentul de Stat”⁷⁴. În cele din urmă voința lui a fost aceea care a făcut ca proiectul separării să fie aprobat de ONU (29 noiembrie 1947) și a recunoscut noul stat Israel proclamat de Ben-Gurion în mai următor. Forțe puternice s-au împotrivit. Max Thornburg de la Cal-Tex, vorbind în numele celor implicați în industria petrolieră, scria că Truman „convinsese Adunarea să declare criteriile rasiale și religioase fundamentul suveranității politice” și prin urmare „a distrus [...] prestigiul moral al Americii” și „credința arabă în idealurile acesteia”.⁷⁵ Departamentul de Stat prezicea ruina. Secretarul Apărării, Forrestal, era îngrozit: „Nici unui grup din țara asta”, scria el cu amărăciune despre lobby-ul evreiesc, „nu ar trebui să i se permită să influențeze politica noastră în asemenea măsură încît să ne pună în pericol securitatea națională”⁷⁶. Este probabil ca, dacă această criză ar fi venit un an mai tîrziu, după ce Războiul Rece intrase deja în linie dreaptă, presiunile antisioniste asupra lui Truman să fi fost prea puternice. Sprijinul dat de America Israelului în 1947-1948 a fost ultimul lux idealist pe care și l-au mai permis americanii înainte ca Realpolitik a confruntării globale să intre în declin. Aceeași scară temporală a influențat și Rusia. Ea a sprijinit sionismul pentru a știrbi poziția britanicilor în Orientul Mijlociu. Nu numai că a recunoscut Israelul, dar, în scopul de a intensifica luptele și haosul rezultat, i-a pus pe cehi să-i vîndă arme.⁷⁷ Aceste considerații nu ar fi avut sorți de izbîndă un an mai tîrziu, cînd începuse goana după aliați în Războiul Rece. Israelul a alunecat în existență printr-o fisură în fluxul continuu al timpului. Prin urmare ideea că Israelul a fost creat de imperialism nu este numai greșită, ci chiar contrară adevărului. Peste tot în Occident, ministerele de Externe și de Apărare, precum și marii industriași erau împotriva sioniștilor. Pînă și francezii le-au trimis arme numai ca să-i enerveze pe britanici, care le „pierduseră” Siria. Haganah avea 21 000 de oameni dar, practic, nici un fel de arme, blindate sau avioane. Cehii comuniști, la indicațiile sovieticilor, au fost cei ce au făcut posibilă supraviețuirea Israelului transformînd un întreg aeroport militar ca să transporte arme la Tel Aviv.⁷⁸ Aproape toată lumea se aștepta ca evreii să piardă. Erau 10 000 de soldați egipteni, 4 500 în Legiunea Arabă a Iordaniei, 7 000 de sirieni, 3 000 de irakieni, 3 000 de libanezi, plus „Armata Arabă de Eliberare” a Palestinei. Iată de ce arabii au respins proiectul de separare al ONU, care dădea evreilor doar 5 500 mile pătrate, în special în deșertul Neghev. Acceptîndu-l, în ciuda dezavantajelor lui (ar fi creat un stat cu 538 000 de evrei și 397 000 de arabi), sioniștii au arătat că erau dispuși să se supună arbitrariei dreptului internațional. Arabii au ales forța. A fost o luptă eroică, la scară mică. La fel ca războiul troian, a implicat multe personalități faimoase: generalul Neguib, colonelul Nasser, Hakim Amir, Yigal Allon, Moshe Dayan. Simburele eșecului arabilor a fost ura dintre comandantul lor militar, Fawzi al-Qawukji, și muftiu și înspăimîntătoarea

p

GENERAȚIA BANDUNG >

473

sa familie. Muftiul îi acuza pe Qawukji că „făcea spionaj pentru Marea Britanie [...] bea vin și alerga după femei”⁷⁹. Irakienii și sirienii nu aveau hărți ale Palestinei. O parte din armatele arabe aveau echipament bun, dar toate erau prost antrenate cu excepția iordanienilor, iar regele Abdullah al Iordaniei nu voia decît Vechiul Ierusalim, pe care l-a obținut. El nu dorea cîtuși de puțin să vadă un stat palestinian arab condus de muftiu. După cum i-a spus lui Golda Meir într-o întîlnire secretă: „Avem un dușman comun — muftiul.”⁸⁰ Privind retrospectiv, este clar că singura șansă pe care o aveau arabii era un succes covîrșitor în primele zile ale războiului. Ben-Gurion le-a tăiat această șansă

luându-le-o înainte cu o lovitură în aprilie 1948, cea mai importantă decizie din viața lui, pe care a putut-o realiza datorită armelor comuniste cehești.⁸¹ Începând de atunci, în ciuda unor momente de criză, forța Israelului a crescut constant: în decembrie el avea deja o armată bine echipată de 100 000 de oameni și își asigurase un ascendent militar pe care l-a păstrat pînă după anii '80.

Întemeierea Israelului a pus capăt în sfârșit antisemitismului european, cu excepția țării din spatele Cortinei de Fier. Ea a creat problema refugiaților arabi. Aceasta a fost opera extremiștilor de ambele părți. Populația arabă a Palestinei era de 93% în 1918, cînd a început să acționeze Declarația Balfour, și 65% în 1947, cînd a izbucnit criza. Arabii ar fi putut avea atunci un stat independent al lor, plus o participare majoră la conducerea Israelului. Dar pînă atunci muftiul și bandele lui de asasini își făcuseră treaba. La 14 octombrie 1947, cînd Azzam Pașa, secretarul general al Ligii Arabe, s-a întîlnit cu negociatorul evreu Abba Eban la Londra, i-a spus sec că vremea rațiunii trecuse: dacă accepta separarea, a spus el, avea să fie „un om mort în numai cîteva ore de la întoarcerea la Cairo”⁸².

Avem aici un caz clasic al răului pe care-l aduce cu sine asasinatul politic. Căci pînă la începutul luptei propriu-zise, Azzam însuși vorbea limbajul ororii la radio: „Acesta va fi un război de exterminare și un masacru memorabil”, anunța el.⁸³ Chiar și înainte de a începe luptele, 30 000 de arabi în general înstăriți părăsiseră temporar Palestina, așteptîndu-se să se întoarcă în triumf, între ei se aflau conducători locali și judecători. Fără o administrație care să-i protejeze, mulți arabi săraci au fugit. Cînd evreii au capturat Haifa, 20 000 de arabi plecaseră și cei mai mulți dintre cei 50 000 rămași au plecat după aceea în ciuda rugămintelor evreilor de a rămîne. În alte părți Liga Arabă le-a ordonat arabilor să rămînă în casele lor; nu există nici o dovadă care să justifice afirmațiile evreilor că guvernele arabe ar fi fost responsabile pentru fuga refugiaților.⁸⁴ Exodul arab a fost fără îndoială ajutat de cumplitul masacru săvîrșit de Irgun în satul Deir Yassin la 9 aprilie 1948, chiar la începutul luptelor. Aproximativ 250 de bărbați, femei și copii au fost asasinați. Un purtător de cuvînd al Irgunului spunea, în seara acestei atrocități: „Intenționăm să atacăm, să cucerim și să păstrăm, pînă cînd vom avea întreaga Palestina și Transiordania într-un stat evreiesc mai mare.

474

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Sperăm să ne perfecționăm metodele în viitor și să putem cruța femeile și copiii.”⁸⁵ Unitățile Irgunului au fost eliminate din armata israeliană în timpul armistițiului din iunie din mijlocul luptelor; și cei care, în scopuri practice, au creat și salvat Israelul au fost soldații onorabili ai Haganah.

Dar răul fusese făcut. Cînd s-a împrăștiat fumul erau peste jumătate de milion de refugiați arabi (cifrele ONU indicau în jur de 650 000; cifrele evreilor — 538 000)⁸⁶. În schimb, 567 000 de evrei din zece țări arabe au fost forțați să fugă în anii 1948-1957.⁸⁷ Aproape toți s-au dus în Israel și toți cei care au făcut-o fuseseră asimilați pînă în 1960. Refugiații arabi ar fi putut fi și ei asimilați, căci erau numere comparabile de refugiați de ambele părți după conflictele greco-turce din 1918-1923. În loc de asta statele arabe au preferat să țină refugiații în lagăre, unde ei și descendenții lor au rămas, ca titluri de proprietate umane, pentru o recucerire palestiniană și o justificare pentru noi războaie în 1956, 1967 și 1973.

Avînd în vedere disponibilitatea la compromis a lui Abdullah, conflictul arabo-israelian s-ar fi putut rezolva repede. El avea cel mai mare drept istoric la conducerea cauzei arabe. Dar țara lui avea doar 300 000 de locuitori indigeni și un venit de nici 1 200 000 de lire sterline. Britanicii au fost aceia care, ca să-i ajute în război, îi încurajaseră pe arabi să creeze o Ligă; și cum ei dirijau războiul din Cairo, și cum Egiptul era cea mai mare țară din zonă, Liga devenise o instituție în esență egipteană și cairotă. Așadar, Egiptul a condus lupta împotriva Israelului. Aceasta a fost atît o anomalie, cît și o tragedie. Din motive geografice, Egiptul și Israelul erau aliați firești; și în Antichitate chiar fuseseră. Arabii „puri” din Hejaz, ca Abdullah, nu-i considerau deloc arabi pe egipteni: el spunea ca aceștia erau niște africani săraci, nefericiți și înapoiți. Regele-playboy al Egiptului, Faruk, stîrnise acest dispreț special: cînd îi pomenea numele în fața oaspeților săi, Abdullah scuipa într-un colț al cortului său cu covoare pe jos.⁸⁸ Egiptenii, dimpotrivă, se considerau moștenitorii celei mai vechi civilizații din lume și conducătorii firești ai cauzei arabe: Faruk avea viziunea Egiptului ca stat musulman autoritar, cuprinzînd treptat toți arabii, ba chiar toți musulmanii. De aceea el identifica neîntreruptă campanie împotriva Israelului cu respectul de sine și aspirațiile Egiptului la conducerea regiunii. Din această serie de concepții în esență frivole a izbucnit tragedia care a transformat Egiptul în dușmanul crîncen al Israelului pentru un sfert de secol.

Elementul de instabilitate a fost sporit de reticența crescîndă a Marii Britanii de a acționa ca putere dominantă în zonă. Încă din octombrie 1946 Marea Britanie a decis să-și mute cea mai mare parte a trupelor din Orientul Mijlociu în Africa de Est, Simonstown, lângă Capetown, înlocuind marea bază maritimă de la Alexandria. Lui Attlee nu-i plăceau liderii arabi: „Trebuie să mărturisesc că aveam o părere foarte proastă despre clasele conducătoare.”⁸⁹ Harababura palestiniană, și mai mult chiar decît prăpădul din India, dezgusta opinia publică britanică de întreaga idee de responsabilitate impe-

GENERAȚIA BANDUNG ,'-

rială. L-a zguduit pînă și pe Churchill: „E pur și simplu așa un dezastru infernal”, îi spunea el lui Weizmann în 1948,

„că nu-l mai pot suporta [...] și trebuie, pe cât îmi stă în puteri, să mi-l scot din minte.”⁹⁰ Dar acesta era numai începutul. Stilul de viață grotesc de luxos al lui Faruk și corupția regimului său (înfrângerea din 1948 a fost pusă pe seama unui scandal privitor la arme) provocaseră critici din ce în ce mai multe, care au ajuns la apogeu când și-a luat o nouă soție, pe prințesa Narriman, și a dus-o într-o foarte me-diatizată lună de miere în timpul Ramadanului în 1951. Pentru a distra atenția publicului, la 8 octombrie el a abrogat unilateral Tratatul Anglo-Egip-tean. La începutul anului următor a început un război de gherilă împotriva Zonei Canalului, unde Anglia avea o bază importantă: treizeci și opt de tabere și zece terenuri de aterizare, capabile să adăpostească patruzeci și una de divizii și treizeci și opt de escadroane. Monarhii de modă veche sînt prost inspirați dacă invită mulțimea în scenă. La 26 ianuarie aceasta a pus stăpînire pe Cairo, omorînd europeni, evrei și bogătași de toate naționalitățile. Ofițerii tineri, care nu fuseseră de acord cu războiul împotriva Israelului, au întrezărit o ocazie. Șase luni mai tîrziu Comitetul Ofițerilor Liberi îl trimitea pe Faruk în pribegie pe iahtul său, încărcat cu colecția lui de-o viață de zorzoane și pornografie.

Spiritul conducător era colonelul Gamal Abdul Nasser, care curînd s-a alăturat popularului general Mohammed Neguib, inițial folosit doar ca șef nominal. Fiu al unui funcționar la poștă și al fiicei unui negustor de cărbune, el a pornit cu idei radicale. În dezastrul din 1948 el spunea unui ofițer de stat major israelian că invidia sistemul agricol socialist kibbutz, pe care îi opunea moșierismului absenteeist egiptean. În perioada aceea el îi acuza pe britanici, nu pe evrei: „Ei ne-au împins în război. Ce înseamnă Palestina pentru noi? Totul a fost o șmecherie englezească pentru a ne distra atenția de la ocuparea Egiptului de către ei.”⁹¹ Cartea sa Filozofia Revoluției era un amestec clocotitor de citate marxiste, liberalism occidental și islamism., o lucrare pretențioasă. Era un membru arhetipal al „generației Bandung”: priceput la vorbe, dar nu la multe altele. Ca și Sukarno, era extrem de talentat la inventat sloganuri și titluri: a schimbat des numele partidului pe care l-a creat și al minoanelor federației arabe pe care le negocia. Specialitatea lui era manipularea mulțimii. Oratoria lui înflăcărată prindea, mai ales la studenți, și se pare că reușea să facă gloata din Cairo să scandeze orice lozinci voia el, adesea schimbîndu-le de la o zi la alta.⁹²

O dată ajuns la putere, Nasser a fost curînd corupt de ea. Ca și Sukarno, a dizolvat partidele. A instituit Tribunale Populare și a adunat 3 000 de prizonieri politici. A menținut neînterupt un grad moderat de teroare. Era „necesară”. Egiptul era o țară săracă, cu o populație în creștere rapidă (40 de milioane în anii '70) și o suprafață cultivabilă mai mică decît a Belgiei. Filozofia lui Nasser nu conținea idei lucrative pentru crearea de bunăstare. Idei ca ale sale promovaseră consumarea acesteia. Așa că teroarea nu era

476

O ISTORIE A LUMII MODERNE

de ajuns. Ca și Sukarno, avea nevoie de un dușman extern; de preferat mai mulți. Guvernarea lui a fost o serie asurzitoare de crize externe pentru a acoperi liniștea tristă a sărăciei din țară. Mai întîi a intensificat campania împotriva bazei din Suez. Dar britanicii au acceptat s-o evacueze, lăsînd în urmă numai unitățile de asistență și întreținere. Acordul semnat la 27 iulie 1954 i-a dat lui Nasser aproape tot ce a cerut. Cînd colegii lui Churchill au susținut acest acord în Camera Comunelor, bătrînul a stat cu capul plecat. Așa că Nasser s-a îndreptat împotriva Sudanului, un satelit potențial. Dar acesta i-a scăpat, declarîndu-și independența.

Apoi Nasser s-a dus la Bandung. I-a desăvîrșit corupția, așa cum făcuse și în cazul altor tineri politicieni naționaliști. De ce să asuzi îndeplinind misiunea lipsită de satisfacții de a hrăni și îmbrăca un popor sărac, cînd scena lumii te cheamă? Bandungul i-a deschis ochii lui Nasser asupra șanselor pe care le oferea epoca unui publicist și creator de lozinci priceput, mai ales unuia pregătît să joace cartea anticolonialismului. Iar el ținuse tot timpul în mînă o astfel de carte: evreii! Israelul a fost ușor încadrat într-o teorie generală a conspirației imperialiste. Azzam Pașa crease mitologia disculpării încă din 16 iulie 1948. Arabii pierduseră din cauza Occidentului: „Anglia și America au urmărit fiecare efort arab de a obține arme și s-au opus din toate puterile, acționînd, în același timp, hotărît și viguros pentru a asigura fluxul de materiale de război și soldați către evrei.”⁹³ După Bandung, așadar, Nasser și-a schimbat teoria de dinainte. El s-a străduit să alcătuiască o coaliție a statelor arabe „antiimperialiste”, să desființeze hotărîrea din 1948 și apoi să creeze un superstat arab cu el la cîrmă.

Războiul Rece îl avantaja. În vederea îngrădirii sovieticilor, America și Marea Britanie construiseră o alianță a Orientului Mijlociu, din care făceau parte Turcia, Iranul și Pakistanul. Era cunoscută sub numele de „parteneria-tul nordic”. În mare măsură împotriva voinței americanilor, Anglia era nerăbdătoare să lege această grupare de propriul ei sistem de protejați arabi, în special de Irak și Iordania. Anthony Eden, care în sfîrșit îi succedase lui Churchill în funcția de prim-ministru, voia să susțină dominația aflată în declin a Marii Britanii în zonă, cu ajutor american. Noul regim al lui Nikita Hrușciiov din Rusia, dornic să repare greșelile făcute de Stalin în 1948, vedea în apariția lui Nasser o șansă de a sări peste parteneriatul nordic și a crea un sistem propriu de state protejate. Rușii s-au oferit să sprijine coaliția anti-israeliană a lui Nasser cu o cantitate uriașă de arme din spatele Cortinei de Fier furnizate pe credit. Nasser era încîntat. Așa că, dintr-un singur salt, rușii scăpaseră de parteneriat, iar el devenise omul de stat—soldat al Lumii a Treia.

Nasser nu a uitat nici cealaltă lecție a Bandungului: nealinierea. Ideea era să asmuță Estul și Vestul unul împotriva

celuilalt. Asta însemna să trateze cu amîndouă și să nu fie proprietatea nici unuia. Filozofia Bandungului era ca noile națiuni să-și creeze baze industriale proprii cît mai curînd posibil, devenind independente față de „imperialism”. Cu condiția să existe banii

GENERAȚIA BANDUNG

477

necesari, este de fapt mai ușor și mai rapid — și, bineînțeles, mult mai spectaculos — să construiești o fabrică de oțel decît să crești productivitatea agricolă. Nasser s-a întors de la Bandung hotărît să grăbească un proiect de construire a unui baraj uriaș pe Nil la Asuan. Avea să furnizeze energie pentru industrializare și apă în plus pentru irigații, sporind suprafața cultivabilă cu 25 %.⁹⁴ Dar barajul necesita un împrumut de 200 de milioane de dolari de la Banca Mondială, în special din America. Au existat multe obiecții economice și ecologice față de acest proiect, obiecții care în cele din urmă s-au dovedit pe deplin justificate — efectul net al barajului, terminat de ruși în 1970, au fost de fapt creșterea șomajului și o productivitate agricolă scăzută. Oricum, după multe parlamentari, americanii au respins proiectul la 19 iulie 1956. Era genul de lovitură pe care un regim de mare risc precum al lui Nasser nu îl putea suporta în tăcere. El s-a răzbunat naționalizînd Canalul de Suez anglo-francez.

Criza Suezului din 1956-1957 a fost unul dintre acele evenimente internaționale deopotrivă comice și grave, ca Abisinia în 1935, care mai degrabă ilustrează tendințele istorice decît le determină. Declinul Angliei ca putere mondială era probabil inevitabil. Ritmul declinului a fost însă determinat de propria-i voință națională. Evenimentele postbelice sugerează că voința era practic inexistentă. Declinul industrial reîncepuse și el înverșunat, după cum a arătat criza economică din toamna lui 1955. Sir Anthony Eden, care așteptase atît de mult în umbra lui Churchill, nu era omul care să reia un joc pierdut. Era nervos, temperamental, se îmbolnăvea des și avea o tendință fatală de a estima greșit importanța evenimentelor. În anii '30 îl considerase, la un moment dat, pe Mussolini mai periculos decît Hitler. Acum, obsedat de nevoia Marii Britanii de a juca în Orientul Mijlociu un rol independent de America, vedea în Nasser un nou Duce. „Nu l-am crezut niciodată pe Nasser un Hitler”, îi scria el lui Eisenhower, „dar poate fi comparat cu Mussolini”.⁹⁵ Era o abordare greșită. Nasser avea nevoie de drame, le dorea. Indiferența era modul cel mai simplu de a-l diminua. Aceasta a fost tactica lui Eisenhower, în special pentru că era un an electoral și „pacea” se dovedise a fi întotdeauna calea spre inimile alegătorilor. Problema era că Eden avea el însuși nevoie de dramatism. Primul său an la putere, scăpat de umbra lui Churchill, fusese o decepție. Era criticat, mai ales în propriul partid, că îi lipsea „stofa de conducător ferm”. După cum arăta Daily Telegraph, „Primul-ministru are un gest preferat. Cînd vrea să sublinieze ceva, lovește cu pumnul strîns în palma celeilalte mîini. Dar lovitura e arareori auzită”. Cît de nepotrivit era să conducă dovedește faptul că permitea să fie desființat de aceste ironii, la care răspundea cu „o înjurătură mîhnită, plină de năduf”.⁹⁶ Avea să le arate el lor!

În seara în care Eden a primit vestea decretului de naționalizare al lui Nasser, i-a chemat pe comandanții armatei în Downing Street. Le-a cerut să pregătească o invadare a Egiptului. Ei i-au răspuns că aceasta era imposi-

478

O ISTORIE A LUMII MODERNE

bilă mai devreme de șase săptămîni. Asta ar fi trebuit să lămurească lucrurile. O țară care nu putea invada un mic stat arab în mai puțin de șase săptămîni nu este o mare putere și ar fi trebuit să găsească alte metode pentru a-și urmări interesele. În plus, nu era clar dacă Nasser făcuse ceva ilegal. Nu încălcase convenția din 1888 care stabilea statutul Canalului. Să naționalizeze proprietăți străine în schimbul unei compensații corespunzătoare (așa cum a propus el) era dreptul oricărui stat suveran. Cînd regimul iranian al lui Mo-hammed Mussadeq naționalizase rafinăria de petrol britanică de la Abadan, în 1951, Marea Britanie — după multe proteste, trebuie s-o spunem — lăsase cu înțelepciune în seama CIA sarcina de a-l pune la punct pe Mussadeq. Oricum, acordul asupra Canalului expira în doisprezece ani. Pînă a trecut primul val de furie, toate acestea au devenit clare. Eden ar fi trebuit să-l țină pe Nasser în negocieri, să aștepte pînă cînd Eisenhower era reales și apoi să găsească împreună cu acesta mijloacele de a scăpa de colonel. Dar primul-ministru voia să dea lovitura. Francezii gîndeau la fel. Cea de-a Patra Republică era pe ducă. Pierduse Indochina; pierduse Tunisia și era pe cale să piardă Marocul; era încurcată într-o revoltă algeriană pe care Nasser o încuraja zgomotos. Francezii voiau să-l răstoarne și preferau să facă acest lucru prin atac frontal și nu prin intrigi. Și ei aveau nevoie de dramatism.

Era pregătită pentru 8 septembrie o capturare anglo-franceză a Alexandriei, numită „Operațiunea Mușchetarul”.⁹⁷ Acest plan, deși grosolan, ar fi funcționat probabil, dacă ar fi fost urmat cu hotărîre. Dar Eden l-a tot amînat și în cele din urmă a renunțat la el, în favoarea unui plan mai încet și mai dificil de ocupare a Canalului, care i se părea mai legal. Adevărul este că Eden nu se putea hotărî dacă să pășească în afara legalității sau să se mențină ferm în cadrul ei. O alternativă perfect viabilă era să permită israelienilor să-l înlătore pe Nasser. Israelul și statele arabe se mai aflau teoretic în război. Egiptenii blocau accesul Israelului la Oceanul Indian, un act de război în sine, și refuzau trecerea vaselor acestuia prin Canal, încălcînd flagrant convenția din 1888. Mult mai grav însă era faptul că Nasser își construia forța militară, cu ajutor sovietic, și sistemul de alianțe militare și diplomatice pentru a lansa un atac concertat asupra Israelului, care avea să sfîrșească într-un genocid. Procesul a fost practic încheiat la 25 octombrie

1956, cînd a format un comandament unit egipteano-sirian-iordanian. Acest proces a furnizat Israelului justificarea morală de a lovi el cel dintîi Egiptul. Francezii aprobau această acțiune și de fapt aprovizionau Israelul cu arme în acest scop, inclusiv cu avioane de vînătoare moderne. Dar îi lipseau bombardierele pentru a doborî forțele aeriene egiptene și a-și proteja astfel orașele de atacuri aeriene. Pe acestea numai Marea Britanie i le putea furniza. Însă Eden a refuzat și această opțiune. Era împotriva instinctelor lui cele mai profunde, care erau proarabe.

Planul pentru care s-a hotărît pînă la urmă, după multă agitație, parcă ar fi fost calculat în vederea obținerii celei mai rele dintre lumile posibile. La

GENERAȚIA BANDUNG

479

22-24 octombrie, în cadrul unor întâlniri secrete la Sevres, lîngă Paris, reprezentanți britanici, francezi și israelieni au urzit un complot îngrozitor de complicat, conform căruia Israelul avea să atace Egiptul la 29 octombrie. Aceasta avea să furnizeze Marii Britanii un pretext îndreptățit pentru a recupa Canalul ca să protejeze oamenii și navele din zonă. Anglia avea să emită un ultimatum pe care Israelul avea să-l accepte. Refuzul Egiptului avea să permită Marii Britanii să bombardeze terenurile de aterizare. Apoi trupele anglo-franceze aveau să debarce cu forța la Port Said. S-a consumat multă cerneală cu această „urzeală”, pe care atît Eden, cît și ministrul său de Externe, Selwyn Lloyd, au tăgăduit-o pînă la moarte.⁹⁸ Dar participanții francezi și israelieni au susținut mai tîrziu că a fost un plan concertat. Generalul Moshe Dayan, comandantul armatei israeliene, relatează că Lloyd insistă ca „acțiunea noastră militară să nu fie o confruntare la scară mică, ci un «act de război adevărat», altfel ultimatumul britanic nu ar avea nici o justificare și Marea Britanie ar apărea în ochii lumii ca un agresor”⁹⁹.

Pînă și acest plan absurd ar fi funcționat dacă Eden ar fi avut voința necesară pentru a-l duce pînă la capăt. Dar el era un om onorabil. Era un Machia-velli șovăitor. Ca agresor prin mandat era total incompetent. Transparența complotului era evidentă pentru toată lumea. Opoziția laburistă l-a repudiat și a stîrnit zarvă. Cabinetul, insuficient informat, a fost crispat de la început și îngrozit de violența reacției americane o dată ce invazia ar fi fost pornită, în niște scrisori din 2 și 8 septembrie Eisenhower îl avertizase pe Eden în termenii cei mai apăsați să nu folosească forța, ceea ce era sigur că ar fi fost contraproductiv: „Lui Nasser îi priește drama.”¹⁰⁰ L-a înfuriat faptul că Eden a aruncat această bombă prost concepută în ultimele etape ale campaniei lui electorale. A scrișnit din dinți la propriu, un obicei al lui cînd era mînios, și a cerut Departamentului de Finanțe să vîndă lire sterline, ceea ce mulți alți oameni făceau deja. Aceasta a avut un efect imediat asupra Cabinetului lui Eden, care deja se confruntau cu doi posibili succesori: vechiul pacifist, R.A. Butler, care voia să orienteze partidul spre stînga, și Harold Macmillan, care voia să-l orienteze spre el însuși. Ambii s-au comportat ca atare. Butler n-a spus nimic dar s-a opus planului din culise. Macmillan chema la îndrăzneală; apoi, cînd a început să se întrevadă eșecul, a trecut de partea cealaltă și, în calitate de ministru de Finanțe, a insistat că nu există altă posibilitate decît să se dea curs dorinței lui Eisenhower de încetare a focului. Eden a căzut la 6 noiembrie, la numai o săptămînă după lansarea aventurii și la douăzeci și patru de ore după ce au avut loc primele debarcări anglo-franceze. Capitularea lui a venit în urma unui mesaj extrem de vehement din partea lui Eisenhower, care este posibil să fi conținut amenințarea cu sancțiuni legate de petrol.¹⁰¹ De atunci, s-a retras în boală și se resemnare.

Episodul a fost o victorie zdrobitoare a generației Bandung. Nehru, împărțind dojeni morale în dreapta și în stînga, era în elementul său. Nasser a ieșit cu prestigiu sporit, căci în toată agitația nu s-a observat că israelienii

480

O ISTORIE A LUMII MODERNE

repurtaseră, în mai puțin de o săptămînă, o victorie hotărîtoare asupra numeroaselor lui trupe înarmate de sovietici. Orice problemă egipteană era atribuită forțelor anglo-franceze. Astfel, ceea ce ar fi putut fi o lovitură mortală dată prestigiului lui Nasser n-a făcut decît să-l sporească, pentru că „urzeala” a dat multă apă la moară mitului creat de arabi cum că Israelul nu ar fi fost altceva decît un agent al imperialismului. Suezul a confirmat concepția Bandung asupra lumii, iar mitologia a prins viață.

Se spune adesea că Suezul a dat lovitură finală statutului de Mare Putere mondială al Marii Britanii. Nu este adevărat. Acest statut fusese pierdut în 1947. Suezul pur și simplu a făcut ca toată lumea să vadă asta. Cauza a fost un eșec al voinței, nu al forței, iar Suezul n-a făcut decît să reflecte acest eșec, căruia Eden i-a căzut victimă. Macmillan, care i-a succedat, a tras morala că, într-o lume a supraputerilor, o putere medie nu supraviețuiește decît prin relații publice bune și nu prin nave de război. Adevăratul perdant pe termen lung au fost Statele Unite. Eisenhower pare să fi acționat decisiv, și a obținut destul de repede ce a vrut. Marea Britanie a rămas cu coada între picioare. El și-a păstrat reputația de om al păcii. Dar totodată el a ajutat la pregătirea unui flagel puternic pentru America, în forma tendențiosului concept de „opinie internațională” format pentru prima dată la Bandung și acum, prin acțiunea lui Eisenhower, transferat Națiunilor Unite.

Pînă la începutul anilor '50, americanii controlaseră ONU. Prima lor greșală a fost s-o implice în Coreea, mai ales prin forumul Adunării Generale, un organism pseudoreprezentativ care vorbea doar în numele guvernelor, din care tot mai multe erau nedemocratice. Coreea l-a doborît pe Trygve Lie, secretarul general norvegian, care era

credincios principiilor vechii alianțe occidentale. El a demisionat când rușii l-au boicotat și au determinat stînga să stîrnească propriul său secretariat împotriva sa. În acest moment democrațiile occidentale ar fi trebuit să renunțe la ONU și să se concentreze în schimb pe lărgirea NATO într-un sistem de securitate mondial al națiunilor libere. În loc de asta, după multe certuri, Marile Puteri au numit un diplomat suedez cu vechime pe care îl chema Dag Hammarskjold. Nu se poate închipui o alegere mai proastă. El provenea dintr-o familie prosperă de funcționari publici într-o țară stînjinită de conștiința faptului că devenise extrem de bogată ținîndu-se deoparte în două războaie mondiale. Era vinovăția întruchipată și era hotărît ca Occidentul s-o ispășească. Sever, cult, lipsit de umor, necăsătorit (deși nu homosexual: „în viața lui Hammarskjold”, scria biograful său oficial, „sexul juca un rol puțin important, sau chiar nici unul”¹⁰²), el emana o religiozitate laică. Era caracteristic pentru el și pentru bunul gust al avansaților ani '50, pe care îl reprezenta cu fidelitate, faptul că a transformat Camera de meditație de la ONU, o încăpere simplă și nepretențioasă, într-o cavernă întunecată și dramatică, cu o perspectivă și iluminare șocante, avînd în centru un bloc rectangular uriaș din fier lumi-

GENERAȚIA BANDUNG

481

nat de o singură rază. Ce simboliza? Probabil moralitatea relativă. Hammarskjold avea intenția manifestă de a tăia cordonul ombilical care lega ONU de vechea alianță occidentală din timpul războiului și de a alinia organizația la ceea ce era în opinia lui noua forță a dreptății în lume: țările „neangajate”. Pe scurt, și el era un membru al generației Bandung, în ciuda — sau mai degrabă datorită — feței lui palide. Când Eisenhower s-a supărat pe Eden la Suez, l-a înlăturat și apoi a lăsat întreaga problemă în seama Națiunilor Unite, el i-a oferit lui Hammarskjold exact ocazia pe care o aștepta.

Secretarul general s-a pus pe treabă ca să desființeze forțele anglo-franceze și israeliene și să le înlocuiască cu un contingent multinațional ONU „de menținere a păcii”. Vedea și pentru el un rol de om de stat internațional, acționat de motorul nealinierii. Astfel, deși afectînd imparțialitatea, el a înclinat balanța total în favoarea taberei afro-asiatice. Acest lucru însemna tratarea Israelului nu ca pe o țară mică și vulnerabilă, ci ca pe un avanpost al imperialismului. Exista o rezoluție din 1951 a ONU, emisă înainte de venirea lui, care cerea Egiptului să permită trecerea vaselor israeliene prin Canal. Hammarskjold nu a făcut nicicînd vreo încercare de a aplica această rezoluție. Nici n-a recunoscut că negarea de către arabi a libertății de navigație a vaselor israeliene în Golful Aqaba era o amenințare la adresa păcii — deși de fapt această negare, întărită de pactul militar arab tripartit din 25 octombrie 1956, a fost cauza imediată a atacului israelian. A refuzat în mai multe rînduri să condamne ocuparea canalului de către Nasser și alte acte arbitrare. În ce-l privea pe el, atacul israelian și intervenția anglo-franceză erau acte de agresiune total neprovocate. Spunea că este „șocat și scandalizat” de un asemenea comportament. La 31 octombrie a făcut un pas fără precedent, muștrînd public guvernele francez și englez. Invadarea Ungariei de către sovietici, care a avut loc sub acoperirea crizei din Suez, a tratat-o ca pe o diversiune agasantă. Prietenia arătată tot timpul egiptenilor și ostilitatea rece față de Marea Britanie, Franța și Israel i-au dezvăluit clar simpatiile. Și-a stabilit ca scop umilirea publică a celor trei Mari Puteri și a reușit. Desfășurînd trupele de urgență ale ONU, pentru a umple golul creat de retragerea celor trei Puteri, el a insistat că prezența lor se datora bunăvoinței Egiptului: după cum a spus el, „însuși fundamentul și punctul de plecare au fost recunoașterea de către Adunarea Generală a drepturilor depline și nelimitate de suveranitate ale Egiptului”¹⁰³. Acestea trebuiau așadar retrase la simpla cerere a Egiptului, drept pe care acesta și l-a exercitat în 1967, îndată ce s-a crezut destul de puternic ca să distrugă Israelul. Hammarskjold a lăsat astfel moștenire succesoriilor săi un nou război în Orientul Mijlociu. Și mai important însă este felul în care a demonstrat cum putea fi folosită ONU pentru a induce și a exprima ura față de Occident. În 1956 a fost rîndul Marii Britanii și al Franței. Curînd avea să vină și rîndul Americii.

America a avut de pierdut și din impactul Suezului asupra Franței. Dacă Suezul nu a făcut decît să împingă Anglia mai repede pe pîrtia pe care și-o

482

O ISTORIE A LUMII MODERNE

alesese, în Franța el a ajutat la încheierea crizei naționale create de agonia Algeriei franceze. Războiul din Algeria a fost cel mai mare dintre toate războaiele anticoloniale și în multe privințe arhetipul acestora. În secolul al XIX-lea europenii au cîștigat războaiele coloniale pentru că popoarele indigene își pierduseră voința de a se opune. În secolul al XX-lea rolurile s-au inversat, și Europa era aceea care-și pierduse voința de a-și păstra achizițiile. Dar în spatele acestei relativități a voințelor se află fapte demografice. O colonie este pierdută atunci cînd ritmul colonizării este depășit de rata creșterii populației indigene. Colonialismul secolului al XIX-lea a reflectat avîntul uriaș al populației europene. Decolonizarea secolului al XX-lea a reflectat stabilitatea demografică europeană și expansiunea violentă a populațiilor băștinașe.

Algeria a fost un caz clasic al acestei inversări. Nu era atît o colonie franceză cît o așezare mediteraneană. În anii '30 ai secolului al XIX-lea se aflau acolo numai 1,5 milioane de arabi, și numărul lor scădea. Mediteraneenii se deplasau dinspre țărnicurile nordice spre cele sudice, unde părea să fie un gol: pentru ei marea cea mare înconjurată de uscat era o unitate, și aveau tot atîtea drepturi asupra malurilor ei ca oricine altcineva cu condiția să-și justifice existența creînd

bunăstare. Și au făcut-o: au extins cei 5 200 de kilometri pătrați de teren cultivat din 1830 la 70 000 în 1954.¹⁰⁴ Acești pieds noirs erau numai 20% de origine franceză (inclusiv corsicani și alsacieni). Erau predominant spanioli în vest, italieni (și maltezi) în est. Dar prosperitatea crescândă i-a atras și pe alții: kabyli, chaouia, mzabiți, mauritani, turci și arabi puri, din munți, din vest, din sud, din est. Iar serviciile medicale franceze au eliminat practic malaria, tifosul și febra tifoidă și au făcut o schimbare prodigioasă în rata mortalității infantile a neeuropenilor. Până în 1906 populația musulmană sărise la 4,5 milioane; până în 1954 la 9 milioane. La mijlocul anilor '70 era din nou mai mult decât dublă. Dacă populația franceză ar fi crescut în același ritm, ar fi ajuns la peste 300 de milioane până în 1950. Politica franceză de „asimilare” nu avea, așadar, nici un rost, din moment ce până în anul 2000 musulmanii algerieni ar fi ajuns să constituie mai mult de jumătate din populația franceză, și mai degrabă Algeria ar fi „asimilat” Franța decât invers.¹⁰⁵

În anii '50 nu erau destui pieds noirs pentru o supraviețuire pe termen lung ca clasă dominantă sau măcar ca enclavă. Doar o treime din cei 900 000 de locuitori ai Algerului erau europeni. Numai în Oran aceștia se aflau în majoritate. Chiar și în zona cel mai puternic colonizată, Mitidja, fermele lucrau cu forță de muncă musulmană. În 1914 200 000 de europeni trăiseră din cultivarea pământului; în 1954 numai 93 000. În anii '50, cei mai mulți pieds noirs aveau slujbe banale, prost plătite, la oraș, pe care puteau să le facă la fel de bine și arabii. Structura socială era o stratificare arheologică de prejudecăți rasiale: „Francezul îl disprețuiește pe spaniol, care-l disprețuiește pe italian, care-l disprețuiește pe maltez, care-l disprețuiește pe

GENERAȚIA BANDUNG

483

evreu; toți îl disprețuiesc pe arab.”¹⁰⁶ Nu exista nici o pretenție de șanse egale: în 1945 erau 1 400 de școli pentru 200 000 de europeni și 699 pentru 1 250 000 de musulmani. Manualele începeau cu: „strămoșii noștri, galii...” Mai gravă însă era corupția sistemului electoral. Fie reformele trecute prin parlamentul francez nu erau aplicate deloc, fie voturile erau falsificate chiar de autoritățile locale. Asta a fost ceea ce a descurajat numeroșii musulmani moderați educați care doreau sincer o fuziune între cultura franceză și cea musulmană. După cum a spus unul dintre cei mai nobili dintre ei, Ahmed Boumendjel, „Republica Franceză a trișat. Și-a bătut joc de noi.” El a spus Adunării: „De ce ne-am simțit legați de principiile valorilor morale franceze [...] când Franța însăși refuză să li se supună?”¹⁰⁷ Alegerile din 1948 au fost falsificate; la fel și cele din 1951. În astfel de circumstanțe, moderații nu puteau juca un rol eficient. Au ieșit înainte oamenii violenței.

O anticipare a fost în mai 1945, când arabii au masacrat 103 europeni. Represaliile franceze au fost sălbatice. Patruzeci de sate au fost făcute praf de bombardiere în picaj; altele au fost bombardate de un crucișător. Ziarul Liberte al Partidului Comunist Algerian cerea ca rebelii să fie „rapid și fără milă pedepsiți, iar instigatorii aduși în fața plutoanelor de execuție”. Conform raportului oficial francez, au fost uciși între 1 020 și 1 300 de arabi; arabii pretind că au fost 45 000. Mulți soldați arabi demobilizați și-au găsit familiile moarte și casele demolate. Acești foști militari în rezervă au format conducerea viitorului Front de Liberation Național (FLN). După cum spunea cel mai marcant dintre ei, Ahmed Ben Bella: „Ororile din regiunea Constantine din mai 1945 m-au convins că exista o singură cale: Algeria pentru algerieni.” Comandantul francez, generalul Duval, spunea coloniștilor francezi: „V-am dat pace pentru zece ani.”

Acest lucru s-a dovedit a fi cât se poate de exact. La 1 noiembrie 1954, înrăiții foști militari erau pregătiți: Ben Bella, acum un terorist urban cu experiență, și-a unit forțele cu Belkacem Krim, lansând o revoltă națională. Este important să înțelegem că, de la început până la sfârșit, obiectivul nu era înfrîn-gerea armatei franceze. Asta ar fi fost imposibil. Scopul era distrugerea asimilării și multirasialismului prin eliminarea moderaților de ambele părți. Primul francez asasinat a fost un liberal, profesorul arabofil Guy Monnerot. Prima victimă arabă a fost un guvernator local profrancez, Hadj Sakok. Majoritatea operațiunilor FLN erau îndreptate împotriva elementelor musulmane loiale: funcționari ai statului erau asasinați, le erau tăiate limbile, li se scoteau ochii și apoi un bilet pe care scria „FLN” era prins de corpul mutilat.¹⁰⁸ Aceasta era strategia inițiată de muftiu în Palestina. De fapt, mulți dintre liderii rebelilor fuseseră în slujba lui. Cel mai capabil, Mohamedi Said, comandantul „Wilaya 3” din munții Kabyliei, făcuse parte din „Legiunea musulmană SS” a muftiului, fusese parașutat în Tunisia ca agent Abwehr și declara: „Credeam că Hitler o să distrugă tirania franceză și o să elibereze lumea.”

484

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Încă mai purta din când în când vechea sa cască SS. Între discipolii săi se aflau unii dintre cei mai răi asasini ai secolului XX, ca Ait Hamouda, cunoscut sub numele de Amirouche, și Ramdane Abane, care tăiaze sîni și testicule în masacrele din 1945, citise Marx și Mein Kampf în închisoare și al cărui dicton era: „Un cadavru în costum valorează întotdeauna mai mult decât douăzeci în uniformă.” Acești oameni, care absorbiseră tot ce avea de oferit mai rău secolul XX, și-au impus voința în sate prin teroare pură; nu au folosit niciodată vreă altă metodă. Krim a declarat unui ziar iugoslav că metoda de inițiere a unui recrut era obligarea acestuia să ucidă un anumit „trădător”, mouchard (spion sau informator al poliției), un jandarm sau un colonist francez: „Un asasinat marchează sfârșitul uceniciei fiecărui candidat.” Unui reporter american pro-FLN i s-a spus: „După ce împușcăm [victimă musulmană], i se taie

capul și îi prindem o etichetă de ureche să arătăm că a fost un trădător. Apoi lăsăm capul pe strada principală." Ordinele scrise ale lui Ben Bella sunau cam așa: „Lichidați toate personalitățile care vor să joace rolul de interlocutor valabil.” „Omorîți pe oricine încearcă să-i abată pe militanți sau să le inculce un spirit bourguibien.” Un altul: „Ucideți-i pe cădii [...] luați-le copiii și omorîți-i. Omorîți-i pe toți cei care plătesc impozite și pe cei care le adună. Dați foc caselor militarilor musulmani activi.” FLN avea și propriile-i reglemente des comptes interne: cel care a transmis ultimul ordin, Bachir Chihani, a fost acuzat (ca și Rohm) de pederastie și crime sexuale sadice și a fost tăiat în bucăți împreună cu opt dintre amanții săi. Dar cei pe care-i urau cu adevărat ucigașii din FLN erau pacifiștii musulmani, în primii doi ani și jumătate de război, ei au omorât numai 1 035 de europeni, dar 6 352 de arabi (cazuri confirmate; adevărata cifră se apropia de 20 000).¹⁰⁹ În acest moment moderații nu puteau supraviețui decît

devenind ei înșiși asasini sau plecînd în exil. Strategia FLN era, de fapt, să-i țină pe musulmani sub teroare. Pe de o parte ucigașii FLN i-au înlocuit pe moderați. Pe de alta, atrocitățile FLN erau menite să provoace sălbătice represalii din partea francezilor, împingînd populația musulmană în tabăra extremistă. Doctrina FLN a fost exprimată cu o precizie rece de către teroristul brazilian Carlos Marighela:

Este necesară transformarea crizei politice într-un conflict armat prin acțiuni violente care îi vor obliga pe cei de la putere să preschimbe situația politică a țării într-o situație militară. Asta va înstrăina masele care, de atunci înainte, se vor revolta împotriva armatei și poliției. [...] Guvernul nu poate decît să intensifice represiunea, îngreunînd astfel mai mult ca oricînd viața cetățenilor săi [...] teroarea polițienească va fi la ordinea zilei. Populația va refuza să colaboreze cu autoritățile, așa că în cele din urmă vor ajunge la concluzia că singura soluție la problema lor este lichidarea fizică a opozanților. Situația politică a țării va fi devenit [atunci] o situație militară.¹¹⁰

Bineînțeles, această variantă odioasă de leninism, dacă e urmărită cu destulă neînduplecare, are o anumită forță irezistibilă. Guvernul francez din 1954 era compus, în ansamblu, din oameni civilizați și liberali, conduși de socia-

GENERAȚIA BANDUNG
485
listul radical Pierre Mendes-France. Ei împărțeau iluzia — sau concepția — că Algeria putea deveni o societate multirasială autentică, pe principii de libertate, egalitate și fraternitate. Mendes-France, care eliberase bucuroși Indochina și Tunisia, a spus Adunării: „Les departements algeriene fac parte din Republica Franceză, ele sînt irevocabil franceze [...] nu poate fi concepută o secesiune.” în privința Algeriei, spunea ministrul său de Interne, Francois Mitterrand, „singura negociere posibilă este războiul!”¹¹¹ Amîndoi credeau că, dacă principiile Franței erau acum în sfîrșit complet și generos transformate într-o realitate algeriană, problema avea să fie rezolvată. El l-au trimis ca guvernator general pe Jacques Soustelle, un etnolog strălucit și un fost luptător în Rezistență, ca să creeze această realitate. Ceea ce ei nu au realizat a fost că obiectivul FLN era tocmai acela de a transforma generozitatea franceză în brutalitate.

Soustelle îi considera pe cei din FLN fasciști. Credea că îi poate înfrînge oferindu-le arabilor o democrație autentică și dreptate socială. A înființat 400 de detașamente de Kepis bleus (SAS) în zonele izolate pentru a-i proteja pe loialiști. A chemat liberali devotați ca Germaine Tillion și Vincent Monteil să creeze o rețea de centres sociaux și să mențină contactele cu liderii de opinie musulmani.¹¹² A încercat cu disperare să aducă musulmani la toate nivelurile de conducere. Instrucțiunile sale către poliție și armată interziceau orice formă de teroare și brutalitate și în special represaliile colective.¹¹³ Este oricum puțin probabil ca politica de integrare autentică a lui Soustelle să fi putut reuși, o dată ce francezii înșiși realizau ce implica: Franța nu voia să devină un popor pe jumătate arab, pe jumătate musulman mai mult decît voiau arabii să devină un popor francez. Dar în orice caz FLN a ucis sistematic instrumentele politicii liberale a lui Soustelle, atît franceze cît și arabe. Membrii acestuia s-au străduit cel mai mult să-i ucidă pe funcționarii publici francezi care îi agreau pe arabi; și în general au reușit. O astfel de victimă era Maurice Dupuy, descris de Soustelle drept un „sfînt laic”. La înmormîntarea lui, Soustelle a plîns cînd i-a prins Legiunea de onoare celui mai mare dintre cei opt copii rămași orfani ai lui Dupuy, și atunci a fost prima dată cînd a folosit cuvîntul „răzbunare”.¹¹⁴

în vara lui 1955 FLN a trecut la o nouă etapă adoptînd o politică a genocidului: uciderea tuturor francezilor, indiferent de vîrstă sau sex. La 20 august au început primele masacre. Ca întotdeauna, ele au lovit și mulți arabi, cum a fost Allouah Abbas, nepotul liderului naționalist moderat Ferhat Abbas, care criticase atrocitățile FLN. Dar obiectivul principal era să provoace represalii armate ale francezilor. La Ain-Abid, lîngă Constantine, de exemplu, treizeci și șapte de europeni, între care zece aveau sub cincisprezece ani, au fost literalmente tăiați în bucăți. Bărbaților li s-au tăiat mîinile și picioarele; copiilor li s-au spart capetele; femeilor li s-au scos măruntaiele — unei mame pied noir i s-a spintecat pîntecul, i-a fost ciopîrțit pruncul de cinci zile și apoi i-a fost pus în burtă. Acest „masacru de la Philippeville” și-a atins scopul:

486

O ISTORIE A LUMII MODERNE

trupele paramilitare franceze din zonă au primit ordinul să împuște toți arabii și (după calculele lui Soustelle) au ucis 1 273 de „insurgenți”, cifră pe care propaganda FLN a urcat-o la 12 000. Se repeta masacrul din 1945. După cum

spunea Soustelle, „fusese săpat din greu un abis prin care curgea un rîu de sînge". Liberali francezi și musulmani ca Albert Camus și Ferhat Abbas, care apăreau la tribune împreună ca să facă apel la rațiune, erau gonîți cu huiduieli din toate părțile.115

Din acest moment experimentul Soustelle s-a prăbușit. Războiul a devenit o competiție a terorii. Atenția s-a mutat asupra Casbahului din Alger, unde fiecare kilometru pătrat adăpostea 100 000 de algerieni. A început cu execuția unui ucigaș invalid, Ferradj, care omorise o fetiță de șapte ani și șapte civili. Comandantul FLN, Ramdane Abane, a ordonat să fie asasinați o sută de civili francezi pentru fiecare execuție a unui membru FLN. La 21—24 iunie 1956, principalul său ucigaș, Saadi Yacef, care controla o rețea de fabrici de bombe și 1 400 de „operatori", a comis patruzeci și nouă de crime. Violența a crescut constant în a doua jumătate a lui 1956 — în paralel cu evoluția aventurii Suezului. Primarul francez al Algerului a fost asasinat și a fost detonată cu grijă o bombă în mijlocul ceremoniei funerare: Yacef le-a ordonat înainte în secret operatorilor săi să părăsească zona, ca să fie sigur că în represaliile sălbatice care au urmat aveau să fie uciși numai musulmani nevinovați.116

Criza Suezului a fost importantă pentru că a convins în sfîrșit armata că guvernele civile nu puteau cîștiga războiul. Robert Lacoste, succesorul socialist al lui Soustelle, a recunoscut acest lucru. La 7 ianuarie 1957 el a dat generalului Jacques Massu și celor 4 600 de oameni ai lui libertate de acțiune absolută ca să gonească FLN din Alger. Pentru prima dată, în armată au fost ridicate toate restricțiile, inclusiv interzicerea torturii. Tortura fusese abolită în Franța la 8 octombrie 1789. Articolul 303 din Codul Penal prevedea pedeapsa cu moartea pentru oricine ar fi practicat-o. În martie 1955 un raport secret scris de un înalt funcționar public recomanda folosirea torturii supravegheate ca unică alternativă pentru a împiedica tortura neautorizată mult mai brutală. Soustelle a respins categoric această propunere. Acum Massu a autorizat-o, după cum a recunoscut mai tîrziu: „La întrebarea: «au avut loc într-adevăr torturi?» nu pot răspunde decît afirmativ, deși nu au fost niciodată instituționalizate sau codificate."117 Argumentul era că succesul unui interogatoriu salva vieți, în special de arabi, că arabii care dădeau informații aveau să fie torturați pînă mureau, fără nici o ezitare, de către FLN, și era vital pentru francezi să se facă și mai temuți. Credița arabilor că Massu opera fără restricții, la fel de mult ca și tortura în sine, îi făcea pe prizonieri să vorbească. Dar și nemusulmanii erau torturați. Unul, un evreu comunist numit Henri Alleg, a scris o carte de mare succes care a provocat o izbucnire de indignare morală în întreaga Franță în 1958.118 Massu pretindea că interogatoriile efectuate de oamenii săi nu lăsau urmări per-

m

GENERAȚIA BANDUNG

487

manente. Văzîndu-l pe Alleg, teafăr și nevătămat, pe treptele Palatului de Justiție în 1970, el a exclamat:

Cît contează chinurile pe care le-a îndurat el față de tăierea nasului sau a buzelor, * dacă nu chiar a penisului, care devenise ritualul aplicat defellahi „fraților" lor recal-i citranți? Știe toată lumea că aceste apendice ale trupului nu cresc la loc!"9

Dar ideea că era posibilă supravegherea eficientă a torturii limitate într-un război pentru supraviețuire este absurdă. De fapt, secretarul general liberal al Prefecturii Algerului, Paul Teitgen, a declarat că aproximativ 3 000 de prizonieri au „dispărut" în timpul bătăliei Algerului. În cele din urmă Massu a cîștigat. A fost singura dată cînd francezii au combătut FLN cu proprii-le-i arme. Algerul a fost curățat de terorism. Arabii moderați au îndrăznit să-și ridice vocile din nou. Dar victoria a fost spulberată de o nouă politică de regroupement a peste un milion defellahi săraci, o operă de grosolană inginerie socială calculată să facă jocul FLN. În plus, experimentul lui Massu a provocat tensiuni insuportabile în cadrul sistemului francez. Pe de o parte, eliberînd unitățile armatei de controlul politic și punînd accentul pe personalitatea comandanților, a încurajat armatele private: coloneii se considerau tot mai mult proprietari ai regimentelor lor, ca în vremea monarhiei, și au început să-și manipuleze generalii ca să nu se mai supună. În confuzia morală, ofițerii au început să considere că obligația lor principală era mai degrabă față de oamenii lor decît față de stat.120

În același timp, veștile care răzbăteau despre ce făcuse armata în Alger au început să întoarcă opinia publică franceză liberală și de centru împotriva războiului. Începînd din 1957, mulți francezi au ajuns să considere independența Algeriei, oricît de neplăcută, preferabilă corupției totale a conștiinței publice franceze. Astfel, solicitarea reinstaurării controlului politic asupra războiului — inclusiv a negocierilor cu FLN — s-a intensificat tocmai cînd armata franceză cîștiga, credea ea, afirmîndu-și independența. Acest conflict ireconciliabil a produs explozia din mai 1958 care l-a readus la putere pe generalul de Gaulle și a creat A Cincea Republică.

De Gaulle nu era colonialist. Era de părere că era coloniilor apusese. Trupul îi părea a se afla în trecut, dar mintea îi era în viitor. El pretindea că la Brazzaville, în 1944, pe cînd conducea Africa neagră din Rezistență, încercase „să transforme vechile relații de dependență în legături preferențiale de cooperare politică, economică și culturală"121. El vedea în continuarea fără tragere de inimă a colonialismului francez rezultatul direct al slăbiciunii constituției celei de-a Patra Republici, pe care o disprețuia, și a „regimului partidelor" incapabil de „deciziile fără echivoc pe care le cerea decolonizarea". „Cum ar fi putut acesta", se întreba el, „să învingă și la nevoie să zdrobească opoziția,

bazată pe sentimente, obișnuință sau interese personale, pe care era inevitabil s-o provoace o astfel de acțiune?" Rezultatul era nehotărârea și inconsecvența, mai întâi în Indochina, apoi în Tunisia și Maroc, 488

O ISTORIE A LUMII MODERNE

iar la sfârșit și mai presus de orice în Algeria. Firește, a spus U, armataj, „încercă un resentiment profund față de un sistem politic cartieră întru chiparea șovăielii”¹²².

Lovitura de stat a fost provocată, probabil deliberat, de hotărârea FLN din 9 mai 1958 de a „executa” trei soldați francezi pentru „tortură, viol și crimă”. Patru zile mai târziu, studenți albi au dat buzna în sediul guvernului din Alger. Massu l-a întrebat pe Lacoste, care fugise în Franța, dacă avea permisiunea să tragă în mulțimea albă. Nu i s-a acordat. În seara aceea, la o piesă de Brecht în care erau atacați generalii, un public de stînga aplauda în delir.¹²³ Dar nimeni nu era de fapt pregătit să lupte pentru A Patra Republică. În Alger, generalii au preluat conducerea și au cerut întoarcerea lui de Gaulle. În jur de 30 000 de musulmani s-au dus în piața guvernului să-și manifeste aprobarea. Ei cântau Marseilleza și cântecul militar Chant des Africains: o demonstrație spontană în favoarea civilizației franceze și împotriva barbarismului FLN. Massu a spus: „Să știe că Franța nu-i va abandona.”¹²⁴ Când generalii îl chemau pe de Gaulle ei mințeau, căci nu vedeau în acesta decît un berbece cu care să zdrobească republica și să preia ei puterea. De Gaulle era de părere că Algeria nu putea fi păstrată și că avea să distrugă armata franceză. De fapt, el se temea că se putea întimpla ceva mult mai rău. La 24 mai un detașament din Algeria a debarcat în Corsica. Autoritățile locale au fraternizat cu acesta. Polițiștii trimiși de la Marsilia s-au lăsat dezarmați. De Gaulle avertiza asupra unei invadări a Franței înseși, care probabil ar fi urmat sau, dimpotrivă, ar fi dat naștere unui război civil. Vedeți asemănări de rău augur cu începutul catastrofei spaniole din 1936. Ar fi distrus în cele din urmă Franța ca mare putere civilizatoare, credea el. Dacă Parisul merita o liturghie, Franța merita și ea cîteva minciuni.

Astfel, după ce a preluat puterea, s-a dus în Alger să mintă. La 4 iunie el a spus gloatei urlătoare de colons din Alger: „Je vous ai compris.” „Le-am aruncat aceste cuvinte”, scria el, „aparent spontane dar de fapt calculate cu grijă, care speram că le vor aprinde entuziasmul fără a mă angaja mai mult decît eram dispus.”¹²⁵ El spusese în anul precedent, în particular: „Bineînțeles că independența va veni, dar cei de-acolo sînt prea proști ca să știe asta.” „Trăiască Algeria franceză!” scanda el în public în iunie 1958; în particular: „L'Afrique est foutue et l'Algerie avec!” Numea Algeria franceză „o Utopia în ruine”. Publicul continua să-i îmbărbăteze pe coloniști și armata. „Independență? în douăzeci și cinci de ani” (octombrie 1958). „Armata franceză nu va părăsi niciodată această țară și nu voi încheia niciodată înțelegeri cu oamenii aceia din Cairo și Tunis” (martie 1959). „Nu va exista un Dien Bien Phu în Algeria. Insurecția nu ne va goni din țară.” „Cum îi puteți asculta pe mincinoșii și conspiratorii care vă spun că garantînd algerienilor libera alegere Franța și de Gaulle vor să vă abandoneze, să se retragă din Algeria și s-o predea rebelilor?” (ianuarie 1960). „Independența... o prostie, o monstruozitate” (martie 1960).¹²⁶

GENERAȚIA BANDUNG

489

între timp, își consolida puterea în stat. La 28 septembrie 1958 francezii au adoptat Constituția celei de-a Cincea Republici, concentrînd puterea în mîinile președintelui. La 21 decembrie a fost ales președinte. Același referendum care a creat noua Constituție a dat tuturor teritoriilor franceze de peste hotare dreptul la asociere sau scindare. Ideea de consimțămînt a devenit astfel universală. Unul cîte unul, de Gaulle i-a zdrobit sau înlăturat pe cei care îl aduseseră la putere. În februarie 1960 a cerut și a primit „puteri speciale”. Patru luni mai târziu a inițiat convorbiri secrete cu liderii FLN. În ianuarie 1961 a ținut un referendum pentru a oferi Algeriei libertatea de a se asocia sau nu cu Franța și a obținut un vot covârșitor pentru „Da”. Era sfârșitul Algeriei franceze și i-a adus pe suporterii extremiști ai acestuia în prim-plan, cu bombe în mîini.

Dacă conducerea armatei ar fi insistat să ia puterea în mai 1958, ar fi putut, cu sau fără de Gaulle. În aprilie 1961, cînd a înțeles în sfârșit înșelătoria lui de Gaulle și a încercat să-l dea jos, deja scăpase ocazia. Opinia publică franceză evoluase. Soldații aveau radiouri cu tranzistori; puteau asculta știrile de la Paris; au refuzat să-și urmeze ofițerii. Revolta a eșuat; liderii ei s-au predat ori au fost vînați și întemnițați. Asta lăsa cale liberă pentru retragerea totală. Liderii FLN luați prizonieri au fost eliberați din închisori ca să ia parte la discuții tocmai cînd generalii francezi rebeli își începeau condamnările.

Terorismul alb, OAS (Organisation de l'Armee Secrete), a fost ceva mai greu de anihilat. Opera la întreaga capacitate de mai bine de un an, folosind bombe, mitraliere și bazuci, omorînd peste 12 000 de civili (în special musulmani) și în jur de 500 de membri ai poliției și securității. Organizația ilustrează înspăimîntătoarea putere de a corupe a violenței politice. De fapt, în multe privințe era imaginea în oglindă a FLN. La 23 februarie 1962, liderul ei, generalul Salan, care avusese o distinsă carieră de soldat onorabil, dădea ordine pentru o ofensivă generalizată. Deschiderea sistematică a focului împotriva unităților de jandarmerie și CRS. Vor fi aruncate „cocteiluri Molotov” în vehiculele lor blindate [...] zi și noapte. [Obiectivul este] distrugerea celor mai bune elemente musulmane cu profesii liberale pentru a obliga populația musulmană să recurgă la noi [...] paralizarea celor de la putere și împiedicarea lor de a-și exercita autoritatea. Se vor întreprinde acțiuni brutale generalizate pe întregul teritoriu [...] în privința operelor de artă și a tot ce reprezintă exercitarea autorității într-un mod care să ducă la o

insecuritate generală maximă și la polarizarea totală a țării.¹²⁷

Corupția nu se oprea la OAS. Căci pentru a o înfrânge și a-l proteja pe de Gaulle însuși (care era să fie asasinat de două ori), statul și-a creat unități de teroare oficiale proprii, care asasinau și torturau prizonierii nepedeapsite și la scară mare.¹²⁸ În acest caz, nici Franța liberală, nici comunitatea internațională n-au scos nici măcar o șoaptă de protest. Terorismul OAS a ucis pentru totdeauna ideea unei colonii a albilor. La sfârșitul lui 1961 cel mai

O ISTORIE A LUMII MODERNE

490 apropiat consilier al lui de Gaulle, Bernard Tricot, relatează din Alger: „Europenii sînt atît de înverșunați în opoziția lor față de tot ce se pregătește și relațiile lor cu majoritatea musulmanilor sînt atît de proaste încît [...] esențial acum este să organizăm întoarcerea lor.”¹²⁹

Sfârșitul a venit în martie 1962, într-o orgie de măcel și intoleranță. Mulțimea musulmană, adulmecînd victoria, devastase deja Marea Sinagogă din inima Casbahului, prădînd-o, sfîșiind manuscritele Torei, omorîndu-i pe oficialii evrei și scriind pe pereți „Moarte evreilor” și alte sloganuri naziste. La 15 martie OAS a făcut un raid în centrul social al lui Germaine Tillion, unde învățau copii handicapați, au scos afară șase bărbați și i-au împușcat pînă i-au ucis, începînd de la picioare. Unul dintre ei era Mouloud Feraoun, prieten cu Camus, care îl numise „ultimul dintre moderați”. El scrisese: „E în mine Franța, e în mine și Kabylia. Dar am oroare de cei careucid. [...] Vive la France, așa cum am iubit-o întotdeauna! Vive l'Algerie, așa cum o sper! Rușine criminalilor!”¹³⁰ Armistițiul încheiat cu FLN, la 19 martie 1962, a provocat o nouă explozie de crime ale OAS: au fost uciși optsprezece jandarmi și șapte soldați. Comandantul francez, generalul Ailleret, s-a răzbunat distrugînd ultima redută a Algeriei franceze, cartierul muncitoresc al pieds noirs Bab-el-Oued, cu cei 60 000 de locuitori ai săi. L-a atacat cu bombardiere în picaj cu rachete, cu tancuri care trăgeau orizontal și cu 20 000 de soldați de infanterie. Era o repetare a reprimării Comunei din 1870; dar acest episod nu figurează în manualele marxiste.¹³¹ Acesta a fost efectiv sfârșitul Algeriei ca o comunitate multirasială. A început exodul către Franța. Multe spitale, școli, laboratoare, rafinării și alte dovezi ale culturii și economiei franceze — inclusiv biblioteca Universității din Alger — au fost distruse în mod deliberat. Cu totul, au plecat înjur de 1 380 000 de oameni (inclusiv unii musulmani). Pînă în 1963, dintr-o comunitate mediteraneană mare și cu tradiție, mai rămăseseră doar vreo 30 000 de oameni.¹³²

Acordurile de la Evian, conform cărora Franța accepta să se retragă, conțineau multe clauze menite să salveze onoarea Franței. Nu însemnau nimic. Era o capitulare totală. Nici măcar pe hîrtie nu s-a oferit însă protecție celor 250 000 de oficiali musulmani, mulți de origine foarte umilă, care continuaseră să slujească Franța cu credință pînă la capăt. De Gaulle era prea ocupat să salveze Franța scoțînd-o de sub teroare ca să se gîndească la ei cîtuși de puțin. Cînd un deputat musulman, din a cărui familie deja fuseseră asasinați zece oameni de către FLN, i-a spus lui de Gaulle că, în urma autodeterminării, „vom avea de suferit”, acesta i-a răspuns cu răceală: „Eh bien — vous souffrirez.” Și așa s-a întîmplat. Numai 15 000 au avut banii și mijloacele să plece. Restul au fost împușcați fără a mai fi judecați, folosiți ca detectoare umane de mine pentru a se curăța cîmpurile minate de-a lungul graniței cu Tunisia, au fost torturați, puși să-și sape propriile morminte și să-și înghită decorațiile militare înainte de a fi uciși; unii au fost arși de vii, castrați, tîrîți în urma camioanelor, dați de mîncare clinilor;

GENERAȚIA BANDUNG

491

au fost cazuri în care familii întregi, inclusiv copii mici, au fost omorîte la un loc. Unitățile militare franceze care au rămas, foștii lor camarazi de arme, asistau, îngrozite și neputincioase, căci conform Acordurilor nu aveau nici un drept să intervină. Soldați francezi au fost chiar folosiți pentru a-i dezarma pe harkis musulmani, spunîndu-le că vor fi înzestrați cu armament mai modern, deși de fapt urmau să fie măcelăriți. A fost o trădare comparabilă cu aceea a britanicilor cînd i-au predat pe prizonierii de război ruși mîniei lui Stalin; de fapt, mai rău. Cifra estimativă a celor omorîți variază între 30 000 și 150 000.¹³³

Cine știe? Un mare întuneric s-a lăsat peste multe aspecte ale noii Algerii, un întuneric care nu a mai fost risipit de atunci. Minciunile au continuat pînă la capăt. „Franța și Algeria”, spunea de Gaulle la 18 martie 1962, „vor merge împreună frățește pe calea civilizației.”¹³⁴ Adevărul este că noua națiune și-a datorat existența exercitării cruzimii fără limite și la cea mai mare scară posibilă. Regimul ei, compus în majoritate din gangsteri de succes, i-a înlăturat repede pe aceia dintre membrii săi care fuseseră educați în tradiție occidentală; pînă la mijlocul anilor '60 toți erau morți sau în exil.

Exact la douăzeci de ani după semnarea acordului referitor la independență, unul dintre principalii semnatari și primul președinte al Algeriei, nimeni altul decît Ben Bella, rezuma primele două decenii de independență ale țării. Rezultatul net, spunea el, fusese „total negativ”. Țara era „o ruină”. Agricultură ei fusese „asasinată”. „Nu avem nimic. Nici industrie — numai niște fier.” Totul în Algeria era „corupt de sus pînă jos”¹³⁵. Fără îndoială că amărăciunea lui Ben Bella era sporită de faptul că petrecuse cea mai mare parte a acestor ani întemnițat de tovarășii lui de revoluție. Dar judecata sa e în esență adevărată. Și din nefericire noua Algeria nu și-a ținut crimele pentru ea. A devenit și a rămas mulți ani principalul fief al teroriștilor internaționali de toate felurile. Fusese sădită în Africa o mare corupție morală. Ea a stabilit un model al crimei publice și al dezordinii care avea să fie inițiat pe toată

întinderea acestui mare și tragic continent care își era acum propriul stăpîn.

■ ■ • m. h

• ..w>:s<a,' 15

le lui Calibar *

■ !: a.ă; "■' .i- afl.:

i»»j i i mi

i f\$&'~ ■ • !>•; ;*

: r>a3--'

■ ■ ' tu

-o? a*!"/

~.fti.'

itq

(ah ■'■m&i

l A.

î^fc

fini' . 'Bt

■ ■ " ■ ■ ■ ■

î'v'â

în martie 1959 Evelyn Waugh, aflat în vizită în Africa de Est, îi scria soției sale: „Am petrecut o zi cu populația masai. [...] S-au distrat de minune în timpul revoltei Mau Mau. Au fost înrolați și li s-a spus să aducă toate armele populației kikuyu. S-au întors plini de mîndrie, cu coșuri întregi de membre tăiate.”¹ Waugh oferise o sinistruă prefigurare imaginară a Africii independente în romanele sale antebelice Black Mischief și Scoop. Acum anarhistul din el adulmeca fericit cum ficțiunea devenea realitate: confuzia de țeluri și limbi, dezintegrarea ordinii efemere, întoarcerea la haos.

Am văzut în Capitolul 4 că o generalizare reală a colonialismului este imposibilă. Același lucru este adevărat și pentru procesul de decolonizare. Tot ce se poate spune cu acuratețe este că a avut loc. Restul e propagandă; raționalizare expostfacto. Colonialismul a fost prezentat ca o conspirație de state capitaliste; decolonizarea — ca o conspirație dusă mai departe, în care a devenit mai prudentă din punct de vedere economic trecerea la „neo-colonialism”. Dar dacă a fost o conspirație, de ce conspiratorii nu s-au întîlnit și nu au schimbat niciodată planuri și idei? Adevărul este că de fapt colonialismul s-a născut într-o rivalitate intensă și așa a și murit. Puterile coloniale nu conspirau împotriva indigenilor. Ele conspirau una împotriva alteia. Fiecare putere colonială le ura pe toate celelalte, le disprețuia metodele, se bucura de ghinioanele lor și le agrava cu plăcere ori de cîte ori le convenea. Nu cooperau nici măcar atunci cînd interesul personal cerea imperativ acest lucru. În august 1941, în ajunul atacului japonezilor, s-a descoperit că, deși Marea Britanie și Olanda erau aliate în război de paisprezece luni, nu se făcuse absolut nimic pentru a coordona planurile de apărare a imperiilor lor din Asia de Sud-Est.² În timpul întregului proces de decolonizare 1945-1975, puterile coloniale nu s-au întrunit niciodată pentru a decide cum aveau să facă asta, și nici nu par să fi existat măcar eforturi neoficiale de coordonare. Istoricul în căutare de dovezi pentru vreun astfel de contact nu găsește altceva decît un mare gol.

Unul din motivele pentru care nu a existat nici un fel de aliniere a politicii de decolonizare a fost că nici una dintre cele două mari puteri coloniale, Marea Britanie și Franța, nu aveau de fapt așa ceva. Amîndouă făceau caz de logică. În realitate, totul era la întîmplare. Cînd de Gaulle a stabilit în

I REGATELE LUI CALIBAN

493

1940 ce însemna Franța Liberă, teritoriile arabe și indo-chineze ale Franței au rămas alături de guvernul de la Vichy; numai Africa neagră i s-a alăturat. Ca rezultat, la Conferința de la Brazzaville din ianuarie 1944, el i-a deschis acesteia calea libertății. Dar persoanele oficiale care participau din partea puterilor coloniale au dat o interpretare diferită: „Formarea de guverne independente în colonii, oricît de îndepărtate, nu poate fi luată în considerare”, au ripostat ei. „Noi vedem imperiul în sensul roman, și nu anglo-saxon al termenului.”³ Guvernul postbelic al lui de Gaulle a abolit munca forțată și untul cod penal pentru bășinași; dar o revoltă în Madagascar în 1947 a fost înăbușită cu o uluitoare ferocitate, 80 000 de indigeni fiind uciși.⁴ În 1957, Francois Mitterrand declara: „Fără Africa, Franța nu va mai avea nici o istorie în secolul al XXI-lea.” Pînă la dezastrul din Algeria, politica franceză a fost un labirint de contradicții: paternalism demodat în junglă și printre tufișuri, cu coloniști instigatori și naționaliști negri cu educație aleasă șezînd umăr la umăr în Adunarea de la Paris. Uneori cîte un deputat „african” trecea dintr-o circumscripție „albă” într-una „neagră”, cum a făcut subsecretarul colonial dr Aujoulat, în 1951, schimbîndu-și politica din mers și candidînd sub lozinca „Fața lui o fi albă, dar inima-i e tot atît de neagră ca a unui negru”⁵. Cînd a revenit la putere în mai 1958 și a analizat starea precară a celei de-a Patra Republici și dezastrul din Algeria, de Gaulle a hotărît pe loc să-i elibereze pe africanii negri francezi. În referendumul din 18 septembrie, li s-a oferit șansa să voteze „Da” (interdependență) sau „Nu” (separare). Toate în afară de Guineea și Madagascar au votat „Da”; dar aceasta însemna independență sub un alt nume. De Gaulle voia să păstreze totuși un fel de uniune. La 12 decembrie 1959, la o întîlnire la St Louis a șefilor de stat africani francezi, el le-a spus: „După cum i-au spus pelerinii spre Emmaus călătorului: «Rămîi cu noi: căci se lasă seara, și ziua e pe sfîrșite.»”⁶ Dar ei au ales „asociere”, însemnînd ajutor și sprijin militar, și nu „comunitate”. Unii dintre acești lideri africani, precum Houphouet-Boigny (Coasta de Fildeș), Phi-libert Tsiranana (Republica Malgașă), Leopold Senghor (Senegal), Hamani Diori (Nigeria), Ahmadou Ahidjo (Camerun), Leon M'Ba (Gabon), Francois Tombalbaye (Ciad) și Mokhtar Ould Daddah (Mauritania), au legat relații personale cu carismaticul general: ei „au devenit prietenii mei intimi”, după cum spunea el.⁷ Dar a fost ceva trecător: a mers fiecare pe drumul său. Toate aceste teritorii, cu excepția Coastei de Fildeș, erau

foarte sărace. Unele erau mai „pregătite” pentru independență decât altele; unele nu erau deloc. Este însă imposibil să discernem în procesul prin care și-au câpătat-o alte principii decât hotărârea Franței de a scăpa de ele.

Teoretic Imperiul Britanic, acum Commonwealth, mersese întotdeauna pe o supoziție complet diferită: că toate teritoriile trebuiau să fie pregătite pentru independență și să li se acorde atunci când erau gata. Cartea Albă britanică din iunie 1948 spunea: „Scopul central al politicii coloniale britanice este călăuzirea teritoriilor coloniale spre o autogovernare responsabilă

494

O ISTORIE A LUMII MODERNE

în cadrul Commonwealth-ului în condiții care asigură popoarelor în cauză atât un nivel de viață decent, cât și eliberarea de orice fel de opresiune.”⁸ Dar ambele condiții erau invariabil abandonate cu prima ocazie. Până la mijlocul anilor '50 ritmul a fost prea încet; din 1960 a fost prea rapid. În nici unul dintre cazuri nu a reflectat pregătirea și nevoile reale ale teritoriilor în cauză, ci mai degrabă presiunile asupra guvernului britanic și voința, sau lipsa de voință, a acestuia de a le rezista. Forțele create de mișcarea Bandung erau factorul decisiv. După ce Franța a hotărât să dea bir cu fugiții în 1958, Marea Britanie a urmat-o un an mai târziu, când Harold Macmillan s-a simțit liber să urmeze exemplul lui de Gaulle. După cum spunea Sir Michael Blundell, cel mai abil dintre liderii coloniștilor din Kenya, „o schimbare spectaculoasă urma să aibă loc în politica guvernului britanic după alegerile din octombrie 1959 [...] s-a luat decizia retragerii din Africa pe cât de curînd o permitea decența”⁹. Dar chiar și această schimbare, deși argumentată în discursul despre „Vîntul schimbării” de la Cape Town la 3 februarie 1960, era mai degrabă o serie de clătînări violente decât o cotitură lină. Agentul lui Macmillan, secretarul pentru Colonii Iain Macleod, a recunoscut mai târziu că nu a fost o „decizie răsunătoare”, ci mai degrabă „o medie a mai multor decizii deliberate”¹⁰.

Cînd folosea termenul „deliberat”, Macleod se referă la faptul că formalitățile negocierilor au fost păstrate, sfîrșind într-o grandioasă orgie de creare de Constituții, de obicei la Lancaster House în Londra. Ceea ce nu a lipsit decolonizării au fost Constituțiile pe hîrtie. Este ironic că Marea Britanie, care nu avusese niciodată una, a creat (după calculele mele) peste 500 pentru teritoriile sale coloniale în anii 1920-1975, din care cele mai multe au durat numai cîțiva ani, unele cîteva luni, iar altele n-au fost aplicate deloc; nici una nu a supraviețuit pînă în anii '80. Imperiile europene au început în paternalism și într-o negare a spiritului politicii. Ele au sfîrșit în extrema cealaltă, în hiperdemocratizare și elefantiazis politic. Epoca de argint a imperiului a fost complet dominată de conferințe nesfîrșite și creări de Constituții. Astfel, cele două Rhodesii și Nyasaland s-au ciorovăit vreme de treizeci de ani pe tema constituirii sau nu a unei federații. Au fost Comisia Hilton-Young din 1927-1929, Comisia Bledisloe din 1948-1949, Constituția Coloniștilor din 1936 (neaplicată niciodată), două conferințe în 1951 (boicotate de africani) și o a treia în 1953. Aceasta a creat Constituția „finală”, care era prea complexă pentru a fi înțeleasă de majoritatea alegătorilor și era deja depășită cînd a fost pusă în practică.

Cu liste electorale ce depindeau de un amestec bizar de criterii de proprietate, venituri, rezidență și studii, și cu circumscripții electorale și candidaturi „echilibrate” pînă deveneau de neînțeles, oamenii nu știau întotdeauna dacă aveau dreptul să voteze sau unde și cum anume trebuiau să facă acest lucru. Existau adesea mai multe straturi de guvernare și o multitudine de partide în fiecare. Astfel, destinul unei țări putea fi hotărît de o mîna de

REGATELE LUI CALIBAN

495

oameni sau pur și simplu la nimereală. În alegerile din 1962 care au dus la îndelungata criză a Rhodesiei și la zeci de mii de morți, numai 12 000 de africani din 65 000 au votat; doar 500 de voturi africane în plus i-ar fi adus la putere pe moderați și întreaga istorie a țării în următorii douăzeci de ani ar fi fost diferită.” Majoritatea africanilor, și destul de mulți albi, nu știau ce fac.

Dificultățile constituționale au proliferat chiar și acolo unde nu existau probleme rasiale fundamentale. Astfel, „Reforma” din 1955 a Tanzaniei a produs una dintre cele mai complicate Constituții create vreodată pentru un teritoriu colonial, în principal pentru a-i exclude pe naționaliștii mai turbulenți. Noi schimbări în 1957-1958 au mai adăugat niște subtilități, inclusiv o prevedere electorală tripartită conform căreia fiecare alegător de pe listă trebuia să voteze pentru cîte o persoană din fiecare rasă (africană, europeană, asiatică), altfel votul fiind invalidat. A apărut un nou tip de burocrăție, expertă în constituții multirasiale „echilibrate”, a invadat Secretariatul ONU și astfel a devenit internațională. Din 1956, sub presiunea ONU, belgienii din Ruanda-Urundi au construit una dintre Constituțiile cele mai rococo create vreodată de om, cu liste electorale multiple pentru Consiliul Subșefilor, Consiliul Șefilor, Consiliile Teritoriale, viceguvernatorul general: un sistem cu cinci straturi. Iată una dintre cele mai primitive țări din lume, cu o structură politică mai elaborată decât aceea a Statelor Unite.¹²

Coloniile fuseseră cîndva subguverdate. Acum, erau supraguverdate. Unul din motive era că „independența” însemna suveranitate totală, cu tot ce implica un astfel de statut. Gambia, cu o populație de 300 000 de oameni, care consta de fapt dintr-un singur oraș, Bathurst, și împrejurimile acestuia, înconjurată din trei părți de Senegal, a devenit un stat în toată puterea cuvîntului-lui, împovărat cu un întreg aparat de guvernare, care l-a dus în cele din urmă la faliment în

1981. Alternativa era adunarea laolaltă a acestor mici frânturi separate ale colonialismului în federații. Dar acestea rareori funcționau multă vreme, dacă funcționau. Ele implicau, de asemenea, mai multe straturi de guvernare, adesea cu două camere legislative fiecare și cu măsuri de siguranță elaborate pentru a calma resentimentele și temerile reciproce ale teritoriilor aflate în etape diferite de dezvoltare și cu amestecuri rasiale diferite. Astfel, Indiile de Vest britanice erau supraadministrate, din motive istorice, chiar și când încă mai erau colonii ale Coroanei. Independența a mai adăugat un strat, federalizarea un al treilea, așa încât atât cât a durat ea — în general prea mult —, aceste insule, majoritatea sărace și înapoiate, au avut probabil mai mulți legislatori pe cap de locuitor decât orice altă comunitate din istorie.

Fostele colonii au devenit astfel prada supremă a marelui flagel uman al secolului XX: politicianul de profesie. De fapt, dacă decolonizarea a avut un principiu etic, acesta a fost că formele politice erau standardul de valoare ultim, singurul criteriu valabil al suveranității. Principiul fusese schițat

496

O ISTORIE A LUMII MODERNE

în India. Raportul Montagu din 1918, care l-a prezentat, observa condescendent: „Dacă vorbim despre «opinie publică indiană» ar trebui să se înțeleagă că ne referim la majoritatea celor care au avut sau sînt capabili să aibă o opinie asupra chestiunii de care ne ocupăm.”¹³ Dar orice adult, chiar și un analfabet dintr-un sat îndepărtat, este capabil să aibă o opinie despre viitorul societății căreia îi aparține. Ceea ce spunea de fapt Raportul, și aceasta a rămas judecata convențională pînă la sfîrșitul tragic și sălbatic al procesului de decolonizare, era că, în negocierea independenței, singurul tip de discurs valid era al acelor care își cîștigaseră existența făcînd politică: că dacă o opinie nu putea fi exprimată în cadrul vocabularului și termenilor de referință presupuși de acel tip de discurs, ea nu era o opinie, și prin urmare putea fi ignorată sau, dacă era necesar, călcată în picioare.

De aceea presupunerile pe care se baza decolonizarea, și încă și mai mult harababura constituțională care o însoțea, au tins să mărească golul între o națiune „reală” și una „politică”, și să o definească pe cea din urmă în cel mai îngust, cel mai sectar sens cu putință. Beneficiarii decolonizării au fost, așadar, manipulatorii de voturi. În asta a constat esența unei mari înșelătorii. Politicienii de profesie văd res publică în termeni de voturi, oamenii obișnuiți în termeni de justiție. Pentru națiunea „reală”, democrația contează mai puțin decît domnia legii: prima e forma, cea de-a doua substanța. Cînd popoarele excoloniale și-au cîpătat independența, ele au crezut că primeau dreptatea: tot ce au primit a fost dreptul de a alege politicieni. Bineînțeles, colonialismul nu putea produce egalitate politică; ceea ce putea, și pe cît posibil a făcut, era să asigure egalitatea în fața legii. Dar procesul de transfer, făcînd din vot unitatea de măsură a progresului, a lăsat legea să-și poarte singură de grijă, așa încît pe termen lung majoritatea africanilor nu s-au ales cu nimic.

Acest lucru ne ajută să explicăm de ce acelor teritorii în care procesul de transfer a fost mai lung și mai elaborat nu le-a mers mai bine, de regulă, decît acelor în care a fost grăbit. Exemplul cel mai evident și poate cel mai jalnic a fost Coasta de Aur. În perioada de după 1945 era cel mai bogat stat negru din Africa. Era considerat în general cel mai promițător. Nu avea probleme rasiale. A fost primul care și-a cîștigat independența. Drumul spre libertate a fost lung. Avusese un consiliu legislativ din 1850, un membru negru (nominalizat) încă din 1888; în 1916 ajunseseră să fie șase. Alegerile complete pentru conducerea locală au venit în 1925. În 1946 Consiliul Legislativ a obținut o majoritate africană. 1948: comisia de anchetă constituțională. 1949: un comitet cu majoritate africană care să creeze noua Constituție. 1951: alegeri conform noii Constituții. 1952: Kwame Nkrumah prim-ministru. 1954: „Constituția independentă” finală. 1956: noi alegeri. 1957: independența totală. Acesta era progresul încet, sigur, după carte, spre autoguvernare; iar Nkrumah era considerat omul de stat african model, și noua sa țară, Ghana, prototipul autoguvernării africane. Tînăr, chipeș, cu un discurs perfect, era o figură remarcabilă la Bandung.

i REGATELE LUI CALIBAN

497

Au existat însă semne prevestitoare chiar înainte de independență. Drumul Ghanei spre independență fusese opera avocatului J.B. Danquah, care îl angajase pe Nkrumah ca organizator de partid cu normă întreagă. Nkrumah a fost astfel de la bun început un politician de profesie și nimic mai mult. El a atacat organizația de partid, a transformat-o într-o mișcare de masă al cărei pivot era propria-i personalitate și i-a convins pe britanici că el era cel mai bun sau cel mai la îndemînă om pe care să-l sprijine în jocurile politice care au dus la independență. Ei i-au ușurat strădania. Ordonanțele guvernului local din 1951 și 1953, prin crearea de consilii politice, care au căzut imediat în mîinile Partidului Popular al Convenției condus de Nkrumah, au dizolvat puterea șefilor de trib, autoritățile tradiționale. Astfel, Ghana a fost un stat monopartid embrionar încă înainte de transferul guvernării. O dată ajuns la putere, Nkrumah a folosit procedee britanice, cum ar fi „anchetele judiciare”, și consilieri politici și juridici britanici de stînga, ca să distrugă toate celelalte centre de influență, precum și restricțiile constituționale aplicate asupra guvernării sale personale și să scoată opoziția în afara legii. După ce a concentrat puterea în jurul partidului și al lui însuși, a distrus domnia legii. Momentul decisiv a fost în decembrie 1963. Pe 9, trei lideri ai opoziției (foști colegi ai lui Nkrumah) acuzați de trădare au fost achitați de trei judecători într-un tribunal special. O judecată chibzuită de cinci ore, un model de raționament judiciar englez, a fost citită de președintele înaltei Curți de Justiție, Sir Arku

Korsah. El fusese avocat în Middle Temple vreme de patruzeci și patru de ani, judecător din 1945, președinte al înaltei Curți din 1956. Era un simbol al celui mai important principiu de guvernare: că într-o comunitate civilizată, toți oamenii și toate instituțiile, inclusiv, și de fapt mai presus de orice, statul, sînt egali în fața legii și supuși ei. El era, într-un sens autentic, produsul unui mileniu de evoluție constituțională britanică. La 11 decembrie Nkrumah l-a destituit. Cei trei au fost judecați din nou și condamnați. Doi ani mai firziu, bătrînul Danquah a murit în închisoare, unde era ținut fără să fi fost judecat.¹⁴

Distrugerea domniei legii a fost însoțită de distrugerea morală a lui Nkrumah și de distrugerea economică a țării. Cele trei procese au fost strîns legate, în atmosfera efervescentă a Bandungului, în 1955, Nkrumah a tras două concluzii fatale. Prima era că toate problemele economice pot fi rezolvate prin mijloace politice. Coloniile și fostele colonii erau sărace și înapoiate nu din motive fizice și umane intrinseci, ci din cauza realității politice a colonizării. Tocmai apăruse teoria, căreia Bandungul i-a dat un impuls uriaș, că de fapt colonialismul nu numai că ținea pe loc progresul economic, dar chiar supunea colonia unui proces deliberat de „subdezvoltare”.¹⁵ Ceea ce era făcut de politică putea fi desfăcut de politică. „Subdezvoltarea” putea fi inversată prin programe de investiții pe scară largă, motivate politic. Prosperitatea continentală putea fi promovată prin procesul politic. Nkrumah a predicat această doctrină la Congresele panafricane pe care le-a inaugurat la Acera în 1958.

498 O ISTORIE A LUMII MODERNE

El a rezumat-o la Addis Abeba în mai 1963: „Unitatea africană este mai presus de orice un imperiu politic care nu poate fi cîștigat decît prin mijloace politice. Evoluția socială și economică a Africii nu va avea loc decît în acest imperiu politic, și nu invers.” El cerea, așadar, crearea unui Guvern de Uniune al Statelor Africane, o Piață Comună, o Monedă panafricană, o Zonă Monetară Africană, o Bancă Centrală, un sistem de comunicații continental și o politică externă comună. „Vom începe astfel marșul triumfător al Imperiului personalității africane.”¹⁶ Nkrumah nu doar a predicat aceste fantezii; el a încercat să le practice în Ghana. Teritoriul fusese unul dintre succesele colonialismului. Printr-o gospodărire sîrguincioasă, nivelul ei de prosperitate modest ar fi putut fi consolidat și chiar ridicat. Politizînd economia, Nkrumah a eliminat rapid surplusul balanței de plăți a Ghanei; pînă la mijlocul anilor '60 ea acumulasese un munte de datorii externe și o rată de credit internațional extrem de scăzută.

Cea de-a doua concluzie greșită sau boală pe care Nkrumah (și alții) au contractat-o la Bandung, care funcționa ca o societate de admirație reciprocă, era ideea că ieșirea noilor națiuni din procesul malign de „subdezvoltare” necesita ca ele să fie conduse de personalități carismatice. Această idee era implicată în leninism, care investise elitele de avangardă (și spiritul lor călăuzitor) cu o cunoaștere cvasisacră a procesului istoric. Ea era, de asemenea, implicită în ghandism, care acorda un rol politic determinant „omului sfînt” autoales și a avut o influență esențială asupra generației Bandung. Nehru, Sukarno, U Nu și apoi Nasser și Nkrumah — și mulți alții — nu erau doar lideri politici: ei erau și lideri spirituali, în sensul că țara întruhipa nevoile spirituale ale unui popor, iar „eliberatorii” întruhipau țara.

La scurtă vreme după întoarcerea de la Bandung Nkrumah a început să permită adeptilor săi să-l numească Osagyefo, „Mîntuitorul”. Corupția s-a instalat rapid; și-a făcut apariția o formă de stalinism degenerat. În 1960 o biografie autorizată menționa: „El este părintele nostru, profesorul nostru, fratele nostru, prietenul nostru, ba chiar viața noastră, căci fără el neîndoiește că am fi existat, dar nu am fi trăit. [...] Ceea ce îi datorăm este mai important chiar și decît aerul pe care îl respirăm, căci el ne-a făcut, tot așa cum el a făcut Ghana.”¹⁷ Mîntuitorul a început să creadă el însuși în aceste aiureli. „Toți africanii știu”, spunea el în 1961, „că eu reprezint Africa și vorbesc în numele ei. Prin urmare nici un african nu poate avea o opinie diferită de a mea.”¹⁸ Pe acest fundal Nkrumah a zdrobit opoziția și a înlăturat domnia legii. Carisma a ținut o vreme, mai ales la conferințele internaționale. Dar și aici, pe măsură ce anii '60 înaintau, au apărut figuri mai noi, mai moderne, mai în pas cu vremurile și au devenit stele călăuzitoare. Nkrumah și-a pierdut strălucirea. În țară, însuși faptul că-și arogase puteri cvasidivine l-a făcut vulnerabil atunci cînd scăderea mai întîi treptată, apoi rapidă a nivelului de trai a demonstrat că vraja nu funcționa. Dar la mijlocul anilor '60 nu mai rămăsese nici un mijloc constituțional pentru a-l înlătura pe Mîntuitor.

; REGATELE LUI CALIBAN

499

A fost răsturnat printr-o lovitură militară în februarie 1966 și a murit în exil în 1972.

4 ■ Căderea primului stat, un stat model, al Africii negre sub guvernare militară a fost o lovitură neliniștitoare, mai ales că marele vecin al acestuia, Nigeria, alunecase și el din constituționalism în militarism în luna precedentă. Populația Nigeriei făcea din ea de departe cel mai important dintre statele africane și, în anii '60, evoluția petrolului a făcut-o cea mai sigură din punct de vedere economic. Și ea ieșise dintr-un lung proces de pregătire pentru autoguvernare, începînd cu primii africani aleși în 1922-1923. Era capodopera sistemului „mandatului dual” creat de Lordul Lugard, cel mai conștiincios și mai nobil exercițiu de administrare colonială gîndit vreodată. Tensiunile internaționale dintre triburile dominante, Hausa și Fulani în nord, Ibo în est și Yoruba în vest, precedau cu mult suveranitatea britanică. În ciuda celor mai elaborate eforturi de a se crea un sistem federal simplu, ei i-au supraviețuit. Istoria Nigeriei ilustrează, într-adevăr, impactul în esență superficial și efemer al colonialismului. Un

impact mult mai mare 1-a avut de fapt apariția naționalismului, în forma sa afro-asiatică, cu accentul său pe „drepturile” fiecărei comunități etnice. Dacă toate acestea ar fi fost acordate, Nigeria ar fi trebuit să fie o federație de vreo 200 de state.¹⁹ Afirmarea „drepturilor” pînă la fracționare făcea Nigeria nefuncțională prin procesele normale de dezbatere democratică și compromis. A fost la un pas de dezmembrare în 1964, la numai patru ani după cîștigarea independenței, și aceasta s-a produs în 1966; iar guvernarea militară a dus la rîndul ei la secesiunea estului, care s-a autodenumit „Biafra”, la 30 mai 1967, după care au urmat doi ani de război civil și imense pierderi de vieți omenești. Acest conflict tragic a divizat Africa. Numai Tanzania, Zambia, Gabon și Coasta de Fildeș au sprijinit Biafra. Celelalte state africane au sprijinit regimul militar nigerian, cele mai multe dintre ele pentru că se temeau de secesiuni asemănătoare despre care calculau că vor fi în avantajul „imperialiștilor”. Dar dacă balcanizarea era un scop imperialist, de ce se străduiseră atît de tare puterile colonialiste să creeze state unitare sau, cînd asta nu se putea, federații viabile; și de ce toate puterile colonialiste au sprijinit Nigeria împotriva secesioniștilor, motivul principal pentru care Biafra a fost zdrobită? Aceste întrebări nu aveau răspuns. Filozofia politică a naționalismului african se baza pe o teorie a colonialismului nu numai falsă, ci și fundamental și sistematic înșelătoare. Era inevitabil să ducă la deziluzie, frustrare și război.

Din păcate, în anii de răscruce 1959—1960, cînd puterile coloniale au început să se retragă din Africa într-un ritm din ce în ce mai rapid, această falsă teorie a devenit înțelepciunea supremă pentru ONU, sub impactul generației Bandung și, mai ales, al lui Dag Hammarskjöld. Momentul critic a fost cînd Belgia a fost convinsă împotriva intenției ei să se retragă din Congo, la 30 iunie 1960. Belgia condusese această regiune întinsă și valoroasă, deși

O ISTORIE A LUMII MODERNE

500
primitivă, cu un paternalism politic excesiv dar, începînd din 1920, cu un succes economic crescînd. Profiturile din investițiile în industria grea au început să apară în anii '50. Indicele producției industriale a crescut, în 1948-1958, de la 118 la 350, productivitatea crescînd de două ori și jumătate în acești ani. Contrazicînd direct toate teoriile de tip leninist despre imperialism, producția industrială creștea cu o rată anuală de 14,3 % în anii '50, slăbind treptat doar în fața perspectivei independenței.²⁰ Ca rezultat, în momentul cînd și-a cîpătat independența, Congo avea, de exemplu, un număr mai mare de paturi de spital, 560 la 100 000 de locuitori, decît orice altă țară africană (mai mare chiar și decît al Belgiei, de fapt), și cea mai ridicată rată de alfabetizare, 42% (în coloniile britanice aceste rate variau de la 30% în Uganda pînă la 15% în Tanganica și Nigeria; în Franța ele erau înjur de 10%).²¹ Efortul educațional al Belgiei se concentra însă în mod copleșitor în sectorul primar: nu exista nici un doctor, inginer sau manager congolez, și mai ales nu exista nici un ofițer african între cei 25 000 de oameni din Force Publique.

Ceea ce produsese cu repeziciune sistemul, în ultimii săi ani frenetici în care abdicarea se apropia, a fost o grămadă de politicieni de profesie, toți mascînd profunde afiliații tribale sub o aparență de ideologie în stil european. Cei trei mai importanți, președintele Joseph Kasavubu, primul-minis-tru Patrice Lumumba și Moise Chombe, premierul Katangai, cea mai bogată provincie, erau înverșunați rivali tribali și populiști.²² Toți trei erau personalități nestatornice, dar Lumumba era de departe cel mai instabil. Fusese funcționar de poștă și muncitor într-o fabrică de bere și devenise agitator politic cu normă întreagă, iar acum ministru al Apărării și totodată șef al guvernului. Moștenirea belgiană era destul de fragilă, dar ar fi putut dura cîțiva ani. Lumumba însă a ales ceremoniile consacrate independenței pentru a lansa un atac demagogic împotriva guvernării albilor; cinci zile mai tîrziu, la 5 iulie, garnizoana din Leopoldville, capitala, s-a răscolit și și-a izgonit ofițerii albi, apoi a trecut la jefuit, violat și omorît europeni și africani deopotrivă. Belgienii au așteptat cinci zile, în care teroarea s-a extins și s-a intensificat și în care Hammarskjöld, la sediul ONU din New York, nu a făcut nimic, deși personalul său ONU din Congo era izgonit din camerele de hotel sub amenințarea armelor de către răsculații înfierbîntați. Abia la 10 iulie belgienii și-au trimis soldații să restabilească ordinea. Imediat Hammarskjöld a prins ocazia, s-a întors supărat și hotărît împotriva belgienilor, și la 13 iulie, în fața Consiliului de Securitate, le-a denunțat trupele ca pe o amenințare la adresa păcii și ordinii.²³ Secretarul general căuta de mult o ocazie de a extinde rolul ONU și a se îndrepta spre o guvernare mondială pe fondul unei izbucniri de emoții în Lumea a Treia. După cum spunea despre el marele om de stat belgian Paul-Henri Spaak: „Il a vecu l'anticolonialisme exacerba et triomphant. Il y participait par devoir, mais

REGATELE LUI CALIBAN

501

aussi, j 'en suis sure, par conviction”^{24*}. El credea că ONU avea să fie catalizatorul noii Africi. Relațiile Franței cu Africa, i-a spus el lui Andre Malraux, erau ca un martini bun: „O fi Franța ginul, dar în mod sigur ONU era angostura” (ceea ce arăta că era la fel de confuz în privința martiniurilor cum era și în privința Africii). în problemele Afro-Asiei, spunea el, „numai ONU, din care fac parte și ele, poate rupe vraja colonială și plasa chestiunea în afara orbitei Războiului Rece”²⁵. Dacă Hammarskjöld nu ar fi făcut nimic și ar fi permis Belgiei să restabilească ordinea, criza ar fi putut fi rezolvată repede, cu minimum de vărsare de sînge. Chombe, ca să scoată industria minieră a Katangăi din haos, declarase provincia independentă la 11 iulie. Și această problemă ar fi putut fi rezolvată prin negocieri. în loc de asta, secretarul general s-a apucat imediat să creeze și să desfășoare o armată ONU, luată nu de la puterile din Consiliul de Securitate (după cum stipula clar cartă ONU), ci de la statele „nealiniat” din care Hammarskjöld își

recruta adepții. Mai mult, el a căutat să folosească aceste forțe expediționare nu numai pentru a restabili ordinea, ceea ce belgienii erau mult mai capabili să facă, ci pentru a realipi Katanga la Congo prin violență. Se vedea pe el însuși ca un creator de regi, și pe Lumumba ca rege. Nici nu e greu de înțeles de ce îl sprijinea pe Lumumba, care se pare că avea puțini adepți, și aceia pur tribali, printre congolezi, dar a cărui retorică era foarte atrăgătoare pentru intelectualii panafricani și pentru liderii afro-asiatici al căror sprijin îl căuta secretarul general.

În această încercare disperată, Hammarskjold a acordat prea puțină importanță vieților omenești, de albi sau de negri, pe care le risca. Rece, detașat, devorat de o ambiție uriașă sub masca unui ideal, el gîndea în termeni de abstracție politică, nu de ființe omenești. El a formulat ceea ce a devenit un standard dublu caracteristic pentru ONU: că în timp ce uciderea africanilor de către albi (ca la Sharpeville, în Africa de Sud, la 21 martie 1960) era o problemă internațională și o amenințare la adresa păcii, uciderea africanilor de către africani (sau a albilor de către africani, sau a asiaticilor de către africani) era o problemă pur internă, în afara sferei ONU. Astfel, ONU s-a identificat cu o formă de rasism inversat, care avea să coste un număr incalculabil de vieți africane în următoarele două decenii. Chiar și în vremea lui Hammarskjold tributul a fost greu. Armata ONU a devenit o sursă de instabilitate și mai mare, în loc să fie invers. Protejatul lui, Lumumba, a încercat să-și întemeieze un stat secesionist propriu, a căzut în mâinile armatei congoleze, acum controlată de un fost ofițer de rezervă, „generalul” Mobutu, a fost predat katanghezilor și omorît, la 17-18 ianuarie 1961. Apusul acestui ticălos, responsabil pentru moartea a mii de oameni, a fost descris de Hammarskjold ca o „crimă revoltătoare împotriva principiilor pe care le reprezintă

* „El a trăit anticolonialismul exacerbă și triumfător. A participat la el din datorie dar și, sînt sigur de asta, din convingere.” (în limba franceză în original — <./>).

502 O ISTORIE A LUMII MODERNE

Organizația²⁶. De fapt, nu a fost altceva decît un incident neînsemnat într-o lungă luptă pentru putere. Secretarul general și-a pierdut detașarea emoțională și a devenit obsedat de nevoia de a răzbuna moartea regelui pe care nu reușise să-l facă, folosindu-și trupele ONU pentru a-i goni pe albi din Katanga și a schimba regimul acesteia, primul exemplu de ceea ce am putea numi imperialism prin birocrație internațională. Dar el a făcut greșeala să părăsească lumea imaginară a birourilor sale de la ONU și să coboare în lumea reală a bazinului Congo. L-a costat viața, căci avionul său s-a lovit de un copac lângă Ndola, în septembrie 1961.

Hammarskjold, ca mulți alți outsiders, a presupus că cineva poate reacționa la niște principii și situații politice de tip occidental și discerne în ceea ce nu era, de fapt, altceva decît un cazan clocotitor de politici tribale și personale. Toți politicienii congolezi și-au schimbat pozițiile după cum le-au dictat întîmplarea și autoconservarea. Era absurd ca politica ONU să fie legată de unul dintre ei. Algerienii și alți băgăcioși afro-asiatici au făcut aceeași greșală. Ben Bella (care curînd avea să alunece el însuși în uitare) l-a desființat pe Chombe numindu-l „un muzeu ambulant de imperialism”²⁸. De fapt el s-a dovedit a fi un prim-ministru popular cînd Kasavubu, schimbîndu-și complet toate concepțiile anterioare, l-a numit. Dar nu pentru multă vreme. Mulțimea congoleză era tot atît de schimbătoare ca mulțimea romană a lui Shakespeare (sau o mulțime din Cairo regizată de Nasser). Acum strigătul era: „Trăiască Chombe, arabi, plecați acasă!” în clipa următoare era: „Jos Chombe, arabi, trimiteți-l acasă!” (Fusese de atunci condamnat la moarte pentru trădare.)²⁹ Momentul de cotitură a fost decembrie 1965 cînd, după cum era probabil inevitabil, Mobutu a pus capăt epocii politice printr-o lovitură militară. El a continuat apoi, la următoarele sărbători ale Independenței, să-l salute pe omul pentru a cărui asasinare era responsabil: „Glorie și onoare pentru un ilustru cetățean al Congoului, un mare african, primul martir al independenței noastre — Patrice Emery Lumumba, care a fost victima complotului colonialist!” începînd de atunci, Mobutu, acum președinte, a guvernat cu sprijinul intereselor occidentale, spre îmbogățirea a multe sute de prieteni, suporteri și rude, și nu în ultimul rînd a lui însuși: la începutul anilor '80 era considerat miliardar, poate cel mai bogat om din lume, mai bogat decît regele Leopold al Belgiei, căruia țara îi aparținuse cîndva.³⁰

Anii de răscruce 1959-1960, culminînd cu lunga criză congoleză, la care ONU a contribuit în mod atît de dezastruos, au distrus probabil orice șansă, oricît de îndepărtată, ca vreodată constituționalismul să devină o normă în noile state africane. Prea multe speranțe se investiseră în noua clasă a politicienilor de profesie. Ei nu s-au putut ridica la înălțimea așteptărilor. S-au frînt, sau au fost frînți, sub tensiune. Militarii au preluat puterea. Același lucru se întîmplase și în primul continent „eliberat”, America Latină, în primele decenii ale secolului al XIX-lea: generația lui Bolivar, El Liberador, a fost urmată de prima generație de caudillos. Fenomenul s-a repetat în lumea

REGATELE LUI CALIBAN

503

arabă, unde militarii, în frunte cu colonelul Nasser și colegii lui, au început să preia puterea din 1952. În Africa neagră, prima lovitură militară reușită a avut loc în Togo în ianuarie 1963, cînd a fost asasinat Sylvanus Olympio. Șase luni mai tîrziu a fost înlăturat Fulbert Youlou în Brazzaville. La două luni după aceea Hubert Maga a fost răsturnat în Cotonou. Au avut loc revolte în Kenya, Uganda și Tanzania în ianuarie 1964, urmate o lună mai tîrziu de înlăturarea lui Leon M'Ba în Gabon (restabilit de trupele paramilitare ale lui de Gaulle). Au urmat loviturile lui Mobutu în Zair, în noiembrie 1965, însoțită de două în Dahomey într-o succesiune rapidă, apoi loviturile de stat în

Republica Central-Africană și în Volta Superioară în ianuarie următor și în Ghana în februarie. Prima lovitură, cea din Togo, a atras o publicitate internațională uriașă; când s-a repetat, exact cinci ani mai târziu, nimeni din afara țării nu a mai băgat-o în seamă. Până în acel moment (ianuarie 1968) Africa neagră trecuse peste șaiszeci și patru de lovituri militare, tentative de lovituri militare și revolte.³¹ Până la sfârșitul anilor '60, deceniul independenței, Dahomey avusese deja parte de șase coups, Nigeria și Sierra Leone de câte trei fiecare, iar Ghana, Congo-Brazzaville, Togo, Volta Superioară și Zair de câte două fiecare; multe altele au avut câte una. În anii '70 puciul militar a devenit de fapt principalul mijloc de schimbare a direcției politice sau a personalului elitelor în toată Africa neagră; și deja până în 1975 douăzeci din cele patruzeci și unu de state erau guvernate de junte militare sau militaro-civile.³²

Chiar și atunci când puterea militară nu a devenit arbitru politic, democrația parlamentară în sens occidental, inclusiv dreptul esențial de a îndeprta un guvern prin proces electoral, a dispărut în câțiva ani de independență, fiind înlocuită de sisteme monopartide leniniste. În foarte puține cazuri, Kenya fiind exemplul cel mai remarcabil, conducerea practic monopartinică a fost însoțită de supraviețuirea economiei de piață liberă și de domnia legii, măcar până la un punct. Acolo, partidul de guvernământ a devenit pur și simplu o organizație neideală pentru promovarea carierelor elitelor din tribul dominant.³³ Chiar și în aceste state cvasiconstituționale corupția este instituționalizată, cu signes extérieures de la richesse interpretate ca dovezi ale capacității de a conduce. Președintele Jomo Kenyatta al Kenyei, unul dintre puținii lideri teroriști care au făcut cu succes tranziția către o guvernare responsabilă, chiar l-a muștrătat la o întrunire publică pe unul dintre opozanții săi, politicianul de stînga Bildad Kaggia, că nu reușise să se îmbogățească:

Am fost amîndoi cu Paul Ngei în închisoare. Dacă te duci acasă la Ngei [vei vedea] că a plantat o mulțime de cafea și alte culturi. Tu ce-ai făcut pentru tine? Dacă te duci acasă la Kubai, are o casă mare și o shamba frumoasă. Kaggia, tu ce-ai făcut pentru tine? Am fost amîndoi cu Kungu Karumba în închisoare. Acum el are o rețea de autobuze. Tu ce-ai făcut pentru tine?³⁴

504

O ISTORIE A LUMII MODERNE

De fapt, un grad modest de corupție, dacă opera în cadrul unor convenții africane bine înțelese, pentru a căror încălcare răspundeai în fața unui tribunal, era cel mai mic dintre relele postindependență. Acolo unde sistemului pieței i se permitea să opereze, iar rolul statului era restrîns în consecință, corupția putea fi convenționalizată (ca, de exemplu, în Anglia secolului al XVIII-lea) și astfel îngrădită. Ea devenea un cancer organic numai atunci când statul își asuma roluri utopice, cum s-a întîmplat din ce în ce mai des în Africa în anii '60 și încă și mai mult în anii '70. Pentru aceasta responsabile erau în parte teoriile leniniste; și mai mult, interpretarea dată leninismului de generația Bandung, exaltînd omnicompetența procesului politic de a produce rezultate benefice, predicată de acoliții zeloși ai acestuia precum Nkrumah.

Dar nu numai filozofiile colectiviste au încurajat fragilul stat african să se extindă și astfel să devină corupt. Vinovate erau de asemenea și unele aspecte ale colonialismului. Este adevărat că majoritatea coloniilor erau conduse, în cele mai multe privințe, pe inofensive principii de laissez-faire. Aceasta era cu siguranță teoria întregului Imperiu Britanic, de exemplu. Guvernul proteja colonia de agresiunea externă, îi asigura o poliție și îi stabilea moneda. Piața făcea restul. Din nefericire au fost nenumărate excepții de la aceste principii, ceea ce în unele cazuri a dus la un sistem alternativ.

Marea tentație a colonialismului, viermele din mărunțelul pieței libere, a fost pasiunea ingineriei sociale. Era fatal de ușor pentru administratorul colonist să se convingă că putea aduce îmbunătățiri legilor cererii și ofertei trațin-du-și teritoriul ca pe un mușuroi de furnici harnice care ar beneficia de pe urma unei organizări binevoitoare. Congoul belgian, unde coloniștilor albi nu li s-au dat nici un fel de puteri politice de teamă că-i vor oprina pe băștinași, a fost un monument de tiranie bine intenționată. Legea sfătuia firmele să se comporte ca „un bun cap de familie”. Ca în Rusia sovietică, mișcările indigenilor erau supuse unor restricții, mai ales în marile orașe, iar în Eliza-bethville a fost decretată stare excepțională. Ideea era că africanul putea fi manipulat pentru binele lui. Practica era, bineînțeles, mult mai puțin binevoitoare decît teoria. Până în 1945, francezii foloseau ingineria socială pe scară largă sub forma muncii forțate și a codurilor penale pentru băștinași. Era infinit mai puțin sălbatică și extinsă decît Arhipelagul Gulag, dar se baza pe unele premise comune.

Cei mai harnici dintre inginerii sociali au fost portughezii, care au condus primul și ultimul dintre imperii. În Angola și Mozambic ei au adoptat sclavia de la africani, au instituționalizat-o și au integrat-o în sistemul lor administrativ. Comerțul cu sclavi, în special către Brazilia, a fost constantă economică a acestor două teritorii vreme de trei sute de ani. Tratatul pe care portughezii le-au semnat cu șefii de trib africani erau pentru forța de muncă, nu pentru produse (deși în Mozambic arabii acționau ca intermediari). Portughezii au fost singurii producători direcți de sclavi dintre pu-

REGATELE LUI CALIBAN

505

terile europene. Ei au apărut cu disperare acest comerț și s-au opus desființării lui, abolindu-l doar constrînsi de

britanici și înlocuindu-l cu un sistem comercializat de muncă forțată. Pe acesta l-au menținut pînă la capăt, în anii '70, tot cu cooperarea șefilor de trib africani, care în vremea sclavagismului conduceau grupurile de muncă sau shabalos.

Cecil Rhodes a vrut să includă Angola și Mozambicul în sistemul britanic liber, considerînd colonialismul portughez un anacronism: el nu realiza, în inocența sa, că acesta era un prevestitor al totalitarismului secolului XX. În perioada de după 1945 portughezii au furnizat anual 300 000 de muncitori din Mozambic și 100 000 din Angola, în special pentru Africa de Sud. Orice african care nu fusese asimilat și nu primise cetățenie (portughezii nu aveau barieră de culoare ca atare) trebuia să aibă o cademeta sau permis de trecere care să arate unde lucra. Muncitorii proști erau trimiși lajefe de posto local pentru pedeapsă cu bătaia la palmă cu o palmatoria sau cu o rachetă de ping-pong perforată. Ultimul factor de intimidare era munca grea pe „insule” (Sao Tome sau Principe). Ca și belgienii, portughezii declaraseră stare excepțională și în mod normal africanii nu aveau voie să iasă din casă după ora nouă.³⁵ Autoritățile portugheze își apărau cu înflăcărare metodele apelînd la principii morale. Ele susțineau că, în schimbul exportului de forță de muncă, cele două colonii obțineau porturi și căi ferate și alte investiții care nu puteau fi obținute prin alte mijloace. Pretindeau că-și luau în serios misiunea civilizatoare: africanii nu erau niște copii, ci adulți care trebuiau făcuți să accepte responsabilități sociale. Acest lucru însemna să-i scoți pe bărbați din lene și să-i faci să muncească, iar pe femei să le eliberezi din sclavie și să le redai rolul pe care trebuiau să-l aibă în casă.³⁶ Dar, ca majoritatea formelor de intervenție moralizatoare, nici aceasta nu prevăzuse efectele secundare. În 1954 episcopul de Beira se plîngea că exportarea forței de muncă era total distructivă pentru viața de familie, căci 80% din bărbații din dioceza lui erau în general departe de casă, fie în Rhodesia și Africa de Sud, fie implicați în proiecte de muncă în interiorul teritoriului.³⁷

Chiar și teritoriile influențate de britanici foloseau ingineria socială pe scară largă în forma împărțirii pămîntului pentru a sprijini divizările rasiale, în Kenya expulzarea lui Kikuyu din „White Highlands” între cele două războaie mondiale (despre care am vorbit în Capitolul 4) a ridicat unele dintre aceleași obiecții morale ca și colectivizarea fermelor de către Stalin. A fost cauza directă a sălbaticii mișcări Mau Mau din anii '50. Legislația referitoare la împărțirea pămîntului în sudul Rhodesiei, o politică similară, a fost una dintre cauzele care au stat la baza războiului de gherilă de acolo, care a dominat istoria rhodesiană în anii '70 și căruia i-a pus capăt doar trecerea puterii în mîinile negrilor în 1979. Dar exemplul cel mai marcant a fost Africa de Sud, unde ingineria socială a fost transformată în principiu central de guvernare în forma apartheidului.

506

O ISTORIE A LUMII MODERNE

În Africa de Sud legile apartheidului (și cărțile) ca forme de control social își aveau rădăcinile în secolul al XVIII-lea, fiind teoretic abolite în 1828 dar revenind pe nesimțite, pînă cînd în anii '70 arestările pe baza legilor de restricționare a deplasării ajunseseră la peste 600 000 pe an.³⁸ Originile lor se aflau în regulamentele elizabetane pentru controlul „cerșetorilor neobrazăți”, ele însele provocate de o creștere rapidă a populației. Este ironic însă că primele măsuri pozitive de inginerie socială din Africa de Sud erau opera lui Jan Christian Smuts, care a fost unul dintre arhitecții principali atît ai Ligii Națiunilor cît și ai ONU și care schițase personal, la San Francisco, în 1945, Declarația ONU privind Drepturile Omului.³⁹

Smuts era unul dintre moderații buri care, în pacea liberală care a urmat Războiului Bur, s-au asociat cu britanicii în recrearea țării. Acești oameni au pus bazele legislative ale unui stat semitotalitar întemeiat pe principiul ordonării rasiale. În 1911 grevele muncitorilor care lucrau cu contract (adică negri) au fost declarate ilegale, iar Legea Minelor și a Lucrărilor rezerva anumite categorii de slujbe în exclusivitate albilor. În 1913 Legea Pămînturilor pentru Indigeni introducea principiul segregăției teritoriale după culoarea pielii. Această lege a fost esențială pentru toate cele care au urmat, nu în ultimul rînd întrucît determina natura reacției africane care avea să creeze varietăți proliferante proprii ale sectelor religioase sioniste.⁴⁰ În 1920 Legea pentru Problemele Indigenilor a introdus instituții politice segregate pentru africani, creînd Conferința liderilor africani indigeni, numiți de guvern și îndrumați de Comisia pentru Problemele Indigenilor formată din „experți”, în 1922 o lege restrîngea dreptul de ucenicie în diferite meserii la aceia cu un minim de studii (adică la neafricani). În 1923 Legea Indigenilor (din Zonele Urbane) a creat zone rezidențiale separate în orașe și în jurul lor. În

1925 Legea Activităților Industriale Sezoniene refuza africanilor dreptul la comerț colectiv. Legea Salariilor din 1925 și Legea Segregăției Rasiale din

1926 au fost gîndite în mod special pentru a crea o prăpastie între albi săraci și masele africane.⁴¹

Tot Smuts a fost acela care a împins Africa de Sud exact în direcția opusă celei urmate de guvernul Indiei după Amritsar. În 1921 el a masacrat o sectă africană „israelită” care făcea rugăciuni în colectiv pe un teren interzis de la Bulhoek, iar în anul următor a înăbușit o rebeliune a unor muncitori negri în Rînd*, omorînd 700 de oameni. Această politică nemiloasă a fost sprijinită cu noi legi. Legea Administrației Indigene îl făcea pe guvernatorul general (adică guvernul) Comandant Suprem al tuturor africanilor, cu autoritatea de a numi șefi, a defini granițe tribale, de a muta triburi și indivizi și a controla tribunalele africane și proprietatea asupra pămîntului. Articolul 29 din

* Este vorba despre Witwatersrand, regiune din sudul Transvaalului, aflată pe o creastă stîncoasă lîngă Johannesburg. Este zona cu cele mai bogate terenuri aurifere din lume

" REGATELE LUI CALIBAN

507

această lege pedepsea „orice persoană care rostește vreun cuvînt sau întreprinde vreo acțiune de orice fel cu intenția de a promova vreun sentiment de ostilitate între indigeni și europeni." Autoritatea poliției guvernamentale a fost sporită de legea Minelor și Lucrărilor și de Legea Adunărilor de Protest din 1930.⁴² Această comasare monolitică de putere totalitară a avut loc exact în același timp în care Stalin își construia tirania pe plinta leninistă, dădea guvernului puteri asemănătoare și avea să ducă la aceleași rezultate.

În al doilea război mondial, Smuts, care mai devreme distrusese speranțele raselor de culoare și mixte de a obține egalitatea politică cu alegătorii albi, a extins ingineria socială la aceștia. În 1943 a înființat un Departament pentru Problemele Oamenilor de Culoare care să „administreze" populația de culoare din Cape și în același an a introdus Legea Fixării pentru a-i împiedica pe indieni să se mute în zonele albilor. Departamentul de crea o cauză comună a albilor, africanilor și metișilor împotriva majorității covârșitoare a negrilor, Partidul Unit al lui Smuts i-a aruncat pe toți în mîinile naționaliștilor negri (care îi urau mai mult decît albi), și elementul indian a fost vital în întoarcerea opiniei asiatice și a ONU împotriva Africii de Sud.⁴³ Prin urmare, toate elementele structurale esențiale ale supremației albilor și ale segregării fizice existau înainte ca Partidul Unit să piardă puterea în favoarea naționaliștilor buri în mai 1948.

Ceea ce au făcut naționaliștii a fost să transforme segregarea într-o doctrină filozofică cvasireligioasă, apartheidul. Primul lor slogan, Afrika voor de Afrikaaners, era identic cu „Africa pentru africani" al negrilor din anii '60 și '70. Sectarismul lor religios a înflorit în același timp cu sionismul african și în același scop: să-i adune la un loc pentru a se apăra colectiv pe cei oprimați, nedoriți și victime ale discriminării. Semăna remarcabil de bine cu sionismul în origini și consecințe. Buri și-au creat propriul lor Sion, care a concentrat apoi ura și forța unificatoare a africanilor, așa cum a făcut-o Israelul în cazul arabilor. Primele instituții naționaliste buri, în 1915-1918, au fost create ca să acorde ajutor albilor săraci prin agenții de plasare, bănci de credit și sindicate. Ele erau vehement antisemite, precum și antinegri și antibritanice. Mișcarea a început cu apărarea celor asupriți, apoi s-a extins la promovarea intereselor politice, economice și culturale ale tuturor burilor apoi, în 1948, s-a transformat brusc într-o asuprire răzbunătoare.⁴⁴ Apartheidul a apărut pentru prima dată ca un program politic în 1948, tratînd rezervațiile ca pe o patrie potrivită pentru africani, în care își aveau rădăcinile drepturile și cetățenia lor, dar la originea lui se afla întemeierea, în 1935, a Suid-Afrikaanse Bond vir Rassestudie. A fost, așadar, influențat direct de ideile rasiale ale lui Hitler și de planurile de așezare a populației segregate în Europa de Est, deși adăuga un substrat biblic ce lipsea în panorama ateistă a lui Hitler. Dincolo de aparențe, apartheidul era un talmeș-balmeș, căci combina elemente incompatibile. Ca rasism pseudoștiințific, era derivat, ca și hitlerismul, din darwinismul social; ca rasism religios, era derivat din

508

O ISTORIE A LUMII MODERNE

credințele fundamentaliste care negau darwinismul în orice formă a sa. La suprafață însă, avea o anume claritate și simplitate; iar sistemul politic pe care îl crease Smuts, consolidat de Legea Reprezentării Separate a Alegătorilor (1951), care îi scotea pe reprezentanții de culoare de pe listele pentru Camera Comunelor, a oferit naționaliștilor o putere sigură, trecută acum de cel de-al patrulea deceniu al său. Ei au avut astfel mijloacele pentru a începe un proces de inginerie socială care este rivalizat, în consistență și durată, doar de cel al Rusiei sovietice.

Obiectivul apartheidului era să inverseze cursul integrării și să creeze comunități complet separate. Legea Interzicerii Căsătoriilor Mixte (1949) extindea interdicția de la africanii albi la orice uniuni între persoane de rase diferite. Legea Imoralității decretă sexul extraconjugal ilegal în orice fel de împrejurări, dar cu atît mai sever pedepsit dacă avea loc între persoane de rase diferite. Legea înregistrării Populației (1950) repartiza fiecare om unui grup rasial, ca Legile de la Niirberg. Legea Zonelor de Grup, în același an, conferea guvernului autoritatea de a desemna zone de locuit și de muncă pentru anumite grupuri rasiale. A început un proces de împingere a ființelor omenești încoace și-ncolo de parcă ar fi fost încărcături de pămînt și beton, și de dărîmarea cu buldozerele a caselor și magazinelor lor. Prima etapă a apartheidului a fost consolidată de prevederile de securitate ale Legii Suprimării Comunismului (1950), care definea comunismul nu numai ca marxism-leninism, ci și „orice formă înrudită a acelei doctrine" și orice activitate care căuta să aducă „vreo schimbare politică, industrială, socială ori economică în cadrul Uniunii prin promovarea rebeliunilor sau a dezordinii". Aceasta a întors pentru prima dată elementele autoritare ale statului împotriva unei proporții importante din populația albă.

A doua etapă a urmat după numirea ideologului H.F. Verwoerd în funcția de ministru al Problemelor Indigene, în 1950. Era un intelectual, profesor de psihologie socială la Stellenbosch, care, în mod semnificativ, nu era un bur introvertit de modă veche, ci se născuse în Olanda și fusese educat în Germania. A conferit sistemului o nouă unitate, mai ales după ce a devenit premier, în 1958.⁴⁵ Legea învățămîntului Bantu din 1954, dată de el, impunea controlul guvernamental asupra tuturor școlilor africane, îngenunchea misiunile, introducea planuri de învățămînt diferențiate și un sistem de învățămînt creat special în vederea pregătirii vorbitorilor de bantu pentru locul lor în societate. În

același timp, a început crearea sistematică de zone de locuit separate, „bantustane”. Segregarea a început să pătrundă în toate aspectele vieții, inclusiv sport, cultură și, nu în ultimul rând, servicii religioase; iar pînă în 1959 guvernul segregase practic și învățămîntul superior.

În anii 1959-1960, care au creat de fapt continentul african negru, mulți observatori credeau că apartheidul era sortit dispariției în viitorul apropiat. Aceasta era părerea lui Harold Macmillan cînd a ținut discursul despre „Vîntul schimbării” la Pretoria, pe 3 februarie 1960, căruia i-au urmat aproape

! REGATELE LUI CALIBAN

509

imediat tulburările din Sharpeville, în care au fost omorîți șaiszeci și nouă de africani.⁴⁶ Se credea că avea să se instaleze acum în sfîrșit un sindrom Amritsar, că înaintarea africanilor era de neoprit, că burii aveau să-și piardă voința și curajul. Au avut loc retrageri de capital. Africa de Sud s-a desprins din Commonwealth. Există, de asemenea, credința că apartheidul, chiar și în termenii săi proprii, era nefuncțional. Contravenea multora dintre cerințele economice de piață, de care depindea supraviețuirea Africii de Sud. Contravenea, de asemenea, logicii ineluctabile a demografiei. Principalul proiect pentru apartheid progresiv era așa-numitul Raport Tomlinson din 1956, probabil cea mai elaborată descriere și justificare a ingineriei sociale concepute vreodată. El arăta că „realitatea dominantă a situației sud-africane” era că nu exista „nici cel mai mic temei pentru a crede că populația europeană ar fi dispusă, acum sau în viitor, să-și sacrifice caracterul de entitate națională și grup rasial european”. Și, pornind de aici, se apuca să dea țării forma potrivită.⁴⁷ Raportul a fost criticat la vremea aceea pentru optimismul său absurd, atît în ce privea ușurința cu care industria putea fi amplasată lîngă zonele bantustane, cît și în ce privea creșterea populației negre. Dovezile care s-au adunat în anii '60 păreau să confirme aceste caveats. În 1911, cînd a început politica rasială, europenii erau aproape o treime din populația neagră (1 276 242 de albi față de 4 milioane de negri, 500 000 de metiși și 150 000 de asiatici). În 1951, cînd începuse apartheidul, erau 2 641 689 de albi, 8 560 083 de negri, 1 103 016 metiși și 366 664 de asiatici. Pînă în 1970 albi crescuseră la numai 3 752 528, negrii săriseră la 15 057 952, metișii la 2 018 453 și asiaticii la 620 436. S-a calculat că, pînă în anul 2000, africanii și metișii aveau să fie de zece ori mai mulți decît albi.⁴⁸ Acest lucru făcea ca zonele alocate albilor și respectiv negrilor să pară nerealiste, mai ales că crearea de slujbe în industrie în apropierea zonelor bantustane avea un ritm de numai 8 000 pe an față de cele 50 000 proiectate de Tomlinson. Inechitățile morale ale sistemului erau nemilos de evidente. Pînă în 1973 numai 1513 familii de albi fuseseră silit să se mute din zonele rasiale „nepotrivite”, în timp ce 44 885 de familii metise și 27 694 indiene au fost scoase cu forța din casele lor, unele ocupate încă din vremea Companiei Indiilor de Est Olandeze.⁴⁹ A avut loc un proces constant de nimicire a africanilor din zonele interzise, însoțit de unul la fel de constant de intimidare cu ajutorul polițiștilor înarmați și al gărzilor militare, oribile reminiscențe ale Rusiei din 1929-1932. Cei care prezidau acest exercițiu de utopism pervertit erau intelectualii buri, care studiaseră științele sociale. Datorită contradicțiilor și elementelor sale neplauzibile, precum și faptului că africanii, și din ce în ce mai mult și opinia publică mondială erau mobilizați împotriva lui, experimentul părea menit să eșueze.

Lecția colectivizării sovietice fusese însă că astfel de scheme, oricît de indefensibile moral și economic, pot dura, dacă sînt urmate cu suficientă cruzime și forță fizică brută. Mai mult, au existat anumiți factori care au

510

O ISTORIE A LUMII MODERNE

acționat în favoarea regimului. Ca și Rusia, Africa de Sud este extraordinar de bogată în minerale: aur, cărbune, diamante, mangan și cupru (în ordinea importanței), plus antimoniu, azbest, crom, fluorit, minereu de fier, mică, platină, fosfați, cosfați, titanu, uraniu, vanadiu, zinc și multe altele.⁵⁰ Departele de aur intra în declin, cum se prezisese în 1960, economia sud-africană a înflorit începînd din 1962, pe tot parcursul boom-ului din anii '60 și la începutul anilor '70. Cînd boom-ul a luat sfîrșit, în 1973-1974, inflația mondială a produs o revoluție a prețurilor în aur la care Africa de Sud, cel mai mare producător al lumii (aurul constituie jumătate din totalul bogățiilor minerale), a fost principalul beneficiar. În timp ce veniturile au scăzut practic în tot restul Africii, inclusiv ale celor mai înverșunați și activi dușmani ai ei, în Africa de Sud ele au crescut. Între 1972 și 1980, de exemplu, valoarea en detail a unui lingou de aur de șaiszeci de livre a crescut de la 250 000 de dolari la 2,5 milioane de dolari, respectiv de zece ori.⁵¹ Revoluția prețurilor a adus guvernului beneficii de peste 1 miliard de dolari pe an și de asemenea a furnizat fonduri pentru o uriașă creștere a investițiilor de capital.

Această creștere constantă a venitului Africii de Sud în cele două decenii după ce „Vîntul schimbării” a lovit continentul a permis regimului să construiască adăposturi împotriva lui în forma unei industrii de armament autonome, care făcea Africa de Sud practic independentă de furnizorii externi reticenți, precum și a unui program militar de arme nucleare. La începutul anilor '80 Africa de Sud cheltuia 2,5 miliarde de dolari pe an pentru apărare, dar asta nu reprezenta mai mult de 6% din PNB, o povară suportabilă (la vremea aceea multe țări africane negre și arabe cheltuiau 25—50% din PNB pentru forțele armate).⁵² Armata sud-africană a fost periodic implicată în menținerea securității în Africa de Sud-Vest, o fostă colonie germană pe care Smuts nu reușise s-o alipească complet la Versailles în 1919, fiindu-i dată Africii de Sud doar spre administrare, o formulă pe care (printr-o altă ironie) o inventase el însuși. Dar în general Africa de Sud a supraviețuit cu remarcabil de puține prejudicii, atît pentru forța ei

militară cât și pentru moralul clasei conducătoare albe, la decolonizarea forțată a Angolei, a Mozambicului și a Rhodesiei de Sud (Zimbabwe) din anii '70.

Naționalistii buri, spre deosebire de Smuts, criticaseră întotdeauna acest plan nerealizat de a crea un „mare dominion alb” care să includă Rhodesia și Mozambicul și care să se întindă de la Cape până în Kenya. Ei susțineau în anii '20 că acest lucru nu va face decât să-i „încercuiască” pe albi într-o viitoare Africă neagră. În anii '70 teama lor s-a dovedit a fi fost justificată, când raportul dintre albi și negri a scăzut, chiar și în cadrul Africii de Sud, la 1:5. Regimul sud-african a refuzat să-și angajeze resursele proprii în prezervarea acestor bastioane ale colonialismului dinspre nord care se prăbușeau. Când, pînă la urmă, acestea au căzut, laager-ul alb s-a contractat. Acest lucru a adus naționalismul negru înarmat, militant și triumfător pînă la frontierele Africii de Sud, sprijinit de o majoritate covârșitoare în ONU și în Organizația

: REGATELE LUI CALIBAN

511

Unității Africane și beneficiind de un ajutor fizic din ce în ce mai mare din partea blocului sovietic, mai ales în forma trupelor și consilierilor din Cuba.

Totuși confruntarea dintre apartheidul sud-african și naționalismul negru a fost mai degrabă verbală și politică decît militară, și cu atît mai puțin economică. Cu cît statele africane erau mai apropiate de Africa de Sud, cu atît simțeau mai mult atracția economiei ei uriașe și prospere și cu atît se arătau mai puțin înclinate să-și ducă hotărîrea de a distruge apartheidul dincolo de cuvinte. Africani de rînd au votat cu picioarele, de fapt nu în favoarea apartheidului ci pentru slujbele pe care le furniza economia sud-africană. La vremea boicotului organizat de OUA în 1972, în Camera de Minerit sud-africană lucrau 381 000 de negri, din care o treime veneau de la nord de 22 de grade latitudine sudică și o treime din Mozambic. Numărul negrilor care veneau în Africa de Sud a crescut constant în anii '70, nu în ultimul rînd întrucît salariile nete pentru negrii care lucrau în Rînd creșteau rapid într-o vreme cînd în cea mai mare parte a Africii negre ele scădeau. Regimurile țărilor vecine se autointitulau „statele din linia întîi” și mențineau retorica antiapartheid, dar în practică guvernele din Zambia, Malawi, Zimbabwe și mai ales din Mozambic au colaborat sistematic cu sistemul de apartheid crescîndu-și în mod deliberat exporturile de forță de munca înspre Rînd. Malawi, Botswana și Zambia s-au retras din boicotul OUA; alte state l-au nesocotit pur și simplu, așa cum făcuseră și în cazul boicotului Rhodesiei de Sud. Africa de Sud a construit noua capitală a statului Malawi de la Lilongwe și barajul Cabora Bassa din Mozambic; iar cînd unul dintre președinții statelor din linia întîi, Seretse Khama al Botswanei, s-a îmbolnăvit, a fost transportat imediat cu avionul la un spital „rezervat albilor” din Johannesburg.⁵³

Este semnificativ faptul că pînă la începutul anilor '80 cel mai activ dintre inamicii Africii de Sud a fost îndepărtata Nigerie, singurul producător important de petrol cu populație de culoare. Redevențele ei, care în 1980 au depășit 23 de miliarde de dolari, au salvat-o (așa cum aurul a salvat Africa de Sud) de recesiunea din anii '70 și i-au permis luxul de a menține o politică externă și economică independentă. Dar statele de la sud de Congo și Marile Lacuri nu au putut rezista atracției exercitate de Rînd și, de fapt, și-au ajustat politicile ideologice în consecință.

În orice caz, diferențele dintre politica Pretoriei și cele ale majorității statelor africane negre erau mai mult teoretice decît reale. Toate statele africane practicau politici rasiste. În anii '50 și '60, Egiptul, Libia, Marocul și Tunisia au expulzat peste un sfert de milion de evrei și au băgat în ghetouri cele cîteva mii rămase. În anii '60 Republica Unită a Tanzaniei și-a expulzat arabii sau i-a deposedat de drepturile egale. În anii '70 asiaticii au fost expulzați din majoritatea statelor din Horn și Africa Central-Răsăriteană și au fost supuși discriminării peste tot; pînă și în Kenya au fost amenințați cu expulzarea în 1982. În majoritatea cazurilor discriminarea rasială era mai

512

O ISTORIE A LUMII MODERNE

degrabă un act deliberat al politicii guvernului decît un răspuns la cerințele poporului. Cînd guvernul din Uganda i-a expulzat pe asiatici în 1972 motivul era să facă rost de case și magazine libere pentru membrii și suporterii săi și nu să-i mulțumească pe ugandezii negri, ale căror relații cu asiaticii erau prietenești.⁵⁴ Rasismul antiasiatic era propagat de obicei de ziare oficiale sau semif oficiale controlate de guverne. În anii '70 ele publicau în mod regulat materiale rasiste: că femeile asiatice aveau sentimente de superioritate, de aici refuzul lor de a se culca cu bărbați negri; că asiaticii scoteau ilegal valuta din țară în valize; că oamenii de afaceri asiatici erau monopoliști și exploatare; un titlu tipic suna astfel: „Medicii asiatici îșiucid pacienții”⁵⁵. După cîștigarea independenței, majoritatea statelor africane negre au practicat discriminarea împotriva albilor ca o chestiune de politică guvernamentală. În a doua jumătate a anilor '70 Kenya și Coasta de Fildeș au fost practic singurele excepții. Houphouet-Boigny, președintele celui din urmă, a atras atenția asupra rasismului împotriva albilor la OUA, spunînd celorlalți șefi de stat:

Este adevărat, dragi colegi, că în țara mea sînt 40 000 de francezi și că asta înseamnă mai mulți decît erau înainte de Independență. Dar eu sper ca peste zece ani lucrurile să stea altfel. Sper că vor fi 100 000 de francezi aici. Și mi-ar plăcea să ne întîlnim din nou atunci și să comparăm forța economică a țărilor voastre cu a mea. Dar mă tem, dragi colegi, că puțini dintre voi vor putea participa.⁵⁶

Dar forma de rasism cea mai comună, de fapt universală, din Africa neagră era cea intertribală, și această formă de

rasism, pentru care unul din eufemisme este controlul social, a fost cea care a determinat un număr crescând de state africane, în anii '60 și încă și mai mult în anii '70, să exercite forme de inginerie socială deloc diferite de apartheid. Unul dintre meritele guvernării coloniale din Africa (cu excepția locurilor în care politicile de supremație a albilor dictau altceva) a fost că s-a pliat la mișcările nomade ale triburilor, atât ciclice cât și permanente. Pe măsură ce populațiile creșteau și sporeau și presiunile asupra resurselor alimentare, această politică de laissez-faire devenea tot mai greu de menținut. A fost însă o tragedie că, atunci când a venit Independența, la începutul anilor '60, statele succesoare au ales să imite nu liberalismul în stil colonial, ci controlul supremației albilor. Doctrina Bandung-leninistă a statului mare, omnicompetent a încheiat o uniune nefastă cu segregacionismul. Dar, bineînțeles, statul sovietic controlase întotdeauna toate mișcările și așezările interne, și nu în ultimul rând propriile-i triburi asiatice. Practica leninistă și cea sud-africană s-au potrivit foarte bine. În toată Africa neagră, documentația controlului social — permise de muncă, pașapoarte interne și externe, cerințe de vize, permise de rezidență, ordine de expulzare — a proliferat rapid după cîștigarea independenței. Și, după cum a arătat experiența sud-africană, îndată ce apar documentele buldozerul nu se află niciodată prea departe. La începutul anilor '70 acesta a apărut în

REGATELE LUI CALIBAN

513

multe locuri din Africa de Vest, pentru a-i goni pe cei fără permise din orașele de coastă înapoi spre interior.⁵⁷ Marea secetă care a lovit douăsprezece țări central-africane aflate la marginea deșertului în anii '70 a sporit mișcarea nomadă și astfel practicarea controlului social violent. Există o veche dușmănie de rase de-a lungul liniei deșertului, căci triburile nomade (în special tuaregii) luaseră sclavi dintre sudici. Una dintre primele acțiuni ale Maliului independent, care se întindea și de o parte și de alta a liniei, a fost să-i masacreze pe tuaregii din nordul țării. Când au devenit disponibile fondurile pentru ajutoare de secetă, Mali ca și alte state le-au folosit pentru a finanța sisteme de control. După cum spunea secretarul Comitetului Internațional de Ajutoare pentru Victimele Secetei din Mali: „Trebuie să-i disciplinăm pe oamenii ăștia și să le controlăm terenul și mișcările. Libertatea lor ne costă prea mult. Această calamitate este șansa noastră.”⁵⁸ Controlul mișcărilor, în Mali și în alte părți, era însoțit de alte forme de inginerie socială. În astfel de state, la sfîrșitul anilor '60 și în anii '70 au fost făcute în mod deliberat planuri de dezvoltare pentru a forța pe toată lumea, inclusiv pe nomazi, să se integreze în economia monetară prin taxe. În esență, aceste planuri nu erau diferite de vechiul sistem de muncă forțată produs de coloniștii francezi, spanioli, portughezi și belgieni.⁵⁹

Cazul cel mai sugestiv al unui nou stat african care a alunecat spre totalitarism este cel al Tanzaniei. Conducătorul ei, Julius Nyerere, era un politician de profesie din generația Nkrumah. În anii '60, când politicienii au fost scoși din luptă de către soldați, el a reușit să supraviețuiască militarizîndu-și discursul și regimul. În 1960, ca reacție la criza din Congo, a spus: „Nu există nici cea mai mică șansă ca forțele de lege și ordine din Tanganica să se răscoale.”⁶⁰ În ianuarie 1964 ele au făcut-o, iar Nyerere a supraviețuit ca prin minune, cu ajutorul soldaților britanici albi care i-au dezarmat armata neagră. După aceea el a dizolvat-o și a recreat-o de la zero, ca pe o armată de partid: „Le cer tuturor membrilor Ligii de Tineret Tanu, oriunde s-ar afla, să se ducă la sediul local al Tanu și să se înroleze: din acest grup vom încerca să construim nucleul unei noi armate.”⁶¹ Patru zile mai tîrziu el anunța numirea unui comisar politic pentru Forțele Populare de Apărare ale Tanzaniei.

Această imitație conștientă a leninismului a fost însoțită de crearea unui stat monopartid. În 1961 Nyerere spusese că ar fi bucurat să existe un partid de opoziție față de Tanu: „Aș fi primul care i-ar apăra drepturile.”⁶² Dar în ianuarie 1964, după ce tineretul din partid fusese organizat într-o armată, a numit o comisie care să creeze ceea ce el numea „un stat democratic monopartid”, remarcînd că treaba acesteia nu era „să stabilească dacă Tanzania trebuie să fie un stat monopartid. Această decizie a fost luată deja. Sarcina ei este să spună ce fel de stat monopartid trebuie să avem.”⁶³ La următoarele alegeri, au fost mai mulți candidați dar sub aceeași siglă de par-

514

O ISTORIE A LUMII MODERNE

tid (însemnînd că aveau nevoie de aprobarea lui Nyerere ca să candideze) și nu erau liberi să ridice ei înșiși anumite probleme.⁶⁴

Felul în care Nyerere, fostul pacifist, a folosit terminologia militaristă pentru a-și promova statul autoritar a fost ingenios și a ajutat la explicarea remarcabilului său impact asupra inteligenței occidentale, care l-a făcut pe un sociolog negru să creeze termenul de „tanzafilie”.⁶⁵ În apărarea faptului că suprimase drepturile omului, precum și libertatea de exprimare, de adunare și a presei, Nyerere spunea: „Pînă cînd nu vom cîștiga războiul împotriva sărăciei, ignoranței și bolii, nu vom lăsa ca unitatea noastră să fie distrusă de regulamentele altora.” Dar, evident, un astfel de „război” prin definiție nu putea fi „cîștigat” niciodată. Mai mult, un astfel de „război” a fost extins cu ușurință de la opoziții interni la cei externi: Nyerere a urmat sfatul lui Sukarno să găsească un inamic. Începînd din perioada de după revoltă, el s-a aflat în primele rînduri ale liderilor africani care cereau campanie politico-militară concertată împotriva Rhodesiei, a teritoriilor portugheze și a Africii de Sud. Filozofia acestui nou stat autoritar a fost rezumată în „Declarația Arusha” din februarie 1967, care afirma brutal: „Sîntem în război” și era plină de imagistică și lozinci militariste.⁶⁶

Bineînțeles că Tanzania nu era în război cu nimeni. Dar ficțiunea a fost folosită pentru a justifica restricțiile și suspendarea de drepturi specifice perioadelor de război. Declarația Arusha era o versiune adusă la zi și africani-zată a Bandungului, mustind tot atât de mult de cele mai mari nonsensuri. Orice „nu era coerent cu existența unei societăți fără clase” era interzis. „Nimănui nu trebuie să-i fie permis să trăiască de pe urma muncii altora”: aceasta permitea arestările masive de „capitaliști”, în special asiatici. Guvernul „trebuie să fie ales și condus de muncitori și țărani”: aceasta îi permitea lui Nyerere să excludă pe oricine dorea din activitatea politică. „Lenea, beția și inactivitatea” erau condamnate: un pretext pentru munca forțată. „Este necesar să fim în gardă împotriva agenților din interior care ar putea fi folosiți de dușmanii externi care vor să ne distrugă”: un pretext pentru o permanentă vînătoare de vrăjitoare politică. „Vagabondajul” era condamnat în mod special: un pretext pentru raziile atât de îndrăgite de toate guvernele africane, servil copiate din manualele poliției sud-africane. Mecanismul de control era conținut în structura partidului: „celula celor zece case” fiind unitatea de bază, mergînd apoi în sus la cartier, district, regiune, pînă la țară. Filozofia pe care se întemeia Arusha era numită de Nyerere ujamaa, „familism”, bazată pe un trecut mitic: „în societatea noastră africană tradițională, noi eram indivizi într-o comunitate. Aveam grijă de comunitate și comunitatea avea grijă de noi. Nici nu aveam nevoie și nici nu voiam să ne exploatăm conaționali.”⁶⁷ Ujamaa era menită să readucă acest spirit, în practică însă era tot atât de antifamilie ca orice altă doctrină totalitaristă. Delincvenții erau aduși în fața tribunalelor „celulei de zece case”.

1

REGATELE LUI CALIBAN

515

^Ofițerii responsabili cu educația politică” împărțeau broșuri în care se afirma, de exemplu:

: Conducătorul celulei trebuie să întreprindă o supraveghere atentă, pentru a detecta ; orice chip nou în cele zece case ale sale. Cînd vede un străin, trebuie să facă cercetări și să afle cine este, de unde a venit, unde se duce, cît va rămîne în zonă și așa mai ’, departe. De obicei gazda îi raportează conducătorului celulei despre oaspeții săi și dă toate informațiile necesare. Dacă cel din urmă are îndoieli asupra poveștii acestor străini, trebuie să raporteze acest lucru superiorilor săi sau poliției.

Conducătorii de celulă au primit dreptul de a reține orice persoană etichetată drept „fugar” (de obicei din sistemul de muncă forțată) și de a ordona „strîngerea lichelelor”. Una din expresiile favorite era e serikali yeze kuye-sula, „guvernul știe să dezgroape”. într-adevăr, după revoltele din 1964 se pare că Nyerere nu numai că s-a descotorosit de zorzoanele sale britanice democratice, ci a coborît în trecutul prusac al coloniei. Miliția lui de partid a învățat pasul de gîscă. A introdus legislația somptuoasă și uniformitatea vestimentației. în 1968 a hotărît că masailor nu li se putea permite să intre în Arusha purtînd „veșminte sumare din piele ori doar o pătură” sau orice fel de veșmînt catalogat drept Jenant” sau „părul murdar, prins în coadă”.⁶⁹ Dar după ce a interzis portul tradițional african, opt luni mai tîrziu și-a îndreptat atacurile asupra „reminiscentelor culturii străine”, autori-zînd Liga de Tineret a Tanu să le brutalizeze și să le dezbrace pe tinerele africane care purtau fuste scurte, peruci sau pantaloni strimți.⁷⁰ Astfel, fetelor li s-a interzis să poarte pantaloni în timp ce bărbații au fost obligați să și-i pună: mai mult sau mai puțin vechiul standard misionar. Cînd masaii s-au plîns, li s-a spus că Dumnezeu i-a obligat pe Adam și Eva să se îmbrace înainte de a-i alunga din Paradis.⁷¹ Dar misionarii nu puseseră spioni politici în toate casele.

Ujamaa lui Nyerere n-a fost decît cea mai elaborată și mai ipocrită dintre noile filozofii autoritariste dezvoltate de carismaticii tirani mărunți ai Africii negre. La nivel de stat, era doar un eufemism pentru colectivizarea forțată. în Zambia, același proces a fost denumit „regrupare a satelor”. Dictatorul acesteia, Kenneth Kaunda, numea filozofia națională „umanism”. Acesta era derivat, spunea el, din adevărul că toți oamenii sînt „umani sub pielea lor”. Dar unii s-au dovedit a fi mai umani decît alții. „Umanismul zambian”, declara el, „are țelul de a eradică toate tendințele rele ale Omului [...] obținerea perfecțiunii umane”, prin curățarea societății de „înclinații umane negative precum egoismul, lăcomia, ipocrizia, individualismul, lenea, rasismul, tribalismul, provincialismul, naționalismul, colonialismul, neo-colonialismul, fascismul, sărăcia, bolile, ignoranța și exploatarea omului de către om”⁷². Această listă dădea statului o libertate nesfârșită de acțiune autori-taristă. în alte părți au apărut alte „-isme”. Ghana a creat „conștientismul”, Senegalul „negritudinea”. în Congo, președintele Mobutu rămăsese în urmă, pînă cînd a descoperit ideologia ideală: „mobutismul”.

516

O ISTORIE A LUMII MODERNE

După ce au început să apară, la începutul anilor '60, tiraniile au trecut rapid de la relativ sofisticatele (și fără vărsare de sînge) despotisme precum al lui Nyerere în Tanzania la ororile readuse la viață din trecutul cel mai întunecat al Africii. Comedia macabră creată de Evelyn Waugh în Black Mischiefa devenit realitate. De ziua Kenyei, în octombrie 1965, președintele acesteia, pe care guvernatorul britanic îl numise cîndva „conducătorul întunericului și al morții” și pe care acum coloniștii albi îl numeau ușurați „bătrînul”, a ținut o „Cină cea de Taină” pentru a comemora masa de dinaintea arestării sale ca terorist Mau Mau.⁷³ în Malawi, dr Hastings Banda, cunoscut sub numele de „Cuceritorul” și „Salvatorul”, a folosit vrăjitoria ca să-și sacralizeze domnia. în Zair, Joseph Mobutu a interzis numele creștine și s-a rebotezat Mobutu Șese Seko Kuku Ngbendu Wa Za Banga, în traducere liberă

„cocoșul care nu lasă în pace nici o găină”⁷⁴. Președintele Bongo al Gabonului a interzis cuvântul pigmeu (avea sub 1,50 m înălțime), dar și-a păstrat un bodyguard dintre uriașii germani care făcuseră parte din Legiunea Străină, a cărui pasiune era să cânte Horst Wessel Lied la hotelul principal.⁷⁵ Pe măsură ce se înainta în anii '60, violența lovea noile elite africane cu o frecvență din ce în ce mai mare. Doi prim-miniștri din Burundi au fost asasinați unul după altul. Lovitura de stat nigeriana din 1966 a costat viețile primu-lui-ministru federal și a doi dintre cei trei premieri regionali. Așa-ziii caudillos au murit și ei: în Republica Populară Congo un ofițer superior executat a fost arătat mort la televizor, cu dolari îndesați în gură. Conducătorii vădeau o înclinație de a se răzbuna personal. Președintele Beninului (fostul Dahomey) și-a asasinat ministrul de Externe când l-a găsit în pat cu nevasta prezidențială. Un alt ministru de Externe, de data asta din Guineea Ecuatorială, a fost omorât în bătaie de propriul șef de stat. Acest ultim incident a fost una dintre nenumăratele crime comise de președintele Francisco Macias Nguema. În statele africane mai sărace, care sînt aproape treizeci, conducătorii au creat state monopartide și au dispus teoretic de o autoritate absolută. În practică însă aveau în general prea puțină putere pentru a influența evenimentele complexe ori chiar pentru a arbitra certurile dintre triburi. Tot ce puteau face era să tiranizeze, de obicei prin violență personală. Macias era unul din aceste cazuri. Se născuse în colonia spaniolă în 1924, lucrase în administrație, devenise președinte la declararea independenței în 1968 și se făcuse președinte pe viață în 1972. În următorii șapte ani a transformat țara într-un adevărat lagăr de prizonieri; mulți dintre locuitorii ei au fugit pur și simplu ca să scape cu viață. O lovitură de stat montată de spanioli l-a înlăturat de la putere în 1979 și a fost judecat pentru „genocid, trădare, deturnare de fonduri și violare sistematică a drepturilor omului”. A fost executat de un pluton de execuție marocan adus pentru că soldații din țară s-au plîns că spiritul său era prea puternic pentru niște biete gloanțe și ca se va întoarce „ca tigrul”.⁷⁶

REGATELE LUI CALIBAN

517

Cazul președintelui (mai tîrziu împăratului) Bokassa al Republicii Cen-tral-Africane a fost similar. Cînd francezii au dat coloniei independența, au pus ca președinte un politician de profesie ales cu grijă, David Dako. Acesta a încercat, în mod ineficient, să-l sprijine pe șeful poliției, Izamo, împotriva lui Bokassa, care conducea armata, și Bokassa s-a dovedit a fi cel mai agil dintre cei trei.⁷⁷ Din 1965 Bokassa a fost președinte pe viață, iar din 1977 împărat, ținînd în decembrie o elaborată ceremonie de încoronare, la care au participat 3 500 de oaspeți străini și unde s-au putut vedea un tron în formă de vultur, o coroană cu 2 000 de diamante și însemne ale regalității copiate după încoronarea lui Napoleon. A costat 30 de milioane de dolari, o cincime din precarele venituri ale țării. Prietenia sa cu expansivul președinte Giscard d'Estaing al Franței, căruia îi dădea diamante, nu a fost cel mai puțin important dintre factorii care i-au susținut regimul. A sărbătorit prima aniversare concediindu-și și exilîndu-și fiul mai mare, prințul Georges, pentru remarce antipaterne. Două luni mai tîrziu, în ianuarie 1979, a măcelărit patruzeci de școlari care s-au răzvrătit cînd au fost obligați să-și cumpere uniforme făcute în fabrica lui Bokassa. În aprilie, alți trei-zeci-patruzeci de copii au fost uciși în închisoarea Ngaragba, după cîte se pare în prezența lui Bokassa și o parte chiar de el, fapt stabilit de o comisie de avocați francofoni conduși de Youssoupha Ndiaya din Senegal. Cînd Giscard, alarmat de publicitate, și-a trimis consilierul pe probleme africane, Rene Journiac, să-i ceară împăratului să abdice, acesta a fost lovit în cap cu sceptrul imperial. Ca represalii, la 21 septembrie 1979, Giscard a debarcat trupe la Bangui, care-l aduceau în bagaje pe Dako pentru a-l pune președinte în loc. Bokassa a primit azil în Coasta de Fildeș la cererea lui Giscard, iar mai tîrziu a fost condamnat la moarte în absența pentru crimă, canibalism, „spionaj cu Libia” și afaceri necurate cu aur și diamante.

Regimul Sekou Toure din Republica Guineea n-a fost cu mult mai bun; cel al colonelului Gaddafi a fost considerabil mai rău; ambele săvîrșind și crima de a-și exporta ororile în țările învecinate. Cazul cel mai instructiv însă este cel al „generalului” Amin din Uganda, pentru că a ilustrat atît de multe dintre slăbiciunile sistemului mondial în anii '70. A fost și cel mai tragic, pentru că a distrus practic Uganda, cîndva cea mai încîntătoare țară din Africa. Churchill, care a vizitat-o în calitate de subsecretar colonial în 1908, o numea „acel rai pe pămînt”, „acea grădină tropicală”. „Uganda e un basm”, scria el. „Urci pe o cale ferată în loc de un vrej de fasole, iar în vîrf este o minunată lume nouă.”⁷⁸ Independența Ugandei a fost acordată în grabă în octombrie 1963 conform politicii de „Vînt al schimbării” a lui Macmillan. Tribul conducător baganda era constituit din oameni educați care îi impresionaau întotdeauna pe europeni cu farmecul lor. Dar țara era în multe privințe primitivă, sfîșiată de complexe rivalități tribale, de dușmănia de rasă între nordul musulman și sudul creștin și un vechi sectarism în cadrul comunităților creștine. Magia violentă era omniprezentă. Triburile kakwa și nubi

518

O ISTORIE A LUMII MODERNE

din nordul musulman beau sîngele victimelor și le mîncău ficatul și credeau în „apa Yakan a lui Allah” mahdistă, care făcea soldații invulnerabili dacă o beau. Dar și sofisticății regi baganda mutilau trupuri în scopuri de teroare politico-religioasă. Ca să înrăutățească și mai mult lucrurile, Milton Obote, politicianul de profesie instalat ca prim-ministru la declararea independenței, era un sectant antibaganda îngust la minte și de o excepțională incompetență administrativă. În 1966 el a distrus Constituția folosindu-l pe Amin ca să atace palatul lui Kabaka și să-l dea afară

pe acesta cu forța. Când Obote, la rîndul lui, a fost răsturnat de Amin în ianuarie 1971, mulți oameni au întâmpinat aprobator guvernarea militară ca pe cel mai mic dintre două rele.

Este important să înțelegem că încă de atunci Idi Amin era cunoscut drept un om extraordinar de șiret și de rău. Fiul uriaș al unei vrăjitoare Lugbara, el devenise musulman la șaisprezece ani și își trăgea puterea de la nordicii kakwa și nubii. S-a înrolat în Regimentul African de Pușcași ai regelui de cînd era foarte tînăr și promovarea lui ca ofițer, deși nu avea practic nici un fel de studii, reflecta nevoia disperată de a evita o răscoală de tipul celei din Congo, acum, că se apropia independența. Și-a făcut repede o reputație proastă în Kenya, luptînd împotriva hoților de vite. S-a descoperit că omorîse oameni din tribul pokot și îi lăsase să fie mîncăți de hiene, obținuse informații de la cei din tribul karamajog amenințînd că le taie penisurile cu opan-ga, și chiar retezase organele genitale a opt dintre ei ca să obțină mărturisiri. Se știa, de asemenea, că asasinase doisprezece săteni turkana. Autoritățile britanice se temeau ele însele să-l urmărească penal pe unul dintre pușinii ofițeri negri în ajunul independenței și i-au transferat cazul lui Obote, deja prim-ministru desemnat. Obote s-a mulțumit cu o „muștrare severă”, o pedeapsă ciudată pentru crime în masă.⁸⁰ De fapt, l-a avansat colonel pe Amin, l-a folosit ca să înlătore tribul baganda și l-a lăsat să construiască o bază militară tribală în nord, să facă o contrabandă pe scară largă cu aur și fildeș, să recruteze musulmani fără a raporta guvernului, să-l asasineze pe singurul alt ofițer superior negru, comandantul de brigadă Okoya (și pe soția acestuia) în ianuarie 1970 și apoi să trateze armata ca și cînd i-ar fi aparținut. Cînd președintele Curții de Conturi i-a spus lui Obote că lipseau 2,5 milioane de lire sterline din fondurile armatei, primul-ministru a plecat la o conferință în Singapore, spunîndu-i lui Amin că voia o „explicație completă” cînd se întorcea. Aceasta avea să ducă la o lovitură de stat, pe care Amin deja era presat s-o întreprindă de către colonelul Gaddafi și de liderul palestinian Yasser Arafat, care voiau să-i înlătore pe consilierii israelieni ai lui Obote.

Regimul lui Amin a fost rasist, a operat în interesele arabilor musulmani de la bun început, de cînd, la numai cîteva săptămîni de la preluarea puterii, a început masacrarea triburilor langi și acholi. În iulie 1971 le-a cerut israelienilor să-l ajute să invadeze Tanzania ocupînd portul Tanga; aceștia

REGATELE LUI CALIBAN

519

au reacționat retrăgîndu-se. Britanicii și-au retras și ei sprijinul în același timp și de atunci înainte Amin a fost protejatul lui Gaddafi. Musulmanii constituie numai 5% din populație și doar sprijinul libian a făcut posibilă lunga tiranie, deși teroriștii palestinieni i-au furnizat lui Amin bodyguardul personal și pe cel mai dedicat dintre călăii săi torționari. Gaddafi l-a convins pe Amin să-i expulzeze pe asiatici și acesta a fost momentul, în august 1972, cînd a început adevărata jefuire a țării. Dar trebuie amintit că în decembrie 1972 Marea Britanie încă îi mai trimitea lui Amin mașini blindate.⁸¹ De fapt, transporturile de mărfuri de lux rare de pe aeroportul Stansted în Uganda, un trafic important care i-a permis lui Amin să susțină moralul soldaților săi, au continuat, cu aprobarea guvernului britanic, pînă aproape de stîrșitul terorii.

Studierea proceselor-verbale ale Cabinetului dă o imagine unică a apariției unei tiranii tribale primitive în formele exterioare ale constituționalismului birocratic britanic. Astfel, procesul-verbal 131, datat 14 martie 1972, arăta:

„Dacă vreun ministru simte că viața lui ar fi periclitată de o mulțime agitată sau de către persoane nemulțumite, el avea libertatea de a împușca mortal.”⁸² De fapt, nu de persoane nemulțumite se temeau miniștrii, ci de președinte.

Ministrul Educației, Edward Rugumayo, care a fugit în 1973, a trimis un memorandum tuturor șefilor de stat africani, în care afirma că Amin nu avea „nici un fel de principii, standarde morale ori scrupule” și că ar „ucide sau ar pune să fie ucis cineva fără nici o ezitare”.⁸³ Procurorul său general, Godfrey Lule, scria: „Ucide rațional și cu sînge rece.”

Henry Kyemba, ministrul Sănătății, spunea că asasinarea lui Michael Kagwar, președintele Curții Industriale, în septembrie 1971, „a arătat întregii țări că masacrele nu aveau să se limiteze la armată sau la triburile acholi și langi”⁸⁴. Curînd, orice figură publică ce îl criticase ori împiedicase în vreun fel pe Amin era moartă: guvernatorul Băncii Ugandei, vicecancelarul Universității Makerere, ministrul de Externe, președintele Curții Supreme, tîrît afară din tribunal în plină zi, arhiepiscopul Janan Luwum — acesta din urmă omorît în bătaie, împreună cu doi miniștri, de Amin însuși. Amin participa adesea la atrocități, uneori de natură privată. Soția lui Kyemba, Teresa, infirmieră șefă la spitalul Mulag, era de față cînd a fost adus trupul hăcuit al soției lui Amin, Kay: se pare că Amin nu numai că a omorît-o, dar a și tranșat-o, căci avea o colecție de planșe din manuale de anatomie. Se spune, de asemenea, că și-a ucis fiul și i-a mîncat inima, după cum fusese sfătuit de un vrac pe care-l adusese din Stanleyville.⁸⁵ Este aproape indubitabil că era un canibal în toată regula, care ținea în frigider diferite organe.

Se pare că imaginea unui canibalism refrigerat este definitorie pentru acest regim, care era o caricatură grotescă a terorii de tip sovietic. Poliția tradițională a dispărut pur și simplu, pe măsură ce ofițerii ei superiori au fost asasinați pentru că investigau crimele lui Amin. Ca și Stalin, Amin avea servicii de securitate paralele. Între ele se aflau creația lui personală, Unitatea de

520

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Siguranță Publică, poliția militară și echivalentul KGB, o organizație numită Centru de Stat pentru Cercetare, care se formase din vechea Secție de Cercetări a Cabinetului și încă mai păstra colecții legate ale ziarului The Economist.

CSC era condus după sfaturile palestinienilor și ale libienilor care aveau ei înșiși, în unele cazuri, pregătire rusească. De obicei ucidea cu ciocane, dar în nici un caz nu era primitiv sub toate aspectele. Era legat printr-un tunel de vila lui Amin, pentru ca victimele vizate care veneau să-l vadă (îi plăcea să le invite la cocteil) să poată fi luate fără a mai fi văzute vreodată. Bătăile CSC erau ceva regulat, avînd loc la anumite ore în fiecare zi. În contrast cu firea impulsivă a lui Amin, teroarea avea un element de rutină totalitară și ordine birocratică. La fel ca și în blocul sovietic, cel puțin doi agenți CSC erau atașați fiecărei misiuni ugandeze peste hotare. Ca și KGB-ul, CSC se autofinanța prin activități comerciale (inclusiv afaceri cu droguri) și adesea ucidea pentru valută forte.⁸⁶ Amin nu era doar un caz de întoarcere la primitivismul african. În unele privințe guvernarea sa era o reflectare caracteristică a anilor '70. Teroarea lui era un fenomen arab musulman; regimul lui era sub multe aspecte unul străin, condus de nubieni, palestinieni și libieni. Se poate afirma că politica de forțe a ONU în anii '70, uritele consecințe ale moralității relative pe care au imprimat-o organizației Hammarskjold și școala sa au fost responsabile pentru prelungirea regimului lui Amin cu șase ani cumpliți. Conform unei surse cu autoritate, faptul că nu s-a acționat pe plan internațional în 1972, cînd natura regimului era deja mai mult decît evidentă, a costat viețile a 200 000 de ugandezi. Marea Britanie a purtat o grea răspundere. Rapoartele CSC au arătat cît de important era pentru regim „transportul de whisky de pe Stansted”. Atitudinea pacificatoare a britanicilor a atins punctul culminant în iunie 1975 cînd Amin a amenințat că va executa un lector britanic, Denis Hills, pentru că îl numise „tiran rural”. James Callaghan, un prim-ministru slab pînă și după standardele anilor '70, l-a trimis pe generalul Sir Chandos Blair cu o scrisoare din partea reginei care cerea clemență, iar mai tîrziu s-a dus el însuși la Kampala. Dar a permis comerțului de pe Stansted să continue pînă la 4 martie 1979, chiar în ajunul înlăturării lui Amin. Singurul guvern care a ieșit bine din asta a fost cel al Israelului, care a acționat viguros ca să salveze vieți cînd Amin și palestinienii au deturnat un avion de pasageri la Entebbe în iunie 1976. De fapt, majoritatea statelor africane l-au sprijinit pe Amin, conform vechiului principiu latino-american „Caudillos rămîn uniți”. În ciuda relevării atrocităților lui genocide de către foști miniștri, OUA l-a ales președinte și toți membrii acesteia, în afară doar de trei, au participat la summitul OUA pe care l-a ținut la Kampala. Nyerere a obiectat, nu atît din motive morale cît pentru că era un aliat al lui Obote și se temea pe bună dreptate de o invazie din partea lui Amin. „întîlnindu-se la Kampala”, protesta el, „șefii de stat din OUA conferă respectabilitate uneia dintre cele mai criminale adminis-

: REGATELE LUI CALIBAN

521

trații din Africa.” Furioși, membrii OUA s-au gîndit chiar la o moțiune care să condamne Tanzania. Șefii de stat l-au copleșit pe Amin cu felicitări în timpul summitului cînd, după ce mîncase bucăți din fosta sa soție, s-a căsătorit cu o alta, o stripteuză din Unitatea Sinucigașă Mecanizată. Ei au aplaudat cînd Amin a fost adus cu o lectică purtată de patru oameni de afaceri albi, un suedez ținîndu-i o umbrelă deasupra capului, și cînd Forțele Aeriene Ugandeze au lacut o demonstrație aruncînd bombe deasupra Lacului Victoria într-o țintă pe care scria „Cape Town” (toate bombele au dat greș și comandantul Forțelor Aeriene a fost asasinat imediat ce au plecat delegații). Șefii de state din OUA i-au făcut o primire călduroasă lui Amin și în 1977, și organizația nu l-a criticat în nici un fel pînă în 1978; ba chiar și atunci în surdina.⁸⁷

Cei mai mulți membri ai ONU, unde blocurile afro-arabo-asiatic și sovietic formau o majoritate, s-au comportat la fel de cinic. Ca președinte al OUA, el s-a adresat Adunării generale la 1 octombrie 1975 într-un discurs virulent în care denunța „conspirația sionisto-americană” și cerea nu numai eliminarea Israelului ci „extincția” sa (adică genocid). Adunarea l-a aplaudat în picioare cînd a sosit, l-a aplaudat pe tot parcursul discursului și s-a ridicat din nou în picioare cînd a plecat. În ziua următoare secretarul general al ONU și președintele Adunării generale au dat un dîneu public în onoarea lui Amin.⁸⁸ Încercările de a ridica problema violărilor drepturilor omului de către Uganda în ONU în 1976 și 1977 au fost blocate de către voturile africane, care i-au făcut lui Amin același serviciu și la conferința Common-wealth din 1977. Chiar și cînd a invadat Tanzania, la 30 octombrie 1978, act care a dus la căderea sa cinci luni mai tîrziu, OUA a refuzat să-l condamne și i-a spus lui Nyerere să accepte medieri. De data aceasta, dictatorul socialist tanzanian nu s-a mai abținut:

De cînd a uzurpat puterea, Amin a asasinat mai mulți oameni decît Smith în Rhodesia, mai mulți decît Vorster în Africa de Sud. Dar există în Africa această tendință conform căreia nu contează dacă un african ucide alți africani... A fi negru devine acum un certificat pentru a ucide africani ca și tine.⁸⁹

Într-adevăr, aceasta a fost consecința principiului de o moralitate relativă introdus de Hammarskjold că omorurile între africani nu erau treaba ONU; iar Amin are o scuză că a crezut că ONU îi dăduse undă verde pentru ucideri în masă, ba chiar pentru genocid. Regimul Amin a fost făcut posibil de filozofia generației Bandung precum și de barbarismul renăscut al Africii. Dar la nici un an după căderea sa istoria se rescria. S-a pretins că aplauzele care l-au întîmpinat la ONU erau „ironice”. Teroarea era legată de „imperialism”.⁹⁰ Iar suferințele Ugandei nu au luat sfîrșit cînd a sosit „armata de eliberare” tanzaniană, aducîndu-l pe Obote. Primul lucru pe care l-au făcut tanzanienii cînd au ajuns la Kampala a fost s-o jefuiască. Deși Amin a primit adăpost în lumea musulmană (Libia, apoi Arabia Saudită),

forțele lui tribale au continuat să ocupe și să terorizeze o parte din țară. Cu sprijinul militar al lui Nyerere, Obote „a câștigat” alegerile din anii '80. Partidul CPU al lui Obote și „comisia militară” controlată de Nyerere au schimbat arbitrar delimitarea circumscripțiilor electorale; au declarat ilegale 17 locuri câștigate incontestabil de CPU; au omorât un candidat al opoziției (din Partidul Democrat) și i-au bătut pe alții; au îndepărtat ilegal paisprezece ofițeri aleși care nu erau controlați de CPU; i-au destituit pe președintele înaltei Curți de Justiție și pe alți oficiali pentru a intimida lumea juridică; și, în sfârșit, după ce a devenit limpede în seara alegerilor că PD câștiga totuși, au anunțat pe postul oficial de radio că toate rezultatele vor fi „verificate” de militari — moment în care secretarul comisiei electorale a fugit ca să scape cu viață. Armata a distrus apoi dovezile victoriei PD și Obote a fost declarat câștigător.⁹¹ Rezultatul a fost un război civil regional și tribal; iar terorismul în masă practicat de trei „armate” nedisciplinate și în mare parte neplătite a prelungit la nesfârșit agonia „tărîmului de basm” al lui Churchill.⁹² Cazul Ugandei a ilustrat tendința Africii postcoloniale, începînd de la mijlocul anilor '60, de a se implica în războaie interne și externe, precum și pe aceea atît a OUA cît și a ONU ca, departe de a arbitra aceste dispute, să amplifice alunecarea spre violență. Acest lucru nu era întîmplător. Militarizarea OUA a început la Addis Abeba în 1963, cînd s-a renunțat la rezistența pasivă, s-a adoptat forța ca mijloc de a pune capăt regimurilor coloniale rămase și s-a format un „comitet de eliberare” prezidat de Tanzania. În anul următor, la Cairo, ex-pacifistul Nyerere a fost cel care a cerut expulzarea cu forța a Portugaliei, iar în 1965 adjunctul său, Rashidi Kawawa, a spus Comisiei ONU pentru Colonialism la Dar el Salaam că funcția ei era exact aceeași cu a Comisiei OUA, „două comisii de eliberare de importanță istorică în lupta împotriva colonialismului”. M. Coulibaly din Mali, președintele ONU, a protestat la început: ONU nu putea fi identificată cu un organism militar regional, a spus el. Apoi a capitulat, iar comisia lui a hotărît că era legitim ca orice stat să folosească forța pentru a-i expulza pe portughezi. Aceasta a fost prima dată cînd ONU a ales o soluție militară și nu una pașnică la probleme politice. Patru luni mai tîrziu, în noiembrie 1965, Nyerere a convins OUA să extindă acest principiu la Rhodesia.⁹³

În condițiile în care atît ONU cît și OUA nu numai că sprijineau, dar chiar comandau violența, state africane individuale au folosit-o din ce în ce mai mult pentru a-și rezolva războaiele civile intertribale și disputele la frontiere, pe care colonialismul le înghețase. Se pare că în Africa există o mai mare diversitate lingvistică și etnică decît în orice alt continent. Dintre cele patruzeci și unu de state independente, numai Egiptul, Tunisia, Marocul, Lesotho și Somalia erau în general omogene, și chiar și ele aveau granițe disputabile.⁹⁴ Majoritatea războaielor civile, pentru că presupun conflicte tribale transfrontaliere, tind să devină și războaie interstatale. Unul dintre

REGATELE LUI CALIBAN

523

primele de acest fel, revolta rasistă a populației hutu din Ruanda din 1958 împotriva dominatorilor tutsi a implicat Burundi, și acest tipar s-a repetat de trei ori în următorii cincisprezece ani. Revolta polisario împotriva Marocului și a Mauritaniei, lupta între musulmanii din nord și creștinii din sud în Ciad, războaiele civile din Angola, Sudan și Nigeria, cinci dintre cele mai lungi și mai grave conflicte, toate au implicat intervenție străină. Deloc surprinzător, ONU și OUA s-au dovedit total incapabile să arbitreze aceste conflicte. Un exemplu tipic a fost împărțirea, în decembrie 1975, a vechii Sahare spaniole între Maroc și Mauritania, care amintea de împărțirea Poloniei în secolul al XVIII-lea (sau în 1939). Algeria a fost lăsată deoparte, și prin urmare i-a sprijinit pe insurgenții Polisario. ONU a votat două hotărîri care se excludeau reciproc, una care sprijinea Marocul, cealaltă Algeria. OUA n-a încercat niciodată cu adevărat să-și aplice principiul de bază conform căruia statele nu trebuiau să intervină unul în afacerile interne ale altora, decît (destul de interesant) în cazul Ugandei lui Amin. Nu l-a cenzurat pe Gaddafi al Libiei pentru încercările lui de a-i răsturna pe Sadat în Egipt, pe Niheimi în Sudan, pe Bourguiba în Tunisia, pe Francis Tombalbaye și Felix Malloum în Ciad sau pentru intervențiile sale flagrante în alte cîteva state. OUA nu a fost în stare nici să preîntîmpine incursiunile puterilor neafricane, căci nimeni nu voia să repete problemele dezastruoase pe care le avusese Congo cu ONU, și statele individuale însele au fost acelea care au chemat ajutorul trupelor străine, cum au făcut Kenya, Uganda și Tanzania cu Marea Britanie sau Coasta de Fildeș, Gabon și Senegal cu Franța.⁹⁴ Problemele privind frontierele au crescut vădit după 1973-1974 cînd Rusia sovietică, împreună cu satelitul său Cuba, a angajat pentru prima dată trupe masive în Africa. Un asemenea caz a fost Etiopia, unde bătrînul împărat Haile Selasse condusese un regim semifeudal, semiliberal printr-un atent echilibru de ajutoare externe. Indienii i-au instruit armata, britanicii și norvegienii marina, suedezii forțele aeriene, francezii au condus căile ferate, australienii hotelurile, iugoslavii portul, rușii rafinăria de petrol, bulgarii flota de pescuit, italienii fabricile de bere, cehii fabricile de pantofi iar japonezii pe cele de textile.⁹⁵ Rușii au sesizat ocazia de a-l înlătura pe bătrîn în 1974 — a fost ucis prin sufocare cu o pernă — și de a câștiga un monopol al influenței, lăsîndu-și de izbeliște protejatul somalian. Lucrul cel mai rău care se poate spune despre cenzura împăratului este că tăiase moartea regelui din piesa Macbeth; după căderea sa, Shakespeare nu s-a mai pus în scenă deloc. Regimul a devenit totalitarist, și-a masacrat opoziții cu zecile de mii și s-a implicat în războaie de frontieră pe scară largă care au continuat și în anii '80. După ce Rusia a extins Războiul Rece la Africa, aceasta a devenit teatrul clasic al Realpolitik, al formărilor și schimbărilor abrupte de

alianțe și al principiului „dușmanul dușmanului meu este prietenul meu” Un exemplu caracteristic a fost invazia katangheză a Zairului pe la granița cu Angola în 1977-1978, când comuniștii, înlocuindu-i pe „secesioniștii imperialiști” din 1960, i-au ajutat pe katanghezi cu trupe cubaneze și rusești, iar Marocul și Franța au sprijinit Zairul.

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Cele trezeci și ceva de războaie civile sau externe pe care le-au dus statele africane în primele lor două decenii au produs un număr uriaș de refugiați. În 1970 erau un milion a căror existență era confirmată de statisticile ONU. Cifra a sărit la 4,5 milioane în 1978, plus 2 milioane descriși drept „nestabiliți” după ce s-au întors în țările natale. În 1980 erau 2 740 300 de refugiați înregistrați de ONU din 17 țări africane, plus 2 milioane de persoane „dislocate”, marea majoritate fiind rezultatul activităților militare ale Rusiei sovietice, Cubei și Libiei.⁹⁶ Posibilitățile ca o parte însemnată a acestor oameni să revină în țările lor erau vagi. La începutul anilor '80, toate noile state independente, cu excepția Coastei de Fildeș, a Kenyei și a celor trei teritorii care aveau petrol, Algeria, Libia și Nigeria, erau mai sărace decât sub sistemul colonial. Unele părăsiseră cu totul economia de piață.

În aceste condiții, progresul material destul de rapid care fusese o trăsătură a etapei finale a colonialismului în 1945-1960 a fost inversat. Deși independența a fost fertilă în pacte regionale, precum Grupul Casablanca format din șase puteri, Grupul Monrovia format din cincisprezece puteri și al Celor Doisprezece de la Brazzaville, acestea au fost în mare măsură acorduri verbale în scopuri politice și s-au dovedit efemere. Între timp aranjamentele specifice și practice dintre state privind valuta, transportul și comunicațiile au fost încălcate sau anulate. Războaiele, „stările de urgență” și închiderea frontierelor au întrerupt legăturile rutiere și feroviare. Materialul rulant nu a fost reînnoit. Drumurile s-au deteriorat. Călătoriile au tins să revină la modelul anilor '90 din secolul al XIX-lea, cu legături în principal între orașele de coastă (deși mai degrabă aeriene decât maritime) dar cu puține deplasări pe distanțe lungi în interiorul continentului. Mobilitatea a devenit fragmentată și nesigură. La sfârșitul anilor '70, cele mai mari blocări de trafic concepute de om pînă atunci erau nu în avansatul Occident, ci în Lagos: se spunea că șeful statului, generalul Muhammad, a murit pentru că nu a putut rezolva blocajul nici măcar pentru el, iar mașina lui se împotmolea la aceeași oră, 8, în fiecare dimineață, facilitînd planul asasinării sale. În 1976, după ce guvernul nigerian comandase 18 milioane de tone de ciment, căile spre portul Lagos au fost blocate de aproape cinci sute de vase, și pînă să poată acosta, încărcătura celor mai multe dintre ele nu a mai fost folosibilă.⁹⁷

În multe zone din interiorul continentului însă, chiar și în Nigeria, a decăzut și traficul pe uscat. După cum ni se arată într-o relatare, „viața observabilă a Africii se desfășoară din ce în ce mai mult pe o rază de treizeci de kilometri în jurul celor trei duzini de aeroporturi internaționale ale sale”⁹⁸. În condițiile declinului în standardele de control al traficului și ale închiderilor frecvente ale spațiilor aeriene interne, adesea devenea mai ușor și mai ieftin să circuli între capitalele africane via Europa decât direct. La fel era și cu legăturile telefonice; de exemplu, era imposibil să telefonezi la Abidjan

T

REGATELE LUI CALIBAN

525

din Monrovia, aflată la șapte sute de kilometri distanță, altfel decât prin Europa sau America de Nord. S-a sugerat că acest declin era de fapt în avantajul guvernelor autoritare pentru că-i imobiliza pe critici, căci majoritatea guvernelor africane își întrețineau exclusiv pentru uz personal transporturile și rețelele de comunicații militare după modelul Cortinei de Fier. Dar statul suferea și el. În 1982 ambasadorul Ciadului la Bruxelles se plîngea că nu mai avea vești de la guvernul său de mai bine de un an.”

La fel de marcată era și deteriorarea nivelului sanitar. Progresele făcute în eliminarea malariei, care fuseseră spectaculoase la sfârșitul anilor '40 și în anii '50, au devenit regrese. Programul pe douăzeci de ani al OMS lansat în 1958 a fost un eșec. La sfârșitul anilor '70 în lume erau 200 de milioane de cazuri și un miliard de persoane trăiau în zone cu risc de malarie. Regresul nu s-a limitat nicidecum la Africa; rezultatele din America Centrală și din Asia erau în unele privințe și mai dezolante.¹⁰⁰ Dar la sfârșitul anilor '70 a avut loc o creștere neliniștitoare a numărului cazurilor de malarie contractată în capitalele africane, unde boala fusese eradicată în anii '50.¹⁰¹ Revenirea calamităților tradiționale reflecta sporirea subnutriției și foametei, declinul sănătății publice și al serviciilor spitalicești și penuria de doctori calificați, în 1976 OMS și-a schimbat politica și a anunțat că de atunci înainte „tămăduitorii satului” vor fi angajați în serviciile de sănătate rurale, deși încă se mai făcea o distincție între moașele, meșterii „drege-oase” și vindecătorii cu ierburi africani, pe de o parte, și „vracii” care foloseau „vrăji și superstiții” pe de alta. În 1977 s-a renunțat însă la această distincție și „vracii”, sprijiniți de 90% din populația rurală, au primit același statut ca și practicienii cu pregătire științifică.¹⁰² În Lagos, în penumbra celui mai mare blocaj de circulație din lume, s-a deschis un spital-școală atât pentru doctori care practicau medicina cît și pentru cei ce practicau „tămăduirea”.

Sumbrul model variat dar echilibrat al continentului african la o generație după cîștigarea independenței s-a reflectat în următorul rezumat al evenimentelor din ultimul an al deceniului '70 și primul an al deceniului '80. Pentru 1979: Sudan: tentativă de lovitură de stat. Maroc: Război în Sahara de vest împotriva gherilelor polisario a costat 750 000 £

pe zi. Etiopia: 20 000 de cubanezi plus trupe etiopiene au dus războaie pe trei fronturi împotriva Eritreei și Somaliei, unde refugiații au depășit pragul de 1 milion. Djibouti: răscoale în regiunea Adar. Kenya: alegeri pluripartide reușite. Tanzania: 40 000 de soldați au invadat Uganda, când Amin, sprijinit de 2 500 de soldați din Libia, a fost înlăturat. Ghana: lovitură de stat dată de căpitanul de aviație Jerry Rawlings. Trei foști șefi de stat și mulți alți politicieni uciși de plutoane de execuție; biciuiri publice și arestări ale cetățenilor corupți; greva poliției; țara declarată oficial în faliment. Nigeria: revenirea la guvernarea civilă. Liberia: răscoale pentru alimente; șaptezeci de oameni uciși. Senegal: crearea unui al patrulea partid legal. Mauritania: lovitură de stat. Ould Salack, care îl înlăturase pe Ould Daddah în 1978, înlăturat la rândul

526

O ISTORIE A LUMII MODERNE

lui de Ould Hardallah. Semnarea păcii cu gherilele Polisario. Mali: alegeri monopartide. Guineea: eliberarea prizonierilor politici, inclusiv a arhiepiscopului de Conakry. Benin: alegeri monopartide. Togo: alegeri monopartide; procese politice demonstrative ale așa-numiților „elitiști brazilieni”. Camerun: tentativă de lovitură de stat urmată de un mic masacru. Ciad: război civil. Republica Populară Congo: lovitură de stat. Guineea Ecuatorială: răsturnarea dictatorului Macias. Republica Central-Africană: răsturnarea lui Bokassa. Zair: majoritatea drumurilor importante declarate impracticabile; două treimi din vehicule nefolosibile din lipsă de piese de schimb; închiderea căii ferate Benguela; 38% din valuta străină alocată plății împrumutului la stat; 42% din copiii sub cinci ani suferă de subnutriție. Burundi: 52 de misionari expulzați pentru „acțiuni subversive”. Guineea-Bissau: venitul acoperă numai 65 % din cheltuieli. Capul Verde: peste 90% din hrana consumată este importată. Mozambic: pedeapsa cu moartea extinsă la sabotaj, terorism și activități mercenare; multe execuții politice; președintele Machel atacă bărbații cu plete și femeile cu haine strimte. Bisericele catolice și anglicane sînt închise: Angola: război civil. Zambia: multe arestări politice. Malawi: controale ale importurilor. Zimbabwe: sfîrșitul guvernării albilor după un deceniu de război civil; 20 000 de morți. Namibia: război de gherilă. Lesotho: război de gherilă. Swaziland: economia sub presiunea refugiaților. Botswana: idem. Africa de Sud: război de gherilă.

În 1980: Sudan: alegeri monopartide. Tunisia: tentativă de lovitură de stat. Maroc: război cu Polisario. Algeria: concentrarea de tip sovietic asupra industriei grele abandonate ca fiind un eșec. Etiopia: bombe sovietice aruncate din elicopter împotriva somalezilor, a populațiilor oromo, gallas și a altor rase nonamharice. Somalia: refugiații depășesc pragul de 1,5 milioane. Tanzania: Nyerere, candidat unic, ales președinte; foamete. Zanzibar: tentativă de lovitură de stat. Uganda: costurile de întreținere a celor 20 000 de soldați ai armatei de ocupație tanzaniene, plus a celor 6 000 ai armatei ugan-deze, se ridică la 37% din venitul țării; cincizeci de asasinate politice pe săptămîină la Kampala; foamete. Ghana: 114% inflație; universitățile se închid. Nigeria: tentativă de lovitură de stat; 1 000 de oameni uciși. Gambia: partidele de opoziție interzise; multe arestări. Liberia: lovitură de stat; multe execuții. Senegal: retragerea voluntară a lui Senghor după douăzeci de ani de guvernare. Mauritania: lovitură de stat. Ould Hardallah înlăturat de Ould Louly. Mali: școlile în grevă; economia descrisă drept „catastrofală”. Lovitură de stat în Bissau, finanțată de Guineea, în urma disputelor pe tema drepturilor asupra petrolului. Coasta de Fildeș: alegeri monopartide. Volta Superioară: lovitură de stat. Niger: invazie a nomazilor finanțată de libieni. Benin: președintele Kerekou „convertit” la islamism în timpul vizitei la Gaddafi. Camerun: economia sub presiunea refugiaților din Ciad. Ciad: război civil și invazie din partea Libiei. Zair: Mobutu declară, la 4 februarie: „Cît trăiesc eu, nu voi tolera niciodată crearea altui partid.” Guineea-Bissau: lovi-

p

REGATELE LUI CALIBAN

527

tură de stat. Sao Tome: amenințat cu invazia exilaților; 1 000 de angolezi și 100 de cubanezi intră în țară. Angola: război civil. Zambia: tentativă de lovitură de stat. Zimbabwe: alegeri libere supravegheate de britanici. Namibia: război de gherilă. Lesotho: invazia „Armatei de Eliberare din Lesotho”. Africa de Sud: război de gherilă. 103 Acest rezumat ascunde multe nuanțe. Dar confirmă o tendință descendentă în ciclul de interes recurent în Africa. Primul ciclu, care ar putea fi numit perioada Rhodes, s-a întins din anii '80 ai secolului al XIX-lea pînă la primul război mondial, cînd mulți au crezut că resursele Africii aveau să sprijine viitoarea prosperitate europeană. Această idee a fost susținută pentru scurtă vreme la începutul anilor '20, apoi s-a evaporat. Un alt ciclu de interes a început la sfîrșitul anilor '40 și a atins apogeul la începutul anilor '60, în timpul transferului de la guvernarea colonială la independență. S-a semnalat o scădere o dată cu militarizarea, la sfîrșitul anilor '60. La începutul anilor '80 pierise: adică interesul lumii din afară față de Africa se limita în general la anumiți producători importanți de materii prime, în special la Nigeria și Africa de Sud. Era evident deja la vremea aceea că cea mai mare parte a continentului devenise și avea să rămînă instabilă politic și incapabilă de o creștere economică autosusținută sau chiar de a ocupa un loc în economia internațională. Africa devenise pur și simplu un loc al războaielor prin procură, ca Spania în anii '30. Casta politicianilor de profesie și statul omnicompetent dăduseră dovadă de eșecuri costisitoare și singeroase în Africa. Trebuie să cercetăm în ce măsură acest tipar s-a repetat în Asia, în special în cei doi giganți loviți de soartă care adăposteau aproape jumătate din populația lumii, China și India.

mm

'>*&'

titir

-fi

1

j Experiment cu jumătate din omenire

În vara lui 1966, presa oficială din Beijing relatează că la 16 iulie Mao Tzedun, președintele Partidului Comunist Chinez, care avea pe atunci șaptezeci de ani, organizase și condusese o partidă de înot în masă în fluviul Yangzi. Erau publicate niște fotografii destul de neclare a ceea ce părea a fi capul lui mare și rotund legănându-se pe apă. În articole se spunea că înotase aproape șaisprezece kilometri în doar ceva mai mult de o oră și era descris „radiind de vigoare și într-o stare de spirit înfloritoare”¹. Acesta nu era decât unul dintre miracolele ce păreau să fi avut loc în China în sfertul de secol dintre ascensiunea la putere a lui Mao și moartea sa, în 1976. Toată lumea credea că China depășea constant problemele economice cu care se confruntau țările mari, înapoiate și intens populate și că făcea acest lucru în cadrul unui entuziast consens național.

Vizitatorii se întorceau fervenți admiratori ai variantei maoiste a comunismului. China, scria unul dintre aceștia, era „un fel de monarhie blajină condusă de un împărat-preot care câștigase devotamentul total al supușilor săi”. Poporul ei, prezicea un altul, avea să fie „întruchiparea noii civilizații a lumii”. Simone de Beauvoir declara: „viața în China este astăzi extraordinar de plăcută”. Țara devenise, spunea un alt martor, „aproape tot atât de scrupulos de grijulie în privința vieților omenești ca și Noua Zeelandă”. David Rockefeller lauda „senzația de armonie națională” și susținea că revoluția lui Mao reușise „nu numai să producă o administrație mai eficientă și mai dedicată, ci și susținerea unui moral ridicat și a unui scop comun”. Un alt vizitator american găsea schimbările „miraculoase. [...] Revoluția maoistă este în ansamblu cel mai bun lucru care s-a întâmplat poporului chinez în secole întregi”. Ceea ce atrăgea cel mai mult admirația era îmbunătățirea nivelului moral. „Dintre numeroasele comune pe care le-am vizitat”, relatează Felix Greene, „toate în afara de una negau orice cunoștință despre vreun copil născut în afara căsătoriei”. „Legea și ordinea”, era de părere un alt vizitator american, „sînt menținute mai mult prin codul moral predominant decât prin orice amenințare cu acțiunea poliției.” Un altul insistă că agenții fiscali ai guvernului deveniseră „incoruptibili” și că intelectualii erau nerăbdători să dovedească lipsa de „dispreț față de țărani [...] cărînd găleți de bălegar în timpul lor liber”.²

EXPERIMENT CU JUMĂTATE DIN OMENIRE

529

Aceste mărturii aminteau de laudele aduse de vizitatori lui Stalin și regimului său în timpul ororilor colectivizării și al marilor epurări. Cînd li se atrăgea atenția cu privire la asta, vizitatorii plini de admirație răspundeau că se învățase din greșelile sovietice, în mare măsură datorită geniului extraordinar al lui Mao. El era, după cum scria Jan Myrdal, „al treilea în rînd cu Marx și Lenin” și rezolvase problema a cum „putea să fie împiedicată revoluția să degereze”. El „reunea”, scria un specialist în științe politice american, „calități ce rareori există într-o singură ființă cu atîta intensitate”. Han Suyin susținea că, spre deosebire de Stalin, Mao „este extrem de răbdător și crede în discuții și în reeducare, avînd „o preocupare permanentă pentru aplicarea practică a democrației”. Cînd apărea o problemă, relatează un sinolog american, Mao reacționa „invariabil într-un fel deosebit de creativ și de profund etic”. Felix Greene credea că setea de putere fusese eliminată și că nu exista „nici o dovadă a acelor manevre pentru ajungerea la putere sau a rivalităților personale pe care le-am văzut atît de des la Kremlin”. Mao nu era numai soldat, conducător, poet, filozof, dascăl, gînditor și plin de carismă: el era și un fel de sfînt. Ceea ce l-a impresionat cel mai mult pe Hewlett Johnson la el a fost „ceva ce nu a prins niciodată vreă fotografie, un aer inexprimabil de bunățate și compasiune, o preocupare evidentă pentru nevoile celorlalți [...] acestea formau esența profundă a gîndurilor sale”³.

Nu mai e nevoie să spunem că aceste relatări ale călătorilor, ca și în Rusia lui Stalin, aveau prea puțină legătură, dacă aveau vreuna, cu adevărul care era mult mai interesant și înfînit mai deprimant. Și imaginea publică a lui Mao era tot atît de îndepărtată de realitate ca și a lui Stalin. Mao nu era un sfînt. Nu avea nimic dintr-un învățat sau un mandarin. Era un țăran mare, grosolan, brutal, aspru și nemilos, de fapt un culac; o versiune educată a tatălui său. Hrușciiov l-a comparat, pe bună dreptate, cu „un urs cu mers legănat, calm și încet”⁴. Adresîndu-se Biroului Politic în 1956, Mao avertiza: „Nu trebuie să urmăm orbește Uniunea Sovietică [...] Fiecare bășină are mirosul ei și nu putem spune că pîrțurile sovietice miros frumos.”⁵ Trei ani mai tîrziu, recunoscînd eșecul „Marelui Salt”, a spus aceluiași grup: „Tovarăși, trebuie să vă analizați cu toții responsabilitatea. Dacă trebuie să vă căcați, căcați-vă! Dacă trebuie să vă bășiți, bășiți-vă! Vă veți simți mult mai bine după aceea.”⁶ Din nou, în 1974, trecînd în revistă neajunsurile revoluției culturale, el filozofa: „Nevoia de a te caca după ce mînci nu înseamnă că e o pierdere de timp să mînci.”⁷ Un comunist belgian îl descria, în timpul marii adunări a Gîrzilor Roșii în Piața Păcii Paradisiace din 18 august 1966, retrăgîndu-se din cînd în cînd să-și scoată haina și să se ștergă pe piept și la subraț, spunînd: „Nu e sănătos să lași transpirația să-ți se usuce pe corp.”⁸

Dincolo de aspectul său grosolan însă, bătea o inimă romantică puternică — ba chiar sălbatică. Este probabil adevărat, după cum insistă Stalin în 1949, că Mao de fapt nu era deloc marxist: „Nu înțelege cele mai ele-

530

];!!;■• o istorie a lumii moderne r/--

mentare adevăruri marxiste."9 Deși folosea formulări marxiste, și de fapt se considera un mare gânditor marxist, superior succesorilor vrednici de dispreț ai lui Stalin, în practică nu a încercat niciodată să aplice o analiză marxistă obiectivă. El nu credea deloc în „situații obiective”. Totul era în spirit; ar putea fi descris ca un Emile Coue geopolitic, care credea în „superioritatea spiritului asupra materiei”. Pe baza „extraordinarei energii a maselor”, susținea el, „poate fi îndeplinită absolut orice misiune”10. „Există numai gândire neproductivă”, spunea el, „nu regiuni neproductive. Există doar metode proaste de a cultiva pământul, nu pământ prost.”11 Acest dispreț față de realitatea obiectivă explică disponibilitatea sa de a accepta perspectiva războiului nuclear și convingerea sa că acesta ar fi câștigat de China. „Vântul de Est este mai puternic decât vântul de Vest”, spunea el în 1957. „Dacă imperialismul insistă să ducă un război, nu vom avea de ales decât să ne hotărîm și să luptăm pînă la sfîrșit înainte de a ne continua procesul de construcție.”12 În același an, la Moscova, și-a șocat colegii comuniști cu același argument: „O să pierdem poate peste 300 de milioane de oameni. Și ce dacă? Războiul e război. Vor trece anii și o să ne punem pe treabă să facem mai mulți copii decât oricînd” (după spusele lui Hrușciiov, „a folosit o expresie indecentă”).13 Mai tîrziu a adoptat aceeași atitudine față de război ca și Rusia: „Chiar dacă o să continue la nesfîrșit, n-o să se prăbușească cerul, copacii or să crească, femeile or să nască și peștii or să înoate.”14 Se pare că a crezut toată viața că adevărata dinamică a istoriei nu era atît maturizarea claselor (aceasta ar putea fi expresia exterioară), cît determinarea eroică. Se considera o întruchipare a supraomului nietzscheean.

În veleitățile sale artistice, în romantismul său și în credința că voința nu este numai cheia puterii, ci și a autorealizării, Mao era un Hitler oriental. Deși cultul lui Mao era aparent asemănător cu stalinismul, el a avut un rol mult mai creator și mai central în statul maoist. Ca și lui Hitler, lui Mao îi plăcea teatrul în politică. Decorul regimului său era mult mai izbitor și mai original decât imitațiile staliniste fără culoare ale pompei naziste. El a moștenit și a transformat măreția epocii imperiale. Mulțimile erau învățate să-1 întîmpine cu lozinca rituală „Viață nesfîrșită președintelui Mao”. Asemeni împăraților, el trăgea simbolic o brazdă cu plugul în fiecare an, folosea Orașul Imperial ca reședință și dădea indicații caligrafice pentru monumente.15 Dar adăuga la toate acestea o „cultură a soarelui” proprie, reflectată în imnul „Orientul e roșu”, pe care l-a impus ca un al doilea imn național al Chinei.

Din Orientul roșu soarele răsare: ' .•■* în China un Mao Tzedun apare.

Fața lui rotundă, ca un soare, apărea pe afișe uriașe; și, ca și soarele, el apărea în zori ca să treacă în revistă un milion de Gărzi Roșii în vara lui 1966.

EXPERIMENT CU JUMĂTATE DIN OMENIRE 531

Aceste ocazii, care au fost opt în numai cîteva săptămîni, permițînd soarelui să strălucească peste 11 milioane de oameni, semăna foarte bine cu pară-zile de la Nurnberg. Gărzile Roșii scandau ritmic lozinci maoiste, în timp ce Lin Biao (cam ca Goebbels) striga litaniiile: „Să-i nimicim pe țîlharii capitaliști! Să nimicim autoritățile burgheze reacționare! Să gonim toți diavolii netrebnici și spiritele rele! Să terminăm cu cele Patru Lucruri Vechi: gîndi-rea veche, cultura veche, tradițiile vechi, obiceiurile vechi. Gîndirea lui Mao Tzedun trebuie să conducă și să transforme spiritul, pînă cînd puterea spiritului va transforma materia!” (18 august 1966).16 Gîndirea lui Mao era „soarele inimii noastre, rădăcina vieții noastre, izvorul puterii noastre”, „gîndirea lui ne e busolă și hrană spirituală”, era „ca o bîță masivă fluturată de o maimuță de aur”, o „rază de lumină strălucitoare” ce îi demasca pe „monștri și diavoli”, o serie de „oglinzi magice pentru a detecta demonii”, iar el însuși era „izvorul întregii înțelepciuni”. Revoluția și realizările sale erau (am putea spune) o formă gigantică de gîndire maoistă, căci „toate victoriile noastre sînt victoriile Gîndului lui Mao Tzedun”17.

Cărticica roșie a jucat un rol asemănător cu Mein Kampfși, la fel ca Hitler, Mao a folosit manevre militare, orchestre mari și jocuri de sunet și lumină pentru a produce iluzie și isterie. La parăzile sale din 1966, orchestre formate din 1 000 de oameni cîntau „Orientul e roșu”, iar un film despre al nouălea Congres național al PCC din 1969 îi arăta pe delegați, țînînd în sus Cărticica roșie, țopăind frenetic, cu obrajii scâldați în lacrimi, lătrînd și urlînd ca animalele, în Marea Sală a Poporului.18 Limbajul virulent abuziv pe care îl foloseau Mao și acoliții săi pentru a evoca activismul violent și intolerant avea foarte mult în comun cu antisemitismul lui Hitler.

Cel mai important aspect în care Mao amintea de Hitler era iminenta sa escatologic Mao era, mai presus de orice, un om violent și nerăbdător. Îi lipsea stoicismul răbdător cu care își urmărea Stalin tară nici o remușcare obiectivele și urile. Mao, ca și Hitler, voia să grăbească istoria. El credea că succesorii săi aveau să se dovedească slabi și lași și că dacă lucrurile nu se făceau în timpul vieții sale nu aveau să se mai facă niciodată. Auzea mereu carul înaripat al timpului urmărindu-l, și impetuoșitatea sa și-a găsit expresia în dragostea lui complementară și insașiabilă pentru dramatism. Într-un anumit sens, Mao nu a făcut niciodată trecerea de la revoluție la administrație, îi lipsea apetitul birocratic al lui Stalin. Pentru el, istoria era o piesă cosmică, o succesiune de episoade spectaculoase, în care el era actor, impresar și spectator. Îndată ce cortina cădea peste o scenă — „Marșul cel Lung”, să zicem, sau „Căderea GMD” — el striga să se ridice din nou și să reînceapă acțiunea, mai repede și mai frenetic decât înainte.

Așadar, domnia lui Mao a fost o melodramă sinistă, uneori degenerînd în farsă dar întotdeauna, în sensul cel mai

profund, o tragedie: căci ceea ce făcea el să se joace nu era teatru, ci o serie uriașă de experimente pe sute de milioane de oameni în carne și oase, care trăiau și sufereau. Prima dramă

532

d. «I» O ISTORIE A LUMII MODERNE

după înfrîngerea GMD se pare că a avut loc spre sfîrșitul lui 1950. La început, reforma agrară introdusă în sud conform legii din 1949 nu fusese radicală. Un discurs al lui Lin Biao din 14 iunie 1950 a adus atenția. Termenul binevoitor de „țaran mijlociu prosper” l-a înlocuit pe cel de „țaran bogat” și au fost inventate noi categorii de „moșierime luminată” și „mici moșieri” pentru a-i menține în activitate pe fermierii eficienți.¹⁹ Apoi, izbucnirea războiului din Coreea i-a oferit lui Mao pretextul pentru primul său cataclism postbelic. În 1951 și încă și mai mult în 1952-1953, reforma agrară a fost accelerată continuu și condusă cu o mare sălbăticie. A avut loc „campania celor Trei Anti”, urmată curînd de „campania celor Cinci Anti”. La 21 februarie 1951 noi „Regulamente privind pedepsirea contrarevoluționarilor” prevedeau pedepse cu moartea sau cu închisoarea pe viață pentru o gamă largă de „delicte”. Toate orașele importante țineau mitinguri uriașe la care „inamicii” sociali erau denunțați și condamnați public. În câteva luni, numai în Beijing s-au ținut aproape 30 000 de astfel de mitinguri, la care au participat 3 milioane de oameni. Ziarele publicau în fiecare zi liste lungi de nume ale „contrarevoluționarilor” executați. În octombrie 1951 s-a declarat că în primele șase luni ale anului se rezolvaseră 800 000 de cazuri (Zhou Enlai a spus mai tîrziu că 16,8% primiseră pedepse cu moartea, ceea ce ar însemna 135 000 de execuții, sau 22 500 pe lună, un număr mare pînă și după standardele cele mai rele ale lui Stalin). Numărul total al celor uciși în timpul acestei prime drame postbelice a lui Mao ar putea fi înjur de 15 milioane, deși mai probabilă este o cifră de 1 pînă la 3 milioane.²⁰ Această uriașă mostră de inginerie socială a fost însoțită și de prima încercare de inginerie mentală, sau de spălare a creierelor, făcută de Mao și intitulată de el „reforma gîndirii”. Era menită să înlocuiască respectul tradițional față de familie cu respectul filial față de stat ca valoare morală centrală a națiunii și să-l promoveze pe Mao la statutul de figură paternă.²¹ Mao definea „reforma gîndirii” (23 octombrie 1951) ca o precondiție vitală a „transformării democratice temeinice și a industrializării progresive a țării noastre”. El a pornit o „Mișcare pentru studiul gîndurilor lui Mao Tzedun” la scară națională; cei care le respingeau erau catalogați drept „occidentalști” și „reformați” în închisoare, adesea încătușați pe perioade mai lungi sau mai scurte în fiare foarte grele, dureroase.²² Drama cuprindea însă nu numai victimele „reformei agrare” și pe cei care criticau modul în care se făcea aceasta. Multe dintre cele opt „Anti” erau îndreptate împotriva comercianților, a managerilor din industrie și a birocratilor: campania a cuprins de fapt întreaga națiune.

Ca toate dramele succesive ale lui Mao, aceasta s-a stins încet pe măsură ce el și-a pierdut interesul sau încrederea în rezultatele ei sau cînd au devenit evidente dezastruoasele ei consecințe precum scăderea productivității agricole și foametea. Dar în 1955 nerăbdarea lui Mao a crescut din nou. Într-un discurs din 31 iulie 1955 el a anunțat brusc o grăbire a ritmului colectivizării

EXPERIMENT CU JUMĂTATE DIN OMENIRE

533

fermelor și naționalizarea abruptă a întregului comerț și întregii industrie care încă mai rămăseseră private. A numit anul 1955 „anul hotărîtor în lupta dintre socialism și capitalism”²³. Și această campanie avea să schimbe mentalități: „țarării săraci” aveau să capete „controlul” și apoi „să-și întărească unitatea” cu „țarării de mijloc”, ba chiar cu „țarării de mijloc prosperi”, împotriva „infiltrării contrarevoluționarilor”, a „ticăloșilor” și a „diavolilor”. Dezamăgit de reacție, Mao a creat tot atît de brusc politica sa numită „Să înflorească o sută de flori” din 1956, pentru a convinge mai multe voci să se exprime. După cum spunea el, „ideile corecte, dacă sînt ținute în sere fără a fi expuse la virușii sau imunizările bolii, nu vor ciștiga în fața celor greșite”: Hrușciiov era de părere că întregul episod al celor „o sută de flori” nu era decît o „provocare”. Mao doar „se prefăcea a deschide larg porțile democrației” ca să-i poată „distrage pe cei a căror gîndire o considera dăunătoare”²⁴, în orice caz, campania a fost brutal inversată, fără nici un avertisment. „Elementele de dreapta” au fost trimise în lagăre de muncă; profesorii care „înfloriseră” pentru scurtă vreme s-au trezit spălînd closete; iar în 1957 încercările de protecție ale „legalității socialiste” au fost retrase.²⁵

Aceste evenimente confuze, sau minidrame ratate, trebuie privite pe fundalul insatisfacției crescînde a lui Mao față de politicile succesorilor lui Stalin de la Moscova. Îl detestase pe Stalin și nu fusese de acord cu el: reacția lui la moartea acestuia a fost să instige la sinuciderea sau asasinarea lui Gao Gang, agentul stalinist și șeful Comitetului de stat al Planificării, în februarie 1954. Dar a obiectat serios la „destalinizare” ca încercare de a plasa vina pentru greșelile colective pe umerii unui singur om. El considera că „discursul secret” al lui Hrușciiov din 1956, care repudia stalinismul, era o ipocrizie. Ceilalți, inclusiv Hrușciiov, erau băgați pînă la gît în crimele lui Stalin. Cum vedea Hrușciiov rolul său, se întreba el, „cînd se bate cu pumnul în piept, lovește cu el în masă și strigă «abuz» cît îl țin plămîinii”? Era și el „asasin” și „bandit”? sau doar „prost” și „idiot”?²⁶ Mao se temea în mod evident că această campanie moscovită împotriva „cultului personalității” ar putea să fie folosită și împotriva lui. Și mai fundamental însă, el simțea că sărăcia intelectuală a noii conduceri de la Moscova consolida pretenția lui, acum că Stalin murise, la supremația pontificală asupra blocului. El a decis să-și uluiască tovarășii, estici și vestici, prin îndrăzneala absolută a următoarei sale mișcări, și în septembrie-octombrie 1957 a anunțat drama nouă a Marelui Salt înainte, care a fost

lansat cu o uriașă publicitate în primăvara următoare.

Marele Salt a fost poate cea mai pură expresie a nerăbdării cronice a lui Mao, a încrederii sale în superioritatea spiritului asupra materiei, a credinței sale că, dacă exista voință, epoca miracolelor nu se sfârșise. Voia să treacă la comunism dintr-o dată, chiar pînă la etapa în care statul „s-ar evapora”. Și-a materializat dorința de a rezuma istoria la țărani: ei erau „săraci și simpli” și acesta era „un lucru bun — oamenii săraci vor schimbarea, vor să

534 Mi*/.- O ISTORIE A LUMII MODERNE X”;

facă ceva, vor revoluție. O foaie de hîrtie albă nu are pete de cerneală, așa încît se pot scrie pe ea cele mai noi și mai frumoase cuvinte.”²⁷ Ca element al ingineriei sociale, Saltul era necugetat și impulsiv pînă și după standardele lui Mao. El îl justifica susținînd că Stalin mersese „doar într-un picior” — adică crease zone industriale și agricole, fiecare separat și monopod. China avea să înceapă „să meargă pe două picioare”, trecînd direct la comunele autonome (după modelul istoric al Comunei din Paris din 1870), fiecare cu sectoare industriale, agricole și de servicii proprii și cu miliție de apărare proprie: „unitate în muncă și în arme”.²⁸

Dimensiunile și viteza acestui teatru experimental erau aproape incredibile, în ianuarie-februarie 1958 și apoi, după o pauză scurtă pentru limpezirea confuziei, între august și decembrie, viața economică, politică și administrativă a aproximativ 700 de milioane de oameni (90 % din populație) s-a transformat aproape total. În provincia Henan, de exemplu, 5 376 de cooperative agricole au fost aglomerate în 208 „comune populare” mari, fiecare avînd în medie 8 000 de gospodării. Se aștepta de la aceste unități să se susțină practic autonom și, în special, să-și producă singure oțelul. Era, după cum a formulat Hrusciiov, un caz în care Mao „acționa ca un nebun pe tron, răsturnîndu-și țara cu susul în jos”. El spunea că Zhou Enlai a venit la Moscova și a recunoscut că industria de oțel a Chinei ajunsese la pămînt ca rezultat al acestor măsuri. A.F. Zasiadki, vicepreședinte al Comitetului de Stat al Planificării, a fost trimis să cerceteze situația. El i-a raportat lui Hrusciiov că inginerii oțelari pregătiți în Uniunea Sovietică erau obligați acum să lucreze în agricultură și că industria oțelului era „făcută praf. Fabrica de oțel pe care a vizitat-o era „condusă de un bătrîn”. Toate utilajele, banii și eforturile Rusiei erau irosite.²⁹ Se pare că Hrusciiov a conchis că Mao era un nou Stalin, ba chiar mai rău; un nebun care și-ar distruge țara și ar arunca lumea în aer dacă ar avea mijloacele s-o facă. Marele Salt a dus așadar direct la sistarea programului de asistență tehnică al Rusiei (inclusiv armele nucleare) în 1959 și la recunoașterea deschisă a rupturii sino-sovietice în anul următor, la Congresul Partidului Comunist Român, cînd Hrusciiov i-a denunțat pe conducătorii chinezi ca „nebuni”, „naționaliști puri” ce doreau să dezlănțuie un război nuclear.

Pînă și în China mișcarea Marelui Salt s-a poticnit brusc la 23 iulie 1959, cînd Mao i-a pus capăt declarînd abrupt: „Haosul provocat a fost imens și îmi asum responsabilitatea.”³⁰ Consecințele dramei au avut însă un avînt propriu, irezistibil. 1959 a fost un an al dezastrelor naturale și, combinat cu dezastrul nenatural al Marelui Salt, a produs o foamete artificială la scara catastrofei staliniste de la începutul anilor '30, care a ținut pînă în 1926.³¹ Nici astăzi cei din afară nu știu exact ce s-a întîmplat cu agricultura chineză în acești ani cumpliti. Industria oțelului era la pămînt și a trebuit să fie reconstruită practic din temelii. Agricultura a fost încă o dată reorganizată prin revenirea la cooperative și scăderea numărului de gospodării dintr-o comună

EXPERIMENT CU JUMĂTATE DIN OMENIRE 535

la 2 000. Dar recoltele și șeptelurile pierdute erau pierdute pentru totdeauna. Oamenii mureau pur și simplu de foame. Cîte milioane au murit din cauza Marelui Salt putem doar încerca să ghicim: cifrele nu sînt disponibile. Se pare că dezastrul Marelui Salt a epuizat o mare parte din capitalul politic pe care Mao și colegii săi îl adunaseră în timpul victoriosului război revoluționar. El nu a deținut niciodată puterea supremă și exclusivă a unui Hitler ori Stalin, atît din cauza naturii irezolvabile a problemelor Chinei, a lipsei ei de centralizare și comunicații moderne, cît și pentru că nu a avut niciodată un mecanism al terorii la scara KGB-ului ori a Gestapo-SS-ului. Partidul era mai împărțit decît în Rusia; exista, în special, o polaritate profundă între conservatorismul Beijingului și radicalismul Shanghaiului. După ce s-a lăsat cortina asupra dramei din 1959, Mao s-a ferit o vreme de histrio-nism; pare că „s-a odihnit”. Acest punct marchează începutul „luptei pe două fronturi”, cu „revizionistii” aflați temporar la conducere. Ei nu i-au mai permis niciodată lui Mao să se atingă direct de procesul de producție, nici în agricultură, nici în industria grea. În schimb, el și-a îndreptat atenția asupra culturii și învățămîntului. Detestase întotdeauna mandarinismul și orînduirea culturală. Într-un anume sens, ura „civilizația” tot atît de mult ca și Hitler. În China, ea nu reprezenta conspirația evreiască internațională, ci mîna moartă, apăsătoare, insuportabila greutate a unui trecut de 4000 de ani. În această privință revoluția lui părea să nu fi schimbat nimic — și din cauza acestui eșec cultural, argumenta el, Marele Salt se dovedise nepractic.

La 13 februarie 1964 Mao scotea sunete amenințătoare: „Actuala metodă de educație distruge talentele și tinerețea. Nu sînt de acord cu citirea atît de multor cărți. Metoda de examinare este o metodă de tratare cu un inamic. Este extrem de dăunătoare și trebuie oprită.” Nouă luni mai tîrziu trăda semne inconfundabile de nerăbdare și dorință arzătoare de o nouă dramă: „Nu putem merge pe vechile căi de dezvoltare tehnică a tuturor țărilor din lume și să ne tîrîm pas cu pas în urma altora. Trebuie să zdrobim convențiile [...] cînd vorbim despre un Mare Salt înainte, tocmai

asta vrem să spunem."33 Astfel, Saltul a fost transmutat dintr-unul fizic într-unul mental: la începutul lui 1965 interesul lui Mao pentru spălarea creierelor reînviase și avea să fie trăsătura dominantă a următoarei și celei mai mari drame realizate de el.

Până în acest moment China fusese condusă efectiv de un triumvirat: Mao însuși, șeful statului, Liu Shaoqi, care era și conducătorul partidului și în special al organizației din Beijing, și șeful armatei, Lin Biao. Mao a preferat să-și deschidă noua piesă indirect, împingând-o în prim plan pe soția sa, actrița de film Jiang Qing. A fost bine distribuită în rolul principal din ceea ce curînd avea să se numească „Revoluția Culturală”. Faptul că avusese întotdeauna o slăbiciune pentru actrițe era caracteristic pentru romantismul lui Mao. Avusese, de exemplu, o relație cu frumoasa Lily Wu. Soția sa de a-tunci, He Zizhen, a aflat, l-a dat în judecată și a obținut divorțul într-un tribunal special al Comitetului Central, care apoi le-a exclus pe amîndouă

536 \H\V O ISTORIE A LUMII MODERNE X!

femeile.³⁴ În 1939 Mao s-a căsătorit cu Jiang Qing, care jucase în Shanghai în anii '30 sub numele de scenă Lan Ping. După spusele ei, și-a început cariera la treisprezece ani, a devenit membru de partid la nouăsprezece și avea douăzeci și trei cînd Mao a căutat-o în Yan'an, oferindu-i un bilet gratuit la o conferință pe care o ținea la Institutul de Marxism-Leninism.³⁵ Alte versiuni susțin însă că era mai în vîrstă și că fusese căsătorită de trei, dacă nu de patru ori în Shanghai în anii '30, că avusese nenumărate relații amoroase în lumea filmului și că își atrăsese mulți dușmani și resentimente.

Jiang Qing a rămas, sau a fost ținută, multă vreme în plan secund în primii douăzeci de ani ai căsniciei. Există o suspiciune adînc înrădăcinată în China privind soția intrigantă în politică, ceea ce ar putea fi numit „sindromul împărătesei-mame”. La începutul anilor '60 era considerat remarcabil că Wang Guangmei, soția șefului statului Liu, se îmbrăca modern, purta perle și chiar dansa (era născută în SUA) cînd își însoțea bărbatul în străinătate, ceea ce s-ar putea să fi stîrnit gelozia lui Jiang. Ea însăși a devenit centrul unui grup de pseudointelectuali nemulțumiți, scriitori ratați și actori și regizori de mîna a doua, în special din Shanghai, care doreau să pună stăpînire pe arte și să le radicalizeze. Există un anumit mandat din partea partidului pentru „linia” lor. În 1950, după epurările culturale ale lui Jdanov în Rusia Sovietică, a fost creat în China un „birou de reformă a operelor”, inspirat dintr-un grup de teatru întemeiat la Academia Armatei Roșii în 1931 și din așa-numitul „Regiment Chinez al Cămășilor Albastre” care foloseau teatrul de improvizație și scene mobile pentru a-și răspîndi ideologia. În 1952 a fost înființat Teatrul Popular de Artă din Beijing, care avea menirea de a produce dramaturgie didactică „modernă”.³⁶ Dar n-a ieșit mare lucru din asta. Pe la mijlocul anilor '60, clasicii chinezi continuau să fie predominanți și multe teatre independente au înflorit punînd în scenă Ibsen, O'Neill, Shaw, Cehov și folosind metoda Stanislavski.³⁷ Grupul lui Jiang, Liga Dramaturgilor de stînga, a întîmpinat dificultăți în a-și vedea operele puse în scenă și a fost chiar suspectat de troțkism.³⁸ Se pare că Jiang a adus scenei chineze, deja înveninate de amarnicul fașionalism sectar inerent politicii marxist-leniniste, spiritul vendetei teatrale.

A avut ocazia să arate ce poate în iunie-iulie 1964, cînd frustratul Mao i-a permis să organizeze Festivalul Operei din Beijing pe Teme Contemporane în Marea Sală a Poporului. Acesta consta din treizeci și șapte de opere noi (treizeci și trei despre Revoluție, patru despre revolte anterioare), interpretate de douăzeci și opt de companii proletare, din nouăsprezece provincii. Și mai surprinzător încă, Mao i-a îngăduit să țină un discurs, primul ținut de o femeie de cînd preluase el puterea. Ea a spus că existau trei mii de companii teatrale profesioniste în China, dintre care nouăzeci se presupunea că se ocupă de teatrul „modern”. Cu toate acestea, scena chineză era dominată de teme, eroi și eroine vechi, „de împărați, prinți, generali, miniștri, savanți și femei frumoase, și pe deasupra de fantome și monștri”.

Existau

EXPERIMENT CU JUMĂTATE DIN OMENIRE

537

„mult peste 600 de milioane de muncitori în țara noastră”, față de „doar o mîna de moșieri, țărani înstăriți, contrarevoluționari, elemente negative, simpatizanți de dreapta și burghezi”. De ce i-ar servi teatrul pe aceștia cîțiva și nu pe cei 600 de milioane? Ea recomanda să se joace numai anumite „opere model” precum Raid asupra Regimentului Tigrului Alb și Luarea Muntelui Tigrului prin Strategie.⁹ Nimic din toate acestea nu a avut un ecou pozitiv în Beijing, deținătorul și apărătorul culturii chineze. Primarul său, mandarinul extremist Peng Zhen, care avea și o funcție importantă în Partid, spunea despre operele ei că se aflau „încă în stadiul în care purtau pantalonași bufanți și își sugeau degetul”. Toată lumea detesta proaspătul ei obicei de a-și suna opozanții și criticii pentru a se „certa cu ei”. Cînd i-a cerut lui Peng să-i dea o trupă de operă „ca s-o reformeze singură” și i-a arătat o nouă operă revoluționară cu care își propunea s-o reformeze, el a refuzat-o hotărît, i-a smuls partitura din mîna și i-a spus sfidător că „n-are decît să protesteze oficial dacă dorește”.⁴⁰

Protestul ei a fost să-l convingă pe Mao să plece din Beijing și să petreacă cea mai mare parte a anului 1965 în Shanghai. Acolo, în mintea lui s-au în-tîlnit mai multe teme: ura față de Rusia Sovietică și conducerea ei, precum și față de noua clasă de birocați burghezi care îi subminaseră Marele Salt, dorința unui erou în vîrstă de a avea din nou succes la tineri, disprețul său față de educația căpătată în școli, ostilitatea față de cei ce înfloreau în virtutea

mandarinismului, gelozia față de Liu. Cartea lui Liu, Cum să fii un bun comunist, s-a vândut în 15 milioane de exemplare în 1962-1966, la fel ca și cărțile lui Mao la vremea aceea. Editorialele oficiale îi îndemnau pe tovarăși să-l studieze pe Liu în aceeași măsură ca și pe Mao. Cei doi se certaseră violent cu privire la motivele eșuării Saltului.⁴¹ Astfel, la ambițiile frustrate ale unei actrițe ratate s-au adăugat suferințele unui autor ultragiatic. Mao a renunțat să mai citească ziarul popular pekinez, trecînd la cotidianul Forțelor Armate. Se pregătea pentru o nouă explozie spectaculoasă. Îi spunea cu amărăciune lui Andre Malraux: „Sînt singur cu masele — în așteptare.” Lingușitorului ambasador francez, care îi spunea că tineretul e de partea lui, Mao i-a replicat: „Ceea ce ați văzut dumneavoastră reprezintă numai o latură a lucrurilor — nu ați văzut cealaltă latură.” A spus unui grup de albanezi că noua elită privilegiată din Rusia își avea rădăcinile în cercurile literare și artistice și că același lucru se întîmpla și în China: „De ce sînt atîtea asociații literare și artistice în Beijing? Nu au nimic de făcut. [...] Spectacolele armatei sînt cele mai bune, după ele vin trupele locale, iar cele din Beijing sînt cele mai proaste.” Grupările culturale oficiale, spunea el unui grup de planificatori, nu erau „altceva decît transplanturi din Uniunea Sovietică [...] toate guvernate de străini sau de morți”. Academia de Științe din Beijing era un „tărîm de basm” plin de „anticari” „cîtînd reviste de necîtit”.⁴² Avea să se bazeze pe armata solidă, formată din țărani. L-a anihilat pe șeful său de stat Major, Luo Ruiqing, pentru presupuse activități

538 1/1 O ISTORIE A LUMII MODERNE 1/1

prosovietice. L-a montat pe șeful armatei, Lin Biao, împotriva lui Liu și a „clicii” sale de la Beijing. Forma pe care aveau s-o ia lucrurile a fost indicată de faptul că i-a îngăduit lui Jiang Qing să organizeze în Shanghai un „Forum privind Activitățile Literare și Artistice în Forțele Armate”. înainte ca acesta să aibă loc, Lin, neliniștit, ținea o informare a ofițerilor superiori:

Este foarte severă din punct de vedere politic în chestiuni de literatură și artă. [...] Are multe opinii valoroase. Trebuie să le acordați o mare atenție și să aveți grijă ca ele să fie aplicate ideologic și organizatoric. De acum înainte, toate documentele armatei privind literatura și arta trebuie să-i fie trimise ei.⁴³

După ce și-a asigurat sprijinul armatei, Mao a pornit la atac. Adevăratul detonator a ceea ce curînd avea să fie cunoscut ca „Revoluția Culturală” a fost ofensa personală — reacția lui Mao la o piesă, Hai Rui scos din funcție, scrisă de fapt în 1961 de Wu Han, viceprimar al Beijingului, și de un alt mandarin cu funcție oficială.⁴⁴ Era vorba despre un cinstit înalt funcționar din timpul dinastiei Ming care nu a fost de acord cu politica împăratului asupra pămîntului și a fost pedepsit pe nedrept pentru că fusese sincer. Cînd Mao a văzut-o în sfîrșit, nu a putut s-o ia decît ca pe un atac limpede la adresa lui, evident inspirat de Liu și care sugera o dată în plus că dezastrele agricole pentru care era astfel acuzat în mod public avuseseră loc fără nici o umbră de îndoială. Atacul său a fost lansat printr-o recenzie a piesei în cotidianul Curente literare din Shanghai, la 10 noiembrie 1965. întors la Beijing, spre sfîrșitul anului, s-a întîlnit cu premierul sovietic, Aleksei Kosîghin, și l-a întrebat sarcastic dacă Rusia sovietică ar veni în ajutorul Chinei în cazul în care America ar ataca-o în cadrul războiului din Vietnam. Kosîghin nu i-a răspuns. Mao a recunoscut însă cu sinceritate în fața acestuia că era la cuțite cu colegii săi. De fapt, nu s-a prea străduit să ascundă explozia care se apropia. întors la Shanghai la începutul anului următor, i-a atacat pe Deng Xiaoping și pe alți colegi din conducere (care veniseră de la Beijing), în fața unei delegații uluite de comuniști japonezi, adresîndu-li-se cu „voi, nevolnicii de la Beijing”, pentru că fuseseră „moi în relația cu Rusia”. Japonezii „au făcut un pas înapoi de uluire”⁴⁵.

Din acel moment, Revoluția Culturală a căpătat avînt. Mao (după cum spunea el mai tîrziu) „a dat semnalul”. în februarie 1966, Lin, acum aliatul ferm, deși plin de teamă, al lui Jiang Qing, a numit-o „Consilier cultural” al întregii armate. Necuviinciosul primar mandarin al Beijingului a fost demis și trecut, împreună cu Lin, în umbră, deși ei doi, Deng și alții nu au fost arestați decît în anul următor. La 20 martie Mao, bătrînul vrăjitor, a hotărît să dezgroape forța brută a tineretului neșcolit. „Avem nevoie de oameni hotărîți, tineri, fără prea multă școală, cu o atitudine fermă și cu experiență politică, în stare să se apuce de treabă”, a spus el. „Cînd am început să facem revoluția, nu eram decît niște băieți de douăzeci și trei de ani, în timp ce conducătorii vremii [...] erau bătrîni și experimentați. Ei aveau mai multă EXPERIMENT CU JUMĂTATE DIN OMENIRE

539

învățătură—dar noi aveam mai mult adevăr.”⁴⁶ La 16 mai, Jiang Qing, acum spiritul conducător al unui grup de activiști, cei mai mulți din Shanghai, pe care Mao o desemnase oficial să se ocupe de Revoluția Culturală, a emis prima ei circulară. În ea îi ataca pe „savanții-tirani” cu limbaj „obscur” care încercau să potolească lupta de clasă și să țină politica departe de academie, folosind sofismul „toată lumea e egală în fața adevărului”. Punctul 6 al acestei circulare era o invitație deschisă la vandalism: „Președintele Mao spune adesea că nu se poate construi fără a distruge. Distrugerea înseamnă critică și repudiere — înseamnă revoluție.” Ziarul Poporului și alte coti-diane din Beijing au refuzat s-o tipărească. Două zile mai tîrziu Lin Biao a ținut un discurs remarcabil despre putere în fața Biroului Politic, analizînd istoria loviturilor de stat. Amintind de Goebbels, el a afirmat că forța și propaganda, unite, erau irezistibile: „Preluarea puterii politice depinde de țevile de pușcă și călimări.” Și puterea pentru ce era? „Puterea

politică este un instrument prin care o clasă oprimează o alta. La fel e și cu revoluția și contrarevoluția. Așa cum o văd eu, puterea politică este puterea de a-i oprimează pe alții."47 Era destul de sincer; și, venind de la omul care se presupunea că se ocupă de stabilitatea națiunii, e foarte probabil că i-a făcut pe cei din jurul mesei să tremure. Partea și mai proastă era că omul aflat la conducerea poliției secrete, Kang Sheng, pactizase cu revoluționarii culturii. Asta însemna că nu avea să existe nici o opreliște pentru noile „țevi de pușcă și călimări”, care și-au făcut rapid apariția în a doua jumătate a lui mai, sub forma Gărzilor Roșii și a afișelor propagandistice.

Violența scolastică și schimbarea politică mergeau de mult mână în mână în China. Revolta studenților din Beijing declanșase Mișcarea din 4 mai 1919 și pe cea din 9 decembrie 1935. Existase o mișcare similară în perioada celor „o sută de flori”, înăbușită în cele din urmă (de către Deng și Lin, printre alții, care reacționau zeloși la „semnalul” lui Mao) prin concedierea a 100 000 de profesori în 1957-1958.48 Dar acum lucrurile se petreceau la cu totul altă scară. Cu o populație de 800 de milioane, China avea acum 90 de milioane de copii în școlile primare, 10 milioane în gimnaziu și licee și 600 000 în universități.49 Primele Gărzi Roșii au apărut la 29 mai. Erau formate din elevi de gimnaziu, între doisprezece și paisprezece ani, care purtau banderole roșii din bumbac pe care scria cu galben „Hongweibing” (Gărzile Roșii). Primul lor act a fost să atace Universitatea Qinghua.50 Curînd li s-au alăturat copii de vîrste mai mici și mai mari, studenți și, mai important, membri ai Organizațiilor de Tineret ale PCC care, cu încurajarea lui Mao, s-au revoltat împotriva conducerii lor oficiale și s-au organizat în bande de stradă. La începutul verii, întregul sistem de învățămînt din China a înghețat, căci profesorii fugeau îngrozii (cînd aveau norocul să nu fie prinși și „reeducați”) și tinerii au instituit legea linșării.

Unele aspecte ale Revoluției Culturale au fost, mai tîrziu, înțelese greșit în Occident. Aceasta a fost prezentată ca o revoltă a intelectualilor. De fapt,

540 ; O ISTORIE A LUMII MODERNE />

a fost exact contrariul. A fost o revoluție a analfabeților și semianalfabeților împotriva intelectualilor, a „ochelariștilor”, cum erau numiți. A fost xenofobă, îndreptată împotriva celor care „cred că luna e mai rotundă în străinătate”. Gărzile Roșii aveau multe puncte comune cu Cămășile Brune ale lui Rohm, și întreaga mișcare cu campania lui Hitler împotriva „Civilizației cosmopolite”. A fost cea mai mare vînaătoare de vrăjitoare din istorie, făcînd ca epurările lui Jdanov din Rusia postbelică să pară aproape banale. Cu toate acestea, este semnificativ faptul că acest mare elan de vandalism a atras un anume tip de intelectual radical, care avea să devină deprimant de familiar în Europa și în America de Nord în următorii cîțiva ani. La Beijing, primul „afiș cu caractere mari”, adresat autorităților universitare, pe care le ataca, a fost pus de o profesoară universitară de filozofie, Nie Yuanzi, care avea să devină o Madame Defarge a ororilor din campusuri. Pe el scria: „De ce vă temeți atîta de afișele cu caractere mari? Aceasta e o luptă pe viață și pe moarte pentru contracararea Bandei Negre!” într-o săptămîină, 10 000 de studenți puseseră 100 000 de afișe, „mari cît ușa”, adesea cu caractere de peste un metru înălțime.51 Lozincile se repetau: „în nici un caz n-o să vă meargă [...] răbdarea noastră s-a sfîrșit.” Primele violențe au început cam în același timp. Bande de stradă gălăgioase prindeau fete cu părul lung și împletit și li-l tăiau scurt; băieții care aveau pantaloni croiți după moda străină se trezeau cu ei smuși. Coafezelor li se cerea să nu facă tunsori „în coadă de rață”, restaurantelor să-și simplifice meniurile, magazinelor să nu mai vîndă cosmetice, rochiile cu sliț, ochelari de soare, haine de blană și alte articole de lux. Reclamele luminoase au fost sparte. Pe străzi ardeau focuri uriașe în care erau aruncate articolele interzise, printre care (după cum a arătat o expoziție de „lucruri confiscate”) baloturi de mătase și brocart, lingouri de aur și argint, jocuri de șah, cufere și scrinuri vechi, cărți de joc, seturi de mah-jong, halate, fracuri, pălării, discuri cu jazz și o gamă largă de opere de artă. Gărzile Roșii au închis ceainăriile, cafenelele, teatrele particulare independente și toate restaurantele particulare, au interzis cîntăreții, acrobații și actorii itineranți, precum și nunțile și înmormîntările, ținutul de mîină și jocul cu zmele. În Beijing vechile ziduri au fost dărîmate, Parcul Beihai și Galeria Națională de Arte Frumoase au fost închise. Bibliotecile au fost devastate și închise, cărțile arse. Chiar și cînd bibliotecile rămîneau deschise, puțini îndrăzneau să le viziteze. Zece ani mai tîrziu, Deng a relatat că din cei opt sute de tehnicieni ai Institutului de Cercetări pentru Metale Neferoase, de exemplu, numai patru au avut curajul să folosească biblioteca în timpul Revoluției Culturale; el a spus că oricare din cele 150 000 de cadre tehnice ale Academiei de Științe care a intrat în laboratoare în această epocă întunecată era denunțată ca „specialist alb”.52 Nu exista nici o autoritate care să împiedice aceste activități. Cînd proprietarii de magazine și alte persoane prejudiciate cereau protecția poliției, li se amintea de „Hotărîrea Comitetului Central al Partidului Comunist Chinez

EXPERIMENT CU JUMĂTATE DIN OMENIRE 541

Privind Marea Revoluție Culturală Proletară” (1 august 1966), care spunea: „Singura metodă este ca masele să se elibereze [...] aveți încredere în mase, bazați-vă pe ele și respectați-le inițiativa. [...] Nu vă temeți de tulburări. [...] Lăsați masele să se autoeduce [...] nu se vor lua nici un fel de măsuri împotriva studenților sau elevilor din universități, colegii, licee și școli.”53 De fapt, conducătorii de partid care încercau să pună frîu Gărzilor Roșii erau plimbați pe străzi purtînd tichii și pancarte. Se pare că au fost demiși toți directorii de școală, pînă la unu. Pe măsură ce mișcarea progresa, violența a devenit mai întîi banală, apoi universală. Se pare că liderii Gărzilor Roșii

proveneau din cele mai joase straturi sociale.⁵⁴ Unii nu erau altceva decât hoți de stradă ori huligani, care purtau cu ostentație centuri late din piele cu cataramă de aramă. Pe afișele lor scria: „Fierbeți-1 în ulei”, „Spargeri capul ciinelui” și așa mai departe. Bărbații și femeile catalogați drept „fantomă și monștri”, „elemente negative” și „contrarevoluționari” erau rași în cap. Au fost raportate mai târziu fragmente din „dezbatere politică”: „Bineînțeles că e capitalist. Are o canapea și două fotolii la fel.”⁵⁵ Sute de mii de case particulare au fost sparte și jefuite din astfel de motive. Dar Gărzile Roșii au făcut raiduri și prin birourile guvernamentale, forțând funcționarii să le predea arhivele sub amenințarea de a fi denunțați ca „unelte ale revizionistilor”. Ministerul de Externe a fost preluat de o bandă condusă de Yao Dengshan, un fost funcționar mărunț. El a rechemat toți ambasadorii cu excepția unuia singur, i-a depozat de titluri și le-a dat însărcinări mărunte. Notele sale către puterile străine, scrise în stilul afișelor Gărzilor Roșii, au fost returnate politicos cu rugămintea ca următoarele comunicări să fie semnate de către premierul Zhou. Dar însuși Zhou, în general centrul nemișcat al vieții chineze de-a lungul tuturor dramelor regizate de Mao, pare să se fi aflat la un moment dat în pericol. Deși este adevărat că, la nivelul cel mai înalt, Gărzile Roșii nu aveau permisiunea să omoare pe nimeni, mulți au murit în închisoare. Chiar Liu a fost lăsat să moară (1973) în propriile-i excremente, gol, pe podeaua înghețată a celulei lui din beton.⁵⁶ Dar la un nivel mai jos pierderile de vieți au fost catastrofale. Agenția France Presse, ale cărei cifre sînt cel mai larg acceptate, estima (3 februarie 1979) că Gărzile Roșii omoriseră aproximativ 400 000 de oameni.

Între timp Jiang Qing condusese lumea culturală și ținuse discursuri la mitinguri în care denunța capitalismul (care, spunea ea, distrugea arta), jazz-ul, rock-and-roll-ul, striptease-ul, Impresionismul, Simbolismul, arta abstractă, Fauvismul, Modernismul — „într-un cuvînt, decadența și obscenitatea, care otrăvesc și corup mintea oamenilor”. Retorica ei era concepută după modelul celei a șefului poliției secrete, Kang Sheng, alături de care apărea adesea. „Vreți să studiați comunicatul și Directiva în Șaisprezece Puncte?” „Da.” „Vreți să le studiați iar și iar?” „Da.” „Vreți să le învățați temeinic?” „Da.” „Vreți să le înțelegeți?” „Da.” „Vreți să le aplicați?” „Da.”

542 •! !,;;; O ISTORIE A LUMII MODERNE r,

„Vreți să le folosiți pentru a înfăptui Revoluția Culturală în școala voastră?” „Da, Da, Da!”⁵⁷ În cea de-a doua jumătate a lui 1956, practic toate organizațiile culturale importante din China au fost aduse în organizația ei militară. Toate resentimentele ei vechi împotriva lumii teatrului și a filmului, unele datînd încă din anii '30, au primit satisfacție. Regizori, dramaturgi, poeți, actori și compozitori de marcă au fost acuzați că s-au „gudurat pe lângă străini”, că au ridicat în slăvi „demoni străini de mîna a doua”, că „au ridiculizat boxerii” (văzuți acum ca eroi culturali) și că înfățișaseră chinezii de rînd ca „prostitute, fumători de opiu, scamatori și femei cu picioare înfășurate”, creînd astfel un „complex de inferioritate național”. Ea le-a ordonat Gărzilor Roșii să „smulgă rădăcinile Frontului Negru”, să „sfîșie măștile”, să distrugă filmele, cîntecele și piesele „frontului național de apărare” și să-i „tîrască afară” pe membrii „Bandeii Negre”.

La 12 decembrie 1966 mulți „inamici publici”, fostul primar al Beijingului și cîțiva mandarini importanți din cultură — inclusiv, după cît se pare, toți regizorii de teatru și film care o supăraseră vreodată pe Jiang Qing — au fost mînați pînă la Stadionul Muncitorilor, cu pancarte grele de lemn atîr-nate de gît, în fața a 10 000 de oameni.⁵⁸ Unul dintre aspectele cele mai întunecate ale Revoluției Culturale a fost tratamentul aplicat soțiilor, care au fost adesea mai brutal umilite decât soții lor. La 10 aprilie 1967, de exemplu, soția lui Liu a fost tîrîită în fața a 300 000 de oameni în campusul Universității Qinghua, îmbrăcată într-o cămașă de noapte .strimță, cu pantofi cu tocuri cui, o pălărie englezească de paie și un colier din mingi de ping-pong decorate cu tigve, în timp ce gloata scanda: „Jos demonii-boi și zeei-șerpi!”⁵⁹

Batalioanele lui Jiang Qing au preluat posturi de radio și televiziune, ziare și reviste, au pus mîna pe camere de filmat și filme, au devastat studiourile în căutare de probe, au confiscat toate filmele existente și le-au difuzat „cosmetizate” și au sechestrat scenariile, texte de prompter și partituri muzicale. Pictorii nu mai îndrăzneau să-și semneze operele cu numele lor, folosind în schimb sloganul „Zece Mii de Ani pentru Președintele Mao”.⁶⁰ „Cu ciocanul în mînă”, spunea Jiang Qing, „pornesc la atac asupra tuturor vechilor convenții.” Ea asista la repetițiile Orchestrei Filarmonice Centrale și le întrerupea, scoțîndu-l din sărite pe dirijorul Li Delun, care răcnea furios: „Mă atacați cu un ciocan uriaș!” Punea compozitorii să scrie lucrări care erau apoi încercate pe „mase” și ajustate în funcție de reacția acestora. Pretindea că trebuie să-i „lovească cu un ciocan” ca să-i facă să se supună și să elimine „influențele străine”.⁶¹ Unii dintre adepții ei luau această exprimare în sens literal, așa îneit unui pianist pregătit în Occident i-au fost zdrobite mîinile. Ciocanele, pumnii, bătăile și oasele rupte erau emblemele artei revoluționare. Punînd stăpînire pe balet, Jiang Qing a interzis „degetele de orhidee” și palmele îndreptate în sus, preferînd în locul lor pumnii strînși și mișcările violente care să exprime „ura față de clasa moșierească” și „hotărîrea de a căuta răzbunarea”.⁶²

EXPERIMENT CU JUMĂTATE DIN OMENIRE 543

După ce a interzis practic toate formele de expresie artistică în 1966, Jiang Qing a încercat cu disperare să umple golul rămas. Dar nu s-au făcut prea multe: două lucrări orchestrale, concertul pentru pian Fluviul Galben și simfonia Shajiabang, patru opere și două baletе, toate opt catalogate drept yang banxi sau „repertoriu model”, prin analogie cu

fermele model. A mai fost o serie sculpturală numită Curtea Colectorilor de Chirii și câteva tablouri, din care cel mai cunoscut era un portret al lui Mao în halat albastru cercetînd condițiile de minerit la începutul anilor '20, care a fost „compus” de un colectiv de studenți din Beijing și pictat de fapt de fiul unui „țăran sărac”. S-au făcut puține filme pentru că (a pretins ea mai tîrziu) erau „sabotate”; actorii, actrițele și regizorii ei aveau „dormitoare proaste”, și nu primeau mîncare caldă, iar pe scenele și platourile ei de filmare se întrepruiea curentul electric.⁶³

După zilele furtunoase ale lui 1966, cînd Mao și-a făcut numărul și cultul personalității sale a ajuns la apogeu, China a început să alunece într-un război civil. La 5 februarie 1967, protejații lui Mao din Shanghai au înființat o „comună”, semn că el încă mai tînjea după politica Marelui Salt. Ea se baza pe docheri, în special cei 2 500 de militanți din Districtul al Cincilea de încărcare și Descărcare, care într-o singură zi (în iunie 1966) scriseseră și afișaseră 10 000 de afișe cu caractere mari. Din acest district, au rezistat 532 de muncitori. S-au scris afișe împotriva lor și au fost puși să poarte tichii înalte și să ducă afișe infamante cu sloganuri misterioase precum „Satul din Patru Familii” și „Clica Anti-Partid”; de asemenea, li s-au devastat casele și au primit sentințe „simbolice” de pedeapsă cu moartea, care puteau cu ușurință să devină reale.⁶⁴ Comuna din Shanghai era menită să dea naștere și altora în întreaga țară. Dar muncitorii nu s-au ridicat. De fapt, adesea ei s-au opus invadării fabricilor lor de către Gărzile Roșii. Pînă și în Shanghai autoritățile locale au ripostat cu propriile lor Gărzi Purpurii. Fiecare tabără avea un număr imens de difuzoare, ale căror sloganuri duceau o luptă asurzitoare din zori și pînă-n noapte: „Preluarea puterii din februarie este ilegală”, „Preluarea puterii din februarie este admirabilă”. Au fost răpiri, torturi și lupte de stradă, folosindu-se lanțuri de bicicletă și boxuri, iar „soldații” fiind minajați dintr-o parte în alta a orașului.

La universități s-au format armate private. „Regimentul Jinggangshan” al Universității Qinghua, o „grupare de elită” a extremei stîngi, a dus lupte crunte împotriva „fantomelor și monștrilor” folosind lănci de bambus, mașini blindate și tunuri improvizate. Între celelalte unități s-au numărat Cinci-Unu-Șase, comuna Noua Beida, comuna „Orientul e Roșu” a Institutului Geologic și facțiunea „Cerule” a Institutului de Aeronautică. Acestea au fost imitate în fabrici și în orașele neuniversitare, și a început să se dezvolte un fel de anarhie feudală, în timp ce China aluneca din nou în război între bande organizate și stăpînirea căpeteniilor războinice. În iulie 1967 a avut loc o „rebeliune”, cum a fost ea numită, în Wuhan, de fapt o luptă la

544 ' !/: O ISTORIE A LUMII MODERNE

scară mare între o armată de muncitori a Gărzilor Roșii și un grup conservator cunoscut sub numele de Un Milion de Eroii. Comandantul militar local îi sprijinea pe Eroii. A avut noroc să scape cu viața, iar doi dintre însoțitorii săi au fost arestați și torturați. Ca rezultat, Jiang Qing a scos sloganul „Atacați cu rațiune și apărați cu forța”, iar grupările Gărzilor Roșii au primit cantități imense de arme.⁶⁵

Violența pare să fi atins un punct culminant la sfîrșitul verii lui 1967. În acest moment Mao, ca de obicei, era atît alarmat de ceea ce făcuse, cît și plictisit de certurile continue. Se pare că i-a spus lui Jiang Qing să se oprească, în septembrie ea a anunțat că violența trebuie să fie numai verbală; mitralierele aveau să fie folosite numai cînd era „absolut necesar”. Cei care nu se supuneau erau acuzați de „rezistență în munți”. Atacurile asupra Ambasadei britanice și a personalului ei erau opera „extremiștilor de stînga instigați de Clica din 16 Mai”.⁶⁶ Mao a pus și el umărul. „Situția a evoluat atît de repede încît m-a surprins”, a spus el Comitetului Central. „Nu pot să vă condamn dacă aveți a vă plînge de mine.” Îl deranja faptul că ministrul de Externe, Chen Yi, pierduse douăsprezece kilograme în urma torturării de către Gărzile Roșii: „Nu-l pot arăta vizitatorilor străini în starea asta.” A spus „tinerilor înflăcărați” și „micilor diavoli” să se întoarcă la școală. A desființat comuna din Shanghai. „China e acum ca o țară împărțită în opt sute de principate”, se plîngea el.⁶⁷

În toamna lui 1967 Mao a retras sprijinul oficial pentru Revoluția Culturală, cel puțin în forma ei activă, a Gărzilor Roșii, și a folosit Armata Populară de Eliberare (APE) pentru a restabili ordinea și a prelua puterea grupărilor pe care acum le denunța ca „incompetente” și „imature din punct de vedere politic”. El a justificat această folosire a forței remarcînd: „Soldații nu sînt altceva decît muncitori și țărani în uniforme.” Luptele au continuat în unele locuri în 1968, dar cu o forță diminuată. În vară, la casa lui din regiunea Lacurilor de Sud și Centrale, a avut loc un ciudat „dialog în zori” cu conducători ai Gărzilor Roșii: „Nu am făcut pînă acum înregistrări, dar acum o fac. Altfel, veți interpreta ceea ce spun astăzi cum o să vreți voi după ce plecați acasă. [...] Prea mulți oameni au fost arestați pentru că eu am înclinat din cap.” Ministrul Poliției: „Eu sînt de vină pentru arestările excesive.” Mao: „Nu încerca să mă eliberezi de greșelile mele sau să mă acoperi.” Chen Boda (teoretician de stînga): „Urmați îndeaproape învățăturile președintelui.” Mao (răstit): „Nu-mi vorbi de învățături.” Mai tîrziu a amenințat că dacă Gărzile Roșii se luptau cu armata, omorau oameni, „distrugeau mijloace de transport” sau „aprindeau focuri”, aveau să fie „anihilate”. Dar nu era dispus să renunțe complet la anarhism: „Studenții n-au decît să se mai lupte încă zece ani. Pămîntul se va învîrți ca de obicei. Cerul n-o să se prăbușească.” Totuși cei cinci lideri principali ai Gărzilor Roșii au fost curînd trimiși să muncească în ferme de porci undeva departe, la țară.⁶⁸ Drama se sfîrșise. \$|f.fiSitoW ,

1

L

Anii care au urmat colapsului Revoluției Culturale, în care oalele sparte au fost plătite de economie și de chinezii de rînd, au fost întunecați. Cineva trebuia să-și asume vina. La 12 septembrie 1971, un avion Trident s-a prăbușit la 400 kilometri dincolo de granița chineză, în Republica Populară Mongolă. În el se aflau trupurile comandantului APE, Lin Biao și al celei de-a doua soții ale sale, Ye Qun. Toți cei aflați la bordul avionului erau morți și unele cadavre erau ciuruite de gloanțe. Conform declarațiilor Beijingului, Lin fugea din țară după descoperirea unui complot al său pentru a-l asasina pe Mao. Au apărut „documentele capturate”, în care la Mao se făceau referiri cu numele de cod „B-52”, demonstrînd că Lin încercase să-l ucidă pe Mao într-un accident de mașină, să-i otrăvească mîncarea, să folosească forțele aeriene pentru a-i bombarda casa și să-i arunce trenul în aer. El scrisese: „B-52 este un paranoic și un sadic [...] cel mai mare dictator și tiran din istoria Chinei. Cei care îi sînt cei mai buni prieteni azi îi vor fi mîine prizonieri. [...] Pînă și propriul său fiu a înnebunit din cauza lui.” Complotul, se pretindea, îi fusese trădat lui Zhou Enlai de către fiica lui Lin dintr-o căsătorie anterioară, „Bob de Fasole”, care își ura mama vitregă.⁶⁹ O versiune mai plauzibilă susținea că Lin fusese ucis cu cîtva timp în urmă de către colegii săi, la o întîlnire în Marea Sală a Poporului — de data asta o dramă revoluționară reală. În anul următor a fost „demascat” în armată un complot major și douăzeci de ofițeri superiori au încercat să fugă în Hong Kong. Au fost interzise multe cărți și documente în care apărea Lin, precum și „epitafurile” și portretele sale. Unsprezece fotografii cunoscute ale lui Mao, în care se afla și Lin, au fost retrase. Episodul, despre care adevărul ne rămîne necunoscut, s-a încheiat cu o notă în presa chineză, pe 20 februarie 1974, în care se arăta că „Bob de Fasole” fusese ucisă prin împușcare lîngă Canton, iar pe trup îi fusese prinsă o fișe de pînză roșie pe care scria „Trădare și crimă atrocă”.⁷⁰

La vremea aceea epoca lui Mao se apropia de sfîrșit. Zhou suferea deja de cancer, Mao însuși avea Parkinson. Ultima sa etapă a fost marcată de acrimonie, de conștiința eșecului și de confuzie. S-a certat cu Jiang Qing și în 1973 deja nu mai trăiau împreună. Cînd voia să-l vadă, trebuia să facă o cerere scrisă în care să-și declare motivele. Un bilet al lui pentru ea, datat 21 martie 1974, spunea: „E mai bine să nu ne vedem. Nu ai făcut ce ți-am spus ani în șir. La ce bun să ne mai vedem? Ai cărți de Marx și Lenin și ai cărțile mele. Refuzi cu încăpățînire să le studiezi.” îi spunea că „pretențiile” ei îi ruinaseră sănătatea. „Am deja optzeci de ani. Chiar și așa, mă deranjezi spunînd tot felul de lucruri. De ce nu ai compasiune? îi invidiez pe Zhou Enlai și pe soția lui.” Ceea ce trebuie s-o fi înspăimîntat atît de mult era reapariția dușmanului ei Deng, întors din morți și cunoscut prin urmare ca „Lazăr”; el a spus ziaristilor că fusese la o „școală de reformare” în Provincia Jiangxi. În 1975 Mao a scos ultimul său slogan „Trei mai mult și una mai puțin”.

„Zhou trebuie să se odihnească mai mult, Deng trebuie

546

■!>

O ISTORIE A LUMII MODERNE

■!

să muncească mai mult, Wang trebuie să studieze mai mult și Jiang Qing trebuie să vorbească mai puțin.” A adăugat și o maximă: „Urechile sînt făcute în așa fel încît să rămînă deschise, dar gura se poate închide.”⁷¹ />r ; Uneori, în ultima perioadă, Mao era îndrăzneț: „Oamenii spun că China iubește pacea. E o vorbă goală. De fapt, chinezii iubesc lupta. În orice caz, eu unul o iubesc.” își păstra ura față de învățămînt: „Cu cît cineva citește mai multe cărți, cu atît devine mai prost.” Pe de altă parte, chiar înainte de moarte el a primit un raport asupra sistemului de învățămînt de la șeful Universității Qinghua, care fusese epurat de Jiang Qing și apoi reabilitat. Mao i-a spus să-i vorbească doar trei minute. I s-a răspuns morocănos: „Treizeci de secunde vor fi de ajuns. Studenții de la colegiu studiază după manualele de gimnaziu, iar nivelul lor academic este de școală primară.” Mao (trist): „Dacă situația asta continuă, nu numai că Partidul va eșua, dar națiunea însăși va pieri.”⁷² Mîntea lui oscila între credința religioasă și cea laică. „Trupul meu e măcinat de boli. Am întîlnire cu Dumnezeu.” Cu altă ocazie și-a întregat colegii: „Nu sînt printre voi și unii care au crezut că o să mă duc să-l văd pe Marx mai curînd?” „Nimeni.” „Nu cred.”⁷³ Ultima lui maximă a fost enigmatică: „Oamenii nu suportă inversarea verdictelor.”

Crucialul an 1976 a deschis o epocă de confuzie opacă. Zhou a murit la începutul lui aprilie. Acest mandarin discret, foarte respectat peste hotare, care s-a menținut curios de detașat de eșecurile și promiscuitatea criminală ale regimului, a fost, se pare, singurul membru al acestuia care a trezit sentimente populare autentice în China. Cînd, la 5 aprilie, autoritățile au scos coroanele de flori puse în memoria sa în piața principală din Beijing, s-au revoltat 100 000 de persoane. Deng a fost imediat blamat pentru aceste tulburări și a căzut din nou în dizgrație. Mao a murit la 9 septembrie. În ultimele luni ale vieții sale au fost lupte intense între facțiuni în jurul patului său. Îndată după moartea lui, Jiang Qing a pretins că avusese loc o reconciliere. Ea a arătat o bucată de hîrtie pe care pretindea că era un poem pe care Mao i-l scrisese în extremis: „Ți s-a făcut o nedreptate”, spunea el. „Eu am încercat să ating vîrfurile revoluției, dar nu am avut succes. Tu însă ai putea ajunge pe culme.”⁷⁴

Hua Guafeng însă, care îi succedase lui Zhou în funcția de premier, flutura o altă bucată de hîrtie. Hua avea pe atunci cincizeci și cinci de ani, era relativ nou, aflîndu-se în Comitetul Central abia din 1969 și era ministru al Securității Publice din anul precedent. Era aproape un „elicopter”, termen aplicat mai des protejatului lui Jiang Qing, Wang Hongwen, care avansase rapid și era acum șeful organizației de partid pe Shanghai. Lui Mao îi plăcea Hua, în parte pentru că era un țăran din provincia sa favorită, Hunan, și mai ales pentru că era viclean și linguiștor. La 30 aprilie

bătrînul tiran mîzgălise pentru Hua șase caractere: „Cu tine la conducere nu am nici o grijă.” Bucata de hîrtie a lui Hua era indubitabil autentică. În orice caz, avea argumente mai impresionante: controla principala unitate a securității din Beijing,

EXPERIMENT CU JUMĂTATE DIN OMENIRE

547

numărul 8341, care îl proteja pe însuși Mao și pe care Hua o moștenise de la fostul șef al securității Kang Sheng, care murise în decembrie 1975. - Cărțile au fost date pe față la 6 octombrie, la o lună după moartea lui Mao, la o ședință a Biroului Politic ținută în casa fostului său tovarăș Ye Jianguo, ministrul Apărării și de fapt omul numărul doi al regimului. Era prezentă și Jiang Qing, împreună cu Wang și cu alți doi tovarăși marcați din Shanghai. Și-a agitat foaia de hîrtie și a cerut președinția pentru ea însăși, cu „creierele” ei, jurnalistul Zhang Chunqiao, din Shanghai, ca premier, și Wang ca șef al Congresului Național al Poporului. Dar „Banda celor Patru”, cum au fost cunoscuți de atunci înainte, au pierdut „disputa” și au fost duși de la ședință direct la închisoare. În Shanghai, bastionul lor, adepții lor plănuiau să înarmeze 30 000 de membri ai miliției, dar conducerea organizației de partid locale și comandantul garnizoanei au fost schimbați înainte să se poată întreprinde vreo acțiune hotărîtoare. Hua avea serviciile de securitate, iar Jiang Qing se făcuse foarte detestată în armată.⁷⁵ O fi avut ea adepți în Shanghai, dar în Beijing mulțimea o ura, numind-o „împărăteasa”, termen jignitor de pe vremea boxerilor; revolta din 5 aprilie fusese îndreptată împotriva ei și a prietenilor ei. A mai avut și ghinionul ca 1976 să fie un an cu îngrozitoare calamități naturale, pe care chinezii le asociau cu schimbarea dinastiei. În aprilie, asupra provinciei Kirin a căzut cel mai mare meteorit văzut vreodată. În iulie și august trei cutremure au lovit nordul Chinei distrugînd părți din Beijing și întregul centru industrial Tangshan, aflat în apropiere, și omorînd aproximativ 665 000 de oameni (alți 775 000 au fost răniți) — al doilea mare dezastru provocat de cutremure din istoria Chinei. Era ușor să pui aceste lucruri, precum și adevăratele catastrofe provocate de om — eșecul economic, colapsul sistemului educațional, distrugerea comorilor de artă și a vieții culturale chineze — pe seama influenței nocive a „împărătesei” și a bandei sale. Curînd au apărut afișe: „Tăiați-o pe Jiang Qing în zece mii de bucăți”, „Prăjiți Banda celor Patru în ulei”. La procesul ei din 1980-1981 actul de acuzare a ajuns la patruzeci și opt de pagini. Toți patru au fost acuzați de o varietate uluitoare de delict, și fiecare separat de acte specifice de slăbiciune, vanitate și extravaganta — ultima pentru a scoate în evidență faptul că puritana lor domnie a terorii fusese o ipocrizie. Zhang fusese chiar „spion în solda lui Chiang Kai-shek”. Wang a fost acuzat că era afemeiat, că importase echipament stereo costisitor și, cu numai patru zile înainte de arestarea sa, își făcuse nu mai puțin de 114 fotografii. Yao Wenyuan, cel de-al patrulea membru al bandei, cheltuisese 500 de dolari pe un banchet somptuos pentru a sărbători moartea lui Zhou. Jiang Qing însăși băuse apă de șofran, mîncase crap auriu, avusese un vagon de filme pornografice, inclusiv celebrul Sunetul muzicii, pe care îl viziona în fiecare seară, călărise un cal și apoi trecuse la o limuzină, împrumutase cărți despre împărătesa de la bibliotecă, spusese că „și în comunism poate exista o împărăteasă”, închisese un șantier naval cantonez pentru că o deranja zgo-

548

. ■ ■ ■ O ISTORIE A LUMII MODERNE

moțul, interzisese aterizarea avioanelor ca să poată adormi, o numise pe împărăteasa-mamă „legalistă”, deturnase traficul, ordonase ca frunzele din Canton să fie șterse de praf înainte de sosirea ei, spusese „e mai bine să avem trenuri socialiste care întîrzie decît trenuri revizioniste care ajung la timp”, grăbise moartea lui Mao mutîndu-l dintr-un pat în altul, jucase poker în timp ce el era pe moarte și spusese „bărbatul trebuie să abdice și să-i lase femeii puterea”. Ea și ceilalți erau „semințe rele” care „adorau lucrurile străine, se gudureau pe lîngă străini și întrețineau relații ilicite cu aceștia”, și se „angajaseră într-un capitulaționism flagrant și în trădarea națională”. Ei erau „zeii răi ai literaturii și teatrului”.⁷⁶ Jiang Qing a rămas sfidătoare pe tot parcursul procesului ei de șapte săptămîni, care a luat sfîrșit la începutul lui 1981, ba chiar a creat un nou moment dramatic în cadrul acestuia, cînd s-a dezbrăcat brusc în pielea goală.⁷⁷ A fost găsită vinovată de toate acuzațiile și condamnată la moarte, sentința fiindu-i provizoriu suspendată pentru doi ani.

La momentul acela și Hua intrase într-un con de umbră, dat la o parte de Deng, bătrînul Lazăr în persoană, care reintrase în viața publică în 1977 și care de la sfîrșitul lui 1978 era clar la conducerea țării. Era un bărbat aspru din Sichuan, avînd ceva din brutalitatea vulgară a lui Mao, dar fără a putea fi bănuț de nici un fel de romantism ori vreun interes în politică drept formă de artă. Deng fusese cel mai consecvent opozant al dramelor politice ale lui Mao, deși uneori fusese obligat să joace cîte un rolșor în ele. Luase poziție adesea, cu curaj, împotriva exceselor Revoluției Culturale. Acum că ea era dezaprobată și sancționată era logic și probabil inevitabil ca el să ajungă la putere. Ii disprețuia pe oamenii pentru care politica era singurul lucru care conta în viață, în special pe stîngiștii radicali. „Stau pe closet și nici să se ușureze nu sînt în stare.” „N-ar trebui să se vorbească despre lupta de clasă în fiecare zi. În viața reală, nu e totul doar luptă de clasă.” Nu avea decît dispreț pentru arta proletară. „Nu vezi decît o mîna de oameni alergînd încolo și-ncoace pe scenă. Nici urmă de artă [...] străinii îi aplaudă doar de politețe.” După ce a ascultat Orchestra Filarmonică din Viena, a spus: „^4sta e ceea ce numesc eu hrană pentru spirit.” Operele chineze „din zilele noastre”, a adăugat el, nu sînt altceva decît „spectacole cu gonguri și tobe”. „Te duci la teatru și te trezești pe cîmpul de luptă.” Deng nu avea animozități speciale: „Ce a fost a fost. Cei scoși din funcție trebuie

reinstalați." Spunea că voia ca „strigătele și țipetele” să ia sfârșit. Țara trebuie să se întoarcă la lucru. „Majoritatea studenților nu au acum în mâini altceva decât o pensulă pentru toate afișele. Nu știu să facă nimic altceva.” „Oamenilor de știință de azi nu li se dă timp pentru cercetare. Cum pot să creeze sau să inventeze lucruri?” Nu în ultimul rând, armata era demoralizată, ca pe vremea lui Chiang Kai-shek, și gata să se întoarcă la micile cete războinice. Devenise „necioplită, dezbinată, arogantă, leneșă și moale”⁷⁸.

Pe scurt, Deng era un disciplinarist reacționar de modă veche, avînd acum aproape optzeci de ani, care credea în lege și ordine și în munca temeinică. A trimis prompt armata în Vietnam, în parte pentru a pedepsi conducerea vietnameză prosovietică fiindcă persecuta minoritatea chineză, dar mai ales pentru a învăța APE că viața era o chestiune serioasă: unitățile nedisciplinate au fost trimise în avangardă și au suferit pierderi substanțiale. După asta, s-a apucat să facă puțină ordine în haosul lăsat în urmă de lunga domnie a lui Mao în economie. Se recunoștea acum public că epoca lui Mao fusese caracterizată nu de austeritatea puritană cu care se lăudase, ci de o corupție uluitoare la nivel înalt.⁷⁹ Ziarul principal din Beijing cerea scuze cititorilor pentru „toate minciunile și răstălmăcirile” pe care le răspîndise și, mai remarcabil încă, îi prevenea împotriva „rapoartelor false, lăudăroase și neadevărate” pe care „le mai publică adesea”.⁸⁰

În 1978-1979 s-au luat decizii pentru a se trece de la accentul stalinis-to-maoist pe industria grea la o structură economică mai potrivită unei țări în curs de dezvoltare. Procentul din Produsul Național Brut investit avea să scadă de la imposibilul 38 % din 1978 la aproximativ 25 % pînă la mijlocul anilor '80. Aveau să fie introduse participările la profit și primele; justiția avea să fie reformată cu accent pe drepturile civile; aveau să fie gîndite mijloace democratice pentru a controla abuzul birocratic; mai presus de orice, avea să se permită forțelor pieței să-și exercite puterea benefică.⁸¹ Partidul nu avea să mai fie forța atotputernică în viața națiunii. Numărul membrilor săi, de 39 de milioane în 1982, se pare că se dublase în timpul Revoluției Culturale, și Deng avertiza că mulți dintre acești oameni nu fuseseră „educați” corespunzător și că erau „sub standarde”. Într-un raport publicat în primăvara lui 1981, el afirma că mulți membri de partid „iubeau linguşeala”, erau „suficienți și confuzi”, încetaseră „să fie sensibili la greutățile maselor”, erau „acoperiți de praful birocrăției” și „aroganți, conservatori, leneși, interesați doar de plăceri și îmbibați de o ideologie a privilegiului”.⁸² Noul realism a coincis cu dezastre mai naturale, între care o secetă care a dominat agricultura în 1980 și 1981 și a forțat un regim orgolios să cerșească ajutorul Occidentului. La începutul deceniului '80 așadar, China a încetat să mai fie noua supraputere miraculoasă și a tras în sfârșit cortina peste lumea imaginară a romantismului maoist, care sfîrșise într-o melodramă oribilă. A intrat în schimb în lumea reală a progresului lent, dureros și pragmatic. Regimul maoist din China a fost o tragedie. La vremea aceea nu a părut însă mereu astfel, cel puțin pentru lumea din afară. În anii '50 și '60 se obișnuia să se sublinieze contrastul dintre centralismul său autoritar, care dăduse Chinei unitate, stabilitate și (se afirma) un nivel de trai în constantă creștere, și ineficiența democrației parlamentare indiene. După cum am văzut, epoca lui Nehru în afacerile internaționale, cînd el părea omul de stat cel mai important, cel mai adaptat la nevoile timpului, s-a bazat pe o serie de iluzii, din care cea mai mare parte a fost credința lui că India și China,

550 itfi^; O ISTORIE A LUMII MODERNE !.;

țările cele mai populate, puteau acționa împreună —, ceea ce el numea Hindi-Chini-Bhai-Bhai (India și China frați). Această politică a fost subminată de primul conflict India-China din 1959 și s-a prăbușit în ruine în timpul și mai gravei invazii chineze din 1962. Pentru Nehru, care avea acum șaptezeci și trei de ani, a fost un dezastru personal inconsolabil, din care nu și-a revenit niciodată. Cînd a murit în somn, în mai 1964, era un om trist și confuz. În țări mari, suprapopulate, sărace și înapoiate din punct de vedere industrial ca India și China, principala problemă de stat este una elementară: cum să menții integritatea statului? Cum să menții orice sistem de guvernămînt pe care marea masă a populației să-l respecte și să-l recunoască? În aceeași măsură, principala tentație a guvernului este să-și susțină popularitatea pro-fîtînd de nenorocirile vecinului. Mao a cedat acestei ispite în 1959 și în 1962, profitînd de slăbiciunea și divizarea Indiei. A intensificat greutățile Indiei, deși pe termen lung nu a făcut nimic ca să le micșoreze pe ale sale.

Din momentul separării în 1947-1948, India și Pakistanul au fost considerate inamice reciproce. Un sfert de secol, economiștii au tot dezbătut dacă guvernarea britanică a grăbit sau a împiedicat progresul economic al Indiei.⁸³ Nehru crezuse orbește că „majoritatea problemelor noastre de astăzi se datorează opririi dezvoltării și împiedicării ajustărilor firești de către autoritatea britanică.”⁸⁴ Dar acest lucru însemna ignorarea principalei contribuții britanice, aceea de a impune unitate întregului subcontinent și de a împiedica „ajustările firești” ale dezintegrării. Guvernarea britanică fusese un proces progresiv de integrare economică. Separarea a marcat prima etapă în inversarea acestuia. Conflictul intern din Pakistan, în special cele dintre aripa de est și cea de vest, și tensiunile comparabile dintre guvernul central indian și provinciile sale sugerau că o soartă precum cea a Chinei în anii '20 nu era departe. Pakistanul a arătat o tendință inerentă spre conducerea războinică în forma unor efemere dictaturi militare. India a vădit o preferință contrară pentru o guvernare parlamentară slabă.

Cînd a murit Nehru, s-a format un grup de oficiali din Partidul Congresului și de lideri provinciali, cunoscut sub numele de „Sindicatul”, cu scopul de a împiedica venirea la putere a celui mai înspăimîntător adept al său, Morarji Desai. Omul pe care l-au ales în locul acestuia, Lai Badahur Shastri, părea să simbolizeze impotența. Era poreclit „Vrăbiuța” și era atît de mic încît abia dacă-i ajungea la talie generalului de Gaulle. În toamna lui 1965 India și Pakistan au început un război pentru Cașmir. Din punct de vedere militar, a fost neconcludent; din punct de vedere economic, foarte distructiv pentru ambele părți. A fost tranșat printr-o întîlnire între dictatorul pakistanez, mareșalul Ayub Khan, și Shastri la Tașkent în ianuarie 1966, iar Vrăbiuța a fost atît de epuizat de acest efort încît în noaptea următoare a murit.

Luat prin surprindere, Congresul a apelat la fiica lui Nehru, doamna Gand-hi, care fusese ministru al Informațiilor în vremea lui Shastri. Mulți hinduși credeau că ea era reîncarnarea tatălui ei și strigau Jawaharlal kijai („Trăiască EXPERIMENT CU JUMĂTATE DIN OMENIRE 551

Nehru!”)⁸⁵. Ținea cinci cîini ciobănești irlandezi, toți mai mari decît predecesorul ei, și nimic în legătură cu ea nu era mic sau slab. China fiind ostilă, ea vedea viitorul Indiei legat de o alianță cu sovieticii și a imprimat țării o orientare de sînga. În 1969 s-a certat cu Desai, ministrul ei de Finanțe, l-a destituit, a naționalizat băncile, a dizolvat Partidul Congresului și a creat unul nou în jurul facțiunii sale personale. A nimicit puterea financiară a clasei princiare, iar cînd Curtea Supremă i-a declarat acțiunile neconstituționale, a dizolvat Parlamentul în martie 1971 și a cîștigat o victorie zdrobitoare, luînd 350 de locuri din 525.

Cu toate acestea doamna Gandhi, calculată și lipsită de scrupule în spatele ochilor ei impasibili de vînturel, nu pricepea realitățile economice mai bine decît tatăl ei și, ca și el, a căutat alinare în afacerile externe. A găsit răspunsul în mizeria crescîndă a Pakistanului. Cele două aripi nu avuseseră niciodată nimic în comun în afară de religia musulmană și teama de India hinduistă. Țara era guvernată din vest, și acest lucru se reflecta într-o disparitate din ce în ce mai mare a venitului pe cap de locuitor: în vest el a crescut în 1959-1967 de la 366 la 463 de rupii, iar în est numai de la 278 la 313. Deși majoritatea populației locuia în est (70 din 125 de milioane la sfîrșitul anilor '60) și producea cea mai mare parte a exporturilor țării, vestul primea importurile. Producea de cinci-șase ori mai multă energie decît estul și avea 26 000 de locuri în spitale față de cele 6 900 din est.⁸⁶ Una dintre numeroasele plîngeri ale aripii de est era că guvernul pakistanez nu luase nici o măsură eficientă pentru controlul inundațiilor în Golful Bengal, în seara de 12 noiembrie 1970 un ciclon a lovit această zonă, producînd unul dintre cele mai mari dezastre naturale ale secolului. Un val lung de optzeci de kilometri a măturat coasta, înecînd sute de sate, s-a transformat într-un ocean de noroi și apoi s-a retras, ducînd cu el alte sute: peste 300 000 de oameni și-au pierdut viața.

Efectul avea să-l inspire pe liderul Pakistanului de Est, șeicul Mujib Rahman, să ceară un sistem federal, și cu acest program el a cîștigat alegerile. Guvernul pakistanez l-a trimis pe generalul Tikka Khan, cunoscut ca „măcelarul din Baluchistan” în urma activităților sale în aripa de vest, să administreze legea marțială, cu instrucțiuni de la dictatorul de atunci, Yahya Khan, „de a-i potoli pe indivizii ăia”. La 25 martie 1971 el și-a asmuțit trupele asupra Universității din Dacca și în ziua următoare Mujib a proclamat o Republică Bangladesh independentă. Probabil că India oricum nu ar fi putut evita războiul civil, căci la mijlocul lui 1971 erau 10 milioane de refugiați pe teritoriul ei. Pakistanul a rezolvat însă dilema doamnei Gandhi lansînd el cel dintîi o lovitură asupra bazelor aeriene indiene. La 4 decembrie ea a declarat război, India a recunoscut Bangladeshul și a invadat aripa de est. Pentru armata indiană a fost o campanie ușoară, care s-a sfîrșit cu capitularea Pakistanului. Comandantul suprem indian și comandantul pakistanez din aripa de est fuseseră colegi la academia militară Sandhurst. Primul i l-a

552 ;-!;. O ISTORIE A LUMII MODERNE

trimis celui de-al doilea pe aghiotantul său cu mesajul: „Dragul meu Abdul-lah, sînt aici. Jocul s-a sfîrșit. Îți sugerez să mi te predai mie, și eu voi avea grijă de tine.”

Victoria asupra Pakistanului a fost punctul culminant al carierei doamnei Gandhi. După aceea evenimentele i-au fost potrivnice. Prietenia cu Bangladeshul nu a durat prea mult. Ca putere independentă, acesta a devenit curînd un aliat firesc al Pakistanului. Problemele regionale ale Indiei s-au înmulțit, exacerbate de calamitățile naturale care au divizat Pakistanul. În 1972 nu a fost muson, ceea ce a adus secetă și apoi foamete. În 1973 forțele de securitate din Uttar Pradesh s-au răzvrătit. Ea a trebuit să apeleze la armată și să preia puterea în acest stat. În anul următor a trebuit să înăbușe o revoltă în Gujarat și să preia și acest stat. În același an, în Bihar, a folosit Forțele de Securitate a Frontierelor și Poliția Centrală de Rezervă împotriva opozanților conduși de fostul coleg al tatălui ei, Jayaprakash Narayan, care folosea tactica lui Gandhi de gherao, sau blocadă pașnică, a parlamentului statului și bundh, sau închidere forțată a magazinelor și birourilor. Toate forțele de opoziție disruptive și regionale din țară au început să se adune într-un nou Front Janata, iar în 1975 Narayan a condus demonstrații în întreaga Indie, amenințînd să înființeze Janata Sarkars (guverne populare) în tot nordul. În același timp doamna Gandhi era acuzată de delict electorale de către înalta Curte de Justiție, care a declarat nulă alegerea ei în 1971. Era exact combinația care a distrus India Britanică: agitație concertată pentru a face imposibilă administrarea normală, și dificultatea de a o controla în limita domniei legii.

Ca exponent al cruzimii, doamna Gandhi a întrecut orice vicerege. Numai în Bihar a trimis 60 000 de polițiști și paramilitari pentru a sparge gherao a lui Narayan. Reacția ei la o grevă a feroviarilor a fost să facă arestări în masă, fără nici un mandat. De la războiul cu Pakistanul beneficia de o Stare de Urgență Externă, dar acest lucru nu-i dădea dreptul să ignore sau să schimbe verdictele tribunalelor. La 25 iunie 1975 ea a interzis ziarele și i-a arestat pe Narayan, Desai și majoritatea celorlalți opozanți ai ei. În ziua următoare a declarat Stare de Urgență Internă, de fapt un puci al guvernului împotriva opoziției. I-a invitat pe liderii partidului său, înfricoșați, la ea acasă, pentru a le mai da ceva curaj. A spus: „Știți faimosul proverb «Cînd vulturul cel mare zboară pe sub stele, păsările mici se ascund?»” Apoi, întorcîndu-se spre un membru al parlamentului, l-a întrebat aspru: „Cum era proverbul? Repetă-1!” Împietrit, acesta a răspuns: „Doamnă, cînd răul cel mare arde* sub stele, păsările mici se ascund.”⁸⁷

De la obținerea independenței India se agățase cu tenacitate de democrație și se comparase pe un ton condescendent cu Pakistanul militarist. Unul

* Joc de cuvinte (sau confuzie) bazat pe pronunțarea asemănătoare a cuvintelor great eagleflies (vulturul cel mare zboară) și great evilfries (răul cel mare arde) (n.t.).

EXPERIMENT CU JUMĂTATE DIN OMENIRE 553

dintre motivele pentru care doamna Gandhi a dat în autoritarism a fost că simțea că trebuia să concureze cu demagogia populistă a lui Zulfikar AU Bhutto. Bhutto era un politician de profesie, împins la putere ca o alternativă la incompetența militară după dezastrul din Bangladesh. El conducea Pakistanul cu un eclat considerabil, în special întorcînd toate regulamentele în favoarea lui, destituind judecători, interzicînd ziare și jucîndu-se cu numirile la nivelul superior al armatei.⁸⁸ Dar, tocmai pentru că Bhutto era civil, doamna Gandhi considera că ea nu putea renunța complet la parlamentarism, în consecință, perioada de stare de urgență a fost o succesiune de aranjamente ad hoc, fără o ierarhie reală ori responsabilități legale clare, pentru care să dea socoteală în fața tribunalelor: formula perfectă pentru cruzime și corupție. Multe mii de activiști politici au fost ținuți în închisoare, adesea în condiții oribile. Între ei se aflau oameni de vază, precum reginele-ma-me din Gwalior și Jaipur sau Snehalata Reddy, fiica socialistă a unui producător de film celebru, care a murit în urma acestei experiențe. George Fernandez, care organizase greva feroviară, a lucrat în ilegalitate, dar fratele său a fost arestat și torturat.

Chiar și înainte de starea de urgență doamna Gandhi se confruntase cu multe acuzații de corupție, în special împotriva fiului său Sanjay, iar în confuzia fără nici o lege degradarea vieții publice indiene s-a extins cu repezi-ciune. L-a făcut pe Sanjay șeful Congresului Tineretului și l-a pus să se ocupe de aspectele mai radicale ale planului ei de control al nașterilor, pe care, din 1970, îl considera cel mai important dintre programele interne ale Indiei. Sanjay și prietenii lui au profitat de ocazie pentru a se apuca de inginerie socială după modelul maoist. I-a mutat cu brutalitate pe locuitorii cartierelor sărace din spațiile deschise ale Delhiului în suburbiile mai îndepărtate și, mai important, a creat uriașe lagăre de sterilizare în care sute de mii de bărbați indieni, printr-o combinație de mituire și intimidare, erau supuși unor operații de vasectomie făcute în condiții dintre cele mai primitive. Cum presa și radioul aveau zăbala pusă, indienii erau nevoiți să apeleze la BBC ca să afle ce se petrecea în propria lor țară. Deoarece, după cum recunoștea singură, doamna Gandhi nu asculta BBC („BBC-ul mi-a fost întotdeauna ostil”), ea însăși era adeseori prost informată.⁸⁹ Cînd Bhutto a anunțat alegeri pentru martie 1977, a simțit că trebuia să-l concureze și a ținut și ea unele, crezînd (după rapoartele înalților funcționari regionali sicofanți) că le putea cîștiga, legitimîndu-se astfel toate măsurile extreme. Rezultatele au fost, de fapt, dezastruoase pentru amîndoi. Bhutto a cîștigat detașat, dar scandalul stîr-nit de modul în care a realizat acest lucru a dus la instituirea legii marțiale și la un nou coup militar. El a fost acuzat de crimă cu premeditare și, după două procese lungi și controversate, a fost spînzurat în aprilie 1979.90 Doamna Gandhi a pierdut alegerile, trasă în jos de ingineria socială a lui Sanjay și de numeroase alte culpe.

554 asuw: o istorie a lumii moderne ,:/■

Partidul Janata victorios era însă nu atît o alternativă la gandhism, cît o coaliție a celor nemulțumiți. Figura sa cea mai remarcabilă, Desai, avea multe din viciile lui Gandhi și nici una dintre virtuțile lui. El nu bea și nu fuma și afirma sus și tare că britanicii introduseseră băutura și tutunul pentru a-i corupe pe indigeni. Se juca mereu cu roata de tors. Refuza folosirea me-dicinei moderne. Ca să se țină în formă, el bea un pahar cu propria-i urină în fiecare dimineață. Ministrul Sănătății, Raj Narain, credea și el în tratamentul cu urină și îl recomanda oficial. Întrebat despre controlul nașterilor, el spunea că femeile ar trebui să mănînce ierburi pentru a nu rămîne însărcinate. Astfel de excentricități nu erau însoțite de talente administrative solide ori de probitate. De fapt, guvernarea Janata a fost și mai coruptă decît Partidul Congresului al doamnei Gandhi. Încercările de a supune delictelor ei cercetării unei Comisii de Anchetă sau de a o aduce în fața unui tribunal (a stat o săptămînă în închisoare) nu au făcut decît să răscolească o mare de noroi care a stropit în toate direcțiile. Revenită în parlament în urma unor alegeri parțiale, apoi expulzată, ea a putut inversa rolurile, prezentîndu-se ca o victimă a persecuțiilor, folosind în mod inspirat hitul din 1939 al cîntăreței Gracie Fields din Lancashire, „Wish me luck asyou wave me goodbye” („Urează-mi succes la despărțire”) — un caz bizar de supraviețuire a „valorilor” coloniale.⁹¹ La alegerile din 3 ianuarie 1980 indienii au fost puși în fața unei alegeri între rele familiare, iar instinctul i-a făcut să voteze pentru lucrul cel mai apropiat de o dinastie

regală pe care-l cunoșteau. Doamna Gandhi a câștigat detașat, partidul ei obținând 351 de locuri din 524. Rezultatul din 1977 a fost un verdict împotriva tiraniei chiar cu riscul haosului; cele din 1980 au fost un vot împotriva haosului chiar cu riscul reinstaurării tiraniei.

Istoria Indiei după dobândirea independenței a subliniat natura irezolvabilă a problemei cu care se confruntase Marea Britanie: cum să menții pacea în rîndurile unei adunări vaste și imens de diverse de popoare păstrînd garanțiile constituționale și juridice? Credința lui Nehru că problema se va atenua după independență s-a dovedit complet neîntemeiată. De fapt, a devenit constant din ce în ce mai dificilă, nu în ultimul rînd pentru că populația s-a dublat în următoarea generație. Conform calculelor guvernului, aceasta era de 683 810 050 în ianuarie 1981.92 Sub presiunea acestor mase tot mai numeroase, structura libertăților civile create sub guvernare britanică a început să slăbească, deși complet nu s-a prăbușit niciodată. Starea de urgență a doamnei Gandhi a fost însă o etapă importantă în acest declin. Controlul civil eficient asupra poliției și a forțelor de securitate nu a fost restabilit. Se menținea un soi de ordine, dar mai mult prin teroare decît prin justiție. În noiembrie 1980, presa a dezvăluit faptul că în statul Bihar poliția folosea sistematic acid și spițe de bicicletă pentru a-i orbi pe suspecți. Au fost scoase la lumină vreo treizeci de cazuri verificate. În ianuarie viitor, s-au raportat cazuri din orașul sfînt Benares în care poliția rupsesse picioarele oamenilor aflați în arest.93 Poliștii au fost acuzați și de crimă în eforturile lor de a combate

EXPERIMENT CU JUMĂTATE DIN OMENIRE 555

filhăriile, iar faptul că foloseau tortura a devenit o problemă frecventă a sistemului judiciar. După cum spunea un judecător de la înalta Curte de Justiție din Allahabad: „Nu există forțe mai bine organizate pentru crimă în India decît poliția indiană.”94

Ceea ce făcea cu atît mai detestabilă această sălbăticie era că părea a reflecta pîrtinirea de castă. Guvernarea britanică se lăuda cu faptul că, deși nu reușise să elimine castele, consecințele cele mai rele ale acestora erau dimi-nuate de principiul britanic al egalității în fața legii. Marea temere a lui Chur-chill, motivul cel mai important pentru care se opusese acordării rapide a independenței, era că principalele victime ale acesteia aveau să fie cei din castele de jos. Independența nu a făcut nimic pentru „intangibili”, care la începutul anilor '80 erau peste 100 de milioane. Reprezentarea lor simbolică în parlament și în guvern era ea însăși un aspect al exploatării lor. Modul lor de viață, capacitatea lor de a supraviețui au rămas un mister, colțul cel mai puțin explorat al societății indiene.95 Existau multe indicii că teroarea polițienească, la care autoritățile păreau din ce în ce mai indiferente, era o formă de control social ce-și avea rădăcinile în gradațiile infinite ale privilegiilor.

Peste jumătate din rasa umană trăiește în marile țări din Asia continentală, în anii '80 populația Chinei singură depășise pragul de 1000 de milioane. Toate aceste țări, după ce și-au căpătat independența sau au scăpat de tutela străină, s-au angajat în experimente „sociale”. China a optat pentru comunism, inclusiv colectivizarea agriculturii și naționalizarea totală a industriei. Burma a ales socialismul monopartid, consolidat din 1962 de un strat suplimentar de control militar sub conducerea generalului (mai tîrziu președinte) Ne Win. Pakistanul sub conducerea lui Bhutto a aplicat un atotcuprinzător program de naționalizare. Atît Pakistanul cît și India au ținut la distanță forțele pieței prin taxe vamale ridicate. Economia predominant socialistă a Indiei a fost planificată cu un accent convențional, stalinist, pe industria grea, și pînă și substanțialul și vigurosul ei sector privat a fost supus unor regulamente stricte, făcute suportabile doar de corupția omniprezentă. După o generație, rezultatele în fiecare din aceste cazuri erau deprimant de asemănătoare și de slabe. Puterile respective aveau una față de alta diferite grade de ostilitate, deși China și Pakistanul se aflau într-o alianță incomodă dictată de ura comună față de India. China a făcut primele ei arme nucleare în 1964, India în 1974, Pakistanul în 1978. Toate aceste țări (inclusiv Bangladesh, cea mai săracă) cheltuiau un procent mult mai mare din produsul lor intern brut pe apărare decît în perioada colonială. În Burma, de exemplu, mai ales din cauza sprijinirii grupurilor comuniste rebele de către comuniști, cheltuielile militare din 1980 absorbeau o treime din buget și aproape toate cîștigurile în valută.96 În toate cazurile, marile speranțe trezite de generația Bandung privind atingerea bruscă și spectaculoasă a unui nivel de trai

556 ;H1; O ISTORIE A LUMII MODERNE

de tip occidental, pe un fundal de pace și nealinie, fuseseră abandonate pînă la sfîrșitul anilor '70.

La sfîrșitul anilor '40, jumătății asiatice a rasei umane i se spusese că exista o soluție esențial politică directă și imediată pentru situația lor. Experiența a infirmat această credință. Se puteau conchide de fapt pe baza unor temeieri puternice că politica, și în special politica ideologică, aducea o contribuție importantă la ingineria umană. N:ar putea exista o mai bună ilustrare decît entitatea sumbră desemnată prin cuvintele Districtul Metropolitan al Calcuttei, în care și în jurul căruia erau grupați 150 de milioane de cei mai săraci oameni de pe pămînt. Chiar și în perioada colonială inspira oroare administrației. Kipling, cu obișnuita sa clarviziune, l-a numit „Orașul Noptii înspăimîntătoare”. „Avea”, scria el, un atribut specific, „MDC sau Marea Duhoare a Calcuttei”97. La începutul anilor '40 începea să devină dificil pentru autoritățile municipale, lăsînd politica la o parte, să întrețină măcar canalizarea în cea mai mare parte a orașului. Separarea a dat orașului o lovitură de pe urma căruia nu și-a mai revenit niciodată. A distrus economia unor părți mari din Bengal, mînînd 4 milioane de refugiați practic neanga-jabili în jumătatea vestică,

un milion numai în Calcutta. între recensămîn-tul din 1921 și cel din 1961, populația se triplase și efortul de a conduce servicii moderne standard fusese abandonat.

Pe la sfîrșitul anilor '60 un observator scria că cea mai mare parte a Districtului „nu are sisteme municipale organizate de canalizare, nu are țevi de apă, canale sau scurgeri și nici măcar mijloace private de evacuare, cum ar fi bazinele septice”. Existau vreo 200 000 de toalete publice primitive, „niște șoproane de cărămidă joase, cu intrări înguste, cu podiumuri deasupra unor vase de ceramică ori a pardoselilor de lut”⁹⁸. După cum am văzut, criza din Bangladesh a mai aruncat 10 milioane de oameni fără adăpost în Bengalul indian, din care o mare parte au sfîrșit pe străzile Calcuttei, așa încît la sfîrșitul anilor '70 un milion de suflete dormeau sub cerul liber numai în centrul orașului. Politica puternic partizană și doctrinară din Bengalul de Vest, dusă de marxiști în anii '60 și '70, cînd nu erau interziși prin Constituție și nu se aflau sub directa „conducere prezidențială”, a provocat o risipă și o corupție fără limite.

Situația din Calcutta a atras mulți lucrători voluntari, care s-au alăturat eforturilor Maicii Tereza și ale Misionarelor Carității, ce își stabiliseră așe-zămintele în Calcutta în 1948. Dar adeseori guvernul marxist a părut mai preocupat să îndepărteze organismele medicale voluntare, care atrăgeau atenția asupra eșecurilor lui, decît să atace problema de la rădăcină.⁹⁹ Calcutta a devenit antiutopia realizată a epocii moderne, orașul iluziilor spulberate, întunericul și nu lumina Asiei. A constituit o avertizare impresionantă că încercările de a face experiențe cu jumătate din rasa omenească aveau să producă mai degrabă monștri Frankenstein decît miracole sociale.

t>'

■*■'***■ 17 ^>-^><-;||zărul european^

lf5 &•?«

^iSiff;

s-â.'.-

in.' Aii

MX

'?*'|

Dacă istoria postbelică a dus noile țări din Asia și Africa într-o serie de fundături, unde adesea au sfîrșit în oroare și sălbăticie, experiența Europei a fost mai blîndă. Acest lucru era neașteptat. Starea de spirit predominantă în 1945 erau disperarea și neputința. Epoca europeană în istorie luase sfîrșit. Într-un anumit sens Hitler fusese ultimul lider cu adevărat european, capabil să inițieze evenimente internaționale dintr-o perspectivă eurocentrică. El a pierdut această putere la sfîrșitul lui 1941. Golul lăsat de prăbușirea lui nu a putut fi umplut de rivali europeni. La sfîrșitul războiului, cele două superputeri neeuropene se aflau pe marginea unui vulcan erupt, privind contemplativ în adîncurile lui încă mocninde, neimplicate în dezastru dar bucuroase că nu mai avea energia demonică de a îngrozii omenirea.

La 26 octombrie 1945, la premiera noului balet de la Théâtre des Champs Elisees, cortina de antract făcută de Picasso a fost fluierată de publicul din înalta societate care umplea sala pînă la refuz. Acesta era vechiul Paris. Trei zile mai tîrziu, la Club Maintenant, Jean Paul Sartre a ținut o conferință, „Existențialismul este o formă de umanism”. Acesta era noul Paris. Și aici sala era plină pînă la refuz. Bărbați și femei leșinau, se băteau pe scaune — au și rupt treizeci dintre ele —, țipau și huiduia. Ocazia coincidea cu lansarea noii reviste a lui Sartre, *Les Temps modernes*, în care susținea că cultura literară, plus haute couture a magazinelor de modă erau singurele lucruri care îi mai rămăseseră acum Franței — un simbol al Europei, de fapt — și propunea existențialismul pentru a oferi oamenilor puțină demnitate și pentru a le păstra individualitatea în mijlocul degradării și al absurdității. Reacția a fost copleșitoare. După cum spunea soția lui, Simone de Beauvoir, „am fost uluiți de vîlva pe care am stîrnit-o”². Existențialismul era remarcabil de negalic; de aici, probabil, și puterea sa de atracție. Sartre era pe jumătate alsacian (Albert Schweitzer era vărul lui) și a fost crescut în casa bunicului său, Karl Schweitzer. Cultura lui era în aceeași măsură germană cît și franțuzească. Era în mod esențial un produs al școlii de filozofie berlineze și în special al lui Heidegger, de la care derivau cele mai multe dintre ideile sale. Sartre o dusese bine în război. În ciuda adversităților de suprafață, era un oarecare consens între spiritul german și cel francez. Parisul nu era un loc neatrăgător pentru un intelectual, dacă putea ignora

558

O ISTORIE A LUMII MODERNE

neplăceri precum raziile pentru arestarea evreilor, ceea ce majoritatea reușeau să facă fără mare dificultate.³ După cum avea să arate mai tîrziu intelectualul evreu Bernard-Henri Levy, formele radicale, protofasciste de rasism repugnav arareori francezilor, și mai ales intelectualilor francezi: el chiar numea aceasta „ideologia franceză”⁴. Teatrul parizian a înflorit sub nașiști. Andre Malraux spunea sardonice: „Eu înfruntam Gestapoul în timp ce Sartre, la Paris, își lăsa piesele să fie produse cu autorizația cenzorilor germani.”⁵ Albert Bussche, critic de teatru la ziarul nazist *Pariser Zeitung*, numea piesa lui Sartre *Huis clos* (Uși închise) „un eveniment teatral de primă clasă”. El nu a fost singurul beneficiar al aprobării germane. Cînd a fost prezentată o nouă piesă a scriitorului pied-noir Albert Camus, *Le malentendu* (Neînțelegerea), la Théâtre des Mathu-rins, pe 24 iunie 1944, ea a fost huiduită de elita intelectuală franceză (pe atunci în mare măsură fascistă) deoarece se știa că Albert Camus este în rezistență. Bussche o găsea „plină de gînduri profunde [...] o operă de pionierat”⁶. Camus nu împărțea indiferența lui Sartre față de război; a fost de fapt unul din cei 4 345 de francezi care au primit medalia Rozeta Rezistenței. Dar gîndirea lui reflectat contiguitatea crescîndă a filozofiei franceze și a celei germane pe care o promova Ocupația și care a fost o

trăsătură importantă a modelului postbelic. Cea mai puternică influență din viața lui era Nietzsche, pe care, de fapt, în romanele sale Străinul și Ciurma l-a galicizat pentru o întreagă generație de tineri francezi. Sartre și Camus s-au întâlnit în 1943-1944, protagoniști — și în cele din urmă antagoniști — într-un cult cu centrul în St Germain-des-Pres care căuta să lege filozofia și literatura de acțiunea publică. Caravanseraiul lor era Cafe Flore, ea însăși un simbol al ambiguităților vieții intelectuale franceze. St Germain fusese frecventată de Diderot, Voltaire și Rousseau, care se adunau în vechea Cafe Procope. Flore data de pe vremea celui de-al Doilea Imperiu, când fusese patronată de Gautier, Musset, Sand, Balzac, Zola și Huysmans; mai târziu de Appolinaire și apoi de cercul Action Francaise, condus de însuși Maurras: Sartre ocupa locul cald încă al acestuia.⁷ Existențialismul în prezentarea sa postbelică era derivat din dictonul kantian: „Acționează ca și cum principiul acțiunii tale ar fi să devină, prin voința ta, o lege naturală generală.” Faptele noastre pozitive, propovăduia Sartre, creează „nu numai omul care am vrea noi să fim”, ci și „o imagine a omului așa cum credem că ar trebui să fie”. Omul își poate modela propria esență prin acte politice pozitive. Oferea astfel un gest general uman de sfidare a disperării — ceea ce Karl Popper numea „o nouă teologie fără Dumnezeu”. El conținea un element de pesimism german, caracteristic atât lui Heidegger cât și lui Nietzsche, în aceea că pune a accent exagerat pe singurătatea fundamentală a omului într-o lume fără Dumnezeu și pe tensiunea rezultată dintre sine și lume.⁸ Pentru tineri însă era magic. Era o formă de romantism utopic având cam aceleași puncte de atracție ca și mișcarea romantică

a LAZĂRUL EUROPEAN

559

din urmă cu 150 de ani. Ba chiar era și mai atrăgător, pentru că oferea și activism politic. După cum se plîngea Popper, era o formă respectabilă de fascism care, nu mai este nevoie să adăugăm, putea fi cu ușurință alăturată unor forme de marxism. Camus insista că nu a fost niciodată existențialist, iar în 1951 el și Sartre s-au certat aprig din cauza faptului că cel de-al doilea apăra diferite forme de violență totalitaristă. Dar recrearea de către Camus, în termeni moderni, a eroului solitar byronian, care se opune destinului și unei lumi străine prin acte sfidătoare, a fost aceea care a dat viață cu atîta forță cultului și i-a oferit un sens concret pentru tinerii de pe ambele maluri ale Rinului. Astfel, existențialismul a fost un import cultural francez, pe care apoi Parisul l-a reexportat în Germania, țara lui de origine, într-un veșmînt sofisticat și mult mai atrăgător. Merită să atragem atenția asupra acestui lucru, căci a fost prima dată de la epoca lui Goethe, Byron și de Stael cînd tinerii din Franța și Germania au simțit o afinitate culturală spontană, un Wel-tanschauung comun. A servit, atunci, ca pregătire pentru o armonizare economică și politică mai solidă, pentru care împrejurările erau de asemenea propice. Dar acest lucru nu s-ar fi petrecut fără alte două premise. Prima a fost maturizarea în sfîrșit (poate ultimă) a activismului creștin în politică, ceea ce pentru o generație importantă a devenit maniera dominantă în Europa. Cea de-a doua a fost apariția unui grup de titani europeni — nu byronieni, nu tineri, nu romantici, nici măcar eroici în vreun sens evident și cu atît mai puțin existențialist — care aveau să reînvie cadavrul unei Europe ce se auto-masacrare. Atît agenția, creștinismul, cît și agenții, Adenauer, de Gasperi, de Gaulle, erau prin natura lor respingători pentru fondatorii activismului existențialist. Dar, în fond, istoria operează în mod curent cu astfel de ironii.

Adenauer, de Gasperi, de Gaulle erau mari supraviețuitori; oameni cărora nu le venea rîndul, putea să nu le vină niciodată, apoi le-a venit datorită unei catastrofe și din plin. La sfîrșitul războiului, în 1945, Alcide de Gasperi avea șazeci și cinci de ani, Adenauer șazeci și nouă. Amîndoi erau oameni de graniță, catolici devotați, antinaționaliști, oameni care venerau familia ca unitate socială, urau statul (acceptîndu-l doar ca pe o necesitate minimală, regretabilă) și considerau că cea mai importantă caracteristică a societății organizate era domnia legii, care trebuie să reflecte Legea Naturii, adică ascendentul valorilor absolute. Pe scurt, ei arătau o față potrivnică multora dintre trăsăturile proeminente ale secolului XX. Și aveau fețe încăpăținate; fețe bizare. În urma unui accident cumplit din 1917, Adenauer căpătase impasibilitatea de mahon a unei statuete indiene.⁹ De Gasperi, ca și Adenauer, înalt și extrem de slab în tinerețe, înfrunța viața cu privirea amenințătoare a unui cîine de pază. Amîndoi erau confederaliști. Adenauer reprezenta Germania policentristă a Sfîntului Imperiu Roman, de Gasperi Italia nordică a Habsburgilor.

, . uifis'-; ■. ' ;

560

O ISTORIE A LUMII MODERNE

De Gasperi se născuse de fapt sub conducere austriacă. Pentru că tatăl lui era comandantul jandarmeriei locale, avea o loialitate laică mai degrabă față de o casă regală decît față de un stat național. Dar devotamentul său era în primul rînd spiritual. Toată viața a încercat să meargă la liturghie zilnic, în remarcabila scrisoare în care o cerea în căsătorie pe viitoarea lui soție, Francesca Romani, în 1921, spunea: „Personalitatea lui Cristos cel viu mă atrage, mă înrobește și mă alină ca și cînd aș fi un copil. Vîno, te vreau alături de mine, să simți aceeași atracție, ca într-un abis de lumină.”¹⁰ A fost la Universitatea din Viena și l-a admirat pe faimosul primar al orașului, Karl Lueger, deși din cu totul alte motive decît Hitler. El considera că Lueger indicase căi prin care puteau fi realizate „enciclicele sociale” ale celor mai progresiști papi. Formația sa era, așadar, populismul catolic german, iar prima lui scriere a apărut în ziarul catolic austriac Reichspost. De fapt, de Gasperi era aproape imun la cele două mari maladii ale epocii moderne: naționalismul etnic și credința că statele bazate pe el pot fi transformate în utopii. În primul său discurs ținut la

Trento în 1902, își îndemna ascultătorii: „Fiți mai întâi catolici și apoi italieni!” Spunea că „deplînge” „idolizarea” națiunii și religione dellapatria. Motoul lui era „catolic, italian și apoi democrat!” — în ordinea asta.” Prin urmare, Gasperi era opusul firesc al lui Mussolini. Cei doi dezbăteau „Socialismul în istorie” într-o berărie din Merano în 1909, Mussolini pre-dicînd nevoia de violență, de Gasperi necesitatea de a întemeia acțiunea politică pe un principiu absolut. A trebuit să plece devreme ca să prindă un tren, urmărit pînă la ușă de sarcasmele neconținute ale lui Mussolini. El îl numea pe de Gasperi: „Un tip cu un discurs șleampăt, agramat, un tip superficial care invocă un orar austriac pentru a evita o dispută stînjenitoare.”¹² De Gasperi, la rîndul lui, n-a recunoscut niciodată în Mussolini altceva decît un radical distructiv: „Bolșevismul în negru”, cum spunea el. Partito Popolare Trentino, pe care îl conducea, a fost primit cu bucurie de către Don Luigi Sturzo în Partidul Popular Catolic, care ar fi putut guverna Italia interbelică dacă n-ar fi fost puciul lui Mussolini. Lui de Gasperi îi dispăcea politica parlamentară italiană („un circ ecvestru”), cu teatralismele și trucurile ei oratorice, pe care el le-a disprețuit întotdeauna. Dar și mai mult detesta marele stat totalitar. După cum a spus la ultimul Congres Național al Partito Popolare din 28 iunie 1925: „Principiile teoretice și practice al fascismului constituie antiteza concepției creștine despre stat, care susține că drepturile firești ale personalității, familiei și societății există înaintea statului.” Fascismul nu era decît „vechiul stat polițienesc reapărînd în travesti, ținînd sabia lui Damocles deasupra instituțiilor creștine”. Huiduit într-un tribunal fascist în noiembrie 1926, el a insistat: „Însuși conceptul de stat fascist nu-1 pot accepta. Căci există drepturi naturale pe care statul nu le poate călca în picioare.”¹³ De Gasperi a avut noroc. Mussolini l-a aruncat în închisoarea Regina Coeli în 1927. Putea să nu fi supraviețuit regimului, așa cum nu a

:i LAZĂRUL EUROPEAN ■ O

561

făcut-o Gramsci. Dar semnarea Acordurilor de la Lateran în 1929 i-a permis lui Pius al XI-lea să-l scoată pe de Gasperi din închisoare și să-l aducă în biblioteca Vaticanului, unde a fost adăpostit în următorii paisprezece ani. Prin urmare, cînd s-a prăbușit fascismul, de Gasperi era singura figură importantă necompromisă care putea oferi poporului italian o alternativă la acesta care să nu fie doar o altă formă de etatism. El a format primul guvern de coaliție postbelic în decembrie 1945, iar în alegerile pentru Adunarea Constituantă și-a adus în frunte Partidul Democrat Creștin cu 35,2% (față de 20,7% pentru socialiști și 18,9% pentru comuniști). Adevăratul lui succes a venit în ianuarie 1947, cînd social-democrații, conduși de Giuseppe Saragat, s-au desprins de socialiștii marxiști ai lui Pietro Nenni. Acest lucru i-a permis lui de Gasperi să formeze un guvern creștin democrat omogen, care a cîștigat primele alegeri, cruciale, conform noii Constituții, în aprilie 1948, cu 48,5% din voturi și o majoritate absolută de locuri (304 din 574). Au fost unele dintre cele mai importante alegeri europene postbelice, căci au stabilit un tipar de relativă stabilitate în Italia pentru o generație. În „epoca de Gasperi”, 1945-1953, Italia a căpătat respectabilitate politică în calitate de membru central al societății europene, a acceptat Planul Marshall, a intrat în NATO, în Consiliul Europei și în Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului și și-a lansat propriul miracolo economic, simbolizat de culorile Vespa și Emilio Pucci, de caroseriile Pininfarina, de mașinile de cusut Necchi și mașinile de scris Olivetti, precum și de salutul de dimineață în centrul energetic al revenirii industriale, Milano — „Jiun'avorol” Succesul lui de Gasperi a ajutat neîndoielnic la netezirea drumului lui Konrad Adenauer în Germania. Amîndoi au constituit alternative posibile la regimurile totalitare interbelice ale țărilor lor. După cum am văzut, Adenauer ar fi putut deveni cancelar în 1926. Dar el nu credea că ar fi putut avea succes. Weimarul și cancelariatul nu erau la mare preț și după părerea lui problemele erau irezolvabile. Nu se bucura de simpatie în rîndurile elitei intelectuale din Germania. Nu era un separatist renanian — era mai degrabă federalist —, dar nu avea absolut nici o încredere în vreun „geniu german”. „Germanii sînt niște belgieni cu megalomanie”, insista el. Prusacii erau cei mai răi. „Un prusac este un slav care a uitat cine a fost bunicul lui.” El obișnuia să spună: „îndată ce trenul de noapte de la Koln la Berlin trecea Elba, nu mai puteam să dorm.”¹⁴ În timpul Republicii de la Weimar, primarul Kolnului era șeful neoficial al comunității catolice germane, și pentru Adenauer aceasta era de ajuns. Nu avea nici urmă de rasism german, nici o fărîmă de respect pentru statul bismarckian. Ce dăduse acesta catolicilor germani? Nefericirile din Kulturkampf. Hitler l-a destituit la 13 martie 1933 și a avut noroc că n-a fost ucis împreună cu Schleicher sub acoperirea epurării lui Rohm. Considera că Hitler era nebun dacă începea războiul și că era sortit să-l piardă. După spusele fiicei sale mai mici, Libeth Werhahn, familia sa se ruga pentru înfrîngere.¹⁵ El nu credea într-o rezistență germană

562

O ISTORIE A LUMII MODERNE

și nu avea nimic de obiectat la politica de capitulare necondiționată a Aliaților, pe care o credea necesară. Cariera postbelică a lui Adenauer ilustrează importanța norocului în politică. Atunci cînd americanii au ocupat Kolnul acesta a încetat practic să existe. Populația scăzuse de la 750 000 la 32 000; vizitînd ruinele, Andre Gide a fost atît de îngrozit încît a cerut imediat să fie dus de acolo. Politica Aliaților a fost să-i readucă pe cei care se aflaseră în funcții pînă fuseseră concediați de naziști (dacă mai erau disponibili). Așa că americanii l-au readus la conducerea orașului. Cîteva luni după ce acesta a devenit o parte a zonei britanice, el a fost concediat și expulzat (octombrie 1945) din motive care nu au fost niciodată explicate în mod satisfăcător.¹⁶ Fără îndoială că Marea

Britanie, aflată acum sub guvernare laburistă, îi favoriza pe social-democrați atunci când era posibil. Conducătorii britanici vedeau Germania ca unită și dezarmată, ușor socialistă, cu industria luată din mâinile unor oameni precum Krupp și naționalizată. Educația și ramurile politice ale conducerii militare britanice erau pline de ofițeri ce înclinau spre socialism, care au avut grijă ca social-democrații să conducă radioul, agențiile de știri și ziarele cva-sioficiale ca Die Welt.

Sprrijinirea social-democrațiilor a fost prima dintre numeroasele greșeli grave din politica externă britanică față de Europa. A însemnat un pariu pe liderul SPD, Kurt Schumacher. O tragică victimă a trecutului, avea o singură mână și curînd avea să i se amputeze un picior; durerea neîncetată îl făcea acru, iritabil, nerăbdător și adeseori nerezonabil. Era în multe privințe opusul lui Adenauer: prusac, protestant, crezînd într-un stat mare, o Germanie „mare”.¹⁷ Refuza să priceapă că viziunea lui despre Germania depindea în mod esențial de acordul sovieticilor pentru reunificare: nu mergea pentru zonele vestice trunchiate. La fel de important, refuza să înțeleagă (ca și britanicii) că adevărata alternativă la Germania hitleristă, ceva care să elimine complet otrava din sistem, nu era o reconstruire a Germaniei bismarckiene pe principii social-democrate, cu un stat paternalist atotputernic, o direcție leninistă centralizată de naționalizare a industriei, o birocrație uriașă, în stil prusac, și un accent pe egalitate, uniformitate și colectivitate. Aceasta a fost formula pe care rușii au ales-o pentru Germania de Est și tot ce a produs ea n-a fost decît o versiune radicalizată a statului nazist, genul de versiune pe care l-ar fi aprobat Goebbels (și Hitler în ultima lui etapă). Adevărata antiteză la național-socialism era individualismul, o societate în care aranjamentele private aveau prioritate asupra celor publice, în care familia era unitatea socială favorizată și în care principiul voluntar era suprem. Acestea erau tocmai idealurile în care credea Adenauer cu convingere, de cînd se știa. Ca membru și apoi patriarh al unei familii mari, unite și în ramificare, el ajunsese să o privească (așa cum descopereau și milioane de oameni din spatele Cortinei de Fier) drept singurul refugiu solid în fața invaziei totalitariste. Bineînțeles că putea fi distrusă complet — Hitler ster-

.-.; LAZĂRUL EUROPEAN | <•

563

sese de pe fața pămîntului întregi familii evreiești —, dar nu putea fi coruptă sau pervertită. Chiar dacă pierdea mai mulți membri, strîngea rîndurile și se reînchega cu o dîrzenie remarcabilă, după cum demonstrase experiența evreiască. O societate în care familia, ca opusă partidului politic și programului ideologic, era punctul de pornire pentru reconstrucție, era răspunsul la răul totalitar. Afirmația lui Schumacher că ideile lui Adenauer aveau să ducă la „restaurația” a tot ce era mai rău în Germania a fost una din marile judecăți greșite ale istoriei. Ar fi greu de conceput un om care să se fi bucurat de mai puțină simpatie în fața opiniei publice germane comune din anii '60 ai secolului al XIX-lea încoace.

Dacă britanicii i-ar fi permis lui Adenauer să rămînă la conducerea Kolnului, poate că el n-ar fi intrat niciodată în noua politică națională. Ei l-au împins la asta. Autoritățile sovietice au ajutat excluzîndu-l pe cel mai periculos rival al său, Andreas Hermes. În vara și toamna lui 1945 au apărut grupări creștin-democrate în diferite părți ale Germaniei. E posibil ca destituirea lui Adenauer în Koln să fi fost gîndită în mod deliberat într-un astfel de moment încît să-i permită să preia controlul asupra Noii Uniuni Creștin-Democrate, construind-o ca pe un partid federal vest-german cu nucleul în zona Kolnului. El a creat astfel un organism de partid care să se potrivească întocmai trăsăturilor principale ale noului stat german ce apărea.¹⁸ În martie 1946, în primul său discurs politic, și-a schițat scopurile. Noul stat nu mai trebuie să domine individul. Tuturor trebuie să li se permită să ia inițiativa în orice aspect al existenței. Etica creștină trebuie să fie baza comunității germane. Statul trebuie să fie federal și conceput avînd în vedere eventuala creare a unor State Unite ale Europei.¹⁹

Acest discurs, unul dintre cele mai importante în lumea de după război, care a marcat adevăratul început al politicii postbelice germane și de fapt occidentale, a fost ținut la Universitatea din Koln. Adenauer mai ținuse un discurs remarcabil acolo, cu douăzeci și șapte de ani în urmă, în iunie 1918: „Oricare ar fi forma finală a tratatului de pace”, avertiza el atunci, „aici, pe Rin, la vechea răscruce internațională, civilizația germană și civilizația democrațiilor occidentale se vor întîlni în deceniile ce au să vină. Dacă nu este posibilă o reconciliere autentică între ele [...] supremația europeană va fi pierdută pentru totdeauna.”²⁰ Această ocazie fusese ratată; supremația europeană pierise, probabil pentru totdeauna. Dar stabilitatea și prosperitatea europeană mai erau încă scopuri realizabile. În 1919 Adenauer concepușe ideea unui stat Rin-Ruhr în cadrul unei federații germane. În iulie 1946, britanicii au creat landul Renaniei-Westfaliei de Nord, unind Renania industrială cu Westfalia agricolă, de-a lungul unor granițe aproape identice cu acelea pe care le concepușe în 1919 și oferindu-i astfel instrumentul perfect pentru proiectul său: din nou a avut noroc.

În următorii trei ani Adenauer a jucat cărțile pe care i le întinseseră britanicii, deloc inspirați, cu o desăvîrșită finețe.

Era un vulpoi bătrîn; învățase

564

O ISTORIE A LUMII MODERNE

să aibă răbdare. Și-a păstrat demnitatea și cumpătul. A fost flexibil, liniștit, nu a dat niciodată cu pumnul în masă, nu s-a gudurat, dar a încîntat și uneori a flatat discret. Luase în serios remarca lui Churchill: „Germanii sînt întotdeauna

ori la beregata cuiva, ori la picioarele cuiva"; el nu era nici una nici alta. După cum spunea un ministru britanic, avea „o forță de a rămîne în afara germanilor”; știa care erau „slăbiciunile care îi trădaseră”.²¹ Evenimentele l-au avantajat. Cu cît rușii fixau mai tare Cortina de Fier, cu atît Aliații erau mai zeloși în crearea statului vest-german pe care îl voia el. A hotărît că Berlinul nu va mai fi capitală: „Oricine va face din Berlin noua capitală va crea o nouă Prusie spirituală.” Capitala trebuia să fie acolo „unde ferestrele Germaniei se deschid larg către Vest”²². Prima criză a Berlinului a consolidat această concepție. Adenauer a blocat planurile social-demo-craților de naționalizare generală a industriei germane, care avuseseră inițial sprijinul britanicilor. Respingînd Planul Marshall pentru Germania de Est, rușii i-au făcut lui Adenauer o dublă favoare: l-au subminat pe Jakob Kaiser, liderul de sindicat creștin-democrat și principalul său rival în partid, și au făcut posibilă dezvoltarea economică separată a Germaniei de Vest de care Adenauer avea nevoie pentru scopurile sale pe termen lung. Căci el recunoștea, chiar și în această etapă timpurie, că Franța nu avea să consimtă niciodată la crearea unor State Unite ale Europei care să includă o Germanie dominantă, cu o baza industrială nedivizată și cu toți cei 80 de milioane de oameni ai săi. Rușii au fost adevărații creatori ai Germaniei lui Adenauer prin politica lor de a menține Germania divizată, iar mișcările lor succesive pentru a intensifica Războiul Rece în anii 1947-1948 au accelerat formarea statului vest-german. Adenauer a susținut de formă reunificarea, atunci și mai tîrziu, așa cum se presupunea în mod convențional că trebuia să facă orice german. În realitate însă a vrut s-o mențină divizată, iar rușii i-au făcut acest serviciu. Șansa cea mai mare a lui Adenauer a fost că, în calitate de președinte al Consiliului Parlamentar, și-a putut scrie propria Constituție. I-au trebuit mult timp și eforturi, dar în cele din urmă a produs una din cele mai bune Constituții concepute vreodată pentru un stat modern, care menține un echilibru ideal între suficiența autoritate a Cancelarului și puterile consolidate ale constituenților federali. Prin comparație cu Constituția Weimarului era o capodoperă. Pentru primele alegeri, stabilite pe 14 august 1949, a format o alianță cu profesorul Ludwig Erhard, șeful Consiliului Economic Bizonal, a cărui filozofie economică de piață liberă, bazată pe taxe vamale scăzute, comerț liber, importuri ieftine și exporturi scumpe, se potriveau perfect cu propria sa filozofie politică și dăduse, într-adevăr, rezultate pînă în vara lui 1949. Britanicii, înșelîndu-se pînă la capăt, au presupus că social-democrații aveau să cîștige cu ușurință. De fapt, votul CDU a fost de 7 360 000 față de mai puțin de 7 milioane pentru socialiști, iar Adenauer, respingînd ideea unui guvern de coaliție nonpartinic, a putut susține că 13 milioane de ger-

LAZĂRULEUROPEAN > 565
mani votaseră pentru libera întreprindere — adică pentru ideile lui Erhard — și numai 8 milioane pentru naționalizare. Ce a ieșit, după alegeri, a fost că Adenauer avea controlul total al partidului său (și al lui Erhard). Reușind să fie făcut Cancelar și formîndu-și guvernul, el s-a comportat într-un mod autoritar, ca să nu spunem tiranic. A spus că, la sfatul medicului, nu putea rămîne în funcție decît doi ani.²³ A rămas paisprezece. Alegerile din august au fost, așadar, unul dintre evenimentele esențiale ale lumii postbelice. Un guvern SPD, cu filozofia economică și programul pe care le avea atunci, nu ar fi putut nicicum realiza Wirtschaftswunder-ul german. Combinația Ade-nauer-Erhard era vitală pentru asta. Cînd SPD a ajuns în sfîrșit la putere, în 1969, renunțase deja la proprietatea colectivă marxistă și îmbrățișase, de fapt, filozofia erhardiană de piață. Adenauer s-a mai bucurat de un avantaj esențial, din nou datorită britanicilor. Hitler distrusese complet mișcarea sindicală germană. Britanicii o considerau de o importanță capitală pentru reîntemeierea democrației germane și au încurajat formarea sindicatelor în 1945, cu mult înainte de a permite formarea partidelor. Omul pe care l-au sprijinit să facă acest lucru era un lider al metalurgiștilor din Renania, Hans Bockler. El gîndea în termenii unui singur sindicat mare, o noțiune sindicalistă bizară, proprie zilelor de dinainte de 1914. Britanicii l-au trimis pe Will Lawther, președintele minerilor, și pe Jack Tanner din partea metalurgiștilor, ca să-l convingă pe Bockler să fie de acord cu sindicatele industriale. Ceea ce i s-a dat de fapt Germaniei, printr-un dictat pe care orice proces normal de dezvoltare istorică l-ar fi făcut imposibil, a fost o versiune perfecționată a modelului sindical britanic, curățat de toate slăbiciunile, anomaliiile, contradicțiile și ineficiențele sale. Printr-un act de generozitate sinucigașă unic în istorie, o structură sindicală gîndită exact pentru nevoile industriei moderne, pe care Marea Britanie încercase și nu reușise s-o realizeze în mai bine de jumătate de secol prin consultări democratice, îi era înmînată de către ea gratis principalului său concurent comercial.

Au fost create aproximativ șaisprezece sindicate industriale, în cadrul unei singure federații, DGB (Deutscher Gewerkschaftsbund). La insistențele britanicilor, DGB a primit nu numai puteri constituționale de expulzare, ci și nivelarea financiară a unui procent fix din toate cotizațiile sindicale, per-mișîndu-i-se să păstreze mari rezerve financiare, de care sindicatele puteau, și în caz de nevoie erau chiar obligate, să se folosească. Pentru a face grevă, era nevoie de un vot secret de 75 %, iar DGB mai avea de fapt și un drept de veto.²⁴ Grevele din motive politice erau interzise, după cum era și orice legătură organică între sindicate și mișcările politice. Astfel, Germania de Vest a obținut cea mai eficientă structură sindicală dintre toate națiunile industriale importante, fără federații rivale (ca în SUA), fără diviziuni marxiste (ca în Italia și Franța), fără sindicate politice (ca în Marea Britanie) și, mai ales, fără sindicate mici, acea relicvă dezastruoasă a unei etape industriale

timpurii care constituia principala barieră instituțională în calea creșterii productivității.

Adenauer a profitat cu dibăcie de acest dar al britanicilor. Bockler, ales primul președinte al DGB în octombrie 1949 și de atunci înainte practic dictatorul acestuia, lucrase cu Adenauer în consiliul orașenesc din Koln. Noul Cancelar 1-a făcut, alături de Erhard, coarhitectul politicii sale sociale și economice. El 1-a convins pe Bockler să renunțe la proprietatea publică în favoarea Mitbestimmung (coparteneriat al forței de muncă și capitalului) și a unei politici de salarii mari bazată pe acorduri de productivitate.²⁵ Adenauer a făcut ca legea coparteneriatului să fie votată de Bundestag în 1951 cu ajutorul voturilor SPD și riscându-și propria coaliție, dar a adus frumoase dividende economice și politice. În anul următor Germania era deja destul de bogată pentru ca Adenauer să reorganizeze sistemul de asigurări sociale într-un mod care înlesnea majoritatea obiectivelor politicii SPD.²⁶ La mijlocul anilor '50, forța de muncă din Germania ajunsese să fie de acord cu ceea ce era în esență o politică non-politică bazată pe profituri mari, salarii și prime mari, productivitate mare, o excelentă asigurare socială și locuri în consiliile care făceau politica. În acest proces războiul de clasă din Germania s-a stins, și una dintre consecințele dispariției sale a fost respingerea de către social-democrați în 1959 a filozofiei lor marxiste inițiale.

Adenauer a fost unul dintre cei mai talentați oameni de stat ai epocii moderne, cu siguranță cel care a avut cel mai complet succes din istoria recentă a Germaniei. În timpul cancelariatului său, veniturile reale s-au triplat în Germania. În 1953 a câștigat o majoritate de locuri în Bundestag, iar în 1957, moment în care moneda germană ajunsese cea mai puternică din Europa, o majoritate absolută a voturilor exercitate. El a așezat democrația germană pe o bază aproape inatacabilă și nu numai că a readus-o în rîndul puterilor civilizate, dar a făcut din ea un stîlp al regimului legitim. Nu ar fi putut realiza toate acestea fără o doză puternică de idealism autentic și ample rezerve de viclenie cinică. Erhard era de părere că el nutrea Menschenverachtung, un dispreț față de omenire. Era, mai degrabă, o conștiință vie a slăbiciunii umane și mai ales a viciilor germane. În noul Bundestag, al cărui decor 1-a supervizat și 1-a făcut spectaculos („ca un decor al lui Max Reinhardt pentru un spectacol cu Iulius Cezar”), călimările și pupitrele erau fixate cu șuruburi pentru a preveni huliganismul. Chiar și așa, scenele erau îngrozitoare, sporind prin contrast comportamentul imperturbabil demn și matur al lui Adenauer; deși împărțea cu Calvin Coolidge un ciudat gust pentru farse, între care ascunderea blocului de lemn de pe care scundul dr Eugen Gerstenmaier, președintele Bundestagului, vorbea adunării. Adenauer nu credea că germanii erau un popor în care se putea avea încredere, nici colectiv și nici ca indivizi. Își urmărea ministrii, pe unul găsindu-l într-un bordel din Paris și ca urmare dîndu-l afară din Ministerul de Externe.²⁷ Se bucura de puțină afecțiune în afara cercului familiei sale și asociatul său apropiat i.

LAZĂRUL EUROPEAN

567

era Hans Globke, coautorul Legilor de la Niimberg, care conducea Cancelaria și serviciul de informații privat al lui Adenauer. „Și cine știe”, suridea Adenauer afectat, „ce-o avea Herr Globke în seiful său?”²⁸ El era de părere că oamenii de stat democrați trebuie să fie mai deștepți și mai bine informați decât rivalii lor totalitariști. În mod colectiv, el considera că în germani nu se putea avea încredere decât în cadrul de fier al domniei absolute a legii, care să impună respect pînă și statului; stabilirea acestui cadru se va dovedi, poate, pe termen lung, principala sa contribuție la cultura politică germană.

Pentru că liderii sovietici, ca și Hitler, urau și ridiculizau legea, Adenauer s-a împotrivit implacabil încheierii oricărei înțelegeri cu ei care nu putea fi garantată și supervizată pînă în cele mai mici detalii. Spunea că regimul sovietic își apropiase în timpul războiului și după el 1 300 000 de kilometri pătrați de teritoriu, tot în Europa; era singura putere expansionistă care mai rămăsese. În patruzeci de ani încălcase ori revocase 45 din cele 58 de tratate pe care le semnase.²⁹ Insistînd să testeze intențiile sovietice, a demască propunerile lor de „reunificare” din 1952, 1955 și 1959 ca frauduloase. Nu putea uita că 1 150 000 de prizonieri de război germani dispăruseră în Rusia sovietică, din care numai 9 628, catalogați drept „criminali de război”, fuseseră menționați vreodată.³⁰ Prin urmare a folosit orice mijloace pentru a-i convinge pe germani să caute refugiu în Vest, unde le putea oferi lege, libertate și muncă. După revolta muncitorilor est-germani din iunie 1953, înăbușită cu mare ferocitate de Armata Roșie, liderii sovietici au transformat regimul comunist al lui Walter Ulbricht într-un satelit total. Acesta nu a prosperat, iar politica lui Adenauer de a încuraja refugiații îl secătua într-un ritm care ajunsese la 1 000 pe zi în iulie 1961. La 13 august Ulbricht, cu permisiunea sovieticilor, a început să construiască Zidul Berlinului. Era ilegal, iar Truman și Eisenhower l-ar fi dărîmat cu siguranță. Dar sub un președinte slab, Jack Kennedy, lefăit accompli a fost acceptat. Adenauer nu putea face nimic, căci nu avea nici o jurisdicție în Berlin, care rămînea responsabilitatea a patru puteri. A privit cu tristețe, în ultimii ani ai vieții sale, cum fluxul de refugiați a fost oprit și zidul a salvat economia Germaniei de Est, transformînd-o dintr-o responsabilitate zdrobitoare într-o achiziție sovietică din ce în ce mai importantă, singurul atelier industrial de nădejde al blocului.

Pînă atunci însă opera lui Adenauer era desăvîrșită, căci el îi legase pe vest-germani, economic, militar și politic, de cultura și legitimitatea occidentale pe cît de strîns și de permanent putea ingeniozitatea umană. În asta a constat

idealismul real care a echilibrat Realpolitik. A fost primul om de stat german care a pus interesele europene înaintea intereselor germane. Poate că este adevărat, cum spune unul dintre criticii săi, că a fost „un bun european dar un prost german”³¹. În acest sens a vrut să fie un „prost” german; nu-i plăcea portretul pe care i-l schițase profesorul Kallmann pentru că îl

568

O ISTORIE A LUMII MODERNE

facea „să arate ca un hun”, spunea el. Credea că reunificarea germană nu era accesibilă la un preț pe care să și-l poată permite Germania sau Occidentul. Faptul că a avut dreptate a fost demonstrat cu prisosință de eșecul succesorilor săi, de-a lungul a douăzeci de ani, în a obține vreun alt rezultat. Prin contrast, integrarea occidentală era un obiectiv realizabil, și l-a realizat. Dar și aici a avut noroc. Adenauer a sesizat, mai degrabă intelectual decât afectiv, că viitorul Germaniei e alături de Franța. Nu avea nici un fel de sentimente față de Franța; nici gusturi franțuzești; știa foarte puține despre țară, și pînă la vîrsta de șaptezeci de ani nu fusese decît o singură dată acolo, pentru o conferință de două zile. Ca întotdeauna însă, vedea în mod realist faptele politice: „Nu există politică europeană fără Franța sau împotriva Franței, după cum nu poate exista politică europeană fără Germania sau împotriva ei.”³²

Partenerul cu care Adenauer a sperat să lucreze în Franța, Robert Schuman, avea multe în comun cu de Gasperi și cu el. Era din Luxemburg și fusese cetățean german, deși refuzase să lupte în armata germană în timpul primului război mondial. Pînă în 1919, cînd era deja între două vîrste, nici măcar nu a fost cetățean francez. Adenauer vedea în el un cetățean al Regatului lui Lothar, nepotul lui Carol cel Mare, așa-numitul „Regat de Mijloc”, căruia îi aparțineau atît Lorena cît și Kolnul. La 9 mai 1950 el i-a sugerat lui Schuman ideea unui cartel european al cărbunelui și oțelului, care a devenit germenul Comunității Economice Europene, și în mare măsură datorită lui Schuman problema marginală dar sensibilă a Saarului a fost rezolvată în sfîrșit în octombrie 1955. Dar Schuman era un francez prea puțin reprezentativ ca să „livreze” Franța pentru proiectul mai grandios pe care-l avea în vedere Adenauer. Oricum, nici A Patra Republică însăși nu putea angaja Franța; era prea slabă pentru a angaja ceva permanent. Ca Franța să adopte Germania era nevoie de încrederea în sine născută dintr-o forță reînnoită; și de un om și un regim care să întruchieze această încredere. Marele noroc al lui Adenauer a fost că a supraviețuit destul ca să profite de întoarcerea în triumf la putere a lui de Gaulle și de nașterea celei de-a Cincea Republici.

Revenirea Franței în anii '60 și '70 este unul dintre fenomenele cele mai izbitoare ale epocii moderne. În anii '30, după cum am văzut, ea ar fi părut de neconceput. Iar calea care a dus la ea este complexă și paradoxală. A Treia Republică în ultima ei fază a fost întruchiparea ideii „ce-i mic e frumos”: o populație în declin, producție, productivitate, investiții, salarii și consum scăzute; cultul — aproape exaltarea — pentru „omul mic”, fabrica mică, ferma mică, orașul mic. Era moartă încă înainte ca germanii s-o înfrîngă, și s-a prăbușit într-un munte de praf, în vara lui 1940. Este important să înțelegem că Vichy a fost începutul revenirii, pentru că a fost creat nu numai de către fasciștii și colaboraționiștii francezi, ci și de toți aceia care deplîngeau putreziciunea și neputința predecesorului său. Petain însuși s-ar putea să fi avut înclinații anarhiste, după cum a arătat atunci cînd a spus:

Ti LAZĂRUL EUROPEAN -

569

„Franța nu va mai fi din nou mare pînă cînd în satele ei lupii nu vor urla în jurul ușilor.”³³ Dar mulți dintre cei care dețineau posturi-cheie erau modernizatori radicali. Sub îndrumarea lui Jean Coutrot, fondator în 1930 al Centrului pentru Studii Economice al Politehnicii, o nouă generație de tehnocrați a ieșit în față în timpul regimului de la Vichy. Între ei s-au aflat ministrul Producției Industriale, Bichelonne, Henri Culman, principalul teoretician economic al Vichyului, Jacques Rueff, consilierul lui Laval în 1934 și mai tîrziu al lui de Gaulle, Roland Boris, care de asemenea avea să fie influent în regimul de Gaulle (și Pierre Mendes-France) și Pierre Masse, mai tîrziu comisar al Planificării în A Cincea Republică.³⁴

De fapt, cu toate extraordinarele sale confuzii, contradicții și trădări, Vichy a fost, prin simplul fapt că răsturna ordinea existentă, o perioadă de experimente și riscuri. Unul dintre beneficiarii săi a fost țăranul francez tînr și progresist, prototipul noilor fermieri care aveau s-o ducă atît de bine de pe urma CEE. Pentru prima dată țăranii au devenit interesați de modernizare, mecanizare și productivitate.³⁵ A apărut un sistem de planificare cvasivolun-tară („planificare indicativă”), embrionul viitorului Commissariat general du Plan. Vichyul a fost primul care a pus în practică ideea Alocățiilor Familiale finanțate din taxe, concepută în 1932 de către demograful Adolphe Landry pentru a crește rata natalității; și în regimul de la Vichy, pentru prima dată în mai bine de un secol, rata franceză a natalității a început să crească din nou. Efectul psihologic a fost profund. Vichy era devotat tineretului, o nebunie de care se molipsise de la germani. A cheltuit mult mai mult pe educație decît A Treia Republică. Vichyul a creat efectiv sportul popular în Franța, în special fotbalul: în 1939 erau numai treizeci de fotbaliști profesioniști în Franța, iar în 1943 de zece ori mai mulți.³⁶ Una dintre trăsăturile cele mai proeminente ale regimului de la Vichy erau „Atelierele Tineretului” sau Chantiers de la Jeunesse, cu accent pe educația tehnică deficitară pînă atunci. Scopul era o reîntinerire a Franței. După cum spunea ministrul Informațiilor al lui Petain, Paul Marion, „datorită nouă, Franța campingurilor, a sporturilor, a dansurilor, a călătoriilor și excursiilor în grup va înlătura Franța aperitivelor, a

tutungeriilor, a congreselor de partid și a siestelor îndelungate."37 Această profecție a fost îndeplinită într-o mare măsură.

Multe dintre realizările Vichyului au fost negate în debandada și scindarea națională care au urmat. Aproximativ 170 000 de francezi au lucrat în Rezistență; mai mulți — 190 000 — au fost acuzați de colaboraționism și aproximativ 100 000 trimiși la închisoare. Nici până azi nu știe nimeni câți au fost omorâți în 1944: au fost verificate vreo 4 500 de cazuri.³⁸ Comuniștii, care chiar se opuseseră războiului în 1939-1940, au fost marii beneficiari ai lui 1944, când și-au putut omorî majoritatea dușmanilor. Ei au pretins titlul de parti desfusilles, susținând că 75 000 de „patrioți comuniști” fuseseră împușcați de naziști și de Vichy. Dar la procesele de la Nürnberg cifra oficială a francezilor pentru cei uciși în total sub Ocupație a fost de numai

570

O ISTORIE A LUMII MODERNE

29 660, iar comuniștii nu au dat nume pentru mai mult de 176 de „eroi” PC.³⁹ De fapt, liderii comuniști s-au oferit să furnizeze dovezi împotriva liderilor socialiști la procesul de la Riom, iar ziarul partidului, / 'Humanite, a protestat când Vichyul i-a eliberat din închisoare pe antinaziști.⁴⁰ Spre deosebire de alte partide, nu a epurat niciodată colaboraționiștii, între care s-ar fi aflat liderul său, Maurice Thorez; singurii oameni de care a scăpat în 1944-1945 au fost cei care nu s-au supus liniei staliniste în 1939-1940 și au luptat împotriva naziștilor. Cu toate acestea PC a ieșit din război, datorită entuziasmului său întârziat față de Rezistență, de departe cel mai bogat și mai bine organizat, și sub multe aspecte cel mai mare dintre partidele franceze. Și-a crescut voturile de la 1,5 milioane în 1936 la peste 5 milioane în 1945 și 5,5 milioane în 1946; totalul a continuat să crească până în 1949, iar la sfârșitul anilor '40 PC avea în jur de 900 000 de membri plătiți. PC francez era în întregime stalinist, și a rămas astfel și după moartea lui Stalin; era sistematic corupt, intelectual și moral, de Thorez, un arhetip al politicianului de profesie al secolului XX, care a devenit un funcționar de partid cu normă întreagă la vârsta de douăzeci și trei de ani și nu a făcut niciodată altceva — a fost, de fapt, un funcționar al Moscovei toată viața.⁴¹ A ghetozat votul de partid, ridicând mici cortine de fier în jurul enclavelor acestuia, așa încât PC a devenit o societate în cadrul Franței, cu propriile-i ziare, piese, romane, poezii, reviste pentru femei, benzi desenate pentru copii, cărți de bucate și almanahuri pentru țărani.⁴²

Existența acestui partid uriaș și intransigent, care datora supunere în primul rând unei puteri străine, a ridicat probleme aproape irezolvabile guvernării Franței. De Gaulle, care (după cum spunea el) „scosese Republica din șanț”, și-a dat seama că nu putea de fapt să încredințeze cele „trei mari” ministere membrilor comuniști ai coaliției sale. Nu putea, a spus el la radio, „să le cedeze nici unul dintre cele trei posturi care determină politica externă: diplomația, care o exprimă; armata, care o susține; și poliția, care o acoperă”⁴³. Incapacitatea de a asigura o abordare națională, ca opusă uneia bazată pe ideologia de partid, a apărării a dus la demisia lui în ianuarie 1946. Prin urmare, el nu a jucat un rol direct în formarea noii Constituții, care a fost în mare măsură opera comuniștilor și a socialiștilor. Consecințele au fost tragice. Încă de la sfârșitul monarhiei sale de drept divin, Franței îi fusese imposibil să creeze o Constituție care să împace cererile autorității centrale și drepturile reprezentării; oscila între dictatură și haos, în funcție de cum înclina balanța într-o direcție sau alta Constituția. Primele douăsprezece Constituții au fost un eșec. Constituția celei de-a Treia Republici, din 1875, a trecut cu o diferență de un vot printr-o Adunare în care de fapt majoritatea erau monarhiști dar nu puteau cădea de acord asupra unui anumit rege. A durat, șubred, șazececi și cinci de ani, dar a sfârșit într-un eșec total și jumătate din popor nu o acceptase niciodată în spiritul ei — unul dintre motivele pentru care regimul de la Vichy a fost înfrânt cu un asemenea extaz. Petain

LAZĂRUL EUROPEAN

571

fusese însărcinat să conceapă o nouă Constituție dar (ca și Hitler) nu o făcuse niciodată. De Gaulle avea ideile lui, bazate pe o președinție puternică, pe care le-a schițat într-un discurs la Bayeux („Constituția de la Bayeux”) în iunie 1946. Dar nu a fost niciodată supusă votului.

Prima Constituție propusă pentru noua Republică a Patra, creată de comuniști și socialiști, a fost respinsă printr-un referendum. O versiune modificată, care a obținut sprijinul lipsit de entuziasm al Partidului Catolic de Centru (MRP), a fost în sfârșit aprobată de francezi, dar numai 9 milioane de oameni au votat pentru ea — mai puțin decât pentru versiunea anterioară. Peste 8 milioane de oameni au votat împotriva, iar 8,5 milioane s-au abținut dezgustați.⁴⁴ Concepută în grabă, contra cronometru, într-o ciorovăială plină de acrimonie, a fost una dintre cele mai proaste Constituții impuse vreodată unui popor mare și inteligent. Până și gramatica ei era cumplită. Multe prevederi se contraziceau reciproc; altele erau atât de complicate încât erau de neînțeles. Unele detalii au fost pur și simplu ignorate. Capitole întregi (despre Sindicatul Francez și „colectivele locale”) nu au fost aplicate niciodată. O serie de proceduri, de exemplu pentru formarea unui guvern, voturi de neîncredere și dizolvări ale parlamentului s-au dovedit inoperabile. Conținea atâtea compromisuri încâlcite încât nici măcar celor care o recomandau nu le plăcea.⁴⁵ Păstra majoritatea defectelor haotice ale celei de-a Treia Republici și adăuga și unele noi.

Crearea unei Constituții este o sarcină lipsită de satisfacții. Analiza constituțională este un aspect anost al istoriei. Dar Constituțiile sînt importante. Weimarul a eșuat pentru că avea o Constituție neinspirată. Republica Federală a

reușit pentru că Adenauer i-a asigurat o fundație dibaci echilibrată. Constituția a transformat A Patra Republică într-o simplă arenă pentru ceea ce de Gaulle numea disprețuitor „baletul partidelor”. Datorită sistemului ei de reprezentare proporțională, nici un partid nu putea forma un guvern omogen. Președintele era o nulitate, primul-ministru, de regulă, în mare măsură neputincios și adesea o nonentitate. Sistemul de coaliție mobil excludea continuitatea și stabilitatea guvernării și, mai important, făcea extrem de dificile marile hotărâri, în special măsurile nepopulare cărora li se opuneau lobby-uri interpartinice puternice, mai ales coloniale. Nu a fost o întâmplare că regimul a alunecat într-un război fără sorți de izbândă în Indochina, care s-a sfârșit cu capitularea de la Dien Bien Phu (1954), sau că a dat greș în cele din urmă în ce privește Algehefrangaise patru ani mai târziu.

Cei doisprezece ani ai celei de-a Patra Republici nu au fost însă complet iroșiți. Revoluția tehnocrată, începută în timpul regimului de la Vichy, a continuat. De fapt s-a accelerat, în mare măsură datorită eforturilor unui entuziast sîrguincios, Jean Monnet. Familia lui condusese o mică afacere în Cognac, de tipul cel mai demodat, profund franțuzesc, dar avînd exporturi în lume și avînd astfel orizonturi internaționale. Făcuse afaceri în străinătate de la

O ISTORIE A LUMII MODERNE

vîrsta de șaisprezece ani, de obicei în probleme bancare comerciale și împrumuturi de stat, dar a petrecut cea mai mare parte a primului război mondial în biroul lui Etienne Clementei, ministrul Comerțului, primul francez care a fost de părere că guvernul trebuia să ajute întreprinderea capitalistă să planifice și că „popoarele democratice” (prin care înțelegea Europa de Vest și America) trebuie să formeze o „uniune economică”.⁴⁶ În al doilea război mondial Monnet a adus servicii excepționale coordonînd producția de arme a Alianților și a fost firesc să fie ales de de Gaulle pentru a reconstrui economia zdruncinată a Franței. Monnet a înființat Commissariat General du Plan, și pe această bază a construit primele organisme ale viitoarei Comunități Economice Europene. Era o pasăre rară: un om cu idei și convingeri pasionate care nu credea în ideologie. Considera că singurul fel de planificare industrială care funcționa era cel prin convingeri și consimțămînt. Pentru el, mecanismul planificării era un simplu cadru. Regulamentele trebuiau gîndite pentru a produce o competiție perfectă, nu utopii. Funcția personalului din planificare nu era să dea ordine, ci să gîndească colectiv. Planificarea era în esență diplomație economică. Virtutea abordării lui Monnet a fost că făcea posibilă o reconciliere între planificare și sistemul de piață. Reducea la minimum birocrăția planificării și tirania pe care o năștea: la Comisariatul său avea cu totul doar treizeci de funcționari de stat.⁴⁷ Monnet era mic, timid, tăcut, incolor, detesta retorica: atît ca aspect cît și ca fel de a fi era exact opusul lui de Gaulle. Ceea ce aveau în comun cei doi erau o mare perseverență și voință; și, la fel de important, abilitatea de a îi inspira și conduce pe tineri. De Gaulle a crescut gaulliști; Monnet — eurocrați. Sistemul de „planificare indicativă” al lui Monnet a fost marea realizare a celei de-a Patra Republici. Dar pentru ca ea să dea rezultate complete erau necesare un cadru de stabilitate politică în stare să producă o valută puternică și anumite decizii de bază dure care să afecteze categorii întregi de oameni. A Patra Republică nu le putea lua. De asemenea, Monnet a pus în mișcare Comunitatea Economică Europeană, deși nu el a inventat-o. Ca uniune vamală (principala ei caracteristică), avea o lungă istorie. Sistemul vamal extern practicat de Prusia în 1818, extins în Zollverein (uniune vamală) în 1834, fusese baza unității germane realizate în sfîrșit în 1871. Experiența părea să arate că legile vamale comune erau calea cea mai sigură către unitatea politică. Luxemburg, inițial membru al Zollverein, semnase o convenție cu Belgia în 1921, care implica tarife vamale comune și un echilibru al plăților. După cel de-al doilea război mondial aceasta a fost extinsă și la Olanda, cu un tarif extern comun adoptat de către cele trei state la 1 ianuarie 1948 și un „proces de armonizare” a tarifelor interne începînd cu 15 octombrie 1949. Ideea lui Monnet a fost să extindă conceptul Benelux pentru a include cele trei Mari Puteri ale Europei Occidentale (voia și Marea Britanie), începînd cu carbunele și oțelul. Prietenii săi germani i-au dat ideea lui Adenauer, care nu a pretins că înțelege detaliile economice, dar a recunos-

J

LAZĂRUL EUROPEAN

573

cut importanța politică a acestui principiu. Tratatul de la Paris, semnat în aprilie 1951 de Benelux, Franța, Germania și Italia, a creat o piață comună a produselor din cărbune și oțel. Șase ani mai târziu, la 25 martie 1957, Cei Șase au căzut de acord să încheie Tratatul de la Roma, creînd o piață comună generală, cu propuneri pentru taxe interne și externe, sfîrșitul tuturor restricțiilor privind deplasările de persoane, servicii și capital, proceduri de „armonizare” pentru a produce o competiție perfectă și, cel mai dificil, un sistem de prețuri susținute în agricultură.

A Patra Republică a putut aduce Franța în CEE, dar i-a lipsit hotărîrea de a face acest sistem să funcționeze. Căci funcționarea sistemului depindea în mod esențial de sacrificii comune, mai ales din partea Franței și a Germaniei. Pentru a supraviețui în cadrul unei piețe comune, Franța nu trebuia numai să se industrializeze rapid; ea trebuia să-și reducă cu trei sferturi ineficientul sector agricol tradițional de tip țărănesc. La începutul anilor '50, în Franța raportul dintre muncitorii în industrie și țărani era încă de 1 la 1 (în Marea Britanie era de 9 la 1). Dintr-o populație activă de 20,5 milioane, 9,1 milioane de oameni locuiau în mici comune rurale iar din aceștia 6,5 milioane lucrau efectiv în agricultură; alți 1,25 milioane locuiau în comune semirurale.⁴⁸ Majoritatea acestor oameni trebuiau să fie convinși să

treacă în fabrici, ceea ce implica o revoluție socială care depășea capacitatea celei de-a Patra Republici. Pentru a face revoluția voluntară în agricultură posibilă, acceptabilă și în cele din urmă profitabilă, trebuiau disponibilizate imense sume de bani pentru investiții agricole. Francezii calculau că acestea trebuiau să fie furnizate de Germania de Vest, în forma unor transferuri de plăți sau a unor taxe de piață internă, într-un sistem cunoscut ca Politică Agricolă Comună. În schimb, industria manufacturieră extrem de eficientă a Germaniei avea să capete acces la piețele franceze de consum. Tratatul de la Roma era astfel o înțelegere de sacrificiu reciproc, dar unul foarte bine echilibrat. Revoluția agricolă franceză trebuia realizată destul de rapid pentru a justifica PAC. De asemenea, industria franceză trebuia să se modernizeze și să se extindă cu destulă convingere ca să împiedice Germania să obțină tot ce era mai bun din această afacere și să transforme Franța într-o colonie economică. Ambele procese necesitau un guvern puternic, încrezător, pe care cea de-a Patra Republică nu-l putea da.

Se cerea încă și mai mult: o reafirmare a spiritului națiunii franceze. În Franța anilor '50, „europenii” erau în esență o minoritate elitistă. Tonul politicii franceze era adeseori xenofob, ba chiar rasist, comuniștii dând tonul. Ei vorbeau de „Schuman le boche” („Schuman neamțul”). Un lider de sindicat comunist i-a strigat lui Leon Blum: „Blum în idiș înseamnă floare!” Un ziar comunist de provincie scria: „Blum, Schuman, Moch, Mayer nu miros a pământ bun franțuzesc.” L'Humanité publica o caricatură cu „oameni ai partidului American” — Schuman, Moch și Mayer — cu nasuri strâmbe, întrebându-se jenați în timp ce comuniștii cântau Marseieza: „Noi știm cîn-

574

O ISTORIE A LUMII MODERNE

tecul ăsta?” „Nu, trebuie să fie un cîntec din ăla franțuzesc.”⁴⁹ Chiar printre cei de centru și de dreapta, planul cărbunelui și oțelului era atacat, fiind numit „o Europă sub hegemonie germană”, iar pentru cei de stînga era „Europa Vaticanului”. Un radicalist de centru precum bătrînul Daladier insista: „Cînd spun Europa, ei înțeleg prin asta Germania, iar cînd spun Germania înțeleg Germania Mare.” Din partea dreptei, Pierre-Étienne Flandin, bătrînul munchenez, susținea că „fедераția europeană” însemna „sinuciderea Franței”. Splendid numitul Leon Gingembre* de la Asociația întreprinderilor Mici și Mijlocii (Petites et moyennes entreprises) — poate instituția cea mai caracteristică pentru vechea Franță — a rezumat conceptul de CEE propus numin-du-l „Europa trusturilor, a afacerilor internaționale și a marilor finanțe”. Era, susținea un istoric, o încercare reacționară de a reinvia „ideea unui Sfînt Imperiu Roman”. „Trecutul nu este mort”, spunea el, „ci supraviețuiește în lumea culturală germană a lui Adenauer, Schuman și de Gasperi.”⁵⁰

Această combinație de inamici ar fi făcut nefuncțională CEE, mai ales că avea puternici opozanți xenofobi și în Germania de Vest: Schumacher numea Tratatul de la Paris „mărunt european, adică o concepție panfranceză [...] cel care semnează acest tratat încetează să mai fie german”, pentru că era opera lui Adenauer, „Cancelarul Alianților”.⁵¹ Dacă A Patra Republică ar fi supraviețuit, hotărîrea necesară pentru a demonstra că o înțelegere fran-co-germană putea fi dreaptă pentru ambele părți ar fi lipsit.

De aceea revenirea la putere a lui de Gaulle în mai 1958 a fost un moment de răscruce nu numai în istoria franceză, ci și în istoria europeană postbelică. La prima vedere el nu părea omul care propulseze unitatea economică europeană, tot așa cum nu părea omul care să dizolve / 'Algeriefrancaise. Dar de Gaulle nu era niciodată exact așa cum părea. A fost una dintre marile inteligențe ale epocii moderne, infinit în subtilitate, bogat în paradox, insondabil în ironiile sale sardonice. A fost o figură antebelică, cu o minte postbelică, ba chiar o minte futuristă. A fost un monarhist care a crezut că Dreyfus era nevinovat. Era născut să iubească Imperiul Francez și Franța provincială, la France des villages — de fapt, a pus capăt amîndurora.

Lucrul cel mai important pe care trebuie să-l înțelegem este că în esență de Gaulle nu era soldat, nici măcar om de stat, ci intelectual. Era un intelectual de un tip anume, a cărui întreagă viață era o meditație pe tema minții, puterii și acțiunii. Avea, în plus, capacitatea istoricului de a vedea evenimentele curente sub specie aeternitatis. Fusesse învățat de tatăl lui: „Ține minte ce spunea Napoleon: «Dacă Pierre Corneille ar fi azi în viață, l-aș face prinț.»”⁵² Ținea mereu să-i curteze pe intelectuali, nu numai pentru că în Franța atît de mulți oameni erau clasificați ca atare: peste 1100 000 în recen-sămîntul din 1954.⁵³ În 1943 el a cîștigat în Alger o delegație de intelectu-

* în franceză gingembre înseamnă „ghimbir” (n.t.).

• i''' LAZĂRUL EUROPEAN

575

arii, conduși de Gide, spunîndu-i acestuia: „Arta își are onoarea ei, așa cum Franța are onoarea ei”: și-au dat seama că era un intelectual ca și ei.⁵⁴ Cînd a revenit la putere în 1958 i-a dat un loc important lui Andre Malraux, care ședea la dreapta sa în Cabinet și care a avut mai multă influență asupra sentimentelor lui de Gaulle decît oricare dintre prim-miniștrii săi. Cît despre Malraux, după cum spunea Gaston Palewski, el „a intrat în epopeea lui de Gaulle, cum am făcut-o toți, ca un om care intră într-un ordin religios”⁵⁵.

Era caracteristic pentru intelectualismul lui de Gaulle faptul că aborda chestiunile militare, ca teoretician, prin intermediul ideilor filozofice și politice: „Adevărata școală a comenzii”, scria el în L'Armée de métier, constă „în cultura generală”, adăugînd: „în spatele victoriilor lui Alexandru, îl găsim întotdeauna pe Aristotel”. Aceeași abordare a avut-o și ca om de stat. Citatul său preferat (cu care și-a început Memoriile de război) era celebrul „imn

închinat puterii" din Faust-vl lui Goethe, în care Faust respinge „La început a fost Cuvîntul" înlocuindu-l „La început a fost Fapta".⁵⁶ îl folosea pentru a arăta că francezul avea claritate în gândire dar îi lipsea voința de acțiune. De aici nevoia Franței, în primul rînd, de a fi un stat puternic: „Nu se poate face nimic eficient și solid fără o reînnoire a statului [...] căci de aici este necesar să se înceapă."⁵⁷ „Rolul și raison d'etre" ale statului „sînt de a servi interesul public". Numai acesta putea personifica întreaga comunitate, un Leviathan cu o putere mai mare decît aceea a atomilor săi componenți. Era forța centripetă, echilibrînd forțele centrifuge care, în special în Franța, amenințau cu destrămarea generală. Pentru de Gaulle, statul nu era totalitar. Dimpotrivă, el simboliza valori morale și culturale: mai ales, în Franța, idealismul, „principala ei trăsătură de caracter și elementul esențial al influenței ei". El îl identifica cu libertatea și cu civilizația clasică, văzînd în civilizația franceză civilizația democratică par excellence, combinînd o lungă istorie a avansului cultural cu libertatea. Democrația sub cel mai bun aspect al ei aduna oamenii laolaltă într-o conștiință a comunității morale, pe care o numea rassemblement. Ritualurile democratice erau un simbol concret al unității. Consensul precedea formele democratice. „Există un pact vechi de douăzeci de secole între măreția Franței și libertatea lumii." De aceea, „democrația se întrepătrunde în mod inextricabil cu cele mai bine înțelese interese ale Franței"⁵⁸.

Concepția lui de Gaulle despre stat era, așadar, esențial pretotalitară. El identifica statul cu legitimitatea, cel mai bine întruchipată în persoana unui conducător sacru. Monarhul era singurul individ ale cărui interese personale erau legate în mod inextricabil, ba chiar organic, de interesele întregii comunități, nu doar de ale uneia sau mai multor secțiuni ale ei (ca ale unui lider de partid). De aici sfatul pe care i l-a dat reginei Elisabeta a II-a a Angliei cînd i-a întreat despre rolul ei într-o societate modernă: „în acest post în care Dumnezeu v-a numit, fiți dumneavoastră înșivă, Doamnă! Adică persoana în raport cu care, în virtutea principiului legitimității, este ordonat

576

O ISTORIE A LUMII MODERNE

totul în regatul dumneavoastră, în care poporul dumneavoastră își percepe spiritul național și prin a cărei prezență și demnitate se menține unitatea națională."⁵⁹ În extremis, și din lipsă de altceva, el însuși fusese nevoit să-și asume acest rol în 1940: „de Gaulle, singur și aproape necunoscut, a trebuit să ia pe umerii săi povara Franței", după cum spunea el. Din nou, în 1958, cînd oribila criză din Algeria amenința Franța cu un război civil de tip spaniol, el și-a asumat acest rol: „de Gaulle, nu prea cunoscut și fără altă armă decît legitimitatea sa, trebuie să ia destinul în mîinile sale"⁶⁰. „Dispăruse" în 1946 tocmai cu acest scop de a-și păstra „o imagine pură" căci (după cum spunea el) „dacă Ioana d'Arc s-ar fi măritat, ea n-ar mai fi Ioana d'Arc".⁶¹ Și-a dezvoltat, într-adevăr, o capacitate de a se disocia pe el ca persoană particulară de persoana sa publică („de Gaulle nu mă interesează decît ca personalitate istorică"), așa încît să poată spune: „Au fost multe lucruri pe care mi-ar fi plăcut să le fac, dar n-am putut, pentru că nu i s-ar fi potrivit generalului de Gaulle."⁶²

Consecința logică a acestei teorii despre stat a fost că de Gaulle și-a instituit o monarhie proprie, așa cum ar fi făcut fără îndoială cu un secol în urmă. În 1958 însă, el a respins monarhia în favoarea unei monarhii plebiscitorii, folosind referendumuri și (din 1962) alegeri generale directe pentru un președinte investit cu puteri reale precum și cu un rol simbolic transcendent. Constituția lui din 1958, adoptată cu un vot de 17,5 la 4,5 milioane (cu 15% abțineri) și bazată pe propunerile de la Bayeux, a fost de departe cea mai clară, cea mai coerentă și mai bine echilibrată pe care o primise Franța vreodată.⁶³ Inducea, după cum și intenționa, o polarizare a sistemului de partide în două blocuri uriașe, de stînga și de dreapta (deși cu o structură în patru partide), obligînd alegătorii, la al doilea tur de scrutin, să facă alegeri neambigue. A revigorat executivul, permițîndu-i să ia decizii cu autoritate și să-și urmărească politicile cu consecvență. Cel mai important, sistemul electoral prezidențial din 1962, aprobat cu 13,15 milioane la 7,97 milioane, dădea șefului statului, trecînd peste partide, un mandat direct din partea întregului electorat. Ca rezultat, Franța s-a bucurat de perioada cea mai lungă de stabilitate politică din întreaga ei istorie modernă. Abia la douăzeci și trei de ani după 1958 a avut loc efectiv o schimbare în filozofia guvernamentală. Chiar și după victoria socialiștilor în alegerile prezidențiale din mai 1981, Constituția a continuat să funcționeze lin, arătînd că era una pentru orice circumstanțe. Franța, ca și Germania, căpătase în sfîrșit un cadru public de primă clasă.

Această nouă stabilitate a făcut posibil lucrul la care în regimul de la Vichy și în A Patra Republică se făcuse doar aluzie: „reînnoirea" Franței. Lungul declin de mai bine de un secol nu numai că a fost inversat, dar s-a văzut în mod spectaculos că a fost inversat. În chestiuni economice, de Gaulle a procedat cu amestecul lui paradoxal de tradiționalism și modernitate. Tehnocratul pe care l-a făcut președinte al Comisiei Economice, și adevăratul LAZĂRUL EUROPEAN

577

arhitect al succesului său economic, a fost Jacques Rueff, un om care a făcut din încrederea sa în aur cea mai bună măsură a valorii și care a pus pentru prima dată în practică politicile neoconservatoare ce, aveau să devină în anii '70 un model internațional sub numele înșelător de „monetarism". Planul lui Rueff din 8 decembrie 1958 implica deflația, reduceri severe în cheltuielile guvernamentale, depreciere, convertibilitate și un „nou franc" avînd de 100 de ori valoarea sa anterioară; iar planul era legat de reducerea sau anularea în masă a taxelor și cotelor externe. Pe scurt,

Franța era livrată liberei inițiative și pieței. „Ceea ce m-a câștigat”, remarca de Gaulle mai târziu, „a fost coerența și feroaarea planului, precum și îndrăzneala și ambiția lui”. Obiectivul acestuia, a spus el națiunii la televizor, era să „așeze națiunea pe o bază de adevăr și severitate”⁶⁴.

Franța este în mod fundamental o țară bogată; locuitorii ei sînt extrem de inteligenți și de harnici. Tot ce este necesar pentru a face Franța să funcționeze eficient sînt un cadru stabil și o conducere energetică. Rezultatele au venit repede. PNB a crescut cu 3% în a doua jumătate a lui 1959, cu 7,9% în 1960, cu 4,6% în 1961, cu 6,8% în 1962; nivelul de trai a început să se îmbunătățească într-un ritm de 4% pe an. Pentru prima dată de la Revoluția Industrială, Franța a început să stabilească ritmul economic. Ceea ce a făcut de fapt gaullismul a fost să accelereze modestul progres economic din timpul celei de-a Patra Republici și să-l stabilească apoi la un nivel ridicat, într-un cadru de stabilitate monetară și (după standardele franțuzești) o inflație foarte scăzută. Exporturile s-au dublat, în 1956-1962, iar în perioada de douăzeci de ani începînd din 1952 producția industrială s-a triplat. Francul a devenit o valută forte și la începutul lui 1968 rezervele franceze au ajuns la suma extraordinară de 35 000 de milioane de franci (noi).⁶⁵ Aceste rezultate au însoțit și consolidat alte tendințe pe termen lung. Populația, care fusese de 41 de milioane în 1946, a crescut la 52 de milioane pînă în 1974. Aceste noi milioane aveau o educație și locuințe mai bune ca oricînd. Numărul de locuințe, stagnant între 1914 și 1939, a crescut, în anii '60, cu o rată de zece ori mai mare decît în perioada interbelică, așa încît pînă în 1968 acesta ajunsese de 18,25 milioane, dublu față de 1939. Tot din anii '60 datează folosirea generalizată a medicamentelor moderne în Franța și apariția unui serviciu de sănătate eficient.⁶⁶ Numărul profesorilor din școlile gimnaziale de stat a crescut de la 17 400 în 1945 la 67 000 în 1965, iar sectorul privat (datorită faimoasei Loi Debre, numită după cel dintîi prim-ministru al lui de Gaulle) s-a extins și el cu repeziune. Educația în masă, de bună calitate, datează în Franța de la sfîrșitul anilor '50. Numărul studenților din colegii și universități, de doar 78 691 în 1939, crescuse la 563 000 pînă în 1968.⁶⁷

Pe scurt, sub de Gaulle Franța a devenit pentru prima dată o țară modernă, industrializată, în prim-planul progresului tehnic și al asimilării de idei noi. Era tocmai antiteza Franței anilor '30. O astfel de inversare a unor tendințe istorice profunde este foarte rară în istorie, mai ales pentru o națiune

578

O ISTORIE A LUMI! MODERNE

veche. Face ca de Gaulle să poată fi considerat omul de stat excepțional al epocii moderne. Transformarea nu a avut loc, bineînțeles, fără dureri, urîțenie și șoc; și proteste. Dar tocmai conștiința francezilor că țara lor era din nou o forță dinamică, așa cum fusese sub Ludovic al XIV-lea sau Napoleon I, i-a împăcat cu distrugerea Franței rurale tradiționale și, la fel de important, i-a întărit în acceptarea coparteneriatului cu Germania lui Adenauer într-o comunitate europeană.

De Gaulle nu împărțea pasiunea lui Monnet pentru integrare și supranaționalitate. Public, el vorbea întotdeauna despre Europa ca despre „Europe des patries”. Ca întotdeauna însă, comportamentul oficial al lui de Gaulle masca adeseori scopuri diferite și mai subtile. El rămînea pragmatic. Nu era împotriva entităților mai mari cu anumite scopuri specifice dacă, în cadrul lor, interesele franceze puteau fi susținute cu mai multă siguranță. În primăvara lui 1950 el reflectase la bătălia din Cîmpiile Cataloniei, „în care francii, galo-romanii și teutonii au pus împreună pe fugă hoardele lui Atilla. E vremea ca Rinul să devină un loc de întîlnire și nu o barieră. Dacă nu facem efortul să privim lucrurile la rece, vom fi aproape uluiți la perspectiva a ceea ce ar putea produce împreună calitățile germane și valorile franceze, extinse la Africa. Acesta este un teren de dezvoltare comună ce s-ar putea să transforme Europa chiar și dincolo de Cortina de Fier”⁶⁸.

Într-un anumit sens, de Gaulle era mai mult decît un naționalist francez; era un carolingian. El împărțea opinia istoricilor francezi din noua Școală Annales, precum Fernand Braudel, că istoria este determinată în mod esențial de geografie. De fapt, nu era ceva nou: mergea în trecut cel puțin pînă la Al-bert Sorel, care susținuse în marea sa carte *L'Europe et la Revolution francaise* (1885) că „Politica statului francez a fost determinată de geografie. S-a bazat pe un fapt — imperiul lui Carol cel Mare. Punctul de pornire pentru marele proces care umple istoria Franței este disputa nerezolvată asupra moștenirii împăratului.”⁶⁹ Din vremea lui Filip cel Frumos, sub casa de Valois, Henric al IV-lea și Sully, Richelieu și Mazarin, Ludovic al XIV-lea și pînă în epoca lui Danton și Napoleon, Franța căutase să recreeze acel imperiu cu forța și sub o unică egidă franceză. Nu era posibil acum, cu o Germanie trunchiată, deposedată de acumulările ei necarolingiene, să-l recreeze pașnic, fratern și într-un sens neabsolutist? Era exact genul de idee pragmatică pe care de Gaulle s-o găsească atrăgătoare. Spre deosebire de majoritatea intelectualilor francezi moderni, el îl detesta pe Nietzsche; el se apropia de Germania prin De l'Allemagne (1810) a doamnei de Stael, care a pornit în Franța cultul germanilor „buni”, al occidentalilor. Împărțea admirația ei pasionată față de Goethe. Îl percepea pe Adenauer ca pe un om care se potrivea acestui aspect al Germaniei, un alt homme providential ca el însuși, a cărui norocoasă aflare la putere furniza Franței o ocazie ce putea să nu mai apară niciodată. Adenauer, scria el, era un renanian

... îmbibat de simțul naturii complementare a galilor și a teutonilor care a fertilizat cîndva prezența Imperiului Roman pe Rin, a adus succes francezilor și glorie lui

{■ Charlemagne, a dat Austriei rațiunea de a fi, a justificat relațiile dintre regele Franței, și electori, a aprins în Germania flacăra Revoluției, i-a inspirat pe Goethe, Heine, , Madame de Stael și Victor Hugo și, în ciuda luptelor aprige în care au fost încleștate aceste două popoare, a continuat să caute o potecă bijbîind prin întuneric. Acesta era spiritul în care de Gaulle l-a chemat pe Adenauer la castelul său de la Colombey-les-deux-eglises pe 14 septembrie 1958 pentru ceea ce el a numit „întîlnirea istorică dintre acest francez bătrîn și acest german foarte bătrîn”⁷⁰.

întîlnirea a fost un succes absolut. De Gaulle a devenit prietenos față de der Alte cînd i s-a spus că-și va recîștiga tinerețea la putere, „cum s-a întîmplat cu mine”⁷¹. Lui Adenauer i-a plăcut francezul: „atît de deschis, de corect, de moral”. A fost prima dintr-un șir de patruzeci de întîlniri între cei doi, ce au avut loc într-o atmosferă din ce în ce mai prietenească pînă la retragerea lui Adenauer în 1962. Ei au pus bazele unei axe franco-germane care a durat pînă la începutul anilor '80. Aceasta se întemeia pe diminuarea aspectelor supranaționale ale CEE făcînd, în același timp, ca aspectele ei economice să funcționeze la superlativ prin sincronizarea reciprocă a economiilor franceză și germană. Astfel, afacerea echilibrată, de care depindea succesul CEE, a fost transformată într-o realitate funcțională de către acești doi catolici conservatori de modă veche, a căror politică data dinainte de epoca democrației creștine, a căror concepție despre lume se formase înainte de 1914, dar care rămăseseră uluitor de deschiși la schimbările și ocaziile pe care le-au adus evenimentele tragice din timpul vieții lor. A fost o prietenie reală și un exemplu al modului în care personalitățile și, încă și mai mult, relațiile personale afectează în mod radical cursul afacerilor internaționale. Ca multe prietenii, a fost pecetluită de o antipatie comună: Marea Britanic De Gaulle nu considera Marea Britanie o adevărată putere continentală. Era atlanticistă, „anglo-saxonă”, cum spunea el, membrul mai tînăr al aceluia parteneriat de limbă engleză care le refuzase lui și Franței locul ce li se cuvenea în organismele de luare a deciziilor ale alianței din timpul războiului. Scopul lui de Gaulle era să folosească noțiunea carolingiană de CEE pentru a crea în Europa un centru al puterii care să fie o alternativă la SUA și Rusia sovietică. Nu voia un amestec britanic care ar fi respins inevitabil pretenția Franței de a se așeza pe tronul lui Carol cel Mare. În primul deceniu de după război, politica externă britanică fusese confuză și nerealistă și avea sens numai pornind de la premisa că Franța avea să rămînă slabă și Germania de Vest total dependentă de SUA. Conducerea unei federații europene îi aparținea în mod evident. Dar cu o politică tradițională de alimente ieftine bazată pe importuri din Commonwealth și crezînd într-o „relație specială” cu America, Marea Britanie nu își dorea un astfel de rol. La Ziirich, în 1946, Churchill însuși a cerut „ceva care vă va uimi [...] un fel de State Unite ale Europei” bazate pe „un parteneriat între Franța și Germania”. Franța și Germania, a spus el, „trebuie să ia împreună conducerea. Marea Britanie [...]”

580

O ISTORIE A LUMII MODERNE

America și, sper eu, Rusia sovietică [...] trebuie să fie prietenii și susținătorii noii Europe”⁷².

Această viziune condescendentă se baza pe presupunerea că Marea Britanie mai putea fi încă o mare putere independentă, ocupînd poziția geopolitică unică pe care i-o dăduse cîndva un imperiu mondial: după cum a spus Churchill (în 1950), Marea Britanie era intersecția a trei cercuri secante, lumea vorbitoare de limbă engleză, Commonwealth și Europa. Afirmatia nu era foarte plauzibilă în 1950. Nu avea nici un sens după Suez, care demonstrase că nici Commonwealthul, nici „relația specială” nu aveau vreo valoare în a ajuta Marea Britanie să-și protejeze ceea ce ea considera un interes vital. Drumul se îndrepta clar spre o politică europeană. Harold Macmillan, care îi succedea ca prim-ministru lui Anthony Eden în ianuarie 1957, a avut o ocazie de a se angaja într-un curs complet nou și de a încerca să participe și el la negocierile pentru încă neterminatul Tratat de la Roma. A scăpat-o. El încă mai avea iluzii de grandoare. În februarie 1959 s-a dus la Moscova, ca purtător de cuvînt autodesemnat al alianței, The Times (fără îndoială informat corespunzător) comentînd că președintele Eisenhower fiind „o forță în declin, cancelarul german un bătrîn nefericit iar președintele francez preocupat de alte probleme, responsabilitatea care cade pe umerii primului-mi-nistru britanic de a conduce alianța cu înțelepciune, dar și cu forța [...] este uriașă”⁷³.

Vizita la Moscova nu a realizat nimic (nici întîlnirea la vîrf a Marilor Puteri de la Paris în 1960), dar s-a dovedit o greșeală costisitoare, căci l-a convins pe Adenauer că Marea Britanie în general și Macmillan în particular erau parteneri pe care nu te puteai baza, în stare să facă o înțelegere cu Rusia pe la spatele Germaniei și pe socoteala ei.⁷⁴ I-a scos la iveală anglofobia. El vedea în Marea Britanie un escroc internațional, pretinzînd un statut nejustificat de resursele sau eforturile ei. „Anglia”, scria el, „e ca un om bogat care și-a pierdut toată averea dar nu-și dă seama de asta.”⁷⁵ El spunea că cele trei lucruri care îi displăceau cel mai tare erau „rușii, prusacii și britanicii”. Macmillan încerca să „ne exploateze pe noi, săracii, proștii de continentali”. Politica britanică nu era decît ein einziges Feilschen, o unică tîrguială.⁷⁶ De Gaulle, în lungile și frecventele lor convorbiri, a exploatat cu iscusință antipatia și suspiciunile lui Adenauer. Macmillan a cerut în sfîrșit ca Marea Britanie să intre în CEE în iulie 1961, cînd aceasta era deja o comunitate funcțională, cu direcții definite. Aderarea Marii Britanii însemna schimbări structurale care amenințau echilibrul fragil al avantajelor franco-germane. Cînd acest lucru a devenit evident, de Gaulle s-a opus

intrării britanicilor, la o spectaculoasă conferință de presă din 14 ianuarie 1963. Dacă Marea Britanie intra, a spus el, avea să fie ca un cal troian și „în cele din urmă ar apărea o uriașă Comunitate Atlantică dependentă și condusă de americani care ar înghiți curînd CEE”. Aceasta ar periclita „prietenia dintre Germania și Franța, uniunea europeană așa cum o doresc amîndouă și acțiunea lor

LAZĂRULEUROPEAN : 581

comună în lume”, care se baza „pe un sprijin popular incomparabil”.⁷⁷ Spre nefericirea Angliei, Adenauer și-a manifestat aprobarea tăcută față de franțuzescul non.

Cu toate acestea, felul în care cei doi bătrîni vedeau lumea nu a fost singurul motiv pentru respingerea Marii Britanii. Cu fiecare an care trecea Marea Britanie devenea mai săracă față de membrii CEE. Aceasta ridica o nouă serie de probleme. Căci dacă structura Comunității (în special PAC) se baza pe o înțelegere între Germania și Franța, această înțelegere avea să aibă un impact și mai dur asupra Marii Britanii, care ar fi trebuit să plătească alimente scumpe din CEE în schimbul accesului la piețe pentru bunurile pe care le producea. Avea să se dovedească acest lucru destul de competitiv pentru ca înțelegerea să funcționeze? În noiembrie 1967, de Gaulle s-a opus din nou intrării Marii Britanii, și de data asta a atras atenția, ca justificare, asupra slăbiciunilor cronice din economia britanică și a dificultății de a le corecta.⁷⁸

Slăbiciunile structurale din economia britanică, față de principalii ei concurenți industriali, deveniseră evidente în perioada 1870-1914 și din nou în anii '20. Dar avusese loc o revenire în a doua jumătate a anilor '30, în special în domeniile de înaltă tehnologie; economia mersese bine în timpul celui de-al doilea război mondial și a continuat să meargă astfel pînă în 1950, cînd indicele exporturilor era de 144% față de 1938.79 În 1950 PNB britanic era de 47 de miliarde de dolari față de numai 75 de miliarde pentru toate cele șase viitoare puteri din CEE. Exporturile britanice, la 6,3 miliarde de dolari, reprezentau peste două treimi din ale Celor Șase (9,4 miliarde) iar PNB per capita era aproape de două ori mai mare (940 \$ față de 477 \$). Douăzeci de ani mai tîrziu, în 1970, PNB britanic per capita a devenit mai mult decît dublu, ajungînd la 2 170 \$. Al Celor Șase a crescut de peste cinci ori, pînă la 2 557 \$. În timp ce exporturile britanice se triplaseră, ale Celor Șase crescuseră de aproape zece ori. Rezervele lor, mai mici decît ale Marii Britanii în 1950 (2,9 miliarde față de 3,4 miliarde), crescuseră și ele de zece ori, în timp ce ale Marii Britanii se diminuaseră.⁸⁰ După orice standard de măsurare continental imaginabil, economia britanică mersese prost. Prăpastia a crescut în anii '70, în ciuda faptului că Marea Britanie a intrat pînă la urmă în CEE la 1 ianuarie 1973.

De unde această slăbiciune cronică? Marea Britanie fusese prima țară care se industrializase, proces început pe scară largă în anii '60 ai secolului al XVIII-lea. În cei două sute de ani care au trecut de atunci, a fost singura putere industrială importantă care nu suferise convulsiile revoluției, invazii străine ori războiul civil: acele rupturi fundamentale cu trecutul care, așa cum a arătat istoria postbelică a Franței și Germaniei, promovează dinamismul social și economic. Marea Britanie nu avea o lege constituțională a drepturilor omului, nici un fel de garanții scrise menite să protejeze principiile unei societăți liberale. Avea în schimb tradiția Dreptului Cutumiar, arbitrat

582

O ISTORIE A LUMII MODERNE

de judecători, care susținea în mod eficient drepturile la libertate și proprietate și era, de fapt, cadrul legal în care britanicii au creat prima societate industrială modernă. Acesta a continuat să funcționeze pe tot parcursul secolului al XIX-lea ca o bază legală efectivă pentru întreprinderea industrială, în 1900 însă, sindicatele, care deja reflectau anacronismele și anomaliiile industrializării timpurii, în special prin multitudinea de sindicate de breaslă, au creat Partidul Laburist, pentru a promova „legislația în interesul direct al forței de muncă” și a se opune „măsurilor care au o tendință opusă”.⁸¹ Caracteristica principală a Partidului Laburist Britanic, spre deosebire de alte mișcări socialiste din Occident, o constituia faptul că nu era în primul rînd marxist sau măcar socialist, ci o formă de sindicalism parlamentar. Era proprietatea sindicatelor. Ele sponsorizau direct un nucleu de parlamentari laburiști (128 în 1975, de exemplu) și, mai important, plăteau aproximativ trei sferturi din fondurile naționale ale partidului și 95% din cheltuielile de alegeri.⁸² Constituția partidului, printr-un sistem de afilieri ale membrilor de sindicate exprimate prin voturi în bloc, făcea din sindicate elementul covîrșitor dominant în formarea politicii de partid.

Puterea parlamentară s-a reflectat repede în măsurile statutare cu scopul distrugerii ponderii Dreptului Cutumiar în cadrul Constituției nescrise a Marii Britanii, înclinînd-o în mod decisiv în direcția forței de muncă organizate, în 1906, primul an în care Laburiștii au fost puternic reprezentați în Parlament, ei au făcut să se voteze Legea Conflictelor de Muncă, lege care dădea sindicatelor imunitate totală față de acțiuni civile pentru daune (prejudicii) „presupuse a fi fost provocate de către sindicate sau în numele lor”. O astfel de imunitate nu mai exista nicăieri în Occident, căci de fapt făcea ca sindicatele să nu poată fi trase la răspundere pentru încălcări de contracte, deși ceilalți contractanți, angajatorii, puteau fi dați în judecată de către sindicate. Pînă și soții Webb o considerau „o imunitate nelimitată și extraordinară”. Avocatul specializat în drept constituțional A. V. Dicey protesta: „Face din sindicat un organism privilegiat, scutit de legea comună a pămîntului. Nici un astfel de organism privilegiat nu mai fusese creat vreodată în mod deliberat de un parlament englez.”⁸³ Această lege problematică, oferind sindicatelor un statut special în fața legii, a devenit plinta pe care a fost ridicată ulterior o suprastructură masivă și complexă de privilegii

statutare pentru sindicate. Legea Sindicatelor din 1913 legaliza cheltuirea de fonduri ale sindicatelor în scopuri politice, adică pentru Partidul Laburist, și prevedea că membrii de sindicat afiliați la alte partide trebuiau să renunțe la drepturile lor politice (o procedură complicată și nepopulară) dacă nu voiau să contribuie la fondurile laburiste. Această procedură a fost schimbată în inversul ei de către Legea Conflictelor de Muncă din 1927 a conservatorilor, care declara ilegale și grevele politice. Dar îndată ce laburiștii au obținut o majoritate absolută în parlament în 1945, ei au abrogat legea din 1927 și au continuat să acorde sindicatelor un statut special în cadrul industriilor naționalizate pe

;p LAZĂRUL EUROPEAN <1 O

583

care le-au creat și, de fapt, în toate legile lor sociale și economice. Judecătorii au susținut, din când în când, protecția Dreptului Cutumiar pentru persoane individuale împotriva sindicatelor. Dar ori de câte ori aceștia găseau o portiță de scăpare într-o lege care privilegia sindicatele, acestea se puteau sprijini direct pe un parlament dominat de laburiști, pentru a o astupa. Astfel, în procesul *Rookes vs. Barnard* (1964) Camera Lorzilor a hotărât că o grevă neoficială care încălca un contract era ilegală. În anul următor, un nou guvern laburist a legalizat-o în Legea Conflictelor de Muncă din 1965.

În anii '60 și '70 a fost exercitată în diferite moduri o putere sindicală crescândă. În 1969, sindicatele au respins așa-numita legislație „în caz de conflict” pe care primul-ministru laburist, Harold Wilson, a propus-o în încercarea de a reduce numărul grevelor. În 1972 sindicatele au introdus noi forme de acțiune directă, inclusiv „pichetarea în masă”, „pichetele zburătoare” și „pichetarea secundară”, pe care poliția nu era dispusă să le anihileze ori să le pună frâu. În 1974 au folosit aceste procedee pentru a distruge un guvern conservator responsabil pentru Legea Relațiilor Industriale care încerca, deși ineficient, să introducă un cod statutar de comportament al sindicatelor. Guvernul laburist care a urmat nu numai că a abrogat legea din 1971, dar a trecut prin parlament o masivă legislație care extindea privilegiile sindicatelor, Legile Relațiilor dintre Sindicate și Forța de Muncă din 1974 și 1976 și Legile Protecției Locurilor de Muncă din 1975 și 1979 fiind doar cele mai importante. Acestea extindeau imunitatea pentru acțiuni de prejudiciere la cazurile în care sindicatele determinau alte partide să încalce contracte, îi obligau pe angajatori să recunoască sindicatele și să susțină ideea că toți muncitorii trebuiau să facă parte dintr-un sindicat (până într-atât încât un muncitor putea să fie concediat fără nici un fel de compensații legale dacă refuza să se înscrie într-unui) și să furnizeze sedii pentru organizațiile sindicale. Efectul acestui munte de legi l-au constituit creșterea numărului de întreprinderi care angajau numai muncitori sindicalizați și de asemenea creșterea, pentru prima dată, a sindicalizării peste pragul de 50% din forța de muncă, față de 25% sau mai puțin în Statele Unite, Franța și Germania de Vest. Și mai important însă a fost faptul că au îndepărtat practic toate inhibițiile în forța de negociere a sindicatelor. După cum remarca directorul arhivelor de la înalta Curte de Casație, Lordul Denning: „Au fost ridicate toate constrângerile legale, așa că acum pot să facă ce vor.”⁸⁴ În primele luni ale lui 1979, sub o conducere haotică, neînhibatele sindicate și-au distrus efectiv beneficiarul, guvernul laburist. Succesorul conservator al acestuia a introdus apoi mici limitări ale privilegiilor sindicatelor și Codurile Muncii din 1980 și 1982. Privilegiile legale și puterea politică excesive ale sindicatelor au dus la dezvoltarea înceată a Marii Britanii în special în următoarele trei feluri. În primul rând, au promovat practici restrictive, au inhibat creșterea productivității și astfel au descurajat investițiile. În sfertul de secol 1950-1975, cifra investițiilor și a productivității în Marea Britanie a fost mai scăzută

584

O ISTORIE A LUMII MODERNE

decît a oricărei alte puteri industriale importante. În al doilea rând, au crescut mult presiunea inflației salariale, în special de la sfîrșitul anilor '60 încoace.⁸⁵ În al treilea rînd, pretențiile sociale și legislative formulate de sindicate au avut o tendință tot mai mare de a spori dimensiunea sectorului public și a procentului din PNB cuvenit guvernului. Marea Britanie fusese în mod tradițional un stat cu un număr minim de personal în sectorul public: făcea parte din contextul avantajos care a înlesnit revoluția industrială. Recensămîntul din 1851 înregistra mai puțin de 75 000 de oameni care erau angajați la stat, majoritatea lucrători vamali, fiscali sau poștali, și numai 1 628 în departamentele centrale ale guvernului civil, într-o vreme cînd cifra corespunzătoare pentru Franța (1846) era de 932 000. În secolul care a urmat, procentul de populație activă angajată în sectorul public a crescut de la 2,4% la 24,3% în 1950. Altfel spus, în cei 120 de ani 1790-1910, procentul din PNB alocat cheltuielilor publice nu a depășit niciodată 23% și a fost, în medie, de 13%. După 1946 nu a mai scăzut niciodată sub 36%.⁸⁶

Creșterea cu adevărat dăunătoare însă a avut loc după 1964, într-o perioadă în care laburiștii s-au aflat la putere unsprezece ani din cincisprezece. În anii '50 și la începutul anilor '60 fusese de doar puțin peste 40%. În 1965 a trecut de 45% iar în 1967 de 50%. Pragul de 55% a fost depășit imediat după ce laburiștii au revenit la putere în 1974, iar în anul următor a crescut la 59,06%. În 1975-1976 numai împrumutul sectorului de stat a ajuns la 11,5% din total, iar noul împrumut de stat din următorii cinci ani a depășit în total 31 de miliarde de lire.⁸⁷ În această etapă combinația dintre cheltuielile publice excesive și inflația salariilor amenința să împingă rata inflației din Marea Britanie în marja de 40%. În toamna lui 1976 Marea Britanie a fost nevoită să-1 cheme pe negociatorul Fondului Monetar

Internațional și să se supună dictatului acestei instituții. După aceea a avut loc o oarecare redresare și, după victoria electorală a conservatorilor din 1979, s-a semnalat o încercare sistematică de a reduce împrumutul de stat, de a restrânge sectorul de stat și de a expune economia disciplinei deflaționiste a forțelor pieței. Acest lucru, împreună cu impactul terenurilor petroliere din Marea Nordului, care a făcut ca pînă în 1980 Marii Britanii să-i ajungă propriul petrol și să fie și un exportator net substanțial pînă în 1981, au stabilizat economia și au ridicat productivitatea la niveluri competitive, deși se afla la nivelul economic cel mai scăzut de la sfîrșitul anilor '60 încoace. În 1983 Marea Britanie începea să-și revină, dar foarte încet, și era improbabil să exercite vreă formă de conducere, în CEE sau în afara ei, o bună bucată de vreme.

Relativul eșec al Marii Britanii era însă o excepție. În întreaga Europă, cele patru decenii postbelice au adus la vest de Cortina de Fier o spectaculoasă îmbunătățire socială și economică. Mai mult, aceasta a avut loc pe un fundal de legalitate constituțională și pace politică. Contrastul cu perioada interbelică era izbitor, chiar și în domeniile cele mai favorizate. Țările

LAZĂRUL EUROPEAN

585

scandinave au avut una dintre cele mai proaste cifre ale șomajului în anii '20 și '30. În iarna lui 1932-1933 procentul din forța de muncă șomeră a crescut la 31,5% în Suedia, 42,4% în Norvegia și 42,8% în Danemarca.⁸⁸ A fost o perioadă de intense lupte de clasă. A trebuit să fie create forțe paramilitare pentru a menține ordinea, și din amărăciunea conflictelor sociale și-a construit Vidkun Quisling mișcarea de tip nazist cu birdmenn în uniforme după modelul SA.⁸⁹

Schimbarea a venit în a doua jumătate a anilor '30. În Norvegia (1935), Suedia și Danemarca (1936) și Finlanda (1937), au apărut guverne social-de-mocrate care au introdus programe de asigurare socială cuprinzătoare. Ele au fost finanțate printr-o revenire economică rapidă. În Norvegia, în 1938 PNB ajunsese cu 75% mai mare decît în 1914 iar în Suedia el a crescut cu 50% în anii 1932-1939, deși social-democrația nu era în stare să rezolve șomajul uriaș mai mult decît orice alt sistem antebelic (cu excepția doar a hitlerismului).⁹⁰ Deja, la sfîrșitul anilor '30, observatori britanici și americani precum marchizul Childs și lordul Simon de Wythenshawe atrăgeau atenția la ceea ce Simon numea „cel mai încurajator lucru din lume astăzi”⁹¹. Social-democrații au continuat să domine politica scandinavă pînă la sfîrșitul anilor '70, realizînd o prodigioasă continuitate democratică. În Suedia Tage Erlander a fost prim-ministru o perioadă-record de douăzeci și trei de ani. Einar Gerhardsen a stabilit un record similar în Norvegia pînă la retragerea sa, în 1965. Social-democrații au rămas la putere din 1936 pînă în 1976 în Suedia, iar în Norvegia din 1935 pînă în 1981 (cu excepția perioadei 1965-1971); și au fost dominanți în toată această perioadă și în Danemarca și Finlanda. Această stabilitate socială și politică a permis Scandinaviei să-și aducă o contribuție uluitoare, în raport cu populația sa, la economia mondială. La mijlocul anilor '70,22 de milioane de scandinavi produceau aproape 20 de milioane de tone de grâu, 5,6 milioane de tone de pește (de două ori producția Americii și de cinci ori a Marii Britanii), 25,2 milioane de tone de minereu de fier (mai mult decît Marea Britanie, Franța și Germania la un loc) și 49 milioane de tone de lemn și hîrtie (un sfert din producția SUA). Scandinavia genera mai multă energie electrică decît Franța, iar construcțiile navale le depășeau pe cele ale Americii, Marii Britanii, Franței și Germaniei la un loc.⁹² În anii '70 însă, costul crescînd al serviciilor de asistență socială, exigențele puternicelor mișcări sindicale, ca în Marea Britanie, și impactul taxelor foarte mari în combinație cu criza de energie au distrus dinamismul economiilor scandinave, în special în Suedia, și au pus capăt monopolului puterii social-democrate. Nesocialiștii au revenit la putere din 1976-1982 în Suedia, în Danemarca și, în 1981, chiar și în Norvegia, care beneficiase de petrolul din Marea Nordului. Experiența scandinavă a arătat că, pînă și în circumstanțele cele mai favorabile, existau limite practice severe la ceea ce avea de oferit o democrație a asistenței sociale. mar. '^somi:m.,-itj.* '»

586

O ISTORIE A LUMII MODERNE

A fost remarcabil, de fapt, că în anii '70 Elveția a depășit Suedia ca stat cu nivelul de trai cel mai bine echilibrat social, rezultat obținut prin ceea ce am putea numi conservatorism plebiscitoriu. Industrializarea a apărut în Elveția începînd din 1800, iar în 1920 peste 40% din populația activă lucra în industrie (plus încă un segment semnificativ în serviciile oferite de hoteluri și bănci), față de numai 25% în agricultură. Sufragiul masculin universal a fost introdus încă din 1848, împreună cu un sistem de referendum constituțional, augmentat de noi opțiuni prin referendum în 1874 și 1891, făcînd ca votul direct al masei alegătorilor să devină procesul normal al schimbării legislative. Acest lucru a fost însoțit de un procedeu numit „democrația concordanței”, ceea ce presupunea reprezentarea tuturor partidelor importante în organismul executiv al guvernului, Consiliul Federal, și recunoașterea publică a grupurilor de presiune.⁹³ Acest sistem a avut două consecințe politice foarte importante. În primul rînd, referendumurile îi obligau pe conservatori să creeze partide de masă, care au fost întotdeauna mai degrabă populiste decît elitiste. Antisocialistul Burgerblock, al radicalilor, conservatorilor catolici și țărănilor, care a dominat politica elvețiană începînd din 1919, era un partid format din multe clase, incluzînd unele dintre elementele cele mai sărace ale țării: catolicii de limbă italiană, care se simțeau discriminați de liberalii protestanți progresiști vorbitori de franceză și germană. Conservatorismul a devenit o forță puternică, negativă, capabilă să blocheze schimbarea prin plebiscit.⁹⁴ În

al doilea rînd, împiedicînd radicalizarea muncitorilor, populismul conservator i-a împins pe socialiști spre centrul spectrului politic. În 1935 Partidul Social-Democrat Elvețian a fost primul care a renunțat la principiul luptei de clasă și doi ani mai tîrziu a negociat un „Acord de Pace” în industria metalurgică. Acest lucru a deschis socialiștilor calea pentru a intra în guvernul federal în 1943, creînd, în schimb, un stat social-democrat burghez integrat, bazat pe negativism conservator.

Această abordare negativă a promovat în mod paradoxal dinamismul economiei elvețiene, în special în cel mai mare domeniu de creștere al ei, cel bancar. Pe parcursul anilor '60 și '70 ceea ce a permis economiei să continue să crească și băncilor să supraviețuiască „Afacerii Chiasso” din 1977 (care a implicat o sucursală a Credit Suisse în contrabanda cu valută italiană) a fost refuzul elementelor conservatoare să accepte cererea social-democraților de a „democratiza” și „deschide” sistemul bancar elvețian. Băncilor elvețiene le era interzis să divulge informații cu privire la conturi printr-o lege emisă în 1934 pentru a împiedica guvernul nazist să depisteze economiile evreilor germani. Informația poate deveni disponibilă pentru Interpol în cazuri de răpiri sau furturi și (din 1980) pentru guvernul SUA în anumite cazuri de crimă organizată. Dar Elveția a refuzat hotărît să divulge date financiare în scopuri politice, deși s-a aflat sub mari presiuni cînd a fost expulzat șahul Iranului, în 1979. Există în Elveția mai multe mii de conturi „politice” cu parolă, între care multe de dincolo de Cortina de Fier. Ele

H; LAZĂRUL EUROPEAN ! O

587

reprezintă însă doar o mică parte a comerțului bancar elvețian, care la sfîrșitul lui 1978 avea depozite străine în valoare de 115,06 miliarde de dolari, plus alte 123,7 miliarde în bonuri valorice.⁹⁵ La începutul anilor '80 totalul depozitelor din băncile elvețiene era de ordinul bilioanelor, iar „democratizarea” sistemului bancar ar însemna distrugerea eficienței unui sistem a cărui discreție este legată de caracterul neoficial, viteză și ura față de birocrație. Cum sistemul bancar era sursa dezvoltării industriale elvețiene (în 1980 cele mai mari trei bănci elvețiene dețineau 2200 de locuri în 1700 de corporații elvețiene), o pierdere de capital ar trimite întreaga economie în recesiune. Apărarea caracterului secret al depozitelor bancare este poate cauza cea mai nepopulară pe care ar putea-o sprijini cineva la sfîrșitul secolului XX. Datorită democrației plebiscitarei a Elveției însă, care a facilitat construirea de coaliții negative, această orientare a fost menținută pe tot parcursul anilor '70, economia elvețiană a continuat să crească, francul elvețian a rămas una dintre monedele cele mai puternice din lume iar venitul pe cap de locuitor le-a depășit pe cel scandinav și nord-american.

Marea performanță și stabilitatea democratică a țărilor scandinave și Elveției, clasificate în mod generic drept „protestante”, erau în ton cu teoriile, avansate pentru prima dată în Franța în anii '30 ai secolului al XIX-lea și culminînd cu teza expusă de Max Weber în Etica protestantă, conform căreia credința religioasă tinde să determine modelele economice. Acestea au fost demolate pe o baza istorică în anii '40 și '50, dar și mai interesantă a fost respingerea lor practică în perioada postbelică, prin dezvoltarea economiilor sud-europene „neprotestante”. Elveția italiană a ajuns din urmă cantoanele franceze și germane. Italia a avut parte de „miracolul” ei industrial în anii '50, Franța în anii '60. Și mai impresionant, avînd în vedere evoluția trecută, a fost progresul politic și social al Peninsulei Iberice și al Greciei.

Antonio Salazar în Portugalia și Franco în Spania s-au dovedit a fi nu numai cei mai longevivi, ci și de departe cei mai eficienți dintre dictatorii antebelici, și este probabil că istoria va arunca asupra lor o lumină mult mai favorabilă chiar și decît la începutul anilor '80. Salazar a preluat finanțele în 1928, a devenit prim-ministru în 1932 și a supraviețuit pînă în 1970, fiind singurul tiran răsturnat vreodată de acest instrument periculos care este un șezlong ce se prăbușește. A fost, de asemenea, singurul care a condus o dictatură a intelectualilor (deși Lenin n-a fost nici el departe). Între 1932 și 1961, procentul de profesori universitari în Cabinetul lui Salazar nu a fost niciodată mai mic de 21%. Ei dețineau jumătate din locurile din cabinet în 1936-1944; aproximativ un sfert dintre colegii dictatorului proveneau dintr-o singură facultate, Facultatea de Drept a Universității din Coimbra. Această catedraticracie, sau guvernare a universitarilor, a avut mare succes în promovarea unei creșteri economice încete dar constante, menținînd o monedă puternică, ținînd pe loc inflația și, mai ales, dînd Portugaliei ceva ce nu

588

O ISTORIE A LUMII MODERNE

mai avusese niciodată în epoca modernă: stabilitate politică. Aceasta din urmă a fost realizată în parte printr-o mică dar foarte eficientă poliție secretă, PIDE (Poliția Internațională pentru Apărarea Statului), care data din 1926. Salazar a apărat interesele claselor avute, dar a acționat adeseori împotriva dorințelor lor, mai ales menținînd, cu mari costuri, posesiunile africane ale Portugaliei, multă vreme după ce oamenii de afaceri au fost dispuși la un compromis. El se întîlnea cu șeful PIDE în fiecare zi și supraveghea pînă și cea mai mică mișcare a acesteia. Și-a trimis inamicii la închisoare pentru perioade lungi: la mijlocul anilor '70, cei douăzeci și doi de membri ai Comitetului Central Comunist susțineau că petrecuseră la un loc 308 ani de închisoare, în medie fiecare cîte paisprezece.⁹⁶ Dar nu impunea pedeapsa cu moartea, deși permitea PIDE cîte o crimă neoficială cînd și cînd, precum uciderea generalului Delgado, liderul opoziției, în februarie 1965.⁹⁷ Deoarece PIDE a fost discretă în brutalitatea sa, a fost extrem de greu de demascat și chiar s-a bucurat de oarecare respect. Comandantul ei, Agostinho Lourenco, a fost șeful Interpolului

din Paris la sfârșitul anilor '40, iar când Papa Paul al VI-lea a vizitat Fatima în 1967 el a decorat mai mulți ofițeri superiori din PIDE.

Când Salazar, ca rezultat al accidentului său de șezlong, și-a pierdut cunoștința în 1969, profesorii au fost trimiși înapoi la universitățile lor și PIDE a fost „abolită”, sau mai degrabă redenumită. Ca majoritatea reformelor birocratice, aceasta a produs o mare creștere de personal și o catastrofală scădere de eficiență (deși nu prin cruzime și nerespectarea legii). Poliția secretă a fost luată prin surprindere de revolta care a răsturnat regimul la 25 aprilie 1974.98 Portugalia a fost democratizată, imperiul a dispărut, economia s-a împotmolit, inflația a crescut. Dar după trei ani de confuzie Portugalia a renunțat la lozinci și s-a întors la modelele economice de bază din vremea lui Salazar. Aspectul uluitor și încurajator este că Portugalia a putut face tranziția de la un stat polițienesc durabil la o democrație funcțională nu numai fără vărsare de sânge, ci și conservând multe dintre realizările vechiului regim. Spania a trecut printr-o experiență similară și în împrejurări și mai spectaculoase, în anii '70. În vara lui 1974, când Franco i-a transferat autoritatea sa lui Juan Carlos (încoronat rege în noiembrie 1975, imediat după moartea lui Franco), el se afla la putere de treizeci și opt de ani, o realizare ce i-ar fi impus respect pînă și lui Filip al II-lea. A avut probabil dreptate când s-a gândit că o victorie republicană ar fi produs un nou război civil și că regimul său era acela „care ne-ar diviza cel mai puțin”, căci existau două facțiuni monarhiste aflate în conflict, una fascistă și una tradițional conservatoare, precum și o dușmănie de moarte între PC și alți republicani. În octombrie 1944, după eliberarea Franței, 2 000 de republicani „au dat buzna” traver-sînd Pirineii, așteptîndu-se la o insurecție generală: nu s-a întîmplat nimic. S-a format un guvern republican la 26 august 1945: un non-eveniment. Aliații nu voiau să acționeze împotriva lui Franco pentru că nu voiau un război

: LAZĂRULEUROPEAN : i 589

civil în Spania. Ca să le facă pe plac, el a renunțat la salutul fascist (care nu-i plăcuse niciodată) dar nu a interzis Falanga, în ciuda faptului că-i de-plîngea pozele, întrucît era o supapă de siguranță pentru dreapta extremistă și întrucît era controlabilă.

În esență Franco a fost o figură nepolitică, guvernînd prin oameni acceptabili de către Biserică, proprietari de pămînturi și oameni de afaceri. Asta era ceea ce voia armata, iar armata avea un drept de veto în politică mult dinaintea lui Franco. Franco, la fel ca armata, era o forță negativă. El menținea statul imobil și neaventuros; îi împiedica pe politicienii de profesie să acționeze. El se autodescria cu duritate ofițerilor drept „santinela care nu este niciodată eliberată din post, omul care primește telegramele neplăcute și dictează răspunsurile, cel care veghează cînd alții dorm”99. Dacă ar fi fost mai tînăr ar fi creat un cadru plebiscitoriu. Așa, la 6 iulie 1947 el a supus votului o „Lege a Succesiunii”, întrucîhipînd principiul monarhic. Dintr-un electorat de aproape 17 200 000 de oameni, 15 200 000 și-au exprimat votul și 14 145 163 au votat „da”, în condiții declarate corecte de către observatori.100

După ce a scăpat de asta, Franco l-a educat și l-a antrenat pe Juan Carlos pentru a-i fi succesor. Între timp, în cadrul guvernării negative, la fel ca și cea a lui Salazar, de altfel, economia s-a modernizat cu ajutorul forțelor de piață. În cei douăzeci de ani dintre 1950 și 1970, Spania s-a transformat. Procentul celor care locuiau în orașe cu o populație de peste 20 000 de locuitori a crescut de la 30% la aproape 50% din totalul populației. Analfabetismul a scăzut de la 19% la 9% în treizeci de ani, și în numai cincisprezece ani numărul studenților s-a dublat. Spania a avut sub unele aspecte mai mult succes în modernizarea sudului său înapoiat decît Italia. Fizic și vizual, peisajul Andaluziei a fost transformat în sfertul de secol 1950-1975, iar populația rurală în scădere rapidă a beneficiat probabil mai mult, în termeni de salarii reale, decît muncitorii în industrie din orașele care se tot lărgeau. Dar schimbarea cu adevărat importantă a fost în așteptări: sondajele au arătat că muncitorii se puteau aștepta la slujbe mult mai bune, atît ca salarii cît și ca prestigiu, decît părinții lor; că un bărbat avea așteptări mai mari la patruzeci de ani decît la douăzeci. Vechea lipsă de speranță a Spaniei, sursa mizeriei ei sumbre și uneori a violenței ei frenetice, nu mai dăinuia.101 De fapt, în anii '50 și '60 Spania a devenit o parte a economiei europene moderne, împărtășind succesul și eșecurile acesteia, precum și prosperitatea ei generală: Pirineii au încetat să mai fie un zid cultural-economic.

Relativa prosperitate făcută posibilă de stabilitatea și negativismul politic franchiste ne ajută să explicăm succesul tranziției. Era caracteristic pentru atitudinea lui Franco faptul că ultimul său prim-ministru, și primul prim-mi-nistru al regelui Juan Carlos, Carlos Arias, nu era un politician, un tehnocrat ori un membru al Falangei, ci protejatul unui general important.102 La fel de caracteristic pentru reticența Spaniei în recunoașterea virtuților lui

590

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Franco era ca primul adevărat prim-ministru al regimului democrat, Adolfo Suarez, deși născut abia în 1932, își crease partidul de centru-dreapta, Uniunea Poporului Spaniol (UDPE), pe principiul continuismo. Suarez a fost ajutat de experiența gaullismului: atît prin succesul intrinsec al acestuia cît și prin capacitatea lui de a supraviețui morții creatorului său. A determinat ultimul Cortes al lui Franco să-i voteze reforma politică fără a fi nevoit să-l dizolve, obținînd un vot de 94,2% pentru (15 decembrie 1976), iar în cele unsprezece luni dinaintea alegerilor a abolit structura franchistă a monopolului de partid, a introdus un sistem pluripartid (inclusiv PC), a legalizat sindicatele, a reinstaurat libertatea de expresie și libertatea presei, organizînd și votarea propriu-zisă, primele alegeri libere din

februarie 1936 încoace. Sistemul era înclinat să favorizeze zonele rurale: cele mai mici cincisprezece provincii, cu o populație de 3,4 milioane, aveau cincizeci și trei de locuri în Cortes, în timp ce Barcelona, cu 4,5 milioane, avea numai treizeci și trei. Acest lucru a permis însă apariția la alegerile din iunie 1977 a unei structuri cvadripartide (ca în Franța), cu nou-intitulata Uniune a Centrului Democratic a lui Suarez în frunte, cu 34% din voturi, urmată de socialiști (29%) și de comuniști și conservatori în procente egale.103

Concentrarea puterii în centru a fost importantă, pentru că noul Cortes avea autoritatea de a scrie Constituția. Documentul, care a fost în cele din urmă prezentat și aprobat prin referendum în decembrie 1978, definea Spania ca fiind un „stat social și democratic guvernat de lege”, a cărui formă de guvernământ era „monarhia parlamentară”; dar garanta și autonomia „naționalităților”, o îndepărtare sensibilă nu numai de centralismul lui Franco, ci de al Spaniei înseși, de când acceptase dominația castiliană, la sfârșitul secolului al XV-lea. Regele a fost făcut șef al Forțelor Armate și al Statului, ceea ce avea să se dovedească de o importanță vitală în timpul încercării de puci din 1981: Spania rămâne o țară în care armatei îi este acordat un rol special, deși, în mod destul de ciudat, ea nu este o mare forță (220 000 de oameni, plus 46 600 în marină și 35 700 în forțele aeriene). Constituția a abolit pedeapsa cu moartea, a recunoscut Biserica Catolică, deși nu i-a acordat un statut oficial, a permis divorțul și a conferit un statut legal uniunilor și partidelor. A ridicat o mulțime de probleme prevăzând proceduri foarte complicate pentru reprezentarea regională, chestiune care a dominat politica spaniolă în anii '80. De fapt, fiind un text parlamentar și nu un Diktat, era lungă (169 de articole) precum și complexă, absurd detaliată și îngrozitor de prost scrisă. Marele ei merit era însă că reprezenta un consens: prima Constituție a Spaniei care nu a exprimat o singură ideologie sau monopolul unui partid la putere.104 La începutul anilor '80, noua orînduire spaniolă, condusă de un monarh calm și iscusit (care și-a arătat stăpînirea de sine făcîndu-l duce pe Suarez în 1981, primul nou duce fără sînge regal din Europa de la război încoace), a izolat atît terorismul radical, pe de o parte, cît și conspirația militară, pe de alta, și le-a îndepărtat cu succes pe amîndouă din centrul vieții publice,

J

LAZĂRUL EUROPEAN

591

așa încît în 1982 primul guvern socialist din 1936 încoace a putut prelua puterea pe cale pașnică. Astfel, Spania s-a integrat în cultura europeană și în sens politic. ^<

Ceea ce a fost și mai izbitor, și ar fi dat satisfacție umbrei lui Lloyd George, a fost că săraca, frămîntata Grecie s-a integrat în sfîrșit și ea acestei culturi. Grecia democratică a lui Eleftherios Venizelos, care se intenționase să fie unul dintre principalii beneficiari ai Tratatului de la Versailles, cîștigase de fapt puțin, deși pentru ea primul război mondial durase un deceniu întreg, din 1912 pînă în 1922. Șeful ei de Stat Major din timpul războiului, generalul Ioannis Metaxas, a încercat un puci încă în 1923*și a reușit în cele din urmă să instaureze o dictatură în 1936. El a promis să „disciplineze” poporul grec, să înlocuiască individualismul grec cu acel Ernst, „spiritul german serios”; era „Primul Țăran”, „Primul Muncitor”, „Părintele Națiunii”. Tot Metaxas a fost cel care i-a înfrînt pe italieni în 1940 (a murit la începutul lui 1941), iar armata, și nu orice altă instituție, s-a ales cu cele mai multe onoruri din lunga agonie belică și postbelică a Greciei. Celebra telegramă a lui Churchill către generalul Scobie o fi salvat Grecia pentru Occident, dar rezistența comunistă a supraviețuit în nord. Abia în vara lui 1949 bătrînul șef de Stat Major al lui Metaxas, feldmareșalul Papagos, a reușit să instituie autoritatea guvernului în întreaga țară. Pentru Grecia, și al doilea război mondial a durat un deceniu. Războiul civil a ucis 80 000 de greci, a aruncat 20 000 în închisoare (din care 5 000 cu condamnări la moarte sau pe viață), a transformat 700 000 în refugiați și a forțat 10% din populație să-și schimbe căminul.105

între 1946 și 1952 fuseseră șaisprezece guverne de tranziție, dar la alegerile din 1952 Papagos, care crease un partid „național” după modelul RPF al lui de Gaulle, a obținut o victorie covîrșitoare și au început unsprezece ani de guvernare de dreapta. Cînd el a murit, în 1955, Constantin Karamanlis a preluat conducerea partidului, cîștigînd alegerile din 1958 și 1961. Acesta era singurul fel de „normalitate” democratică pe care îl accepta armata. Cînd Gheorghios Papandreu, care reconstruise vechea coaliție de centru-stînga a lui Venizelos, l-a înlăturat pe Karamanlis în 1963 și l-a trimis în exil, a urmat o perioadă de confuzie, sfîrșind într-un puci militar realizat de un grup de ofițeri de rang mediu conduși de colonelul Gheorghios Papadopoulos.

Ca și în Spania, armata se considera în mai mare măsură o instituție națională decît oricare dintre partide. Acestea erau conduse de caste ereditare provenite din clasa de mijloc și cea superioară, care funcționau pe un sistem de jaf. Armata, dimpotrivă, pretindea că era condusă după merite, majoritatea ofițerilor ei fiind recrutați din rîndurile țărănilor. Și de Biserică era mai apropiată; ura ei față de politicienii de profesie era larg împărtășită. Regimul Papadopoulos amintea de cel al lui Metaxas, cu accentul său pe „disciplină” și pe „civilizația heleno-creștină”. A produs o nouă Constituție autoritară în 1968 iar în 1973 a pus capăt monarhiei niciodată satisfăcătoare a Greciei.

592

O ISTORIE A LUMII MODERNE

N-a prea provocat cine știe ce opoziție în rîndurile muncitorilor și țărănilor; nici cine știe ce entuziasm. Își încheia și

uneori își tortura inamicii din clasa de mijloc. Ar fi putut supraviețui la nesfârșit, dar Papadopoulos a pierdut încrederea colegilor săi, a fost înlăturat, iar junta s-a amestecat apoi cu stîngă-cie în politica cipriotă, provocînd invazia turcă din 1974. Înfrîntă, s-a dizolvat în haos. A fost chemat Karamanlis din exilul său parizian. El a obținut o victorie electorală covârșitoare (219 locuri din 300) și a putut astfel să facă să se voteze, în 1975, o Constituție cu un puternic accent practic, după model gaullist — încă un exemplu al impactului extraordinar pe care l-a avut de Gaulle asupra Europei în anii '60 și '70. Cadrul elastic dădea o oarecare încredere că următoarea victorie electorală a clanului Papandreu, care a fost obținută în 1981, cu un program socialist, nu avea să introducă un nou ciclu de instabilitate constituțională.

Ceea ce a contat pentru majoritatea grecilor nu a fost baletul politic, și nici măcar practicarea însăși a politicii de profesie, ci faptul că în 1952 Papagos pornise o lungă epocă de progres social și economic. Acesta a con-, tinuat, în mare cam în același ritm, sub Karamanlis, sub guvernul militar, și din nou sub Karamanlis. A ilustrat una dintre lecțiile care decurg din studiul epocii moderne. Activitățile politice rareori au promovat bunăstarea economică, dar ele pot, dacă sînt destul de intense și de prelungite, să o submineze. Cea mai folositoare funcție a guvernului a fost să stabilească un cadru în care indivizii să-și poată urmări propriile interese, uneori aducînd foloase și obștii în acest fel. Creșterea averii grecilor obișnuți în cele trei decenii dintre 1950 și 1980 a fost de departe cea mai substanțială din istoria țării.106 Acest lucru s-a reflectat în singurul indice sigur al aprobării populare: mișcarea. Oamenii dau dovadă de sinceritate maximă nu atunci cînd votează cu buletinele de vot, ci atunci cînd rămîn sau nu în țara lor. Grecii emigraseră din secolul al VIII-lea î.Hr. în anii '70, din 13 milioane de greci 4 milioane locuiau în străinătate, din care 3 milioane permanent. Emigrația a atins un vîrf de 117167 în 1965, dar acesta pare să fi fost punctul de cotitură. În ultimii ani ai regimului militar, rata emigrării a scăzut rapid, în afară de cea spre Statele Unite, și tot mai mulți greci din alte țări au început să se întoarcă acasă. Pentru prima dată de cînd se făceau statistici, din 1850, numărul grecilor care se integrau în economia internă a fost în anul 1974 mai mare decît al celor care plecau să lucreze în străinătate. În 1979, cînd emigrația scăzuse sub 20 000 de oameni, sumele primite de emigranți din străinătate (1,2 miliarde de dolari) fuseseră depășite de cele provenite din turism (1,7 miliarde) și din comerțul maritim (1,5 miliarde) ca primă sursă de venit a Greciei. De fapt, pe parcursul anilor '70, ratele de creștere economică a Greciei, în medie de 5-6%, cu un șomaj de numai 2%, erau superioare celor din Europa de Vest.107 La începutul anilor '80 Grecia se apropia cu pași repezi de nivelul de trai vest-european, un motiv în plus pentru a presupune că noua ei stabilitate politică și socială ar putea dura.

;»! ' Rî LAZĂRUL EUROPEAN <:U} ;■■,;:

593

Acest proces prin care, în treizeci și cinci de ani, aproximativ 300 de milioane de oameni din Europa la vest și la sud de Cortina de Fier au realizat un relativ belșug într-un cadru democratic și sub domnia legii a fost unul dintre cele mai remarcabile din întreaga istorie. Am putea să-l numim, de asemenea, și neașteptat, căci a venit după două încercări de sinucidere continentală care fuseseră foarte aproape de succes. Există însă un paradox în această nouă stabilitate și prosperitate. La începutul anilor '80, la trei decenii și jumătate după sfîrșitul războiului, Europa democratică, în ciuda bogăției ei crescînde, era încă dependentă pentru securitatea sa nu numai de garanțiile Americii transatlantice, ci și de prezența fizică continuă a forțelor americane. Acest lucru era o anomalie. Istoria Americii din anii '60 și '70 a arătat că era și periculos.

îițil

fi.".

Vî

t ■:

,\,

■ &&■

<

■ is'y

încercarea de sinucideri ^Z ■■\vx.it

a Americii ^ x) .:;-««

; Anii Eisenhower au fost perioada culminantă a dominației americane. A fost construit un zid de securitate colectivă de jur-împrejurul blocului comunist. La adăpostul meterezelor lui, mai întîi America, apoi Europa de Vest s-au bucurat de o prosperitate fără precedent. Așadar, fuseseră învățate atît lecțiile diplomatice cît și cele economice ale perioadei interbelice. Sau așa s-a crezut. Se repeta prosperitatea anilor '20, dar mai puțin frenetic și mai sigur, cu o întindere socială mult mai largă și de ambele părți ale Atlanticului. Anii '50 au fost deceniul belșugului, cuvînt popularizat de economistul la modă J.K.. Galbraith în best-sellerul său din 1958, Societatea belșugului. Cartea ataca vechea „înțelepciune convențională". Prin aceasta, crea una nouă — Galbraith și școala sa susțineau că zilele penuriei apuseseră. Lumea abunda în resurse. Economiile avansate învinseseră dificultatea producerii bunurilor. Problema economică era rezolvată. Ceea ce rămînea era una politică: distribuirea lor echitabilă. Statul trebuia să joace un rol creator folosind „belșugul privat" pentru a pune capăt „sărăciei publice" și să regleze periculoasele

dezechilibre în bunăstare nu numai în interiorul țărilor ci și între ele. Eisenhower nu împărtășea acest optimism. El considera că economia americană putea fi distrusă cu ușurință prin cheltuieli excesive pe armament sau pe asistență socială, și cu atât mai mult pe amândouă la un loc. De fapt era de remarcant că, spre deosebire de anii '20, nu dreapta, ci stînga era aceea care credea acum că prosperitatea va continua la nesfîrșit și cea care a transformat anii '60 în deceniul iluziei.

În 1960 Eisenhower era omul cel mai bătrîn care ocupase vreodată Casa Albă. Părea de-a dreptul comatos. Tendința era spre activism, pentru a „pune din nou America în mișcare”. America era prezentată ca rămînînd în urmă nu numai în asigurarea asistenței sociale ci și ca forță militară. Se vorbea despre un „gol de proiectile”¹. Candidatul republican în alegerile din 1960, vicepreședintele Richard Nixon, era tînăr (patruzeci și șapte de ani), dar era asociat cu imobilitatea administrației și, cum era un californian inflexibil, cu mediile liberale dominante de pe Coasta de Est îl detestau. Cel democrat, Jack Kennedy, era și mai tînăr (patruzeci și trei de ani), era bogat și arăta bine. Punctul lui forte erau relațiile publice și un mecanism politic eficient și necruțător, condus de fratele său Robert. Prin asta a cîștigat alegerile;

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERFCII 595

asta dacă le-a cîștigat legal. Din aproape 69 de milioane de voturi exprimate, Kennedy a avut în plus numai 120 000, și acestea umbrite de interpretări rivale ale votului din Alabama. Kennedy a avut o majoritate de 84 de voturi în colegiul electoral, și asta era ceea ce conta. Dar și aici neregulile din Texas și, încă și mai mult, din Illinois, făcute prin faimosul mecanism Daley, au aruncat o umbră de îndoială asupra validității victoriei lui Kennedy. Nixon nu a contestat rezultatul pentru că s-a gîndit că acest lucru ar dăuna președinției, și prin urmare Americii.² Această rețineră nu i-a adus nici o apreciere. Disprețul lui Kennedy față de Nixon a reieșit în comentariul său de după alegerile din 1960: „A plecat așa cum a venit — fără pic de clasă.”³

Kennedy avea „clasă”. Era primul președinte după Roosevelt care nu trebuise niciodată să-și cîștige existența. Ca și F.D.R., a transformat Washingtonul într-un oraș al speranței; adică un loc unde intelectualii din clasa de mijloc se îmbulzeau să-și caute de lucru. Soția lui, Jackie, era o frumusețe din înalta societate, cu gustul culturii elevate. Cu un cuplu atît de strălucitor la Casa Albă, unii vorbeau despre Washingtonul lui Kennedy ca despre „noul Camelot”. Alții erau mai puțin impresionați. Invazia Kennedy, observa un om de stat aflat în vizită, era „ca și cînd i-ai vedea pe frații Borgia ocupînd un oraș nord-italian respectabil”. Primul beneficiar al noului regim a fost „complexul militar industrial”, după cum îl etichetase neîncrezător Eisenhower. Cheltuielile pentru forțe atît convenționale cît și nucleare au crescut simțitor. În anumite privințe Kennedy și secretarul său de Stat, Dean Rusk, s-au dovedit cei mai entuziaști dintre purtătorii războiului rece, deși nu și cei mai talentați. Kennedy a dat o tentă universalistă obligațiilor americane în străinătate, care era complet nouă. Atitudinea americană clasică fusese definită de secretarul de Stat John Quincy Adams în 1821. „Oriunde a fost sau va fi arborat principiul libertății și al independenței”, a promis el, „se vor afla și inima Americii, binecuvîntările și rugăciunile ei”. Dar, a adăugat el, „ea nu merge în alte țări în căutare de monștri pe care să-i distrugă, ci dorește libertatea și independența tuturor. Ea este însă campion și răzbuñător numai pentru ea.”⁴ Sub Truman și Eisenhower, această doctrină fusese modificată, căci noțiunea de „pentru ea” putea fi extinsă spre a-i include pe aliații a căror supraviețuire era vitală pentru interesele americane.

Kennedy a mers mai departe. El era conștient că războiul rece în stil vechi, pe care Stalin l-a dus extinzîndu-și frontierele dintr-o bază centrală, nu mai era singurul. Succesorii lui Stalin introduseseră un război de mișcare, în care barierele de apărare ale Americii puteau fi trecute. Nikita Hrușciov a definit chiar noua politică, de fapt o politică de pe vremea lui Lenin, pentru care Rusia avea acum resursele de a o promova cu vigoare, într-un discurs din 6 ianuarie 1961, la scurtă vreme după ce Kennedy a preluat puterea. Victoria comunistă, a spus Hrușciov, nu va avea loc printr-un război nuclear care ar distruge omenirea, și nici printr-un război convențional care ar putea deveni curînd nuclear, ci prin „războaie de eliberare națională” în Africa, Asia și

596 ii. O ISTORIE A LUMII MODERNE ::>/[

America Latină, „centrele luptei revoluționare împotriva imperialismului”. Cum „comuniștii sînt revoluționari”, ei vor „profita” de aceste „noi ocazii”. Kennedy a interpretat toate astea ca pe un fel de declarație de război și a folosit discursul său inaugural pentru a arunca mînușa. A declarat că era „un moment al pericolului maxim” pentru libertate. Generația lui căpătase rolul de a o apăra. „Nu mă dau în lături de la această responsabilitate”, a spus el, „ci o primesc cu bucurie”. America „va plăti orice preț, va purta orice povară, va înfrunta orice greutate, va sprijini orice prieten, se va opune oricărui vrăjmaș, pentru a asigura supraviețuirea și succesul libertății”⁵. Era o garanție extraordinară; un cec în alb aruncat la picioarele lumii.

Kennedy a făcut acest gest costisitor deoarece el și consilierii săi credeau că America putea concura cu succes Rusia Sovietică pentru loialitatea popoarelor mai sărace promovînd apariția unor regimuri liberale, democratice care să le servească. O mulțime de procedee au susținut această „nouă diplomatie”: Trupele de Pace formate din tineri voluntari americani ce acționau în străinătate și Beretele Verzi pentru activități mai viguroase, numite „contrainsurgență”, campanii de cîștigare a „inimilor și spiritelor”, „Alianța pentru progres” pentru America Latină; ajutoare economice

și militare sporite aproape peste tot.⁶ Asta însemna însă ignorarea lecției principale a Imperiului Britanic, aceea că tot ce putea spera să obțină o țară stăpînitoare era stabilitatea, oricît de imperfectă. A promova dinamismul înseamnă să inviți haosul, în cele din urmă, o țară stăpînitoare a trebuit întotdeauna să-și apere sistemul cu forța sau să-l privească dezintegrîndu-se, cum făcuse Marea Britanic America crease acum un sistem nou, postcolonial, după cum se recunoștea în discursul inaugural al lui Kennedy. Dar rămînea o țară stăpînitoare, dependentă de stabilitate pentru bunăstarea ei. Resursele Americii erau mult mai mari decît fuseseră ale Marii Britanii. Dar tot erau limitate. Arta, prin urmare, consta în a alege acele poziții care trebuie apărate și nu pot fi apărate decît prin forță și a găsi alternative funcționale pentru celelalte. În asta consta slăbiciunea universalismului lui Kennedy.

Problema a apărut imediat, într-o formă acută, în America Latină. Sub Doctrina Monroe din 1823, Statele Unite conduseseră emisfera, teoretic pentru a apăra independența națiunilor ei de lăcomia europeană, în realitate pentru a proteja propriile interese ale Americii. Acest lucru a implicat adeseori intervenția militară, mai ales în America Centrală și în Caraibe. Doctrina Monroe se baza pe argumentul că Marea Caraibilor era „marea continentală” a Americii și făcea parte din structura economică a Statelor Unite. În Cuba, pe care America o eliberase de Spania, dreptul de intervenție al SUA era chiar consemnat în Constituția cubaneză, prin așa-numitul „Amendament Platt”. În perioada interbelică, sub impactul doctrinelor wilsoniene ale autodeterminării, sistemul s-a năruit. În Memorandumul Clark din 1928, însuși Departamentul de Stat susținea că Monroe nu justifică intervenția SUA căci „afirmă cazul Statele Unite versus Europa și nu Statele Unite versus America

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERICII 597

Latină”⁷. Roosevelt a acceptat această logică, a anulat Amendamentul Platt în 1934 și a introdus în schimb o politică a „bunei vecinătăți”, care teoretic trata statele latino-americane ca pe niște egali. Cu timpul, acest lucru ar fi putut funcționa foarte bine, țările mai mari formînd același tip de relație cu patronul lor uriaș ca și Canada.

Candidatul cel mai probabil pentru acest rol era Argentina, a cărei economie în perioada interbelică se dezvoltă în aceleași direcții ca și cea a Canadei și a Australiei. Ca și Canada, ea a înflorit din 1900 în 1914, a avut o creștere mai înceată în anii '20, un recul drastic din 1929 în 1933, dar după aceea o lungă perioadă de creștere cu un procent mediu de 2-3% pe an, cu un progres constant în industria manufacturieră, minieră, petrolieră, în servicii publice și în electricitate, realizînd, de fapt, un avînt economic — prima țară latino-americană care a reușit acest lucru.⁸ Avea o economie de piață, o centralizare minimă, o clasă de mijloc în creștere, o presă liberă și domnia legii. În cel de-al doilea război mondial s-a bucurat de o prosperitate necunoscută în emisfera sudică în afara Australiei, cu salarii la nivelul celor din Europa de Vest. A acumulat rezerve pe atunci uriașe, în valoare de 1500 de milioane de dolari — mai mult decît reușise Marea Britanie, principalul partener economic al Argentinei, să investească acolo în peste șaptezeci de ani.⁹ Dacă banii ar fi fost folosiți pentru a crea o industrie siderurgică, petrolieră sau alte industrii care să substituie importurile, este probabil că Argentina ar fi realizat în anii '50 o creștere economică dinamică, în stare să se susțină singură, și întreaga istorie a Americii Latine ar fi fost diferită.

În schimb, Argentina a căzut victimă ambelor vicii care otrăvesc America Latină: militarismul și politica. În secolul al XIX-lea lovitură militară devenise metoda standard pentru schimbarea guvernului. Această practică dezastruoasă a continuat și după instaurarea sufragiului universal. În anii 1920-1966, de exemplu, au avut loc optzeci de lovituri de stat militare reușite în optsprezece țări latino-americane, Ecuador și Bolivia aflîndu-se în frunte cu cîte nouă fiecare, urmate de Paraguay și Argentina cu cîte șapte.¹⁰ În Argentina cea mai importantă a avut loc în 1943. Junta 1-a numit ministru al Muncii pe un anume colonel Juan Peron, fiul unui fermier sărac care se descurcase bine în armată; un chipeș campion de schi și scrimă, cu o minte și o înfățișare strălucitoare, student la sociologie, un pseudointelectual de tipul care avea să devină foarte comun în epoca postbelică. Pînă atunci militarii nesocotiseră sindicatele. Peron a descoperit că, patronînd forța de muncă, putea să-și asigure o susținere în masă. Ca ministru al Muncii, a luat sub aripa lui sindicatele. Pînă atunci, liderii de sindicat fuseseră mituiți personal. Peron a mituit întreaga mișcare muncitorească.”

Carierea lui Peron a ilustrat identitatea esențială a voinței de putere marxiste și fasciste, căci din cînd în cînd s-a inspirat din Lenin, Mussolini, Hitler, Franco și Stalin. Avea un mare farmec personal; un glas superb de orator;

598 h O ISTORIE A LUMII MODERNE M Hi;

talent în discursul ideologic. Îi numea pe muncitorii care-l urmau „cei fără cămăși” (erau de fapt bine plătiți). Își numea filozofia Justicialismo, primul dintre falsele „isme” a ceea ce avea să devină Lumea a Treia. Peron putea pretinde a fi nu numai prototipul unui nou fel de dictator latino-american, ci și al tuturor conducătorilor carismatici postcoloniali din Africa și Asia. Era veriga de legătură dintre dictatorul șarlatan de tip vechi și noul model Bandung. El a arătat cum se manipulează democrația. Nu avea tărie de caracter. Cînd s-a certat cu colegii săi militari, în 1945, n-a știut să facă altceva decît să cadă în genunchi și să cerșească milă. Amanta lui, Eva Duarte, o feministă militantă, a fost cea care a ridicat muncitorii și i-a obținut eliberarea. Căsătorindu-se cu ea, a făcut pe placul Bisericii. Apoi a înaintat nestăvilnit spre o frumoasă victorie (24 februarie 1945) în unele dintre puținele alegeri libere din istoria Argentinei.¹²

Ca președinte, Peron a făcut o demonstrație clasică, în numele socialismului și naționalismului, de cum se distruge o economie. A naționalizat Banca Centrală, căile ferate, telecomunicațiile, gazele, electricitatea, pescuitul, transporturile aeriene, oțelul și asigurările. A înființat o agenție de stat pentru exporturi. A creat centralizarea și statul bunăstării la un loc: cheltuielile pentru servicii publice, ca procent din PIB, au crescut de la 19,5% la 29,5% în cinci ani.¹³ Nu avea un sistem de priorități. Spunea oamenilor că vor căpăta totul dintr-o dată. Teoretic, așa s-a întâmplat. Muncitorilor li se dădea salariul pe treisprezece luni pentru un an de muncă; concedii plătite; beneficii sociale la nivel scandinav. Găsea o firmă de mare succes care cheltuia cu dărnicie în folosul muncitorilor săi și obliga toate firmele să-i urmeze exemplul, indiferent de resursele lor. În același timp, a întreprins un atac frontal asupra sectorului agricol, principala sursă de capital intern a Argentinei. Până în 1951 epuizase rezervele și decapitalizase țara, distrusese balanța de plăți și crease un sistem de inflație a salariilor. În anul următor țara a fost lovită de secetă și criza a devenit vizibilă. Văzînd cum îi dispărea sprijinul, Peron a trecut de la demagogie economică la tiranie politică. A distrus Curtea Supremă. A pus stăpînire pe posturile de radio și pe La Prensa, cel mai mare ziar din America Latină. A corupt universitățile și s-a jucat cu Constituția. Mai presus de orice, a creat „inamici” publici: Marea Britanie, America, toți străinii, Jockey Clubul pe care bandele lui l-au ars pînă în temelii în 1953, distrugîndu-i biblioteca și colecția de artă. În anul următor i-a cășunat pe catolicism și în 1955 cetele lui de muncitori au distrus cele mai frumoase biserici ale Argentinei, San Francisco și Santo Domingo, precum și multe altele. A fost ultima picătură. Armata l-a înlăturat. A fugit cu o canonieră para-guayană. Dar succesorii săi nu au putut reveni niciodată la minima centralizare care îi permisesse Argentinei să devină bogată. Fuseseră create prea multe interese legitime: un stat mare, parazitar, syndicate mult prea puternice, o armată întreagă de funcționari publici. Una dintre lecțiile sumbre

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERICII

599

ale secolului XX este că, o dată ce unui stat i se permite să se extindă, este aproape imposibil să fie comprimat. Moștenirea lui Peron s-a dovedit mai durabilă decît vorbele sale. Dar și el însuși s-a dovedit destul de durabil. În 1968 șeful armatei, generalul Alejandro Lanusse, jura: „Dacă omul ăla [...] mai pune vreodată piciorul în țara asta, unul dintre noi, ori el ori eu, o vom părăsi cu picioarele înainte, pentru că n-o să-mi las fiii să sufere ce-am suferit eu.” Cinci ani mai tîrziu, ca președinte, el a organizat alegerile care l-au readus la putere pe Peron, în vîrstă de șaptezeci și nouă de ani: un caz, după cum spunea dr Johnson despre a doua căsătorie, de „triumfal speranței asupra experienței”¹⁴. Pînă în acest moment întreaga istorie a Argentinei fusese schimbată. Își irosise șansa de a deveni o economie avansată și fusese redusă pentru totdeauna la statutul unei republici latino-americane de mîna a doua, condamnată la înapoiere industrială, instabilitate politică și tiranie militară. La sfîrșitul anilor '70 și începutul anilor '80, viața politică a Argentinei a devenit din ce în ce mai sălbatică, iar în 1982 chiar s-a îmbarcat într-o necugetată aventură militară împotriva insulelor britanice Falkland, care s-a sfîrșit într-o înfrîngere umiltoare. Revoluția peronistă a fost un dezastru și mai mare pentru America Latină ca întreg, precum și pentru SUA. Analogia cu Canada a pălit. Într-un context al frustrării și disperării, demagogia a înflorit; iar demagogii, așa cum făcuse și Peron, au ales calea cea mai ușoară și au dat vina pe America. Mai mult, Peron însuși a rămas un exemplu puternic. El „ținuse piept yankeilor”; făcuse ca țara lui să devină independentă pentru prima dată. Eșecul său economic a fost uitat; succesul său politic a fost ținut minte și imitat.

Umbra lui Peron a căzut și asupra Cubei. Ca și Argentina înainte de Peron, fusese una dintre țările latino-americane cele mai bogate. Dar structura ei economică era foarte diferită. Făcea de fapt parte din economia SUA. Cînd a devenit independentă, în 1898, ar fi trebuit, în mod logic, să devină un stat american, ca Texasul sau New Mexico, sau o colonie, ca Puerto Rico, ce ar fi fost dezvoltată mai tîrziu. În 1924 investițiile SUA în Cuba erau deja de 1,2 miliarde de dolari. Cuba își obținea 66% din importuri din SUA și îi trimitea acesteia 83% din exporturi, în special zahăr. În 1934 Acordul Comercial Reciproc a interzis Cubei să impună taxe pe o gamă largă de importuri din SUA; quidpro quo-ul, legea Jones-Costigan, garanta că SUA avea să preia recoltele de zahăr ale Cubei la prețuri generoase. Aranjamentul a fost numit de Earl Babst, șeful Rafinăriei de Zahăr Americane, „un pas în direcția unei solide politici coloniale”¹⁵. După 1945 dominația SUA în economia cubaneză a scăzut încet. Dar chiar și în anii '50 ambasadorul SUA în Havana, după cum a mărturisit unul dintre ei, era „al doilea om ca importanță din Cuba; uneori mai important chiar și decît președintele”¹⁶. Cuba era, de fapt, un fel de satelit al SUA. Dar sfîrșitul Amendamentului Platt făcuse din ea o țară complet independentă — în teorie. Acest lucru provoca multă supărare.

600

IK'IM O ISTORIE A LUMII MODERNE ■'fi

Ca marea majoritate a dictatorilor latino-americani, și ai Cubei au început întotdeauna ca liberali și au sfîrșit ca tirani, de obicei împăcîndu-se cu supremația SUA. Ultimul dictator de tip vechi, un fost liberal, bineînțeles, fusese Gerardo Machado, înlăturat în 1933 printr-un puci militar condus de Fulgencio Batista. Acest sergent-stenograf era un autentic om din popor, pe jumătate indian, al cărui tată fusese muncitor pe o plantație de trestie de zahăr. Lucrase și el pe plantații. Era un radical extremist. Ambasadorul SUA, Sumner Welles, considera regimul său „de-a dreptul comunist” și voia ca America să trimită vase de război.¹⁷ Liderul comunist, Blas Roca, îl numea pe Batista părintele

Frontului Popular, „această magnifică rezervă de democrație cubaneză”, „idolul poporului, marele om al politicii noastre naționale”¹⁸. Batista a guvernat el însuși ca președinte, în 1940-1944, dar de obicei prin intermediul altora. Era aliat cu studenții radicali, iar substitutul său favorit ca președinte era liderul acestora, Ramon Grâu San Martin, care a creat Mișcarea Revoluționară Autentică (Autenticos, ca opus la Ortodoxos, revoluționarii din opoziție). Dar Grâu s-a dovedit a fi un escroc, un om slab condus de o amantă hrăpăreață. „Vorbește cu Paulina” era sistemul său de guvernare. Până când Batista a preluat el însuși puterea din nou, în 1952, răul fusese făcut și el a fost absorbit într-o mlaștină de fraude. La fel au fost practic toți cei din viața publică.

În anii '40 și '50, Cuba a devenit o societate gangsterească radicală, înainte, America ar fi intervenit și ar fi impus o persoană onestă. Acum acest lucru era exclus. America era însă implicată în mod necesar în toate tranzacțiile importante ale Cubei. În epoca peronismului, era acuzată pentru toate. Cuba ilustra golul dintre cuvinte și realitate care avea să devină caracteristica cea mai evidentă a Lumii a Treia. Toți cei implicați în politică vorbeau despre revoluție și practicau fraudă. Corupția era, bineînțeles, legată de violență. Președinția uniunii studenților de la Universitatea din Havana, o instituție aproape tot atât de importantă ca și armata, era stabilită prin forța armelor. Poliției nu i se permitea accesul în campus. Polițiștii campusului erau asasinați sau terorizați. Mulți studenți purtau revolve, iar cursurile erau punctate de împușcături. Comuniștii erau tot atât de corupți ca și ceilalți. Grâu spunea, când îl salutau cu pumnul strâns: „Nu vă temeți: mâine își vor desface pumnii!”¹⁹ Singurii opozanți la corupție erau câțiva oameni bogați, precum excentricul Eduardo Chibâs, liderul Ortodoxos, și pînă și el s-a alăturat violențelor bătîndu-se în dueli. Diferitele forțe de poliție se luptau între ele; mulți gangsteri aveau atât funcții politice cît și în poliție. Pistoleros politici, organizați în „grupuri de acțiune” și scandînd lozinci marxiste, fasciste ori peroniste, aminteau de Germania de la începutul anilor '20. Cei mai răi asasini și cele mai jalnice victime proveneau din rîndurile studenților.

Unul dintre pistolarii studenți era Fidel Castro. Tatăl lui provenea din Galicia, dintr-o familie de carliști de dreapta, și ca majoritatea imigranților spanioli îi ura pe americani. A lucrat pentru Uniunea Producătorilor de Fruc-

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERICII 601

te, a primit el însuși o fermă, a prosperat și a ajuns să aibă 10 000 de acri (40,5 kilometri pătrați) și cinci sute de lucrători. Fiul său, Fidel, a devenit un student politician de profesie — se pare că nu și-a dorit niciodată vreo altă ocupație decît politica — și, fiind bogat, i-a sprijinit pe Ortodoxos ai lui Chibâs. După cum a recunoscut singur, purta pistol cînd era student.²⁰ În 1947, la vîrsta de douăzeci de ani, a luat parte la o invazie a Republicii Dominicane de către un „grup de acțiune”, înarmat cu o pușcă mitralieră, în anul următor a fost implicat în niște violențe cumplite în Bogota, în timpul Conferinței Panamericane; se spune că ar fi ajutat la organizarea revoltelor, în care au fost uciși 3000 de oameni.²¹ În același an a participat la un schimb de focuri cu poliția cubaneză, iar zece zile mai tîrziu a fost acuzat de asasinarea ministrului Sporturilor. Batista, auzind că era un gangster politic extrem de talentat, a încercat să-l atragă de partea lui. Castro a refuzat din „motive de generație”, cum a zis el. După spusele unui coleg, student la Drept, era „o persoană însetată de putere, complet neprincipială, care s-ar fi asociat cu orice grup ce i s-ar fi părut că este de folos în cariera politică”²². Mai tîrziu afirma că vocația lui a fost „să fie revoluționar”. Pe scurt, avea atât impulsurile unui Lenin cît și ale unui Hitler; cele două s-au împletit în personalitatea sa violentă. Dar, ca și Peron, și-a modelat proza politică după protofascistul spaniol Primo de Rivera pînă cînd a adoptat clișeele marxiste.²³ Șansa lui Castro s-a ivit în 1951-1952, cînd Chibâs a înnebunit și s-a împușcat, lăsînd liber rolul „idealistului”, iar Batista, într-o încercare de a pune capăt gangsterismului, a abolit partidele și a devenit dictator. Acest „puci al libertății” era popular în rîndurile muncitorilor și probabil că ar fi reinstaurat în cele din urmă guvernarea constituțională, așa cum o mai făcuse. Castro nu i-a lăsat timp. Se pare că a salutat lovitura ca pe o ocazie de a se pune pe o luptă serioasă: La hora es de lucha, după cum a spus în prima sa declarație politică. A pornit spre Sierra cu alți 150 de pistolari.

Campania lui de gherilă nu a fost niciodată foarte serioasă, deși terorismul urban a costat multe vieți. Economia cubaneză a continuat să înflorească pînă în 1957. În esență, bătălia pentru Cuba a fost o campanie de relații publice, dusă în New York și Washington. Principalul avocat al lui Castro era Herbert Matthews de la New York Times, care îl prezenta ca pe T.E. Lawrence al Caraibelor.²⁴ Așa cum presa lui Hearst ajutase la realizarea revoluției cubaneze din 1898, tot astfel Times l-a sprijinit pe Castro. Acest lucru a schimbat cu 180 de grade atitudinea Departamentului de Stat. William Wieland, care conducea biroul pentru Caraibe, adoptase pînă acum opinia: „Știi că Batista este considerat de mulți un nemernic [...] dar interesele Americii primează [...] măcar e nemernicul nostru.”²⁵ Acum Wieland era de altă părere. Lui Earl Smith, numit ambasador la Havana în 1957, i s-a spus: „Ești numit în Cuba ca să prezidezi căderea lui Batista. S-a hotărît că Batista trebuie să plece.” Wieland l-a trimis să fie pus în temă de Matthews, care i-a spus: „Ar fi în interesul

602 ii O ISTORIE A LUMII MODERNE ■<!

Cubei și al lumii [...] ca Batista să fie înlăturat.” Roy Rubottom, adjunct al secretarului de Stat, era și el pro-Castro, după cum era și CIA în Havana.²⁶

O dată ajuns în Cuba însă, Smith și-a dat seama că victoria lui Castro ar fi un dezastru pentru America și a căutat s-o

împiedice. El a insistat să zboare la Washington, pe cheltuiala lui (Rubottom a refuzat să i-o autorizeze cu fonduri ale statului), ca să țină o conferință de presă de avertizare, la care a spus că „guvernul SUA” nu va putea niciodată „să facă afaceri cu Fidel Castro” pentru că acesta „nu-și va onora obligațiile internaționale”.²⁷ Începând de atunci Departamentul de Stat a acționat pe la spatele lui. Tiparul de dezordine, duplicitate și scopuri contradictorii amintea de tot ce fusese mai rău în diplomația lui Roosevelt și de încercările unor oficiali din Departamentul de Stat de a-l submina pe șahul Iranului în 1979. La 13 martie 1958 Smith l-a înfilit pe Batista în biroul său plin de busturi ale lui Lincoln și s-a ajuns la acordul să se țină alegeri libere, iar Batista să se retragă la 24 februarie 1959. În ziua următoare, fără știrea lui Smith, Washingtonul a luat hotărârea de a suspenda toate vânzările oficiale de arme către Cuba. O încărcătură de puști Garrand a fost oprită în portul New York. Cum susținătorii americani ai lui Castro continuau să cotizeze pentru arme destinate lui, de la începutul lui 1958 America înarma acum una dintre tabere: rebelii. Embargoul american pe armament a fost punctul de cotitură în drumul lui Castro spre putere, înainte de asta, nu avusese niciodată mai mult de trei sute de mii de oameni. După, cubanezii au conchis că americanii își schimbaseră politica și în consecință și-au schimbat și ei orientarea. Sprijinul acordat lui Castro a crescut vertiginos; economia a căzut. Chiar și așa, Castro nu a avut niciodată mai mult de 3 000 de adepți. „Bătăliile” sale erau exerciții de relații publice. În așa-numita „Bătălie de la Santa Clara” a pierdut șase oameni, și numai patruzeci în înfrângerea ofensivei lui Batista din vara lui 1958, cea mai mare angajare în „război”. Pierderile totale ale lui Batista au fost de numai 300 de oameni. Adevărații luptători erau elementele anti-Batista din orașe, din care au fost uciși între 1 500 și 2 000. „Războiul de gherilă” era în mare măsură propagandă.²⁸ Așa cum a recunoscut Che Guevara, după ce s-a încheiat: „Prezența unui ziarist străin, de preferință american, era mai importantă pentru noi decât o victorie militară.”²⁹ În afară de schimbarea de atitudine a Americii, moralul regimului Batista a fost distrus și de bandele urbane, care erau non-Castro. În ultimul moment, în noiembrie 1958, guvernul american a încercat să organizeze succesiunea unui guvern non-Castro, ca de obicei fără să-i spună ambasadorului.³⁰ Dar era prea târziu. Batista a plecat în ianuarie 1959 și Cuba era la dispoziția lui Castro.

Este neclar în ce moment a devenit Castro leninist. Studiase, în mod evident, cu atenție metodele folosite atât de Lenin cât și de Hitler pentru a deveni stăpâni absoluți. Când a preluat puterea, în ianuarie 1959, a făcut în așa fel încât să fie numit comandant suprem și, folosind ca pretext necesitatea de a împiedica reparația gangsterismului, și-a asigurat un monopol al forței.

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERICII

603

Toate forțele de poliție au fost puse sub comanda sa, nu a Ministerului de Interne, iar posturile-cheie din poliție și din armată au fost ocupate rapid de colegii săi de gherilă. Momentul critic a fost când a determinat forțele rivale anti-Batista, în special democraticul Directorio Revolucionario, să depună armele.³¹ Din acel moment putea face orice dorea; și a făcut. Președintele provizoriu, judecătorul Manuel Urrutia, a fost determinat să accepte cererea lui Castro de a amâna alegerile cu optsprezece luni, cu o guvernare prin decrete în răstimp. Aceasta era tehnica lui Lenin. Unul dintre primele decrete a abolit toate partidele politice, ziarul lui Castro, Revolucion, explicând: „Oamenii merituosi care aparțin unor anumite partide politice au deja posturi în guvernul provizoriu. Ceilalți [...] ar face mai bine să tacă” (7 ianuarie 1959). Acesta era tușeul lui Hitler. La fel și decretul din 7 februarie, descris drept „legea fundamentală a republicii”, investind Cabinetul cu puteri legislative — echivalentul Legii de împuternicire a lui Hitler. Imediat după aceea, Castro a preluat conducerea ca prim-ministru, interzicând accesul președintelui la ședințele de cabinet.³² Astfel, în numai câteva săptămâni de la preluarea puterii, liberalii și democrații fuseseră efectiv excluși de la conducere. Cabinetul era Politbiuro; și, în cadrul lui, datorită relațiilor și acolițiilor săi, Castro era dictator, exact ca Batista. Dar Batista avea harul salvator de a fi la fel de interesat de bani ca și de putere. Castro nu voia decât puterea. Castro începuse deja procese marțiale de epurare pentru a-și omorî inamicii. Primul act de tiranie fără echivoc a avut loc la 3 martie 1959, după ce patruzeci și patru de aviatori ai lui Batista, acuzați de „crime de război”, au fost achitați într-un tribunal din Santiago din lipsă de dovezi. Castro a anunțat imediat la televizor că procesul era o greșeală. Urma să aibă loc încă unul. Președintele curții a fost găsit mort. A fost numit în locul lui unul din oamenii lui Castro. Acuzații au fost rejudecați și condamnați la douăzeci pînă la treizeci de ani de închisoare. Castro a anunțat: „Justiția revoluționară nu se bazează pe precepte legale ci pe convingeri morale.” Era sfârșitul domniei legii în Cuba.³³ Întrebat de Grâu când aveau să se țină alegeri, Castro a răspuns că atunci când se va fi terminat reforma agrară, când toți copiii vor merge la școală gratis și vor ști să scrie și să citească, când toată lumea va avea acces gratuit la doctori și medicamente. Pe scurt, niciodată. A scăpat de Urrutia cu prilejul legii Reformei Agrare din vara lui 1959. Președintele a fugit la ambasada venezueleană și apoi în străinătate.

Orientarea spre Rusia sovietică a început în același timp. De fapt, Cuba a avut și are o economie dependentă. Dacă America era inacceptabilă ca patron, o altă mare putere trebuia să îndeplinească acest rol. Iar America era inacceptabilă, în sensul că Fidel Castro, ca și alți dictatori din Lumea a Treia, avea nevoie de un dușman. După plecarea lui Batista, acesta trebuia să fie America. Și cu America dușman, avea nevoie de un aliat; acesta trebuia să fie Rusia sovietică. Cu Rusia ca aliat și, de la mijlocul lui 1959, casier, ideologia lui Castro trebuia să fie marxismul,

care se potrivea foarte bine

604

O ISTORIE A LUMII MODERNE 1!

cu varianta lui stângist-fascistă de autocrație internă. Castro nu a fost niciodată un conducător marxist-leninist ortodox prin aceea că guverna nu numai prin comisie secretă ci și prin oratorie publică, în tradiția lui Mussolini, Hitler și Peron. În a doua jumătate a lui 1959 însă, el și-a semnat pactul cu diavolul primind arme și consilieri sovietici, precum și sprijin KGB pentru a-și organiza serviciile de securitate. Era prins. De acum înainte, era suficient ca un cubanez să aibă opinii anticomuniste ca să fie arestat. În același timp, a început primul val de ucideri ale opozanților lui Castro, cu moartea misterioasă a comandantului suprem al armatei, Camilo Cienfuegos. Procesele de epurare ale foștilor asociați ai lui Castro, care nu voiau să accepte sistemul său totalitar, au început în decembrie 1959. Până la sfârșitul anului Cuba devenise o dictatură comunistă.³⁴

Faptul că o insulă aflată la numai șazececi de kilometri de America s-a transformat brusc dintr-un aliat dependent într-un satelit sovietic a fost o schimbare însemnată în echilibrul mondial de forțe, mai ales că însuși Castro, într-un manifest de patru mii de cuvinte publicat în 1957, avea să ducă o politică externă activă împotriva „altor dictatori caraibieni”³⁵, în formularea sa — America ar fi avut tot dreptul să inverseze evoluția lucrurilor prin orice mijloace, inclusiv forța. Poate cea mai bună analogie era cu Finlanda neutră, a cărei politică externă de apărare, din cauza apropierii de Rusia, era condusă sub rezerva unui veto sovietic. Dar la sfârșitul lui 1959 Dulles murise iar Eisenhower era un președinte neputincios, care nu candida pentru a fi reales. Nu s-a făcut nimic concret, deși s-au discutat mai multe planuri. Când Kennedy a preluat puterea, la începutul lui 1961, a găsit o propunere, susținută de CIA și de șeful Marelui Stat Major, ca 12 000 de exilați cubanezi înarmați, cunoscuți sub numele de Trupele de Eliberare Cubaneze, să debarce în Golful Porcilor și să declanșeze o revoltă populară împotriva lui Castro. Este greu de crezut că șiretul și experimentatul Eisenhower ar fi aprobat în cele din urmă acest plan. Avea toate dezavantajele implicării morale și politice a Americii (primii doi oameni care debarcau erau agenți CIA³⁶) și nici unul dintre avantajele reale ale participării maritime și aeriene a SUA. Din naivitate și slăbiciune, Kennedy a permis punerea lui în practică la 17 aprilie. S-a dovedit un fiasco. Invazia ar fi trebuit fie să aibă un sprijin american total, fie să nu se producă. Așa intuia Kennedy. După cum i-a spus fratelui său Robert, „prefera să fie numit agresor decât prost”³⁷. Dar în cele din urmă i-a lipsit hotărârea: prin greșelile de calcul politic și militar, Golful Porcilor a stârnit ecouri inconfortabile ale aventurii ratate a lui Eden în Suez.³⁸ Pentru Cuba a fost un dezastru, căci i-a oferit lui Castro ocazia de a duce o campanie de teroare împotriva opoziției. Majoritatea celor aflați deja în închisoare au fost împușcați. Probabil 100 000 au fost arestați. Între ei s-au aflat adevărații luptători în ilegalitate, aproape toți cei 2 500 de agenți CIA și 20 000 de simpatizanți ai contrarevoluționarilor.³⁹ La 1 mai Castro a anunțat că acum Cuba era un stat socialist. Nu vor mai avea loc alegeri, era o alegere în fiecare

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERICII

605

zi în Cuba, spunea el, din moment ce regimul revoluționar exprima voința poporului.⁴⁰

Opinia publică americană a fost scandalizată de eșecul din Golful Porcilor și ar fi sprijinit intervenția directă. Un politician important, Chester Bowles, considera că o decizie a lui Kennedy „de a trimite trupe sau de a arunca bombe sau orice altceva de felul ăsta [...] ar fi avut votul a cel puțin 90% din populație”. Richard Nixon, consultat, i-a spus președintelui: „Eu aș găsi

o acoperire legală potrivită și aș acționa.”⁴¹ Dar Administrația a șovăit. Secretarul pentru Apărare, Robert McNamara, a recunoscut: „Eram isterici în privința lui Castro în perioada operațiunii din Golful Porcilor și după aceea.”⁴² În diferite momente, au existat planuri de a se folosi gangsteri pentru a ataca oficiali cubanezi, de a răspîndi zvonul că Fidel Castro era Antihristul și cea de-a Doua Venire era iminentă, cu un submarin care să arunce obuze, de a ataca pe lucrătorii de pe plantațiile de trestie de zahăr cu chimicale neletale, de a folosi săruri de talii care să facă să-i cadă barba lui Castro, de a-i unge trabucurile cu substanțe halucinogene sau de a le impregna cu bacili botulinici mortali, de a-i da amantei sale, Marie Lorenz, capsule cu otravă, de a angaja gangsteri cubanezo-americieni ca să-l asasineze, de a-i da un costum de scafandru impregnat cu bacilul tuberculozei și cu o ciupercă de piele și de a amplasa un obuz special, cu un dispozitiv exploziv, în zona în care făcea scufundări. Richard Helms, pe care Kennedy îl numise șef al CIA, mărturisea mai târziu:

Politica vremii era să scăpăm de Castro, și dacă a-l omorî era unul din lucrurile care

1 puteau fi făcute [...] ni se părea că acționăm conform directivelor. Nimeni nu vrea / r să stînjenească un președinte [...] discutînd despre asasinarea unor conducători străi-

■ ni în prezența lui.43

: Nici unul dintre aceste planuri îndrăznețe nu a dus la nimic. În cele din urmă, Hrușcirov a fost cel care i-a furnizat lui Kennedy o nouă ocazie de a rezolva problema cubaneză. Hrușcirov avea și el un „conflict al rachetelor” real sau imaginar. Amplasând rachete cu rază medie de acțiune în Cuba avea să modifice drastic ecuația nucleară strategică în favoarea Rusiei, fără a cheltui practic nimic în plus. O dată instalate și apărute cum se cuvine, ele nu puteau fi atacate fără a declanșa un război nuclear, asigurând astfel inviolabilitatea regimului lui Castro — lui Hrușcirov îi era teamă, se pare, să nu piardă Cuba în favoarea Americii și să fie învinuit de colegii săi.44 Conform relatării lui Castro, făcută în fața a doi ziariști francezi, „ideea inițială a fost a rușilor și numai a lor. [...] Nu a fost în scopul de a ne asigura propria apărare, ci în primul rînd pentru a consolida socialismul pe plan internațional”. Castro a spus că a acceptat pînă la urmă pentru că era „imposibil să nu împărtășim riscurile pe care Uniunea Sovietică și le asuma spre a ne salva. Era în ultimă instanță o chestiune de onoare”45, ^aw^i s\$”SiMrh

606

n.:in:o istorie a lumii moderne . -a)

De fapt, onoarea nu avea nimic de a face cu toate astea. Pentru Rusia costurile menținerii economiei cubaneze și ale finanțării planului ambițios al lui Castro creșteau rapid, iar Castro nu avea de ales decît să-și pună în schimb la dispoziție insula ca bază pentru amplasarea rachetelor. El s-a gîndit, de asemenea, că regimul său, nu și poporul cubanez, avea să fie mai în siguranță cu rachetele acolo decît fără ele. Planul era la fel de nebunesc ca și aventura din Golful Porcilor și infinit mai periculos. Castro pretindea că Hrușcirov s-a lăudat că mișcarea sa era ceva ce Stalin n-are fi îndrăznit niciodată. Colegul său, Anastas Mikoian, a spus la o informare secretă a diplomaților sovietici din Washington că era menită să se realizeze o „deplasare clară în relația de forțe dintre lumea socialistă și cea capitalistă”46. Ceea ce făcea și mai necugetată această întreprindere era că Hrușcirov îl mințise în mod deliberat pe Kennedy. El recunoștea că Rusia îl înarma pe Castro dar dădea asigurări secrete că nu vor fi instalate decît rachete antiaeriene cu rază scurtă de acțiune. În nici un caz nu aveau să fie trimise rachete strategice cu rază lungă. De fapt, a trimis patruzeci și două de rachete cu rază medie, de 1 770 de kilometri, și douăzeci și patru de rachete cu rază de 3 540 de kilometri (cele din urmă n-au ajuns niciodată), împreună cu douăzeci și patru de grupuri de rachete antiaeriene și 22 000 de soldați și tehnicieni sovietici.

Nu a existat niciodată vreo posibilitate de a ascunde această activitate, și adevărata ei natură, de avioanele americane de observație. Amplasamentele au fost fotografiate dintr-o navă aeriană U-2 la 15 octombrie. Era clar că pînă în decembrie aveau să fie desfășurate cel puțin cincizeci de rachete strategice, prevăzute cu arme nucleare și puternic protejate, la numai cîțiva kilometri de teritoriul american. Din 16 octombrie Administrația a început să discute ce era de făcut. Era împărțită în „Ulii” și „Porumbei”, după cum erau numiți acum. Ulii, conduși de Dean Acheson, care a fost implicat în dezbaterile secrete, susțineau, după cum spunea el, „distrugerea decisivă a bazelor de rachete printr-un atac aerian”, fără nici o avertizare. Porumbeii, conduși de Robert Kennedy și Robert Mc Namara, deplîngeau ideea unui „Pearl Harbor inversat”, care în mod sigur avea să ucidă mai multe mii de ruși, precum și civili cubanezi — șefii de Stat Major calculau că ar fi fost necesare 800 de raiduri. Moscova, susținea Mc Namara, se va simți obligată să aibă „o replică foarte puternică. În acest caz, Statele Unite ar pierde controlul situației, care ar putea evolua într-un război general.” Ei cereau în schimb o blocadă sau (ca să folosim termenul mai perfid pe care îl aplicase Roosevelt în privința Japoniei) o „carantină” care ar oferi Rusiei o șansă de a se retrage de pe marginea prăpastiei fără a-și și șifona prea mult imaginea.47

Președintele Kennedy oscila. A ordonat continuarea pregătirilor pentru o lovitură aeriană, dar în cele din urmă a optat pentru carantină și a anunțat-o public la 22 octombrie, stabilind termenul pentru două zile mai tîrziu. A fost fixat un termen pentru că la 23 octombrie patru din șase rachete cu rază medie de acțiune erau operative și era esențial ca rușii să fie împiedicați să

J

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERICII

607

lucreze sub acoperirea unor întîrzieri diplomatice. La 24 octombrie, vase sovietice de marfa transportînd rachete s-au apropiat de linia de carantină și s-au oprit. Mai rămînea însă să fie scoase rachetele existente. Așa că în ziua următoare președintele Kennedy i-a telegrafiat lui Hrușcirov cerînd „o revenire la situația anterioară” (adică retragerea rachetelor). Hrușcirov a trimis două răspunsuri. Primul, la 26 octombrie, indica acceptarea în schimbul unei promisiuni americane de a nu invade Cuba. Al doilea, în ziua următoare, mai cerea o concesie din partea SUA: scoaterea propriilor rachete Jupiter cu rază medie de acțiune din Turcia. Kennedy a ignorat cea de-a doua scrisoare și a acceptat înțelegerea de neinvazie propusă în prima. Pe baza acestui fapt Hrușcirov a fost de acord să-și scoată rachetele, la 28 octombrie.

Felul în care a gestionat președintele Kennedy criza rachetelor a fost foarte lăudat la vremea aceea și încă niște ani după. Hrușcirov a fost învinovățit de propriii săi colegi. Cînd Prezidiumul sovietic l-a demis, în octombrie 1964, a făcut referire la „planurile sale nechibzuite, deciziile pripite și acțiunile bazate pe un optimism exagerat”49. Nu exista nici o îndoială că lumea se apropia de un război nuclear pe scară largă. La 22 octombrie toate echipajele

americane de artilerie grea au fost puse în „alertă maximă”. Vreo opt sute de avioane B47, 550 de B52 și șaptezeci de B58 erau pregătite și înarmate pentru decolare imediată din pozițiile de dispersare. Deasupra Atlanticului se aflau nouăzeci de avioane B52 care transportau bombe de mai multe megatone. Au fost activate focoarele a o sută de rachete Atlas, cincizeci Titan și douăsprezece Minuteman, precum și încărcăturile explozibile de pe transportoare, submarine și din bazele americane din străinătate. Toate comandamentele se aflau în starea Defcon-2, cea mai amplă stare de alertă după războiul însuși.⁵⁰ Robert Kennedy vorbea de „60 de milioane de americani uciși și tot atîția sau mai mulți ruși”. Hrușciiov însuși pretindea că în disputele cu proprii militari avertiza asupra „morții a 500 de milioane de ființe omenești”⁵¹. Și-a asumat un risc uriaș, dar s-a retras de pe marginea prăpastiei cînd a fost prins în propria-i cacealma. Castro, care nu fusese consultat în privința retragerii, a fost furios cînd a aflat vestea. După spusele lui Che Guevara, aflat la fața locului, a înjurat, a izbit în pereți și a spart o oglindă.⁵² După mai bine de un deceniu însă, el i-a spus lui George McGovern: „Aș fi adoptat o linie mai dură decît Hrușciiov. Am fost furios cînd a acceptat compromisul. Dar Hrușciiov era mai bătrîn și mai înțelept. îmi dau seama, privind în urmă, că a încheiat cu Kennedy acordul care trebuia. Dacă ar fi prevalat poziția mea, ar fi putut avea loc un război cumplit.”⁵³ De fapt, atît Castro cît și Rusia au ieșit foarte bine în urma politicii pe muchie de cuțit a lui Hrușciiov. Înainte ca Rusia să înceapă să înarmeze Cuba pe scară mare în septembrie 1962, Castro era o țintă ușoară pentru intervenția americană. Nici un președinte american nu s-a aflat sub vreo restricție contractuală în gestionarea pericolului. Gîndită cum trebuie, instalarea de rachete strategice de către Hrușciiov era echivalentă cu un act de agresiune

608

O ISTORIE A LUMII MODERNE 'AI

major. Cînd Kennedy i-a demascat cacealmăua, a luat Rusia prin surprindere. După cum corect a sesizat de Gaulle, Rusia nu avea de fapt altă soluție decît să se retragă complet. Hrușciiov însuși a recunoscut acest lucru: „Cuba se găsea la 11 000 de kilometri de Uniunea Sovietică. Comunicațiile noastre aeriene și maritime erau atît de precare încît un atac împotriva Statelor Unite era de neconceput.”⁵⁴ Criza rachetelor a avut loc într-o vreme în care ecuația nucleară strategică era încă net în favoarea Americii și pe o scenă unde America se bucura de un avantaj covârșitor în ce privea forța convențională. Kennedy s-a aflat astfel într-o poziție în care putea cere revenirea la stătu quo ante. Ar fi putut merge și mai departe: ar fi putut insista asupra unei pedepse — asupra acceptării de către sovietici a unei Cube neutre, dezar^ mate: analogia finlandeză. După cum pe bună dreptate remarca Dean Acheson: „Cîtă vreme îl aveam pe Hrușciiov în menghină, ar fi trebuit s-o mai strîngem un pic în fiecare zi.”⁵⁵

În schimb Kennedy, deși a reputat o victorie de relații publice, a recompensat actul de agresiune sovietic cu două concesii substanțiale. Cea minoră a fost retragerea rachetelor Jupiter, chipurile pentru că erau depășite.⁵⁶ Mult mai important însă a fost consimțămîntul lui Kennedy la continuarea unui regim comunist în Cuba, în alianță militară deschisă cu Rusia sovietică.⁵⁷ În chestiunea practică a Cubei și securității caraibiene, Kennedy a pierdut în criza rachetelor. A fost o înfrîngere americană: cea mai cruntă pe care o suferise pînă atunci în războiul rece.

Astfel într-o zonă care, după orice definiție, era vitală pentru interesele Americii, Castro a supraviețuit ca să devină, pentru un sfert de secol, cel mai perseverent și de succes dușman al ei: pentru a exporta revoluția în America de Sud în anii '60 și, cu mult mai mult succes, în America Centrală în anii '70 și la începutul anilor '80; pentru a denigra sistematic „imperialismul” american la întrunirile Lumii a Treia, pozînd în putere „nealiniată”; și, în anii '70, pentru a trimite nu mai puțin de trei forțe expediționare în Africa să pună în aplicare politica sovietică. Cu o îndrăzneală remarcabilă, Castro a pozat în apărător al celor oprimați chiar în Statele Unite și a fost răsplătit cu adulația unui segment al opiniei publice americane progresiste. Pentru Saul Landau, Castro era „cufundat în democrație”, pentru Leo Hu-berman și Paul Sweezy era „un umanist pasionat”, iar alți vizitatori vorbeau despre „cunoștințele lui enciclopedice”. Îi făcea să se gîndească la „legătura dintre socialism și creștinism”. Era „dulce la vorbă, timid, sensibil și, în același timp, viguros, chipeș, nonconformist, nedogmatic, deschis, uman, superb de accesibil și cald”.

Norman Mailer îl considera „primul și cel mai mare erou care apăruse în lume de la al doilea război mondial încoace”. Cînd Castro se ridică în picioare, scria Abbie Hoffman, „el este ca un penis puternic ce se trezește la viață, iar cînd ajunge înalt și drept mulțimea se transformă imediat”⁵⁸. Multe dintre fanteziile liberale occidentale țesute odinioară în jurul lui Stalin au fost transferate asupra lui Castro. Că-

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERICII

609

derea în dizgrație a lui Mao, în cele din urmă, l-a lăsat pe Castro ultimul personaj carismatic al lumii totalitariste. Cubanezii de rînd, dimpotrivă, și-au exprimat părerea cu picioarele și cu bărcile cu motor: numai în anii '60 peste un milion au fugit de Castro. În 1980, cînd într-un singur an s-au adăugat la total 150 000 de refugiați politici, aproximativ o cincime din populație trăia în exil, majoritatea în SUA. În 1981 s-a calculat că, de cînd a luat Castro puterea, Cuba avusese o rată de creștere anuală per capita de minus 1,2%; că de unde era una dintre cele mai bogate țări latino-americane, devenise una dintre cele mai sărace, cu un venit național de numai 810 dolari pe cap de locuitor, mult mai rău decît Jamaica, Republica Dominicană, Columbia și Mexic; și în sfîrșit că, avînd o forță militară de 200 000 de oameni (un sfert în străinătate, în serviciu activ), era cea mai mare putere militară din America Latină, cu excepția Braziliei — de fapt, per capita, avea probabil mai mulți oameni sub arme decît orice țară

din lume.⁵⁹ Aceasta a fost opera lui Castro; și moștenirea lui Kennedy.

Felul în care a tratat președintele Kennedy problema Cubei a sugerat o înțelegere imperfectă a intereselor vitale ale Americii și o incapacitate de a distinge între imagine și realitate. Aceste slăbiciuni, care erau caracteristice pentru abordarea de către Kennedy a politicii ca sistem de relații cu publicul, au ieșit la iveală și în alte domenii, mai ales în programul spațial și în Vietnam. Cu ajutorul oamenilor de știință germani capturați, Rusia sovietică acordase cea mai mare prioritate (după programul de arme nucleare) rachetelor grele, cu rază lungă de acțiune. Răsplata a început să vină la sfârșitul anilor '50. La 4 octombrie 1957 americanii au fost uluiți când Rusia 1-a plasat pe orbită pe Sputnik 1, un satelit de 83,5 kg. în luna următoare a fost lansat unul mult mai mare cântărind 508 kg, în care se afla o cățea, Laika. Primul satelit american, Explorer 1, a fost lansat pe orbită abia la 31 ianuarie 1958, și cântărea numai 13,5 kg. Se știe că un general american a spus: „N-am capturat generalii care trebuia.” De fapt, și America construia rachete mari, inclusiv enorma rachetă militară Saturn, creată de Werner von Braun în Huntsville, Alabama. La fel de important a fost și progresul american în miniaturizare, ceea ce explică disponibilitatea mai mare a Americii de a accepta încărcături comerciale ieftine.⁶⁰ Nu era decât o chestiune de scopuri, priorități și finanțe. Eisenhower, obsedat cum era, pe bună dreptate, de puterea economiei SUA, nu voia să investească în industria spațială mai mult decât o cereau nevoile pragmatice ale programului de apărare. El se opunea deschis aventurilor spațiale luxoase întreprinse în vederea „prestigiului”, cuvânt pe care îl detesta. Nici nu a băgat în seamă panica post-Sputnik. Cu Kennedy în fruntea țării, prioritățile s-au schimbat total. Vicepreședintele lui, Lyndon Johnson, care a fost pus să se ocupe de programele spațiale, era un texan chelțuitor, cu multe relații în lumea afacerilor aerospațiale. El

610 li:/ O ISTORIE A LUMII MODERNE H:o/

1-a ales pe James Webb, un economist angajat în operații de bursă dornic de publicitate, ca director al Administrației Aeronautice și Spațiale Naționale (NASA). Pe 12 aprilie 1961, la nici trei luni după ce Kennedy preluase puterea, Rusia 1-a lansat pe orbită pe primul om, Iuri Gagarin, întrecându-i pe americani cu aproape patru săptămâni. Avem o mărturie vie a unei ședințe frenetice pe care Kennedy a ținut-o două zile mai târziu la Casa Albă, spu-megînd: Există vreun loc unde putem să-i prindem? Ce putem face? Putem să înconjurăm Luna ^ înaintea lor? Putem pune un om pe Lună, înaintea lor?... Putem să-i întrecem?...

Dacă mi-ar putea spune cineva cum să recuperăm! Hai să găsim pe cineva, pe oricine. \ N-are decât să fie și portarul ăla de-acolo, dacă se pricepe.⁶¹

Trei zile mai târziu a venit dezastrul din Golful Porcilor, iar la 19 aprilie un Kennedy încruntat îl convoca pe Johnson pentru o ședință de patruzeci de minute, urmată de o directivă agitată (20 aprilie 1961), prin care îi ordona să afle: „Avem vreo șansă de a-i întrece pe sovietici plasînd un laborator în spațiu, făcînd o călătorie în jurul Lunii, trimițînd o rachetă să aterizeze pe Lună sau să facă drumul pînă la Lună și înapoi cu un om în ea? Există vreun program spațial care să promită rezultate spectaculoase și cu care putem cîștiga?”⁶² Vocabularul era caracteristic: „să întrecem”, „rezultate spectaculoase”, „să cîștigăm”.

într-un anumit sens, Kennedy era mai degrabă sportiv profesionist, propagandist și traficant politic decât om de stat. în mai el a angajat public America în programul Apollo, cu obiectivul de a face să aterizeze pe Lună o navă spațială cu oameni la bord „înainte de sfîrșitul acestui deceniu”. Era un proiect tipic pentru iluziile anilor '60, cu disprețul lor față de finanțe și cu presupunerea că resursele erau nelimitate. Programul a fost pornit în 1963, iar în următorii zece ani America a cheltuit pînă la 5 miliarde de dolari pe an pentru programe spațiale. Bineînțeles, obiectivul a fost atins. La 20 iulie 1969 Neil Armstrong și Edwin Aldrin au aterizat pe Lună cu Apollo 11. Pînă în 1972, cînd s-a încheiat programul, au mai avut loc încă patru aterizări pe Lună. America și Rusia lansaseră peste 1 200 de sateliți și sonde spațiale, ' costînd în total în jur de 100 de miliarde de dolari. în condițiile mai aus-J3 tere de la mijlocul anilor '70, efortul spațial a trecut de la propagandă la 0 pragmatism, laboratoare și nave spațiale. în 1981 NASA a creat prima navă ■' spațială autentică, naveta spațială, iar rușii au pus la punct o navetă de 91 de " metri capabilă să ridice o greutate de 100 de tone pe o orbită terestră joasă. u Era călătoriilor spațiale considerate un showbiz se încheiase.

în timp ce președintele Kennedy lansa America în cursa selenară pentru a-i reafirma prestigiul și supremația în tehnologie, el căuta și o zonă în care ' politica sa externă să aibă deopotrivă un succes răsunător, mai ales după

•' umilirea din Golful Porcilor. Un membru în Consiliul Național de Securitate

' 1-a avertizat: „Este foarte important ca guvernul să repurteze o mare victo-

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERICII 611

rie anticomunistă [...] aici [Vietnam] sorții sînt încă în favoarea noastră.” La 1 mai 1961, două săptămîni după Golful Porcilor, Departamentul pentru Apărare a făcut un raport în care arăta cum putea fi „salvat” Vietnamul; unsprezece zile mai târziu, Kennedy a aprobat planul în Memorandumul 52 al CNS, care autoriza diferite acțiuni pentru a atinge un obiectiv clar formulat, „împiedicarea dominației comuniste în Vietnamul de Sud”. în luna următoare, după întîlnirea la nivel înalt cu Hrușciiov, Kennedy i-a spus unui ziarist: „Acum întîmpinăm dificultăți în a ne face puterea credibilă și Vietnamul pare exact locul potrivit pentru asta.”⁶³

Cu toate acestea, vina aruncată asupra lui Kennedy pentru că a implicat America în Vietnam este doar în parte meritată. El a moștenit o criză. Imediat după ceremonia de învestire, i-a fost înmănat un raport scris de Edward Lansdale (agentul CIA înfățișat de Graham Greene în romanul său din 1956, *The Quiet American*) care avertiza ca situația din Saigon se deteriora cu repeziciune. El a comentat: „Asta e cel mai mare rău dintre toate, nu-i așa?”⁶⁴ Războiul din Indochina, care a început curînd după încetarea ocupației japoneze și a continuat și în anii '80, a fost înconjurat de mai multe legende decît orice alt eveniment postbelic. A fost destul de complicat ca să deconcerteze orice om de stat occidental, așa cum i-a deconcertat în cele din urmă și pe chinezi. Fiecare președinte american și-a adus obolul de greșeli. Roosevelt, care nu știa nimic despre asta, a oferit țara Chinei. Imediat după moartea sa, anticolonialistii fervenți de la Biroul său de Servicii Strategice (OSS — precursorul CIA) s-au străduit să instaureze un regim naționalist de stînga. La trei săptămîni după capitularea japonezilor, liderul comunist Ho Și Min, sponsorizat de OSS, a organizat un puci, cunoscut sub denumirea de „Revoluția din August”, care l-a înlăturat pe împăratul Vietnamului, silin-du-1 să abdice. Omul care l-a încoronat de fapt pe Ho ca nou conducător a fost un agent OSS, Archimedes Patti.⁶⁵

Este important să înțelegem că America nu a avut niciodată ambiții teritoriale în Indochina, nici ca bază, nici în vreun alt fel. Dar politica ei a fost în general amestecată și invariabil nehotărîtă.

În prima etapă a fost orientată cu totul asupra Europei. Cînd a preluat puterea, Truman a fost avertizat că problema Indochina era secundară față de necesitatea absolută de a sprijini Franța ca putere stabilizatoare în Europa și de a ajuta „atît moral, cît și fizic să-și recapete forța și influența”⁶⁶. Pentru a se simți din nou sigură, Franța avea nevoie să-și recupereze imperiul indochinez (sau cel puțin așa se susținea); iar în decembrie 1946 francezii l-au gonit pe Ho în junglă și l-au adus înapoi din Hong Kong pe împăratul Bao Dai. Americanii au consimțit, fără tragere de inimă, la crearea de către francezi a trei state-marionetă, Laos, Cambodgia și Vietnam, și le-a recunoscut ca state independente în cadrul Uniunii Franceze la 7 februarie 1950. În același timp Rusia și China au recunoscut regimul lui Ho. Acesta a fost momentul în care lupta a devenit internațională. Rusia și China au adus arme.

612   ii". O ISTORIE A LUMII MODERNEI h1Î

În mai, America a făcut același lucru, și o dată cu izbucnirea războiului din Coreea în luna următoare, programul de sprijin american s-a accelerat intens, în 1951 ajutorul economic era în valoare de 21,8 milioane de dolari iar cel militar de 425,7 milioane. În anul următor ajutorul militar crescuse la peste jumătate de miliard de dolari: 40% din costurile Franței. Dean Acheson a fost avertizat de către oficiali din Departamentul de Stat că America „lua în Indochina o poziție” în care „responsabilitățile noastre tind mai degrabă să le înlocuiască decît să le completeze pe cele ale francezilor”. El a hotărît însă că „o dată ce am pus mîna pe plug, n-o să mai privim în urmă”. Susținea că situația din Europa era prea periculoasă pentru ca America să se gîndească să-i părăsească pe francezi în est.⁶⁷ Pînă în 1953-1954 America ajunsese să plătească 80% din efortul de război francez.

Apoi, la 8 mai 1954, fortăreața franceză de la Dien Bien Phu a capitulat, înfrîngerea a fost făcută posibilă de dimensiunea neașteptată a ajutorului în armament dat acum de Rusia și China trupelor lui Ho Și Min. Francezii au solicitat participarea directă a forțelor aeriene americane, iar cînd aceasta le-a fost refuzată au format un nou guvern, condus de Pierre Men-des-France, care să negocieze retragerea francezilor și un aranjament politic. Acordul de încetare a focului, semnat la Geneva în iulie, prevedea o împărțire a țării de-a lungul paralelei 17, comuniștii păstrînd nordul, iar Occidentul restul, unirea urmînd să se facă prin alegeri după doi ani sub supravegherea unei Comisii Internaționale de Control.

Acesta a fost momentul în care obișnuitul bun-simț al lui Eisenhower l-a trădat: de fapt, se poate susține că el a fost mai vinovat de dezastrul care a avut loc pînă la urmă în Vietnam decît orice alt american. Ar fi trebuit să semneze acordurile și să-l oblige pe premierul Sudului, Ngo Dinh Diem, să li se conformeze. Este posibil ca Ho să fi cîștigat alegerile libere și să fi devenit conducătorul unei țări comuniste unite. Ar fi fost acesta un dezastru pentru America? Nici măcar Acheson, în faimosul său discurs despre „perimetru” din ianuarie 1950, nu considerase că existența unui guvern neco-munist în Indochina ar fi fost esențială pentru securitatea Americii.⁶⁸ Geor-ge Kennan susținea într-un memoriu datat 21 august 1950 că era „preferabil să se permită curentelor politice turbulente din acea țară să ajungă singure la un nivel comun [...] chiar și cu prețul probabil al unei înțelegeri între Vietnam și Vietminh și al extinderii autorității Vietminhului asupra întregii țări”⁶⁹. El a spus că nu putea „concepe o tragedie mai mare pentru America decît să fie implicată serios”. „Nu va fi o implicare”, a repetat el. Dacă America intervenea, acest lucru avea să se petreacă numai în acord cu principalii ei aliați și cu aprobarea constituțională explicită a Congresului. El a discutat mult cu șefii statelor majore și a obținut de la ei asigurarea (mai 1954) că „Indochina este lipsită de obiective militare decisive și alocarea de forțe armate americane mai mult decît simbolice în zona aceea ar fi o deviere gravă a capacităților limitate ale SUA”⁷⁰.

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERICII

613

Dar Eisenhower era nehotărît. El a popularizat teoria că, dacă Vietnamul era „pierdut”, întreaga Indochină cădea în mîinile comuniștilor; și că dacă Indochina era înghițită, aveau să urmeze și alte țări din Asia de Sud-Est. El vorbea

despre „un dop într-o sticlă”, o „reacție în lanț” și „principiul dominoului”⁷¹. Nu numai că a refuzat să semneze el însuși Acordurile de la Geneva, dar a aprobat refuzul lui Diem de a se supune testului alegerilor libere. Aceasta era o abatere fundamentală de la politica globală americană în războiul rece, care se bazase întotdeauna pe ideea că conflictul dintre Est și Vest trebuie rezolvat nu prin forța armelor ci prin testul unor alegeri corecte. Lui Diem i s-a permis să se abată de la acest principiu de bază, ba chiar a fost răsplătit cu ajutor economic și militar american, pentru prima dată direct și nu printr-un intermediar francez. Astfel, Eisenhower a fost cel care a comis păcatul originar al Americii în Vietnam. În lipsa alegerilor unitare, în 1957 a apărut Vietcongul și a început un nou război în sud. Eisenhower a împins America în acel război, afirmând în ultima sa declarație importantă pe această temă (4 aprilie 1959): „Pierderea Vietnamului de Sud ar pune în mișcare un proces de măcinare care ar putea, pe măsură ce înaintează, să aibă consecințe grave pentru noi și pentru libertate.”⁷²

Când a ajuns Kennedy la Casa Albă, Vietnamul era deja unul dintre angajamentele cele mai mari și mai costisitoare ale Americii în lume. E greu de înțeles de ce el nu a făcut nici o încercare să revină la Acordurile de la Geneva și să țină alegeri libere unitare. La Paris, la 31 mai 1961, de Gaulle l-a conjurat să renunțe la implicare: „Vă prezic că vă veți scufunda încetul cu încetul într-o mlaștină politică fără fund.”⁷³ Cu toate acestea, în noiembrie al aceluiași an Kennedy a autorizat trimiterea în Vietnam a primilor 7 000 de soldați americani, pentru „securitatea bazei”.

Generalul Maxwell Taylor, care a recomandat această măsură, l-a prevenit că, dacă lucrurile se deteriorau, „va fi greu să rezistăm presiunii de a trimite întăriri” și că „nu există limite pentru posibila noastră implicare”⁷⁴. Kennedy împărțea și el această neliniște. El i-a spus colegului său Arthur Schlesinger: „Soldații vor intra în marș, fanfara va cânta; mulțimile vor aclama; și în patru zile toată lumea va fi uitat. Apoi ni se va spune să mai trimitem trupe. E ca atunci când bei. Efectul trece, și trebuie să mai bei un pahar.”⁷⁵ A fost o predicție corectă. Instinctul lui Kennedy era fie să stea deoparte, fie să tranșeze lucrurile printr-un atac american direct asupra Hanoiului. O invazie americană în Nord, care ar fi fost un succes în această etapă, ar fi avut cel puțin meritul de a da ceasul înapoi până în 1954, la Acordurile de la Geneva. Nu putea exista nici o obiecție morală fundamentală față de această opțiune, din moment ce pînă în 1961, Nordul invadase efectiv Sudul. Trebuie să avem întotdeauna în vedere, când analizăm lunga tragedie a Indochinei, că hotărîrea lui Ho, a colegilor și succesorilor lui de a domina întreaga țară, inclusiv Laos și Cam-bodgia, a fost, din 1945 încolo, principala forță dinamică a luptei și cauza ultimă a întregului măcel. Greșelile Americii n-au fost decît un factor care

614 ■: o istorie a lumii moderne a\

a contribuit la asta. Ele au fost însă grave. Nedorind să lase țara în voia sorții sau să ducă războiul pe uscat în Nord, Kennedy a acceptat un compromis fără speranță, în care ajutorul militar, în cantități tot mai mari dar niciodată hotărîtoare, era acordat unui guvern-client pe care nu-l putea controla. Diem era de departe cel mai capabil dintre conducătorii Vietnamului și avea marele merit de a fi fost civil. Lyndon Johnson, pe atunci vicepreședinte, l-a numit cu o oarecare exagerare „Churchill al Asiei de Sud-Est” și i-a spus unui jurnalist: „Fir-ar al naibii, e singurul băiat de-al nostru acolo.”⁷⁶ Kennedy însă, exasperat de faptul că nu reușise să facă din Vietnam un succes răsunător, a dat vina pe agent în loc să dea vina pe politică. În toamna lui 1963 el a autorizat în secret sprijinul american pentru o lovitură de stat împotriva lui Diem. Ea a avut loc conform planului la 1 noiembrie, Diem fiind asasinat și CIA furnizînd 42 000 de dolari în mite pentru soldați, care au instituit o junta militară. Acesta a fost al doilea mare păcat al Americii: „cea mai mare greșală pe care am făcut-o vreodată”, după cum a spus Lyndon Johnson.⁷⁷ Trei săptămîni mai tîrziu Kennedy însuși a fost asasinat și Johnson a devenit președinte.

Johnson nu era mai hotărît decît Kennedy, a cărui politică de compromis a continuat-o într-o manieră șovăitoare pînă în august 1964, cînd Vietnamul de Nord a atacat distrugătoarele americane din Golful Tonkin. Nu există nici o dovadă, cum s-a presupus mai tîrziu, că incidentul a fost aranjat, pentru a implica mai mult America în război.⁷⁸ De fapt, Johnson a avut foarte multe rețineri în a spori această implicare: el intra într-o campanie prezidențială cu o platformă pacifistă împotriva republicanului Barry Gold-water, care voia să folosească arme nucleare, dacă era necesar, pentru a cîștiga războiul. Dar Congresul, cu o majoritate covârșitoare (din cei 535 de membri ai ambelor Camere, numai senatorii Wayne Morse și Ernest Gruening au votat împotriva), a votat ceea ce a devenit cunoscut mai tîrziu sub numele de „Hotărîrea asupra golfului Tonkin”, autorizîndu-l pe președinte să ia măsuri dure pentru a proteja forțele armate ale SUA. Senatorul William Fulbright, pe atunci un susținător al războiului, care a făcut ca moțiunea să fie votată de Senat, spunea că aceasta îi dădea efectiv dreptul lui Johnson să facă război fără a mai cere altă autorizare. Johnson nu s-a folosit de ea aproape șase luni. Apoi, după ce a repurtat o victorie electorală zdrobitoare cu o platformă politică de neagresiune, s-a comportat precum Wilson și Roosevelt înaintea lui, începînd să facă exact contrariul. În februarie 1965, după pierderi uriașe suferite de SUA într-un atac al Vietcongului asupra unei garnizoane, el a ordonat bombardarea Nordului.⁷⁹

Aceasta a fost a treia greșală americană gravă. După ce s-a implicat, America ar fi trebuit să urmeze logica poziției ei și să reacționeze la agresiune ocupînd Nordul. Bombardarea era un slab compromis, absolut caracteristic pentru nehotărîrea care a urmărit politica americană pe tot parcursul tragediei. O dată ce avioanele din Da Nang au început

să bombardeze Nordul,

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERICII

615

trebuia asigurată securitatea bazei: astfel că la 8 martie au fost debarcați la Da Nang 3 500 de pușcași marini. În aprilie numărul soldaților a crescut la 82 000. În iunie a venit o solicitare pentru alte patruzeci și patru de batalioane. La 28 iulie Johnson anunța: „Am ordonat astăzi să fie trimisă în Vietnam Divizia Aeriană și alte trupe care ne vor spori aproape imediat forța de luptă [...] la circa 125 000 de oameni. Noi trupe vor fi necesare mai târziu și ele vor fi trimise la cerere.”⁸⁰ Nu a existat nici o încercare din partea militarilor de a-i înșela pe politicieni (cum bănuise Kennedy). Marele Stat Major raporta, la 14 iulie: „Pare să nu existe nici un motiv să nu putem câștiga dacă aceasta este voința noastră — și dacă această voință se manifestă în operații tactice și strategice”. Sublinierea exista în original.⁸¹ Când Johnson l-a întrebat pe generalul Wheeler de la Marele Stat Major: „Bus, de ce crezi că e nevoie pentru a câștiga războiul?” răspunsul a fost că de 700 000 — 1 000 000 de oameni și șapte ani.⁸² Johnson a intrat în război perfect conștient. Se amăgea singur ca să-și facă curaj: „După Alamo”, a spus el, „nimeni n-a crezut că Sam Houston va termina atât de repede.”⁸³

Dar Johnson nu era Sam Houston. Până și în privința bombardării a fost nehotărât. Comandamentul Aviației l-a anunțat că putea promite rezultate dacă ofensiva era grea, rapidă, repetată la nesfârșit și fără rețineri. Aceasta fusese toată lecția celui de-al doilea război mondial. Comandamentul nu promitea nimic dacă ofensiva era încetinită și reținută.⁸⁴ Johnson însă tocmai așa a făcut. De la început și până la sfârșit, bombardarea a fost limitată de restricții care au fost în întregime politice. În fiecare marți Johnson dădea un prînz la care stabilea țintele și calibrul bombelor: o repetare a Edenului și Suezului. Johnson nu era omul necruțător pe care-i plăcea să-l întrușeze: era paralizat de rețineri morale. După cum a observat cu pertință biograful său, Doris Kearns, pentru el „bombardarea limitată însemna seducție, nu viol, iar seducția era controlabilă, chiar reversibilă”⁸⁵. Astfel, bombardamentele s-au intensificat doar într-un ritm foarte lent și Vietminhul a avut timp să construiască adăposturi și să se adapteze. Când Rusia sovietică a adus proiectile defensive, bombardierelor americane nu li s-a permis să atace cîtă vreme bazele s-au aflat în construcție. Au fost, în plus, șaisprezece „pauze de bombardare”, din care nici una nu a stîrnit nici cea mai mică reacție, și șaptezeci și două de „inițiative de pace” americane, la care toată lumea a rămas surdă.⁸⁶ Spre deosebire de americani, conducătorii nord-viet-namezi nu au șovăit nici măcar o singură dată în hotărîrea lor de a-și atinge scopul politic — dominarea totală a întregii țări — cu orice preț. Ei nu par să fi fost influențați cîtă puțin de pierderile suferite sau provocate de supușii lor. Era astfel o ironie amară în acuzațiile de genocid proferate la adresa americanilor. O cercetare a materialelor secrete din arhivele Pentagonului a revelat că toate acuzațiile formulate împotriva forțelor armate americane la „Tribunalul Internațional pentru Crime de Război” de la Stockholm erau nefondate. Evacuarea civililor din zonele de război pentru a crea terenuri

616 ! O ISTORIE A LUMII MODERNE itfi

de „foc liber” nu numai că a salvat vieți, dar era de fapt impusă de Convenția de la Geneva din 1949. Numărul mare de lupte în zone civile era rezultatul direct al tacticilor Vietcongului de a transforma satele în bastioane fortificate, ele înșele o violare a Acordului de la Geneva. Restricțiile impuse bombardamentelor americane pentru a proteja viața și proprietățile civililor le-au făcut atât de ineficiente. Procentul de civili uciși, aproximativ 45% din numărul total de morți în război, era cel mediu pentru războaiele secolului XX. De fapt, populația a crescut constant în timpul războiului, nu în ultimul rînd datorită programelor medicale americane. În Sud, nivelul de trai a crescut destul de repede.⁸⁷

Experiența secolului XX arată însă că restricțiile autoimpuse de către o putere civilizată sînt mai mult decît inutile. Ele sînt interpretate de prieteni și dușmani deopotrivă ca o dovadă nu de umanitarism, ci de vinovăție și lipsă de convingere a dreptății proprii. În ciuda lor, de fapt din cauza lor, Johnson a pierdut lupta propagandistică nu numai în Occident ca întreg, ci mai ales în SUA, unde conta cel mai mult. Inițial războiul din Vietnam a avut sprijinul tuturor forțelor moderat liberale. „SUA are un interes major în apărarea Vietnamului”, scria Washington Post la 7 aprilie 1961. „Prestigiul american este foarte mult implicat în efortul de a împiedica poporul vietnamez să fie absorbit de comunism”. The New York Times recunoștea, la 12 martie 1963, că „prețul [salvării Vietnamului] este mare, dar prețul căderii Asiei de Sud-Est sub dominația Rusiei și Chinei comuniste ar fi și mai mare”. La 21 mai 1964 The Times afirma: „Dacă demonstrăm că vom face orice efort militar și politic pe care-l cere [împiedicarea unei victorii a comunismului], mai devreme sau mai târziu și comuniștii vor accepta realitatea.” The Post insista, la 1 iunie 1964, ca America să continue să arate în Vietnam că „persistența în agresiune este inutilă și eventual fatală”. The Times l-a părăsit însă pe Johnson la începutul lui 1966, iar The Post în vara lui 1967.⁸⁸ Cam în aceeași perioadă rețelele de televiziune au devenit neutre, apoi tot mai ostile.

Lucrul de care ajunsese să se teamă Administrația nu era atât cenzura editorială cît prezentarea tendențioasă a știrilor. Mijloacele de informare americane au devenit puternic părtinitoare în unele cazuri. De cele mai multe ori erau induse în eroare, cu iscusință și în mod deliberat; sau se induceau singure în eroare. O fotografie larg mediatizată a unui „prizonier” care era aruncat dintr-un elicopter american era de fapt trucată. Relatăriile despre „cuști de tigr”

americane în insula Con Son erau înexacte și exagerate spre a stârni senzație. O altă fotografie mult folosită a unei fetițe arse cu napalm crea impresia, care era de fapt complet neadevărată, că mai multe mii de copii fuseseră incinerati de americani.⁸⁹

Si mai gravă era ideea transmisă tot mai mult de mass-media că victoria Vietcongului era inevitabilă. Aceasta a ajuns într-un punct decisiv în perceperea „Ofensivei Tet” a Vietcongului din 30 ianuarie 1968. A fost prima

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERICII 617

ofensivă deschisă importantă pe care au încercat-o comuniștii. Era menită să realizeze un succes tactic total și să declanșeze o revoltă în masă. De fapt, a eșuat în ambele sensuri. Pentru prima dată Vietcongul a suferit pierderi grele în lupta convențională, iar armata lui a ieșit mult slăbită militar în urma acestei întreprinderi.⁹⁰ Dar mass-media, în special televiziunea, au prezentat-o ca pe o victorie decisivă a Vietcongului, un Dien Bien Phu american. Un studiu elaborat al acoperirii acestui subiect în presă, publicat în 1977, a arătat exact cum s-a produs această răsturnare a adevărului, care nu a fost în întregime deliberată.⁹¹ Imaginea, și nu realitatea Tet a fost probabil decisivă, în special printre liberalii influenți de pe Coasta de Est. În general, opinia publică americană sprijinea puternic războiul, care a fost tot timpul mai popular decât războiul din Coreea. Conform sondajelor, singura categorie ostilă era cea care era descrisă drept „subgrupul evreiesc”⁹². Rata popularității lui Johnson creștea ori de câte ori se amplifica presiunea: a făcut un salt de 14 procente când a început bombardamentele.⁹³ Pe tot parcursul luptelor, mult mai mulți americani l-au criticat pe Johnson pentru că făcea prea puțin decât pentru că făcea prea mult. Ideea că opinia publică se distanțase mult de război, și mai ales axioma că tinerii i se opuneau, a fost o invenție. De fapt, procentul celor care erau în favoarea retragerii nu a depășit niciodată 20% pînă după alegerile din noiembrie 1968, când decizia retragerii fusese luată deja. Sprijinul intensificării războiului a fost întotdeauna mai mare în rîndurile celor sub treizeci și cinci de ani decât în rîndurile celor mai în vîrstă; bărbații tineri albi constituiau grupul cel mai consecvent în sprijinirea războiului.⁹⁴

Nu poporul american a fost acela care și-a pierdut curajul pentru tipul de sacrificii pe care le ceruse Kennedy în discursul său de investire. Ci conducerea americană. În ultimele luni ale anului 1967, și mai ales după Tet, guvernul american s-a descurajat. Secretarul pentru Apărare, Clark Clifford, s-a întors împotriva războiului; la fel și bătrînul Dean Acheson. Radicaliștii din Senat au început să se opună trimiterii de noi trupe.⁹⁵ În cele din urmă Johnson însuși, care desfășura o campanie fără mari nădejdi pentru a fi reales, și-a pierdut curajul la 12 mai 1968, când voturile sale au scăzut la întîlnirea electorală pentru propunerea candidatului din New Hampshire. El a renunțat la campania electorală și a anunțat că-și va petrece restul mandatului făcînd pace. Nu a fost sfîrșitul războiului. A fost însă sfîrșitul dorinței și eforturilor Americii de a-l cîștiga. Problema clasei conducătoare americane era că ea credea tot ce citea în ziare, și a văzut în New Hampshire o victorie în favoarea păcii. De fapt, printre cei care votaseră împotriva lui Johnson numărul Uliilor îl depășea pe cel al Porumbeilor cu trei la doi.⁹⁶ Johnson a pierdut alegerile pentru candidatură, și cu ele și războiul, pentru că nu a fost destul de dur.

A existat însă încă un factor, și mai sinistru, care l-a descurajat complet pe președinte, al cărui slogan era „^ill the way with L.BJ.” în martie 1968, când comandantul militar din Vietnam a mai cerut 206 000 de oameni, Se-

618 li O ISTORIE A LUMII MODERNE ■ A\

cretarul Finanțelor, Henry Fowler, a protestat. Satisfacerea acestei cereri, a avertizat el, ar însemna nu numai reducerea altor programe de apărare ci și a unor programe interne importante; și chiar și așa, dolarul ar avea de suferit.⁹⁷ Această mișcare amintea de intervenția ca un duș rece a lui Macmillan în dezbaterile Cabinetului în timpul crizei din Suez a Marii Britanii. A fost un punct de cotitură în istoria americană: prima dată cînd Marea Republică, cea mai bogată națiune de pe pămînt, ajungea la limita resurselor ei financiare.

Pentru Johnson personal, a fost în mod special o lovitură amară. Mai mult chiar și decât Kennedy, poate mai mult decât oricine, el se scaldase în iluziile anilor '60. Nimeni nu crezuse cu mai multă pasiune în forța Occidentului și mai ales în capacitatea nelimitată a economiei americane. El nu a fost doar ultimul, a fost și cel mai mare dintre marii cheltuitori. El se referea la programul său intern de cheltuieli cu cuvintele „frumoasa femeie”. I-a spus biografului său: „Eram hotărît să fiu un lider de război și un lider de pace. Le voiam pe amîndouă, credeam în amîndouă și credeam că America avea resursele pentru a le alimenta pe amîndouă.”⁹⁸ Sub Truman și Eisenhower, apărarea deținea rubrica cea mai mare la cheltuieli federale. Cheltuielile pentru locuințe, educație, asistență socială și alte „resurse umane” (cum erau denumite) constituiau aproximativ un sfert din buget și sub 5% din PNB. S-au făcut unele încercări de a se echilibra bugetul, cu excepția unui an de mare recesiune. Pînă la retragerea lui Eisenhower, finanțele publice americane fuseseră conduse în linii mari după criteriile convenționale.

Marea schimbare de principiu s-a făcut sub conducerea lui Kennedy. În toamna lui 1962 Administrația s-a angajat într-o întreprindere nouă și radicală, aceea de a crea deficite bugetare chiar și atunci cînd nu exista nici o criză economică, bugetul fiind deja în deficit și economia mergînd în sus. Creîndu-și astfel o libertate de acțiune financiară, Kennedy a introdus un nou concept al „marii guvernări”: „eliminatorul de probleme”. Fiecare zonă a mizeriei umane putea fi catalogată drept „problemă”; atunci, guvernul federal putea fi înarmat pentru a o „elimina”.

„Problema sărăciei” devenise un subiect la modă la începutul anilor '60 grație best-sellerului lui Michael Harrington, *The Other America* {Cealaltă Americă— 1962), pe care Kennedy îl găsea șocant și stimulator. În 1963 el și-a prezentat „programul pentru sărăcie”, alături de un munte de alte legi care cereau cheltuieli mari. Lui Kennedy i-a fost greu să reeduce Congresul în spiritul noilor sale idei expansioniste, iar muntele de legi a crescut. Dar rezistența începuse să cedeze chiar înainte de asasinarea lui Kennedy⁹⁹; iar Lyndon Johnson a putut folosi reacția afectivă la asasinat, plus propriile-i priceperi excepționale de manager al Congresului, pentru a institui cel mai mare și mai costisitor program legislativ din istoria Americii.

În primul său discurs despre Starea Națiunii, la 8 ianuarie 1964, Johnson anunța: „Această Administrație, astăzi, aici și acum, declară război necon-

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERICII 619

diționat sărăciei.” Când și-a semnat primul decret antisărăcie, Legea Șanselor Egale, la 20 august 1964, el s-a lăudat: „Astăzi, pentru prima dată în istoria speciei umane, o mare națiune poate și vrea să se angajeze în eradicarea sărăciei în rîndurile sale.”¹⁰⁰ În vara aceea, pregătindu-se pentru campania electorală, el a dat formă „frumoasei femei”:

„Marea Societate”. America, spunea el, trebuia să capete „înțelepciunea de a-și folosi resursele pentru a îmbogăți și ridica viața națională”, pentru a se îndrepta nu numai către „societatea bogată și societatea puternică ci și mai sus, spre Marea Societate”, care se baza pe „abundență și libertate pentru toți”, unde „fiecare copil” va „învăța să-și îmbogățească mintea și să-și dezvolte talentele” și toată lumea va putea să-și satisfacă „dorința de frumos și setea de comuniune”.¹⁰¹ Marea Societate s-a presupus a fi confirmată la alegerile din noiembrie 1964, pe care Johnson le-a

cîștigat detașat în fața unui opozant extrem de slab. Decretele au început să curgă: Legea învățămîntului primar și secundar, Legea Asistenței Sanitare, Legea Chiriilor, diferite legi privind sărăcia. Johnson a numit perioada 20—27 iulie 1965 „cea mai productivă și mai istorică săp-tămînă legislativă din acest secol în Washington”. „Se spune că Jack Kennedy avea stil”, pufnea el, „dar eu sînt cel care a făcut să fie votate aceste legi”. Un jurnalist liberal, Tom Wicker, exulta în *New York Times*: „Zilele astea ies legile din Congres așa cum ies automobilele superlustruite și îmbunătățite de pe banda de asamblare la Detroit.” Prima ședință a celui de-al 89-lea Congres a fost cea mai productivă în legislație fundamentală din zilele de început ale lui Woodrow Wilson. Johnson a avut o rată de succes de 68%, cea mai mare din istorie, pentru propunerile sale, din care 207 au devenit legi, „cărămizile pentru

construirea unei Americi mai bune”, cum le-a numit el.¹⁰² A făcut o analogie conștientă cu războiul din Vietnam, de asemenea — după cum credea el — un exercițiu de idealism, prin folosirea ostentativă a metaforei militare. A creat

zece „trupe de misiune” împotriva sărăciei. A spus birocrăților: „O să vă transform din generali de birou în comandanți de linia întii.” Existau un Corp de armată al Tineretului pentru „Cartiere”, un Corp de Plasament pentru „eșuați”, Avans pentru copiii preșcolari, Legături cu exteriorul pentru studenți și nenumărate alte scheme. Costurile creșteau: 30 de miliarde de dolari pe an în primul program antisărăcie; apoi alte 30 de miliarde care s-au adăugat spre sfîrșitul mandatului.¹⁰³ Aceste sume au intrat curînd în structura cheltuielilor federale și s-au dovedit imposibil de redus. De fapt, au fost mărite. Datorită eforturilor lui Johnson, în 1971, pentru prima dată, guvernul a cheltuit mai mult pentru asistența socială decît pentru apărare. Între 1949 și 1979, costurile apărării au crescut de zece ori (de la 11,5 miliarde la 114,5 miliarde de dolari) dar au rămas în mare 4-5% din PNB. Cheltuielile pentru asistență socială au crescut însă de douăzeci și cinci de ori, de la 10,6 miliarde la 259 miliarde de dolari, procentul din buget a crescut cu peste jumătate, iar procentul din PNB pe care îl absorbeau s-a triplat la aproape 12%.¹⁰⁴

620 ÎMOCI O ISTORIE A LUMII MODERNE ;;<•

Această schimbare importantă în scopul fundamental și costurile guvernului american central a început să impună tensiuni tot mai mari chiar dinainte ca Johnson să nu mai fie președinte. Pînă în acest moment, partea din PNB a guvernului crescuse de la 28,7%, cît fusese în vremea lui Eisenhower, la 33,4%. Controlul Departamentului de Finanțe s-a dezintegrat. Sub Eisenhower, foarte eficientul Birou al Bugetului (cum a fost numit pînă în 1970) opera așa cum îl concepușe Harding: ca o agenție obiectivă, cam ca un tribunal, care supraveghea toate cheltuielile. Sub Kennedy, în mod caracteristic, Biroul a fost politizat, iar sub Johnson a devenit activist: directorul Bugetului trebuie să împărtășească politica marilor cheltuieli.¹⁰⁵ Mai mult, deși Congresul vota programele, el era mult mai puțin dispus să furnizeze taxele prin care acestea să fie finanțate. Johnson s-a certat amarnic cu șeful financiar al Camerei Reprezentanților, Wilbur Mills, și cu liderul republican Gerald Ford. Neputînd să obțină taxele, el a tipărit bani. Teama lui de inflație și incapacitatea de a o controla au fost un factor ascuns al deciziei sale de a părăsi viața publică în 1968. „I-am spus [lui Mills] că, indiferent dacă el își dădea sau nu seama de asta, economia țării era pe cale s-o ia la vale.”¹⁰⁶

Pînă în momentul acela o parte dintre iluziile lui Johnson însuși despre virtuțile cheltuielilor extinse fuseseră subminate. Nu-i mai era clar că rezultatele justificau impactul dăunător asupra economiei. Cel mai important, și cu siguranță cel mai durabil rezultat a fost neintenționat: procentul de bugetari s-a dublat și pînă în 1976 unul din șase oameni (peste 13 milioane) se aflau direct pe statele de plată ale Washingtonului. Dar beneficiarii acestei schimbări au fost în proporție covîrșitoare cei din clasa de mijloc. Johnson afirma că, în perioada în care s-a aflat el la putere,

din cei 35 de milioane „captivi în sărăcie” în 1964, el „ridicase” 12,4 milioane sau aproape 36%.¹⁰⁷ Dar aceasta era numai una dintre interpretările statistice. Pe măsură ce nivelul de trai creștea, definiția sărăciei se schimba, iar săracii „se simțeau” tot atât de săraci ca și înainte, deși veniturile lor reale crescuseră. Pericolul tipului de stat al bunăstării pe care îl crea Johnson era că îi scotea pe oameni permanent din economia productivă și îi făcea dependenți de stat. Sărăcia creștea când se dezmembrau familii, fie prin mutarea separat de părinți fie prin divorț, cu împărțirea în consecință a venitului.¹⁰⁸ Adeseori legislația promova aceste procese. A reieșit că poate cea mai importantă cauză a sărăciei în SUA era instabilitatea căsătoriilor între negri. Daniel P. Moynihan, secretarul adjunct al Muncii în administrația Johnson, susținea în Raportul Moynihan (martie 1965) că jumătate din populația neagră suferea de o „patologie socială” a cărei sursă era familia neagră, unde soții își părăseau soțiile și copiii într-un număr îngrijorător de mare. Obiectivul politicii ar trebui să fie „crearea unei structuri familiale stabile”¹⁰⁹. Dar războiul cu sărăcia nu a făcut acest lucru. A făcut contrariul, căci adesea structura asistenței sociale făcea rentabilă despărțirea unei familii sărace. în momentul în care Johnson se

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERICII 621

pregătea să se retragă, Moynihan a susținut că întregul program antisărăcie era greșit conceput și prost direcționat.¹¹⁰

Și mai tragică și dureroasă a fost pierderea iluziilor cu privire la educație și învățământ. Acesta a fost, de fapt, mirajul central al deceniului iluziei. Conform unei vechi credințe liberale, popularizate de Macaulay, numai învățământul universal putea face democrația tolerabilă. Talentatul fabricant de clișee progresive care a fost H.G. Wells definise istoria modernă ca pe „o întrecere între învățământ și catastrofă”. Această convingere a supraviețuit tristului fapt că poporul care îl luase în serios pe Hitler și dusese îngrozitorul război al acestuia cu un zel intens era de departe cel mai bine educat de pe pământ. în anii '50 mitul că educația era leacul miraculos pentru societate a ieșit în evidență mai puternic decât oricând. Nimeni nu credea în el cu mai multă devoțiune decât Johnson. Ca președinte, el spunea: „Răspunsul la toate problemele noastre naționale vine într-un singur cuvânt. Acest cuvânt este educație.”¹¹¹

Johnson reflecta opinia generală a vremii lui. La sfârșitul anilor '50, CP. Snow susținuse că exista o legătură causală directă între suma de bani investită în învățământul superior și produsul național brut al unei țări.¹¹² E.F. Denison a arătat că, în cele trei decenii dintre 1930 și 1960, jumătate din dezvoltarea Americii putea fi explicată prin extinderea învățământului, în special a universităților. în același an, 1962, Fritz Machlup calcula că „industria cunoștințelor” explica 29% din produsul național brut al Americii și creștea de două ori mai rapid decât economia ca întreg.¹¹³ în Prelegerile Godkin din 1963 de la Harvard, președintele de la Berkeley, Clark Kerr, cel mai important om de stat universitar al Americii, susținea că învățământul era acum „sectorul principal” în creșterea economiei. „Ceea ce au făcut căile ferate pentru a doua jumătate a secolului trecut și automobilul pentru prima jumătate a acestui secol”, spunea el, „se poate face pentru a doua jumătate a acestui secol prin industria cunoștințelor: să servească drept focar al dezvoltării naționale.”¹¹⁴

Pe acest fundal, anii '60 au devenit deceniul cel mai exploziv din întreaga istorie a expansiunii învățământului. în America procesul începuse cu „decretul” (legea guvernamentală) din 1944 care aloca fonduri publice educației universitare a veteranilor întorși din război și continuase cu decretul din 1952, în urma războiului din Coreea. Legea învățământului pentru Apărare Națională din 1958 a dublat bugetul federal pentru educație și, pentru prima dată, a făcut din guvernul central stimulentele financiare al educației. Numărul profesorilor plătiți de stat a crescut de la 1 milion în 1950 la 2,3 milioane în 1970, iar cheltuielile pe persoană au crescut cu peste 100%. Dezvoltarea învățământului superior a fost cea mai marcată pentru că se susținea acum că ar trebui să fie universal accesibil. „întrebarea importantă”, afirma un raport oficial, „nu trebuie să fie «cine merită să fie admis?», ci «pe cine poate societatea să excludă, conștientă de propriul său interes?»”, căci

622 ;I ;IU O ISTORIE A LUMII MODERNE • .

nimănui nu i se poate refuza „cu dreptate” o educație universitară decât dacă „deficiențele sale sînt atât de grave” încît nici „cea mai flexibilă și dedicată instituție” nu-l poate ajuta.¹¹⁵ Fenomenul era internațional în Occident. în Marea Britanie Raportul Robbins din 1963 a dus la dublarea locurilor în universități într-un singur deceniu, cu un corp studentesc de 2 milioane pînă în 1981. Planuri de expansiune similare au fost adoptate în Franța, Canada, Australia, Germania de Vest și în alte părți. Experiența americană a fost cea mai spectaculoasă datorită statisticilor implicate. între 1960 și 1975, numărul colegiilor și universităților americane a crescut de la 2 040 la 3 055. în „anii de aur” ai expansiunii, cele noi se deschideau într-un ritm de unul pe săp-tămînă. Numărul studenților a crescut de la 3,6 milioane în 1960 la 9,4 milioane în 1975, cea mai mare creștere (4 milioane) avînd loc în sectorul de stat. Incluzînd și studenții nelicențiați, el a depășit pragul de 11 milioane în 1975, cu un cost anual de 45 de miliarde de dolari.¹¹⁶ Era de așteptat ca această vastă investiție în resurse umane nu numai să stimuleze dezvoltarea și mai mare, ci și să atingă scopuri morale și sociale sporind l'embourgeoisement al clasei muncitoare. Avea să facă din „democrația clasei de mijloc [...] cu toate libertățile ei”, după cum a spus Clark Kerr, „valul viitorului”, asigurînd astfel mulțumirea generală și stabilitatea politică și în special consolidînd sistemul capitalist luminat care a făcut totul

posibil. De fapt, s-a întâmplat pe dos. La nivel preuniversitar, în timp ce cheltuielile s-au dublat, apoi s-au triplat, performanța educațională a scăzut. Se așteptase un oarecare declin pînă cînd sistemul avea să absoarbă marile grupuri minoritare, dar nu de asemenea uriașe dimensiuni. Cel mai bun indice, rezultatele Testului de Aptitudini Școlare, a arătat în anii 1963-1977 un declin de patruzeci și nouă de puncte în aptitudinile verbale și unul de treizeci și două de puncte în aptitudinile matematice (pe o scară de 800).¹¹⁷ La mijlocul anilor '70 o mulțime de rapoarte pesimiste sugerau că o educație mai extinsă și mai scumpă nu rezolva nici un fel de probleme sociale.¹¹⁸ Rata criminalității în rîndurile copiilor cuprinși în sistemul de învățămînt a crescut inexorabil. În a doua jumătate a anilor '70, opinia publică s-a întors împotriva procesului de învățămînt, orașele și satele reducîndu-și numărul de profesori. Sfirșitul creșterii rapide a natalității, care a avut loc în perioada postbelică, a fost doar unul dintre factori. Principalul motiv a fost pierderea încrederii în avantajele economice ale unei educații superioare. În anii 1970-1978, aproximativ 2 800 de școli și colegii din sectorul public au fost închise, prima dată cînd s-a întâmplat așa ceva în întreaga istorie a Americii. Se aștepta ca la mijlocul anilor '80 înscrierile în învățămîntul de stat să scadă cu 4 milioane.¹¹⁹ În 1978, muncitorii americani aveau în medie 12 Vi ani de școală, și 17% din ei aveau o diplomă de colegiu. Dar absolvenților (mai ales femeilor) le era din ce în ce mai greu să obțină un post calificat sau de conducere. Raportul dintre durata educației și salariu a scăzut drastic. S-a descoperit că egalizarea șanselor de educație nu a promovat o mai mare ega-

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERICII 623

litate între adulți.¹²⁰ Astfel că atracția universității a scăzut. Procentul de tineri bărbați care începeau colegiul, care a crescut rapid la 44% în anii '60, a scăzut la 34% pînă în 1974. O scădere a avut loc și în cazul femeilor. În plus, educația nu a promovat nici stabilitatea. Dimpotrivă. Întîmplător, acest lucru fusese prevăzut de Joseph Schumpeter, care se născuse în același an cu Keynes și care avea unele șanse de a rivaliza cu acesta la titlul de cel mai mare economist al epocii moderne. Opinia lui Schumpeter, exprimată pentru prima dată într-un articol pe care l-a scris în 1920 și l-a dezvoltat în cartea *Capitalism, Socialism and Democracy* (1942), era: capitalismul avea tendința de a-și promova autodistrugerea în mai multe moduri. Printre acestea se număra propensiunea de a crea, și apoi de a-i da mîna liberă în virtutea devotamentului ei față de libertate, o clasă tot mai mare de intelectuali, care în mod inevitabil jucau un rol distructiv din punct de vedere social.¹²¹ Acest lucru a fost trecut cu vederea în planurile de extindere universitară din anii '50 și '60, deși fusese deja confirmat, într-o oarecare măsură, în anii '30. În orice caz, în epoca lui Lyndon Johnson s-a dovedit în mod cert că Schumpeter avusese dreptate. Primele semne de interes radical al studenților față de chestiuni politice și sociale s-au arătat în 1958. În primăvara lui 1960 au apărut primele proteste sit-in, demonstrații în San Francisco împotriva Comitetului pentru Activități Neamericane al Camerei Reprezentanților și „vegheeri” pe Coasta de Vest împotriva executării celebrului criminal Caryl Chessman. Proteste împotriva corpurilor de instrucție militară din universități, declarațiilor de loialitate, discriminărilor operate de fraternități și altor chestiuni legate de disciplina universitară — sau pur și simplu de drepturile civile — s-au extins transformîndu-se în campanii politice directe.

La început, activismul studenților a fost salutat, ca un semn de „maturitate” și „conștientă”. Primul semn de violență pe scară largă s-a ivit în „vara libertății” din 1964, chiar la universitatea lui Clark Kerr, Berkeley. Ceea ce se presupunea a fi „sectorul dominant” în creșterea PNB a devenit un sector dominant în ceva cu totul diferit: „revolta studențească”. În decembrie guvernatorul Californiei chemase trupele de menținere a ordinii și Berkeley devenise principalul campus „politic” din lume.¹²² Programul marii Societăți al lui Johnson nu a făcut decît să toarne gaz peste foc. În anul următor 25 000 de studenți au invadat Washingtonul ca să protesteze împotriva războiului din Vietnam. În 1966-1967, din ce în ce mai multe campusuri au fost „radicalizate”. „Revoltele de campus” au devenit o parte integrantă a culturii colegiului, pe măsură ce rectorii universităților făceau compromisuri, capitulau ori se retrăgeau. La 23 aprilie 1968 a avut loc o rebeliune devastatoare la Columbia, una dintre cele mai importante universități din America. Profesorul Archibald Cox de la Facultatea de Drept de la Harvard a fost chemat să facă o dare de seamă, pe care el a formulat-o cu optimismul infatuat al epocii: „Generația actuală de tineri din universitățile

noas-

624 O ISTORIE A LUMII MODERNE

tre este cea mai bine informată, cea mai inteligentă și cea mai idealistă pe care a cunoscut-o vreodată această țară.” După cum comenta amar Lionel Trilling, Cox „preamărea drept știință și inteligență” ceea ce nu era de fapt „decît o grămadă de atitudini publice «avansate»”. Cox, insista el, își deducea valorile nu din cunoștințe și experiență, ci de la cei tineri: „certificarea” lor era de ajuns pentru a le dovedi solide.¹²³

Fie că studenții erau sau nu cei mai inteligenți din istorie, cu siguranță erau cei mai distructivi. Automulțumirea gen Cox nu a supraviețuit verii lui 1968, mai ales după cruntele rebeliuni studențești de la Paris din mai, care au început un nou și mult mai sălbatic ciclu al violențelor studențești în întreaga lume, dar mai ales în America. Asociația Națională a Studenților pretindea că au avut loc 221 de demonstrații importante în universități din America în 1968.¹²⁴ Studenții radicaliști au fost aceia care au condus campania lui Eugene McCarthy, care l-a scos pe Johnson

din cursa prezidențială la New Hampshire. Dar puterea studenților a fost în esență negativă. La Convenția Democratică de la Chicago din august 1968 studenții au dus o bătălie decisivă cu 11 900 de polițiști ai primarului Daley, 7 500 din Garda națională a statului Illinois și 1 000 de agenți FBI și ai Serviciilor Secrete. Ei au câștigat întrecerea în mass-media, reușind să eticheteze încercările lui Daley de restabilire a ordinii drept „rebeliune polițienească”, dar nu i-au putut obține nominalizarea lui McCarthy și nici nu l-au putut împiedica pe omul pe care îl urau cel mai mult, Richard Nixon, să devină președinte. Când în 1972 au reușit în sfârșit să obțină nominalizarea democrată pentru candidatul preferat de ei, George McGovern, singurul rezultat a fost că i-au asigurat lui Nixon o victorie zdrobitoare.

Ceea ce au făcut, mai presus de toate, violențele studenților a fost să prețuiască dicieze învățământul superior american și să-i demoralizeze profesorii. Reflectând asupra lor în 1971, profesorul Louis Kampf a spus în discursul său prezidențial la Asociația pentru Limbi Moderne că din 1968, „cei tineri intră în această profesie cu spaimă, cei bătrâni abia așteaptă să se pensioneze, iar cei de vîrstă mijlocie tînjesc după ani sabatici”¹²⁵. Marele savant german Fritz Stern, observînd „limbajul excremental” al activiștilor studenți, vedea în el singura noutate: restul reproducea modelul comportamentului extremist al studenților care au determinat Germania să-1 aducă pe Hitler la putere.¹²⁶ Promovarea violențelor studențești prin bine-intenționata expansiune a învățământului superior a fost un exemplu excelent de „lege a efectului neintenționat”, încercările mai multor președinți succesivi de a obține dreptate pentru negrii americani au fost un altul. Și aici, bunele intenții au produs moarte și distrugere. Problema era văzută ca avînd trei aspecte. În primul rînd, trebuia să se pună capăt segregăției, în special în ce privea educația, în al doilea rînd, să se permită negrilor să-și exercite dreptul la vot. În al treilea rînd, să se aducă veniturile negrilor la același nivel cu ale albilor. Se

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERICII 625

credea că dacă erau rezolvate primele două, cel de-al treilea avea să se rezolve în cele din urmă singur. În 1954 Curtea Supremă hotărîse că învățământul de stat trebuia să fie integrat. Problema era să faci ca legea să fie aplicată în practică. În 1957, cînd guvernatorul Orval Faubus al Arkansasului a sfidat Curtea Supremă, Eisenhower a trimis trupe la Little Rock pentru a-1 supune. Din nou, în 1962, Kennedy a folosit trupe pentru a i se permite unui student negru, James Meredith, să meargă la Universitatea din Mississippi, pînă atunci frecventată în exclusivitate de albi. Politica lui Kennedy era să lucreze prin acțiune guvernamentală: adică să folosească puterea federală pentru a face ca legea existentă să fie respectată. Dificultatea acestei proceduri era că trecea dintr-o confruntare publică în alta și între timp se crea o uriașă și din ce în ce mai puternică mișcare militantă pentru drepturile omului, din care liberalii albi erau treptat eliminați. Negrii vedeau răspunsul în acțiunea fizică și, la fel ca în cazul agitației create de Gandhi în India, protestele tindeau să degenereze în violență. Adevărata soluție era să se permită urgent negrilor să voteze, pentru că de îndată ce politicienii ar fi avut nevoie de voturile lor, ar fi urmat concesiile, chiar și în Sud. Eisenhower trecuse prin Congres două legi slabe privind drepturile omului, în 1952 și în 1960. Kennedy a propus în cele din urmă una mult mai puternică, dar aceasta a fost blocată în Congres. Johnson a avut mult mai mult succes. El a făcut să fie votată o monumentală Lege a Drepturilor Civile în 1964, și imediat după victoria sa electorală din noiembrie a început să lucreze la o lege care a devenit Legea decisivă a Dreptului la vot din 1965. În statul Mississippi, care avea un procentaj mai mare de negri (36%) decît oricare altul, numai 6% erau înscrși pe listele de vot, din cauza testelor complicate și a altor bariere. Noua Lege prevedea ca dreptul la vot să fie acordat de examinatori federali, iar la treizeci de zile de la intrarea ei în vigoare, numărul negrilor din Mississippi înregistrați pe liste a crescut cu 120%. La sfîrșitul lui 1970, procentul votanților negri înregistrați din acest stat era comparabil cu cel al albilor (71% față de 82%), iar în 1971 cincizeci de negri au fost aleși în funcții publice.¹²⁷ Pînă la începutul anilor '70, voturile negrilor ajunseseră un factor semnificativ în multe state ale vechiului Sud, aducînd astfel o transformare treptată a politicii sudiste.¹²⁸

Dar dreptul la vot nu putea egaliza veniturile negrilor și ale albilor. Nici sumele uriașe și în continuă creștere de bani federali pe care Johnson le vărsa în „problema” neagră. Cu cît se progresa mai mult, cu cît deveneau disponibili mai mulți bani lichizi, cu atît mai tare creștea furia negrilor. În anii '50 și la începutul anilor '60, puterea federală fusese folosită pentru a-i proteja pe negri de violența albilor. În cursul seriei de lupte de afirmare duse în timpul guvernării lui Kennedy, inițiativa violențelor au preluat-o negrii. Punctul de cotitură a fost noaptea de 10 mai 1962, în Birmingham, Alabama. A avut loc o revoltă a negrilor, în care poliția a fost forțată să bată în retragere, iar magazinele albilor au fost demolate: „Să ardă tot orașul ăsta blestemat”,

626 !! mi O ISTORIE A LUMII MODERNE H-11

striga un lider al mulțimii, „asta o să-i învețe minte pe nemernicii de albi!” Erau un strigăt nou și o atitudine nouă în politica rasială americană, și aceasta nu se putea restrînge numai la Sud.¹²⁹

Spre consternarea lui Johnson, proporțiile și intensitatea violențelor negrilor, mai ales în orașele mari nesudiste, au avansat treptat, o dată cu eforturile sale susținute și eficiente de a asigura drepturile negrilor. Primele revolte negre cu adevărat mari și urîte au izbucnit în Harlem și Brooklyn pe 18 iulie 1964, la numai două săptămîni după ce fusese

votată revoluționara Lege a Drepturilor Civile. Violențele s-au extins în Rochester, statul New York, în Jersey City, în Patterson și Elizabeth, New Jersey, în Dixmoor, Chicago, și în Philadelphia. În august 1965 revoltele Watts din Los Angeles au durat șase zile, au implicat 15 000 de jandarmi, au ucis treizeci și patru de oameni, au rănit 856 și au distrus proprietăți în valoare de 200 de milioane de dolari. Începând de atunci, revoltele în masă ale negrilor din orașele din centrul Americii au devenit o trăsătură recurentă a anilor '60, într-un contrast oribil și uneori într-o armonie deliberată cu violențele studențești din campusuri. Revoltele din Detroit din 24-28 iulie 1967 au fost printre cele mai grave din istoria americană, omorând patruzeci și trei de oameni și obligându-l pe președintele Johnson, consternat, să trimită Corpul 18 Airborne de trupe paramilitare, al cărui comandant 130 spunea că a intrat într-un oraș „saturat de frică”. În 1968, când războiul din Vietnam se apropia de culmea apogeu, studenții se răsculau în peste 200 de campusuri și negrii incendiau unele dintre orașele cele mai mari, Johnson părea un eșec. Hotărîrea sa de a nu candida pentru un nou mandat a fost o recunoaștere a înfrîngerii. A fost prima mare victimă a iluziilor anilor '60. Dar nu și ultima. Problemele Americii abia începeau.

De asemenea, Johnson nu a fost doar victima iluziilor pierdute. El a fost, în adevăratul sens al cuvîntului, și o victimă a mass-media, în special a liberalilor de pe Coasta de Est, care controlau cele mai influente ziare și cele mai mari trei rețele de televiziune. Cele două elemente erau legate, căci una dintre cele mai profunde iluzii ale deceniului șase era că multe forme ale autorității tradiționale puteau fi dizolvate: autoritatea Americii în lume și a președintelui în America. Lyndon Johnson, ca un președinte puternic și în multe sensuri eficient, reprezenta principiul autorității. Acesta a fost, pentru mulți, un motiv suficient pentru a-i submina puterea. Un altul a fost că nu împărțea ideile liberalilor de pe Coasta de Est, așa cum o făcuseră Roosevelt și Kennedy. El ezitase să candideze la președinție chiar și în 1964 din acest motiv: „Nu credeam [...] că națiunea se va uni definitiv sub conducerea unui sudist. Un motiv [...] era că presa metropolitană nu avea să permită asta niciodată.”¹³¹ Prezicerea s-a dovedit corectă, deși s-a îndeplinit cu întârziere. În august 1967, corespondentul la Washington al ziarului SaintLouis Post-Dipatch, James Deakin, relatează că „relația dintre președinte și presa din Washington se întemeia pe o neîncredere cronică”¹³².

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERICII 627

Reprezentarea greșită în mass-media a Ofensivei Tet a fost prima vinovată pentru retragerea lui Johnson. Dar și mai important a fost faptul că ea a prezentat mereu orice acțiune puternică și decisivă a Casei Albe ca răuvoitoare într-un anumit sens.

Era o atitudine complet nouă. Opoziția față de o președinție puternică venise pînă atunci, așa cum era firesc, din partea legislativului, în special a Senatului. După cum arătase Roosevelt, „singurul mod de a face ceva în guvernul american era să treci peste capul Senatului”¹³³. Opozantul său republican, Wendell Wilkie, vorbise despre faptul că își consacrase viața „salvării Americii de Senat”¹³⁴.

Sub Roosevelt și Truman presa și constituționaliștii academici sprijiniseră puternic conducerea prezidențială fermă, în special în politica externă, punînd-o în opoziție cu obscurantismul Congresului.¹³⁵ În timpul anchetelor lui McCarthy, Eisenhower fusese aspru criticat de presă pentru că nu apăruse drepturile executivului împotriva interogatoriilor Congresului. The New Republic comenta (1953): „Actuala gravitație a puterii în mâinile Congresului pe socoteala executivului este un fenomen atît de încărcat de dispreț încît ar fi incredibil dacă faptele nu ar fi atît de evidente.”¹³⁶ Cînd Eisenhower a invocat „privilegiul executivului” de a refuza Comisiei pentru Activități Neamericane orice informație despre acțiunile guvernului, a fost aplaudat călduros de către presa liberală. Comisia, spunea New York Times, nu avea nici un drept „să cunoască detalii despre ceea ce se întîmplă în aceste consilii interne ale Administrației”. Eisenhower, scria Washington Post, avea „perfectă dreptate” să protejeze „natura confidențială a discuțiilor din guvern”.¹³⁷ Pînă la mijlocul anilor '60, presa a continuat să sprijine conducerea prezidențială hotărîită în ce privea drepturile civile, chestiunile sociale și economice și, mai ales, politica externă, confirmînd spusele lui Kennedy (1960): „Numai președintele trebuie să ia hotărîrile importante asupra politicii noastre externe.”¹³⁸

Schimbarea a venit după decizia privind Golful Porcilor. Cînd Johnson i-a lăsat locul lui Richard Nixon la Casa Albă, în 1969, presa de pe Coasta de Est, împreună cu multe alte elemente vociferante ale țării, intraseră într-o opoziție permanentă. După cum spunea un comentator, „Oamenii și mișcarea care au distrus autoritatea lui Lyndon Johnson în 1968 sînt porniți să-l distrugă pe Richard Nixon în 1969 [...] distrugerea unui președinte este, ca majoritatea acțiunilor, mai ușor de realizat a doua oară”¹³⁹. Nixon era în mod special vulnerabil. Era un californian pe care presa estică îl ura încă de la sfîrșitul anilor '40. El considera că mass-media contribuise la privarea lui de funcția prezidențială în 1960 și că făcuse un efort concertat să-i distrugă cariera politică pentru totdeauna în 1963; le întorcea antipatia cu dobîndă. „Țineți minte”, spunea el personalului său, „presa este inamicul. Cînd e vorba de știri, nimeni din presă nu ne e prieten. Toți ne sînt dușmani.”¹⁴⁰ În 1968 Nixon a cîștigat în ciuda presei, dar la limită. A obținut 43,4% din voturi,

628 li O ISTORIE A LUMII MODERNE V.)

față de cele 42,7% ale lui Hubert Humphrey. Era cel mai mic procent din votul popular al oricărui președinte din

1912 încoace, și cum participarea la vot a fost scăzută (61%), asta înseamnă că numai 27% din numărul total al alegătorilor a fost în favoarea lui. Nu a câștigat nici măcar un singur oraș mare.¹⁴¹ O parte a presei era înclinată să-i conteste legitimitatea ca președinte și să încerce să anuleze verdictul prin mijloace neconstituționale.

În ciuda acestor handicapuri, Nixon a avut un succes considerabil în limpezirea moștenirii anarhice a anilor Kennedy-Johnson, și mai ales în abilitatea cu care a pus capăt războiului din Vietnam. El a proclamat aceleași obiective ca și predecesorii săi: „Noi vrem ca poporul vietnamez să aibă șansa de a-și hotări propriul viitor politic fără intervenții din afară.”¹⁴² Câtă vreme el a păstrat controlul complet al politicii americane, acest scop a fost menținut, dar cu costuri mult mai mici. În patru ani el a redus trupele americane din Vietnam de la 550 000 de oameni la 24 000. Cheltuielile au scăzut de la 25 de miliarde de dolari pe an, în timpul lui Johnson, la mai puțin de 3 miliarde.¹⁴³ Acest lucru l-a făcut posibil o folosire mai inteligentă și mai flexibilă a forțelor armate americane, în Cambodgia în 1970, în Laos în 1971, în bombardarea Vietnamului de Nord în 1972, care i-a lăsat pe hotărâții oameni de la Hanoi perplecși și temători în privința intențiilor Americii. În același timp Nixon a urmărit activ negocieri de pace cu nord-vietnamezii. Și mai important, el a făcut ceva ce nici Kennedy, nici Johnson nu îndrăzniseră: a exploatat disputa sino-sovietică și a ajuns la o înțelegere cu China.

Ceea ce l-a determinat pe Nixon să încline în favoarea Chinei a fost orientarea sa californiană; el vedea în Pacific arena mondială a viitorului. Și-a început noua politică chineză la 31 ianuarie 1969, la numai unsprezece zile după ce se instalase la Casa Albă. Această politică a fost întruchipată în Memorandumul de Studiu al Securității Naționale 14 (4 februarie 1969) și reconfirmată într-o discuție pe care Nixon a avut-o cu Andre Malraux, care i-a spus că era o „tragedie” ca „cel mai bogat și mai productiv popor din lume” să se afle în conflict cu „cel mai sărac și mai numeros popor din lume”.¹⁴⁴ Din cauza temerilor chinezilor, demersurile pentru un rapprochement cu China au fost purtate în particular, iar Nixon a făcut tot ce a putut ca să obțină de la liderii Congresului pe care i-a consultat promisiunea că vor păstra secretul. El a spus personalului său: „O pătrime din populația lumii trăiește în China comunistă. Astăzi ea nu este o putere semnificativă, dar peste douăzeci și cinci de ani ar putea avea un rol decisiv. Faptul că SUA nu face tot ce poate acum, când poate, ar duce la o situație extrem de periculoasă. Am putea avea o detente totală cu Uniunea Sovietică, dar asta n-ar însemna nimic dacă chinezii rămân în afara comunității internaționale.”¹⁴⁵ Noua politică față de China și schimbarea în strategia militară a SUA au făcut posibilă pacea cu Hanoi. La 27 ianuarie 1973, la Paris, secretarul de stat al lui Nixon, William Rogers, și Nguyen Duy Trinh din partea Vietnamului de Nord au semnat un „Acord de încetare a Războiului și de Rein-

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERICII 629

staurare a Păcii în Vietnam”. Meritul acestei înțelegeri, care a făcut posibilă retragerea Americii din Vietnam, a fost că îi rezerva lui Nixon dreptul de a păstra transportoare în apele indochineze și de a folosi avioanele staționate în Taiwan și Thailanda dacă acordurile erau încălcate de către Hanoi.¹⁴⁶ Câtă vreme Nixon s-a aflat la putere, sancțiunea a fost una reală. Date fiind situația pe care o moștenise și greșelile predecesorilor săi, Nixon înfăptuise un remarcabil act de eliberare.

Dar Americii, și în chip și mai tragic popoarelor Indochinei, le-au fost refuzate roadele acestui succes pentru că, în 1973, Nixon și țara întregă erau deja înghițiți de vârtejul de isterie cunoscut sub numele de „Watergate”. America pare predispusă în mod special la aceste spasme ale emoției politice ipocrite în care se pierde orice simț al perspectivei și al interesului național. Izbucnirea de xenofobie din 1918-1920 a fost opera democraților de dreapta. Spaimea anticomunistă de la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50 a fost în mare măsură dirijată de republicanii conservatori. Vinătoarea de vrăjitoare Watergate, dimpotrivă, a fost condusă de liberalii din mass-media. În ochii lor adevăratul păcat al lui Nixon era popularitatea. Deși a câștigat la limită în 1968, el îi atrăgea, ca președinte, peste capul liderilor de opinie și al unui Congres Democrat, pe americanii de rînd, modești, tăcuți, familiști, cu frica lui Dumnezeu, patrioți, harnici și antiliberali. La 3 noiembrie 1969 el a ținut un discurs ce s-a bucurat de un succes imens, prin care cerea sprijin în politica sa externă celor pe care îi numea „voi, marea, tăcuta majoritate a concetățenilor mei americani”. Acest lucru a pus capăt, pentru moment, campaniei presei de „frîngere a lui Nixon”.¹⁴⁷ În campania din 1972, Nixon a fost încântat când democrații l-au nominalizat pe ultraliberalul George McGovern. „Iată o situație”, a spus el staff-ului său, „în care presa estică a găsit în sfârșit un candidat care îi împărtășește opiniile aproape în întregime.” „Adevărata înclinație ideologică a ziarelor New York Times, Washington Post, Time, Newsweek și a celor trei rețele de televiziune” era „de partea amnistiei, a marijuanei, a avorturilor, a confiscării averilor (dacă nu erau ale lor), a creșterilor masive ale asistenței sociale, a dezarmării unilaterale, a reducerii capacității noastre de apărare și a capitulării în Vietnam”. În sfârșit, conchidea el, „țara va afla dacă ceea ce a susținut mass-media în toți acești ultimi cinci ani reprezintă gândirea majorității”¹⁴⁸. Fie din acest motiv, fie din altele, Nixon a câștigat detașat, cu 521 de voturi la 17 în colegiul electoral și cu 60,7% din votul popular, atingînd aproape recordul lui Johnson din 1964.¹⁴⁹

În presă mulți nu au fost doar umiliți de triumful lui Nixon, ci de-a dreptul înfricoșați. După cum arăta un editor influent: „Trebuie procedat radical. Trebuie să ne asigurăm că nimeni nu va mai face vreodată așa ceva.”¹⁵⁰ Țelul

era să se folosească publicitatea pentru a anula verdictul electoral din 1972, care se considera că este, într-un anume sens metafizic, nelegitim — cam cum consideraseră germanii conservatori că Weimarul era nelegitim. Casa Albă a lui Nixon a venit în întâmpinarea acestei dorințe prin folosirea

630 i O ISTORIE A LUMII MODERNE

de mijloace extralegale pentru a-l proteja pe președinte și politicile acestuia. Tradiția mișmașurilor prezidențiale începuse cu Franklin Roosevelt. El își crease propria „unitate de informații”, care răspundea numai în fața lui, cu un personal de unsprezece oameni și finanțat cu banii pentru „situații speciale de urgență” ai Departamentului de Stat.¹⁵¹ El a folosit FBI-ul lui Hoover și Departamentul de Justiție pentru a-și hărțui inamicii, în special presa, și a le asculta telefoanele — una dintre victime fiind liderul minerilor, John L. Lewis.¹⁵² A făcut eforturi disperate pentru a „veni de hac” ziarului Chicago Tribune, pe care îl ura, și a-l aduce în fața justiției. A folosit chiar serviciile de informații pentru a pune microfoane în camera de hotel a soției sale.¹⁵³ Deși Truman și Eisenhower se ținuseră la distanță de activitățile clandestine ale staff-ului lor și ale CIA, ei fuseseră conștienți de ele, considerând că, în afacerile privind Rusia sovietică și alte regimuri totalitare ale terorii, erau inevitabile. Kennedy și fratele său Robert au participat cu siguranță la acest joc, iar cel mai mare regret al lui Kennedy era că nu-l făcuse pe Robert șeful CIA, ca să poată fi controlată îndeaproape de familie. La Departamentul Justiției, Robert Kennedy a pus în 1962 agenți FBI să întreprindă raiduri în casele directorilor de la US Steel, care sfidaseră politica fratelui său.¹⁵⁴ În campania lor pentru drepturi civile, frații Kennedy au exploatat sistemul federal de contracte și au folosit ordonanțe ale guvernului pentru finanțarea (și nu legislația) construcției de locuințe, ca să obțină ce voiau.¹⁵⁵ Ei au complotat împotriva posturilor de radio și televiziune de aripă dreaptă.¹⁵⁶ Sub guvernarea lui Kennedy și Johnson, ascultarea telefoanelor a crescut considerabil.¹⁵⁷ La fel și amplasarea de microfoane: numeroasele întâlniri amoroase ale liderului luptei pentru drepturi civile, Martin Luther King, au fost înregistrate și apoi trimise editorilor de ziare.¹⁵⁸ Johnson a folosit dosare secrete ale guvernului, ale fîscului și ale altor organisme guvernamentale pentru a se proteja împotriva expunerii în scandalul Bobby Baker din 1963, potențial cel mai mare de la Teapot Dome încoace. Pînă la președinția lui Nixon presa a fost extrem de selectivă în publicarea oricărui delict prezidențial. Jurnaliștii l-au protejat pe Roosevelt, nedezevăluindu-i aventurile amoroase.¹⁵⁹ La fel au făcut cu Kennedy, ascunzînd faptul că, în timp ce era președinte, ținea un apartament în Washington pentru amantele lui, dintre care pe una o împărțea cu un gangster.¹⁶⁰ În lupta lui Johnson de a se ține la distanță de scandalul Bobby Baker, Washington Post l-a ajutat chiar să-l discrediteze pe principalul său acuzator, senatorul John Williams.¹⁶¹ Johnson, ca vicepreședinte, a acceptat mite, așa cum a făcut și vicepreședintele lui Nixon, Spiro Agnew: Agnew a fost demascat și condamnat; Johnson a avansat la Casa Albă.¹⁶²

Nixon nu s-a bucurat de o astfel de îngăduință din partea presei. Dimpotrivă. Se pare însă că a și mers, în anumite privințe, mai departe decît oricare dintre predecesorii lui. Era în parte o chestiune de dimensiuni: Casa Albă devenea incontrollabilă. Lincoln era nevoit să plătească o secretară din

ÎNCERCAREA DE STNUCIDERE A AMERTCTI

631

propriul său buzunar. Hoover a trebuit să lupte din greu ca să obțină trei. Roosevelt și-a numit primele șase „asistente administrative” în 1939. Kenne-dy a avut douăzeci și trei. Totalul personalului de la Casa Albă crescuse la 1 664 în ultimul an al lui Kennedy. Sub Johnson era de patruzeci de ori cît al lui Hoover. În timpul lui Nixon a crescut la 5 395 în 1971, costurile sărînd de la 31 milioane de dolari la 71 de milioane.¹⁶³ O mare parte din această extindere a fost opera lui Henry Kissinger, asistent pentru securitate și mai tîrziu secretar de Stat al lui Nixon, care a controlat negocierile din Vietnam. Kissinger a fost cel care a extins în mod fundamental operațiunile de ascultare a telefoanelor, teoretic pentru a ajuta demersurile de pace.¹⁶⁴ Vietnamul, unde miza era pacea mondială și viețile multor americani, era pretinsa, și pentru Nixon reala, justificare pentru numeroase activități controversate. El considera păstrarea secretului esențială pentru succes. În 1971 un număr uriaș de acte guvernamentale („Documentele Pentagonului”) au fost furate și date ziarului New York Times, care le-a publicat. În Marea Britanie și în majoritatea celorlalte democrații occidentale, cei implicați ar fi fost trimiși la închisoare conform legilor secretului guvernamental. Acest lucru nu era posibil în SUA, unde presa se bucură de privilegii constituționale conform Primului Amendament. Pentru Nixon, după cum a spus unul dintre colegii săi, această publicare a fost „o provocare de către presa de elită, nealeasă, la adresa supremației puterii guvernului ales în mod democratic. Era în joc o chestiune morală”¹⁶⁵. O „Unitate Specială de Anchetă” a guvernului a fost autorizată să folosească mijloace ilegale (inclusiv o pătrundere prin efracție) pentru a-l prinde pe informator. Această unitate „de sondare” a devenit prototipul altor trupe de misiune, dintre care una a pătruns prin efracție în sediul Partidului Democrat, în clădirea Watergate, la sfîrșitul lui mai 1972 și din nou pe 17 iunie. Cu a doua ocazie, despre care este posibil ca democrații să fi știut dinainte, „sondorii” au fost arestați.¹⁶⁶

Spionajul, chiar furtul, politic nu fusese niciodată pînă atunci luat în serios în America. Johnson pusese microfoane la Goldwater în 1964. Rețeaua de televiziune NBC pusese microfoane în sediul Partidului Democrat în 1968. Atît Washington Post cît și New York Times au publicat materiale furate, de o natură extrem de valoroasă (memoriile lui

Haldeman și ale lui Kissinger), în această perioadă. Dar Washington Post, într-o serie de articole care a început la 10 octombrie 1972, a hotărât să facă din pătrunderea la Watergate o chestiune morală majoră, exemplul lui fiind urmat de restul presei de pe Coasta de Est. Acest lucru în sine ar fi putut să nu fie grav. Nu a reușit să împiedice victoria detașată în alegeri a lui Nixon. Dar a captat atenția unui judecător federal însetat de publicitate, John Sirica, cunoscut sub porecla de „Maximum John” pentru severitatea sentințelor sale — ceea ce, în orice alte împrejurări, nu s-ar fi bucurat de aprobarea presei liberale. Când cei care pătrunseseră prin efracție au ajuns în fața lui, le-a dat sentințe provizorii de închisoare pe viață pentru a-i obliga să furnizeze dovezi împotriva mem-

632 !;i 'O ISTORIE A LUMII MODERNE '■

brilor Administrației. Faptul că l-a condamnat pe singurul om care a refuzat să se conformeze, Gordon Liddy, la douăzeci de ani de închisoare, plus o amendă de 40 000 de dolari pentru simplul delict de a fi pătruns prin efracție, fără ca ceva să fi fost furat sau să se fi opus rezistență poliției, arăta că vorbea serios.¹⁶⁷ Acest act de terorism judiciar, care ar fi fost imposibil în orice altă țară aflată sub domnia legii, avea să fie, din păcate, tipic pentru vânătoarea de vrăjitoare juridică prin care membrii Administrației Nixon au fost hăituiți, acuzați (în unele cazuri declarându-se vinovați pentru a se salva de ruina financiară a unei apărări costisitoare) și condamnați.¹⁶⁸ Dar a avut efectul dorit și a „detonat” scandalul Watergate, adică a permis mecanismului de anchetă al Congresului, unde bineînțeles democrații dețineau majoritatea, să întreprindă un atac frontal asupra „președinției imperialiste”. În acest proces, noțiunea de privilegiu al executivului, apărât cu atîta înflăcărare de presa liberală, a fost distrusă. De fapt, în dorința coplesitoare de a-l distruge pe Nixon, orice considerații de securitate națională au fost înlăturate. Jocurile le-au fost facilitate vânătorilor de vrăjitoare de mărturia unui membru al staff-ului de la Casa Albă care a recunoscut, vineri, 13 iulie 1973, că toate convorbirile de lucru ale lui Nixon erau ascultate automat. Iarăși, nu era nimic nou în asta. Roosevelt pune stenografi într-o cabină construită special sub biroul său să tragă cu urechea la vizitatori. În 1982 a ieșit la iveală faptul că în 1940 folosisse și el înregistrări secrete, cu ajutorul Corporației de Radio a Americii, care deținea una dintre marile rețele. În același timp s-a descoperit că și Truman făcuse înregistrări, că Eisenhower folosisse o combinație de benzi de magnetofon și de dictafon, că Kennedy își înregistrase în secret vizitatorii (și soția) în ultimele șaisprezece luni ale președinției sale și că Johnson era pasionat de această activitate.¹⁶⁹ De fapt, una dintre primele acțiuni ale lui Nixon, în februarie 1969, a fost să distrugă sistemul de înregistrări al lui Johnson: îl considera greșit. Apoi, în februarie 1971, îngrijorat că istoricii liberali ai viitorului ar putea prezenta fals politica lui în privința Vietnamului, a ordonat să fie instalat un nou sistem. Șeful Marelui său Stat Major, Bob Haldeman, a ales unul care era nediscriminator și activat vocal, „cel mai mare deserviciu pe care un aghiotant prezidențial l-a făcut vreodată șefului său”¹⁷⁰. Transcrierile acestor benzi, pe care tribunalele și membrii comisiei de anchetă a Congresului au insistat ca președintele să le predea — sub privirile ironice, probabil, ale fan-tomei senatorului Joe McCarthy — au fost folosite pentru a se încerca punerea sub acuzare a președintelui. Dacă Nixon a fost într-adevăr vinovat de tentativa de a interveni în cursul justiției, cum s-a spus, și dacă o astfel de tentativă, în cazul în care a fost făcută, era acoperită de o interpretare legitimă a noțiunii de *raison d'etat* nu s-a stabilit niciodată. Nixon nu și-a prezentat niciodată propria versiune asupra afacerii, și ca să nu riște convulsiile naționale prelungite ale procedurii de impeachment, care ar fi putut dura ani întregi, a demisionat, în august 1974. Astfel, verdictul electoral din

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERICII 633

1972 a fost răsturnat de ceea ce ar putea fi descris drept un puci al mass-taedia. „Președinția imperialistă” a fost înlocuită de „presa imperialistă”.¹⁷¹ Căderea lui Nixon a fost percepută ca o ocazie pentru o schimbare radicală în echilibrul de forțe, din nou în favoarea legislativului. Unele mișcări în această direcție erau probabil necesare de mult. În caz că se ajungea prea departe în direcția opusă. În 1973 Rezoluția Puterilor Militare, care a trecut în ciuda vetoului lui Nixon, a impus îngrădiri fără precedent ale puterii președintelui de a angaja trupe americane în străinătate, obligîndu-l ca în orice caz să ceară avizul Congresului într-un interval de șaiszeci de zile. Noi limitări ale politicii externe prezidențiale au fost impuse de Amendamentele Jackson-Vanik și Stevenson din 1973-1974. În iulie-august 1974 Congresul a paralizat gestionarea de către președinte a crizei din Cipru; în toamnă a impus restricții folosirii CIA. În 1975 a subminat efectiv politica președintelui în Angola. Mai tîrziu în același an a votat Legea Controlului Exportului de Armament, anulînd dreptul președintelui de a hotărî furnizarea de arme. A folosit controlul financiar pentru a limita sever sistemul de „acorduri prezidențiale” cu puterile străine, din care fuseseră încheiate din 1946 pînă în 1974 peste 6 300 (față de numai 411 tratate, care necesitau aprobarea Congresului). Și-a reînnoit restricțiile agresive asupra puterii prezidențiale punînd nu mai puțin de șaptesprezece comitete senatoriale și șaisprezece ale Camerei Reprezentanților să supervizeze aspecte ale politicii externe și extinzîndu-și corpul de experți la peste 3 000 de oameni (personalul Comitetului pentru Relații Internaționale al Camerei Reprezentanților s-a triplat în perioada 1971-1977), pentru a monitoriza activitățile de la Casa Albă.¹⁷² S-a calculat că la sfîrșitul anilor '70 existau nu mai puțin de șaptezeci de amendamente restrictive privind politica externă a președintelui. S-a susținut chiar că un studiu al Legii Puterilor Militare ar revela faptul că președintele nu mai era comandant suprem al Armatei

și că decizia de a păstra sau nu trupe americane în străinătate ar fi trebuit să fie lăsată în seama Curții Supreme.¹⁷³ Impactul imediat, și în termeni de vieți omenești cel mai grav, al isteriei • Watergate a fost distrugerea instituțiilor libere în întreaga Indochină. Politica de retragere a lui Nixon avea sens numai dacă riord-vietnamezii erau lăsați în nesiguranță în privința disponibilității Americii de a furniza un sprijin puternic aliaților ei din Sud. Legea Puterilor Militare, interzicerea de către Congres a implicării militare americane și restrângerea în continuare a ajutorului de orice fel dat Sudului, rezultate directe ale degradingoladei Watergate, au pus capăt necesarei ambiguități cu privire la politica americană. Nixon și succesorul său, Gerald Ford, au fost neputincioși în a-i împiedica pe nord-vietnamezi să încalce acordurile și să ia totul. Unii experți francezi susținuseră tot timpul că adevărata cauză a luptei indochineze, și întreaga ei dinamică, a fost expansionismul agresiv al nord-vietnamezilor și dorința lor veche de secole, căreia organizarea și cruzimea comuniste îi furnizau mijloacele de îndeplinire, de a domina toate popoarele din Indochină. Această

634

M. Jifl; O ISTORIE A LUMII MODERNE

■ Ai

teză era acum confirmată de evenimente. Cum ajutorul american a fost întrerupt, în 1973 echilibrul militar a înclinat decisiv în favoarea Nordului. Până la sfârșitul anului Nordul ajunsese să aibă un avantaj de doi la unu și a lansat o invazie generală. În ianuarie 1975 întregul Vietnam central a trebuit să fie evacuat, și un milion de refugiați au fugit spre Saigon. Într-un ultim apel disperat la Congres, președintele Ford a pledat: „Refuzul american de a furniza un ajutor adecvat aliaților care luptă pentru viața lor ne-ar putea afecta serios credibilitatea ca aliat pretutindeni în lume.”¹⁷⁴ Dar Congresul nu a făcut nimic. La conferința sa de presă din 26 mai Ford a făcut un nou apel, avertizând asupra unei „schimbări importante în politicile externe ale multor țări și a unei amenințări fundamentale [...] la adresa securității Statelor Unite”¹⁷⁵. Congresul a rămas impasibil. Cu nici patru săptămâni mai târziu, la 21 aprilie, guvernul vietnamez a abdicat. Elicoptere ale pușcașilor mariani i-au ridicat pe oficialii americani și pe câțiva prieteni vietnamezi de pe acoperișul ambasadei SUA din Saigon. Nouă zile mai târziu, tancurile comuniste au intrat în oraș. A fost cea mai gravă și mai umilitoare înfrângere din istoria americană. Pentru popoarele din zonă a fost o catastrofă. Elitele comuniste care au acaparat puterea cu forța în întreaga Indochină în aprilie 1975 au pornit imediat programe de inginerie socială la scară națională care aminteau de colectivizarea stalinistă a țăranilor, deși sub unele : aspecte au fost și mai inumane. Cele mai multe documente le avem despre „ruralizarea” întreprinsă în Cambodgia de către khmerii roșii comuniști, care >au intrat în capitala Phnom Penh la mijlocul lui aprilie, ambasada americană fiind evacuată pe 12. Atrocitățile au început pe 17 aprilie. Ele au fost făcute în general de către țărani soldați analfabeți, dar fuseseră plănuite cu doi ani în urmă de către un grup de ideologi din clasa de mijloc care își : spuneau Angka Loeu („Organizația Supremă”). Detalii despre planul lor au fost obținute de un expert al Departamentului de Stat, Kenneth Quinn, care l-a făcut public într-un raport datat 20 februarie 1974.¹⁷⁶ Acest plan era o încercare de a introduce, dintr-o singură lovitură cutremurătoare, schimbările sociale realizate în decurs de douăzeci și cinci de ani în China lui Mao. Avea să fie o „revoluție socială totală”. Tot ce ținea de trecut era „un blestem și trebuia distrus”. Era necesară „reconstrucția psihologică a fiecărui membru al societății în parte”. Se impunea „smulgerea, prin teroare și alte mijloace, a bazelor, structurilor și forțelor tradiționale care au format și călăuzit viața individului” și apoi, reconstruirea lui în conformitate cu doctrinele partidului iprin substituirea cu o serie de valori noi”.¹⁷⁷ Angka Loeu era constituită din vreo douăzeci de intelectuali politici de profesie, în special profesori și burocrăți. Dintre cei opt lideri, toți înjur de patruzeci de ani (între care și o femeie), cinci erau profesori, unul profesor universitar, unul economist, unul biro-crat. Toți studiaseră în Franța în anii '50, unde absorbiseră doctrinele „violentei necesare” propovăduite de stînga radicală. Erau copiii lui Sartre. Este remarcabil că, în timp ce acest grup de ideologi predica virtuțile vieții rurale,

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERICII

635

nici unul nu practicase vreodată o muncă manuală și nici nu avea vreo experiență în producerea de bunuri. Ca și Lenin, erau intelectuali puri. Întruchipau marea forță distructivă a secolului XX: fanaticul religios reîncarnat ca politician de profesie. Ceea ce făceau ei ilustra lipsa totală de suflet a ideilor, într-o altă epocă sau într-un alt loc, planurile acestor pedanți sălbatici ar fi rămas în imaginația lor înfierbîntată. În Cambodgia în 1975 a fost posibilă punerea lor în practică.

La 17 aprilie trăiau în Phnom Penh peste trei milioane de oameni. Ei au fost literalmente împinși în satele din jur. Violențele au început la 7 dimineața, cu atacuri asupra magazinelor chinezești; apoi cu jafuri generalizate. Primele omoruri au avut loc la 8.45 dimineața. Cincisprezece minute mai târziu, soldații au început să golească Spitalul Militar, gonind doctorii, asistenții, bolnavii și muribunzii în stradă. O oră mai târziu deschideau focul asupra oricui de pe stradă, ca să creeze o panică menită să-i facă pe oameni să părăsească orașul. La prînz a fost golit spitalul Preah Ket Melea: sute de bărbați, femei și copii, sub amenințarea armelor, se tirau afară în temperatura de peste 38 de grade a prînzului. Din cei 20 000 de oameni răniți în oraș, toți erau în junglă la căderea nopții. Un bărbat își căra în spinare fiul, căruia tocmai i se amputaseră ambele picioare; alții împingeau paturile celor grav bolnavi, ținînd în miini sticlele

cu plasmă și seruri. Au fost golite toate spitalele din oraș. Toate ziarele și documentele din oraș au fost distruse. Toate cărțile au fost aruncate în riul Mekong sau arse pe mal. Baniile de hirtie aflați în Banque Khmer de Commerce au fost incinerate. Mașinile, motocicletele și bicicletele au fost confiscate. S-a tras cu rachete și bazuci în orice casă în care se detecta vreo mișcare. Au avut loc multe execuții sumare. Celorlalți li s-a spus: „plecați imediat sau vă împușcăm pe toți”. Până seara sursele de apă erau întrerupte. Ceea ce dădea acestui episod nota sa accentuată de oroare kafkiană era absența vreunei autorități vizibile. Țăranii soldați pur și simplu ucideau și terorizau, supunându-se ordinelor, invocând comandamentul Angka Loeu. Nu se explica nimic. Intelectualii care planificaseră totul nu au apărut niciodată. 178

La 23 aprilie soldații au început să golească celelalte orașe, cu populația cuprinsă între 15 000 și 20 000 de oameni. Au avut loc multe atrocități. În Siem Riep peste o sută de pacienți din spitalul Monte Peth au fost asasinați în paturile lor cu bîte și cuțite; alți patruzeci au fost uciși în Spitalul Militar. După modelul lui Stalin în Polonia, au fost masacrați ofițeri: la Mong-kol Borei, de exemplu, un grup de o sută de ofițeri a fost condus într-un câmp minat special pentru acest scop. La pagoda Svay de lângă Sisophon, optzeci și opt de piloți au fost omorâți în bătaie cu bîtele. Alte grupuri asasinate în masă au fost cerșetorii, prostituatelor, cei grav răniți sau bolnavi incurabili găsiți în spitale, funcționarii de stat, profesorii și studenții. Ca și în marele masacre din Indonezia, familiile celor „vinovați” au fost asasinate pentru a împiedica „răzbunările”: femeii-soldați din rîndurile khmerilor roșii

636 } O ISTORIE A LUMII MODERNE!!1-

duceau femeile și copiii la gropile morții. Dar s-au făcut puține încercări de a se ascunde omorurile: cadavrele erau lăsate să se descompună sau pluteau cu zecile pe râuri. 179

Pînă în iunie 3 500 000 de oameni din orașe și 500 000 din satele „rele” fuseseră alungați la țară și puși să construiască sate noi, adesea cu mîinile goale. Celor care rămîneau în urmă li se spunea că vor fi „striviți de roata istoriei”, o imagine izbitoare a leninismului în practică. Relațiile sexuale au fost interzise; adulterul ori preacurvia erau pedepsite cu moartea, sentința fiind executată fără milă. Cuplurilor căsătorite le era interzis să poarte conversații prelungite: acest lucru era considerat „ceartă” și pedepsit cu moartea la a doua abatere. Pe măsură ce foametea și epidemiile se extindeau, cei bătrîni și bolnavi, precum și cei foarte mici (în special orfanii) erau abandonați.

Execuțiile se făceau în public, rudele fiind silite să privească cum fratele, mama sau copilul le erau sugrumați ori decapitați, înjunghiați, omorâți cu bîtele sau cu topoarele. Uneori erau executate familii întregi la un loc. Foști înalți funcționari erau adesea torturați pînă la moarte sau mutilați înainte de execuție. La Do Nauty, colonelului Saray Savath i s-au tăiat nasul și urechile și apoi a fost răstignit de un copac, murind în a treia zi. În același loc, un profesor pe nume Tan Samay, care nu s-a supus ordinelor de a nu-i învăța pe copii nimic altceva decît cum se ară pămîntul, a fost spînzurat, propriii săi elevi, în vîrstă de opt-zece ani, fiind obligați să execute sentința și să strige „Profesor prost!” în timp ce o făceau. 180 Această cumplită listă de cruzimi este nesfîrșită.

În aprilie 1976, liderul Angka Loeu, Khieu Samphan, a devenit șef al statului, fiind succedat de un alt intelectual fanatic din clasa de mijloc, Pol Pot. Ca șef de stat, Khieu a participat la o conferință a așa-numitelor națiuni nealiniate, la Colombo, în august 1976, și într-un interviu confuz dat unei reviste italiene a recunoscut, se pare, că de cînd preluaseră puterea khmerii roșii, muriseră un milion de „criminali de război”, cum i-a numit el. La vremea aceea crimele pe scară largă continuau. Conform unei serii de calcule, bazate pe interviuri cu peste 300 de martori și pe munca cercetătorului francez Francois Ponchaud, care a intervievat mult mai mulți, aproximativ 100 000 de cambodgieni au fost executați, 20000 au murit încercînd să fugă, 400 000 au murit în exodul forțat din orașe, alți 430000 au murit în lagăre și „sate” înainte de sfîrșitul lui 1975, iar încă 250 000 în 1976. Astfel, între aprilie 1975 și începutul lui 1977, ideologii marxist-leniniști au pus capăt vieții a 1 200000 de oameni, o cincime din populație. 181 Deși atrocitățile din Cambodgia au atras cel mai mult atenția în Occident, o inginerie socială de un tip asemănător a avut loc și în Laos și în Vietnamul de Sud. În Laos clasa de mijloc fusese distrusă ori gonită în Thailanda pînă la sfîrșitul lui 1975, cînd a fost proclamată o Republică Populară Democrată, în realitate o acoperire pentru colonizarea de către nord-vietnamezi. Minoritățile au fost distruse sau expulzate, iar în nord a avut loc în anii

ÎNCERCAREA DE SINUCIDERE A AMERICII

637

1977—1978 o înlocuire masivă de populație cu țărani nord-vietnamezi. În iulie 1976, Vietnamul de Sud a fost „unit” cu cel de Nord sub controlul Nordului. Ca și în Cambodgia, un număr mare dar necunoscut de orașeni a fost mutat cu forța la țară. Secretarul-general al Partidului Comunist Vietnamez, Le Duan, a anunțat că nivelul de trai va scădea. „Oamenii din Sud”, a spus el, „atinseseră un nivel de trai prea înalt pentru economia țării.” O astfel de „societate de consum” era „tochmai opusul unei vieți cu adevărat fericite și civilizate”. Așa că asta era. Ziarul partidului scria despre „supunerea întregii noastre țări la voința clasei avansate care reprezintă societatea”. În ianuarie 1977 existau deja 20 000 de deținuți politici, pe lângă miile de execuții, în decembrie 1978 elita Vietnamului de Nord a rupt-o în sfîrșit cu regimul Pol Pot din Cambodgia, a invadat țara și a ocupat Phnom Penh la 7 ianuarie 1979. Întreaga Indochină era acum practic „unită” sub o dictatură militară nord-vietnameză, cu 200 000 de soldați vietnamezi în Kampuchia (cum era numită acum Cambodgia) și 20 000 în Laos. În 1980, Vietnamul avea o armată de mult peste un milion de

oameni, a doua ca mărime, per capita, după Cuba, din lume.¹⁸² A fost un apogeu înfricoșător al „luptei de eliberare”, care acum intra într-o nouă etapă, cu mișcări de gherilă, subvenționate de China, care lua poziție împotriva Hanoiului, și cu Rusia sovietică aprovizionându-i pe nord-vietnamezi cu elicoptere pline de arme pentru a-și menține supremația. Dar secolul XX a abundat în astfel de ironii.

Aceste evenimente au fost privite cu apatie în America, de fapt în tot Occidentul. Ele nu erau decât un aspect marginal al procesului de deziluzionare atât de caracteristic deceniului '70, care se concentra tot mai mult pe evoluția lipsită de vlagă a economiei mondiale. Războiul din Vietnam și amarele lui urmări, Marea Societate și prăbușirea acesteia, președinția imperialistă și demolarea ei: acestea au constituit, împreună, o încercare de sinucidere a puterilor occidentale. Ele au fost factori importanți în încheierea mării expansiuni economice postbelice și în revenirea societății internaționale la teama și dezorientarea anilor '30. La fel de important, ele au subminat capacitatea conducerii americane de a reacționa la noua instabilitate.

Colectiviștii ani

„J|f|.

reții.. kícis') ni tv' •-> :■ i a -/;

Dezordinea economică precedă dezordinea militară a războiului. Fără îndoială, colapsul economic de la începutul anilor '30 a făcut posibil al doilea război mondial. După aceea, oamenii de stat occidentali au căutat cu bună credință îndrumare pentru a împiedica repetarea acestui tipar. Rezultatul a fost epoca Keynes. Acesta definise esența filozofiei sale în celebra scrisoare către New York Times din 1933: „Pun un accent covârșitor pe creșterea puterii naționale de cumpărare rezultată din cheltuielile guvernamentale, care sînt finanțate prin împrumuturi.”¹ În timpul anilor '50 și '60 acest accent keynesian a devenit principiul călăuzitor al politicii economice în toate economiile occidentale importante. Mai mult, keynesianismul a fost adoptat la nivel internațional. În iulie 1944, la Breton Woods în New Hampshire, el și înaltul funcționar de la Departamentul de Finanțe american Harry Dexter White au creat Banca Mondială și Fondul Monetar Internațional. Arogantul curtean englez l-a găsit pe White intolerabil de nepolitic: nu avea „nici cea mai mică noțiune” de „comportament civilizată”. White îl numea pe Keynes „Alteța Voastră Regală”. Dar în practică acești doi oameni, care amîndoi aveau secrete vinovate, au lucrat bine împreună. Keynes susținea că locul dinaintea de 1914 al Londrei de conducător al sistemului monetar internațional rămăsese vacant, din cauza slăbiciunii britanice, între cele două războaie: de aici dezastrul. Noul sistem avea să umple golul. El extindea „principiile sistemului bancar local la zona internațională [...] cînd un individ vrea să-și lase resursele inactice, aceste resurse nu sînt, așadar, retrase din circulație, ci sînt făcute disponibile pentru un alt individ care e pregătit să le folosească — și acest lucru devine posibil fără ca primul să-și piardă lichiditățile”².

Noul sistem a luat ființă în mai 1946. A funcționat foarte bine, pentru că economia SUA a înflorit, iar politicienii americani erau pregătiți să conducă lumea după principiile lui Keynes. În întreaga lume era o cerere de dolari insațiabilă, iar Washingtonul era pregătit să-i furnizeze fie prin Planul Marshall, fie prin alte programe de ajutor extern, fie prin împrumuturi ieftine. Rezultatul a fost cea mai rapidă și mai lungă expansiune economică din istoria lumii. Comerțul internațional, care scăzuse de fapt cu 3% la începutul anilor '30, a crescut în decursul sfertului de secol 1948-1971 cu remarcă-

COLECTIVIȘTII ANI ȘAPTEZECI

639

bila rată anuală de 1,21%? Niciodată pînă atunci nu se mai trăise o experiență similară. Chiar și în scurta frenzie din 1926-1929, rata fusese de numai 6,74%. Expansiunea industrială era la fel de exotică. În cei două sute și ceva de ani pentru care dispunem de cifre sigure, 1705-1971, producția industrială a lumii a crescut de 1730 de ori. Mult peste jumătate din această creștere s-a produs în sfertul de secol de după 1948. Creșterea producției industriale în întreaga lume era în medie de 5,6%, susținută an de an.⁴

Cadrul de stabilitate care a făcut posibilă această fenomenală îmbunătățire materială a condiției umane a fost dat de administrarea generoasă a dolarului ca valută internațională. Siguranța dolarului depindea însă de forța economiei americane. Iar în anii '60 mai mulți președinți americani la rînd au supus economia la tensiuni din ce în ce mai mari. Mai mult, economia Americii era în esență o economie a oamenilor de afaceri. Succesul ei se baza în mare măsură pe existența unui climat favorabil, în care oamenii de afaceri să se simtă respectați și în siguranță. Acest climat existase în anii '20. Dispăruse în anii '30. Reapăruse în timpul războiului, cînd a fost nevoie de oamenii de afaceri pentru a-l distruge pe Hitler, și fusese menținut pînă la sfîrșitul administrației Eisenhower. În anii '60 s-a produs o mare schimbare. Climatul național a devenit ostil pentru afaceri. Primul semn rău a fost revenirea la aplicarea severă a legislației antitrust. Departamentul Justiției a atacat frontal industria electrică. La începutul lui 1961, înalți funcționari de la General Electric și Westinghouse, precum și companiile însele, au fost acuzați de calcuție. Numai stabilirea sentinței a durat două zile. Șapte oameni de afaceri importanți au fost închiși; totalul amenzilor s-a ridicat la aproape 2 milioane de dolari.⁵

Acesta a fost doar începutul. Frații Kennedy fuseseră crescuți de tatăl lor speculant în ura față de oamenii de afaceri.⁶ Rezultatul a fost atacul din 1962 asupra industriei oțelului, condus de procurorul general, Robert Kennedy, care

învățase tehnicile hărțuirii și ale manipulării juridice pe cînd făcea parte din personalul lui Joe McCarthy. The Christian Science Monitor întreba: „După această demonstrație de forță brută [...] cît de liberă va fi economia americană?” The Wall Street Journal se plîngea că guvernul impunea restricții industriei oțelului „prin presiunea fricii — prin forța brută, prin amenințări, prin agenți ai securității statului”⁷. Rezultatul a fost prima mare cădere postbelică a bursei new-yorkeze. Ea și-a revenit, dar acțiunile din anumite industrii nu au mai reușit niciodată să țină pasul cu inflația. În 1966, cînd inflația a depășit pentru prima dată pragul de 3% și cînd ratele dobînzilor au ajuns la nivelul pînă atunci înspăimîntător de 5 Vi %, scînteia Marelui Progres al Pieței s-a stins. În 1968, anul culminant al necazurilor lui Lyndon Johnson, creșterea acțiunilor a încetat complet, indicele industrial Dow-Jones scăzînd sub pragul magic de 1 000. Doisprezece ani mai tîrziu, ajustat la inflație, scăzuse la aproximativ 300.8 Numai în deceniul '70 valoarea stocurilor obișnuite la Bursa din New York a scăzut cu vreo 42 de procente.⁹ Cumulativ,

O ISTORIE A LUMII MODERNE

pierderea încrederii în acțiuni — adică în economia privită americană*[^] a fost la fel de mare ca în cazul colapsului din vremea lui Hoover, deși W-% întins pe o perioadă mult mai lungă. ■ fi!iin Lîncezirea Bursei a fost doar începutul necazurilor comunității de afaceri americane. În 1961 Rachel Carson a publicat The Sea around Us (Marea din jurul nostru) iar în anul următor The Silent Spring (Izvorul tăcut), în care atrăgea atenția asupra poluării alarmante a resurselor naturale și a distrugerii vieții organice cauzate de procesul de expansiune a economiilor moderne, în special aruncarea chimicalelor toxice și folosirea insecticidelor pentru a crește producția agricolă. În 1965 Ralph Nader a publicat Unsafe at any Speed (Nesigur la orice viteză), prezentînd produsul caracteristic al industriei americane de automobile, însăși inima economiei industriale, ca pe o capcană mortală. Aceste cărți au fost corective necesare pentru efectele secundare dăunătoare ale creșterii economice rapide. Dar au inaugurat o epocă în care protecția mediului și a consumatorului a devenit o cruciadă cvasireligioasă, dusă cu un zel fanatic din ce în ce mai mare. A atras în mod curios sutele de mii de absolvenți care se revărsau acum din campusuri ca rezultat al expansiunii învățămîntului superior, dornici să găsească o modalitate de a exprima radicalismul pe care îl absorbiseră acolo. Nimic nu a fost mai calculat pentru a produce un climat ostil economiei private decît creșterea lobby-ului pentru sănătate și siguranță. A devenit o trăsătură distinctivă a vieții americane de la mijlocul anilor '60 încoace și s-a reflectat curînd într-o uriașă legislație. Cu extraordinara lui capacitate de a trece legi prin Congres, Lyndon Johnson a pornit acest proces: în 1964 Legea Folosirii Multiple și Legea Pămîntului și a Apelor; în 1965 Legea Poluării Apelor și Legea Aerului Curat; în 1966 Legea Purificării Apelor. Cînd Johnson s-a poticnit, a preluat inițiativa „Congresul de Conservare” din 1968, păstrînd-o pînă în anii '70, cînd o serie de legi gigantice au impus economiei private americane ceea ce s-a numit „Ecotopia”: Legea Protecției Mediului, Legea Controlului Substanțelor Toxice, Legea Protecției și Siguranței Muncii, Amendamentele la Legea Aerului Curat și o serie întregă de legi referitoare la alimente și droguri. S-a calculat că în 1976 respectarea acestor legi costa comunitatea oamenilor de afaceri 63 de miliarde de dolari pe an, și alte 3 miliarde pe contribuabili pentru a susține agențiile guvernamentale care controlau aceste legi. Pînă în 1979 costul total a ajuns la peste 100 de miliarde de dolari.¹⁰

La fel de grav a fost efectul asupra productivității. Un exemplu a fost industria cărbunelui, unde producția era în 1969 de 19,9 tone zilnic per muncitor. În 1976, cînd s-au simțit toate efectele Legii Protecției și Siguranței Muncii în Industria Cărbunelui din 1969 (în unele privințe o reglementare cît se poate de dezirabilă), producția scăzuse la 13,6 tone, o cădere cu 32 de procente.” În 1975, per totalul industriei americane, productivitatea era cu 1,4 % mai scăzută decît normal, ca rezultat al respectării reglementărilor

COLECTIVIȘTII ANI ȘAPTEZECI

641

guvernamentale privind poluarea și siguranța locului de muncă.¹² La sfîrșitul anilor '60 și pe parcursul anilor '70, așadar, reglementările guvernamentale excesive aplicau economiei americane același tip de fricțiune distructivă ca și privilegiile legale ale sindicatelor în Marea Britanic. Ca rezultat, în deceniul 1967-1977, productivitatea a crescut în industria manufacturieră americană cu numai 27%, cam la fel ca în Marea Britanie (cifra corespunzătoare pentru Germania era de 70%, pentru Franța 72%, iar pentru Japonia 107%). De fapt, începînd de la mijlocul anilor '70, productivitatea americană s-a aflat în declin. Cea mai detaliată analiză a stagnării și declinului dinamismului economic american a sugerat că motivele au fost în principal politice: neputința de a controla rezervele de bani, împovărarea excesivă cu taxe și mai ales intervenționismul și reglementările guvernului.¹³

Climatul ostil oamenilor de afaceri nu a fost însă numai creația politicii. El a fost și opera tribunalelor, care au intrat în anii '60 într-o perioadă de expansiune agresivă — parte din deplasarea către o societate litigioasă — condusă de către Curtea Supremă. Președintele Curții Supreme Waite formulase principiul corect în 1877: „Pentru a se proteja de abuzurile organelor legislative, oamenii trebuie să recurgă la vot, nu la tribunale.” Dar în anii '50 și la începutul anilor '60 America liberală apelase la tribunale pentru a remedia refuzul Congresului de a vota o legislație eficientă a drepturilor civile. Tribunalele au reacționat și, căpătînd gustul puterii, s-au bucurat de el multă vreme după ce bătălia esențială pentru drepturi civile fusese cîștigată. Ele au erodat nu numai sfera legitimă a Congresului, ci și pe aceea a

președinției, nu doar în domeniul drepturilor, ci și în acela al conducerii economiei. Astfel, începutul anilor '70 a asistat nu numai la nașterea „presei imperialiste”, ci și a „justiției imperialiste”. Ostilitatea tribunalelor era îndreptată în special împotriva oamenilor de afaceri, mai ales atunci când sistemul juridic, printr-o extensie a conceptului de drepturi civile, a adoptat principiul „acțiunii afirmative” (adică discriminarea în favoarea „grupurilor subprivilegiate”) și a început procesul impunerii de „cote rasiale”. Acesta a fost doar unul dintre aspectele „drepturilor”: drepturile femeilor, homosexualilor, handicapatilor și ale altor entități colective erau interpretate de către tribunale ca aplicabile împotriva unor instituții puternice, cum ar fi afacerile sau guvernul. De fapt, Curtea Supremă a reinterpretat Constituția pentru a susține preferințele politice sau legislative particulare ale sistemului juridic, care era liberal. De aici principiile constituționale, și practica juridică derivată din ele, schimbate cu o viteză înfricoșătoare.¹⁴ O parte din ce în ce mai însemnată a resurselor economiei private și a timpului executivului a fost consacrată rezolvării de litigii: în anii '70, America avea de patru ori mai mulți avocați per capita decât Germania de Vest și de douăzeci de ori mai mulți decât Japonia.¹⁵ Tribunalele au încercat, de asemenea, să împiedice guvernul, la nivel local, statal sau federal, să reducă dimensiunile și costurile sectorului public. Când

642 O ISTORIE A LUMII MODERNE

Nixon nu a aprobat nici un fel de fonduri pentru Biroul pentru Oportunități Economice în 1974, ceea ce însemna închiderea celor nouă sute de agenții de Acțiune Comunitară ale acestuia (o extravaganță birocratică fără nici o valoare practică), un judecător federal a declarat acțiunea ilegală.¹⁶ Tribunalele au hotărât, de asemenea, că o autoritate guvernamentală care nu reușește să asigure servicii sociale sau de asistență fără a încălca drepturile civile ale cetățenilor era pasibilă de daune; că o autoritate care reducea personalul din închisori ca măsură economică încălca drepturile civile ale deținuților; că refuzarea fondurilor într-un anumit domeniu al drepturilor civile (de exemplu dreptul la avort) de către Congres era neconstituțională; și că toate departamentele guvernului și toate companiile private care primeau fonduri sau contracte guvernamentale trebuiau să aibă angajați din fiecare rasă în anumite proporții.¹⁷ Efectul cumulativ al acestor decizii și al multor altele similare a fost că a îngreunat extrem de mult scăderea cheltuielilor guvernului și crearea unui mediu propice pentru reînvierea încrederii și eficienței comunității de afaceri.

Anul de vîrf pentru economia postbelică a Americii, față de restul lumii, a fost 1968, când producția industrială americană a fost de peste o treime (34%) din cea mondială. A fost și punctul culminant al supremației globale a Americii, anul agoniei lui Lyndon Johnson, momentul în care povara cheltuielilor interne și externe a devenit prea mare pentru a mai fi suportată. Incepînd de atunci totul a fost decadentă. Iar o dată cu relativul declin economic al Americii a venit și o scădere progresivă a forței dolarului ca monedă pentru rezerve. Inevitabil, aceasta a subminat acordurile de la Bretton Woods. De la sfîrșitul anilor '60, Washingtonul a încetat să controleze sistemul monetar internațional. Într-o oarecare măsură el a încetat să-și controleze și propria valută, din moment ce cantitatea de dolari repatriați — ceea ce de Gaulle stigmatiza ca „exportarea de către America a propriei inflații” — atingea acum proporții catastrofale. Epoca dolarului se încheiase. Se iveau zorii epocii eurodolarului. încă din 1949 chinezii comuniști, temîndu-se că America ar putea bloca orice dolari cîștigați de ei, au decis să-și țină dolarii în afara SUA, într-o bancă sovietică din Paris. Adresa de telegraf a acesteia era „Eurobank” — de aici termenul eurodolar. America a intrat pentru prima dată în deficit în 1958, și începînd de atunci fluxul dolarilor înspre Europa a crescut constant. Un om de finanțe britanic, Sir George Bolton, de la Banca Londrei și a Americii de Nord, a sesizat acum ideea că aici, pentru înfrîna dată, se dezvoltă o monedă în afara supravegherii naționale, o monedă expatriată ce putea furniza colosale sume de credit. El a făcut din Londra centrul noului sistem al eurodolarului.¹⁸ Numai în anul 1959 piața eurodolarului s-a triplat; ea s-a dublat din nou în 1960. încercările lui Kennedy de a o distruge prin sisteme de control nu au făcut decât să-i sporească atracția. Măsurile similare ale guvernelor europene au fost la fel de contraproductive. A fost un

COLECTIVIȘTII ANI ȘAPTEZECI

643

bun exemplu al modului în care piața sfidează puritanismul represiv al guvernelor și agențiilor internaționale. După cum spunea Walter Wriston, de la New York's Citibank, piața monedei europene „s-a născut din sisteme de control”. Era, de fapt, un fel de sistem financiar internațional de piață neagră. Eliberat de intervenția guvernului, se putea folosi la maximum de noile tehnici de comunicații electronice care au devenit disponibile în anii '60 și '70. Ca să-l cităm din nou pe Wriston: „Omenirea are acum o piață financiară și informațională internațională complet integrată, capabilă să mute bani și idei în orice loc de pe planeta asta în numai cîteva minute.”¹⁹

Dar, bineînțeles, piața eurodolarului, produs al inflației americane, era ea însăși puternic inflaționară. Ea reproducea unele dintre trăsăturile cele mai rele ale pieței monetare new-yorkeze a anilor '20, în special în împrumuturile ei internaționale. A sporit natura volatilă a banilor, a acumulat credit în straturi multiple de împrumuturi, creînd astfel „dolarii” care nu existau.²⁰ Au fost inventate euroobligațiunile și eurocreditele. Toate băncile importante din lume au intrat în această piață și au format syndicate care să se ocupe de împrumuturile acordate guvernelor pe o scară

nemaiimaginată niciodată pînă atunci. Primul împrumut în eurodolari acordat de aceste sindicate a fost cel pentru șahul Iranului, în 1969. Acesta era de 80 de milioane de dolari. Mai tîrziu în cursul aceluiași an Italia a obținut un împrumut de 200 de milioane de dolari. Curînd, două sute de bănci au aderat la sindicate, iar dimensiunea și numărul împrumuturilor, precum și viteza cu care ele erau primite au crescut în mod spectaculos. Împrumuturile de miliarde de dolari au devenit ceva obișnuit. Băncile comerciale au înlocuit guvernele occidentale bogate și ajutorul de dezvoltare ca principală sursă de finanțare pentru Lumea a Treia. În 1967, băncile comerciale justificau numai 12% din datoria publică externă mondială. La sfîrșitul lui 1975 ele depășiseră cu repeziciune pragul de 50%.²¹ Cum băncile au preluat sistemul monetar internațional, rolul de supraveghetor al Washingtonului a încetat. În 1971 administrația Nixon a pierdut sau a abandonat controlul asupra evenimentelor.²² Doi ani mai tîrziu, în martie 1973, Nixon a întrerupt legătura dintre aur și dolar, și începînd de atunci majoritatea valurilor importante s-au extins, fie individual, fie în grup. Extinderea a revelat slăbiciunea dolarului, care în februarie-martie 1973 a pierdut 40% din valoarea sa față de marcă. De asemenea, au crescut viteza și isteria mișcărilor monetare caie, datorită mecanismelor electronice, au traversat granițele în proporții masive (la sfîrșitul anilor '70, numai tranzacțiile monetare din New York erau în medie de 23 de miliarde de dolari pe zi)²³. Pe scurt, pînă în toamna lui 1973, sprijinul financiar al economiei mondiale se destrăma. Tot ce mai trebuia pentru a produce dezastrul era un șoc brusc. Ceea ce s-a întîmplat nu a fost nicidecum un simplu șoc: a fost un cutremur.

644

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Nu a fost un accident faptul că acest cutremur și-a avut epicentrul în Orientul Mijlociu. Marele boom postbelic fusese propulsat de către energia ieftină, între 1951 și 1972, prețul combustibilului a scăzut constant în comparație cu prețul bunurilor fabricate. A căzut drastic în 1953-1959, în termeni relativi, iar în anii 1963-1969 a căzut de-a binelea, în termeni absoluți.²⁴ Această prăbușire a prețurilor a fost făcută posibilă de creșterea rapidă a exporturilor de petrol ieftin din Orientul Mijlociu. Este semnificativ faptul că cele trei sectoare principale ale boom-ului economic occidental, industria de mașini, industria chimică și cea electrică, erau toate mari consumatoare de energie, de fapt de petrol.²⁵ Presupunînd că energia ar rămîne ieftină, toate țările industriale ar fi lipsite de perspectivă. Politica americană în privința energiei a fost însă cu precădere nefericită, căci intervenția guvernului menținea prețurile interne mult sub media internațională. Dintr-un exportator mondial de energie, America a devenit un importator net — 7% din total pînă în 1960 — consumul ei de energie crescînd rapid în fiecare an (5% anual în a doua jumătate a anilor '60). Importurile ei de produse petroliere erau în mod special îngrijorătoare: în 1960 ea importa 10%, în 1968 — 28%; în 1973 — 36%.²⁶ Propria producție de petrol a Americii a atins un vîrf în 1970, iar apoi a intrat în declin. Conducătorii statelor deținătoare de petrol din Orientul Mijlociu au observat această dependență crescîndă a Occidentului și a Japoniei de exporturile lor de petrol și neputința de a crea surse suplimentare sau alternative de energie. Unii dintre ei, și mai ales șahul Iranului, au fost impresionați de afirmațiile ecologiștilor că țările industriale avansate, în special America, ar fi folosit prea repede resursele naturale pentru că erau prea ieftine. În 1972—1973 existau deja semne că materiile prime și alte mărfuri, cum ar fi produsele de fermă, se scumpeau, și petrolul a început să le urmeze. Șahul a încercat să-i convingă pe ceilalți conducători că țările exportatoare de petrol din Orientul Mijlociu ar fi mai avantajate dacă ar extinde producția mai încet și ar crește prețurile: astfel, petrolul din teritoriile lor căpăta o valoare mai mare. Dar ca să-i urmeze sfatul ei aveau nevoie nu numai de rațiune, ci și de un sentiment: ura față de Israel și față de aliatul Israelului, America.

Strict vorbind, nici o putere nu deținuse supremația în Orientul Mijlociu de la eșecul Suezului din 1956-1957. Dar deși Marea Britanie era mult mai discretă, ea a fost destul de activă și surprinzător de eficientă în zonă în următorii cîțiva ani. Intervențiile militare britanice în Iordania în 1958, în Oman în 1959, în Kuweit în 1961 au reușit să mențină o oarecare stabilitate în zonă. Ceea ce a contat cu adevărat a fost retragerea militară britanică treptată din Aden și din Golf la sfîrșitul anilor '60.²⁷ După aceea zonei i-a lipsit un polițist internațional. Forțele ONU ale lui Dagmar Hammarskjöld au fost, de fapt, niște forțe care au contribuit la instabilitate, căci conform doctrinei suveranității propagate de ONU, președintele Nasser putea cere retragerea lor îndată ce se simțea destul de puternic ca să cotopească Israelul. Asta a și făcut,

3

COLECTIVIȘTII ANI ȘAPTEZECI

645

la 16 mai 1967. ONU s-a conformat trei zile mai tîrziu și în aceeași seară Radio Cairo anunța: „Asta e șansa noastră, arabi, să dăm Israelului o lovitură mortală.” Nasser, 27 mai: „Obiectivul nostru fundamental va fi distrugerea Israelului.” Președintele Aref al Irakului, 31 mai: „Obiectivul nostru este să clar: să ștergem Israelul de pe hartă.” Ahmed Shukairy, președintele Organizației pentru Eliberarea Palestinei, 1 iunie: „Evreii din Palestina vor trebui să plece. Locuitorii evrei ai Palestinei care supraviețuiesc pot rămîne, dar impresia mea este că nu va supraviețui nici unul.”

Avînd în vedere retragerea ONU, aceste amenințări și concentrarea la granițele sale a unor armate de trei ori mai numeroase decît ale lui, înarmate din greu cu armament sovietic modern, Israelul a lansat un război de avertisment la

4 iunie, începînd cu lovituri împotriva forțelor aeriene egiptene. A durat șase zile și a fost un succes total. Forțele egiptene, iordaniene și siriene au fost puse pe fugă, iar în cazul Egiptului, umilite. Sinaiul și țărmul de Vest au fost ocupate. Înălțimile Golan siriene, care făceau posibilă bombardarea așezărilor israeliene din Galileea Superioară, au fost atacate. Mai presus de orice, Vechiul Ierusalim, inclusiv Zidul Plîngerii și Locurile Sfinte, marele premiu pe care Israelul îl scăpase în 1948, era acum adus în noul stat. Astfel, războiul a corectat o dureroasă anomalie. În istoria sa de 4000 de ani, Ierusalimul fusese asediat, ocupat, distrus și reconstruit în mod repetat, sub canaani, iebusieni evrei, babilonieni, asirieni, persi, romani, bizantini, arabi, cruciați, mameluci, otomani și britanici. Dar nu fusese niciodată divizat, în afară de perioada 1948-1967. Reunificarea orașului sub israelieni a făcut posibilă o administrare comună a Locurilor Sfinte de către musulmani, evrei și creștini, în cadrul unui capital național.²⁸

În alte privințe victoria Israelului nu a adus cîștiguri permanente. Nasser a supraviețuit, datorită unor abile manipulări de masă.²⁹ Forțele sale au fost reînarmate de către Rusia Sovietică, fiind de două ori mai viguroase decît în 1967. Orientarea propagandei lui a devenit din ce în ce mai antiameri-cană, rezumată în lozinca sa repetată la nesfîrșit, „Israelul este America și America este Israelul”. Una dintre afirmațiile lui Nasser era că a lovi în America însemna să rănești Israelul și că dependența crescîndă a Americii de petrolul din Orientul Mijlociu era unul dintre mijloacele prin care se putea realiza acest lucru. Dar Egiptul nu era o putere petrolieră. Nasser a murit de infarct la 28 septembrie 1970 — un propagandist de geniu, un eșec total ca lider militar și politic. Nu era nimeni care să-l înlocuiască în calitate de lucafăr al speranțelor arabe, oricît de iluzorii ar fi fost ele. Dar rolul distructiv al lui Nasser ca propovăduitor și practicant al violenței a fost luat curînd de colonelul Mohammed Geddafi al Libiei. Cu un an înainte, el și alți tineri ofițeri răsturnaseră monarhia prooccidentală a țării cam în același mod în care Nasser îl debarcase pe Farouk. În multe privințe Geddafi îl luase ca model pe Nasser și repeta cuvînt cu cuvînt retorica panarabă și antiisraeliană a acestuia. Libia era unul dintre cele mai mici state arabe, cu numai

"646

O ISTORIE A LUMII MODERNE

2 milioane de locuitori. Dar era de departe cea mai mare producătoare de petrol de la est de Suez, iar importanța așezării sale geografice s-a accentuat după războiul din 1967, cînd canalul a fost închis și furnizarea de petrol către Occident întreruptă. Din primele zile ale dictaturii sale, Geddafi a insistat asupra importanței petrolului ca armă cu care să lovească în „imperialismul occidental” pentru că sprijinea Israelul.

Geddafi s-a dovedit extrem de abil în tratarea cu companiile petroliere și cu țările consumatoare, arătînd că și unele și altele puteau fi divizate cu succes și șantajate separat. Cînd a preluat puterea petrolul libian era practic cel mai ieftin din lume. Într-o serie de negocieri, în 1970, 1971 și din nou în 1973, el a obținut cele mai mari creșteri de preț pentru petrol acordate vreodată unei puteri arabe, cu ajustări suplimentare pentru a ține pasul cu scăderea dolarului.

Importanța acestui succes a fost că el a fost imitat curînd de către Organizația Țărilor Exportatoare de Petrol dominată de arabi. OPEC se formase ca un organism defensiv pentru a proteja prețul petrolului atunci cînd scădea. Pînă atunci nu se angajase în nici o acțiune colectivă cu excepția stabilirii unei formule de plată în 1965. În 1971, după mișcarea lui Geddafi, statele din OPEC ale Golfului au negociat pentru prima dată împreună, ca grup, împotriva companiilor petroliere.³⁰ La 14 februarie 1971, la Teheran, ele au asigurat o creștere de preț de 40 de cenți pe baril. Acesta a fost începutul revoluției în prețul energiei. Noua înțelegere avea să țină cinci ani, „o promisiune solemnă”, după cum a numit-o Henry Kissinger, „care deținea probabil recordul mondial pentru forța și viteza cu care a fost încălcată”³¹.

Probabilitatea ca arma petrolului să fie folosită acum cu mai multă iscusință a crescut mult în iulie 1972, cînd succesorul lui Nasser, generalul Anwar Sadat, a renunțat la alianța sovietică, și-a expulzat consilierii și tehnicienii sovietici și a aliniat Egiptul la Arabia Saudită și celelalte state deținătoare de petrol din Golf. Sadat nu era numai omul cuvintelor, ca Nasser. El nu aparținea spiritual generației Bandung. El era un tip realist. Își dădea seama că antagonismul Egipt-Israel era opus tradiției istorice a Egiptului și era în detrimentul intereselor lui actuale, în special economice. Voia să-i pună capăt. Dar ca să aibă puterea de a face pace, avea nevoie mai întîi de prestigiul unei victorii militare. Sîmbătă, 6 octombrie 1973, în timpul festivalului de Yom Kippur sau ziua împăcării, cea mai sfîntă zi din calendarul evreiesc, el a lansat un atac coordonat egipteano-sirian asupra Israelului. Succesul inițial a fost considerabil. Frontul israelian „Bar-Lev” din Sinai a fost străpuns. O mare parte din forțele aeriene israeliene a fost distrusă cu proiectile antiaeriene sovietice. Golda Meir, primul-ministru israelian, a făcut un apel destul de panicat la Washington. Arme americane de ultimă generație în valoare de aproximativ 2,2 miliarde de dolari au fost trimise cu avioanele în Israel. De la 8 octombrie israelienii au început să contraatace. Înainte de a se semna un armistițiu, la 24 octombrie, Israelul își recăpătase teritoriul

COLECTIVIȘTII ANI ȘAPTEZECI

647

pierdut, înaintase pînă în raza Damascului, stabilise un cap de pod în partea de Vest a Canalului de Suez și încercuise o mare parte din armata egipteană.³² Egiptul făcuse dovada unei neașteptate capacități militare, și pentru Sadat asta era de ajuns; Israelul arătase că putea supraviețui unui inițial dezastru. Războiul a scos în evidență dependența militară a Israelului de voința americană. De asemenea, a atras atenția asupra măsurii în care vîlva făcută de presă și

de majoritatea democratică a Congresului pe tema afacerii Watergate dăunase rolului Americii de lider al Occidentului. Când Israelul a contraatacat cu succes, Sadat a cerut sprijin sovietic, iar Brejnev i-a adresat un mesaj lui Nixon la 24 octombrie prevenindu-l că ar putea trimite trupe sovietice pentru a lupta împotriva israelienilor fără altă avertizare. Deși Nixon ordonase mai devreme sprijin logistic total pentru israelieni și acum aprobase alertarea forțelor SUA din întreaga lume, prima de asemenea dimensiuni de la criza cubaneză a rachetelor din 1962, era așa de prins în încurcătura Watergate încât s-a simțit obligat să-i transfere controlul asupra crizei lui Kissinger, acum secretar de Stat. Kissinger, nu președintele, a fost acela care a prezidat ședința de la Casa Albă pentru a răspunde mesajului lui Brejnev; și el a dat ordinele pentru alertarea trupelor. La acuzația unora dintre vână-torii de vrăjitoare din afacerea Watergate că această criză fusese înscenată pentru a distra atenția de la dificultățile lui Nixon, Kissinger a replicat disprețuitor (la conferința de presă din 25 octombrie):

Noi încercăm să conducem politica externă a Statelor Unite ținând cont de ceea ce , datorăm nu numai electoratului, ci și generațiilor viitoare. Iar faptul că se poate măcar

sugera că Statele Unite și-ar alerta forțele din motive interne este un simptom a ceea ce '■' ce se întâmplă cu țara noastră.³³ p ;M Președintele american fiind paralizat de inamicii săi interni, nu mai era nimeni care să conducă Occidentul în numele consumatorilor de petrol ai lumii atunci când statele arabe din OPEC au replicat la supraviețuirea Israelului folosind arma petrolului cu atîta violență. La 16 octombrie ei deja politizaseră exporturile de petrol, întrerupseseră producția de petrol și (împreună cu producătorii nonarabi) ridicaseră prețul cu 70%. La 23 decembrie au crescut din nou prețul, de data asta cu 128%. Ca rezultat, prețurile petrolului brut au crescut de patru ori în mai puțin de un an. Această decizie, cum spunea Kissinger, „a fost unul dintre evenimentele cruciale din istoria acestui secol”³⁴. A transformat o creștere generală dar treptată a prețurilor într-o revoluție a prețurilor care nu se mai produsese niciodată pînă atunci într-un interval atît de scurt. Cele mai lovite au fost țările foarte sărace, din care majoritatea erau greu împovărate de datorii și își importau întreaga energie, în țări în care venitul pe cap de locuitor era în jurul pragului de 100 de dolari pe an sau sub acesta, în care trăiau un miliard de oameni și ale căror venituri se aflaseră în ușoară creștere (cu aproximativ 2% pe an) în deceniul '60, evoluția se inversase deja înainte ca revoluția prețurilor petrolului să

648

O ISTORIE A LUMII MODERNE

le lovească. Pentru ele a fost o catastrofa.³⁵ Ele s-au trezit într-o situație și mai proastă la sfîrșitul anilor '70 decît fuseseră în pragul acestui deceniu, prima astfel de inversare din epoca modernă. La niveluri așa de scăzute, o diminuare atît de directă a veniturilor însemna subnutriție și epidemiile asociate acesteia. Numărul de africani și asiatici care au murit ca o consecință a politicii arabe în deceniul de după 1973 trebuie calculat în zeci de milioane. Lumea ca întreg a experimentat un declin al bunăstării, căci pierderile datorate scăderii productivității valorau de două ori mai mult decît fondurile suplimentare transferate țărilor producătoare de petrol. Pentru țările industrializate, rezultatul a fost o formă de maladie economică pe care keyne-sianismul n-o prevăzuse: stagflația. De la o rată de creștere de 5,2% cu creșteri medii de prețuri de 4,1%, lumea a ajuns în 1974—1975 la o creștere nulă sau negativă, cu creșteri medii de prețuri de 10-12% pe an. Era o inflație mare, iar în multe țări s-a accelerat, devenind hiperinflație. Revoluția prețurilor, avînd în centru saltul petrolului, a marcat anii 1972-1976. A fost de departe cel mai distructiv eveniment economic din 1945 încoace. A acționat ca o frînă puternică asupra sectoarelor importante bazate pe energie cărora li se datora expansiunea prelungită a economiilor vest-europene, americană și japoneză, producînd declinuri abrupte ale producției și creșteri ale șomajului la o scară nemiîntîlnită din anii '30.³⁶ La începutul anilor '80, numai în America și în Europa de Vest numărul șomerilor era de 25 de milioane.

Dezastrul ar fi putut fi și mai grav dacă n-ar fi fost mobilitatea sistemului bancar. În noiembrie 1973, imediat după criza din Orientul Mijlociu, o bancă secundară londoneză, The London and County, era pe punctul de a se prăbuși. Banca Angliei a aruncat rapid un „colac de salvare”, determinînd băncile importante să acorde un sprijin de 3 miliarde de dolari pentru alte douăzeci și șase de bănci secundare. Un moment prost a fost în iunie următor, cînd s-a prăbușit banca germană Herstatt, datorînd sume uriașe băncilor britanice și americane, și amintind neliniștitor de căderea Credit Anstalt din 1931. Dar din nou sistemul de sprijin a funcționat. La sfîrșitul lui 1974, Controlul Valutar din Washington ținea sub observație specială vreo 150 de bănci americane, inclusiv două dintre cele mai mari, despre care se știa că se află într-o situație tensionată. În Londra proprietatea s-a năruit, trăgînd după ea cîteva companii strălucite. Indicele ziarului Financial Times, 543 în martie 1972, a scăzut la 146 la începutul lui 1975, acțiunile valorînd mai puțin, în termeni reali, decît în 1940, în plin război. În America, finanțele new-yorkeze, de multă vreme suspecte, s-au prăbușit în cele din urmă cînd băncile au refuzat noi împrumuturi. Cel mai bogat oraș din lume a apelat la Casa Albă, dar Gerald Ford a refuzat să intervină, eveniment marcat într-un celebru titlu din New York Daily News: „Ford către oraș: Duceți-vă naibii”.³⁷ La vremea aceea însă partea cea mai rea a crizei financiare tre-

COLECTIVIȘTII ANI ȘAPTEZECI

649

De fapt, băncile comerciale, a căror frenezie în jurul eurodolarului contribuise la instabilitate, foloseau acum metode

similare pentru a face o oarecare ordine în acest haos. Problema era următoarea. Revoluția prețului petrolului a făcut ca țările din OPEC să ia 80 de miliarde de dolari în plus pe an din economia mondială. Asta însemna 10% din toate exporturile lumii. Numai Arabia Saudită și Kuveitul, cu populații minuscule, primeau 37 de miliarde de dolari în plus pe an, suficient ca în douăzeci și cinci de ani să poată cumpăra toate companiile importante de la toate bursele din lume. Plana o spaimă reală că arabii aveau să folosească „arma banilor” așa cum folosiseră arma petrolului. În orice caz era esențial să se readucă rapid banii lichizi în economia productivă a lumii. Washingtonul, încă paralizat de Watergate, nu putea asigura conducerea. Din fericire, sistemul extraguver-namental al eurodolarului, utilizat pentru a răspunde la nevoile directe ale pieței fără ajutor sau obstacole birocratice, aștepta să fie folosit. Eurodollarii au fost redenumiți petrodolari. Un termen nou, „reciclare”, a ajuns la ordinea zilei. Petrodollarii au fost rapid adunați în împrumuturi uriașe pentru țările industrializate avansate lovite din greu și pentru și mai zdruncinatele țări în curs de dezvoltare precum Indonezia, Zair, Brazilia, Turcia și chiar noi concurenți ai producătorilor de petrol arabi, cum era Mexicul.

Arabii nu doreau nicidecum să ajute Lumea a Treia altfel decât prin împrumuturi guvernamentale în anumite condiții. Dar o dată ce și-au pus banii în sistemul bancar mondial, n-au mai putut să-i controleze. Și nu aveau unde să-i pună altundeva. Ca și Cresus, au fost păcăliți. Nu le plăcea ce se întâmpla. Dar neavînd încă un sistem bancar propriu, din motive coranice, nu le rămînea nimic de făcut. După cum spunea un martor din Congres: „Tot ce au ei este un bilet de ordin într-un cont bancar care poate fi înghețat oricînd în Statele Unite sau în Germania sau oriunde s-ar afla.”³⁸ Dacă o țară are mai mulți bani decât poate cheltui, ea trebuie să-i folosească împreună cu alții, fie că vrea fie că nu. America a făcut acest lucru de bunăvoie, în anii de după 1945, sub forma Planului Marshall, a Punctului Patru și în restrîngerea militară a expansiunii sovietice. Arabii nu aveau un asemenea altruism, dar nu puteau împiedica băncile să împrumute din banii lor. Walter Wriston de la Citibank a descris limpede situația:

Dacă Exxon plătește Arabiei Saudite 50 de milioane de dolari, tot ce se întâmplă este că noi trecem banii în debitul lui Exxon și credităm Arabia Saudită. Balanța de plăți la Citibank rămîne aceeași. Iar dacă ei spun că nu le plac băncile americane și își pun banii la Credit Suisse, noi nu vom face decât să debităm Arabia Saudită și să credităm Credit Suisse: balanța noastră de plăți rămîne aceeași. Așa că atunci cînd, oamenii se zburciumă așteptînd să se prăbușească cerul, banii nu au cum să părăsescă sistemul. Este un circuit închis.³⁹

Ar fi fost, bineînțeles, cu totul altceva dacă arabii ar fi avut o rețea bancară sofisticată, după cum tardiv și-au dat seama. Pînă cînd au ajuns ei să-și construiască propriile bănci internaționale, la începutul anilor '80, țările indus-

O ISTORIE A LUMII MODERNE

650
trializate găsiseră surse alternative de energie, inclusiv petrol nearab, rezervele de petrol ale lumii erau în surplus, iar problema petrodolarilor era improbabil să reapară, oricum nu într-o formă atît de intensă. Momentul culminant al puterii arabe trecuse. Acest moment sosise în anii 1974-1977, cînd arabii dețineau jumătate din lichiditățile lumii. Datorită sistemului băncilor comerciale, piața neagră financiară a lumii, banii au dispărut în puțul fără fund al nevoilor țărilor în curs de dezvoltare. În 1977, ele datorau băncilor comerciale 75 de miliarde de dolari, mai mult de jumătate din ei băncilor americane. Aproape toți erau bani arabi. În termeni globali, acesta era mai puțin eficient decât modelul de dinainte de 1973, care sprijinise dezvoltarea susținută a Occidentului industrializat. Indonezia a împrumutat peste 6 miliarde de dolari, din care cea mai mare parte au fost irosiți, apoi a devenit insolubilă. Un înalt funcționar și-a transferat 80 de milioane de dolari în contul său personal.⁴⁰ Zairul, care pînă în 1979 împrumutase 3 miliarde, a fost un caz la fel de grav de prostie și corupție.⁴¹ Țările care au făcut cele mai mari împrumuturi, Brazilia și Mexic, au folosit în general în mod productiv ceea ce au primit. Și o mare parte din bani s-a întors de unde proveni-seră, în economiile industriale. Dar suma uriașă a datoriilor a dus la teama recurentă de o criză bancară mondială. De aceea, anii '70 au fost o perioadă de neliniște crescîndă pentru Occident. A durat ceva pînă cînd s-au făcut simțite efectele liniștitoare ale reciclării. Între timp recesiunea a avut atît un impact politic, cît și unul economic. După cum am observat, Marea Criză a anilor '30 a demoralizat democrațiile, determinînd lipsa voinței de a face față agresiunii ori a energiei pentru a crea o securitate colectivă împotriva creșterii puterii nelegitime și a practicării violenței. De data asta, din fericire, existau deja NATO și alte pacte regionale. Ele au continuat să funcționeze după un tipar. Dar nu exista o conducere în stare să furnizeze răspunsuri la noile amenințări sau la variațiuni ale celor vechi. Relativul declin al puterii și voinței americane a fost în mare măsură accelerat de revoluția prețurilor și de recesiune. La sfîrșitul anilor '70 dolarul și-a pierdut jumătate din valoare. „Secolul american” părea să fi luat sfîrșit la numai douăzeci și cinci de ani după ce a început. După ce își fusese practic autosuficientă, America devenise dependentă de întreaga lume. își importa jumătate din petrol din Canada, Venezuela, Mexic, Nîgeria și Indonezia, precum și din statele arabe, și cea mai mare parte a cromului, bauxitei, manganului, nichelului, cositorului și zincului, din întreaga emisferă vestică și din Malaezia, Zambia, Australia, Zair și Africa de Sud.⁴² În timp ce dependența de căile maritime crescuse, capacitatea de a le ține deschise se diminuase. Secretarul Apărării, Donald Rumsfeld, nota în raportul său asupra bugetului pe 1977 că „flota [SUA] actuală poate controla drumurile maritime spre Europa din Atlanticul de Nord”, dar numai în urma unor „pierderi serioase” în favoarea flotei comerciale.

„Capacitatea de a opera în estul Mediteranei era, în cel mai bun caz, nesigură.” Flota din Pacific ar putea „ține deschise căile

COLECTIVIȘTII ANI ȘAPTEZECI

651

maritime spre Hawaii și Alaska”, dar „ar avea dificultăți în protejarea liniilor noastre de comunicare în Pacificul de Vest”. Într-un război global, avertiza el, Americii i-ar fi greu să protejeze aliați precum Japonia ori Israelul sau să susțină NATO.⁴³ Era o schimbare radicală față de anii '50 sau chiar față de începutul anilor '60. Iar pâlirea puterii fizice era subminată și de prăbușirea autorității conducerii. Anii '70 au fost perioada critică a președinției americane. După primăvara lui 1973, președinția lui Nixon a fost făcută total ineficientă de vînătoarea de vrăjitoare care a urmat afacerii Wa-tergate. Succesorul său, Gerald Ford, a rămas în funcție numai doi ani, fără să aibă mandatul alegătorilor. L-a petrecut pe primul încercînd cu disperare să scoată Administrația din încîlceala Watergate, iar pe al doilea stră-duindu-se să creeze o coaliție pentru a reuși să fie ales. În spatele aparenței de calm de la Casa Albă a lui Ford, aveau loc lupte neconcludente pentru putere între subordonații rivali, lui Ford lipsindu-i autoritatea și intransigența necesare spre a le pune capăt. După cum spunea un coleg de-al său, „Dragul de Gerry era prea al naibii de bun pentru binele lui”⁴⁴. În rarele ocazii în care erau emise, opiniile lui Ford se dovedeau pertinente. Dar îi lipsea

nefericită în public, el avea o nefericită tendință de a intra în dispute.⁴³

Succesorul său a fost mult mai rău. În ciuda Watergate-ului și a tuturor defectelor sale, Ford era cît pe ce să fie ales în 1976 și cu siguranță ar fi fost dacă i s-ar fi permis să candideze cu același vicepreședinte, Nelson Rockefeller. La vremea aceea, ca rezultat al hărțuirilor din presă, președinția ajunsese să fie privită ca o funcție aproape imposibilă.

Concurența era slabă, iar Democrații l-au nominalizat pe un candidat din Georgia lipsit de strălucire, Jimmy Carter, care a fost promovat de un iscusit director de publicitate din Atlanta, Gerald Rafshoon.⁴⁶ El a cîștigat președinția la un scor strîns, împotriva celui mai slab candidat din istorie, și a devenit un președinte și mai slab. Carter a continuat politica Nixon-Kissinger a destinderii în relațiile cu Uniunea Sovietică multă vreme după ce evenimentele își pierduseră și bruma de validitate pe care o avuseseră cîndva și pînă și autorii lui își pierduseră încrederea în ea.⁴⁷ La mijlocul anilor '70, primul acord de Limitare Strategică a Armamentului (cunoscut ca SALT 1), semnat în mai 1972, a avut un impact neprevăzut asupra politicii de apărare americane. A creat un lobby pentru controlul armelor în cadrul birocrăției de la Washington, în special în Departamentul de Stat, care și-a asigurat dreptul de a examina noile programe de armament în etapele de cercetare și dezvoltare și a căutat să le împiedice dacă aveau anumite probleme de control care încâlcau acordurile SALT 1,⁴⁸ Politica lui Carter a promovat această situație incomodă.

Și mai dăunătoare a fost prost gîndita politică a „drepturilor omului” dusă de Carter, bazată pe un acord semnat la Helsinki, ai cărui semnatari se angajau să încerce să pună capăt violărilor drepturilor omului în întreaga lume. Ideea era ca Rusia sovietică să fie obligată să-și liberalizeze politica internă. Efectul a fost cu totul altul. În spatele Cortinei de Fier, Acordurile de la

652

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Helsinki au fost ignorate și grupurile de voluntari puse să monitorizeze respectarea lor au fost arestate. În Occident, America s-a trezit militînd împotriva unora dintre cei mai vechi aliați ai ei. Din nou, s-a format în interiorul Administrației un lobby pentru drepturile omului, care a inclus un întreg birou al Departamentului de Stat, ce a funcționat activ împotriva intereselor americane. În septembrie 1977 Brazilia a reacționat la criticile Departamentului de Stat anulîndu-și toate cele patru acorduri militare cu SUA pe care le mai avea, două dintre ele datînd din 1942. Argentina a fost îndepărtată într-un fel similar. Departamentul de Stat a jucat un rol important în răsturnarea regimului Somoza în Nicaragua. Un secretar adjunct, Viron Vaky, a anunțat în numele guvernului SUA: „Nu se mai poate ajunge la o negociere, o mediere sau un compromis cu un guvern Somoza. Soluția nu poate fi alta decît o ruptură totală cu trecutul.”⁴⁹ „Ruptura totală” a luat, în 1979, forma înlocuirii lui Somoza — un aliat fidel, deși detestat, al Occidentului — cu un regim marxist a cărui atitudine față de drepturile omului era la fel de disprețuitoare și care a început imediat o campanie împotriva aliaților americani din Guatemala, din El Salvador și din alte țări din America Centrală. Din nou, în 1978, Biroul pentru Drepturile Omului al Departamentului de Stat a subminat activ regimul șahului din Iran, jucînd un rol important în distrugerea acestuia în 1979 și înlocuirea lui cu un regim terorist marcat antioccidental.⁵⁰ Politica americană privind drepturile omului, oricît de valoroasă ar fi fost în teorie, în practică era naivă.

Politica din vremea lui Carter era însă într-atît de confuză încît îi lipseau orice alte trăsături esențiale în afară de tendința de a aduce prejudicii prietenilor și aliaților. Luptele interne din timpul guvernului Ford n-au fost nimic pe lîngă războiul dus sub Administrația Carter de secretarul său de stat, Cyrus Vance, consilierul său pe probleme de securitate, Zbigniew Brzezinski, și asistentul său georgian, Hamilton Jordan, în mare parte în public — ca să nu mai vorbim de activitățile liber-profesioniste ale bețivului frate al lui Carter, Billy, care era plătit să facă lobby pentru guvernul libian antiame-rican. Singurul lucru asupra căruia oamenii lui Carter păreau să fie de acord era incapacitatea Americii de a controla evenimentele. Cyrus Vance era de părere că „ar fi inutil să te opui implicării sovietice sau cubaneze în Africa”. „Adevărul este”, adăuga el, „că nu mai putem opri schimbarea, așa cum Knut nu

putea opri apele." Brzezinski insista că „lumea se schimbă sub influența unor forțe pe care nici un guvern nu le poate controla". Carter însuși spunea că puterea Americii de a influența evenimentele era „foarte limitată". Simțindu-se neputincioasă, Administrația se refugia într-o metaforă nebuloasă, lucru pentru care Brzezinski avea talent. Vietnamul fusese „Waterloo-ul elitei WASP": America nu trebuia să mai riște niciodată o astfel de intervenție. „Există mai multe axe de conflict în lume", nota el: „cu cât ele se intersectează mai mult, cu atât devin mai periculoase. Asia de Vest era „arcu crizei". Dar: „nu de acrobație este nevoie, ci de arhitectură."51 Cu toate acestea,

COLECTIVIȘTII ANI ȘAPTEZECI 653

tea, nu a apărut nici o arhitectură de politică externă. Când guvernul terorist iranian a luat ostatic personalul ambasadei americane, la acrobație s-a recurs pînă la urmă, totul sfîrșindu-se într-un morman carbonizat de elicoptere americane arse în deșert în mai 1980, poate cel mai nefericit moment din soarta Americii în acest secol. Declinul Americii în anii '70 a părut încă și mai precipitat în contrast cu aparenta soliditate și încredere în sine a regimului sovietic. În 1971 Rusia sovietică a depășit America în ce privește numărul de rachete nucleare maritime sau terestre. În același an Gromîko se lăuda că, în întreaga lume, „nici o problemă cît de cît însemnată [...] nu se putea decide fără Uniunea Sovietică sau în opoziție cu ea".52 El însuși era un simbol atît al stabilității interne, cît și al consecvenței externe a politicii sovietice, căci fusese ministru adjunct de Externe încă din 1946 și, din 1957, ministru de Externe, funcție pe care avea s-o îndeplinească pînă aproape de mijlocul anilor '80. Nu că istoria internă a Rusiei poststaliniste ar fi fost lipsită de evenimente. Beria, ultimul șef al poliției secrete a lui Stalin, nu a supraviețuit prea mult stăpînului său: știa prea multe despre toți cei din conducere. Colegii lui au redactat un act de acuzare a cărui citire, după spusele fiicei lui Stalin, Svetlana, a durat trei ore, și din care jumătate era dedicată mascaradelor lui sexuale — rezumate de poetul Evtușenko în memoriile sale: „Am văzut fața de vultur a lui Beria, pe jumătate ascunsă de un fular, lipită de geamul limuzinei lui, pe cînd trecea încet pe lîngă trotuar căuțind o femeie pentru noaptea aceea."53 Beria a fost arestat la 26 iunie 1953 și, oficial, împușcat în decembrie, după proces. Dar Hrușciiov, secretarul partidului, i-a spus unui comunist italian în 1956 că de fapt a fost asasinat în momentul arestării: pe cînd încerca să scoată pistolul, a fost ținut de Malenkov, Mikoian, mareșalul Konev și mareșalul Moșkalenko și strangulat (o altă versiune a lui Hrușciiov spunea că a fost împușcat).54 În 1955 Hrușciiov l-a înlăturat pe Malenkov ca lider al oligarhiei poststaliniste. Doi ani mai tîrziu și-a confirmat puterea scoțînd din funcții „Grupul Antipartid" al vechilor staliniști precum Molotov și Kaganovici, care făcuseră front comun cu Malenkov și cu succesorul și premierul acestuia, Bulganin. După spusele lui Hrușciiov însuși, ei aveau o majoritate împotriva lui în Prezidiu, dar cu ajutorul mareșalului Jukov el i-a adus cu avionul la Moscova pe aliații săi din Comitetul Central și a făcut ca decizia să fie inversată. Patru luni mai tîrziu s-a întors împotriva lui Jukov, pe care l-a acuzat că nutrește „aspirații bonapartistice" și că „violează normele leniniste". În sfîrșit, în 1958, l-a demis pe Bulganin și i-a preluat funcția. După aceea a deținut puterea supremă vreme de șase ani. Nu a avut loc însă nici o „destalinizare". Termenul nu a fost folosit niciodată în interiorul Rusiei sovietice. Singurul lucru pe care îl implicau schimbările poststaliniste și „Discursul secret" al lui Hrușciiov la al XX-lea Congres al Partidului din 1956 era sfîrșitul terorismului în masă împotriva membrilor de partid, adică a celor din cadrul sistemului de conducere.55

Structura totală

654

O ISTORIE A LUMII MODERNE

litară a statului leninist, acordînd partidului — respectiv unei elite restrînsă care îl controla — un monopol absolut al puterii, rămînea neștirbită, susținută ca și înainte de poliția secretă și de armată, ea însăși controlată de o structură internă de ofițeri ai partidului. Plînta autocratică rezista; și în orice moment un om neînduplecat putea edifica pe ea o suprastructură de teroare în masă. Hrușciiov se comporta în multe privințe ca un autocrat, și trebuia să fie înlăturat ca atare. Colegii săi îi detestau aventurismul. Au ajuns să vadă în el o influență deranjantă. A încercat să introducă mai multă democrație în interiorul partidului, o noțiune neleninistă. Conceptul lui de „stat al întregului popor", implicînd sfîrșitul unui monopol al puterii partidului, era profund antileninist. În unele privințe Hrușciiov, spre deosebire de Lenin, era marxist: adică el credea că comunismul era realizabil. La cel de-al XXII-lea Congres al Partidului din 1961 el și-a expus ca program depășirea nivelului de trai american în anii '60, începutul comunismului (locuințe fără chirie, transport public gratuit etc.) în anii '70 și încheierea sa în anii '80. Ar putea fi descris ca încă un optimist care s-a prăbușit sub greutatea iluziilor anilor '60. Criticii săi din Prezidiu considerau că astfel de promisiuni, care nu erau concepute să se îndeplinească, nu aveau să producă decît dezamăgire și furie, precum aventura sa cu rachetele cubaneze din 1962 și planul „terenurilor virgine" din 1954, acela de a cultiva 100 de milioane de acri de pămînt nedeștelenit din Asia Centrală sovietică și din Siberia, care în iunie 1960 a produs cele mai mari furtuni de praf din istorie. Pe cînd se afla în vacanță în Crimeea în octombrie 1964, Prezidiul a votat scoaterea sa din funcție și decizia lui a fost confirmată de Comitetul Central a doua zi. Complotul a fost urzit de către principalul teoretician ultraleninist al partidului, Mihail Suslov, și pus în practică de șeful KGB, Aleksandr Șelepin, care l-a așteptat la aeroport pe Hrușciiov cînd acesta a fost adus la Moscova sub pază grea de către poliție.56 Scopul și maniera loviturii au confirmat legătura organică dintre „normele leniniste" și conceptul de poliție secretă.

Suslov, care a preferat să rămână în culise, l-a ajutat pe noul prim-secre-tar, Leonid Brejnev, în ascensiunea sa spre puterea supremă. Brejnev a fost numit secretar general în 1966, șef al statului și președinte al Prezidiului în 1977 și președinte al Consiliului Apărării, precum și mareșal al Uniunii Sovietice, în 1976; a primit Premiul Lenin pentru Pace (1972) și Literatură (1979). Această strălucitoare concentrare de funcții și onoruri era răsplata acordată de colegii mai vîrstnici ai lui Brejnev din conducerea de partid pentru că dăduse direcției afacerilor sovietice o nouă stabilitate, seriozitate și previzibilitate, bazate pe o hotărîre absolută de a concentra puterea în mîinile elitei comuniste.⁵⁷ Brejnev rezuma această filozofie a guvernării în sintagma codificată „încredere în cadre” — respectiv consolidarea și perpetuarea unei clase conducătoare privilegiate, o împărțire a țării în conducători și conduși. Era absolut clar unde se trăgea linia de demarcație, și nici nu se punea problema de a se ceda măcar o fărîmă de putere unei entități care

COLECTIVIȘTII ANI ȘAPTEZECI

655

depășea granițele conducerii de partid. Pozițiile puterii, o dată ocupate, nu puteau fi abandonate niciodată, iar principiul se aplica atît în exterior cît și în interior. După cum el însuși i-a spus comunistului ceh liberal Dubcek în 1968, „nu-mi vorbi mie despre «socialism». Ce avem, aia păstrăm”⁵⁸.

Rusia lui Brejnev era mai degrabă o societate împlinită decît una care avea așteptări. Ea oferea mai mult din același lucru, și nu o schimbare calitativă. El a recunoscut la al XXVI-lea Congres al Partidului din februarie 1981 că obiectivele din 1961 erau depășite: nu avea să se mai vorbească de scopuri specifice „comuniste”. A restaurat prioritatea stalinistă a armamentului, care a rămas sectorul cel mai favorizat și de departe cel mai înfloritor al economiei; în anii '60 și '70 cheltuielile militare au crescut în termeni reali cu aproximativ 3% pe an, asta însemnînd că, între căderea lui Hrușciiov și mijlocul anilor '70, Rusia a cheltuit pe armament, raportat la resurse, cam de două ori mai mult decît America.⁵⁹ Economia sovietică în ansamblu a crescut mult mai încet. După unele calcule, în 1978 PNB era de 1253,6 miliarde de dolari, față de 2 107,6 miliarde în SUA, ceea ce însemna un venit per capita de 4 800 de dolari pentru Rusia, și 9 650 de dolari pentru America.⁶⁰ Problema cu aceste cifre este că venitul pe cap de locuitor nu înseamnă mare lucru într-o societate dominată în mod covîrșitor de sectorul de stat; și oricum ele se bazează pe statistici realizate de guvernul sovietic, care nu permit nici un fel de control independent. După cum a remarcat Hrușciiov cu privire la înalții funcționari care conduceau Biroul Sovietic de Statistică, „ei sînt în stare să facă din rahat gloanțe”⁶¹. În anii '60 și '70 Brejnev a pus la dispoziția consumatorilor obișnuiți cantități considerabile de bunuri de calitate a doua. O estimare arăta că, la sfîrșitul anilor '70, nivelul de trai al muncitorului sovietic era aproximativ acela al muncitorului american la începutul anilor '20.⁶² Această comparație impune însă trei precizări importante, în Rusia sovietică locuințele urbane nu țineau pasul cu deplasarea către orașe, care adăposteau numai 19% din populație în 1926 și aproximativ 60% cincizeci de ani mai tîrziu. Ca rezultat, rușii aveau cel mai scăzut nivel de trai dintre toate țările industrializate, cu un spațiu de locuit pe cap de locuitor de numai vreo 72 de metri pătrați (1 200 în America). În al doilea rînd, numai un rus din patruzeci și șase avea mașină (deși accidente de circulație mortale erau mai multe decît în America). În al treilea rînd, situația alimentelor s-a deteriorat sub Brejnev, în special la sfîrșitul anilor '70 și începutul anilor '80.⁶³

Cu toate acestea Rusia era destul de prosperă pentru scopurile lui Brejnev. El nu voia o „revoluție a speranțelor în creștere”. Regimul nu avea alt scop decît acela de a se perpetua. După cum spunea Aleksandr Herzen despre regimul țarist: „Deține puterea cu scopul de a deține puterea.” Dar comparația este nedreaptă față de țări, care erau adesea motivați de o dorință autentică de a ridica nivelul poporului. Aflat în exil în America, Aleksandr Soljenișin a repudiat în mod repetat și vehement ideea că regimul sovietic

656

O ISTORIE A LUMII MODERNE

ar fi fost în vreun sens o continuare a autocrației țariste.⁶⁴ Din punct de vedere politic și moral regimul sovietic era o societate totalitară de un tip cu totul diferit: mai mult o conspirație ce se autoperpetua decît o formă legitimă de guvernămînt. Deși gangsterismul în stil Chicago al lui Stalin fusese înlocuit cu mafia în tonuri sobre a lui Brejnev și a asociaților săi, în esență caracterul criminal s-a păstrat. Regimul se baza nu pe lege, ci pe forță. În termeni economici a fost, poate, cel mai bine definit de cel ce semna cu pseudonimul Fiodor Zniakov, în „Memorandumul” său de samizdat, care a circulat în mai 1966, drept „capitalism de supermonopol”, cu toate proprietățile importante concentrate într-un singur centru.⁶⁵ Problema politică a lui Brejnev era să aibă grijă ca profiturile acestui supermonopol să fie împărțite între membrii clasei conducătoare. Am putea distinge aici trei straturi. Din cei 260 de milioane de ruși, în 1976 aproximativ 15 milioane erau membri de partid. Ei nu constituiau clasa conducătoare în sine, ci potențiali membri ai acesteia. Dacă dădeau dovadă de zel și obediență, o parte din ei promovau în rîndurile clasei conducătoare. Ceilalți erau eliminați într-un ritm de aproximativ 300 000 pe an prin refuzul autorităților de a le reînnoi carnetele de partid. Adevărata clasă conducătoare consta din 500 000 de activiști de partid și înalți funcționari guvernamentali (plus familiile acestora). Ei erau recompensați cu putere administrativă, ceea ce era făcut posibil de dimensiunile uriașe ale mecanismului de stat și de existența unui vast imperiu sovietic cu funcții răsunătoare în întreaga lume — „oi să fie, că pășune-i destulă”, după cum spunea Sir Robert Walpole — și cu privilegiile economice

bazate pe accesul la un sistem de distribuție închis, care cuprindea magazine de alimente și de alte bunuri de consum, locuințe, călătorii în străinătate, asigurări de sănătate, stațiuni de odihnă și învățământ superior. Orînduirea sovietică a devenit astfel o adevărată clasă conducătoare, în tradiționalul sens feudal (și marxist), căci se distingea de restul societății nu numai printr-o relativă bunăstare, ci și prin drepturi legale și administrative superioare, clar determinate. Sub Lenin și Stalin, și încă și mai mult sub Brejnev, societatea sovietică a devenit complet stratificată. În colonia de cercetare științifică de la Novosibirsk din anii '70, de exemplu, locuințele erau alocate după cum urmează. Un membru plin al Academiei avea o vilă; un membru corespondent jumătate de vilă; un cercetător principal o garsonieră cu înălțimea de trei metri; un cercetător secundar o garsonieră cu înălțimea de doi metri și jumătate și doar cu o baie comună.⁶⁶ Adevărata împărțire însă era între cei jumătate de milion de la conducere și restul populației: ei erau elita reală, „ei” ca opus lui „noi”, marea masă a rușilor. Din această clasă conducătoare, 426 de oameni exercitau cu adevărat puterea politică în calitate de membri ai Comitetului Central. Vreo 200 aveau funcții ministeriale. Ceea ce cereau ei de la Brejnev, și el le-a dat, erau privilegiile extinse, siguranța vieții și a proprietății și siguranța slujbei. În 1976, de exemplu, au fost realeși 83,4% din membrii CC, un procent tipic. La sfîrșitul anilor '70, majoritatea

J

COLECTIVIȘTII ANI ȘAPTEZECI

657

celor 200 de oameni de la vîrf erau trecuți de șazeci și cinci de ani, mulți chiar de șaptezeci. Din cauza izolării de restul societății, accesului special la învățământ superior de cea mai bună calitate și tendinței de a încheia căsătorii în interiorul ei, noua clasă conducătoare devenea deja ereditară, propria familie a lui Brejnev fiind un exemplu în acest sens.

Sub Stalin, ca și în Germania lui Hitler, opoziția era conspirativă sau inexistentă. În mod normal un regim totalitar nu devine vulnerabil intern decît atunci cînd încearcă să se liberalizeze. Au existat cîteva tentative în acest sens în vremea lui Hrușciiov. O parte din structura Gulagului a fost desființată, deși esența ei a rămas. La 25 decembrie 1958 au fost enunțate noi „Principii Fundamentale de Drept Penal și Procedură Penală”, acordînd drepturi teoretice acuzaților și provocînd prima dezbateră juridică purtată vreodată în presa sovietică. Această reformă de sus în jos n-avea cum să nu producă însă instabilitate, și prin urmare o inversare, din moment ce Rusia sovietică nu era o societate aflată sub domnia legii. Marxismul nu produsese niciodată o filozofie a dreptului. Singurul filozof sovietic autentic al dreptului, Evgheni Pașukanis, susținea că în societatea socialistă Legea trebuia înlocuită de Plan.⁶⁷ Acest lucru era logic, căci ideea de proces juridic independent era incompatibilă cu aceea a unui proces istoric inevitabil interpretat de o elită conducătoare marxistă. Cazul lui Pașukanis însuși a demonstrat-o: legea a fost înlocuită de plan — al lui Stalin — iar el a fost asasinat în anii '30. Legea din 1958 nu putea fi aplicată în practică pentru că ar fi marcat începuturile unui statut independent al tribunalelor, permițîndu-le astfel să erodeze monopolul puterii de care se bucura partidul. Nici chiar sub Hrușciiov nici un tribunal sovietic nu a revenit vreodată asupra vreunui verdict de vinovăție într-un caz politic — păstrînd astfel un record nedepășit de supunere totală față de partidul conducător din primul an de guvernare al lui Lenin și pînă în prezent.⁶⁸

Mai importantă a fost relaxarea cenzurii de către Hrușciiov. Prezidiul a refuzat cererea lui de a schimba sistemul, așa că el a autorizat unele publicații pe propria-i răspundere.⁶⁹ Materiale heterodoxe au apărut în presă și în formă de carte. În 1962 Aleksandr Soljenitîn a putut publica O zi din viața lui Ivan Denisovici, poate cea mai influentă carte care a circulat liber în Rusia de la Revoluție încoace. Dar în același an au avut loc proteste de masă la Novocerkassk împotriva creșterii prețurilor la alimente. La 2 iunie trupele au tras în mulțime, omorînd mulți oameni. Răzmerițele au fost și sînt o trăsătură recurentă a societății sovietice, ținînd, ca și în epoca feudală, locul grevelor și al politiciei, pentru a atrage atenția asupra nemulțumirilor. Revolta din iunie a avut dimensiuni neobișnuit de mari și este posibil să fi jucat un rol în căderea lui Hrușciiov doi ani mai tîrziu. Chiar și înainte de a dispărea însă, el a refuzat să permită publicarea altor cărți despre lagăre. După spusele lui Roy Medvedev, cea mai valoroasă sursă pe care o avem, mișcările de protest datau din 1965, anul de după căderea lui Hrușciiov, iar în 1966-1967, cînd

658

O ISTORIE A LUMII MODERNE

publicațiile subterane de tip samizdat erau la apogeu, a avut loc o mișcare ce se apropia de un protest în masă.⁷⁰ Represiunea a început în aceeași perioadă, cu procesul a doi disidenți importanți, Siniavski și Daniil, în februarie 1966. Acest lucru a pus capăt oricărei pretenții de reformă judiciară sau liberalizare în general. La scurtă vreme după aceea doi ofițeri superiori din poliția secretă au fost numiți judecători la Curtea Supremă Sovietică. Cea mai cruntă etapă a represiunii a fost 1968-1970, începînd cu „procesul celor patru” (Galanskov, Ginzburg, Dobrovolski și Lașkova) în ianuarie 1968. Acesta, unul dintre cele mai bine documentate dintre procesele sovietice, a fost o farsă politică hotărîtă dinainte, care a arătat că sistemul sovietic a rămas, în esență, o tiranie totalitaristă, care nu era în stare să facă o autoreformă mai mult decît să facă din cerc pătrat.⁷¹

După 1970, s-a produs o oarecare relaxare a noii terori. Aceia din Occident care, ca parte din politica de destindere, cereau acceptarea solicitării sovietice pentru o Conferință privind „Securitatea și Cooperarea Europeană” la Helsinki (iulie 1973—iulie 1975), susțineau că liderii sovietici puteau fi con-strînși să respecte drepturile omului ca parte din

acord. Aceasta a devenit politica oficială a administrațiilor Ford și Carter. Potrivit Principiului Șapte al Acordurilor de la Helsinki guvernul sovietic se angaja să „respecte drepturile și libertățile fundamentale ale omului”. Dar nu a fost decât un nou tratat care urma să fie încălcat. De fapt, procesul Helsinki a dus direct la o reluare a represiunii larg răspândite, nu numai în Rusia sovietică, ci pretutindeni în spatele Cortinei de Fier. Căci el i-a încurajat pe disidenți să iasă la lumină. Ei au format grupuri de monitorizare „pentru a promova respectarea Acordurilor de la Helsinki” la Moscova, în Ucraina, Gruzia, Armenia și Lituania. Mișcări similare au izbucnit în Cehoslovacia, Germania de Est, Polonia și în alți sateliți. Informațiile privind violarea Acordurilor erau transmise jurnaliștilor occidentali.

A urmat un val de persecuții violente, începând din 1975 și atingând un punct culminant în anii de după 1977.

Principalele victime au fost conducătorii grupurilor de monitorizare. În unele cazuri KGB a practicat o nouă politică, aceea de a acorda disidenților vize de ieșire și a-i expulza din propria lor țară. Mulți alții au primit însă condamnări la ani lungi de închisoare și muncă silnică. Astfel, Acordurile de la Helsinki au crescut în mod radical volumul și ferocitatea violării drepturilor omului în Rusia sovietică. Farsa a culminat cu întâlnirea ulterioară de la Belgrad, 1977-1978, când delegația sovietică a venit cu o documentație elaborată despre persecuțiile asupra catolicilor din Ulster și a negrilor din America, dar a refuzat categoric să discute practicile sovietice. Imediat după terminarea întâlnirii, doi membri ai grupului de monitorizare ucrainean au primit, fiecare, câte șapte ani de muncă grea, fondatorul grupului Moscova, deja ținut în arest de cincisprezece luni fără a fi fost judecat, a fost condamnat la șapte ani într-un lagăr „sever”, iar cel mai cunoscut dintre disidenții sovietici, Andrei Saharov, a fost acuzat de

COLECTIVIȘTII ANI ȘAPTEZECI

659

„huliganism”, apoi condamnat la arest la domiciliu și deportare.⁷² Procesele celor din grupul de monitorizare gruzin au evocat ecouri sinistre ale perioadei staliniste, cu acuzații fabricate de spionaj în favoarea agențiilor occidentale și sugerarea torturii și a mărturisirilor obținute prin forță.⁷³

Intr-o anumită privință politica sovietică față de elementele de opoziție a fost consecventă, din prima etapă a guvernării leniniste și pînă la începutul anilor '80: disidența a fost întotdeauna tratată ca o boală psihică, iar disidenții erau întotdeauna pasibili de a fi supuși la „tratament” în spitale psihiatrice sovietice speciale. Primul caz cunoscut a fost în 1919, când Lenin a făcut ca Măria Spiridonova, unul dintre liderii Partidului Socialist-Revoluționar, să fie condamnată de Tribunalul Revoluționar din Moscova la internarea într-un sanatoriu.⁷⁴ Folosirea sistematică, pe scară largă, a pedepsei psihiatrice a început la sfîrșitul anilor '30, când NKVD a construit un stabiliment penal în localul unui spital de boli mentale obișnuit din Kazan. La sfîrșitul anilor '40, Institutul Serbski, principalul centru sovietic de predare și cercetare a psihiatriei penale, avea un departament special de activitate „politică”.⁷⁵ La începutul anilor '50, cel puțin trei stabilimente „tratau” cazuri de deținuți politici, căci știm de un om, Ilia Iarkov, care a suferit în toate trei. Pedepsa psihiatrică se dădea mai ales acuzaților aflați sub incidența atotcuprinzătorului Articol 58 al Codului Penal, care se referea la „actele antisovietice”: printre colegii de spital ai lui Iarkov se aflau creștini, troțkiști care supraviețuiseră, opozanți ai lui Lîsenko, scriitori, pictori și muzicieni nonconformiști, letoni, polonezi și alți naționaliști.⁷⁶ Departe de a fi abandonat, sistemul s-a extins mult sub Hrușciiov, care era nespuse de dornic să convingă lumea că Rusia sovietică nu-și mai închidea opozanții politici, ci numai pe cei dezechilibrați, și era citat de Pravda (1959) că ar fi spus: „Un delict este o deviere de la standardele de comportament general recunoscute, adeseori cauzat de tulburări psihice. La cei care ar putea chema la opoziție față de comunism [...] în mod clar starea mentală a acestor oameni nu este normală.”⁷⁷

Occidentalul a auzit pentru prima dată de psihiatria penală sovietică în 1965, o dată cu publicarea Gardianului 7 a lui Valeri Tarsis, și după aceea s-au făcut eforturi în cadrul breslei psihiatrilor de a se obține documentație despre cazuri specifice și de a se ridica această chestiune la ședințele Asociației Mondiale de Psihiatrie.⁷⁸ Aceste eforturi au fost împiedicate în parte de dorința unor psihiatri (mai ales americani) de a păstra cu orice preț participarea Cortinei de Fier în organismul respectiv, în parte de abilitatea cu care conducerea sovietică și-a acoperit urmele și, în 1973, a organizat o vizită potiomkiană la Institutul Serbski.⁷⁹ Cu toate acestea, în perioada 1965-1975 au fost obținute detalii despre 210 cazuri total dovedite.⁸⁰ În afară de prima închisoare de pedeapsă psihiatrică din Kazan, în anii '60 și '70 au mai fost deschise alte treisprezece Spitale de Psihiatrie Speciale. Nici unui occidental, fie el psihiatru sau nu, nu i s-a permis să viziteze vreun SPS. Dar s-a sta-

660

O ISTORIE A LUMII MODERNE

bilit că ele se aflau sub controlul Ministerului de Interne (MVD), și nu al Ministerului Sănătății, că erau conduse de ofițeri și administrate ca niște închisori. Relatări ale foștilor prizonieri arată că SPS semănau extrem de bine cu clinicile-închisori conduse de medici SS în cadrul programului rasial al lui Himmler, atît prin cruzimile practicate, cît și prin tipul de medici care lucrau în ele. Tortura cea mai obișnuită, metoda „înfășurării” în cearșaf ud, pare să fi fost inventată de dr. Elizaveta Lavrițkaia, una dintre creaturile cele mai dure descrise de Iarkov.⁸¹ La audierile din Senatul SUA din 1972 au fost furnizate detalii despre torturi, bătăi și folosirea punitivă a drogurilor.⁸² Cei mai mari vinovați au fost considerați profesorul Andrei Snejevski, directorul Institutului de Psihiatrie al Academiei de Științe Medicale, care a condus campania pentru diagnosticarea disidenței ca o formă de schizofrenie; profesorul Ruben

Nadjarov, adjunctul său; dr Gheorghii Morozov, șeful Institutului Serbski; și profesorul Daniil Lunts, considerat de către disidenți cel mai rău dintre practicanții psihoterorrii. Ca și în cazul SS, unii doctori aveau grade militare: Lunts era identificat fie drept colonel KGB, fie drept general-maior în MVD. Acestor oameni li se permitea să călătorească în străinătate pentru a reprezenta psihiatria sovietică, ei aveau salarii de trei ori mai mari decât alți psihiatri și se bucurau de accesul la luxurile și privilegiile eșaloanelor superioare ale clasei conducătoare sovietice.⁸³ Pedepsa psihiatrică s-a extins foarte mult sub Brejnev, deși în urma campaniei de demascare din Occident ea s-a restrâns în mare măsură la muncitorul-protes-tatar umil care era improbabil să atragă atenția în exterior. Pentru cei cunoscuți, existau multe grade de oprimare din ce în ce mai severe, nici unul dintre ele nu necesita nici măcar un proces. Comentînd exilul lui Saharov la Gorki, Medvedev nota: „De la Gorki Saharov putea fi trimis în Irkutsk, în Siberia, la Tomsk sau la Cita. Din ce în ce mai rău. [...] Important este ca victima să aibă întotdeauna ceva de pierdut, prin urmare ceva de care să se teamă.”⁸⁴ La sfîrșitul lui martie 1977, Brejnev a arătat brutal de clar că o întoarcere la liberalizare era exclusă:

în țara noastră nu este interzis „să gîndești altfel” decât majoritatea. [...] Cu totul altceva este dacă o mîină de indivizi care s-au manifestat activ împotriva sistemului sovietic o pornesc pe calea acțiunilor antisovietice, încalcă legi și, negăsind sprijin în propria lor țară, caută sprijin în străinătate, la centrele imperialiste subversive. [...] Poporul nostru cere ca astfel de activiști să fie tratați ca opozanți ai socialismului, ca persoane ce acționează împotriva propriei lor patrii, complici, dacă nu chiar agenți, ai imperialismului. Am luat și vom continua să luăm împotriva lor măsurile prevăzute de legea noastră.⁸⁵

Identificarea criticii politice cu trădarea, ba chiar cu acțiuni concrete de vînzare de patrie, era bineînțeles baza terorii leninist-staliniste. Brejnev a afirmat limpede că ea putea fi reluată în orice moment. În noua versiune a Constituției, ratificată de Sovietul Suprem la 7 octombrie 1977, s-au introdus prevederi în acest sens. Articolul 7 afirma monopolul total al puterii

i

COLECTIVIȘTII ANI ȘAPTEZECI

661

politice și al activității statale a Partidului Comunist. Articolul 62 spunea: „Cetățenii URSS sînt obligați să apere interesele statelor sovietice și să le sporească puterea și prestigiul.” Primul contraținea Articolul 2, care spunea că întreaga putere aparținea poporului. Cel de-al doilea contraținea Articolul 49, care dădea cetățeanului dreptul de a critica organismele statale. Articolele 6 și 62 reprezentau astfel esența totalitară a Constituției, conferind clasei conducătoare întreaga autoritate de care avea nevoie pentru a-i supune pe opozanți interni la orice grad de teroare era necesar. Disidența a continuat și în timpul represiunii brejneviste. În 1977-1980, de exemplu, douăzeci și patru de publicații samizdat au apărut cu regularitate. Numărul de lucrări samizdat individuale care circulau a depășit pragul de 100 000 în 1980.⁸⁶ Dar orice fel de activitate politică organizată ori răspîndirea largă a unor opinii neortodoxe au devenit imposibile. Pe scurt, în decursul anilor '70, în timp ce autoritatea legitimă a guvernului american era erodată fără nici o grijă, puterea autocrată a guvernului sovietic era consolidată sistematic. Procesul a ajuns la o concluzie logică după moartea lui Brejnev în 1982, cînd Iuri Andropov, care fusese șeful KGB cincisprezece ani, timp în care instituționalizase pedepsirea psihiatrică a disidenților, a devenit conducătorul statului sovietic.

Operînd de pe o bază de stabilitate politică, puterea globală sovietică s-a extins constant în anii '70. Semnul cel mai izbitor și mai vizibil al acestei expansiuni a fost dezvoltarea spectaculoasă a marinei sovietice. Sub multe aspecte ea era comparabilă cu programul naval german din anii '90 ai secolului al XIX-lea și din 1900: nu era justificată de vreo necesitate de a proteja liniile tradiționale de aprovizionare și comunicații, ci avea scopul de a schimba echilibrul existent al puterii maritime.⁸⁷ La fel ca marina britanică în secolul al XIX-lea, forța maritimă și aeriană americană era marele factor stabilizator în lumea postbelică. În 1945 America avea 5 718 vase în serviciu activ, din care 98 de transportoare de avioane, 23 de vase de război, 72 de crucișătoare și peste 700 de distrugătoare și escorte. Chiar și în iunie 1968, SUA avea 976 de vase active.⁸⁸ În anii '70 însă, flota americană s-a micșorat rapid, ajungînd la 13 transportoare și escortele lor. Între timp marina sovietică s-a extins. La sfîrșitul lui 1951 amiralul Carney, comandantul forțelor NATO din Europa de Sud, încă mai putea să dizolve forțele navale sovietice din Mediterana: „El a spus că era posibil să mai fie cîteva submarine sovietice «rătăcite» prin Mediterana și că ar fi posibil ca ei să mai trimită și altele ca pregătire de război. Dar nu puteau să le mențină multă vreme.”⁸⁹ Marea schimbare a venit după 1962, cînd criza rachetelor din Cuba a convins conducerea sovietică de faptul că, dacă voia să extindă comunismul în afara teritoriului eurasiatic, trebuia să construiască o puternică marină de suprafață. Noua strategie a fost opera amiralului Gorșkov, ale cărui scrieri au constituit un corp doctrinar comparabil cu al amiralului Mahan, și a cărui pledoarie pentru o uriașă flotă de submarine plus o forță de suprafață glo-

662

O ISTORIE A LUMII MODERNE

bală a devenit o politică hotărîită la începutul anilor '60. În perioada de paisprezece ani care a urmat crizei rachetelor, Rusia sovietică a construit în total 1 323 de vase de toate tipurile (față de cele 302 americane), între care 120 de vase de luptă la suprafață, 883 de amfibii și 53 auxiliare. În aceeași perioadă (1976), Gorșkov adunase o flotă

de 188 de submarine nucleare, 46 dintre ele transportând rachete strategice.⁹¹ La sfârșitul anilor '70 au apărut primele transportoare sovietice autentice. Impactul noii marine sovietice asupra geopoliticii a devenit incontestabil în războiul arabo-israelian din 1967, când a fost instituită o prezență navală sovietică permanentă în estul Mediteranei. În 1973, în timpul războiului de Yom Kippur, poziția flotei americane pe acest teatru al operațiunilor era descrisă ca „extrem de inconfortabilă” pentru prima dată de la distrugerea forței maritime japoneze.⁹² În acest moment marina sovietică, deja predominantă în nord-estul Atlanticului și în nord-vestul Pacificului, era pregătită să pătrundă în Atlanticul de sud și în Oceanul Indian.

Puterea maritimă a fost unul dintre elementele debarcării sovietice în Africa neagră ce a constituit o trăsătură importantă a celei de-a doua jumătăți a anilor '70. Un altul a fost folosirea Cubei ca mercenar-satelit. În anii '60 Rusia sovietică a cumpărat relativ ieftin supunerea cubaneză: sub o jumătate de miliard de dolari pe an. Primea în schimb sprijin verbal: Castro a apărut vehement invazia rușilor în Cehoslovacia din 1968. La începutul anilor '70 economia cubaneză se degrada cu rapiditate, iar în 1972 s-a produs o agonizantă reconsiderare a relațiilor ruso-cubaneze. Datoria Cubei față de Rusia se ridică acum la aproape 4 miliarde și Brejnev nu vedea nici o altă soluție decât aceea de a amîna toate dobînzile și plățile majore pentru 1986 și de a garanta între timp pentru Cuba.⁹³ Pentru Rusia costurile au crescut mai întîi la 8 milioane de dolari, apoi la 10 milioane și (pînă la începutul anilor '80) la 12 milioane pe zi: aproape 4,5 miliarde pe an. Brejnev a primit însă în schimb un instrument valoros pentru pătrunderea în Africa sahariiană. Rusia sovietică fusese, desigur, activă în Africa arabă încă de la afacerea cu Nasser din 1955. Dar misiunile sovietice economice și militare se făcuseră adeseori nepopulare; și, fiind albi, sovieticii au fost cu ușurință acuzați de „imperialism”. După cum spunea unul dintre premierii arabi, Maghoub al Sudanului, statele arabe primeau de la Rusia sovietică „utilaje depășite” în schimbul materiilor prime, „o formă de troc”; iar blocul sovietic „adesea revindea materiile prime obținute de la noi Occidentului capitalist” sub prețul pieței, cu „efecte dezastruoase asupra producției de materii prime a țărilor noastre”⁹⁴. Unul dintre numeroasele avantaje ale folosirii surogatelor cubaneze a fost că, printr-un paradox inexplicabil, Cuba era membră a „blocului nealiniat”, deși, de fapt, dintre toate statele protejate de Uniunea Sovietică ea își manifesta cel mai zgomotos fidelitatea. Nefiind albi (în multe cazuri erau negri), soldații cubanezi nu erau ușor de prezentat drept imperialiști. Castro deja își tăcuse datoria apărînd Rusia sovi-

COLECTIVIȘTII ANI ȘAPTEZECI

663

etică de acuzația de imperialism la Conferința din Alger a statelor nealiniate din 1973. Unde erau, a întreat el, „corporațiile monopoliste” ale Rusiei? Unde era „participarea ei la companiile multinaționale”? „Ce fabrici, ce mine, ce terenuri petroliere posedă ea în lumea subdezvoltată? Ce muncitor este exploatat în vreo țară din Asia, Africa sau America Latină de capitaliști sovietici?”⁹⁵ Acum i se cerea să meargă mai departe și să furnizeze forțe invazio-niste neimperialiste. În decembrie 1975, sub escortă navală sovietică, au debarcat în Angola primele forțe cubaneze. În 1976 ele au intrat în Abisinia, aflată acum în lagărul sovietic, și în Africa Centrală și de Est. Încă din 1963, vechea colonie a Congoului francez s-a proclamat Republica Populară Congo, primul stat marxist-leninist din Africa. Nu s-a comportat întotdeauna ca atare. Categoriile politice europene nu se traduceau întotdeauna în realități africane.⁹⁶ Dar la sfârșitul anilor '70 existau zece astfel de state africane, care furnizau Rusiei sovietice, în grade diferite, sprijin diplomatic și propagandistic, avantaje economice și baze militare. Iar în 1979, în Nicaragua, Cuba a achiziționat primul satelit propriu, în America Centrală.

Extinderea războiului rece, în anii '70, în aproape toate zonele globului a dat acestui deceniu aerul de insecuritate cronică atât de caracteristic anilor '30 — același sindrom al șomajului, decăderii economice, înarmării și agresiunii. Politica sovietică nu a fost nicidecum singurul factor. America a avut și ea partea ei de vină în alunecarea spre violență. Ca să contrabalanseze scăderea achizițiilor de armament în urma încheierii războiului din Vietnam, industria americană a inițiat vânzări internaționale de armament la o scară fără precedent. În 1970 America vindea în străinătate arme în valoare de 952 de milioane de dolari. Pînă în 1977-1978 cifra sărise la peste 10 miliarde. Dar se mai aflau și alții în cursă. În anii '60 și '70, vânzările de armament franceze au crescut de peste treizeci de ori. Exporturile sovietice de arme au crescut mai repede chiar decât ale Americii. În 1979-1981 America a încetat să mai fie principalul exportator de armament, ajungînd pe locul al treilea după Uniunea Sovietică și Franța (Marea Britanie ocupînd un modest loc patru). La începutul anilor '80, vânzările internaționale de armament erau în jurul valorii anuale de 70 de miliarde de dolari, aproape toate fiind negociate la nivel statal. O singură fabrică sovietică de tancuri acoperea 20 de kilometri pătrați și exporta în treizeci de țări, majoritatea sărace. Vechea întreprindere liberă Neguțătorii Morții părea inocentă în comparație cu statele moderne care se întreceau să vîndă distrugerea cu megatonele.

Este adevărat că nici una dintre marile puteri nu vindea arme nucleare. Dar ele nu au reușit să împiedice proliferarea acestora. În anii '50, oameni de știință bine intenționați au răspîndit ideea că plutoniul pentru reactoarele „de pace” era în general nepotrivit pentru bombe. Pornind de la această premisă eronată, America a lansat „operațiunea transparență” în decembrie 1953 cu programul „Atomi pentru Pace”. A dat publicității peste 11 000 de documente

secrete, inclusiv detalii despre metoda Purex de producere a plutoniului pur vital pentru exploziile mari.⁹⁷ Unele dintre amănunțele programelor de asistență au fost redactate neglijent, astfel încât atunci când se producea o încălcare clară — de exemplu când India a detonat o bombă în 1974 — oficialii americani au putut pretinde că ea nu avusese loc. Tratatul de Neproliferare negociat de America, Rusia și Marea Britanie în iulie 1968, ratificat curînd de alte patruzeci de puteri, nu a avut prea mare importanță din moment ce pînă și țări care îl semnaseră puteau, sub acoperirea lui, să se apropie foarte mult de o capacitate nucleară și s-o atingă rapid după cele trei luni de preaviz prevăzute de Articolul Unsprezece.

De fapt puterile nucleare nu s-au înmulțit atît de repede cum au prezis pesimiștii. În 1960 se calcula că douăsprezece noi țări aveau să se înarmeze nuclear pînă în 1966.⁹⁸ Dar alianțele de sub umbrela nucleară, cum erau NATO, SEATO și CENTO, aveau tendința să descurajeze aventurile independente ale statelor. Proliferarea s-a produs ca rezultat al unei „parități” antagonice. Bomba Chinei din 1964 a fost o consecință a celei ei cu Rusia; bomba din 1974 a Indiei a fost rezultatul direct al celei chineze; presupusa bombă din Pakistan a decurs din cea indiană. Atît Israelul cît și Africa de Sud au devenit puteri nucleare secrete în anii '70, în mare măsură pentru că nu erau membre ale unor pacte militare solide care să includă acoperirea nucleară. Bomba Israelului a provocat un program de armament nuclear irakian, neutralizat în 1981, cînd aviația israeliană a distrus reactorul „pașnic” construit de francezi al Irakului.

Exista, de asemenea, o tendință a țărilor avansate de a se lăsa antrenate în programe de înarmare nucleară. Asta s-a întîmplat în Franța în timpul celei de-a Patra Republici, cu mult înainte ca de Gaulle să ia decizia de a construi bombe. După cum spunea un înalt funcționar, „fabricarea unei bombe atomice [...] a intrat în viața noastră publică ca un fel de produs secundar al unui efort de pace oficial”⁹⁹. Aceasta era calea pe care era cel mai probabil s-o urmeze în fabricarea bombei și Germania de Vest și Japonia, pînă atunci încurajate să rămînă nenucleare de garanțiile americane. La sfîrșitul anilor '70, Japonia crease o mare și inovatoare industrie spațială și nu numai că se afla în poziția de a produce foarte rapid focoașe nucleare, dar putea crea și un sistem de livrare avansat după modelul Tridentului american. Dar a deveni o putere nucleară de primă mărime implica, la vremea aceea, a-ți asigura protecție, a dezvolta capacități de contradectare și de repetare a loviturii, toate acestea fiind foarte costisitoare.¹⁰⁰ În afară de cazul în care America se retrăgea în izolare, era puțin probabil ca Germania și Japonia să reușească acest lucru. Pericolul consta, mai degrabă, în dezvoltarea la întîmplare a unor capacități nucleare marginale de către țări arabe instabile sau de către state care, dintr-un motiv ori altul, se simțeau nesigure și insuficient protejate de alianțe, cum erau Brazilia, Argentina, Coreea de Sud, Taiwan și Indonezia. La începutul anilor '80, douăzeci și două de puteri (în afară de Israel și Africa de Sud) se aflau într-o situație care le permitea să

I

COLECTIVIȘTII ANI ȘAPTEZECI

665

CTeeze arme nucleare cu costuri relativ scăzute și într-un interval de unu pînă la patru ani.¹⁰¹

În practică însă, lumea era mai puțin îngrijorată în anii '70 de posibilitatea unui război nuclear decît de realitatea crescîndă a altor forme de violență, în acest deceniu au avut loc peste treizeci de războaie convenționale, majoritatea în Africa. Mai puțin costisitoare în vieți omenești, dar din punct de vedere politic și psihologic mult mai neliniștitoare pentru lume, a fost creșterea terorismului internațional. Multe ițe ale istoriei se împleteau în acest fenomen. Exista tradiția musulmană a terorismului politico-religios, care pornea de la secta persano-sunnită a Asasinilor din Evul Mediu. A renăscut în luptele dintre arabi și israelieni în Palestina interbelică, ajungînd la forma sa ultimă în Organizația pentru Eliberarea Palestinei, care în anii '60 și '70 era cea mai mare, cea mai bogată, cea mai bine înarmată și cea mai activă dintre toate grupările teroriste, cu tabere de instrucție proprii, de care au profitat și multe alte mișcări teroriste, fără legătură cu ea.

În al doilea rînd, era tradiția rusească, transformată de Lenin (care repudia terorismul individual catalogîndu-l drept „stîngism infantil”) în terorism de stat, atît pentru uz intern, cît și pentru export. În toată această perioadă Rusia a păstrat un program de instruire teroristă, dirijat de Academia Militară de la Simferopol, în Crimeea, pe care „gherilele” sau „sabotorii” străini îl absolveau pentru a se duce să lupte în Orientul Mijlociu, America Latină și Africa. Majoritatea experților și instructorilor OEP au beneficiat de acest curs.¹⁰²

În al treilea rînd era tradiția europeană, mai ales germană, a intelectualilor-zării violenței ca necesitate morală. Prima fază modernă de mari proporții a terorismului politic a avut loc, după cum am văzut, în Germania, în 1919-1922, cînd asasini de dreapta au ucis 354 de oameni. Incapacitatea societății de a-i trage la răspundere a pregătit calea statului hitlerist al terorii. Acesta a adoptat multe forme, între care răpirea, practică de Surorile Brune din SS, care cutreierau lagărele în căutare de copii blonzi cu ochii albaștri în vîrstă de sub șase ani. Tradiția teroristă germană și-a găsit expresia filozofică în Existențialism, popularizat în perioada postbelică de Sartre, care a rămas fascinat de violență toată viața și al cărui discipol, Franz Fanon, a publicat în 1961 cel mai influent dintre toate manualele de terorism, *Les damnés de la terre*.

în al patrulea rând, era tradiția nepolitică a pirateriei mediteranene, care își avea originile în mileniul al doilea înainte de Cristos. Pompeius pusese capăt pirateriei în secolul I î.Cr., iar revenirea în forță a piraților la mijlocul secolului al III-lea d.Cr. a fost un semn sumbru al puterii în declin a Romei, în secolul al XVIII-lea marina britanică a eliminat pirateria de pe oceane, dar amenințarea berberă a rămas pînă în 1830, cînd francezii au ocupat Algerul. În următorii 130 de ani, epoca colonialismului, pirateria pe scară largă și răpirile au încetat practic să existe. Au revenit rapid cînd

valul impe-

O ISTORIE A LUMII MODERNE

666 rialist a început să se retragă, în special în centrele sale tradiționale, Alger și Tripoli, o dată cu sfîrșitul războiului algerian și lovitura de stat a lui Geddafi din 1969. Dar acum avea o culoare politică diferită, liderii algerieni în anii '60 și Geddafi în anii '70 furnizîndu-le bani, arme, terenuri de instrucție, refugiu și coordonare. Aceste patru elemente, care s-au împletit în anii '70, făceau ca problema terorismului să fie extrem de complexă și greu de definit. Nu putea fi văzut ca o simplă conspirație sovietică menită să destabilizeze statele legitime. De fapt, statul democratic cel mai serios afectat de terorism în anii '70, Italia, a fost mai degrabă victima violenței comerciale, în special a răpirilor care au înghițit 100 de milioane de dolari în anii 1975-1980, decît a terorii politice pure.¹⁰³

Cu toate acestea nu exista nici o îndoială că mișcările teroriste individuale, cum erau banda Baader-Meinhof din Germania de Vest, IRA în Ulster, Brigăzile Roșii în Italia, separatiștii basci în Spania, OEP și probabil zeci de alte grupări teroriste arabe, latino-americane și africane negre, beneficiau de o rețea internațională radicală, ale cărei spirite conducătoare, precum asasinul venezuelean cunoscut drept „Carlos”, erau în exclusivitate comuniști.¹⁰⁴ Două incidente, selectate dintre zeci, ilustrează caracterul internațional și marxist al mișcării. Masacrarea a douăzeci și șase de pelerini, majoritatea portoricani, pe aeroportul israelian Lod, în 1972, a fost opera unor marxiști japonezi, antrenați de OEP în Liban și dotați cu arme japoneze care le erau livrate la Roma de Carlos însuși. De asemenea, ucigașii basci care au omorît un amiral spaniol în 1974 fuseseră antrenați în Cuba și în Yemenul de Sud de către est-germani, palestinieni și cubanezi, și au folosit explozivi achiziționați de la gangsterii IRA care i-au întîlnit pentru prima dată pe basci în Alger, sub auspiciile KGB.¹⁰⁵

Este semnificativ faptul că, în anii '70, pe măsură ce puterea americanilor scădea iar a sovieticilor creștea, numărul incidentelor de terorism internațional (explozii, bombe, asasinat, luări de ostatici, răpiri etc.) a sporit constant, de la 279 în 1971 pînă la 1709 în 1980. Numărul asasinatelor, în care KGB-ul și antecesorii săi au fost întotdeauna specialiști, a crescut în mod spectaculos, de la 17 în 1971 la 1169 în 1980.¹⁰⁶ Societățile totalitariste, unde omniprezentei poliții secrete i se permitea să aresteze și să închidă oameni fără a-i judeca, să tortureze și să practice ea însăși crima judiciară, nu prea aveau a se teme de terorism. Societățile liberal-democratice în schimb aveau, și încă foarte mult. Lecția anilor '70 a fost că terorismul a ajutat în mod activ, sistematic și necesar extinderea statului totalitar; că el a făcut distincția între statele aflate sub domnia legii și cele totalitare în favoarea celor din urmă; că a exploatat aparatul libertății în societățile liberale punîndu-l astfel în pericol; și că a subminat voința unei societăți civilizate de a se apăra.¹⁰⁷ Într-un sens mult mai profund, terorismul politic al anilor '70 a fost un produs al relativismului moral. În particular, cruzimile inimaginabile pe care le-a practicat au devenit posibile numai prin obiceiul marxist de a gîndi în termeni

667

COLECTIVIȘTII ANI ȘAPTEZECI

de clase și nu de indivizi. Tinerii ideologi radicali care își țineau victimele, de regulă diplomați sau oameni de afaceri aleși numai după ocupație, înlănțuite în carcere subterane înguste din beton, legate la ochi, cu urechile astupate cu ceară, vreme de săptămîni sau luni întregi, apoi se debarasau de ele fără milă ori ezitare, nu vedeau în cei pe care îi asasinau sau torturau niște ființe omenești, ci niște piese de mobilier politic. În acest proces ei se dezumanizau, ca și cei pe care îi distrugeau, și deveneau suflete rătăcite, precum creaturile dezabuzate pe care le-a descris Dostoievski în marele său roman antiterorist Demonii.

Ca amenințare la adresa stabilității tuturor societăților aflate sub domnia legii, terorismul internațional ar fi trebuit să fie preocuparea principală a Națiunilor Unite. În anii '70 însă ONU era un organism corupt și demoralizat, iar intervențiile sale nechibzuite mai degrabă au promovat violența decît au împiedicat-o. Greșeala fatală a lui Truman de a permite ca puterea să alunece dinspre executiv spre Adunarea Generală în 1950, agravată de greșeala lui Eisenhower din 1956, cînd i-a permis lui Hammarskjöld să hăi-tuiască Marea Britanie și Franța ca agresori, dădea acum roade bogate și amare. ONU a fost fondată de cincizeci și unu de state, marea lor majoritate democrații. În 1975 erau 144 de state membre, avînd în plan 165, toate în afară de 25 fiind totalitare sau monopartide, în general de stînga. Statele sovietic, arabe-musulmane și africane la un loc constituiau o majoritate activă. Nu putea fi vorba, așadar, despre a întreprinde ceva împotriva terorismului. Din contră. După cum am observat deja, Idi Amin, el însuși terorist, precum și patron și beneficiar al terorismului, a fost ovaționat în picioare în 1975 cînd a pledat pentru genocid. Yasser Arafat, șeful OEP, cea mai mare organizație teroristă a lumii, a primit chiar un loc în Adunarea generală. Secretariatul ONU încetase de mult să aplice principiile Cartei. Secretarul general funcționa ca un simplu oficiu poștal. Membrii comuniști ai Secretariatului locuiau în zone împrejmuite și își predau cecurile cu salariile lor

în valută ofițerilor financiari ai ambasadelor respective. Cel mai important dintre ei, Arkadi Șevcenko, avea un „însoțitor” KGB personal. 108

În general vorbind, pe parcursul anilor '70 majoritatea din ONU s-a concentrat asupra a trei chestiuni: să organizeze distrugerea Africii de Sud și a Israelului și să condamne „imperialismul” ca personificat de America. În 1974, acreditării Africii de Sud, unul dintre membrii fondatori, au fost respinși, un fel de substitut pentru expulzare. La ședința ONU a statelor nealiniatelor ținută la Havana, capitală a unui satelit sovietic, în martie 1975, s-a schițat un plan de excludere a Israelului, dar a fost abandonat când SUA a amenințat să părăsească Adunarea și să-și întrerupă contribuția financiară, în schimb, A Treia Comisie ONU a votat o rezoluție antisemită, con-damnând Israelul ca „rasist”, cu 70 de voturi pentru, 29 împotriva și 27 de abțineri. Rezoluția a fost concepută de Cuba, Libia și Somalia, pe atunci toate sateliți sovietici. După cum a arătat delegatul american Leonard Gar-

668

O ISTORIE A LUMII MODERNE

ment, rezoluția era „rău-prevestitoare”, pentru că folosea „rasismul” nu ca pe un cuvânt „pentru o foarte reală și concretă serie de nedreptăți, ci doar ca pe un epitet care poate fi aruncat oricui se întâmplă să fie adversarul cuiva”. Ea a transformat „o idee cu un înțeles viu și odios” în „nimic mai mult decât un instrument ideologic”. Unele dintre discursurile în favoarea mișcării erau în mod deschis antisemite și ar fi stîrmit ropote de aplauze la Niirnberg. Dintre cele șaptezeci de state care au votat pentru ea, numai opt aveau pretenții că se poate de vagi să fie considerate democrații și peste două treimi practicau diverse forme de rasism oficial. În Moscova, Andrei Saharov, care nu fusese încă arestat, observa că rezoluția „nu poate decât să contribuie la tendințele antisemite din multe țări, conferindu-le aparența unei legitimități internaționale”. Și mai gravă era teama că votul ar fi putut fi folosit mai tîrziu ca justificare, în morală și în dreptul internațional, pentru o încercare a statelor arabe de a extermina poporul israelian, care întemeiasse statul tocmai ca un refugiu față de rasism și crima rasială. Ambasadorul american la ONU a anunțat supărat, când Adunarea a ratificat votul cu 67 la 55: „Statele Unite declară în fața Adunării Generale a Națiunilor Unite și în fața lumii că nu recunoaște, nu va respecta și nu va aproba niciodată acest act infam.”¹¹⁰ Este adevărat că votul era numai pe hîrtie. Adevăratul pericol al ONU era că majoritatea pe hîrtie tindea să se transforme în politică reală: corupta aritmetică a Adunării, unde în anii '70 voturile puteau fi cumpărate cu arme sau chiar mituindu-i personal pe delegați, tindea în mod imperceptibil să devină o regulă a societății internaționale.

Acest lucru a fost valabil mai ales pentru atacurile la adresa Americii, acum din ce în ce mai izolată și, pe măsură ce criza anilor '70 s-a adîncit, acuzată ca sursă a tuturor relelor din lume. O consecință izbitoare a aritmeticii ONU a fost faptul că statele arabe deținătoare de petrol, ale căror creșteri de prețuri au adăugat veniturilor lor 70 de miliarde de dolari pe an în 1974-1975, totul în detrimentul statelor industriale și al țărilor subdezvoltate, nu au fost nici măcar o dată criticate în vreo rezoluție a Adunării generale sau a vreunei comisii ONU. Nici nu s-a făcut vreo încercare de către majoritatea din ONU de a le determina să returneze aceste profituri excesive sub forma ajutorului mandatar. Furia artificială a ONU s-a concentrat numai asupra Americii, una dintre principalele victime, și prin extensie asupra întregului Occident. Urmărirea genezei acestui atac ne ajută să înțelegem mai bine lucrurile. Teza marxistă originală era: capitalismul avea să se prăbușească. Aceasta nu se întîmplase. Prima completare (adusă de Hrușciiov) a fost că „blocul socialist” avea să întrecă Occidentul ca nivel de trai. Nici asta nu se întîmplase. A doua completare, folosită de la începutul anilor '70, care a fost propovăduită Lumii a Treia și a devenit teoria convențională a ONU, a fost că nivelul de trai ridicat din Occident, departe de a fi consecința unui sistem economic mai eficient, era rezultatul imoral al sărăcirii deliberat și sistematice a restului lumii. Astfel, în 1974 ONU a

COLECTIVIȘTII ANI ȘAPTEZECI

669

adoptat o „Cartă a drepturilor și îndatoririlor economice ale statelor” care condamna manevrele economiilor occidentale. Conferința ONU Mondială a Populației din 1974 a fost un atac prelungit asupra egoismului SUA. Conferința ONU Mondială a Alimentației a denunțat America și alte state, singurele care produceau de fapt surplus de alimente. Ministrul indian al Alimentației considera că este „evident” că acestea erau „responsabile pentru situația actuală” a națiunilor sărace și aveau „datoria” să le ajute. Un astfel de ajutor nu însemna „milă” ci „compensație datorată pentru ceea ce li se făcuse în trecut de către națiunile dezvoltate”. În februarie următor țăările „nealiniatelor” au pedepsit „încăpățînarea puterilor imperialiste de a menține structurile exploatarei coloniale și neocoloniale care hrănește societățile lor risipitoare și superflue, în timp ce țin o mare parte a omenirii în foame și sărăcie”.

Atacul era nerezonabil mai ales pentru că numai în ultimii paisprezece ani (1960-1973), ajutorul oficial pentru dezvoltare acordat de către țările avansate celor mai sărace direct sau prin agenții s-a ridicat la 91,8 miliarde de dolari, cel mai mare transfer voluntar de resurse din istorie.¹¹¹ Dacă banii au fost folosiți eficient sau nu — era, bineînțeles, o altă chestiune. O mare parte din ei nu au servit decât la menținerea unor regimuri ineficiente și tiranice care practicau diferite forme de „socialism”, precum cel al lui Julius Nyerere în Tanzania, și astfel la perpetuarea stării înapoiate. Afirmația că Vestul era oarecum de acuzat pentru sărăcia mondială era ea însăși o invenție occidentală. Ca și decolonizarea, era produsul culpei, acel prim solvent al ordinii și justiției. Ea reflecta aceeași tendință de a cataloga moral oamenii nu ca indivizi, ci ca membri ai unor clase, ceea ce a constituit eroarea fun-

damentală a marxismului. Structura națională era analoagă structurii de clasă. Am remarcat deja efectul conceptului de „Lumea a Treia” asupra generației Bandung. Ca multe alte idei inteligente dar înșelătoare, el a venit din Franța, în 1952 demograful Alfred Sauvy scrisese un faimos articol, „Trei lumi, o planetă”, în care cita celebrele observații ale lui Sieyes din 1789: „Ce este a Treia Stare? Totul. Ce a fost ea pînă acum în ordinea politică? Nimic. Ce cere ea? Să devină ceva.” Războiul rece, susținea el, era în esență o luptă între lumea capitalistă și lumea comunistă pentru Lumea a Treia. Această „Lume a Treia”, ignorată, exploatată, disprețuită, ca și a Treia Stare, vrea și ea să devină ceva.¹¹² Treptat, termenul de „Lumea a Treia” a devenit unul dintre marile refrene ale perioadei postbelice.¹¹³ Nu a fost niciodată definit, pentru simplul motiv că, în clipa în care cineva încerca acest lucru, conceptul se dovedea a fi lipsit de sens și se dizolva. Dar influența sa a fost imensă. El satisfăcea nevoia omului de distincții morale simple. Existau națiuni „bune” (cele sărace) și națiuni „rele” (cele bogate). Națiunile erau bogate tocmai pentru că erau rele, și sărace pentru că erau inocente. Aceasta a devenit forța motrice a Adunării Generale a ONU. A dus la crearea Conferinței ONU pentru Comerț și Dezvoltare (UNCTAD) în 1962, care a popularizat eroarea.

670

O ISTORIE A LUMII MODERNE

A inspirat raportul Pearson din 1969, generat de culpă, ca și UBaliza întregul program de asistență din 1950-1967 și dădea vina pe țările „BIBU” e furniza-^ seră banii pentru eșecurile lui. i asias;

Cu timpul, termenul „Lumea a treia” a început să pară un pic cam uzat. Fabrica de curente intelectuale de la Paris a furnizat imediat unul nou: „Nord-Sud”. El a fost consacrat în 1974, cînd președintele francez, Giscard d'Estaing, a convocat o conferință a „țărilor importatoare de petrol, exportatoare de petrol și a celor în curs de dezvoltare nepetroliere”. Ideea era să asocieze culpa „Nordului” și inocența „Sudului”. Acest lucru a implicat multă violență atât în ce privea simpla geografie, cît și faptele economice. Așa-numi-tul „Sud” era reprezentat de Algeria, Argentina, Brazilia, Camerun, Egipt, India, Indonezia, Irak, Iran, Jamaica, Mexic, Nigeria, Pakistan, Peru, Arabia Saudită, Venezuela, Iugoslavia, Zair și Zambia. „Nordul” era reprezentat de Canada, țările din CEE, Japonia, Spania, Australia, Suedia, Elveția și SUA. Unsprezece dintre statele „sudice” erau de fapt la nord de ecuator, iar unul din ele, Arabia Saudită, avea cel mai mare venit pe cap de locuitor din lume. Australia, singurul continent în întregime la sud de ecuator, trebuia să fie clasificată drept „nordică”, probabil pentru că era populată în exclusivitate de albi și era capitalistă. Blocul sovietic era omis complet, deși se afla în întregime în Nord. Pe scurt, conceptul nu avea nici un sens, în afară de acela că servea scopurilor abuzului politic. Dar pe acestea le-a servit foarte bine. Adus la o adunare elaborată la Paris, în mai-iunie 1977.¹¹⁴ Cu timpul a inspirat un document cunoscut ca Raportul Brandt (1980), care, ca și Raportul Pearson, acuza Occidentul, numit acum „Nord”, și propunea un sistem internațional de taxe, conform căruia Nordul trebuia să subvenționeze Sudul, pe modelul statelor cu securitate socială.¹¹⁵

În mod inevitabil, America era prezentată ca personajul negativ principal în melodrama Nord-Sud. Era, de asemenea, ținta unui alt termen folosit pentru abuzurile anilor '70: „companie multinațională”. Și acesta venea tot din Franța. În 1967 publicistul francez Jean-Jacques Servan-Schreiber a scos o carte senzațională, *Le Defi American*, în care atrăgea atenția asupra expansiunii firmelor americane în străinătate. Pînă în anii '80, prezicea el, a „treia putere industrială din lume” nu va mai fi Europa ci „investițiile americane în Europa”. „Companiile multinaționale” erau „provocarea aruncată de americani” lumii. Ideea a fost preluată cu entuziasm de către intelectualii europeni de stînga și tradusă în termeni de „Lumea a Treia”, conerenele multinaționale călcînd în picioare suveranitatea statelor, fiind considerate capul de lance al „imperialismului american”. La Adunarea Generală a ONU din aprilie-mai 1974, companiile multinaționale au fost expuse defăimării globale, aproape la același nivel cu Africa de Sud și Israelul. Ca majoritatea modelor intelectuale, acest termen era prost conceput și deja depășit. Conerene multinaționale nu erau decît companiile care operau în mai multe țări. Ele datau de pe la 1900, cînd Gillette, Kodak și alte firme se stabiliseră în Europa, și

COLECTIVIȘTII ANI ȘAPTEZECI

671

printre ele se aflau bănci, companii petroliere și altele ale căror afaceri erau esențialmente internaționale. Erău de departe mijloacele cele mai rentabile de export de capital, tehnologie și calificare de la țările bogate la cele sărace. La fel de important, în perioada postbelică ele au învățat mult mai repede decît guvernele cum să se integreze în peisajul local și să se adapteze la inconvenientele naționale. Studii ale conernelor multinaționale din Chile și Peru, de exemplu, au arătat că influența lor politică, pînă în 1939 considerabilă, se afla de mult într-un declin rapid la vremea cînd termenul a devenit la modă.¹¹⁶ În America, puterea companiilor internaționale era mai mult decît echilibrată de lobby-urile etnice și ale sindicatelor. „Explozia multinațională” era de fapt un fenomen al anilor '50 și începutului anilor '60, și se apropia de apogeu cînd scria Servan-Schreiber. În 1959 America avea 111 sau 71% din firmele cele mai mari ale lumii. Pînă în 1976, numărul lor scăzuse la 68 iar procentul la 44. Anul de vîrf al companiilor multinaționale americane a fost 1968, după cum a fost și apogeuul supremației americane în întregul ei, cînd s-au deschis sau achiziționat 540 de filiale americane în străinătate. În 1974—1975 însă, cele mai mari 187 companii americane multinaționale creau numai 200 de filiale pe an.¹¹⁷ Este adevărat că, în deceniul 1967-1977, investițiile americane în Europa au crescut de la 16 miliarde de dolari la 55 de miliarde.¹¹⁸ Dar viziunea apocaliptică a lui

Servan-Schreiber părea absurdă la mijlocul anilor '70, când firmele vest-germane și japoneze se extindeau în străinătate mult mai rapid decât concurenții lor americani, în 1970 cele mai mari zece bănci erau toate americane. În 1980 numai două mai erau, restul fiind franceze (patru), germane (două), japoneze și britanice (câte una fiecare). Japonezii ocupau șase locuri din primele douăzeci și încă unul era deținut de Brazilia.¹¹⁹ Toate dovezile arată că în timpul anilor '70 puterea economică devenea mult mai amplu împărțită. Cu toate acestea sperietoarea cu societățile multinaționale a fost extrem de dăunătoare pentru America, tocmai în momentul în care influența ei relativă se afla în scădere rapidă. Departe de a deține o putere excesivă, companiile americane erau supuse unei discriminări din ce în ce mai mari. „Pot să vă spun”, se plîngea un înalt funcționar de la Chase Manhattan, „că noi, ca bancă americană în Mexic, sîntem tratați ca niște gunoaie de către autoritățile mexicane.”¹²⁰ Aceasta în ciuda faptului că Mexicul, împreună cu Brazilia, datora dobînzii în valoare de 69 de miliarde de dolari, cea mai mare parte băncii Chase Manhattan.¹²¹ Ostilitatea artificial creată față de companiile multinaționale americane a pătruns chiar și în America, unde s-a făcut o încercare de a se promulga Legea Comerțului Exterior și a Investițiilor (1971), care prevedea controlul asupra exportului de capital și tehnologie americane și impozite mai mari pe profiturile companiilor multinaționale. Lupta care a urmat a fost extrem de dăunătoare intereselor economice americane.¹²² Atacurile asupra Americii în anii '70 au fost atît de veninoase și în cea mai mare parte atît de iraționale încît merită să fie descrise drept o vîină-

672

O ISTORIE A LUMII MODERNE

toare de vrăjitoare internațională. S-ar putea spune că cea mai ubicuă formă de rasism în acest deceniu a fost antiamericanismul. Zicala „să știi totul înseamnă să ierți totul” nu funcționează în afacerile internaționale. Unul dintre motivele pentru care America a fost atît de mult atacată era că se știau atît de multe despre ea, în special datorită presei și intelectualilor americani, care produseseeră un torent nesfîrșit de materiale autocritice.¹²³ Un motiv mult mai important a fost însă că SUA ca mare putere, și încă și mai mult americanismul ca noțiune întruchipau principii individualismului ca opus colectivismului, voința liberă ca opusă determinismului. Spiritul sfîrșitului anilor '60, și mai ales al începutului și mijlocului anilor '70, a fost puternic colectivist și determinist.

Aceasta s-a datorat în mare parte tendințelor intelectuale de la Paris, pe care proaspăt descoperitul dinamism economic al Franței le-a ajutat să fie propulsate cu forță pe scena mondială. În anii '40 și '50, Sartre măcar crezuse în voința liberă. Era de fapt esența filozofiei sale, care o făcea fundamental incompatibilă cu marxismul, oricît s-ar fi asociat el marxștilor la nivel pur politic. Sartre a trăit pînă în 1980, dar el era deja o antichitate intelectuală în momentul revoltelor studențești din 1968. Mandarinii care i-au luat locul au fost toți, în grade diferite, influențați de determinismul marxist, care neagă orice importanță a individului, a voinței libere sau a conștiinței morale în modelarea lumii. Spre deosebire de marxștii ortodocși, ei nu vedeau în forțele economice, operînd prin clase, singurul factor dinamic al istoriei omenirii. Fiecare avansa explicații alternative sau complementare. Dar toți acceptau punctul de pornire al lui Marx, acela că evenimentele nu erau determinate de voința umană, cum se presupusese în mod tradițional, ci de structurile ascunse ale societății. După cum spunea Marx, „modelul final al relativelor economice așa cum este văzut la suprafață [...] este foarte diferit, de fapt este chiar opus față de modelul lor esențial intern dar ascuns și de concepția care îi corespunde”¹²⁴. Omul era prizonierul structurilor: omul secolului XX — al structurilor burgheze. În Antropologia structurală, citită de publicul larg și tradusă pentru prima dată în 1963, Claude Levi-Strauss insista că, deși structurile sociale nu erau vizibile cu ochiul liber sau chiar detectabile prin observații empirice, ele erau prezente, așa cum structurile moleculare existau deși nu puteau fi descoperite decît cu microscopul electronic. Aceste structuri determinau modul de gîndire, așa încît ceea ce păreau a fi acte de voință umană nu era decît concordanță cu structura. Pentru Levi-Strauss, ca și pentru Marx, istoria nu era o succesiune de evenimente, ci un tipar detectabil, care acționa după niște legi ce puteau fi descoperite. O variațiune a acestui argument a fost furnizată de istoricii francezi de la Școala Annales, în special de Fernand Braudel, a cărui lucrare Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea (1949) s-a dovedit a fi de departe cea mai influentă lucrare istorică publicată după al doilea război mondial. Ei considerau că narațiunea era superficială și indivizii lipsiți de importanță

COLECTIVIȘTII ANI ȘAPTEZECI

673

și predicau o doctrină a determinismului geografic și economic în istorie, al cărei curs pe termen lung era hotărît în întregime de astfel de structuri. În psihologie, Jacques Lacan l-a reinterpretat pe Freud (pînă atunci larg ignorat în Franța) pentru a crea un nou determinism al comportamentului uman, bazat pe semne, semnale, coduri și convenții care, analizate, lăsau prea puțin loc pentru alegerea umană. În literatură Roland Barthes a susținut că un romancier nu crea atît printr-un act de voință imaginară, cît ca o reacție la structurile sociale din care își deriva impulsurile, exprimate în simbolurile pe care le folosea, care puteau fi codificate de către noua știință a semiologiei, în lingvistică, cercetătorul american Noam Chomsky considera caracteristicile fizice ale limbii și vorbirii, superficiale, determinate de așa-numitele structuri de adîncime ale regulilor lingvistice.

Ceea ce aveau în comun toți structuraliștii era premisa marxistă că atributele și activitățile umane sînt guvernate de

legi într-un mod analog celui în care legile științifice guvernează natura neînsuflețită. Prin urmare, funcția științelor sociale era să descopere aceste legi, și apoi societatea trebuia să acționeze conform descoperirilor lor. Apariția acestei noi forme de utopism, cu puternica sa sugestie de inginerie socială obligatorie în final, a coincis exact cu expansiunea rapidă a învățământului superior, în special a disciplinelor care studiau științele sociale, la sfârșitul anilor '50 și pe tot parcursul anilor '60. între mijlocul anilor '50 și sfârșitul anilor '60, creșterea medie anuală a cheltuielilor pentru învățământul superior era de 10% în Marea Britanie, peste 11% în America, Spania și Japonia, 13,3% în Franța, peste 15% în Italia, Belgia, Olanda și Danemarca și peste 16% în Canada și în Germania de Vest. înscrierile în universități au crescut în această perioadă cu o medie anuală de peste 12%.¹²⁵ Printr-un accident istoric, care nu avea nimic de-a face cu structurile, fie ele de adâncime sau nu, structuraliștii au avut astfel o influență oarecum disproporționată față de plauzibilitatea intrinsecă a teoriilor lor, și impactul lor asupra societății a atins punctul culminant în anii '70, când s-au revărsat din universități milioane de noi absolvenți.

Zilele de glorie ale structuralismului au coincis cu demoralizarea Americii și cu expansiunea constantă a puterii și influenței sovietice. Aceasta a consolidat ambele tendințe, căci structuralismul, ca și marxismul din care deriva, era antiempiric, negînd lumea reală în favoarea lumii teoretice, nesocotind faptele în favoarea „explicațiilor”. Pe comuniști îi înfuriase întotdeauna tendința pe care o aveau faptele de a sta în drumul tezelor marxiste. Am putea spune că întreaga dictatură a lui Stalin fusese o campanie împotriva faptelor sau mai degrabă o încercare supraomenească de a transforma faptele stîngace ale omenirii în noi „structuri de adâncime”, îngropate la doi metri sub pămînt. Pentru structuraliști, faptele erau prin definiție de suprafață, și prin urmare înșelătoare. A încerca să le rînduiești sub forma unui argument nu era, evident, altceva decît o apărare nerușinată a statu-quo-ului.¹²⁶ Structuralismul se potrivea foarte bine în lumea potiomkiană a Națiunilor Unite,

674

O ISTORIE A LUMII MODERNE

unde faptele erau neimportante, unde Nordul era Sud și viceversa, unde bogăția crea sărăcie, unde sionismul era rasism și păcatul era monopolul Omului Alb. Compania multinațională, acea sinistă infrastructură a in justiției internaționale, era un concept eminent structuralist. Structuralismul, ca și marxismul, era o formă de gnosticism, adică un sistem secret de cunoaștere, revelat elitei. Amîndouă s-au extins rapid în anii '60 și, împreună, au predominat pe plan intelectual în anii '70. Realitatea nu poate fi însă alungată prea multă vreme din istorie. Faptele știu să-și facă simțită prezența. Tiparul anilor '70, atît de consternant pentru cele cîteva societăți democratice rămase sub domnia legii, începea să se destrame înainte de sfârșitul deceniului.

nmn

Reciștigarea liBertăfii^

'f

începînd cu tragedia inițială a primului război mondial, 1914-1918, secolul XX le părăsise multora o succesiune întimplătoare de dezastre morale și fizice. Acestea au avut loc în ciuda creșterii rapide a bunăstării, mai ales în țările avansate, și a înaintării constante a descoperirilor științifice. încă din 1945 H.G. Wells, cîndva profetul progresului uman tot mai accelerat, renunțase deznădăjduit, publicîndu-și sumbrul testament, *Mind at the End of the Tether* (Mîntea la capătul puterilor)} După aceea deteriorarea pare să fi continuat, anii '70 fiind un deceniu de o extremă neliniște și deziluzie, cînd îngrijorarea privind mediul și epuizarea resurselor naturale s-au adăugat extinderii războiului rece în întreaga lume și ravagiilor colectivismului în Europa de Est, în cea mai mare parte a Africii și în zone întinse din Asia și America Latină. Peste tot, democrația și domnia legii care îi conferea sens păreau a se afla în defensivă, pînă și în țările cele mai reprezentative. în 1979 președintele Carter s-a referit public la „criza care lovește în chiar inima, sufletul și spiritul voinței noastre naționale. [...] Erodarea încrederii noastre în viitor amenință să distrugă textura socială și politică a Americii”².

Cu toate acestea, anii '80 au adus în viața omenirii un puternic vînt de schimbare care, acumulînd forță pe parcursul întregului deceniu și pînă în anii '90, a măturat totul în cale și a lăsat peisajul global atît de schimbat încît nu mai era de recunoscut. Anii '80 au constituit unul dintre punctele de cotitură ale istoriei moderne. Spiritul democrației și-a recăpătat încrederea și s-a extins. Domnia legii s-a reinstaurat în zone largi ale lumii iar jaful internațional a fost oprit și pedepsit. Organizația Națiunilor Unite, mai ales Consiliul ei de Securitate, a început să funcționeze pentru prima dată așa cum au intenționat fondatorii săi. Economii capitaliste au înflorit puternic și, aproape peste tot, a avut loc o recunoaștere crescîndă a faptului că sistemul de piață nu era numai cel mai sigur, ci și unicul mod de a crește bunăstarea și de a ridica nivelul de trai. Colectivismul ca un crez intelectual s-a prăbușit și procesul de abandonare a sa și-a croit drum chiar și în fortărețele lui cele mai puternice. Imperiul lui Stalin, ultimul dintre conglomeratele coloniale, s-a dezintegrat. însuși sistemul sovietic a fost supus unei tensiuni crescînde, iar problemele tot mai numeroase ale Rusiei au subminat atît statutul ei de supraputere, cît și voința conducătorilor ei de a con-

676

O ISTORIE A LUMII MODERNE

tinua războiul rece. La începutul anilor '90 viziunea de coșmar a conflictului termonuclear a pălit și lumea a părut mai sigură, mai stabilă și, mai ales, mai plină de speranță. Cum s-a produs această spectaculoasă contrarevoluție?

A fost în mod esențial opera unor lideri populari de excepție, care au oglindit gândurile, dorințele și credințele oamenilor obișnuiți. Cu siguranță nu a fost opera inteligenței, a filozofilor, economiștilor și teoreticienilor politici ori a scolasticilor în general. Universitățile nu au avut aproape nimic de-a face cu ea, așa cum nu au jucat practic nici un rol în prima Revoluție Industrială de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.³ De fapt, în timp ce marxismul era abandonat progresiv de către guvernele care îl propagaseră cândva cu ațita ardoare, el continua să fie susținut și predat numai în acea vatră a cauzelor pierdute, campusul universitar.

Este important să intrăm puțin în amănuntele eșecului conducerii intelectuale în secolul XX, sau mai bine zis ale aparentei sale incapacități de a oferi o îndrumare clară și fermă unei omeniri perplexe, pentru că acest eșec ori incapacitate se află la rădăcina tragediilor epocii. În cele șapte decenii care au urmat celui de-al doilea război mondial, cunoașterea însăși s-a dezvoltat mai rapid ca oricând. Cu toate acestea un om educat al anilor '90 era mai puțin echipat cu certitudini decât un locuitor al Egiptului antic din 2500 î.Cr. Egipteanul din Vechiul Regat avea măcar o cosmologie clară, în 1915 Einstein a subminat universul newtonian, iar cosmologia cu care l-a înlocuit era pur speculativă, căci Teoria Generalizată a Relativității era o explicație clasică și nu putea fi folosită pentru a descrie un lucru singular precum condițiile din momentul creației. Modelul matematic al Big-Ban-gului, în care materia se expanda de la zero acum aproximativ 6 000-10 000 de milioane de ani, tot ce este esențial petrecându-se în primele douăzeci de minute, nu era mai demonstrabil decât ipoteza iudeo-creștină descrisă simplist pentru prima dată în Capitolul unu al Cărții Facerii, cu care semăna izbitor de mult. În următoarele trei sferturi de secol, cunoștințele empirice despre univers s-au acumulat cu o viteză impresionantă, mai ales în anii '70 și '80, când datele provenite de la sondele spațiale au început să ajungă pe pământ în cantități uriașe. Măsurarea radiației de fond în domeniul microundelor care umple universul a indicat cvasicertitudinea Big-Ban-gului.⁴ Dar un cosmolog remarca laconic: „Universul nostru este doar unul dintre miile care apar din când în când.”⁵ O imagine clară a evenimentelor primordiale era la fel de imposibilă ca oricând.

De fapt, istoricul lumii moderne este uneori tentat să ajungă la concluzia deprimantă că progresul distruge certitudinea. În secolele al XVIII-lea și al XIX-lea elitele occidentale erau sigure că oamenii și progresul sînt guvernați de rațiune. O primă descoperire a epocii moderne este că rațiunea joacă un rol mic în viața noastră. Nici măcar oamenii de știință nu mai sînt impresionați de ea. După cum observa cu regret Max Planck: „Un nou adevăr

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

677

științific nu este prezentat de obicei într-un fel convingător pentru opozații săi. Mai degrabă, după moartea acestora, noua generație este familiarizată de la bun început cu acest adevăr.”⁶ La trei ani după ce Teoria Generalizată a Relativității a lui Einstein a fost verificată de Eddington, punînd capăt credinței în timpul și spațiul fixe, Ludwig Wittgenstein, una dintre figurile-cheie ale perioadei noastre, își publica Tractatus logico-philosophicus care, de-a lungul deceniilor, a tins tot mai mult să distrugă încrederea în filozofie ca îndrumător al rațiunii umane. Timp de o jumătate de secol influența lui Wittgenstein asupra filozofiei academice a fost uriașă. La începutul anilor '90 s-au ivit îndoieli asupra sănătății sale mentale: era geniu sau doar nebun?⁷ Între timp însă se făcuse mult rău. Un logician pozitivist marcant precum Sir A.J. Ayer, care la vremea morții sale, în 1989, era considerat de mulți cel mai important filozof din lume, observa cu oarecare mulțumire de sine că filozofia demonstra că omul era mai degrabă ignorant decât bine informat: „[Ea] tinde să arate că de fapt nu avem cum să știm o mulțime de lucruri pe care credem că le știm.” Cunoașterea populară empirică, denumită în general „bun simț”, fusese desființată cu dispreț de Bertrand Russell ca fiind „metafizica sălbaticilor”⁸. Dar dacă filozofii academici credeau că lumea era populată de proști, cei mai mulți dintre ei nu făceau nici o încercare de a-i lumina pe acești proști asupra marilor probleme ale epocii, și chiar Russell, care a scris despre aceste chestiuni, făcea o distincție absolută între jurnalismul său popular și opera lui „serioasă”.⁹ Natura negativă și distructivă a filozofiei secolului XX, obsesia ei pentru neajunsurile și eșecurile limbajului, mai ales eșecul în a se adresa uriașelor probleme cu care se confrunta omenirea, erau o sursă de rușine pentru puținii care încercau să se măsoare cu ele, în special Karl Popper: „Nu pot spune că sînt mîndru de a fi numit filozof, scria el.¹⁰

Mai mult, incertitudinea crescîndă înconjura pînă și singurul instrument în care filozofii scolastici considerau că puteau avea încredere: logica. Cu două secole în urmă, Kant afirmase în Logica sa (1800): „Nu există decât puține științe care pot ajunge la o stare permanentă, ce nu mai permite modificare, între acestea se află Logica. [...] Nu cerem descoperiri noi de la Logică, pentru că ea conține doar forma gândirii.” În 1939, un filozof britanic încă mai afirma: „Or fi dictatorii puternici astăzi, dar ei nu pot modifica legile logicii, nici măcar Dumnezeu nu poate face asta.”¹¹ Treisprezece ani mai tîrziu filozoful american Willard Quine accepta calm că definiția logicii trecea printr-o schimbare fundamentală: „Ce diferență este în principiu între o astfel de schimbare și aceea prin care Kepler i-a succedat lui Ptolemeu, sau Einstein lui Newton, sau Darwin lui Aristotel?”¹² În deceniile care au urmat, au apărut multe sisteme opuse logicii clasice: logica mul-tivalentă a lui Bochvar, noile sisteme ale lui Birkhoff și Destouches-Fevrier și Reichenbach, logica minimală, logica deontică, logica timpului verbal (?). A devenit posibil să se

vorbească despre demonstrarea sau infirmarea empi-

678

O ISTORIE A LUMII MODERNE

rică a logicii.¹³ Care ar trebui să fie, se întreba îngrijorat un logician, consecințele „adoptării unui sistem nestandard” pentru teoria adevărului?¹⁴ Un altul, studiind sistemele logicii modale, observa: „Capeți un sentiment de disconfort pe măsură ce discerți și studiezi mai mult sistemele ce aparțin acestei familii care este literalmente o familie, și are puterea de a reproduce și de a multiplica, de a prolifera nelimitat noi sisteme [de logică].”¹⁵

Într-o lume în care pînă și legile logicii se schimbau și se dezintegrau, nu este surprinzător că epoca modernă nu s-a dezvoltat într-un fel pe care generația anilor '20 l-ar fi considerat „logic”. În istorie importante nu sînt numai evenimentele care au loc, ci și evenimentele care se încapăținează să nu aibă loc. Evenimentul extraordinar al epocii moderne a fost faptul că nu a dispărut credința religioasă. Pentru multe milioane de oameni, în special în țările avansate, religia a încetat parțial sau total să mai joace vreun rol în viața lor, iar modurile în care a fost umplut locul rămas gol, de către fascism, nazism sau comunism, de către tentative de utopism umanist, de către eugenie sau politici de sănătate, de către ideologii ale eliberării sexuale, politici rasiale sau ecologice, constituie o bună parte din substanța istoriei secolului XX. Pentru mult mai multe milioane însă — pentru majoritatea covârșitoare a speciei umane, de fapt —, religia a continuat să fie o dimensiune uriașă în viața lor. Nietzsche, care prezise cu atîta acuratețe transmutarea credinței în fanatism politic și voință totalitaristă de putere, nu a reușit să înțeleagă că spiritul religios putea, în mod destul de logic, să coexiste cu secularizarea, și astfel să-l resusciteze pe Dumnezeuul său muribund. Ceea ce a părut învechit, chiar rizibil, în anii '90 nu a fost credința religioasă, ci predicția fermă a dispariției acesteia făcută cîndva de Feuerbach și Marx, Durkheim și Frazer, Lenin, Wells, Shaw, Gide, Sartre și mulți alții. La sfîrșitul perioadei studiate de noi, pînă și termenul de „secularizare” era controversat, „întregul concept pare un instrument al ideologiilor contrareligioase”, scria supărat un profesor de sociologie, „care identifică elementul «real» din religie în scopuri polemice, și apoi îl leagă arbitrar de noțiunea de proces unitar și ireversibil. [...] Ar trebui șters din vocabularul sociologic.”¹⁶ Mișcarea secularizantă, adică ateismul militantist, pare să-și fi atins apogeul în Occident în anii '80 ai secolului al XIX-lea, exact în același moment ca și marele său rival, nonconformismul protestant, așa încît Lenin a fost mai degrabă un supraviețuitor decît un precursor, iar programul său de secularizare a fost aplicat cu forța, nu introdus prin argumente.¹⁷ În anii '90, Muzeele Anti-Dumnezeu și Catedrele de Ateism Științific pe care le crease nu mai erau altceva decît simple curiozități istorice ori fuseseră desființate și condamnate. Cîndva influentele alternative la religie, cum era Pozitivismul, dispăruseră aproape fără urmă, confirmînd observația lui John Henry Newman: „Adevărata religie crește încet și, o dată plantată, este greu de dislocat; con-trapartea ei intelectuală însă nu are o rădăcină în sine; ea apare brusc, și tot brusc se veștejește.”¹⁸ Poate cea mai spectaculoasă mărturie a acestui ade-

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

679

văr avea să fie găsită în Rusia, unde prăbușirea credinței în ideologia comunistă pe care o implantase Lenin a revelat, în climatul crescînd de libertate din 1989-1991, că atît creștinismul ortodox cît și cel catolic supraviețuiau-seră atacurilor regimului și că erau puternice și se extindeau.¹⁹ În întreaga lume, deși confuzia spirituală, clasificată net drept „agnosticism”, era larg răspîndită, existau probabil mai puțini atei autentici în 1990 decît în 1890. Totuși, religia organizată era plină de paradoxuri. Multe dintre acestea au fost personificate de Karol Wojtyła, care la 16 octombrie 1978 a devenit al 263-lea pontif roman, sub numele de Ioan Paul al II-lea. A fost primul papă neitalian ales din 1522 încoace, cel mai tînăr din 1846, primul din Estul slav. Wojtyła fusese cardinal-arhiepiscop de Cracovia. Alegerea era acum foarte oportună, pentru că Polonia devenise inima catolicismului. Mai întîi Hitler, apoi Stalin și succesorii săi făcuseră tot ce le stătuse în puteri ca să distrugă Biserica poloneză. Hitler îi închisese școlile, universitățile și semi-nariile și îi ucisese o treime din cler. Cînd Armata Roșie a impus Guvernul de la Lublin, în 1945, a fost sigură că Biserica avea să dispară pe parcursul unei generații. Cu toate acestea Polonia antebelică, în care Biserica se bucura de un statut special, s-a dovedit un mediu mai puțin favorabil pentru catolicism decît Republica Populară postbelică, în care acesta a fost activ persecutat. Noile granițe au transformat Polonia într-unui dintre cele mai omogene state de pe pămînt: peste 95% din populație era constituită acum din etnici polonezi, practic toți botezați catolic. Catolicismul a devenit nucleul rezistenței împotriva regimului comunist străin. În anii '60, numărul preoților catolici ajunsese cel de dinainte de război, 18 000. Numărul total al preoților, călugărilor și călugărițelor, 22 000 în 1939, crescuse la 36 500. Existau cu 50% mai multe așezăminte monahale, stareții și mînăstiri decît înainte de război. Aproximativ 92—95% din copii primeau Sfînta Comuniune după ce erau instruiți în 18 000 de centre catehetice. Peste 90% din polonezi erau înmormîntați după ritualul catolic. Deplasarea țaranilor către orașe a reevanghelizat populația urbană. Pînă la trei sferturi din locuitorii orașelor erau căsătoriți religios. Participarea la slujba de duminică era de peste 50% chiar și în orașele mari. Aceste cifre nu puteau fi egalate nicăieri în lume.²⁰ Mai mult, catolicismul era forța motrice din spatele noului sindicat independent polonez, numit Solidaritatea, care a început să funcționeze în șantierul naval din Gdansk în iunie 1980, a fost recunoscut fără tragere de inimă de regim două luni mai tîrziu și, în frunte cu liderul său care era un catolic fervent, Lech Walesa, a subminat

treptat regimul de-a lungul deceniului. Statutul său ilegal, care a durat opt ani, începînd din 1981, a încetat în aprilie 1989, cînd autoritatea comunistă a început să se surpe. Patru luni mai tîrziu, la 24 august, Polonia a devenit prima țară din blocul sovietic care a numit un guvern necomunist, avîndu-l ca prim-ministru pe colegul lui Walesa, Tadeusz Mazowiecki, editor al unui ziar catolic. Distrugerea comunismului a fost desăvîrșită în 1990-1991, cînd Walesa însuși a devenit preșe-

680

O ISTORIE A LUMII MODERNE

dinte, și toate restricțiile religioase care mai rămăseseră au fost îndepărtate. Această schimbare de regim în mare măsură pașnică a arătat cît de puternică poate fi alianța dintre nevoia umană de libertate personală și forța credinței religioase.

Noul papă personifica vigoarea paradoxală a acestui clocotitor spirit religios polonez țîșnind din cadrul unui stat ateist. El însuși era un paradox: intelectual, poet, dramaturg, filozof de profesie pregătit în tradiția fenomenologiei ce se străduia să creștineze existențialismul; și totuși un devotat pasionat al culturii catolicismului populist: altare, miracole, pelerinaje, sfinți, crucifixul și Sfînta Fecioară. Fusese unul dintre cei mai activi membri ai celui de Al Doilea Conciliu al Vaticanului, însărcinat în 1962 de către papa Ioan al XXIII-lea să înfăptuiască ceea ce el numea agiornamento (actualizare) al bisericii, și care vreme de patru ani a modernizat fiecare aspect al activităților sale, introducînd o liturghie nouă, în limba maternă, și forme de democrație consultativă. Conciliul a reflectat optimismul și iluziile anilor '60. Această stare nu a supraviețuit anului 1968, un an de apogeu atît pentru catolicism, cît și pentru societatea laică, în care noul papă, Paul al VI-lea, a refuzat să ridice interdicția Bisericii asupra contracepției artificiale, con-damnînd-o încă o dată în enciclica sa Humanae Vitae. Pentru o mare parte a Bisericii, ca și pentru lumea din afara ei, anii '70 au fost o perioadă de deziluzii, de așteptări neîmplinite, de declin al autorității, de amare scindări interne și de credință diminuată, în care mii de preoți au renunțat la vocația lor. Iezuiții, cel mai mare și mai influent ordin bisericesc, au fost un exemplu în acest sens. Cînd Conciliul și-a deschis lucrările, erau 36 000, de două ori mai mulți decît în anii '20. Această expansiune s-a inversat în a doua jumătate a anilor '60, iar în anii '70 uezuiții scăzuseră cu o treime; numărul studenților și novicilor a scăzut de la 16 000 la doar 3 000.21

Papa Ioan Paul al II-lea, reflectînd noul spirit al realismului, conservatorismului și revenirea la autoritate care au caracterizat tranziția de la anii '70 la anii '80, a restaurat catolicismul tradițional. Așa cum era căilor ferate din secolul al XIX-lea, care ducea pelerinii la Roma, Lourdes și în alte centre de devoțiune, revigorase catolicismul sub conducere papală, tot astfel Ioan Paul folosea acum avionul cu reacție și elicopterul pentru a face din călătoriile pe glob un obicei al pontificatului său, și se deplasa într-un vehicul special construit, cu partea de sus din sticlă, numit papamobil, pentru a se arăta cît mai multor oameni. Pe tot parcursul anilor '80 și, în ciuda vîrstei sale, chiar și în anii '90, el a vizitat practic toate colțurile lumii, adesea de mai multe ori, și a atras unele dintre cele mai mari mulțimi din istorie. La sfîrșitul lui 1990 peste 200 de milioane de oameni asistaseră la slujbele sale. În mai 1981 a supraviețuit unui atentat și și-a reluat turneele în străinătate îndată ce și-a revenit. În Africa și America Latină, congregații de cel puțin un milion de oameni se adunau la slujbele sale în aer liber. În Irlanda jumătate din întreaga populație a venit să-

1 asculte. În Polonia, la Czestochowa,

681

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

chowa, un important altar al Fecioarei, s-a adunat o congregație de 3,5 milioane, cifră-record pe plan mondial.²² Aceste adunări au arătat atît pînă unde ajungea creștinismul, precum și cît de mult se schimba demografic. Cînd Ioan Paul al II-lea a devenit papă, în 1978, erau 739126 000 de romano-catolici — aproximativ 18% din populația totală de 4 094 110 000 a lumii. Acest organism era o importantă forță educațională și culturală, conducînd 79 207 școli primare și peste 28 000 secundare și asigurînd aproape un milion de locuri în universități. La începutul anilor '60, catolicii din centrele europene tradiționale (plus America de Nord) încă mai constituiau 51,5% din total. Pînă la ascensiunea lui Ioan Paul al II-lea însă, catolicismul devenise în principal o religie a Lumii a Treia. Din cele cincisprezece țări cu o populație catolică de peste 10 milioane de locuitori, opt făceau parte din Lumea a Treia, ordinea fiind: Brazilia (cu peste 100 de milioane de catolici și de departe cel mai mare contingent de epis-copi, 330, în Biserică), Mexic, Italia, Argentina, Columbia, Peru, Venezuela, Franța, Spania, Polonia, Germania de Vest, Cehoslovacia, Statele Unite, Zair și Filipine.²³ În 1990 peste 60% din catolici locuiau în țări în curs de dezvoltare, în special în America Latină și în Africa, și se calcula că, pînă la sfîrșitul anilor '90, cifra avea să crească la 70%. Catolicismul nu numai că înceta să fie predominant european: el devenea urban, ba chiar megapoli-tan. Pînă în anul 2000 o mare parte din catolici urmează să trăiască în orașe imense de peste 5 milioane de locuitori, mulți în cele mai mari două orașe, Mexico, cu o populație de 31 de milioane, și São Paulo cu 26 de milioane.²⁴ Deși numărul cel mai mare de catolici era în America Latină, ca rezultat al ratei mari a natalității care sporise populația de mai bine de două ori din 1945, catolicismul creștea de fapt mai rapid prin convertiri în Africa neagră. Un studiu de la mijlocul anilor '70 a arătat că acesta își dublase numărul misionarilor din 1950 și, se răspîndise mai mult în expansiunea generală a creștinismului în Africa, de la aproximativ 25 de milioane în 1950 la vreo 100 de milioane în 1975.²⁵ La începutul anilor '90 se credea că numărul catolicilor din Africa de Sud, Centrală și de Est era de aproximativ 125 de

milioane.

Cu toate acestea, în țările avansate, nici măcar catolicismul — în ciuda tuturor eforturilor papei Ioan Paul al II-lea — nu a fost imun la eroziune, în Statele Unite, cifrele sugerează că participarea la slujbele de duminică în biserici și capele, per capita, a atins punctul culminant în anii '50 (față de sfârșitul anilor '80 ai secolului al XIX-lea în Europa). Prezența catolicilor, față de majoritatea celorlalte Biserici creștine importante, a continuat să crească până la mijlocul anilor '70, când a intrat în linie dreaptă; la sfârșitul anilor '80 se vedeau semnele unui declin general, grăbit de dezacordurile grave din sînul Bisericii în America de Nord în privința contra-cepției, anularea căsătoriilor (care a devenit mult mai greu de obținut sub Ioan Paul al II-lea), atitudinea față de homosexuali, rolul femeilor în cler

682

O ISTORIE A LUMII MODERNE

și alte chestiuni controversate, în toate papa adoptînd poziții conservatoare. Situații similare s-au raportat în Franța, Italia și Spania, deși nu în Polonia și Germania. În Marea Britanie, unde prezența creștinilor în general la slujbele de duminică a scăzut sub pragul de 10% în anii '80, un studiu oficial, Recensămîntul Bisericii Engleze, publicat în martie 1991, conchidea că în deceniul 1981-1990, bisericile englezești pierduseră în total 500 000 de participanți la slujba de duminică. În afară de bapțiști, prezența la toate bisericile importante scăzuse. Biserica Anglicană, a treia grupare ca mărime, își pierduse 9% din credincioși; dar Biserica Romano-Catolică, încă cea mai mare, pierduse un alarmant procent de 14%. Principalii cîștigători fuseseră sectele carismatice și fundamentaliste aflate la granița nonconformismului.²⁶ Lumea a asistat de fapt, la sfârșitul anilor '70, pe tot parcursul anilor '80 și în anii '90, la o retragere în masă din Bisericile și organismele religioase recunoscute care căutaseră să-i raționalizeze credințele și să se împace cu societăți care în general erau nereligioase; și, simultan, la creșterea funda-mentalismului, care ocolea raționalismul, punea accentul pe importanța covîrșitoare a credinței și respingea ideea de compromis cu instituțiile bazate pe necredință. Simbolul proeminent al „raționalizării” religiei a fost Consiliul Mondial al Bisericilor, care pe tot parcursul anilor '80 scosese în evidență ecumenismul, credințele minimaliste și nevoia de a se ajunge la un acord cu marxismul și cu alte crezuri antireligioase. A pierdut sprijin în acest deceniu, și a ajuns aproape de a se discredita total în februarie 1991 în timpul întrunirii sale de la Canberra. Unii delegați au fost șocați să găsească în foaier un stand ce pleda pentru primirea mai multor femei în cler, care „expunea desene pornografice, inclusiv un cuplu care săvîrșea un act nefiresc”; un bine cunoscut lider religios care participa la întrunire „i-a cerut unei delegate să facă sex cu el” și apoi „a lovit-o în cap pînă s-a supus cererii lui”²⁷. O altă formă de raționalizare a creștinismului a fost așa-numita „teologie a eliberării”, derivată din Germania, care încerca să transforme activismul catolic într-o forță politică radicală, care să opereze din „comunități de bază” organizate după principiul comunist al celulei, și chiar propovăduind violența pentru răsturnarea guvernelor opresive de dreapta. În anii '70 și '80 ea a atras mult atenția în mass-media și se spune că ar fi înflorit în Brazilia și în America Centrală. În satelitul comunist al lui Castro, Nicaragua, patru preoți catolici profesînd această formă radicalizată de creștinism aveau funcții ministeriale în 1979, iar doi ani mai tîrziu refuzau să se supună ordinelor primite de la episcopi de a se întoarce la îndatoririle lor pastorale. O parte din clerul latino-american, care pînă atunci susținuse autoritatea oficială, devenise puternic antinomică în anii 1965—1980.²⁸ Totuși această politicizare a catolicismului, deși constituia o sursă de fascinație pentru mass-media, se restrîngea la o mică parte din elite. Majoritatea preoților și episcopilor au rămas puternic tradiționaliști; laicii cu atît mai mult. Cînd teologia eliberării a fost supusă la orice fel de test popular, ea nu a reușit să aibă cine știe ce

• RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

683

impact. Guvernul nicaraguan sandinist, condus de marxistul Daniel Ortega și avînd în componența sa susținători ai teologiei eliberării care îl sprijineau și colaborau cu el, a fost înfrînt în mod decisiv prima dată cînd a fost expus la alegeri libere în 1990.

De fapt, cele două fenomene religioase importante din America Latină ale anilor '70 și încă și mai mult ale anilor '80, ambele atrăgînd un larg sprijin popular aproape peste tot, au fost fundamentaliste. Primul a fost protestantismul evanghelic, căruia pînă atunci îi fusese interzis să facă prozelitism în America Latină ca rezultat al unor concordate între state și Biserica catolică sau al unor legi care acordau catolicismului un statut privilegiat. Ridicarea acestor interdicții a dus la un efort misionar pe scară largă al unor grupări protestante, în principal conduse și finanțate din Statele Unite unde evanghelismul, folosind din plin televiziunea, radioul și cablul, a făcut progrese uriașe în anii '60, '70 și '80, constituind ceea ce era cunoscut popular drept „Majoritatea Morală”. Eforturile sale în America Latină, în special în Mexic, America Centrală, Columbia, Brazilia și Venezuela, s-au bucurat de un succes remarcabil, iar la sfârșitul anilor '80 acționa o nouă generație de evangheliști latino-americani instruiți. Reacția catolică a constituit-o creșterea, care pare să fi fost oarecum spontană la origine, a unei forme de ritual religios ce nu diferea în esență de evanghelismul protestant și cunoscută sub numele de religiosidad popular, antipolitică, antiintelectuală, spontană, pioasă, ferventă și exercitînd o puternică atracție în rîndurile celor săraci. Dar în timp ce fundamentalismul protestant punea accentul pe Biblie, fundamentalismul catolic era caracterizat de cultul sfinților (adesea locali, neoficiali), moaștelor și altarelor.

Ioan Paul al II-lea a dat mișcării pecetea aprobării sale în ianuarie 1979, când a insistat să viziteze altarul Fecioarei din Guadalupe și a pus poporul mexican sub protecția acelei Madone în stil indian. Dar bineînțeles că aceste culte populare erau adesea heterodoxe, amestecuri de păgânism și creștinism, născute în sate și apoi aduse de țărani migratori în orașele mari spre a se proteja de alienarea urbană. Aceste forme sincretice de creștinism au avut întotdeauna tendința să apară în perioadele de creștere rapidă a populației, de amestec rasial și cultural, de mișcare și schimbare. Ele au fost marcate mai ales în Brazilia, unde numeroasa populație neagră ai cărei strămoși fuseseră sclavi, reținuseră forme de credință și adulație cu rădăcini în Africa.²⁹ Au constituit o caracteristică și mai importantă chiar în Africa, un vârtej de expansiune, renaștere, secte ciudate, gnosticism, evanghelistism, sionism creștin, ortodoxism fervent și zel fanatic, cam cum fusese creștinismul primitiv în Asia Mică și în Balcani în secolul al III-lea d.Cr.³⁰ În timp ce teologii de la Universitățile din Tiibingen și Utrecht scădeau numărul total al creștinilor, bizare personaje carismatice din cartierele sărace din Mexic și São Paulo, din Recife și Rio, din Cape Town, Johannesburg, Lagos și Nairobi

684

O ISTORIE A LUMII MODERNE

îl sporeau. Primul grup vorbea în numele a mii de oameni; al doilea în numele a zeci de milioane.

Spiritul fundamentalist al Islamului, care a căpătat forță în al treilea sfert al secolului XX, a devenit în anii '80 un fenomen puternic, popular și, pentru mulți, înfricoșător. El a afectat toate marile religii, adesea ca reacție la izbucnirile fundamentaliste în cadrul adversarelor lor tradiționale. Astfel, reînvierea extremismului islamic, care a început în anii '50 și pînă la începutul anilor '90 se extinsese în cea mai mare parte a lumii musulmane, a provocat reacții violente. În India, de exemplu, către sfîrșitul anilor '80 partidul hinduist Janata Dai, a fost împins de presiunile islamice la forme de extremism religios, iar la începutul lui 1991 violența era larg răspîndită în nordul Indiei, unde hinduiștii luptau pentru a reclama altarele zeilor lor peste care fuseseră construite moschei. Fundamentalismul islamic a ajutat de asemenea învierea ultraortodoxismului iudaic, pornit în New York de rabinul Meir Kahane, apoi transferat în Israel pentru a promova atît expansiunea frontierelor „istorice” ale împărăției lui David, cît și transformarea Israelului într-o teocrație iudaică. Aceasta a condus la bătălii juridice și lupte de stradă cu autoritățile israeliene, și la violențe și mai grave între coloniștii fundamentaliști iudei și arabii de pe țărmul de Vest.³¹ Militantismul islamic a fost cea mai importantă dintre noile forțe fundamentaliste datorită numărului mare de oameni implicați și uriașei răspîndiri geografice, mergînd într-o curbă ascendentă din vestul Africii, prin sudul Mediteranei, Balcani, Asia Mică și Orientul Mijlociu, traversînd interiorul Asiei de Sud-Vest, subcontinentul indian și ajungînd pînă în Malaezia și Filipine. Impactul său politic, militar și chiar cultural s-a simțit în trei continente. El avansa în Africa neagră, adesea ajutat cu bani, arme și chiar forțe arabe. În anii '60 elita nordică conducătoare din Sudan a căutat să impună islamismul în Sudul creștin. În anii '70 și '80 Geddafi a încercat să convertească întregul Ciad prin foc și spadă, sau mai degrabă prin napalm și elicopter, după cum Amin a încercat să islamizeze Uganda prin asasinat în masă. Islamul s-a bucurat însă de o creștere naturală, precum și de un nou dinamism alimentat de propria sa renaștere internă. Unul dintre motive a fost creșterea încrederii în sine musulmane, de-a dreptul stridentă, ca rezultat al noii bună-stări datorate petrolului. Infiltrîndu-se în masele largi, ea a făcut de asemenea posibilă o expansiune fără precedent a pelerinilor care veneau cu avioanele la Mecca, să sărute Kaaba și se întorceau plini de zel pentru Islam, care este o credință mult mai politică și mai lumească decît creștinismul. Primii beneficiari ai noului fanaticism islamic nu au fost musulmanii sunniți ortodocși, care constituiau majoritatea, în special printre arabi, și reprezentau orinduirea drept-cugetătoare, conservatoare, statică a Islamului, care includea principalele două familii conducătoare, Hashemiții și Saudiții. Efectul renașterii a fost să reanime spectaculoasa bifurcație a Islamului din secolele al VII-lea și al VIII-lea, cînd și-a făcut apariția nonconformismul

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

685

islamic, în forma șiiților și a mai multor secte heterodoxe zămislite de aceștia, precum druzii, ismailii și alaviții. Islamul șiiit, cu credința sa mesianică în „Imamul ascuns” și milenarismul care urma, cultul său pentru martiri și suferință, puritanismul său și nu în ultimul rînd dependența sa de violență („Asasinii” erau ismailiți șiiți), fusese întotdeauna o sursă de dezordine în lumea musulmană, mai ales în Siria, Liban și Irak, unde adepții săi sînt numeroși, și în Iran, unde formează majoritatea. Aceștia pretindeau că sunniții i-au tratat mereu, ori de cîte ori a fost posibil, ca pe niște cetățeni inferiori. Renașterea Islamului i-a determinat să ceară atît un nou statut pentru ei, cît și producerea unei noi afirmări a Islamului față de lumea necredincioasă. Ei au creat un cordon de criză care se intersecta cu tiparele familiare ale războiului rece.

Prima consecință a fost distrugerea Libanului, o țară mică dar foarte civilizată, singura democrație arabă, a cărei supraviețuire a devenit posibilă numai printr-o serie de acorduri de onoare în rîndurile elitelor principalelor grupări religioase: maroniții (creștini orientali în comuniune cu Roma), creștini ortodocși, sunniți și musulmani șiiți și druzii. Astfel de acorduri au devenit funcționale numai prin decrete autoimpuse în toate religiile și sectele de a renega fanaticismul. Disputa arabo-israeliană a făcut această restricție din ce în ce mai dificilă. În 1949 Libanul fusese obligat

să adăpostească 300 000 de refugiați palestinieni, 100 000 dintre ei în cincisprezece tabere importante, din care cinci se aflau în jurul capitalei, Beirut, și controlau toate căile de acces spre și dinspre aceasta. Fiecare nouă criză arabo-israeliană dădea lovituri puternice fragilei unități a Libanului. În 1958, după invazia din Suez, a apărut primul semn de posibil război civil, ceea ce a dus la o intervenție americană la cererea maroniților dominanți. Războiul din 1967 a dublat numărul refugiaților în Iordania, iar când regele Hussein i-a gonit cu forța din regatul său pe militanții palestinieni, în 1970-1971, ei s-au mutat în Liban, sfidând autoritățile legitime și formând enclave militante conduse de teroriști din OEP. În 1975, după Războiul de Yom Kippur, președintele Sadat al Egiptului, cu încurajarea Statelor Unite, a făcut pasul istoric de a deschide negocieri de pace cu Israelul. „Procesul Câmp David”, numit după reședința prezidențială montană unde președintele Carter i-a adus pentru prima dată față în față pe Sadat și pe prim-ministrul Israelului, Begin, s-a încheiat cu un tratat de pace extrem de avantajos pentru ambele părți: singura potențială amenințare fatală a Israelului a fost îndepărtată, iar Egiptul eliberat de povara unei vendete care nu avea nimic de a face cu el și care îi distrugea toate aspirațiile economice. Tratatul de Pace Israeliano-Egiptean a fost unul dintre puținele acte creative ale unui deceniu mohorât și a făcut pacea între Israel și toți vecinii săi nu numai posibilă dar, pe termen lung, inevitabilă.

Cuvântul „inevitabilă” se justifică pentru că în timp ce, pînă în anii '80, încrederea arabilor în căderea în cele din urmă a Israelului (de fapt în exterminarea sionismului, adeseori afirmată ca un obiectiv al politicii arabe în

686 O ISTORIE A LUMII MODERNE transmisiunile arabe de radio și televiziune) fusese zdruncinată de tendințele demografice atât din Israel cît și din „teritoriile ocupate”, iar în Orientul Mijlociu ca întreg, la sfîrșitul anilor '80 tendința s-a inversat. La 3 ianuarie 1985 s-a descoperit că un zbor secret, făcut cu acordul Sudanului, permisesse ca 25 000 defalași, evrei negri dintr-un trib care trăise secole întregi în Etiopia, să fie aduși în Israel pe post de coloniști (alți 10 000 au fost aduși în Israel în 1991). Acesta a fost numai un preludiu al unei imigrații în masă de evrei ruși, cărora li s-a permis să părăsească Uniunea Sovietică în urma schimbărilor politice de acolo, și al căror număr a ajuns la 100 000 în 1989, a crescut la peste 200 000 în 1990 și a continuat să se accelereze. Autoritățile israeliene presupuseseră întotdeauna că în Rusia nu trăiau mai mult de 1,5 milioane de evrei. La sfîrșitul lui 1990 era clar că totalul era mult mai mare, putîndu-se ridica la 4 milioane, aproape toți aceștia dorindu-și să plece. Prin-tr-o decizie a guvernului sovietic astfel de emigranți erau obligați să se ducă direct în Israel. Această imigrație în masă în Israel, reală și potențială, a avut efectul de a modifica total perspectiva demografică și de a întări probabilitatea că și alte state, mai ales Siria, vor vrea să urmeze exemplul Egiptului și să facă pace.

Între timp însă Tratatul de Pace Israeliano-Egiptean, semnat în sfîrșit la 26 martie 1979, a dus direct la războiul civil din Liban, început de OEP și extins de intervenția Siriei, a cărei sectă conducătoare Awali voia să-i răpească Egiptului conducerea lumii arabe. Echilibrul precar al puterii obștești din Liban a fost astfel distrus. El fusese menținut pînă atunci de atitudinea conciliantă a înaltului Consiliu Musulman local, care reprezenta toate sectele musulmane, inclusiv druzii, și era dominat de o orînduire sunnită de modă veche. Aceasta a fost înlăturată cînd șiiții, conduși de un fundamentalist persan de origine libaneză numit imamul Moussa Sadr, au cerut înființarea unui înalt Consiliu Musulman Șiiit separat. Șiiții au format o alianță distructivă cu stînga laică a OEP. Toate sectele, creștine și musulmane, și-au creat armate proprii. În luptele care au urmat și care s-au desfășurat cu furie în 1975-1976, 1982, 1988-1990 și sporadic în intervalele dintre aceste date, atât Israelul cît și Siria au fost silite să intervină, bandele de cartier au înflorit ca gherile respectabile și lideri politici, au fost omorîți 40 000 de oameni, Beirutul ca centru comercial a fost distrus, Libanul a încetat să existe ca țară independentă, vechea comunitate creștină și-a pierdut supremația, deși s-a menținut în așezările ei principale, și s-a stins o rază de rațiune în lumea arabă. În 1982 Israelul s-a simțit obligat să organizeze o invazie la întreaga capacitate. Aceasta a dus la expulzarea și dispersarea OEP, mai întîi spre Tunisia, apoi și spre Irak. Dar Israelul s-a trezit curînd acuzat pentru masacrarea unor refugiați palestinieni de către milițieni creștini în lagărele Sabra și Chatila din Beirutul de Vest, și încă din primăvara lui 1983 el a început să-și retragă forțele, păstrînd numai o zonă de securitate în sudul țării. Treptat, forțele siriene au umplut golul de putere din Liban, deși nu le-a fost mai ușor decît

RECIȘTIGAREA LIBERTĂȚII

687

israelienilor să asigure o prezență sigură acolo. La începutul anilor '90, Libanul, cîndva cel mai bogat și mai civilizată stat arab, era fragmentat și aproape desființat, fără nici un centru al unității, deși violențele erau acum mai degrabă sporadice decît continue.

Fundamentalistii islamici, în special dar nu exclusiv șiiți, au dat lovituri repetate forțelor de stabilitate din Orientul Mijlociu. Ei au încercat din toate puterile să răstoarne regimul din Egipt și au reușit în cele din urmă să-l asasineze pe Sadat în 1981. În 1979 ei au ocupat cu forța Mecca, într-o încercare de a distruge familia regală saudită, și au fost scoși din labirintul ei de tuneluri subterane abia după o săptămînă de lupte aprige. Un alt eveniment înspăimîntător a avut loc la 30 iulie 1987, cînd 155 000 de pelerini șiiți iranieni s-au răscolit, au încercat să ocupe Mecca și au fost

măcelăriți cu miile de către poliția saudită. Dar succesul lor cel mai răsunător a fost în 1978-1979, când l-au răsturnat pe șahul Iranului de pe tronul său în formă de păun. Acest eveniment cataclismic, în mare măsură greșit înțeles, aruncă o lumină edificatoare asupra forțelor care acționează în epoca modernă. Regimul trebuie să fi fost extrem de puternic. Fusese înarmat pînă în dinți de către americani și britanici, ca singura „forță stabilizatoare” din Golf după retragerea militară a occidentalilor. Monarhia, foarte veche și respectată ca instituție, era singura forță unificatoare dintr-o țară ce era în esență o colecție de minorități rasiale, religioase, culturale, lingvistice și geografice, care în cele mai multe cazuri se urau între ele și dintre care multe căutau protecția Tronului. Prin contrast, fundamentalistii șiiți din Qum și Meshed reprezen-; tau numai o parte dintre musulmani, iar liderul lor, ayatollahul Khomeini, era pe cît de detestat, pe atît de iubit și de temut. Șahul nu a fost înlăturat pentru că era prooccidental, ori capitalist, ori corupt, ori crud — majoritatea conducătorilor din Orientul Mijlociu erau cruzi și după standardele lor el era un liberal — și nicidecum pentru că era rege. Adevărul este că s-a, distrus singur cedînd ispitei fatale a epocii moderne: seducția ingineriei sociale. A căzut pentru că a încercat să fie un Stalin persan.

Avea asta în sînge. Tatăl lui fusese un ofițer persan cazac care luase puterea în 1925 și urmase modelul lui Atatiirk, marele laicizator; mai tîrziu a ajuns să admire și să invidieze necruțarea cu care Stalin a colectivizat țărani. El spunea posomorit: „I-am făcut pe iranieni să realizeze că în fiecare dimineață cînd se trezesc trebuie să meargă la muncă și să muncească din greu toată ziua.”³³ A aruncat personal pe fereastră un ministru leneș. Fiul lui a ajuns pe tron cînd era încă un copil, în 1944, a domnit de la vîrsta de douăzeci și unu de ani, dar și-a căpătat viziunile grandioase abia în anii '60, o dată cu creșterea rapidă a veniturilor aduse de petrol. A început prin a dărui terenurile regale țăranilor, apoi s-a răzgîndit și a hotărît, ca și Stalin, să modernizeze țara pe parcursul vieții sale. Nici aici nu exista mai multă voință popu-: Iară pentru asta decît în Rusia sovietică: era o revoluție de sus în jos, ceea ce șahul numea „Revoluția Albă”. Planurile lui s-au transformat din sim-

688

O ISTORIE A LUMII MODERNE

ple programe de investiții în inginerie socială megalomană într-o serie de salturi. Planificarea a fost introdusă pentru prima dată la sfîrșitul anilor '40: primul Plan pe Șapte Ani implica o investiție modestă de 58 de milioane în principal în agricultură, materii prime, șosele și ciment. Cel de-al doilea Plan pe Șapte Ani, 1955-1962, a sărit la un miliard de dolari, pentru șosele, căi ferate și baraje energetice și de irigații. Un al treilea, un Plan pe Cinci Ani de data asta, a cheltuit 2,7 miliarde, în 1963-1968, pe conducte, industrie siderurgică și petrochimică și, trecînd la domeniul social, a început să mîne oamenii de colo-colo pentru prima dată. Al patrulea Plan, 1968-1972, a cheltuit 10 miliarde de dolari pentru șosele, porturi, aeroporturi, baraje, gaze naturale, apă, locuințe, metalurgie grea și afaceri agricole.

Etapa sta-linistă a început cu al cincilea Plan, 1973-1978, care a pornit propunîndu-și cheltuieli de 36 de miliarde, ce au sărit curînd la 70 de miliarde, cînd prețurile petrolului s-au mărit de patru ori.³⁴ Pentru anul financiar 1978-1979, ultimul an al șahului, cam 17,2 miliarde s-au dus numai pe dezvoltare, de trei sute de ori costul întregului prim Plan, plus alte 5,8 miliarde pe sănătate, învățămînt și asigurări sociale, precum și 10 miliarde pentru cheltuieli militare.³⁵ Planificatorii, pregătiți în străinătate și cunoscuți sub denumirea de mas-sachuseti (după faimosul Institut de Tehnologie, MIT), aveau aroganța appa-ratciki-lor de partid și o credință stalinistă în planificarea centralizată, virtuțile creșterii și ale dimensiunilor mari. Mai presus de orice, ei tînjeau după schimbare. Era un infern al expansiunii extractive: aur, sare, var, fosfor, gips, marmură, alabastru, pietre prețioase, cărbune, zinc, crom, fier, și a șasea mare industrie de cupru din lume, nou construită în Iran, cu 25 000 de mineri care locuiau în barăci de cărămidă. Au fost pornite patru reactoare nucleare, ca să nu mai vorbim de erupția de fabrici de automobile, motoare diesel, ascensoare, biciclete, apometre, azbest, nisip de turnătorie, glucoza, aluminiu, confecții, automobile, utilaje de mașini și armament. Șahul se lăuda că Revoluția sa Albă combina „principiile capitalismului [...] cu socialismul, ba chiar cu comunismul. În 3 000 de ani, nu s-au mai petrecut niciodată atîtea schimbări, întreaga structură este [răsturnată] cu capul în jos.”³⁶ încercînd să cheltuiască prea mult prea repede, el a ajuns la inflație. Ca să pună frînă inflației, a organizat bande studențești care să-i aresteze pe comercianții „profitori” și pe micii întreprinzători. Acest lucru nu a făcut decît să dea tineretului gustul violenței, avînd ca rezultat distrugerea bazarului regal.

Poate că aceasta nu ar fi avut importanță, căci pînă atunci șahii putuseră întotdeauna să invoce zonele rurale conservatoare pentru a împlînzi radicalismul urban. Dar greșeala cea mai gravă a șahului a fost să-și înstrăineze satele, ai căror fii țărani formau armata lui. După ce a dat terenurile regale și moșiile confiscate de la cler țăranilor, el și-a dat seama, după cum era de prevăzut, că producția a scăzut. În 1975, după ce transformase astfel Iranul dintr-o țară exportatoare într-o țară importatoare de alimente, el și-a schim-

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

689

bat politica și s-a angajat în colectivizare. Modelul a fost proiectul de irigare Dez din 1972-1975 din nordul Kuzehstanului, care luase înapoi 100 000 de hectare de terenuri agricole, date țăranilor cu numai cinci ani înainte, și trecuse totul și pe toată lumea la ceea ce s-a numit „management agricol consolidat”. Astfel, fermierii au fost transformați într-un proletariat rural, cîștigînd un dolar pe zi și locuind în case de zgură cu două camere, construite spate în spate, în noi „orașe model” numite shahrak-uri.³¹ Legea din iunie 1975 a extins de fapt acest model la

întreaga țară, obligându-i pe țărani independenți să intre în mai multe sute de „unități agroeconomice” sau mari „corporații de ferme”, ori în 2 800 de cooperative. Este adevărat că țărani, deși își predau gospodăriile, primeau acțiuni în noile companii. Dar în esență procesul nu se deosebea prea mult de colectivizarea forțată.³⁸ Planul a implicat cumularea a 67 000 de sate mici în 30 000 de comune mai mari, fiecare destul de mare ca să justifice clinici, școli, canalizare și șosele. Familiile mari au fost destrămate. Convoaie amenințătoare de buldozere și escava-toare, adesea de dimensiuni uriașe, dădeau năvală, fără vreo avertizare sau explicație, peste comunități rurale vechi de două mii de ani și le smulgea literalmente din rădăcini. Nume de mici cătunuri, ba chiar de livezi, au fost schimbate. Planificatorii din agricultură și „militarii juridici”, cum erau numiți, se comportau cu toată aroganța activiștilor de partid folosiți de Stalin pentru a-și aplica programul, deși nu s-a opus nici o rezistență și practic nu au avut loc brutalități.³⁹ Programul ca întreg a fost un atac deliberat împotriva diversității tribale, a patriarhilor locali, coeziunii familiale, accentelor și dialectelor provinciale, portului regional, obiceiurilor și grupurilor de interese, de fapt împotriva a tot ce oferea centre de influență alternative la statul centralizat atotputernic. Era fundamental pentru Revoluția Albă ca proprietatea liberă de pământuri și bunuri să aparțină coroanei, adică statului. Astfel șahul, în ciuda liberalismului său și a pozei publice de stîlp al Occidentului, urma o politică de totalitarism radical. El afirma: „Asta arată că dacă credeți că revoluția se poate face numai prin vărsare de sînge, vă înșelați.”⁴⁰ Dar cel care se înșela era șahul. Bătrîni au fost împinși în shahrak-vtn, dar fiii lor adulți s-au dus la oraș și au format ceata ayatollahului; iar frații lor din armată au ezitat să-i împuște cînd a sosit timpul. Și șahul a ezitat. Colectivizarea este imposibilă fără teroare; iar el nu avea destul nerv pentru asta. Cînd s-a ajuns în momentul critic, la sfîrșitul lui 1978, el s-a simțit trădat de aliatul său, președintele Carter.⁴¹ Dar s-a trădat și el însuși. Pînă la urmă, îi lipsea voința de putere. Atît șahul, cît și președintele i-au trădat pe iranieni. Ei au dat o națiune, care includea multe minorități fără apărare, unei preoțimi care nu avea nici o tradiție sau pregătire pentru exercitarea puterii politice.⁴² Rezultatul a fost o teroare barbară exercitată de un grup mic de despoți fundamentaliști, acționînd în numele unei „Republici Islamice” proclamate în februarie 1979. În primii doi ani de existență ei au executat peste 8 000 de oameni, con-

O ISTORIE A LUMII MODERNE

690
damnați în tribunale islamice pentru că erau „dușmani ai lui Allah”.⁴³ Teroarea lui Khomeini s-a îndreptat mai întîi împotriva fostului regim, măcelărînd 23 de generali, 400 de alți ofițeri din armată și poliție și 800 de înalți funcționari civili; apoi a susținătorilor ayatollahilor rivali, dintre care 700 au fost executați; apoi împotriva foștilor aliați laici liberali (500) și a stîngii (100). De la bun început a organizat executarea sau asasinarea liderilor minorităților etnice și religioase, omorînd peste 1 000 de kurzi, 200 de turkmeni și mulți evrei, creștini, shaiki, sabeeni și membri ai sectelor șite disidente, precum și sunniți ortodocși.⁴⁴ Persecuțiile îndreptate împotriva bahailor au fost cele mai feroce.⁴⁵ Bisericile și sinagoge au fost devastate, cimitirele profanate, altarele vandalizate sau demolate. Șirul celor asasinați judiciar începea cu poetul kurd Allameh Vahidi, în vîrstă de 102 ani, și mergea pînă la o fetiță de nouă ani, condamnată pentru „atac asupra gărzilor revoluționare”.

Hărțuirea minorității sunnite (în rîndurile căreia se aflau mulți irakieni) de către Khomeini și măsurile echivalente luate în Irak împotriva șiiților persani au reînviat disputele de la granița dintre Iran și Irak, care le otrăveau relațiile încă de la crearea Irakului de către Marea Britanică în 1920-1922. În septembrie 1980, relatări conform cărora majoritatea ofițerilor superiori iranieni fuseseră asasinați sau fugiseră, iar forțele armate ale Iranului, în special cîndva excepționala sa forță aeriană, erau în dezordine l-au tentat pe dictatorul baathist al Irakului, Saddam Hussein, să lanseze o invazie la întreaga capacitate a Iranului, începînd cu atacuri aeriene asupra celei mai mari rafinării de petrol din lume, cea de la Abadan. El spera să controleze Shatt Al'Arab, principala ieșire la mare a Tigrlui și Eufratului, și, dacă era posibil, terenurile petrolifere ale Iranului. De fapt, războiul, în loc să fie un triumf rapid al Irakului, a durat opt ani și a costat (de ambele părți) peste un milion de vieți omenești. Saddam s-a ales cu foarte puțin: cîțiva kilometri de teritoriu lipsit de importanță, la care a renunțat repede în 1990 cînd a avut probleme cu Occidentul. În timpul războiului propriu-zis însă, Occidentul, deși neutru, înclina să ajute Irakul. Era perfect conștient de cruzimea și gangsterismul regimului lui Saddam. Dar era și mai ostil față de Iranul lui Khomeini, care invadase ambasada americană și îi luase ostateci pe membrii personalului (eliberîndu-i doar în schimbul unei răscumpărări), și de asemenea finanța și înarma diverse grupări teroriste antioccidentale.

Astfel, vasele de război occidentale au patrulat în Golf, anihilînd minele iraniene din căile maritime folosite de tancurile care exportau petrolul arab, fără să facă nimic pentru a împiedica atacurile aeriene irakiene asupra tancurilor petrolifere iraniene. De fapt, cînd, la 27 mai 1987, avioanele irakiene au tras din greșeală cu rachete Exocet asupra fregatei americane Stark, omorînd treizeci și șapte dintre membrii echipajului, protestul Washingtonului a fost înăbușit; iar disponibilitatea americanilor de a ataca țintele iraniene considerate ostile a fost dovedită la 3 iulie 1988, cînd vasul de război Vincen-

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

691

nes care aparținea Marinei SUA a doborît din greșeală un avion de pasageri civil iranian, omorînd 290 de oameni, crezînd că era un avion militar. Cea mai gravă însă a fost liniștea cu care Occidentul, deși refuza arme Iranului, le

vindea lui Saddam, care primea provizii uriașe, în special de tancuri moderne, artilerie, transportoare și avioane blindate, și de la Uniunea Sovietică.

Războiul iranio-irakian s-a încheiat în mod neconcludent la 8 august 1988. Dar Saddam, departe de a se dezarma, și-a sporit chiar forțele armate, care în 1990 erau a patra armată ca mărime din lume. Cu acordul occidentalilor, el fusese subvenționat militar în timpul războiului de către statele petroliere din Golf dominate de sunniți, în plus față de veniturile imense provenite din petrol ale Irakului (la sfârșitul anilor '80 era al doilea producător de petrol din Orientul Mijlociu, după Arabia Saudită); practic toate aceste sume uriașe, crescând pe parcursul anilor '80 pînă la aproape 100 de miliarde de dolari, au continuat să creeze o mașină de război. Israelienii nu împărtășeau indiferența Occidentului față de puterea militară crescîndă a Irakului, mai ales cînd agenții lor de informații au descoperit că un reactor nuclear de construcție franceză de lângă Bagdad era folosit ca să producă material pentru bombe nucleare. La 7 iunie 1981 aviația israeliană a distrus reactorul. Dar Saddam a continuat să cuture lumea după arme de distrugere în masă și mijloacele de a le produce; la sfârșitul anilor '80 el achiziționase atît armament chimic, cît și biologic, ba chiar, în 1989, a ucis peste 5 000 de kurzi, presupuși a fi rebeli, aruncînd bombe chimice asupra satelor lor. Saddam era bine cunoscut guvernelor occidentale ca un personaj de o excepțională perversiune morală, provenind dintr-un clan de briganzi de profesie.⁴⁶ El achiziționase primul lui pistol la vîrsta de zece ani (și comisese prima lui crimă, se afirma, doi ani mai tîrziu). Ca șef al poliției secrete din 1968 și ca președinte din 1979, cariera lui fusese punctată atît de măcelărirea colegilor și rivalilor săi, adesea cu propriile-i mîini, cît și de atrocități la cea mai mare scară posibilă, nu în ultimul rînd spînzurări publice în masă ale evreilor. Un tratat publicat de el îi confirma ambiția de a lărgi granițele Irakului pe modelul vechiului Imperiu Babilonian. Cu toate acestea, deși ajutorul militar american și britanic a încetat treptat în anii '80, Franța a continuat să-i furnizeze arme moderne, Germania de Vest îi asigura expertiză de înaltă tehnologie militară (parțial ilegal), iar rușii nu numai că-i văr-sau arme, dar mențineau o mie de experți militari în Irak pentru a-i învăța pe soldații lui Saddam să le folosească, precum și să-i instruiască în tactică și strategie.

Politica sovietică, din ce în ce mai confuză pe măsură ce anii '80 înaintau, era dictată de ipoteza că regimurile baathiste erau aliații săi cei mai de nădejde în Orientul Mijlociu; așa că înarma Siria baathistă, precum și Irakul baathist, deși cele două erau inamici ireconciliabili. Occidentul considera că trebuia să se bazeze, dacă era să se bazeze pe cineva, pe Irak, căci Iranul era identificat cu terorismul internațional, și în special cu răpirile de cetățeni

O ISTORIE A LUMII MODERNE

692
occidentali de către milițiile šiite în Beirut. Este adevărat că în anii '80 terorismul a luat forme foarte variate. O grupare teroristă indiană a fost probabil responsabilă de distrugerea unui Boeing Air India deasupra Atlanticului, cînd toți cei aflați la bord au murit; iar teroriștii sikși au asasinat-o pe dna Indira Gandhi, primul-ministru indian, la 31 octombrie 1984. Se crede că un terorist Tamil este responsabil pentru asasinarea lui Rajiv Gandhi în mai 1991. În prima jumătate a anilor '80 KGB-ul rus încă mai antrena teroriști din diferite țări în taberele speciale din Crimeea și din alte părți, și însuși guvernul sovietic s-a făcut vinovat de un act terorist comis la 1 septembrie 1983 cînd, deliberat și fără nici o avertizare, a doborît un avion civil de pasageri, un Boeing 747 aparținînd Liniilor Aeriene Coreene (de Sud), care se rătăcise, deviîndu-și cursul în cadrul teritoriului sovietic.

Unele acte criminale au rămas niște mistere: poliția suedeză a fost incapabilă să descopere cine l-a ucis pe primul-ministru al țării, Olaf Palme, la 28 februarie 1986, singurul suspect pe care l-au avut fiind achitat. Pe de altă parte, nu exista nici o îndoială că Armata Republicană Irlandeză a fost responsabilă pentru o încercare de a asasina întregul Cabinet britanic la 12 octombrie 1984 într-un hotel din Brighton în timpul conferinței anuale a Partidului Conservator și pentru încă un atentat asupra Cabinetului în ianuarie 1991, cînd au fost detonate fără succes bombe artizanale cu mortar în Downing Street 10. IRA își obținea explozibilii Semtex din Cehoslovacia, care îi producea; cînd Vaclav Havel a devenit președinte al Cehiei în 1990 el a raportat că registrele Semtex arătau că IRA fusese aprovizionată de regimul comunist cu destul explozibil ca să-i ajungă o sută de ani. Dar IRA primea mari cantități de arme (unele interceptate și identificate) din Libia lui Geddafi, de la alte state din Orientul Mijlociu și de la OEP. Grupările sprijinite de Iran au fost responsabile pentru poate cel mai reușit act terorist dintre toate, două atacuri sinucigașe cu bombă coordonate în Beirut, la 23 octombrie 1983, care au ucis 241 de pușcași marini americani și 58 de soldați din trupele paramilitare franceze, care păzeau ambasadele. Grupări din Orientul Mijlociu, finanțate de Iran, Libia sau poate de amîndouă au aruncat de asemenea în aer o discotecă din Berlinul de Vest patronată de soldați americani, la 5 aprilie 1986, și un Pan Am 747 deasupra orașului scoțian Lockerbie la 21 decembrie 1988, omorîndu-i pe cei 258 de pasageri plus echipajul și încă unsprezece oameni de la sol, o crimă pentru care guvernul american și cel britanic au acuzat doi agenți de informații libieni.

Toate aceste nelegiuiri, precum și multe altele mai puțin spectaculoase, fără excepție, au eșuat în atingerea obiectivelor lor politice. În anii '80 și mai ales în anii '90, Occidentul a fost mai puțin înclinat decît în anii '70 să aibă de-a face cu grupări teroriste; de fapt, poliția internațională a devenit extrem de bine coordonată și a fost din ce în ce mai ușor să se asigure extrădarea teroriștilor căuțați. Efectul terorismului internațional și mai ales al celui sprijinit de

anumite state a constat, mai degrabă, în a deforma judecata

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

693

Occidentului în relațiile cu anumite state din Orientul Mijlociu. În mod special, obsesia Americii cu privire la Iranul ostil, care la rîndul său se referea la Statele Unite ca la „Marea Satană”, a făcut-o pe cea dintîi să subestimeze amenințarea crescîndă a Irakului. Rareori în diplomație a fost mai potrivită vechea zicală „Dușmanul dușmanului meu este prietenul meu.”

Astfel, Iranul s-a văzut izolat. De regulă, un lider naționalist nealb care amenința Washingtonul ca inamic principal se putea aștepta la o reacție de simpatie din partea intelighenției occidentale. Dar Khomeini avea un talent unic de a-și îndepărta potențialii aliați. În 1988 scriitorul anglo-indian Salman Rushdie, care avea o oarecare faimă literară de cînd cîștigase premiul Booker pentru romanul său *Midnight Children* în 1981, a publicat o nouă operă de ficțiune, *Versetele satanice*. Titlul se referea la anumite versete eliminate din Coran de către profetul Mahomed deoarece credea că erau inspirate de Satana. Mulți au considerat cartea obscură; cu toate acestea, ea s-a aflat pe lista de bestselleruri din Londra, vînzîndu-se 40 000 de exemplare cartonate în trei luni. Dar i-a înfuriat pe musulmanii britanici, care au declarat-o blasfemiatoare. La 14 ianuarie 1989, musulmanii din Bradford au ars în public exemplare ale cărții. I s-a atras apoi atenția asupra ei însuși ayatollahului, iar la 14 februarie el a anunțat public: „îi informez pe mîndrii musulmani din lumea întreagă că autorul cărții *Versetele satanice*, care este împotriva Islamului, a profetului și a Coranului, precum și toți cei implicați în publicarea acesteia și care au fost conștienți de conținutul ei sînt condamnați la moarte.”⁴⁷ Musulmanilor li se porunea să ducă la bun sfîrșit această decizie religioasă (fatwah). Au existat unele controverse între autoritățile religioase musulmane pentru a stabili dacă lucrarea era într-adevăr blasfemiatoare și dacă ayatollahul era autorizat să rostească o condamnare la moarte (ea a fost confirmată de succesorii săi cînd în cele din urmă el a murit, în vîrstă de optzeci și șase de ani, la 4 iunie 1989). Dar nimeni nu voia să riște nimic. Romanul fusese interzis de mult în Pakistan, India și Arabia Saudită. Acum, a fost scos din vitrinele celui mai mare lanț britanic de difuzare a cărții, W.H. Smith, editorii germani, francezi și italieni au renunțat la planurile de a publica traduceri, Penguin Books a amînat, apoi a renunțat la planurile de a publica o ediție broșată, iar Rushdie însuși a anulat un turneu promoțional în America și s-a ascuns. Publicitatea internațională a vîndut cartea în cantități prodigioase, făcînd din Rushdie un multimilionar, deși în același timp și un prizonier voluntar, probabil pentru tot restul vieții. Intelighenția literară și artistică de ambele părți ale Atlanticului — „oamenii minunați” din New York și „clasele sporovăitoare” din Londra — și-au dat mîna pentru a-i denunța pe ayatollah, pe succesorii acestuia și regimul lor. Stînga în general a devenit aproape tot atît de ostilă față de Iran ca și Casa Albă, o intersecție ciudată. Totuși unii parlamentari britanici laburiști, în rîndurile cărora se aflau largi minorități pakistaneze, au părut curios de reticenți în a apăra

694

O ISTORIE A LUMII MODERNE

libertatea de publicare; iar intelectualii și-au pierdut mult din entuziasmul pentru cauza lui Rushdie cînd, brusc, în decembrie 1990, acesta, în ceea ce ar fi putut fi o convertire autentică dar multora li s-a părut doar o încercare disperată (și nereușită, după cum s-a văzut) de a duce la abolirea fatwah-ului, și-a anunțat reconvertirea la islamism și și-a cerut scuze pentru orice ofensă adusă — pas pe care mai tîrziu l-a retras. Regimul lui Khomeini a putut, așadar, inspira frică, dar nu și-a putut face prieteni nicăieri. Singurul merit al izolării sale a fost că a pus capăt ingineriei sociale a șahului. Confiscarea posesiunilor sale străine, războiul de opt ani cu Irakul, încetarea efectivă pentru o vreme a producției de petrol și fuga celor din clasa de mijloc în străinătate sau în ascunzișuri au adus sectorul modern al economiei iraniene într-un punct mort, din care abia începea să-și revină cu greu în prima jumătate a anilor '90. Au urmat consecințele inevitabile: șomajul, căderea asistenței sanitare și a altor servicii de bază, epidemii pe scară largă, subnutriție și chiar foamete. Îngrozitoarele experiențe ale Iranului au ilustrat o dată în plus legea efectului neintenționat. Drumul statal spre Utopie al șahului nu a dus decît spre Golgota. Reînvierea islamică, prăbușirea șahului și teroarea fundamentalistă au contribuit direct la începerea războiului civil din Afganistan în decembrie 1979. Iată încă un exemplu de inginerie socială care a dus la barbarism, deși în acest caz, cum s-a mai întîmplat de atîtea ori, impulsul utopic a venit din tabăra comunistă. Episodul a fost important datorită impactului colosal pe care l-a avut în final asupra întregului imperiu sovietic. Britanicii luptaseră în trei războaie afgane (1838-1842, 1878-1880 și 1919), toate bine intenționate într-un anumit sens; nici unul nu a servit la instituirea stabilității în această țară nesupusă ori la „rezolvarea problemei” afgane. Nedescurajată de această experiență, Uniunea Sovietică, dintr-un amestec de teamă, lăcomie și bune intenții, s-a aruncat în labirintul afgan și s-a pierdut în el. Pînă în 1979, guvernul sovietic își făcuse planuri pe termen lung. L-a sprijinit pe nemarxistul prinț Mohammed Daud cînd a instaurat o monarhie constituțională în 1953; și din nou douăzeci de ani mai tîrziu, cînd acesta l-a înlăturat pe rege și s-a autoproclamat președinte. În anii '50 a dat ceva bani; în anii '60 a construit șosele pornind din nord (care aveau să fie folosite în cele din urmă de trupele sale); în anii '70 s-a concentrat pe construirea unui partid marxist unit. Acest ultim obiectiv a fost atins, a crezut el, în 1977, cînd a adus laolaltă în Partidul Popular Democrat trei facțiuni revoluționare conduse de Babrak Karmal, Mur Muhammad Taraki și Hafizullah Amin. În

1978 se considera că sosise timpul să fie demarată ingineria socială, iar în aprilie un puci susținut de sovietici l-a înlăturat pe Daud.⁴⁸

Experiența secolului XX arată însă cu vîrf și îndesat că utopismul nu este niciodată departe de gangsterism. Conducătorii sovietici au putut porni revoluția în Afganistan; n-au putut s-o și controleze. Trio-ul aflat acum la putere nu era diferit de ideologii saturnieni care au lansat teroarea în Cambodgia.

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

695

Amin, cel mai puternic dintre ei, era un profesor de matematică ce trecuse cu entuziasm de la abstracțiunile cifrelor la vărsarea de sînge cantitativă. Primul lui act a fost să ordone împușcarea a treizeci de membri ai familiei lui Daud în fața propriilor săi ochi; au urmat membri ai guvernului; apoi însuși Daud.⁴⁹ După datele de la Amnesty International, 12 000 de prizonieri au fost închiși fără proces; mulți au fost torturați. Aplicarea „planului” marxist-leninist, ca în Cambodgia, implica distrugerea de sate întregi. Conform unui raport bazat pe relatările martorilor oculari:

în timp ce soldații au început să dărîme și să ardă casele, treisprezece copii au fost înconjuțați și așezați în rînd în fața părinților lor. Unii dintre soldați au scos apoi ochii copiilor cu vergele de oțel. Copiii mutilați au fost apoi sugrumați încet pînă au murit.

1 După aceea a venit rîndul părinților [...] Cîmpurile din jur au fost rase cu buldozerele, '■' toți copacii și arbuștii smulși și întreaga așezare redusă la un crater de cenușă.⁵⁰

Deși Karmal l-a acuzat mai tîrziu pe Amin că era un „călău însetat de sînge” și că făcuse „lichidări colective”, dovezile arată că și el a fost la fel de vinovat de astfel de atrocități pînă în martie 1979, cînd Amin s-a proclamat dictator unic și l-a expedit pe Karmal la Praga ca „ambasador”. El a intensificat teroarea, în special pentru că noul regim al lui Khomeini acorda acum ajutor insurgenților musulmani din Afganistan. De fapt, se pare că el a nutrit ideea de a elimina complet Islamul. Violențele au crescut în 1979. Ambasadorul american, un expert în insurgență, a fost asasinat, probabil de ruși. La 12 august, treizeci de consilieri ruși au fost jupuiți de vii lîngă altarul musulman de la Kandahar. Generalul Alexei Epișev, cel mai important funcționar de partid din Armata Roșie, care gestionase aspectul politic al invaziei din Cehoslovacia, s-a dus la Kabul, iar la întoarcerea sa i s-a ordonat lui Taraki, considerat cel mai „vrednic de încredere” dintre cei trei, să-l înlătore pe Amin. Dar în cursul unei discuții aprinse la ambasada sovietică, Taraki a fost împușcat iar Moscova obligată să-i trimită lui Amin o telegramă (17 septembrie 1979), felicitîndu-l pentru că supraviețuise unui „complot contrarevoluționar”. În săptămîna următoare, la cererea lui Amin, au intrat în țară trei batalioane sovietice și, la 17 decembrie, trupe paramilitare. Fără știrea lui Amin acestea îl aveau în bagaje pe Karmal, iar în ziua de Crăciun Rusia sovietică a pornit o invazie în toată regula, folosind două din cele șapte divizii aeropurtate ale sale. Acestea erau a 4-a și a 105-a, formate numai din „velicoruși” (adică europeni albi). Corpul principal, alcătuit din 80 000 de forțe expediționare, a venit pe noile șosele, construite tocmai în acest scop. Amin a fost asasinat două zile mai tîrziu, împreună cu soția, cei șapte copii, un nepot și douăzeci-treizeci de membri ai personalului său.⁵¹ Generalul sovietic care se ocupase de puci, Viktor Papertin, s-a sinucis. Karmal a instaurat un nou guvern, dar anul nou a dovedit că el nu era nimic mai mult decît o marionetă sovietică aflată în fața unei revolte generale.⁵²

696

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Armata sovietică inițială de 80 000 de oameni a crescut treptat la 120 000 și uneori a fost mult mai mare. Războiul a durat un deceniu, și în nici un moment rușii și aliații lor nu au reușit să controleze mai mult decît principalele orașe și drumurile strategice. La vremea aceea, și de atunci mereu, aventura sovietică în Afganistan a fost comparată cu implicarea americană în Vietnam, un calcul greșit care s-a transformat într-un dezastru și a zdruncinat siguranța de sine națională. Analogia nu ar trebui însă dusă prea departe, în primul rînd, generalii sovietici au dus războiul cu o cruzime pe care americanii rareori au arătat-o în vreo parte a Indochinei. Ei au folosit tancuri, tunuri, bombe, napalm, armament chimic și distrugerea sistematică a ceea ce numeau „sate de bandiți”. Războiul a făcut un rău cumplit Afganistanului și a creat revoluții sociale și chiar politice în țările din jur. Sute de mii de afgani au fost măcelăriți (o estimare stabilește cifra morților la un milion). În timpul luptelor Armata Roșie a pierdut 16 000 de oameni și a avut 300 000 de răniți. Un mare număr de afgani a părăsit țara. S-a calculat că, dintr-o populație estimată de ONU în 1985 la 18 136 000, în momentul încetării luptelor, după un deceniu de sălbăticie, vreo 6 milioane, aproape o treime, erau refugiați, mai ales în Pakistan, dar și în Iran. Este deprimant faptul că, în anii '70 și '80, politicile urmate de Rusia și sateliții săi cubanez, etiopian și indochinez au adăugat înjur de 12-15 milioane la numărul total de persoane dezrădăcinate ale lumii: demn de comparat cu oribilele realizări statistice ale lui Stalin sau Hitler.

După cum conducătorii sovietici au descoperit treptat, în plus, întreaga operațiune militară pe care au lansat-o a fost inutilă. Mujaheddinii, cum erau numiți rebelii naționaliști, nu puteau fi înfrinți de tot, sau măcar ținuți în frîu, de forțe neafgane. De fapt, omul pe care sovieticii l-au instalat pînă la urmă ca președinte-dictator în 1987, dr Najibullah, s-a descurcat mai bine fără, decît cu ajutorul direct al sovieticilor. Pentru economia sovietică, deja tensionată și aflată în declin, costurile războiului erau de nesuportat și cu siguranță au jucat un rol important în determinarea schimbărilor

fundamentale în gândirea Moscovei care au avut loc de la mijlocul anilor '80. La 8 februarie 1988, noul conducător sovietic, Mihail Gorbaciov, a anunțat o lume inițial neîncredătoare că trupele sovietice aveau să se retragă complet din Afganistan. Retragerea propriu-zisă a început la 15 mai și s-a încheiat la 15 februarie 1989. Unul dintre motivele pentru care liderii sovietici au fost în cele din urmă atât de nerăbdători să iasă din Afganistan a fost teama lor că războiul de gherilă s-ar putea extinde în zonele musulmane din Asia sovietică aflate în apropiere. Teoria sovietică despre stat nu avea vreun răspuns mai clar la problema fundamentalismului islamic decât avusese marxismul. Bolșevicii dăduseră prea puțină importanță Islamului în ansamblu. „Țesătura putredă a Islamului”, credea Troțki, „se va dezintegra la prima adiere.” Islamul era acela care trebuia să se teamă de schimbare, din partea „Femeii Orientale,

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

697

care va fi marele centru al viitoarelor revoluții”⁵³. Stalin, și mai ales Hrușciov și Brejnev au căutat să conducă Islamul așa cum conduceau Biserica Ortodoxă, prin clerici flexibili devotați statului. La Conferința Musulmană de la Tașkent din 1970, muftiul Ahmed Habibullak Bozgoviev i-a ridicat în slăvi pe liderii sovietici care, deși necredincioși, și-au modelat politicile sociale conform „legilor care au fost dictate de Dumnezeu și comunicate de Profetul Său”. Un alt delegat spunea: „Admirăm geniul Profetului care a propovăduit principiile sociale ale socialismului.”⁵⁴ În anii '70 și '80, înmulțirea pelerinajelor, a culturilor dedicate șecilor (sfinților), vii sau morți, sufis-mul și mișcările de mase au demonstrat reînvierea musulmană pe teritoriul sovietic, liderii musulmani încercând, uneori cu disperare, să facă în așa fel încât practica musulmană, inclusiv rugăciunea publică, Ramadanul și alte sărbători să se adapteze regulilor sovietice, să „legitimeze Islamul” în termenii societății comuniste. Ei au căutat să-i încurajeze pe musulmani, în special pe tineri, să intre în organizațiile sociale sovietice „ca musulmani”.⁵⁵ Dar și clericii musulmani aflați în slujba șahului făcuseră exact același lucru.

Reînvierea islamică făcea parte dintr-o problemă mai extinsă a imperiului sovietic, marea anomalie nerezolvată a sfârșitului de secolul XX. În prefața la ediția din 1921 a lucrării sale Imperialismul, Lenin a recunoscut că aceasta era scrisă „cu un ochi la cenzura țaristă”, care a permis publicarea ei în primăvara lui 1916 cu condiția ca, deși ataca toate celelalte imperii, să lase imperialismul țarist în pace. De aceea, spunea Lenin, „am fost silit să iau drept exemplu... Japonia! Cititorul atent va înlocui Japonia cu Rusia.”⁵⁶ Teoria leninistă despre imperialism nu conținea, așadar, nici un atac împotriva variantei sale rusești, fapt pe care el și mai ales succesorii săi l-au găsit extrem de convenabil când au ajuns la putere și au hotărât să păstreze cât de multe puteau dintre posesiunile țariste. Imperialismul panrus a continuat, prin urmare, cu provinciile și teritoriile țariste transformate în sateliți interni botezați „republici socialiste”. În anii '50 Hrușciov a introdus un proces cosmetic de „decolonizare” emițind decrete (29 august 1957, 22 iunie 1959) care extindeau puterile cabinetelor republicilor federative, precum și independența juridică și administrativă. Unii dintre colegii săi însă nu au agreeat nici măcar aceste măsuri timide, și după căderea lui ele au fost anulate. Constituția din 1977 menținea un sistem oficial federal în Articolul 70, ba chiar și iluzoriul „drept la secesiune”, în Articolul 72. Dar în toate celelalte privințe era un document monolitic ce stabilea ca țel centralizarea, unitatea și apariția „poporului sovietic” ca nouă entitate istorică, cuprinzând și în cele din urmă înlocuind cele cincizeci și trei de comunități naționale principale din URSS.⁵⁷

De aceea, în aspectele sale esențiale, politica imperialistă sovietică semăna cu a Franței: o uniune în care „coloniile” aveau să-și însușească treptat avantajele culturale și economice ale egalității cu velicorușii în schimbul abandonării aspirațiilor lor naționale. Această politică se baza, ca și a Franței,

698

O ISTORIE A LUMII MODERNE

pe alegeri aranjate și pe Diktat administrativ. Ba chiar într-o măsură mult mai mare, pentru că politica imperialistă era aplicată de partidul care deținea monopolul puterii politice, al exprimării scrise și vorbite, ceea ce imperialiștii francezi nu avuseseră și nici măcar nu căutaseră să aibă vreodată. Conform Constituției din 1977 principalele instrumente ale integrării erau forțele armate și partidul, cu slavii (în principal velicoruși) constituind 95% din totalul ofițerilor și din Sovietul Suprem. Slavii dominau toate organismele de stat importante și, prin partid, controlau alegerea cadrelor politice, administrative și tehnice la toate nivelurile în republicile neruse.⁵⁸ În anii '80 limba încă mai era folosită ca solvent al coeziunii naționale, numărul de școli cu predare în rusă crescând rapid și cunoașterea limbii ruse fiind esențială pentru avansarea socială. Chiar și atunci când exista un sistem național de învățământ complet, rusa era obligatorie de la început și pînă la sfârșit.⁵⁹ Acolo unde sistemele naționale de învățământ erau incomplete, la un anumit moment trecerea la limba rusă devenea obligatorie. Ca rezultat, între grupurile etnice ale căror limbi erau în declin din anii '50 se numărau popoarele baltice, moldovenii, cei 1,8 milioane de germani și evreii. Pînă și în Ucraina existau acuzații că rusa lua locul ucrainenei în învățământul superior. Predarea în limbile naționale ca procent din total se afla în declin în întreaga Rusie sovietică.⁶⁰

După cum am văzut însă, imperialismul asimilaționist francez a eșuat, nu în ultimul rînd din motive demografice. Una dintre lecțiile secolului XX este că ratele mari ale natalității la popoarele supuse este un dușman de moarte al colonialismului. Pînă la venirea bolșevismului, Rusia avea una dintre cele mai dinamice populații din lume.

„Deficitul demografic” total cauzat de primul război mondial, de războiul civil și de foametea lui Lenin, de foametea și Marile Epurări ale lui Stalin, precum și de al doilea război mondial s-a ridicat la 60 de milioane pe întreaga perioadă, în parte recuperat de cele 20 de milioane de oameni cîștigați prin achiziționarea statelor baltice, a Basarabiei, Kareliei, Poloniei sovietice, Bucovinei și a altor teritorii.⁶¹ A existat un oarecare dinamism demografic în 1945-1958, iar în perioada 1959-1970 rata anuală a creșterii a fost de 1,34%, mare după standardele europene, deși în scădere. În anii '70 se pare că ea era în medie de sub 1%. Demografiile sovietice se așteptau ca recensămîntul din 1970 să reveleze o cifră de peste 250 de milioane, cu o perspectivă de 350 de milioane pînă la sfîrșitul secolului. De fapt, totalul din 1970 a fost cu 10 milioane mai mic, iar cifra din 1979 a fost de numai 262 436 000, ceea ce însemna o populație ce nu avea să depășească cu mult 300 de milioane în anul 2000. Ceea ce a revelat pentru prima dată recensămîntul din 1970 a fost o rată a natalității duală: scăzută în Rusia slavă și baltică, crescută în estul URSS, în Asia Centrală și în Caucaz. Numai în anii '60 populația musulmană a sărit de la 24 la 35 de milioane, adăugînd încă 14 milioane în anii '70 și ajungînd la un total de aproximativ 50 de milioane pînă la începutul anilor '80. În acest moment era deja

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

699

clar că la trecerea în secolul următor Asia Centrală și Caucazul aveau să contribuie cu vreo 100 de milioane, adică o treime din total.⁶² Încă din 1979, cei 137 de milioane de velicoruși, o populație cu o medie de vîrstă din ce în ce mai înaintată în comparație cu neslavii, se simțeau în defensivă din punct de vedere demografic, rata lor de creștere fiind mult sub 1%, față de 2,5 pînă la 3,5% la musulmanii sovietici. Era semnificativ, de asemenea, că în rîndurile musulmanilor numărul celor care cunoșteau limba rusă era în scădere.⁶³

Rusia sovietică nu era singura țară îngrijorată de tendințele demografice, în 1900 populația totală a lumii fusese de 1 262 de milioane; în 1930 ea depășise pragul de 2 miliarde; în 1950 era de 2 515 milioane, în 1960 depășise pragul de 3 miliarde, iar pînă în 1975 și pe cel de 4 miliarde. În 1987 era de peste 5 miliarde și creștea cu o rată de 80 de milioane pe an sau 150 pe minut. Un calcul estima că în anul 2000 populația lumii avea să fie de 6 130 de milioane, o creștere de cinci ori în decurs de un secol.⁶⁴ Cum aveau să fie hrănite aceste miliarde în plus? Societățile moderne în curs de dezvoltare trec printr-un ciclu numit „tranziție demografică”. În prima etapă, medicina științifică și sănătatea publică reduc mortalitatea infantilă și bolile infecțioase, scăzînd astfel rata mortalității, în timp ce rata natalității rămîne la vechea rată de înlocuire. Astfel, populația crește rapid. În a doua etapă, creșterea nivelului de trai duce la scăderea ratei natalității. Ritmul creșterii populației încetinește și în cele din urmă ajunge în echilibru. Între prima și a doua etapă însă, populația crește alarmant și aceasta poate produce vio- lente consecințe politice. În Europa „tranziția” a început cu Revoluția Industrială, 1760-1870, și s-a încheiat practic în anii '70, moment în care rata natalității scăzuse sub pragul critic de 20‰ chiar și în Rusia (1964), Iugoslavia (1967) și Portugalia și Spania (1969). Tranziția demografică euro- peana cuprinde și ne ajută să explicăm întregul ciclu al colonizării și decolonizării. Japonia a urmat același tipar ceva mai tîrziu decît Europa. În această țară în anii '20 rata natalității era încă de 34‰, iar rata mortalității scădea precipitat, de la 30‰ la începutul deceniului, la 18‰ la sfîrșit. De aici dis- perarea crescîndă a Japoniei. Dar chiar în perioada interbelică începea cea de-a doua etapă, căci la sfîrșitul anilor '30 rata natalității a căzut pentru prima dată sub pragul de 30‰. În ciuda unei inversări imediat după război (un fenomen universal), ea a continuat apoi să scadă, ajungînd sub 20‰ în a doua jumătate a anilor '50.⁶⁵ Problema demografică a Japoniei, cîndva atît de amenințătoare, s-a „rezolvat” astfel pînă în anii '60.

Concluziile care trebuie trase din teoria tranziției demografice sînt două. În primul rînd, nu era nevoie să se intre în panică nici măcar atunci cînd prima etapă și-a produs efectele maxime în Asia, America Latină și Africa. Dar în al doilea rînd, era mare nevoie să se încerce îmbunătățirea ritmurilor de creștere industrială în țările în curs de dezvoltare pentru a se ajunge cît mai repede posibil la a doua etapă. Programele și tehnicile de control al naște- 700

O ISTORIE A LUMII MODERNE

rilor erau utile, dar nu decisive, din moment ce folosirea contracepției era mai degrabă un simptom decît o cauză a scăderii ratei natalității, care era consecința creșterii economice. Importantă era creșterea nivelului de trai: acesta constituia adevăratul răspuns pentru cei care se opuneau politicilor de creștere cu argumente ambientale.

Este adevărat că un PNB în creștere nu diminuează neapărat imediat rata natalității sau, dacă o face, nu într-un ritm uniform. În anii '70 existau însă semne încurajatoare că China intra în a doua etapă a tranziției, deși ratele mortalității mai aveau încă mult de scăzut pînă să se stabilizeze. În 1979, Biroul de Recensămînt al SUA estima populația Chinei la 1010 milioane și calcula că ea suferise o scădere drastică a ritmului de creștere; acest lucru explica în mare măsură scăderea ritmului de creștere a populației întregii lumi, care a scăzut de la o medie de 2,1% pe an la sfîrșitul anilor '60 și 1,9% la începutul anilor '70 la 1,7% la sfîrșitul anilor '70. La începutul anilor '80 ritmul anual de creștere în întreaga Asie era sub 1,9%, nu mult mai mare decît media mondială. Ritmul de creștere latino-american încetinise la 2,4%. Singura zonă unde ritmul de creștere sporise de fapt, de la 2,5% la 2,9% (cifre din 1979), era Africa, ceea ce se potrivea întocmai cu așteptările demografilor.⁶⁶ Poate cea mai importantă știre din anii '80 a fost că populația Chinei părea practic să se fi stabilizat. Un recensămînt național din iulie 1982 a revelat o populație totală de 1 008 175 288;

iar o estimare a ONU raporta, trei ani mai târziu, 1059 521 000, deși, la sfârșitul anilor '80, s-a publicat și o cifră de 1072 200 000. Știrile din India erau ceva mai îngrijorătoare: recensământul din 1981 raporta o populație de 685 184 692; o estimare ONU din 1985 arăta o creștere la aproximativ 750 900 000, deși o altă estimare stabilea totalul la nu mult peste 748 de milioane. Și aceste cifre indicau o descreștere, deși într-un ritm mai lent decât în China.⁶⁷ Pe tot parcursul anilor '80 și în anii '90, zonele cu cea mai mare creștere de populație au rămas America Centrală și mai ales Africa, deși în cea mai mare parte a celei din urmă era tot mai dificilă obținerea unor cifre exacte. Calculele făcute la începutul anilor '60 indicau că punctul în care nivelul de trai crescut începea să afecteze rata natalității era acela în care veniturile pe cap de locuitor depășeau bariera de 400 de dolari (la valoarea din 1964). La începutul anilor '90, și ținând cont de inflația care a ridicat cifra la circa 2 000 de dolari, puține state central-americe și practic nici un stat african negru nu au depășit această barieră. Experiența anilor '70 și '80 părea, în general, să confirme teoria creșterii și descreșterii populației. Pe scurt, „explozia demografică” nu era nicidecum o explozie, ci o curbă legată de dezvoltarea economică: putea fi ținută în frâu prin politici de creștere bine gândite. Cum puteau fi promovate astfel de politici? Problema nu era de ordin tehnic. Agricultură științifică era practică pe o scară prodigioasă în țările avansate în anii de după 1945; cunoștințele și răspîndirea lor s-au extins constant. Sistemele agricole capitaliste de piață ale Statelor Unite, Canadei,

f ■

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

701

Australiei, Argentinei și Europei de Vest produceau surplusuri uriașe și în continuă creștere în anii '70 și încă și mai mult în anii '80. Aceste zone singure puteau hrăni întreaga lume, dacă era necesar, și încă obținînd și un profit. Problema era mai degrabă politică, în special adoptarea sistemelor agricole colectiviste, cu lipsa lor de stimulare financiară a fermierilor, imensa ineficiență și nu în ultimul rînd neglijarea factorilor pieței și lipsa unui sistem de distribuție eficient. Lenin, ca și Marx, fusese o victimă a „erorii fizice”: credința că numai aceia care produc bunurile sau cultivă hrana sînt muncitori „cinstiți”; toți intermediarii sînt paraziți. Lenin îi denunțase ca „cerșetori”, „hoți”, „Jefuitori”, „bandiți economici” și așa mai departe. Astfel de atitudini au persistat în sistemul sovietic și au fost exportate în Europa de Est și peste tot în Asia, Africa și America Latină unde era implementat sistemul colectivist de tip sovietic.

Rezultatul a fost de regulă catastrofal. În India, deși influența sovietică a fost puternică, s-au făcut eforturi serioase să li se ofere țăranilor-fermieri stimuli pentru a se moderniza și le-au fost puse la dispoziție atît fonduri, cît și instruire tehnică pe scară largă. În consecință, în anii '80 India se putea hrăni singură, ba putea chiar să producă un surplus general, deși modest, pentru export. În China investițiile și promovarea unor practici de piață, combinate cu refuzul de a adopta disprețul lui Lenin față de intermediar — chinezii au un talent special pentru dezvoltarea de sisteme de distribuție, atît acasă, cît și ca expatriați —, au permis și Chinei să se hrănească singură în anii '80. În majoritatea celorlalte zone colectiviste însă, privilegiul era dezolant.

Un exemplu evident a fost însăși Rusia sovietică. Pînă în 1914, modernizarea agricolă și crearea de mari și relativ eficiente ferme țărănești (și cooperative voluntare) făceau din Rusia unul dintre cei mai mari exportatori de produse agricole din lume, ea trimițînd peste hotare pînă la 40% din producție. Sub Lenin a devenit un importator net de hrană, iar cu trecerea anilor deficitul s-a lărgit. Politică de colectivizare a lui Stalin a dus la asasinarea sau moartea prin înfometare a majorității țăranilor productivi ai Rusiei. Ea a înscris semnul lui Cain pe fruntea regimului, care s-a adîncit de-a lungul deceniilor. Recolta din 1963 a fost primul dintre marile dezastre agricole sovietice de după război. Hrușciov se plîngea că ar fi fost chiar mai rău dacă n-ar fi existat griul său de pe terenurile nedestelenite. Dar politica sa, ca și a lui Stalin, a fost confuză și supusă la inversări bruște. Mult-lăudatul său plan privind terenurile nedestelenite a fost un eșec total și deci abandonat în tăcere. El a oscilat între ferme de stat și colective, între centralizare și descentralizare. După ce s-a retras, el se plîngea amarnic de penuriile de alimente. Pînă și într-un spital din Moscova rezervat oficialilor de partid, se lamenta el, mîncarea era dezgustătoare. Iar Moscova era, ca întotdeauna, expoziția de hrană a Rusiei sovietice. În provincie era mult mai rău. Întîl-neo oameni din zone cu tradiție în producerea de hrană care „îmi spun răspi-

702

O ISTORIE A LUMII MODERNE

cat și cu amărăciune cum ouăle și carnea sînt pur și simplu inaccesibile, și cum erau nevoiți să piardă cîteva zile ca să se ducă cu trenul la Moscova”, pentru privilegiul de a sta la coadă la magazinele alimentare. De ce, se întreba Hrușciov, să fie ouăle și carnea de negăsit „după cincizeci de ani de putere sovietică”? „Aștept cu nerăbdare ziua”, scria el, „cînd o cămilă va putea străbate drumul de la Moscova la Vladivostok fără să fie mîncată pe drum de țărani flămînzi.”⁶⁸ Dar, cît a deținut puterea, nu a îndrăznit niciodată să sugereze să se redea pămîntul sectorului privat. Brejnev și succesorii săi imediați au dezvoltat politici mai stabile — această perioadă a fost mai tîrziu etichetată oficial drept „anii de stagnare” — și au menținut agricultura în întregime colectivizată. Astfel, problema hranei s-a agravat încet, dar constant. Deși Uniunea Sovietică avea de două ori mai mult pămînt de cultivat decît orice altă țară, cuprinzînd și o parte din cel mai bun sol din lume, în Ucraina, iar densitatea populației era relativ redusă, nevoile ei

de import, uneori 15 milioane de tone de cereale pe an, altele 30 de milioane, tindeau să crească. În anii '70 și '80, carnea și ouăle au devenit de negăsit în magazinele neprivilegiate, chiar și în Moscova. La sfârșitul anilor '80, politica agricolă a regimului s-a schimbat marginal; s-au permis dezvoltarea în limite stricte a unui sector privat și vânzarea produselor provenite de aici la prețuri de piață (adică mari). Singurul rezultat a fost dezvăluirea ineficienței și confuziei statului și ale sectorului colectivizat, încercările din 1988—1991 de a introduce contabilitatea și vânzările „realiste”, păstrând însă toate principiile de bază ale colectivismului, nu au făcut decât să înrăutățească lucrurile, mai ales că sistemul de distribuție a rămas primitiv, corupt și grotesc de ineficient. S-a calculat că 40% din alimentele produse nu ajungeau niciodată la consumatori; ele putrezeau în depozite și pe liniile secundare ale căilor ferate sau erau mîncate de șobolani, în iarna lui 1990-1991 foametea reprezenta o amenințare serioasă în unele părți ale Rusiei, și mîndrul regim sovietic era nevoit să cerșească ajutoare alimentare occidentale. S-a reintrodus raționalizarea hranei, urmată în martie 1991 de creșteri uriașe ale prețurilor determinate de stat la alimente. Era tipic pentru realitățile sovietice că, în timpul referendumului ținut la 16 martie 1991 spre a determina dacă URSS trebuia să rămînă unitară, regimul, pentru a încuraja o participare ridicată, a vîndut carne și legume din rezervele sale secrete la secțiile de votare; dar și acestea se epuizau pînă la prînz.⁶⁹ La baza dificultăților sovietice se afla o teorie întemeiată pe folosirea necinstită a datelor statistice, agravată prin pura ignoranță. Se pare că nici un marxist nu a avut vreodată opinii rezonabile despre agricultură, probabil pentru că nici pe Marx, nici pe Lenin nu îi interesase cu adevărat. Marxismul este o religie esențialmente urbană.

Sovieticii nu au fost singuri în lipsa lor de prevedere doctrinară. Polonia, un mare exportator de hrană în anii '30, a devenit și ea unul dintre importatorii importanți, în ciuda țărănimii ei necolectivizate, pentru că regimul a

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

703

insistat asupra unui sistem de distribuție socializat; situația ei a început să se îmbunătățească încet în anii 1989-1991, o dată cu înlocuirea comunismului cu un guvern liber ales. România, un alt uriaș exportator în anii '30, a menținut o parte din exporturi, cu scopul de a cîștiga valută pentru cumplitul regim al lui Nicolae Ceaușescu, numai prin înfometarea propriului popor. Ungaria, începînd din 1985, cînd a început să adopte sistemul de piață, și-a crescut încet productivitatea, așa încît în 1991 era din nou un exportator net. A urmat Bulgaria, cu întîrziere, iar Iugoslavia era și ea un importator net de alimente în anii '80. De aceea, grupul COMECON în ansamblu, cînd-va o zonă cu surplusuri imense, a devenit o povară pentru întreaga lume, și a fost adesea susținut prin vânzarea la preț redus a muniților de alimente din Comunitatea Europeană, ele însele consecința reprobabilă a unui sistem de subvenții prost conceput. Astfel, un sistem agricol nesatisfăcător a servit la a-1 face suportabil — la limită — pe un altul, care era o catastrofă absolută.

Influența marxisto-colectivistă asupra agriculturii a avut rezultate dezastruoase în practic toate țările din Lumea a Treia care au intrat sub vraja ei. Irakul și Siria, ambele sub dictaturi militare radicale și îmbrățișînd mirajul utopic al Marii Guvernări și al conducerii centralizate ca soluție la toate problemele, au transformat surplusurile în deficit. Un alt exemplu a fost Iranul. Indonezia, sub socialismul tip Sukarno, a încetat să exporte orez, iar succesorii acestuia nu s-au descurcat mai bine decît sporadic. Burma socialistă a devenit și ea un importator net de orez. Unele dintre cazurile cele mai grave au fost în Africa postcolonială, ai cărei lideri s-au angajat plini de elan în experimente agricole socialiste, mai ales în Ghana, care s-a transformat rapid din cel mai bogat teritoriu negru african într-unul dintre cele mai sărace, și în Tanzania, care de asemenea a devenit un importator net de alimente, în ciuda faptului că primea mai multe ajutoare străine per capita decît orice altă țară din lume. Dificultățile Africii în ce privește producția de alimente, esențialmente politice la origine, au fost sporite de problemele la granițe și în special de războaiele civile, provocate de regimurile opresive care persecutau minoritățile din motive tribale, rasiale sau religioase și creau astfel revolte. Acest lucru a dus la foamete extinsă, în anii '80, în Mozambic și Ciad, ca să dăm numai două exemple. Pe parcursul anilor '80 și chiar și în anii '90, foametea cea mai chinuitoare și mai larg răspîndită a apărut în Sudan și Etiopia, în parte ca rezultat al lipsei de ploaie, dar cauzată mai ales de războiul civil dintre Sudanul de Nord și Sudanul de Sud, de tulburări naționaliste endemice în Etiopia provocate de guvernul ei marxist, care a dislocat mase uriașe de țărani din zonele lor tradiționale de pășuni și terenuri cultivabile și le-a bombardat satele, precum și de războaiele duse de regim împotriva vecinilor, Eritrea și Somalia.

La sfârșitul anilor '80, pînă și cele cîteva state negre africane în care, în anii '70, independența păruse să fie benefică, precum Coasta de Fildeș, Kenya

704

O ISTORIE A LUMII MODERNE

și Malawi, treceau prin dificultăți economice și tulburări sociale crescînde. Situația Liberiei, cel mai vechi dintre statele negre (a fost fondat în 1822), era vrednică de milă: în 1990 ea era sfîșiată între trei armate particulare criminale, conduse de candidați la președinție rivali, conflict agravat de o așa-zisă „forță de menținere a păcii” trimisă de statele vecine care au participat la jaful general, în timp ce cei neînarmați mureau de foame. De fapt, multe dintre statele africane mai sărace ieșiseră practic din economia internațională pînă în anii '90. Se întrezăreau însă unele semne ale unui proces de autoe-ducare în rîndurile elitelor conducătoare. Mozambicul, de exemplu, a început să

renunțe la economia lui colectivistă în 1988 și să se întoarcă la un sistem de piață, invitând înapoi firmele occidentale pe care le expulzase cândva. În același an Africa de Sud a ajuns la un acord de încetare a focului cu Angola, care și ea își desființa structura colectivistă; și acest lucru, la rîndul său, a făcut posibilă independența și alegerile libere în fostul teritoriu mandatar al Africii de Vest (Namibia), care de asemeni a ales o cale neradicală.

Schimbarea cea mai importantă a avut loc însă chiar în Africa de Sud, care de la începutul anilor '90 s-a distanțat în mod decisiv de sistemul ei caracteristic de socialism etnic, apartheidul. Evenimentele din Africa de Sud au avut o semnificație specială, nu numai datorită interesului uriaș pe care lumea l-a arătat față de problemele ei rasiale, ci și pentru că, în multe privințe, Africa de Sud era un microcosmos al problemelor globale cu care se confrunta omenirea la începutul anilor '90. Nu mai există nici o altă țară în lume ale cărei caracteristici, și dificultățile pe care le creează, să fie mai apropiate de ale lumii în ansamblul ei. Această idee merită să fie dezvoltată puțin. La începutul anilor '90, lumea era compusă dintr-o minoritate albă, cu rate de creștere a natalității scăzute, și dintr-o majoritate nealbă, cu rate de creștere a natalității (în ansamblu) ridicate. La fel era și Africa de Sud: în 1989-1990 trăiau acolo aproximativ 5 milioane de albi și 30 de milioane de nealbi, raportul fiind de același ordin de mărime ca al întregii lumi. Cifrele Africii de Sud, în termeni de creștere anuală a populației, variind de la 0,77% pentru albi, la 1,64% pentru asiatici și 1,89% pentru rasele amestecate și 2,39% pentru negri (cifre din 1988), erau similare cu cele pentru întreaga lume.⁷⁰ Tot ca întreaga lume, Africa de Sud, cu unsprezece limbi principale, nu avea nici o limbă care să fie vorbită sau scrisă de o majoritate a locuitorilor ei. Ca în întreaga lume, era o combinație între o economie a Lumii Întii și a Lumii a Treia. Puterea, inclusiv puterea militară, era împărțită între albi și nealbi în același fel ca în lume în ansamblul ei. Raporturile între veniturile albilor și cele ale nealbilor erau de asemenea comparabile cu ale lumii ca întreg. Urbanizarea rapidă, care a crescut procentul de populație, de toate rasele, care locuia în orașe de la 25% în 1900 la peste 60% în 1989, a urmat și ea tiparul mondial și a condus la consecințe similare: dezvoltarea de mahalale megapolitane uriașe și rate înfricoșătoare ale criminalității urbane. De asemenea, ca peste o sută de alte state din întreaga lume, Africa de Sud încer-

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

705

case să rezolve problemele rezultate mărindu-și sectorul de stat și adoptînd o atitudine de tip „economie de comandă”, nereușind astfel decît să le agraveze.

Lipsa de vlagă a economiei cândva viguroase a Africii de Sud ca rezultat al Marii Guvernări de tip apartheid a fost, de fapt, motivul pentru care F.W. de Klerk, care a devenit lider al Partidului Naționalist Sud-African aflat la guvernare la 2 februarie 1989 și președinte al țării la 6 septembrie în același an, a introdus schimbări fundamentale în sistemul social, economic și politic. El a început un dialog cu naționaliștii negri la 8 iulie 1989, cînd l-a vizitat pe liderul neoficial al Congresului Național African, Nelson Mandela, la închisoare, unde acesta era ținut de douăzeci și șase de ani, după ce fusese condamnat pentru sabotaj. Au urmat, în 1989-1991, eliberarea lui Mandela și a multor alți deținuți „politici”, ridicarea stării de urgență, scoaterea de sub interdicție a CNA și alte măsuri similare.

Unul dintre rezultate a fost însă creșterea violențelor între negrii (în special xhosa) care sprijineau CNA și negrii (în special zuluși) care făceau parte din mișcarea Inkatha. De Klerk acționa și el pe frontul social. Unele aspecte ale structurii juridice a apartheidului, cum ar fi interzicerea relațiilor sexuale între rase, fuseseră abolite în anii '80; altele deveniseră inoperante sub presiunea mișcărilor populare și a schimbărilor economice. În februarie 1991 de Klerk a anunțat schimbări juridice fundamentale care puneau capăt restricțiilor privind mișcarea nonalbilor, rezidența și proprietatea asupra caselor și a pămîntului — nucleul economic al apartheidului — lăsînd doar sistemul electoral ca ultimă relicvă operantă a discriminării rasiale. În speranța negocierii unei forme de participare multirasială la guvernare căreia îi lipsea un sistem clar ce asigura drepturi egale la vot pentru toți cetățenii, în martie 1992 de Klerk a organizat, și a cîștigat cu o majoritate covârșitoare, un referendum prin care numeroasele sancțiuni, cele discriminatorii, fuseseră ridicate. Și în acest caz, dilema se repeta și la nivel mondial. Un guvern internațional ales prin sufragiu universal avea să-i pună pe albi într-o majoritate permanentă redusă, diminuată tot mai mult de tendințele demografice; aceasta era perspectiva pe care sufragiul universal o deschidea și pentru albi sud-africani.⁷¹ Unul dintre motivele pentru care, în anii '80, țările din Lumea a Treia care încercaseră fără succes să introducă economii colectiviste au început să treacă la reforme și la economii de piață a fost succesul manifest și crescînd al statelor întreprinzătoare din Asia de Est. Aceste state, dintre care cele mai importante erau Japonia, Hong Kong (colonie a Coroanei britanice), Singa-pore (fostă colonie a Coroanei britanice, care se autoguverna din 1959 și era independentă din 1965), Taiwan și Coreea de Sud, începuseră toate perioada postbelică cu rate ale natalității crescute și cu venituri pe cap de locuitor scăzute (100 de dolari pe an sau mai puțin în toate cazurile cu excepția Japoniei). Toate au respins soluția colectivistă, în industrie și agricultură. Toate

706

O ISTORIE A LUMII MODERNE

au adoptat sistemul de piață. Fiecare dintre ele ilustra modul în care creșterea venitului pe cap de locuitor tindea să ducă la scăderea ratei natalității, stimu-lînd crearea de noi bogății. În 1960, Hong Kong, Singa-pore, Taiwan și Coreea de Sud aveau rate ale natalității care variau de la 36‰ (Hong Kong) la 42,9‰ Coreea de Sud). În toate patru

teritoriile, nivelul de trai a crescut mai repede în anii '60 decât oriunde altundeva în lume. În 1971, rata natalității în Hong Kong era sub pragul de 20‰, în Singapore era aproape atât, iar în Taiwan și Coreea de Sud era sub pragul de 30‰.⁷² Aceste tendințe s-au accelerat în anii '80. La sfârșitul anilor '80, se credea că venitul pe cap de locuitor în Hong Kong, în ciuda unui influx uriaș de imigranți fără o lețcaie din China, nu era mult sub 10 000 de dolari, în Singapore (1987) era de 7 464 dolari, în Taiwan (1987) 5 075 dolari, iar în Coreea de Sud (1988) 3 450 dolari. Pe scurt, aceste țări încetau rapid să mai fie state ale Lumii a Treia și începeau să facă parte din Lumea întâi. De fapt, pe parcursul anilor '70 și '80, dezvoltarea statului întreprinzător din Pacific a fost poate cel mai încurajant aspect material al societății omenești.

Procesul a început în Japonia la sfârșitul anilor '40. Ca în Germania de Vest în 1948—1949 și în Franța în 1958, baza acestui proces era o constituție excelentă. După cum am văzut, constituția antebelică a Japoniei era teatrul unui măcel și întregul sistem de legi era primitiv și instabil. Ocupația, în timpul căreia America a avut puterea exclusivă, întruchipată de fapt într-un autocrat, generalul MacArthur, s-a dovedit a fi o adevărată binecuvântare. El a știut să joace un rol de despot luminat, și să impună Japoniei o revoluție de sus în jos, ca Restaurația Meiji din anii '60 ai secolului al XIX-lea, care a lansat Japonia ca națiune modernă. Constituția din 1947, redactată în cartierul general al lui MacArthur, nu era un compromis între partide, reprezentând cel mai mic numitor comun al acordului, ci un concept omogen, cuprinzând aspectele optime ale constituțiilor britanică și americană și (ca și a lui de Gaulle) trăsând cu abilitate o mediană între executiv și legislativ și între puterea centralizată și cea descentralizată.⁷³ Alături de alte legi ale Ocupației care au creat sindicate libere, o presă liberă și un control descentralizat asupra poliției (forțele armate ca atare au fost abolite), constituția, și „era americană” pe care o reprezenta aceasta, a reușit să distrugă puterea hipnotică pe care statul o exercitase pînă atunci asupra poporului japonez. Ocupația americană din Japonia a fost poate cea mai mare realizare constructivă a politicii externe americane în întreaga perioadă postbelică, și ea a fost întreprinsă practic fără nici un ajutor.⁷⁴ Și, așa cum Marea Britanie furnizase Germaniei modelul mișcării sindicale, a creat un concurent puternic.

Ceea ce au făcut în mod esențial reformele constituționale a fost să-i convingă pe japonezi că statul exista pentru cetățenii săi, și nu invers. A pus bazele unui nou și sănătos individualism încurajând apariția familiei și a numeroaselor instituții japoneze care întruchipează metafora familiei ca un centru alternativ de loialitate față de stat. Ca în Germania și Italia după război,

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

707

familia, atât în forma ei biologică, cât și în formele extinse, furniza antidotul natural pentru infecția totalitaristă. La aceasta s-a adăugat o foarte eficientă reformă a pămîntului, care oferea liberă folosință la 4,7 milioane de fermieri și ridica procentul de pămînt cultivat de proprietar la peste 90%. Reformele în conducerea locală au completat procesul de creare a unor comunități puternice, democratice, de proprietari, ca în Europa de Vest creștin-democrată.⁷⁵ Independența sistemului juridic și o Curte Supremă de tip american au întărit dreptul la proprietate individuală și la libertăți civile, în defavoarea statului și a colectivei.⁷⁶ Pe aceste baze a fost ridicată o structură parlamentară extrem de stabilă, condusă de o alianță liberal-conserva-toare (numită în cele din urmă Partidul Liberal Democrat), ale cărei facțiuni interne, create după modelul unor familii extinse, asigurau flexibilitatea și schimbarea, dar a căror unitate externă dădea economiei țării un cadru coerent pentru libera inițiativă. Liberal-democrații au asigurat astfel aceeași coeziune ca și creștin-democrații în Germania și Italia și independenții gaulliști în Franța celei de-a Cincea Republici. Paralelismul merge chiar mai departe. Epurările postbelice ale lui MacArthur au făcut posibilă apariția unui geniu politic mai în vîrstă care, asemenea lui Adenauer, de Gasperi și de Gaulle, se aflase în opoziție în regimul antebelic. Yoshida Shigeru era un fost diplomat și deci făcea parte din eșalonul cel mai apropiat de tradițiile britanice de democrație și de domnie a legii. Avea șaiszeci și șapte de ani cînd a devenit prim-ministru în 1946 și a păstrat această funcție cu o tenacitate admirabilă vreme de aproape nouă ani, după cum a spus un observator, „ca un bon-sai [prun] veteran, de oarecare vechime, pe ale cărui ramuri noduroase înfloresc flori albe an după an”⁷⁷. El a purtat noul sistem de la adolescență la maturitate, iar cînd s-a retras, în 1954, tiparul stabilității era asigurat nu numai pentru anii '50, ci pentru următorul sfert de secol sau chiar mai mult. În consecință, Japonia și-a încheiat reconstrucția postbelică pînă în 1953, la numai patru ani după Germania, și apoi a intrat într-o perioadă de creștere de douăzeci de ani, cu o medie de 9,7% anual. Era aproape de două ori ritmul oricărei alte țări industrializate din perioada postbelică. Singura comparație adevărată se poate face cu creșterea spectaculoasă a economiei americane în cei patruzeci de ani pînă în 1929.⁷⁸ „Miracolul” se baza pe automobil, cu o uluitoare rată de creștere a producției de automobile (29% anual) în intensa perioadă 1966-1972, numărul proprietarilor de mașini japoneze crescînd cu o treime în fiecare an.⁷⁹ Într-un sfârșitul anilor '50 și sfârșitul anilor '70, producția japoneză de automobile a crescut de o sută de ori, ajungînd la peste 10 milioane în 1979, aproximativ cît cea americană, pe care a depășit-o în mod decisiv în prima parte a lui 1980. Cam jumătate din această producție era exportată. De la mașini, japonezii s-au extins la practic întreaga paletă a bunurilor de consum. În 1979 ei au devenit cel mai important producător de ceasuri din lume, cu 60 de milioane (Elveția — 50 de milioane). Au întrecut America, aflată pe primul loc în producția de

radiouri în anii '60 și de televizoare în anii '70, în același deceniu în care au întrecut Germania, aflată pe primul loc în producția de aparate de fotografiat, în anii '70, producția industrială per capita a Japoniei era egală cu a Americii și în anumite privințe importante ea a devenit principala putere industrială a lumii. În 1978 avea un surplus comercial industrial de 76 de miliarde de dolari (față de Statele Unite, care aveau un deficit comercial industrial de 5 miliarde). La sfârșitul deceniului, ea avea o capacitate oțel-ieră la fel de mare ca Americii și aproape la fel de mare ca a întregii CEE. În anii '80, în multe domenii, Japonia a depășit producătorii americani și pe cei europeni și în ce privește calitatea, în special în domenii de înaltă tehnologie cum ar fi avioanele cu reacție, utilajele, roboții, semiconductorii, calculatoarele și copiatoarele, computerele și telecomunicațiile, sistemele energetice avansate, inclusiv puterea nucleară, și rachetele. În 1980 investițiile ei ajunseseră de două ori mai mari decât ale Americii per capita, și uneori pe parcursul anilor '80 chiar le-a depășit în termeni absoluți.⁸⁰

Ritmul de creștere economică al Japoniei a încetinit puțin în anii '80, dar a continuat să progreseze spectaculos în sectorul financiar. A supraviețuit crahului bursier din octombrie 1987 cu o siguranță remarcabilă și în numai un an împinsese Statele Unite pe locul al doilea în lume ca țară bancară. Pe tot parcursul deceniului a menținut cel mai mare surplus comercial. A pătruns mult în economia Statelor Unite, preluând cantități uriașe de obligațiuni americane și permițând astfel Americii să aibă un deficit comercial în întreaga perioadă, și investind în afaceri americane sau preluându-le complet și permițând astfel SUA să aibă un deficit mare și continuu în comerțul vizibil. Ea a investit foarte mult și în teritorii precum Australia, sursa multora dintre materiile prime pe care le folosea, într-o asemenea măsură încât această fostă colonie politică britanică se afla în pericol să devină o colonie economică japoneză. A investit din greu și în Marea Britanie, ca un mijloc de a aluneca sub barierele tarifelor vamale ale Comunității Europene. Această eludare a luat mai multe forme. La 12 noiembrie 1981, de exemplu, unul dintre cei mai importanți producători japonezi de automobile, Honda, a semnat un contract de asociere pentru anii '90 cu British Leyland, ultima dintre principalele firme de mașini britanice, în vederea producerii în masă de piese componente în ambele țări. La 8 septembrie 1986, ca să mai dăm un exemplu, un alt fabricant japonez, Nissan, a deschis o nouă fabrică de automobile în valoare de 430 de milioane de lire sterline, lângă Sunderland, în nordul Angliei, cu o capacitate de producție de 100 000 pe an. La începutul anilor '90, japonezii aveau nu numai de departe cel mai mare portofoliu de investiții din lume, ci unul care, ca dimensiuni și influență, putea fi comparat cu cel al Marii Britanii pînă în 1914. Succesul Japoniei, și incapacitatea producătorilor occidentali de a pătrunde adînc pe piața japoneză, au stîrnit acuzații de practici comerciale necinstite, în special în Congresul Statelor Unite și din partea Comunității Europene. În unele cazuri Japonia

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

709

accepta contingente la exporturile de produse manufacturiere, și și-a arătat neliniștea în această privință în martie 1991 cînd, printr-o ordonanță autores-trictivă, a interzis contractanților japonezi să-și ofere serviciile în reconstrucția Kuweitului, unde Statele Unite și Marea Britanie, care avuseseră partea leului în eliberarea țării, se așteptau să aibă partea leului și în economia de reconstrucție după război. În această etapă, Japonia întrecuse cu ușurință Uniunea Sovietică, devenind cea mai mare economie a lumii, și continua să investească serios în înalta tehnologie, utilaje noi și, nu în ultimul rînd, în educație și instruire. La sfârșitul anilor '80, 93% din copiii japonezi urmau ciclul secundar pînă la vîrsta de optsprezece ani, și mult peste o treime își continuau studiile pînă la vîrsta de douăzeci și unu sau douăzeci și doi de ani, într-una dintre cele peste 1000 de instituții de învățămînt superior ale Japoniei, în marea lor majoritate particulare.

Nu era nimic miraculos în acest miracol. Era un caz simplu de economie în spiritul lui Adam Smith, cu o tentă vagă de keynesianism. Un procent însemnat de capital fix, foarte puțin din el în investiții nonproductive. Taxe moderate. Cheltuieli militare și guvernamentale scăzute. O rată foarte mare de economii personale, canalizate în mod eficient spre industrie prin sistemul bancar. Importare abilă de tehnologie străină sub licență. Un ritm foarte rapid de înlocuire a fabricilor existente, facilitat de o îngrădire remarcabilă a salariilor, producția înaintînd mult mai repede decât salariile. Forța de muncă era din belșug, datorită restrîngerii sectorului agricol, și extrem de bine pregătită și pricepută pentru că Japonia (și în general statele asiatice cu economie de piață) coordonau învățămîntul în expansiune deja menționat în funcție de nevoile industriale și nu de ideologiile produse de științele sociale. De fapt, statele est-asiatice cu economii de piață au fost singurele care au avut un cîștig economic de pe urma revoluției în învățămîntul superior din anii '60, care în Europa și America de Nord s-a dovedit a fi așa un handicap. Este adevărat că Japonia a beneficiat substanțial de efectele războaielor din Coreea și Vietnam. Dar toți ceilalți factori au fost propria ei creație. Guvernul japonez a asigurat o oarecare protecție externă și un sprijin al exporturilor. Principala sa contribuție însă a fost crearea unui cadru de competiție internă intensă, după modelul lui Adam Smith, și un climat propice dezvoltării afacerilor.⁸¹

Ceea ce a fost caracteristic exclusiv Japoniei, și poate cea mai creativă contribuție a ei la lumea modernă, a fost felul în care economia a folosit principiul antropomorfismului și noul accent antiolectiv pe familie, deja menționat,

pentru a umaniza procesul industrial și a reduce astfel impactul distructiv al luptei de clasă. Sindicatele nu erau nicidecum inative în Japonia: în 1949 existau, de fapt, 34 000.82 Nu erau nici ineficiente. Negocierile și îmbunătățirile în productivitate, presiunea venind mai degrabă de la colegi decât din partea conducerii, au făcut ca în anii '70 și '80 salariile japoneze să crească în termeni reali într-un ritm mult mai rapid decât ale oricărei alte

O ISTORIE A LUMII MODERNE

710
fări industriale importante, cu cel mai înalt nivel de siguranță a slujbei și cel mai scăzut șomaj, o medie de 2,6% la sfârșitul anilor '80. Tot atât de important, pînă în anii '70 Japonia realizase o împărțire mai egală a veniturilor decât orice altă economie industrială și, poate doar cu excepția economiilor scandinave, ajunsese mai departe decât orice altă economie de piață în eradicarea sărăciei absolute.⁸³ Majoritatea firmelor japoneze însă au suplinit eforturile sindicatelor învâluind angajatul într-o atmosferă familială ce includea locuință, asigurarea unei mese pe zi, asistență medicală, îndrumare etică, sport și vacanțe. Antropomorfismul s-a extins la produs și chiar la clienți. La Kubota Iron and Machinery Works, de exemplu, muncitorii erau învățați să vadă în utilajele lor mame și tați care dau naștere unor fii și fiice — produsele finite ale companiei — care erau apoi „căsătoriți” cu clienții, folosind agenții de vânzări ca pețitori. Dealerii Kubota asigurau apoi „îngrijire postnatală”, spre satisfacția „miresei” și a „mirelui”. În principalul produs al companiei, un plug mecanic, caroseria mașinii era tratată precum corpul, iar motorul precum inima. Vizitatorii fabricii erau „rude”, „prieteni de familie”. Muncitorii conduceau „comitete de autoperfecționare” extrem de critice pentru a promova productivitatea și vânzările, compuneau și caligrafiau pancarte mobilizatoare și primeau grămezi de cifre referitoare la producție și investiții asupra cărora să mediteze. Ei contribuiau cu poezii entuziaste la revista întreprinderii.⁸⁴ Tipul de propagandă de producție colectivizată care a eșuat atât de spectaculos în Rusia Sovietică, și chiar în China, unde a fost aplicată cu mult mai multă iscusință, a funcționat în contextul nontotalitar al Japoniei, unde i s-a dat o dimensiune umană, un impuls voluntar și o imagistică familială și, nu în ultimul rînd, unde s-a văzut că producea câștiguri personale imediate și substanțiale.

Expansiunea uriașă și susținută a economiei japoneze a fost decisivă în crearea unei piețe dinamice pentru întreaga zonă a Pacificului. Ea a funcționat atât ca stimul direct, cît și ca model. Exemplul cel mai izbitor a fost Coreea de Sud. O echipă a Băncii Mondiale raporta în 1977: „Ritmul mare susținut al expansiunii veniturilor vreme de cincisprezece ani a transformat Coreea dintr-una din cele mai sărace țări în curs de dezvoltare, depinzînd substanțial de agricultură și cu o slabă balanță de plăți, într-o țară semiindustrializată cu venit mediu, cu o poziție din ce în ce mai puternică în ce privește plățile externe.”⁸⁵ Progresul Taiwanului a urmat același curs. În 1949, cînd regimul GMD acum total discreditat a preluat puterea, economia era în mod substanțial preindustrială. Transformarea, ca și a Japoniei, a început cu o reformă agrară extrem de reușită, urmată de o creștere rapidă a veniturilor fermierilor, creînd o piață locală pentru noi fabrici. Peste 90% din terenul agricol a trecut în mîinile fermierilor care îl lucrau. Au fost votate și puse în aplicare legi antigrevă. Au fost create zone de procesare scutite de taxe vamale. Uneori, în anii '70 și '80 exporturile au crescut la 90% din PIB, cel mai mare procent din lume, iar ritmurile de creștere au atins în unele momente

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

711

pragul de 12%. Astfel, pe fundația unei agriculturi puternice, s-a creat o complexă economie industrială, axată pe construcții navale, produse textile și petrochimice și echipament electronic.⁸⁶ Progresul Hong Kongului a fost, în unele privințe, și mai impresionant, căci a trebuit să absoarbă aproximativ 5 milioane de refugiați din China, un număr de vreo cinci ori mai mare decât al palestinienilor pe care întreaga lume arabă nu reușise să-i reamplaseze. Și aici, ca și în Japonia și Taiwan, stabilitatea guvernării (asigurate de guvernatorul colonial, asistat de un consiliu legislativ local) și coerența politicii economice vreme de peste patruzeci de ani au creat mediul ideal pentru afaceri, deși în cazul Hong Kongului, la începutul anilor '90, viitorul era umbrit de apropiata unire cu Republica Comunistă Chineză, stabilită pentru 1997.

Singapore, după o oarecare instabilitate în deceniul de după 1945, a aflat în sfârșit un cadru guvernamental solid în 1959, sub conducerea Partidului Acțiunii Populare al lui Lee Kuan Yew, care a început ca o mișcare socialistă dar a devenit curînd un instrument pasionat și eficient al pieței. Potrivit spuselor lui Lee, după două decenii de construire cu succes a prosperității, „problema era cum să-ți câștigi existența... o chestiune de viață și de moarte pentru două milioane de oameni... Cum avea să se realizeze acest lucru, prin socialism sau prin libera inițiativă, era o chestiune secundară. Răspunsul s-a dovedit a fi libera inițiativă, temperată de filozofia socialistă a șanselor egale la educație, slujbe, asistență medicală și locuințe.”⁸⁷ În anii '80, Lee era acuzat în mod frecvent în presa occidentală că făcea abuz de autoritarism, că exercita presiuni asupra tribunalelor și a ziarelor locale, și că intimidă (slaba) opoziție. Pe de altă parte, în timpul guvernării sale de peste treizeci de ani (s-a retras parțial în 1991), el putea fi considerat cel mai de succes dintre toți oamenii de stat postbelici, ca beneficii materiale aduse poporului și țării sale.

Singapore era remarcabil pentru că nu avea nici un fel de resurse materiale, exceptînd poziția sa geografică. Japonia, Coreea și Taiwanul (nu și Hong Kongul) aveau ceva teren agricol destul de bun; în afară de asta, nici unul dintre aceste state întreprinzătoare nu și-a început ascensiunea cu vreun alt avantaj fizic în afară de o forță de muncă

potențial puternică. Conform unei relatări: „Succesul se datorește aproape în exclusivitate unor politici bune și capacităților poporului, și aproape deloc unor circumstanțe favorabile sau unui început bun.”⁸⁸ Felul în care aceste robuste economii de piață au înflorit începând din anii '60 le-a încurajat vecinii din Pacific să treacă la piața liberă atât în agricultură cât și în comerț. Dezvoltarea Thailandei s-a accelerat rapid după ce a căpătat un guvern stabil favorabil pieței libere în 1958 și a realizat o „decolare” economică în anii '60 având la un moment dat ritmuri de creștere de 9% anual. A fost una dintre puținele țări din Lumea a Treia care au reușit să-și mențină poziția de exportator agricol sporindu-și productivitatea cu 15% pe an și extinzându-și suprafața arabilă.⁸⁹ În anii '80 venitul ei pe cap de locuitor crescuse la 810 dolari (1986), de peste patru

712

O ISTORIE A LUMII MODERNE

ori mai mare decât al cîndva mai bogatei, dar acum de multă vreme socialistei sale vecine Burma, cu 200 de dolari (1986). Pe parcursul anilor '70 și '80 și Malya s-a descurcat bine, în parte datorită unor frumoase resurse naturale, dar mai ales stabilității politice și realismului economic, ajungînd la nivelul veniturilor medii, cu 1 850 de dolari pe cap de locuitor (1986). Indonezia, una dintre națiunile cele mai bogate în resurse naturale din lume, a început să-și revină după un început dezastruos sub regimul Sukarao, și chiar Filipinele, răscolite de confruntările dintre musulmani și catolici, de jafurile insurgenței și monstruosului regim Marcos atunci și după aceea, au făcut un oarecare progres, ajungînd la un venit pe cap de locuitor de 614 dolari în 1986.

Astfel, în sfertul de secol 1965-1990, Pacificul, sfîdînd tirania imenselor sale distanțe, a devenit principala zonă de dezvoltare comercială a lumii, datorită economiei de piață. Foste colonii din Pacific precum Fidji și Noua Caledonie au sărit în marja de venituri de peste 1 000 de dolari pe cap de locuitor. Mica insulă Nauru, bogată în fosfați, nu numai că era cea mai mică republică din lume, cu o populație de aproximativ 8 000 de oameni, dar a devenit „ar cu ar și trup cu trup” una dintre națiunile cele mai bogate din lume, cu venituri medii de 9 091 dolari (1985).⁹⁰ A avut loc o renaștere a spiritului pieței libere și pe coasta de est a Pacificului. Cazul cel mai interesant a fost Chile. La mijlocul anilor '60, creștin-democratul Chile, sub președintele Eduardo Frei, era privit de Statele Unite ca cea mai mare speranță, alături de Venezuela lui Romulo Betancourt, pentru Alianța pentru Progres a lui Kennedy. Dar Chile avea o inflație cronică: aproximativ 20% pe an la sfîrșitul anilor '50, 26,6% în 1968, 32,5% în 1970. Practic singura cauză erau cheltuielile exagerate ale guvernului și tipărirea de bancnote. În alegerile din 1970, socialistul reformist Salvador Allende, aflat la a patra sa încercare, a cîștigat în sfîrșit președinția datorită unei scindări în votul antisocialist, care tot a cîștigat 62 de procente față de cele 36,25 ale lui Allende. Noul președinte primise cadou un mandat, și, pe principiul lui Thomas Jefferson că marile inovații nu ar trebui să se sprijine pe majorități la limită, el ar fi trebuit să se concentreze asupra unei bune gospodării.

Allende era însă un om slab, cu adepți divizați, în parte revoluționari, care i-au scăpat curînd de sub control. În timp ce el s-a angajat într-un program de naționalizare în masă, care a izolat Chile de comunitatea comercială a lumii, militanții stîngii reprezentate de el nu erau pregătiți să accepte nici una dintre îngrădirile constituționalismului. Ei au lansat „Puterea Poporului”, constînd din Consilii Țărănești care au confiscat fermele la țară și Adunări Muncitorești care au ocupat fabricile.⁹¹ Strategia era leninistă — „Sarcina momentului”, spunea Partidul Socialist, „este să distrugem parlamentul” — dar adevărata asemănare era cu Spania din 1936, unde divizarea stîngii și alunecarea spre violență au dus la război civil. Allende a fost prins într-o menghină formată pe de o parte din revoluționarii săi și pe de alta de

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

713

O clasă de mijloc din ce în ce mai nemulțumită, armata, care inițial se abținuse să intervină, devenind treptat politizată prin prăbușirea ordinii. •:t La vremea cînd Allende a preluat puterea, în ianuarie 1971, inflația scăzuse de fapt la aproximativ 23%. În cîteva luni era hiperinflație. În 1972 ea era de 163%. În vara lui 1973 a ajuns la 190%, de departe cea mai mare din lume.⁹² Asta înainte ca prețurile la petrol să crească de patru ori: inflația a fost numai și numai opera lui Allende. În noiembrie 1971 Chile a declarat un moratoriu unilateral asupra datoriilor sale externe (adică faliment). Băncile au tăiat orice credit; capitalul a părăsit țara; cu fermele în haos, producînd mai puțin, exporturile au dispărut, importurile au crescut, apoi au dispărut și ele cînd s-au terminat banii. Magazinele s-au golit. Clasa de mijloc a început să intre în grevă. Muncitorii văzîndu-și salariile reale reduse, au intrat și ei în grevă. Structura oficială a prețurilor a devenit irațională și apoi nerelevantă, pe măsură ce s-a înstăpînit piața neagră. Stîngiștii au început să strecoare arme în țară în iulie 1971 și a pornit violențe politice serioase în mai anul următor. Ei aveau de fapt mai multe arme (30 000) decât armata, care număra doar 26 000 de oameni plus 25 000 de polițiști înarmați.⁹³ Allende a oscilat între a ordona poliției să lupte cu extrema stîngă și a acuza armata că ar complota o lovitură de stat. Dar el a încurajat, de asemenea, un plan de înarmare a unor gherile de stînga, iar la 4 septembrie 1973 a permis o demonstrație a 750 000 de oameni cu prilejul aniversării alegerilor. O săp-tămînă mai tîrziu, generalul Augusto Pinochet, numit chiar de el, a condus o lovitură de stat concertată a tuturor celor trei forțe armate. Chile avusese pînă atunci un renume extraordinar de bun, după standardele latino-ameri-cane, pentru constituționalism și stabilitate. Lovitura de stat nu s-a realizat nicidecum fără vărsare de sînge. AUende a fost ucis

sau s-a sinucis, iar cifra oficială a morților la morga din Santiago era de 2 796.94 Cea mai mare rezistență a venit din partea refugiaților politici nonchilieni, dintre care la vremea aceea se aflau în Santiago 13 000. Incapacitatea muncitorilor care ocupau fabricile, sau a țăranilor care confiscau fermele, sau chiar a „bandelor de revoluționari” de a lupta serios sugerează că extrema stîngă nu stîrnea cine știe ce entuziasm.

Opoziția față de Pinochet, deși zgomotoasă, venea în principal din străinătate, cel puțin la începutul guvernării sale. Ea a fost iscusit orchestrată de la Moscova, cu toate că Rusia sovietică refuzase cu hotărîre să-l salveze pe Allende cu credite: îi era mult mai de folos mort decît viu.⁹⁵ Deși criticile externe s-au concentrat asupra aspectului represiv al regimului militar al lui Pinochet, cea mai importantă a fost decizia de a inversa evoluția sectorului public, pe care Allende nu făcuse decît s-o accelereze, și de a deschide economia pentru forțele pieței, după modelul celorlalte economii din Pacific. Era remarcabil că practic toate statele întreprinzătoare din Pacific, cu excepția Japoniei, fuseseră acuzate într-un moment sau altul că ar fi avut regimuri represive. Dar măsura în care statul era reprezentativ și ales constituia numai

714 O ISTORIE A LUMII MODERNE

unul dintre aspecte; la fel de important era cît anume din viața națională controla. De aceea, trăind într-un stat minimalist, de *laissezfaire*, dr Samuel Johnson a putut declara cu convingere: „N-aș da nici jumătate de guinee ca să trăiesc sub o formă de guvernămînt în loc de alta. Nu are nici o importanță în fericirea unui individ.”⁹⁶ Economia de piață presupunea prin definiție retragerea statului dintr-o serie uriașă de procese decizionale, care rămîneau în seama individului. Libertatea economică și politică erau inseparabile. Libertatea pieței ducea în mod inevitabil la erodarea îngrădirilor politice: aceasta era lecția Thailandei, Taiwanului și a Coreei de Sud.

Lecția s-a aplicat și în Chile. Dezastrul din 1973 a produs o cădere politică și economică totală. Reconstruirea economiei trebuia să înceapă pe un fundal de recesiune mondială. Meritul regimului a fost că a știut să inverseze cursul inflației conduse de guvern care persista de mai multe decenii și devenise o parte a structurii economiei chiliene.⁹⁷ Acest lucru a fost dureros și nepopular și a condus inițial la scăderea PIB și la o rată mare a șomajului. Dar a permis ca economia să fie repusă pe linia de plutire pe baza unor principii de piață, cu ajutorul împrumuturilor de la FMI. În ultima jumătate a anilor '70, cînd inflația se afla în sfîrșit sub control, creșterea a fost reluată, iar la începutul lui 1980 Banca Mondială putea raporta: „în circumstanțe extrem de nefavorabile, autoritățile chiliene au reușit un reviriment economic fără precedent în istoria chiliana”.⁹⁸ Progresul economic explica de ce, la 11 septembrie 1980, un referendum a arătat că 69,14% dintre chilienii cu drept de vot erau în favoarea extinderii cu opt ani a mandatului lui Pinochet. Pe măsură ce s-a înaintat în anii '80 însă, libertatea economică a dus la pretenții tot mai mari de libertate politică. Pinochet nu era dispus s-o acorde. În iunie 1983, au avut loc revolte împotriva regimului în întreaga țară; două luni mai tîrziu guvernul a recunoscut că în timpul demonstrațiilor fuseseră uciși șaptesprezece oameni. Victimele poliției politice a lui Pinochet, Dina, au fost mult mai numeroase. Un raport oficial, cerut după reinstaurarea democrației, calcula că în timpul celor șaisprezece ani de guvernare a lui Pinochet, 1973-1989, fuseseră uciși de către Dina sau de către oameni care lucrau pentru ea 1 068 de oameni; alți 957 „dispăruseră”⁹⁹ dar teama de Dina nu i-a împiedicat pe chilieni să urmeze logica unei economii libere și să facă presiuni pentru revenirea la drepturi de vot depline. Pinochet a acceptat să organizeze un nou referendum asupra președinției sale, iar la 14 decembrie 1989 candidatul opoziției, Patricio Aylwin, a cîștigat alegerile prezidențiale cu 52,4% din voturi, punînd capăt dictaturii, deși Pinochet a rămas comandantul armatei. Aylwin nu numai că a comandat un raport privind excesele regimului, dar a înființat, în martie 1991, și o fundație permanentă care să cerceteze soarta victimelor acestuia caz cu caz. A avut însă grijă să continue, în ansamblu, bine-încercatele politici economice ale acestui regim. Succesul economiilor bazate pe libera inițiativă din Pacific a ajutat, fără îndoială, la recîștigarea încrederii în sistemul de piață atît în America de

L

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

715

Nord, cît și în Europa. Anii '70, după cum am văzut, au fost un deceniu descurajant pentru capitalism. Era la modă în rîndurile intelighenției, între care și mulți economiști, să se vorbească despre „creștere zero”, despre „capitalism tîrziu”, ba chiar despre „postcapitalism”, ca și cum sistemul care crease, pentru prima dată în istorie, ceea ce pînă și opoziții săi numeau Societatea Bunăstării era acum muribund. Forma de guvernămînt cea mai larg aprobată în Occident era așa-numita „societate mixtă”, în care sectorul de stat absorbea între 40% și 60% din PIB, administrînd servicii de asistență socială pe o scară din ce în ce mai mare și rezervînd rolul de creare efectivă de bunăstare sectorului privat care opera în aproximativ jumătate din economie. Slăbiciunea acestei formule euro-americane s-a reflectat însă în ratele de creștere scăzute, fenomenul cunoscut drept „stagflație” care a marcat majoritatea economiilor respective în decursul deceniului, și în semnele de larg răspîndită nemulțumire populară manifestată într-un număr crescînd de greve. Spre sfîrșitul deceniului, pe măsură ce bunurile japoneze (și sud-coreene și taiwaneze) de înaltă calitate și preț scăzut au început să pătrundă tot mai mult pe piețele occidentale, a apărut o nevoie din ce în ce mai mare de schimbări care să aducă o eficiență de tip japonez.

Anul de răscruce a fost 1979, iar câmpul de luptă a fost Marea Britanică. După o serie de greve fără precedent, în special în sectorul public, numit de mass-media „iarna vrajbei noastre”, în mai 1979 Margaret Thatcher, prima femeie care a ajuns liderul unui partid politic britanic (în 1975), a devenit prima femeie prim-ministru a Marii Britanii, obținând pentru Conservatori o victorie electorală de 43 de locuri. Doamna Thatcher, poreclită curînd de regimul Brejnev „Doamna de Fier” (un titlu pe care ea îl savura), se declara a fi un politician „al convingerii”, ca opus unuia al consensului. Implicit, a repudiat mult din politica postbelică a Conservatorilor, în special acordul lor tacit cu Partidul Laburist ca domenii întregi ale vieții publice britanice, inclusiv asistența socială și sectorul naționalizat, să rămînă sacrosancte. Prima ei sarcină a fost să îngrădească puterea legală a sindicatelor, care, după cum am văzut, fusese în continuă creștere începînd din 1945. O încercare anterioară de reformă a guvernului conservator din 1971, cuprinzătoare și extrem de complexă Lege a Relațiilor Industriale, se dovedise inoperantă și fusese abolită prompt de către Cabinetul laburist care venise la putere în 1974. Guvernul doamnei Thatcher, însușindu-și lecția, a abordat problema pas cu pas, emițînd în total cinci legi separate, pe durata a trei parlamente, care au pus capăt progresiv unei serii întregi de privilegii legale speciale ale sindicatelor, au scos în afara legii multe greve și forme de pichetare și au supus sindicatele care încălcau legea la severe penalizări financiare. Doamna Thatcher a arătat, de asemenea, clar că poliția va avea tot sprijinul guvernului ei în acțiunile privind pichetările „de masă”, „volante” și „secundare”, care în anii '70 făcuseră practic imposibil ca angajatorii să reziste cererilor făcute prin greve și aduseseră astfel daune serioase atît sectorului privat, cît și celui public.

716

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Noua politică a fost curînd pusă la încercare. Sindicatele distruseseră efectiv guvernele Harold Wilson din 1968-1970, Edward Heath din 1974 și James Callaghan din 1979. Sindicatul Național al Minerilor, urmînd tactica agresivă creată de Arthur Scargill, liderul minerilor din Yorkshire, care a devenit președintele SNM în 1981, jucase un rol important în aceste victorii, ce amenințau să înlocuiască democrația parlamentară cu sindicalismul ca forță conducătoare a Marii Britanii, cel puțin în sens negativ. Industria carboniferă britanică devenise proprietate de stat în 1946, tocmai pentru a face ordine în mine. Dar SNM tratase întotdeauna Consiliul Național al Cărbunelui ca și cum ar fi fost tot atît de acaparator și antisocial ca și cel mai rău dintre proprietarii privați de mine, apărînd astfel obiectivul central al naționalizării. La 6 martie 1984, Consiliul Național al Cărbunelui, care deja pierdea peste 100 de milioane de lire sterline pe an, a anunțat închiderea a douăzeci de mine neeconomice. Scargill eșuase de două ori în a convoca o grevă generală a minerilor, ceea ce conform regulilor SNM necesita o majoritate de 55% din voturile tuturor șefilor sindicatelor miniere din țară. Cu această ocazie, Scargill s-a abătut de la procedurile prevăzute în regulament. După cum a spus vicepreședintele său, Mick McGahey: „Nu vom fi împiedicați să facem grevă. Va hotărî fiecare zonă, pe rînd, și se va obține un efect al dominoului.” 100 De aceea decizia de a face grevă nu a fost luată de membrii de sindicat, ci de către delegații militanți; iar după ce greva a început, la 10 martie, 0 conferință specială a delegaților din 20 aprilie a respins cererile de vot național cu 69 la 54. Faptul că greva a fost convocată nedemocratic și neconstituțional a fost un argument puternic în favoarea guvernului atunci cînd 1 s-a opus. Harold Macmillan remarcase de mai multe ori: „Există trei instituții în Marea Britanie atît de puternice încît nici un guvern nu le poate stăpîni: Brigada Gărzilor, Biserica Romano-Catolică și Sindicatul Național al Minerilor.” Margaret Thatcher a fost încurajată în sfidarea acestui dicton de atitudinea minerilor din Nottinghamshire, care nu au agreat tacticile lui Scargill, au votat patru la unu împotriva unei greve, și-au ținut minele deschise, în ciuda multor intimidări, și în cele din urmă au format un sindicat separat, divizînd astfel în mod iremediabil SNM; la 7 august 1985 ei au cîștigat la Curtea Supremă o acțiune care, patru luni mai tîrziu, a permis noului Sindicat al Minerilor Democrați să capete un statut legal ca sindicat.

Greva lui Scargill din 1984-1985 merită să fie analizată ceva mai amănunțit pentru că a fost, de fapt, o încercare de a distruge un guvern democratic ales, iar eșecul ei a fost un eveniment epocal în istoria industrială britanică. A fost înfrîntă prin efectul combinat al aplicării noilor reforme ce guvernau activitățile sindicale și coordonarea eficientă între diferitele forțe de poliție locale din Marea Britanie. Pînă la mijlocul lui aprilie 1984 oamenii lui Scargill închiseseră 131 din cele 174 de mine și plănuiau să „picheteze pînă la epuizare” restul, folosind metodele de intimidare cu care avuseseră atîta succes în anii '60. De data asta însă, poliția era pregătită să îi oprească,

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

717

avînd sprijinul legii. La 22 octombrie poliția a cîștigat o hotărîre a Curții Supreme conform căreia avea dreptul să oprească autobuzele care îi transportau pe minerii militanți în zonele sensibile cu scopul de a tulbura liniștea. Prin controlul drumurilor și prin aglomerarea de forțe la minele care funcționau, poliția a reușit să faciliteze minerilor care doreau să lucreze să facă acest lucru, deși unii dintre ei erau victimizați acasă. Astfel, principalul obiectiv al lui Scargill de a închide toate puțurile a eșuat. Greva a fost extrem de costisitoare: a adăugat 2 750 de milioane de lire la cheltuielile guvernului, 1 850 de milioane la pierderile SNM, a costat industria oțelieră britanică 300 de milioane, căile ferate 250 de milioane și industria de furnizare a electricității 2 200 milioane. 101 De asemenea, a fost extrem de violentă și s-a soldat cu cinci morți; la 16 mai 1985 doi mineri din South Wales au fost găsiți vinovați de uciderea

unui șofer de taxi ce transporta minierii care nu făceau grevă la lucru, deși la apel condamnarea a fost redusă la ucidere din culpă. Între martie și sfârșitul lui noiembrie 1984, de exemplu, 7100 de mineri greviști au fost acuzați de diferite delictе, și 3 483 de cazuri au fost în cele din urmă judecate, obținându-se 2 740 de condamnări; numai cheltuielile poliției s-au ridicat la 300 de milioane de lire.

Dar cum guvernul era hotărât să nu cedeze, inutilitatea grevei a devenit din ce în ce mai evidentă. Ignorând lecțiile anilor '20, Scargill alesese un anotimp nepotrivit: primăvara. Consiliul Național al Cărbunelui și consumatorii săi prevăzuseră de mult criza și adunaseră stocuri uriașe. Ca rezultat, nu a fost nevoie de întreruperi ale curentului electric în iarna lui 1984—1985, iar la 8 ianuarie 1985 cea mai mare cerere de energie electrică înregistrată vreodată în Marea Britanie a fost satisfăcută fără nici o dificultate. Fondurile de grevă ale lui Scargill au fost sporite de subvenții uriașe provenite de la guvernul libian al lui Gaddafi, fapt negat de SNM la momentul acela, dar demonstrat ulterior, fără umbră de îndoială, de către Daily Mirror în 1990. În ciuda acestui fapt, minierii au început să se retragă, iar la sfârșitul lui februarie 1985, peste jumătate din cei 170 000 de angajați înregistrați în actele Consiliului Național al Cărbunelui se întorseseră la lucru. La 5 martie o conferință națională a delegaților minerilor a consimțit la ceea ce a fost, de fapt, o capitulare necondiționată. Amenzile stabilite de tribunale costaseră deja SNM 1,4 milioane de lire, iar fondurile i-au fost sechestrate. Aproximativ 700 de greviști au fost concediați pentru „comportament industrial necorespunzător”, și 30 000 au fost disponibilizați, cu 10 000 mai mulți decât cifra planificată înainte de grevă. De fapt, o dată cu crearea facțiunii Uniunii Minerilor Democrați, însuși SNM, cândva cel mai mare sindicat din Europa, a scăzut curînd la numai 80 000 de membri și, de unde fusese unul dintre cele mai bogate din Marea Britanie, a devenit unul dintre cele mai sărace.

A fost poate cea mai nereușită grevă majoră din istoria britanică, deși printr-una din axiomele fundamentale ale sindicalismului britanic — siguranța funcției pentru înalții funcționari — Scargill a rămas la conducere,

718

O ISTORIE A LUMII MODERNE

chiar dacă ecourile disputei au persistat. În 1990 el a fost acuzat că folosisе fonduri libiene pentru a facilita cumpărarea unei case noi, luxoase după standardele minerilor, și s-a spus: „Scargill a început cu un sindicat mare și o casă mică și a sfârșit cu o casă mare și un sindicat mic.” Doamna Thatcher vedea pe bună dreptate în înfrîngerea SNM cea mai importantă răsturnare din sindicalismul militant de la Greva Generală din 1926, bucurîndu-se (6 aprilie 1985) că „terminase” cu ceea ce ea considera „inamicul dinăuntru”. Două zile mai târziu ea adăuga: „în ciuda crudelor intimidări, minierii au insistat asupra dreptului lor de a continua să muncească și și-au dat seama că au un angajator și un guvern pregătiți să-i apere. Sper și cred că lecția va folosi și altora.”¹⁰²

Și n-a fost. Poate cel mai puternic apărut grup de muncitori din industria britanică erau tipografi, constînd în principal din Asociația Grafică Națională (zețarii) și Societatea Grafică și a Sindicatelor Aliate '82, sau SOGAT '82, cuprinzînd alți manufacturieri din această industrie. În zona Londrei mai ales ei operau un sistem de breaslă închis (sau sindical) rigid, întărit de condiții de aderare foarte severe și finanțat cu unele dintre cele mai ridicate salarii din țară. Surplusul de forță de muncă și practicile restrictive, cunoscute în breaslă drept „vechile obiceiuri spaniole”, erau extrem de costisitoare, chiar și după standardele industriei britanice. Mai mult, pe parcursul anilor '70 și în anii '80, momentele de încetare a lucrului, presupunînd neapariția ziarelor naționale, au fost tot mai frecvente, și mai exista și tendința și mai deranjantă a zețarilor de a censura edițiile, știrile sau comentariile cu care nu erau de acord. În 1983, din 1 iunie pînă în 8 august a fost închis printr-o grevă Financial Times, iar între 25 și 27 noiembrie toate zierele naționale (două dintre ele nu au apărut pînă în 30 noiembrie).

În luna următoare însă, sindicatele tipografice au suferit prima lor mare înfrîngere sub noua legislație privind sindicatele, cînd AGN a primit (la 9 decembrie 1983) amenda uriașă de 525 000 de lire pentru sfidare a legii, fiindcă refuzase să se supună unui ordin judecătoresc (plus 150 000 pentru sfidări anterioare). Ei încercaseră să oprească apariția unui nou cotidian, Today, fondat de etnicul asiatic Eddy Shah, care funcționa în afara convențiilor tradiționale ale industriei. Today a continuat astfel să apară și acest fapt nu a trecut neobservat de Rupert Murdoch, cel mai mare și mai întreprinzător dintre proprietarii britanici de ziare, editor al ziarelor The Times, The Sunday Times, News of the World și The Sun, cu un tiraj total de aproximativ 11 milioane de exemplare. După ce construisе în secret (1984-1986) o tipografie de înaltă tehnologie în Wapping, în estul Londrei, care întruchipa toate descoperirile de ultimă oră în culegerea și paginarea electronică, el a reacționat la o grevă a AGN și a SOGAT în zona tradițională a Fleet Street, unde se tipăreau zierele sale, concediînd întregul personal la 24 ianuarie 1986 și transferîndu-și zierele în Wapping. Acolo, el aranjase deja cu Sindicatul liber al Electricienilor, Electroniștilor, Lucrătorilor din Telecomunicații și In-

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

719

stalatorilor ca membrii acestuia să opereze noile utilaje. Din nou, sindicatele au încercat să folosească forța, și Wapping a fost în repetate rînduri scena unor lupte decisive. Dar Murdoch construisе fabrica prevăzînd un asediu și nu degeaba aceasta a devenit cunoscută sub denumirea de Fortăreața Wapping. Din nou, o combinație de ordine judecătorești, pe baza noii legislații, și o eficiență acțiune polițienească a asigurat înfrîngerea forței. Victoria din

Wapping și ulteriorul colaps al puterii sindicatelor tipografice au pus capăt cenzurii neoficiale a presei în Marea Britanie, au revigorat o industrie suferindă, au făcut ziarurile naționale din nou profitabile și au permis astfel crearea cu succes a unora noi, precum The Independent (1986). Dar, împreună cu înfrângerea grevei minerilor, ea a pus capăt eficient și amenințării pe care o constituiau sindicatele la adresa sistemului constituțional și politic britanic. A fost preludiul unei noi epoci de pace în industria britanică, astfel încât în anii 1987-1990 numărul zilelor lucrătoare pierdute prin greve a atins nivelul său cel mai scăzut în peste jumătate de secol, iar „maladia engleză” părea să fi fost vindecată.

Declinul practicilor restrictive ale sindicatelor și al surplusului de personal în multe sectoare a produs în Marea Britanie o creștere a productivității care, timp de mai mulți ani din acest deceniu, a fost cea mai ridicată din Europa; iar în cea mai mare parte a anilor '80 economia britanică s-a dezvoltat rapid: la mijlocul lui 1988, de exemplu, încă mai creștea într-un ritm de 4%, după șapte ani de expansiune continuă, un record unic în perioada postbelică. 103 Dar ceea ce îi izbea în mod special pe străini în legătură cu performanța guvernului Thatcher era succesul său în reducerea sectorului de stat, prin procesul cunoscut sub numele de „privatizare”. Acesta avea două aspecte. Primul a fost transferarea industriilor naționalizate, precum Cable & Wireless, British Steel, British Airways, British Telecommunications, British Gas, precum și a industriei de furnizare și distribuție a apei și electricității, în proprietate și administrare private. Multe dintre aceste organisme naționalizate aveau pierderi mari și constituiau o povară grea pentru contribuabili. Privatizarea a transformat rapid producătorii de pierderi în companii profitabile. British Steel, de exemplu, avusese cele mai mari pierderi din istoria corporațiilor, de aproximativ 500 de milioane de lire, cu un an înainte de a fi privatizată; la sfârșitul anilor '80 avea cele mai mari rate ale productivității din industria europeană a oțelului și era cea mai profitabilă companie oțeliera din lume. Revirimentul de la British Airways nu a fost cu nimic mai puțin spectaculos. Cel de-al doilea aspect a fost modul în care a fost condusă privatizarea, ținând companiile „pe o linie de plutire” în Bursă în așa fel încât micii întreprinzători să fie încurajați să investească în ele. Cotația companiei British Telecom, de exemplu, a fost cea mai mare ofertă publică : de acțiuni din istorie. Efectul net a fost că, pe parcursul anilor '80, numărul acționarilor individuali din Marea Britanie a crescut de la 2,5 milioane la aproape 10 milioane, conferind o oarecare substanță noțiunii de „capitalism

720

O ISTORIE A LUMII MODERNE

democratic”, devenind din ce în ce mai uzitată pe măsură ce se înainta în anii '80. Reducerea rapidă a pierderilor în sectorul public, plus sumele încasate din aceste vânzări, au permis guvernului nu numai să reducă impozitarea directă, rata standard scăzând de la 37,5% la 25%, iar ratele maxime de la 94% și 87% la 40%, ci și să producă mari surplusuri la buget și să plătească peste o cincime din întreaga datorie națională. Privatizarea a fost una din marile povești despre succes a anilor '80 și și-a găsit mulți imitatori peste hotare, în special în Europa, dar și în America Latină, Australasia, Africa și Asia. Până și Japonia, de la care Occidentul învățase atât de mult, a urmat exemplul Marii Britanii și și-a privatizat rețeaua feroviară la 1 aprilie 1987.

Prin aceste mijloace, Margaret Thatcher a devenit unul dintre politicienii cu cel mai consecvent succes ai epocii sale. La 19 iunie 1983, datorită ei Partidul Conservator a fost reales cu o uriașă majoritate totală de 144 de locuri față de toate celelalte partide la un loc, și a repetat acest succes zdrobitor la 12 iunie 1987, când Conservatorii au câștigat cu 375 la 229 în fața opoziției laburiste. Nici un prim-ministru britanic nu câștigase vreodată trei alegeri generale la rând de la Marea Lege a Reformei din 1832. Când doamna Thatcher a fost în cele din urmă obligată să se retragă din funcție de către propriul partid, la 20 noiembrie 1990, ea fusese șeful guvernului pentru o perioadă continuă (de unsprezece ani și jumătate) mai lungă decât a oricărui dintre predecesorii ei de la contele de Liverpool încoace (prim-ministru între 1812 și 1827). Ultimul an de guvernare al doamnei Thatcher a concis însă cu sfârșitul unui ciclu comercial, iar în 1991-1992 Marea Britanie se afla într-o adâncă recesiune. Mai mult, este de remarcant că ea a stîrnit atât multă ostilitate cât și sprijin entuziast, și că în cele trei alegeri pe care le-a câștigat, partidul ei nu a obținut niciodată măcar 50% din voturile exprimate. În multe privințe, ea i-a semănat lui de Gaulle: ca și el, se pricepea să spună nu și să-și mențină poziția; ca și el, ea a readus încrederea în sine și mîndria poporului ei; a guvernat cu mare autoritate pe exact aceeași durată; și, la fel ca de Gaulle, a căzut încercînd o reformă fundamentală a guvernării locale, în cazul ei căutînd să înlocuiască modul depășit și inechitabil în care era finanțată aceasta.

Doamna Thatcher și „thatcherismul” au avut în anii '80 o influență globală mult dincolo de noua modă a privatizării și a reducerii sectorului de stat. Anii '80 au fost un deceniu radical conservator, și chiar și în statele în care au fost alese guverne socialiste sau laburiste, îndepărtarea de marxism, colectivism și toate „ism-ele” tradiționale ale stîngii a fost pronunțată. Procesul a fost remarcabil în special în Franța. Alegerea socialistului Francois Mit-terrand ca președinte în 1981, după douăzeci și trei de ani de gaullism și succesori ai acestuia, a adus o scurtă perioadă de egalitarism socialist și de politici opuse economiei private, care a condus într-o succesiune rapidă la trei devalorizări ale francului; după aceea, Partidul Socialist Francez s-a deplasat

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

721

net spre dreapta și spre politici de piață liberă; iar la sfârșitul anilor '80 alternările la putere ale prim-miniștrilor

sociaști și conservatori nu au părut să aducă diferențe mari în politica economică, în apărare sau în afacerile externe. Social-Democrații germani renunțaseră la marxism, sau la orice se apropia de acesta, cu o generație în urmă. În Portugalia, dr Mário Soares, ales prim-ministru pentru prima dată în 1976 și președinte în 1987, sub noua și liberala constituție din 1982, a îndreptat treptat în anii '80 socialismul portughez spre tabăra pieței libere. O mișcare similară a avut loc în Spania, unde Partidul Socialist, sub conducerea moderatului Felipe González, departe de a-și exploata victoria zdrobitoare din 1982, a reintrodus cultura întreprinderii private care transformase economia spaniolă în anii 1950-1975. În Australia Partidul Laburist al lui Bob Hawke, care a revenit la putere în martie 1983 și mai târziu a fost reales de trei ori, s-a deplasat consecvent spre dreapta; de fapt, în martie 1991 Hawke însuși a făcut o declarație răsunătoare, avertizând țara că nu-și mai putea permite să impună îngrădiri obositoare economiei private din motive socialiste, ecologice sau de orice altă natură. În Noua Zeelandă, liderul laburist David Lange, care a devenit prim-ministru în 1984, și-a condus partidul și guvernul în aceeași direcție, deși în mod evident nu destul de repede pentru unii dintre colegii săi, care de fapt l-au obligat să demisioneze în august 1989, ca rezultat al unui puci complotat de partidele de dreapta. În Marea Britanie, după cea de-a treia înfrîn-gere electorală din 1987 a Partidului Laburist, liderul acestuia, Neil Kinnock, a început durerosul proces de renunțare la politicile laburiste tradiționale și, pînă în 1990-1991 făcuse din Partidul Laburist, cel puțin teoretic, unul eligibil.

În partidele laburiste sau socialiste democratice din întreaga lume a început să se poarte termenul de „piață socială”, implicînd acceptarea forțelor pieței supuse anumitor îngrădiri esențiale pentru a-i proteja pe cei săraci sau nepri-vilegiați. Dar sintagma era folosită și de dreapta. „îmi place expresia asta”, declara Norman Lamont în martie 1991, imediat după ce predase primul său buget în calitate de ministru de Finanțe în guvernul pe care John Major îl formase pentru a-1 înlocui pe al lui Margaret Thatcher.¹⁰⁴ Un alt clișeu politic care a intrat în modă la începutul anilor '90, reflectînd acceptarea principiilor pieței de către stînga, a fost „statul permisiv” ca opus „Guvernului Mare”: Statul exista nu atît pentru a face el însuși, se susținea, cît pentru a facilita oamenilor să facă singuri ce era de făcut. Conservatorii erau la fel de mulțumiți să folosească această formulare pentru rolul guvernului. Într-o anumită măsură, așadar, în anii '80 și la începutul anilor '90 a existat o convergență de opinii în democrațiile lumii, dar era o convergență în termenii dreptei. De fapt, „efectul clichetului”, o sintagmă creată de ideologul conservator britanic Sir Keith (mai târziu Lord) Joseph în anii '70, prin care politicile inițiate de guvernele de stînga erau confirmate de succesorii lor de dreapta, înlocuind astfel oscilarea pendulului printr-un clichet colectivist,

722

O ISTORIE A LUMII MODERNE

era acum răsturnat: radicalii dreptei erau cei care împingeau permanent societățile în direcția liberalismului economic.

Același proces se desfășura și pe continentul nord-american, deși aici el era afectat și de factori geografici. Mexicul, ca și Chile, era afectat de noua cultură a liberei inițiative din Pacific deși, ca și Chile, suferise de pe urma unui experiment pe scară largă de colectivism condus de stat. Economia a crescut foarte repede în 1940-1970, iar în anii '70 președintele Luis Eche-verria a încercat să facă din Mexic liderul Lumii a Treia ca un Stat model al Marii Guvernări. El a sporit sectorul economiei de stat cu 50% și numărul corporațiilor proprietate de stat de la 86 la 740. Rezultatul previzibil a fost hiperinflația și o criză a balanței de plăți. Jose Lopez Portillo a venit la putere în 1976 și a îndreptat Mexicul din nou spre economia de piață.¹⁰⁵ El a spus FMI că se temea de „sud-americanizarea” vieții mexicane: lovituri de stat și dictaturi de stînga sau de dreapta.¹⁰⁶ A fost ajutat de importanțele descoperirii de petrol din 1977, care sugerau că Mexicul putea fi în cele din urmă un producător de același calibru ca și Kuveitul sau chiar Arabia Saudită. Pe de altă parte, structura Mexicului, în esență un stat monopartid condus de o elită prin Partidul Revoluționar Instituțional (PRI), îngreuna reducerea angajaților (și patronajului) statului.¹⁰⁷ La începutul anilor '80, datoriile externe ale Mexicului le întreceau pînă și pe ale Braziliei. În vara lui 1982 el nu și-a putut plăti dobînzile și a naționalizat băncile. Dar economia și-a reluat direcția liberală în anii 1985-1990, făcînd posibil un acord comercial istoric cu Statele Unite.

De fapt, economia mexicană intra în economia Pacificului de Nord-Est formată din vestul Statelor Unite, vestul Canadei și Alaska. Aproximativ 70% din exporturile mexicane mergeau în America în anii '70 și '80; 60% din importuri erau din America. Existau probabil vreo 10 milioane de emigranți mexicani ilegali în SUA; una din șapte familii în California și una din trei în New Mexico erau hispanice. Este adevărat că economia mexicană era și una caribiană. La fel și cea a Americii, în special de cînd hispa-nizarea economiei Floridei, care a crescut rapid în sfertul de secol 1965—1990, a îndreptat-o într-o direcție latino-americană. Din anii '70 însă, atît economia americană cît și cea mexicană au simțit tendința Pacificului, o tendință tot mai accentuată spre piața liberă. Deplasarea centrului de greutate al Americii, atît demografic cît și economic, dinspre nord-est spre sud-vest a fost una dintre schimbările cele mai importante ale epocii moderne. În anii '40, geograful E.L. Ullman a localizat „nucleul” economiei SUA în Nord-Est. Deși reprezenta numai 8% din zona totală de uscat, acolo se afla 43% din populație și 68% din fabrici.¹⁰⁸ Această configurație a rămas stabilă în cea mai mare parte a anilor '50. Geograful H.S. Perloff, scriind în 1960, vedea în ceea ce el numea „centura manufacturieră” „inima însăși a economiei naționale”.¹⁰⁹ Dar chiar în timp ce scria el,

configurația era în schimbare, în 1940-1960 Nordul continua să câștige populație (2 milioane), dar aceas-

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

723

ta era sporită mai ales de negrii cu venituri mici și fără vreo calificare veniți din Sud. Deja începea să piardă net albi; pierderea a devenit curînd absolută. Schimbarea a venit în anii '60 și s-a accentuat în anii '70. În 1970-1977, Nord-Estul a pierdut 2,4 milioane de oameni prin migrații; Sud-Vestul a câștigat 3,4 milioane, cei mai mulți albi calificați în diferite meserii. Cum deplasarea se făcea în esență dinspre Cercul Polar spre Ecuator, ea a fost sprijinită de creșterea prețurilor la energie, după cum a arătat recensămîntul din 1980. Variațiile regionale în ce privea veniturile, cîndva net în favoarea vechiului „nucleu”, s-au egalizat, apoi au trecut în favoarea Sud-Vestului. Investițiile au urmat populația. Procentul de angajați deținut de „zona-nucleu” a scăzut de la 66% în 1950 la 50% în 1977. Cel al Sud-Vestului a crescut de la 20% la 30%.¹¹⁰ Deplasarea demografică a adus cu sine schimbări în puterea și filozofia politice. La alegerea lui Kennedy în 1960, Nordul a avut 286 de voturi ale colegiilor electorale față de cele 245 ale Sudului. În 1980 Sudul conducea cu patru, iar previziunile Biroului de Recensămînt arătau că la alegerile din 1984 Sudul avea să conducă cu douăzeci și șase.¹¹¹ Această schimbare a marcat sfîrșitul vechii coaliții intervenționiste a lui Roosevelt, dominantă vreme de două generații, și apariția unei coaliții sud-vestice favorabile pieței libere. Victoria zdrobitoare a lui Richard Nixon din noiembrie 1972 a fost o prefigurare a consecințelor politice ale acestei deplasări, dar ea a fost umbrită de Watergate și ceea ce a urmat. La 4 noiembrie 1980 însă, tendința a devenit evidentă cînd Ronald Reagan, apreciat guvernator de California în două mandate — și făcînd parte din unul dintre grupurile de interese cele mai importante din California, industria filmului — l-a învins zdrobitor pe Jimmy Carter, primul președinte ales care a fost înfrînt vreodată de la Herbert Hoover, în 1932. Reagan a câștigat cu un vot popular uriaș, obținînd 43,9 milioane de voturi, față de cele 35,4 milioane ale lui Carter. La 6 noiembrie 1984 el și-a reiterat succesul cu o diferență și mai mare, obținînd 59% din voturile populare, cu majorități în fiecare bloc important de alegători cu excepția negrilor, a evreilor și a sindicaliștilor. L-a înfrînt pe opozantul său democraț, Walter Mondale, în toate statele cu excepția unuia singur. Nu a fost nici o coincidență în faptul că anii '80, cînd California, deja cel mai bogat, a devenit cel mai populat stat din SUA, cu cele mai multe voturi electorale, au fost în multe privințe deceniul californian.

Dar dominația lui Reagan în anii '80 nu a fost nicidecum datorată în principal schimbărilor demografice. Mai bine decît orice alt politician în afară de Margaret Thatcher însăși, el a sesizat spiritul epocii. A fost, fără îndoială, inspirat de victoria și exemplul ei — ea a fost pentru el un fel de Ioan Botezătorul, sau, altfel spus, el a fost discipolul ei cel mai capabil — și vreme de opt ani, cu o singură excepție, ei au format o societate bilaterală de admirație reciprocă. Dar majoritatea ideilor sale simple și populare îi intraseră în cap cu mult înainte. „Pînă în 1960”, scria el, „mi-am dat seama că ade-

724

O ISTORIE A LUMII MODERNE

văratal inamic nu erau marile afaceri, ci marea guvernare.”¹¹² Douăzeci de ani mai tîrziu, el era un om al cărui timp sosise. În mod destul de ciudat, el nu a reușit să reducă substanțial dimensiunea economiei de stat. În această privință a fost victima unei dihotomii crescînde în politica americană: o tendință de a alege președinți republicani și congrese democratice. Partidul său a controlat Senatul o vreme, dar niciodată Camera Reprezentanților. Acolo, de fapt, puterea democrațiilor s-a consolidat în anii '80. Pe măsură ce costurile alegerilor au crescut, șansele de a înlocui un congressman au scăzut, pînă ce, spre sfîrșitul deceniului, fluctuația a fost de sub 10%; iar locurile în Congres au depins într-o măsură tot mai mare de satisfacerea grupurilor de interese prin cheltuieli federale. Prin urmare, a fost peste puterile lui Reagan, sau chiar ale succesurului său republican George Bush, să reducă cheltuielile federale interne. Ceea ce putea și a făcut Reagan a fost să reducă impozitele. Rezultatul a fost creșterea constantă a deficitului bugetar. În primii șase ani după ce au intrat în vigoare reducerile inițiale de impozite, la sfîrșitul lui 1981, stimularea economiei rezultată de aici a crescut de fapt veniturile provenite din impozite cu 375 miliarde de dolari. În aceeași perioadă însă, Congresul a crescut cheltuielile interne cu 450 de miliarde.¹¹³ Deficitul bugetar a fost însoțit de un dezechilibru comercial crescînd care, în cei patru ani ai celui de-al doilea mandat al lui Reagan, au ajuns la suma cumulativă de 541 243 milioane de dolari. Deficitul bugetar a început să scadă în 1988, dar a rămas mare și în anul acela datorita guvernamentală totală a depășit pragul de 2 000 de miliarde de dolari.¹¹⁴ Vînzarea de obligațiuni de stat și a unor firme private pentru a finanța aceste două defici-turi însemna că acționarii și investitorii străini, cu Japonia în frunte, dar urmată la mică distanță de Marea Britanie în domeniul investițiilor, își asigurau un control important asupra economiei americane, sau cel puțin asta era temerea multor americani.

Pe de altă parte, politicile lui Reagan, sau „reaganomics”, cum au fost numite de prieteni și dușmani deopotrivă, au produs un dinamism pe care America nu-l mai cunoscuse de pe vremea lui Eisenhower. În șase ani, 1982-1987, PIB (ajustat pentru inflație) a crescut cu 27%, industria cu 33%, veniturile medii cu 12% (față de un declin de 10,5% în anii '70).¹¹⁵ S-au creat aproximativ 20 de milioane de noi locuri de muncă. În plus, Reagan a reușit să popularizeze ideea că America era din nou o națiune dinamică și plină de succes, după îndoielile anilor '70. Și-a câștigat, din partea unei prese inițial ostile, titlul de „Marele Comunicant”, conferit fără mare tragere de inimă. Rezultatul a fost că

Statele Unite, ca națiune, au început să-și recâștige încrederea în sine, pierdută în timpul încercării de sinucidere din anii '70. O cercetare realizată de înalta Comisie pentru Strategie pe Termen Lung, numită de Reagan, raporta în ianuarie 1988 că între 1990 și 2010 economia Statelor Unite avea să crească de la 4,6 bilioane de dolari la aproape 8 bilioane, iar mai târziu avea să fie aproape de două ori mai mare decât cea

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

725

mai mare economie din lume după ea. 116 între timp însă, la începutul anilor '90 America se afla într-o pronunțată recesiune.

;' Cu toate acestea, respectul de sine regăsit în anii '80 a reușit în bună măsură să pună capăt masochismului provocat de Vietnam și i-a permis lui Reagan, care nu avea nici un fel de inhibiții în privința legitimității folosirii uriașei puteri a Americii, să acționeze pe scena lumii cu un aplomb din ce în ce mai mare. Nu era un om impulsiv, și nicidecum belicos, dar credea cu tărie în valorile absolute ale comportamentului, distingând clar între bine și rău în afacerile internaționale. Când considera că trebuie să acționeze, acționa; nu fără o atentă deliberare, dar fără vreun sentiment de culpabilitate sau *arrieres-pensees*. Dar și aici doamna Thatcher i-a servit drept mentor. Vineri, 2 aprilie 1982, fără vreo avertizare sau declarație de război, o importantă flotă de amfibii a invadat și ocupat Insulele Falkland, colonia Coroanei britanice. (A ocupat și sudul Georgiei, spre est.) Aceste insule, cunoscute argentinienilor sub numele de Malvine, se aflau în dispută de două secole (dr Johnson publicase o broșură pe această temă, respingând pretențiile britanice de posesiune). Toți locuitorii erau însă de proveniență britanică, descinzând din coloniștii care au sosit în anii '20 ai secolului al XIX-lea, și erau deci nativi prin dreptul a șase generații de proprietari. Comandantul juntei militare argentinienne din vremea aceea, generalul Leopoldo Galtieri, făcea parte (din întâmplare) el însuși din a doua generație de imigranți din Europa, trăsătură pe care o avea în comun, în mod interesant, cu Ian Smith, conducătorul albilor rhodesieni, și cu Fidel Castro, dictatorul cubanez. Pretenția argentinienilor că erau angajați într-un act de eliberare anticolonială nu a fost prea convingătoare, iar Consiliul de Securitate al Națiunilor Unite a votat cu 10 la 1 în favoarea unei retrageri imediate a Argentinei (Rezoluția 502). Britanicii însă au fost prinși complet nepregătiți, fără forțe armate importante în zonă. Ministrul de Externe, Lordul Carrington, a considerat corect să demisioneze pentru a ispăși neputința departamentului său de a prevedea agresiunea. Margaret Thatcher, urmată de cabinetul ei, a hotărât să recupereze insulele, prin diplomație dacă era posibil, prin forță dacă era necesar.

Primele nave de război britanice au pornit spre sudul Atlanticului la două zile după invazie. O săptămână mai târziu, Marea Britanie a declarat o zonă de excludere de 200 de mile în jurul insulelor, o variantă a „carantinei” pe care o impusese președintele Kennedy asupra zonei Cubei în timpul crizei rachetelor din 1962. Trimiterea unei forțe expediționare la 12 000 de kilometri distanță, cu escortă navală dar fără sprijin aerian complet (cele două transportoare britanice erau echipate doar cu avioane cu reacție subsonice Harrier, în timp ce avioanele supersonice ale Argentinei puteau opera de pe aeroporturile sale continentale, precum și de pe aeroportul Port Stanley din Falkland) a fost o decizie riscantă. Ea a stîrnit admirația, printre alții, a lui Ronald Reagan însuși, care pe parcursul întregii operații nu numai că a acor-

726

O ISTORIE A LUMII MODERNE

dat guvernului britanic sprijin diplomatic deplin la Națiunile Unite și oriunde altundeva, dar a asigurat în secret și asistența serviciilor sale de informații, îndrăzneț a operațiune a reușit. La 25 aprilie Georgia de Sud a fost recuperată. Exact o săptămână mai târziu, crucișătorul greu argentinian Belgrano a fost scufundat de submarinul britanic Conqueror, înregistrîndu-se pierderea a 385 de vieți omenești; după aceea, marina argentiniană s-a retras în port și nu a mai participat la conflict. Forțele aeriene argentine au luptat ceva mai bine, folosind rachete pentru a scufunda în total patru nave de război și transportoare britanice, deși pierderile de vieți omenești au fost mici. Altfel, operațiunile amfibiilor au decurs conform planului. La 21 mai armata britanică a stabilit un cap de pod la San Carlos; o săptămână mai târziu trupele paramilitare au ocupat Port Darwin și Goose Green, iar la 14 iunie întreaga garnizoană argentiniană a capitulat. În luptele pe uscat s-au pierdut aproximativ 255 de vieți omenești de partea britanicilor și 652 de partea argentinienilor. La trei zile după aceea, Galtieri a fost înlăturat. De fapt, victoria britanică a dus direct la încheierea guvernării militare și la reinstaurarea democrației în Argentina. La 10 decembrie 1983, Râul Alfonsín a fost ales primul președinte civil și democrat al Argentinei pe o perioadă de opt ani, și a început imediat o anchetă cu privire la miile de disidenți care „dispăruseră” în timpul guvernării juntei, iar Galtieri și mulți dintre colegii săi au fost condamnați la ani lungi de închisoare.

Efectul asupra lui Reagan a fost de asemenea remarcabil. Acțiunea din Falkland a servit la revigorarea simțului occidental al corectitudinii comportamentului internațional și a amintit Americii de responsabilitățile ei ca democrație conducătoare și apărător al domniei legii. Primele consecințe geopolitice au apărut la sfîrșitul lui 1983. La 19 octombrie Maurice Bishop, premierul micii insule vest-indiene Grenada, care era membră a Common-wealth-ului britanic, a fost asasinat în timpul unui puci organizat de stînga, ajutat și probabil planificat de cubanezi. Două zile mai târziu, conducătorii vecinilor Grenadei, Jamaica, Barbados, St Vincent, St Lucia, Dominica și Antigua, au semnalat mari aglomerări de forțe militare cubaneze pe insulă și, temîndu-se pentru siguranța propriilor guverne

democratice, au solicitat în secret intervenția militară americană. Reagan, care se afla în week-end în Georgia, unde juca golf, a fost trezit sîmbătă la patru dimineața cu această veste. Informat de Consiliul Șefilor de Stat Major că putea fi organizată în patruzeci și opt de ore o „operațiune de salvare”, răspunsul său a fost „dați-i drumul”. Cum exista teama de întăriri cubaneze, iar în Grenada se aflau opt sute de studenți la medicină americani, toți potențiali ostatici, a fost impusă cea mai mare discreție.¹¹⁷ Acest lucru a avut o consecință nedorită; doamna Thatcher nu a fost informată cu privire la ceea ce intenționa Reagan, și cum Grenada era o țară din Commonwealth, ea (și regina) s-au simțit ofensate, și ea și-a exprimat public poziția, ceea ce a fost o greșeală nefericită.¹¹⁸ Acesta a fost singurul dezacord serios pe care ea și Reagan l-au

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

727

avut în opt ani, iar ea a recunoscut mai tîrziu în particular că greșise. Altfel, operațiunea a fost bine primită și și-a atins toate obiectivele. Trupele americane au debarcat la 25 octombrie, au reinstaurat autoritatea constituțională și au început să se retragă imediat, la 2 noiembrie.

Aceasta nu a fost singura acțiune de forță pe care a întreprins-o administrația Reagan ca polițist mondial neoficial și în apărarea intereselor legitime ale Americii. La 8 iulie 1985 Reagan etichetase cinci țări, Iranul, Coreea de Nord, Cuba, Nicaragua și Libia, drept „membri ale unei confederații de state teroriste” care „săvîrșesc acte de război clare” împotriva Statelor Unite. Ele erau „state în afara legii conduse de cea mai bizară adunătură de neaveniți, smintiți și criminali murdari de la apariția celui de-al Treilea Reich”. Această declarație, făcută la Asociația Baroului American, era caracteristică pentru stilul robust al președintelui și foarte savurată de americanii de rînd; ea făcea parte din populismul său. Personal, îl considera pe colonelul Geddafi al Libiei cel mai periculos din „adunătură”, pe temeiul că „el nu este numai barbar, este și alunecos”¹¹⁹. După cum am observat deja, la 5 a-prilie 1986 o bombă a explodat într-o discotecă din Berlin frecventată de soldați americani, ucigînd unul dintre ei, precum și o turcoaică, și rănind alți două sute de oameni. Interceptările americane au stabilit fără umbră de îndoială că Libia nu fusese străină de acest dezastru, iar la 13 aprilie Reagan g (a autorizat bombardiere americane F-111 să întreprindă un atac asupra cartierelor generale și garnizoanelor militare ale lui Geddafi din Tripoli. Acesta a avut loc în noaptea de 13—14 aprilie. Margaret Thatcher a acordat aviației americane permisiunea să opereze de la bazele ei din Marea Britanie, dar Franța și Italia i-au refuzat permisiunea de a survola în spațiul lor aerian, făcînd necesar un ocol de 1 500 de kilometri peste Atlantic și Mediterana. Atacul și-a atins obiectivul principal: după aceea, Geddafi a avut un rol mult mai puțin proeminent și activ în sprijinirea terorismului internațional.

Această disponibilitate crescîndă a Statelor Unite de a-și afirma drepturile legitime și a-și folosi puterea a continuat și sub succesorul lui Reagan, George Bush. La 21 decembrie 1989, Casa Albă, exasperată atît de tratamentul la care generalul Manuel Noriega, dictatorul din Panama, îi supunea pe opozanții săi democrați, cît și de participarea lui la un circuit al narcoticelor care introducea droguri în valoare de miliarde de dolari în Statele Unite (Noriega se confrunta cu acuzații penale extrem de serioase în Florida), a autorizat o intervenție militară americană. Pretextul imediat a fost asasinarea unui soldat american din zona americană a canalului. Se estimează că au murit în luptă aproximativ două sute de civili, nouăsprezece soldați americani și cincizeci și nouă de membri ai forțelor armate panameze. Dar Noriega a fost răsturnat rapid, s-a refugiat la nunțiatuura din Vatican, s-a predat și a fost dus să fie judecat în Florida. În Panama, ca și în Grenada, democrația a fost reinstaurată și forțele americane s-au retras rapid. Aceste acțiuni polițienești au fost foarte criticate de unii membri ai inteligenței occiden-

728

O ISTORIE A LUMII MODERNE

tale, dar se pare că au fost populare în rîndurile publicului larg, și au slujit la descurajarea comportamentului agresiv și antisocial al unora dintre dictatorii din Lumea a Treia, din păcate nu al tuturor. Ele au pregătît, de asemenea, conducerea americană și opinia publică pentru a înfrunta o amenințare mult mai serioasă, după cum vom vedea, la adresa ordinii mondiale.

La începutul anilor '80 însă, președintele Reagan era mai preocupat să recupereze o parte din terenul pierdut, atît în sens fizic, cît și psihologic, în favoarea Uniunii Sovietice, a sateliților și surogatelor ei în colectivității ani '70. Cînd a devenit președinte, Reagan a aflat că Uniunea Sovietică cheltuia anual pe armament cu 50% mai mult decît Statele Unite, și cîștiga teren atît în domeniul convențional, cît și în cel nuclear. Extrem de neliniștitoare era desfășurarea de rachete cu focoaase multiple SS-20 cu rază medie de acțiune în Europa de Est. La 17 iunie 1980 Margaret Thatcher negociase cu președintele Carter un acord în urma căruia, pentru a contracara rachetele SS-20, au fost desfășurate în Marea Britanie rachete American Cruise. Pe baza acestei prime mișcări, Reagan și doamna Thatcher i-au putut convinge pe alți membri NATO să furnizeze locații pentru rețeaua Cruise. În Europa extrema sîngă a organizat demonstrații coordonate împotriva desfășurării: la 22 octombrie 1983 s-a pretins (de către organizatori) că în Londra avusese loc un marș la care participaseră vreo 250 000 de oameni; s-a format un „lanț uman” care traversa Parisul; în Germania, sîngă a declarat că protestaseră un milion de oameni; la Greenham Common, în Anglia, unde se afla una dintre bazele pentru rachetele Cruise, a fost înființată o Tabără de Pace a Femeilor. Aceste proteste au fost însă ineficiente, și nu există dovezi că s-ar fi bucurat undeva de sprijinul clasei muncitoare. Femeile din Greenham, mai

ales, au devenit curînd nepopulare printre localnici.

Desfășurarea de rachete Cruise a atras atenția conducerii de la Moscova că epoca indeciziei în politica de la Casa Albă se încheiase.¹²⁰ În același timp, încă din primele zile ale președinției sale, Reagan a lansat un program de reînarmare în afara granițelor. În cuvintele sale, „am cerut [Consiliului Șefilor de Stat Major] să-mi spună de ce arme noi aveau nevoie pentru a câștiga superioritate militară față de inamicii noștri potențiali”. Dacă era să se aleagă între securitatea națională și deficit, „va trebui să fiu de partea apărării naționale”.¹²¹ Cheltuielile suplimentare pentru apărare au ajuns curînd la aproximativ 140 de miliarde de dolari pe an. Ele au inclus extinderea și instruirea unor forțe de desfășurare rapidă, scoaterea de la naftalină a navelor de luptă din al doilea război mondial și echiparea lor cu rachete Cruise și dezvoltarea bombardierului antiradar Stealth, precum și a unei serii de rachete cu laser de înaltă tehnologie, inclusiv arme antibalistice, cunoscute sub denumirea colectivă de „programul Star Wars”. Planificarea strategică și instruirea tactică a tuturor forțelor armate americane a fost regîndită în sensul folosirii, atît în scopuri nucleare cît și convenționale, a acestor sisteme

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

729

«vansate de armament, schimbare ce avea să se dovedească de o importanță capitală în 1991.¹²²

Cu toate acestea, principalul impact al programului de reînarmare a fost, așa cum se și intenționase, politic, în două sensuri. Reagan era dornic, în primul rînd, să arate popoarelor din Europa de Vest (și chiar populații-lor-satelit din spatele Cortinei de Fier, care începeau să privească din ce în ce mai mult spre Occident) că angajarea Americii față de securitatea colectivă era tot atît de puternică pe cît fusese oricînd. Aceasta a provocat o reacție pozitivă din partea celor mai multe guverne europene.¹²³ La fel de important însă a fost impactul calculat asupra politicii sovietice. După cum Reagan a descoperit repede din rapoartele serviciilor de informații, la începutul anilor '80 Rusia intra într-o dezordine economică tot mai mare. Războiul din Afganistan era nepopular și costisitor; și furnizînd rebelilor arme antiaeriene și antitanc mici, ultramobile, America a putut spori costurile financiare și umane ale războiului pentru Rusia, cu cheltuieli minime pentru ea însăși. Gerontocrația rusă, falanga vechilor lideri de partid și generali care controlaseră țara de pe vremea lui Hrușciiov, avea și ea serioase probleme de conducere. Pînă la începutul anilor '80, așa-numita Doctrină Brejnev constituia baza politicii externe și de apărare sovietice; aceasta stipula că o dată creat un „Stat Socialist”, precum Cuba sau Vietnam, orice amenințare la adresa guvernului acestuia avea să fie considerată o amenințare la adresa intereselor vitale ale Uniunii Sovietice. Este discutabil dacă doctrina ar fi fost aplicată în toate cazurile; dar nu a fost pusă la încercare niciodată, și principiul însuși pare să fi murit o dată cu bătrînul, la 10 noiembrie 1982. El a fost succedat două zile mai tîrziu în funcția de secretar general al partidului, iar la 16 iunie 1983 în aceea de președinte, de către Iuri Andropov, care fusese șeful KGB vreme de cincisprezece ani. La 8 martie 1983, Reagan a profitat de ocazie ca să avertizeze noua conducere sovietică cu privire la opinia sa despre sistemul ei de expansiune, și la ceea ce intenționa să facă pentru a se opune unor noi violări de teritorii. În Orlando, Florida, el și-a ținut discursul cunoscut mai tîrziu sub numele de discursul despre „imperiu malefic”. După cum spunea el, și-a rostit acest discurs, „și alte asemănătoare, cu premeditare” (și contrar sfaturilor strașnicei sale soții, Nancy) pentru că „voiam să amintesc sovieticilor că știam ce pun la cale”¹²⁴. Atitudinea mult mai rigidă a Casei Albe, care mai avea și sprijinul total al guvernului Margaret Thatcher din Londra, a avut repercusiuni în Moscova, unde conducerea sovietică era marcată de o nesiguranță crescîndă. La șapte luni după ce a devenit președinte, Andropov a murit (9 februarie 1984), iar succesorul său, Konstantin Cernenko, instalat în grabă ca secretar general și președinte (13 februarie, 11 aprilie), a condus doar ceva mai mult de un an, murind și el la 10 martie 1985. Elita sovietică a făcut atunci pasul hotărîtor de a sări o generație și a-l alege pe Mihail Gorbaciov, în vîrstă de 52 de ani, un appa-

730

O ISTORIE A LUMII MODERNE

rateik de partid, născut în Caucaz, dar de origine ucraineană (pe linie maternă), care avansase sub oblăduirea lui Andropov.¹²⁵

Gorbaciov a început să-și consolideze poziția facînd cîteva mii de schimbări de personal la toate nivelurile conducerii sovietice, atît centrale cît și regionale; dar se pare că nu a exercitat niciodată acea autoritate incontestabilă pe care pînă și Brejnev o considerase ca de la sine înțeleasă. În anii 1987-1991 ordinele sale clare au fost din ce în ce mai mult ignorate sau executate imperfect, și au avut loc acțiuni fără autorizația sa, ba chiar fără știința sa. După standardele partidului comunist sovietic, el era un liberal; dar respingea pînă și ideea unui sistem pluripartid în Rusia, ca fiind un „nonsens total”. Mergea mult prin țară, ținînd discursuri pline de povește: tema lui era „trebuie să schimbăm totul”, dar adăuga: „eu sînt comunist”. Se pare că a crezut că comunismul se putea reforma dinăuntru, fără a-și abandona doctrinele de bază, în special principiile leniniste după care trebuiau organizate statul și economia. Dar, după cum am văzut, sistemul lui Lenin și nu suprastructura stalinistă era rădăcina problemelor Rusiei. Din nou, la 7 noiembrie 1989, Gorbaciov a spus telespectatorilor sovietici: „Trebuie să înaintăm din ce în ce mai repede”, fără a arăta clar către ce anume înainta țara. Spunea că el crede în introducerea sistemului de piață, arătînd astfel că adoptase, ori cel puțin era conștient de spiritul anilor '80. Practic însă, acest lucru însemna o mică extindere a terenului deschis pentru cultivare individuală, și o mai mare responsabilitate pentru întreprinderile industriale. Dar prima

mişcare, prin care 5% din pământul cultivat (de către micii proprietari) a ajuns curînd să producă 50% din alimentele disponibile în piețe, nu a făcut decît să atragă atenția asupra neputinței fermelor și gospodăriilor colective de stat, care au rămas intacte; iar cea de-a doua, prin reducerea subvențiilor de la centru pentru industrie, a dus la o scădere accelerată a producției. Astfel, în a doua jumătate a anilor '80, și încă și mai mult la începutul anilor '90, bunurile disponibile în magazinele sovietice s-au diminuat drastic, și o parte din ce în ce mai mare din întreaga economie opera prin schimburi în natură, nu numai individuale ci și între fabrici și pe piața neagră. Gorbaciov a introdus politica de glasnost, sau de „deschidere”, prin care presa și, într-o oarecare măsură radioteleviziunea de stat puteau să critice guvernul și să-l tragă la răspundere. El a restrîns activitățile KGB.¹²⁶ Au fost deschise unele arhive. Istoricii sovietici cu gîndire independentă au devenit mai îndrăzneți. Grupurile comune, datînd din vremea lui Stalin, au fost deschise și făcute publice, iar numărul victimelor lui Stalin era constant revizuit în sens crescător. Buharin și alți nouă oameni asasinați judiciar în 1938 au fost reabilitați. Erau trimiși mai puțini oameni la închisoare sau în spitale psihiatrice pen-»: tru delictelor politice.

Următorul rezultat a fost îndepărtarea, într-o oarecare măsură, a climatului de frică în care Uniunea Sovietică trăise vreme de șaptezeci de ani. Acest lucru însă a relaxat disciplina, întemeiată pe frică, singurul lucru care ținuse

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

731

de fapt în funcțiune sistemul comunist sovietic. Absenteismul a crescut. Grevele au devenit ceva obișnuit. A avut loc o uriașă creștere a infracțiunilor, a distilării ilicite de vodcă și prin urmare a alcoolismului. La început Gorbaciov a impus o formă limitată de prohibiție; apoi, confruntat cu colapsul veniturilor statului din taxele pe vodcă, a abandonat-o. A avut loc o serie de catastrofe demoralizatoare, atît naturale cît și provocate de eșecuri și neglijențe ale oamenilor. La 26 aprilie 1986, unul dintre reactorii nucleari de la Cernobîl, în apropiere de Kiev, în Ucraina, a explodat, constituind cea mai cumplită calamitate din istoria energiei nucleare, cu pierderi de vieți omenești, precipitații radioactive și efecte pe termen lung pe o suprafață imensă. Patru luni mai tîrziu, la 31 august, vaporul de pasageri Amiral Nahimov s-a scufundat în Marea Neagră, murind 400 de oameni. După patru săptămîni, la 6 octombrie, un submarin nuclear sovietic, cu șaisprezece focoaie multiple, a dispărut fără urmă în mijlocul Atlanticului. În decembrie 1988, un cutremur în regiunea armeană a Transcaucaziei sovietice a ucis peste 20 000 de oameni și a devastat o regiune întregă; serviciile de salvare au funcționat prost. La 4 iunie 1989, o explozie de gaze dintr-o conductă siberiana fisurată, care ar fi trebuit să fie înregistrată de sistemul de monitorizare, a aruncat în aer două trenuri de pasageri, omorînd peste 800 de oameni, între care mulți copii aflați în vacanță.

Aceste incidente și multe altele erau dovezi ale unui sistem care dădea semne de colaps general și pe care programul de reformă economică al lui Gorbaciov, pe care acesta îl numea perestroika sau „restructurare”, l-a agravat în unele privințe. CIA și alte agenții raportau Casei Albe, cu o convingere crescîndă, probe ale eșecului economic și tehnologic din Uniunea Sovietică încă de la începutul anilor '80. Acesta afecta toate aspectele vieții, inclusiv sănătatea publică. Pînă și în domeniul energiei, cîndva o sursă importantă a forței sovietice datorită abundenței resurselor sale naturale — URSS a rămas cel mai mare exportator de petrol din lume chiar și la începutul anilor '90 — dificultățile creșteau, din cauza extragerii ineficiente și a altor nereguli tehnice.¹²⁷ Într-o oarecare măsură, complexul militar-industrial sovietic a fost izolat de cele mai mari probleme economice ale Rusiei, beneficiind de prioritate absolută în acordarea de materiale și forță de lucru calificată. Dar o parte din obiectivul programului de reînarmare al lui Reagan era ca, prin creșterea ritmului dezvoltării înaltei tehnologii în cursa înarmărilor, să exercite presiuni asupra economiei sovietice în general, și să oblige conducerea să-și pună întrebări dificile. Era pregătită să egaleze efortul militar de înaltă tehnologie al SUA cu prețul economiei civile, tocmai în perioada în care sovieticii li se promiteau schimbări și îmbunătățiri? Putea, de fapt, să egaleze efortul SUA, chiar dacă ar fi vrut? Răspunsul la ambele întrebări era negativ. Se ivea astfel o a treia întrebare: era conducerea sovietică pregătită să răspundă înarmării crescînde a americanilor acceptînd să vină la masa negocierilor și să se angajeze în negocieri de dezarmare realiste?

732

O ISTORIE A LUMII MODERNE

La această întrebare răspunsul era afirmativ. La 19 noiembrie 1985 Reagan și Gorbaciov s-au întîlnit la Geneva pentru prima dintr-o serie de întîlniri la nivel înalt. Reagan a propus reduceri de armament monitorizate, folosind zicala rusească „doverei, no poveret („crede, dar verifică”) și l-a avertizat pe Gorbaciov că alternativa era continuarea cursei înarmărilor, „și trebuie să vă spun că dacă e să fie o cursă a înarmărilor, e o cursă a înarmărilor pe care nu aveți cum s-o cîștigați”¹²⁸.

Istoricii vor discuta ani în șir dacă strategia Reagan-Thatcher de reînarmare și desfășurare a armamentului avansat în Europa, oferind, în același timp, URSS-ului o cale de ieșire prin dezarmarea verificată, a reușit să aducă o schimbare fundamentală în politica sovietică externă și de apărare, care a pus capăt Războiului Rece.¹²⁹ Momentul ales pare să sugereze că această strategie a ajutat la împingerea lui Gorbaciov într-o direcție în care era deja înclinat să se îndrepte, și mai ales la cîștigarea colegilor care aveau îndoieli, în 1986-1987 mai existau încă serioase îndoieli în privința sincerității lui Gorbaciov și a autenticității schimbărilor pe care le introducea. După cum spunea Henry

Kissinger, „Testul va fi Afganistanul”¹³⁰. Gorbaciov îi spusese lui Reagan la Geneva că prima dată a auzit de invazia sovietică la radio, sugerînd că el nu avea nici o responsabilitate pentru asta, „și nici cine știe ce entuziasm”, a adăugat Reagan.¹³¹ De aceea anunțul retragerii, și înfăptuirii acesteia la timp, a fost ca o asigurare binevenită pentru liderii occidentali și de atunci încolo aceștia — în special Reagan, succesorul său, Bush, și doamna Thatcher — l-au privit pe Gorbaciov ca pe omul care și-l doreau la cîrma URSS. Acest lucru avea o oarecare importanță pentru el, fiindcă din 1987 popularitatea sa în țară, cîndva considerabilă, începuse să scadă constant. Ceea ce liderii occidentali nu știau însă este că la Moscova se luase o decizie mult mai importantă decît retragerea din Afganistan: aceea de a nu se folosi Armata Roșie (ca în 1953, 1956 și 1968) pentru sprijinirea regimurilor comuniste în destrămarea din Europa de Est.

O dată luată această hotărîre, evenimentele s-au succedat cu repeziciune, deși procesul care a distrus imperiul de sateliți al lui Stalin nu este în întregime clar. Majoritatea regimurilor est-europene alunecau în același tip de criză economică ce cuprinsese Rusia în anii '80, și din același motiv: eșecul cumulat al sistemului colectivizat și așa-numita „economie comandată”. Ceea ce a declanșat această criză a fost, după toate probabilitățile, o disfuncție în însăși lumea capitalistă. Anii de creștere economică din Vest, care se distingeau prin „thatcherism” și „reaganomie”, precum și prin dezvoltarea rapidă a centrelor financiare internaționale, au dus la creșteri fatale de stocuri și la inevitabila degringoladă. Ea a început la 19 octombrie 1987, cînd indicele Dow Jones din New York a scăzut cu 508 unități, sau 23%, într-o singură zi. Nu a fost, cum s-au temut unii, o repetare a „Joi Negre” din 1929, ci prologul sfîrșitului unei lungi perioade de expansiune economică, și a ajuns, cum era de așteptat, să provoace o recesiune în 1990-1991. La vremea aceea

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

733

a fost o avertizare pentru multe bănci că liniile lor de credit erau supraex-tinse. Băncile care împrumutau din greu guvernelor est-europene și agențiilor lor erau deja preocupate de valoarea creditelor, și după octombrie 1987 nu au mai fost disponibili bani gheață la est de linia Oder-Neisse; de fapt, s-au intensificat presiunile pentru plata datoriilor și dobînzilor. Acest lucru a determinat, la rîndul lui, măsuri interne luate de guvernele est-europene care au redus mărfurile din magazine și le-au crescut prețurile. Nemulțumirea publică a crescut, mai ales că s-a răspîndit senzația că „imperiul malefic” — sintagmă foarte gustată de supușii săi — își pierde voința de a governa prin forță.

Astfel, în anul 1989, pe care sîngă din întreaga lume îl preconizase ca pe o serbare a bicentenarului Revoluției franceze — începutul politicii radicale moderne, cum se susținea —, s-a transformat în cu totul altceva: un An al Revoluțiilor, ce-i drept, dar al revoluțiilor împotriva ordinii stabilite a marxism-leninismului. Nu toate au reușit. În martie 1989 revoltele din Tibet împotriva ocupației chineze și a politicii sale au fost reprimare cu sălbăticie, în luna următoare studenții chinezi din Beijing au folosit ocazia morții și funeraliilor (22 aprilie) liderului comunist Hu Yaobang, care se bucurase de popularitate dar fusese îndepărtat de adepții liniei conservatoare în 1987, pentru a pune la cale o mare demonstrație. Pînă la 27 aprilie aceasta se transformase într-o ocupație de către studenți a imensei piețe Tienanmen din centrul Beijingului. Alte demonstrații de masă au avut loc în diferite orașe chinezești, inclusiv în Shanghai. La 15 mai, demonstrații studenți, spre rușinea și furia conducerii chineze, au întrerupt o vizită a lui Gorbaciov la Beijing, menită să fie prima întîlnire la nivel înalt sino-sovietică după treizeci de ani. La 30 mai, a fost ridicată în piață o replică de 9 metri din fibre de sticlă a statuii Libertății. Probabil că asta a infuriat autoritățile, care purtaseră discuții fără nici un rezultat cu liderii studenților despre „reformare”, determinîndu-le să ia măsuri. Trupe masive ale Armatei Roșii chineze, alcătuite în măsură covîrșitoare din soldați-țărani din regiuni periferice, pentru care orașenii erau dușmani firești iar studenții — „paraziți”, au fost concentrate în jurul Beijingului. În noapte de 4 iunie, regimul a atacat, folosind din plin tancuri și infanterie, eliberînd piața Tienanmen și ucigînd în această acțiune 2 600 de oameni și rănind peste 10 000. În ciuda zvonurilor despre diferențele din sinul conducerii și liderilor militari, mișcările au fost reprimare brutal peste tot și au fost aruncați în închisoare mii de oameni.

În Europa însă, era altă poveste. Calea a fost deschisă de Ungaria, care înainte fusese un pionier al introducerii factorilor pieței în „economia ei comandată” în destrămarea. Conducătorul ei extrem de detestat, János Kádár, fusese înlăturat în mai 1988 din funcția de secretar general de partid; acum, la 8 mai, era demis din funcția de președinte al partidului, și la timpul potrivit Partidul Comunist Ungar și-a votat dizolvarea (10 octombrie 1989), fiind înlocuit de un sistem pluripartid. Și mai importantă însă a fost hotărîrea

734

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Ungariei de a sparge chiar Cortina de Fier, acest lucru avînd un efect în lanț asupra altor sateliți. La 2 mai Ungaria a început să-și deschidă granița cu Austria, lăsînd liber traficul Est-Vest. Și mai spectaculoasă a fost hotărîrea Cehoslovaciei de a-și deschide granița cu Germania de Est la 10 septembrie.

Forța tot mai mare a fervorii revoluționare antimarxiste a făcut ca acest lucru să aibă o semnificație esențială.

Partidul Comunist Polonez suferise o înfrîngere zdrobitoare la alegerile din 5 iunie, a doua zi după masacrul din Piața Tienanmen, iar la 12 septembrie s-a instalat la Varșovia primul guvern necomunist. Oamenii din Germania de Est, care fuseseră reprimați cu atîta brutalitate de tancurile sovietice în 1953, nu erau dispuși să-i vadă pe vecinii lor slavi

și unguri eliberându-se, în timp ce ei rămâneau înlănțuiți sub cumplit de nepopularul regim al lui Erich Honecker. O dată deschisă granița cehă, mulți au trecut-o, îndreptându-se spre Germania de Vest. Cortina de Fier avea astfel o gaură uriașă, iar efectul a fost destabilizarea guvernului est-german, multă vreme considerat unul dintre cele mai staliniste și mai sigure. În timp ce unii est-germani fugeau, alții au început să demonstreze, în aceeași zi în care PC Ungar s-a dizolvat, au început marșuri în masă în întreaga Germanie de Est, dar mai ales în Berlin și Leipzig. Gorbaciov, făcând o vizită pregătită de mult (la 7 octombrie) a fost rugat de un Honecker neliniștit să trimită trupe și tancuri. A refuzat. I-a spus bătrînului stalinist că trebuie fie să întreprindă reforme, rapid, fie să se retragă cît mai putea. Public, Gorbaciov a spus că toate regimurile est-europene se aflau în pericol dacă nu răspundeau la ceea ce el numea „impulsul” vremurilor. Abandonat astfel de aliatul său, Honecker a demisionat la 18 octombrie, după ce colegii săi au refuzat să permită soldaților să deschidă focul asupra demonstrațiilor. Succesorul său a fost „o umbră trecătoare și stînjinită” (ca să folosim vorbele lui Disraeli), pe nume Egon Krentz, care a rezistat exact șapte săptămîni. La 4 noiembrie un milion de oameni au manifestat în Berlinul de Est. Cinci zile mai tîrziu, la o conferință de presă istorică ținută de șeful organizației de partid din Berlinul de Est, Gunter Schabowski, s-a anunțat că poliția de frontieră nu va mai încerca să-i împiedice pe est-germani să iasă din țară. Un reporter de la Daily Telegraph a pus întrebarea-cheie: „Și ce se întîm-plă cu Zidul Berlinului?” și i s-a răspuns că nu mai reprezenta o barieră.¹³² În noaptea aceea Zidul Berlinului, mărturie oribilă și disprețuită a opresiunii comuniste, unde atîtea sute de democrați germani muriseră încercînd să fugă, a fost scena unei sălbatice orgii a bucuriei și distrugerii, tinerii germani demolîndu-l cu tîrnăcoapele. Televiziunea a purtat aceste imagini istorice în întreaga lume și în alte capitale est-europene și, ca să folosim, în mod ironic, o expresie a lui Marx, „masele înflăcărare au început să strige Qa ira, qa ira!”¹³³ în Cehoslovacia, un alt satelit cu un guvern stalinist dur, demonstrațiile au început opt zile mai tîrziu, la 17 noiembrie, iar în ziua următoare în Bulgaria. Acolo, căderea guvernului stalinist al lui Todor Jivkov a fost urmată, la 16 decembrie, de renunțarea Partidului Comunist Bulgar

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

735

la monopolul său asupra puterii politice, deschizînd calea unui sistem pluri-partid. Intre timp, la 24 noiembrie, după demonstrațiile aproape continue din Praga, întreaga conducere comunistă a demisionat și s-a format un guvern necomunist avîndu-l în frunte pe scriitorul Vaclav Havel, mai tîrziu ales președinte, în majoritatea cazurilor, aceste schimbări uriașe s-au făcut fără multă violență sau chiar pașnic. Nu s-a aplicat, din fericire, nici o lege a linșajului, deși natura și numărul crimelor comise de liderii comuniști înlăturați, care acum erau dezvăluite, erau cumplite. În Germania de Est, de exemplu, poliția secretă fusese implicată nu numai în terorismul internațional, ci și într-o contrabandă pe scară largă în vest, producînd profituri în valută forte care intrau în băncile elvețiene în conturile liderilor de partid. Honecker și-a salvat pielea intrînd într-un spital al armatei dintr-o zonă militară controlată de forțele sovietice, de unde a fost trimis în secret la Moscova la începutul lui 1991. Mulți alți conducători din țările-satelit, precum Jivkov, au fost arestați și în unele cazuri judecați.

Singura excepție de la tiparul revoluționar nonviolent a fost România. Dictatura de 24 de ani a șefului de partid de acolo, Nicolae Ceaușescu, la fel ca și aceea a predecesorului său, Gheorghe Gheorghiu-Dej, a fost extrem de brutală și coruptă, pînă și după standardele celor mai multe dintre regimurile marxiste, puterea sa fiind asigurată de o organizație de poliție secretă numită Securitate. Membrii acesteia erau recrutați în special din orfelinele de stat. Ceaușescu, vișind un popor de 100 de milioane de români, refuza să permită vînzarea de contraceptive, interzicea avorturile și îi penaliza pe cei necăsătoriți și fără copii. În consecință, existau foarte mulți copii nelegitimi sau nedoriți. Orfanii de sex bărbătesc apți erau luați în batalioane de cădeți de la începutul adolescenței și erau îndoctrinați, sub supravegherea lui Ceaușescu, să-i considere pe conducătorii țării ca pe niște părinți și să-i slujească cu o loialitate fanatică. Ca membri adulți ai Securității, li se acordau privilegii speciale, fiind, de fapt, printre puținii români care aveau destulă mîncare. Securitatea era organizată în unele privințe la fel ca SS-ul lui Hitler, cu tancuri și avioane proprii, și construisese o rețea complexă de tuneluri și buncăre subterane în București. Protejat de această forță impresionantă, Ceaușescu s-a angajat în experiențe de inginerie socială pe scară largă, asemănătoare celor practicate de șahul Iranului, care au implicat distrugerea treptată a peste 8 000 de sate tradiționale și minarea locuitorilor acestora în mari „orașe” agricole.

În mod destul de curios, Ceaușescu nu era nepopular în Occident; de fapt, era lăudat pentru că nu se pliaze politicii externe și de apărare sovietice și pentru că își achita datoriile și plătea pînă la ultimul bănuț bunurile aduse din Vest — politică ce a fost posibilă prin privarea mării mase a poporului de orice în afară de necesitățile primare, păstrînd restul pentru export.¹³⁴ Dar sprijinul occidental s-a evaporat cînd au devenit cunoscute natura și dimensiunile distrugerilor rurale, începînd din 1988. Mai mult, această politică a

736

O ISTORIE A LUMII MODERNE

adus regimul în conflict direct cu însemnata minoritate maghiară, și problemele au început cu adevărat cînd nemulțumirile s-au transformat într-o revoltă activă în Timișoara. Securitatea a ripostat cu duritate și s-a spus mai tîrziu că se descoperise acolo o groapă comună în care erau îngropate 4 630 de cadavre ale victimelor ei.¹³⁵

Ceașescu se credea protejat de valul de revoluții care îi răsturnase pe colegii săi în alte părți. La ultima sa conferință de partid, de la începutul lui decembrie, a fost ovaționat în picioare de nu mai puțin de 67 de ori în timpul discursului său de cinci ore, și s-a simțit destul de în siguranță ca să plece în vizita în Iran pe care o avea planificată. Dar vestea că revoltele se extindeau, ajungând și în capitală, i-a grăbit întoarcerea. La 21 decembrie s-a adresat mulțimii din fața palatului său prezidențial. De regulă, discursurile lui Ceaușescu erau ascultate de cetățenii Bucureștiului în liniște, cu ovații și aplauze înregistrate emise prin difuzoare — totul făcând parte din suprarea-lismul politic care caracteriza acest regim îngrozitor. De astă dată însă, mulțimea a strigat și a proferat insulte, iar Ceaușescu, însoțit de furibunda lui soție, Elena, la fel de detestată, s-a retras în palat: o scenă vibrantă, înregistrată pe video. A doua zi a fost nevoit să fugă din palat într-un elicopter. Ce s-a întâmplat după aceea este un mister. Cu siguranță planurile sale de a se ascunde într-o redută a Securității au dat greș, și asta poate pentru că a fost abandonat de tovarășii apropiați, care vedeau în nepopularitatea lui personală o amenințare la adresa propriilor vieți: cel care i-a succedat, Ion Iliescu, era unul dintre aceștia. În cele din urmă, Conducătorul, cum se autointitula, a fost prins, împreună cu Elena; amândoi au fost judecați de un tribunal militar în ziua de Crăciun, acuzați de „crime împotriva poporului”, genocid și asasinarea a 60 000 de bărbați, femei și copii, condamnați și executați imediat prin împușcare. Și aceste evenimente au fost înregistrate pe video. Căderea soților Ceaușescu fusese făcută posibilă de o deplasare a supunerii armatei și a conducătorilor ei politici, cu toate că și unii și ceilalți jucaseră un rol în omorurile autorizate de Ceaușescu de dinainte. Securitatea însă a rămas fidelă stăpînului ei, chiar și după ce acesta a murit, și luptele au continuat vreme de două săptămîni în tuneluri și buncăre, pînă cînd armata a recîștigat treptat controlul. S-au raportat pierderi uriașe, dar, la o examinare mai atentă, ele s-au dovedit a fi de cel mult 1 000 de victime.¹³⁶ Ascultători din întreaga lume au fost emoționați să audă, sunînd, de Crăciun, clopotele bisericilor din București, pentru prima dată după patruzeci și cinci de ani, sărbătorind moartea „Antihristului”, cum era numit.

Ce a urmat însă a fost mai puțin satisfăcător pentru democrație. Schimbarea din România, ca și cea din Bulgaria, s-au dovedit a fi mai mult de persoane decît de regim; în ambele țări vechea nomenclatură comunistă și-a păstrat puterea politică și militară, și-a schimbat titulatura și numele partidelor, a recîștigat controlul asupra posturilor de radio și televiziune și a ziarelor, și a înscenat „alegeri”, în cursul lui 1990, care au menținut-o la putere. în

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

737

ambele țări treaba a rămas neterminată. Același lucru se poate spune și despre Albania, cel mai stalinist dintre regimurile est-europene, unde tulburările au început cu adevărat la începutul lui 1991, și despre Iugoslavia, unde nepopularitatea regimului comunist federal a fost complicată de scindări regionale. După cum am observat deja, tensiunile interrasiile mocninde din această uniune a slavilor de sud fuseseră deplînse de arhitectul ei, profesorul Seton-Watson, încă din anii '20. Moartea mareșalului Tito în 1984 a înlăturat singura figură care impunea respect, sau măcar frică, iar la sfîrșitul anilor '80 și începutul anilor '90 țara a alunecat încet în faliment și haos. Inima comunismului iugoslav rămînea Serbia, care controla 70% din armata federală. Dar în 1990 atît Slovenia cît și Croația, cele două state mai avansate, au votat pentru guverne de stat noncomuniste, iar în vara lui 1991 terenul era pregătit fie pentru război civil fie pentru o dezmembrare a statului.

în Germania de Est, Polonia, Cehoslovacia și Ungaria însă schimbările au fost fundamentale și permanente, iar la mijlocul lui 1991 democrația părea să fie instaurată ferm în toate patru. De fapt, una dintre ele, Germania de Est, încetase să existe, căci ultimele rămășițe ale ocupației Aliate din Berlin fuseseră dizolvate și, cu consimțămîntul Rusiei, Statelor Unite, Franței și Marii Britanii, germanii hotărîseră să se unească. Au avut loc alegeri de land în octombrie 1990 și alegeri federale în decembrie, confirmîndu-l pe liderul creștin-democrat Helmut Kohl ca prim cancelar al unei Republici Federale unite a întregii Germanii. Fuziunea nu s-a petrecut fără probleme economice grave, căci fusese însoțită, total contrar sfaturilor președintelui Bundesbank vest-germane, Karl Otto Pohl, de un aranjament financiar care stabilea paritatea mărcilor vest și est-germane. Cum industria est-germană era grotesc de ineficientă și subcapitalizată în comparație cu a Germaniei de Vest, rezultatul previzibil a fost colapsul multor firme est-germane, creșterea șomajului la 25% din populație și noi demonstrații în masă, mai ales în Leipzig — de data asta împotriva acțiunilor sistemului capitalist.¹³⁷ Pe de altă parte, Germania de Est, acum parte din Republica Federală, era și parte a Comunității Europene, și puțini se îndoiau de faptul că, pe termen mediu, foștii est-germani puteau fi absorbiți în sistemul comunitar și deveni la fel de înstăriți ca și ceilalți.

Dar dacă prusacii și saxonii puteau face parte din CE, pentru că aveau dreptul, cum putea fi refuzată intrarea altor popoare europene istorice: polonezii, ungurii, cehii și slovacii, ba chiar slovenii și croații, dacă se puteau desprinde de Belgradul sîrb? Aceasta era problema cu care se confrunta Comunitatea la începutul anilor '90. Nimeni nu se mai îndoia acum că aceste popoare est-europene aleseseră să repudieze comunismul și să instituie piața liberă, că membrii înstăriți ai CE aveau marea responsabilitate de a ajuta la finanțarea unui transfer care în mod inevitabil avea să fie unul costisitor. Infrastructurile, sistemele de transport, industriile și condițiile de educație ale acestor state erau toate inadecvate și într-o stare jalnică și, cu cît

erau analizate mai în amănunt, cu atât creștea mai mult nota de plată pentru a le face competitive cu Europa de Vest. Costurile aveau să ajungă la sute, poate mii de milioane de dolari, și aveau să se întindă cu siguranță pe mai mulți ani. Mai erau și datoriile. Multe bănci occidentale hotărâseră deja să considere irecuperabile datoriile est-europene și, ca măsură concretă, în martie 1991, guvernul Statelor Unite a anulat toate datoriile Poloniei. Dar ce avea să se întâmple cu finanțările ulterioare, necesare urgent?

Întrebarea era legată de întreaga strategie pe termen lung a Comunității. Ca zonă de comerț liber se descurcase extrem de bine, iar pînă la sfîrșitul anilor '80 toți membrii adoptaseră legislația necesară încheierii procesului de desființare a taxelor vamale în cursul anului 1992, creînd ceea ce s-a numit „piață unică” (cu prevederi de tranziție speciale pentru unele țări). Dar rămîneau deschise două probleme, ambele serioase. Prima se referea la barierele externe. Avea să rămîna CE un grup deschis, cu taxe vamale scăzute, încurajînd procesul inițiat la sfîrșitul anilor '40 de Acordul General asupra Taxelor Vamale și Comerțului, al cărui scop ultim era o piață unică mondială? Sau avea să fie, mai degrabă, un grup închis, despărțit printr-un zid de taxe ridicate de lumea din afară? Această întrebare se lega, la rîndul ei, de viitorul subvențiilor pentru agricultură, ce făceau parte din Politica Agricolă Comună, la care pînă la sfîrșitul anilor '80 s-a renunțat treptat. Principalii exportatori agricoli ai lumii, în special Statele Unite, Canada și Australia, acuzau CE de protecționism excesiv și de o comportare menită să distrugă întreaga structură GATT. O conferință din 1990, convocată pentru a rezolva disputa, nu numai că a eșuat dar s-a sfîrșit în acrimonie.

A doua întrebare se referea la felul în care avea să se dezvolte Comunitatea Europeană însăși. Acum că fusese creată piața unică, unii membri, în special francezii, conduși de președintele socialist al Comisiei Europene, Jacques Delors, voiau să treacă rapid la uniunea financiară, economică și politică, presupunînd în primul rînd o monedă comună și o Bancă Centrală a Comunității. Britanicii, mai ales cît timp Margaret Thatcher s-a mai aflat la conducerea țării, susțineau că o monedă comună fie avea să înlocuiască monedele naționale, fie avea să se dovedească un eșec, și că nu se studiaseră îndeajuns modul în care avea să funcționeze sau pe baza căror prerogative avea să acționeze Banca Centrală. Dacă moneda le înlocuia pe cele naționale, și Banca Centrală o administra, atunci parlamentele naționale aveau să sacrifice o parte imensă din suveranitatea lor, și avea să urmeze în mod necesar uniunea politică, indiferent dacă opinia publică era sau nu pregătită pentru asta. În cazul Marii Britanii nu era, și existau bănueli serioase că același lucru era valabil și pentru Franța și Germania, orice ar fi spus conducătorii lor în public. Nu toți politicienii britanici erau de acord cu doamna Thatcher, și atitudinea ei ostilă față de o și mai mare unitate europeană a fost unul dintre motivele pentru care a fost înlăturată în noiembrie 1990. Pe de altă parte, entuziasmul Germaniei pentru o monedă comună, puternic în 1989-1990, a

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

739

pălit considerabil după ce experiența contopirii mărcii estice și a celei vestice a arătat cît de dificil era să aduci mai multe monede la un nivel comun satisfăcător; în 1991 Pohl s-a apropiat de poziția britanică, înainte de a demisiona. Exista, de asemenea, și o școală de gîndire care susținea că, în loc să se concentreze asupra unui progres pe verticală — adică unirea economiilor și sistemelor politice ale membrilor existenți și adîncirea Comunității — aceasta trebuia mai degrabă să se extindă pe orizontală, și să-și consacre toate energiile integrării proaspăt eliberatelor state ale Europei de Est. În 1991-1992 CE a adoptat ambele abordări: Tratatul de la Maastricht din decembrie 1991 a adîncit intercomuniunea celor Doisprezece. Dar zona de comerț liber a fost lărgită pentru a include statele din EFTA, și au fost lansate în principiu invitații de aderare unor țări din Europa de Est. Această orientare crescîndă spre o entitate paneuropeană era amenințată însă de sporirea spectaculoasă a numărului refugiaților ce fugeau de economiile prăbușite și traumele sociale ale fostelor state comuniste, care a dus, la rîndul său, la dezvoltarea rapidă a partidelor extremiste, care se opuneau imigrației, în majoritatea țărilor din CE.

Rămînea însă problema nerezolvată a Rusiei. Făcea ea parte din Europa și era, prin urmare, un viitor membru-candidat al CE sau nu? Gorbaciov a arătat în repetate rînduri că Rusia era europeană. De Gaulle însuși vorbise despre „o Europă de la Atlantic la Urali”. El remarcase, de asemenea, la începutul anilor '60, înainte ca Marea Britanie să devină membru, că Uniunea Europeană nu era atît un concept economic ori politic, cît unul cultural. El făcuse referiri la „Europa lui Dante, a lui Goethe și a lui Chateaubriand”. După intrarea Marii Britanii, s-a adăugat, pe bună dreptate, „și a lui Shakes-peare”. Dar dacă Europa era o federație culturală, nu numai că era incorect să excluzi țările care-i dăduseră pe Liszt, Chopin, Dvorak și Kafka, dar era de asemenea inacceptabil să negi — pe termen lung — patria lui Tolstoi și Turghenev, a lui Cehov, Ceaikovski și Stravinski. Era cu siguranță o problemă pe care Comunitatea va trebui s-o rezolve, dacă nu în anii '90, atunci în primele decenii ale secolului XXI.

Între timp însă, problemele interne ale Rusiei creșteau. Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice era un edificiu pe hîrtie, în care întreaga putere reală era exercitată de velicorușii de la Moscova. Pe scurt, era, după cum spusese Reagan, un imperiu, deși la sfîrșitul anilor '80 a devenit ceva mai puțin malefic. Pe măsură ce devenea mai puțin malefic însă, și supușii săi se temeau mai puțin de stăpîinii lor, constituția URSS tindea să devină mai puțin un pretext și mai mult o realitate. Deși eșecul lui Gorbaciov în implementarea economiei de piață a ridicat probleme economice tot mai serioase, declinul factorului frică a produs probleme regionale din ce în ce mai mari. Cele două categorii

erau, desigur, legate; cu cât centrul reușea mai puțin să umple magazinele, cu atât mai multe regiuni voiau să se ocupe singure de propriile afaceri. Cele mai ușor de gospodărit erau republicile central-asi-

O ISTORIE A LUMII MODERNE

740
atice, conduse de fapt de către KGB. Dar din 1989 toate trei republicile baltice, Estonia, Letonia și Lituania, au început să militeze nu doar pentru o mai mare autonomie, ci de-a dreptul pentru independență, de care se bucuraseră din 1918 până în 1940, când i-au căzut victime lui Stalin sub incidența pactului sovieto-nazist din 1939 și a protocoalelor sale secrete. În martie 1991, toate trei au organizat referendumuri în care cererea independenței a fost susținută de o majoritate covârșitoare, chiar și în rîndurile populației minoritare de limbă rusă. Gruzia a cerut și ea independența, iar în Ucraina, cea mai mare și mai bogată dintre republici dacă excludem Rusia însăși, a avut loc o deplasare similară către autonomie, dacă nu chiar spre independență totală. La sud de Caucaz, armenii creștini și azerii musulmani s-au luptat între ei, fiind necesară desfășurarea de numeroase trupe sovietice pentru a-i despărți pe combatanți.

Problemele regionale ale lui Gorbaciov au fost sporite de comportamentul Rusiei înseși (ca opusă URSS-ului, „centrul”), cu cei 150 de milioane de locuitori, teritoriile sale vaste incluzînd aproape toată Siberia, și resursele ei naturale. O nemulțumire constant exprimată a tuturor sateliților URSS și a tuturor republicilor sale era aceea că erau victime ale exploatării rusești; și rușii credeau cu convingere că erau mulși atât de către sateliți cât și de către republici: „noi, bieții ruși, plătim pentru toate”, spuneau ei. Adevărul era, bineînțeles, că rușii, republicile și sateliții deopotrivă fuseseră victimele unui sistem incorrigibil ineficient. Dacă exista un exploatator, acesta era nomenclatura, casta privilegiată a înalților funcționari de partid și a ofițerilor superiori din armată, care exista peste tot. Poate cea mai gravă greșeală a lui Gorbaciov a fost că nu a abolit casta și privilegiile ei de la bun început: atunci toți cei aflați în poziții importante, confrunțați cu realitățile penuriei, ar fi acceptat inevitabilitatea abolirii leninismului însuși. El le-a lăsat însă privilegiile intacte, și în URSS au rămas două popoare: clasa conducătoare și hoi polloi, ca într-o societate din Antichitate. Familia Gorbaciov — s-a bucurat de aceste privilegii la fel de mult ca și ceilalți; la New York, în timpul întîlnirii la vîrf Reagan-Gorbaciov din Washington, în decembrie 1987, Raisa Gorbaciova s-a dus la cumpărături cu un cîrd American Express, ilegal în Rusia și a cărui posesie se pedepsea cu ani lungi de închisoare. Ea era însă deasupra legii: era soție de nomenclaturist.

Nu este surprinzător așadar că, pe măsură ce popularitatea lui Gorbaciov scădea, omul care l-a înlocuit în afecțiunea rușilor de rînd a fost Boris Elțin, un înalt funcționar care renunțase de bună voie, pentru el și familia sa, la privilegiile funcției deținute în partid. Fost lider al organizației de partid din Moscova, el fusese demis de Gorbaciov în 1987 pentru că se plînsese public că reformele nu mergeau destul de repede sau destul de departe. El a candidat apoi în primele alegeri cinstite pentru Congresul Deputaților Poporului, ținute la 28 martie 1989 și în Moscova, cu cele 7 milioane de locuitori ai săi, el a obținut 90% din voturi. Ulterior, și în ciuda multor manevre ostile

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

741

ale lui Gorbaciov și ale acoliților săi, Elțin a fost ales președinte (adică șef al statului) al Republicii Ruse, cea mai mare țară din componența URSS.

Scena era astfel pregătită pentru o criză constituțională care, ca în Iugoslavia, conținea germele unui puci sau chiar ai unui război civil. Elțin avea și el criticii lui, ca și Gorbaciov. Dar Elțin era popular, ceea ce Gorbaciov nu era (decît în străinătate). Mai mult, Elțin fusese ales de popor, în timp ce Gorbaciov era președintele URSS numai datorită unor aranjamente de partid. Elțin reprezenta regionalismul, Gorbaciov „centrul”. Cînd Gorbaciov a organizat un referendum național în martie 1991, întrebîndu-i pe cetățenii sovietici dacă doreau să continue să facă parte din URSS, unele republici, între care toate statele baltice, au refuzat să participe; altele, între care Rusia și Ucraina, au pus întrebări suplimentare, neformulate de „centru”. Rusia lui Elțin a fost întrebată: vreți ca președinții republicilor să fie aleși prin sufragiu universal? Atît Gorbaciov, cît și Elțin au obținut răspunsurile pe care le doreau, sau cel puțin așa au spus. Astfel că s-a rezolvat foarte puțin prin acest exercițiu democratic, așa cum a fost el. În iunie 1991 însă, Elțin și-a consolidat poziția devenind primul președinte rus ales în mod direct, cu o majoritate de aproape 60% din voturi.

Între timp, păreau să se desfășoare în mod inexorabil două procese aparent în afara controlului lui Gorbaciov, precum și al lui Elțin. Primul era revenirea comuniștilor conservatori, în special în armată, în KGB și în birocrăție, care în 1990-1991 au început să-și recîștige o parte din încrederea pierdută și au tras „centrul” mai mult în direcția lor. Ei au ignorat ordinele care nu le plăceau și au întreprins acțiuni pe care Kremlinul, sau cel puțin Gorbaciov, a pretins că nu le sancționase, cum ar fi ocuparea unor posturi de radio și televiziune, a clădirilor unor ziare și a altor embleme ale regionalismului din republicile baltice, într-unui din cazuri cu pierderi însemnate de vieți omenești. În toamna lui 1990, liberalul ministru de Externe al lui Gorbaciov, Eduard Șevarnadze, și-a dat demisia în semn de protest față de comportamentul „acestor forțe oculte”, cum le numea el. În primăvara lui 1991 Rusia Sovietică suferea de absența unor linii de autoritate clare. În multe țări, acest lucru ar fi constituit calea spre o lovitură militară. Cu toate acestea, nu a folosit la nimic că Rusia nu avea o tradiție în acapararea puterii de către generali; singura încercare de acest fel,

cu ocazia mișcării decembriste din 1825, sfârșise într-un fiasco total. În plus, armata din țară, supradimensionată de soldații care-și părăsiseră cartierele generale confortabile din Europa de Est și se întorseseră fără tragere de inimă la garnizoanele aglomerate și la magazinele goale, era demoralizată.

Pe acest fundal Gorbaciov a negociat un nou tratat unional cu Elțin și cu alți conducători de republici în vara lui 1991. Patru dintre republici, Lituania, Letonia, Estonia și Gruzia, au refuzat să ia parte la negocieri, pretinzând independența totală. Altele, precum Rusia lui Elțin, și-au exprimat rezerve cu privire la text, ceea ce ducea la o deviere considerabilă a autorității de la

742

O ISTORIE A LUMII MODERNE

centru, dar menținea existența URSS. Totuși, Gorbaciov, care își luase o scurtă vacanță la vila sa din Crimeea, avea de gând să se întoarcă la Moscova să semneze oficial tratatul joi, 20 august. Pentru conservatori, tratatul era punctul sensibil. Ei vedeau în acesta preluatul URSS și au hotărât să-i oprească nașterea cu orice preț. În weekendul din 17-18 august, trupe KGB au înconjurat vila lui Gorbaciov, i-au întrerupt comunicațiile și l-au arestat la domiciliu împreună cu familia sa. Luni, 19 august, puciul a fost anunțat public de către radioul și televiziunea de stat și la o conferință de presă în Moscova. Știrea pentru public era că Gorbaciov era bolnav și nu-și putea îndeplini obligațiile, care îi reveneau acum vicepreședintelui său. Se crease un comitet format din opt oameni care să salveze țara din multiplele crize cu care se confruntau și să restabilească ordinea.

Conspiratorii erau un amestec de oameni care dispuneau de putere reală, precum ministrul Apărării, șeful KGB și ministrul de Interne, și alții care nu erau mult mai mult decât simpli figuranți, deși aveau posturi importante în mecanismul de stat și în structura lui sindicală. Practic toți fuseseră numiți de însuși Gorbaciov, și unii erau vechi și de încredere colegi de ai săi. Mișcarea lor a fost sprijinită de mass-media de stat, unde cenzura a fost rein-staurată rapid, și de către mulți membri marcanți ai Partidului Comunist. A fost anunțată cu o ușurare evidentă de către radioul și televiziunea din Beijing și salutăta cu entuziasm de paria internațională precum Saddam Hussein în Irak, colonelul Geddafi în Libia și Fidel Castro în Cuba. Restul lumii a reacționat printr-o tăcere șocată sau, ca în cazul Statelor Unite și al Marii Britanii, cu ostilitate deschisă și cu predicții că noul regim nu avea viitor pe termen lung. Cei care își aminteau eșecul decembrist însă erau de părere că avea să se destrame mult mai repede, și s-a dovedit că aveau dreptate. După cum a demonstrat conferința lor de presă, încă de la început, Comitetul celor Opt nu stabilise o bază ideologică pentru ceea ce făcea. Remarcabilă era absența oricărui element de teorie marxist-leninistă din autojustificarea sa. Prăbușirea credinței în comunism se răspândise în mod evident pînă și printre acei conservatori care încă se mai agățau cu disperare de structura sa statală și de viața privilegiată pe care aceasta o asigura elitei de partid. Explicația acaparării puterii de către ei era simplul fapt că ei controlau forțele armate și poliția. Dar chiar așa era? Îndoielile au apărut curînd. Puciul părea să nu aibă conducători. Nu mai era un Lenin care să furnizeze voința; nici un Troțki care să întreprindă acțiuni militare decisive. Membrii comitetului nu erau de acord în privința scopurilor și metodelor lor — la fel ca decembristii — și curînd au început să se certe între ei. S-au făcut toate greșelile tactice și strategice cu putință. Deși Gorbaciov era ținut închis împotriva voinței lui, i s-a cruțat viața, i s-a permis să-și păstreze gărzile de corp, și el auzea la radio anunțurile BBC World Service relevînd reacția ostilă a lumii față de conspirația lor: acest lucru i-a întărit, fără îndoială, hotărîrea de a nu trata

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

743

cu Comitetul. Și mai important, ei nu și-au dat seama care era inamicul lor cel mai mare — Elțin. La cinci ore după ce a auzit anunțul cu privire la puci, Elțin a reușit să-și facă drum pînă la fortăreața sa, Parlamentul rus, sau „Casa Albă”, din Piața Manejului, care nici măcar nu fusese izolat de către poliție sau armată. Elțin nu și-a putut comunica poziția poporului rus prin radio sau TV, dar legăturile sale telefonice rămăseseră intacte. El a putut astfel să vorbească cu președintele Bush și cu John Major și să primească sprijinul și încurajarea lor. În plus, el a putut transmite această știre, precum și propria-i chemare la opoziție, în multe orașe din Rusia prin intermediul faxului, ale cărui linii de asemenea nu fuseseră întrerupte. Pe străzile Moscovei se aflau tancuri și transportoare blindate, dar fără ordine precise. Unele și-au făcut drum spre Casa Albă și echipajele lor au anunțat că treceau de partea parlamentarilor ruși. În seara zilei de luni, Elțin a ieșit din Casa Albă, s-a urcat pe o turelă și a declarat în fața mulțimii că puciștii aveau să fie arestați și judecați.

Punctul culminant a fost în seara zilei de marți, 20 august, cînd după o zi de indecizie, un grup de vehicule blindate a deschis focul asupra insurgenților civili pe șoseaua de centură a Moscovei, și au fost uciși trei tineri, în acel moment, comandanții militari din regiunea Moscovei au refuzat să mai dea ordine să se tragă, și în unele cazuri tancurile au început să se întoarcă la garnizoanele lor. În Leningrad, unde democrații aveau controlul deplin, unităților de armată li s-a ordonat să nu intre în oraș, și ele s-au supus. Comandamentul forțelor aeriene refuzase deja să îndeplinească orice ordin al Comitetului, iar unitățile navale au refuzat să acționeze împotriva republicilor baltice, unde numai trupele Ministerului de Interne, sau Beretele Negre, erau pregătite să se supună instrucțiunilor primite de la Comitet. Între marți, miezul nopții, și prînzul zilei următoare, puciul s-a poticnit, apoi s-a prăbușit în certuri și dezoanare. Ministrul de Interne s-a sinucis. Doi dintre conspiratori au fugit în Crimeea, într-o încercare disperată de a se justifica

față de Gorbaciov. Dar când cursul evenimentelor s-a inversat, ei s-au trezit prizonieri. În Moscova, Elțin a preluat comanda guvernului, și curînd toate tancurile au dispărut de pe străzi. Joi, Gorbaciov se afla în drum spre Kremlin, în deplină libertate, iar cei șapte membri ai Comitetului care rămăseseră în viață erau arestați. Marx remarcase tendința istoriei de a se repeta, prima dată ca tragedie, a doua oară ca farsă. Printr-o supremă ironie a sorții, ascensiunea și căderea îngrozitorului stat totalitar care i-a întruchipat învățăturile a ilustrat această maximă. Puciul lui Lenin din octombrie 1917, care l-a înființat, a fost o tragedie, pentru Rusia și pentru lumea întregă; puciul din august 1991, care i-a adus prăbușirea, a fost o farsă.

Pînă vineri, 23 august, a devenit clar că eșecul conspirației adusesse răzbumarea pe care era menită s-o împiedice: distrugerea statului comunist și a structurii sale imperialiste, Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice. Gorbaciov s-a întors la Moscova intenționînd să-și reia programul de reformă

744

O ISTORIE A LUMII MODERNE

treptată, și i-a înlocuit pe funcționarii arestați cu alți stîlpi ai partidului, în majoritatea cazurilor cu adjuncții lor. A fost nevoit curînd să realizeze că, în absența lui, avusese loc o deplasare decisivă a puterii, de la centru spre republici și de la el spre Elțin. Cele trei zile cruciale inversaseră de fapt revoluția leninistă care avusese loc cu șaptezeci și patru de ani în urmă. Schimbarea a fost marcată de gesturi simbolice, amintind scene din 1989 din foștii sateliți: în mod special, distrugerea uriașei statui a lui Feliks Dzerjinski, fondatorul poliției secrete a lui Lenin, care se afla în fața Lubiankăi, cartierul general al KGB din Moscova. Ca răspuns la cererea mulțimii, care amenința s-o dărîme cu mîinile goale, ea a fost ridicată cu macaralele Departamentului Lucrărilor Publice din Moscova și aruncată peste drum de Parcul Gorki, unde i s-au alăturat reprezentări uriașe ale lui Iakov Sverdlov, Mihail Kalinin și busturi ale lui Stalin care supraviețuiseră, nu se știe cum, acceselor anterioare de iconoclast. Statuile lui Lenin au fost scoase în multe dintre republici, s-a hotărît să se închidă mausoleul său din Piața Roșie și să i se înmormînteze trupul îmbălsămat lîngă rămășițele pămîntești ale mamei sale, iar Leningradul să revină la numele său istoric, Sankt-Petersburg, în urma unui referendum.

Scena cea mai importantă a avut loc însă în Parlamentul rus, în după-amia-za zilei de vineri, 23 august. Gorbaciov fusese invitat acolo de Elțin pentru a comenta conspirația, iar evenimentul era televizat în direct, nu numai pentru telespectatorii ruși, ci și pentru întreaga lume. Cu toate acestea lui Gorbaciov nu i s-a permis să conducă ședința cum a dorit el. În timpul discursului său, Elțin, care ședea lîngă el ca președinte al Rusiei, i-a înmînat un document care dovedea că întreg Cabinetul său, miniștrii pe care el însuși îi alesese, sprijinise puciul. Gorbaciov (protestînd): „Dar eu n-am citit încă asta.” Elțin (împungîndu-l cu degetul): „Atunci citiți-o acum, cu voce tare.” Gorbaciov, prins pe picior greșit, s-a supus, și nici un episod, întipărit în memoria celor care priveau, nu a rezumat mai elocvent transferul de autoritate de la un lider la altul. Elțin și-a valorificat avantajul la scurtă vreme după aceea, cînd, spre consternarea evidentă a lui Gorbaciov, a anunțat că semna un decret care suspenda Partidul Comunist pe întreg teritoriul Republicii Ruse și ordona confiscarea tuturor proprietăților acestuia, sigilarea tuturor documentelor și examinarea lor de către autorități. A pus apoi stiloul pe acest act, în aclamațiile Parlamentului rus.

În următoarele două săptămîni, implicațiile acestei scene spectaculoase au fost fructificate în amănunt. Suspendarea Partidului Comunist a fost extinsă la întreg teritoriul URSS. Peste cinci mii dintre clădirile sale, aflate în general în zonele cele mai bune ale orașelor, au fost ocupate de public, conturile sale bancare și proprietățile străine au fost sechestrate, iar dosarele sigilate. S-au luat, de asemenea, și dosarele KGB, s-au redus drastic personalul și atribuțiile acestuia și a fost numit un nou șef care să-i liberalizeze metodele. Toate instituțiile importante din vechea URSS, precum Ministerul

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

745

Apărării, KGB, Ministerul de Interne și Ministerul de Externe și-au pierdut consiliile de conducere, instrumentele prin care se exercita în primul rînd controlul de partid. Gorbaciov a fost obligat să numească o altă garnitură de oameni, toți liberali de data aceasta, în principalele funcții în stat. Dar, în septembrie, și-a dat seama că îi era tot mai greu să-i convingă pe oamenii influenți să-l urmeze, pe măsură ce puterea centrală pălea vizibil, iar propria lui autoritate se diminuea de la o zi la alta.

Baza puterii lui Gorbaciov fusese însuși Partidul Comunist, acum de fapt dizolvat, și Parlamentul URSS. În prima săptămîină a lui septembrie acesta din urmă s-a întrunit la Kremlin — încă dominat de conservatori. Dar, fără președintele Camerei Deputaților, aflat acum în arest, și cu mulți dintre lideri arestați și ei sau ascunzîndu-se, el a aprobat umil măsurile prin care se anula puterea Partidului Comunist și a supra-statului pe care îl controla. Estoniei, Letoniei și Lituaniei li s-a acordat independența fără alte discuții, iar libertatea lor a fost subliniată prin retragerea, într-o oarecare dezordine, a forțelor speciale ale Ministerului de Externe care mai rămăseseră acolo. Danemarca a fost primul stat occidental care a recunoscut, sau mai degrabă a reafirmat, suveranitatea celor trei republici (ocuparea lor, în urma Pactului Sovieto-Nazist, nu fusese niciodată considerată validă), urmată curînd de celelalte puteri din CE și de Statele Unite. Una cîte una, toate părțile componente ale Uniunii Sovietice, în frunte cu Ucraina, cea mai mare și mai importantă după Rusia, și-au declarat independența de fado, ca bază pentru negocierea unor noi legături

pragmatice între ele. La începutul lui septembrie, Gorbaciov și liderii republicii au propus, iar Parlamentul URSS a aprobat, o decizie de a transforma fosta URSS într-o confederație de state independente. A început un proces prin care urma să se stabilească modul în care avea să fie realizat comerțul între aceste state, cine avea să controleze apărarea (inclusiv deținerea, amplasarea și detonarea de arme nucleare) și politica externă și cine avea să gestioneze moneda comună, dacă era să existe una. Astfel, porțile vechiului imperiu țarist, așa cum fusese el remodelat de Stalin, ale entității sumbre care pe bună dreptate a fost numită „închisoarea popoarelor” erau în sfârșit larg deschise și prizonierii săi lăsați să meargă fiecare pe calea lui sau să caute să coopereze între ei după cum aveau să considere că le era mai util.

Aceste schimbări uriașe, ce încheiau trei sferturi de secol de totalitarism comunist sovietic și retrasau nu numai harta ideologică a Europei de Est, ci și harta ei politică, au avut loc pe fundalul unui declin din ce în ce mai rapid al economiei sovietice în ansamblul ei. Am remarcat mai devreme penuriile de hrană. De fapt, sectorul industrial mergea și mai prost decât agricultura, care măcar mai producea încă alimente, chiar dacă statul nu putea să le distribuie. La 9 martie 1992, cineva din Moscova a lăsat să răsună un raport secret de la Gosplan, agenția centrală de planificare a URSS, în care se făcea o estimare pentru 1991-1992.¹³⁸ Acesta prezicea că, pe parcursul

746

O ISTORIE A LUMII MODERNE

acestui an, producția agricolă avea să scadă cu 5%, producția industrială cu un procent alarmant de 15%, iar PIB ca întreg cu 11,5%. El prevedea un „colaps iminent” al investițiilor de capital și conchidea că țara se confruntau cu „un dezastru economic”. Aceste cifre au trebuit să fie revizuite în sens negativ pe parcursul verii, când dezordinea politică s-a extins, controlul central a slăbit iar republicile au început să se desprindă; iar pînă la începutul toamnei devenise limpede că recolta avea să fie mult mai mică decât în 1990, necesitînd importuri mai mari de alimente plătibile în valută forte, pe care nici URSS ca întreg, nici republicile constitutive nu o aveau. Gorbaciov făcuse presiuni asupra liderilor occidentali pentru dreptul de a participa la sum-mitul G-7 al puterilor industriale avansate, care s-a ținut la Londra, în iulie 1991. Participarea i-a fost refuzată, dar i s-a permis să vorbească șefilor de stat și de guvern prezenți acolo despre nevoia tot mai mare de ajutor a Uniunii Sovietice. După retragerea sa, Boris Elțin, care ca președinte al Rusiei era acum cel mai important lider din fosta Uniune Sovietică, a participat la o parte a summitului G-7 din 1992. A fost o etapă importantă în reabilitarea Rusiei ca mare putere „normală”.

Pînă la eșecul puciului din august 1991 și căderea Partidului Comunist, Occidentul ezitase să acorde ajutor material cîndva puternicului său adversar. Existau, pe bună dreptate, temeri în Washington și Londra cu privire la starea de spirit a forțelor armate sovietice sau a comandanților acestora; și dovezi că unele dintre acordurile de dezarmare semnate de Reagan și Bush cu Gorbaciov erau încălcate de către sovietici. Mai era și un dicton diplomatic din secolul al XIX-lea, probabil creat de Talleyrand, care suna astfel: „Rusia nu este niciodată atît de puternică pe cît pare; rusul nu este niciodată atît de slab pe cît pare.” Dar era clar că, la sfîrșitul anilor '80 și începutul anilor '90, unele aspecte ale relațiilor dintre marile puteri se schimbaseră pentru totdeauna. În urma unei întîlniri la vîrf care a avut loc la bordul unui vas lîngă Malta, la 3 decembrie 1989, președintele Parlamentului rus, Ghenadi Gherasimov, a fost încurajat să spună: „Războiul rece a luat sfîrșit astăzi la ora 12.45.” Acest lucru a rămas adevărat. În anii '90 Statele Unite, Rusia și celelalte mari puteri au putut să discute în termenii tradiționali, realiști ai politicii externe a marilor puteri, fără stridențe ideologice. Nu era formula unei Utopii, dar era un anumit progres. Tratatul de la Varșovia a fost desființat, ba chiar s-a vorbit despre extinderea NATO într-o agenție de securitate mondială, care să-și împartă o parte din responsabilități cu republicile sovietice. Ideea unui schimb termonuclear între cele două supraputeri a devenit practic imposibilă. De fapt, din toamna lui 1991, nu mai era plauzibilă considerarea Rusiei Sovietice drept o adevărată supraputere; Statele Unite erau, practic, singura.¹³⁹

Sfîrșitul Războiului Rece a făcut mai mult decît să diminueze drastic amenințarea nucleară. El a făcut, de asemenea, posibil pentru prima dată pentru Consiliul de Securitate al ONU să funcționeze așa cum intenționaseră

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

747

creatorii săi, ca un instrument care putea să împiedice rapid și eficient agresiunea. Ocazia s-a ivit la 2 august 1990 cînd, fără nici o avertizare, forțele irakiene au invadat și au ocupat Kuweitul în decursul unei singure zile. După cum am observat deja, Irakul își construise o armată uriașă, cu un oarecare ajutor din partea Statelor Unite și a Marii Britanii, dar mai ales din partea Rusiei Sovietice, Chinei, Franței și (în domeniile de înaltă tehnologie) a Germaniei de Vest. Atacul a avut totuși un prolog. Irakul nu avea numai o dispută de graniță cu Kuweitul, care viza și o parte din unul dintre terenurile lui petrolifere, ci emitea și o teorie mai vastă, potrivit căreia întreaga țară era, conform diviziunilor administrative ale Imperiului Otoman, o „provincie pierdută” a Irakului. Nu exista nici o bază istorică pentru asta, căci Kuweitul fusese recunoscut internațional ca entitate separată cu mult înainte ca Irakul să fi fost înființat de către Marea Britanie prin mandatul Ligii Națiunilor în 1920-1922. El făcea parte însă din viziunea lui Saddam Hussein despre o Mare Babilonie reînviată; pentru asta își construise o armată atît de mare. O altă nemulțumire în ce privea Kuweitul era că îi împrumutase sume uriașe, pentru a-și finanța războiul de opt ani cu Iranul, iar acum îi cerea returnarea capitalului, sau măcar a unor dobînzii. De asemenea, Saddam a acuzat toate statele

din Golf (la 17 iulie 1990) că ar fi „conspirat cu Statele Unite” pentru a reduce prețul petrolului brut și că „înjunghiaseră în spate Irakul cu un pumnal politic”. Cinci zile mai târziu el a început să-și deplaseze trupele și blindatele spre graniță. La 27 iulie, sub presiunea Irakului, Organizația Țărilor Exportatoare de Petrol (OPEC) a crescut de fapt așa-numi-tul preț-țintă al petrolului la 21 de dolari barilul. În aceeași zi însă, Senatul SUA a pus capăt creditelor agricole pentru Irak și a interzis orice noi transferuri de tehnică militară. La 31 iulie aproximativ 100 000 de soldați irakieni se aflau la granița cu Kuweitul, iar discuțiile dintre plenipotențiarilor irakieni și kuweitieni, care aveau loc în aceeași zi la Jiddah, s-au întrerupt după două ore. Atunci s-a spus că ambasadorul american la Bagdad, care discuta cu Saddam Hussein, nu îl avertizase că o ocupare a Kuweitului ar fi considerată de Washington o amenințare la adresa intereselor vitale ale Americii; dar acest fapt a fost negat în raportul prezentat în fața Comisiei de Afaceri Externe a Senatului în martie 1991. 140 Un lucru e clar însă: a fost un eșec al serviciilor de informații americane (și britanice), și invazia a fost de fapt o surpriză și un șoc.

Cu toate acestea, printr-un noroc, acest act de agresiune a coincis cu o întrunire internațională în Aspen, Colorado, la care a participat, printre alții, Margaret Thatcher. Ea a putut astfel să se întâlnească imediat cu președintele Bush. Împreună, ei au hotărât o abordare comună anglo-americană care a rămas neschimbată în lungile luni de diplomație și pregătiri militare care au urmat și în timpul ostilităților propriu-zise. De fapt, niciodată de la al doilea război mondial nu mai funcționase atât de reușit „relația specială” dintre puterile anglo-saxone (cum le numea caustic de Gaulle).

■>

748

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Principala prioritate a Aliaților era să-l împiedice pe Saddam să invadeze Arabia Saudită, și să avanseze spre sud, absorbind toate statele bogate în petrol din Golf. Cu asemenea resurse, se credea, Irakul ar fi putut, în câți-va ani, să achiziționeze nu numai armament nuclear, ci și mijloacele de a-l folosi pe distanțe imense, amenințând astfel Europa (și poate chiar Statele Unite), precum și Israelul și alte țări din Orientul Mijlociu. În acest moment încrederea în sine insuflată puterilor occidentale civilizate de evenimentele din anii '80, inclusiv reușita campaniei din insulele Falkland, eliberarea Grenadei, raidul libian și intervenția din Panama, a folosit foarte mult. George Bush și Margaret Thatcher au hotărât de la început nu numai să protejeze Arabia Saudită prin forță, ci și să elibereze Kuweitul, cu orice preț. În plus, ei au căzut de acord să acționeze în fiecare etapă cu sprijinul total al Consiliului de Securitate al ONU și, în urma rezoluțiilor acestuia, să construiască cea mai extinsă forță internațională posibilă, incluzând și state arabe. Implicarea ONU, care ar fi fost imposibilă câtă vreme continua Războiul Rece, a fost cea mai bună dovadă că el de fapt se sfârșise. Rusia sovietică s-a alăturat și ea efortului diplomatic anglo-saxon, mai cu trageră de inimă în particular decât în public. Era, desigur, influențată de interese personale. Pe de o parte, investiția sa militară în Irak era enormă (incluzând peste 1000 de specialiști și consilieri), și ea voia să evite un conflict armat dacă era posibil; de aceea a insistat tot timpul că era de dorit o soluție nonviolentă. Pe de altă parte, nevoia ei de ajutor economic și financiar american devenea cu fiecare zi mai presantă și acest lucru înclina Moscova să se alăture americanilor în ultimă instanță și să rezolve problema din Golf cât mai curând posibil.

De aceea, nu fără unele controverse și dificultăți, Consiliul de Securitate s-a conformat strategiei de ansamblu anglo-americană. La 2 august Rezoluția 660 a Consiliului de Securitate a condamnat invazia și a cerut retragerea necondiționată a forțelor irakiene. Sintagma a fost reafirmată printr-o declarație a lui Bush: Statele Unite, a insistat el, cereau „retragerea imediată, completă și necondiționată din Kuwait a tuturor forțelor irakiene”. La 6 august, Rezoluția 661 a CS a impus un embargo comercial asupra Irakului. La 9 august, RCS 662 a declarat că anexarea Kuweitului de către Irak, anunțată la Bagdad, era ilegală, nulă și neavenită. La 18 august, RCS 664 a revocat ordinul Irakului de a se încheie misiunile diplomatice din Kuwait și a cerut ca toți cetățenii străini să aibă dreptul să plece. La 25 august, Consiliul de Securitate a făcut un pas important, autorizând folosirea forței pentru aplicarea sancțiunilor. În sfârșit, la 29 noiembrie, RCS a autorizat „toate mijloacele necesare” pentru a scoate trupele irakiene din Kuwait dacă nu plecau într-un termen fixat pentru 15 ianuarie 1991, la miezul nopții. Textul rezoluției 678 permitea, de asemenea, să se ia măsuri pentru asigurarea păcii și stabilității în zonă. Toate aceste rezoluții, dintre care ultima era de departe cea mai importantă, au fost votate cu acordul celor cinci membri perma-

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

749

nenți ai Consiliului de Securitate (doi membri marxiști nepermanenți, Cuba și Yemen, au votat împotriva anumitor rezoluții, dar nu aveau drept de veto). Rezoluțiile au fost negociate în prealabil cu Rusia, și la 19 noiembrie George Bush și Gorbaciov chiar au avut o întâlnire privată la Paris pentru a discuta în detaliu întreaga strategie. Rusia nu a contribuit cu trupe în Golf, dar a consimțit la folosirea forței armate și a sprijinit activ procesul de autorizare de către ONU; de asemenea, ea a furnizat în particular diferite tipuri de informații militare despre capacitatea, amplasarea și structurile de comandă ale armamentului irakian pe care Rusia însăși i le asigurase lui Saddam. Operațiunea a fost astfel primul rezultat pozitiv al noii relații între fostele puteri inamice în Războiul Rece. 141

Războiul din Golf a reușit să demonstreze cât de eficient putea fi Consiliul de Securitate opunându-se unui agresor și forțându-l să se retragă, cu condiția — și era o condiție vitală — ca Statele Unite, ca supraputere democratică, și

principalii ei aliați, precum Marea Britanie, să fie dispuse să-și cedeze responsabilitățile Cartei ONU. Criza a fost și prima care s-a desfășurat în întregime în fața camerelor de televiziune, multe rețele, cum ar fi Cable News Network cu sediul central în America, și Sky, cu sediul în Marea Britanie, relatând despre evenimente 24 de ore din 24. Opinia publică a jucat așadar un rol important tot timpul, iar guvernul american, în lumina amarei experiențe a Vietnamului, a trebuit să aibă grijă să-și alieze opinia publică în tot ce se întreprindea. De fapt, sondajele au arătat că alegătorii americani se exprimau tot mai mult în favoarea sprijinirii totale a alungării cu forța a agresorului irakian, și deși Bush a căpătat permisiunea Senatului de a folosi forța cu o majoritate minimă, acțiunile sale au fost mai târziu aprobate cu o majoritate covârșitoare atât de ambele Camere ale Congresului, cât și de sondaje, uneori în procent de 90%. Opinia publică britanică a sprijinit mereu hotărârea lui Thatcher (aprobată întru totul de către succesorul ei, John Major) cu mari majorități (75-80%). „Relația specială” a reușit astfel să asigure nucleul unei enorme forțe expediționare care a fost adunată în Golf între august 1991 și ianuarie 1991 cu aprobarea electoratelor american și britanic. Și opinia publică franceză era în favoarea unei intervenții în forță; guvernul francez era mai puțin entuziast, și de fapt președintele Mitterrand a încercat aproape pînă în ultimul moment să joace de unul singur un joc de negocieri cu dictatorul irakian, deși fără nici o finalizare, iar în cele din urmă francezii au avut o contribuție majoră atât la sporirea trupelor aliate cât și la succesul acestora, în alte țări occidentale opinia publică era variată, deși cele mai multe au contribuit într-un fel sau altul. Germania de Vest și Japonia au pretins că erau împiedicate să trimită trupe de restricții constituționale, dar au furnizat fonduri pentru a finanța efortul de război al aliaților. Printr-o abilă diplomatie, puterile anglo-saxone au asigurat și o masivă participare arabă, nu numai a Arabiei Saudite, a Kuweitului și a altor state din Golf, ci și a Egiptului și a Siriei. Eforturile lui Saddam Hussein de a trece peste guvernele arabe

750

O ISTORIE A LUMII MODERNE

ostile și a ridica popoarele lor în apărarea sa n-au prea avut succes. Nici semnarea grăbită a unui acord de pace final cu Iranul, la 15 august, prin care ceda toate neînsemnatele cîștiguri teritoriale pe care le obținuse în opt ani de lupte, nu i-a adus vreun sprijin din această direcție. De aceea, coaliția formată din douăzeci și opt de state care au participat pînă la urmă la combaterea agresiunii irakiene a reprezentat o fracțiune însemnată a comunității internaționale, și acesta a fost de asemenea un precedent important și o consolidare sensibilă a autorității ONU.¹⁴²

Întregul exercițiu militar-diplomatic ar fi putut însă sfîrși în îndoială și acrimonie dacă operația în sine, codificată sub denumirea Furtună în Deșert, s-ar fi dovedit o afacere lungă și costisitoare. Sprijinul popular, în special în Statele Unite, s-ar fi putut eroda, iar partea arabă a coaliției s-ar fi putut răzgîndi dacă Saddam ar fi reușit să înregistreze vreun succes major. În schimb, el a încercat să submineze sprijinul guvernelor arabe pentru coaliția condusă de SUA lansînd numeroase atacuri cu rachete asupra orașelor israeliene și înregistrînd cîteva victime printre civili. El spera să provoace o reacție militară israeliană, și să poată astfel înfățișa guvernele egiptean, saudit și sirian ca aliați defacto ai Israelului. Israelul s-a abținut însă, cu înțelepciune, ajutat de echiparea promptă cu rachete americane antiproiec-til Patriot, care s-au dovedit remarcabil de eficiente; astfel încît tactica irakiană a eșuat. Operațiunea Furtună în Deșert a fost planificată cu multă grijă și executată cu un succes răsunător. Comandantul-șef, generalul Norman Schwarzkopf, s-a dovedit nu numai un remarcabil conducător militar în-tr-una dintre cele mai complexe campanii internaționale din istorie, implicînd forțe maritime, terestre și aeriene, ci s-a arătat și extrem de conștient de dimensiunea mediatică și publică a operațiunii. De fapt, el s-a dovedit a fi un actor talentat în fața camerelor de luat vederi în cadrul dărilor lui de seamă regulate. Relatarea sa despre strategia Aliaților, după încheierea campaniei, a devenit imediat un film de televiziune clasic: era ca și cum l-ai fi văzut pe ducele de Wellington descriînd bătălia de la Waterloo a doua zi după ce avusese loc.

Atacul aerian al Aliaților a început aproape imediat după împlinirea termenului de 15 ianuarie și a continuat fără milă pînă la 28 februarie, data stabilită pentru ofensiva terestră, și chiar după aceea. Scopul era să se folosească arme de precizie, inclusiv ultimele cuceriri ale tehnicii militare (bombardierul Stealth, rachete Cruise, așa-numitele bombe și sisteme de ghidare cu laser „inteligente” și echipamente de bombardament nocturn cu infraroșii) pentru a ochi exact țintele militare identificate, a evita zonele civile și a reduce pierderile nonmilitare. Scopul a reușit în mare măsură; numărul victimelor civile a fost minim și acest lucru i-a ajutat pe Aliați să cîștige atât războiul mediatic din propriile țări, cât și pe cel propriu-zis. Țintele au fost stabilite în mod sistematic, de la sistemele de comandă și control, locații radar și de proiectile, aeroporturi și baze de armament chimic, biologic și

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

751

nuclear, pînă la toate sistemele de comunicații. De aici s-au extins la ochirea și bombardarea forțelor terestre irakiene desfășurate în Kuweit și în sudul Irakului. Forțele aeriene irakiene au fost fie distruse, fie scoase din luptă încă de la început, iar acest lucru a ajutat în mare măsură ofensiva aeriană a aliaților, care în cele din urmă a constat din aproape 140 000 de raiduri.

Obiectivul era cîștigarea războiului, pe cât posibil, prin folosirea forței aeriene, reducînd astfel la minimum pierderile de vieți omenești la sol în tabăra Aliaților. Strategia s-a dovedit pînă la urmă mai reușită chiar decît îndrăzniseră să sperere Schwarzkopf și consilierii săi, al căror șef era comandantul forțelor britanice din Orientul Mijlociu, generalul

sir Peter de la Billiere. Ofensiva terestră, lansată la 24 februarie, a implicat un elaborat plan de inducere în eroare, care a funcționat. Rezistența irakiană, datorită ofensivei aeriene susținute, a fost mai slabă decât se aștepta, și pînă la 28 februarie patruzeci din cele patruzeci și două de divizii irakiene din zona de război fuseseră distruse sau făcute inoperante. Cifrele preliminare indicau că irakienii pierduseră 50 000 de oameni și 175 dintre ei erau dispăruți sau prizonieri. Pierderile Alianților erau de 166 de morți, 207 răniți și 106 dispăruți sau prizonieri. 143 Dornic să nu depășească termenii mandatului ONU și deloc dispus să meargă la Bagdad și să fie tîrît în politica internă a Irakului, la 28 februarie Bush a ordonat o încetare temporară a focului, cu condiția ca Irakul să accepte toate condițiile Alianților, ceea ce Saddam a fost de acord să facă trei zile mai tîrziu. El însuși a fost implicat curînd într-o luptă pentru păstrarea puterii împotriva numeroșilor săi dușmani interni, și trupele aliate au fost obligate să intre în Irakul de nord pentru a-i proteja pe kurzi de răzbunarea sa. Astfel, o agresiune neprovocată a fost împiedicată prin conducerea fermă din țările civilizate, în cadrul strict al Națiunilor Unite și în deplină concordanță cu legile internaționale. Acest lucru era de bun augur pentru viitorul securității colective, nu numai în anii '90, ci și în secolul XXI, și sugera că cel puțin unele dintre lecțiile secolului XX erau în sfîrșit învățate.

Prețul a fost însă mare în unele privințe; infrastructura Irakului fusese alterată sau distrusă, iar Saddam însuși prădase și distrusese o bună parte din aceea a Kuweitului. Nota de plată s-a ridicat la mai multe sute de miliarde de dolari, deși, printr-una din ironiile lumii moderne, sarcina de a reconstrui cele două țări avea să acționeze ca un stimulent pentru economiile occidentale și să le ajute să depășească recesiunea. Saddam însă, în furia și frustrarea lui, comisese două crime cumplite, nu numai împotriva Kuweitului, ci împotriva întregii umanități. El deversase în Golf milioane de tone de petrol brut, care au plutit încet spre sud și au poluat o mare parte din mare și din țarm; și dăduse foc la vreo cinci sute de puțuri de petrol din vastele terenuri kuweitiene. La sfîrșitul lui martie 1991, s-a calculat că stingerea lor avea să dureze cel puțin doi ani, deși în cele din urmă resursele tehnologiei moderne au permis ca acest lucru să se facă mult mai repede.

752

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Aceste acte barbare au întărit temerile că omenirea, în dorința ei de a atinge un nivel de trai mai înalt exploatînd resursele naturale ale pămîntului, altera în mod ireparabil planeta. Temerile ecologice ale anilor '80 și ale începutului anilor '90 erau în unele privințe similare cu panicile anilor '70, cînd lumea era prevenită că își epuiza principalele materii prime; respectiv amîndouă erau marcate de emoționalism pozînd în știință, de exagerări grosolane și de folosirea neglijentă (ba chiar necinstită) a statisticilor. Cu toate acestea, unele dintre mult mediatizatele îngrijorări erau justificate. Exista, de exemplu, o îngrijorare justificată în privința distrugerii rapide a pădurilor tropicale, în special în Brazilia, în scopuri comerciale. Zona pădurilor tropicale era calculată la aproximativ 1,6 miliarde de hectare înainte ca oamenii să înceapă să defrișeze serios, în secolul al XIX-lea. În 1987 ea se redusese la 1,1 miliarde, și se pierdeau anual 80 000 de kilometri pătrați, o suprafață de mărimea Austriei. Rezultatele au fost erodarea solului, inundații, secetă și efecte apreciabile asupra atmosferei. O altă chestiune, preferată de ecolo-giști dar care probabil pe majoritatea oamenilor îi preocupa mai puțin, era pierderea unor specii de insecte din cauza defrișărilor. În anii '80 în pădurile tropicale trăiau aproximativ 30 de milioane de specii de insecte; ele erau distruse într-un ritm de șase pe oră, și se estima că pînă la sfîrșitul secolului între 10% și 30% din speciile pămîntului aveau să dispară. 144

Despădurirea tropicală era legată de o problemă care, spre sfîrșitul anilor '80, a fost considerată din ce în ce mai mult tot atît de gravă, nu numai de către grupurile de presiune ale ecologiștilor, ci și de către oamenii de știință și guverne: „efectul de seră”. Se considera că stratul de ozon al pămîntului, care protejează de radiațiile ultraviolete dăunătoare ale soarelui, era slăbit progresiv de o serie de factori, în special de arderea cărbunilor, care producea dioxid de carbon ce acționa ca sticla unei sere, captînd căldura solară; și de folosirea tot mai frecventă de clorofluorocarburi, utilizate de exemplu ca forță motrică în aerosoli și în refrigerare și aer condiționat. Suedia adoptase o lege care interzicea sprayurile cu aerosoli încă din ianuarie 1978; dar Suedia adoptase multe legi care interziceau activități umane presupuse dăunătoare. Prima avertizare serioasă și documentată în legătură cu stratul de ozon a fost formulată în martie 1984 de către o echipă de la Universitatea din East Anglia. S-a calculat că „efectul de seră” producea veri mai calde, ierni mai blînde, dar și furtuni mai violente, inundații și secetă. Britanicii mai ales au început să creadă că era un oarecare adevăr în asta în anii '80, care au produs unele dintre verile cele mai călduroase înregistrate vreodată și, la 16 octombrie 1987, cel mai violent uragan de la începutul secolului al XVIII-lea înapoi, care a distrus milioane de copaci, inclusiv multe specimene valoroase din Kew Gardens. În luna precedentă, șaptezeci de țări, întrunite la Montreal, căzuseră de acord (la 16 septembrie) asupra unui program de măsuri pentru a opri emisiile de clorofluorocarburi la nivelurile existente și să le reducă cu 50% pînă în 1999. În 1992 un „Summit al

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

753

Pămîntului” și mai extins, desfășurat la Rio, a arătat că lumese trezea încet, dîndu-și seama că avea reponsabilități nu numai în ce privește exploatarea planetei, ci și în ce privește prezervarea ei. 145 iw

Cu toate acestea, dacă folosirea industrială a tehnologiei, precum utilajele imense care culcau la pămînt pădurile braziliene, putea dăuna pămîntului, progresele tehnice, inclusiv sistemele de monitorizare sofisticate, puteau ajuta la

prezervarea lui, arătându-ne exact ce se întâmpla și unde greșeam, în orice caz, nu putea fi stăvilit mersul științei și al aplicațiilor ei, care a avut un ritm din ce în ce mai accelerat de-a lungul secolului XX, atît ajutîndu-l pe om în barbarismul său, cît și reducînd cele mai rele consecințe ale acestuia. Cîștigarea Războiului din Golf cu armament de înaltă tehnologie, reducînd astfel la minimum pierderile (cel puțin de partea aliaților), a fost atît un exemplu, cît și o prefigurare a viitorului. În termeni pur fizici, științele exacte și-au îndeplinit toate promisiunile în secolul XX. Epoca modernă, în etapele ei timpurii, a fost dominată de fizică, în special fizica nucleară și astrofizica. Fizicianul l-a purtat pe om pînă la ghizdul fîntînii, dar apoi l-a oprit și i-a cerut să privească în adînc. Poate că, după aparenta inevitabilitate a celor două războaie mondiale, crearea de arme nucleare era un dar prevenitor, care ne-a salvat de o a treia confruntare între marile puteri și a adus cu sine ceea ce devenise, pînă la începutul anilor '90, cea mai lungă perioadă de pace generală înregistrată vreodată. Sfirșitul Războiului Rece și reconcilierea parțială a celor două puteri termonucleare au sugerat de asemenea că ele vor fi pregătite să ia împreună măsuri pentru a împiedica răspîndirea unor astfel de arme în state destul de iraționale ca să le folosească, în acest sens se pare că fizica a servit unui important scop politic în a doua jumătate a secolului.

Fizica părea să fi ajuns însă la capătul supremației sale în anii '60. În orice caz, ea nu putea spune oamenilor ceea ce ei voiau tot mai mult să știe: ce nu era în regulă cu omenirea. De ce promisiunea secolului al XIX-lea fusese nesocotită? De ce cea mai mare parte a secolului al XX-lea s-a transformat într-o epocă a ororii sau, cum spuneau unii, a maleficului? Științele sociale, care reclamau aceste întrebări ca fiind fieful lor, nu puteau furniza răspunsul. Și nu era deloc surprinzător: ele însele constituiau o parte, și încă o parte foarte importantă a problemei. Economia, sociologia, psihologia și alte științe inexacte — ba chiar deloc științe în lumina experienței moderne — construiseră forța implacabilă a ingineriei sociale, care zdrobise atîtea vieți și atîta bogăție. Tragedia era că științele sociale au început să cadă în dizgrație abia în anii '70, după ce beneficiaseră de marele avînt al învățămîntului superior. Efectul erorii științelor sociale avea să se simtă așadar pînă la trecerea în secolul următor.

De fapt, la începutul anilor '90, specialiștii în științe sociale de la universitățile occidentale, printre care și unii cu reputație foarte mare, deși în scădere, încă mai încercau să practice ingineria socială. La Oxford, și într-o

O ISTORIE A LUMII MODERNE

măsură ceva mai mică și la Cambridge, de exemplu, unele colegii duceau o politică de discriminare în procedurile de admitere, împotriva candidaților de înaltă performanță proveniți din școlile particulare, în favoarea unor candidați mai slab pregătiți proveniți din școlile de stat.¹⁴⁶ Obiectivul era acela pur social și nonacademic al corectării presupuselor „dezechilibre sociale și financiare” ale populației generale. Singura consecință a fost însă scăderea standardelor. Dar standardele însele au început să fie atacate. Un profesor de la Universitatea Pennsylvania, care se opunea ideii unei ierarhii a valorilor în literatură și arte, și care a scris că a face deosebire între opera Virginiei Woolf și a lui Pearl Buck era „cam același lucru cu a alege între un cheese-burger și o pizza”, declara public că el era „un om a cărui carieră era dedicată zilei în care aceste standarde vor dispărea”. Faptul că el a fost ales în 1992 președintele Asociației de Limbi Moderne a Americii a demonstrat puterea deconstrucționiștilor, cum erau ei numiți, în lumea universitară.¹⁴⁷ Dar dacă, după cum susțineau deconstrucționiștii, sistemele „ierarhice” de judecată, care favorizau studiul pieselor lui Shakespeare în detrimentul, să spunem, al benzilor desenate, erau o sursă a răului social, ce rost mai aveau universitățile, al căror scop tradițional era căutarea excelenței?

Unele universități susțineau acum că funcția campusului era să îndrepte abuzurile sociale. La Harvard, Yale, Stanford și în alte locuri, ingineria socială opera în diferite feluri. Deși era dificil să exmatriculezi studenți pentru organizarea de manifestații violente în numele unor cauze aprobate, sau chiar pentru lipsa oricărei activități universitare, era relativ mai ușor să-i dai afară pe loc pentru ofense aduse împotriva codului de cenzură liberală prin folosirea unor cuvinte condamnate de grupuri de presiune organizate. La Smith, cîndva unul dintre cele mai bune colegii de fete din lume, între activitățile interzise nu se aflau numai rasismul, discriminarea sexuală, sau de vîrstă ori condamnarea preferințelor sexuale, precum și alte rele antisociale îngust definite, ci și „lookism-ul”, despre care se spunea că „oprime” oamenii urîți „presupunînd un standard al frumuseții și atractivității”. Un profesor asociat de la Facultatea de Drept de la Harvard, cîndva cea mai bună școală de drept din lume, a comis păcatul cu deosebire odios al discriminării sexuale citînd celebrul vers al lui Byron „Și șoptind că nu voi consimți niciodată — am consimțit”. În 1991 s-a aflat că la Stanford se lucra la un „cod al vorbirii”, în care cuvinte precum „fete” și „doamne” erau interzise ca fiind discriminatorii; în loc de „fată” trebuia folosit termenul de „pre-femeie”, deși au existat unele dispute între grupurile de presiune feministe asupra modului în care trebuia scris cuvîntul.¹⁴⁸ În mod semnificativ, așa cum în statele marxiste ingineria socială a mers mîna în mîna cu corupția financiară cea mai flagrantă, aceeași conjuncție a apărut în universitățile americane „progresiste”. La începutul lui 1991, Comisia de Comerț a Camerei Reprezentanților, sub președinția lui John Dingell, a început o investigație viguroasă asupra modului în care se foloseau fondurile de 9,2 miliarde de

RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII

755

dolari acordate anual universităților americane de către guvernul federal sub forma unor contracte de cercetare. Ea a

descoperit că la Stanford, care în ultimii zece ani primise 1,8 miliarde, aproximativ 200 de milioane se scurseseră pe cheltuieli nejustificabile, menite în principal să ofere personalului universitar, de la rectorul universității în jos, un nivel de trai mai ridicat.¹⁴⁹ Astfel de scandaluri au contribuit la procesul care, în prima jumătate a anilor '90, începuse să submineze poziția universităților în general și științele sociale în particular în ochii publicului larg. Dar dacă fizica pare să fi intrat, prin comparație cu triumfurile ei din prima jumătate a secolului, într-o perioadă de relativ repaus, și dacă științele sociale erau discreditate, din anii '50 a început o nouă eră a biologiei. Până atunci, științele exacte ne putuseră spune mult prea puțin despre viață, ca opusă materiei. Până în anii '50, felul în care opera lumea nonorganică era în general cunoscut; ceea ce a început să se contureze în următorii treizeci de ani a fost cunoașterea legilor vieții. Aceste sisteme de legi s-au dovedit a fi unitare și holistice. Așa cum reformularea de către Einstein a legilor fizicii s-a aplicat atât în ordonarea uriașelor conglomerate stelare cât și în structurile minuscule ale particulelor subatomice, tot astfel regulile biologice care erau descoperite s-au aplicat la întregul spectru al materiei vii, de la cea mai mică la cea mai mare.

La mijlocul secolului al XIX-lea, teoria evoluționistă a lui Charles Darwin a furnizat pentru prima dată un principiu științific de ordonare care să explice de ce plantele și animalele dezvoltă caracteristicile pe care le prezintă. Nu era un sistem deductiv, permițând precizarea dezvoltărilor ulterioare sau chiar reconstruirea trecutului: în acest sens se deosebea de legile lui Newton sau de modificările aduse acestora de Einstein. Darwin însuși insistase întotdeauna asupra limitelor descoperirilor sale. El îi descuraja pe cei care căutau să construiască proiecții ambițioase pe baza lor. De aceea el nu a conferit nici o autoritate teoriilor „darwiniștilor sociali”, care au sfârșit în holocaustul lui Hitler, și de aceea a anihilat și încercările lui Marx de a confisca darwinismul pentru propriile-i teorii ale determinismului social, care au dus în cele din urmă la crimele în masă ale lui Stalin, Mao Tzedun și Pol Pot. În a doua jumătate a secolului XX însă, au apărut în sfârșit semnele unei teorii unificate care ieșea din laboratoare și atingea ambele capete ale spectrului.

La capătul microcosmic, biologia moleculară, neurofiziologia, endocrinologia și alte noi discipline au început să explice procese precum mecanismul moștenirii și programării genetice. Cea mai importantă dintre descoperirile la nivel micro a fost făcută la Universitatea Cambridge în 1953, când James Watson și Francis Crick au reușit să descifreze configurația dublu spiralată a moleculei acidului dezoxiribonucleic (ADN).¹⁵⁰ Ei au descoperit că moleculele de ADN, care determină structura și funcționarea tuturor animalelor sau plantelor vii, aveau o formă dublu elicoidală, ca o scară în spirală, construită din zaharuri și fosfați și constituită în trepte care conțin diferiți acizi.

756

O ISTORIE A LUMII MODERNE

Structura, ca un computer viu, magnific de complex, formează codul special care îi spune celei ce proteină să producă, inima operației creatoare.¹⁵¹ Și mai uimitoare a fost viteza cu care acestei descoperiri i s-au dat o multitudine de aplicații practice. Distanța dintre baza teoretică a fizicii nucleare și energia nucleară concretă a fost de jumătate de secol. În noua biologie distanța a fost mai mică de douăzeci de ani. În 1972 oamenii de știință din California au descoperit „enzimele de restricție”, care au permis ADN-ului să fie divizat în moduri foarte precise și apoi recombinat într-un anumit scop. ADN-ul recombinat era pus înapoi în celula ori bacteria sa și, operând conform principiilor biologice normale, se diviza și se multiplica pentru a forma un nou material proteinic. Microorganismul creat de om era apoi hrănit cu elemente nutritive și fermentat prin procedurile pe care industria farmaceutică le folosea de jumătate de secol în producerea de antibiotice.¹⁵²

O dată ce ADN-ul fusese explorat, chimia comercială modernă, cu resursele ei extraordinare, nu a întâmpinat nici o dificultate în a crea o gamă de produse pentru folosință imediată. Procesul de producție și marketing în masă a început în iunie 1980, când Curtea Supremă a SUA, într-o hotărâre istorică, a acordat protecția legii patentului organismelor create de om. Temerile de până atunci că se vor dezvolta în secret „virusi Frankenstein” și apoi vor „evada” din laboratoare s-au evaporat rapid. În America, unde erau concentrate procesele de combinare a genelor, structura regulamentară restrictivă a cercetărilor legate de ADN a fost înlocuită, în septembrie 1981, de un cod voluntar.¹⁵³ La sfârșitul anilor '70 existau abia câteva zeci de laboratoare și firme specializate în recombinare. La începutul anilor '90 existau deja mai multe mii. Cu aplicațiile sale imediate în fabricarea de alimente vegetale și animale, de energie și, mai ales, de produse farmaceutice sau destinate cercetării medicale, noua biologie industrială promitea să fie unul dintre domeniile cele mai dinamice în ultimii ani ai secolului.

Viteza cu care a fost dezvoltată și aplicată la probleme practice descoperirea ADN-ului a ridicat întrebări cu privire la capătul macrosco-pic al spectrului biologic: procesul de explicare a evoluției comportamentului social în termenii creșterii și structurii de vîrstă a unor întregi populații de animale, inclusiv oamenii, și în termenii constituției lor genetice. Avînd în vedere natura unitară a legilor biologice, dacă la un capăt al spectrului putea apărea o revoluție științifică, nu era de așteptat (sau de temut) una și la celălalt capăt? În acest domeniu științele sociale eșuaseră în modul cel mai lamentabil, nu în ultimul rînd pentru că fuseseră penetrate de superstiții marxiste. Imperialismul universitar al unor specialiști în științe sociale a împiedicat o mare parte din munca serioasă întreprinsă pe liniile sugerate de descoperirile lui Darwin: că mințile și atitudinile mentale evoluau ca și corpurile și ca comportamentul

putea fi studiat ca și alte proprietăți organice, prin genealogii comparative și analiză evoluționară. Astfel de abor-
RECÎȘTIGAREA LIBERTĂȚII 757
dări au fost, în mod oarecum irațional, discreditate de bizara eugenie rasistă în care credeau și pe care o practicau
fasciștii interbelici (și, în anii '20, și comuniștii).

În anii '30 însă, cercetătorul Warder Allee din Chicago a publicat *Animal Aggregations* (1931) și *The Social Life of Animals* (1938), în care dădea exemple edificatoare ale efectului evoluției asupra comportamentului social. Adevărata revoluție a venit aproximativ în același timp cu descoperirea Watson Crick, când ecologistul britanic V.C. Wynne-Edwards a publicat *Animal Dispersion in Relation to Social Behaviour* (1962). El a arătat că practic toate comportamentele sociale, precum ierarhiile sau ordinea în grupuri, asigurarea teritoriului, formarea stolurilor de păsări sau a turmelor de animale și dansurile, erau mijloace de reglare a numărului de membri și de împiedicare a speciilor să depășească rezervele de hrane disponibile. Membrii subordonați din punct de vedere social erau împiedicați să se înmulțească; fiecare animal încerca să-și crească propria reproducere; reușea cel mai apt. În 1964, un alt genetician britanic, W.D. Hamilton, a arătat în *The Genetic Evolution of Social Behaviour* cât de important este devotamentul față de propriile gene în ordonarea comportamentului social: „protecția” parentală era prilej de îngrijorare pentru ceilalți în proporția în care împărtășeau genele părinților. Lipsa de egoism sau altruismul existente în selecția naturală nu era așadar de origine morală, și nici nu implica o conștiință sau o motivație personală: existau găini, ba chiar și viruși altruști. Teoria genetică a înrudirii afirmă că manifestarea comportamentului altruist creștea direct proporțional cu numărul de gene împărtășit prin strămoșii comuni. Avea un element de cost-beneficiu, fiind mai probabil să se manifeste când costul era mic pentru donator, iar beneficiul era mare pentru receptor. Teoria înrudirii a fost perfecționată de biologul Robert Trivers de la Harvard, care a dezvoltat noțiunile de „altruism reciproc” (o formă superioară de interes personal) și „investiție parentală”, care sporea șansele de supraviețuire ale urmașilor cu prețul capacității părinților de a investi în urmași. Femelele investeau mai mult decât masculii, căci ovulele „costă” mai mult decât sperma. Alegerea femelei era în mare măsură responsabilă pentru evoluția sistemelor de împerechere, fiind axată pe maximizarea adaptării la evoluție. Pe măsură ce s-a dezvoltat această nouă metodologie, a devenit posibil să se arate că tiparele sociale din aproape orice specie își aveau originile în selecția naturală evoluționară.

În 1975 cercetătorul Edward Wilson de la Harvard a rezumat două decenii de cercetări de specialitate în cartea sa *Sociobiology: the New Synthesis*.⁵⁴ Domeniul său erau insectele, dar el s-a bazat pe o gamă largă de studii empirice amănunțite pentru a-și demonstra punctul de vedere că sosise timpul pentru o teorie generală analogă legilor lui Newton sau ale lui Einstein. Această carte, și alte studii, au atras atenția asupra procesului biologic al autoperfecționării care are loc tot timpul și constituie un element vital al

758

O ISTORIE A LUMII MODERNE

progresului uman. Ele au sugerat că procesul trebuie studiat prin știința empirică, nu prin metafizică, și prin metodologia categorizată în mod atât de strălucit de Karl Popper, în care teoria devine îngustă, specifică și falsificabilă de către datele empirice, ca opusă explicațiilor generalizante, netestabile și automodificante oferite de Marx, Freud, Levi-Strauss, Lacan, Barthes și alți profeți.

Ceea ce devenise limpede, în ultimul deceniu al secolului, era că Alexander Pope avusese dreptate când sugerase că „studiul cel mai bun al omenirii este omul”¹⁵⁵. Căci omul, ca ființă socială, avea în mod clar nevoie de îmbunătățiri radicale. El era, într-adevăr, capabil să producă „miracole” științifice și tehnice pe o scară din ce în ce mai mare. Capacitatea de a crea noi substanțe a accelerat și mai mult revoluția în electronică și în comunicații care începuse în anii '70 și devenea tot mai rapidă în anii '80 și '90. Cum numărul circuitelor care puteau fi imprimate pe o suprafață dată creștea, calculatoarele și computerele își sporeau capacitatea și deveneau mai ieftine. Primul calculator de buzunar adevărat, la care omenirea lucra încă de pe vremea lui Pascal, la mijlocul secolului al XVII-lea, a fost produs de Clive Sinclair în 1972 și costa 100 de lire sterline; în 1982 un model mult mai puternic costa 7 lire. Apariția cipului de silicon a dus direct la crearea microprocesoarelor. În timp ce până atunci controalele electronice complexe trebuiseră să fie construite special pentru fiecare activitate, microprocesorul era un dispozitiv multifuncțional, care putea fi produs în cantități mari la un preț mic. Apariția sa a fost urmată, în decembrie 1986, de superconductorii la temperaturi înalte, materiale care își pierd complet rezistența față de curenții electrici la temperaturi foarte joase. Acestea și alte noi materiale și procese nu numai că au lărgit frontierele înaltei tehnologii, făcând astfel posibil tipul de sonde spațiale pe distanțe lungi comune în anii '80 și la începutul anilor '90, chirurgia modernă cu laser și tehnica militară devastatoare folosită în Războiul din Golf, dar a introdus dispozitive produse în masă, cu costuri mici, care au afectat viața și munca a sute de milioane de oameni obișnuiți. Mecanismele video și microdiscurile au transformat divertismentul popular. Telefoanele mobile și telefoanele de mașină au dat muncii o dimensiune nouă și adesea deloc atrăgătoare. Cablurile telefonice convenționale au fost înlocuite cu cele cu fibre optice, ale căror semnale codificau ca impulsuri luminoase, au făcut posibilă purtarea a milioane de conversații telefonice și funcționarea a zeci de canale TV simultan, pe un singur circuit. În timp ce capacitatea computerelor specializate au facilitat guvernelor și

economiştilor să întreprindă calcule prodigioase în fracţiuni de secundă, word-procesoarele au transformat munca de birou în toate ţările avansate şi au fost folosite de categorii tot mai largi de oameni, pînă şi de umilii istorici ai lumii. Aparatelor uneori de o complexitate uluitoare au intrat acum şi chiar au început să domine, viaţa maselor.

Cu toate acestea, la începutul anilor '90, mureau de foame la fel de mulţi oameni ca oricînd. Mai mult, multe inovaţii menite să sporească fericirea

RFXÎŞTIGAREA LIBERTĂŢII

759

umană au sfîrşit prin a o diminua. În Occident, răspîndirea contracepţiei, într-o varietate de forme, şi disponibilitatea crescîndă pentru avort la cerere a adus averi firmelor farmaceutice şi clinicilor, dar, într-o societate hedonistă şi nechibzuită, nu a diminuat apreciabil numărul copiilor nedorîţi. Un fenomen izbitor şi negativ al anilor '70 şi încă şi mai mult al anilor '80 a fost înmulţirea „familiilor cu un singur părinte”, cum erau numite eufemistic, în majoritatea cazurilor mame, de obicei dependente de ajutoare sociale, care îşi creşteau singure copiii. Aceşti copii defavorizaţi erau produsul promiscuităţii şi al divorţului de comun acord. Numărul copiilor nelegitimi, în societăţi care se pretindeau avansate, a crescut într-un ritm uluitor în anii '80. În 1992 mai mult de un sfert din copiii care se năşteau vii în Marea Britanie erau nelegitimi; în anumite zone din Washington DC, capitala celei mai bogate ţări din lume, procentul era de 90%. Nu avea nici un rost să încerci să pretinzi că familiile cu un singur părinte şi ilegitimitatea erau altceva decît rele sociale grave, distrugătoare pentru indivizii implicaţi şi dăunătoare societăţii, ducînd, cum în mod inevitabil au făcut în unele cazuri, la sărăcie cumplită şi la infracţionalitate. Ratele criminalităţii au crescut peste tot, alimentate de abuzul crescînd de alcool şi droguri. Era probabil ca extinderea dependenţei de droguri ilegale să fie stimulată atît de bogăţie cît şi de sărăcie. La sfîrşitul anilor '80 se calcula că folosirea ilegală a drogurilor în Statele Unite aducea traficantilor peste 110 miliarde de dolari anual. La 6 septembrie 1989, preşedintele Bush a anunţat planuri de reducere la jumătate a abuzului de droguri în Statele Unite pînă în anul 2000 şi alocarea a 7,86 miliarde de dolari din fondurile federale pentru acest efort. Puţini şi-au exprimat încrederea în acest proiect.

O altă rană autoprovocată în ţările avansate a fost răspîndirea SIDA (sindrom imunodeficientar dobîndit). Originile acestei boli fatale şi aparent incurabile, care distruge sistemul de autoapărare împotriva infecţiilor al organismului, a rămas obscură chiar şi în anii '90, în ciuda cercetărilor asidue. Se pare că s-a răspîndit cel mai repede în Africa neagră, unde heterosexuali acţionau ca transmiţători. În Occident însă, ea i-a atacat în primul rînd pe homosexuali şi (într-o măsură ceva mai mică) pe cei care foloseau droguri. Ea era produsul abuzului de droguri şi, mai ales, al promiscuităţii homosexuale care, adesea în forme extreme, urmase legalizării homosexualităţii în anii '60 şi '70. S-a arătat că unii homosexuali bărbaţi aveau cel puţin 300 de parteneri sexuali într-un singur an, şi pe acest fundal boala s-a extins cu repeziciune. Primele relatări despre gravitatea ei au apărut la 31 decembrie 1981, cînd s-a vorbit de 152 de cazuri, în special în San Francisco, Los Angeles şi New York; unul era un dependent de drog intravenos; ceilalţi erau homosexuali bărbaţi. La 13 octombrie 1985 Organizaţia Mondială a Sănătăţii a declarat că boala atinsese proporţii epidemice. În februarie 1989 s-a anunţat public că celor ale căror rezultate la testul SIDA ieşeau pozitive li se refuzau asigurările pe viaţă; alţii îşi pierdeau slujbele. Medicamente precum azi-

760

O ISTORIE A LUMII MODERNE

dothymidina (AZT) erau folosite pentru a întîrzia (nu vindeca) evoluţia bolii, dar adesea cu efecte secundare cumplite. La 9 februarie 1989 s-a anunţat că în San Francisco se crease un nou anticorp, numit CD4; acesta promitea să întîrzie consecinţele fatale ale SIDA, uneori cu ani întregi, şi cu efecte secundare minime. Dar nu a apărut la orizont nici o posibilitate de vindecare, în ciuda unor cheltuieli şi eforturi imense. Incertitudinile în privinţa bolii au dus la crîncene dispute politice. Guvernele erau în mod special dornice să împiedice răspîndirea ei în întreaga comunitate şi cheltuiiau multe milioane de dolari pe campanii publicitare menite să reducă promiscuitatea heterosexuală şi să încurajeze folosirea prezervativelor. Din nou a beneficiat industria farmaceutică, dar dacă cheltuielile guvernamentale au avut sau nu vreun efect nu a ştiut nimeni. La începutul anilor '90 se credea în general că probabilitatea unei epidemii printre heterosexuali, cîndva prezisă cu convingere de lobby-ul homosexual, era neglijabilă.

Campaniile guvernamentale extrem de costisitoare şi probabil ineficiente împotriva abuzului de droguri şi a SIDA a arătat statul modern într-o postură tipică pentru secolul XX — încercînd să facă în mod colectiv ceea ce o persoană raţională şi educată moral făcea individual. Deziluzia socialismului şi a altor forme de colectivism, care a devenit spiritul dominant al anilor '80, era numai unul dintre aspectele unei pierderi mult mai mari a încrederii în stat ca agenţie a bunăvoinţei. Statul a fost, pînă în anii '80, marele cîştigător al secolului XX; şi principalul eşec. Înainte de 1914 se întîmpla rar ca sectorul public să cuprindă mai mult de 10% din economie; la sfîrşitul anilor '70, şi chiar mai fîrziu, statul ocupa pînă la 45% sau mai mult din PIB în ţările liberale, ca să nu mai vorbim de cele totalitare. Dar în timp ce, la vremea Tratatului de la Versailles din 1919, majoritatea oamenilor inteligenţi credeau că un stat extins putea spori fericirea umană, în anii '90 această opinie nu mai era împărtăşită decît de un grup mic, în continuă scădere, de fanatici, majoritatea teoreticieni. Experimentul fusese încercat în nenumărate feluri; şi eşuase în aproape

Times Literary Supplement, 26 iunie 1981, p. 735. !14 P.B. Medawar, *The Hope of Progress*, Londra, 1972. 15 Jones, op. cit., p. 493. ' 16 Scrisoarea din 18 decembrie 1912. William McGuire (ed.), *The Freud-Jung Letters*, traducere, Londra, 1971, pp. 534-535.

17 Vezi eseul lui Freud, 'Psychoanalysis Exploring the Hidden Recesses of the Mind', în studiul Enciclopediei Britanice, *These Eventful Years: the Twentieth Century in the Making*, 2 voi., New York, 1924, voi. II, pp. 511 și urm.

18 Sigmund Freud, *The Future of an Illusion*, Londra, 1927, p. 28.

19 Citat de Richard Buckle, *Diaghilev*, New York, 1979, p. 87.

20 Walter Laqueur, *Weimar: a Cultural Hystory, 1918-1933*, Londra, 1974.

21 Nu există dovezi că aceștia s-au întâlnit. întâlnirea lor stă la baza piesei *Travestiții* de Tom Stoppard, 1977.

22 George Painter, *Marcel Proust*, 2 voi., New York, 1978, voi. II, pp. 293 și urm.

23 Theodore Zeldin, *France 1848-1945*, 2 voi., Oxford, 1977, voi. II *Intellect, Taste, Anxiety*, pp. 370 și urm.

24 Citat în Lionel Trilling, *The Last Decade: Essays and Reviews 1965-1977*, New York, 1979, p. 28.

25 Painter. Op. cit., voi. II, p. 339.

NOTE 763

26 Camille Vettard, 'Proust et Einstein', *Nouvelle Revue Francaise*, august '922.

27 Trilling, op. cil, pp. 28-29. ' w

28 Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, p. 20. • •

29 Sigmund Freud, *Beyond the Pleasure Principie*, 1920, pp. 70-81.

30 Citat în Fritz Stern, *The Failure of Liberalism*, Londra, 1972, 'Bethmann Hollweg and the War', pp. 77-118.

31 Frederick R. Karl, *Joseph Conrad: the Three Lives*, New York, 1979, pp. 737-738.

32 J.B. Bury, *The Idea of Progress*, Londra, 1920, p. 352; vezi J.F. Clarke, *The Pattern of Expectation, 1744-2001*, Londra, 1979.

33 Citat de Martin Gilbert în R.S. Churchill și Martin Gilbert, *Winston S. Churchill*, 5 voi. până în prezent, Londra, 1966-, voi. IV, pp. 913-914.

34 Randolph Bourne, *Untimely Papers*, New York, 1919, p. 140.

35 Foster Rhea Dulles, *The United States Since 1865*, Ann Arbor, 1959, p. 263.

36 Cifră dată de Karl Deutsch, 'The Crisis of the State', *Government and Opposition*, London School of Economics, vara 1981.

37 W.W. Rostow, *The World Economy: History and Prospect*, Universitatea din Texas, 1978, p. 59.

38 Margaret Miller, *The Economic Development of Russia 1905-1914*, Londra, 1926, p. 299.

39 Olga Crisp, *Studies in the Russian Economy Before 1914*, Londra, 1976.

40 G. Garvy, 'Banking under the Tsars and the Soviets', *Journal of Economic History*, voi. XXXII, 1972, pp. 869-893.

41 Stephen White, *Political Culture and Soviet Politics*, Londra, 1979, p. 50.

42 Stern, op. cit., p. 91.

43 E.H. Carr, *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, 2 voi., Londra, 1952, voi. II, p. 81.

44 Riezler's Diary, 4 august 1917; Stern, op. cit., p. 118.

45 Hajo Holborn, *A History of Modern Germany 1840-1945*, Londra, 1969, pp. 466, 454.

46 Arthur M. Schlesinger, *The Crisis of the Old Order 1919-1933*, Boston, 1957, pp. 20 și urm.

47 Dulles, op. cit, pp. 260-261.

48 John Dewey, 'The Social Possibilities of War', *Characters and Events*, 2 voi., New York, 1929, voi. II, pp. 552-557.

49 Dulles, op. cit., p. 262.

50 Vezi Henry Kissinger, *A World Restored: Castlereagh, Metternich and the Resto-ration of Peace*, Londra, 1957.

51 Harold Nicolson, *Peacemaking 1919*, Londra, ed. 1945, p. 25.

52 Citat de Robert Wohl, *The Generation of 1914*, Londra, 1980, p. 44.

53 Ibid., pp. 25 și urm.

54 Profesor Cari Pribkam și Profesor Karl Brockhausen, 'Austria' în *These Eventful Years*.

55 Carr, op. cit., voi. I, p. 254.

56 F. Lorimer, *The Population of the Soviet Union*, Geneva, 1946, prezintă lista completă, Tabelul 23, pp. 55-61.

57 Nicolson, op. cit, pp. 200-201.

58 *Papers Respecting Negotiations for an Anglo-French Pact*, Cmnd 2169, Londra, 1924, pp. 5-8.

764 NOTE

59 Pentru tratatele secrete vezi Nicolson, op. cit., pp. 108 și urm.; Howard Elcofck, *Portrait of a Decision: the Council of Four and the Treaty of Versailles*, Londfra, 1972, cap. 1.

- 60 P.S. Wandycz, *France and Her Eastern Allies*, Minneapolis, 1962, pp. 11-14.
- 61 H. și C. Seton-Watson, *The Making of a New Europe: R. W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*, Londra, 1981.
- 62 Peter A. Poole, *America in World Politics: Foreign Policy and Policymakers since 1898*, New York, 1975, p. 39.
- 63 Ibid, p. 46.
- 64 L.E. Gelfand, *The Inquiry: American Preparations for Peace, 1917-1919*, Yale, 1963.
- 65 Nicolson, op. cit., pp. 21-22.
- 66 Ibid, pp. 31-33.
- 67 Holborn, op. cit., p. 502.
- 68 Pentru negocierile armistițiului vezi Harold Temperley, *A History of the Peace Conference of Paris*, 4 voi, Londra, 1920-1924, voi. I, pp. 448 și urm.
- 69 Pentru 'Commentary' vezi C. Seymour ed., *The Intimate Papers of Colonel House*, 4 voi., Londra, 1928, voi. IV, pp. 159 și urm.
- 70 Keith Middlemas, editor, *Thomas Jones: Whitehall Diary, I 1916-1925*, Oxford, 1969, p. 70.
- 71 Nicolson, op. cit., pp. 83-84.
- 72 Pentru acest episod vezi relatarea lui Lansing, *The Peace Negotiations: a Personal Narrative*, Boston, 1921.
- 73 Nicolson, op. cit., pp. 79-82.
- 74 Elcock, op. cit., p. 241.
- 75 Ibid, p. 242.
- 76 Nicolson, op. cit., p. 270.
- 77 Elcock, op. cit., pp. 270-289.
- 78 *Foreign Relations of the United States: Paris Peace Conference 1919*, 13 vol. Washington DC, 1942-1947, voi XI, p. 600.
- 79 Francois Kersaudy, *Churchill and de Gaulle*, Londra, 1981.
- 80 Elcock, op. cit, pp. 320-321.
- 81 Andre Tardieu, *The Truth About the Treaty*, Londra, 1921, p. 287.
- 82 Elcock, op. cit., p. 310.
- 83 *Paris Peace Conference*, voi. XI, pp. 547-549.
- 84 Lansing, op. cit., p. 3.
- 85 *Paris Peace Conference*, voi. XI, pp. 570-574.
- 86 Walter Lippmann, scrisoare către R.B. Fosdick, 15 august 1919, în *Letters on the League of Nations*, Princeton, 1966.
- 87 Howard Elcock, 'J.M. Keynes at the Paris Peace Conference' în Milo Keynes ed., *Essays on John Maynard Keynes*, Cambridge, 1975, pp. 162 și urm.
- 88 *Collected Writings of J.M. Keynes*, XVI Activities 1914-1919, Londra, 1971, pp. 313-334.
- 89 Ibid, 375, lucrarea este la pp. 338-383.
- 90 Ibid, pp. 418-419.
- 91 H. Roy Harrod, *Life of John Maynard Keynes*, Londra, 1951, p. 246.
- 92 Proiecte în Lloyd George Papers, Beaverbrook Library, VII 12121 și F/3/34, citate în Elcock, 'Keynes at the Paris Peace Conference'.
- 93 Vezi de exemplu Arthur Walworth, *America's Moment 1918: American Diplomacy at the End of World War One*, New York, 1977.
- NOTE 765
- 94 Keynes, *Collected Writings*, XVI, p. 438.
- 95 Harrod, op. cit., p. 250.
- 96 Elcock, Keynes, 174; Harrod, op. cit., p. 253.
- 97 Paul Levy, 'The Bloomsbury Group' în Milo Keynes, op. cit., p. 68.
- 98 Citate din Ibid., pp. 67, 69.
- 99 Pentru Cecil vezi Kenneth Rose, *The Later Cecils*, Londra, 1975, pp. 127-184.
- 100 Proces-verbal Hankey, 1916, Foreign Policy Committee 27/626/FP, 36,2; Nota diplomatică Crowe, 12 octombrie 1916: Proces-verbal al Amiralității, 23 decembrie 1918 CAB 27/626/, FP, 36, 2. Citat în Corelli Barnett, *The Collapse of British Power*, Londra, 1972, p. 245.
- 101 G. Clemenceau, *Grandeur and Misery of a Victory*, Londra, 1930; ATardieu, op. cit.
- 102 Henry Cabot Lodge, *The Senate and the League of Nations*, New York, 1925.
- 103 R.S. Baker și W.E. Dodds, ed., *The Public Papers of Woodrow Wilson*, 6 voi., New York, 1925-1927, voi. VI, p. 215.

- 104 Pentru detalii privind ultimele optsprezece luni de serviciu ale lui Wilson, vezi Gene Smith: *When the Cheering Stopped: the Last Years of Woodrow Wilson*, New York, 1964.
105/Wrf., p. 153.
- 106 Ibid., pp. 107, 111-113, 126-128.
- 107 Dulles, op. cit., p. 273.
- 108 G. Smith, op. cit., 149; Robert Murray, *The Harding Era: Warren G. Harding and his Administration*, University of Minnesota, 1969, p. 91.
- 109 Pentru importanța articolului 19 vezi Nicolson, op. cit., pp. 73-75.
- 110 Vezi Table of Wholesale Prices; US Federal Reserve Bulletin (1924).
- 111 Vezi R.L. Schuettinger și E.F. Butler, *Forty Centuries of Wage and Price Controls*, Washington DC, 1979.
- 112 *These Eventful Years*, voi. I; acesta prezintă tabelul complet al datoriilor internaționale, p. 410.
- ' +4"
- 113 A.J.P. Taylor, *English History 1914-45*, Londra, ed. 1970, pp. 74, 169. • IU
- 114 Vezi eseul lui Dulles, 'Reparations' în *These Eventful Years*, voi. I. !■'•'*
- 115 Karl Popper, *Conjectures and Refutations*, Londra, ed. 1972, pp. 367-369.
- 116 Stern, op. cit., p. 119.
- 117 Martin Kaplan și Robert Webster, 'The Epidemiology of Influenza', *Scientific American*, decembrie 1977.
- 118 Lee Williams, *Anatomy of Four Race Riots 1919-1921*, University of Mississippi, 1972.
- 119 S.W. Horrall, 'The Royal NW Mounted Police and Labour Unrest in Western Canada 1919', *Canadian Historical Review*, iunie 1980.
- 120 Jones, *Whitehall Diary*, voi. I, pp. 132-136.
- 121 Pentru acest paragraf și cele ce urmează, vezi Roy Meilor, *Eastern Europe: a Geography of the Comecon Countries*, Londra, 1975, pp. 65 și urm.
- 122 Citat de Norman Stone, *The Times Literary Supplement*, 2 octombrie 1981, p. 1131.
- 123 Meilor, op. cit., p. 73.
- 124 H. și S. Seton-Watson, editori, *R. W. Seton-Watson and the Yugoslavs: Correspondence 1906-1941*, 2 voi., Londra, 1979, voi. II, p. 97.
- 125 Meilor, op. cit., pp. 75-77.
- 126 4 ianuarie 1918, Stephen Roskill, *Hankey: Man of Secrets*, 3 voi., Londra, 1970-1974, voi. I, p. 479.
- 766 NOTE
- 127 Statistics of the Military Effort of the British Empire during the Great War, Londra, 1922, p. 756.
- 128 Vezi S.F. Waley, *Edwin Montagu*, Londra, 1964.
- 129 Barnett, op. cit., pp. 144 și urm.
- 130 Nicholas Mansergh, *The Commonwealth Experience*, Londra, 1969, p. 256.
- 131 Report on Indian Constitutional Reforms, Cmdn 9109, 1918, 3; citat în Barnett, op. cit., p. 147.
- 132 Ibid., p. 120; citat în Barnett, p. 148.
- 133 Vezi 'History and Imagination', cuvântarea de rămas-bun a lui Hugh Trevor-Roper, Universitatea din Oxford, 20 mai 1980, publicată în Hugh Lloyd-Jones et al., editori, *History and Imagination*, Londra, 1981.
- 134 S.W. Roskill, *Naval Policy Between the Wars*, 2 voi., Londra, 1968, voi. I, p. 70.
- 135 John Gallagher, 'Nationalism and the Crisis of Empire 1919-22', în *Power, Profit and Politics: Essays on Imperialism, Nationalism and Change in Twentieth-Century India*, Cambridge, 1981.
- 136 CE. Callwell, *Sir Henry Wilson*, 2 voi., Londra, 1927, voi. II, pp. 240-241.
- 137 Jones, *Whitehall Diary*, voi. I, p. 101.
- 138 Philip Woodruff, *The Men Who Ruled India*, 2 voi., Londra, 1954, voi. I, p. 370.
- 139 *Guardian*, Londra, 21 septembrie 1981.
- 140 Percival Griffiths, *To Guard My People: the History of the Indian Police*, Londra, 1971, pp. 243 și urm.; Introducerea lui Dyer la *Dictionary of National Biography*; Alfred Draper, *Amritsar: the Massacre that Ended the Raj*, Londra, 1981, și prezentarea sa în *Booknews*, septembrie 1981, realizată de Sir John Smyth, comandantul forțelor de securitate în Punjab în aprilie 1919.
- 141 Gilbert, op. cit., voi. IV, cap. 23, pp. 401-411.
- 142 Jawaharlal Nehru, *Autobiography*, ediția indiană, 1962, pp. 43⁴; Nehru, *India and the World*, Londra, 1936, p. 147.
- 143 Woodruff, op. cit., voi. II, p. 243.
- 144 Griffiths, op. cit., pp. 247 și urm.
- 145 Citat de J.P. Stern, *Nietzsche*, Londra, 1978, p. 93. Pasajul este din partea a cincea a *The Joyous Science*, tradusă sub titlul *The Gay Science*, New York, 1974. {; \

ii! 2. Primele utopii despotice

- 1 Pentru o analiză a Revolutionierungspolitik, vezi G. Katkof, The February Revolution, Londra, 1967.
2 în ceea ce privește întoarcerea lui Lenin în Rusia există relații diferite ale martorilor oculari. Vezi Edmund Wilson, To the Finland Station, Londra, ed. 1966, pp. 468 și urm.
3 Carr, op. cit., voi. I, p. 77 și nota de subsol 2, p. 78; Wilson, op. cit., pp. 477-478.
4 David Shub, Lenin: A Biography, Londra, 1966, pp. 13-16. 5 Ibid., p. 39.
6 J.M. Bochenski, 'Marxism-Leninism and Religion' în B.R. Bociurkiw et al., editori, Religion and Atheism in the USSR and Eastern Europe, Londra, 1975.
7 VI. Lenin, 'Socialism and Religion', Collected Works, voi. XII, p. 142; toate textele relevante se găsesc în V.I. Lenin ob ateismu i tserkvi, (VI. Lenin despre ateism și biserică), Moscova, 1969.
8 Krupskaya, Memories of Lenin, traducere, Londra, 1930, p. 35.
9 Maxim Gorky, Days with Lenin, traducere, Londra, 1932, p. 52. 10 Lenin, Collected Works, voi. IV, pp. 390-391.

NOTE

767

- 11 G.V. Plekhanov, Collected Works, voi. XIII, pp. 7, 90-91.
12 Iskra, Nr. 70, 25 iulie 1904.
13 Isaac Deutscher, The Prophet Armed: Trotsky 1879-1921, pp. 91-96.
14 Shub, op. cit, p. 137.
15 Ibid., pp. 153-154.
16 Ibid, p. 180.
17 Ibid., p. 88.
18 Lenin, 'Materialism and Empiro-Criticism', Collected Works, voi. XIV, p. 326.
19 Nikolai Valentinov, My Talks with Lenin, New York, 1948, p. 325.
20 Lenin, Collected Works, voi. XX, p. 192, voi. XXVI, p. 71.
21 Trotsky, O Lenine, Moscova, 1924, p. 148.
22 Jean Variot, Propos de Georges Sorel, Paris, 1935, p. 55.
23 F. Engels, The Class War in Germany, p. 135.
24 Lenin, Collected Works, voi. V, pp. 370 și urm.
25 Lenin, Collected Works, voi. IV, pp. 447, 466-469.
26 Vera Zasulich în Iskra, 25 iulie 1904.
27 Roșă Luxemburg, Neue Zeit, voi. XXII, Viena, 1903-1904.
28 Roșă Luxemburg, The Russian Revolution and Leninism and Marxism, traducere, Ann Arbor, 1961, pp. 82-95.
29 A. James Gregor, Italian Fascism and Development Dictatorship, Princeton, 1979. Articolul lui Olivetti a fost publicat în Pagine libere, 1 iulie 1909.
30 Benito Mussolini, Opera Omnia, 36 voi., Florența, 1951-1963, voi. II, pp. 32, 126.
31 Ibid., voi. I, pp. 82, 193, 185-189.
32 Ibid., voi V, p. 69.
33 Ernst Nolte, Three Faces of Fascism, traducere, Londra, 1965, p. 155; vezi și eseul lui Nolte 'Marx und Nietzsche im Sozialismus des jungen Mussolini', Historische Zeitschrift, voi. CXCI, p. 2.
34 Nolte, Three Faces of Fascism, p. 154.
35 Mussolini, Opera Omnia, voi. V, p. 346.
36 A. James Gregor, Young Mussolini and the Intellectual Origins of Fascism, Berkeley, 1979; Denis Mack Smith, Mussolini, Londra, 1982, pp. 10-12, 17, 23.
37 Lenin, Collected Works, voi. XVIII, pp. 44-46.
38 Ibid., voi. XIX, p. 357.
39 Stalin, Collected Works, voi. VI, pp. 333-334.
40 'April Theses' au fost publicate în Pravda, 7 aprilie 1917.
41 Carr, op. cit, voi. I, pp. 40-41.
42 Ibid, p. 82.
43 John L.H. Keep, The Russian Revolution: a Study in Mass-Mobilization, Londra, 1976, p. 9.
44 D.J. Male, Russian Peasant Organization before Collectivization, Cambridge, 1971; T. Shanin, The Awkward Class: Political Sociology of the Peasantry on a Developing Society: Russia 1910-1925, Oxford, 1972; Moshe Lewin, Russian Peasants and Soviet Power, traducere, Londra, 1968.
45 Keep, op. cit., pp. 172-185.
46 Ibid., pp. 207 și urm., 216.
47 M. Ferro, La Revolution, Paris, 1967, pp. 174, 183.
48 Carr, op. cit, voi. I, p. 80.

49 Ibid., pp. 83-86.

.«<< ,i s .^o »nsD d8

768

NOTE

50 Ibid.,p. 89.

51 L-am întrebat pe Kerenski într-un interviu la BBC de cetluiRa împuşcat pe Lenin. '■. ■. El a răspuns:'Nu l-am considerat important' r ^-<\l ;; ■ ii-Aî ■. "t

| 52 Lenin, Collected Works, voi. XXI, pp. 142-148. ,,,W- ■■■-■ ■•!

j 53 Carr, op. ci?., voi. I, pp. 94-99. f" ? ■:!

l 54 Stalin, Collected Works, voi. VI, p. 347. " .'

, 55 JohnReed, Ten Days that Shook the World, ed. Penguin, 1966, pp. 38^K>,61,117. ' 56 Decretul se găseşte în Mervyn Matthews, editor, Soviet Government: A Selection of Ojjîcial Documents on Internai Policies, Londra, 1974.

57 Boris Pasternak, Doctor Zhivago, Londra, 1961, p. 194. ..

; 58 Citat în Victor Worozynski, The Life of Mayakovsky, Londra, 1972, p. 194. £ ' 59 Nicholas Suhkanov, The Russian Revolution, Oxford, 1955, p. 518. :L

] 60 G.Vellay, editor, Discours et Rapports de Robespierre, Paris, 1908, p. 332. "T

61 Karl Marx-Friedrich Engels: Historisch-Kritische Gesamtausgabe, I. Teii, voi. VII, p. 423; vezi Carr, op. cit., voi. I, p. 155.

\ 62 Bericht iiber den Griindungsparteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands \ (Spartakusbund), Berlin, 1919, p. 52.

] 63 Cifră citată de A. Soljenițin, 30 iunie 1975, Alexander Solzhenitsyn Speaks to the i West, Londra, 1978.

lf.64 Carr, op. cit., voi. I, p. 153, nota de subsol 2.

65 Lenin, Collected Works, voi. IV, p. 108.

66 V. Adoratsky, Vospominania o Lenine, 1939, pp. 66-67; V. Bonci-Bruevici, Na Boievîh postah Fevralskoi i Oktiabrskoi Revoliuții, 1930, p. 195; ambele citate în Carr, op. cit., voi. I, pp. 156-157, nota de subsol 4.

j 67 Trotsky, Collected Works, voi. II, p. 202.

; 68 Vezi Lenin, Collected Works, voi. XXII, p. 78.

69 Carr, op. cit., voi. I, p. 158, nota de subsol 3; The History of the Civil War in the \ USSR, voi. II, traducere, Londra, 1947, pp. 599-601; J. Bunyan și H.H. Fisher, The ! Bolshevik Revolution 1917-1918, Stanford, 1934, pp.

297-298. ' 70 Carr, op. cit., voi. I, p. 157.

' 71 George Leggett, The Cheka: Lenin'sPoliticalPolice, Oxford, 1981. (ed. rom.: Ceka; politia politică a lui Lenin, Humanitas, București, 2000.) ... , ..

72 Soljenițin, op. cit. " r/ .'

73 Carr, op. cit., voi. I, pp. 158-159. '*'

74Ibid.,pA59.

75 Leggett, op. cit. ** ^

76 Lenin, Collected Works, voi. XXII, pp. 166-167, 243, 449, 491" jll"

77 Pravda, 23 februarie 1918; Bunyan și Fisher, op. cit., p. 576. '**' r78 Citat în Leggett, op. cit.

' fi|

79 Ibid.

80 Douglas Brown, Doomsday 1917: the Destruction ofRussia s Ruling Class, Londra ; 1975, pp. 173-174.

'-81 A. Soljenițin, The GulagArchipelago, Londra, 1974, 3 voi., voi. I, p. 28.

82 Citat în Harrison Salisbury, Black Night, White Snow: Russia s Revolutions, 1905-1917, Londra, 1978, p. 565.

83 Lenin, Collected Works, voi. XXII, pp. 109-110.

84 Ibid, voi. XXII, pp. 131-134.

85 hvestya, 22 decembrie 1917.

86 Carr, op. cit., p. 490.

NOTE 769

87 Ibid., p. 119 nota de subsol 2, p. 120. vtrr . .4>2eq .! . ■ ■ »'Jăe<<i

88 Holborn, op. cit., p. 490. ; .\v.i .<^v> '

89 Gilbert, op. cit, voi. IV, p. 220. ii kmâ^' ;:Kte(wie»

90 J.M. Thompson, Russia, Bolshevism and the J^a^lfajJface.'pÎDCeteft, 1966.

91 Gilbert, op. cit, voi. IV, p. 225. t<- .îmiwuv-

92 Ibid., pp. 227, 278, 235, 275, 362-364. * .iov , -divM WwlkO ,;. >mA

93 Ibid., pp. 257-259. -te /W%£ .Â^TC^ !.fotf . '78<-

94 Ibid., pp. 244, 228, 305-306, 261jrr,;. : fiîsfe eiuşni;.. feoî e ;sk?

95 Ibid., p. 342, nota de subsol 2. *• .&) q Jl Am ,AV.i .çtt- w'l

96 Ibid., p. 316. ,,j ,, TPF

- 97 De exemplu, telegrama generalului Sir H.C. Holman către Churchtl ^jn 8 iaoHtf rie 1920, în Gilbert, op. cit., voi. IV, pp. 366-367. O ,. *jfi
- 98 Carr, op. cit., voi. I, pp. 263 și urm., 291-305, și nota B 410 și urm. ■)M
- 99 Stalin, Collected Works, voi. IV, pp. 31-32. [M
- 100 Leon Trotsky, Stalin, New York, 1946, p. 279. SI'
- 101 Carr, op. cit., voi. I, p. 364. i>)
- 102 Ibid., pp. 380-409. 3! \Q3Ibid.,p. 141.
- \M \04 Ibid., p. 143.
- 105 Bertrand Russell, T/ie Practice and Theory of Bolshevism, Londra, 1920, p. 26.
- 106 In ceea ce privește Kronstadt vezi Leonard Schapiro, The Origin of the Communist Autocracy, Londra, ed. a 2-a, 1977, pp. 301-314.
- 107 Lenin, Collected Works, voi. XXVI, p. 352. ,, .; ^r 108/£«/., voi. XXVI, p. 208.
- .o,: tt,ș
- 109 Carr, op. cit, pp. 221-222. ;,*H ■ îies
- 110 Ibid., pp. 205-208. |?ț
- 111 S. Liberman, Building Lenin 's Russia, Chicago, 1945, p. 13. f? >
- 112 Lydia Bach, Le Droit et Ies Institutions de la Russie Sovietique, Paris, 1923, p. 48.
- 113 Vezi George L.Yaney, The Systematization of Russian Government... 1711-1905, Urbana, Illinois, 1973.
- 114 T.H. Rigby, Lenin's Government: Sovnarkom, 1917-1922, Cambridge, 1979, pp. 230-235.
- 115 Schapiro, op. cit., p. 343.
- 116 Carr, op. cit, voi. I, p. 190 nota de subsol 3.
- UT Lenin, Collected Works, \ol XXVI, p. 227. ,
- 118 Citat în Schapiro, op. cit., p. 320.
- 119 Rigby, op. cit, pp. 236-237.
- 120 Schapiro, op. cit, p. 322; Carr, op. cit., voi. I, pp. 204-205.
- 121 Carr, op. cit, voi. I, p 213. ' oh :
- 122 Lenin, The State and the Revolution, 1917.
- 123 Lenin, Collected Works, voi. XXVII, pp. 239-240. .,vțv
- 124/&</., voi. XXVII, p. 296. ^,glf^i
- 125 Rigby, op. cit, pp. 191-192. .«V HM
- 126 Ronald Hingley, Joseph Stalin: Man and Legend, Londra, 1974, p. 141. > av<>
- 127 Schapiro, op. cit., p. 320.
- 128 Hingley, op. cit, pp. 144—145.
- 129 Lincoln Steffens, Autobiography, New York, 1931, pp. 791-792; William Bullitt, The Bullitt Mission to Russia, New York, 1919.

sîKflbni ârit'D

91!

.08\$! f M

,ocbSî

■îsrurnii .O

A'b (M i

.q

o.fi :M

.tniloTOt io I

i

770

NOTE

130 Carr, op. cit., voi. II, p. 24. i .q ,S h -A> mw *.M f n ' . Th

131 Keep, o/? , c/r., p. 261. i fitii .; CjrHW!«f*sBit ;■\$*<

132 A. Moriset, C/ez Lenin et Trotsky ă Most)U}W&n.t, 1922i>ppJJM%a42. > 68

133 K. Marx, Capital, II, cap. XVI; CommwiUăUatiifesto;i'ErMp^tpfithe Goifta Programme.

.?££ ' V;v ,vn ',\o ,J- * J^

134 Lenin, Collected Works, voi. XXII, p. 378. ' ~" "" " ,?££ .qc; £f

135 76/V/., voi. XXII, pp. 516-517. Ulterior Lenin a renunțat la aceaSWSSîftitjie la P^u cel Mare; a fost singura dată când s-a comparat public cu țării. »-M€' ațf, - W

136 Carr, op. cit, voi. II, p. 68. < St>l v «'

- 137 Lenin, Collected Works, voi. XXII, p. 493. *
- 138 Carr, op. cit., voi. II, pp. 102-108. > ?<?
- 139 Lenin, Collected Works, voi. XX, p. 417.
- 140 Carr, op. cit., voi. II, pp. 109-110. v 'Vi
- 141 Ibid., p. 202 nota de subsol 2. <\$
- 142 ftW., pp. 209-210.
- 143 Hotărârile legale sînt: Sobranie Uzakonenii, 1919, Nr. 12 articolul 124; Nr. 20 articolul 235; Nr. 12 articolul 130 etc.
- 144 Carr, op. cit., voi. II, pp. 212-213; Izvestia, 2 aprilie 1920; Sobranie Uzakonenii, 1920, Nr. 35 articolul 169. I^'
- 145 Carr, op. cit., voi. II, pp. 215-216. ' <W t
- 146 Sobranie Uzakonenii, 1918, articolul 11 (e). { ^'
- 147 Lenin, Collected Works, voi. XXII, pp. 356-357.
- 148/6W., vol. XXVI, p. 204. ■ Wl
- 149 Pentru NEP vezi Carr, op. cit., voi. II, pp. 273-282. ■ \$0!
- 150 Lenin, Collected Works, voi. XXVII, p. 35. J \$0'
- 151 Lenin, Collected Works, voi. XXV, pp. 389, 491; Pravda, 22 februarie 1921.
- 152 Holborn, op. cit., pp. 512-513, 526-532; Sebastian Haffner, Failure of a Revolution: Germany 1918-1919, Londra, 1973.
- 153 Pentru Gombos, vezi Cariile A. MacCartney, October 15: A History of Modern Hungary 1929-1945, 2 voi., Edinburgh, 1956.
- 154 David O. Roberts, The Syndicalist Tradition and Italian Fascism, Manchester, 1979.
- 155 Mussolini, Opera Omnia, voi. XIII, p. 170.
- 156 Nolte, op. cit., p. 10.
- 157 Mussolini, Opera Omnia, voi. III, p. 206; voi. V, p. 67.
- 158 Luigi Barzini, From Caesar to the Mafia: Sketches of Italian Life, Londra, 1971, p. 139.
- 159 Cifră indicată în Giordano Bruno Guerri, Galeazzo Ciano: una vita 1903-1944, Milano, 1980.
- 160 G. d'Annunzio, 'Il Trionfo della Norte', Prose di Romani, Milano, 1954, voi. I, p. 958.
- 161 Mussolini, Opera Omnia, voi. VI, p. 82; voi. VI, p. 248.
- 162 Ibid., voi. XIV, p. 60.
- 163 Vezi Walter L. Adamson, Hegemony and Revolution: Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory, Universitatea California, 1980.
- 164 Citat în Angelo Tasca, Nascita e avvento del fascismo, Florența, 1950, p. 78.
- 165 Pentru violența socialistă, vezi Giorgio Alberto Chiurco, Storia della rivoluzione fascista, 5 voi., Florența, 1929-, voi. II, pp. 78, 168.
- 166 Mussolini, Opera Omnia, voi. XV, p. 267.

NOTE

771

- 167 Giorgio Rochat, halo Balbo: aviatore e ministro dell'aeronautica, 1926-1933, Bologna, 1979.
- 168 Mussolini, Opera Omnia, voi. XVI, p. 31, voi. XI, p. 344, voi. XVI, pp. 44, 276, 288, 241.
- 169 Tasca, op. cit., p. 276; Nolte, op. cit., pp. 210-211.
- 170 Mussolini, Opera Omnia, voi. XVIII, p. 581.
- 171 Incidentul este descris în Ivone Kirkpatrick, Mussolini: Study of a Demagogue, Londra, 1964, p. 144.
- 172 Mussolini, Opera Omnia, voi. XIX, p. 196. ;, ■ », % * iri-
- 173 Gaetano Salvemini, La Terreur Fasciste, Paris, 1930^7. «îl £
- 174 Mussolini, Opera Omnia, voi. XX, p. 379.
- 175 Ibid., voi. XXII, p. 109. ; ^l ■ '&"
- 176 Ibid., voi. XXIX, p. 2. a
- 177 Citat în Roberts, op. cit., p. 301.
- 178 A 13-a Sesiune Plenară a Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste, decembrie 1933; citată în Nolte, op. cit.
- 179 Arthur Koestler, 'Whereof one cannot speak', Kaleidoscope, Londra, 1981, pp. 323 și urm.
- 180 Pentru problemele legate de malarie, vezi Norman Douglas, Old Calabria, Londra, 1915, cap. 34.
- 181 Sergio Romano, Giuseppe Volpi: Industria efinanza tra Giliotti e Mussolini, Milano, 1979.
3. în așteptarea lui Hitler

- 1 Adolf Hitler, *Mein Kampf*, pp. 202-204; Joachim Fest, *Hitler*, traducere, Londra, ■■■ 1977, p. 117.
- 2 Holborn, op. cA,P. 487. * " ««^'-^ '*<>»* «, v^ <T
- 3 Ibid., p. 561. -A- lik
- 4 Ibid., p. 602. ?- " v>* -> m .*•
- 5 în traducere: F. Fischer, *Germany's Aims in the First World War*, Londra, 1967.
- 6 Pentru controversa lui Fischer, vezi Fritz Stern, *The Failure of Liberalism*, Londra, 1972; *International Affairs*, 1968.
- 7 J. Tampke, 'Bismarck's Social Legislation: a Genuine Breakthrough?' în W.J. Mommsen, editor, *The Emergence of the Welfare State in Britain and Germany, 1850-1950*, Londra, 1981, pp. 71 și urm.
- 8 Fritz Fischer, *The War of Illusions: German Policies from 1911 to 1914*, traducere, Londra, 1975.
- 9 Jurnalul lui Riezler, 18 aprilie 1915. Citat în Stern, op. d./f.' iloH S^ 10 Ibid., 4 octombrie 1915.
-)'■■■■■ .<; ,AM\ v'£
- 11 Ibid., 1 octombrie 1918. ',toq*«uO fiib ailiOO?
- 12 Holborn, op. cit., pp. 562-563. an AIS, . . o^ ,b|i\
- = 13 Stern, op. cit, p. 118. -WrT ; > tt: ni
- 14 Gerhard Ritter, *Staatskunst und Kriegshandwerk*, ed. a II-a, Miinchen, 1965, 2 voi., voi. II, p. 129.
- ;‡:
- t 15 Holborn, op. cit., p. 514. <
- 16 Ibid., pp. 519-521.
- 17 George L. Mosse, *The Crisis of German Ideology*, Londra, 1966; Fritz Stern, *The Politics of Cultural Despair*, Berkeley, 1961. ;;*,i
- 18 Laqueur, op. cit., pp. 27-30.
- 772 NOTE
- 19 Martin Esslin, *Brecht: the Man and his Work*, Londra, 1959; John Willet, *The Theatre of Bertolt Brecht*, Londra, 1959. ,20 H.F. Garten, *Modern German Drama*, Londra, 1958. >di
- 21 Laqueur, op. cit., p. 36.
- 22 Frederick V. Grunfeld, *Prophets Without Honour: a Background to Freud, Kafka, Einstein and their World*, New York, 1979.
- , 23 Laqueur, op. cit., p. 155.
- 24 Roger Manvell și Heinrich Fraenkel, *The German Cinema*, Londra, 1971; Lotte Eisner, *The Haunted Screen*, Londra, 1969.
- 25 Walter Gropius, *The New Architecture and Politics in Germany, 1918-1945*, New York, 1970.
- 26 Arts Council, *Neue Sachlichkeit and German Realism of the Twenties*, Londra, 1979.
- 27 Kurt Tucholsky, *Deutschland, Deutschland über alles*, Berlin, 1931. Vezi Harold Poor, *Kurt Tucholsky and the Ordeal of Germany 1914-1935*, New York, 1969.
- ' 28 Citat în Laqueur, op. cit, p. 81.
- 29 Vezi Ruth Fischer, *Stalin and German Communism*, Londra, 1948. ,,,
- > '30 Vezi Fritz Stern, *Gold and Iron*, Londra, 1977. ■**
- 31 Grunfeld, op. cit., pp. 26-27; Laqueur, op. cit., p. 73. >/ ,
- • 32 F. Nietzsche, *Zur Genealogie der Moral*, 1887. ' "n *i<!
- 33 Die Tat, aprilie 1925.
- <<34 Gerhard Loose, 'The Peasant in Wilhelm Heinrich Rittl's Sociological m<i Novelistic Writings', *Germanic Review*, XV, 1940.
- 35 Mosse, op. cit., p. 23.
- 36 Ibid., pp. 171 și urm., 112,82.
- 37 Laqueur, op. cit., p. 87.
- 38 Pentru Lagarde și Lengebehn, vezi Fritz Stern, *The Politics of Cultural Despair*.
- 39 Mosse, op. cit., pp. 96-97.
- 40 Ibid., p. 143.
- 41 Citat în Laqueur, op. cit, p. 75. ..j, ^
- 42 Ibid., p. 76. f;l fK
- 43 Fest, op. cit, p. 138. or- *
- 44 H.-P. Ullmann, 'German Industry and Bismarck's Social Security System', în Mommsen, op. cit, pp. 133 și urm.
- 145 Max Weber, 'Politics as Vocation', publicată ca *Gesammelte Politische Schriften*, Miinchen, 1921.

- 46 K. Hornung, *Der Jungdeutsche Orden*, Diisseldorf, 1958.
- 47 Georg Franz-Willing, *Die Hitlerbewegung*, 2 voi., Hamburg, 1926, voi. I, p. 82.
- 48 Holborn, op. cit, p. 585.
- 49 Ibid, p. 586.
- 50 Cifre din E.J. Gumpel, *Vier Jahre politischer Mord*, Berlin, 1922; citat în Grunfeld, op. cit, p. 211, nota de subsol.
- 51 Fritz K. Ringer, *The Decline of the German Mandarins: the German Academic Community, 1890-1933*, Harvard, 1969, p. 446; Laqueur, op. cit, p. 189.
- 52 Holborn, op. cit, p. 658.
- 53 Joseph Bendersky, 'The Expendable Kronjurist: Cari Schmitt and National Socialism 1933-6', *Journal of Contemporary History*, 14, 1979, pp. 309-328.
- 54 Pentru Van den Bruck vezi Fritz Stern, *The Politics of Cultural Despair*.
- 55 Michael Steinberg, *Sabres and Brownshirts: the German Students 'Path to National Socialism 1918-1935*, Chicago, 1977, p. 7.

NOTE

773

- 56 Laqueur, op. cit, p. 186. ■■' {...,
- 57 Istvan Meszaros, *Marx's Theory of Alienation*, Londra, 1970, pp. 29-30.' ■•'''
- 58 Robert S. Wistrich, *Revolutionary Jews from Marx to Trotsky*, Londra, 1976.
- 59 Citat în Robert S. Wistrich, 'Marxism and Jewish Naționalism: the Theoretical Roots of Contradiction', în *The Left Against Zion*, Londra, 1981, p. 3.
- 60 Laqueur, op. cit, p. 103. Portretul lui Hitler ca un cavaler, executat de Hubert Lanzinger, este reprodus sub nr. 31 în Joseph Wulf, *Die Bildenden Kunste im Dritten Reich*, Gutersloh, 1963.
- 61 Fest, op. cit, p. 76.
- 62 Ibid., p. 32.
- 63 August Kubizek, *Young Hitler: the Story of Our Friendship*, traducere, Londra, 1954, pp. 140 și urm.
- 64 Wilfried Daim, *Der Mann, der Hitler, die Ideengab*, Miinchen, 1958.
- 65 Hans Jiirgen Syberberg, 'Hitler, Artiste d'Etat et l'Avant-Garde Mephistophelique du XXe siecle', în *Les Realismes 1919-1939*, Paris, 1980, pp. 378-403.
- 66 Adolf Hitler, *Monologe im Fuehrerhauptquartier 1941-1944*, Hamburg, 1980, pp. 54,90,331.
- 67 Hitler, *Mein Kampf*, pp. 474 și urm.
- 68 Fest, op. c/f., p. 482.
- 69 William Carr, *Hitler: a Study in Personality and Politics*, Londra, 1978, pp. 2-3.
- 70 Fest, op. cit, p. 489.
- 71 H.P. Knickerbocker, *The German Crisis*, New York, 1932, p. 227.
- 72 Wiegand von Miltenberg, *Adolf Hitler Wilhelm III*, Berlin, 1931, voi. II.
- 73 Max H. Kele, *The Nazis and the Workers*, Chapel Hill, 1972, argumentează că Hitler era urmat de o clasă muncitoare puternică; J. Noakes, *The Nazi Party in Lower Saxony 1921-1933*, Oxford, 1971, și R. Heberle, *From Democracy to Nazism*, Baton Rouge, 1970 susțin contrariul.
- 74 W. Carr, op. cit., p. 6. ^
- 75 Holborn, op. cit, pp. 596-598. [~
- 76 Fest, op. cit, pp. 271-288. |¥<
- 77 Ernst Hanstaengl, *Zwischen weissem und braunem Haus*, Miinchen, 1970, p. §
- 78 Werner Maser, *Hitler's Mein Kampf: an Analysis*, Londra, 1970; vezi și cartea Hitler: Legend, Myth and Reality, New York, 1973.
- 79 Hitler, *Mein Kampf*, p. 654. , "\
- 80 'Letter' a lui Lawrence a fost publicată pentru prima dată în *New Statesman*, 13 octombrie 1924; republicată în *Phoenix*, Londra, 1936, pp. 107-110. <-
- 81 Hans Frank, *Im Angesicht des Galgens*, ed. a II-a, Neuhaus, 1955, p. 47.
- 82 Otto Dietrich, *Zwölf Jahre mit Hitler*, Miinchen, 1955, p. 180. \&

4. Decadența legitimității

■V**:

- 1 Pierre Moquel, *Poincare*, Paris, 1961.
- 2 Harold Nicolson, *Curzon: the Last Phase 1919-1925*, Londra, 1934, pp. 273-274.
- 3 Charles Petrie, *Life of Sir Austen Chamberlain*, 2 voi., Londra, 1939, voi. II, p. 263. a . 4 Lord Murray of Elibank, *Reflections on Some Aspects of British Foreign Policy Between the World Wars*, Edinburgh, 1946, p. 10.
- 5 Vezi D'Abernon, *An Ambassador of Peace*, 3 voi., Londra, 1929-1930, voi. I, p. 14.
- 6 Bennett, op. cit, p. 323; Lord Vansittart, *The Mist Procession*, Londra, 1958, p. 341.

- 7 L.B. Namier, *Facing East*, Londra, 1947, p. 84.
- 8 Zeldin, op. cit., voi. II, pp. 949-950.
- 9 J.M. Read, *Atrocity Propaganda 1914-19*, Yale, 1941; Alfred Sauvy, *Hisfâre < Economique de la France entre les deux guerres*, 4 voi., Paris, 1967—1975.
- 10 Andre Bisson, *Lnflation francaise 1914-1952*, Paris, 1953.
- 11 Zeldin, op. cit., pp. 961, 971.
- 12 Ibid., pp. 78-81.
- 13 /Wrf., pp. 623-625, 637-642.
- 14 Sauvy, op. c/7.
- 15 Richard Kuisel, Ernest Mercier, *French Technocrat*, Universitatea California, J.N. Jeanneney, Francois de Wendel en Republique: l'Argent et le pouffyr 1914-1940, 1916.
- 16 Zeldin, op. cit., pp. 324-329.
- 17 Francois Chatelet, *La Philosophie des professeurs*, Paris, 1970.
- 18 G. Pascal, Alain educateur, Paris, 1969; B. de Huszar, editor, *The Intellectuals*, Glencoe, Illinois, 1960.
- 19 Zeldin, op. cit., 1932.
- 20 Jean Pelossier, *Grandeur et servitudes de l'enseignement libre*, Paris, 1951.
- 21 Joseph de Maistre, *Les Soirees de Saint-Petersbourg*, 1819, voi. 3, cap. 2; *Les Soirees*, 2e entretien. Citat în Nolte, op. cit., pp. 34-35.
- 22 Vezi Erich Măria Remarque, *Arc de triomphe*, New York, 1946.
- 23 Zeldin, op. cit., pp. 15-16.
- 24 Jacques Barzun, *Race: a Study in Modern Superstition*, Londra, 1938, pp. 227-241.
- 25 Acestea sînt susținute de Maurras în lucrarea sa postumă, *Le Bienhereux Pie X, sauveur de la France*, Paris, 1953, pp. 52, 71.
- 26 Eugen Weber, *Action Francaise*, Universitatea Stanford, 1962, p. 189.
- 27 Anatole France, *L'Orme du Mail*, Paris n.d., p. 219, citat în Nolte, op. cit., p. 267.
- 28 Citate din *Le nouveau Kiel et Tanger; Enquete sur la monarchie; le Mauvais trâte*.
- 29 Jacques Bainville, *Journal*, 2 voi., Paris, 1948, voi. II, pp. 172, 174.
- 30 Nolte, op. cit., p. 79.
- 31 Jacques Middelmass și John Barnes, *Baldwin: a Biography*, Londra, 1969, p. 356.
- 32 Barnett, op. cit., p. 332.
- 33 înfîlnirea Comitetului de Apărare Imperială din 13decembrie 1928; Barnett, op. cit., p. 324.
- 34 'A Forecast of the World's Affairs', *These Eventful Years*, New York, 1924, voi. II, p. 14.
- 35 Christopher Andrew și A.S. Kanya-Forstner, *France Overseas: the Great War and the Climax of French Imperial Expansion*, Londra, 1981, pp. 208-209, 226-227.
- 36 J.L. Miller, 'The Syrian Revolt of 1925', *International Journal of Middle East Studies*, voi. VIII, 1977.
- 37 Andrew și Forstner, op. cit., pp. 248, 238.
- 38 Citat în W.P. Kirkman, *Unscrambling and Empire: a Critique of British Colonial Policy 1955-1966*, Londra, 1966, p. 197.
- 39 A.P. Thornton, *Imperialism in the Twentieth Century*, Londra, 1978, p. 136.
- 40 Andrew și Forstner, op. cit., p. 245.
- 41 Robin Bidwell, *Morocco under Colonial Rule: French Administration of Tribal Areas 1912-1956*, Londra, 1973; Alan Scham, *Lyautey in Morocco: Protectorate Administration 1912-1925*, Universitatea din California, 1970.
- 42 J.L. Hymans, *Leopold Sedar Senghor: an Intellectual Biography*, Edinburgh, 1971.
- NOTE
- 43 Andrew și Forstner, op. cit., pp. 244-245.
- 44 Citat în H. Grimal, *Decolonization*, Londra, 1978.
- 45 A. Savvant, *Grandeur et Servitudes Coloniales*, Paris, 1931, p. 19.
- 46 Alistair Horne, *A Savage War of Peace: Algeria 1954-1962*, Londra, 1977, p. 37.
- 47 Ronald Robinson și John Gallagher, 'The Imperialism of Free Trade', *Economic History Review*, seria a 2-a, 6, 1953, pp. 1-15.
- 48 Donald Winch, *Classical Politics! Economy and Colonies*, Harvard, 1965.
- 49 Citat în Raymond Betts, *The False Dawn: European Imperialism in the Nineteenth Century*, Minneapolis, 1976.
- 50 J.S. Mill, *Principles of Political Economy*, Londra, 1848.
- 51 Bernard Porter, *Critics of Empire: British Radical Attitudes to Colonialism in Africa, 1895-1914*, Londra, 1968, pp. 168-179.

- 52 J.A. Hobson, *Imperialism*, Londra, ed. 1954, p. 94.
- 53 Richard Koebner, 'The Concept of Economic Imperialism', *Economic History Review*,!, 1949, pp. 1-29.
- 54 J. Schumpeter, *Imperialism and Social Classes*, New York, 1951; citat în Fieldhouse, *Colonialism 1870-1945: An Introduction*, Londra, 1981, p. 20.
- 55 A. S. Kanya-Forstner, *The Conquest of the Western Sudan*, Cambridge, 1968. '■'
- 56 Citat în Andrew și Forstner, op. cit., p. 11.
- 57 Ibid.,p. 13.
- 58 Fieldhouse, op. cit. gnoma-.,! AH !>
- 59 D.K. Fieldhouse, *Unilever Overseas*, Londra, 1978, cap. 9. <M q . Vsd! f.Q
- 60 H.S. Ferns, *Britain and Argentina in the Nineteenth Century*, Oxford, 1960.
- 61 David S. Landes, 'Some Thoughts on the Nature of Economic Imperialism', *Journal of Economic History*, 21, 1961, pp. 496-512.
- 62 A.F. Cairncross, *Home and Foreign Investment 1870-1913*, Cambridge, 1953, p. 88; S.G. Chesckland, 'The Mind of the City 1870-1914', *Oxford Economic Papers*, Oxford, 1957.
- 63 Lord Lugard, *The Dual Mandate*, Londra, ed.1926, p. 509.
- 64 C. Segre, *Fourth Shore: The Italian Colonization ofLibya*, Chicago, 1974.
- 65 Fieldhouse, *Colonialism*, 93-95. Pentru India vezi D.H. Buchanan, *The Development of Capitalist Enterprise in India, 1900-1939*, Londra, ed. 1966; A.K. Bagchi, *Private Investment in India 1900-1939*, Cambridge, 1972.
- 66 I. Little et al., *Industry and Trade in Some Developing Countries*, Londra, 1970.
- 67 Pentru această dezbatere vezi C. Furtado, *Development and Underdevelopment*, Universitatea California, 1964; Andre G. Frank, *Development Accumulation and Underdevelopment*, Londra, 1978; H. Myint, *Economic Theory and the Under-developed Countries*, Oxford, 1971.
- 68 J.J. Poquin, *Les Relations economiques exterieures des pays d'Afrique noire de rUnion francaise 1925-1955*, Paris, 1957, pp. 102-104; tipărit sub formă de tabel în Fieldhouse, *Colonialism*, p. 87.
- 69 V. Purceii, *The Chinese in South-East Asia*, Londra, ed. 1962; H.Tinker, *A New System ofSlavery*, Londra, 1974.
- 70 J.S. Furnivall, *Netherlands India: a Study of Plural Economy*, New York, 1944, cap. 5.
- 71 Lord Uailey, *An African Survey*, Oxford, ed. 1975, pp. 1362-1375. « '<¥• - s>
- 72 E.J. Berg în *Quarterly Journal ofEconomics*, 75, 1961. by • ! 1
- 73 Betts, op. cit., p. 193, nota de subsol 7. (Wî !'
- 74 B.R.Tomlinson, *The Political Economy of the Raj, 1914-1947*, LondHI, 1979. ! i
- 75 Malcolm Muggeridge, *Chronicles ofWasted Time*, Londra, 1972, vofc^'p. 1011!
- 776 NOTE
- 76 Evelyn Waugh, *Remote People*, Londra, 1931. -jnA >, {■
- II L.S. Amery, *My Politicul Life*, voi. II, 1914-1929, Londra, 1953, p. 336. - - !> *■
- 78 H. Montgomery Hyde, *Lord Reading*, Londra, 1967, pp. 317-327. -Ik:
- 79 Jones, *Whitehall Diary*, voi. I, p. 274.
- 80 George Orwell, 'Shooting an Elephant', *New Writing*, 2, 1936.
- 81 Pentru o cercetare a pierderilor britanice vezi John Terraine, *The Smoke and the Fire: Myths and Anti-Myths of War 1861-1945*, Londra, 1980, pp. 35^17.
- 82 Paul Fussell, *The Great War and Modern Memory*, Oxford, 1975.
- 83 Vezi Brian Gardener, editor, *Up the Line to Death: War Poets 1914-1918*, Londra, ed. 1976.
- ^
- 84 H.J. Massingham, *The English Countryman*, Londra, 1942, p. 101. !"
- 85 C.F.G. Masterman, *England After the War*, Londra, 1923, pp. 31-32. f.
- 86 H. Williamson, *The Story of a Norfolk Farm*, Londra, 1941, pp. 76-77. ^
- 87 J.M. Keynes, *General Theory ofEmployment, Interest andMoney*, Londra, ed.lf>4, pp. 333, 348-349.
- p-
- 88 Evelyn Waugh, *BridesheadRevisited*, Londra, 1945, voi. 2, cap. 3.
- 89 Rostow, *World Economy*, tabelul 111-42, p. 220.
- 90 Alan Wilkinson, *The Church of England and the First World War*, Londra, 1979.
- 91 Sidney Dark, ed., *Conrad Noel: an Autobiography*, Londra, 1945, pp. 110-120.
- 92 F.A. Iremonger, *William Temple*, Oxford, 1948, pp. 332-335.
- 93 Ibid, p. 340.
- 94 Ibid., pp. 438-139.
- V 95 Citat în Barnett, op. cit, p. 241.
- 96 Peter Allen, *The Cambridge Apostles: the Early Years*, Cambridge, 1978, p. 135. , 97 Michael Holroyd, *Lytton*

- Strachey, Londra, Penguin, ed.1971, pp. 37-38, 57 și urm.
- 98 G.E. Moore, Principia Ethica, Cambridge, 1903, 'The Ideal'.
- 99 Strachey către Keynes, 8 aprilie 1906, citat în Holroyd, op. cit., pp. 211-212.
- 100 Din E.M. Forster, "What I Believe", 1939, tipărit în Two Cheers for Democracy, Londra, 1951.
- 101 Leon Edel, Bloomsbury: a House of Lions, Londra, 1979.
- 102 P. Allen, op. cit, p. 71.
- 103 Jo Vallacott, Bertrand Russell and the Padflsts in the First World War, Brighton, 1980.
- 104 Holroyd, op. cit, p. 629.
- 105 Scrisoare către C.R. Fletcher, citată în Charles Carrington, Rudyard Kipling, Londra, ed.1970, p. 553.
- 106 Holroyd, op. cit., p. 200.
- 107 Noel Arman, 'Georgian Squares and Charmed Circles', The Times Literary Supplement, 23 noiembrie 1979, pp. 19-20.
- 108 E.M. Forster, Goldsworthy Lowes Dickinson, Londra, 1934. , Vt)
- 109 Frank Swinnerton, The Georgian Literary Scene, Londra, 1935, p. 291. rw.,v<;
- 110 Holroyd, op. cit, pp. 738, 571. ; <)"
- III Kingsley Martin, Father Figures, Londra, 1966, p. 120. U2 Ibid, p. 121.
- 113 Holroyd, op. cit, p. 200.
- 114 Citat în Paul Levy, G.E. Moore and the Cambridge Apostles, Londra, 1979, p. 176.
- 115 Alan Wood, Bertrand Russell: the Passionate Sceptic, Londra, 1957, pp. 87-88.
- 116 Holroyd, op. cit, pp. 164-165.
- NOTE 777
- 117 John Pearson, Facades: Edith, Osbert and Sacheverell Sitwell, Londra, 1978, pp. 124, 126.
- 118 Citat în Ronald Clark, The Life of Bertrand Russell, Londra, 1975, p. 380. .. \\9Ibid.,p. 395.
- Li
- 120 Lionel Trilling, E.M. Forster: a Study, Londra, 1944, p. 27. ÎS
- 121 Clark, op. cit., pp. 386-387.
- 122 Barnett, op. cit., p. 174.
- 123 John Darwin, 'Imperialism in Decline? Tendencies in British Imperial Policy between the Wars', Cambridge Historical Journal, voi. XXIII, 1980, pp. 657-679.
- 124 Barnett, op. cit., p. 252.
- 125 R.W. Curry, Woodrow Wilson and Far Eastern Policy 1913-1921, New York, 1957.
- 126 H.C. Allen, The Anglo-American Relationship since 1783, Londra, 1959.
- 127 Microfilm, AR/195/76 Arhivele Operaționale ale Marinei SUA, Secția Istorie, Arsenalul Marinei, Washington DC.
- 128 Barnett, op. cit., pp. 252-265. j j
- 129 Vincent Massey, What's Past is Prologue, Londra, 1963, p. 242. ^
- 130 H.C. Allen, op. cit., p. 737.
- 131 Gilbert, Churchill, voi. V, pp. 69-70. ' "tl
- 132 Barnett, op. cit., pp. 217-218.
- 133 Gilbert, Churchill, V, volum anexă, Partea I, pp. 303-307.
5. O teocrație infernală, un haos celest
- 1 L. Mosley, Hirohito: Emperor of Japan, Londra, 1966, pp. 2, 21, 23 nota de subsol.
- 2 David Kames, The Rise and Fall of the Japanese Empire, Londra, 1951, p. 175.
- 3 Vezi Kurt Singer, Mirror, Swird and Jewel: a Study of Japanese Characteristics, Londra, 1973, pp. 98-100.
- 4 Fosco Maraini, Japan: Patterns of Continuity, Palo Alto, 1971, p. 191.
- 5 Chie Nakane, Japanese Society, Londra, 1970, p. 149.
- 6 George Macklin Wilson, 'Time and History in Japan', în Număr Special, 'Across Cultures: Meiji Japan and the Western World', American Historical Review, iunie 1980, pp. 557-572.
- 7 Singer, op. cit, p. 147; Tetsuro Watsuji, A Climate: a Philosophical Study, Tokyo, 1961.
- 8 W.G. Beasley, The Modern History of Japan, Londra, ed.1963, pp. 212-217.
- 9 Robert E.Ward și Dankwart A. Rustow, editori, Political Modernization in Japan and Turkey, Princeton, 1964.
- 10 Singer, op. cit., pp. 57-58, 71 și urm.
111. Nitobe, Bushido, Londra, 1907; vezi și Sir George Sansom, Japan: a Short Cultural History, New York, 1943, p. 495.
- 12 B. Hali Chamberlain, Things Japanese, Londra, 1927, p. 564.
- 13 în William Stead, editor, Japan by the Japanese, Londra, 1904, pp. 266, 279.

- 1945, Stanford, 1962.
- 62 Schram, Mao Tse-tung, p. 127. ! < **
- 63 Ibid., p. 153. v'^
- 64 Abend, op. cit., pp. 147-148. ' ^t;
- 65 Ibid., pp. 80, 67.
- 66 Ibid., pp. 75, S2. f*!
- 67 James, op. cit., p. 139. /
- 68 John Tolland, op. cit., p. 7 nota de subsol. ' ' ,Ji
- 69 Citat în Dulles, op. cit., p. 281. ..., Qf.
6. Ultima Arcadie ";
- 1 Cifra 106 (care conține multe subgrupuri) apare în Stephen Thernstrom și Ann Orlov, Harvard Encyclopaedia of Ethnic Groups, New York, 1980.
- 2 Madison Grant, The Passing of the Great Race, New York, 1916, pp. 3-36.
- 3 'The Klan's Fight for Americans', North American Review, martie 1926.
- 4 William C. Widenor, Henry Cabot Lodge and the Search for an American Foreign Policy, Universitatea California, 1980; Robert Murray, The Harding Era, Universitatea Minnesota, 1969, p. 64.
- 5 John Morton Blum, The Progressive Presidents: Roosevelt, Wilson, Roosevelt, Johnson, New York, 1980, p. 97. lji
- 6 Dulles, op. cit., p. 295. K: "■'
- 7 A. Mitchell Palmer, 'The Case Against the Reds', Forum, februarie 1920. S£
- 8 Citat în Arthur Ekirch, Ideologies and Utopias and the Impact of the New Deal on American Thought, Chicago, 1969, pp. 13-14.
- 9 Baltimore Evening Sun, 27 septembrie 1920.
- 10 Horace Kellen, Culture and Democracy in the United States, New York, 1924.
- 11 V.W. Brooks, 'Towards a National Culture' and 'The Culture of Industrialism', Seven Arts, aprilie 1917.
- 12 V.W. Brooks, 'Trans-National America', Atlantic Monthly, 1916.
- 13 Van Wyck Brooks, An Autobiography, New York, 1965, pp. 253-256.
- 14 James Hoopes, Van Wyck Brooks in Search of American Culture, Amherst, 1977, p. 130.
- 15 William Jannings Bryan și Mary Baird Bryan, Memoirs, Philadelphia, 1925, p. 448.
- 16 Ibid., pp. 479-484.],^C,
- 17 New Republic, 10 mai 1922. " f^..
- 18 Robert Sklar, editor, The Plastic Age 1917-1930, New York, 1970, p. 14.
- 19 Albert E. Sawyer, 'The Enforcement of National Prohibition', Annals, septembrie 1932.
- 20 Alan Block, East Side, West Side: Organized Crime in New York 1930-1950, Cardiff, 1980.
- 21 The Illinois Crime Survey, Chicago, 1929, pp. 909-919.
- 22 Lloyd Wendt și Herman Cogan, Big Bill of Chicago, Indianapolis, 1953, pp. 271 și urm.
- 780 NOTE
- 23 Charles Fecher, Mencken: a Study of his Thought, New York, 1978, p. 159.
- 24 Sidney Bulletin, 20 iulie 1922; pentru neaplicare, vezi Charles Merz, The Dry Decade, New York, 1931, pp. 88, 107, 123-124, 144, 154.
- 25 T.K. Derry, A History of Modern Norway 1814-1972, Oxford, 1973, pp. 301-304.
- 26 The Prohibition Amendment: Hearings before the Committee of the Judiciary, 75th Congress, Second Session, Washington DC, 1930, Partea I, pp. 12-31.
- 27 Mark H. Haller, 'The Changing Structure of American Gambling in the Twentieth Century', Journal of Social Issues, XXXV, 1979, pp. 87-114.
- 28 De exemplu, Annelise Graebner Anderson, The Business of Organized Crime: a Cosa Nostra Family, Stanford, 1979.
- 29 Citat în Seymour Martin Lipset, 'Marx, Engels and America's Political Parties', Wilson Review, iarna 1979.
- 30 David Shannon, The Socialist Party of America: a History, New York, 1955. '.,.,
- 31 Theodore Draper, The Roots of American Communism, New York, 1957.
- 32 John Hicks, The Republican Ascendancy 1921-1933, New York, 1960. ? -
- 33 Robert Murray, The Harding Era, Universitatea din Minnesota, 1969, p. 67.
- 34 Dulles, op. cit., p. 302.
- 35 Murray, op. cit., p. 70.
- 36 Ibid., p. 420.

- 82 Vezi Leon Edel, *The Life of Henry James*, Londra, ed.1977, voi. I, cap. 84: 'AStorm in the Provinces'.
- 83 Nathaniel Hawthorne, Prefață la *A Marble Faun*, Boston, 1860.
- 84 Lionel Trilling, 'Manners, Morals and the Novei', tipărit în *The Liberal Imagination*, 1950.
- 85 De exemplu, 'Best Sort of Mother', scris pentru piesa de varietăți *Rosy Rapture* a lui J.M. Barrie; vezi Gerald Boardman, *Jerome Kern: his Life and Music*, Oxford, 1980.
- 86 Vezi Introducerea lui Edward Jablonski la *Lady, Be Good!* în *Smithsonian Archival Reproduction Series*, Colecția Smithsonian R008, Washington DC, 1977.
- 87 Citat în McCoy, op. cit., p. 392.
- 88 Charles și Mary Beard, *The Rise of American Civilization*, 2 voi., New York, 1927, voi. II, p. 800.
- 89 Walter Lippmann, *Men of Destiny*, New York, 1927, pp. 23 și urm.
- 90 Lincoln Steffens, *Individualism Old and New*, New York, 1930, pp. 35 și urm.

782

NOTE

7. Degringoladă " >■ .-rivty" ■!?
- 1 Norman Mursell, *ComeDawn, ComeDusk*, Londra, 1981. . '.,', <
- 2 Gilbert, op. cit., V, Volumul anexă, partea 2, pp. 86-87. ? M .,
- 3 J.K. Galbraith, *The Great Crash 1929*, Boston, ed. a 3-a, 1972, p. 83. . 'ț,' _',
- .,, 4ibid.,Pp. 104—H6. I^;*!
- 5 William Williams, 'The Legend of Isolationism in the 1920s', *Science and Society*, ? iarna 1954.
- , 6 William Williams, *The Tragedy of American Diplomacy*, New York, 1962; Cari '■' Parrini, *The Heir to Empire: USEconomic Diplomacy 1916-1923*, Pittsburgh, 1969.
- 7 Vezi scrisoarea lui Jude Wanninski în *Wall Street Journal*, 16 iunie 1980.
- 8 Rothbard, op. cit., p. 86.
- " 9 Banca Rezervelor Federale, *Annual Report 1923*, Washington DC, 1924, p. 10.
- 10 Seymour E. Harriss, *Twenty Years of Federal Reserve Policy*, Harvard, 1933, p. 91.
- 11 Rothbard, op. cit, pp. 128-130.
- 12 Harris Gaylord Warren, *Herbert Hoover and the Great Depression*, Oxford, 1959, p.27.
- 13 Congressional Investigation of Stock Exchange Practises: Hearings 1933, pp. 209 și urm.; Report 1934, pp. 220-221. Galbraith, op. cit., pp. 186-187.
- 14 Rothbard, op. cit., pp. 158 și urm.
- 15 Pentru Strong, vezi Lester V. Chandler, *Benjamin Strong, Central Banker*, Washington DC, 1958.
- 16 Rothbard, op. cit., p. 133.
- 17 Melchior Palyi, 'The Meaning of the Gold Standard', *Journal of Business*, iulie 1941.
- 18 Rothbard, op. cit., p. 139.
- 19 Citat în Lionel Robbins, *The Great Depression*, New York, 1934, p. 53. Lord Robbins a repudiat această carte în *Autobiography of an Economist*, Londra, 1971, pp. 154—155, scrisă chiar înainte ca marea recesiune din anii '70 să ruineze keynesianismul.
- 20 Citat în Chandler, op. cit., pp. 379-380.
- 21 Rostow, *World Economy*, tabelul II—7, p. 68.
- 22 Rothbard, op. cit., 157-158: R.G. Hawtrey, *The Art of Central Banking*, Londra, 1932, p. 300.
- ;.,rl.. :*
- 23 Galbraith, op. cit., p. 180. >f\ ■■*
- 24 Dulles, op. cit., p. 290. ,^;,
- 25 Schmalhausen și Calverton, op. cit., pp. 536-549. : p
- 26 Selma Goldsmith et al., 'Size Distribution of Income Since the Mid-Thirties', *Rexittv of Economics and Statistics*, februarie, 1954; Galbraith, op. cit., p. 181.
- 27 Walter Bagehot, *Lombard Street*, Londra, ed. 1922, p. 151. 8
- 28 Pentru părerile 'experților', vezi Edward Angly, *Oh Yeah ?* New York, 1931. f ț
- 29 Galbraith, op. cit., pp. 57 și urm.
- 30 Securities and Exchange Commission in the Matter of Richard Whitney, EdwiQd D. Morgan etc., Washington DC, 1938. ^1
- 31 Bagehot, op. cit., p. 150. %
- 32 Galbraith, op. cit, p. 140. 33/ta/.,p. 147.
- 34 Principalele lucrări sînt: E.K. Lindley, *The Roosevelt Revolution. First Phase*, New York, 1933; Raymond Moley, *After Seven Years*, New York, 1939; Dixon Wecter,

I

J

. ; The Age of the Great Depression, New York, 1948; Richard Hofstadter, *The American Political Tradition*, New York, 1948; Robert Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, New York, 1950; Rexford Tugwell, *The Democratic Roosevelt*, New York, 1957; și, nu cele mai puțin importante, multe lucrări ale lui J.K. Galbraith și Arthur M.

Schlesinger, în special cartea acestuia *The Crisis of the Old Order 1919-1933*, Boston, 1957.

35 Vezi John P. Diggins, *The Bard of Savagery: Thorstein Veblen and Modern Social Theory*, Londra, 1979.

36 Pentru prima parte a vieții lui Hoover, vezi David Burner, *Herbert Hoover: a Public Life*, New York, 1979.

37 Citat în William Manchester, *The Glory and the Dream, a Narrative History of America 1932-1972*, New York, 1974, p. 24.

38 Murray Rothbard, 'Food Diplomacy' în Lawrence Gelfand, editor, *Herbert Hoover: the Great War and its Aftermath, 1914-1923*, Universitatea Iowa, 1980.

39 J.M. Keynes, *Economic Consequences of the Peace*, Londra, 1919, p. 257, nota de subsol.

40 Scrisoarea era către Hugh Gibson, iar Hoover a păstrat-o în fișierele sale; acum în Documentele Hoover.

41 Herbert Hoover, *Memoirs*, 3 voi., Stanford, 1951-1952, voi. II, pp. 42-44. 42 Ibid., vol II, pp. 41-42.

43 Martin Fasault și George Mazuzan, editori, *The Hoover Presidency: a Reappraisal*, New York, 1974, p. 8; Murray Benedict, *Farm Policies of the United States*, New York, 1953.

44 Murray, *The Harding Era*, p. 195.

45 Ellis Hawley, 'Herbert Hoover and American Corporatism 1929-33' în Fasault și Mazuzan, op. cit.

46 Eugene Lyons, *Herbert Hoover, a Biography*, New York, 1964, p. 294.

47 Joan Hoff Wilson, *American Business and Foreign Policy 1920-1933*, Lexington, 1971, p. 220; Donald R. McCoy 'To the White House' în Fasault și Mazuzan, op. cit, p. 55; pentru antisemitismul lui Wilson, David Cronon, editor, *The Cabinet Diaries of Josephus Daniels 1913-1921*, Lincoln, Nebraska, 1963, pp. 131, 267, 497; pentru antisemitismul lui F.D. Roosevelt, Walter Trohan, *Political Animals*, New York, 1975, p. 99.

48 Citat în Galbraith, op. cit., p. 143.

49 Hoover către J.C. Penney, citat de Donald McCoy în Fasault și Mazuzan, op. cit., pp. 52-53.

50 Hoover către generalul Peyton Marsh de la War Food Administration; citat în Arthur Schlesinger, *The Crisis of the Old Order*, p. 80.

51 Rothbard, *The Great Depression*, p. 187.

52 Hoover, op. cit., voi. II, p. 108.

53 Ibid., voi. III, p. 295.

54 American Federation, ianuarie, martie 1930.

55 Harrod, op. cit., pp. 437-448.

56 Galbraith, op. cit., p. 142.

57 Rothbard, op. cit., pp. 233-234.

58 Hoover, cuvântarea de acceptare la Convenția Republicană, 11 august 1932; cuvântare la Des Moines, 4 octombrie 1932.

[t;

59 Rothbard, op. cit, p. 268.

r,;<

60 Ibid., p. 291.

ii,

784

NOTE

61 Rostow, *World Economy*, tabelul 111-42, p. 220.

ru) sA' \< 'W>. v>(Vt

62 Fortune, septembrie 1932.

<ii'.ikiit UnsUuA

63 Manchester, op. cit., pp. 40-41.

64 C.J. Enzler, *Some Social Aspects of the Depression*, Washington DC, 1939, cap. 5.

65 Ekrich, op. cit., pp. 28-29.

66 Don Congdon, editor, *The Thirties: a Time to Remember*, New York, 1962, p. 24.

67 James Thurber, *Fortune*, ianuarie 1932; Rothbard, op. cit, p. 290.

68 Thomas Wolfe, *You Can't Go Home Again*, New York, 1934, p. 414.

69 Edmund Wilson, 'The Literary Consequences of the Crash', *The Shores of Light*, New York, 1952, p. 498.

70 Harper s, decembrie, 1931.

71 Charles Abba, *Business Week*, 24 iunie 1931.

72 Fausold și Mazuzan, op. cit., p. 10.

73 Citat de Albert Romasco, 'The End of the Old Order or the Beginning of the New' în Fausold și Mazuzan, op. cit., p. 80.

74 Ibid., pp. 91,92.

- 75 H.G.Wells, *An Experiment in Autobiography*, Londra, 1934.
- 76 Roger Daniels, *The Bonus March: an Episode in the Great Depression*, Westport, 1971, în special cap. 10, 'The Bonus March as Myth'.
- 77 Theodore Joslin, *Hoover Off the Record*, New York, 1934; Donald J. Lisson, *The President and Protest: Hoover, Conspiracy and the Bonus Riot*, Universitatea Missouri, 1974, pp. 254 și urm.
- 78 James MacGregor Burns, *Roosevelt: the Lion and the Fox*, New York, 1956, p. 20.
- 79 Citat în Ekrich, op. cit.
- 80 Ekrich, op. cit., pp. 87-90.
- 81 Scrisoare către Christian Gaus, 24 aprilie 1934, în Elena Wilson, editor, op. cit., p. 245.
- 82 Hoover, cuvântare la Madison Square Garden, 31 octombrie, 1932.
- 83 Roosevelt, cuvântare de acceptare la Convenția Partidului Democrat.
- 84 Frank Freidel, 'The Interregnum Struggle Between Hoover and Roosevelt' în Fausold și Mazuzan, op. cit, p. 137.
- 85 Ibid., pp. 137-138. între documentele lui Hoover există unul intitulat 'My Personal Relations with Mr Roosevelt'.
- 86 Burns, op. cit., p. 162.
- 87 Trohan, op. cit., pp. 83-84.
- 88 Pentru elaborarea acestei cuvântări, vezi Samuel I. Rosenman, *Working with Roosevelt*, New York, 1952, pp. 81-99. Ideea a provenit de la Thoreau. ,^'g ,,:
il0>| ;?_
- 89 Moley, op. cit, p. 151. :0H tv
- 90 Burns, op. cit, pp. 148-149.
- 91 Conferințe de presă din 24 martie, 19 și 26 aprilie 1933. s,j
- 92 Burns, op. cit., pp. 167, 172; Elliot Roosevelt, editor, *FDR: His Personal Letters*, 4 voi., martie 1933; Trohan, op. cit., p. 64. rit;
- 93 J.M. Keynes în *New York Times*, 31 decembrie 1933. ?
- 94 Joan Robinson, 'What Has Become of the Keynesian Revolution?' în Milo Keynes, editor, op. cit., p. 135; Raymond Moley, *The First New Deal*, New York, 1966, p. 4.
- 95 Faulkner, op. cit, pp. 658-662.
- 96 Arthur M. Schlesinger, *The Corning of the New Deal*, Boston, 1958, p. 123; Manchester, op. cit., p. 89.
- NOTE 785
- 97 Lverett S. Lyon et al., *The National Recovery Administration*, "Wnshm^onT)C, 1935.
- 98 Citat în Eric Goldman, *Rendezvous with Destiny*, New York, 1952.
- 99 Broadus Mitchel et al., *Depression Decade*, New York, 1947.
- 100 Walter Lippmann, 'The Permanent New Deal', *Yale Review*, 24, 1935, pp. 649-667.
- 101 De exemplu, William Myers și Walter Newton, *The Hoover Administration: a Documented Narrative*, New York, 1936.
- 102 Francis Sili Wickware în *Fortune*, ianuarie 1940; *Economic Indicators: Historical and Descriptive Supplement*, Joint Committee on the Economic Report, Washington DC, 1953.
- 103 Keynes în *New Republic*, 29 iulie 1940.
- 104 Trohan, op. cit, pp. 59 și urm., 67-68, 115.
- 105 Joseph P. Lash, *Eleanor and Franklyn*, New York, 1971, pp. 220 și urm.; Doris Feber, *The Life of Lorena Hickok*, ER s Friend, New York, 1980, în diferite părți ale cărții; Richard W. Steele, 'Franklin D. Roosevelt and his Foreign Policy Critics', *Politica! Science Quarterly*, primăvara 1979.
- 106 'The Hullabaloo over the Brains Trust', *Literary Review*, CXV, 1933.
- 107 Bernard Sternsher, Rexford Tugwell and the New Deal, Rutgers, 1964, pp. 114-115; Otis Graham, 'Htstorians and the New Deals', *Social Studies*, aprilie 1963.
- 108 Manchester, op. cit., p. 84.
- 109 Lippmann, *Saturday Review of Literature*, 11 decembrie 1926.
- 110 Fecher, op. cit.
- 111 George Wolfskill și John Hudson, *AU But the People: Franklyn D. Roosevelt and his Critics*, New York, 1969, pp. 5-16.
- 112 Elizabeth Nowell, editor, *The Letters of Thomas Wolfe*, New York, 1956, pp. 551 și urm.
- 113 Citat în Ekrich, op. cit., pp. 27-28. '£
- 114 Stuart Chase, *The New Deal*, New York, 1932, p. 252. "£.
- 115 Frank Warren, *Liberals and Communism*, Bloomington, 1966, cap. 4. *
- h.
ti.

8. Demonii

^t

1 Dmitri Shostakovitch, Memoirs.

2 Boris I. Nicolaevsky, Power and the Soviet Elite: 'The Letter of an Old Bolshevik' and Other Essays, New York, 1965, pp. 3-65.

3 Citat în K.E.Voroshilov, Stalin i voorujionnîe sili SSSR, Moscova, 1951, p. 19.

4 Albert Seaton, Stalin as Warlord, Londra, 1976, pp. 29 și urm. f;

5 Stephen F. Cohen, Bukharin and the Bolshevik Revolution, Londra, 1974.

6 E.H. Carr, From Napoleon to Stalin and Other Essays, Londra, 1980, p. 156.

7 Cele trei volume cu viața lui Troțki de Isaac Deutscher sînt: The Prophet Armed, Oxford, 1954, The Prophet Unarmed, 1959, The Prophet Outcast, 1963, dar cartea sa Stalin: a Political Biography conține prezentarea cea mai cunoscută a dihotomiei Stalin-Troțki. Pentru o expunere a acestei lucrări, vezi Leopold Labedz, 'Isaac Deutscher's "Stalin": an Unpublished Critique', Encounter, ianuarie 1979, pp. 65-82.

8 W.H. Chamberlain, The Russian Revolution 1917-1921, 2 voi., New York, 1935, voi. II, p. 119.

9 Hingley, op. cit., pp. 162-163; Paul Avrich, Kronstadt 1921, Princeton, 1970, pp. 176-178, 211.

10 Leon Troțki, Their Morals and Ours, New York, 1942, p. 35.

11 Kolakowski, op. cit., voi. III, pp. 186, 199. ff-

786 NOTE

12 Leonard Schapiro, The Communist Party of the Soviet Union, ed. a 2-a, Londra 1970, p. 353.

13 Boris Bajanov, Avec Staline dans le Kremlin, Paris, 1930, pp. 74-77, 91, 145, 156. ': și urm.

v 14 Troțki, My Life, Londra, 1930, p. 433, a pretins că a fost informat greșit în mod deliberat în privința orei funeraliilor.

V 15 Ian Grey, Stalin: Man of History, Londra, 1979, pp. 199-200. < 16 Stalin, Collected Works, voi. VI, p. 328. 17 împrejurările morții lui Frunze sînt descrise în romanul lui Boris Pilniak, Tale of the Unextinguished Moon; și în cartea lui Troțki, Stalin: an Appraisal of the Man and his Influence, 2 voi., traducere, Londra, 1969, voi. II, pp. 250-251. , 18 Hingley, op. cit., p. 168. : 19 Citat în Deutscher, Stalin, p. 311. ' 20 E.H. Carr și R.W. Davies, Foundations of a Planned Economy, Londra, ed. 1974, pp. 184-185.

21 Carr, Foundations, voi. II, pp. 65-66; Hingley, op. cit., p. 191; Deutscher, Stalin, p. 314; B. Souvarine, Stalin, Londra, fără dată, p. 485. (Vezi și ed. rom., B. Souvarine, Stalin, Humanitas, București, 1999.)

22 Stalin, Collected Works, voi. X, p. 191.

23 Eugene Lyons, Assignment in Utopia, Londra, 1937, pp. 117, 123, 127.

24 Abdurakhman Avtorkhanov, Stalin and the Soviet Communist Party, Londra, 1959, 1 pp. 28-29.

. 25 Hingley, op. cit.: p. 197.

' 26 Lyons, op. cit., p. 372.

27 Stalin, Collected Works, voi. XII, p. 14.

28 Cohen, op. cit., p. 372.

29 Hingley, op. cit., p. 201; Souvarine, op. cit.

30 Hingley, op. cit., p. 200.

31 Schapiro, Communist Party, p. 368.

32 Kolakowski, op. cit., voi. III, pp. 25 și urm.

33 Stalin, Collected Works, voi. VIII, p. 152; Carr, Foundations, voi. I, pp. 120-121. . 34 Pentru cifre vezi Carr, Foundations, voi. I, pp. 120-121.

35 M. Fainsod, Smolensk under Soviet Rule, Londra, 1958, p. 46; Stalin, Collected Works, voi. XI, pp. 44-45, 48.

36 Tatiana Chernavin, Escape from the Soviets, traducere, Londra, 1933, p. 37.

37 Robert C. Williams, 'The Quiet Trade: Russian Art and American Money', Wilson Quarterly, iarna 1979.

p -_l fj

38 Stalin, Collected Works, voi. XI, p. 90.

39 Carr, Foundations, voi. I, p. 201.

40 M. Hindus, Red Bread, Londra, 1931, p. 335; Carr, op. cit., p. 223.

41 T. H. Rigby, editor, The Stalin Dictatorship: Khrushchev's 'Secret Session' Speech and Other Documents, Sydney, 1968.

■ 42 Carr, Foundations, voi. I, p. 283.

43 Deutscher, Stalin, p. 320; Stalin, Collected Works, voi. XII, p. 170.

44 Deutscher, Stalin, p. 325 nota de subsol 1.

45 Lewin, op. cit., p. 514.

46 Kolakowski, op. cit., voi. III, p. 38.

47 Winston Churchill, *The Second World War*, 12 voi., Londra, 1964, voi. VIII, p. 78.

NOTE

787

48 S. Swianiewicz, *Forced Labour and Economic Development: an Inquiry into the Experience of Soviet Industrialization*, Londra, 1965, p. 123; Lewin, op. cit., p. 508. 'A9 Kolakowski, op. cit., voi. III, p. 39.

50 Robert Conquest, *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties*, Londra, 1969, p. 22 (trad. rom. Marea teroare. O reevaluare, Humanitas, 1998).

51 Deutscher, *Stalin*, p. 325; Roy Medvedev, *Let History Judge: the Origins and Consequences of Stalinism*, traducere, New York, 1971, pp. 90-91; cifre din Istoria SSSR, 1964, No. 5, p. 6.

52 Vezi articolul-rezumat, 'Revising Stalin's Legacy', *Wall Street Journal*, 23 iulie 1980; M. Mksudov, 'Pertes subiespar lapopulation de l'URSS 1918-1958', *Cahier du monde russe et sovietique*, martie 1977.

53 Kolakowski, op. cit., voi. III, p. 43.

54 Cohen, op. cit., p. 364.

55 Alexander Orlov, *The Secret History of Stalin's Crimes*, Londra, 1954, pp. 317-318; Alexander Barmine, *One Who Survived*, New York, 1945, pp. 256, 264; Svetlana Alliluyeva, *Twenty Letters to a Friend*, traducere, Londra, 1967, p. 351.

56 Svetlana Alliluyeva, *Only One Year*, New York, 1969, p. 143.

57 Wolfgang Leonhard, *Kreml ohne Stalin*, Koln, 1959, p. 95; Nicolaevsky, op. cit, pp. 93-94.

58 Stalin, *Collected Works*, voi. XIII, pp. 161-215.

59 Borys Lewytkyj, *Die rote Inquisition: die Geschichte der sowjetischen Sicherheitsdienste*, Frankfurt, 1967, p. 76.

60 Hingley, op. cit, p. 214.

V

61 Albert Speer, *The Slave State*, Londra, 1981, p. 303.

:v

62 Muggerridge, op. cit., voi. I, pp. 234—235.

:>'

63 Victor Serge, *Memoirs of a Revolutionary*, traducere, New York, 1963, p. 250.

64 Paul Hollander, *Political Pilgrims: Travels of Western Intellectuals to the Soviet Union, China and Cuba 1928-1978*, Oxford, 1981, cap. 4.

65 Amabel Williams-Ellis, *The White Sea Canal*, Londra, 1935, introducere; Sidney și Beatrice Webb, *Soviet Communism: a New Civilization?* Londra, 1935, Harold

I. Laski, *Law and Justice in Soviet Russia*, Londra, 1935; Anna Louise Strong, *This Soviet World*, New York, 1936; G.B. Shaw, *The Rationalization of Russia*, Londra, 1931; Prezentarea lui Sojenițin a Canalului în *The Gulag Archipelago*, New York, 1975, voi. II, pp. 80-102 (Arhipelagul Gulag, Univers, București, 1998).

66 Julian Huxley, *A Scientist Among the Soviets*, Londra, 1932, p. 67; Lyons, op. cit, p. 430; Shaw, op. cit, p. 28.

67 Hesketh Pearson, *GBS: a Full-Length Portrait*, New York, 1942, pp. 329-331.

68 Wells, *Autobiography*, pp. 799-807; pentru alte referințe, vezi Hollander, op. cit, pp. 167-173.

69 Williams, op. cit.

'*)>

70 Miggeridge, op. cit, p. 254.

71 Edward N. Peterson, *The Limits of Hitler's Power*, Princeton, 1969, p. 154. ft >

72 Mosse, op. cit, pp. 294 și urm. "•■• Si .>.j ,/ivj .t\© ,no?.fj3:fH

73 Bendersky, op. cit. ; î -Odf) .iihaO ,w>uVV\k^- .■»clioH[jtfmB i.(I

74 Mosse, op. cit, p. 280. :d8>£ q .WV! .tnbno.l ,)wiotîi m v\»-A~{.

75 Holborn, op. cit, p. 658. ■"■ ■■ ■■• '•

76 Fritz Stern, 'Adenauer in Weimar: the Man and the System' în *The Failure of Illiberalism*, pp. 178-187; Paul Weymar, *Konrad Adenauer*, München, 1955, pp. 129-143; citatul este din scrisoarea lui Adenauer către M. Tirard, președintele

788

NOTE

Comitetului Aliat al Rinului, în 1923, în *Documentele Stresemann*; vezi Henry Turner, *Stresemann and the Politics of the Weimar Republic*, Princeton, 1963.

77 De exemplu, raportul său secret către cabinet, 31 martie 1931, citat în Barnett, op. cit., p. 340.

78 Michael Balfour, *West Germany*, Londra, 1968, pp. 85-86.

. ,;>+> ■«,

79 Rostow, *World Economy*, tabelul 111-42; Holborn, op. cit., pp. 639-640. wC] i' 80Holborn, op. cit., p. 732.

■**•- - <0 vm- O

81 Laqueur, op. cit., p. 257.

:s • ■ ! ,>'■

82 Holborn, op. cit., p. 687.

ne.:

'■'.'.'£■ ■- *i0*i.

o

83 Karl Dietrich Bracher, *The German Dictatorship: the Origins, Structure and Effects of National Socialism*, traducere, Londra, 1970, p. 6.

84 Christopher Isherwood, *The Berlin Stories*, New York, ed. 1945, p. 86. ....-i ».t

- 85 Fest, op. cit., p. 517. <<O t ?:
- 86 Francis Carsten, Reichswehr und Politik 1918-1933, Koln, 1964, p. 377.-«i.^/i^
- 87 Fest, op. c.;r., p. 545. *A
- 88 Ibid., p. 501. :!%,V...
- 89 Ibid, p. 546. ŞJŞ*
- 90 Thomas Mann, Betrachtungen eines Unpolitischen, Berlin, 1918. c'^
- 91 Citat în E.K. Bramstedt, Dictatorship and Political Police, Oxford, 1945, p. 98.
- 92 Vezi Arnold Brecht, Prelude to Silence: the End of the German Republic, New York, 1944.
- '''
- 93 Citat de Fest, op. cit., p. 618.
- 94 Roger Manvell și Heinrich Fraenkel, Goering, New York, 1962, p. 296. mri 0d
- 95 Manvell și Fraenkel, Heinrich Himmler, Londra, 1965, pp. 10-15, 3.1-32dIA î.)
- 96 Ibid., p. 34. vi ..\|:;> .<|o .sgfonoşguM Irt
- 97 Neueste Nachrichten, Miinchen, 21 martie 1933. > ?;Cu«vaM. .sgisi? loîaîV £d
- 98 Citat în Manvell și Fraenkel, Himmler, pp. 35-36. ynssU-A ,i5bnE(!oH îf j:1? M
- 99 Ibid., p. 41. nAu >'nu» jmVhVj numU \00 Ibid., pp. 38-39.
- ..»ii(3-?rniiliiW iodBinA ?■;}
- 101 Grunfeld, op. cit., pp. 126-129.
- 102 Peterson, op. cit., p. 14; Hans Buchheim, SS und Polizei im NS Staat, Duisbetg, 1964.
- 103 Hans Frank, Im Angesicht des Galgens, Miinchen, 1953.
- 104 Hitler s Secret Conversations, New York, 1953, p. 420.
- 105 Peterson, op. cit, pp. 70-71. i>t)
- 106 Hitler s Secret Conversations, p. 306; Peterson, op. cit., p. 72.
- 107 Peterson, op. cit, pp. 133-142.
- 108 Frank, op. cit, p. 167; Lutz Graf Schwerin von Krosigk, Esgeschah in Deutschland, Tuingen, 1951.
- 109 Paul Seabury, The Wilhelmstrasse: a Study of German Diplomacy under the Nazi Regime, Berkeley, 1954.
- 110 Herbert Jacob, German Administration Since Bismarck, New Haven, 1963, p. 113; Peterson, op. cit., p. 37.
- 111 Helmut Heiber, Adolf Hitler, Berlin, 1960, pp. 92 și urm.; Alan Bullock, Hitler: a Study in Tyranny, Londra, 1964, p. 386; Joseph Nyomarkay, Charisma and Factionalism in the Nazi Party, Minneapolis, 1967.
- 112 Fest, op. cit.,p. 807.
- 113 Otto Dietrich, ZwolfJahre mit Hitler, Miinchen, 1955, p. 153.
- 114 Thomas Hobbes, Leviathan, Partea 1, cap. XI.
- NOTE 789
- 115 Peterson, op. cit., pp. 75-76. •:• >" ..!•:•*,.
- 116 David Schoenbaum, Hitler's Social Revolution, New York, 1966/«pfli 159-186, 200-201,285.
- u; ;»»»..
- 117 Heirich Uhlig, Die Warenhäuser im Dritten Reich, Koln, 1956.
- 118 Friedrich Facius, Wirtschaft und Staat (Schriften des Bundesarchivs), Koblenz, 1959, p. 147.
- 119 Râul Hilberg, The Destruction of the European Jews, Chicago, 1961, p. 98.
- 120 Aceasta este opinia lui E.K. Bramstedt, Goebbels and National Socialist Propaganda, Lansing, 1965; Helmut Heiber, Jose/Goebbels, Berlin, 1962, susține că Goebbels nu era antisemit.
- 121 Bullock, op. cit.,p. 121.
- 122 Arthur Schweitzer, Big Business in the ThirdReich, Londra, 1964, p. 643, nota 25.
- 123 Hermann Rauschning, Hitler's Revolution of Destruction, Londra, 1939.
- 124 Citat în Holborn, op. cit., p. 753.
- 125 Joseph Borking, The Crime and Punishment ofl. G.Farben, Londra, 1979, pp. 56-60.
- 126 Pentru capacitatea lui Todt, vezi Alan Milward, The German Economy at War, Londra, 1965.
- 127 Speer, op. cit., pp. 4 și urm. ;sVv? ^ j
- 128 David Schoenbaum, Die braune Revolution, Koln, 1968, p. 150. . lfcj;'-f < , -ț j
- 129 Fest, op. cit., p. 559. j\txj u^ ,; ;>sn,j[nT £,h
- 130 David Carlton, Anthony Eden, Londra, 1981, p. 46. • ..,ij '♦<., (svoH A' W"» î-di
- 131 Hans Gisevius, AdolfHitler, Miinchen, 1963, p. 173.
- 132 Holborn, op. cit., pp. 745-747; Manvell și Fraenkel, Himmler, pp. 2—46.
- 133 Fest, op. cit.,p. 705. """"■ ,
- 134 Nicholaevsky, op. cit., pp. 28-30.
- 135 Pentru influența eliminării lui Rohm asupra lui Stalin, vezi George Kennan, Russia and the West Under Lenin

- and Stalin, New York, 1960, p. 285.
- 136 Conquest, op. cit., p. 44.
- 137 Medvedev, op. cit., pp. 157 și urm.; Hingley, op. cit., pp. 236 și urm.; Conquest, op. cit., pp. 47 și urm.
-
- 138 Orlov, op. cit., pp. 17-18, 129.
- 139 Orlov, op. cit., p. 350.
- 140 Rigby, *The Stalin Dictatorship*, pp. 39-40.
- 141 W.G. Krivitsky, *Was Stalin's Agent*, Londra, 1940, p. 166.
- 142 Ibid, p. 228.
- 143 Paul Blackstock, *The Secret Road to World War Two: Soviet versus Western Intelligence 1921-1939*, Chicago, 1969; Hingley, op. cit., pp. 292 și urm.
- 144 John Erickson, *The Soviet High Command, a Military and Political History, 1918-1941*, Londra, 1962, p. 374; Conquest, op. cit, p. 224; Hingley, op. cit, pp. 258-259.
- 145 Schapiro, *Communist Party*, p. 440.
- 146 Medvedev, op. cit, pp. 294-296.
- 147 Ibid., pp. 219-223.
- 148 Fitzroy Maclean, *Eastern Approaches*, Londra, ed.1966, pp. 119—120.
- 149 Pentru detalii privind utilizarea torturii, vezi Medvedev, op. cit, pp. 259-270, 286.
- 150 Simon Wolin și Robert M. Slusser, *The Soviet Secret Police*, New York, 1957, p. 194; Antoni Ekart, *Vanished Without Trace*, Londra, 1954, p. 244.
- 790 NOTE
- 151 Medvedev, op. cit., p. 239; Conquest, op. cit., pp. 525-535; vezi și calculele lui Iosif Dyadkin, *Wall Street Journal*, 23 iulie 1980, care sînt asemănătoare.
- 152 Laqueur, op. cit., pp. 266-267.
- 153 Pentru intelectualii de dreapta, vezi Richard Griffiths, *Fellow-Travellers of the Right: British Enthusiasts for Nazi Germany 1933-1938*, Londra, 1980, și Alastair Hamilton, *The Appeal of Fascism: a Study of Intellectuals and Fascism 1919-1945*, Londra, 1971; vezi și Malcolm Muggeridge, *The Thirties*, Londra, 1940, pp. 281-282.
- 154 Pentru antisemitismul lui Stalin, vezi Medvedev, op. cit., pp. 493 și urm.; acesta prezintă, la p. 524, o listă de cărți interzise de Stalin; pentru Gorky, vezi Hingley, op. cit., pp. 241-242.
- 155 *The Letters of Lincoln Steffens*, ed. E. Winter și G. Hicks, 2 voi., New York, 1938, voi. II, p. 1001.
- fi|
- 156 Shaw, *The Rationalization of Russia*, Bloomington, Ind., ed. 1964, p. 112.
- 157 Citat de Jean Lacourure, *Andre Malraux*, New York, 1975, p. 230.
- 158 Citat de Sidney Hook în *Encounter*, martie 1978.
- 160 Muggeridge, *Chronicles of Wasted Time*, pp. 254—255.
- 161 Walter Duranty, *The Kremlin and the People*, New York, 1941, p. 6.
- 162 Citat în Hollander, op. cit., p. 164.
- 163 Trilling, în *The Last Decade, 'Art, Will and Necessity'*.
- 164 Ibid., *'A Novei of the Thirties'*.
9. Zenitul agresiunii
- .cOT q . .v " > i i H
- 1 Manchester, op. cit., p. 7.
- , 2 James Margach, *The Abuse of Power*, Londra, 1978.
- 3 Barnett, op. cit., p. 291; Mary Agnes Hamilton, *Arthur Henderson*, Londra, 1938.
- 4 Beasley, op. cit, p. 245.
- 5 Documents on British Foreign Policy, 2, voi. IX, No. 43; vezi Ian Nish, *Japanese Foreign Policy, 1869-1942*, Londra, 1977, pp. 260 și urm.
- 6 Barnett, op. cit., p. 300.
- 7 Middlemann și Bames, op. cit., p. 729.
- 8 James Neidpath, *The Singapore Naval Base and the Defence of Britain's Eastern Empire 1919-1941*, Oxford, 1981.
- 9 James, op. cit, p. 167.
- 10 Harold S. Quigley și John E. Turner, *The New Japan: Government and Politics*, 1 Minneapolis, 1956, pp. 38-39.
- 11 Citat de Hugh Byas, op. cit, pp. 265-266.
- 12 Ibid., p. 97.

- pp. 143-144.
- 57 Constanca de la Mora, *In Place of Splendour*, Londra, 1940, pp. 214-215; Claud Bowers, *My Mission to Spain*, Londra, 1954, pp. 200-208; Henry Buckley, *Life and Death of the Spanish Republic*, Londra, 1940, p. 129; Stanley Payne, *Falange: a History of Spanish Fascism*, Stanford, 1961, pp. 98-105; Ian Gibson, *La Represion nacionalista de Granada en 1936*, Paris, 1971, pp. 40-43.
- 58 Thomas, op. cit., p. 5; cifrele lui Robles au fost în general corecte.
- 59 Vidarte, op. cit., pp. 213-217.
- 60 J. Gutierrez-Rave, *Gil Robles: caudillo frustrado*, Madrid, 1967, pp. 198-199.
- 61 Thomas, op. cit., pp. 52-54.
- 62 Ibid., p. 269, nota de subsol 1.
- 63 Antonio Mentero, *La Persecucion religiosa en Espafia 1936-1939*, Madrid, 1961, p. 762.
- 64 Thomas, op. cit., pp. 270-272.
- 65 Arthur Koestler, *The Invisible Writing*, Londra, 1954, p. 347; Ignacio Escobar, *Asi empezo*, Madrid, 1974.
- 66 Thomas, op. cit., p. 270, nota de subsol 2.
- 67 Juan de Iturralde, *El Catolicismo y la cruzada de Franco*, 2 voi., Bayonne, 1955, voi. II, pp. 88-89.
- 68 Ignacio de Azpiazu, *Siete meses y siete dias en la Espana de Franco*, Caracas, 1964, p. 115.
- 69 Georges Bernanos, *Les Grands Cimetieres sous la lune*, Paris, 1938, pp. 72-73; Koestler, *Invisible Writing*, pp. 333-335.
- 70 Thomas, op. cit., p. 265, citează autoritățile în notele de subsol; Ian Gibson, *The Death of Lorca*, Londra, 1973, pp. 167-169.
- 71 Trathall, op. cit., p. 94.
- 72 S.G. Payne, *Politics and the Military in Modern Spain*, Stanford, 1967, pp. 371-372.
- 73 Thomas, op. cit., ed. 1977, prezintă detalii ale intervenției străine în Anexa 7, pp. 974-985; vezi și Jesus Salas, *Intervencion extrajeras en la guerra de Espana*, Madrid, 1974.
- 74 D.C. Watt, 'Soviet Aid to the Republic', *Slavonic and East European Review*, iunie 1960; Thomas, op. cit., pp. 981-982.
- 75 Thomas, op. cit., p. 982, nota de subsol 2; Neal Wood, *Communism and British Intellectuals*, Londra, 1959, p. 56.
- 76 Citat de Trythall, op. cit., p. 65; Luis de Galinsoga, *Centinela del Occidente: Semblanza biografica de Francisco Franco*, Barcelona, 1956, pp. 134—139.
- 77 Rudolf Timmermans, *General Franco*, Olten, 1937, p. 135; Francisco Franco, *Diario de una Bandera*, Madrid, 1922, p. 46, 179; Trythall, op. cit., p. 58.
- 78 Alejandro Vicuna, *Franco, Santiago de Chile*, 1956, pp. 222-223; Ignacio Gonzalez, *La Guerra nacional espanola ante la moral y el derecho*, Salamanca, 1937; Jay Allen, *Chicago Tribune*, 29 iulie 1936; *Cruzada Espanola*, voi. II, p. 84. W
- 79 Thomas, op. cit, Anexa 5, p. 971. ; Of
- 80 Ibid, pp. 974-977; Salas, op. cit, p. 510. 1 fit
- 81 Carlos Baker, *Ernest Hemingway*, Penguin, 1972, p. 472.
- 82 Thomas, op. cit, p. 533.
- NOTE 793
- 83 Jesus Hernández Tomas, *La Grande Trahison*, Paris, 1953, p. 66; Thomas, op. cit., pp. 650-651.
- 84 Thomas, op. cit., p. 664, nota de subsol 1; Manuel Azana, *Obras Completas*, 4 voi., Mexico City, 1966-1968, voi. IV, p. 867; Caballero, op. cit., p. 204; Incalecio Prieto, *Convulciones de Espana*, 3 voi., Mexico City, 1967-1969, voi. III, p. 220.
- 85 George Orwell, *Homage to Catalonia*, Londra, 1938, pp. 169 și urm.; Thomas, op. cit., pp. 65 și urm.
- 86 Hernández, op. cit., pp. 124-126.
- 87 Thomas, op. cit., pp. 705-706; Bernard Crick, *George Orwell: a Life*, Londra, 1980, pp. 224-226.
- 88 înainte de asta Krivițki a reușit să-și publice cartea, / *Was Stalin s Agent*, Londra, 1940; Hingley, op. cit., pp. 268 și urm.
- 89 Thomas, op. cit., pp. 702-703 și nota de subsol.
- 90 Orlov, op. cit.
- 91 Thomas, op. cit., pp. 624-627, Anexa 8, pp. 986-991; Vincente Talon, *Arde Guernica*, Madrid, 1970; Herbert Southworth, *La destruction de Guernica*, Paris, 1975; Adolf Galland, *The First and the Last*, Londra, 1957.
- 92 Allen Guttman, *The Wound in the Heart: America and the Spanish Civil War*, New York, 1962.
- 93 Koestler, *Invisible Writing*.
- 94 *New England Weekly*, 29 iulie, 2 septembrie 1937; pentru acest episod celebru, vezi Kingley Martin, Editor, 1931-1945, Londra, 1968, p. 218; George Orwell, *Collected Essays, etc*, 4 voi., Penguin, 1970, voi. I, pp. 333 și

- urm.; Crick, op. cit., pp. 227 și urm.
- 95 Sean Day-Lewis, C. Day-Lewis: an English Literary Life, Londra, 1980, pp. 94,102.
- 96 Cyril Connolly, 'Some Memories' în Stephen Spender, editor, W.H. Auden: a Tribute, Londra, 1975, p. 70.
- 97 Hugh Thomas, 'The Lyrical Illusion of Spain 1936', în Mestine de Courcel, editor, Malraux: Life and Work, Londra, 1976, pp. 42-43.
- 98 Carlos Baker, op. cit, p. 465.
- 99 Martin, op. cit, pp. 219-220.
- 100 Stephen Spender, World within World, Londra, 1951, pp. 242-243.
- 101 Ibid.,p. 223.
- 102 Orwell, 'Notes on the Spanish Militias', Collected Essays, voi. I, pp. 350-366.
- 103 Jose Diaz de Villegas, La Guerra de liberacion, Barcelona, 1957, p. 384.
- 104 Thomas, op. cit, pp. 926-927.
- 105 Texul legii în Boletín Oficial del Estado, 13 februarie 1939; Trythall, op. cit, p. 141.
- 106 Ciano's Diplomatic Papers, pp. 293-294.
- 107 Citat de Max Gallo, Spain under Franco: a History, traducere, Londra, 1973, p. 88. Cifra de 193 000 este dată de Charles Foltz, The Masquerade in Spain, Boston, 1948, p. 97; vezi Thomas, op. cit, pp. 924-925.
- 108 Trythall, op. cit., pp. 142 și urm.
10. Sfirșitul vechii Europe
- 1 H. A. Jacobsen, Der Zweite Weltkrieg: Grundzuge der Politik und Strategie in Dokumenten, Frankfurt, 1965, pp. 180-181; citat în Andreas Hillgruber, Germany and the Two World Wars, traducere, Harvard, 1981, pp. 56-57.
- 794 NOTE
- 2 Note luate de General Locotenent Liebmann, citate în Hillgruber, op. cit., p. 57.
- 3 Rudolph Binion, Hitler among the Germans, New York, 1976, pp. 61-63, 78-82. 1: 4 Hitlers Zweites Buch: Ein Dokument aus dem Jahre 1928, Stuttgart, 1961; tradusă sub titlul Hitler's Secret Book, New York, 1962.
- 5 Citat în Fest, op. cit., p. 793.
- 6 Hitlers Zweites Buch, p. 130.
- 7 Hillgruber, op. cit., p. 50.
- 8 Fest, op. cit., pp. 796-797.
- Colonialism in America', Southern Review, 1, iulie 1935, pp. 1-19.
- 10 George Kennan, Memoirs, 1925-1950, Boston, 1967, p. 53.
- 11 CA. MacDonald, The United States, Britain and Appeasement 1936-1939, Londra, 1981.
- 12 Kennan, Memoirs 1925-1950, p. 84.
- 13 Ibid., 86; Daniel Yergin, Shattered Peace: the Origins of the Cold War and the National Security State, Boston, 1977, pp. 34-35.
- 14 Fest., op. cit., p. 869.
- 15 Gilbert, Churchill, voi. V, pp. 459-462.
- 16 Citat în Montgomery Hyde, Carson, Londra, 1953, p. 387.
- 17 Roland Hunt și John Harrison, The District Officer in India 1930-1947, Londra, 1980.
- 18 B.R.Tomlinson, 'Foreign Private Investment in India 1920-1950', Modern Asian Studies, XII, p.4, 1978.
- 19 Gilbert, op. cit., pp. 399 și urm., 480-481.
- 20 Andrew Boyle, The Climate of Treason, Londra, 1979, cu corecții în revista lui Noel Annan, The Times Literary Supplement, 7 decembrie 1979, pp. 83-84.
- 21 Stuart McIntyre, A Proletarian Science: Marxism in Britain 1917-1933, Cambridge, 1980.
- 22 Middlemas și Barnes, op. cit, p. 745.
- 23 Citat în John Gross, The Rise and Fall of the Man of Letters, Londra, 1969, p. 283.
- 24 Gisela Lebzelter, Political Anti-Semitism in England 1918-1939, New York, 1978.
- 25 J.R.M. Butler, Lord Lothian, Londra, 1960, p. 206.
- 26 Viscount Templewood, Nine Troubled Years, Londra, 1954, p. 133.
- 27 Daily Telegraph, 28 ianuarie 1935.
- 28 Martin Gilbert, The Roots of Appeasement, Londra, 1966, pp. 354-355; Barnett, op. cit., pp. 389 și urm.
- 29 Nicolson, Diaries, 23 martie 1936.
- 30 Gilbert, Churchill, voi. V, p. 456.
- 31 V.K. Krishna Menon, editor, Young Oxford and War, Londra, 1934.
- 32 Barnett, op. cit., pp. 423-424.

33 Christopher Thorne, 'Viscount Cecil, the Government and the Far Eastern Crisis of 1931', Cambridge Historical Journal, XIV, 1971, pp. 805-826.

34 Vezi Donald S. Birn, The League of Nations Union 1918-1945, Oxford, 1981.

35 Scrisoare către Manchester Guardian, 26 februarie 1932.

36 Michael Pugh, 'Pacifism and Politics in Britain 1931-1935', Cambridge Historical Journal, XXIII, 1980, pp. 641-656.

37 Pentru o explicație (nu o justificare) a concesiiei, vezi Paul Haggie, Britania at Bay, Oxford, 1981.

38 Anthony Eden, cuvîntare, 30 ianuarie 1941.

NOTE 795

39 Paul Schmidt, Hitler s Interpreter, traducere, Londra, 1951, p. 320.: " i f >-

40 Barnett, op. cit, pp. 409^4-10. T-^fiH

41 Conferința este descrisă în Frederich Hossbach, Zwischen Wehrmacht uiid Hitler 1934-1938, Hanovra, 1949; Fest, op. cit, p. 800.

42 Fest, op. cit, pp. 809-810.

43 Vezi Ștefan Zweig, The World of Yesterday, New York, 1943. • ^

44 Jones, Life and Work offreud, pp. 636 și urm. ! \$, \

45 Barnett, op. cit, pp. 474-475.

46 Robert J. O'Neill, The German Army and the Nazi Party 1933-1939, Londra, 1966, pp. 152-159.

47 Peter Hoffman, Widerstand, Staatsstreich, Attentat: Der Kampfder Opposition gegen Hitler, Miinchen, 1969, p. 83; Fest, op. cit, pp. 829 și urm. și 1174-1175 notele 20-23 pentru surse.

48 O'Neill, op. cit, pp. 163-165.

49 Fest, op. cit, pp. 832-833.

50 'Letter to Runciman', 15 septembrie 1938; Opera Omnia, XIX, p. 143. †

51 Holborn, op. cit, pp. 780 și urm. ^ ^

52 Gilbert, Churchill, voi. V, pp. 999 și urm.

53 Andre Beauffre, 1940: the Fall of France, traducere, Londra, 1967, p. 84; Ba op. cit., pp. 526-527.

54 Holborn, op. cit, p. 111.

55 William Shirer, The Rise and Fall of the Third Reich, Londra, 1960, p. 399. '-^

56 Fest, op. cit, p. 892; Kennan, Memoirs 1925-1950, p. 108. \ ,;

57 Vezi Franklin Reid Gannon, The British Press and Germany 1936-1939, Oxford, 1971; Martin, Editor, pp. 254-257.

58 Barnett, op. cit, p. 560.

59 The Times, articolul de fond, 1 aprilie 1939; Gilbert, Churchill, voi. V, pp. 1052-1053.

60 Hillgruber, op. cit, pp. 61-62. r8,(1,,[oV ■ , r g,rî j†>

61 Ibid.,p.66. ■:\$.;;■ ,';-:-;. . ^§ ;'•

62 Barnett, op. cit, p. 569. .^ m-,,*.-,;. ;v. ; d*>

63 Fest, op. cit, p. 917; Hillgruber, op. cit, p. 63. , ,U(V - , ^

64 Fest, op. cit, p. 869. , -/>. < y <>†>

65 Hubertus Lupke, 'Japans Russlandpolitik von 1939 bis 1941', Schriften des Instituts fur Asienkunde in Hamburg, X, Frankfurt, 1962, pp. 7-24.

66 Fest, op. cit, pp. 884-885; pentru surse vezi pp. 1177-1178, nota 27.

67 Hans Gunther Seraphim, editor, Das politische Tagebuch Alfred Rosenbergs, Gottingen, 1956, p. 82; Gustav Hilder și Alfred G. Meyer, The Incompatible Allies: a Memoir-History of the German-Soviet Relationship 1918-1941, New York, 1953, p. 315.

68 Fest, op. cit, pp. 879-880.

69 Albert Tarulis, Soviet Policy towards the Baltic States 1919-1940, Notre Dame, 1959, pp. 154-155.

70 Michael Freund, Weltgeschichte der Gegenwart in Dokumenten, Freiburg, 1954-1956, voi. III, pp. 166 și urm.

71 F. La Ruche, La Neutralite de la Suede, Paris, 1953.

72 Henri Michel, The Second World War, traducere, Londra, 1975, pentru detalii.

73 A. Rossi, Deux Ans d'alliance germano-sovietique, Vsx(% , 1949, pp. 88-90; Hitler 's Table-Talk, traducere, Londra, 1953, p. 8.

796 NOTE

74 Cari Burckhardt, Meine Danziger Mission 1937-1979, Miinchen, 1960, p. 348; citat în Hillgruber, op. cit., p. 69.

75 Fest, op. cit., p. 908; surse, p. 1179, nota 7. 76Ibid.,pp. 906, 921-922.

77 J.-B. Duraselle, La Decadence 1932-1939, Paris, 1979. t

- 78 Dominique Leca, *La Rupture de 1940*, Paris, 1979.
- 79 Francois Bedaride, editor, *La Strategie secrete de la Drôle de Guerre*, Paris, 1979; vezi și *Français et Britanniques dans la Drole de Guerre: Actes du Colloque Franco-Britannique de decembre 1975*, Paris, 1978.
- 80 Fest, op. cit., pp. 940, 1181 nota 10; Helmut Heiber, editor, *Hitlers Lagebesprechungen*, Stuttgart, 1962, p. 30.
- 81 Marc Bloch, *Strânge Defeat*, traducere, Oxford, 1949, pp. 36-37.
- 82 Vezi dr Pierre Renchnick în *Medicina et Hygiene*, Geneva, septembrie 1981.
- 83 Bloch, op. cit., p. 28. †
- 84 Henri Michel, *Le Proces de Riom*, Paris, 1979.
- 85 Richard Griffith, *Marshal Petain*, Londra, 1970; Judith Hughes, *To the Maginot Line: the Politics of French Military Preparation in the 1920s*, Harvard, 1971.
- 86 Citat în Raymond Touroux, *Petaîn et la France*, Paris, 1980.
- 87 Citat în Robert Aron, *The VwhyRegime 1940-1944*, traducere, Londra, 1958, p. 122.
- 88 Alan Milward, *The New Order and the French Economy*, Oxford, 1970, pp. 272-288.
- 89 Trythall, op. cit., pp. 161-163; DocumentiDiplomatici Italiani, seria a 9-a, Roma, 1954, voi. IV, No. 260.
- 90 Schmidt, op. cit., pp. 191-194; Ciano's Diplomatic Papers, p. 412.
- 91 Franz Halder, *Kriegstagebuch: Tägliche Aufzeichnungen des Chefs des General-stabes des Heeres 1939-1942*, Stuttgart, 1962, voi. I, p. 308. \\
- 92 Karl Klee, *Das Unternehmen 'Seelowe'*, Gottingen, 1958, pp. 189-190.
- 93 Halder, op. cit., voi. I, p. 375. :%
- 94 Citat în Hillgruber, op. cil., p. 354.
- 95 Daniel Benjamin și Levis Kochin, 'Voluntary Unemployment in Interwar Britâi\$', *The Banker*, februarie 1979. ! t-
- 96 A.J. Younger, *Britain's Economic Growth 1920-1966*, Londra, 1967, p. 112. ?">:
- 97 R.S. Sayres în *Economic Journal*, iunie 1950. {}
- 98 Younger, op. cit., pp. 107 și urm.; H.W. Richardson, *Economic Recovery in Britâln 1932-1939*, Londra, 1967. f>
- 99 Barnett, op. cit, pp. 482-483.
- 100 Vezi M.M. Postan, D. Hay și J.D. Scott, *The Design and Development of Weapons*, Londra, 1964.
- 101 Pentru popularitatea lui Churchill în vara lui 1940, vezi Brian Gardner, *Churchill in his Time: a Study in a Reputation 1939-1945*, Londra, 1968, pp. 65-96.
- 102 Carlton, op. cit., p. 163.
- 103 Robert Rhodes James, editor, *Chips: the Diaries of Sir Henry Channon*, Penguin, 1967, 19 iulie 1940, p. 320.
- 104 Aide-memoire al lui Cecil este tipărit în Hugh Codlipp, *Publish and Be Damned*, Londra, 1953, p. 144.
- 105 Winston Churchill, *The Second World War: Their Finest Hour*, Londra, 1949, p. 567.
- 106 Vezi, de exemplu, Taylor, op. cit., pp. 629 și urm. și nota C 648-9.
- 107 Citat în Gardner, op. cit., p. 69.
- 108 H. Duncan Hali, *North American Supply*, Londra, 1955, pp. 247 și urm.
- 109 Taylor, op. cit., pp. 623-624, 647.
- NOTE 797
11. Anul de răscruce "j wAjwh?...-ui-îî ,.<t !t.î.'i
- 1 Erickson, op. cit., p. 587.
- 2 G. Jivkov, *The Memoirs of Marshal Zhukov*, traducere, Londra, 1971, p. 268; Kennan, *Memoirs 1925-1950*, p. 324; Rigby, Stalin, p. 57; Stalin, *Collected Works*, voi. XV, p. 3; Ivan Maiski în *Novy Mir*, Moscova, 1964, pp. 12, 162-163.
- 3 Seaton, op. cit, p. 95; Hingley, op. cit, p. 309; Rigby, op. cit., p. 55.
- 4 J.K. Zawodny, *Death in the Forest: the Story ofKatyn Forest Massacre*, Londra, 1971, p. 127; Hilder și Meyer, op. cit, p. 330; Hingley, op. cit, pp. 301 și urm.
- 5 Margarete Buber-Neuman, *Als Gefangene bei Stalin undHitler: eine Welt im Diinkel*, Stuttgart, 1958, p. 179. snu--><■●■●■<i x "" A
- 6 Conquest, op. cit, p. 449. 4pW?!l'fir qr: .<?• -A ,i ■ '
- 7 Seaton, op. cit, p. 91. io:*'AiQh.eihaAi :.i»V. \M
- 8 Akten zur deutscher auswärtigen Politik, 1918-1945, Bonn, 1966- , Seria D, XI, No. 329, p. 472.
- 9 Fest, op. cit, pp. 957-958; Bullock, op. cit, p. 639.
- 10 Fest, op. cit., pp. 952-955; *Le Testamentpolitique de Hitler*, pp. 93 și urm. si>'<
- 11 Halder, op. cit, voi. II, p. 6. ';<£"
- 12 Fest, op. cit,<p. 1104. '*" • "">!

- 13 Heinz Hohne, Canaris, traducere, Londra, 1980.
- 14 Hillgruber, op. cit, pp. 80-81; Fest, op. cit, p. 955.
- 15 Pentru 'Marcks Plan' vezi Alfred Philippi, Das Pripjetproblem: Eine Studie iiber die Operative Bedeutung des Pripjets-Gebietes jur den Feldzug des Jahres 1941, Frankfurt, 1956, pp. 69 și urm.
- 16 Fest, op. cit, pp. 962, 1091.
- 17 Matthew Cooper, The German Air Force 1933-1945: an Anatomy of Failure, Londra, 1981.
- 18 Postan, op. cit.
- 19 Erickson, op. cit, p. 584.
- 20 Alexander Werth, Russia at War 1941-1945, Londra, 1964, p. 401; Seaton, op. cit, p. 271.
- 21 Hillgruber, op. cit, p. 90.
- 22 Fest, op. cit, p. 972.
- 23 Ibid, p. 978.
- 24 Ibid, p. 996.
- 25 Ibid., p. 962.
- 26 Halder, op. cit, voi. II, pp. 335-338.
- 27 Hans-Adolf Jacobsen, 'The Kommissarbefehl and Mass Executions of Soviet Russian Prisoners of War', în Hans Buchheim et al., Anatomy of the SS State, traducere, New York, 1968.
- 28 Hillgruber, op. cit., pp. 86-87.
- 29 Hitler s Table-Talk, p. 426; Fest, op. cit, pp. 1017, 1021 și urm.
- 30 Adolf Hitler, Monologe im Fihrerhauptquartier 1941-1944, Hamburg, 1980, pp. 54,90,331.
- 31 Fest, op. cit., p. 1025.
- 32 Nuremberg Document NOKW 1692; tipărit împreună cu alte documente relevante în Jacobsen, op. cit; Fest, op. cit, pp. 968-969.
- 33 Boris Pasternak, Doctor Zhivago, traducere, Londra, 1958, p. 453.
- 34 Seaton, op. cit., p. 91.
- 798 NOTE
- 35 J. Stalin, War Speeches and Orders of the Day, Londra, 1945, p. 26.
- 36 Deutscher, Stalin, pp. 468-469.
- 37 Gustav Herling, A World Apart, Londra, 1951, p. 59.
- 38 Conquest, op. cit, p. 486-490.
- 39 Albert Seaton, The Russo-German War 1941-1945, Londra, 1971, p. 90.
- 40 Hungley, op. cit, p. 318.
- 41 Robert Conquest, The Nation-Killers: the Soviet Deportation of Nationalities, Londra, 1970, pp. 65, 102; Hungley, op. cit, p. 348.
- 42 Deaton, Stalin as Warlord, "pp. 131-133.
- 43 Ibid., p. 126.
- 44 Ibid, pp. 265-266.
- 45 Kennan, Memoirs 1925-1950, pp. 133-134.
- 46 R.J.M. Butler, Grand Strategy, Londra, 1957, voi. II, pp. 543-544.
- 47 Carlton, op. cit, pp. 184-185. Jurnalul necenzurat al lui Harvey si la Londra, British Library, Add. MS 56398.
- 48 A.J.P. Taylor, Beaverbrook, Londra, 1972, p. 487.
- 49 Churchill, War Memoirs, voi. X, p. 210.
- 50 Vezi F.H. Hinsley et al, British Intelligence in the Second World War, Londra, 1951, voi. II.
- 51 Haggie, op. cit; Neidpath, op. cit.
- 52 Nish, op. cit., p. 232.
- 53 Ibid., p. 242.
- 54 Ibid., p. 246; B. Martin, Deutschland und Japan im 2. Weltkrieg, Göttingen, 1969, cap.1.
- 55 Kennan, Memoirs 1925-1950, p. 135.
- 56 Tolland, op. cit, p. 244.
- 57 Ibid., p. 95.
- 58 Nobutaka Ike, Japan's Decision for War: Records of the 1941 Policy Conferences, Stanford, 1967, pp. 133 și urm.; Mosley, op. cit, p. 215.
- 59 Mosley, op. cit, p. 207 și nota de subsol.
- 60 Tolland, op. cit, pp. 94, 148; Mosley, op. cit, p. 200 nota de subsol.

- p. 974. .... .9*0; V?0! .qq ,.Vn ,«ti> J?a! :•?
- 19 Tolland, op. cit., p. 327. ^^^.its'J «amorfi■ , -ntjoH-iov-jiT rigu»I ivjV V:
- 20 Susman, editor, op. cit. " !" ' ■
- 21 Charles Murphy, 'The Earth Movers Organize for War', 1943. . -isfeiM .isiiOX :n«sc(!A
- 22 Gilbert Burck, 'GE Does IT', Fortune, martie 1942. j>;t;î qq X\;> ,<\n jh'jH
- 800 NOTE
- 23 Tolland, op. cit., p. 426. . j, \««\ 5>V
- 24 Ike, op. cit., voi. XXVI; Bruce, op. cit., pentru episodul Churchill. «..> MI *!"
- 25 Vezi Geoffrey Best, *Humanity in Warfare*, Londra, 1981; și articolul lui Hans Blix m*British Yearbook of International Law*, Londra, 1978.
- 26 Charles Webster și Noble Frankland, *The Strategic Air Offensive Against Germany*, 4 voi., Londra. 1961, voi. I, p. 323.
- 27 Ibid., voi. III, p. 287; Taylor, *English History 1914-1945*, p. 693.
- 28 Taylor, *English History 1914-1945*, p. 692, nota de subsol 4.
- 29 David Irving, *The Destruction of Dresden*, Londra, 1963, pp. 44-45; Martin Moddlebrook, *The Battle ofHamburg*, Londra, 1980.
- 30 Irving, op. cit, pp. 51-52, 99-100.
- 31 Ibid., pp. 154-158, 175, 142-143.
- 32 Hugo Young, Brian Silcock și Peter Dunn, *Journey to Tranquillity: the History of Man s Assault on the Moon*, Londra, 1969, pp. 29-32.
- 33 David Irving, *The Mare's Nest*, Londra, 1964, pp. 299, 306-314.
- 34 Nils Bohr și J.A.Wheeler, *Physics Review*, p. 56, 1939, p. 426.
- 35 Margaret Gowing, *Britain and Atomic Energy, 1939-1945*, Londra, 1964, p. 54.
- 36 Vezi Freeman Dyson, *Disturbing the Universe*, New York, 1979. J ^
- 37 Gowing, op. cit, pp. 45-51. \E"
- 38 Ibid., xiv- 76-78. n<J
- 39 Richard Hewlett și Oscar Anderson, *The New World 1939-1946*, Washington DC, 1972.
- 40 Stephane Groueff, *Manhattan Project*, Boston, 1967, p. 62; Leslie Groves, *Now It Can Be Told: the Story of Manhattan Project*, New York, 1962, p. 107.
- 41 Peter Pringle și James Spigelman, *The Nuclear Barons*, Londra, 1982, pp. 26 și urm.
- 42 David Holloway, 'Entering the Nuclear Arms Race: the Soviet Decision to Build the Atomic Bomb 1939—45', Working Paper N.9, Woodrow Wilson Center, Washington DC, 1979.
- 43 Strobe Talbot, editor, *Khrushchev Remembers: the Last Testament*, Londra, 1974, p. 60.
- 44 Deborah Shapley, 'Nuclear Weapons History: Japan's Wartime Bomb-Projects Revealed', *Science*, 13 ianuarie 1978.
- 45 Rauschnig, op. cit.
- 46 Nolte, op. cit., p. 234. j Mp
- 47 Mussolini, *Opera Omnia*, voi. XXXI, p. 223. TI?A\ 3r[-j - fj Ji)U.yj blmfM '- i
- 48 Ibid., voi XXXII, pp. 1-5, 190. '....."
- 49Fest, op. cit.,p. 1031.
- 50 Michael Balfour, 'The Origins of the Formula "Unconditional Surrender" in World War Two', *Armed Forces and Society*, Universitatea Chicago, iarna 1979.
- 51 Hans Speidel, *Invasion 1944*, Tiibingen, 1961, p. 155.
- 52 Citat în Schmidt, op. cit.
- 53 Hitler s Table-Talk, pp. 657, 661, 666, 684; Fest, op. cit, pp. 1057, 1063. ;
- 54 Fest, op. cit, pp. 1057-1059. ;
- 55 Vezi Hugh Trevor-Roper, 'Thomas Carlyle's Historical Philosophy', *The Tintes Literary Supplement*, 26 iunie 1981, pp. 731-734. Z
- 56 Citat în Hugh Trevor-Roper, *The Last Days of Hitler*, Londra, 1947, p. 51. "
- 57 Albert Zollar, *Hitler Privat*, Diisseldorf, 1949, p. 150.
- 58 Fest, op. cit, pp. 1069 și urm., 1077, 1104-1112. ..
- NOTE 801
- 59 A. Mitscherlich și F. Mielke, *The Death Doctors*, Lonira, 1962, pp. 23#îșiurm.; Manvell și Fraenkel, Himmler, pp. 87 și urm.; Holborat, op. cit., p. 81 bruni;
- 60 Manvell și Fraenkel, Himmler, p. 117. : q ,.; ;i't o.

- 61 Fest, op. cit., p. 1011. >> ; , ■ '%ai'rmJ *K»
- 62 Manvell și Fraenkel, Himmler, pp. 118-119. idu,:::;aH 00;
- 63 Ibid., pp. 120-122. •■ •
- 64 Borkin, op. aY., pp. 122-123.
- 65 Pentru o selecție vezi Râul Hilberg, editor, Documents of Destruction: Germany and Jewry 1933-1945, New York, 1971, și lucrarea sa Destruction of the European Jews, New York, 1961.
- 66 Martin Gilbert, Final Journey: the Fate of the Jews in Nazi Europe, Londra, 1979, pp. 69-70.
- 67 Citat din Gerald Reitlinger, The Final Solution, Londra, 1953. {; §
- 68 Gilbert, Final Journey, pp. 77-78. ;;#j_
- 69 Speer, op. cit, pp. 302-304. 10 Ibid., p. 368, nota 23.
- 71 Vezi Benjamin B. Ferencz, Less than Slaves: Jewish Forced Labor and the Quest for Compensation, Harvard, 1981.
- 72 Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, editor L.D. Egbert, 42 voi., Nurnberg, 1947-1949, voi. I, p. 245.
- 73 Borkin, op. cit, pp. 111-127.
- 74 Gilbert, Final Journey, p. 78. ,!'
- 75 Manvell și Fraenkel, Himmler, p. 91. ,j j
- 76 Ibid., pp. 104-111. Vezi și Mitscherlich și Mielke, op. cit-,, ,|«
- 77 Manvell și Fraenkel, Himmler, Anexa B, pp. 252-253. , " j j
- 78 Ibid., pp. 136-137, 196-197. ','
- 79 Gilbert, Final Journey, 70; Luba Krugman Gurdus, The Death Train, New York, 1979.
- 80 Pentru discutarea acestui aspect, vezi Rainer C. Baum, The Holocaust and the German Elite: Genocide and National Suicide in Germany 1871-1945, Londra, 1982.
- 81 Gerald Reitlinger, The SS: Alibi of a Nation, 1922-1945, Londra, 1956, p. 377.
- 82 Maurice Raisfus, Les Juifs dans la Collaboration: L "UGIF 1941-1944, Paris, 1981.
- 83 Michael R. Marrus și Robert O. Paxton, Vichy France and the Jews, New York, 1981.
- 84 Martin Gilbert, Auschwitz and the Allies, Londra, 1981, pp. 267-270.
- 85 Citat în ibid.
- 86 John Wheeler-Bennett și Anthony Nicholls, The Semblance of Peace: the Political Settlement after the Second World War, New York, 1972, pp. 146-148, 166; Alexander Werth, Russia at War 1941-1945, New York, 1965, pp. 267-268.
- 87 Aaron Goldman, 'Germans and Nazis: the Controversy over "Vansittartism" in Britain during the Second World War', Journal of Contemporary History, 14, 1979, pp. 155-191.
- «'-
- 88 Manvell și Fraenkel, Himmler, pp. 157, 169-170, 266, nota de subsol 28»Y * ■" ■
- 89 Borkin, op. cit., pp. 135-156. vwj <,n>,.vw. aumtuu» j aowivU K
- 90 Cifre din Ferencz, Less than Slaves. ' 2iTj£*§ i v**»f\$■ fcl U
- 91 Tolland, op. cit, p. 499, nota de subsol. • *W '«fH Wo'j 'iA< \nxa ««
- 92 James, op. cit, p. 322. ' .noei*■) tnsloJl ai
- 93 Tolland, op. cit, pp. 477-478. mIW'.&H
- 94 James, op. cit, pp. 246-247, 321, 396. oq .dWl ,oafO
- 95 Ibid., p. 299; Tolland, op. cit, p. 468. ' ■AVite'.uiU ,mvM:.fe*t»
- 802 NOTE
- 96 Tolland, op. cit, pp. 469-471. : ,, ihth'wteiiM j\ kt
- 97 James, op. cit., pp. 246-247. ::>.<;fv8tfT! i? Sistr/n^M
- 98 Ibid., p. 293. ■ <M:< i iii-i 'm
- 99 Lansing Lamont, Day of Trinity, New York, 1965, p. 235.'^' ••' »*
- 100 Pentru hotărîrea privind bomba, vezi Martin Sherwin, A World Destroyed: the Atomic Bomb and the Grand Alliance, New York, 1975, cap. 8.
- 101 Tolland, op. cit., p. 756.
- 102 Calculul profesorului Shogo Nagaoka, primul custode al Monumentului Păcii din Hiroshima, Tolland, op. cit, p. 790, nota de subsol. fctf.
- 103 James, op. cit., p. 328; Shapley, op. cit. w>\
- 104 Tolland, op. cit, p. 813, nota de subsol. ! *!'<' <W
- 105 Text din R.J. Butow, Japan s Decision to Surrender, Stanford, 1954, p. 248.
- 106 Beaseley, op. cit, pp. 277-278. '■*

- 107 Vezi Tribunalul Militar Internațional pentru Orientul îndepărtat, Proceedings, 3 mai 1946 pînă la 16 aprilie 1946, Judgement, noiembrie 1948, Tokyo.
- 108 James, op. cit, pp. 259-260.
- 109 Philip R. Piccigallo, The Japanese on Trial: Allied War Crimes Operations in the East 1945-1951, Austin, 1979, p. 27.
- 110 Ibid., p. 23, pentru opinii contrare.
- 111 Citat în Mosley, op. cit.
- 112 Samuel Eliot Morrison, History of the US Naval Operations in World War Two: voi. VII Aleutians, Gilberts and Marshalls, Washington DC, 1951.
- 113 Tolland, op. cit., p. 677, nota de subsol.
- 114 Sherwin, op. cit., p. 302. ^ 115 Poole, op. cit, p. 130.
- l)
- 116 James, op. cit., pp. 335-340. "".
- 117 Nicholas Bethell, The Last Secret: Forcible Repatriation to Russia 1944-1947, Londra, 1974, p. 5.
^
- 118 Ibid., pp. 8-13; Carlton, op. cit, pp. 239-242.
- 119 Ibid.; Bethell, op. cit., pp. 57-60. j
- 120 Joseph Hecomovic, Tito's Death-Marches and Extermination Camps, New Yp: 1962, p. 23.
^
- 121 Bethell, op. cit, pp. 82, 191, 131-133, 142-143.
13. Pace prin teroare .VAAs <îi tetiO <?*
- .*%'■< i? 1}"m<!»fl-Tr>)?>vfw ftdoL d8
- 1 Rhodes James, editor, op. cit, p. 505.
- 2 Citat în Charles Bohlen, Witness to History 1929-1969, New York, 1973, pp. 26-29.
- 3 Robert Sherwood, Roosevelt and Hopkins, 2 voi., New York, 1959, voi. I, pp. 387, 423; Adam B. Ulam, Stalin: the Man and his Era, New York, 1973, pp. 539-542, 560-561.
- 4 Yergin, op. cit, p. 544.
- 5 Winston Churchill, Wartime Correspondence, Londra, 1960, p. 196.
- 6 Conferința de la Cairo 1943. Citată în Terry Anderson, The United States, Great Britain and the Cold War 1944-1947, Colombia, 1981, p. 4.
- 7 Citat în Robert Garson, 'The Atlantic Alliance, East Europe and the Origin of the Cold War' în H.C. Allen și Rogert Thompson, editori, Contrast and Connection, Athens, Ohio, 1976, pp. 298-299.
- 8 Lord Moran, Churchill: the Struggle for Survival, 1940-1944, Londra, 1968, p. 154.
- NOTE 803
- 9 John Wheeler-Bennett și Anthony Nicholls, The Semblance of Peace: the Political Settlement after the Second World War, New York, 1972, p. 290.
- 10 Anderson, op. cit., p. 15.
- 11 John R. Deane, The Strange Alliance: the Story of American Efforts at Wartime ■:!. ■• Co-operation with Russia, Londra, 1947, p. 298.
- 12 Lisle A. Rose, Dubious Victory: the United States and the End of World War Two, Kent, Ohio, 1973, voi. I, pp. 6-7.
- 13 Nota Foreign Office, 21 martie 1944, 'Essentials of an American Policy'.
- 14 Nota se găsește în Documentele Inverchapel în PRO; vezi Carlton, op. cit., p. 244; Churchill, Second World War, voi. VI, pp. 196-197.
- 15 Jurnalul lui Sir Pierson Dixon, 4 decembrie 1944, citat în Carlton, op. cit., pp. 248-249; Churchill, Second World War, voi. VI, p. 252.
- 16 Citat în Carlton, op. cit, p. 248.
- 17 Averell Harriman și Elie Abel, Special Envoy to Churchill and Stalin 1941-1946, New York, 1975, p. 390.
- 18 Churchill, Second World War, voi. VI, p. 337. ;f,,
- 19 William D. Leahy, / Was There, New York, 1950, pp. 315-316.
- 20 Anderson, op. cit, p. 47. - C
- 21 Ibid., p. 50.
- 22 Viconte Montgomery, Memoirs, New York, 1958, pp. 296-297. ' ?
- 23 Harry S. Truman, Memoirs, 2 voi., New York, 1955-1956, voi. I, pp. 81-82.
- 24 Omar Bradley, A Soldier's Story, New York, 1951, pp. 535-536; Forrest Pogue, George C. Marshall: Organizer of Victory, New York, 1973, pp. 573-574.

- 25 Thomas Campbell și George Herring, *The Diaries of Edward R. Stettinius Jr, 1943-1946*, New York, 1975, pp. 177-178.
- 26 Anderson, op. cit, p. 69.
- 27 Moran, op. cit, p. 305.
- 28 Victor Rothwell, *Britain and the Cold War 1941-1947*, Londra, 1982.
- 29 Forrestal Diaries, New York, 1951, pp. 38-40, 57.
- 30 Z. Stypulkowski, *Invitation to Moscow*, Londra, 1951.
- 31 Anderson, op. cit, pp. 75-76.
- 32 Patricia Dawson Ward, *The Threat of Peace: James F. Byrnes and the Council of Foreign Ministers 1945-6*, Kent, Ohio, 1979. >, 33 Yergin, op. cit, pp. 160-161; George Curry, 'James F. Byrnes' în Robert H. Ferrell și Samuel Flagg Bemiss, editori, *The American Secretaries of State and their Diplomacy*, New York, 1965.
- 34 Kennan, *Memoirs 1925-1950*, p. 294.
- 35 Textul cuvîntării în Robert Thodes James, *Churchill Complete Speeches*, Londra, 1974, voi. VII, pp. 7283-7296; Jerome K. Ward, 'Winston Churchill and the Iron Curtain Speech', *The History Teacher*, ianuarie 1968.
- 36 Leahy Diaries, 24 ianuarie, 7 februarie 1946.
- 37 John Morton Blun, *The Price of Vison: the Diary of Henry A. Wallace*, Boston, 1973, i pp. 589-601; Yergin, op. cit, pp. 253-254.
- 38 Dean Acheson, *Present at the Creation*, New York, 1969, p. 219; Yergin, op. cit, i pp. 281-282. ! 39 Acheson, op. cit, p. 234.
- 40 Vezi 'Overseas Deficit', datat 2 mai 1947, *Documentele Dalron*; Harry Bayard Price, • *The Marshall Plan and its Meaning*, Corneli, 1955. 41 Yergin, op. cit, pp. 348-350.
- 804 NOTE
- 42 Jean Edward Smith, editor, *The Papers of General Luciu? D. Clay: Germany, 1945-1949*, Bloomington, 1974, pp. 734-737. -«■
- 43 Yergin, op. cit., p. 380. V. • 's 44 Talbot, editor, op. cit., p. 205.
- ' 45 David Alan Rosenberg, 'American Atomic Strategy and the Hydrogen Bond) .' Decision', *Journal of American History*, iunie 1979; David Lilienthal, *Atomic Enkr-*
- gy: a New Start, New York, 1980. :.",■* : 46 W. Phillips Davison, *The Berlin Blockade*, Princeton, 1958. < »I C <>M . 47 Kennan, *Memoirs 1925-1950*, pp. 354 și urm.
- .- !<>*•
- i 48 Warner Schilling et al., *Strategy, Politics and Defence Budgets*, Colombia, 1962, i- pp. 298-330.
- ' 49 Richard Hewlett și Francis Duncan, *Atomic Shield 1947-1952*, Pennsylvania, 1969, > pp. 362-369. .j 50 Anderson, op. cit., p. 184. 51 Churchill, *Second World War, VI: Triumph and Tragedy*, Londra, 1954, p. 701.
- 52 Samuel I. Rosenman, editor, *Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt: I Victory and the Threshold of Peace 1944-1945*, New York, 1950, p. 562.
- 53 Schram, op. cit., pp. 220 și urm.; Tang Tsou, *America s Failure in China 1941-1950*, Chicago, 1963, pp. 176 și urm.
- 54 Schram, op. cit., pp. 228-229; Tang Tsou, op. cit, pp. 100-124.
- 55 Milovan Djilas, *Conversations with Stalin*, Londra, 1962, p. 182; Vladimir Dedijer, *Tito Speaks*, Londra, 1953, p. 331.
- 56 Schram, op. cit., pp. 232-233.
- ; 57 Wolfram Eberhard, *History of China*, ed. a 4-a, Londra, 1977, p. 344.
- 58 Derk Bodde, *Peking Diary: a Year of Revolution*, traducere, Londra, 1951, p. 32.
- 59 Citat în Noel Barber, *The Fall of Shanghai: the Communist Takeover in 1949*, Londra, 1979, p. 42.
- 60 Bodde, op. cit., p. 47.
- 61 Barber, op. cit, pp. 49-50. "i
- 62 Ibid., p. 51. \<f.
- 63 Tans Tsou, op. cit, pp. 482^84, 497^498; Schram, op. cit, p. 245. f 'V 64 Mao Tse-Tung, *Selected Works*, voi. IV, pp. 201-202, ordinul din 13 februarie 1948.
- 65 Kennan, *Memoirs 1925-1950*, p. 376.
- i 66 Samuel Wells, 'The Lessons of the Korean War', în Francis Heller, editor, *The Korean War: a 25-Year Perspective*, Kansas, 1977.
- 67 Duncan Wilson, *Tito's Yugoslavia*, Cambridge, 1979, p. 20, nota de subsol.

- 68 Djilas, op. cit, pp. 129, 141. f . 69 Hingley, op. cit, p. 385; D. Wilson,
op. cit, p. 55. ii 1 70 D.Wilson, op. cit., p. 61.
&
Ibid.,p.SI.
72 Robert Conquest, The Soviet Police System, Londra, 1968, p. 41. *£
. 73 Hingley, op. cit, p. 388. •*£
74 S.Wells, op. cit. , 75 Kennan, Memoirs 1925-1950, p. 490. *
76 New York Times, 3 august 1980; S.Wells, op. cit.
77 Talbot, editor, op. cit, p. 269; China Quarterly, aprilie-iunie 1964. ,78 Yergin, op. cit., p. 407; S.Wells, op. cit.
79 Robert C. Tucher, 'Swollen State, Spent Society: Stalin's Legacy to Brezhnev's Russia', Foreign Affairs, 60, iarna
1981-1982, pp. 414^15.
- NOTE 805
- 80 Kolakowsky, op. cit., voi. III, pp. 123-135; Hingley, op. cit., pp. 380»-382.
81 Zhores A. Medvedev, The Rise and Fall ofT.D. Lysenko, traducere, NeW York, 1969, pp. 116-117.
82 Robert Payne, The Rise and Fall ofStalin, Londra, 1968, p. 664.
83 Pravda, 17 februarie 1950, citat în Hingley, op. cit, p. 508.
84 Rigby, Stalin, 11; Marc Slonim, Soviet Russian Literature, New York, 1964, p. 289.
85 Svetlana Alliluyeva, Twenty Letters, pp. 171, 193, 197, 206; Talbot, editor, op. cit., p. 263.
86 Robert Conquest, Power and Policy in the USSR, Londra, 1961, p. 100. -M.
87 Grey, op. cit., pp. 453-454. "
88 Kennan, Memoirs 1950-1963, pp. 154-156. : i
89 Hingley, op. cit., p. 404.
90 Rigby, Stalin, p. 81.
91 Conquest, Power and Policy, pp. 165-166; Rigby, Stalin, pp. 66-67; Hingley, op. cit., p. 414.
92 Svetlana Alliluyeva, After One Year, p. 365; Hingley, op. cit., pp. 393-395, 416.
93 K.P.S. Menon, The Flying Troika: Extractsfront a Diary, Londra, 1963, pp. 27-29.
94 Svetlana Alliluyeva, Twenty Letters, pp. 13-18.
95 Hingley, op. cit., pp. 424, 427. ii'.K
96 Sidney Olson, 'The Boom', Fortune, iunie 1946. îiW »'.
97 Kennan, Memoirs 1950-1963, pp. 191-192. Vihh& vh`p
98 Alan Harper, The Politics ofLoyalty, New York, 1969. •• wDi/txm'n! i-
99 Roy Cohn, McCarthy, New York, 1968, pp. 56 și urm. .fo .«fo
100 Richard Rovere, Senator Joe McCarthy, Londra, 1960, p. 51.
101 Citat în Arthur Schlesinger, Robert Kennedy and his Times, Boston, 1978.
102 Edwin R. Bayley, Joe McCarthy and the Press, Universitatea Wisconsin, 1981, pp. 66-87, 214-222.
103 Kennan, Memoirs 1950-1963, p. 220.
104 Barton J. Bernstein, 'New Light on the Korean War', International History Review, 3, 1981, pp. 256-277.
105 Robert Griffith, The Politics ofFear: Joseph McCarthy and the Senate, Lexington, 1970; Richard M. Fried, Men
Against McCarthy, New York, 1976.
106 FredI. Greenstein, 'Eisenhower as an Activist President: aLookatNewEvidence', Political Science Quarterly, iarna
1979-1980; Robert Wright, 'Ike and Joe: Eisenhower's White House and the Demise of Joe McCarthy', teză
nerepublicată, Princeton, 1979.
107 Trohan, op. cit., p. 292.
108 Emmet John Hughes, Ordeal of Power: a Political Memoir of the Eisenhower Years, New York, 1963, pp. 329-
330.
109 Richard Nixon, Six Crises, New York, 1962, p. 161.
110 Greenstein, op. cit.; vezi și Douglas Kinnaird, President Eisenhower and Strategic Management, Lexington,
1977.
111 Sherman Adams, First Hand Report, New York, 1961, p. 73. •:
112 Trohan, op. cit., p. 111.
113 Robert H. Ferrell, The Eisenhower Diaries, New York, 1981, pp. 230-232. ::
114 Kennan, Memoirs 1950-1963, p. 196. \
115 Verno A.Walters, Silent Missions, New York, 1978, p. 226.
116 Vezi Robert A. Divine, Eisenhower and the Cold War, Oxford, 1981.
117 Public Papers of Dwight D. Eisenhower 1954, Washington, 1960, pp. 253, 266.

- 118 Vezi Richard H. Immerman, 'The US and Guatemala 1954', teză de doctorat nepublicată, Colegiul din Boston, 1978, citată în Greenstein, op. cit.; Richard Cotton, Naționalism în Iran, Pittsburgh, 1964.
- 119 Joseph B. Smith, Portrait of a Cold Warrior, New York, 1976, pp. 229-240; Schlesinger, Robert Kennedy, pp. 455, 457. - 8' ■
- 120 C.L. Sulzburger, A Long Row of Candles, New York, 1969, pp. 767-769. #
- 121 Kennan, Memoirs 1950-1963, p. 183. ""*
- 122 Sherman Adams, op. cit., cap. 17, pp. 360 și urm.
- 123 Vezi Joan Robinson, 'What has become of the Keynesian Revolution?', în Milo Keynes, editor, op. cit., p. 140.
- 124 Arthur Larsen, Eisenhower: the President that Nobody Knew, New York, 1968, p. 34. f•...-':: iii f^IU-Âț,.. ■■•&■■
14. Generația Bandung
- 1 E.L. Woodward, British Foreign Policy in the Second World War, Londra, 1970, voi. I, XLIV.
  - 2 16 iunie 1943; citat în David Dilks, editor, Retreat from Power, Londra, 1981, voi. II, After 1939.
  - 3 William Roger Louis, Imperialism at Bay: the United States and the Decolonization of the British Empire 1941-1945, Oxford, 1978.
  - 4 Introducere în jurnalul amiralului Leahy, 9 februarie 1945, citată în Anderson, op. cit.
  - 5 W.K. Kancock și Margaret Gowing, The British War Economy, Londra, 1949, pp. 546-549.
  - ! 6 Dalton Diary, 10 septembrie 1946.
  - 7 Harold Nicolson: Diaries and Letters 1945-1962, Londra, 1968, p. 115-116.
  - 8 A. Goldberg, 'The Military Origins of the British Nuclear Deterrent', International :• Affairs, XL, 1964.
  - 9 Edward Spiers, 'The British Nuclear Deterrent: Problems, Possibilities', în Dilks, . op. cit., voi. II, pp. 183-184.
  - 10 M.H. Gowing, Independence and Deterrence, Britain and Atomic Energy 1945-52, 2 voi., Londra, 1974, voi. I, p. 131.
  - 11 Ibid, pp. 182-183. M:5 ••««; am» »*' \2Ibid., p. 406.
  - *Bsr ;;î t<. oH
  - 13 Dilks, op. cit, voi. II, p. 161. '! •<- ■ :• ' *f
  - 14 Pentru statisticile de la sfârșitul războiului vezi James, op. cit. n TOt . 15 Ibid., pp. 251-253.
  - ? cr <fli
  - 16 Robert Rhodes James, Memoirs of a Conservative: J.C.C. Davidson's Letters and Papers 1910-1937, Londra, 1969, p. 390.
  - 17 John Wheeler-Bennett, King George VI: his Life and Times, Londra, 1958, p. 703.
  - 18 Ved Mehta, Mahatma Gandhi and his Apostles, New York, 1976.
  - 19 Ibid., pp. 13-16. AWi ,\$. teKBAvi,-' <■>
  - 20 Ibid, p. 44. >■ '■!';- .1! ' î ;
  - 21 Ibid., p. 56. m-f'Vfi \vn4& t■' Mi 21 Orwell, Collected Essays, etc, voi. IV, p. 529.
  - 23 Citat în Sarvepalli Gopal, Jawaharlal Nehru: a Biography, Londra, 1965, voi. I, pp. 38-39.
  - 24 Ibid., pp. 79, 98, 236; Leonard Woolf, Downhill All the Way, Londra, 1967, p. 230.
- NOTE 807
- 25 Cuvântarea lui Nehru la Ootacamund, / iunie 1948; Gopal, op. cit, voi. II, p. 308.
- 26 Richard Highes, Foreign Devii, Londra, 1972, pp. 289-292.
- 27 Richard Hough, Mountbatten, Londra, 1980, p. 216.
- 28 R. Jeffrey, 'The Punjab Boundary Force and the Problem of Order, August 1947', Modern Asian Studies, 1974, pp. 491-520. v
- 29 M. Masson, Edwina Mountbatten, Londra, 1958, pp. 206-207.
- 30 Gopal, op. cit., voi. II, p. 13.)'''
- 31 Penderal Mood, Divide and Quit, Londra, 1961, prezintă cifra de 200 000; G.D. Khos-ia, Stern Reckoning, Delhi, fără dată, 4-500 000; Ian Stephens, Pakistan, Londra, 1963, 500 000; M. Edwardes, Last Years of British India, Londra, 1963, 600 000.
- 32 Gopal, op. cit, voi. II, pp. 21, 42.
- 33 Scrisoare de la Nehru către Krishna Menon, 24 august 1949.
- 34 Walter Lippmann în Herald Tribune, 10 ianuarie 1949; Acheson, op. cit, p. 336; Christian Science Monitor, 26 octombrie 1949; Manchester Guardian, 26 mai 1954; W. Johnson, editor, The Papers of Adlai E. Stevenson, Boston, 1973, voi. III, p. 1818.
- 35 Nehru, scrisoare datată 9 iunie 1951.
- 36 Gopal, op. cit., p. 311.

- 37 Scrisoare de la Nehru către Rajagopalachari, 3 iulie 1950; telegramă către președintele Nasser, 31 octombrie 1956; telegramă către J.F. Dulles, aceeași dată.
- 38 Citat în Gopal, op. cit., voi. II, p. 246. ■■?
- 39 S. Dutt, With Nehru at the Foreign Office, Calcutta, 1977, p. 177. \
- 40 Scrisoare de la Nehru către Ernest Bevin, 20 noiembrie 1950. : i
- 41 Gopal, op. cit., voi. II, pp. 194-195, 227. >
- 42 J.K. Galbraith, A Life in Our Times, Londra, 1981, cap. 27, pp. 420 și urm. ''
- 43 Keith Irvine, The Rise of the Coloured Races, Londra, 1972, pp. 540 și urm.; G.McT. Kahin, The Asian-African Conference, Bandung, Ithaca, 1956.
- 44 J.D. Legge, Sukarno: A Political Biography, Londra, 1972, pp. 264-265. :f
- 45 Richard Wright, The Colour Curtain, Londra, 1965, p. 15. ?
- 46 Harry J. Benda, 'Christian Snouck Hurgronje and the Foundation of Dutch Islamic Policy in Indonesia', Journal of Modern History, XXX, 1958, pp. 338-347. i
- 47 E.H. Kossman, The Low Countries, 1780-1940, Oxford, 1978, pp. 672 și urm.:
- 48 Vezi cartea lui Sukarno, The Birth of Pantja Sila, Djakarta, 1950.
- 49 D.S. Lev, The Transition to Guided Democracy: Indonesia Politics 1957-1959, Ithaca, 1966.
- 50 Pentru sloganuri, vezi Legge, op. cit., pp. 288-290, 324, 332-333, 359 și alte diferite părți.
- 51 Talbot, editor, op. cit., p. 322.
- 52 Legge, op. cit., p. 387; John Hughes, The End of Sukarno, Londra, 1968, p. 44.
- 53 J.R. Bass, 'The PKI and the Attempted coup', Journal of SE Asian Studies, martie 1970; pentru bibliografia critică a loviturii vezi Legge, op. cit., p. 390, nota de subsol 45.
- :n's
- 54 Hughes, op. cit., cap. 16. -ol #8
- 55 Howard M. Sachar, Britain Leaves the Middle East, Londra, 1974, p. 39 In ! °S
- 56 Petroleum Times, iunie 1948; Oii Weekly, 6 martie 1944. :%-B \<V
- 57 Forrestal Diaries, pp. 356-357. .l t.t|iŃV,?. '3, ;ir.th&?. '!'
- 58 Sachar, op. cit., p. 395. . ivrnoq mi tr.i-ia!' IV
- 59 Churchill, Second World War, voi. IV, p. 952. ■ .w.«\%G. ,<foo<jffewl
- 60 Sachar, op. cit., p. 442. ■^i{
- 61 Chaim Weizmann, Trial and Error, Philadelphia, 1949, voi. II, p. 438 feeŃ«ft '*.*!
- 808 NOTE
- 62 Yehudah Bauer, From Diplomacy to Resistance: a History of Jewish Palestine 1939-1945, Philadelphia, 1970, p. 230. \£
- 63 Sachar, op. cit., p. 447. '!.
^
- 64 New York Post, 21 mai 1946.
- 65 Nicholas Bethell, The Palestine Triangle: the Struggle between the British, the Jews and the Arabs, 1935-1948, Londra, 1979, pp. 254-255.
- 66 Bethel, The Palestine Triangle, pp. 261 și urm., pe baza înregistrărilor eliberate în 1978.
- 67 Jerusalem Post, 1 august 1947.
- 68 Bethel, The Palestine Triangle, pp. 243-244.
- 69 Jon și David Kimche, Both Sides of the HUI: Britain and the Palestine War, Londra, 1960, pp. 21-22.
- 70 Bauer, op. cit., p. 230.
- 71 The Jewish Case for the Anglo-American Committee of Inquiry on Palestine, Ierusalim, 1947, pp. 6-7, 74-75.
- 72 Joseph Schechtman, The US and the Jewish State Movement, New York, 1966, p. 110.
- 73 Citat în Alfred Steinberg, The Man from Missouri: the Life and Times of Harry S. Truman, New York, 1952, p. 301. ..u^ ... .
- 74 Truman, Memoirs, voi. II, p. 135. r SfrultO.' ' 84
- 75 Petroleum Times, iunie 1948. nAsM A< : <>,f.
- 76 Forrestal Diaries, pp. 324, 344, 348. -vMfld&e* ' @fr..
- 77 Howard Sachar, 'The Arab-Israeli Issue in the Light of the Cold War', Sino-Soviet Institute Studies, Washington DC, 1966, p. 2. ;tAjWJh« S&
- ; 78 Sachar, Europe Leaves the Middle East, pp. 546-547. n vKi .onivii ' fi-79 Ibid., pp. 518 și urm.
- »AT '- Ń.T
- 80 Kimche, op. cit., p. 60. iv* tî*
- 81 Netanel Lorch, The Edge of the Sword: Israel's War of Independence 1947-1948, New York, 1961, p. 90.
- 82 David Horowitz, State in the Making, New York, 1953, pp. 232-235.

- 83 Rony E. Gabbay, *A Political Study of the Arab-Jewish Conflict*, Geneva, 1959, pp. 92-93.
- 84 Sachar, *Europe Leaves the Middle East*, pp. 550-551; Walid Khalidi, 'Why Did the Palestinians Leave?', *Middle East Forum*, iulie 1955; Erkin B. Childers, 'The Other Exodus', *Spectator*, 12 mai 1961. Instrucțiunile Ligii Arabe au fost publicate în *Al-Kayat*, Liban, 30 aprilie, 5-7 mai 1948.
- 85 Transcrierea Biroului Colonial, CO 733 477, citată în Bethell, *The Palestine Triangle*, p. 355.
- 86 Walter Pinner, *How Many Arab Refugees?*, New York, 1959, pp. 3-4.
- 87 Sacher, op. cit., p. 191; pentru distribuția exodului evreilor, vezi Martin Gilbert, *The Arab-Israeli Conflict: its History in Maps*, Londra, 1974, p. 50.
- 88 Jon Kimche, *Seven Fallen Pillars*, Londra, 1954, p. 46.
- 89 Francis Williams, *A Prime Minister Remembers*, Londra, 1961, pp. 175-176.
- 90 Bethell, *The Palestine Triangle*, p. 358.
- 91 Sachar, *Europe Leaves the Middle East*, p. 51.
- 92 Pentru un portret incisiv al unui conducător musulman vezi Mohammed Ahmed Mahgoub, *Democracy on Trial: Reflections on Arab and African Politics*, Londra, 1974.
- 93 Constantine Zurayk, *The Meaning of the Disaster*, Beirut, 1956, p. 2.
- NOTE 809
- 94 Pentru proiectul barajului vezi P.K. O'Brien, *The Revolution in Egypt's Economic System*, Londra, 1966 și Tom Little, *High Dam at Aswan*, Londra, 1965.
- 95 Carlton, op. cit., p. 416.
- 96 Ibid., p. 389.
- 97 Andre Beaufre, *The Suez Expedition 1956*, traducere, Londra, 1969, pp. 28-34; Hugh Stockwell, 'Suez: Success or Disaster?', *Listener*, 4 noiembrie 1976.
- 98 Vezi relatarea lui Eden în *Memoirs: Full Circle*, Londra, 1960; Selwyn Lloyd, *Suez 1956: a Personal Account*, Londra, 1978.
- 99 Moshe Dayan, *Story of My Life*, Londra, 1976, p. 181.
- 100 Dwight D. Eisenhower, *The White House Years: Waging Peace 1956-1961*, New York, 1965, pp. 666-667.
- 101 Carlton, op. cit., pp. 451-453.
- 102 Brian Urquhart, *Hammarskjold*, Londra, 1973, p. 26.
- 103 Ibid., pp. 170, 174, 185-189.
- 104 Horne, op. cit., Londra, 1977, p. 60.
- 105 Vezi Robert Aron et al., *Les Origines de la guerre d'Algérie*, Paris, 1962.
- 106 Albert-Paul Lentin, *L'Algérie des colonels*, Paris, 1958.
- 107 Horne, op. cit., p. 72.
- 108 Ibid., pp. 91-92, 101; Pierre Leulliette, *St Michael and the Dragon*, traducere, Londra, 1964.
- 109 Horne, op. cit., pp. 132-135.
- 110 C. Marighela, *For the Liberation of Brazil*, Penguin, 1971.
- 111 Horne, op. cit., pp. 98-99.
- 112 Germaine Tillon, *L'Algérie en 1957*, Paris, 1957; Vincent Monteil, *Soldat de fortune*, Paris, 1966.
- <:
- 113 Jacques Soustelle, *Aimee et Souffrante A Igerie*, Paris, 1956.
- 114 Horne, op. cit., pp. 117-118.
- 115 Albert Camus, *Chroniques Algeriennes 1939-1958*, Paris, 1958.
- 116 Horne, op. cit., p. 187.
- 117 Jacques Massu, *La Vraie Bataille d'Alger*, Paris, 1971.
- 118 Henri Alleg, *La Question*, Paris, 1958.
- 119 Horne, op. cit., p. 201.
- 120 Pentru exemple, vezi J.-R. Tournoux, *Secret d'Etat*, Paris, 1960; J.-J. Servan-Schreiber, *Lieutenant en Algerie*, Paris, 1957.
- 121 Charles de Gaulle, *Memoirs of Hope*, traducere, Londra, 1970-1971, voi. I, P- 12. \22 Ibid, p. 15.
- 123 Simone de Beauvoir, *La Force des choses*, Paris, 1963.
- 124 Horne, op. cit., p. 291.
- 125 De Gaulle, op. cit., p. 47.
- 126 Horne, op. cit., pp. 376-378.
- 127 Ibid., pp. 515-516.
- i . . » ' ■ * J • n > / . a \29 Ibid, p. 506.
- 130 Mouloud Feraoun, *Journal 1955-1962*, Paris, 1962.

- 131 Horne, op. cit, p. 524.
 132 Ibid., pp. 540-543.
 133 Ibid, pp. 537-538.
 134 De Gaulle, op. cit, voi. I, p. 126.
 135 Ben Bella, interviu la Radio Monte Carlo, Daily Telegraph, 19 martie

8-39
 101 401
 101 101
 101 101
 101 101

810

NOTE

15. Regatele lui Caliban
 1 Mark Amory, editor, Letters of Evelyn Waugh, Londra, 1980, p. 517.
 2 James, op. cit., p. 193.
 3 Citat în Dorothy Pickles, French Politics: the First Years of the Fourth Republic, Londra, 1953, p. 151.
 4 Stewart Easton, The Twilight of European Colonialism, Londra, 1961.
 5 Le Monde, 21 iunie 1951.
 6 De Gaulle, op. cit., voi. I, p. 66.
 7 Aw., p. 68.
 8 Citat în Easton, op. cit.
 9 Michael Blundell, 5b Rough a Wind, Londra, 1964.
 10 Weekend Telegraph, 12 martie 1965.
 11 Miles Hudson, Triumph or Tragedy: Rhodesia to Zimbabwe, Londra, 1981, p. 3.
 12 Jean Labrique, Congo Politique, Leopoldville, 1957, pp. 199-219.
 13 Commd 9109, 1918, 3, citat în Barnett, op. cit., p. 147.
 14 Kirkman, op. cit., pp. 15 și urm.
 15 Pentru elaborarea acestei teorii, vezi P. A. Baran, The Political Economy of Development, New York, 1957; C. Leys, Underdevelopment in Kenya: the Political Economy of Neo-Colonialism 1964-71, Londra, 1975.
 16 Citat în Mahgoub, op. cit., pp. 250 și urm.
 17 Tawia Adamafio, A Portrait of the Osagyefo, Dr Kwame Nkrumah, Accra, 1960, p. 95.
 18 Mahgoub, op. cit., p. 284.
 19 Joh Rogge, 'The Balkanization of Nigeria's Federal System', Journal of Geography, aprilie-mai 1977.
 20 J.L. Lacroix, Industrialisation au Congo, Paris, 1966, pp. 21 și urm.
 21 Easton, op. cit., p. 445; vezi și R. Anstey, King Leopold's Legacy: the Congo Under Belgian Rule 1908-1960, Oxford, 1966.
 22 Vezi G. Heinz și H. Donnay, Lumumba: the Last Fifty Days, New York, 1969, p. 392-393, 397.
 23 Urquhart, op. cit., pp. 244-245.
 24 Paul-Henri Spaak, Combats Inachevés, Paris, 1969, pp. 244-245.
 25 Urquhart, op. cit., p. 385.
 26 Ibid, p. 507.
 27 Urquhart, op. cit., p. 587; Conor Cruise O'Brien, To Katanga and Back, Londra, 1962, p. 286.
 28 Sunday Times, 11 octombrie 1964.
 29 Aii Mazrui, 'Moise Tschombe and the Arabs, 1960-8' în Violence and Thought: Essays on Social Tension in Africa, Londra, 1969.
 30 Wall Street Journal, 25-26 iunie 1980; Patrick Mamham, Fantastic Invasion, Londra, 1980, p. 203, nota 10.
 31 K.W. Grundy, Conflicting Images of the Military in Africa, Nairobi, 1968.
 32 Samuel Decalo, Coups and Army Rule in Africa, Yale, 1976, pp. 5-6 și tabelele 1.1 și 1.2.
 33 Opinie prezentată în Shiva Naipaul, North of South: an African Journey, Londra, 1978.
 34 African Standard, Nairobi, 12 aprilie 1965; citat în Mazrui op. cit., pp. 210-211.
 35 Marvin Harris, Portugal's African 'Wards', New York, 1958; James Duffy, Portuguese Africa, Harvard, 1959.

NOTE

811

- 36 Marcello Caetano, Colonizing Traditions: Principles and Methods of the Portuguese, Lisboa, 1951.
 37 Easton, op. cit., p. 506.

- 88 Daniel Patrick Moynihan, *A Dangerous Place*, Londra, 1978, pp. 154-155. :
- 89 Citat Smith, op. cit., p. 181.
- 90 J.J. Jordensen, *Uganda: a Modern History*, Londra, 1981; *Wadada Nabundefe, Imperialism and Revolution in Uganda*, Tanzania, 1981.
- 91 Victoria Brittain, 'After Amin', *London Review of Books*, 17 septembrie 1981.-
- 92 De exemplu, *Daily Telegraph*, 5 septembrie 1981. s<
- 93 Mazrui, *Violence and Thought*, pp. 37-39. ;>.
- 94 Colin Legum et. al., *Africa in the 1980s*, New York, 1979. '■%'■
- 95 West, op. cit., pp. 6-7. ,,, •(''
- 96 Pentru cifre detaliate vezi *New York Times*, 11 mai 1980. tti ' '
- 97 Marnham, op. cit., pp. 165, 205. ,>,(-
- 98 Ibid, p. 168. ■<'v;- ^
- 99 David Lomax, 'The Civil War in Chad', *Lis/ener*, 4 februarie 1982. ;
- 100 Genganne Chapin și Robert Wasserstrom, 'Agricultural Production and Malarial Resurgence in Central America and India', *Nature*, 17 septembrie 1981. •".
- 101 *New York Times*, 11 mai 1980. ,;j :
- 102 Marnham, op. cit., p. 240. y, îl -
- 103 Compilat din *Annual Register*, Londra, 1980, 1981 și *New York Times*. „H •'■''' '
- \<i
- 9
16. Experiment cu jumătate din omenire
- v 1 Jack Chen, *Inside the Cultural Revolution*, Londra, 1976, pp. 219-220. ic '
- 2 Hollander, op. cit., capitolul 7, 'The Pilgrimage to China', pp. 278 și urm. \
- 3 Ibid, pp. 326-330. i wt
- 4 Talbot, ed., op. cit., p. 249. T< <::: 5 John Gittings, *The World and China, 1922-1975*, Londra, 1974, p. 236. .
- 6 Bill Brugger, *China: Liberation and Transformation 1942-1962*, New Jersey, 1981, p. 212.
- 7 Ross Terrill, *Mao: a Biography*, New York, 1980, p. 383.
- 8 Citat în Han Suyin, *Wind in the Tower: Mao Tse-Tung and the Chinese Revolution t 1949-1975*, Londra, 1976, p. 291.
- 9 Talbot, ed., op. cit, p. 249. ?
- 10 Schram, op. cit., pp. 253-254. -■..... ■■,■ •MiLi >
- 11 Ibid, p. 295. .O)°< î
- 12 Ibid., p. 291. " '••''''■ ■'■''' -••.1 ,?
- 13 Talbot, ed., op. cit., p. 255. • ■■'\$.■'
- 14 Terrill, op. cit, p. 53. •:
- 15 Roger Garside, *Coming Alive: China After Mao*, Londra, 1981, p. 45. \6 Ibid., pp. 46 Al.
- NOTE 813
- 17 Robert Jay Lifton, *Revolutionaty Immortality*, Londra, 1969, pp. 72-73..
- 18 Garside, op. cit., p. 50. ;:
- 19 Brugger, op. cit, pp. 44-55.
- 20 Schram, op. cit., p. 267, notă de subsol; vezi Jacques Guillermaz, *La Chine Populaire*, ed. a 3-a, Paris, 1964.
- 21 Robert Jay Lifton, *Thought Reform and the Psychology of Totalism: a Study of Brainwashing in China*, New York, 1961, cap. 19. -rr-t ■ y† ,n .. ^ ,i*'is.«, s
- 22 Schram, op. cit., p. 271, notă de subsol. .?.<:> o , V<†\ 'o
- 23 Ibid., p. 277. ;: Oh ,v'<:-! W. ,w ,.W.-:\ £■>
- 24 Talbot, ed., op. c/7., p. 272. i <>
- 25 Jerome A. Cohen, 'The Criminal Process in the People's Republic of China: an Introduction', *Harvard Law Review*, ianuarie 1966. ■ ■%>>
- 26 Editorials, *Peking Review*, 6, 13, 20 septembrie 1963. -,
- 27 Citat Schram, op. cit., p. 253. ;:.. j ,,,;,,;,,; ,)■...-., ;:
- 28 Brugger, op. cit., pp. 174 și urm. i ,-.i.sf. , ift t'A iiti-mVi;.') .<U
- 29 Talbot, ed., op. cit, pp. 272-278. *jj-|3 , ^U,■ ■: ,.&> .sy;.' .s)jn'# d2
- 30 Brugger, op. c/7., p. 212. " ' '•■■■"
- 31 K. Walker, *Planning in Chinese Agriculture: Socialization and the Private Sector 1956-62*, Londra, 1965, pp. 444-445.

- 32 Bill Brugger, *China: Radicalism and Revizionism 1962-1972*, New Jersey, 1981, p. 36.
- 33 Ibid., p. 47.
- 34 Roxane Witke, *Comrade Chiang Ching*, Londra, 1977, p. 162.
- 35 Ibid. p. 154; Chiang Ching a avut încredere în Witke.
- 36 Colin Mackerras, *The Chinese Theatre in Modern Times*, Amherst, Mass., 1975.
- 37 Witke, op. cit. p. 383.
- 38 Ibid., pp. 158-159.
- 39 Ibid., pp. 309-310.
- 40 76;W., pp. 312-314.
- 41 Terrill, op. cit. p. 305, notă de subsol.
- 42 ft/rf., pp. 304-309.
- 43 Witke, op. c/7., p. 318.
- 44 Pentru originile pe termen lung ale Revoluției Culturale, vezi Roderick MacFar-quahar, *The Origins of the Cultural Revolution*, 1, *Contradictions Among the People 1956-7*, Londra, 1974.
- 45 *China Quarterly*, p. 45.
- 46 Terrill, Mao, p. 315.
- 47 Witke, op. cit., pp. 320, 356 și urm.
- 48 Naranarayan Das, *China s Hundred Weeds: a Study of the Anti-Rightist Campaign in China 1957-1958*, Calcutta, 1979; Garside, op. cit. p. 69.
- 49 Chen, op. cit. p. 388.
- 50 Ibid, p. 226. S\Ibid.,p. 211.
- 52 Garside, op. cit. pp. 70, 91; Witke, op. cit. p. 379; Terrill, op. cit. p. 315; Chen, op. cit. pp. 226 și urm.
- 53 Chen, op. cit. pp. 221, 224.
- 54 Anita Chan, et al, 'Students and Class Warfare: the Social Roots of the Red Guard Conflict in Guangzhon (Canton)' *China Quarterly*, 83, septembrie 1980.
- 55 Chen, op. cit. pp. 228-231.
- 814 NOTE
- 56 Vezi Simon Leys în *The Times Literary Supplement*, 6 martie 1981, pp. 259-260.
- 57 Witke, op. cit., pp. 324-325. 58Witke, op cit.,p. 328.
- 59 William Hinton, *HundredDays War: the Cultural Revolution at Tsingua University*, New York, 1972, pp. 101-104.
- 60 Terrill, op. cit., p. 319.
- 61 Witke, cp. c/7., pp. 388-390.
- 62 Ibid.,p. 435.
- 63 Ibid, pp. 391-392, 402.
- 64 Parris Chang, 'Shanghai and Chinese Politics before and after the Cultural Revolution', în Christopher Howe, editor, *Shanghai*, Cambridge, 1981.
- 65 Philip Bridgham, 'Mao's Cultural Revolution in 1967', în Richard Baum și Louis Bennett, editori, *China in Ferment*, Yale, 1971, pp. 134-135; Thomas Robinson, 'Chou En-lai and the Cultural Revolution in China', în Baum și Bennett, editori, *The Cultural Revolution in China*, Berkeley, 1971, pp. 239-250.
- 66 Witke, op. cit. p. 349; Edward Rice, *Mao's Way*, Berkeley, 1972, pp. 376, 378.
- 67 *Far Eastern Economic Review*, 2 octombrie 1969; Terrill, op. cit., pp. 321-328.
- 68 Terrill, op. cit., pp. 328-330.
- 69 Chen, op. cit., pp. 344 și urm.; Terrill, op. cit., pp. 345 și urm. ;o.I., iQV
- 70 Terrill, op. cit., p. 369; Witke, op. cit., p. 365.
- 71 Terrill, op. cit. pp. 387-390; Witke, op. cit. pp. 475-476.
- 72 Terrill, op. cit. p. 402, notă de subsol.
- 73 Ibid, pp. 381,420.
- 74 Citat în Ross Terrill, *The Future of China After Mao*, Londra, 1978, p. 12fe,i:Ăi,i
- 75 Ibid, pp. 115-117.
- 76 Witke, op. cil. pp. 472 și urm.; Terrill, *China After Mao*, pp. 121-123. ,< V/ \f:
- 77 *Daily Telegraph*, 9 ianuarie 1981, citînd revista *ZhengMing*. •?:!. .qq . \M\ 8f.
- 78 Garside, op. cit. pp. 67 și urm.
- 79 Ibid., pp. 73 și urm.
- 80 Leys, op. cit.
- 81 Michael Oksenberg, 'China Policy for the 1980s\ Foreign Affairs, 59pă4»a 1980-1981, pp. 304-322.

iW F.1

- 82 Guardian, 5 februarie 1982. ■•■ ■■<•> f -
- 83 M.D. Morris e/ ai, editori, Indian Economy in the Nineteenth Century, Delhi, 1969; W.J. Macpherson, 'Economic Development in India under the British Crown 1858-1947', în A.J. Youngson, editor, Economic Development in the Long Run, Londra, 1972, pp. 126-191; PeterRobb, 'British Rule and Indian "Improvement"', Economic History Review, XXXIV, 1981, pp. 507-523.
- 84 J. Nehru, The Discovery of India, Londra, 1946.
- 85 Dom Moraes, Mrs Gandhi, Londra, 1980, p. 127. C;
- 86 Dom Moraes, The Tempesl Within, Delhi, 1971.
- 87 Moraes, Mrs Gandhi, p. 224. »'
- 88 Shahid Javed Burki, Pakistan under Bhutto 1971-1977, Londra, 1979. i
- 89 Moraes, Mrs Gandhi, p. 250. ~>.
- 90 Victoria Schofield, Bhutto: Trial and Execution, Londra, 1980.
- 91 Moraes, Mrs Gandhi, p. 319.
- 92 Declarație parlamentară făcută de Ministrul de Stat pentru Afaceri Interne, 15 martie 1981.
- 93 The Times, 3 februarie 1981.

I

NOTE

815

- 94 Daily Telegraph, 2 februarie 1981. m. •
- 95 Vezi, de exemplu, James Freeman, Untouchable: an TndinnLifeHistory, Londra, 1980. .-., • »>... .-, t •' .
- 96 New York Times, 20 iulie 1980. ,. ' -
- 97 R. Kipling, /5:rom Sea to Sea, Londra, 1899. .. ■ , > ■■ »-..
- 98 Ved Mehta, PortofV of India, Londra, 1970, Partea a Vil-a, p. 362,.. ■ • < •
- 99 Vezi, de exemplu, Daily Telegraph, 8 februarie 1982. : '!•■!
17. Lazărul european
- 1 Jacques Dumaine, Quai d'Orsay 1945-1951, traducere, Londra, 1958, p. 13.
- 2 Simone de Beauvoir, Force ofCircumstance, traducere, Londra, 1965, pp. 38 și urm.
- 3 David Pryce-Jones, Paris in the Third Reich: A Histoiy ofthe German Occupation 1940-1944, Londra, 1981.
- 4 Bernard-Henri Levy, L'Ideologie francaise. Paris, 1981.
- 5 Citat în Herbert R. Lottman, Camus, Londra, ed. 1981, p. 705. 6Ibid.,p. 322.
- 7 Guillaume Hanoteau, L'Age d'or de St-Germain-des-Pres, Paris, 1965; Herbert Lottman, 'Splendours and Miseries ofthe Literary Cafe', Saturday Review, 13 martie 1963, și New York Times Book Review, 4 iunie 1967.
- 8 Popper, Conjectures and Refutations, p. 363.
- 9 Terence Prittie, Konrad Adenauer 1876-1967, Londra, 1972, pp. 35-36.
- 10 Măria Romana Catti, De Gasperi uomo solo, Milano, 1964, pp. 81-82.
- 11 Elisa Carrillo, Alcide de Gasperi: the LongApprenticeship, Notre Dame, 1965, p. 9.
- 12 Ibid.,p. 23.
- 13 Catti, op. cit., pp. 104-111; Carrillo, op. cit., pp. 83-84.
- 14 Prittie, op. cit., pp. 224, 312. <f,l
- 15 Ibid.,p. 97. \6Ibid, pp. 106-110.
- 17 Lewis J. Edinger, Kurt Schumacher, Stanford, 1965, pp. 135-136. i tei
- 18 Arnold J. Heidenheimer, Adenauer and the CDU, Haga, 1960. ■ 0<)
- 19 Pentru cuvântare vezi Leo Schwering, Friihgeschichte der Christlich-Demokratibâken Union, Recklinghausen, 1963, pp. 190-193. . '-V
- 20 Citat în Prittie, op. cit., p. 171. "• <>./
- 21 Frank Pakenham, Born to Believe, Londra, 1953, pp. 198-199.
- 22 Die Welt, 30 noiembrie 1946.
- 23 Konrad Adenauer, Memoirs, 4 voi., traducere, Londra, 1966, voi. I, pp. 180-182.
- 24 Aidan Crawley, The Rise of West Germany 1945-1972, Londra, 1973, cap.12.
- 25 Walter Henkels, Gar nicht so Pingelig, Diisseldorf, 1965, p. 161.
- 26 Hans-Joachim Netzer, editor, Adenauer und die Folgen, Miinchen, 1965, p. 159.
- 27 Prittie, op. cit., p. 173, nota de subsol 7. ..ii
- 28 Henkels, op. cit. .MA W>
- 29 Prittie, op. cit., p. 236. £i.«jft;:-, ,
- 30 Adenauer, Memoirs, voi. II, pp. 509 și urm.) :iG '■

- 31 Rudolf Augstein, Konrad Adenauer, traducere, Londra, 1964, p. 94.
- 32 Emisiune radio, 2 iulie 1954; Prittie, op. cit., p. 173.
- 33 Citat în J. Galtier-Boissiere, Mon Journal pendant l'occupation, Paris, 1945.
- 34 Phillippe Bauchard, Les Technocrates et le pouvoir, Paris, 1966; Zeldin, op. cit., pp. 1068-1069.
- 816 NOTH
- 35 G. Wright, Rural Revolution in France, Stanford, 1964, cap. 5.
- 36 Zeldin, op. cit., p. 687.
- 37 W.D. Halls, The Youth of France, Oxford, 1981; Zeldin, op. cit., p. 7.
- 38 Robert Aron, Histoire de l'Épuration, 3 vol., Paris, 1967; Peter Novick, The Vichy Regime, New York, 1968.
- 39 Herbert Liithy, The State of France, traducere, Londra, 1955, p. 107.
- 40 Andre Rossi, Physiologie du parti communiste français, Paris, 1948, pp. 83, 431-432.
- 41 Annie Kriegel, The French Communists: Profiteers of a People, Chicago, 1972.
- 42 Vezi Herbert Luthy, 'Why Five Million Frenchmen Vote Communist', Socialist Commentary, decembrie 1951, p. 289.
- 43 Citat Liithy, State of France, p. 117.
- 44 Philip Williams, Politics in Post-War France, Londra, ed. 1954, pp. 17-19.
- 45 Liithy, State of France, p. 123.
- 46 Zeldin, op. cit., pp. 1045 și urm.
- 47 Jean Monnet, Memoirs, traducere, Londra, 1978.
- 48 Bulletin mensuel de statistique, Paris, octombrie 1952, p. 44.
- 49 Liithy, State of France, p. 432.
- 50 Joseph Hours în Année politique et économique, primăvara 1953.
- 51 Citat Liithy, op. cit., p. 385.
- 52 Jean-Raymond Tournoux, Petain and de Gaulle, traducere, Londra, 1966, p. 7.
- 53 Zeldin, op. cit., p. 1121.
- 54 Gaston Palewski, 'A Surprising Friendship: Malraux and de Gaulle', în Martine de Curcel, editor, Malraux: Life and Work, Londra, 1976, p. 70.
- 55 Ibid., p. 69.
- 56 Goethe's Faust, Penguin Classics, partea I, p. 71.
- 57 De Gaulle, cuvântare, 17 aprilie 1948.
- 58 De Gaulle, cuvântări din 13 aprilie 1963; 22 noiembrie 1944, 1 martie 1941; 25 noiembrie 1943; vezi Philip Cerny, The Politics of Grandeur: Ideological Aspects of de Gaulle's Foreign Policy, Cambridge, 1980.
- 59 De Gaulle, op. cit., p. 235.
- 60 Ibid., p. 18.
- 61 Citat în Jacques Fauvet, La Quatrième République, Paris, 1959, p. 64, notă.
- 62 David Schoenbrun, Three Lives of Charles de Gaulle, Londra, 1965, pp. 94-95.
- 63 J.R. Frears, Political Parties and Elections in the French Fifth Republic, Londra, 1977, pp. 18 și urm.
- 64 De Gaulle, op. cit., pp. 144-146.
- 65 John Ardagh, The New France: a Society in Transition 1945-1977, Londra, ed. a 3-a, 1977, pp. 31-32.
- 66 Zeldin, op. cit., pp. 625, 635-636.
- 67 Ibid., pp. 300-330.
- 68 Citat în Liithy, State of France, p. 382.
- 69 Albert Sorel, Europe and the French Revolution, traducere, Londra, 1968, voi. I, pp. 277 și urm.
- 70 De Gaulle, op. cit., pp. 173-174.
- 71 Adenauer, op. cit., voi. III, 434.
- 72 Text în Uwe Kitzinger, The European Common Market and Community, Londra, 1967, pp. 33-37.
- 73 Citat în Anthony Sampson, Macmillan, Londra, 1967, p. 146.
- 74 Prittie, op. cit., pp. 268-269.
- NOTE
- 817
- 75 Adenauer, op. cit., voi. III, p. 434.
- 76 Prittie, op. cit., p. 268.
- 77 Transcriere a conferinței de presă în Harold Wilson, The Labour Government 1964-1970, Londra, 1971, pp. 392-394.
- 78 Pentru veto-urile lui de Gaulle, vezi Uwe Kitzinger, Diplomacy and Persuasion: how Britain Joined the Common Market, Londra, 1973, pp. 17-18.

- 79 Rostow, *World Economy*, pp. 234-235 și tabelul III-47.
- 80 Kitzinger, *Diplomacy and Persuasion*, tabel p. 29.
- 81 Citat în B. Simpson, *Labour: the Unions and the Party*, Londra, 1973, p. 39.
- 82 A. Flanders, *Trade Unions*, Londra, 1968; John Burton, *The Trojan Horse: Union Power in British Politics*, Leesburg, 1979, pp. 48, 50.
- 83 Sydney și Beatrice Webb, *The History of Trade Unionism*, Londra, 1920; Dicey's *Law and Public Opinion in England*, Londra, ed. 1963.
- : 84 *BBC v. Hearn and Others*, 1977; vezi J.H. Bescoby și C.G. Hanson, 'Continuity and Change in Recent Labour Law', *National Westminster Bank Quarterly Review*, februarie 1976; *Trade Union Immunities*, Londra, HMSO, 1981, pp. 34-101.
- 85 F.W. Paish, 'Inflation, Personal Incomes and Taxation', *Lloyds Bank Review*, aprilie 1975.
- 86 Geoffrey Fry, *The Growth of Government*, Londra, 1979, pp. 2-3; A.T. Peacock și J. Wiseman, *The Growth of Public Expenditure in the UK*, Londra, ed. a 2-a, 1967; M. Abramovitz și V.F. Eliasberg, *The Growth of Public Employment in Great Britain*, Londra, 1957.
- 87 J.M. Buchanan, John Burton și R.E. Wagner, *The Consequences of Mr Keynes*, Londra, Institutul de Afaceri Economice, 1978, p. 67 și tabelul II, p. 34.
- : 88 Rostow, *World Economy*, tabelul III—42, p. 220; *League of Nations Statistical Year-book 1933-4*, Geneva, 1934, tabelul 10.
- 89 Derry, *Norway*, p. 325; P.M. Hayes, *Quisling*, Newton Abbot, 1971.
- 90 T.K. Derry, *A History of Scandinavia*, Londra, 1979, pp. 322-324; Rostow, *World Economy*, p. 220.
- 91 E.D. Simon, *The Smaller Democracies*, Londra, 1939; Marquis Childs, *Sweden: the Middle Way*, New York, 1936.
- 92 Derry, *Scandinavia*, pp. 336-337.
- 93 Christopher Hughes, *Switzerland*, Londra, 1975, pp. 167-172.
- 94 Urs Altermatt, 'Conservatorism in Switzerland: a Study in Anti-Modernism', *Journal of Contemporary History*, p. 14, 1979, pp. 581-610.
- 95 *Wall Street Journal*, 23 iunie 1980.
- 96 Kenneth Maxwell, 'Portugal under Pressure', *New York Review of Books*, 29 mai 1975, pp. 20-30.
- 97 Tom Gallagher, 'Controlled Repression in Salazar's Portugal', *Journal of Contemporary History*, p. 14, 1979, pp. 385-402; pentru PIDE vezi 'Para a Historia do Fascismo Portugues: a Pide', *Portugal Informaca*, iunie-iulie 1977.
- 98 Neil Bruce, *Portugal: the Last Empire*, Newton Abbot, 1975, p. 108.
- 99 Franco, *cuvîntare la Muzeul Armatei din Madrid*, 9 martie 1946, citat în Trythall, op. cit.
- 100 *Ibid.*, p. 206.
- 101 *Estudios sociologicos sobre la situacion social de Espana 1975*, Madrid, 1976.
- 102 Raymond Carr și Juan Pablo Fusi, *Spain: Dictatorship to Democracy*, Londra, 1979, pp. 195 și urm.
- 103 Stanley Meisler, 'Spain's New Democracy', *Foreign Affairs*, octombrie 1977.
- 818 NOTE
- 104 Carr și Fusi, op. cit., p. 246.
- 105 Richard Clogg, *A Short History of Modern Greece*, Cambridge, 1979, pp. 164-165.
- 106 William McNeil, *Melamorphosis of Greece since World War II*, Chicago, 1978.
- 107 *New York Times*, 6 iulie 1980.
- : « .nftv.m\
 ;, 18. încercarea de sinucidere a Americii >>feâi S4it"
- 1 Edgar M. Bottome, *The Missile Gap*, Rutherford, N.J., 1971. : 2 Schlesinger, Robert Kennedy, 220 nota de subsol; William Safire, *Before the Fall: tv an Inside View of thepre-Watergate White House*, New York, 1975, pp. 152-153.
- 3 Pierre Salinger, *With Kennedy*, New York, 1966, p. 51. "4 Citat de William F. Buckley Jr, 'Human Rights and Foreign Policy', *Foreign Affairs*, primăvara 1980. f1 5 J.F. Kennedy, *Public Papers etc*, 3 voi., Washington DC, 1963-1964, voi. I, pp. 1 și urm.
- 6 R. J. Walton, *Cold War and Counter-Revolution: the Foreign Policy of John F. Ken-'■*■' nedy*, New York, 1972. 7Poole, op. cit., p. 28.
- '■.'" 8 Rostow, *World Economy*, pp. 222 și urm.; Carlos Diâz Alejandro, *Essays on the •'' Economic History of Argentine Republic*, Yale, 1970. ."* 9 H.S. Ferns, *Argentina*, Londra, 1969, pp. 184 și urm.
- 10 Claudio Veliz, editor, *The Politics of Conformity in Latin America*, Oxford, 1967, '■■■ Anexa, 'Successful Military Coups 1920-1966', p. 278.

11 Ferns, Argentina, p. 173.

12 Walter Little, 'The Popular Origins of Peronism', în David Rock, editor, Argentina in the Twentieth Century, Londra, 1975. 13 Ferns, Argentina, p. 190. 14 David Rock, 'The Survival and Restoration of Peronism', în Argentina in the

Twentieth Century. 15 Martin Shermin și Peter Winn, 'The US and Cuba', Wilson Review, iarna 1979.

16 Earl Smith, mărturie în Congres, Comitetul Judiciar al Senatului, 30 august 1960.

17 Hugh Thomas, Cuba, or the Pursuit of Freedom, Londra, 1971, p. 639.

18 Blas Roca, En Defensa del Pueblo, 1945, pp. 41-43; citat în Thomas, Cuba, p. 736. 19 E. Suarez Rivas, Un Pueblo Crucificado, Miami, 1964, p. 18; citat în Thomas, Cuba.

20 America Libre, Bogota, 22 mai 1961; Thomas, Cuba, p. 811.

21 Thomas, Cuba, pp. 814-816. 22 Citat ibid., p. 819.

23 Pentru Castro, vezi Luis Conte Aguero, Fidel Castro, Psiquiatria y Politica, Mexico City, ed. 1968, care este critică; și Herbert Matthews, Castro: a Political

Biography, Londra, 1969, care este mai favorabilă.

24 Thomas, Cuba, p. 946. 25 Citat ibid. p. 977.

26 Pentru politica SUA față de Batista și Castro, vezi Earl Smith, The Fourth Floor, New York, 1962 și Communist Threat to the USA through the Caribbean: Hearings of the Internal Security Sub-Committee, US Senate, Washington DC, 1959-1962. 27 Smith, Fourth Floor, p. 60. 28 Thomas, Cuba, pp. 1038-1044.

29 E. Guevara, CEuvres Revolutionnaires 1959-1967, Paris, 1968, p. 25.

30 Smith, Fourth Floor, p. 170.

NOTE

819

31 Thomas, Cuba, pp. 1071 și urm. * i» , -r« 'i . i .

32 Ibid, p. 1197. - "• ')■::: '1 ,i

33 Ibid, pp. 1202-1203. "" • ■"

34 Ibid., pp. 1233-1257. , , ' ' , Ms ■" < •■"»- •" >"

35 Ibid., pp. 969-970. ^ ■«""•'«< . ■ > , -f. •«(/> i : 36 Schlesinger, Robert

Kennedy, p. 452 •/ • , ,!.>'

37 Ibid, p. 445. '• » ' . ' - , •

38 Pentru felul în care a tratat J F Kennedy Golful tecilor vezi Havnes Johnson, The Bay of Pigs, New York, 1974 și Arthur Schlesinger, Thousand Days, Boston, 1965,

■; cap. 10-11. ' ?<■!■! •- »■

39 Thomas, CWk, 1365. v?v" ;■ if

40 Ibid., p. 1371. ;■

41 Schlesinger, Robert Kennedy, 472; Readers Digest, noiembrie 1964. **;

42 Alleged Assassination Plots Involving Foreign Leaders, Washington DC, 105, P- 14. t,

43 Ibid., rapoarte intermediare și finale; Schlesinger, Robert Kennedy, cap. 21. ^ -

44 H.S. Dinerstein, The Making of a Missile Crisis, Baltimore, 1976, p. 156; vezi și Talbot, editor, op. cit.

45 Jean Daniel în L'Express, 14 decembrie 1963 și New Republic, 21 decembrie 1963; Claude Julien, Le Monde, 22 martie 1963.

46 Schlesinger, Robert Kennedy, pp. 504-505. Al Ibid., pp. 507-511.

48 Pentru o prezentare din interior a crizei rachetelor, vezi Robert Kennedy, Thirteen

Days: a Memoir of the Cuban Missile Crisis, New York, ed. 1971. 49 Citat în Michel Tatu, Power in the Kremlin: from Khrushchev to Kosygin, New York, ' 1969, pp. 422.

50 Newsweek, 28 octombrie 1963.

51 Edwin Guthman, We Band of Brothers, New York, 1971, p. 26; Saturday Review, 15 octombrie 1977.

t {i 1<{(

52 Thomas, Cuba, p. 1414. * ' ' " ' " > J " s' ~ * V (jg

53 Citat Schlesinger, Robert Kennedy, p. 531. . tj -t- ,r ^,, - . ^ \, 54 Talbot, editor, op. cit., p. 511. . u . , r •rwV£wVâ qirrt.- K'

55 Citat Schlesinger, Robert Kennedy, pp. 530-531. . ^ ^y\ , ^ v(

56 ft/o', p. 523 și nota de subsol. . • " ■ . • ■

57 Thomas, Cuba, p. 1418.

58 Citat în Hollander, op. cit., cap. 6; 'Revolutionary Cuba and the Discovery of the New World', în special pp. 234 și urm.

59 Hugh Thomas în The Times Literary Supplement, 10 aprilie 1981, p. 403.

- 60 Vezi Werner von Braun și F.I. Ordway, *History of Rocketry and Space-Travel*, New York, ed. revizuită 1969.
- 61 Citat de Hugh Sidey, care a fost prezent, în cartea sa John F. Kennedy: *Portrait of a President*, Londra, 1964.
- 62 H. Young et al., *Journey to Tranquillity: the History of Man's Assault on the Moon*, Londra, 1969, pp. 109-110.
- 63 Citat în Leslie H. Gelb și Richard K. Betts, *The Irony of Vietnam: the System Worked*, Washington DC, 1979, pp. 70-71.
- 64 W. W. Rostow, *The Diffusion of Power: an Essay in Recent History*, New York, 1972, p. 265.
- 820 NOTE
- 65 Vezi Archimedes L.A. Patti, *Why Vieni Nani? Prelude to America's Albatros*, Universitatea California, 1981; dar vezi Dennis Duncanson, *The Times Literary Supplement*, 21 august 1981, p. 965.
- 66 Tniman, op. cit., voi. I, pp. 14-15.
- 67 Acheson, op. cit., pp. 675-676.
- 68 Acheson, cuvîntare la Clubul Național al Presei, Department of State Bulletin, 23 ianuarie 1950, pp. 115 și urm.
- 69 Kennan, *Memoirs 1950-1963*, p. 59.
- 70 D. Eisenhower, *Public Papers*, 1954, pp. 253, 306; Gelb și Betts, op. cit., p. 60.
- 71 Eisenhower, conferință de presă, 7, 26 aprilie 1954; Gelb și Betts, op. cit., p. 59.
- 72 Eisenhower, *Public Papers*, 1959, p. 71.
- 73 De Gaulle, op. cit., p. 256.
- 74 J.F. Kennedy, *Public Papers*, voi. II, p. 90.
- 75 Schlesinger, *A Thousand Days*, p. 547.
- 76 David Halberstam, *The Best and the Brightest*, New York, 1972, p. 135.
- 77 Citat în Henry Graff, *The Tuesday Cabinet: Deliberation and Decision in Peace and War under Lyndon B. Johnson*, New York, 1970, p. 53.
- 78 Gelb și Betts, op. cit., p. 104, nota de subsol 31; dar vezi și Joseph C. Goulden, *Truth is the First Casualty: the Gulf and Tonkin Affair*, New York, 1969, p. 160.
- 79 Gelb și Betts, op. cit., pp. 117-118. *SOIbid.*, pp. 120-123.
- 81 Lyndon Johnson, *Public Papers*, voi. IV, p. 291.
- 82 Citat în Halberstam, op. cit., p. 596.
- 83 Graff, op. cit., p. 81.
- 84 Gelb și Betts, op. cit., pp. 135 și urm.
- 85 Doris Kearns, *Lyndon Johnson and the American Dream*, New York, 1976, p. 264.
- 86 Gelb și Betts, op. cit., pp. 139-143.
- 87 Guenther Lewy, 'Vietnam: New Light on the Question of American Guilt', *Commentary*, februarie 1978.
- 88 Gelb și Betts, op. cit., pp. 214-215.
- 89 Lewy, op. cit.
- 90 Gelb și Betts, op. cit., p. 171.
- 91 Peter Braestrup, *Big Story: How the American Press and TV Reported and Interpreted the Crisis of Tet 1968 in Vietnam and Washington*, 2 voi., Boulder, 1977.
- 92 John Mueller, *War, Presidents and Public Opinion*, New York, 1973.
- 93 Gelb și Betts, op. cit., p. 130.
- 94 William Lunch și Peter Sperlich, 'American Public Opinion and the War in Vietnam', *Western Political Quarterly*, Utah, martie 1979.
- 95 Don Oberdorfer, *Tell!*, New York, 1971, pp. 289-290.
- 96 Sidney Verba et al., *Vietnam and the Silent Majority*, New York, 1970; Stephen Hess, 'Foreign Policy and Presidential Campaigns', *Foreign Policy*, toamna 1971.
- 97 Herbert Y Shandler, *The Unmaking of a President: Lyndon Johnson and Vietnam*, Princeton, 1977, pp. 226-299.
- 98 Kearns, op. cit., pp. 286, 282-283.
- 99 Schlesinger, *Robert Kennedy*, p. 1002.
- 100 Lyndon Baines Johnson, *The Vantage Point: Perspectives of the Presidency 1963-1969*, New York, 1971, p. 81.
- 101 Johnson, cuvîntare la Universitatea Michigan, mai 1964, citată în Lawrence J. Wittner, *Cold War America: from Hiroshima to Watergate*, New York, 1974, pp. 239-240.
- NOTE 821
- 102 Johnson, *Vantage Point*, pp. 322-324; *New York Times*, 10 august 1965; Wittner, op. cit., pp. 247-248.
- 103 Johnson, *Vantage Point*, pp. 330, 172-173.
- 104 Office of Management and Budget: *Federal Government Finances*, Washington DC, 1979; pentru un calcul ușor

- diferit vezi Rostow, World Economy, p. 272, tabelul III 65.
- 105 Larry Berman, The Office of Management and Budget and the Presidency 1921-1979, Princeton, 1979.
- 106 Johnson, Vantage Point, pp. 435, 442 și urm., 450-451. '■*': 107/Wt/., p. 87.
- ;/
- 108 Stanley Lebergott, Wealth and Want, Princeton, 1975, pp. 11-12. '*,•
- 109 Daniel P. Moynihan, The Negro Family, New York, 1965. ;Pî
- 110 Daniel P. Moynihan, Maximum Feasible Misunderstanding, New York, 1968/!"
- 111 Citat de Diane Divoky, 'A Loss of Nerve', Wilson Review, toamna 1979.
- 112 CP. Snow, The Two Cultures and the Scientific Revolution, Cambridge, 1959.
- 113 Edward F. Denison, Sources of Economic Growth, New York, 1962; Fritz Machlup, The Production and Distribution of Knowledge in the United States, Princeton, 1962.
- 114 Clark Kerr, The Uses of the University, New York, 1966.
- 115 Citat de Lewis B. Mayhew, Higher Education in the Revolutionary Decades, Berkeley, 1967, pp. 101 și urm.
- 116 Charles E. Finn, Scholars, Dollars and Bureaucrats, Washington DC, 1978, p. 22.
- 117 On Further Examination: Report of the Advisory Panel on the Scholastic Aptitude Test Score Decline, Comisia de examinare pentru intrare la colegiu, New York, 1977.
- 118 De exemplu, National Institute of Education Compensatory Education Study, New York, 1978.
- 119 Divoky, op. cit.
- 120 Christopher Jenks, Who Gets Ahead? The Determinants of Economic Success in America, New York, 1979.
- 121 Vezi Arnold Heertje, editor, Schumpeter's Vision: Capitalism, Socialism and Democracy after Forty Years, Eastbourne, 1981.
- 122 Wittner, op. cit., pp. 246-247.
- 123 Trilling, Last Decade, p. 174.
- 124 Wittner, op. cit, p. 292.
- 125 Citat de Trilling, Last Decade, p. 111.
- 126 Fritz Stern, 'Reflections on the International Student Movement', The American Scholar, 40, iarna 1970-1971, pp. 123-137.
- 127 Paul Joubert și Ben Crouch, 'Mississippi Blacks and the Voting Rights Act of 1965', Journal of Negro Education, primăvara 1977.
- 128 Jack Bass și Walter de Vries, The Transformation of Southern Politics, New York, 1976.
- 129 Citat Schlesinger, Robert Kennedy, p. 330; vezi D.W. Matthews și J.R. Prothero, Negroes and the New Southern Politics, New York, 1966, pp. 240 și urm.
- 130 Report of the National Advisory Commission on Civil Disorders, Washington DC, 1968, p. 56.
- 131 Johnson, Vantage Point, p. 95.
- 132 Citat în Wittner, op. cit, p. 283.
- 133 Bohlen, op. cit, p. 210.
- 134 Citat în Arthur Schlesinger, The Imperial Presidency, Boston, 1973, p. 123. W
- 822 NOTE
- 135 Thomas Cronin, 'The Textbook Presidency and Political Science', Congressional Record, 5 octombrie 1970.
- 136 Wilfred Binkley, New Republic, 18 mai 1953. <u\ ..
- 137 New York Times, 18 mai 1954; Washington Post, 20 mai 1954 w , \
- 138 Schlesinger, Imperial Presidency, p. 169. ,jif , i> i v1 <
- 139 David Broder citat în Safire, op. cit., p. 171. * ,i* 140/6;W.,pp. 70, 75.
- ,,, ,» M , -, , , 141 Wittner, op. cit.,pp. 300-301. o () , i
- 142 Richard Nixon, /3»W/c/'a/jew, 1969, Washingtonajp^,stft7Upk 3^1- -/ . " *<
- 143 Gelb și Betts, op. cit., p. 350. ' , w,<
- 144 Safire, o/? , cit., p. 369. •)VilI h~ t , \ '-(• 145/W//..PP. 375-379.
- ,,', v <s ,,,,,,
- 146 Testul Acordului în State Department Bulletin, 12 februar^49,73* C^lb.ŞJfPetţş, op. cit., p. 350.
- if j ,, V) , ,(,
- 147 Safire, op. cit., pp. 117-118. , ,
- 148 Ibid., p. 360. ,-,7^
- 149 Wittner, op. c/V., pp. 370-371.
- 150 Citat în Safire, op. cit., p. 264. ;,•
- 151 Richard W. Steele, 'Franklin D. Roosevelt and his Foreign Policy Critics', Political Science Quarterly,

- primăvara 1979, p. 22, nota de subsol 27.
- 152 Ibid., p. 18; Saul Alinsky, John L. Lewis, New York, 1970, p. 238; Safire, op. cit., p. 166.
- 153 Trohan, op. cit., p. 179; Daily Telegraph, 4 martie 1982.
- 154 Schlesinger, Robert Kennedy, pp. 403 și urm.; Roger Blough, The Washington Embrace of Business, New York, 1975.
- 155 Schlesinger, Robert Kennedy, pp. 311-312.
- 156 Fred Friendly, The Good Guys, the Bad Guys and the First Amendment, New York, 1976, cap. 3.
- 157 Safire, op. cit., p. 166.
- 158 Schlesinger, Robert Kennedy, pp. 362 și urm.; Comitetul Ales al Senatului pentru Activități ale Serviciilor Secrete de Informații, Final Report, Washington, 1976, voi. II, p. 154, voi. III, pp. 158-160.
- 159 Trohan, op. cit., pp. 136-137.
- 160 Ibid., p. 326; Judith Exner, My Story, New York, 1977.
- 161 Alfred Stenberg, Sam Johnson s Boy, New York, 1968, p. 671.
- 162 Pentru delictul lui Johnson, vezi Robert A. Caro, The Years of Lyndon Johnson, New York, 1982 și cartea care urmează să apară.
- 163 Charles Roberts, LBJ's Inner Circle, New York, 1965, p. 34; Schlesinger, Imperial Presidency, p. 221; vezi 'The Development of the White House Staff, Congressional Record, 20 iunie 1972.
- 164 Safire, op. cit., pp. 166 și urm.
- 165 Ibid., p. 357.
- 166 Fred Thompson, At That Point in Time, New York, 1980.
- 167 Will: the Autobiography of G. Gordon Liddy, Londra, 1981, p. 300.
- 168 Vezi, de exemplu, Maurice Stans, The Terrors of Justice: the Untold Side of Watergate, New York, 1979, și James Nuechterlein, 'Watergate; towards a Revisionist View', Commentary, august 1979. Sirica a făcut propria prezentare: John J. Sirica, To Set the Record Straight, New York, 1979.
- 169 Daily Telegraph, 15 ianuarie și 5-6 februarie 1982.
- NOTE 823
- 170 Anthony Lukas, Nightmare: the Underside of the Nixon Years, New York, 1976, pp. 275 și urm.; Safire, op. cit., p. 292.
- 171 Tom Bethell și Charles Peters, 'The Imperial Press', Washington Monthly, noiembrie 1976.
- 172 Lee H. Hamilton și Michael H. Van Dusen, 'Making the Separation of Powers Work', Foreign Affairs, toamna 1978.
- 173 Conferință privind Conducerea la Universitatea Georgetown, Williamsburg, Virginia, prezentată în Wall Street Journal, 15 mai 1980.
- 174 Gerald Ford, Public Papers 1975, Washington DC, 1977, p. 119. \15 State Department Bulletin, 14 aprilie 1975.
- 176 Politica! Change in Wartime: the Khmer Krahom Revolution in Southern Cambodia 1970-4, lucrare prezentată la Convenția Asociației Americane pentru Științe Politice, San Francisco, 4 septembrie 1975.
- 177 Ibid.
- 178 Dovezi strânse de la peste 300 de refugiați în lagărele din Taifanda, Malaezia, Franța și SUA, octombrie 1975-octombrie 1976, tipărite în John Barron și Anthony Paul, Peace with Horror, Londra, 1977, pp. 10-31.
- 179 Ibid., pp. 66-85; New York Times, 9 mai 1974; 31 octombrie 1977, 13 mai 1978; Washington Post, 21 iulie 1977, 2, 3, 4 mai și 1 iunie 1978.
- 180 Barron și Paul, op. cit., pp. 136-149.
- 181 Ibid., pp. 202 și urm.
- 182 Annual Register 1981, Londra 1982.
19. Colectiviștii ani '70
- 1 New York Times, 31 decembrie 1933.
- 2 Scrisoare către Montagu Norman, Collected Writings of J.M. Keynes, voi. XXV, pp. 98-99.
- 3 Rostow, World Economy, 68 tabelul II—7.
- 4 Ibid., ș. 49.
- 5 Richard Austin Smith, 'The Incredible Electrical Conspiracy', Fortune, aprilie-ntai ....., 1961.
- 6 Schlesinger, Robert Kennedy, p. 405.
- 7 Christian Science Monitor, 16 aprilie 1962; Wall Street Journal, 19 aprilie 1962.
- 8 Robert Sobell, The Last Bull Market: Wall Street in the 1960s, New York, 1980.

- 9 James Lorie, 'The Second Great Crash', Wall Street Journal, 2 iunie 1980.
- 10 Robert DeFina, Public and Private Expenditures for Federal Regulation of Business, , Universitatea Washington, St Louis, 1977; Murray L. Weidenbaum, Government Power and Business Performance, Stanford, 1980.
- 11 Weidenbaum, op. cit.
- 12 Edward F. Denison în Survey of Current Business, Departamentul de Comerț al SUA, Washington DC, ianuarie 1978.
- 13 Denison, Survey of Current Business, august 1979, Partea a II-a; și lucrarea sa Accounting for Slower Economic Growth: the United States in the 1970s, Washington DC, 1980.
- 14 R.A. Maidment, 'The US Supreme Court and Affirmative Action: the Cases of Bakka, Weber and Fullilove', Journal of American Studies, decembrie 1981.
- 15 Laurence H. Silberman, 'Will Lawyers Strangle Democratic Capitalism?', Regulation, Washington DC, martie/aprilie 1978.
- 16 John Osborne, White House Watch: the Ford Years, Washington DC, 1977, p. 68.
- 824 NOTE
- i 17 Washington Star, 16 aprilie 1980; Washington Post, 18 aprilie 1980; Wall Street Journal, 24 aprilie 1980; Cari Cohen.' Justice Debased: the Weber Decision', Commentary, septembrie 1979.
- i 18 Richard Fry, editor, A Banker's World, Londra, 1970, p. 7.
- i 19 Cuvîntare, Conferința Monetară Internațională, Londra, 11 iunie 1979; citată în Anthony Sampson, The Money Lenders: Bankers in a Dangerous World, Londra, 1981, cap.7, pp. 106 și urm., descrie originea sistemului euro-dolar.
- 20 Geoffrey Bell, The Euro-dollar Market and the International Financial System, New York, 1973.
- 21 Irving Friedman, The Emerging Role of Private Banks in the Developing World, New York, 1977.
- 22 Charles Coombs, The Arena of International Finance, New York, 1976, p. 219.
- 23 Geoffrey Bell, 'Developments in the International Monetary System Since Floating', Schrodgers International, noiembrie 1980.
- * 24 Rostow, World Economy, pp. 248-249.
- 25 Ibid., pp. 260-261 și tabelul III 59.
- 26 Ibid., pp. 254-255.
- 27 J.B. Kelly, Arabia, the Gulf and the West, Londra, 1980.
- 28 Teddy Kollek, 'Jerusalem', Foreign Affairs, iulie 1977.
- 29 P.J. Vatikiotis, Nasser and His Generation, Londra, 1978.
- 30 Ruth First, Libya: the Elusive Revolution, Harmondsworth, 1974, pp. 201-202.
- 31 Henry Kissinger, Years of Upheaval, Londra, 1982.
- 32 Martin Gilbert, The Arab-Israel Conflict, Londra, 1974, p. 97.
- 33 Citat în Poole, op. cit., p. 247; Scott Sagan, 'The Yom Kippur Alert', Foreign Policy, toamna 1979.
- 34 Kissinger, op. cit.
- 35 Rostow, World Economy, p. 295.
- 36 Ibid, pp. 290-295.
- 37 Charles R. Morris, The Cost of Good Intentions: New York City and the Liberal Experiment, New York, 1980, p. 234.
- 38 House Banking Committee: International Banking Operations, Hearings, Washington DC, 1977, p. 719.
- 39 Citat în Sampson, The Money Lenders, pp. 126-127.
- 40 Seth Lipsky, The Billion Dollar Bubble, Hong Kong, 1978, - , 41 Wall Street Journal, 25-26 iunie 1980.
- 42 Bruce Palmer, editor, Grand Strategy for the 1980s, Washington DC, 1979, p. 5.
- 43 Annual Defence Department Report, Financial Year 1977, Washington DC, 1977, secțiunea V.
- 44 Osborne, op. cit., p. XXXIII.
- 45 Ibid., p. 32.
- 46 Paula Smith, 'The Man Who Sold Jimmy Carter', Dun 's Review, New York, august ; 1976.
- 47 Robert W. Tucker, 'America in Decline: the Foreign Policy of "Maturity"', Foreign Affairs, 58, toamna 1979, pp. 450-484.
- 48 Lucrări de Judith Reppy și Robert Lyle Butterworth la Simpozionul privind Politica și Elaborarea Politicii Securității Americane, Policy Studies Journal, toamna 1979.
- 49 Citat de Jeane Kirkpatrick, 'Dictatorships and Double Standards; a Critique of US Policy', Commentary,

noiembrie 1979.

NOTE

825

50 Michael A. Ledeen și William H. Lewis, 'Carter and the Fall of Shah: the Inside Story', Washington Quarterly, vara 1980, pp. 15 și urm.

51 Citat în Thomas L. Hughes 'Carter and the Management of Contradictions', Foreign Policy, 31, vara 1978, pp. 34-55; Simon Serfaty, 'Brzezinski: Play it Again, Zbig', Foreign Policy, 32, toamna 1978, pp. 3-21; Elizabeth Drew, 'Brzezinski', New Yorker, 1 mai 1978; și Kirkpatrick, op. cit.

52 Vezi Robert Legvold, 'The Nature of Soviet Power', Foreign Affairs, 56, toamna 1977, pp. 49-71.

53 Citat în Ronald Hingley, The Russian Secret Police, Londra, 1970, p. 222. 1\$

54 Robert Payne, The Rise and Fall of Stalin, Londra, 1968, pp. 718-719. 44,

55 Kolakowski, op. cit., voi. III, 'Destalinization'. JSi

56 Pentru coup, vezi Michel Tatu, Power in the Kremlin, traducere, Londra, 1969; Hingley, Russian Secret Police, pp. 43—45.

57 Helene Carcere d'Encausse, Le Pouvoir Confisqué: Gouvernants et Gouvernés en URSS, Paris, 1981.

58 Citat în Robert C. Tucker, 'Swollen State, Spent Society: Stalin's Legacy to Brezhnev's Russia', Foreign Affairs, 60, iarna 1981-1982, pp. 414-425.

59 Vezi CIA, A Dollar Comparison of Soviet and US Defence Activities 1967-1977, Washington DC, ianuarie 1978; Les Aspin, 'Putting Soviet Power in Perspective', AEI Defense Review, Washington DC; iunie 1978.

60 National Foreign Assessment Center, Handbook of Economic Statistics 1979, Washington DC.

61 Talbot, editor, op. cit, p. 131.

62 Arcadius Kahan și Blair Rible, editori, Industrial Labour in the USSR, Washington DC, 1979.

63 Vezi Comitetul Economic Comun, Congresul SUA, Soviet Economy in a Time of Change, Washington DC, 1979.

64 Vezi Solzhenitsyn 'Misconceptions about Russia are a Threat to America', Foreign Affairs, 58, primăvara 1980, pp. 797-834.

65 Arkhiv samizdata, Document nr. 374, citat în Tucker, op. cit.

66 Mark Popovsky, Manipulated Science: the Crisis of Science and Scientists in the Soviet Union Today, traducere, New York, 1979, p. 179.

67 Vezi Evgeny Pashukanis, Selected Writings on Marxism and Law, traducere, Londra, 1980; Eugene Kamenka, 'Demythologizing the Law', The Times Literary Supplement, 1 mai 1981, pp. 475^76.

68 Tufton Beamish și Guy Hadley, The Kremlin Dilemma: the Struggle for Human Rights in Eastern Europe, Londra, 1979, p. 24.

69 Roy Medvedev, On Soviet Dissent: Interviews with Piero Ostellino, traducere, Londra, 1980, p. 61.

70 Ibid., pp. 53-54.

71 Bavel Livtinov, editor, The Trial of the Four, Londra, 1972. Kh

72 Beamish și Hadley, op. cit., pp. 216 și urm.

73 Ibid., pp. 221 și urm.

74 I.Z. Steinberg, Spiridonova: Revolutionary Terrorist, Londra, 1935, pp. 241-242; de fapt, ea a fost ținută în arestul Kremlinului pînă la evadarea sa în aprilie 1919.

75 Sidney Bloch și Peter Reddaway, Russia's Political Hospitals: the Abuse of Psychiatry in the Soviet Union, Londra, 1977, pp. 51-53.

76 Autobiografia samizdat a lui Yarkov a fost trecută prin contrabandă în Vest în 1970.

77 Pravda, 24 mai 1959.

826

NOTE

78 Vezi dovezile celor patruzeci și patru de psihiatri britanici în C. Mee, editor, The Internment of Soviet Dissenters in Mental Hospitals, Londra, 1971.

79 Bloch și Reddaway, op. cit., pp. 311 și urm.; vezi și I.F. Stone, New York Review of Books, 10 februarie 1972, pp. 7-14.

80 Toate sînt rezumate în Bloch și Reddaway, op. cit., Anexa I, 347-398. Ibid., p. 57.

82 Abuse of Psychiatry for Political Repression in the Soviet Union, Comitetul Judiciar al Senatului SUA, Washington DC, 1972.

83 Bloch și Reddaway, op. cit, pp. 220-230. iHK :h') t<l

84 Medvedev, On Soviet Dissent, pp. 142-143. ■-#£ •:)i5.4-î

85 Reprints from the Soviet Press, 30 aprilie 1977, pp. 22-23.. <•■ >^'A *' \$6 Index on Censorship, Londra, nr. 4, 1980; Vladimir Bukovsky, 'Critical Masses: the Soviet Union's Dissident Many', American Spectator, august 1980; vezi și Joshua Rubenstein, Soviet Dissidents:

their Struggle for Human Rights, Boston, 1981.

87 Alva M. Bowen, 'The Anglo-German and Soviet-American Naval Rivalries: Some Comparisons', în Paul Murphy, editor, Naval Power and Soviet Policy, New York, 1976.

88 James L. George, editor, Problems of Sea-Power as we Approach the 21st Century, Washington DC, 1978, p. 18.

89 Sulzberger, op. cit., p. 698.

90 Articolele lui Gorskov sînt publicate în traducere de Institutul Naval al SUA, Annapolis, sub titlul Red Star Rising at Sea și Sea-Power and the State.

91 George, op. cit., p. 17.

92 Amiral Elmo Zumwalt, On Watch, New York, 1976, pp. 444-45.

93 Richard Fagen, 'Cuba and the Soviet Union', Wilson Review, iarna 1979.

94 Mahgoub, op. cit., p. 277.

95 Citat în Fagen, op. cit.

96 Jonathan Kwitny, "'Communist' Congo, 'Capitalist' Zaire', Wall Street Journal, 2 iulie 1980.

97 Albert Wohlstetter, editor, Swords front Ploughshares: the Military Potencial of Civilian Nuclear Energy, Chicago, 1979, voi. XIII.

98 Ibid., p. 17.

99 Lawrence Scheinman, Atomic Policy in France under the Fourth Republic, Princeton, 1965, pp. 94-95.

100 Pentru Japonia, vezi Wohlstetter, op. cit., cap. 5, pp. 111-125; Geoffrey Kemp, Nuclear Forces for Medium Powers, Londra, 1974.

101 Wohlstetter, op. cit., pp. 44-5.

102 Vezi Claire Sterling, The Terror Network, New York, 1981.

103 Caroline Moorhead, Fortune's Hostages: Kidnapping in the World Today, Londra, 1980.

104 Christopher Dobson și Ronald Payne, The Carlos Complex: a Pattern of Violence, Londra, 1977, pp. 30-44.

105 Pentru aceste două cazuri vezi Sterling, op. cit.

106 'The Most Sinister Growth Industry', The Times, 27 octombrie 1981.

107 Această argumentare este elaborată în Paul Johnson, 'The Seven Deadly Sins of Terrorism', Conferința de la Ierusalim privind Terorismul Internațional, publicată de Institutul Jonathan, Ierusalim, 1979.

108 Moynihan, A Dangerous Place, p. 86.

109 Citat ibid., pp. 157-158.

NOTE

827

110 Ibid, p. 197.

111 Rostow, World Economy, tabelul 11-71, p. 285.

112 Alfred Sauvy, L'Observateur, 14 august 1952.

113 Cari E. Pletsch, 'The Three Worlds, or the Division of Social Scientific Labour, 1950-75', Studies in Society and History, octombrie 1981.

114 Jahangir Amuzegar, 'A Requiem for the North-South Conference', Foreign Affairs, 56, octombrie 1977, pp. 136-159.

115 North-South: a Programme for Survival, Massachusetts Institute of Technology, martie 1980.

116 Theodore Moran, Multinațional Corporations and the Politics of Dependence: Copper in Chile, Princeton, 1974; Charles Goodsell, American Corporations and Peruvian Politics, Harvard, 1974.

117 Lawrence Franco, 'Multinationals: the End of US Dominance', Harvard Business Review, nov.-dec. 1978.

118 'Finis for the American Challenge?', Economist, 10 septembrie 1977. The Banker, Londra, iunie 1980; Sampson, The Moneylenders, pp. 200-202.

120 Euromoney, iulie 1980; citat de Sampson în The Moneylenders, p. 257.

121 Estimările Băncii Mondiale, decembrie 1981.

122 Richard Baricuck, 'The Washington Struggle over Multinationals', Business and Society Review, vara 1976.

123 Paul Hollander, 'Reflections on Anti-Americanism in Our Time', Worldview, iunie 1978.

124 Marx, A Contribution to the Critique of Political Economy, citat în Maurice Gor-delier, 'Structuralism and Marxism', în Tom Bottomore, editor, Modern Interpretations of Marx, Oxford, 1981.

125 Rostow, World Economy, tabelul IT.I-68, p. 279.

126 Ernest Gellner, 'What is Structuralism?', The Times Literary Supplement, 31 iulie 1981, pp. 881-883.

'^

'

"

MO ; ""..

20. Recuștigarea libertății

1 Publicat în Londra, 1945, în New York, 1946; vezi și Sunday Express, 21, 28 octombrie, 4 noiembrie 1945; David C. Smith, H.G. Wells: Desperately Mortal, Yale, 1986, pp. 476 și urm.

- 2 Președintele Jimmy Carter, Cuvîntare către națiune, 16 iulie 1979.
- 3 O excepție a fost Adam Smith, care a fost profesor de filozofie morală la Universitatea Glasgow, 1752-64, deși părăsise viața academică atunci cînd a scris *The Wealth of Nations*, publicată în 1776.
- 4 John Gribbin, *Our Changing Universe: the New Astronomy*, Londra, 1976.
- 5 Dr Edward Tryon în *Nature*, pp. 246 (1973), 393.
- 6 *Wissenschaftliche Selbstbiographie*, Leipzig, 1948, citate de Thomas Kuhn în A.C. Crombie, editor, *Scientific Change*, Londra, 1963, p. 348.
- 7 Vezi Dr John Smythies în *Nature*, martie 1991; Robert Matthews în *Sunday Telegraph*, 17 martie 1991; și corespondența în *Independent*, 21 și 23 martie 1991.
- 8 Citatele din Ayer și Russell sînt în Bryan Magee, *Modern British Philosophers*, Londra, 1971.
- 9 Vezi eseul meu asupra lui Russell în *Intellectuals*, Londra, 1988, pp. 197-224. 10 Karl Popper, *Unended Quest: an Intellectual Autobiography*, Londra, 1976.
- 828 NOTE
- 11 A.C. Ewing, 'The Linguistic Theory of a Priori Propositions', *Proceedings of the Aristotelian Society*, XI, 1939-1940, p. 217.
- 12 W.V.O. Quine, *From a Logical Point of View*, New York, 1953.
- 13 H. Putnam, 'Is Logic Empirical?', în R.S. Cohen, editor, *Boston Studies in the Philosophy of Science*, voi. V, 1969.
- 14 Susan Haack, *Deviant Logic: Some Philosophical Issues*, Londra, 1974, voi. XI.
- 15 J. Jay Zeman, *Modal Logic: the Lewis-Modal Systems*, Oxford, 1973.
- 16 David Martin, *The Religious and the Secular*, Londra, 1969.
- 17 Edward Royle, *Victorian Infidels*, Manchester, 1974.
- 18 John Henry Newman, *The Idea of a University*, Londra, 1953.
- 19 Michael Bourdeaux, Gorbachev, Glasnost and the Gospel, Londra, 1990, pp. 87-108.
- 20 Vincent C. Chrypinski, 'Polish Catholicism and Social Change', în Bociurkiw et al, editori, op. cit., pp. 241-259; Peter Raina, *Political Opposition in Poland 1954-77*, Londra, 1978, pp. 406 și urm.
- 21 J.C.H. Aveling, *The Jesuits*, Londra, 1981, pp. 355-365. V
- 22 *Annuario Ufficiale*, Vatican, 1978. >
- 23 Peter Nichols, *The Pope's Divisions; The Roman Catholic Church Today*, Londra, 1981, pp. 22-38.
-),
- 24 *Ibid.*, pp. 35 și urm.
- 25 Edward Fashole-Like et al, *Christianity in Independent Africa*, Londra, 1979.
- 26 Pentru o prezentare cuprinzătoare a raportului vezi *Daily Telegraph*, marți, 12 martie 1991.
- 27 Vezi rapoartele în presa din săptămîna 24 februarie-2 martie 1991 și Christopher Booker în *Sunday Telegraph*, 24 februarie 1991.
- 28 Pentru cele două puncte de vedere asupra acestui proces vezi Ivan Vallier, *Catholicism, Social Control and Modernization in Latin America*, Santa Cruz, 1970, și Edward Norman, *Christianity in the Southern Hemisphere*, Oxford, 1981.
- 29 Roger Bastide, *The African Religions of Brazil*, Baltimore, 1978; J.H. Rodriguez, *Brazil and Africa*, Berkeley, 1965.
- 30 Bengt G.M. Sundkler, *Zulu Zion and Some Swasi Zionists*, Oxford, 1976.
- 31 Pentru o discuție a luptei dintre secularismul și fundamentalismul ortodox din Israel, vezi Emile Marmorstein, *Heaven at Bay: the Jewish Kulturkampf in the Holy Land*, Oxford, 1969; vezi și Paul Johnson, *A History of the Jews*, Londra, 1987, pp. 546-556.
- 32 Pentru o relatare a situației, vezi John Bulloch, *Death of a Country: Civil War in Lebanon*, Londra, 1977.
- 33 William Forbis, *Fall of the Peacock Throne*, New York, 1980, p. 45.
- 34 Kayhan Research Associates, *Iran's Fifth Plan*, Teheran, 1974; Jahangir Amuzegar, *Iran: an Economic Profile*, Washington DC, 1977.
- 35 Forbis, op. cit., pp. 237 și urm.
- 36 *Ibid.*, pp. 73-74.
- 37 Grace Goodell, 'How the Shah De-Stabilized Himself', *Policy Review*, Washington DC, primăvara 1981.
- 38 Forbis, op. cit., pp. 259-261.
- 39 Goodell, op. cit.
- 40 Forbis, op. cit., p. 74.
- 41 Michael A. Ledeen și William H. Lewis, 'Carter and the Fall of the Shah', *Washington Quarterly*, vara 1980.
- 42 Shahrough Akhavi, *Religion and Politics in Contemporary Iran: Clergy-State Relations in the Pahlavi Period*,

New York, 1980.

NOTE

829

43 Cifre prezentate de fosta Asociație a Baroului din Iran într-o scrisoare către Secretarul General al Națiunilor Unite, august 1981.

44 Vezi raportul lui Amir Taheri, Sunday Times, 23 august 1981.

45 Sunday Times, 6 septembrie 1981.

46 Pentru informații privind familia și copilăria lui Saddam Hussein, vezi John Bulloch, 'The Violent Boy from Al-Ouja', în Independent on Sunday, 6 ianuarie 1991.

47 The Times și Daily Telegraph, 15 februarie 1989.

48 Pentru diferite versiuni al implicării sovietice, vezi M.E. Yapp în The Times Literary Supplement, 3 iulie 1981, p. 753, și 25 septembrie 1981, p. 1101, și Anthony Arnold, The Soviet Invasion of Afghanistan in Perspective, Stanford, 1981, pp. 68-71.

49 John Griffiths, Afghanistan: Key to a Continent, Londra, 1981.

50 The Times, 21 ianuarie 1980.

51 Daily Telegraph, 21 februarie 1980.

52 Nancy Peabody Newell, The Struggle for Afghanistan, Corneli, 1981.

53 Citat în Cecil Kaye, Communism in India, editată de Subodh Roy, Calcutta, 1971, p. 272.

54 Helene Carrere d'Encausse, Decline of an Empire: the Soviet Socialist Republics in Revolt, traducere, New York, 1979, p. 239.

55/6irf., pp. 237, 240.

56 Lenin, Imperialism, prefața la ediția 1921.

57 Carrere d'Encausse, op. cit., pp. 122-123, și 42—43 pentru harta naționalităților. 58#>;c/., p. 155.

59 Acest lucru a fost adevărat îndeosebi în anii 1960 și 1970; vezi Brian Silver; 'The Status of National Minority Languages on Soviet Education: an Assessment of Recent Changes', Soviet Studies, nr.1, 1974.

60 Y. Bilinsky, 'Politics, Purge and Dissent in the Ukraine', în L. Kamenetsky, editor, Naționalism and Human Rights: Process of Modernization in the USSR, Colorado, 1977; P. Botychnyi, editor, The Ukraine in the Seventies, Oakville, Ontario, 1975, 246; Carrere d'Encausse, op. cit., pp. 170-171, 180, tabelul 37.

61 Mksudov, op. cit.; Carrere d'Encausse, op. cit., pp. 50-51.

62 Carrere d'Encausse, op. cit., pp. 67 și urm.

63 Ibid., pp. 173-174.

64 Aceasta a fost opinia lui John D. Durând, 'The Modern Expansion of World Population', Proceedings of the American Philosophical Society, voi. III, iunie 1967, pp. 136-159; dar se știe că proiecțiile demografice sînt supuse erorilor.

65 Rostow, World Economy, tabelul 1-13, p. 25.

66 UN Demographic Yearbook 1971; Washington Post și Wall Street Journal, 10 iulie 1980.

67 Vezi Whitaker's Almanac 1988, 1989, 1990; Chronicle of the Year 1989, Londra, 1990.

68 Talbot, editor, op. cit, pp. 120 și urm., 139-143.

69 Daily Telegraph, The Times, 17, 18 martie 1991.

70 Vezi 'Demographic Trends', South Africa 1989-90, Official Yearbook, Pretoria, Cape Town, 1990, pp. 79-90.

71 Pentru o discuție asupra acestui aspect și a altor aspecte ale dificultăților Africii de Sud și a semnificației lor globale, vezi Martin Schneider, editor, South Africa: the Watershed Years, Cape Town, 1991, în special pp. 29 și urm., 42 și urm., 60 și urm., 70 și urm., 136 și urm.

72 Rostow, World Economy, tabelul 1-15, p. 30.

830

NOTE

73 Textul constituției în H. Borton, Japan's Modern Century, New York, 1955, pp. 490-507.

74 Pentru o tratare generală a ocupației, vezi Kazuo Kawai, Japan's American Interlude, Chicago, 1960.

75 R.P. Dore, Land Reform in Japan, Oxford, 1959; Kurt Steiner, Local Government in Japan, Stanford, 1965.

76 John M. Maki, Court and Constitution in Japan, Seattle, 1964.

77 Richard Storry, The Times Literary Supplement, 5 septembrie 1980, p. 970; vezi J.W. Dower, Empire and Aftermath: Yoshida Shigeru and the Japanese Experience, 1878-1954, Harvard, 1980.

78 Andra Boltho, Japan: an Economic Survey, Oxford, 1975, nota de subsol 8; S. Kuznets, Economic Growth of Nations, Harvard, 1971, pp. 30-31, 38-40.

79 Rostow, World Economy, p. 275.

80 Ezra F. Vogel, 'The Challenge from Japan', Conferință asupra Competitivității SUA, Harvard, 25 aprilie 1980.

81 J.A.A. Stockwin, Japan: Divided Politics in a Growth Economy, Londra, 1975, pp. 1-3.

.q

- 82 Beasley, op. cit., p. 286.
- 83 Boltho, op. cit., pp. 167-168.
- 84 James Kirkup, Heaven, Hell and Hara-Kiri, Londra, 1974, pp. 248-252.
- 85 Citat de Frank Gibney, 'The Ripple Effect in Korea', Foreign Affairs, octombrie 1977.
- 86 Vezi numărul special al Wilson Review, toamna 1979, pentru progresul spectaculos al Taiwanului în anii '60 și '70.
- 87 Citat de Sampson, The Moneylenders, pp. 183-184.
- 88 I.M.D. Little, 'The Experience and Causes of Rapid Labour-Intensive Development in Korea, Taiwan, Hong Kong and Singapore, and Possibilities of Emulation', ILO Working Paper, Bangkok, 1979.
- 89 Rostow, World Economy, pp. 548-551.
- 90 Vezi David Nevin, The American Touch in Micronesia, New York, 1977; Chronicle of the Year 1989, Londra, 1990, p. 117.
- 91 Ștefan de Vylder, Allende's Chile: the Political Economy of the Rise and Fall of the Unidad Popular, Cambridge, Mass., 1976; Brian Loveman, Struggle in the Countryside: Politics and Rural Labour in Chile, 1919-1973, Indiana, 1976.
- 92 Ian Roxborough et al., Chile: the State and Revolution, Londra, 1977, pp. 146-147. Allende mi-a spus încă din 1960 că nu are nici o șansă să învingă în alegeri cu excepția unei divizări a dreptei și că rezultatul ar fi fost o inflație puternică și o revoltă a clasei de mijloc.
- 93 Ibid., p. 226.
- 94 Newsweek, 8 octombrie 1973.
- 95 Joseph L. Noguee și John W. Sloan, 'Allende's Chile and the Soviet Union', Journal of International Studies and World Affairs, august 1979.
- 96 James Boswell, Life of Johnson, II, Londra, 1934, p. 170.
- 97 W. Baer și I. Kerstenetsky, editori, Inflation and Growth in Latin America, Home-wood, Illinois, 1964.
- 98 Citat în Sampson, The Moneylenders, p. 303.
- 99 Daily Telegraph, 6 martie 1991.
- 100 Annual Review 1984, Londra, 1985, p. 8.
- 101 Annual Review 1985, Londra, 1986, pp. 8-9.
- 102 Declarație, Camera Comunelor, 9 aprilie 1985.
- NOTE 831
- 103 Hugo Young, The Iron Lady: a Biography of Margaret Thatcher, Londra, 1989, pp. 532-533.
- 104 Norman Lamont, membru al parlamentului, în Today Programme, Radio BBC 4, 20 martie 1991.
- 105 Wilson Quarterly, număr special despre Mexic, vara 1979; Michael Meyer și William Sherman, The Course of Mexican History, Oxford, 1979.
- 106 Richard R. Fagen, 'The Realities of Mexico-American Relations', Foreign Affairs, iulie 1977.
- 107 Richard R. Fagen, Labyrinths of Power: Political Recruitment in 20th Century Mexico, Princeton, 1979.
- 108 E.L. Ullman, 'Regional Development and the Geography of Concentration', Papers and Proceedings of the Regional Science Association, 4, 1958, pp. 197-198.
- 109 H.S. Perloff et al., Regions, Resources and Economic Growth, Universitatea Nebraska, 1960, p. 50.
- 110 Robert Estall, 'The Changing Balance of the Northern and Southern Regions of the United States', Journal of American Studies, Cambridge, decembrie 1980.
- 111 Ben J. Wattenburg, 'A New Country: America 1984', Public Opinion, Washington DC, oct.-nov.1979.
- 112 Ronald Reagan, An American Life: an Autobiography, New York, 1990, p. 135.
- 113 Ibid., pp. 335-336.
- 114 The Statesman's Yearbook 1990-1, pp. 1399 și urm., 1413.
- 115 An American Life, pp. 334-335.
- 116 Discriminate Deterrence: Report of the Commission on Integrated Long-Term Strategy, Washington DC, 1988, pp. 5-7.
- 117 An American Life, pp. 449—451.
- 118 Vezi articolul meu din Observer, 30 octombrie 1983.
- 119 An American Life, pp. 517-518.
- 120 Pentru evenimentele care au condus la desfășurarea rachetelor S-20 și Cruise, vezi Jonathan Haslam, The Soviet Union and the Politics of Nuclear Weapons in Europe, 1969-1977, Cornell UP, 1990.
- 121 An American Life, pp. 234-235.
- 122 Pentru o discuție generală privind programul de reînarmare al SUA, așa cum a evoluat acesta în anii '80, vezi

- prezentarea Secretarului Apărării din administrația Reagan, Casper Weinberger, *Fighting For Peace*, New York, 1990.
- 123 Vezi Paul Johnson, 'Europe and the Reagan Years', și Robert W. Tucker, 'Reagan's Foreign Policy', în 'America and the World, 1988-9', număr special al *Foreign Affairs*, 68, 1989.
- 124 *An American Life*, pp. 568-570, care prezintă pasajele-cheie din discursul lui Orlando.
- 125 Nu s-a publicat nici o biografie a conducătorului sovietic, iar obținerea unor detalii din viața lui Gorbaciov s-a dovedit dificilă; unele au fost publicate în suplimentul în culori *Sunday Correspondent*, 25 februarie 1990.
- 126 Pentru detalii privind schimbările din Rusia din anii '80, vezi Geoffrey Hosking, *The Awakening of the Soviet Union*, Harvard, 1990, care arată că unele schimbări au început înainte de Gorbaciov.
- 127 Pentru o prezentare globală a acestui subiect, vezi Thane Gustafson, *Crisis and Plenty: the Politics of Soviet Energy under Brezhnev and Gorbachev*, Princeton, 1989.
- 128 Prezentarea detaliată a lui Reagan asupra înfîlnirii de la Geneva se găsește în *An American Life*, pp. 633—641.
- 129 Pentru opinii contrare vezi 'The American 1980s: Disaster or Triumph: a Symposium', număr special al *Commentary*, septembrie 1990; vezi și Larry Berman, 832
- NOTE
- editor, *Looking Back on the Reagan Presidency*, Baltimore, 1990, și W.G. Hyland, *The Cold War is Over*, New York, 1990.
- 130 Către autor; aceasta a fost tot opinia Margarettei Thatcher.
- 131 *An American Life*, p. 639.
- 132 Reporterul de la *The Telegraph*, a fost fiul cel mare al autorului, Daniel Johnson.
- 133 Din *Marx-Engels Werke*, Berlinul de Est, 1956-1968, voi. iii, pp. 569-571.
- 134 Pentru regimul lui Ceaușescu, vezi Edward Behr, *Kiss the Hand You Cannot Bite*, Londra, 1991 (trad. rom.: *Sărută mina pe care n-o poți mușca*, Humanitas, 1999); John Sweeney, *The Life and Evil Times of Nicolae Ceaucescu*, Londra, 1991.
- 135 Această cifră, ca majoritatea altora legate de recente evenimente din România, nu este sigură; Sweeney, op. cit., crede că nu au fost împușcați mai mult de cincizeci.
- 136 *Ibid.*
- 137 Vezi, de exemplu, 'The End of the Honeymoon', *Daily Telegraph*, 25 martie 1991.
- 138 Raportat la BBC în *Money Programme*, 10 martie 1991.
- 139 Vezi M.E. Porter, *The Competitive Advantage of Nations*, New York, 1990.
- 140 Pentru evenimentele care au condus la război, vezi John Bulloch și Harvey Morris, *Saddam 's War: the Origins of the Kuwait Conflict and the International Response*, Londra, 1991.
- 141 Pentru detalii și date privind evenimentele care au condus la invazia Irakului și răspunsul Alianților, vezi următoarele suplimente speciale ale ziarelor: *London Times*, 16 ianuarie 1991; *Daily Mail*, 1 martie 1991; *Daily Telegraph*, 2 martie 1991; *Sunday Telegraph*, 3 martie 1991.
- 142 Principalele componente terestre ale forței Aliate au fost: Statele Unite 320 000; Marea Britanie 25 000; Arabia Saudită 40 000; Siria 12 000; Franța 10 000; Egipt 35 000.
- 143 Cifrele variază și trebuie să fie considerate estimări pînă la publicarea oficială a evenimentelor istorice din război; am luat acestea din suplimentul la *Daily Telegraph* din 2 martie 1991.
- 144 Pentru acestea și pentru alte cifre, vezi *Chronicle of the Twentieth Century*, pp. 1294-1295.
- 145 Pentru diferite exemple, vezi David Israelson, *Silent Earth: the Politics of Survival*, Ontario, 1990, în special pp. 227-250.
- 146 Sarah Johnson în *Sunday Telegraph*, 4 februarie 1991.
- 147 Conor Cruise O'Brien, 'Devaluing the University', *London Times*, 5 martie 1991; David Lehman, *Signs of the Times: Deconstruction and the Fall of Paul de Man*, New York, 1991.
- 148 Vezi Dinesh D'Souza, *Illiberal Education: The Politics of Race and Sex on Campus*, New York, 1991.
- 149 Martin Fletcher în *Times*, 16 martie 1991.
- 150 James Watson, *The Double Helix: Being a Personal Account of the Discovery of the Structure of DNA*, New York, 1977.
- 151 Franklin Portugal și Jack Cohen, *A Century of DNA: a History of the Discovery of the Structure and Function of the Genetic Substance*, Massachusetts Institute of Technology, 1977.
- 152 Nicholas Wade, *The Ultimate Experiment: Man-Made Evolution*, New York, 1977.
- 153 *Nature*, 17 septembrie 1981, p. 176.
- 154 Citate din Edward Wilson, *Sociobiology*, Harvard, 1975 și *On Human Nature*, Harvard, 1979.
- 155 Alexander Pope, *An Essay on Man*, Londra 1733-1734, Ep., I, rîndul 2.

Ataturk, Kemal 51,100,141,198,687,
 761
 Attadell, Garcia 322 Attlee, Clement 342, 455, 469, 471,
 474
 Auden, W.H. 330, 331   ■ r-"-M
 Avksentiev, N.D. 77   ' »'^
 Axelrod, Paul 132   ' '• "
 Ayer, Sir A.J. 677
 Aylwin, Patricio 714   • *•'••
 Azzam Pasha 473, 476 -   ' !*« -»'!•"
 B
 Babei, Isaac 302 Bach, Lydia 86 Bagehot, Walter 237, 238 Bainville, Jacques 148 Baker, Josephine 123 Baker,
 Newton 205 Balabanov, Angelica 314
 834
 INDICE
 Balbo, Italo 103, 104, 108 Baldwin, Stanley 166, 177, 178, 306,
 343,457
 Balfour, A.J. 25, 32, 33, 234 Ballod, Karl 99 Banda, Dr Hastings 514   '* Banrowsky, Victor 117   '; Baring,
 Maurice 165   '!'■"',■'
 Bames, Maynard 426 Barres, Maurice 150 Barthes, Roland 673, 758 Baruch, Bernard 24, 42, 93   sun A Batista,
 Fulgencio 600-603   ttb«/i! Bauer, Otto 132, 155, 318   xmiA . Beamish, Henry Hamilton 342 „afefsA Beard,
 Charles 227, 247   <#MM ' Beauvoir, Simone de 528, 557 Beaverbrook, lord 363, 377 Beck, Ludwig 347 Begin,
 Menachem 469, 470, 685 Bell, Clive 36, 169 Below, Georg von 129 Belzec 405 Benda, Julien 332 Benes, Edouard
 234, 430 Ben-Bella, Ahmed 483,484,491,! Ben:Gurion, David 471-473 Benjamin, Walter 281 Bennett, Gordon,
 general 387   j\ Bentley, Elisabeth 447 Beraud, Henri 145   liif .wlftA ;
 Berg,Alban 16, 117, 121   - > Bergner, Elisabeth 120   vif   >
 Beria, Lavrenti 297,400,44#*45, 653 Berillon, Dr Edgar 147   >, J Berle, Adolf 34, 247   ïi ;   V'
 Berlin, Irving 226   a,n   ;\
 Bernal, J.D. 273,341   ,■,\$',   £,.' Bernanos, Georges 323 Berzin, Ian Antonovici, general 329 Besant, Annie 49
 "\
 Betancourt, Romulo 712   "
 Bethmann Hollweg, Theobald von 19,
 22,23, 112, 113 Bevan, Aneurin 455 Bevin, Ernest 427, 454,455, 470,471 Bhutto, Zulfikar Aii 553, 555
 Birkenhead, F.E. Smith, lord 340
 Bismarck, Otto von 22, 33, 38, 110, «>•   111, 116, 119, 120, 126, 129, 130,
 136, 137, 143, 156, 276, 352 '!' Blackett, P.S.M. 393, 455
 Blair, Sir Chandos, general 520
 Blech, Leoll7
 Bleichroder, Gerson von 120 „,
 Bliumkin, Iakov 264   n ;
 Bliven, Bruce 217, 258   ,;: ; , <.■ ■ ■ ,.v;.
 Bloch, Emst 120
 Bloch, Marc 357   A
 Blomberg, Werner von, general 256, 294, 346   " ;/
 Blum, Leon 153, 340, 358, 573   ;! '■
 Blundell, Sir Michael 494   "iA
 Blunden, Edmund 165   '•'''*'-
 Blunt, Anthony 173, 341   îA
 Boeckler, Hans 565-566
 Bohr, Nils 398
 Bokassa, Jean Bedel, mareşal 517, 526
 Bolton, Sir George 642
 Bondi, Georg 121
 Bongo, El Haj Omar, 516   /'''
 Borah, William 257   ^
 Boris, Roland 569   ;*'

Bormann, Martin 287, 288
 Born, Max 12
 Borodin, Michael 194, 197
 Bose, Chandra 457
 Bose, RashBehari 186
 Bouhler, Philip 404
 Boumendjel, Ahmed 483
 Bourguiba, Habib 523
 Bourne, Randolph 21, 207
 Bowles, Chester 605
 Bradley, Omar, general 426 (^
 Brandeis, Justice Louis 204 .j^
 Brandt, Karl 403 ;|A
 Brandt, Willy 329
 Brauchitsch, Heinrich von, general 346, u. 371
 Braudel, Fernand 578, 672 , , Braun, Werner von 609 . ■./,
 Brecht, Bertolt 117, 302 ,-/.
 »ds Bredow, general von 294 ^a
 ■SOS •,
 >Juinff A
 INDICE
 835
 Brejnev, Leonid 297, 647, 654-657, 660-662, 697, 702, 715, 729, 730 Brittain, Vera 344
 Broch, Hermann 12 ;
 Brockdorff-Rantzau, conte von 33 , s Bronnen, Amolt 117 .-,
 Britton, Nan 217 ... .q
 Brooke, Rupert 26, 165 ;'
 Brooke, Sir Alan 423 K<... (i
 Brooks, Van Wyck 206, 207, 250 ", Bruce, David 452 . ■■
 Bruckner, Ferdinand, 117 -,
 Briining, Heinrich 278, 279, 290, 29† Bryan, William Jennings 207, 208 ,~ Brzezinski, Zbigniew 652 ,
 Buch, Major Walter 289 Buharin, Nikolai 260, 263, 264, 270,
 297, 299, 302, 730 Bulganin, Nikolai 653 ,A ..., ^ Bullitt, William 34 Burgess, Guy 173, 341 Bury, J.B. 20
 ' "
 Busch, Fritz 116 Bush, George, preşedinte 724, 727,
 732, 743, 746-749, 751, 759 Bussche, Albert 558 Butler, R.A. 479 ^j
 Butler, Smedley, general 210 ,%'fJ Byas, Hugh 186,313 IH
 Byrnes, James 427 : :-'"iV'î<t«'n't{-t Bywater, Hector 385 i3|i-
 c i>x>J 4;amff3(3
 Kt-
 Caballero, Francino
 327, 328 ■ T*^«M , " ■
 Cachin, Marcel 331 m'ihil ■. \$- *> ■» Caillaux, Joseph 23 ' AwiW Caldwell, Erskine 250 ^ ik Callaghan, James 520,
 716 Calvin, Jean 58, 60 Campbell, W.W. 10 1
 Camus, Albert 145,486,490,558, Canaris, amiral 369 Capone, A1210 Carillo, Santiago 320 „Carlos" (asasin) 666
 Carney, amiral 661 Carol, împăratul Austriei 27

 Carson, Rachel 640
 Carson, Sir Edward 53
 Carter, Jimmy 651,652,658,675, 685, 689, 723, 728
 Castro, Fidel 600-609,662, 682, 725, 742, 761
 Ceausescu, Nicolae 703,735,736, 761
 Cecil, Lord Robert 37, 47, 174, 306, 343,344 ,11<f,
 Cernenko, Konstantin 729
 Chadwick, Sir James 397
 Chamberlain, Sir Austen 35, 36, 141, 150

Chamberlain, Houston Stewart 124
 Chamberlain, Joseph 154
 Chamberlain, B. Hali 182
 Chamberlain, Neville 135, 316, 347, 348,351,361,423
 Chamberlain, W.H. 76
 Chambers, Whittaker 447
 Chamson, Andre 332
 Chang Chun-chiao 547
 Chaplin, Charlie 187
 Chartier, Emile 145
 Chase, Stuart 247, 250, 258 iSfi'riG"
 Chatham51 ,*/>taU
 ChenDuxiu195 ,<:of*-.r)
 Cherwell, Lord 396 'n'\ .y.o'J
 Chessman, Caryl 623 v.vj><:i)
 Chiang Ching-kuo, general 435
 Chiang Kai-shek 194-197, 199, 200, 202, 311,312, 433^36, 547, 548
 Chibàs, Eduardo 600, 601
 Chihani, Bachir 484 * 'f^-'
 Childs, Marchiz 585 />>*'k'<'< '
 Chombe, Moise 5 00-5 02 '*" ^
 Chomsky, Noam 673
 Churchill, Winston 20,21,34, 53, 56, 79-81, 166, 176-178, 229, 230, 269, 340, 341, 343, 344, 348, 349, 360-367,
 377, 378, 387, 389, 390, 393-396, 401, 409, 411, 414, 415, 419,420,423-428, 433, 439,451, 454, 455,458, 461, 469,
 475-477, 517, 522, 555, 564, 579, 580, 591,
 614 M (OX,;U
 Ciano, conte 333, 401, 403 rc>îfc..înn Cienfuegos, Camilo 604 f! ,notlsO
 836
 INDICE
 mm.)
 Clark-Kerr, Sir Archibald 424 Claudel, Paul 322 "■
 Clay, Lucius, general 430 Clemenceau, Georges 23, 28, 3\$, 38,
 118,146,152 ;!t^
 Clement, Rudolf 329 "^ r
 Clemental, Etienne 144, 572 fl'--' Clifford, Clark 617 J] IJ '!'■
 Cockburn, Claud 338 M~
 Cockroft, Sir John 397, 398 fl':> Codovilla, Vittorio 320 /!tf" J
 Colby, Bainbridge 40 l"l '
 Cole, G.D.H. 341 Collins, Canon L. John 395 Conant, James 419 " ',
 Connelly, Marc 226 "" "" ..^
 Connolly, Cyril 171 . ^ "
 Conrad, Joseph 19, 20, 91 Coolidge, Calvin 42,213,218-221,223,
 224, 226-228, 231, 237, 239, 241,
 243, 255, 256, 258 Copland, Aaron 226 .., ,t', .., Cortada, Roldân 328, 330 r{ 'j"j!!^r> Cottingham, E.T. 10
 ,",;>.v>'*rf"i
 Coutrot, Jean 569 "" "" ""',>
 Cowley, Malcolm 250 i,
 Cox, Profesor Archibald 623, 624 -} Craigie, Sir Robert 381)
 Cramer, Charles 216 ;, _ .»rif.:H:<') Crick, Francis 755 E^ k^xhuD
 Cripps, Sir Stafford 395 j j r(c Croce, Benedetto 104,301 7^0 Croly, Herbert 23 nrt.rf)
 Crowe, Sir Eyre 28, 38, 47, 150jffii© Culbertson, Ely 246 •^,H3
 Culman, Henri 569 rr: ->H '
 Cunard, Lady „Emerald" 422 itdl* Curzon, Lord 49, 50, 141, 159,t-t68,
 175,191,194,218 .>.:)2
 D Ot ,bQi--ii>t
 D'Aberdon, lord 142 !> .iKt> ,om> Daddah, Ould, Mokhtar 493, 525 Dai Nihon Kokusuikai 185 Dako, David 517

Daladier, Edouard 347, 348, 358, 57i Dalton, Hugh 429, 454 3
 YnU
 Dandieu, Andre 145 D'Annunzio, Gabrielle 100, 101, 104 Danquah, J.B. 497
 Darwin, Charles 124, 677, 755, 756 Daud, Mohammed 694, 695 •->-- • Daudet, Leon 148 %i!<' '
 Daugherty, Harry 216, 217 " 11'■ David, Eduard 112 '^' f
 Davidson, J.C.C. 457 c 'Ot ""
 Davies, Joseph 273,303,338,339,^*22 Davis, John W. 213 ! *J""if
 Dawes, Charles 215 ' !
 Dawson, Geoffrey 350 tn^wif
 Day-Lewis, Cecil 330 f d ""
 Dayan, Moshe, general 472, 479 De Gaulle, Charles, general 34, 192, 358, 359,487^194, 503, 550, 559, 568-572,
 574-581, 591, 592, 608, 613, 642, 664, 706, 707, 720, 739, 474
 Dean, Sir Patrick 420 Deat, Marcel 149 Debs, Eugene 24, 41, 212, 215 ;;;!! DeGolyer, Everett 468 ""
 Dekanozov, Vladimir 401 Delors, Jacques 738 Deng, Xiaoping 538-540, 545, 546,
 548, 549 Denikin, Anton I., general 80, 81, 83,
 376
 Denison, E.F. 621
 Denning, Lord 583 ■ -j
 Denny, Harold 303 r-.ii.adf'••
 Desai, Morarji 550-552, 554 'r/ Deutsch, Julius 318 r ^ j2--;
 Deutscher, Isaac 261, 268 xtc if» ! Dewey, John 208, 227 ; j^hh/î Diadkin, Iosif 269 ;%i fitjO
 Diaghilev, Sergei 16, 17 ,îb)
 Diagne, Blaise 153 :Vl£}
 Diaz, Jose 327 Dicey, A.V. 582 Dickinson, G. Lowes 171, 172 Diederichs, Eugen 123 Dietz, Howard 226 Dimitrov,
 Gheorghî 318, 438 Dinter, Artur 124
 INDICE
 837
 Disraeli 48,734 :!■ ■, ..n,,., Dix, Otto 118 " « ir. i ,.N
 Djilas, Milovan 86, 438 Döblin, Alfred 121 1 .•
 Doi, Akin, general 312 /•. !>... \w- • Dollfuss, Engelbert I . . -u < ■
 Donovan, William 426 ' si't.
 Dornberger, Walter 396 s <' • Dos Passos, John 331 '-:!' »
 Dostoevski, Fiodor 91, 66?"-"" -1 " Douglas, Jack 248 >|rt :
 Douglas, Paul 250 'iw !.■.■.■.
 Douhet, Giulio 343 ''•'■ ""!
 Dreiser, Theodore 250 !ri ! ''■'■" Drieu la Rochelle, Pierre l† [iv- "i;~! Drumont, Edouard 147 ,>! * "'
 Dubcek, Alexander 655 *?>"fjyf-' Dubnow, Simon 132 "" "" "" DuBois, Joseph 412 Diihring, Eugen 124
 Dulles, John Foster 34, 43, 451, 452,
 604
 Dupuy, Maurice 485 Duranty, Walter 303 ^
 Dvorak, Maxi 18, 739 Dyer, Reginald, general 52, 53, 54 Dyson, Sir Frank 10 ...t
 Dzerjinski, Feliks 73-76, 744
 E
 , 11
 ..A
 Eban, Abba 473
 Ebert, Friedrich 115, 127, 128 , ""
 Echeverria, Luis 722 s
 Eckart, Dietrich 281
 Eckhart, Dieter 123
 Eddington, Sir Arthur 10, 11, 13, 677
 Eddy, Sherwood 258
 Eden, Anthony 293,339,345,377,378,
 411, 420, 433, 476-^81, 580, 604 Edison, Thomas 216, 219, 258 Ehrenburg, Ilya 72, 411 Eichmann, Adolf 284, 405,
 406 Einstein, Albert 9-14,17, 19,107,264,
 301, 397, 398, 400, 442, 676,

677-481,755,757 Einstein, Cari 118
 Eisenhower, Dwight, D. 219,423, 425, 426, 440, 449^53, 477-481, 567, 580,594,595,604,609,612,613, 618, 620,
 625, 627, 630, 632, 639, 667, 724
 Eisenstein, Serghei 442
 Eisner, Kurt 99, 101, 112, 126, 285 ! Ejov, N.I. 296-298, 327 ' El Glawi, Paşa din Marrakesh 152 i Eliot, T.S. 17,301
 i Ellis, Havelock 14 J Elġin, Boris 740, 741, 743, 744, 746 ! Engels, Friedrich 62, 268 * Epişev, Alexei, general 695 j
 Jnuvi
 Erhard, Ludwig 564-566 { ir:»n:!
 Erlander, Tage 585 'f ,Anj>r\
 ! Evans, Hiram Wesley 204 ^tġ*,Anm"- ' i Evatt, H.V. 454 -,m/<
 Evdokimov, I.G. 264 -n •
 ;i Evtuşenko, I.A. 653 ,<«v::;
 Fadeev, Aleksandr 442 , l o >
 ; Fadiman, Clifton 250
 Fall, Albert 40, 215, 216 ,
 Fanon, Franz 665 i ^hf.if-i
 :. Farben, I.G. 405, 407, 408 r jdbatit4";
 Farouk, regele Egiptului 474,475*^43 ! Faubus, Orval 625 ,3smn !
 î Faulkner, William 225 ' b'h
 Feel, Căpitan Adolf, Jr 419 : j5i ■■• : Feng Yu-xiang, mareşal 196, 202 hi'-i
 Feraoun, Mouloud 490 'Uth
 Fermi, Enrico 397
 Fernandez, George 553
 Ferry, Jules 154, 156, 162
 Feuchtwanger, Lion 121, 301, 302
 Field, Sir Frederick 306
 Firestone, Harvey 219
 Fischer, Fritz 111
 Fisher, H.A.L. 79
 Fitzgerald, F. Scott 214, 221, 225
 Flandin, Pierre-Etienne 574-i yrtw.'ci
 Flex, Walter 26 infoimO
 ! Flick, Friedrich 412 ';<RjSsO
 j Foch, mareşal 33, 38 ,«i?wsr>
 l Foot, Michael 343 ,!...t?jj
 838
 iNtMCE
 Forbes, Charles 216
 Ford, Gerald, preşedinte 620,633,634,
 648,651,652,658 Ford, Henry 219
 Forrestal, James 426, 430, 472' ' Forster, E.M. 169, 171-173 ^^H Fortas, Abe 256 ^m<
 Foster, William Z. 250, 258 f w>V> Fowler, Henry 256, 618 ^ " "
 France, Anatole 149 Franco, Francisco, general 318, 319,
 323, 325, 326, 328-330, 332, 333,
 359, 403, 587, 590, 597 Frank, Bruno 121, 301 J^'l > ■' f' Frank, Hans 281, 286, 32 U>' .irita! J Frank, Waldo 207,
 258 : t-b'ii.: î Frankfurter, Felix 255, 25»/1 <• ' Frazer, Sir John 15, 678 /•' .-J Freeman, Joseph 258 n*»*- *t ^ Frei,
 Eduardo 712 ■•xV^i"?-;
 Freisler, Roland 286, 402 Freud, Sigmund 11, 13-19, 54, 55f
 101,119,346,347,673,758 ! Frick, Wilhelm 280, 286, 293, 294 T Friml, Rudolph 226 > 1
 Frisch, Otto 398 I
 Fritsch, Theodor 123 ,l
 Fritsch, Werner von, baron 346 i ■'■ Frunze, M.V. 89, 263 f > ,«oi.<.fri Fry, Roger 170 *
 ,■;■■■*«jUwbM
 Fuchs, Klaus 447 tiqO ,hol
 Fulbright, William 256, 614 ;Y gncrJ Fuller, J.F.C., general 343 ; jo.errf Fuller, R. Buckminster 11 Htma'i Funk,
 Walther 281,288 vusrnsî

Gaddafi, Moammer 518, 519, 523, 526, 645, 646, 666, 692, 717, 727, 742, 761
 Gagarin, Iuri 610
 Galbraith, J.K. 239, 594
 Galen, Episcop Conte 404
 Gamelin, Maurice, general 357, 358
 Gandhi, Indira 550-554, 692
 Gandhi, Mahatma 49, 51-53, 152, 457-461, 625
 Gandhi, Rajiv 692
 Gandhi, Sanjay 553 ■ * I ' * * •• Gao Gang 533 " ,* ~!
 Garment, Leonard 667 ri'i cu Garnett David 36 V <'
 Garvin, J.L. 164 f ■ in
 Gasperi, Alcide de
 574, 707 , -nJC, ,
 Gemlin, Otto 122, 348 (, , , • , < Gerhardsen, Einar 585 , , , ^-j <■,, Gero, Erno 328 f nct<
 Gershwin, George 226 , , . Jv, Gheorghiu-Dej, Gheorghe 735 iit Ghori, Emile 468 Gibson, Wilfrid 165
 Gide, Andre 15, 332, 562, 575, 678 Gingembre, Leon 574 Giolitti Giovanni 103, 104 Giscard d'Estaing, Valery 517,
 670 Gisevius, Hans 285, 294 Globke, Dr Hans 286, 567 Goebbels, Joseph 275, 280, 281, 287,
 289, 301, 314, 335, 350, 372, 394,
 402,403,531,562 Goering, Hermann 279,280,282-288,
 293, 294, 316, 340, 351, 370, 392,
 395,404,405,412 Gold, Harry 447 Goldstein, Moritz 125 Goldwater, Barry 614 Gollancz, Victor 331, 411 Golos,
 Jacob 447 Gombos, Julius 100 Gonzâles, Felipe 721 Gorbaciov, Mihail 696, 729-734,
 739-746, 749
 Gorki Maxim 57, 58, 93, 240, 662 Gorşkov, amiral 661, 662 ■>" =
 ' Goya, Francisco Jose de s; *
 Gramsci, Antonio 102, 212, 561 ■> Grant, Duncan 36 Grant, Madison 203, 206 Grâu San Martin, Ramon 600, 603
 Graves, Robert 165 Grayson, Gary, amiral 40 Greene, Felix 528, 529 t
 Greenglass, David 447 fi»H
 > EddA ,ij>rjy
 FNDICE
 839
 Grenfell, Julian 26, 165 ' ~' Grew, Joseph 309, 380, 381; 385 Grey, Herbert, rev. 343 Griffith, D.W
 Gromiko, Andrei 653 \
 Groner, Wilhelm, general 113 k-o Gropius, Walter 118 R
 Grosz, George 117, 119 ...
 Groves, Leslie, general 399, 415 ;,B Gruber, Ruth 470 •, ^f l
 Guderian, Heinz, general 371 T ,,,, Giirtner, Franz 286 r', [
 Guevara, Che 602, 607 ^ ^'. , ^'
 h ■':
 Haber, Fritz 290 |rt:'3 fit-tfiA v.:<>
 Haganah 469, 470, 472, 474 ;* . .•;
 Haggerty, Jim 450 mwn^
 Haile Selassie 523
 Haldane, J.B.S. 341
 Haldeman, Bob 631, 632
 Halder, Franz, general 368, 371, 372
 Halsey, William, amiral F. 389
 Hamaguchi, Yuko 186, 187
 Hamilton, W.D. 757
 Hammarskjold, Dagmar 480, 481,
 499-502,520,521,644,667 Hammerstein, Oscar 226 ,.t; Hamouda, Ait 484 (.)
 Hanfstäengel, Ernst s.;,
 Hankey, Sir Maurice 38, 47, 48 r-Hara, Takashi 184, 186, 187 ■-, ,, Harburg, E.Y. 226 ',,,, ,
 Hardallah, David 526 ' ''
 Harden, Maximilian 120, 129 Harding, Warren 41, 204, 213-218,
 220, 221, 223, 231, 232, 255, 256,

258, 620
 Harrer, Karl 128   ^A
 Harriman, Averell 378, 424-426 |S A Harriman, Henry 247   :!1
 Harrington, Michael 618 Harrod, Roy 171 Hait, Lorenz 226 Harvey, Oliver 377 Hauptmann, Gerhart 117
 Hashimoto, Gun, general 311 Havel, Vaclav 692, 735
 Hawke, Bob 721   ■'-,,,,,;;;
 Hawthorne, Nathaniel 225   ;;;■?■ !iol Hawthrey, Sir Ralph 233, 234, 236-ji?ol-i Hayek, F.A. 235   ',-.
 .hgjl
 Hays, Will 204   V,<(x>I>
 He Yingqi, general 312   >/>£
 Heidegger, Martin 145, 302, 557^58 Held, Heinrich 284 Helms, Richard 605 Hemigway, Ernest 225, 322,
 Henderson, Arthur 305 Hermes, Andreas 563 Hernández, Jesiis 327, 328 Herney, Oliver 377 Herriot, Edouard 141
 Herter, Christian 34
 •;, v.^
 Herzen, Alexander 655
 MX ,
 Hess, Rudolf 139, 284, 28? *"£!":> *
 Hewart, Sir Gordon 164   v«
 Heydrich, Reinhard 284, 285,28fS?293, 294, 369, 374, 404, 405   >■»: :
 Hilferding, Rudolf 155   .-■»■;
 Hiller, Kurt 16
 Himmler, Heinrich 283-286, 288, 293, 294, 299, 300, 316, 346, 404^09, 412,468,660
 Hindenburg, Paul von, mareşal 115,116, 279, 280, 287, 293, 294
 Hintze, Paul von, amiral 78
 Hirohito, împăratul Japoniei 178,186-187, 189,380,382,393,416,417
 Hiss, Alger 256, 447
 Hitler, Adolf 47,91, 109,115, 126,128, 132-140, 147, 183, 197, 198, 214, 259, 268, 274-299, 301-304, 307, 308, 314,
 316, 317, 324, 326, 332, 335-337, 339, 340, 352-359, 361-381, 386-390, 392^07, 409, 410, 412, 422, 425, 427, 436,
 441, 442, 444, 445, 458, 460, 463, 468, 471, 483, 530, 531, 535, 540, 557, 560, 562, 565, 567, 571, 597, 601-604,
 621, 624, 639, 657, 679, 696, 735, 755, 761
 HoŞiMin 151, 152,463,611-613,671
 Hobson, J.A. 155, 156, 169
 Hoess, Rudolf 292, 405, 406   :|fcM
 840
 INDICE
 Holmes, Oliver Wendell 204 Hollweg, Bethman 19, 22, 23, 112, 113 Honecker, Erich 734, 735, 761/ Hook, Sidney
 250 Hoover, Herbert 24, 98, 213, 215, 216,
 228, 231-234, 237, 239-256, 306,
 507,630,631,640,723 Hopkins, Harry 255, 283, 423 Houphouet-Boigny, Felix 153,493, 512 House, Edward, colonel
 30, 31, 34, 110 Howard, Leslie 389 Hruşciov Nikita 267,295,297, 365,400, , 431, 469, 440, 443, 444, 466, 476, [
 529, 530, 533, 534, 595, 605-608,
 611, 653-655, 657, 659, 668, 697,
 701,702,729,761 Hua Guafeng 546-548 Huberman, Leo 608 Hugenberg, Alfred 120, 278, 280, 282 Hughes, Charles
 Evans 215 Hughes, W.M. 174, 175 Huli, Cordell 339, 363, 364, 384, 386 Humphrey, Hubert 256, 628 Mh Hunter,
 Lord 52, 53   ,1
 Hurgronje, C. Snouck 465   - (Hussein, Saddam 685, 690, 691 Hussein, Mohammed Amin al-, Mare
 Muftiu al Ierusalimului 468,742,747,
 749-751,761
 Hussong, Friedrich 119   ,,   , Hutten, Ulrich von 301 Huxley, Aldous 16, 344 Huxley, Julian 273
 Ito, print 178, l&l 186
 '•Ikibf; ;r
 Iagoda, G.G. 264, 29: Iarkov, Ilia 659, 660 Iarruri, Dolores 320 ^^ *C|4» Ickes, Harold 383, 393 \u " ^ Ikki, Kita
 185   <■""> ',«?
 Iliescu, Ion 736   ;\ -4ft()
 Ioan al XXIII-lea, papă 680   "   sg Ioan Paul al II-lea, papă 680, 681,î#83 Ishihara, Kanji, lt.-colonel 102   ,.-jfe
 Itagaki, Seishiro 202, 456   ••■36.

J
James, David 187, 417 " <■£(; James, Henry 225, 238, 252 • i» Jameson, Storm 344 ****
Jarahilla, Delfin 418 '-:'
Jdanov, A.A. 297, 439, 442, 44*;
536,540 -y-
Jessner, Leopold 117 Jiang Ling, (soția lui Mao
535-538, 541-548 Jivkov, Todor 734, 735 Jodl, Alfred, general 388, 391 ,,,

'445i

H

Johnson, Hewlett 273, 529 Johnson, Hugh, general 24, 254 Johnson, Lyndon 24,256,449, 609, 610,
614-621, 623-628, 630-632, 639,
640, 642
Johnson, Dr Samuel 146, 599, 714, 725 Joliot-Curie, Frederic 397 Jones, Ernest 13 Jones, Thomas 45, 176 Jodan,
Hamilton 652 Joyce, James 16, 17, 121 Juan Carlos al Spaniei 588, 589 Jukov, G.K., mareșal 365,376,444,445,
653 -X
Jung, Cari 13, 14 Jiinger, Ernst 26 '•.'
V* .-■<!

K

Kâdar, János 733
Kafka, Franz 121,739 "V '
Kaganovici, I.M. 297, 653 * \
Kaggia, Bildad 503 '
Kagwar, Michael 519
Kahane, Rabbi Meir 684
Kahn, Otto 234
Kahr, Gustav von 294
Kaiser, Henry 392
Kaiser, Jakob 564
Kalinin, Mikhail I. 98, 444, 744
Kamejama, Kazuki 389

INDICE

841

Jill.'

Kamenev, Lev B. 56,65,69,86,260-264,
266, 296
Kampf, Louis, profesor 624 i,<y.. Kang Sheng 539 ' ;:-*■.,.
Kant, Immanuel 677 ■>' ;?,rw;>
Kapp, Wolfgang 128 •(] L-
Karamanlis, Constantin 591, 592 \ s.; Kardelj, Edward 438 ;,i>...
Karmal, Babrak 694, 695 »«
Kasavubu, Joseph 500, 502 ^al
Katelawala, Sir John 463 :::;jL
Kato, Tomosaburo, amiral 187 ,||. Katz, Otto 323, 330 ""^\
Kaunda, Kenneth 515 Kautsky, Karl 59, 112 Kawawa, Rashidi 522 Keitel, Wilhelm, general 346, 347, 356 Kellen,
Horace 206 Kennan, George 338,350,377,427,432,
444,446,449,451,452,612 Kennedy, John F. 567, 594-596,
604-611, 613-615, 617, 618, 620,
625-628, 630-632, 639, 642, 712,
723, 725
Kennedy, Joseph 338, 363 Kennedy, Robert 448, 595, 604, 606,
607, 630, 639 Kenyatta, Jomo 503 Kerekou, Mathieu 526 Kerenski, Alexander 28, 67-70, 73, 97,
99, 199
Kern, Jerome 226 Kerr, Clark 424, 621-623 Keynes, John Maynard 34-37, 41, 110,
112, 138, 139, 142, 155, 166, 168,
169, 171, 172, 230,-234, 236, 238,

240, 243, 253, 255, 342, 350, 447,
454, 455, 623, 639 Khama, Seretse 511 Khan, Ayub, mareşal 550, 551 Khan, Tikka, general 551 Khieu, Samphan
636 Khomeini, Aiatolah 687, 690, 693-695 Kim-II-Sung 469, 440 King, Cecil 361 King, Mackenzie 175 King,
Martin Luther 630
-ŧ»,■
Kingoro, Hashimoto 190 *1 Kinnock, Neil 721 ■ «
Kipling, Rudyard 15, 171 Kirov, Serghei 89, 295, 296 Kissinger, Henry 631,646,647,651,732 Klausener, Emst 294
Klee, Paul 118
Kleist-Schwenzin, Ewald von 647 Klerk, F.W. de 705
Knickerbocker, H.R. 135 t&i
Koestler, Arthur 299, 323 ,mâ
Kohl, Helmut 737 ,,,J2f
Kokoschka, Oskar 118 .:<ŧB,j
Kolakowski, Leszek 269 Kolceak, amiral 80, 376 Kolçov, Mihail 329 Konovalek Evhen 329 ,
Konoye, Fumimaro, prinç 418M .aiateJ Kornilov, general 69 ii rt«vs I
Korsah, Sir Arku 497 Kortner, Fritz 121 Kosighin, Aleksei 297, 538 Kotelawala, Sir John 463 Koussevitsky, Serge
226 <jj
Kovarev, S.V. 299 [mj
Krauch, Karl 142, 289, 412, 562 ;Wj Krim, Belkachem 483, 484 r».]
Kriviçki, Walter 329 : 3a.i
Krijjanovskaia, Madame 59 • y:,, j
Krupp, Alfred 142, 289, 412, 562 KJ Krupskaia, Nadezhda 57, 58, 92 s Kuibişev, V.V. 89 ;
Kun, Bela 100, 126, 240, 298 • \$> \ Kurceatov, Igor 399 î tŧv;
Kuzneçov, A.A. 444 i t ŧ
Kuzneçov, N.G., amiral 365 ">C?IC Kyemba, Henry 519 vff
Kyemba, Teresa 519 u&ft. (<-_oi>
La Chambre, Guy 358 Lacalle, Garcia 331 Lacan, Jacques 673, 758 : Lacoste, Robert 486, 488 Lagarde, Paul de 124
Laidler, Harry 258 Lakoba, Nestor 299
842
INDICE
Lammers, Dr Hans 287, 288 ., ,, Lamont, Norman 721 • -h'A
Landau, Kurt 329 4. .:<-;H
Landau, Saul 608 ' ■
Landry, Adolphe 569 Lang, Cosmo Gordon, arhiepiscop 344 Lang, Fritz 117, 134 Langbehn, Julius 124 Lange,
David 721 --AA
Lansbury, George 341 V?
Lansdale, Edward 611 ^
Lansing, Robert 32, 34, 40, 452 >)1 Lansky, Meyer 211 >fÂ
Lanusse, Alejandro, general 599 1*% Lanz von Liebenfels, Jorg 133 ia Lasker-Schiiler, Else 3;S
Laski, Harold 219, 272, 341 ■svonoU Latsis, M.I. 74, 76, 126 v&w/A
Laval, Pierre, ■otanoa
Lavriçkaia, Dr Elizaveta 660 ^
Lawrence, D.H. 139, 173, 207, 342k Lawrence, T.E. 29, 601 J>i
Lawther, Will 565 t
Le Duan 637 Leahy, William D., amiral 425, 428' ^ Lee Kuan Yew 711 n\$.
Leeb, Ritter von, general 355 i^i
Leese, Arnold Spencer 342 i'A
Leguia, Juan 233
Lenin, V.I. 16, 22, 29, 30, 49-65, 67-102,104-107,121,122,125-127, \ 129, 132, 133, 135-137, 139, 155, 1 156, 169,
173, 181, 183, 192, 195, '• 197,199,212,214,259-263,265-267, 1 271, 274, 275, 279, 280, 282, 283, 285, 286, 289,
292, 295, 300, 314, ; 319, 322, 337, 353, 363, 373, 376, ! 403, 409^411, 426, 442, 445, 458, ! 460, 471, 529, 545,
587, 595, 597, ! 601-603, 635, 654, 656, 657, 659, i 665, 678, 697, 698, 701, 702, 730, 1 742-744,761 Leonov,
Leonid 443 Leopold al II-lea al Belgiei 161, 502 Lepeşinskaia, O.B. 443 ?'■"
Leroy-Beaulieu, Paul 154 IS"
Lessing, Theodor 120 u<^!
Levi-Strauss, Claude 672, 758 .k:-v.cA Levy, Bernard-Henry 558 ,dt)'.

Lewis, John 630 ,=.,•, j^iar/A
 Lewis, Sinclair 223, 225 -i<.\.: d gmA Lewis, Wyndham 172, 173ifi';al ,!t::vi Li Dazhao 195 ;;j)/// .qq«.W
 Li Zongren, mareşal 200 J'.î :Ji;mv-J Liddy, Gordon 632 'b'i .şbb»; A
 Lie, Trygve 480 ipttjIş/ra&H
 Lieberman, S. 86 ',ac!'; .■>«<>!
 Liebknecht, Karl 99, 298 ^-sw&iU-.s Ligget, Walter 210 u.vsol1 ,..^;,-,
 Lin Biao 531, 532, 535, 538, 539, 545 Lincoln, Abraham 249 Lindley, Sir Frances 306 Lippmann, Walter 34, 205,
 227, 250,
 254, 256, 462 Lissauer, Ernst 125 Litvinov, Maxim 339, 352 Liu Shaogi 535-537, 541, 542 Lîsenko, T.D. 442, 443
 LLOYD GEORGE, David 23, 28, 31,33-36, 48,50,52,53,79,80, 111, 118,165, 171, 175,252,301,361,591 Lloyd, Selwyn
 479 Lodge, Henry Cabot 39, 41, 204, 315 Lombroso, Cesare 19 Long, Leo 173, 341 Longworth, Alice Roosevelt
 217, 218 Lons, Herman 123 †Vj ^,
 Lorca, Garcia 323 c 'Jm,ri^\tr-,yi Lord, Robert H. 34 "Yr?î t " Lorre, Peter 120 . .jyş !U-lOi ^ Lothian,
 Lord 342 u-j g^; cji' Louly, Ould 526 '\xi Mb!
 Lourenco, Agostinho 588 fj.g oi>" Lubbe, Martinus van der 2\$)<^ >j.ş. Lubitsch, Ernst 117 no?. -adK
 Luce, Henry 427 xia IX.
 Ludendorff, Erich von, general 23, 31, 56,95, 110,113,115, 136,138,143, 171,181,336,392 -w..
 Ludwig, Emil 273 -ii-,
 Lueger, Karl 136, 560 J ,:<
 Lugard, Lord 158, 162, 499 '* .". Lule, Godfrey519
 INDICE
 843
 Lumumba, Patrice 500-502 -, ■ , Lunts, Dr Daniel 660 1 ,m\oi
 Luo Rui-qing 537 'lOirnoi
 Luther, Dr Hans 290 , îo!
 Lutyens, Sir Edwind 163, 461 sol Luwum, Janan, arhiepiscop 519 Luxemburg, Roşa 63, 72, 86, 99, 132,
 273 Lyautey, Mareşal 152,153,158, 162,163
 M
 MacArthur, Douglas, general 248, 436,
 440, 452, 706, 707 Macaulay, Rose 344, 621 MacCarthy, Joe 447-450, 632, 639 Machel, Samora Moîses 526 Mach,
 Ernst 107 Machlup, Fritz 621 Macias Nguema, Francisco 516, 526 Macleod, Iain 494 Macmillan, Harold 423, 479,
 480, 494,
 508,517,580,618,716 ■
 MacCarthy, Desmond 170, 172 .4= McCarthy, Eugene 624 >rC
 McCloy, John J. 412 adii:-i
 McCone, John 393 l ,it: ;/ ■
 McDonald, Ramsay 243, 305 McGovern, George 607, 624, 62# Madariaga, Salvador de 317 i>1 ,*oi;c Maga,
 Hubert 503 ^\<br. ■
 Maginot, Andre 325 .:&&
 Mahgoub, Mohammed Ahmed 662: i Mailer, Norman 608 sas
 Maistre, Joseph de 147 ;rş;
 Major, John 721, 743, 749 .. ywvsn.: Makarios, arhiepiscop 464): ,t:<?. Malatesta, Enrico 102 " '>
 Malenkov Gheorghî 297, 444, 653 >d Malloum, Felix 523 Malraux, Andre 145, 302,331, 501,537,
 558, 575, 628 Malvy, Louis 23 Mandel, Georges 154 Mandela, Nelson 705 Mandelstam, Osip 302 Mann,Thomas
 16,20, 116, 133, 281, 301 Mantoux, Etienne 37
 Mao Tzedun 192, 195-199, 202, 311,
 312, 346, 433, 434, 436, 437, 439,
 440, 458, 463, 528-539, 541-550,
 609, 634, 755, 761
 Maran, Rene 153 †r>s,
 Marcks, Erich 129 ■■.Df*.:.J.i?-.jfo3fair;M
 Marcks, general 370 ", .:jniri-2'>)ina'-:.<
 Marcuse, Jacques 460 ■■!iftE'i4*i.«fit"fk>îtf
 Marighela, Carlos 484 "> m >j f,-<oiwM
 Marion, Paul 569 .-Mihsîşh*

Marr, N.I. 443   ■ §&ratut;-
Marshall, George, general 383^21*429,
Marshall, Thomas 40   ,.*tes:k>: !v
Marsui, Iwane General 313   : .abfirfif/
Martin, Kingsley 330, 33JL;iirf.«iX di;ii7.
Martinetti, Emilio 101   .-.sitA ,nr>ro"£rM
Martov, Julius 132   nZ niol MU
Martov, Y.O. 84,85   î;rf ! ' ' '
Marty, Andre 327   jşfe
Marx, Karl 11,14,18,19, 54,55, 57,61,
63, 64, 72, 93, 100, 101, 107, 121,
122, 124, 132, 138, 212, 286, 442,
484, 529, 545, 546, 672, 678, 701,
702,734,743,755,758   -î.^-M
Masaryk, Jan 430   .>, (forfoti V
Masse, Pierre 569   ,,fi ,haan-MiM
Massey, William 50   skoî. ,un/tjolV!
Massingham, H.J. 165   h^^A^f
Massu, Jacques, general 486-488   '
Masterman, C.F.G. 165
Matisse, Henri 16
Matsuoka, Yosuke 381,382   . /,
Matteotti, Giacomo 105   -,i (;»),!iv
Matthews, Herbert 601   - ,.?:.
Mauriac, Francois 145   c .î ?S-
Maurras, Charles 148, 149, 302r5S8 !, Max of Baden, print 31   j^muAi
Mazowiecki, Tadeusz 679   ..« M'Ba, Leon 493, 503   '
Mc Namara, Robert 605, 606 McTaggart, J.E. 172 . . . . <uoM Means, Gardiner 247 î ,P ooM Means, Gaston 217
ini.   noM
Medawar, Sir Peter 14   hty .   -vtoM Medvedev, Roy 295, 296, 298-300, fiStt 660
tioM
Mehlis, L.Z., general-colonel 375 näifi1
844
INDICE
Meiji, împăratul Japoniei 178, 180, 182 Meir, Golda 443, 473, 646 Melchett, lord 234 Mellon, Andrew 215,217,
232,242,258,
267
Mencken, H.L. 206, 210, 218, 256 Mendes-France, Pierre 485, 569, 612 Menjinski, Viaceslav 59, 264 Menon,
K.P.S. 445   -:sV-
Meredith, James 625   ,nousf»'
Metaxas, Ioannis, general 591   'A ,neW Mezes, Dr S.E. 30   <&Ar,nU
Michaels, Roberto 63   ;sr!rsaVi
Mihaels, Solomon 444   \mxmY?
Mijib Rahman, şeic 551   ,«irmiV
Mikoian, Anastas 266, 444, 606^6J3!f' Mill, John Stuart 154   /oîi.cM
Millay, Edna St Vincent 250   vortii.iV Miller, Adolph 235   > ,^>uU
Mills, Wilbur 620   vî.xisM
Milner, Lord 50, 51   ■%■'!{&)
Minobe, Tatsukichi, profesor 308^--< Minton, Bruce 248   M&
Mises, L. von 235   «S(K
Mitchell, Charles 238 Mitterrand, Francois, 485,493,720,749 Mobutu, Joseph Deşire 501-503, 515,
516,526
Mohamed VI, sultan 58 Mola, Emilio, general 322,323,325,330 Moley, Raymond 253 Moller van den Bruck, Arthur
130 Molotov, V.M. 89, 263, 266, 296-298,
352, 365, 366, 368, 425-427, 444,
454,653

Monnerat, Guy 483 Monnet, Jean 241, 571, 572, 578 Montagu, Edwin 48-53 hW
 Monteil, Vincent 485 ?K>.
 Montgomery, Bernard, general 425 SW Montherlant, Henri de 26 Moore, G.E. 169, 172, 173 Moreau, Emile 234,
 235 Morell, Theodor, profesor 403 Morgan, J.P. 234, 258 -H tva Morgenthau, Henry 383 Odti
 Mori, Hirozo 191 X,j ^
 Morozov, Dr Georgy 660 ' ' ' "v, Morris, Leland 379 ■ <-j
 Morrison, Henry 392 ,
 Morrison, Samuel Eliot 34 • > Mortimer, Raymond 170. 1 ?2 i Mountbatten, lord 456, 461" Moussa Sadr,
 Imam 686 <
 Moynihan, Daniel P. 620, 621 Muggeridge, Malcolm 164, 273 Muhammad, Mirtala Rifai, 524 Muhsam, Erich 285
 h",
 Muradelli, Vano 442 ;uitlPiA^h-4
 Murdoch, Rupert 718, 719 Sif-'MI '■ Murry, J. Middleton 344 <? ^Umkm Musil, Robert 283
 ■eC.IobT/
 Mussadeq, Mohammed 478 ' ! Mussolini, Benito 63, 64, 101-108, 130, 133, 135, 137, 147, 149, 183, ! 185,
 192, 198, 200, 201, 212, 214, \ 274, 307, 308, 314-316, 318, 326, {_f 333, 344, 345, 347, 348, 353, 355, r 358, 359,
 362, 366, 368, 378, 381, 400, 401, 438, 477, 560, 597, 604, 761 !./■ 'W
 Muzenberg, Willi 330 ,*:,■!, .) »W Myrdal, Jan 529 <te\,-ştrij-şU
 N
 Nader, Ralph 640 yfiA
 Nadjarov, Ruben, profesor 660 -M Naganoe, Osami, amiral 380, 383, 3,8#£
 393 ^,idv-
 Nagata, Tetsuzan, general 309 ,is>F«iM Nagumo, amiral 386 "«taifiM
 Narayan, Jayaprakash 552 •, m\rM Nasser, Gamal Abdul 162, 461p<72;
 475-481, 498, 502, 503, 644*646;
 662,761 iirofcM
 Nawiasky, Hans, profesor 131 ■'■ ş,M Ne Win, general 555 <M
 Needham, Joseph 341 ;>; 5
 Negrin Juan 328, 330 <W
 Neguib, Mohammed, general 472, 4iS Nehru, Jawaharlal 53, 162, 460-468\$
 479,498,549,550,554,761 --M Neibuhr, Reinhold 250 ■ ' •>
 Nenni, Pietro 561
 INDICE
 845
 Neruda, Pablo 273 .?;■.■«\$.
 Neumann, Alfred 121 v■•-,'! :, Neurath, Baron von 346 A
 Newman, John Henry 678 i ., Newton, Sir Isaac 10, 11, 617 M\$,757 Ngo Dinh Diem 612-614 vilii Nguyen
 Duy Trinh 628 r!, ,
 Nguema, Francisco Macias 516 Nichols, Robert 26, 33, 165 Nicolson, Harold 28, 30, 47, 343 Nie Yuanzi 540
 Nietzsche, Elizabeth 135 Nietzsche, Friedrich Wilhelm 54, 55,63,
 123, 132, 145, 167, 558, 578, 678 Nikolaev, Leonid 295, 296 ...
 Nin, Andres 328, 329 "j^t-C,
 Nishina, Yoshio 400, 416 by.,^ Nissho, Inoue 185 Nitobe, Drlnazo 182 Nixon, Richard 448-450, 594, 595,605,
 624,627-633,642,643,647,651,723 Nkrumah, Kwame 464, 496^*98, 504,
 513,761
 Noel, Conrad 167 , \: Noguchni, Isamu 11 Nordau, Max 19 , Noriega, Manuel, general 727 Norman, Montagu
 234-236, 250 Norton Harry 36 Noske, Gustav 99, 127 Nyerere, Julius 513-516, 520-522',*&6,
 669,761 58<
 O
 O'Neill, Eugene 225, 245, 536 r'm
 Obote, Milton 518, 520-522 '•■*"
 Ohlendorf, Otto 374 -li!
 Okada, Amiral Keisuke 310 "■>'!•
 Okuma, Shigenobu, conte 186 •>'••>'
 Olivetti, Angelo 63 ^
 Olympio, Sylvanus 503

Ophius, Max 117 " "
 Oppenheimer, Robert 398, 415
 Ortega, Daniel 683
 Orwell, George 164, 329, 330, 332, 459
 Oshima, Hiroshi, general 388
 Owen, Wilfred 165 j
 .Orb
 ..*'
 ;;
 9
 ,,iptii* iO ti :~nn>()
 M
 Page, Kirvy 258 < »nl*>!fW ■ Pahlevi, Reza, șahul Persiei, 761 Pal, Radhabino418 Palme, Olaf 692 Palmer,
 Mitchell 205, 209, 212 Panunzio, Vito 106 Papadopoulos, Ghiorghios, colonel 592 ■■N/i
 Papagos, Mareșal 591, 592 "!"
 Papandreu, Ghiorghios 591, 592 'c-'n^
 Papen Franz von 279, 280, 294, 346J!<i
 Papertin, Viktor, general 695 ! ^ -0'*
 Pasternak, Boris 71
 Pașukanis, Evgheni 657
 Pater, Walter 17, 18
 Patterson, Robert 426
 Patti, Archimedes 611
 Patton, George, general 248
 Pauker, K.V. 296
 Paul al 11-lea, papă 679 -'!:■»«
 Paul al VI-lea, papă 588, 680 ,
 Pavlov, D.G. 375 II'
 Peguy, Charles 26
 Peierls, Rudolf 398 ,'"]
 Peng Zhen 537
 Percival, A.E., general 387 (' .
 Perlo, Victor 447
 Perloff, H.S. 722
 Peron, Juan 597-599, 601, 604, 761 ■.■■■
 Petain, Philippe, mareșal 358-361^
 568-570 Peters, J. 447 Phillimore, Walter 37, 38 Piatakov, G.L. Picasso, Pablo 17, 330, 557 K;l' b^}> Pigou, A.C.
 234 "wuAou'h
 Pilsudski, mareșal 277 itiiîrfiu'H
 Pinochet, Augusto, general 713,j7M >>i Piscator, Erwin 117 : ;,!>u<iiy*j5i
 Pius al X-lea, papă 148 <y>'!O -:jl}t,,ii5 Pius al XI-lea, papă 561 ti qortr.tsdd/f Planck, Max 676 </'M
 Plehanov, G.V. 59 -^HtffvV.
 Pohl, Karl Otto 737, 739 &> .W^».», Poincare, Raymond 141-143^5(H..338

 559,
 846
 Pol Pot 636, 637, 755, 761 Polenz, Wilhelm von 123 Pollitt, Harry331 Ponchaud, Francois 636 Popper, Karl 11,
 14,44,558,
 758
 Portal, mareșal de aviație 395 Porter, Cole 226 Portillo, Jose Lopez 722 Powell, Adam Clayton 464 , Prieto,
 Indalecio 320 d
 Proust, Marcel 17 fl,w ^ , PuYil92 -,a ,.
 cho ' ir, ■>. <>■:
 Q <frjv ! i »^>i H
 Qawukji, Fawzi al-472^3\$^ ,... ,.
 Quine, Willard 677 4cKKrl r.< i f< Quintanilla, Pepe 331 /l ' ,
 INDICE

R

v' >< ,n 'i .>' I i >!

Radcliffe, SirCyril461 Radek, Karl 56, 88, 97 Rădic, Stepan 47

Räder, Erich, amiral 351, 367 Rajagopalachari, guvernator 462 Rappaport, Charles 59

Rascher, Dr Sigmund 408

Rathenau, Walther 120, 131

Rausching, Hermann 290, 400 Rawlings, Jerry, locotenent aviație 52g Rawlinson, Sir Henry, general 81 Read, Herbert 165

Reading, Lord 164

Reagan, Ronald 723-729,731,732,7.

740, 746

Reddy, Snehalata 553 Reed, James 41 Reichman, general von 294 Reinhardt, Max 117, 134, 566

Rist, Charles 235

Robles, Gil 319, 321

Rocca, Enrico 314

Rohm, Ernst 136, 275, 278, 283, 284,

292, 293, 295, 300, 314, 484, 540,

561

Romberg, Sigmund 226 Rommel, Erwin 367, 390, 402 Roosevelt, Franklin D. 239, 240, 242,

248, 250-256, 295, 306, 313, 338, 339, 352, 363, 364, 368, 378, 379, 381, 383-385, 389, 390, 394, 396,

398, 400-402, 410, 411, 414, 415,

419, 422^126, 432, 433, 436, 446,

447, 449, 454, 458, 471, 595, 597,

602, 606, 611, 614, 626, 627,

630-632, 723

Roosevelt, Theodore 24, 213, 217, 247,

249, 257

Rosenberg, Alfred 281, 288, 373, 404 Rosenberg, Isaac 165 Rosenberg, Julius și Ethel 447 Rosenberg, Marcel 327

Ross, Mary224

Rostovtzeff, Michael221

Rothermere, Lord 301

Rubottom, Roy 602

Reiss, Erich 121

#■>««']

Reynaud, Paul 3 5 8

Rhodes, Cecil 154, 162, 505

Ribbentrop, Joachim von 287, 353-355,

379

Richthofen, Wolfgang von, colonel 330

Riehl, Wilhelm Heinrich 122

Riezler, Kurt 19, 22, 23, 112

INDICE

847

Sacco, Nicolo 205

Sack, Erna 120

Sadao, Araki 190

Sadat, Anwar El 523, 646, 647,685,687

Saharov, Andrei 658, 660, 668

Said, Mohanedi 483

Saito, Makoto, amiral 186, 309, 310
 Sakok, Hadj 483
 Salack, Ould 525   • ■ -
 Salan, Raoul, general 489   ■ .f*^>!-
 Salazar, Antonio 587-589   tj^
 Salisbury, lord 37, 51, 192   ^jslm
 Salten, Felix 120   .liniar-:
 Salter, Sir Arthur 234   ]■""
 Sandys, Duncan 396
 Sansom, Sir George 313   M *
 Saragat, Giuseppe 565
 Sarraut, Albert 150, 153, 162
 Sartre, Jean-Paul 145, 557-559, 634,
 665, 672, 678
 Sassoon, Siegfried 165, 344   (Saukel, Fritz 287, 407   ^ ^".
 Saundby, Sir Robert 395   , A ^ " Sauvy, Alfred 669 Scargill, Arthur 716-718 Schacht, DrHjalmar 139,235,288-
 290,
 346
 Schäfer, Dietrich 129   ,,,
 Schall, Thomas 257   ■ a,\
 Scheidemann, Philipp 127   ■lifv,
 Schirach, Baldar von 281, 316   , 4? Schleicher, Kurt von, general 278^0,
 294, 561   ,, ...i^v.,
 Schmitt, Cari 130, 276   .vosi.iw^
 Schmoller, Gustav 154 ,\.."vsrvv* Schnitzler, Arthur 117, 120 <-,->:• ia^ Scholtz, Ernst 277   f> ,&#>?{£
 Schonberg, Arnold 16, 121   .j ireiL† Schonfeld, Arthur 426 Schonerer, George von 136   ?,
 Schopperle, Victor 233 4mim-n^ Schreyer, Lothar 118   ■?,
 Schultz, Bob, colonel 452 Schumacher, Kurt 562, 563, 574   <,î Shuman, Robert 568, 574   ■?,
 Schumpeter, Joseph 156, 623   v
 Schurman, Jacob Gould 194 .:iy Schuschnigg, Kurt von 346 -^ Schwarzkopf, Norman, general 750,
 751
 Scobie, Sir R.M., general 424, 591» •' Scopes, John T. 208   o>~'*
 Scott, J. Robertson 165   )
 Seeckt, Hans von, general 130 at.tii Segura, Pedro, arhiepiscop 321 ■jitcc Seldte, Franz 287   iOo£
 Senghor, Leopold 153, 493, 526 .iqoZ Servan-Schreiber, Jean-Jacques fflfl†
 671   -M'.&
 Seton-Watson, R.W. 29, 47, 737   %»£■ Severing, Cari 127 Shackleton, Sir David 80 Shastri, Lai Bahadur 550
 Shaw, George Bernard 167, 273, 302,
 342,536,678   33f(«*
 Sheppard, Rev.'Dick' 343, 344 -m\l Sheriff, R.C. 165   »qf
 Shigeru, Yoshida707 Shinwell, Emanuel 429 Shmidt, Dmitri, general 297 iM ,ii>si?-Shose, Gerald 36   <ol
 «uifi!?
 Shukairy, Ahmed 645 \U ,«»,£t> Siegel, Benjamin 211 ,8V\$, ,6^S Siegfried, Andre 227 1 ,W)C-M": Sihanouk,
 Norodom 4641 ,0££■&*.<. Silvermaster, Nathan Gttg&\$:A4@>-!>. Silvestre, Mărie 169 * .,?>M. xhi Simmons,
 William 203 *& >^ . Simon of Wythenshawe, lord;3€yiL Simon, Sir John 293, 339 !?■ M>i> Sinclair, Upton 250
 : c -C1?
 Singer, Kurt 180, 191   ' .rcd
 Sirica, John, judecător 631 '<> W* Sitwell, Osbert 173   i-A" -
 Skelton, O.D. 175 ; \. btal* -■ Skoblin, general 297   iv/ilO   <l
 Smilie, Bob 329   ^MiW>,   h
 Smith, Adam 154, 238, 70ffoîfiM   ?• Smith, Al 213, 249   1«A Ji.-   ?. Smith, Earl 601, 602   f>m..f >r
 H Smith, Jess 216 Smuts, Jan 50, 51, 175, 506-508, 510,
 725   ■
 848
 INDICE
 Snejnevski, Andrei 660   l ,tn,i ; Snow, CP. 621   yjirmri:-. v:b?

Snyder, Howard, general 452 :•••; v,!<;>." Soares, Dr Mário 721 ; -"
 Sobell, Morton 447 ■■■#:
 Soljenițin, Aleksandr 76,272,3<j<0» 421,
 655,657 •tta.H.l.
 Somoza, Anastasia 652 :vs,H ,li',... , Song Zhiyuan 311 țe3q x
 Soong, T.V. 194, 200 ^is-fi' Soper, Rev.Donald 344 ■•>âi ,i Sorel, Albert 578 Sorel, Georges 61, 63 Sorge,
 Richard 310, 365, 379 V-n Sotelo, Calvo 321 .nnsvsc
 Soule, George 247 >!3Îafoeriî
 Soustelle, Jacques 485, 486 ; ,ittaari« Spaak, Paul-Henri 500) .werff
 Speer, Albert 357, 394, 395 ..,EK Spencer, Howland 257 mqgarfc
 Spender, Stephen 331, 332 "firxuK Spengler, Oswald 19, 130, 276, 302 ufr Spiridonova, Măria 659 :■"
 Stael, Madame de 559, 578 Stalin, Iosif 47, 56, 57, 65, 82, 83, 89, r 92,93, 133,147, 194-198, 259-274, ț 276, 278,
 283, 287, 290, 292, ii 294-300, 302-304, 307-310, 316, » 326-330, 332, 337, 339, 341, 346, U 348, 349, 351-356,
 358, 359, 363, ,i 365, 366, 368-379, 381, 389, 391, :• 394, 395, 400-403, 409, 412, 415, H 419-431, 433, 436-448,
 460, 476, * 491, 505, 507, 519, 529-535, 570,
 595, 597, 606, 608, 635, 653, 656, K 657, 673, 675, 678, 687, 689, - 696-698, 701, 730, 732, 740, 744,
 755,761 ,U9vvtțf
 Stamboliski, Alexandr 106 ,(no)bi2 Stanley, Oliver 347 aildoÂZ
 Stapel, Wilhelm 132 \$,SH
 Stark, Harold, amiral 383 ă. \$, Stașevski, Arthur 328, 329 ,î jdi Steffens, Lincoln 93,107,227,25țfc258,
 302 ;:rf
 Steinbeck, John 245 s ,«,-
 Stenhardt, Laurence 422, 430 £<,,
 Stephen, Adrian 36 Stern, Frank 44, 624 Stern, Abraham 469 Sternberg, Joseph von 117, Sternheim, Cari 117, 120 ,
 Stettinius, Edward 447 Stevenson, Adlai 250, 462 Stimson, Henry 248 Stone, Ellery 426 Strachey, John 258, 259
 Strachey, Lytton 36,168-173,3j
 460
 Strachey, St Loe 258, 259 Straight, Michael Whitney 1 Strasser, Gregor 275, 294 't""^ Strasser, Otto 289
 "/,
 Straus, Oscar 116 Strauss, Richard 116, 118 Stravinski, Igor 16, 17, 739 Stresemann, Gustav 138, 276, 277 Strong,
 Anna Louise 272, 273 Strong, Benjamin 234-238, 277 Stuart, John 248 Sturzo, Don Luigi 560 Suarez, Adolfo 590
 Sugiyama, Hajime, general 380, ' . Sukarno, Achmad 162, 464-467,
 476, 498, 514, 703, 712, 761 ;'x Sultan-Galiev, Mirzo 262 ,,,
 Sun Chuanfang, mareșal 196 Sf-
 Sun Yat-sen 192-194, 198, 436, 761 * Sufier, Ramon Serrano 326, 333 ' 3^ Suslov, Mihail 654 ■-&
 Suyin, Han 529 !»?>
 Suzuki, Kantaro, amiral 309, 310, 416 Sverdlov, I.M. 744 Sweezy, Paul 608 Swinnerton, Frank 172 Swope, Gerard
 24, 247 >'><B
 Szilard, Leo 398 i'.&
 rfeg
 §
 Șceadenko, E.A. 375 Șelepın, Alexander 654 Șevardnadze, Eduard 741 Șevcenko, Arkadi 667 Șostakovici, Dmitri
 259, 260 Șumilin, S.G. 265
 INDICE
 849
 ,f»;boo
 Tacitus 124,240 ". w<»,,; «V -.^i Taft, Howard 450, 452|453 :■■■« Taft, Robert 256 .h!:'!) .: : i;îC
 Taisho, Tenno 186 "■' --^< ."orxxV Takhashi, Korekiyo, viconte 186 ■•-< Tanaka, Gi-ichi, baron 184 *
 Tanner, Jack 565 [i';
 Taraki, Mur Muhammad 694, 695 [!';" Tarsis, Valeri 659 [k'
 Tata, N.J. 159 ...iîfo*
 Tauber, Richard 121 A1 THI-'
 Taylor, Maxwell, general 613 «««^ Teitgen, Paul 487 Teller, Edward 398 Temple, William, arhiepiscop 16f,°Șț2
 Tereza, Maica 556 >0
 Thälmann, Ernst 278, 279 'mo\
 Thatcher, Margaret 715, 716, 718-^Sl,

723, 725-729, 732, 738, 747, fW Thomas, Norman 212 " .!" Thorez, Maurice 570 . r V, ,,!, Thornburg,
Max 472 *' ' ^ Thurber, James 245, 246 "-, ., a" Tillion, Germaine 485, 490 " ""<!" Tito, mareşal
298, 431, 437^*39, 444,
737 ;T n(Vt
Tizard, Sir Henry 398, 455 Todd, W.E., general 437 Todt, Fritz 391, 394 xi
Tojo, Eiki, general 382, 415, 418 m Toller, Ernst 117 ms
Tombalbaye, Francis 493, 523 'li-Tomski, M.P. 96, 263, 264 w««m Torrens, Robert 154 B.*;?"
Torrio, John 209 * " .j ""
Toure, Sekou 517 ",\ ".
Toyama, Mitsuru 185, 186 Treitschke, Heinrich von 129 Tricot, Bernard 490 Trilling, Lionel 17, 18, 225, 303, 624
Trivers, Robert 757 Troçki, Lev 58, 59, 61, 66, 69, 72-74, 78,
79, 88, 92, 97, 125, 132, 196, 205,
260-264, 266, 268, 274, 329, 342,
366, 438, 440, 441, 696, 742
Truman, Harry S. 415, 416, 425-429,
431, 439, 446, 447, 449, 455, 471,
472, 567, 595, 611, 618, 627, 630,
632, 667 i(ti
Tsiranana, Philibert 493 ' " ! •
Tsuji, Masanobu, colonel 385 ;'. ' ^!t
Tucholsky, Kurt 119, 120, 30^j-, f^w
Tugwell, Rexford 255 ... ", ^
Tuhacevski, mareşal 85, 297, 30fe|j^
Tuker, Sir Francis, general 46t ;j. ut:H
Tumulty, Joseph 40 ' ifo?;-W
Tzara, Tristan 16 «,o .. «nsl ,dd: W
...»H iț. yjifati
U Nu 464, 498, 761 Ulbricht, Walter 567 Ulianov, Alexander 57 Ullman, E.L. 722 Unger, Fntz von 26 Urrutia,
Manuel, j
! 3
^ _;••> j
Vahidi, Allameh 690 Valentinov, N. 60 ;^r^ ,»t9
Vallee, Rudy 252 ^m; f\ jj^oaW
Van Hise, Charles 23 : ^nn*i , il'hW Vance, Cyrus 652 r\| t,j-j-ifr,*/
Vandenberg, Arthur 429 . -^naH .Miri .V Vanzetti, Bartolomeo 20^,, 'liW ")î»f*V Varga, Jenő 442 .ibiîliW
aiiiiW
Vernenne, Alexandre 152 ,\ ,aftni3i(.1V/ Veblen, Thorstein 240 xi ,nj.fnc.<îu;7/ Veidt, Conrad 121 »iiv
.bnsbi^/
Verwoerd, H.F. 508 ■■- ->r ■■■: '-"" Vettard, Camille 17
Victor Emmanuel al III-lea al Italiei 104 Vigon, Juan, colonel 330 Violette, Maurice 153 ,ka ■,
Vişinski, Andrei 402 rti■ 7
Volpi, Giuseppe 108 di"
Voroşilov, Mareşal 263, 303, 444 .■eiwV Voznesenski, N.A. 444 «liW
850
INDICE
1 mw ■ 'i T
W
Waite, Morrison Remick 641
Wakefield, Edward Gibbon 154; , •
Walden, Herwath 118 ;
Walesa, Lech 679 ~rV ,\
Wallace, Henry 213, 428
Walters, W.W. 248
Walton, E.T.S. 397
Wang Hongwen 546, 547
Wang Guangmei 536, 546

Wassermann, Jakob 125
 Watson, James 755
 Waugh, Evelyn 164, 492, 516 ?,u
 Wavell, Mareşal Lord 387, 461 «urmiT
 Webb, James 610
 Webb, Sidney şi Beatrice 272, 273,460,
 475, 582
 Webb, Sir William 417 Weber, Max 26, 114, 127, 131, 587,jj,"j Wedd, Nathaniel 173   '."\f,
 Weill, Kurt 117   ,,^
 Weiss, Ernst 121   ' .J
 Weiss, Ferdl 135   -'
 Weizmann, Chaim 411, 469, 471   îL Welensky, Sir Roy 164   -".
 Welles, Sumner 339, 600   ^
 Wells, H.G. 20,150,248, 273,343,621,
 675, 678
 Wendel, François de 145 Werfel, Franz 121 Wheeler, J.A. 398, 615 White, Harry Dexter 447, 638 White, William
 426 White, William Allen 217, 218 Whitehead, A.N. 11 Whiteman, Paul 226 Wieland, William 601 Wilder,
 Thornton 117,225 Wilhelm al II-lea, Kaiser 26, 178 Wilkie, Wendell 627 Williams, V.R. 443   Un.
 Williams-Ellis, Amabel 272   ,a*J. Williamson, Henry 166   s*
 Wilson, Edmund 214, 215, 221,246,250 Wilson, Edward 757 Wilson, Harold 583, 716
 Wilson, Sir Henry 51
 Wilson, Woodrow 21,29-35, 37-^2, 50,
 80,175,204,224,240,242,254, 256,
 449,452,614,619
 Windsor, Duce de 301   .oriei"!
 Wittgenstein, Ludwig 170, 677-;j.Cf<xi;T Wohlthat, Helmuth 351   oimni
 Wolf, Friedrich 117, 301   ,l:m(u
 Wolfe, Thomas 225, 246, 257 / " Wolff, Ervin 329   MM
 Wolff, Kurt 121   ••iViM^T
 Wolff, Theodor 120   ,
 Woltmann, Ludwig 124 Woodin, William 253 Woolcott, Alexander 250, Woolf, Leonard 169, 170, 342, 460 Woolf,
 Virginia 172,754 Worringer, W.R. 118 Wright, Richard 465 Wriston, Walter 643, 649 Wu Han 538 Wu Pei-fu,
 mareşal 196 Wurche, Ernst 26 Wurm, episcop 404 Wynne-Edwards, V.C. 757
 BffT
 ..-dmoriT
 ,OfiT
 Xavier, Francis 179
 Y   W «bboi
 Yacef, Saadi 486   fl riboT
 Yamamoto, Gombei, conte 184iH oçoT Yamamoto, Isoroku, amiral 381, 38H, 388,389   ,mT
 Yamshita, Tomuyuki, general 387   ioç YangZhangzhi 197   n,,T
 YanFul97
 Yan Hishan, general 196, 202 Yani, Abdul, general 467 Yao Dengshan 541 Yeats, W.B. 19
 Yeats-Brown, Francis Maior 301 Yomei, Tenno 182 Yoshihito, împăratul Japoniei 178 Yosuke, Matsuoka 379
 Youlou, Fulbert 503
 . ,UiTKH
 INDICE
 851
 Youmans, Vincent 226 Young, Owen 257 Yuan Shikai, general 192 Yukin, Ozaki 184, 186
 Zamora, Alcalâ 320 Zangwill, Israel 203 Zasiadki, A.F. 534 Zasulici, Vera 59 Zhang Guotao 311, 312 Zhang Zuolin,
 mareşal 196, 202
 Zhang Zongchang, mareşal 196
 Zhou Enlai 195,311,463,464, 532,534,
 541,545-547 ZhuYupul96 Zinoviev, G.Y. 96, 98, 260-264, 266,
 296
 Zimmerman, Arthur 390 Zniakov, Fiodor 656 Zorin, V.A. 430 Zoşcenko, Mihail 442 Zuckmayer, Cari 117 Zweig,

Arnold 121

!s

l)p<<».(>:, i t'
,!'!> -I • •
\r '*

HSfi

V.

V' f>ll.
'ti'

<*

i ,ifl \

* ,1

i ■
•

Mi»

'< 1

•l>fi/i.f
ti fii.»

O <jq i »

i

i f'

* * > ^ ^

' vw

\ 1 na

> i M> , J

<

1 f t

dl "

\

tv

-

■

y**

<IJT

' '1,1 1

, ir*

I a: ,,if \
t

■

TOfinA

J(I

1

\

■I -

» '

* t\<,i

>"■>!&

,Vu i i

{

1

s

* %!'

(t\V n

>, ,

^f ■ A.:)<i>

'df

» .' (

> ?

r i

y f n/u>L' -

l

?

l<

t!fh»

•

!

Oi. OMI) j
V''

•l

'i ir,1-1

1 (

Si
li K

**< 1

%

r

Ti

1

!! *

Si,

>*.
1 t

I,'

rt

-

v

1 c '-', '! ...

<

N '

ti

t

i>■

' \ i

s

^

'1

•

V ''/ \

¥■

h

>'1 I

V1 1

•

* 1

»•

i*

.

1

'ft' t
lv. « t
\\< f

- *) ...

ti ;■.'«■.'- ■;' ' "'4
U ;-r. : c!""
C: ~

! V

I i « \, ■ 'ui,
v ,
• ! %!* Mrt,
!

''' i-s *•

i Ml, i 4- *
lț *

; J

. l f l

>

li ' r ț i

ui "' > • ,i l
»

' vt v l * -
- « t

« f V '• «.
H < \mi <

(î
l
\, •

CUPRINS

Mulțumiri.....	6
1 O lume relativistă.....	9
2 Primele utopii despotice.....	56
3 în așteptarea lui Hitler.....	109
4 Decadența legitimității.....	141
5 O teocrație infernală, un haos celest.....	178
6 Ultima Arcadie.....	203
7 Degringoladă.....	229
8 Demonii.....	259
9 Zenitul agresiunii.....	305
10 Sfârșitul vechii Europe	335
11 Anul de răscruce.....	365
12 Supraputere și genocid.....	389
13 Pace prin teroare	422
14 Generația Bandung.....	454
15 Regatele lui Caliban.....	492

16 Experiment cu jumătate din omenire	528
17 Lazărul european.....	557
18 încercarea de sinucidere a Americii	594
19 Colectiviștii ani șaptezeci.....	638
20 Recâștigarea libertății.....	675
Note.....	762
Indice	833

y.w

&icsivi qc .fTOfiaqsi.0 sytjci.ir.ii j', j osstii] cmoham;.....

jj/rc huo r&uur

fO 2^;;;!f

nrciiinr yictfqtc.....■

Redactor DANIELA ȘTEFANESCU ȘI ALEXANDRA RUSU

Apărut 2005 BUCUREȘTI - ROMÂNIA

Lucrare produsă de EXCLUS PROD S.R.L.